

A II 185

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1837.**

21dik esztendei folyamata.

Iső

VAGY JANUÁRIUSI KÖTET.

A Papai Casinoc!

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

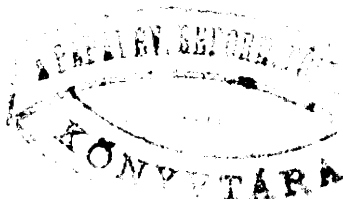
- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennysiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzak, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Asszonyoknak élet leírását magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmertetési és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tekéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt,

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1837.**

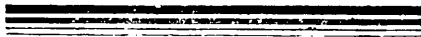
—
I. kötet.

21dik esztendei

Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner-Károlyi tulajdona,

uri utca 612d. szám alatt.

I. Értekezések.

1.

A' Párdutzbőrről, mint hajdani Magyar Vitézi Ékességről.

Mivelt Nemzetek nagy gonddal öszszegyűjtik az Ősöknek hajdani szokásaikat és szertartásaikat, hogy ezekből esmérni tanulják mind azt, a' mi valamely nemzetet más Népektől szorosán megkülönböztetett, 's mint egy sajátosságos Egészszé tett. Nálunk illyetén tárgyokra mostanig igen tsekély figyelem fordítatott, 's onnand történik, hogy nem egyszer más színben állítatnak elő a' régi Magyarok, mint sem azokat előállítani kellene.

Most a' Magyar Nemzetnek azon szép reménye, melly a' Fejedelem szentséges személyét bátor és hív jobbágyi mellel őrizi, 's mellyet, ha nemzeti fényben elő áll, nem tsak Bétsnek lakosai élénk figyelemmel szemlélnék, hanem akár-melly idegen, vagy hazafi is lelkes főlemelkedéssel teként, vállain Párdutzbőr ékességet visel. Olvassuk költőinknél is, p. o. a' nagy lelkű Virág Benedek versei között, az efféle kifejezéseket: „*Párdutzos Árpádnak lelkes maradéka Magyar Nép.*“ Nem érdemli-e tehát meg e' különös nemzeti szokás is, hogy azt vizsgálat tárgyává tegyük? — Én próbatételül előadom azokat, a'

miket e' nemzeti ékességről tudok. Mások idővel bővíthetik a' gyenge kezdetet.

A' Párdutz nevü állat (Görögül: Πάρδαλις, Πάρδος; Deákül: Panthera, Felis Pardus) a' négy lábu, emlős és ragadozó, vagy is vérszopó vad állatok közé tartozik. Eléggé hív színes képrajzát láthatni Bertuch Természet Históriai Képeskönyvében az első Darab 19-dik Réztábláján a' 4-dik szám alatt, hol így íratik-le: „*Ez Afrikában lakik, hosszúsága öt-hat lábnyi, nem annyira hegyetlen, mint a' tigris, és szebb bőré. Testének színe barna sárga; toroka, lábai és hasa fejedek, hátán és oldalain pedig fekete's regulátlan gyűrűk vagynak, melyek belől csak nem narant s színűek, közepette fekete pontokkal. Fején, nyakán és lábain csak tsupa fekete foltok látszanak.*“

Való-e az, a' mit Plinius (Hist. Nat. Libro VIII, cap. 17.) említ, hogy a' Párdutz egykor Syriában, és így Ásiában is, lakott? azt meghatározni nem bátorkodom mind a' mellett is, hogy a' Szent Írás némelly könyveiben néhányszor tétetik említés (Samuelis Bocharti, Hierozoicon. Lugd. Bat. 1712. fol. Parte Priore, col. 785—791. 800—805.) a' Párdutzról, mint Syriai és Assyriai állatról. A' régi írók, tudniillik a' Leopard (Felis Leopardus) és Onka (Felis Uncia) nevü Ásiai állatokat is nagy hasonlatosságuk miatt néha Párdutz néven említették, a' mit igen könnyü nekik az ősz idő tekintetéből megbotsítani. A' mostani Természet Vizsgálók csak nem egyezőleg Afrikának tulajdonítják kizárólag a' határozott jelentésü Párdutzot. Aeliánus szerint is (De Animalibus. Libro XIII, cap. 10.) a' Mórok Afrikában vadászták a' Párdutzot. Prokopius a' Mórokat Philistaeusokká, az az: Jászokká teszi.

Ha ezeknek igazuk vagyon, nem ok nélkül tétethetik a' kérdés: *Ugyan mint juthattak a' Magyarok ezen Afrikai állat esméretéhez?* Véleményem szerint, minekutána már a' legrégebb időszakaszban a' hétféle Magyar Nép Ösei Afrikában sokáig laktak, nem nehéz e' kérdésre a' felelet. Azonban illy bátor állításra nem ügyelve is megfejthetni e' kérdést igen hiteles kutfőkből, tsak keressük föl a' Pardutzbőr viselés keletét a' hajdani Népeknél.

Orpheusnál (*Argonautica. Lipsiae, 1764. 8-o pag. 68—69. versu 446*) olvashatni, hogy Chiron Centaurus, Jáson bölts nevelője, Orpheusnak kellemes énekléséért Thessáliában, vagy is Apollónius Rhódus szerint (*Argonautica. Lipsiae, 1797. 8-o Vol. I, pag. 47. Libro I, versu 580.*) Pelásgiában, viselés végett Párdutzbőrt ajánlékozott. A' Pelasgusok, más néven Iónok és Jászok voltak, 's fölső Aegyptusból költöztek ki, és így Afrikából.

Homerusnál (*Iliadis. III, versu 17.*) Alexander, más néven Páris, Priamus Trójai Királynak fia, Menelaussal bajvívásra lépven, ijat és vállain Párdutzbőrt viselt, a' mit az Attya seregében vitézkedő (*Iliadis. II, versu 840—844*) szövetséges Ásiai Pelasgusoknak, vagy Trekeknek, az az: Trakoknak szokásukból költsönözhetett. Aegyptusban, és így Afrikában, is laktak hajdan, mint Eustathius (*Comment. in Dionysium Periegetam. Coloniae Allobrogum, 1741. 8-o pag. 160.*) említi, Trekek, az az: Terekek.

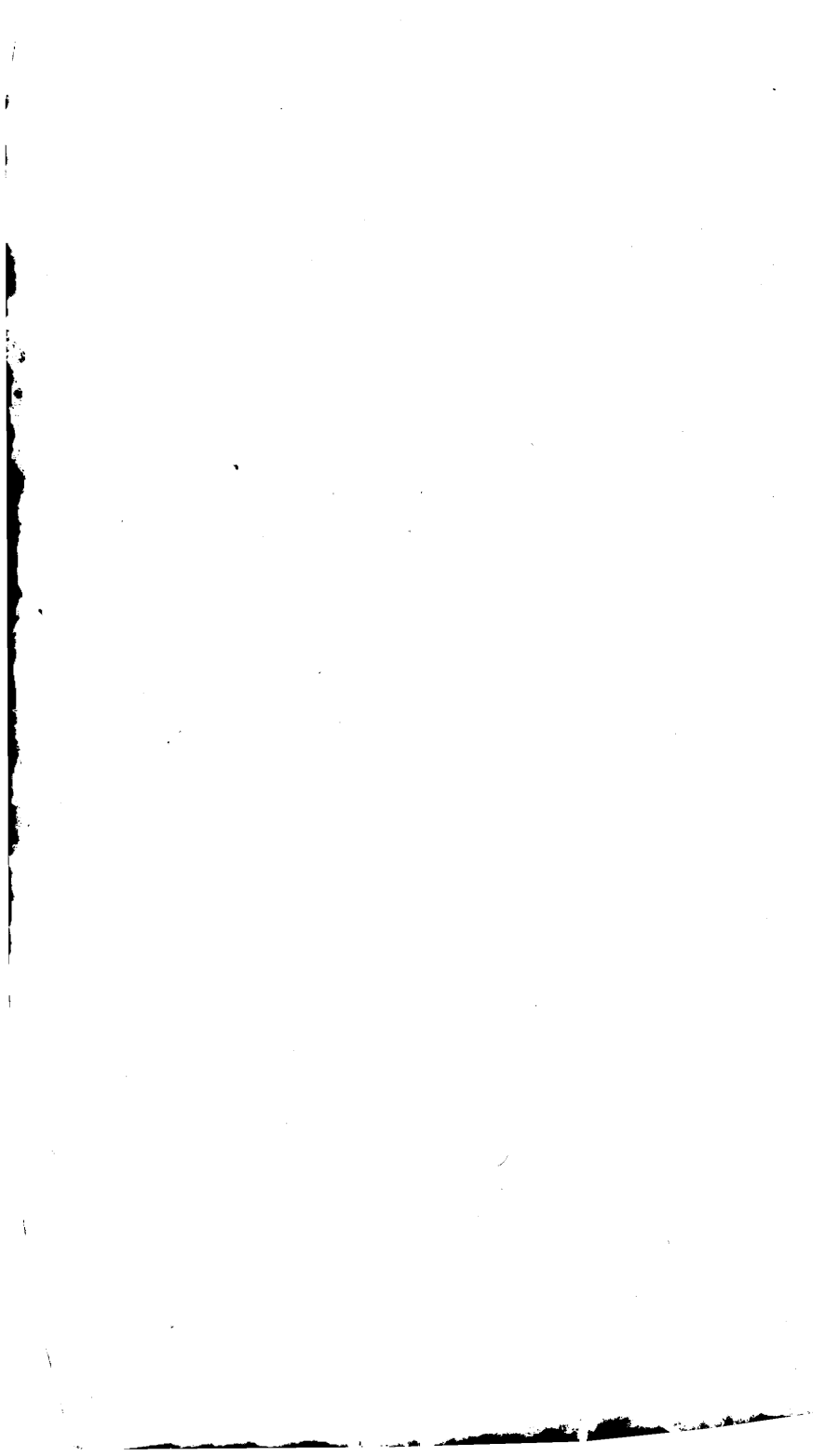
Herodotus előadása szerint (*Libro VII, cap. 69.*) Xerxes Persa Király seregében az Abyssinusoknak, az az: Aethiopiaiaknak vállaitat Oroszlán és Párdutzbőrök ékesítették. Szinte Jáson is (*Pindarus, Pythia Carmine IV, versu 143.*) a' Pythiai pályavívásban vállain Párdutzbőrt

hordozott. Ilyen régi volt a' Párdutzbőr viselésnek kelete.

A' Párdutzbőr Ásiai régiebb keletéről nem annyira a' történetírók, mint a' fönlevő pénzek nyujtanak tanuságot. A' Párthus Nemzet pénzein a' nyilat tartó férfi vállairól le lógg ugyan valami bőr formájú takarék, de nehezebb megkülönböztetésü ezen ékesség, minthogy e' pénzek nem finom metszetűek. Ellenben több Római ezüst pénzekben, mellyeket Augustus Tsászár alatt a' Párthusoktól vissza nyeretett Római Katonajegyek miatt (SIGNIS RECEPTIS) vertek. a' Párdutzbőrt a' pántzélos öltözetü Párthus férfiu vállán világosan megkülönböztethetni. Ide mellékelek Hasonmásban tsak azért is a' Vátzi Kegyes Oskolai Szerzetes Rend Pénzgyűjteményéből, a' nemes szívü Előljáróknak közlésük által, három ilyen pénzt, mivel meggyőződésém szerint a' Párthusok a' Magyarokkal egy nyelvü 's rokon nép voltak.

A' fölsőbbiken a' térdeplő, 's így meggyőzött, pántzélos és párdutzbőrös Párthus vissza nyujtja a' Crassustól hajdan elnyeretett Római Katonajegyeket. Körülötte olvastatik: „CAESAR. AUGUSTUS. SIGNIS. RECEPTIS.“ A' túlsó oldalon látszik Római Fő ime körülíráttal: „HONORI. M. DVRMIVS. III. VIR (triumvir).“ A' középső hasonlít az elsőhöz ime körülíráttal: „CAESAR. AVGVSTVS. SIGN. RECE.“ és túl: „TVRPILIANVS III. VIR.“ A' harmadik, vagy is a' legalsóbbik, rosszabb és durvább metszetü, 's inkább palastot, mint párdutzbőrt mutat ime körülíráttal: „L. CANINIVS. GALLVS.“ és a' túlsó oldalon: „AVGVSTVS.“ — Cajus Suetonius Tranquillus munkája után Burmann Péter kiadása szerint (Amsteldami, 1736. 4-o Tomo II. Tabula IX.) több ilyen tén Római Pénz rézbe vésetve találtatik, de nem

elég pontossággal kiadatva. A' Párthus Katona e' pénzek szerint jeles tekéntetü volt.

Nevezettek a' Párdutzbőr ékességek a' Párthus Nemzetnél „PELLES PARTHICAE“ néven. Emlekezik ezekről (Digestorum Libro XXXIX, Titulo IV. Lege 16. § 7.) Marciánus Törvénytudó könyve után a' Római Törvénykönyv, 's azok, kik e' bőrökkel kereskedést gyakoroltak, a' Codex Theodosiánusban (Libro X, Titulo XLVII, lege 7.) „PARTHICARII,“ vagy „PARTHARI“ néven említettnek. Sőt úgy látszik, hogy Ásiában a' Párthusok között, talán az igazi Párdutzbőr szük volta, vagy drágasága miatt, mesterséges Párdutzbőrt is tudtak készíteni.

Olvastatik tudniillik a' Krisztus születése után 490-dikben született és 565-dik év előtt meghalt Joannes Laurentius Lydus Philadelphenus nevü írónál (De Magistratibus Reipublicae Romanae Libri III. Parisiis, 1812. 8-o Libro II, cap. 13. pag. 117.) ime tudósítás. „*Manduen enim Praefectus Praetorio gerebat Coam (illa quippe insula eaque sola, arte saturatiori puniceo colore inficiendi celebris olim fuit: nam qui flammeo quasi propior, clariorque, a Parthis inventus est; unde etiam Parthica pelles flammeo colore tinctae dicuntur.) Est autem Mandues chlamydis genus, quod Mantium (Μαντιον = Mente?) vulgus adpellat, ab humeris haud altius, quam ad genua promissum, non segmentis, sed sinibus, quas taulias (tabulas) apud nos vocant, ornatum; illis enim ornare vestem nemini, nisi uni Caesari licebat.*“

Említhetem itt mellesleg, hogy e' Parthiai Bőrökből hajdan Rómában és Konstantinápolyban, mint kedvelt divattárgyak, Tzipók és Saruk, vagy Tsizmák készítették Zanchae

Tzangae, Tzancae, Zangae név alatt, melyeket először egyedül a' Tsászárok és Fő emberek viselhettek. Trebellius Polliónál (Historiae Augustae Scriptores Sex. Biponti, 1787. 8-o pag. 152.) olvashatni Claudius életében: „*Zanchas de nostris Parthicis paria tria, singiliones Dalmatenses decem, chlamydem Dardanicam mantuelem unam.*“ Illyetén lábékesség keletét tiltják a' Codex Theodosianusban (Libro XIV. Titulo X. lege 2. 3 4) több Római Törvények.

Északon Ásiában nem olly könnyű vala Párdutzbőrrre szert tenni. Más finom bőrok ellenben használatra mintegy önkényt ajánlkoztak. Ezért írja Seneca (L. Annaei Senecae Philosophi, Opera. Antverpiae, 1652. fol. pag. 576. Epist. 90.) a' Vas Nemzetről, vagy is Scythákról: „*Quid ergo? nunquid non pelles ferarum, et aliorum animalium, a frigore satis abundeque defendere queunt? Non corticibus arborum pleraeque gentes tegunt corpora? Non avium plumae in usum vestis conseruntur? Non hodieque magna Scytharum pars, tergis vulpium, induitur ac murium, quae tactu mollia, et impenetrabilia ventis sunt?*“ De itt inkább a' hideg ellen szolgáló oltalomról, mint ékességről vagy szó.

Ezt az észrevételt lehetne tenni talán első tekintettel Ulpiánusnak (Digestorum Libro XXXIV. Titulo II. lege 25) ime soraira is: „*Argumento sunt etiam nationes quaedam, veluti Sarmatarum, quae pellibus teguntur*“ A' Sármaták véleményem szerint Kúnok voltak, kikről alább majd határozottabb tudósítást fogunk olvasni.

A' Getákról, vagy is Palótzokról írja (De Ponto Libro IV. Epist. 10 versu 1—2.) Ovidius:

„Hic mihi Cimmerico bis tertia ducitur aestas

Litore, pellitos inter agenda Getas.“

Ugyan ő (Tristium Libro V. elegia 40. versu 22.) énekeli:

„Pellibus et longa tempora tecta coma.“

Ezekre nézve már nem a' hideg ellen védő öltözetet, hanem ékességet kell gondolnunk, mint-hogy Claudíanusnál (De Bello Getico. versu 481.) olvashatni:

„Crinigeri sedere patres, pellita Getarum Curia.“

Úgy más helyen is (De IV. Consulatu Honorii versu 466. — cf. versum 52—53.) a' háboruban elesett Geta ifjúságról írja ismét Claudíanus:

„Plaustra cruore natant: metitur pellita Juventus.“

Az, minő állat bőrét viselték vállaikon a' Geták? e' helyekből meg nem határozthatatik.

Sokkal világosabb történeti tanutétel maradt fön a' Párdutzbőr viselésről a' Királyi Scythákra, más néven Kúnokra, vagy is Húnokra nézve. Priscus Rhetor, az Attila udvarában mulatott Görög Író, beszéli (Excerpta Legationum. Parisiis, 1648. fol. pag. 72. Edit. Bonnensis, pag. 214.) Attiláról a' deák fordítás szerint: „*Tum et Anatolio et Nomo gratificans, quamplurimos captivos illis sine ullo pretio concessit. Postremo donatos equis et ferarum pellibus, quibus Scythae Regii ad ornatum utuntur, dimisit.*“ Így Béla Hún, vagy is Kún Vezér vállain a' régi képszerént (Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae Ducum. Norimbergae, 1664. fol. pag. 16.) a' Párdutzbőr ékesség igen hitelesen áll.

Hitelesíti ezeket az is, a' mit a' Magyarokkal egy időben élt és a' Krimi Fél-sziget kö-

rül lakott Vas Népről, az az: Patzinákokról, vagy is Bissenusokról Constantinus Porphyrogenneta (De administrando Imperio. Cap. 6.) a' deák fordítás szerént imígy följegyzett: „*Patzinacitarum gens altera Chersonis parti contermina est, quae etiam cum Chersonitis negotiationem exercet, et tam ipsis quam Imperatori ministerium praebent in Russia, Chazaria (Kún Országban), Zichia, atque in omnibus istic positis regionibus, pactam videlicet mercedem a Chersonitis accipientes, de qua pro tali ministerio mutuo convenerant, pro ratione susceptae operae et laboris. Ejusmodi porro merces exportant, Blattas, Prandea, Pannos rariores, Segmenta, Piper, Pelle s Pardornm Purpureas, caeterasque rerum species quas exquirunt, prout inter Chersonitas singulos et Patzinacitas pactum fuit. Liberi enim et quasi sui juris cum sint Patzinacitae, operam sine mercede nullam praebent.*“

A' Chersoniták, mint közönségesen tudatik, Chazarok, vagy is Kúnok voltak, kik mellett ide költözésük előtt a' Magyarok laktak; kiknek ezek szövetségeseik valának; és a' kiknek Fejedelmük leányát Árpádnak, a' Magyar Fő Vezérnek, feleségül adta.

A' mi már egyenesen a' Magyar Nemzetet illeti, azon régi kép, melly Árpádot festi (Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae Ducum. Norimbergae, 1664. fol. pag. 43.), Párdutzbör Ékességgel állítja ugyan elő az első Magyar Fő Vezért: De mind e' mellett is Béla Király nevetlen Jegyzője, ámbár a' Magyaroknak ajándékba adatott drága Bőröket itt 's ott közönségesen és különösen megemlíti is, világosan a' Párdutzbör viselésről nem tészem em-

lítést. Más Történetírók is hallgatnak, legalább tudtomra, e' régi nemzeti ékességről, a' mi fölötte nagy gondatlanságot árúl-el, ha csak utóbb e' figyelmeztetés következtetésében mások még valahonnan, p. o. Óklevelékből, ki nem pótolják az e' tárgyat bővebben megesmértető hézagokat. Igen későiek e' nemzeti ősi szokásról a' történeti nyomok, mellyeket én esmérni tanúltam.

Liszthi László (Magyar Márs avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezete. Béchen, 1653. fol. 90. lap.) leírván a' Mohátsi veszedelmet megelőző Magyar hadi készüléket, így térsen említést Battyányi Ferentz Horváth Országi Bán jöveteléről:

„Szép rendelt sereggel, 's hadi készülettel, három ezer lovagja, Tigris 's Pardusz-böres, Kar-vasos, 's fegyveres vérrel festett zászlója, Öszve válogatott, három ezer számot, bizvást tette gyalogia.“

II. Rudolf Német Tsászár és Magyar Király koronáztatásáról írja (Matthiae Bel, Adparatus ad Historiam Hungariae. Posenii, 1735. fol. Dec. I. Monum. VI. pag. 305.) Pighius István Vinand : „*Attilae, provinciarum domitoris, victrices copias, repraesentare videbantur, armis atque vestitu. Equorum nobilium colores, atque picturae variae, gemmis auroque nitentes phaleræ. Martiorum hominum adparatus Scythicus, feri vultus, capita usque in verticem rasa; virgatae tunicae, thoruces et loricae bilices, trilicesque, clavis aureis argenteisque distinctae: Ithyrei arcus inaurati, et encausto picti: nec non onustae sagittis pharetrae, cocco, purpura, pellibusque peregrinis ac raris tectae et ornatae: lanceae, coloribus variis depictae; item, ex ferro fabricatae clavae, mallei ponderosi, atque inaurati, spectantium oculos satiare non potuerant.*“ Mint

kivesztek lassanként e' fényes ékességeknek nyomai! —

Mi módon viselték Atyáink a' Párdutzbör nemzeti vitézességet? azt hívebben láthatni az illy tizimü könyvből: „*Il Callotto resuscitato. Oder Neü eingerichtes Zwerchen Cabinet. Cum Privileg. S. C. Maj. in fol. s. l. et a.*“ Ebben a' 12-dik Réztáblán előállítatik egy Rákózt követő Magyar Hadi Tiszt törpe alakban. Vállairól Párdutzbör függ, 's ezt egy nagy golyobisra végződő lántz tartja épen úgy, mint a' Moldvai Kapitány levelében (Szirmay, Notitia Comitatus Ugotsa. pag. 27.) mondatik: *Hanem még egy Forgót ezüstöt, és egy Párduczbörre való ezüst gombot Lánczával külgy a' 300 aranyon kivül.*“

Úgy látszik, hogy a' Huszárok, midőn azok Frantzia Országban a' Magyar Huszársereg mintája szerént először fölállítottak, Magyar Szokás szerént vállaikon (Daniel, Histoire de la Milice Françoise. à Amsterdam, 1724. 4-o Tome II. pag. 368. Pl. 8.) Frantziaországban is szinte Párdutzbört viseltek vitézi ékességül.

Ennyi ötlött szemem elébe, más történeti tárgyakban foglalatoskodva, a' Párdutzbör viselésről. Tsekélység, a' mit előadok; de mások a' kitsinyt és keveset nagygyá és sokká tehetik. Intve int az idő, hogy a' hajdani nemzeti szokásokat egészen feledékenység homályába süllyedni ne engedjük!

Horvát István.

2.

*A' Philosophiának jóltéví befolyása A' Státus'
és egyes Emberek' boldogságára, 's minden
Haszna mellett is a' töle való idegenkedésnek
okai?*

Akárminemű legyen a' *Státusok'* históriai eredete, akár a' *Nimbródok'* és *Heraklidák'* hatalma, és rettentése; akár a' *Hildebrandok'* gondosága; akár a' *Braminok'* mestersége, és ravasz-sága vetette meg azoknak tapasztalati alapját; akár a' *Patriarchai* módon igazgatott familiák' kebeléből fejlettek ki; akár a' már fennálló *Statusok'* hatalom szavára állottak azok elő: egyedül a' *Philosophia* az, melly mint a' tapasztaláson mindennütt feljül emelkedő, 's az ember' czéljaival, 's rendeltetésével foglalatосkodó tudomány, azoknak, az emberi méltósággal *egyező* származhatásának feltételeit kifejtve, kimutatja tévelyedés nélkül azon rendíthetetlen alapot, mellyen kell minden *Statusnak* épülnie szükségesképpen, ha az a' maga rendeltetését nem felejtő emberi lélek' kívánatának mindenkor eleget akar tenni; ha az a' változó idő' szakadatlan ostromait ingadozás nélkül, 's diadalmasan kívánja kiállani. — Ez az, melly az ember' eredeti jussainak gondos kinyomozása, 's azok' mególtalmaztathatása biztos eszközeinek, 's feltételeinek szemes felkeresése által, kiszedi a' *Status'* földjéből a' visszavonás' konkolyját, 's a' békesség' és jóllét' áldott magvait hinti-el azok helyett. Ez az, melly felbomolhatatlanul köti az alattvalókat a' Fejedelemhez, melly a' kettőt egy testé formálja; melly az alattvalóval a' fejedelmi méltóságban, hatalomban, íranta nem ellenséges hatalmat, hanem polgár-társainak saját

hatalmával, méltóságával özszeolvadt hatalmát, méltóságát nézeti; melly annálfogva annak nevedésében vele tulajdon erejét érezteti nevededni, 's fogyatkozásában ön-méltóságát tekintetét láttatja szállani, és elaljasodni.

Ez az, melly a' *Status* fejével alattvalóit úgy nézeti mint fejedelmi hatalmának teljességét; azoknak emberi méltóságát vele úgy tekinteti, mint fejedelmi méltósága' tündöklő fényjének alkotó sugarait, mint koronájának ragyogó köveit. — A' *Philosophia* azért egyedül az, melly a' *Status*' fejével 's közpolgársaival költsönös, eredeti, erkölcsi természetünkől folyó, annálfogva változhatatlan viszonyjaikat megesmértetvén: amazt a' kezében lévő hatalommal való szerencsétlen visszaéléstől, ezeket az az iránti kötelességeknek, a' *Statusra* nézve mindenkor csak veszélyt okozható megsértésétől megtartóztathatja; — ez az, melly kedvessé teszi a' Fejedelem előtt az alattvaló polgári bóldogságát; szenté, sérthetlenné az alattvaló előtt mindenkor a' fejedelem' személyjét, és méltóságát.

Hol a' *Status*' személyes *létetői* (elementumai) költsönös jussaikat, 's kötelességeiket nem tudják, 's nem tisztelik, szét tágúlnak ott a' *Status*' alkotmányjának eresztékei, kapcsolati elbomlanak; ott a' politikai szabad *életművezet* (organismus) úgy szóllván csupa szükségesség alá vetetett *erőművezetté* (mechanismussá) fajúl, mellyben a' különböző egymás ellen torsalkodó erők, és indulatok, mesterségesen kiszámított *Staticum momentumok* által tétethetnek csak egymással súlyirányba, — mellyben, kimondhatatlanok az *erőművezettel* együtt járó bajok 's alkalmatlan-ágok. — Esmerjék ellenben az emberek polgári jussaikat, és kötelességeiket tisztán, 's azok szentségét érezzék belsőképpen: ott az igazgató könnyű, és felette

dicsőséges munka, ott a' *polgári eróművezet* serpenyőjére nyugtalanúl vigyázó minden szem 's annak billenését gondosan mérséklő minden kéz nélkül is, fenn áll az egészséges polgári *életművezet*, 's annak részei az egészben, 's az egész a' részekben boldognak érzi magát szakadatlanul.

Mint teszi erősebbé a' *Philosophia* a' tapasztalásban, a' *Status* minden emlékezetet meghaladó erős alapját, mint változtatja-el, 's erősíti meg azt, melly fővényen épült, és igen ingadozó vala: úgy helyhezteti abban erős alapra az egyes polgárok' egymással egybeköttetéséből folyható jólétet és bődogságot.

A' virág, a' gyümölcs a' tökéletes *életművezet* *munkásságának* (funciojának) sikere: hol ennek helye nincs, pusztaság, és kietlenség vesztegel, 's uralkodik ott mindenütt. — A' *Status* csak úgy lehet virágzó, és bődög, ha az egyes polgárok nem úgy vagynak egymás mellett, mint a' szelektől halomra hordott porszemek, mellyek között semmi belső egybeköttetés, semmi költsönös, 's köz célra törekvő munkásság. A' *testperczéség* (atomismus) miképp a' physikai, úgy a' political világban is csak történetből szüli a' rendet, és az életet, melly rendben és életben a' *testperczek* (atomusok) meg nem nyughatván, szünetlen természeti, egymástól elkülönözött állapotjokba törekesznek vissza: 's így felszámíthatatlan *kifejlesztéseknek* (evolutioknak) 's *szerkeztetéseknek* (combinatioknak) vagynak kitéve. Csak az *erőzet* (dynamismus) az, melly valamint az anyagi világban; úgy a' polgári életben is, az állandó öszszefüggést, maradandó rendet, a' részeknek egymáshoz való szoros vonattatását eszközölheti. A' polgári *testperczéség* okfeje az önszeretet (egoismus); a' political *erőzeté*, ha szinte nem a' világpolgárság, — (cosmopolitismus) is, legalább az igazi gyakorlati

emberszeretet — (*practica philanthropia*). A' melly polgárt csak az önhaszon', vagyon', rang', fény', hatalom' keresés köt a' *Statushoz*; sőt az is, ki szóval *liberalizál*, de a' maga saját szabadsága' megtartásán kívül, nem a' féktelenség' — *eleutheriomania*' — pusztító lángja élesztésére, hanem az igazi, 's helyesen értett közszabadság' előmozdítására legkisebb áldozatot nem tesz; a' ki szájában mindég az emberek' jussait forgatja, azoknak szentségét, egyenlőségét unalomig vitatja, de azonban belől még is neveltséges előítéletekkel teljes, 's a' mások' jussainak fenntartására, vagy visszaállítására szerzett jussaiból csak egy hajszálnyit is elbocsátani vonakodik: látni való, hogy annak polgári életének okfeje az önszeretet lévén, mint *polgári testperc* (politikai atomus) még nem nőtt a' *Status*' testéhez, 's így bizonyos, 's meghatározott helye nem lévén, mindenkor arra vettetik, merre az önhaszon keresés' csapongó vitorlája fordul.

Csak ott bődlog a' *Status*, hol a' polgárok, a' nemtelen önhaszonkeresés' alacson gőzköréből kiemelkedvén, a' társaság' minden tagjait szeretettel ölelő gyakorlati emberszeretet', tiszta sphaerájába felszárnyaltak. Míg ez a' *Status*t boldogító indulat; ez a' mennyei láng, itt is, amott is, csak egy két polgárban lobog, jóltévő fényt vét ugyan az a' nyomorúság' setét ösvényjére, 's melengeti az önszeretet' jég falain kívül reszketőket addig is, de minthogy egyes sűgárai tűz pontra nem talál-
nak, szétszóródván azok, és elenyészvén, ismét setétség, és fagy áll elő hol az világított, és melegített annak előtte. Míg a' polgárok nem az egymás iránti szeretet' köteleivel vonattatnak, hanem csak az *egoismus*' sulja által *vonúlnak* (gravitálnak) egymáshoz, addig a' *Status* hasonló a' holttesthez, 's az egyes tagok pedig hasonló a' férgekhez, mellyek azt rágják és emésztik.

Nincs már mi az önszeretet veszedelmes gyökere-
t szerencsésebben szaggassa, 's a' gyakorlati em-
berszeretet' jóltévő lángját jobban éleszsze, mint
a' *Philosophia*.

Ez az, melly kitkit meggyőz a' felől, hogy
minden valaki emberi ábrázattal ékeskedik *sze-
mély*, annálfogva önczélú valóság, mellyet dolog-
gá tenni, 's világi céljaink eszközévé alacsonyí-
tani, az emberi, annálfogva tulajdon méltósá-
gunk' megalacsonyítása. Ez az, melly kiméri min-
denkinek szabadsága' körét, mellyen belől szaba-
don foroghat, mellyből ki bűn nélkül egy lépést
sem tehet. Ez az, melly midőn eredeti 's elidege-
nithetetlen jussait mindenkinek megmutatja: elibe
tartja kötelességeinek lajstromát is, mellyek ama-
zokkal egy és ugyan azon táblára íratvák, csak
együtt, és egymás nélkül fenn nem állhatnak. A'
Philosophia annálfogva az, melly megesmértet-
vén az embert magával megesmértetvén embertár-
saival, tiszteletet önt maga, és azok iránt beléje,
's benne az által a' csupa *szenvedékenyes ember-
szeretet* (pathologica philantropiát) *gyakorlati
emberszeretetté* nemesítvén: őt mind az önszere-
tet' alacson vétkeítől, mind az *ábrándozó em-
berszeretet'* (fanatica philantropia) hibás tévelye-
déseitől csalhatatlanúl megőrizheti.

A' *Status'* polgárinak *politikai* életök', sa-
ját jussaik' esmérere, tisztelete nélkül legyen bár
a' *Statusnak* vagyona, kincse, kiterjedése, fegy-
vere, legyen ez által nagy és kitetsző része a' po-
litikai meszsze terjedő változásokban, legyen bár
a' világ' nagy játékszínén szembetűnő *figurans*: de
magából nagy változásokat fejteni-ki, 's világ' histó-
riai fontosságot nyerni soha képes nem lehet Nem
ravaszág, nem a' miveletlen nép' gyarlóságát hasz-
nára fordítani tudó szemesség, nem a' külső dolgok'
elintezésében való ügyesség, hatalom, vagy ret-

Tud. Gyűjt. I. Köt. 1837.

2

tetés; hanem a' minden nemtelen önhaszon keresésen, a' munkás okosság szülte Ideák' szárnyain magosan felemelkedett karakter volt az, melly által a' régi *Minosok*, *Lycurgusok*, *Solonok*, *Charondások*, *Zeulukosok* virágzó Statu-sokat alapítottak. — Míg a' hajdani Görög népben a' vizsgálódó okosság' dicsó szülöttjei a' magas *Ideák* éltek, nagy és győzhetetlen volt az, 's miután azok belőle kihaltak, megholt ő maga is. A' görög föld szülte a' legnagyobb Philosophusokat, a' görög föld volt a' legvirágzóbb is. — Így volt, így lesz az ezután is minden időben.

Szépen adja elő mind ezeket az Ó világnak egy nagy *Status'* embere *Cicero*: „O vitae“ *inquit* „philosophia dux! o virtutis indagatrix expultrixque vitiorum! quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? tu urbes peperisti: tu dissipatos homines in societatem vitae convocasti: tu eos inter se primo domiciliis, deinde conjugiiis, tum literarum, et vocommunionem junxisti; tu inventrix legum, tu magistra morum, et disciplinae fuisti.“

És hogy meg tessék miképp a' *Philosophiának* a' *Status'* böldegítésére való jóltévő befolyását, nem csak a' régi időben esmerték-el, hanem elesmerik 's állítják azt az újabb időbeli legméjebb belátású *Status-férfiak* is: halljuk egy dicsó nemzet' nem régiben volt első nagy nevű *Ministerének* egy *Canningnek*, e' tárgyban parlamenti beszédben tett maga kinyilatkoztatását: „nem látok“ *ugymond* „semmi nyomos okot, melly a' *Philosophiának*, — (engedelem! hogy e' némelyek előtt gyűlöletes szóval élek) az emberi életben előforduló közönséges dolgokra való alkalmaztatása ellen volna. Itéletem szerint ezen dolgokat mindenkor elvont, 's csak az időkhöz, 's körülményekhez képeest módósított elvek szerint kell intézni. Azoknak lelke 's tanítmánya, kik most

az én nemes barátomat (*Huskissont* t. i. — kereskedésbell szabad elveiért) üldözik, tökéletesen hasonló azon tanítmányhoz, mellyet eleitől fogva azok vallottak, kik az emberi nemzet' jóltévőinek ellenségei voltak mindenkor. Ezen lélek, és ezen elvek voltak azok, mik a' *Turgot* élete' gyökerére mérget töltöttek, 's *Galileit* az *Inquisitio*' tömlöztébe juttatták. Ezen elvek' hatalmának csak azok hajtanak fejet öremmel, kik az emberi műveltség folyamát forrásába szeretnék vissza szorítani. Törpelekek! kik nem verekedhetvén felazon magasságra, mellyből az emberi természetet, dicsőségesebb szempontból nézheti, tehetetlenségüket avval akarják megboszszúllani, 's alacson lelköket megnyugtatni, hogy rágalmazzák azon jobb származású valóságokat, mellyek ama magasságba felemelkedtek. Jól tudom, hogy van olly *polgári párt*, melly a' műveltségbe tett minden haladást úgy néz, mint a' *Jakobinismusra* való visszalépést. Ezen párt azt hiszi, hogy egy kormányban részesülő férjfiú, vétkes szándék, 's honja nagysága' oszlopinak veszedelmes megin gatása nélkül, azon soha nem igyekezhetik, hogy hazáját mindenkor a' politicai tudományok' előhadásának *niveaujában* tartsa, 's annak dolgait a' világ' változó körülményjeihez képeest vezérelje. Én részemről azt állítom, hogy minden brittus *Status-emberének* az a' kötelessége, miképp a' *Status'* mind belső mind külső ügyében azon útát kövesse, melly a' két szélső között van, hogy mind a' *Despotismusnak*, mind a' féktelenségnek kőszikláit kikerülje, a' hatalmat a' szabadsággal *hármonióba* tegye, sem mi vakmerő 's túlságos próbákra ne vetemedjék: de más részről a' jól megfontolt *theóriák'* alkalmaztatásának is elle ne ne szegüljön, 's általjában véve azon legyen, hogy minden *magas*, minden igazán *szabad Ideák* hazája' bődögságára szolgáljanak.“

Igy nyilatkozik az új kornak nagy *Status-embere* a' *Philosophiáról*, mert mik a' tőle említett *Ideák* is egyebek, mint a' philosopháló okosság szüleményjei? a' honnan az újabb időkorban neveztetik, — s helyesen neveztetik e' tekintetben a' *Philosophia Ideák tudományjának*.

A' mi a' *Philosophiának* egyes emberek sorsára való befolyást illeti: igaz, hogy a' *Philosophiára* nem minden embernek van szüksége, mert miképp a' gaz tudta nélkül búvik ki a' földből, 's táplálja magát a' gyökerét áztató nedvességből, mind addig, míg oda honnan kijöve visszatér ismét tudta nélkül. Ez a' sorsa az emberek nagy részének is! kiszállanak az élet mezejére, hevesen kapkodnak annak hamar hervadó virágai után, örömeivel részegülnek, csapásai között elfásúlnak, míg végre az állati *gondnélküliség*' (*sinecurismus*) és a' lomha *Skiatropiának* ölében, az egymást őrítő változások között, a' nélkül hogy ezeknek helyes jelentését magoknak megfejtették; a' nélkül, hogy a' szívökben olykor olykor támadt setét érzelmeket felderítették, 's az elméjükben tolongó nyugtalanító gondolatokat elűzték; szóval a' nélkül hogy *céljokról*, *rendeltetésökről* gondolkodtak volna, meglátják a' lefordított fáklyával álló *Geniust*, kinek orczája előtt nincs többé idő a' veszteség' kipótolására.

A' *Philosophiára* az ilyen embereknek szüksége nincs, és a' *Philosophia* nem is ilyeneknek való. De vagnak olyanok is, kik az érző eszököket csiklándozó gyönyörúségek által el nem szédíttethetvén, a' test állati szükségei által le nem bilincselthetvén: a' szívben támadt setét érzelme; 's az elmében tolongó nyugtalanító gondolatoktól kivetteten úgy szóllván a' testi tunyaság' nyugvó pontjából: lelkek az előttök egymással ellenkező, 's ellenkezni látszó dolgok között olly élénk lengésbe (*oscillatioba*) jön, melly egye-

dül az ezek közötti harmonia', — a' titkokat megfejtő igazság' feltalált pontjánál talált nyúgodalmat.

Igen: vagynak olyanok, kik midőn benne jobb részök' szükségei sürgetőbbekké, 's az azokból fakadt vágyak forróbbakká lettek; midőn meghasonlva látják magok előtt azon dolgokat, szélyelszórva azon részeket, mellyeknek egymás ellenszegülését (*enantiodromiáját*) a' gondolatlan nem látja, 's látásán meg nem ütődik: e' titkok' megfejtése, ez aggodalmak' eloszlatása, 's az ebből származható lelki csendesség, nyúgodalom után, szív szakadva óhajtoznak. Vagynak olyanok, kik előtt a' vak-hit', az idegen tekintet' nyugős lánczait hordozni; a' szokás a' meggyökeredzett előítéletek' szigorú kezétől vezetetni szégyen; — kik a' paradicsomot nem a' mindennapi vidékeken keresik; — kik nem azon virágokból kívánnak koszorút fűzni magoknak, mellyek minden kertekben megteremnek; — 's nem azon poharokból kívánják inni az örömnök italát, mellyeket minden emberek egyiránt kezökbe foghatnak; — kik nem elégszenek meg avval, hogy sorsuk' hajója az élet' tengerének síma tükrén elsikamlják mintegy, kik annak méljére kívánnak leszállani, 's elrejtett kincseit, 's titkait vágnak felkeresni; — kik tudni kívánják, ha valyon az idő' sarlója alatt lehullott aratás után leszsz-e még más vetés és aratás!

Itt az emberi nem' dicsó természetének ezen nemes szükségeiben mutatja ki a' *Philosophia* a' maga igazi felemelő — (anagogica) — erejét; itt tűnik fel annak az a' hatalma, melly a' homályban világosságot, e' zavarban rendet és egybefüggést varázsol elő!

Kiemeli ez az embert a' tapasztalás' igen szűk köréből felviszi az okosság' sokkal kiterjedtebb birodalmába, 's itt egybefüggésben láttatja vele azon dolgok' lánczait, mellyeknek szemei szól-

lyelszórva hevernek lábai alatt a' porban. Itt mutatja meg neki a' *philosophia*' ujja azon hatalmas kezét, melly a' világi dolgoknak a' megmérhetetlen tért bekerítő, az idő' felvethetetlen folyásán keresztül nyúló roppant lánczát, olly erővel kapcsolta markába, hogy azon a' mesés vak-történetnek semmi hatalma. — Itt láttatja vele azon törvények' eltöredezhetsen tábláját, mellyek közül némelylek a' tökéletes rendszerből kiszakítva önkényeseknek, 's despotai hatalom' szavának tetszhetnek. — Itt hallattatja vele a' Sphaerák' azon bájoló hármóniáját, mellyeknek egyes hangjai szédítők 's rettenetesek lehetnek; — itt láttatja a' világi élet' ábrázatjának azon igézö színét, mellyek' csudás vegyületéből a' tapasztalásban sokszor igen homályos és setét színek borúlnak előnkbe; — itt láttatja 's érezteti vele mi hijábavalók 's veszedelmek azon dolgok, mellyek felé sokszor repülnek óhajásaink; 's mi felségesek 's boldogítók azok, mellyektől a' földiekhez ragadt szív borzad, mellyek' megszerzésén nem igyekeznek; birtokától iszonyodik. — Itt mutatja neki azon örömeök' tiszta folyamatját, mellyek nem a' földi szerencse' változó birtokában fakadnak, hanem az erkölcsi világ' meredek sziklájából buzognak és csergedeznek; — itt láttatja vele, hogy az igazi boldogság nem a' *Sybarisi* örömeökben áll, hogy a' csügghetsen hordozott terhek alatt is van valami kedves éldelet, itt láttatja mi nagy! mi felséges! erősebbnek tudni lenni a' csapás', a' veszély' minden erejénél! — Itt mutatja neki, nem ama *Paracelsusi*, *Clauderii* kaponyákban főtt határtalan erejű szert (universalis tincturát), nem ama búbajos philosophusi követ, mellynek ereje az elkorhadat tagokat ismét megújítja, az elesett tetemekeket megeleveníteni: hanem azon elhányt határt, mellyet a' testi halál raka a' földi pálya' végén; azon elhányt

határt, mely a' lelket nem korlátozza, munkásságának véget nem vet, mellynek romladékin túl az élet' és munkásság' mezejének határa beláthatatlan, kiessége kibeszélhetetlen; — 's így aztán ha visszalép is a' felemelt helyről a' tapasztalást haladó (transscendentalis) világ' dicsőségéből, a' tapasztalati világ' szűk körébe, leviszi magával a' bódogító tudományt, 's élte' hajója az okosság' kormányjától ott kapott egyenes irányt, megtartja a' tapasztalati világ' zajos tengerén, meg az azon fenyegető örvények és temérdek sziklák között is.

A' *Philosóphiának* e' nagy 's megbecsülhetetlen hasznait érezvén, ekképp szól arról a' böles Cicero: „Cujus igitur potius opibus utamur quam tuis? quae et vitae tranquillitatem largita nobis es, et terrorem mortis sustulisti. Ad te confugimus: a te opem petimus: tibi nos ut antea magna ex parte, sic nunc penitus totosque tradimus. Est autem unus dies, bene, et ex praeceptis tuis actus peccantis immortalitati anteponeendus“ — De ezen szavainak neminemű elkeseredéssel ezt veti azonnal utánna: „At Philosophia tantum abest, ut, proinde ac de hominum est vita merita laudetur, ut a plerisque neglecta, a multis etiam vituperetur.“

Úgy van: valamint minden jónak: úgy a' philosophiának is megváltak a' maga ellenségei minden időben — kik mint setéség' fiai, — vagy mint mondani szokták, a' lelki *Infibulationis theoriának*, 's *Siderokratiának* hívei, iszonyodván annak mennyci fényjétől úgy festik azt, mint az emberi nem' bódogságának olly veszedelmes ellenségét, mellynek egyik kezében a' létel' ropant testét bonczoló, 's a' legvékonyabb erekig 's hártýákig beható *abstractioi* 's *reflexioi* finum kése, a' vallásos hit' minden ereit elvagdálván, szűli az erkölcsi élet' nyomorúlt *paralysisét*; a'

másikban, a' *Statusok*' setét homály lepte históriai eredetén túl fekvő *idealis* kútfejét, 's az emberek' elidegeníthetetlen jussait tisztán kitüntető fáklyája, béveti a' polgári alkotmányokba a' fejtelenség (*anarchia*) azon ólthatatlan tüzét, mellynek szilaj lángokra lobbant ereje, felégeti 's elhamvasztja annak épületét elkerülhetetlenül; — 's ennélfogva a' philosophiátóli órizkedést a' legegységesebb erkölcsi és polgári óvoszernek — (*ethica*, és *politica prophylacticának*) tartják.

Mit kelljen tartani e' nyomorúlt vádakról, kitetszik magából a' fentebb mondottakból. Mert miképp lehet vallás' ellenségének tartani azon tudományt, melly az embert magával, a' benne munkálkodó lelki erő' felséges tehetségeivel, a' körülötte lévő dolgok' öszszeségével, 's mind kettő rendeltetésével, dicsőséges okával, 's ehez való közös viszonyukkal esmerteti meg; — melly arról teszi őt bizonyossá, hogy a' bódogságot, mellyre természeténél fogva vágyakodik, csak úgy érheti el, ha okosságának szent törvényeit tiszteli, ha ama fő törvényadó' szavának, ki vallásos tisztelünk' egyedüli tárgya, vonogatás nélkül engedelmeskedik? — Miképp' lehet a' polgári rend', bátorság', csendesség', nyugalom' ellenségének tartani azon tudományt, melly midőn az emberi méltóságot a' maga fényességében kitünteti, 's az emberi természettől elválhatatlan jussok' szentségét, sérthetetlenségét nyilvánossá teszi: ugyan akkor czáfolhatatlanul megmutatja azt is, miképp' ez az emberi méltóság, a' jussoknak ezen szentsége csak úgy állhat fenn a' maga teljes erejében, ha minden polgár polgári tisztét híven végezi; ha midőn egy felől a' *Status*' feje hatalmát a' kimért határon túl nem terjeszti, más felől az alattvaló kötelességének legkissebb részét is teljesítetlen hagyni a' *Status*, 's az emberi nemzet elleni gyűlöletes

bűnnek tekinti? — Miképp' lehet mondom az illy tudományt a' vallás és polgári boldogság' ellenségének tartani: megfogni valóban nem lehet? — Vagy talán azt mondja valaki, hogy a' mi megtörtént, azt semmi okoskodással meg nem történté tenni nem lehet? Igaz, hogy voltak vallástalanok, voltak polgári csendesség' zavarók azok között: kik philosophusoknak *nevezettek*; vagy is inkább, kiknek a' gyűlöletes *Anarchia'* *nevetséges Codexéből* folyó mételyes tudományja a' *Philosophia'* szeplőtelen nevét bitangolta; de a' philosophia sem a' vallástalanságnak, sem a' polgári rend' megháborításának oka soha nem volt, — mivel a' melly tudomány a' fentebb említett dolgokat tanítja, az, miképp' az eső szárazságot, a' napfény setétséget; vallástalanságot, polgári zabolátlanságot, féktelenséget éppen úgy nem szülhet. — És a' melly tudomány' fáján ezen mérges gyümölcsök megteremnek, hogy az nem a' philosophia' áldott földjében gyökeredzik, azt maga azon szerencsétlen termék (productum) eléggé mutatja. Úgy van: a' melly helyen a' kábult hitetlenség' ragadó nyavalyája, a' polgári anarchia' dúló pestise kiüt: bizonyosok lehetünk benne, hogy azon a' nyomorúlt helyen a' *philosophia* idegen növény, hogy ott éppen ezen gyógyító szer' nem léte miatt, nem leheté elejét venni a' tébolyodottságnak, a' polgári *convulsióknak*, 's a' *Status'* ezekből származott halálos nyavalyájának.

Igen helyesen ítél e' tárgyban *Smid*, Heidelbergi Professor, a' *Philosophia'* valójáról ez esztendőben kiadott tanításaiban, melly ítéletét hazánk' egyik *Veteranus* írója *Fejér György* is, ugyan ezen évben kiadott *philosophiai propaedeuticájában* (l. 54—56.) felhozza: „a' philosophiának u. m. természetes 's legtüzesebb ellenség-

gei mindenkor a' setétség; a' babona', a' határtalan hatalom' baráti, a' vak tekintet' és rabszolgaság' pártolói voltak, és léznek minden időben. A' *philosophiának* eleitől fogva harczolni kellett ezek ellen, mivel ezek a' philosophiát eleitől fogva avval vádolták, hogy az a' Statusra, a' törvényes rendre, és a' vallásra nézve veszedelmes. De bár melly súlyos üldöztetést kellett is ezek miatt a' philosophiának szenvedni külsőképpen: belsőképpen mindazáltal ezek a' philosophiának leggyengébb ellenségei. Azon kemény sors, melyet *Pythagorasnak*: *Sokratesnek*, *Aristotelesnek*, később *Avicennának*, *Averroësnek*, az újabb időkben pedig *Thomasiusnak*, *Wolfnak*; — ide tehetnök, fájdalom! nemzetünk' históriájából *Apáczai Csere Jánost'*, kit *Rákóczi Ferencz* az *anytusi* és *miletusi* fekete vádak után, a' *Cartesius'* philosophiájáért a' *Fejérvári* toronyból való leszállításra ítelt, — melly ítélet mindazáltal nemzetünk' nevének szerencséjére végre csak ugyan nem hajtatott, — azon kemény sors mondom, melyet ezen bölcseknek, „a' dühödt pór nép' vaksága készített, a' philosophiának becsét, — és annak erkölcsi erejét, a' köz véleményben inkább emelte, mint gyengítette. A' lelki fegyverek ellenben, melyeket az ellenségek a' philosophia ellen irányzottak, gyengék és igen tehetetlenek voltak minden időben. — Rég megfelelték már, és igen helyesen feleltek meg ezen kérdésre: micsoda Status, micsoda vallás lehet az, melly a' philosophia' ostromait ki nem állhatja? — Nem lehet ugyan tagadni; hogy némelly philosophusok; sokszor egész oskolák, 's a' philosophiának egész korszakai, minden vallásos és erkölcsi ideáknak ellene dolgoztak, 's a' *materalismusnak* és *egoismusnak* nyilván hódoltak. Szomorú példája ennek a' *Franczia Philosophia*,

mint az a' *Revolutio* előtt, az úgy nevezetett *Encyclopaedisták'* oskoláiban, a' *Helvetius*, *La Mettrie*, 's az ismeretes *Systeme de la Nature*, 's más hasonló munkákban magát kimutatta. Ezek a' *philosophiának* tagadhatatlanul szomorú eltévelyedései; de éppen azért mivel ezek csak eltévelyedések, olly eltévelyedések, mellyek a' philosophiai vizsgálódás' határiból, a' nem-philosophia' igen felületes, és közönséges okoskodás' mezejére léptek: a' philosophiának magának vétkül nem tulajdoníthatjuk. Hogy ezen irány magában a' philosophia' valójában gyökeredzék, senki sem állíthatja. Ugyanis, ha a' vallás', erkölcsiség' és jus' ideái az emberi lélek' természetében fekszenek: úgy szükségesképpen a' philosophiai elmélkedés' természetében fekszik az is, hogy azon ideákra való eszméletre eljusson, hogy azokat elesmerje; 's mind ezek csak a' felületesen, csak könnyeden gondolkodók előtt is maradhatnak egyedül homályban. Azért is minél méljebben hat a' philosopháló elme a' dolgok' titkaiba; minél tudományosabb, 's igazi philosophushoz illó az elmélkedés: annál tisztábban 's teljesebben tűnnek elébe azon ideák. Csak a' köz élethez ragadt tudományos gondolkodás (vagy is inkább a' *tudomány nélkül tudósan gondolkodni kívánó közönséget romlott ész és szív*) szóval a' nem-philosophia nem juthat azoknak birtokába; csak ez a' vallásnak és a' Statusnak veszedelmes. Itt lehet tehát igazán elmondani, a' mit Baco mondott: *Leves gustus in philosophia movere fortasse ad atheismum, sed pleniores haustus ad religionem reducere.* — A' Francia *Encyclopaedisták*, ama vallás' elleni, 's erkölcstelen tanítmánya, nem egyéb, mint annak egyenes következése, hogy a' Francziák között a' felette könnyelmű 's minden tudományosság nélkül szükölködő, hijában való bölcselkedés

módja erőt vett a' philosophián; nem egyéb az, mint a' gyökerében elfajúlt, csak a' külsők után kapkodó, 's egészen ideátlan kormiveltség' veszett gyümölcse, mellynek a' philosophiával nevének kívül semmi köze, semmi hasonlatossága.“ — „Vituperare igitur quisquam vitae parentem, et hoc parricidio se inquinare audet? et tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiam si minus percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error, et haec indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro respicere non possunt; nec eos a quibus vita hominum instructa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur.“ *Cicero.*

* * *

Sokan gyűlölték 's üldözték a' *Philosophiát* a' fentebb említett költött okokért; sokan megborzadtak attól a' gyengébb lelkűek között; de sokan voltak, 's a' mai időben még többen vagnak, magok között az igazság', 's az emberiség' felvilágosodott elméjű baráti között is, kik azt; ha szinte nem gyűlölik, 's tőle nem borzadnak is: iránta mindazáltal más okokért bizonyos tekintetben meghidegültek 's idegenkednek.

De bátran állíthatjuk, hogy valamint a' fentebbi esetben, a' gyűlölségnek és borzadásnak: úgy ebben a' hidegségnek, az idegenkedésnek maga a' philosophia egyátaljában nem oka; hanem okai ennek sokan azok között, kik a' philosophia' ügyét folytatják, a' *philosophusok*.

Nem lehet ugyanis eltitkolni, hogy a' mai Philosophusoknak többek azon hibái, mellyek a' philosophia körül forgolódni kívánókban az a' hozzá való kedvet könnyen elfojtják, 's benne a' tudomány iránt hamar hidegséget okoznak.

Illyen legelőszőr is, a' mai philosophusi iskolákban elhatalmazott *paradoxumok* utáni nagy

kapkodás, vagy *paradoxomania*, és az evvel sokszor összevágó *Idiognomismus*.

Megvult ez a' hiba már a' régi philosophusok között is némellyekben, különösen a' *Stoicussok*ban, kikről már *Plutarchus* igyekezett megmutatni: *ὅτι παραδοξότερα ὅι Στωικοι τῶν ποιητῶν λεγουσι*. Maga *Cicero Paradoxa* című munkájában, ezek' felvilágosítása körül forgolódik. — Igaz, hogy a' philosophusnak a' *Paradoxumoktól* irtódnia ott, hol azok magokat elő önkényt adják nem csak nem kell, hanem bátran szemek közzé is kell néznie azoknak, mivel meglehet, — mint a' tapasztalás sokszor megmutatta — hogy a' csuda forma alatt lappanghat igazság; de azokat kész akartva keresni, nem egyéb mint a' lángésznek affectálása; a' lelki fénykórságnak egy kiváltképpen való nevetséges neme; melly mivel mindenkor a' kétségenküüli igazsággal láttatik szembeszállani: nem csuda, sőt természetes, ha a' szívek' és elmék' ajtaját maga előtt rendszerént bezárja. — Mert hiszen ki is ne hidegülne meg az olly philosophiai munkáktól, mellyekben illy elvekből foly a' tanítás, mint már kétségbe hozhatatlan igazságokból? „*Quadratum est lex naturae, triangulum mentis*. — *Principium scientiae moralis est reverentia, fato habenda*. — *In arithmetica vera nec additioni nisi unitatis ad dyadem, nec subtractioni nisi dyadis a triade neque triadi ut summae, neque unitati ut differentiae est locus*.”

Ki ne idegenednék meg az olly tudománytól mellynek sarkalatos állításai ilyenek:

A' mi okos, az valódi, és a' mi valódi az okos is egyszersmind — a' létel, és a' semmi — a' véges és a' végetlen, — a' gondolat és gondolt dolog, egy és ugyanaz. — Hogy nem a' ház tetejéről leesett kő, hanem a' tér és idő üti agyon az

elmenőt? mivel ezek nem csak *παρα δοξαν*, hanem *παρα επισημην*, sőt valóban *παρα λογον* is vagynak.

A' *Paradoxumokkal* öszszevágna az a *priori* való vakmerő állítások, mellyek sokszor amazoktól csak tűrhetőbb formájokra nézve különböznek, melly hibát, ha a' Paradoxomaniát lelki fényűzésnek, ezt lelki kevélységnek 's dicsekedésnek lehet nevezni. Ez is valamint amaz igen eltaszító, 's ha történetből alaptalansága kivilágosodik, amannál még sokkal nevetségesebb. — Ez a' hiba is különösen divatozik a' mai philosophusok között. Az újabb időben beleesett ebbe, 's büntetését el is vette korunknak közelebb elhúnyt tündöklő hírű philosophusa, *Hegel*. Az újabb időbeli Csillag-vizsgálók' t. i. a' Planéták' naptól való távolsága között bizonyos viszonyt vettek észre, 's ezt számokban is meghatározták. Mint hogy pedig e' viszonynyal a' *Mars* és *Jupiter* közötti nagy térség ellenkezni látszott: azon következést huzták, hogy még itt a' nap körül valami planétának kell forogni. Ezen gyanítást *Herschel*' felfedezése erősítette annyiban, a' mennyiben a' tőle felfedezettett *Uranus Saturnushoz* éppen azon *progressioban* állott. *Kant*nak volt annyi előlátása, hogy ezen igen hihető gyanításban megegyezett, tudván hogy a' természet az úgy neveztetett *continuitatis principium* szerint, mellyet a' régi philosophusok így tettek ki: *In mundo non datur saltus*, az ugrást teljességgel nem szereti. *Hegel* ellenben valamint másutt: úgy itt is a' tudományos köz véleménynek nyilván ellene mondott: 's a' legnagyobb merészséggel ezt állította: „Inter quartum et quintum locum magnum esse spatium, neque ibi planetam desiderari oportet.“ — De szerencsétlenségére a' merészen állítónak éppen akkor tájban, *Mars* és *Jupiter* között felfedezi *Piazzi Palermoban* a' kis *Cerest*,

és az után kevéssel felfedezik *Obers* és *Harding* a' nap rendszerének ugyan azon tájékán, a' hasonlóképpen kis planétákat: *Pallást*, *Junót* és *Vestát*, mellyeket olly formán lehet tekinteni, mint ugyanazon egy széllyelpattant vagy éppen alakuló nagyobb planétának részeit, melly az említett üres tért éppen betöltené. 'S így az *a priori* tett philosophiai szemlélődés (*speculatio*), az *a posteriori* történt csillag-vizsgálati szemlélődés által valóban megszégyenítettett.

*Est modus in rebus, sunt certi denique fines,
Quos ultra, citraque nequit consistere rectum.*

Másik szembetűnő hibája a' philosophusoknak, a' philosophiának a' *positiva* vallással való özszeolvastására czélzó túlságos törekedése, vagy azon igyekezet, melly szerint a' *positiva*, nevezetesen a' keresztyén vallásnak a' legszorosabb értelemben vett közvetlen kijelentés' útján nyert ágazatait, a' csupa okosság' világánál akarják felkeresni és megtalálni.

Régen tettek már a' philosophusok próbát e' tárgyban, megpróbálták ezt már a' *Kabbalisták*, *Gnosticusok*, *Alexandriai philosophusok*, és az ezek után támadt *Új Platonikusok*, későbbben a' *Sholasticusok*, a' XV-dik századtól fogva pedig különösen *Chryppfs*, *Bruno*, *Bóhme*, a' legújabb időkben többen *Schelling*, *Schleiermacher*, *Oken*, *Hegel*.

Ezen probatételnél, ezen philosophiai *amalgamázásnál* egy egy szerencsétlenebb gondolatja a' philosophusoknak nem volt, mert ebből haszon semmi esetre nem következhetett, a' kár veszteség pedig belőle elkerülhetetlen volt. Ebben a' probatételben ugyan is a' czél a' lett volna, hogy a' keresztyén vallás kijelentett ágazatait, a' szabad's pusztá vizsgálódás útján is megmutatván: an-

nak annál nagyobb tekintetet 's hitelt szerezzenek. De ki ne látná, hogy ha ez megtörténhetnék, akkor a' kijelentés tökéletesen hasztalanná tétetvén: a' keresztyén vallásnak minden mostani úgy neveztetett természet feletti elemei (*supernaturale elementumai*) egészen tévelygésnek pecsételtetnének 's tökéletesen megsemmisítetnének. A' mikor a' Philosophia a' keresztyén vallás' alapját nem csak nem erősítené, hanem azt egészen széllyeldülvén, annak helyén a' maga épületének vetne egy következő philosophia kezétől meglehet ismét széllyelszórandó fundamentomot. — De mivel a' kitűzött cél mind eddig el nem éretett, csak a' reá fordított munka vesze el, 's a' philosophusok' gondolatlan törekvése leve botránkoztatóvá; 's szerencsétlen szüleményje sok tekintetben valóban borzasztóvá. — Azt mondja nevezetesen *Eschenmayer* a' *Hegel* vallás philosophiájáról, — öszszvetvén azt a' keresztyén principiummal: „A' *Hegel* vallás philosophiája nem egyéb, mint egy olly *Logica*, melly magát a' keresztyén igazságok által akarja megdicsőíteni. *Hegel* ezen munkájában van *Isten*, de szentség nélkül, van *Krisztus*, de szabad szeretet nélkül, van *Szent Lélek*, de megvilágosítás nélkül; van *Evangyeliom*, de hit nélkül; van *elesés*, de bűn nélkül; van *bűn*, de a' bűnös -vétke nélkül; van *megengesztelés*, de bűn bocsánat nélkül; van *halál*, de áldozat nélkül; van *egyház*, de isteni-tisztelet nélkül; van *szabadság*, de *imputatio* nélkül; van *kegyelem*, de *váltás* nélkül; van *Dogmatica*, de *kijelentés* nélkül; van *halhatatlanság*, de *személyes élet* 's *fennmaradás* nélkül; van *keresztyén vallás*, de *keresztyén hit* nélkül: 's *átaljában véve*, van *vallás*, de *vallás* nélkül.“ — Ezekért mondja *Bachman*, Jénai Professor, a' *Hegel*' philosophiája' alkotmányáról igen helyesen: „Bár mi bámúlást indítson is e' pompás

alkotmány temérdeksége 's *kolossalis* magossága által, bár mi becses egyes materiálék legyenek is benne; bár mi csudálkozásra méltó a' mesterség egyes szakaszoknak építésében, bár mi tündéres benne az egyes szobák' kivilágosítása: az egész mindazáltal csudás elvek után, 's igen *bizarre* ízlés szerint, — nagyon porhanyó földön építetett. — Gyenge támaszai ugyan a' dilettántok' szemei elől szemfényt vesztő czifraságuk által eléggé el vagy-
nak rejtve, de elárulják azokat a' már rajta lévő hasadások és elhajlások, valamint a' sok setét te-
kervényes menetek 's zugok, mellyekben a' kö-
zép idő' rémjei tolongnak, 's azon pompás tere-
mek, mellyeknek magas ablakai éjszakra nyil-
nak, — mellyekből a' kietlen 's csak sírhalmok-
kal tölt mezőre vezető kilátás egészségtelemné 's
halálössá teszi a' lakosokra nézve az ottani ma-
radást.“ —

De különben a' *Philosophiára* nézve is le-
hetetlen volt káros befolyással nem lenni e' vál-
latnak; mivel ellene mondhatatlan igazság az, —
hogy a' Philosophiának valamint lételt a' *positiva*
vallástól éppen elkülönözött vizsgálódás adott:
úgy annak halálát a' *positiva* vallással való egy-
beköttetés siettetete, feltámadását minden bizony-
nyal tartóztatta.

Szembetűnő hibája a' *Philosophusoknak* a'
szerfelett szoros rendszeren való igyekezet — vagy
a' *Systematismus* is.

Valamint minden tudománynak: úgy a' phi-
losophiának is, mint tudománynak, természete
hozza magával, hogy annak részei rendszeres egy-
befüggésben legyenek egymással; mert az özsze-
hányt vetett egyes esméretek' csoportozatja (*ag-
gregatuma*) tudományt szoros értelemben nem
formálhat. — Ugyan azért a' legrégibb időktől fog-
va igyekeztek már a' Philosophusok vizsgálódá-
Tud. Gyűjt. I. Köt. 1837. 3

suk' sikereit bizonyos rendszerbe szedni. Mert hogy *Aristoteles* lett volna az első *Systematicus*, mint sokan állítják, *historice* nem igaz, mivel előtte már *Plato*, *Pythagoras*, az *Eleaiak*, sőt *Anaxagoras*, *Democritus*, *Heraclitus* is e' tárgyban próbát tettek, csak hogy ezek' törekvéseit annyira nem esmerjük, 's ez pedig t. i. *Aristoteles* abban, az előtte élteket tagadhatatlannul megelőzte; — a' mivel már maga is dicsekedett, azt állítván, hogy a' *Philosophia* az ő munkája után; — a' *Cicero* szavaival élvén: „*brevi tempore plane absolutam fore.*“ A' mi különben hogy meg nem történt, 's megtörténni soha nem is fog, meggyőz bennünket gondolkodó elménk, 's helyesen mutogatja ezt *Krug* is ezen *Programmájában*: „*De Philosophia ex sententia Aristotelis plane absoluta, nec tamen unquam absolvenda.*“

Az újabb időkben még több munkát fordítottak a' *Philosophia'* rendszere tökéletesítésére. Különösen kitűnő volt ezen vállalatban *Wolf* ki ama nagy gondolkodó ritka elméjének — *Leibnitznak* — genialis, 's képzeleti-erőtéljes szülöttjét felfogván, mint a' német-írók mondják, miután *logicum collegiumában* annak rendi szerént kitanította, Spanyol lábbelit fűzött annak, hogy ezután a' gondolatok sikamló pályáján ügyesebben lépeghessen, 's hogy ide oda, keresztül kasúl tántorogván ne tévelyegjen. A' *Wolf* rendszerében minden pontosan meg volt határozva, el volt osztva, rendelve, minden igazságnak meg volt a' maga lakhelyje, szobája, úgy hogy azokat szám alá lehetett venni, 's meg lehetett mondani hogy akár-mellyik igazság a' *philosophia'* városának mellyik útszáján, mellyik *szám* alatt lakik; szóval a' *philosophia'* olly bevégzetetettnek tetszet, mint egy kinyomott pénz.

Wolf után *Kant*, *Kant* után eleget fáradtak; 's fáradnak e' munkában a' philosophusok ma is, — melly határon túl járó munkájok, azt lehet mondani, hogy a' philosophiának talán több kárt tett, mint hasznot, 's attól többeket idegenített mint magához vont; mivel következése sokszor, és sokaknál leve egyedül az üres *Formalismus*, mellyeknek szenvedélyes kedvellője hasonló ama kegyetlen *Procrustes*hez, ki vendégeit a' kiszabott mértékhez vágatta vagy nyújtatta; hasonló azon kertészhez, ki a' kert' külső dísze formája kedvéért meghagyja a' metszett sorompók között a' leghasztalanabb dulvát is, de a' legszebb virágnak is ollót nyit, mihelyt az a' tőle kimért határon kívül jár, mihelyt az fejét a' rendből kiemeli. — Nem csak a' testi: a' lelki világban is igaz az, mit *Pallas* mond: „Non methodicorum scholis se adstringere voluit natura, systemata artificialia nostra flocci faciens,“ — 's ugyan ezért noha a' *fragmentariusok*, *rhapsodisticusok*, *aphoristicusok* minden előadásánál jobb 's a' tudományhoz illendőbb a' *Systematicusok* előadása: mindazáltal ha ez a' határon túl lépvén merő *systematismussá* 's *formalismussá* fajul; a' hajdan kor nyomos itéletű *Comicusával* bátran azt mondhatni rólok: „illorum aemulari juvat negligentiam potius, quam horum obscuram diligentiam.“ *Terentius*.

Maga *Krug*, ki különben a' jelen philosophiai kor' uralkodó hibáit valóban legjobban kikerülte, nem ment egészen e' botlástól — a' miért, ha szinte nem egészen is, sok részben igazsága van, mindazáltal azon recensensének, ki a' *Hermesben* ezt mondja: „ha szinte philosophiája jó alapon áll is, de rendszerének alakja hasonló ezen alap felett mesterségesen függő épülethez, mellyben az ember az alapon járhat ugyan, de minden

szempillantásban attól tarthat, hogy a' földet nem érő épület özszerogyik, ha szinte a' fenék maga nem ingadozik is.“

Nagyon szembetűnő 's idegenítő hibája a' mai philosophusoknak a' keresett, 's mély elmét affektáló homályosság, vagy a' *Kapnosophia*.

Csudálatos dolog, hogy ama hajdani bölcs', valóban bölcs' mondása ellenére: a' *tudomány világosság!* ma sok tudósok a' setétséget keresik, értem közelebb a' dolgok' előadásában. — Semmi sem vett el a' philosophia' becséből annyit, semmi sem idegenített a' philosophálástól el olly sokakat, mint a' philosophusok' éppen ezen szántsándékos hibája. — Mert ki is ne vetné el méltó boszszankodással 's undorodással kezéből, az olly zavart elme ferde szüleményjét, mellynek már homlokán illy szenvedhetetlen *galimathiást* talál: „Diese Schrift setzt ihr Anderes voraus, und kann nur durch diese Voraussetzung bestehen, oder Wirklichkeit haben. — Als Eines dieses Andern ist Sie der Anfang desselben, und das Andere ist das Ende; Sie ist als Anfang des Ende schon selbst Ende, nämlich die Einleitung oder Vorrede des Ende; und hat dieses Andere, die Nachrede, als Rede über die Nachrede, oder als Vorrede, in sich, so wie die Vorrede dieser Schrift, das ist, die Vorrede der Vorrede; die Schrift daher nun aber auch die Nachrede in sich hat, und so das Ganze ist.“ — (Praktisch-theoret. Syst. des Grundbasses der Musik u. Philosophie v. *D. Gust. Andr. Lautier* Berlin 1827. S. VII.)

Ki ne vetné el, mondom, kezéből az illy munkát, *Ciceronak* amaz, az efféle írók' elődjére *Heraclitusra* tett helyes megjegyzésével: *qui quoniam quid diceret intelligi noluit, omittamus.* — Mivel igazán ennek, 's az ilyeneknek tűzhetné teljes jussal Szerzője címére ezt, mivel egy ber-

lini *Humorista Fichtenek* egy munkáját akarta szárnyra eresztetni:

„Zweifle an der Sonnenklarheit
 „An der Gottheit höh'rem Licht
 „Leser! — nur an meiner Wahrheit,
 „Und an deiner Dummheit nicht.“

Igaz ugyan, hogy sokszor a' homályosság-
 nak, a' nem értésnek oka nem az Íróban van,
 hanem az Olvasóban; mert igaz, hogy a' mérés'
 tudományjához nem értő, a' *Mathematicus* figu-
 ráiban semmi bölcsességet; az olvasni nem tudó,
 a' legszebb, legokosabb írásban is, — semmi tuda-
 mányt nem lát; 's igaz hogy ezért sem a' mathe-
 maticai figurákat, sem az írást, értelem és jelen-
 tés nélküli hijábavalóságnak nem mondhatjuk: de
 az is igaz, hogy ha valaki a' tudatlanságból, vagy
 szántszándékkal eltévesztett 's megzavart mathe-
 maticai figurákból tudományt nem vehet, azok'
 jelentését meg nem fejtheti; ha valaki az igen rossz
 írást olvasni nem tudja: éppen nem következik,
 hogy amaz a' *Mathesisben* járatlan legyen, ez
 pedig olvasni ne tudjon. Igaz hogy sok víznek
 minden tisztasága mellett is fenekét meglátni nem
 lehet, mivel igen mély: de az is igaz, hogy sok
 víz' fenekére látni nem azért nem lehet, mintha
 mély volna, hanem mivel igen zavaros. — Igaz hogy
 a' beszéd' nemének, az írásmódjának, mindenkor
 a' tárgyhoz kell illen:; igaz hogy a' mélyebb es-
 méretekhez 's fentebb járó gondolatokhoz, szóval
 a' tudományos tárgyakhoz, éppen úgy nem illik
 a' nagyon köz és csupa népszerű beszéd, mint a'
 magasan ülőre a' köz emberi durva öltözet, —
 Igaz hogy a' *Philosophiában* van és kell lenni *eso-*
terica vagy *intra sindonem* előadásnak, különö-
 sen a' hol avatottakkal van dolga a' *Philosophus-*

nak, mellyet ott kikerülni annyi volna, mint tulajdon mezejét elhagyni. — Igaz hogy a' Philosophia elvont tárgyait, mint a' mathematicus számokban, figurákban nem *construalhatván*, 's nézlet alá az által nem vethetvén; csak az *abstractioban* 's *reflexioban* gyakorlott elmék érhetik el némelley tanításaiban. Igaz annálfogva, hogy nem csak nehéz, hanem lehetetlen is a' philosophiai *Ideographica* vagy *passigraphica*: de az is igaz, mit a' mindeneket megpróbált 's a' philosophiai világban kevéssel ez előtt *Souverain*, most pedig már mint tartják, *mediatizált* fejedelem *Schelling* a' *Cousin* munkája elibe bocsátott beszédében mond, illetve azt, ki a' hatalom pálczáját kezéből kivette: „az olly Philosophia u. m. mellynek tartalmát akármelleyik pallérozott nemzet fel nem veheti, már csak ezért is közönséges és igaz nem lehet. Legalább u. m. senkiben ezután azt, hogy gondolatit kifejezni teljességgel nem képes, philosophiai illetés' — *inspiratio*' jelének tartani nem fogják.“

Igaz továbbá, hogy az új gondolatok viszik elő az esméretet, a' tudományt: de az is igaz, hogy az esmeretes gondolatok' újabb meg újabb, 's az eddigieknél csak homályosabb alakban való öltöztetése, azt inkább hátráltatja mint elősegíti. Mert mit nyerünk p. o. vele, ha nem költői vagy szónoki előadásban, hol a' *tropusok* helyökön vagynak, hanem éppen tudományos rendszerben: a' *meleget* a' *materia*' abstracta homogeneitassa' *specifica determinatioján* való triumphusának, — ha a' *világot* az Isten' beszédének, — a' *nyelvtudományt* a' tudományok' *architecturájának*, vagy pedig földnek; — a' *beszéd mesterségét*, a' tudományok' *plasticájának*, vagy pedig folyóvíznek, a' *philosophiát*, a' tudományok' *graphicájának* vagy lélekzetnek; ha a' *költészetet* az *objectivus*

és subjectivus polus indifferentiájának; — ha a *lánatot* a' lélek' individualis közvetlensége' negatiójának; — ha az *életet* a' véges testek' polaritásbóli mozgásának, vagy közvetetlen ideának nevezzük: Az illy setétségben az igaz, hogy valami nagy és igen fontos titkot gondol az avatlan: de eloszolván később előle a' homály, boszszankodva látja magát megcsalattatva. — Homályban keresni a' nagy bölcsességet — az *Akrosophiát* lehet, de a' kereset csak kevés ideig tart:

Namque et lampyrides lucent in nocte volantes,
At redeunte die amittunt in lumine lumen,
Et proprium ostendunt amota fraude colorem.

Palingenius.

A' tudós homályosság' egyik hatalmas eszköze 's előmozdítója az önkényes 's határt nem esmerő *terminologia*. — Hogy terminologia nélkül a' tudomány fenn nem állhat, az, magából a' természetéből mint a' mellyben t. i. a' szoros megkülönböztetés 's határozottság fő dolog, világos; 's éppen ezért halhatatlan egyiké t az *Aristoteles* és *Kant* neve a' Philosophiában, mivel ók voltak azok, kik a' Philosophiát legalkalmasabb 's legszükségesebb mester-szavakkal gazdagították. — Hogy ezen tekintetben kénytelen az ember — különösen a' Philosophiában, más nyelvekhez is folyamodni, sőt egészen új szavakat is csinálni: el-esmeri, állítja az ékesenszóllás' ama hajdani nagy mestere *Cicero*, ki a' *Varro*' személyében e' tárgyban így nyilatkozik: „*dialecticorum verba nulla sunt publica: suis utuntur, et id quidem commune omnium fere est artium. Aut enim nova sunt rerum novarum facienda nomina, aut ex aliis transferenda.*— *Quod si Graeci faciunt, qui in iis rebus, tot jam secula versantur, quanto id magis*

nobis concedendum est, qui haec nunc primum tractare conamur.“ — De az is bizonyos, hogy ha ebben illendő határ nem tartatik; ha az elnevezni való tárgyakat minden másképpen nevezi: úgy a' Philosophusok' nyelve öszszezevarodván, a' Philosophiának épülete a' Babel' sorsára jut; bizonyos, hogy öszszekeveredvén ez által az esméretek, a' legnagyobb érthetlenségek 's következetlenségek csúsznak be a' tudományokba: mert:

Qui variare cupit rem prodigaliter unam
Delphinum silvis appingit, fluctibus aprum.

Horatius.

A' philosophiai homályosság' másik oka, a' józan köz értelem' megvetése 's igen lenézése. — Igaz hogy a' köz értelem olly *Compass*, melly *inclinál* és *declinál*, melly annálfogva mindenkor tudományos megigazítás nélkül szűkölködik. De vallyon a' philosopháló *okosság* maga is, nem *inclinál* és *declinál-e*? Vallyon igazak-e átaljában véve annak szavai, 's képezői, a' Philosophusok t. i. nem állítottak-e sokszor éppen ellenkező dolgokat? Nem hasonlottak-e néha meg magának az igazságnak meghatározásában is? 'S nem ezért mondja-e, fájdalom! *Cicero*: „nescio quomodo nihil tam absurde dici potest, quod non dicatur ab aliquo Philosophorum?“

A' philosopháló okosság'nak a' józan köz értelem' munkásságánál feljebb kell emelkedni az igaz; de annak állításait meg éppen nem hamisíthatja, mint az alsóbb *mathesis* felett felemelkedő felsőbb *mathesis*, amannak állításait tévelygésnek nem kiálthatja.

Oka végezetre a' Philosophusok' munkáiban lévő homályosság'nak a' szükségtelen dolgok, megoldó kérdések feletti versengés, az önkényt kere-

set nehézségek' feszegetése, — a' *Metaeologia, Mikrologia*. — Melly említett hibákat egybevévén, igen helyesen mondja a' viszketeges elméjű, 's úgy neveztetett *ergoteriában* gyönyörködő bölcselkedők felől *Seneca*: „Invenissent forsitan necessaria, nisi et superflua quae si essent. Multum illis temporis verborum cavillatio eripuit, et captiosae disputationes, quae acumen irritum exercent. Nectimus nodos, et ambiguam significationem verbis illigamus, deinde dissolvimus. Tantum nobis vacat? jam vivere, jam mori scimus? — Tota illo mente pergendum est, ubi provideri debet, ne res nos, non verba decipiant. Quid mihi vobis similitudines distingvis, quibus nemo unquam nisi dum disputat captus est? *res fallunt, illas discerne.*“

Van még a' mi ezen okokon kívül a' Philosophiától némellyeket idegenít: ez a' philosophiai *rendszerek' egymástól különbözőése*. — A' tudományok' históriája igaz hogy termékeny földjé a' különböző philosophiai *sectáknak*. Mindegyik keresi az igazság' jóltévő Isten-aszszonyát; maga csapott mindegyik útát magának annak feltalálására. „Még egy fél századdal ez előtt a' *Wolf* és *Leibnitz* sirjaihoz vándorlottak, később felhagyván azokkal a' *Kant* emléke felé vették zarándok útjokat, melly már ismét csak nem pusztán áll, 's rajta csak egy két haldokló világú mécs pislákol. Bele fáradván végre az útba, otthon kezdte maradni a' Philosophus sereg, 's szemeit behunyván *Fichtével* magából akarta selyembogárként kibocsátani, 's kiszőni a' *mindenséget*“ (universum) (*Wanker Vorlesungen über Religion u. Offenbarung. Maintz 1828.*) — Igaz, hogy a' Philosophia' külső alakja *Kaméleoni* színekkel játszik: de ez, az idegenkedésnek helyes oka nem lehet. — Ugyan is maga a' Philosophia egy, valamint az

igazság, mellynek keresésében foglalatoskodik egyetlenny. De formájának, azok' *individualis* különösségéhez, sajátágához képpest kik körülötte forognak, különbözőnek kell lenni szükségképpen: mivel valamint a' testi, úgy a' lelki világban is áll, és a' tudományos mivelődés' végtelenül különböző feltételeinél 's fokainál fogva állani is kell itt alatt, az úgy neveztetett *principium indiscernibilium*nak. Innen van az a' nagy különbség azon tudományok körül forgolódók között, mellyek minden *positivitas* nélkül egyedül a' szemlélődő okosság' szabad szüleményjei, 's mellyeknek állításait *intuitive* soha, hanem mindenkor csak *discursive* lehet *construalni*, melly *discursus' vehiculumai* pedig a' szavak t. i. a' gondolatoknak mindenkor hijános, és sokszor igen két értelmü 's fonák jegyei. —

Azért ha senki a' *vallást* okosan nem kárhoztatja, ha mindjárt annak formáji, szertartásai különbözők is; a' *politicát*, ha szinte a' Status dolgai' elintézése felől benne a' nézetek sokfélék is, — ha nem kárhoztatja senki a' *nevelés' tudományját*, ha szinte a' nevelés' szabályjai benne nem egyformák is: ki kárhoztatná a' philosophiát rendszereinek különbözőzéséért? „Mellyik áll meg a' divatozó philosophiák közzül“ azt mondja *Schiller* „nem tudom! De hogy a' Philosophia megáll mind örökké, reménylem“! — Határtalan tökéletesedés van az emberi lélek' elibe téve, mellyre törekedvén ezer meg ezer utakat próbál meg annak elérhetésére. — Messze a' cél, melly felé néznünk kell — a' közelítés a' felé lehetséges, ha mindjárt annak elérése lehetetlen is!

Vecsei Jó'sef,
Professor.

Karancs-vidéki palócz nyelv.

Tek. HORVÁTH ISTVÁN Urnak, a' palócz Nyelv és Nép böles Barátjának.

Karancs hegye Nógrádban Fülek Losoncz és Szécsén városok között fekszik, keleti oldalán Somcs-Újfalú, nyugoti részén Karancs-Berény, Bocsár-Lapujtó, Karancs-Apátfalva, Karancs-ala, déli végén Baglyas-ala és Salgó-Tarján helységek-től koszorúzva. Nem fut messze, de hirtelen ormosodik, és emeletre nincs a' vármegyében mása. Mintegy közepe táján Bocsár-Lapujtó irányában, éppen szemközt Mocsáry Antal a' Nógrád leirójának sírhalmával, a' tetőn szent Margit kiseded temploma nagy búcsu-helye volt ez előtt 25—30 évvel a' vidéki népnek, melly azt még ma sem hagyta-el, noha már csak meztelen tornya és hullongó falai állanak fenn. A' Karancs-keszi parochián, hova mint anyaegyházhoz K. Berény, Bocsár-Lapujtó, K. Apátfalva és K. ala főkegyházak tartoznak, hét esztendeig és kilencz hónapig szolgáltam káplányképen; 's e' szép idő alatt azok valának legszebb napjaim, mellyeket az erdős hegyen az akkor melegen szeretett g. Anthologiával töltöttem-el. Az alatt jó alkalmam volt a' palócz-nyelvet és szokásokat kitanulnom; hanem nagy figyelmet, hazámfiak példája szerint, egyikre sem fordítottam, míg a' Tudományos Gyűjtemény olvasói előtt eléggé ismértes felszólítások engem is fel nem serkentének. Ettől fogva elmékedésim 's gondom egyik tárgya a' palócz nyelv lett, és nem bánom az időt mellyet annak kitanulására elköltöttem. Előbb nem láttam egyebet a' palócz nyelvben, mint idomtalan szórontást, és példátlan elri-vást a' köz magyartúl; azóta meggyőződtem, hogy a' kettő köz tetemes ugyan a' különzés, de minék

az a' tanuságos oldala van, hogy a' köz magyar még rendetlenebb formákkal bir olykor, hogy mit mi haza szerte botránkozás nélkül gyakorlunk; azt a' palócz nép egy tömegben teszi legalább, 's hogy a' mit nála hibának veszünk és gúnyolunk, abban vele magunk is nem egyszer közösülünk. Ezen palócz nyelvet igyekszem itt röviden, de lényeges fő vonatiban ismértetni, még pedig hogy kellemetlen ismétlésekre ne szoruljak, a' nyelv alkata könnyebben legyen felfogható, és az e' mezőn munkálni akaróknak ne egészen érdektelen jegyzeteket adjak, némi rendet követendek. Vedd nyájasan kisdéd nefelejts-füzéremet nálad éldelt örömeimért, Karancs-vidéki szeretett nép; 's hogy az elődökhöz még inkább hasonlíts, és feleidet az ősi magyar erényre fogatosban emlékeztess, hagyd el te szerencsétlen új tudományodat, a' káromkodást; mert mig egy rosztat félelem nélkül gyakorolsz, félek hogy magadat egyéb roszra is felszabadítod.

- Az egész öt apró részre oszlik: 1) *általlányos jegyzetek a' karancs-vidéki palócz nyelvről*; 2) *különös jegyzetek a' mássalhangzókról*; 3) *a' magánhangzókról*; 4) *szótagok és egész szavak*; 5) *holmi*.

I. Általános jegyzetek.

1) A' karancs-vidékiek, kikkel tán nem csak Nógrád legtöbb magyarai, hanem minden palóczok a' hazában egyenlőn beszélnek, nem minden szavat ejtenek palóczosan, hanem egyedül ott térnek-el a' köz szokástól, hol bizonyos mással és magánhangzó betűk találkoznak, mellyeknek nyers vagy igen kerekded kiejtése kényelmes ajkaikat fárasztaná. Az elsőkhöz tartozik mindenek felett az *l* betű, utóbbiakhoz a' hosszú magánhangzók.

2) De az ilyen betűjü szokat sem mondják mindenkor módjok szerint; mert hol a' szó rö-

vid, 's változtatás egész alakjából kivetkeztetné, és érthetlenné korcsítná, vagy ha már egy szótag avagy betű változást szenvedett: első esetben az egész szót, utolsóban a' szónak többi változható részeit köz magyarul hangoztatják. Azonban itt bizonyos határokat nem szabhatni, minthogy a' palócznyelv legtöbbnyire szabadon bánik hangjaival.

3) Azon palócz beszéd, mellyet n t. Szeder Fábrián és prof. Hollók Imre urak leirtak, különbözni látszik a' Karancs-vidékiekétől némellyekben; sőt a' két előadás sem egyez meg mindenkor. Legszenbetűnőbb elhajlás ott mutatkozik, midőn a' hosszú magánhangzók feltagolásában a' gyökér betűt valamelly más magánhangzó előzi meg vagy kíséri. Például, karancs-vidékisen az *édes alma* nem *iédes auma*, hanem *eédes óma* vagy *eedes aoma* meg *eedes aama*; a' *sűrű* nem *süörű*, hanem *sűrő* és *sűrőü* meg *sőürőü*. Igaz, az így keredett diphthongusok úgy eltompítják néha egymás hangját, hogy azt ki nem vehetni mindig tisztán; de a' mit legtöbbször, 's általjában mindig egy formán hallottam, azt írom-le, 's reménylem, szorgalmas vizsgáló a' hely színén is úgy fogna meggyőződni.

4) Van hát a' palócznak kéthangzója; 's midőn lágyabb, tágabb és kényelmesebb kiejtés végett a' hosszú magánhangzók ilyenekre taglaltatnak, a' kimondásban egymástól el nem választatnak, hanem mintegy összeolvasztva ejtetnek ki, mit azonban helyesen csak élő szóból vehetni fel. Ezért, a' ki palóczot beszélni nem hallott, hanem csak leírva látja szavait, annak a' palócz nyelv tannagy éktelenség gyanánt fog feltűnni. De sokat megnevetnek az emberek látatlanul, sokat megnevetnek pusztá látás után is, holott közelebbi ismerkedés nem egy dolgot mutatott már tiszteletre méltónak.

5) Itt jegyzem meg, hogy *a* betűjök három vagyon; *a'* hosszú íkes *á*, rövid *a*, és tompán hosszú *aa*, melly utolsó *a'* kimaradt *l* betűt pótolja és rövid *a*-ból keletkezik, ha t. i. ezt ikezés nélkül hosszan akarjuk kimondani; egyez pedig *a'* zsidó kametz hangjával. *E* betűjök négy vagyon: hosszú-íkes *é*, rövid-íkes *ë*, tompán hosszú vagy meegő *ee*, és rövid *e*. Valamint *é* nem egyéb mint *a'* meghosszított *ë*, úgy *ee* nem más mint megnyújtása *a'* rövid *e*-nek, és *a'* görög *η*-val egyhangú.

6) Mi *a'* köz magyar, főkép írói nyelvben kétes szótag, az nálók okvetetlenül hosszú, 's erre nézve épen ellentétben vannak *a'* dunántúliakkal, kik azokat rövidíteni szeretik. Például *kút húsz, tíz víz, tűz szűz, bú, szomorú*; és *kut husz, tíz víz, tűz szüz, bu szomoru*: az előbbi sor palócz, az utóbbi dunántúli, 's hogy pontosabban szóljak, p. o. bakony-szentkirályi, cseszneki, szentlászlói beszéd-járás. Különböznek, egyebet nem említvén, abban is, hogy amazok *a'* hosszú *i*-t *é*-re, *a'* hosszú *ú*-t és *ű*-t *ó*-ra és *ó*-re; ezek pedig az *é*-t *i*-re, *ó*-t *ú*-ra, az *ó*-t *ű*-re változtatják.

7) Vélemények *a'* köz magyar nyelvet euphonia és *a'* palóczot etymologia nyelvének tartják: mi az utóbbira nézve nagyon igaz, mert valamint ez képzé egy részét *a'* magyar szavaknak, úgy csak *ó* is képes azoknak gyökerét felfedezni. Különbben ama' jelentéssel dús mondást mindkettőre lehet és kell alkalmazni; mert *a'* palócz különzések sem egyebek, mint kedvesebb hang és kiejtés után törekedés.

8) Ha van ember, ki *a'* palócz nyelvre haragszik, és kiirtását tűzzel vassal sürgeti, annak tán úgy kívánandok legjobb estét, ha értesitem hogy akaratja nagy részben már teljesedik. Az is-

kolai, egyházi, és szóval minden tanítás, az imád-
ságos könyv, melly nélkül főképp leányt és fiatal
nőt isteni tiszteleten nem láthatni, az uraságok
előtt és piaczokoni gyakor megjelenés röviden, a'
csinosulás és ipar haladása, hamarább kitolják,
azt sok százados helyéről mint én szeretném Ka-
rancs-vidéki palóczok közt nem egy találkozik, a'
ki velünk köz magyarul alkalmas ideig elbeszélhet.

II. Különös jegyzetek a' mássalhang-
zókról.

Csak a' változás alá tartozó betűket említvén,
közülök ezek vonják magokra figyelmünket:

D betű *i* előtt *gy*-re változik; p. o. diák *gyiák*,
dió *gyió*, második *másogyik tizegyik esregyik*,
prédikál *prégyikál*, kezdi *kezgyi*, komédia *ko-*
mógyia, csizmadia *csizmagyia*, Mendi *Mengyi*,
Boldi *Bógyi*, Dienes *Gyenes*.

Különös térd-bűl *térgy*, és innen *térgye-*
pelni.

G mássalhangzó

1) *meg*-ben

a) olyan mássalhangzóvá fajul minő utána kö-
vetkezik; p. o. megbánom *mebbánom*, megfogom *mef-*
fogom, meglátom *mellátom*, megnézem *menné-*
zem, megverem *mevverem*.

b) a' szó végén kimarad; p. o. add meg *add*
me, vedd meg *vedd me*, nem éred te azt meg —
aszt me.

2) *leg*-ben mássalhangzók előtt mindég, ma-
gánhangzók előtt néha *t*-re változik; p. o. leg-
jobb *letjobb*, legszebb *letszebb*; leginkább *letin-*
kább, legalább *letalább*, legékesb *letékesb*.

I, és meglágyítva *ly* betű okoz legnagyobb
eltávozást a' köz magyartúl, úgy hogy a' palócz-
ságot *lambdacismusnak* nevezni annyit tenne,
mint a' különzés okát félig kimeríteni. Ugyan is,

Az *l* és *ly*, ha utána szóközben nem *l* más-salhangzó következik, vagy ha *a'* szó végén áll, kimarad; még pedig

1) *hosszu magánhangzó* után pótlás nélkül; p. o. állni *áni*, által *átal*, akadály *akadá*, élni *éni*, személy *szemé*; mi ugyan köz magyarul — noha észre nem mindenkor vesszük — sem szokatlan.

2) *a' rövid magánhangzó* pótlékul megnyújtatik vagy ikeztetik; p. o. tiltom *títom*, szilva *szíva*; olvas *óvas*, fogoly *fogó*; töltés *tótés*, föld *fód*; sülni *süni*, merül *merű*. Hanem

A) *al* és *aly*-bul kihagyatván kétképen póltatik:

a) tompán hosszú *aa*-val; p. o. angyal *angyaa*, meghalt *meghaat*, unalmas *unaamas*, alkalmas *aakamaas*.

b) hosszú *ó*-val; p. o. angyal *angyó*, fával *fávó*, meghalt *meghót* és *meghótt*, alma szalma *óma szóma*, alkalmával *ókómávó*.

B) *el* és *ely*-bül kimaradván,

a) meegő hosszú *ee*-vel; p. o. kelni *keeni*, szelni *szeeni*, hüvely *hüvee*, helyre *heere* késedelmes *késedeemes*, mellyre (merre) *meere*, kezévee, *eszévee*.

b) hosszú *ó*-vel; p. o. felső *fősó*, belső *bősó*, felkeltem = surrexi *főkóttem*, tengely *tengő*, némelly *némő*, mellyre (merre) *móre*, *késedőmes*, *kezévő*, *eszévő*.

N, *a'* határozatlan mód jelen idejében *ny*-re lágyul; p. o. menni *mennyi*, látni *látnyi*, várni *várnyi*, *imádkoznyi*.

R betű,

1) ha *l* van utána maga is azzá lesz; p. o. parlag *pallag*, sarló *salló*, tarló *talló*, gyarló *gyalló*, kérlek *kéllek*, verlek *vellek*. törlöm *töllöm*, gyakorlás, *gyakollás*, csórlók *csöllök* —

sokszor

sokszor elégnék tartván két mássalhangzót hosszú magánhangzó helyett — *csöllök*; pörlök vagy perlek, *pöllök pellek*,

2) *s* előtt maga is azzá változik; p. o. bors *boss*, gyors *gyoss*, orsó *ossó*, korszó *kossó*, koporsó *kopossó*, farsang *fassang*, társ *táss*, bajtárs *bajtáss* — ma már *pajtás*, Karsa *Kassa*, nyers *nyess*, vers *vesz*.

T, *ty*-re lágyul,

1) *i* előtt; p. o. tiszt *tyiszt*, tisztelendő *tyisztelendő*, tiszta *tyiszta*, tiltani *tyítani*, tíz *tyíz*, mathematicus *matyikus* (így), kerte helyett *kerti* 's ebből *kertyi*, neveti *nevetyi*, pesti *pestyi*, tik *tyik* és *tyük*, ti = *voš tyi*, titeket *tyíteket*.

TS, melly helyett ma többnyire *cs-t* írunk.

A) szótag elején *ty*-re változik

a) *a* és *á* előtt; p. o. csak *tyak*, csalárd *tyalárd*, császár *tyászár*.

b) *i* előtt; p. o. csizma *tyizma*, csinál *tyinál*, csipke *tyipke*.

c) *u* és *ú* előtt; p. o. csuda *tyuda*, tsúf *tyúf*, csúszik *tyuszik*, csúnya *tyúnya*.

B) szótag végén az ige parancsolójában

a) ezen formákban: taníts, veszíts, *íjj*-re vagy *íj*-re változik; p. o. *taníj* és *taníjj*, *veszíj* és *veszíjj*, ne *ordíj* ne *voníjj* — a' síró gyermekhez; *taníjon*, *veszíjen*, *ordíjon*.

β) ezen formákban: tanítsd, fessítsd, a' *ts* kimarad; p. o. *tanítsd* meg, *fessítsd* meg.

Jegyzet. Ezen csattanó *cs* leginkább a' nőszemélyeknek tetszik vissza, és az imént leírt változásokat jobbra csak ők is gyakorolják.

V, a' *val vel* ragaszban változatlanul marad, de az *al el* végzetek a' felebbiek szerint járnak; p. o. kard-*val* kard-*vaa* és kard-*vó*, kéz-*vel* kéz-*vee* és kéz-*vó*.

Z, a' hoz hez höz ragaszkoból kihagyatik ; p. o. mához *máho*, kézhez *kézhe*, földhöz *földhő*.

III. Magánhangzók.

A' hosszú magánhangzók változásai teszik a palócz nyelvnek velejét, midőn vagy kettesekre oszlanak szét, vagy más magánhangzóvá lesznek. Ide fog tartozni azon ó és ó is, melly a' kihagyott *l* betűt pótolta.

É hosszú-íkes magánhangzó

1) rövid *e*-t vesz fel maga előtt; p. o. és *eés*, kéz *keész*, szép *szeép*, téged *teéged*; kötél *köteé*, veszély *veszeé*.

2) meegő hosszú *ee*-re változik; p. o. és *ees*, négy *neegy*, rét *reet*, kémény *keemeeny*, aczél *aczee*, személy *szeeme*, fortély *fortee*.

Í hosszú magánhangzó

1) hosszú *é*-vé lesz; p. o. kíván *kéván*, kínál *kénál*, híres *héres*, zsíros *zséros*, kín *kén*, kínlódik *kénlódik*.

2) néha rövid *e*-t vesz fel maga előtt, de melly esetben az *i* megrövidül; p. o. kíván *keiván*, szívem *szeivem*, szilva szíva *szeiva*, tisztítom *tiszteitom*. Illyen egy régi kéziratban ez: *Fordeitom kezemet Acharonra*. Raizolatok 's'a' t. l. 91.

Ó hosszú magánhangzó

1) kettes *ao*-ra oszlik fel; p. o. jó *jao*, szó *szao*, tó *tao*; angyal angyó *angyao*, kazal kazó *kazao*, alkalmával ókómává *aokaomávao*; anyó *anyao*, apó *apao*, bátyó *bátyao*.

Jegyzet. Ide kell igazítani, mi Tsárban a' gümöri barokk szójárásárúli észrevételekben mondatik: hogy a' palóczok az *m*-nek helyét is magánhangzóval, nevezetesen óval töltik-be; és például *anyám apám bátyám* hozatik fel. *M* betű a' palóczoknál nem változik.

2) néha megrövidül, 's utána *u* következik; p. o. jó *jou*, szó *szou*. — De ez ritkább, 's az első font alatti előadás gyakorlottabb, hívebb.

Ő hosszú magánhangzó,

1) *eő*-re oszlik fel; p. o. ő *eő*, kő *keő*, első *elseő* és *őseő*, innen *eőseő*; felkeltem főkéntem *feőkeőttem*; mellyre (merre) möre *meöre*; eszé-
veő, *kezéveő*, *regveő*.

2) Ritkábban, főkép a' szó végén

a) *eü*-nek tetszik hangzani; p. o. kő *keü*,
kezveü, *eszéveü*.

b) *oü* gyanánt ejtetik-ki; p. o. kő *köü*, lő
löü, *békességvöü*.

Ú hosszú magánhangzó,

1) sokszor hosszú *ó*-ra változik; p. o. búcsú
bócsó, húrút *hórot*, szomorú *szomoró*; búsulni
bús-úni *bús-óni*, kulcs kúcs *kócs*.

2) néha megrövidül, 's ekkor rövid *ó* előzi
meg; p. o. búcsú *boucsú* és *búcsou* vagy *bócsou*
meg *boucsó* és *boucsou*; bú *bou*, szomorou;
elmult elmút *ómout*; tágul *tágú* *tágou*.

Ű hosszú magánhangzó

1) szeret *ő*-re tótosodni; p. o. gyűrű *gyűrő*,
sűrű *sűrő*, szérű *szérő*; keserő, *becsólet*; ke-
rül kerű *kerő*, feszül *fesző*.

2) néha rövid *ő*-t bocsát előre, 's maga is
megrövidül; p. o. belül belül *belöü*, felül felü *fe-
löü*, enyhül enyhöü; *keseröü*, *könnyöü*.

1. *Jegyzet.* Ezek tehát: *süörüö*, *gyűröüö*, *üö* — sűrű,
gyűrű, *ő*-bűl, nem Karancs-vidéki, 's úgy vélem: nem is
mátrakörűli, hanem dunántúli kiejtések.

2) *Jegyzet.* Majd minden szóban találkozáván egyik vagy
másik az itt leírt magánhangzókból, gondolhatni, melly gya-
kori volna a' szokatlan beszéd, ha a' palóczok abban módot
tartani nem tudnának.

IV. Szótagok és egész szavak.

Vannak még más eltérések is a' szokott úttól, melyeknek részét fellyebb csak azért nem írtam le, nehogy nagy zavarba keveredjem. Minden apróságot feljegyezni nem tartottam szükségesnek; a' nevezetesbek ihol vannak:

1) Az *a*-t és *e*-t némelly ragaszok előtt nem ikezik; p. o. *faért, almaért, lelkeért, pénzeért; hazaig, holtáig, földéig végeig.*

2) Másszor a' sajátító *e* ragaszt *i*-re változtatják; p. o. keze helyett *kezi, keziben*; kenyere *kenyeri kenyerrivel; nevi nevit nevében; eszi eszibe eszít.*

3) Az *é* némelly egy, és néha két taguszóokban megrövidül; p. o. ész *esz eszre* venni *eszt esznek, lécz leczet, leczvó, leczezni, nyel balta-nyel, mesz, mesznek, meszt, fej tejfő; level, kötel, szemet szemetdomb, pemet, keves, egybe, fedel, cserep.*

4) Az *á* némelly szavakban elveszti hoszú ikét; p. o. *madar, akár akar, bacszi, hanyan, fonal, hamarabb.*

5) *lencse, szerencse* helyett, *lencsa szerencsa*-t mondanak, melly utóbbikból különös a' *szerencsátlanság.*

6) Ezen kérdésre, *hova mégy? e' helyett, paphoz, mamóhoz, Veronkáékhoz*, így felelnek; *papnál, mamónál, Veronkáéknál*; és a' *nál* ragaszt *nyi*-re lágyítván, *papnyi, mamónyi Veronkáéknyi.*

7) Ezen kérdésre, *honnan jössz? e' helyett, paptul, mamótul, Laczko Veronkáéktul*, így felelnek; *papnul, mamónul, Veronkáéknul.* Ne feledjük, hogy ez ismét a' *lambdacismusok* sorába tartozik, 's palóczosban így áll: *papnó vagy papnou, mamóuó meg mamónou.*

8) Nevezetes, hogy a' jelentő mód jelenidejének többes számában az első személyt nem ketőztetik; p. o. *hiszük, teszük; vetyük, nevelyük; nevelyük, emelyük; agyuk, fogagyuk.* Még különösb, hogy a' lágyítást nem szenvedő betűk mellül kimarad *a' j*; p. o. szabjuk várjuk verjük helyett, *szabuk, váruk, verük, 's a' t.*

9) *Unk önk* végzet helyet *ónk önk*-et mondanak; p. o. adunk *adónk*, járunk *járónk*, hagyónk, *létónk*; papunk *papónk*, leányunk *lyányonk*; — vetünk *vetónk*, teszünk; *velünk, nekünk, kezünk, Istenünk.*

10) A' szavakat, főkép igéket, összevonják; p. o. ütöttem helyett *üttem ütted ütte, üttük üt-tétek ütték; süttem sütted sülte; vetettem helyett vettem vetted vette; ittam ittál itt, ettem ett*: mellyekhez annyira ragaszkodnak, hogy ha kérdeztetnek, evett e ked ma? ivott e? zavarba jó, mint ki nem érti a' kérdést; 's csak vártatva, de akkor így felel p. o. *evettem! ivottam!* — Eltemetem helyett *eltemem eltemed eltemi eltemük eltemitek temik*; a' melly helyesnek látszik; mert eltemetem, más. Elmegyek *elmek és ómek*; — pedig *pegy*.

11) Az ígét kények szerint hajlítják, mint tán ország szerte: *játszok játszasz játszok* játsznak; *gyerek várják mennjék; tegyél vegyél* *higyél; hozol 's a' t.*

12) A' határozatlan módban a' többi így megy: *kérnyi, beszélnyi*; hanem inni, *innyc.*

13) A' mássalhangzókat általrakják; p. o. *kelebem, terenyem, hedegű, feteke, korela, boncz.*

14) Az idegen szavakat elkorcsítják; p. o. *pérczektor, préczektor, offerterium, purgatérium, ribilio meg libirio vagy libilio = iubileum, fiskáros, matyikus.*

15) A' két mássalhangzón, főkép *st*-n kezdődő idegen szavak eleibe, hol köz magyarul *i* vagy *o* áll, *e*-t tesznek; p. o. *eskolába* járt az een *Estókom*. Te *Pesta*, te! ne *estrázsáld* az *estálót*; tégy felegy *estantziát* az *espektornak*, majd *espánnnyá* tesz; hiszen tudod te az *estóriát*. Ismét *esmeg*.

16) Táj-szavaikat talán máskor. Képes beszédeik többnyire igen eredetiek; p. o. *verjen meg a' föld*, az az, temessenek el; *ollyan vagyok mint a' falu kilája*, az az, házaló szegény; *befűtnek m' a' szegények fájával*, az az, meleg lesz ma.

V. Holmi.

a) *palócz nyelv köre a' magyar szók képzésihez.*

Köz tisztelet illeti azon hazafiakat, kik a' szónyomozás közül újabb időkben fáradoznak; noha többször olly sok fokon vezetnek majd fel majd alá, hogy midőn elménkkel nagy nehezen a' kimutatott távól pontig értünk, kétkedő állásba kell rognunk vissza. Úgy vélekedem, a' palócz nyelv, melly itt mélyebb fürkészés nélkül csak egyszerű vázlatban van előadva, már így is olly ismeretekre képes bennünket vezetni, mellyek eddig aligha közönségesen tudva voltak. Felhozok néhány példát az így fejtegethető szavakkal, azon reménnyel, hogyha rajtok hihetőség színe mutatkozik, nyelvtudósink további vizsgálatra 's ezen beszéd mód teljes felvilágosítására több gondot fordítanak.

A) *Abbul, hogy az el szótag fellyebb megírt esetekben palóczosan ő-re szokott elváltozni, következő szavakat fejthetni meg:*

Ő ille. hihető, eredeti magyar nyelvben a' harmadik személyi mutató névmás egyezett a' más nyelvekbeni névmásokkal, mellyek közt legismerteb köztünk a' latin *ille* és az ebből származot-

tak; hihető, hogy a' német nyers *Er* is *El* volt korábban. Ide tartozik a' zsidó לל meg הלל = *illi illae illa, hi hae haec*. Valóban, ha az eredeti magyart ezekhez mérjük, és *el*-lel akarjuk kitenni, innen az ő névmás önként származik palóczosan. És ez nem pusztá ráfogás, nem is csupán más nyelveken építkezés; mert a' hajdani *el* névmás a' mai *ill oll*, vagy megtoldva *illen ollan*, 's meglágyítva *illy olly, ilyen ollyan*, — továbbá *mill millen*, most már *milly millyen*, főkép pedig a' *mell* és *melly*-ben folyvást él és virágzik. Zsidóban ezen névmás az egyes számban így iratik, לל hic illae, הלל haec illa; mondatik pedig így: *hú* vagy *ú*, *hi* vagy *é*. Ezek szerint valamint az eredeti magyar *el* találkozik az ősi לל és הלל névmással, úgy a' származott *ó* rokon a' *hú* és *hi*-vel; mindkettővel pedig *αυτός*, mellyben *os* vagy *ros* végzetet a' hellen nyelv később fejlett geniusza nemzette.

Ő, a' részesülőkbén. Különös, hogy a' részesülők egyike ő és idomítva *ó*-val végződik. De ezen *ő* és *ó*, ha valahonnan eredett, bizonyosan *el* és idomítva *al*-búl eredett; 's úgy vélem, ezen *el* és *al* nem egyéb mint az eredeti magyar névmás. Ugyanis, *jövő menő adó álló író* részesülők mindig harmadik személyre utalnak; mert ha mondom is, én író vagyok, csak annyit tesz: én *az* vagy *ő* *vagyok*, a' ki most *ír*. Erősítik ezt ilyenek is: *kötél, fedel, fonal*; továbbá: *halál, akadály, szabály, fogoly*; mellyek egyenes származéki az eredeti *köt-el, fed-el, fon-al, hal-al, akad-al, szab-al, fog-al* részesülőknék, hol az *el* és *al, él* és *ál ély* és *ály*, épen olyan jelentésűek mint az *ő* és *ó* ezekben; *köt-ő, fed-ő, kend-ő, fog-ó, ad-ó, tart-ó*. Innen származnak ezen seregek is; *kér-el-m, fegy-el-m* (*fed-elm*, mert *d = gy*), *ve-*

szed-*el*-m, lakad-*al*-m, diad-*al* (vész-ad, lak-ad = házasodik, díj-ad). Nem jelentés nélkül valók tehát az *el* és *elem*, *al* és *alom* szóképzők. — De mindezek bővebb nyomozást kívánnak; könnyebbek és bizonyosakra térjünk.

Ős szép szavat nekünk a' palócz alkotta. Annyit tesz mint *avus*, de vétetik általában *antenati primores familiae*, 's t. jelentésben. Gyökére az *első*, szó, melly a' palócz nyelv szoros szabálya szerint így ejtetik ki: *őső*. Az utóbbik *ő*-t tetszett kihagyni a' köz szokásnak.

Hős jeles, derék vitéz férfit jelent. Eredetiye ezen köz magyar szó, *helyes* vagy *heles*. Ma is széltiben halljuk és mondjuk: helyes ember, be helyre legény, helytelen személy vagy viselet. Tehát szoros - palóczosan *heyeshül* lesz: (hely's vagy hel's) *hős*.

Fő: *Fel*, bizonyosan a' legelső gyökekhez tartozik. Ebből szokott módon lesz *fő*, embernek és másnak *fel*-része. Midőn a' *fő*-t *caput fej*-nek is nevezzük, míngyárt tisztára jöttünk, ha azon jegyzést, hogy a' palóczoknak két-hangzóik vannak, szemmel tartjuk. Tudniillik a' csak *fel* nem *fő* hanem *feő* is náluk, melly közel *fej* hangot ad.

Lő. *Lelek* annyi, mint *találok*. Czélt lelni és találni nyíllal vagy most már ónygolyóval, mind egy. Ez szerint: *lel* = *lő*

Szó A' *szelés*, *metszés*, nagyon érdekes része lehetett a' takács mesterségnek, ha már Jób is ilyen szókra fakadott: *Az én napim hamarébb elmúltak mint a' takácsnál a' vászon elmeszetik*. Ide mutat a' *takács* szó is, melly *szak*-túl selypítve származván, eleve *szakács* volt, mígnem utóbb ez a' konyha és boldog magyarok emberére ruházatatott. *Szel* = *szó*.

Bölcs. A' nyelv és beszéd alkotói is *belső* jó érzetben helyezték bölcsességet. Innen e' mondat: חכמת אלהים בקרו; és: Ἐκ δεῦ δ' ἀνήρ λοφᾶις ἀνδρῶν κραπίδεῖβιν. Szokott hazájának a' *szió* tartatott, mint ismét igazán Pindar: πολλά δ' ἐν κρατίας ἀνδρῶν σοφίσματα. Vessük össze e' kettőt is, *renes* és *φρενές*. Bölcs szavunk tehát megint palócz ajándék a' már létezett *bel* bül, ilyen úton: *bel bel-es bel's*, és (mivel a' szók végén s = cs, p. o. faragás forgács, tan-ás tan-ács, tal(m)ás tal-mács, és palóczosan tómacs vagy rövid o-val, tol-mács) *belcs* = b ó c s. Ha az *l* betűt ki nem hagyják, az *ö* meg nem ikeztetik, 's ekkor a' leírt módon *bölcs* szó készült. — Azon babyloniai híres magus, ki Sardanapalt országátul megfosztotta, és Βέλεσος néven ismértes (Diod. sic. II. 24) ezen neve szerint *Beles* vagy jobban *Bels*, és palóczosan *Bölcs* volt. Görögül írt nevében az *vs* görögös végzet; latin iratokban *Boloch-us*. Ó igen értelmes, főkép nagy jóslónak mondatik, 's innen kaphatta e' nevet. — A' Babylonban foglyoskodott *Daniel* is, *Baltazar* neve szerint, *Bölcs* volt. Így szól a' többek között Nabukodonozor: *Ich sah einen Traum ... und ich befahl, dass alle Weisen zu Babel vor mich herauf gebracht würden, dass sie mir sagten, was der Traum bedeutete Da brachte man herauf die Sternseher, Weisen, Chaldäer und Wahrsager ... aber sie konnten mir nicht sagen was er bedeute. Bis zulezt Daniel vor mich kam, welcher Beltsazar heist, nach dem Nahmen meines Gottes.* Daniel-nek ezen neve így íratik; בִּלְטַשְׁצַר, mellyet a' LXX. nem elég híven Βαλτάσαρ-nak, Káldi *Boldisár*-nak, mint a' király nevét is; melly a' zsidóban különbözik Danielétül, 's így íratik-le: בִּלְטַשְׁצַר: Mindkettő Bölcs szótul vette

nevét, mellyhez egy előttem ismételten szó van toldva. Daniel tehát, mint Beles-*vs* is, nomen et omen habet. És Nabukodonozor babyloniai istene ki volt egyéb, mint *Belos*, vagy *Belus*, az az, *Bölcs*? Még is azt hisszük, hogy elődink, mint Prometheus, öröké a' Caucasushoz voltak lánczolva. Bölcsen mondja Thacydides: *Οὕτως ἀταλαίπωρος τοῖς πολλοῖς ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπὲ τὰ ἔτοιμα πᾶλλον τρέπονται.*

B) *Ha az al szótag változásit nézzük, legalább annyi szónak jutunk ismételtenre, mennyi példaul és figyelmeztetésül elég lesz.*

Holtam megholt holt-test, voltam volt, nem olly gyökszavakból valók, mellyekben az *l* előtt *o* állana, 's csak a' palócz beszéd módból érthetjük, miként lehetett *valék halék*-búl a' leírt sor.

Igy eredhetett falat-búl *falt*, kalandos-búl *koldús*, halad-búl *hold*.

Só, nem egyéb, mint *sal*. Egyez *sal*-al a' régi és mai *szál* ebben, *kőszál*; meg a' zsidó שָׁל = *petra*, *rupes*. *Sal* = *ἀλς ἄλος*.

Szó. Homér a' hangot és szózatot szárnyasnak — *ἔπεα πτερόεντα* — nevezi; mint a' latin szerint, *verba volant*. Szó tehát ezen gyökérből eredhet, *szal*, melly utóbb *szál* vagy *száll* alakot ölte fel, 's még a' *szal*-adban megmaradt. Az *ige* és *iget* közt is ilyen észrevételnek van helye; valamint *ῥέπ ῥεῖμα*-nak. Így *száj*, *szal* szó és *szao* származéka.

C) *Abbul, hogy a' palócz örömet változtatja az ú-t ó-vá, és az ú-t ő-vé, illyen észrevételek folynak.*

Tól ról búl és *tól ról búl* nem eredeti hanem palócz tagok; a' hajdaniak *tul rul bul* és *tül rül bül* voltak, mint ezeket az elsőbбекnél ma istöbök köz magyar ajakról hallani. Hibás főkép amazok

nak ikezése. Midőn a' palócz mondja: háztó, arró, száma**bó** és kéztó, résztó Istenrő; a' végső magánhangzókat igen folyvást hosszítja, mert ekkor a' kimaradt *l* pótoltatik, 's ha nyelvét kimélni nem akarja, okvetetlenül így szól: háztól, abból, magam-ról, ettől, népről, kézből.

Igy lett hull-bul hó, mint esik-bül eső, és χέω-bul χιών meg χερών.

Tó-nek és menykő-nek származását tú és menykű-bül kiki tudja, de az elv csak a' palócz nyelvben gyökerezik.

Szóló, a' magyar égalnak legjobb gyümölcse, hegyeken terem. Ezeket nevezte az elő kor szőlő, az az bor-szülő hegyeknek. Innen születelni, melly utóbb selypnek tetszett 's szüretelnire változott. A' széna és sarju takarmány sok vidéken, 's a' palóczoknál is, szülés-nek neveztetik.

D) *Abbul*, hogy a' t betű magánhangzók előtt ty-re lágyul, a' d gy-re, l és n pedig ly és ny-re, több szavaink eredetét fejthetni-meg.

Pergetyű csengetyű ergetyű pattantyű forgatyű sarkantyű nem egyebek, mint pergető, csengető, ergető, pattantó, forгатó, serkentő, mellyekből lesz palóczosan pergetyű, serkentű vagy sarkantyó. Utóbbikrul a' Társalkodó egyik száma így elmélkedett: „A' magyarok az előtt nem lévén művesekkel ellátva, mint most, csak tű-alaku hegyes vasat szűrtak a' sarkba; az az, hajdan a' magyarnak sarkán tú volt.“ Azonban a' felebbi jegyzett tán alkalmasabb; azt pedig, miképen lehetett tű-ből tyű, ismét csak a' palóczok mondhatják meg.

Fatyű, vagy most már fattyű. A' homályos eredetüeket régenten fáktúl és kövektúl származtatták, mint többnyire a' nymphákat; innen a' mythologia kigázolhatatlan örvényei. Vessük össze Odyss. XIX. 163. és Pausan. Phoc. XXXII.

6. Magyarul is mondjuk: *fátul szakadt*. Fátul, fátú.... Ide tartozik tán a' latin fatuus.

Lotyó. Az ilyen nevű madár lót és fut. Világosítja némileg a' vers: *Malo me Galatea petit* És Theokrit mintha mindent tudna: *Γινώσκω, χαρίεσσα κόρη, τινὸς ὀνόματι φεύγεις*: Jól tudom én, gyönyörű lyány, minek és hova futsz. Ered hát ebből: *lótó*, az az, *futó futósó*. — Tán helyesebb származatát adhatnók e' szónak, ha először a' lóval bánt őseket, aztán *ἵππος*-nak egyik jelentését, meg *ἵππομανής*-t vennők figyelemre: hanem azzal titeket, Karancs-vidéki szerény nemzet, botránkoztatni nem foglak.

Keztyű, az az *kéztől való*. Ezen *való* toldalék sokszor előfordul mint jelentés határozó, 's tán egyik nemszépsége nyelvünknek. Midőn kéztől-ből keztyű származik, úgy marad el, mint midőn *szélről való*-bul *szérű*. Így ered pedig. *Úl* szótagból az *l* kimarad, 's a' helyett álló *ű* hosszúvá lesz: *kéztű*. A' hosszú é néha rövid *e*-re szokott változni: *keztű*. *T* a' palóczoknál *ty*-re lágyul: *keztyű*. — Kétes tehát ezen fejtegetés: „*Tyú, tyű annyi mint involucrum. Tehát keztyű involucrum manus; karmantyú, involucrum brachii.*“ *Ttár IX. köt. 45. l. — Karmantyú*, inkább karmentő.

Jegyzet. Hibások tehát ezen új szavak: *böktű, tortyú, toktyú, tyú* és *tyű* = theca, *tyüvedék* thecidium: mert *tyú* és *tyű* nem eredhet olyan szóból, hol *t* betű nincs. Ellenben *lábtű* helyes lenne czizma helyett, 's annyit tesz, mint *lábtul-való*,

Mivel a' palócz kerte, követe, szente, eredete helyett kerti 's ebből *kertyi, követyi, szentyi, eredetyi*-t mond; 's az igékben is így szól: *érti, követyi, ütyi, kergetyi*; végre a' gyök betűt meg nem kettőztetvén a' többes számban mondja: *sevetyük, követyük, siratyuk*; sőt lágyítást nem szenvedő betűk után a' *j*-t kihagyja,

mint ezekben, *váruk, verük, eltemük*, 's a' t. hibásnak látjuk ezen írás' (kimondásban bizonyosan az volna): *kertje, követje, keletje, barátja, falatja, atyja, bátyja*; továbbá: *értjük, vetjük, látjuk, aratjuk*. Tudniillik ezekben a' köz magyar ajk palócz példák után akará a' t-t meglágyítani; melly azonban nem j-vel, hanem y-nal történik. Így veszem fel az *l, n, d = gy* betűket is. — Ha mi ezen lágyításokat a' palóczoktól fogadtuk el, 's most már a' nyelv geniusa szerint, mellyet Kazinczy fő törvényadónak nézett, de megfejteti nehéznek vallott, kettőztetni akarjuk: helyesebben kettőztetnők a' palóczosan meglágyult *ty, ly, ny, gy-t* mint felvesszük a' j-t oda, hol semmi köze. Így kellene tehát írni: *falaty-tya, araty-tyuk; nevely-lyük valy-lyuk; izeny-nyük köszöny-nyük; cselégy-gye tagagy-gyuk*. Vagy rövidebben: *falattya arattyuk*, 's a' t. Mit ugyan kívánni most már nem lehet; de tán van ereje annak ostromlására, hogy a' jottacismus igaz úton ballag.

b) *Versek Karancs-vidéki palócz nyelven.*

Mi előtt példában adnék a' leírtam nyelvrűl számot, még egyre vagyok bátor figyelmeztetni az olvasót. Ha felvesszük hogy a' palócz nyelv minden elhajlásai mellett 's csak ugyan magyar beszéd, hogy nem mind hiba benne mi első tekintetre annak látszik, 's hogy a' fenn említett példák szerint mi magunk is nem egyszer palóczozunk: senki nem vehetné balúl, ha főképen költőink eddig nem járt ösvényre indulnának, és a' palóczságnak javalható részét verseikben használni merészlenék. Ezzel nem csak szorongató inségekben segíthetnének magokon, szereznének verseiknek kellemesebb hangváltozást, élénkebb hullámzást és sebesebb folyamatot, hanem talán

szerencsésen feloldanak azon nálunk-is megpendült kérdést, mikép lehetne fordítónak az ó kor miveit régi színben minél jobban visszaadni: Homer minden görög szóejtést felvett dolgozatiba, 's ezeken túl még különös költői nyelvet is alkotott magának; és a' legbíresebb atticisták a' nélkül hogy vagy féltették volna az ég alatt legmíveltebb sajátjokat vagy honosaik rostalását tapasztalni lettek volna kénytelenek, még a' zordon szabatú doriait sem átalították követni dramáikban: 's ezt olly szerencsével, hogy az elsővel az újabb műveltség legnagyobbai közül senki, az utóbbiakkal pedig tán senki nem foghat kezét. Ha Sappho egyszer meggyőzte Pindárt a' dalversenyben, annak ugyan dialectus volt az oka, de egyszersmind részrehajlás, minthogy a' lesbosi ajk aeoliai bírák előtt érdekeseb volt. A' Karancs-vidékiek és rokonaik nyelvét is megkezdé elolvasztani a' korszellem, de változik-ó, 's úgy fordulhat a' szerencse, hogy a' legédesebb magyar dalt még palócz Simonides fogja énekelni. Am ha ez álomnak is rosz volna, bizonyára nem lenne vétek a' káratlanul ajánkozó kedvezéssel élnünk meggondolva, 's tudatni az utódokkal, hogy a' nemzet ezen tetemes szakaszáról nekünk is volt ismételünk. — Én itt az Ilias elejéről néhány verset fordítok-le, nem hogy az ajánlat sikeresbé tételére remek példánnyal lépjek fel, hanem hogy a' palócz nyelvnek még egy mutatványával, 's most versben kedveskedjem. Csak azon különösségeket szövöm be, mellyeket hibásoknak nem tartok; 's tán ezeket sem mindeütt, hanem hol inség vagy izlés javaslandja.

Zengjed el, istenné, Pelides dúlao mérgeet,
 melly az akhívi hadat száz feele csapásvao rontá,
 sok daliák leökét szaporán köüdözte az allag,

árnyekába, holott magokat madaraknak ebeknek hagyta, imitt falatul — mert Zeus eképen akarta — móta megoszlottak versengeésekben Atrides, nemzetek ősi királya, és a' lelkes Akhilleus.

Hát meö istenség keveree patvarba eöket?

Latonak 's Zeusnek fia, mert a' fejedelem ellen bosszura gerjedvén a' hadat nyavalyával emésztee, minthogy Atrides becstelenöü cselekedt vala, Khrüses papvao, a' ki minap megjött az akhívi hajókhöz, nagy 's tetemes kincsen megváltani drága leányát; 's ekkor, Apollonak koronáját tartva kezeében és az arany pálczát, könyörög vala minden Akhívok, főleg a' keét Atrides előtt, kiket annyian uraltak:

„Atridák, 's valamennyi derék ees harczos Akhívok! Néktek ugyan Priamos várát megvettetek adják itten az égi karok, 's honotokba mehetnetek épen: csak hogy eresszeétek ki leányomat ímez adóért, Zeus fia érdemiböü, a' kit tisztelnetek illik.“

Itt az akhívi seregközösen felemelte szavát, és tiszteletet javal a' pap iránt, 's beevenni adóit: csak maga nem fogadá örömeest Agamemnon eötet, söt elüzé, haragos szaovó zördülve reája:

„Vén ember, ne tapasztaljam hogy mostan időzneel a' mi hajóinknál, vagy még másodszor is eljő; mert koronád 's vesszöd nem igen használna tenéked. Een elereszteni nem fogom öt míg meg nem öregszik argosi termemben honjátou messze; holott majd fonni valójà leszen 's nyoszolyámban dolga, eredj hát, meg ne bosszonts, hogy egészseegeben feleidhó menekhess.“

Igy szaolott, megijedt az öreg, beevette tanácsát,
 's csendesen indula-el partján a' tengeri zajnak,
 majd egyedöü leevén sok szóvao kérte Apollon
 veédeömét, kinek annya vaót a' széphaju Lato:
 „O hallgass meg ezüstívü, ki Khrüsa tetőjeen
 és Killán lakozou, 's a' kit Tenedosban imádnak,
 Smintheu! hogyha neked tetszeékeny házat emeltem,
 vagy ha köveer tulkom 's kecskémnek hája előtted
 kedvesen illatozott, ne utáld meg ez egyszeri keerést:
 könnyemet a' Danaok seregin bosszulja nyilad meg.“

Imígy szóla, könnyörgéseet beévette Apollon;
 's a' magas égboltrou haragot forralva leszállott,
 messze lövő ijjal 's takaros puzdrávao vállán;
 eés miüdön sietett, mintegy komor éjszaka bosszús
 sziweö, lépteikor nyila meg-megcsördült vállán.
 Majd a' hajók mellett távolka leüle, 's nyilat lött.
 Már az ezüstös ideg borzasztva süvíte az íjon.

A' málháknak esett, 's a' fúrge kutyáknak először;
 de azután magokat nyilazá, 's teregette le mérges
 vesszeivö: lobogott a' máglyák langja szünetlen.
 Így hullot le az isteni nyíl a' neepre kilencz nap;
 a' tizedikre gyüleest cseödít vala egybe Akhilleus:
 mert eöt ösztönözeé hó-keblöü Hera; kinek fájt,
 a' Danaok seregit mideön elhullani látta.

Hát mikor a' hadi nép immár a' tanácsba sereglett,
 főkele 's így szaolott a' lábra futékony Akhilleus:

„Látom eén, Atrida, rutúl feösülve meggyünk ám
 meeg mi, ha meg nem halunk tudniüllik, vissza ha-
 zánkba.

Im csata is mirígy is pusztít az akhívi sorokban.

Nossza, jaoslótul keő megtudakozni, 's hireesztül;
vagy pedig álmostol, — mert álmokat is Zeüs adja,
fejtse meg azt minekőnk, mi okeert haragudt meg

Apollon;

nem fogadaominkeert bosszús e, vagy áldozatinkért,
eés ha tökéletesebb bárányt vinnénk neki, 's kecskeet,
nem fogná e a' dögmirígyet szüntetni mirajtőnk.“

Eő ugyan így szaován ottan leül; ámde utána
Thestorides Kalkhas kele fő, nagy hírü madár-jós:
a' ki tudná mi vaot, és a' mi van, és mi leendő;
ó az akhívi hadat Trojáho vezette tulajdon
jóslativao, mellyek Phoebostul adattak eszébe;
's most felemeöte szavát, 's eimigy szólott vala közre:
„Zeusnek, Akhilleu kedvese, hát eömondani késztesz
a' messzéere löveő szent Phoebos Apollo haragját.
Een ugyan eömondom; igérd meg 's esküded adjad,
hogy pártolni serény lészes karaiddal eszeddel
Mert igen is látom, meg fog haragudni egy olyan,
a' kit egeesz Argos 's az Akhivok nemzete tisztó;
's fejedelem a' győztes ha talán pörtársa köz-ember:
mert ha boszóját az nap el is csilapítja szíveeben,
meeg is fenmaradand annak holnapra szereöme
kebli alatt, te tehát megfogsz e segíteni engem.“

A' kinek ezt feleleé a' lábra futeekony Akhilleus:
„Bátran elő vele, a' jóslativao; mondd ki ha mit tudsz.
Engem Apollo, Zeüs szeretettje, ki veeled, o Kalkha,
jóslatokat mondat közbenjártadra mineekőnk!
meddig eén élek, 's nap süt szemeimbe az eegrő,
senki hajóinknál kezeit rád nem teszi minden

Tud. Gyűjt. I. Köt. 1837.

hős Danaok között, ha talán Agamemnon is a' kit példázal: ki magát legerősbnek itéli hadunkban.“

Szabó István.

4.

Kik téstik a' Karokat, és kik a' Rendeket Magyar Országban, és minő különbség va-gyon közöttük?

Midőn a' törpe gondolkodású újító a' tisztas Régiségeknél hátat vét, mivel azoknak igazi be-tstét nem érti: a' tovább látók, tudván hogy a' *Mostaniak a' Régieken* alapúlnak, az ilyen ősz Régiségeknél megfajtéséért Jutalmat ígérnek. E'féle Jutalomkérdések között volt ez is, mellyet boldogult Vitéz udvari Ágens úr tett: „*Magyaráz-tassék-meg a' Karoknak és Rendeknek* (Status et Ordines) *igazi esméretük, 's határoztassék meg, kik téstik a' Karokat, és kik a' Rendeket Ma-gyar Országban?* Lásd az 1834 és 1836. évi Tu-dományos Gyűjteménynek XI. és IX. Köteteit a' 131—135. és a' 121—123-dik lapokon.

A' hivatalos Jelentés szerént erre a' kérdésre ketten feleltek. Miben áll Feleletük? nem tudom; nekem mostanában jött kedvem megfajtésére, miután olvasás közben olyan ok-levélre akadtam, melly nem tsak ezt a' kérdést hitelesen el-dönti, hanem más tékéntetben is igen nevezetes; mivel Ország-Gyűlésből kö't, 's a' mi több, magyar nyelven szól. Költének e' volt az oka:

A' fegyverben állott békételen hazafiaknak le-tsendesítésükre *Első Leopold* 1681-dikben Apri-lis 28-dikára *Sopronba* Gyűlést hirdetett. — A' fölgyűlt Karoknak leg-első Kivánságuk oda nézett, hogy a' meg-szűnt *Nádori-Hivatal* állittassék vis-sza. Engedett a' Fölség a' Nemzet' ezen törvényes

és igazságos akaratjának; ennek okáért *Kolonits Jánost, Erdődy Miklóst, Eszterházy Pált*, és *Csáky Pétert* nevezte-ki választásra. Voksok nagyobb része *Eszterházy Pálra* ment, ki-is Hivatalába mindjárt be-igtattatván, a' bujdosó hazafiakat (kik levél és követek által megkértek volt a' föl-gyült Karokat, hogy őketis esmérnek-el hazájok fiainak, és a' közönséges jót egybevetett vállakkal velük munkálkodnák) ezen Gyűlésre 's megbékülésre a' Király és a' Karok megegyezésével Junius 18-kán szinte meghívta. A' Karok pedig fölszólító Levelo mellett e'kép írának:

Kivül: „Tekéntetes, Nagyságos, Gróff, Úri, Fő, Nemesi, és Vitézlő fegyverben lévő bujdosó Magyar Rendeknek eö kegyelmeknek adassék.“

Belöl: „Minden kívánta jókkal, Kegyelmes Urunk eö Fölsége régi hűvségére való megh téréssel el-pusztult Hazánkknak ohaitva várt le-csendesítésére Isten kegyelmekek szívét vezérellye és megh áldgya kívánnyuk.

Kegyelmekek levelét, melly által az utolsó romlásra hanyatlott, csak nem végső pusztulását érző Hazánkknak Coronás Király Urunk eö Fölsége Kegyelmességéből előbbeni virágzó állapottyának helyre való állítása végett megh talált, vettük. Mivel pedig az ide való jó reménséggel tellyes gyülekezetünknek kívánt 'sengéjét Isten már-is megh adta érnünk, Méltóságos Gróff Urunkat eö Nagyságát választván ez Haza fő Columnájának Palatinusunknak, kinek-is mind Hazájához, 's Kegyelmekekhez való szereteti, mind Tisztbéli hivatallya azt hozván magával, az fenn forgó egyenetlenségeket maga mediatorsága által sopiállyá; úgy tudgyuk ebben való eö Nagysága szives cooperatióját megh-sem vonnya, kirül emberes levele által eö Nagyságának, Kegyelmekek megh-találtatik.

Nem kétlyük, Kegyelmetek-is kedvessen vé-
vén ebbéli eö Nagysága hathatós fáradozását (melly-
ben is szívessen munkálkodni kívánunk) ezen ré-
gen ohaitva várt alkalmatosságát késedelmeskedés
nélkül szeretettel veszi; Kire az Szent Isten Ke-
gyelmetek szívét, egyező elnéjét segéllye, szívés-
sen kívánnjuk. Költ Sopronban Die 18. Junii 1681.

„Kegyelmeteknek, 's egész Hazánk nyu-
godalmát kívánó jó-akarói 's Attyafiai

Az Tekéntetes Nemes Magyar Országnek
minden Statusiból álló Rendei.“

Hogy ezen Levélben írott sok szép szó nem
fogott a' lázzasztó hazafiakon; ennek megmutatá-
sa mostanában nem ide tartozik. — A' saját hasz-
nokra 's nem a' közjóéra törekedő hazafiakat nem
olly könnyen lehet meg-kérelni. Emlékezetre méltó-
k, a' miket a' Dunántúli Vármegyék is 1547-ben
írtanak ő Fölségének az ilyen el-fajult hazafiakról:
„Articuli Dominorum Praelatorum Baronum, Pro-
cerum, Nobilium, universorumque Comitatum
citra Danubium existentium, in Conventu eorum
Generali in Oppido Kermend 22. Augusti Anno
1547. (conditi)

„In fine autem ejusdem Articuli (secundi) po-
terit addi: quod licet Majestas Regia iam dudum
proposuerit redire in medium fidelium suorum ex
Hungaria, atque inter eos persistere, Deique Opti-
mi Maximi auxilio defensionem ipsorum non solum
ab hostibus communibus, verum etiam ab internis
et domesticis rebellibus atque inobedientibus sedu-
lo vacare et modum ponere spoliis, rapinis, et
id genus aliis oppressionibus Potentiorum, quae
hactenus contra pauperes Nobiles, atque ignobiles,
et Ministros Ecclesiarum Dei patratae sunt. — In
quinto Articulo videtur petendum esse subsidium

a Regnicolis non, quo defensio fiat ad reditum usque Regiae Majestatis: sed solidum et validum subsidium tam contra hostes, et pro finitimis Locis conservandis, quum contra inobedientes, et rebelles! decere enim ipsos fideles et subditos Regiae Maiestatis ex Hungaria, quorum res igitur, imprimis penes Capitaneos et Gentes Suae Maiestatis, quaecunque possunt subsidia conferre, ut sic facilius ab omnibus periculis et oppressionibus tuti esse possint. Videtur autem non solum petenda esse novi subsidii contributio, verum etiam administratio ac restitutio restantiarum priorum subsidiorum, ne videatur Maiestas Sua insolentiae ac licentiae multorum, qui ea priora subsidia dirriperunt, connivere, si id reticeat. — Videntur etiam hortandi omnes Regnicolae, ut duobus modis studeant Dei Optimi Maximi a se indignationem avertere: Primum *restituenda inter se mutua pace, ac vera, et sincera animorum conjunctione*; deinde cessando ab oppressione pauperum, et miserorum, quorum clamor ascendit iugiter ante conspectum Dei. Ea autem appressio non tantum solet fieri ex mutuis discordiis et contentionibus, quam etiam ab iis ipsis, quorum illi iidem sunt coloni, qui opprimuntur.“ — Ezt a' keserű vallástételt közbevetésképen írtam le! minthogy a' közlött Levél is hasonló tartalmú, mellynek aláírásából megfelelhetni a' ma kérdésre „*Kik téstzik a' Karokat, és kik a' Rendeket Magyar Országban?*“

A' Magyar Status négy KARBÓL áll, úgy mint: 1. *Prelátusokból*. 2. *Zászlós avagy Jobbágy Urakból* kiken értetődnek a' *Fő-Ípányok* is. 3. *Nemeségből*. 4. *Szabad Királyi Városokból* és *Szabad Kerületekből*, ezek a' Statusban a' legújabb Karok. Mire nézve a' Cancelláriának régi stylusában neveztetnek: *Status Praelatorium, Status Baronum*

et *Magnatum*; *Status Nobilium*: 's végtére *Civilis Status*; ezen négy *Karnak* a'vagy *Statusnak* Tagai tehát a' *Rendek*, *Ordines*. Azért nevezetnek pedig *Rendeknek*, mivel a' tisztelt négy *Kar* (*Status*) szerént rendre ülnek a' Gyűléseken, úgy, hogy első helyet foglalnak a' *Prelátusok*, utánnok meg következnek a' *Zászlós Urak* és *Fő-Ispányok*. Mivel pedig országunk kezdetétől fogva ezekből állott a' Királyi Tanács, 's mivel ország gyűlésen kívül is csak egyedül ők folyhattak-be az Ország igazgatásába, minthogy hivataluk után mindenkor a' Főlség oldala mellett voltak, a' mint a' régi ok-levelek végén olvasható neveik bizonyítják; megkülönböztetve Fő Karoknak (*Status Procerum*) nevezetnek: méltán is; mert minden királyi adomány nem csak bizonságukkal, 's így jelenlétükben, hanem akaratjukkal is szokott vala véghez menni. Ezekre tekintve Verbőczy Part. I. tit. 2. „*Sciendum in primis est, úgy mond, quod personarum, de quarum iuribus, et consuetudinibus nunc agitur, aliae sunt Spirituales, sive Ecclesiasticae: aliae vero saeculares. Et quamvis personae spirituales (quarum medio salutem humanam Dominus et Salvator noster administrari voluit) personis saecularibus digniores habeantur; tamen omnes Domini Praelati et Ecclesiarum Rectores, ac Barones, et caeteri Magnates, atque Nobiles, et Proceres Regni hujus Hungariae, et ratione nobilitatis, et bonorum temporalium, una eademque libertatis, exemptionis, et immunitatis praerogativa gaudent: nec habet Minorum aliquis plus, nec nobilis quispiam minus de libertate. Hinc etiam una, eademque lege et consuetudine, ac uno et eodem iuridico processu, in iudiciis utuntur, homagiorum duntaxat quantitas variatur. — Et hoc quoque non ratione libertatis, sed praetextu dignitatis et Officii; Praelati utpote occasione dignitatis Sacerdotii: Barones vero, respectu Officii, quo*

funguntur et a Principe sublimantur. Unde et Regi propinguiore in stando, vel sedendo, et primi in consilio voces emittendo, atque priores Republicam augmentando, et defensionem Patriae peragendo, ceteris nobilibus existunt, virtuteque dignitatis et officii merito praeferuntur.“ és ez közöttük, és a' két utolsó kar között lévő különbség. Ezért a' hazai tziikelyekben és oklevelekben *Domini, Uraknak* tiszteltetnek; holott a' *Nemesség* Regnicoláknak neveztetik; az utolsó Status pedig név szerént soha sem, vagy igen ritkán említett-vén, mint hogy a' magyar Státusban, a' mint már oda föl-is érintettem, legújabb 's legutolsó Rend.— Ezekből továbbá még ez is következik, hogy midőn mind a' négy Status (kar) együtt nintsen, akkor őket *Karoknak* és *Rendeknek* tellyes tziimével nem tisztelhetjük; minthogy a' *Rendek* tziim mind a' *négy Statust* magában foglalja. — 'S ezeknél fogva, ha el nem tévedtem, megmagyaráztam a' *Karoknak* és *Rendeknek* (Status et Ordines) igazi 'esméretüket; 's meghatároztam, kik tészik a' *Karokat*, és kik a' *Rendeket* Magyar Országban? Melly tárgyról bővebben szólhatnak, ha időm volna; de hivatalban is lévén, mostanában pedig sokkal fontosabb és hasznosabb tárgyon munkálódván, úgymint annak *Demarcationale Instrumentumból* hiteles bebizonyításán: hogy *Alsó Slavonia a' vég határi őrségekkel együtt csak első Leopold alatt szakasztott ki Magyar Hazánkból* — rá nem érhettem, mivel ezen munkát akarom minél előbb elvégezni, 's még e' tavaszon sajtó alá bocsátani, 's különös könyvben kiadni.

A' közlött magyar levelet pedig, és a' töredék tziikelyeket egykorú hiteles másolatokból írtam le, mellyeken írva vagyon „Ex Camera Posoniensi.“

Podkradczyk József.

5.

Duna, Világ kereskedési, és folyó szabályozási tekintetben.

T. Fehér Vármegyének azon Választmánya, mely a' nagy méltóságú országos kiküldöttség munkáiról nevezet szerént a' kereskedésről 1831-dik évi Május 1—7-kig tanátskozott, (akkor) reám mint egyik tagjára bizni méltóztatott hogy azon szóbeli előadásomat, „melly szerint Magyar Ország industriájának előmozdítására az adás-vevés, ki- és bevitel (törvényes) szabadsága után a' Duna regulatziója minden vehiculumok között legszükségesebb volna“ fejteném ki irásban.

Ezen T. választmány abban állapotott meg, hogy a' kereskedést könnyebbitő módokra költség tőke (fundus publicus), mellynek kamatjából azok végrehajtatnának ne alkottassék, minthogy az ilyen költség tőkének interesre adása új költséget, 's bátortalanságot okozna, és a' felelet terhe garantzia nélkül lenne, hanem midőn az ország valami egyes tárgyat olly nyomosnak esmér, hogy annak végrehajtását okvetlen akarja, akkor fog tsak annyi, és nem több költségről gondoskodni mennyi éppen ezen külön esetre kívántatik. Hazánkban (véleményem szerint) olyan tárgy volna három, melly országos költséget kíván, nevezet szerint 1-ső a' Duna. 2-dik a' Tisza regulatziója. 3-dik Fiumétól Pesten által Lembergbe vivő országút építése, mellyben a' kerékvágás gránit kővel kirakatnék.

A' Duna hosszában, ezen száraz út pedig körösztben metszi az egész országot, a' Tisza' regulatziója legtöbb jó földet vissza ad az országnak.

A' többi ezen három után magától jönne. (magános részvényes társaságok által).

Első tárgynak ösmértetik a' Duna regulációja mellynek (szükséges) mindének előtt végrehajtása szembetűnő, mert a' Duna elfogadó anyafolyó (recipiens fluviorum) melly minden magyarországi folyókat mostani rendetlen állapotjában vissza nyom, azért a' Duna regulációja nélkül lehetetlen valamely M. országi folyónál gyökeres regulatziót tenni, de mind a' hazai, mind a' fekete tengeri, és így universalis kereskedésre is egyetlen egy materiale vehiculum mind állandóságára, mind hasznosságára nézve nem tsak Magyar Országra, hanem az egész Austriai Birodalomra is tekintve, mivel se az Austriai Birodalomnak akár-mellyik más tartományából olly hosszan, és az egész Birodalomnak közepén, se Magyarországból kifelé valamely nagy kereskedésű tengerre más hajókázható folyó nem szolgál, mint egyedül a' Duna (Száva határfolyó, Pó, Elbe, Poprád, Dniester, és Ólt a' Birodalomnak tsak sarkait vágja). Tehát az Austriai Birodalom általában, különösen Magyarország tsak a' Duna által közösülhet a' kereskedői nagy világgal leghasznosabban.

Ezen tekintet magában a' dologban gyökerez, azért tagadhatatlan; de ezen kívül, mind historie, mind Statistice azt is bé lehet bizonyítani hogy az Ostindiai, Persiai, Török és Moszka kereskedés azon ágának, melly belső Európába szolgál a' Duna legtermészetesebb, és így lególtsóbb útja.

A' Dunának elágazása a' bele folyó hajózható vizekkel különösen Magyar Országban olly messze terjedő hogy az országnak minden részeit öszvejárja, és egybefoglalja.

A' Dunai szabad hajózásról a' Fekete tengerbe Austriának, és Magyar Országnak igen hasznos szerződése van, (mellyet egész voltában akkor azon

T. kiküldöttségnek bémutattam.) Ez a' Passarovi-tzi béke alkalmával Aug. 16-kán 1718. évben kötött, és egész erőjében fön áll most is, 's tsak azért nem lehet e'korig tökéletesen használni, mivel a' Duna M. Országban nem volt regulázva, különösen pedig az úgy nevezett vas kapuk Ó-Moldovától Ó-Orsováig, és így M. Országban akadályoztatják mind az Ország különben használható sok földének javítását, mind a' kereskedésnek materialis előmenetét. Ezen Dunai vaskapuk a' Duna fenekéből csúcossan kiálló kőszikla ormok, melyek egyik partól a' másikig köröszkül nyulnak, és a' Duna vizét több ölnyi magosra emelve rohanásra kényszerítik azt, 's ez által M. Orzágra tó formában a' Duna' árjait vissza nyomják. Ezen vaskapuk elhányattatása lehetséges, de tsak nemzeti lelkesedéssel.

Az egész Dunai regulazio végrehajtásának úgy látszik a' mostani idő kedvez, mert a' Duna a' N. M. Helytartó Tanáts által Posontól Pétervárig mostanában föl van méretve. Belgrád város már most Nagy méltóságú Milosch Szerviai Herczegé, 's Ó Excellentiája igen óhajtja a' Dunai vaskapuk kihányattotását, mivel Belgrád, sőt egész Szervia tsak ezen munka által jöhet közlésbe a' fekete tengerrel. A' Dunai vaskapuk pedig a' Szerviai part felől az ő birtokában vannak. Az Austriai, és Török Császári udvarok között most fenálló különös jó egyetértés, 's a' mostan uralkodó Szultánnak a' javításokra igyekező nagy lelkűsége okos reménységet adnak e' nagy tárgyban az előmenetre, tsak nemzetünk ezen szerencsés körülményeket lelkesen használni törekedjék illy módon: A' legközelebb tartandó Országgyűlésen neveztessek ki egy országos Küldöttség, melly Országunk szeretett Nádorának pártfogása, és a' Fő Méltóságú Magyar k. Helytartó Tanáts Főfelvígázása alatt a' másik Or-

szágyúlésig készítse a' Dunai regulatziónak tökéletes plánumát, és a' végrehajtásra kívánt költségeknek kiszámolását.

Ezen plánum készítésre ezek kívántatnak főképen: a) Duna folyásának mappára vétele. b) minden mofsároknak, mellyeket a' Duna, különösen a' Dráva, Tisza és Száva torkoknál, de máshol is az egész országban okoz holdonkénti, és határonkénti fölszámolása, mert ezek adnák egyik fundust a' planum végrehajtásában, és pedig nagy fundust, mivel ezen mofsárok több milliom holdakra terjednek. c) Duna esetének libellálása. d) A' hol szükséges a' Duna ágyának körösztül mérései. Ezen munkák a' só fölemelt árából tétetnének, mivel ilyenekre van az országtól szánva, mint tudva nem lévő előmunkák mennyiségére. Azon munkálódó országos küldöttség az újságokban hónaponként tudósítsa a' nemzetet a' plánum készítése munkájáról a' publicitas végett, az elkészített plánumot nyomtattassa ki, hogy a' másik Országgyűlése előtt a' T. Vármegyéknek ösmerete lehessen arról. A' másik Országgyűlésén meghatározatnék ezen plánum végrehajtása illy fundusból: a) a' kiszáritandó holdakra bizonyos sommát vetve. b) a' mi ebből ki nem telne azt subsidiumképpen válalná az ország magára, de úgy hogy azon Vármegyéket, mellyek immediate a' Dunát, és abba folyó hajzó más vizeket érik mértékben illetné a' fizetés más nemzetek példája szerint.

Ezen költségeknek hová, és miképen lett fordításáról szoros felelet terhe alatt lenne az országos Deputatio az Ország' gyűlésének, valamint az országos Deputatiónak azon inzsenéri igazgatás melly egyedül ezen Duna regulatzióra de az ország gyűlésen alkottatnék, egy részt a' Dunához közel lévő T. Vármegyék inzsenérjeiből mint a' kik mind

a' tájt legjobban esmérik, mind a' t. Vármegyék' bizodalmaival nagyobb mértékben birnak, részint más practikus Hydraulákból. A' Duna reguláziója mind politice, mind oeconomice mind technice éppen úgy lenne elintézve mint a' Sárvízi és Kaposvízi regulazio tudniillik: Sár és Kaposviznél a' regulázó földes Urak adják a' költséget, a' végre hajtó centralis Deputatio, és az inzenerek a' Földes Uraságok gyülekezetének számolni tartoznak. A' munka nem valamely fundusnak kamatjából hanem a' javítandó hold számra vetett pénzből fizettetik, és így magára a' tárgyra hárul a' költség, a' bėjött pénz tsak egy kézen fordul meg, úgy mint a' perceptor bé szedi azt az uraságtól és avval fizeti a' munkást. Az Ország' szeretett Nádora a' pártfogó, K. Biztos a' végre hajtók' Fője, Fő Melt. Kir. Helyt. Tanács a' Főfelvigyázó.

Mivel T. Fehér, Tolna, Veszprém, Somogy és Baranya Vármegyék Sár, és Kaposvízi reguláziókban legszerentsésb előmenettel fáradnak már husz esztendőök olta azért a' Duna' reguláziórol itten tett javallatot legkönnyebben in thesi, és praxi által fogják látni, azért alázatosan azt vélném, hogy T. Fehér Vármegye nem említvén egyes embernek nevét, hanem a' T. Karok, és Rendek közgyüléséből mint törvényhatósági határozást úgy közölné a' jóvá hagyott javallatot azon t. Megyékkal kiket közelebbről érdekel e' ditsóséges, országos nagy tárgy, melly nemzetünknek mind moralis, mind physikai erejét, és gazdagságát nagy mértékben nevelni fogja a' publicitásnak, és intelligentiának előmozdítása, és minden más materialis javak megszerzése által. Költ Fehérváron Majus 12-dikén 1831-ben.

Akkor beadta, most 1837-dik évben közli

Beszédes Jó'sef,
akkor a' kiküldöttség tagja.

6.

Philologia és természettudományi vizsgálódások a' különböző emberfajok históriájáról.

Ezen próbatétel tzelja volt az ethnographia lépcsónként való előmenetelének rövid áttekintet, a' különböző emberfajok úgy nevezett népfamiliák szerint eddig történt osztályozásáról criticát adni, különös tekintettel a' *Cuvier*től feltalált, 's most olly közönseggé lett osztályozásra. A' Szerző Értekezését némelly azon tudományos kútfőket tárgyazó előleges észrevételeken kezdi, mellyek az efféle vizsgálódásokban használhatók, 's azt adja-elő, hogy fő tzelja az emberi nemzet történeteinek azon kútfőit különös figyelemre venni, mellyek a' philologus, és természetvizsgáló előtt, vizsgálódásaik folyamatjában megnyílnak. A' philologiai vizsgálódás a' nyelvek szerkezetével és atyafiságáival foglalatoskodik, 's azokból igyekszik a' különböző emberfajok (race) atyafiságát kimagyarázni, a' természettudományi (physica) vizsgálódás mód pedig a' nemzeteket, a' termetekben, színekben, 's más természeti bélyegeikben létező hasonlatosságok szerint törekedik osztályozni.

„A' philologia, melly ezen tekintetben igen fontos tudomány, a' feljebb érintett irányt azon időszakaszban vette magának, melly egyaránt nevezetes a' külső mint a' belső vagy lelki világban tett felfedezésekről. Ezen időszakasz *Magelhaens* nek a' világ körül tett útazásán kezdődik, kinek az utóvilág hálája mind az égen mind a' földön emlékoszlopokat emelt. Míg *Magelhaens* az égen (új csillagoknak, a' földön új tartományoknak és ten-

gereknek felfedezésével foglalatoskodott a' késő-
 róje *Pigafetta* a' tengeri utazások által feltalált
 új emberfajok különböző nyelveinek megértésére,
 's egybehasonlítására adta magát. Szólaistromokat
 kezdett gyűjteni 's ilyen módon, az Oczeán mesz-
 sze szigetein beszélt különböző nyelvekből mustrá-
 kat mutatni. Példáját több tengeri utazók követ-
 ték 's ilyen módon lassanként igen érdekes re-
 sultatumokra jutattak. A' déli tsendes tenger tso-
 portos szigetein talált lakosok a' nap, a' hold, vagy
 a' föld gyermekinek tartották magokat, más em-
 berfajokról semmit sem tudtak, egész világo-
 kat lakóhelyeknek a' szigetnek partjai, vagy
 tökéletlen hajózások szűkhatáraié környezték.
 Innen némely írók vakmerően azt állították, hogy
 ezen emberfajok azon korallokkal, és vulcánokkal
 telyes földnek, mellyen lakoztak, szüleményei
 szintűgy mint a' kenyérfa és kókuspálma mellyek
 eledelekül szolgáltak. Ezen vélemény bizonyosan
 tovább is fennmaradt volna, ha ezt a' nyelvek
 szerkezete és atyafisága felett tett vizsgálódások
 meg nem tzáfolták volna. Mert ezen szigetek la-
 kosainak különböző dialectusaiból elegendő bizo-
 nyossággal kisélt, hogy ők egymással atyafiasok,
 's mindnyájan egy közös törzsöktől eredtek.“

A' szerző ezután egy rövid históriai áttekin-
 tetét közli azon philologiai vizsgálódásoknak, és
 különböző szógyűjteményeknek, mellyek 1555-től
 fogva a' nyelvek különbségének, és rokonságának
 felvilágosítása végett tétettek.

:1555-ben jött ki először egy munka ezen
 fontos tárgyról, a' tudós *Gesner* „Mithridatése“,
 mellyet azonban szerentsés próbatételnek tartani
 nem lehet, mivel a' szerző benne nagyobb tzélt
 akart elérni, mint akkor még elérhető vala. Az
Adelung és *Vater* „Mithridatése“, melly 130 esz-
 tendővel későbbben, jelent-meg, legutolsó nyomta-

tásban megjelent közönséges históriája a' nyelveknek ; a' philologia széles mezejének, különös, megyéit azonban mind egyes tudósok mind tudós társaságok szerentsés sikerrel műveltek.“

1. Az Ásiai nyelvekre azoknak atyafiságára 's költsönös viszonyaikra nagy világosságot terjesztett a' tudós *Klaproth Gyula*. Néki a' Kaukasus környékén Szibériában 's a' Chinai birodalommal határos Orosz tartományokban tett több útazásai alatt több alkalma volt ezen tárgyról bővebb esmereteket gyűjteni. Ó a' Chinaiak és Mongolok nyelvében egyaránt jártas volt, 's a' Chinai történetírók, és Compilátorok munkáiban foglalt adatokat szorgalmatosan használta. Tudományos törekedésének legfontosabb szüleményei *Asia polyglotta* tizmű munkájában foglaltatnak, mellyhez egy a' szólaistromok egybehasonlító tábláit magában foglaló nyelvátlás járul toldalékul.“

2. Az Afrikai Nemzetek nyelveiről szóló tudósításoknak nagy kintsét szedte össze Dr. *Seetzen*. Azon geographiai felfedezéseket, mellyeket ezen utazó Palesztinában tett, mellynek keleti részeit az újabb utazók közt vizsgálta-meg először, elhallgatom. A' *Seetzen* vizsgálódásinak fő tárgya volt Afrika, hol húzamos időt töltött, a' szólaistromok, históriai és földleírási tudósítások gyűjtögetésével, mellyekre azon gyapjú hajú emberfajok legközsabb, 's legügyesebb embereinek segítségével tett szert. Írásai közül azok, mellyek Európába juthattak részint prof. *Vater*nek adattak által Königsbergben, részint a' báró *Zach* hónapos írásaiban közöltettek. E' tárgynak azon részét, mellyet ó az Áfrika ethnographiájára nézve felvilágosított, szükség röviden érintenem. A' *Fellatáhnak* egy belső Afrikában lakó veres rézszínű emberfajnak, melly sok négerfajokat meghódított, származása, ezen népnek felfedeztetése után so-

káig bizonytalan volt. Most tudjuk hogy a' *Fellatáhk* azon emberfajnak ágazatja, melly több századok óta *Gvineának* felső részében lakott, hol a' *Gambia*, és *Rio Grande* erednek, 's mellynek hegyi városát *Teembót* több európai kalandorok meglátogatták. Ezeket az angolútaók *Fouláhk*-nak nevezik. *Seetzen* a' *Fellatáhk* nyelvének szótárját megkérítette, melly a' Königsbergi „Archiv für Philosophie“ben megjelent, 's e' világo-sította-fel a' nemzet igazi származását.

3. Az Amerikai nyelvekre nézve, mellyeknek száma igen nagy szerkezetek igen bonyolodott, *Hervas*, mind saját, mind más Jesuiták vizsgálódásai után sok fontos tudósításokat gyűjtött össze. *Humboldt Sándor* sok szőlajstromokból, szótárokból, ajtatos írásokból 's más könyvekből álló nagy gyűjteményt hozott Amerikából, mellyeket a' római catholicus papok a' honiak vagy bennszülettek számára készítettek. Ő ezeket általa-dta prof. *Vaternek* a' „Mithridates“ folytatójá-nak. Ezen munka megjelenése óta az egyesült Ame-rikai Statusok philosophiai társaságának históriai osztálya figyelmét főkép a' nyugoti száraz föld népfajainak nyelveikre és históriájára fordította. A' *Hecklwelder* és *Zeisberger*, valamint a' tu-dós megbízottsági titoknok *Duponceau* nevei az emberi esméretek ezen ágában főhelyet érdemel-nek.“

A' szerző ezután azon legfontosabb resultatu-mokat említi-meg mellyeket ő ezen vizsgálódásai következésében rendíthetetleneknek tart.

„1. Az egymástól igen különböző emberi nyel-vek száma igen nagy, sokkal nagyobb, mint sok tudósok gondolták. *Jefferson* az egyesült ameri-kai statusok egykori elölülője az Amerikában di-vatozó különböző nyelvek nagy, és az ő világ-ban találtató nyelvek véleménye szerint sokkal
kisebb

kisebb számából azt akarta megmutatni, hogy Amerika legelőször népesedett-meg. De ezen okoskodás sok tudósok véleménye szerint nints egészen megmutatva. Annyi azonban bizonyos, hogy Amerikában igen sok nyelveket beszélnek. *Hervas* után, a' ki a' *Lopez* tanúbizonyságára hivatkozik, Amerikának különböző részeiben 1500 egymástól igen különböző (notabile mente diverse) nyelvek beszéltetnek. *Seetzen* szerint az afrikai nyelvek száma 100—150-re megy. Ha ezen adatok meglehetősen alaposak: az egész föld kerekiségén divatozó nyelvek számát bátran, 's minden nagyítás nélkül lehet 2000-re tenni.“

„2. A' különböző nyelvek egybe hasonlításából azt lehet észre venni, hogy köztök két különböző viszony t. i. az atyafiság és a' hasonlóság uralkodik. Mindkettőt példákkal igyekszem világosítani “

„Az atyafiság viszonya a' különböző szójejtések vagy dialectusok közt létez, mellyeknek egy felől sok egymással közös gyökérszavaik vagynak, másfelől a' beszéd belső vagy grammatikai szerkezetekre nézve egymáshoz hasonlók. Közönségesen elesmert igazság, hogy azon nemzetek, kiknek nyelveik ezen viszonyban egymáshoz hasonlók, köz törzsöktől származtak — atyafiak.“

„Egy széles kiterjedésű nyelvosztályt vagy familiát képeznek azon dialectusok, mellyeket közönségesen Semiticáknak neveznek, 's mellyekhez a' zsidó, chaldeai, arameai, vagy Syriai és aethiopiai nyelvek tartoznak.“

„Egy másik nyelvosztályt teszi az Indo-európai: ide tartoznak sok európai és ásiái nyelvek, mellyeknek közel rokonsága sok egymástól már régen elszakadott nemzeteknek közös eredetére mutat. A' nyelvek ezen osztályának valóságos rokonsága ezelőtt mint egy húsz esztendővel fedez-

tetett-fel. Ezek egy nagy nyelvtsoportot (Gruppe) formálnak, mellyhez tartozik

a) A' sanskrit nyelv minden dialectusaival Indostánban.

b) A' régi Zend vagy Medo-Persiai nyelv, 's mind azon dialectusok, mellyek most Persiában és Armeniában beszélletnek.

c) A' görög, deák, 's minden tólok származott nyelvek.

d) A' tót nyelv, mellynek rokoni az orosz, lengyel, és tselh.

e) A' német, vagy teutonica nyelvek.

f) A' celta nyelveket is ide számlálom, bár ezeránt a' vélemények még most különbözök.“

„Most már a' nyelvek közt létező hasonlatosságot vagy analogiát kell vizsgálóra vennünk. Sok egymástól felette különböző dialectusok grammatikai szerkezeteket tekintve egymáshoz igen hasonlók. Ezen hasonlatosságot tsak az *analogia* nevezettel lehet kifejezni, de belőle a' familiai rokonságra következtést tsinálni nem lehet. Ezen esmertető béllyeg szerint lehet a' nyelveket osztályozni, 's ezen tekintetben akarok néhány példát felhozni.“

„Különös szembetünő béllyeget hord magán az úgy nevezett egy szótagú nyelvek osztálya. Ezen nyelvek szavai mind egy tagúak, semmi képző végezetek nints, úgy hogy különböző viszonyaitkat egymás eránt tsak a' különböző hangejtés (Betonung) által fejezik-ki. Illyen nyelveken beszélletnek a' Chinaiak, Tibetiek, Birmánok, Cochinchinaiak, Siamiak és tsaknem minden nemzetek belső Indiában. A' feljebb nevezett nyelveknek különben semmi közök egymással: még a' szószmok, 's a' nyelvnek legegyszerűbb elemei is egymástól tökéletesen különböznek.“

„Egy más nyelvek osztályát formálják az úgy nevezett *polysynthetica* nyelvek, mellyek hosszú soktagú szókból állanak, felette finom és mivel hajlékonysággal bírnak, a' benne létező képző végzetek és szerkeztetésbeli változtatások sokféleségénél fogva a' szók által eredetikép' jelentett fogalmaknak (notio, Begriff) sokféle módosításait képesek kifejezni. A' nyelvek ezen igen nevezetes osztályába tartoznak minden dialectusok Amerikában az *Eskimókétől* fogva a' *Béhring* szorosánál egész a' *Tűzföld* lakosaiig.“

„Ezen philologiai vizsgálódások felett tett észrevételekhez akarok még egyet adni, mellynek alkalmazhatósága az alábbi vizsgálódásokból fog kitetszeni. Ha nem állíthatjuk is elhatározólag, hogy minden nemzetek, mellyeknek nyelvei ugyan azon nyelvosztályhoz tartoznak, p. o. az új világ minden nemzetei, mellyeknek dialectusai egymáshoz hasonlító, de nem rokonok, ugyanazon emberfajhoz tartoznak, mindazáltal az ilyen nemzeteket kétségkívül közelebb atyafiaknak kell gondolni egymáshoz, mint az olyanokat, mellyeknek nyelve különböző nyelvosztályokhoz tartozik; 's bátran lehet állítani, hogy az egészen különböző nyelvosztályhoz tartozó nyelvű nemzetek egészen különböző emberfajból valók. E' szerint merő önkényes 's minden hitelesség ellen való állítás lenne, ha egy polysynthetica nyelvű amerikai nemzetet egy eredetűnek tartanának, a' feljebb említett egytagú szókból álló nyelvet beszélő nemzetekkel.“

„Ezen általános átnézete után a' philologiai vizsgálódásoknak, mellyeknek mivoltát, és kiterjedését itt csak érinteni lehetett, látni való, hogy az emberi esméreteknek ezen ága megérdemli teljes figyelmét azoknak, kik a' nemzetek vagy különböző emberfajok históriáját, rokonságát felvi-

lágosítani kívánják; látni való az is, hogy minden más, p. o. az anatómiából és physiologiából 'stb. merített vizsgálódások hamis resultatumokra vezethetnek. A' philologiai felvilágosítások tehát mindig okosan használhatók. Bár melly kézzel fogható igazságnak látszik is, mindazáltal mindjárt meglátjuk, hogy az emberi Nem históriáját 's a' különböző nemzetek osztályozását tárgyazó rendszerek épen nem a' nyelvbeli rokonságon alapulnak, sőt az emberi esméret ezen forrásából eredő resultatumokkal egyenesen ellenkeznek.“

A' philologia alkalmaztatásáról tett ezen általános észrevételek után általmegy a' szerző azon próbatételekre, mellyek oíly tzéáll tétettek, hogy különböző emberfajok természeti béllyegek szerint megkülönböztessenek, és osztályoztassanak.

„Sok írók, kik az újabb időkben az emberi nemzet históriájáról írtak, több vagy kevesebb emberfajokra osztják azt, mellyek formájoknak, testalkotásoknak, színeknek sajátságainál fogva egymástól különböznek. A' forma különbözőseit sokkal inkább akarták 's tartották szükségesnek ezen felosztásban szemügyre venni, mint a' színbeli különbözéseket, 's mivel egész nemzetek kaponyái különböző alkotásúak: ezen béllyeget használták többnyire az osztályozások alapjául, 's a' legállandóbb béllyegül, mellyre sokat tett az, hogy a' legmesszebb lévő nemzetek közül is kaponyákat könnyű móddal lehetett szerezni “

A' mi a' felvett 's megállapított embertagok számát illeti, azt a' frantzia és német írók igen különbözöképen adják elő. Mindazáltal a' *Cuvier* rendszere legnagyobb helybenhagyást nyert, bár ezen rendszer származását eredetileg nem a' nevezett híres írónak köszönheti. Prof. *Camper* tette először a' tudós világot a' kaponya formájának háromféle felosztására figyelmetessé. Ő különböztette

meg először az ábrázat szegeleteit, a' mint azokat az Európaiak, Kalmukok, és Afrikaiak kaponyáin felfedezte. Egyébaránt az emberi kaponyák különböző alkotásait tárgyazó fontosabb nézetet is köszönhetünk *Camper*nek; mert a' *Sömmering* még nyomtatatlan commentariusaiból tudjuk, hogy *Camper* a' különbséget a' különböző nemzetek kaponyái között a' különböző szélességen alapította, még pedig úgy, hogy a' Kalmukok kaponyáját legszélesebbeknek az Európaiakét közepszerű szélességűeknek, az Afrikai Négereket pedig legkeskenyebbeknek találta.“

„Míg *Blumenbach* az ő jeles kaponyagyűjteményét rendbe nem hozta, nem voltak elegendő eszközeink arra, hogy a' különböző emberkaponyák egybehasonlításából fontos következtetéseket húzhassunk. Az ő soká folytatott vizsgálódásainak 's a' különböző emberkaponyák egybehasonlításának fontos resultatumai időről időre közöltettek.“

„*Blumenbach* az emberi kaponyának három fő különböző formáit különböztette-meg: az Európaiak kaponyájának tojásdad, a' Négerek kaponyájának szűk és összenyomott formáját és azon kaponya formát, mellyben az ábrázat széles az artz — vagy pofatsontok pedig oldalvást előre nyúlnak, mint a' Kalmukoknál és Mongoloknál. Véleményem szerint szerentsétlensége volt ezen rendszernek az, hogy *Blumenbach* a' kaponyának ezen különböző fajait nem bélyegező jegyeik, vagy formáik, hanem azon különböző nemzetek vagy azoknak eredeti lakhelyek szerint nevezte-el, mellyeknél különös szembetűnő bélyegekkal tűnnek-elő. Ő szerint tehát a' hosszú ábrázatú kaponya mongol, az összenyomott aethiopiai (melly alatt az afrikait kell érteni) a' tojásforma pedig Kaukasusi kaponyának neveztetik. Ezen elnevezésekből azt következtették hibásan, hogy ezen

három kaponyaalkatásbeli különbségek három különböző emberfajokat bélyegeznek, pedig *Blumenbach* nem ide tzelozott, 's *Cuvier* vele úgy látszik egy értelemben volt, midőn „Regne animal“ című és más munkáiban a' *Blumenbach* kifejezéseit és felosztásait elfogadta. *Cuvier* a' physikai bélyegekre, — mellyeket azonban nem talál elegendőknek a' különböző emberfajok formálására támaszkodva, azt javasolja, hogy az egész emberi nemzetet három különböző fajokra kell osztani. Egy ezen emberfajok közül véleménye szerint az Atlás hegyén lakott, 's Afrikában terjedt el. Ezek a' gyapjúhajú keskeny kaponyájú nemzetek; de vannak olly gyapjúhajú népfajok, mellyek olly feketék, mint a' guineai Négerek, 's hozzájuk természetekre 's külső kinézésekre nézve hasonlítanak Afrikán kívül a' forró földöv több tartományaiban lakók is. Ide tartoznak azon fekete vadok, kik a' *Samang* hegyén laknak *Malacca* mellett, az *Új-Guineai Papuk*, és tsaknem minden lakosai az indiai Archipelagus nagyobb szigeteinek, valamint a' *Mallicollo* 's a' tsendes tenger némelly más szigeteinek lakosai is. Ezeket ugyan azon emberfajhoz kell számlálni, a' mellyhez az afrikai négerek tartoznak, ha t. i. a' felosztás alapjául a' physikai hasonlatosságot tesszük, 's innen *Cuvier* azt gyanítja, hogy az afrikai Négerek valamelly viszontagság által kerültek azon szigetekbe. A' második emberfajt formálják az ő rendszerében a' Mongolok vagy Kalmukok, kiknek eredeti lakhelyeket ő a' magas *Altai* hegyekre teszi; a' harmadik nagy osztály pedig, mellynek tojásdad kellemes idomú (symetrica) kaponyája van, 's mellyhez az európai nemzetek tartoznak a' Kaukasus környékéről veszi eredetét, innen Kaukasusi emberfajnak neveztetik.“

„Ha a' különböző nemzetek felosztásának 's össze hasonlításának módját ezen különböző osztályokban megtekintjük: némelly környülállásokra találunk, mellyek azok előtt, kik a' nemzetnek atyafiságát a' nyelvek rokonságához mérik, szükségesképen igen visszatetszenek. Visgáljuk meg p o. azon néptörzsököket, mellyek *Cuvier* szerint a' mongol emberfajhoz tartoznak. Ő azt mondja: „keletre a' Kaukasusi emberfajok tatár ágazatjától, az az a' Caspium tengernek éjszakra kezdődik a' mongoli törzsök, melly attól fogva egész a' tsendes tengerig fő részét teszi a' lakosoknak. A' még pásztori életet élő népségei ezen embertörzsöknek a' *Kalmukok* és *Kalkák* széles kiterjedésű pusztákon kóborolnak. Eldődeik háromszor ütötték-fel magokat mint világhódítók *Attila*, *Dschingis-khan* és *Tamerlan* alatt. A' Chinaiak a' legrégibb és legcivilisáltabb ágát teszik ezen emberfajnak, 's általjában minden esmeretes nemzetek között ők jutottak először a' műveltség legnagyobb fokára. Egy harmadik ágazat a' *Mantschuk* az újabb időben Chinát meghódoltatták 's még ma is bírják. A' Japániaiak és Koreaiak valamint többnyire azon népsapatok is, mellyek az orosz birodalomban éjszakkéleti Sibiériában el vannak terjedve, ezen emberfajhoz tartoznak, kik néhány kevés Chinai tudósokat kivéven a' *Fo* vallását követik “

„Itt a' nemzetek két olyan osztályát, mint egy közös törzsök ágazatit látunk előterjesztve, mellyek mind azon viszonyokban, mellyekben egyik Nem a' másiktól különbözhetik, egymástól tökéletesen különböznek, kivéven azon egy tekintetet, hogy kaponyájok formájára nézve egymáshoz hasonlítanak. A' Mongolok és Kalmukok pásztorkodó nemzetek, mellyek közép Asia magas térségein kóborolnak, szekereken és sátorokban laknak, mint eldődeik a' classica régiség ide-

jében. Lehetetlen életek módját a szántóvető bizonyos helyen megtelepedett nemzetekével feltse-
rélniek. Mind együtt véve képeznek egy szoros
értelemben vett nemzetet, nyelvek több tagú sza-
vakkból áll, 's ejtegetései és hajtogatásai is vannak.
Másfelől a' Chinaiak rendes és változhatatlan élet-
módjokról eleitől fogva esmeretesek voltak, már
a' legrégebb időkben a' többiektől elvált nemzetet
formáltak, történet íróik bizonyosága szerint, 's a'
pásztorokodó Mongolokkal folyvást ellenségeske-
désben éltek, kik ellen húzták a' roppant kiter-
jedéséről híres chinai kőfalat. A' chinai és indo-
chinai nemzetek, mint előbb említők, a' nyelvek
különös osztályát tulajdonítják magoknak, melly
a' több dialectusoknak igen nevezetes csoportját
foglalja magában; merő egytagú szavakkból álla-
nak, mellyek minden ejtegetés és hajtogatás nél-
kül a' különböző hangejtés és elrakás által fejezik-
ki egymáshoz való viszonyaikat. Minden bizony-
ságokra, mellyek ezen két nemzet közös száрма-
zása ellen szóllanak, készakarva bekellene sze-
münket húnyni, ha azon physicali hasonlatosság-
nak, mellyet véleményünk szerint különbözőké-
pen lehet kimagyarázni, olly tellyes bizonyító erőt
akarnánk tulajdonítani "

„Egy másik egyetlen egy összefoglaló kapocs
a' Chinai és Mongol nemzetek közt a' *Fo* vallása.
Ezen környülállást azonban épen nem lehet a' két
emberfaj köz származása bizonyosságául tekinteni.
A' *Buddha* vallása, kit Chinában *Fonak* hínak,
a' mint tudva van, származott Indiából az Indu-
soktól, kik *Cuvier* szerint a' Kaukasusi emberfaj-
hoz tartoznak. Ez a' régi időkben Tibetben ural-
kodó vallása lett, honnan által szivárgott Chiná-
ba; de a' hol más pogány vallásoknak is számos
követői vannak. A' Mongolok és Kalmukok tsak
1250. esztendő táján tértek arra; ez hát semmi sa-

ját régi béllyegétül nem szolgálhat a' Mongoli emberfajnak.“

„Sok írók jónak látták az amerikai Indusokat a' mongol emberfajhoz számlálni. *Cuvier* ezt nem meri tenni, de a' híres természetvizsgáló *Spix* és *Martius*, kik néhány esztendővel ezelőtt déli Amerikában jártak, szembetűnő hasonlatosságot találtak a' Chinaiak és a' Brazília szomszédságában lakó Amerikai lakosok kaponyái és ábrázatvonási között. A' nyugoti világ sok emberfajainak laposabb és a' mongolokéhoz hasonlítóbb ábrázatjok van, mint az északamerikai nemzeteknek, 's ha azon osztályozás mellé akarnánk állani, melly tsupán a' physikai hasonlatosságok okfőjén alapúl, igen nehéz lenne egy szorosán elválasztó vonalat találni, melly szerint az eredetieké' amerikai népségeket meglehetne különböztetni azon néptsoportoktól, mellyek *Cuvier* szerint a' mongol emberfajt formálják. Ha a' kaponyák ezen hároniféle felosztása mellett maradunk, úgy az Amerikai nemzeteket a' Mongol kaponyaformához kell számlálni. Ezen népfamilia e' szerint igen nagy kiterjedést nyerne, 's magában foglalna Ásián kívül igen sok népeket, mellyeknek nyelvei ugyan fellette különbözők, mindazáltal némelly közös béllyegekkal bírnak, 's megjegyzésre méltó, hogy ezen közös béllyegek épen ellentételei azon sajátságoknak, mellyek a' chinai és indochinai nyelveket béllyegezik. Az utóbbiak egytagúak, tsaknem minden képző végzetek nélkül; az amerikai nyelvekben pedig igen sok hosszú és többtagú nevek vannak temérdek képző végezetekkel.“

„A' *Malayok* egy nép, mellynek első lakhelye, vagy akarám mondani: első esmeretes lakhelye Sumatra szigete, 's a' kiktől származnak, a' mint látszik, minden népségei Polynesiának, hasonlóképen inkább ezen emberfajhoz tartoznak,

mint akármelyikhez a' más kettő közül, 's annál fogva, ha a' három közül valamelyikhez a' mongol emberfajhoz kell számláltatniok. Ezen népségek históriájában sok physiologiai jelenetek tűnnek elő, mellyek a' feljebbi okfővel, melly szerint lehet egyedül helyesleni a' három emberfajra való osztályt, igen ellenkeznek. Ezen okfő szerint minden physiologiai béllyegek állandók és változhatatlanok. De okunk van hinni, hogy sok polynesiái sziget lakosok sajátfajok physiologiai béllyegétől igen elfajultak. A' társaságos szigetek benszült lakosai között sok fehér és veres színű lakosokat lehet találni, és a' Marquesa szigetiék a' föld legszebb népei közé tartoznak; kaponyáik tojásdad, azaz az úgy nevezett Kaukasusi formájúak. E' szerint látjuk, hogy az úgy nevezett Mongol emberfajban a' nemzeteknek több csoportjai és osztályai foglaltatnak, mellyek a' legállandóbb és legváltozhatatlanabb béllyegeekben különböznek egymástól, azon béllyegeekben, mellyek az emberfajok nagy familiájit egymástól elkülönítik. Ezeket egymáshoz tsupán a' physikai béllyegeken létező hasonlatosság köti, a' mellyek pedig nyilván sok különbözőéseknek alávetettek.“

„Tekintsük meg most a' *Cuvier* Kaukasusi emberfaját, mellyről ő következőkép nyilatkozik:“
 „Azon eredeti törzsök, mellytől mi származunk Kaukasusinak neveztetett, mivel úgy látszik, hogy annak első lakhelye a' Caspium és fekete tenger közt fekvő helyen volt. A' kaukasusi emberfaj fő ágazatira nyelvek hasonlatosságáról rá lehet esmerni.“ „Itt kieeresszkedik a' philologiai vi'sgálódások mezejére, 's fontos megjegyzés, mennyire szolgálnak azok okoskodásinak bízatos alapjául. A' kaukasusi emberfaj ágazati ilyen renddel számláltatnak elő:“ „az arameai és syriai

ág kelet felé vette útját; ettől származtak az Assyriaiak, Chaldeaiak, és a' soha meg nem győzött Arabsok, kik a' Mahomed előállításakor azt reménylették, hogy a' világ uraivá lesznek, a' Phoeniciaiak, a' Zsidók, az Abyssiniaiak, az Arabsok szállítványai; hihető, hogy az Egyiptomiak is ezen osztályhoz tartoznak.“ „Mi előtt tovább mennénk, szükség olvasóinkat azon historiai paradoxumokra figyelmeztetni, mellyek már ezen sorokban előtűnnek. A' mint tudva van, mind a' Zsidók, mind az Arabsok igen régi hagyományokkal (traditio) birnak, de sem az írott, sem szóbeli hagyományaik őket a' Kaukasus környékéről nem származtatják. Nem kevés tudálkozhatunk azon is, hogy a' veres és rézszinű Egyiptomiak Kaukasusiaknak, és a' Semitica nemzet törzsökhöz tartozóknak tekintetnek. Hogy lehet ezt a' *Herodotus*, *Manetho* és más történetírók, kik a' Zsidókat az Egyiptomiaknak annyira ellenébe teszik, sőt a' *Móses* tanúbizonyosságával is megegyeztetni, kinek írásaiból tudjuk, hogy ezen két nemzet már a' *Jó'sef* idejében különböző nyelveken beszélt, 's hogy lehetne azon esmeretes dolgot tagadni, hogy a' még most is meglévő Egyiptomi nyelv mind szavaira, mind szavainak szerkeztetésére a' zsidótól általjában különbözik. De menjünk által a' kaukasusi emberfaj második ágára.“

„Az indus, német (germanisch) és pelasgusi ág, mondja továbbá *Cuvier*, sokkal szélesebben el van terjedve, 's már a' régibb időkben több felé ágazott. Azonban a' következő négy nyelvek között igen sok atyafiságot vehetni észre: 1) a' Sanskrit nyelv, melly az Indusoknál szent nyelv, 's ezen nemzet minden dialectussainak anyja. 2. A' Pelasgusok legrégebb nyelve, mellyből a' görög, deák, és sok holt nyelvek, valamint min-

den dél europai dialectusok is származtak. 3. A' gothus vagy teuton nyelv, mellyből az északi és északnyugoti minden europai nyelvek erednek: a' német a' hollandus, az angol, a' dániai, a' svetziai minden dialectusaikkal együtt. 4. Az úgy nevezett szláv vagy tót nyelv, mellyből származnak minden éjszakkeleti nyelvek Európában, u.m. az orosz, lengyel, tseh, és vendus nyelvek. A' kaukasusi emberfajnak ezen nagy ága az, mellynél a' tudományok és mesterségek, a' philosophia leginkább virágoztak, 's több mint 30 század óta ápoltattak.“

„Azon állítást, hogy az itt előszámlált nemzeteket nyelveknél fogva lehet egyesíteni, eléggé meg lehet mutatni. De mi módon lehet az Arabsokat, 'Sidókat, az Egyiptomiakat, kik ezen rendszer és felosztás szerint a' kaukasusi emberfajhoz számláltatnak, valamint a' kaukasusi emberfaj mindjárt említendő harmadik ágát is ide húzni?“

„„A scytha és tatár ág-folytatja *Cuvier*, éjszak és éjszakkelet felé terjed; ez azon tartományok temérdek pusztáin keresztül előre nyomult, 's tsak azért tért vissza, hogy a' testvérenemzetek virágzóbb lakhelyeit feldúlja. A' Scythák, kik a' régi időkben Á'siának magasabb fekvésű tartományiba berontottak, a' Parthusok, kik a' római és görög tsászárságok lerontására olly sokat tettek, a' Törökök, kik az Arabsokat megtörték, Európában pedig a' görög nemzet gyász maradványit meghódolták: ezen nemzettsoport osztályához tartoztak. Ezen nemzettsoporttól származnak a' Finnusok és a' Magyarok, kik magoknak a' szláv és német népeken keresztül törtek útát. Az ő eredeti lakhelyek a' Caspium tengertől éjszakra és délre még ma is mutathat ugyan azon eredetű lakosok nyomaira,

de ők ott töméntelen több apró, az övéktől különböző származású és nyelvű népekkel vannak össze elegyedve. A' Tatárok nemzete ezen tartományban tisztábban megmaradt. Orosz országot sokáig fenyegette, de attól aprónként meghódítatott a' Duna torkolatjától fogva egész az Irtis torkolatjáig.“

„Itt legelőször is az ötlik szembe, hogy a' Tatárok a' Finnusokkal és Magyarokkal a' kaukassusi emberfajnak ugyan azon ágazatjába tétetnek. Pedig a' két utóbb említett nemzet két ágazatja egy törzsöknek, melly a' legrégibb időktől fogva éjszaki Európában 's Á'siának némelly részeiben el volt terjedve, 's természeti bélyegeire és erköltsére nézve a' tatár és scytha emberfajtól igen különbözik. Még fontosabb az, hogy a' Finnus népekre nyelveknél fogva mindig rájok lehet esmerni, 's őket a' Tatároktól meg lehet különböztetni. A' Fennusok és Scritifennusok, kik a' Finnusok és Lapponok tör'sökéhez tartoznak, *Plinius*nál és *Tacitus*nál úgy emlittetnek, mint az éjszaki Európa lakosai. *Alfred* király az ő nevezetes munkájában az *Ocher* útazása leírásában emlékezik rólok, 's az éjszaki régiségek legtudósabb vi'ssgálói szerint a' Finnusok azon nemzet, melly *Jotunok* vagy óriások nevezet alatt Scandinaviát és a' keleti tenger partjait a' keletről berontó *Odin* és teuton társai berontásai ellen védték. Sőt a' Nordmannoknak és Normanoknak több nemes familiáji Scandinaviának ezen régi törzsökös lakosaitól mondatnak származni; maga *Rollo* is a' Normannia meghódítója, és az angoi dynastia feje egy *jotun* familiától hozta le eredetét, melly a' legrégibb időtől fogva *Drontheim* mellett lakott. A' közép kor mindeníróin keresztül tapogatództak a' Finnusok históriája után. Régen észrevették azt, hogy minden finnus

és magyar nemzettörzsökök nyelvek hasonlatosságánál fogva egymással egybeköttetésben állanak. Csak néhány esztendővel ezelőtt vétetett ezen tárgy nyomos vizsgálata alá egy *Gyarmathi* nevű magyar tudós által, ki az anyanyelvével atyafias nyelvek szorgalmas vizsgálására adta magát. A' következés e' volt, hogy a' Finnusoknak, Magyaroknak, és sok más az éjszaki Európát éjszaki Ásiától elválasztó Ural hegyén mind innen, mind túl lakó nemzeteknek nyelv-következéskép' származásbeli atyafisága világosságra jött. Sokan ezen nemzetek közül lapos ábrázatok és veres hajoknál fogva megismerhetők.

„Még kevésbé lehet pedig a' tatár vagy török nemzetet a' kaukassusi emberfaj több úgy gondolt tagjaival egyesíteni. Senki sem állította még soha, hogy a' Tatárok és az indo-európai nemzetek nyelve közt legkisebb hasonlatosság is volna. A' tatár törzsökök nyelvei nem igen különböznek egymástól; mert ezen nagy nemzetnek minden osztályai bár Konstantinápolytól egész Irtis és Lena vizekig nyúlnak, ugyan azon nyelven beszélnek.“

„Mind az, valamit a' tatár nemzet régi historiájára összegyűjthettünk ellenkezni látszik ezen véleménnyel. Egyetlen egy okot, mellynél fogva a' Tatárokat az európai vagy úgy nevezett kaukassusi eredetű nemzetekkel egyesíteni lehetne azon környülállás szolgáltathatna, hogy a' Törökök kaponyájának európai alkatú formája van. De ezen esmertető bélyeg éppen nem közönséges. Sok tatár népeknek ábrázatvonásaikra, és kaponyájok formájára nézve a' Mongolokkal és Kalmukokkal nagy hasonlatossága van, a' török eredetű faj, különösen azon ágazatainál, mellyek éjszaki Ásiában azon éghajlat alatt telepedtek le, mellyeket eleitől fogva

emberek laktak olyan nemzetek, mellyeknek nemzeti hellyegek a' Mongolokéhoz hasonlítottak. Ezen a' török emberfaj általános vonásaitól való eltávozások, 's a' mongol fajhoz való közelítés azon írók által, kik a' physikai karaktereknek a' származás által állandó tovább terjedését állítják, a' különböző emberfajok összeelegyedésének tulajdonítatik. Ezt azonban meg nem lehet mutatni. Ha a' nyelv tisztaságáról az emberfaj tisztaságára következtést lehet huzni: akkor a' Léna partján lakó Jakutoknak elegyítetlen török vérnek kell lenni, mert *Klaproth Gyula* megmutatta, hogy ezeknek a' nyelve tsaknem egy az Osmánokéval, 's azt állítják, hogy a' Konstantzinapoli Törököt a' Léna mellékin lakó Jakutok megértenék. *Blumenbach*nak azon véleménye, hogy az éjszaki Á'sia éghajlatja az emberfajok ábrázat vonását több századok lefolytával megváltoztatta, igen hihető. Mivel a' *Jakutok*' nyelve igen tiszta, ezen körülállásból bár ábrázatvonásaik a' Mongolokéhoz és Kalmukokéhoz hasonlítanak is, fajok tisztaságát következtethetjük "

„Ezen kifejezésről: *kaukasusi emberfaj*, még néhány észrevételeket közlök. Ezen kifejezést állítólag azért választották, mert az alatta értett népek az előadás szerint a' Kaukasus környékéről származnak. De kérdés, igaz e ez? A' kis Á'sia, Thracia, és Görögország hegyei a' régi görög mythusokban nevezetes szerepet játszanak. A' legrégebb időben, mikor még templomok nem voltak, a' hegyek azon láthatatlan erő tiszteletére voltak szentelve, mellyet minden nemzetek tiszteltek. Az Olympus és a' Meru hegyek tsútsai a' görög és indus költőknél a' *Zeus* és *Indra* thronjai voltak, mellyekre azon istenségek a' felhők-ből leereszkedtek, hogy a' halandókkal beszélje-

nek. A' Kaukasus hegyét is tisztelték ilyen értelemben; egy mythus szerint, mellynek értelmét nehéz kitalálni, ott lakott *Prometheus* az a' sok formájú character, melly most úgy lép elő mint *Titan*, majd mint a' mechanica mesterségek feltalálója és tanítója, majd mint az emberek formálója, ki a' Kaukasus hegyén mint természet vizsgáló az égi testek' forgását vizsgálta. A' görög mese és történetírók munkáiban semmi hagyományt nem találtam, melly a' *Cuvier* véleményének kedvező magyarázatot megengedne, az az: az emberi nemzetet a' Kaukasus környékéről származtatná. A' napkeleti nemzetek mythológiájában szint'olly kevésé lehet annak megmutatására bizonyságokat találni; a' zsidók semmi kétséget sem szenvedő előadása az *Ararát* hegyét jeleli ki a' Noë bárkája megállása pontjájak; e' pedig a' Kaukasustól igen messze van."

„Egy másik ellenvetés a' „*Kaukasusi*“ kifejezés ellen, a' mennyiben az azon nemzetekre alkalmaztatik, mellyek többnyire indo-europai és Semitica eredetű népségből állanak, onnan származik, hogy a' Kaukasusi hegylántz a' legrégibb időktől fogva olyan nemzeteknek volt lakóhelye, mellyeknek nyelve ezen két híres emberfajokétől különböző eredetre mutat. Az igazi kaukasusi nemzetek' nyelveit *Klaproth* alapos vizsgálat alá vette, 's ezen vizsgálat következése volt azon számtalan dialectusoknak néhány kevés eredeti nyelvekre lett visszavitele, mellyek közül az *Ossetek* nyelvén kívül egynek sints az indo-europai nyelvekkel legkissebb hasonlatossága is. Az *Ossetek* nyilván olyan dialectuson beszélnek, melly amaz emberfaj némely nyelveihez hasonlít, de ők tsekély népet tesznek, melly úgy látszik történetből különböző származású nemzetek közé ögyeledett, 's helytelen völ-

na őket olly sok nagy eleitől fogva civilizált nemzetek törzsökének tartani.“

3. „Az afrikai Négerek és a' Malayi hegyek az új Guinea, és a' csendes tenger több szigeteinek új Hollandia szomszédságában gyapjú hajjú lakosai *Cuvier* által a' harmadik emberfajhoz számláltatnak, mellyek származásának 's elterjedésének helyéül ő az Atlás hegyét tartja. Ezen emberfajok nyelvei sokfélék, 's hogy egyik rész a' keleti Ocean felé kivándorolt volna, az ezt akadályozó sok nehézségek miatt nem hihető. Az afrikai Négereknek a' keleti Ocean szigetein lakó Papukkal való egyesülése nyilván ezen emberfajok physikai sajátságain alapúl, 's minden egyéb esmertető jegyek az ellen szóllanak. De nem lehetne e más okát találni annak, hogy új Guineában, és a' keleti tartományokban ollyan nemzetekre találni, mint Afrikában? Azon országok' éghajlata nem hasonlít az afrikaihoz, és a' természet minden más termékei nem hasonlók e az afrikaiakhoz? Lehet-é tehát tsudálkozni, hogy az ember ugyan azon szélesség alatt, 's más hasonló környülállások közt hasonló bélyegekkel bír? A' fekete és gyapjú hajjú emberfaj a' forró földöv alatt mindig legjobban tenyészett, 's hihetőkép' a' forró éghajlatban van azon ok, melly azon emberfaj származásának és tenyészésének kedvez. Ha a' természeti erők azon emberfajt egyszer előállíthatták, hasonló környülállások közt 's hasonló oknál fogva ismét tehették azt.“

Az eddig mondottakból ezen általános következtetéseket húz ki a' szerző:

„Általában úgy látszik, hogy a' nemzeteket a' physikai bélyegek a' nemzés által állandó tovább terjedésnek okfője szerint a' nemzetek-
Tud. Gyűjt. I. Köt. 1837. 7

ból különös familiákat formálni, az embertörzököket több apró emberfajokra osztályozni akarni kivihetetlen próbatétel. Először is az emberfajok ezen felosztása, a' különböző nyelvek felosztásával nem egyezik meg. Láttuk hogy az embereknek a' physikai bélyegek szerint együvé tartozó osztálya a' nyelvet tekintve több egészen különböző fajokra oszlik. E' szerint a' Törököket, és Tatárokat nyelvekre nézve az indo-európai nemzetektől el kell választani, 's a' külömbbség szint olyan lesz, ha legrégibb időkre megyünk is vissza. Melly régi időnek kell annak lenni, mikor a' Celták és Germanusok, a' Görögök, a' Romaiak és a' Szlavok az Indusoktól elváltak. 'S még is ezen nemzetek nyelvén megmaradtak mind e' mái napig a' közös származás jelei, megfoghatatlan hogy enyészhetek volna el a' Tatárok nyelvéből az ő elébbeni nyelvek nyomai ha ők az említett nemzetekkel valaha egy nyelven beszéltek volna. Ezen okfő szerint az emberfajok elválasztása olyan nemzeteket különít el egymástól, mellyeknek nyelvbéli egybeköttetések meg lehet mutatni, ha szinte ők színekre, és termetekre nézve más természeti bélyeget öltöttek is magokra. Ezen észrevétel' megbizonyítására több példákat láttunk fellyebb."

„Másik ellenvetés az embereknek physikai külömbözéseknél fogva külömböző emberfajokra való osztása ellen ebben áll, hogy az egyenesen ellenkezik azon állítással, mellyet a' természeti história filosofiájáról a' legvilágosabb esmeretekkel birt írók olly erőssen állítottak, 's maga *Cuvieris* ellene mondhatatlanul megmutatott hogy a' fajok' külömbözése állandó és változhatatlan. Mint bizonyost úgy kell felvennünk, hogy bizonyos formák világkezdetétől fogva meg

maradtak a' nekik kezdetben kiszabott szoros határok közt. Minden egy bizonyos formához tartozó individuumok az ugy nevezett fajt (species, Art.) formálják „a' fajták (varietas, Unterart) ugymond *Cuvier* a' fajoknak történetbeli elfajzása.“ Már pedig ő maga is az emberfajokat nem mint különböző fajokat, hanem mint fajtákat, és így az eredeti formákról való meg annyi el fajzásokat kívánja tekintetni. Egy szóval, vagy azt kell megengednünk, hogy vagy több különös eredeti emberfajok vagynak (a' mi ellen pedig sok megtzáfolhatatlan ellenvetéseket lehet tenni) vagy azt, hogy az egyetlenegy emberfaj különböző fajtáinak semmi állandó béltjegei nincsenek.“

„Ha ezen általános megjegyzések állanak ezekből nyilván következik, hogy a' különböző emberfajok egypár embertől származnak. A' nyelvbeli külömség nyilván sokkal régibb, mint a' test alkotás, vagy színbeli különbség, de azért a' különböző emberfajok különböző származását éppen nem bizonyítja.“

Lovász Imre.

7.

Észrevételek a' Magyar Jóírásról.

A' Magyar nyelvművészek közönségesen meg egyeznek egymás között a' magyar Jóírásnak (orthographia) ama' fő törvényében: *úgy írjunk, a' mint beszélünk*, — az az: minden egyes szót úgy és olyan betűkkel írjunk le, a' mint az, az

igazi magyarnak nyelvén, hangzani szokott 's annak mintegy nyelvéről szedjük le írásunk közben a' szónak egyes betút. De ámbár ezt a' Jóírásnak általános (közönséges) szabását közönségesen bevettük is; még is nagy különbözést látnunk Iróink között, a' kik, ha azon egy szót azon egy hanggal mondják is ki a' *fülnek*, nem ugyan azon betűkkel írják le a' *szemnek*. Például teszem ezt a' számot jelentő szótskát: *egy*. Bizonyos az, hogy miolta a' meglágyított gy betút bevették a' magyar Irók 's azzal az ilyen szókban: ágy, gyöngy, kegy 's a' t. rendszerint élni szoktak, legtöbb Iróink így írják ezt: *egy*, kevesebben így: *eggy*, még kevesebben így: *edgy*, sőt némelleyek még így is írják: *edj*, mint Szalai Pál, Szentesi *edjik* Predikátor. Ezen például vett szóban minden igaz magyar nyelven ez a' hang: *egy*, és csak a' németes madjar szólhat így: *edj* forint; következésképpen a' különözés' ingerén 's kénykedésen (affectatio) kívül semmi más igaz okunk nincs ezen szót másképpen írni, mint így: *egy*. Mivel tehát ezen világosan érezhető együgyű hangot is olly sokféleképpen írják Magyar íróink, a' kik pedig jól tudják 's hiszik, hogy *úgy kell írunk a' mint beszéllünk*; látni való, hogy a' Jóírásnak ezen közönséges szabása nem elégséges arra, hogy annak követése mellett egymással a' Jóírásmódban megegyezzzünk (a' mi pedig a' nyelvnek tökéletességére 's szépségére tartozik) hanem ha ama' fő szabás más szabásokkal szorosabban meghatározatik.

Hogy a' szóhang (Euphonia) nem egyeztet-heti öszve legnagyobb Nyelvművészeinket is a' Jóírásmódban, azt a' fellyebb felhozott *egy* példa is eléggé bébizonyítja, melly noha gyökér szó, és csak igen együgyű hang, még is — nagy

mesterség, nagy különözés' izgája, 's nagy kénykedés mellett is — nem kis bajt venne magára az, a' ki annak még más írásmódját is kívánná kitalálni 's követni, mint a' hányféleképpen azt már most írva látjuk 's tapasztaljuk. Mennyivel több különbségeknek kell hát támadni a' származott szók' leírásában, mellyek különbféle ragasztékokat (suffixum) különbféle képpen vesznek fel, 's különbféle képpen hajtogattanak nyelvünkön!

Ennek az Írásmódbeli különbségnek okát, ha azt nyomozzuk, leginkább ezen háromban találjuk, ugymint:

1. *Nyelvünknek tartományiségében* (provincialismus) 's dialectusában, melly szerint a' két magyar Hazában Erdélytől fogva a' Lajtaig a' különbféle tartományokban lakó Magyarok ugyan azon egy szót különböző hangejtéssel fejezik ki, és — minthogy úgy írunk a' mint szólnunk — az Írásmódban is elhasonlanak egymástól. Csak itt közelről veszek példát. A' Duna vidéki magyar így szól: *kiráj, mejj* (pectus), *talló, salló, liba* 's a' t. a' Rába vidéki pedig mondja ezeket: *királ, mell, tarró, sarró, zsiba*, 's a' t. 's tapasztaljuk hogy ezeket jobbára úgy is írják.

2. *Némelly betűknek különösen a' lágyított betűknek: gy, ly, ny, ty, 's a' többieknek, más származott szókban a' ragasztékok által öszvejött betűk' hangjával való hasonlatosságokban sőt meg egyezésekben Gy hangja van, például a' dj betűknek ezen szókban: *mondj, álmodj, szedj*, 's a' t. *Ly* hangja van az *lj* betűknek e' szókban: *pálja, dorgálja, kínálja* 's a' t. *Ny* hangja van az *nj* betűknek im' a' szókban: *nénje, nénéje* helyett, *orbánja, szánja* 's a' t. *Ty* hangja van a' *tj* betűknek, mint ezen szókban: *csatja, botja, futja* 's a' t.*

'Tz hangja van a' *tsz* és *dsz* betűknek e' szókbán *szeretsz, vetsz, eredsz, fáradsz* 's a' t.

3. A' magyar Iróknak a' ragasztékok felől meg hasonlott vélekedésekben. És éppen e' miatt 's ebből ered a' legnagyobb elhasonlás Iróink között a' magyar Irásmódban, a' melly tehát leginkább figyelmet 's igazodást kíván. — Úgy látszik, mintha sok Iróinkat az egyes szóknak leírásában — a' származott szókra nézve is — csak a' hangejtés vezetné, a' származtatás' szabásaira keveset vagy semmit sem ügyelvén. Innen származnak osztán az ilyen Irásmódok: *mondgya, kirátllya, nényje, attya, futtya* 's a' t. mellyeket mások így írnak: *mondja, királyja, nénje, atyja, — nénéje atyája* helett — *futja* 's a' t.

Lássuk, mellyik félnek van igaza? Tagadhatatlanul igaz, hogy ha jól akarunk írni, mind a' gyökér, mind az ágszókbán, szükségképpen az *Euphoniára*, a' jó hangzatra és az *Etymonra*, a' gyökérre kell figyelmeznünk; de azzal a' különbséggel, hogy a' gyökérszókbán inkább amazt, a' származottakban pedig inkább emezt kell tekintetbe vennünk.

A' gyökérszókbán inkább csak arra kell vigyázni, hogy az igaz magyarok azok, a' kik többféle dialectussal provincialismussal megismerkedtek, sok jó magyar könyveket olvastak, a' nyelv' természetét 's tulajdonságait érett bölcselkedéssel megvizsgálták 's távol minden különözés' izgájától 's gyermeki indulatosságtól 's kénykedéstől a' közönségesen bevett csinosbb hangejtést követik — ezek, mondom, minden egyes szókbán micsoda betűket fejeznek ki mind vigyázva tett szavaikban, mind pedig írásaikban is. Néha ezekben is lehet a' származtatásra tekinteni 's onnan a' gyökérre nézve következtetést vonni, mint például, ezek-

ből; egyedül, egymás, egyetemben, egyébb, egykor — azt lehet bátran következtetni, hogy ezeknek gyökere nem *eggy*, sem *edgy*, sem pedig *edj*, hanem *egy*.

De már a' származott szókban inkább a' gyökérre 's a' származtatás' szabásaira kell ügyelnünk, mint sem a' szóhangra; különbben az Írásmódban soha se fogunk egymással megegyezhetni. Ha a' csupa szóhangot követnénk, bár melly jó magyar-nak szinte nyelvveről írának le a' szót, úgy szél-tibe így írának ezeket: *eregyy*, *mongya*, *rongya*, *arattz*, *marattz*, *sulya* v. *sullya*, *azomban*, *különben* 's a' t. e' helyett: *eredj*, *moudja*, *rongyjn*, *aratsz*, *maradsz*, *sulyja*, *azonban*, *különben* 's a' t.

Mint hogy pedig a' származott szók bizonyos ragasztékokkal formálódnak, természet szerint ezekkel 's ezeknek a' gyökérrel való egyesítések' módjával kell az Irónak megismerkedni, hogy a' helyes ragasztékot helytelennel az írás közben törvénytelenül fel ne cserélje. Más Európai nyelvekben a' praepositíókra nézve azt kell tudni, hogy mikor mellyik esetben kívánják magok után a' névszókat; de azokat a' magyar nyelvben a' név szók után ragasztván, annak kell bizonyos törvényt szabni, hogy ez a' ragasztás miképpen történjen meg, a' melly törvényszabásban nem a' szabad tetszésre, hanem a' nyelvnek természetére, hogy miképpen fogadhatja-el leghelyesebben a' ragasztékot? miképp' tarthatjuk meg a' szóknak eredetiségét? 's miképp' lehetünk írásmódunkban is leginkább consequensek? — kell szükségképpen szemesen vigyázni, 's mihelyt eddig volt bár melly kedves szokásunkat hibásnak megismerjük, bár nehéz is arról, mint hibás gyermekünk' szeretetéről lemondani, csak ugyan minden magunknak való kedvezés nélkül a' méltóbb szeretetnek, annak t. i. a' mellyet szép nyelvünk' szépítése eránt

kell viseltetnünk, okáért le kell arról mondanunk, És mivel mindenben azt kell regulául venni, a' mi legközönségesebben történik, a' sokkal kevesebb esetek pedig csak kivételek; ezen talpigazságból annak kell végére járnunk 's mintegy számba vennünk, hogy mellyek azok a' ragasztékok, a' mellyek legtöbb gyökerekhez ragasztathatnak, a' mellyekkel a' jó magyar Irók legközönségesebben élnek, 's a' mellyeknek használatát az Euphonia megengedi, a' származtatás' törvényje pedig ugyan parancsolja — 's akkor a' nyelvnek közönségesebb járását vegyük irásunknak regulájául.

Ezeket már így előre felfogván tagadhatatlan igazság az, hogy ezek a' ragasztékok: *ja* vagy *je*, legtöbb szókhöz 's legtöbbször járulnak a' kimondásban, kevés esetekben vagy a' *j* maga kimaradván, vagy azon szónak, mellyhez ragasztatnak, végső betűjévé elváltozván. Vegyünk próbául minden betűn végződő gyökérszókat az a b c rendje szerint.

a) *Alma*, *almája*; *szoba*, *-ja*; *tábla* *-ja*: *atya*, *atyája* helyett *atyja*; *anya* *anyája* helyett *anyja*; *fa*, *-ja*; *haza*, *-ja* 's a' t.

b) *Hab*, *habja*; *dob*, *-ja*; *gomb*, *-ja*; *rab*, *-ja*; *zseb*, *-je*; *seb*, *-je*. Ki marad a' *j* ebben: *eb*, *ebe* 's a' t.

d) *Kard*, *kardja*; *bárd*, *-ja*; *véd*, *-je*; *Dávid*, *-ja*; *köd*, *-je* 's a' t.

e) *Eke*, *ekéje*; *elne*, *-je*: *mente*, *-je*; *néne*, *-je* vagy *nénje*; *csésze*, *-je* 's a' t.

f) *József*, *-je*; *sróf*, *-ja*; *csúf*, *-ja*; *Gróf*, *-ja*; *rőf*, *-je* 's a' t.

g. gy) *harag*, *-ja*; *rang*, *-ja*; *ángy*, *-ja*; *gög*, *-je*; *gyöngy*, *-je*; *rongy*, *-ja*. Némellykor a' *j* kimarad ezekben: *düg*, *-e*; *ördög*, *-e* 's a' t.

i) *fi*, *-ja*; *himfi*, *-je*; *holmi*, *-je*; *huzmi*, *-ja* 'sat.

k) *Alak*, -ja; *mák*, -ja; *telek*, -je; *lék*, -je. Némelykor a' j kimarad, mint: *ék*, *éke*; *fenék*, *fenéke* 's a' t.

l. ly) *Sz. Pál*, -ja; *Lél*, -je; *dagály*, -ja; *személy*, -je. Néha kimarad a' j mint: *tál*, -a; *tél*, *tele*; *szél*, -e 's a' t.

m) *Gyám*, -ja; *som*, -ja; *selyem*, -je; *almáriom*, -ja. Kimarad a' j néha, mint: *száma*, *nyoma*, *temploma* 's a' t.

n. ny) *Sátán*, -ja; *vén*, -je; *sion*, -ja; *rokon*, -ja; *Sebestyén*, -je; *kormány*, -ja; *edény*, -je; *ösvény*, -je. Néha kimarad a' j mint: *tulajdona*, *ösztöne* 's a' t.

o. ö) *Hajó*, -ja; *olló*, -ja; *tő*, -je; *verő*, -je. Elhasonlanak ezen regulától ezek: *só*, *sava*; *szó*, *szava*; *jó*, *java*; *tó*, *tava* 's a' t.

p) *Pap*, -ja; *nap*, -ja; *lép*, -je; *csepp*, -je. Kimarad a' j ezekben: *képe*, *népe*.

r) *Sár* -ja; *kantár*, -ja; *cser*, -je; *tér*, -je. Kimarad a' j ezekben: *vára*, *vére*, *pere*.

t. ty) *lakat*, -ja; *pecsét*, -je; *tót*, -ja; *út*, -ja; *fity*, -je; *pouty*, -ja 's a' t.

u. ü) *Kapu*, -ja; *saru*, -ja; *kesztyű*, -je; *szérű*, -je; *ürű*, -je 's a' t.

j) *máj*, -ja; *báj*, -ja; *kéj*, -je; *háj*, -ja 's a' t.

v) *Szuvarov*, -ja; *mohilov*, -ja 's a' t. v-évé változik a' j ebben: *nyel~~ve~~*, *el~~ve~~*.

Ezen rövid jegyzetkből világosan kitetszik az, hogy csak a' h, s, sz, z, zs betűk azok a' mellyek a' ja vagy je ragasztékot nem kívánják magokhoz; hanem vagy elenyésztetik a' j betűt, mint ezekben: *méh*, -e; *juh*, -ha; *látás*, -a; *nesz*, -e; *kéz*, -e; *darázs*, -a: vagy pedig ugyan azon j betű a' gyökérnek utolsó betűjévé változik, mint ezen szókban: *munkás*, -sa; *béres*, -se; *kovász*, -sza; *máz*, -za; *guzs*, -zsa 's a' t.

Számtalan Igék (Verbum) is vagynak mellyek az ó gyökerekhez, a' jelenvaló időbeli egyes harmadik személyhez, a' *ja* ragasztékot kívánják, 's a' többes számban azt változtatják. Például lássunk egynehány igét. Ez az egyes harmadik személy: *tanít*, felveszi ezt *ja* 's lessz: *tanítja*; melly a' többes számban így változik: *tanítjuk*, *-játok*, *-ják*. Hasonlóképpen: *lát*, *-ja*, *látjuk*, *-játok*, *-ják*; *hall*, *-ja*, *halljuk*, *-játok*, *-ják*; *mond*, *-ja*, *mondjuk*, *-játok*. *-ják* 's a' t.

Tudom ugyan, hogy némelly érdemes magyar Írók az ilyen ragasztékokkal író 's nagy számú derék Hazánkfiait gúnyolódva Jottistáknak nevezik; de hagyján! Hiszen inkább legyünk Jottisták mint Ypsilonisták, ha több okunk nem volna rá, csak abból a' nationalismusból is, hogy a' *j* valóságos indigena — hazafiui jussal bíró betű; ellenben az *y* csak némelly betűinknek szabad tetszés szerint bévett lágyító jele, tehát csak mintegy tarisznya hordozó skláv, mellyre nézve minden igaz nyelvű magyarnak szemét sérti, mikor ezzel a' csak szolgálóul befogadott Hágárral a' törvényes matronának jussait még némelly derék Íróink is usurpáltatják, és talán csak azért, hogy különbözzenek! vagy talán inkább azért, mivel a' kimondásban nem úgy mondják ki szorosán a' szókat, a' mint a' szerint írjuk, — például így: *gondja*, *rongyja*; hanem így: *gongya*, *rongya*. — De jegyezzük meg: nem kell 's nem is lehet minden betűt a' kimondásban szorosán a' nyelvre szedni, mint a' ránczot a' tőre — a' mint hogy az *ylont* még kevésbé tudjuk nyelvünkre sodorni; hanem a' közönségesen bévett hangejtés szerint kell a' szót kifejezni, a' *dj*nek *gy*, a' *tj*nek *ty*, az *lj*nek *ly*, az *nj*nek *ny* hangot adván, a' minthogy ezen szókban: *bodza*, *madzag*, *dzindzár*, *kérődzik* — a' *dz* betűket olyan hanggal mondjuk: hogy ezek

mintegy összeolvadva valamely harmadik hangot formálnak nyelvünkön. — Minden nyelvben törvény az, hogy a' gyökér betűit, a' mennyire lehet, a' származtatásban is meg kell tartani. A' Német ezen gyökértől: *Betrug*, így származtat: *betrügen*, ámbár így mondja: *betriegen*. Ettől: *Rauch*, így származtat: *räuchern*, ámbár így olvassa: *reichern*.

A' magyar nyelv egy dicső épület, mellynek régi fundamentóinára sok derék művészek építenek, azt bővítik, csinosítják. Örömmel szemlélem, miképp vetélkednek a' különböző tehetségű derék Hazafiak, hogy a' dicső alkotmányra aranyat, ezüstöt, drága köveket építsenek; Nekem azzal kell megelégednem, ha szűk értékem szerint, talán a' drága köveknek összefoglalására használható egynehány fővény szemeket Hazám' oltára előtt a' nagy alkotó művészek' lábainál letehettem.

Bellicz Jónás.

8.

*A' nagy Fridrik esméretéhez V*** adatok.*

Ama' viszontagsággal teljes idők alatt, melyek Mária Teréza' fejére felette borongósan keltek, mihelyt atyja neki hagyta halálakor földi koronáját: *Fridrik*, a' Burkus király, kit *nagynak* is nevezett a' világ, volt a' millyen legviharosabb, olyan legtörhetlenebb. Ezt a' fejedelmet, korának bizonyosan első bajnokát, ki ellen lelkesedett atyáink a' nemzet' urához való ragaszkodásának 's hűségének, és az ősi katonai szellemnek olly dicső példáját adták Europa előtt, hogy ezt az évkönyvek' tisztes lapjairól a' legkajánabb irigység senki törülheti-le, nagyon is illő hozzánk minél köze-

lebből esmerni. Életrása nélkül gyarapodó' literaturánk nem is teljességgel szükölködik; előadják nevezetesen a' *Biographiák*, vagy a' régi és újabb időbeli nevezetes embereknek életeknek 's viselt dolgaiknak leírásai Schiller után fordította Tanárki Mihály. Második darab. Pesten, 1812, Trattner Mátyás, Cs. Kir. priv. könyvnyomtatónak betűivel és költségével. Lap 20—34. — De mind e' mellett is nem hogy feleslegük volnának azon jeles tudósítások, sőt inkább Fridriknek tekélyesebb esméretére igen szükségesek, a' miket én itten fogok közzé tenni ugyan azon Voltaire után, (*Geheime Nachrichten zum Leben des Hrn. v. Voltäre. Von Ihm selbst geschrieben. Aus dem Französischen.* 1784.) kinél a' nagy király egy tudóst sem becsült nagyobbra, annyira, hogy az ő képét könyvtárában palladium gyanánt függesztette-fel, 's minden munkájit kritikájának alája vetette. Voltaire a' királyt titkos szobájának belsejében is jól tudta kicsoda. Tehát ő beszéljen.

Lap 9—42. Még Brüsszelben voltam, midőn a' vastag Burkus király, Fridrik Vilmos, kétség kívül a' legkiállhatlanabb, takarékosabb, és kész pénzben leggazdagabb minden királyok között, meghalt 1740. Berlinben. Fija, ki magának olly nagy nevet szerzett, már több mint négy év óta velem pontos levelezést folytatott. Talán soha sem volt egy atya és fiú, melly egymáshoz olly keveset hasonlított volna, mint ez a' két monarcha.

Az atya valóságos Vandal volt, ki egész uralkodása alatt nem egyébről gondolkozott, hanem hogy igen sok pénzt szerezzen, és lehetőségig legcsekélyebb költséggel Európában legszebb csapatokat tarthasson. Jobbágyok az övéinél soha sem voltak szegényebbek, és király soha sem volt gaz-

dagabb. Nemesei' jószágának egy nagy részét igen csekély áron vette-meg, kik azt a' beváltott kevés pénzt hamar elköltötték, 's annak is felét a' consumtio-adó a' király' ládájiba vitte-be. Minden királyi jószág haszonbérloknek adatott, kik executorok és bírák voltak egyszersmind, úgy pedig, hogy ha meg nem fizetett nekik a' földműves, csak felöltötték bíróköntösüket, és kétszeres fizetésre kárhoztatták az adóst. Meg kell jegyezni, hogy a' haszonbérlo is, ha meg nem fizetett a' királynak minden hónap' utolján, szinte kétszeres fizetésre szorítatott az új hónap' elsőjén.

Ha valaki nyulat ütött agyon, vagy levágott a' királyi jószágokon egy fát, vagy más valami hibát cselekedett, büntetésül fizetnie kellett. Ha leány szülni talált, tehát az atyja, vagy anyja, vagy rokonai' szinte fizetni tartoztak a' királynak a' lebetegedésért. Kniphausen báróné, leggazdagabb özvegy Berlinben, mert 7—8000 livra jövedelme volt, bevádoltatott, hogy özvegysége' második évében jobhagyot szült a' királynak; 's a' király saját kezével írt neki, hogy becsülete' megmentése végett mingyárt 30 ezer livrát küldjön a' kincstárba. Ezt a' báróné költsön kerte-fel, és elpusztult.

Bizonyos Luisius minister volt Haagban, igazán minden koronások' ministerei közt legcsekélyebb jövedelmű ember. Ez a' szegény csak hogy befűthessen, egynehány fát levágotott a' Hous-Lewerdiki kertben, melly akkor Burkus országhoz tartozott. Nem sokára depescheket kapott urától a' királytól, és el lett egy egész évi jövedelme fogva. A' kétségbe esett Luisius egyetlen egy borotvájával nyakát bemetszette; szerencsétlenségre egy öreg szolga megmentette életét. Én ő excellentiájával később összejöttem Haagban, 's az alamisnát azon ó udvar nevezetű palota' kapujá-

ban adtam neki, melly a' Burkus királyé volt, 's a' hol ez a' szegény követ 12 esztendeig resideált.

Meg kell vallani, hogy a' Fridrik Vilmos által gyakorlott despotismussal összehasonlított Török ország merő respublika. Ilyen módon 28 évig tartott uralkodása alatt annyira ment, hogy Berlini palotájának földalatti boltozataiban mintegy 20 milliom tallért halmozott össze gondosan őrzött vas abrincsos hordókban. A' palota' nagy appartamentát egészen jeles ezüst darabokkal butoroztá maga' gyönyörére, de érczet nem mult a' mivészség felül. Nejeára a' királynéra egy kabinetet bízott, mellynek aranyból készült minden butora, még a' kandelói szénszító és fogó is, a' kávé edényekkel együtt.

E' palotából járt ki a' monarcha gyalog, réz gombos kék ruhában, melly egészen fél szarig lelógott; ha új ruhát vett, azon is a' régi gombok tartoztak szolgálatot tenni. Ilyen equipageban, vastag nádpálczával fegyverkezve, tartott szemlét ő Feisége mindennap azon óriás ezredén; melly kedvence volt, és legtöbbébe került. A' zászlóaly' első rende olyanokból állott, kiknek legkisebbök is hét lábnyira ütött; ezeket Európának, Ásiának összevette minden helyeiről. Én halála után láttam még egynehányat. Fija, a' király, nem nagy, hanem szép férfiakat szeretvén, neje a' királyné mellé hajdúkul adta ezen óriásokat. Emlékezem, hogy ezek egyszer a' pompakocsit kísérték, melly Marquis Beauveaunak, ki az új királyt Novemberben, 1740. köszönteni jött, elejbe küldetett. A' meghalt király, Fridrik Vilmos, ki különben atyjának minden fényes butorait eladta, ezt a' ropant kocsit el nem adhatta, mellyen az aranyzás' nyomai még csak itt ott voltak láthatók. A' hajdúk ajtajnál álltak, hogy tartsák ha fel akarna borúlni, 's teteje felett nyújtották kezeiket egymásnak. Elvégezvén Fridrik Vilmos a' szemlét, sétálni ment

a' városban, és minél szaporábban bújt-el minden ember. Ha valamely asszonnyal találkozott, megkérdezé, miért idejét utszán vesztegeti? *Haza, te kurva! becsületes asszonynak gazdaságánál kell lennie.* És ez intést vagy poflével, vagy láb-rugással, vagy egynehány ütlekkel kísérte. Az ige' szolgájjal sem különben bánt ő, ha ne talán megtekinteni kedvök jött az órponpát.

Gondolni lehet e' Vandalról, örült-e vagy haragudott azon, hogy olyan fija volt, ki észel, kellemmel és udvarisággal birt, tetszeni vágyott, és oktatást keresett, 's ezen felől hangász és költész volt. Ha a' koronaörökös' kezében könnyet látott, tűzbe repítette, ha flótán játszott, azt összetörte, és ő királyi magasságával gyakran éppen úgy bánt, mint az asszonyokkal és papokkal az órponpán.

Atyja urának a' princz ezen iránta való hajlandóságát megunta, 's egy szép reggel, 1730. szökésre határozta magát, bizonyosan még azt sem tudván, Angol vagy Francia országba menjen-e. Az atyai takarékoság tiltotta úgy utazni, mint nagy bérlő' vagy Angoly kalmár' fija: egynehány száz aranyat kölcsön vett.

Kal és Keis, igen szeretetre méltó két fiatal ember lett volna kísézője. Kal egy derék Generálnak egyetlen fija volt; Keis pedig ugyan azon Kniphausen bárónének veje, kinek az az ötlet, hogy özvegységében is anya legyen, 10 ezer tallérába került. Nap és óra meghatároztatott, 's az atya mindenről tudósítva, és a' princz két uttársával egyszerre fogattatott-el. A' király elsöbben azt hitte, hogy a' Bareuthi princz Markgrófné is szinte czimbora; 's mivel ő az igazság' pontjában igen gyors vala, ezt egy pallózatig nyílt ablakon kirugta. A' királyné anya éppen a' király körül volt, midőn Vilhelmine leányának az ugrást kel-

lett volna tennie, 's nagy nehezen tudta szoknyájánál visszakapni. A' princzné ütést kapott bal mellén, és ez az atyai nyájasságnak jele, a' mit nekem meg is mutatott; látható volt teljes életében. Volt e' princznek valami olyanja mint a' maitresse, egy Brandenburgi oskolamesternek, ki mostan Potsdamban lakott, leánya. Játszott ez a' zongorán elég rosszul, 's a' királyi princz flótával kísérte. Azt hitte hogy bele szerelmes, pedig megcsalta magát, mert ő a' szépnem' számára nem termett. Azonban míg bele szerelmesnek mutatkozott, atyja e' demoisellét hóhérrel a' Potsdami piacra vitette, 's fíja láttára jól kiporoztatta. Princzét, mintán illy nézőjátékot tett tiszteletére, Küstrin várába vitette, melly egy mocsár' közepén fekszik, 's ott tíz hónapig inasok nélkül mintegy fogva volt; a' hatodik hónap' végével kapott szolgálatára egy katonát. Ez a' szép 's jól termett és flótán játszó fiatal katona különfélekép mulatta a' rabot. Ennyi szép sajátsága későbbben szerencsésé tette. Én őt egyszerre komornyiknak és első minis-ternek láttam, mind azon büszkeséggel, a' mit csak e' két hivatal valakibe olthat.

Már néhány hét óta volt a' princz Küstrini várában, midőn egy öreg tiszt négy granátossal és könnyező szemekkel szobájába lépett. Csak azt hitte Fridrik, hogy fejét jőnek lábaihoz tenni; hanem a' tiszt, folyvást könnyező szemekkel, a' granátusokkal megkapatta, kik őt az ablakhoz viték, és a' fejét fogták az alatt, míg Kal barátját az ablak előtt emelt vérpadon levágták. A' princz kezét nyújtott Kalnak, 's elbődülva visszadúlt. Atyja, valamint a' leánynak kiporoztatásán, úgy e' nézőjátékon is jelen volt.

A' mi Keisot, a' másik czimborát illeti, ő Hollandiába szökött. A' király utána, hogy megfognák, katonákat küldött. Csak egy percz hibá-
zott,

zott, hogy kezökbe nem esett. Ő hajóra ült Portugaliába, 's egészen a' jó Fridrik Vilmos haláláig ott maradt.

Mind ezzel a' király meg nem elégedett. Ffját is pallos alá akarta bocsátani. Gondolóra vette, hogy még más három princze van, 's ez egyik sem versel, a' mi már Burkus ország' nagyságára elég. Megtétettek az intézetek, hogy a' királyi princz halálra ítéltessek, a' miképen Czarovicz, első Péter czárnak legidősebb fija is, halálra ítéltetett.

Úgy látszik sem isteni, sem világi törvények, nem határozzák azt, hogy valamelly fiatal princzet csak azért lenyakkassanak, mert útazni akart. De a' király színt olly ügyes ítélőket talált volna Berlinben, mint a' minők Orosz országban voltak amazok: minden esetre atyai tekintete elegendő lett volna. Hatodik Károly császár, ki azt vitatta, hogy a' királyi princz, úgy mint birodalmi princz, nem máskép, hanem csak a' birodalmi rendek' gyűlésében ítéltethetik halálra, Gróf Seckendorft küldte a' királyhoz, ki a' dolgot igen komoran terjessze elejbe. Ez a' Gróf Seckendorf, kit azután Szász országban láttam, a' hova futott, esküvel állította előttem, mi sok bajába került a' princzfejnek megszabadítása. Ez ugyan azon Seckendorf, a' Bajor sereg' vezére, kiról a' princz, már Burkus király korában, olly gyűlöletes ábrázolatot készített az atyja' történetében, mit a' Brandenburgi hírek' egynehány harmincz példányába iktatott — a' háladatlan!

Tizennyolcz hónap mulva kinyerte a' Császár' szószólása 's Burkus' királyné' könyve a' koronaörökösnek szabadságát, ki most inkább, mint valaha, verselt és muzsikált. Olvasta Leibnitzot, még Wolfot is, kit ő zavart dolgok férczelőjének

Tud. Gyűjt. I. Köt. 1837. 8

'szeretett nevezni; ő, tőle kitelhetően, egyszerre feküdt minden tudományoknak.

Mivel atyja az ország' dolgaiban, hol minden csak szemlékből állott, kevés részt hagyott neki vennie, tehát üres idejét arra fordította, hogy írjon azon Francia tudósoknak, kiknek valami hírók volt a' világon. Rám esett a' legnagyobb terh. Levelek versekben, metaphysikai, történeti 's politikai értekezések özönlöttek; engemet isteni férfinak nevezett, én pedig őt éjszaki Salamonnak. Ezen epithetek semminkbe sem kerültek. Illy ízetlen ostobaságok' nehánya munkáim' gyűjteményében is kijött; szerencsére alig azoknak valami harmaduk. Én egy igen szép, finomon lakírozott, író eszközt bátorkodtam a' királynak küldeni: ő pedig ambrából való holmi csekélységgel ajándékozott-meg; 's a' Párisi kávéházak' szép lelkecskéji rémülve azt képzelték magoknak, hogy én már a' szerencsének fekszem karja között.

Kaiserling, egy fiatal Kurlandi, ki francia verseket is írt valamint csak tudod, 's ugyan azért utóbb Fridrik' kedvence lett, hozzám küldetett a' Pommerni szélekről Cireybe. Én tiszteletére nagy innepélyt rendeltem. Szép kivilágosítást csináltam, mellyben a' királyi princz' neve ilyen devisevel: *az emberi nemzetség' reménye*, lángoló betűkkel jelettetett. Ha kívántam volna, teljes jogom volt reményleni; mert írták nekem: *kedves Barátom*, és gyakran beszéltek levelekben erős 's állandó barátságjelekről, a' mikre számot kellene tartanom, mihelyt thronra jutnak.

Végre feljutott, midőn Brüsselen voltam, 's azzal kezdte, hogy rendkívüli főkövetül egy Camas nevű félkezűt küldött Francia országba, ki egy elűzött Francia volt elébb, mostan pedig tiszt a' seregnél. Azt mondta, hogy Berlinben egy Francia minister vagyon, kinek egy keze hibáz,

ki hogy minden lekötelezéstől megszabadúljon, a' mivel a' Francia királynak tartozik, azért küld főkövetet egy karút. Mihelyt Camas a' vendégházba érkezett, egy fiatal embert küldött hozzám, kit apródjának választott, 's izené: hogy ő maga sokkal eltikkadtabb, mint sem hozzám jöhetne, de kéret, tüstént menjek hozzá, mert urának a' királynak nevében a' legnagyobb és felségesebb ajándékot szolgáltatja kezemhez. Siessen hamar, monda Chatelet asszony, bizonyosan a' korona' gyémántját küldik az urnak. Szaladtam, megtaláltam a' főkövetet, ki bőrsák helyett $\frac{1}{4}$ palacs bort, a' meghalt király' pinczéből, rakott-fel a' bakra, 's azt az uralkodó meginnom parancsolta. Én egészen kimerítettem magamat ő Felsége jószágának azon folyó jele felett való bámulásomnak és köszönetemnek erősítésében, a' mit, reményem' ellenére, valami erős és állandó helyett méltóztattott rendelni; és a' bort megosztottam Camassal.

Salamonom ekkor Strasburgban volt. Láto-gatván hosszú keskeny státusát, melly Gelderntől egészen a' Balti tengerig nyult, az a' bohó ötlete lett, hogy a' Francia határokat 's népeket incognito lássa-meg. E' gyönyört egy gazdag Cseh úrnak, gróf du Fournak neve alatt szerzette-meg Strasburgban magának:

A' király utazása' leírását félig prosában, félig versben, 's olyan izlettel, melly Bachaumont-hoz és Chappellehez közelít, a' mennyire t. i. egy Burkus király közelíthet ahhoz, nekem Brüssselben küldte-meg. Itt levelének némelly helyei.

„Bevégzett rossz utak után még nyomorultabb éjszakai szálásra találtunk. Mert látván a' haszonleső vendéglők, hogy éhség kínoz bennünket, egy plutoi kunyhóban; csak igen is mértékletes vacsoráért, tallérainkat elrabolták. Mi különbség e' század és Lucullus' kora közt! Rossz út, hitvány

étel, 's annál is rosszabb bor, még nem minden volt; egyebeket is tapasztaltunk; és equipagénk' alaka bizonyosan különös lehetett, mert valahol keresztül útaztunk, mindenütt másnak tekintettünk. Minket némellyek királyoknak, mások kóborló semmirekellőknek, és mások tudományos embereknek tartottak. Néha összecsoportozott a' nép, 's durvasággal elegyített bárgyu szemekkel bámult ránk, mint újságleső pimaszság. Mivel postamester állította, hogy útlevel nélkül nem boldogulhatni, mi pedig olly esetben voltunk, a' mi mellőzhetlenül szükségessé tette, hogy vagy magunk készítsük azt a' levelet, vagy Strasburgot ne lássuk: tehát az elsőt kellett választanunk, 's ebben a' peccétlőmön hordozott Burkus czimerigen derék szolgálatot tett. Strasburgot elértük, és a' vámkorzárok 's vizsgálók leveleinkkel megelégedni látszottak. Leselkedtek ránk a' gonoszok. Egy szemmel leveleinket olvasták, 's az alatt a' másikkal erszényünkre pillogattak. Az arany, mellyel Jupiter a' kedves Danaet eltántorította; az arany mellyel Caesar az alatta hóldog világon uralkodott; az arany, melly nagyobb isten Marsnál és Venusnál; ugyan ezen arany ez estve segített-be minket Strasburgba."

Láthatni e' levélből, hogy ő költészeinknek nem legjobbikok lett, és hogy philosophiája azt az érczet, mellyből az atya ollyan sokat gyűjtött, nem egykedvűleg tekintette.

Strasburg után a' Német alföldet látogattam meg, 's arról tudósított, hogy Brüsszelben incognito megkeres. Szép házat készítettem számára; de mivel egy kis várban a' Maas mellett, Elevétől két órányira, beteg lett, írta, hogy reményli hozzá menésemet. Tenni legalázatosabb tiszteletemet mentem is. Maupertuis a' palotának pallásán lakott Algarottival. Az udvarkapunál csak egy katonát találtam, s' ez volt az egész testőrség. Tit-

kos tanácsos és Statusminister Rambonet fel és le járt az udvaron, 's a' kezébe fujkált; vastag váson hosszú tászlija volt, és lukas kalapja; vén parokájának egy fele a' kaputzsebet takarta eső ellen, más fele vállát alig fedte-be.

Ó Felsége' szobájába vezettek, 's ott a' négy fejér falon kívül egyéb butort nem találtam. Egy kabinetben a' viaszgyertya' világánál valami harmadfél lábnyi széles rossz ágyat vettem észre, 's azon durva kék posztó köntösben egy kicsiny ember feküdt; a' király volt, izzadt, és az erős lázban egy hitvány takaró alatt reszketett. Megtevéen bókomat, az esmerkedést azzal kezdtem, hogy ütérehez kaptam, mintha belorvosa lettem volna. Elmúlt a' laz' dühe, ő felöltözött és asztalhoz ült. Algarotti, Kaiserling, Maupertuis, és a' Generálstátusoknál lévő királyi minister, mi voltunk vacsorán, hol a' lélek' halhatlansága, szabadság, és Plato' androgináji felett tudósan beszéltek.

E' közben titkos tanácsos Rambonet egy bérlett lóra ült, egész éjjel nyargalt, és reggel Lütich' kapujához érkezett, hol urának a' királynak nevében alkudozott, mi alatt 2000 ember adó alá vetette a' várost E' szép expeditio valami külvároshoz való jognak ürügye alatt történt, mint a' király állította. Egy manifestum' készítését bízta rám, és én igen középszerűt csináltam, hivén azt, hogy egy királynak, a' kivel vacsoráltam, és engemet barátjának nevezett, lehet néha nem igaza. A' dolognak hamar végett vetett azon egy milliom, mit ő telértékű aranyokban kívánt-meg, és ez kárpótlása volt ama' Strasburgba tett uti költségének, a' mi miatt költészi levelében olyan igen panaszkodott.

Éreztem, hogy mindég jobban hajlom hozzá, mert esze volt és kelleme, 's a' mi még több, király, és ez az emberi gyarlóságra nézve minden-

kor nagy kísértet. Közönségesen mi tudósok rontjuk-el a' királyokat; ez engemet tetőtől talpig dicsért, míg az alatt Abbée Fontaines, és más semmirevalók Párisban, hetenként legalább egyszer lepiszkoltak.

Atyja' halála előtt arra tökélte magát a' Burkus király, hogy Machiavel' alaptétei ellen ír. Lett volna Machiavelnek tanítványa princz, legelsőben is azt fogta neki ajánlani, hogy ellene írjon; de a' királyi princz keveset értett a' ravasz-sághoz. Ő, midőn még nem határtalan uralkodott, atyja pedig utálatossá tette a' despotai erőszakot előtte, egészen meggyőződésből írt; tiszta szíve szerént dicsérte a' szelidséget, igazságot, és enthusiasmusában gonosz-ságnak tekintett minden a' mások' jószágára való törvénytelen vágyakodást. Kéziratát Brüsselbe küldte hozzám, hogy jobbítgassam és nyomassam-ki; 's már egy Hollandi könyv-árost, *Van Būrent*, ki maga nemében legnagyobb csaló volt, meg is ajándékoztam vele. Utóbb valami lelki mardosást éreztem az Antimachiavel' ki-nyomatása végett, midőn t. i. a' Burkus király, ki ládájiban milliomokkal birt, a' szegény Lüt-tichiektől titkos tanácsos Rambonet által egy mil-liomot vetetett-el. Gondolám, hogy Salamonom jövendőben ezzel be nem éri. Atyja 66400 válogatott embert hagyott neki maga után; ő szaporította, 's arra látszott kedve lenni, hogy embereit legelső alkalommal használja. Elejbe adtam, mi helytelen volna éppen akkor nyomatni ki könyvét, midőn azt lehetne' szemére lobbantani, hogy annak alaptéteit maga sem tartja-meg. Megengedte a' kiadást elnyomni. Hollandba mentem tehát, e' csekély szolgálatot neki megtenni; de a' könyv-áros olyan sokat kívánt, hogy a' király, kinek szíve valóban nem rossz volt, inkább akart ingyen könyomatni, mint ki nem nyomatni annyért.

Míg én Hollandban ezzel voltam foglalatoss, meghalt 6-dik Károly Császár, 1740. mert a' megemészhetlen sárga gombák szélütést okoztak; és ez a' gombaétek változtatta-meg Europa sorsát. Nem sokára kitetszett, hogy Fridrik, a' Burkus király, Machiavelnek korán sem olly nagy ellensége, millyennek a' királyi princz látszott. Feltette magában Sléziába rohanni. Már összevonta seregét, 's még sem tudták a' Generálok és Ministerek kitalálni szándékát.

Marquis Beauveau, ki köszöntésére küldetett, azt hitte, hogy a' király Mária Teréza' részére fog Francia ország ellen nyilatkozni. Nekem ezt akárkinél is inkább kellett hinnem; mert három hónappal előbb egy maga nemű politikai levelet írt hozzám, mellyben Francia országot úgy tekintette, mint Német országnak természeti ellenségét 's rablóját. De sajátsága volt szavával és betűjével mindenkor ellenkezőt tenni; nem ugyan tettetésből, hanem mivel egy bizonyos nevű enthusias-mussal szokott beszélni és írni, és azután ismét mással cselekedni. December 15-kén, negyed napos lázzában, 30 ezer jól fegyverzett és gyakorlott sereg előtt indult Sléziának elfoglalására, 's midőn lóra ült, ezt mondotta Marquis Beauveau-nak: *magok helyett fogok játszani; ha assét kapok, megosszuk* Ő azután e' foglalás' történetét leírta; megmutatta nekem egészen. Itt vagynak ezen évkönyvek' előszavából némelly különös cikelyek. Gondom volt kiváltképen ezeket, mint különös emlékeket leírni.

„Ragasszuk ezen elmélekedésekhez azt, hogy megtámadásra mindenkor kész népek, az én telekincstárim, és élénk characterem voltanak okaim, Mária Teréza, Magyar és Cseh királyné ellen háboru kezdésre.“ — Nehány sorral alább ezen saját szavai voltak: „A' nagyra vágyás, haszonlesés,

az a' kívánság, hogy a' világ figyelmessé legyen rám, győzött rajtam, és a' háboru meg volt határozva.“

Mióta hódoltatók, vagy tüzes elmék vagy-
nak, a' kik lenni akartak, ugy hiszem, ő volt
az első, ki magának ilyenképen engedett igazsá-
got szolgáltatni. Ember talán soha sem érezte az
okosságot, és szenvedélyét soha sem követte na-
gyobban. Philosophiának a' hamis képzelődéssel
való párosodása volt mindenkori caractere, Kár,
hogy e' helyeket, midőn később minden munká-
jít jobbítottam, kitörültettem vele; egy illy külö-
nös vallománynak az utókorra kellene szálnia,
és arra szolgálni, hogy tudva legyen, min ala-
pulnak csak nem minden háborúk. Mi más tudó-
sok, költészek, történetírók, akadémiai szóno-
kok, mi magasztaljuk az illetén dicső tetteket, és
itt egy király, ki ezeket műveli, és — kárhoztatja.

A' király' seregei már Sléziában voltak, mi-
dőn Bécsi követe, Báró Gotter, Mária Terézának
azt az udvariatlan javaslatot adta, hogy e' tarto-
mány' három részét önkényt engedje által urának
a' királynak, mellyért neki a' Burkus király három
milliom tallért költsönöz, és a' férjét Császárrá teszi.

Neuberg a' királyt Neis falai alatt Molwitz-
nál ütközetre szorította. Az Osztrak lovasság a'
Burkus kavalleriát mingyárt elejénten összezavar-
ta, és a' király, ki még ágyutűzhöz nem szokott,
már az első támadáskor a' csatahelyről 12 órányi-
ra egészen Oppelnig futott. Maupertuis, ki azt
hitte, hogy szerencsáját eszközli, követte a' ki-
rályt e' táborozásban, mert legalább egy lovat re-
ménylett tőle kapni; de nem volt ez Fridriknek
szokása. Maupertuis két aranyon egy szamarat
vett az ütközet' napján, 's e' hosszú fülő Buce-
phalusán ment ő Felsege után valamint csak me-
hetett; ide mivel barma nem volt elég gyors, a' hu-
szároktól elfogattatott.

Holéczy Mihály.

Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

*Magyar Törvénykezési Szótár, *elsőbb engedelem mellett kiadta Trattner és Károlyi Könyvnyomtató-Intézete Pesten. A' Kiadók' betűjével és költségén 1837. n. 8.vo két hasámban, '94. lap. Ára kötve 30 kr. ezüstpénz.*

Szereteit Hazánk két Törvényhozásai, honi nyelvünk, és ezzel szoros elválhatatlan kapcsolatban létező Nemzetiségünk előmozdítására, a' Magyar hang használatát a' Fő Méltóságú Magyar királyi Kuriára is, elsőbb ugyan a' feljebbvitt, azután pedig a' lefolyó Perekre nézve is behozván: a' *Fő Méltóságú királyi Kuria*: nehogy ezen nevezetes változással, az eddig meg nem határozott Magyar Törvénykezési kifejezésekből az igazság kiszolgáltatására habozás, bizonytalanság, határozatlanság, és így a' Törvénykezésnél, mindeneknél legártalmasabb homályosság háromoljon: szükségesnek látta a' *Magyar Törvénykezési mesterszavak* rendes meghatározását. Mivel pedig ezen fáradságos, a' közjóra azonban annyi boldogságot árasztó munka csak úgy érheti kívánva óhajtott sikerének valódi fogantját, ha közhirül tétetvén, mind az Alsóbb Birák, mind az Ügyviselők, Perló Felek, és minden egyes Honfiak a' legtöbb Törvényszékek által használandó mesterszavak meghatározott értelmöket, egybefoglalva, minden további fáradság nélkül könnyen fellelhetik.

Bővebb esmérkedés okaért:

Mandatum. <i>Parancsolat.</i>	Mand. tadarsorium. <i>Sürgető-</i>
Mandata judiciaria. <i>Birói</i>	— brachiale. <i>Hatalom-</i>
<i>parancsolatok.</i>	<i>kart rendelő-</i>
— legitima. <i>Törvényes-</i>	— captivatorium. <i>Le-</i>
— illegitima. <i>Törvény-</i>	<i>tartóztató-</i>
<i>telen-</i>	— cassatorium. <i>Semmi-</i>
— simplicia. <i>Egyszerű-</i>	<i>sítő-</i>
Mandata composita. <i>Egybe-</i>	— cassatorio continua-
<i>foglalt-</i>	<i>torium. Semmisítve</i>
— contraria. <i>Ellenkező-</i>	<i>folytató-</i>
Mandatum missilia. <i>Zárt-</i>	— cassatorio reexecuto-
Mandatum acceleratorium.	<i>rium. Semmisítve</i>
<i>Siettető parancsolat.</i>	<i>visszafoglaltató-</i>
Mandatum admoniterium.	— cassatorio reexecuto-
<i>Intő, kinaló-</i>	<i>rio inviatorium. Sem-</i>

	<i>misítve visszafoglaltató's útásító-</i>	Mandatum reambulatorium.
Mandatum compulsorium.	<i>Vallató-</i>	— <i>Határt járató-</i>
— continuatorium. Folytató-		— <i>redintegratorium.</i>
— correctorium. <i>Igazító</i>		— <i>Helyre állító-</i>
— declinatorium. <i>Élme- lőző-</i>		— reexecutorio inviatorium. <i>Visszafoglaltat- va utasító-</i>
— delegatorium. <i>Dele- gáló-</i>		— relaxatorium. <i>Fetoldó-</i>
— dilatorium. <i>Halasztó-</i>		— relegatorium. <i>Eliga- zító, elutasító-</i>
— evocatorium. <i>Tör- vénybe hívó-</i>		— renovatorium. <i>Ujjító-</i>
— executorium. <i>Végre hajtató-</i>		— requisitorium. <i>Levél- kerestető-</i>
— executorio correcto- rium. <i>Végrehajtást igazító-</i>		— reseratorium. <i>Zárt- nyitó-</i>
— extraseriale. <i>Sorból kivevő-</i>		— resuscitatorium. <i>Fel- élesztő-</i>
— fulminatorium. <i>Fe- nyegető-</i>		— salvi conductus. <i>Sza- bad menetelt engedő-</i>
— incaptivatorium. <i>Be- fogató-</i>		— statutorium. <i>Iktató-</i>
— inhibitorium. <i>Eltiltó-</i>		— superabundans. <i>Fe- lesleges-</i>
— interpretatorium. <i>Ma- gyarázó-</i>		— suspensorium. <i>Felfüg- gesztő-</i>
— inductorio-statuto- rium. <i>iktató-</i>		— suspensorio inhibitorium. <i>Felfüggesztve letiltó-</i>
— moratorium. <i>Halasztó-</i>		— transmissionale. <i>At- küldető.</i>
— novi cum gratia. <i>Ke- gyelemből újjító-</i>		Mandatum acceptare. <i>A' pa- rancsolatot elfogadni.</i>
Mandatum praeceptorio con- tinuatorium. <i>Folyta- tást rendelő parancso- lat.</i>		— seponere. <i>Felretenni-</i>
— praeceptorio divisio- nale. <i>Osztályt rendelő-</i>		— ad forum contradicto- rium relegare <i>Vita- tásra bocsájtani-</i>
— promotorium. <i>Elő- mozdító.</i>		Mandatum exspiravit. <i>A' pa- rancsolat elenyészik.</i>
— prorogatorium. <i>Pert állító-</i>		Mandati clausula. <i>Parancso- lat kikötése. lásd clau- sula.</i>
— protectionale. <i>Oltal- mazó, oltalom level,</i>		Mandans. 1. <i>Parancsoló. 2. M megbízó, hatalmazó.</i>
		Mandatarius. <i>Bizott, megbi- zott, meghatalmazott, lásd plenipotentarius.</i>

Processus solemnis. Rendes per-

- summarius *Sommás-*
- scriptus. *Írásbeli-*
- verbalis. *Szóbeli-*
- libellatorius. *Leveled-
zősi-*
- juris. *Gyökeres just
vítató-*
- ex usu. *Birtokbeli,
birtokon épült-*
- serialis. *Sorbeli, sort
tartó-*
- extra serialis. *Sor ki-
vüli-*
- compromissionalis. *Választott bíróság-
beli-*
- longae litis. *Hosszú
folyamatú-*
- brevis litis. *Rövid fo-
lyamatú-*
- legitimatorius. *Nem-
esség bizonyító per-*
- productionalis *Nemes-
ség bizonyíttató-*
- ad implementum spon-
salium. *Eljegyzés tel-
lyesítést sürgető-*
- ad poenam resultus. *Jegyesi csábitást bossz-
szülő-*
- divortialis. *Váló-*
- ad separationem to-
talem ob subversans
impedimentum diri-
mens. *Semmisítő aka-
dály miatt tellyes el-
válást kereső-*
- ad divortium quoad
thorum et mensam. *Lakásbeli elválást ke-
reső-*
- ad poenam scandali et
concubinam ducen-

dam aut dimittendam.
*Botránkoztatást bün-
tető, és az ágyas el-
vételeit, vagy eleresz-
tését sürgető-*

**Processus ad poenam turba-
ti matrimonii. Házas-
ság háborgatását bün-
tető-**

- ad executionem sen-
tentiae sacrae sedis.
*Sz. szék ítéletét vég-
rehajtató-*
- ad obtinendam prae-
lationem in tutela vel
curatela. *Gyámság,
vagy elsőbbséget vi-
tató-*
- ad exigendas tutela-
res vel curatelaes ra-
tiones. *Gyámsági, vagy
gondviselési száma-
dásra szorító per.*
- accusatorius ad remo-
tionem ex suspitio-
ne. *Gyámtyát vagy
gondviselőt gyanúság
miatt elmozdító-*
- ad recuperanda bona
e manibus tutoris,
vel curatoris. *Árva
jóságot visszaadató-*
- contrariae tutelae
actionis seu ad reci-
pienda bona. *Árva
jóságot visszavétető-*
- repositionalis penes
sepositionem fassionis
vel impignorationis
tutoreae. *A' gyám-
atya, vagy gondvise-
lő által tett vallás,
vagy elzálogosítás fél-
re vetése mellett visz-
zatételő-*

B. Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Almanach für das Jahr 1837. Den Freunden der Erdkunde gewidmet von Heinrich Berghaus. Stuttgart Hoffmann'sche Verlagshandlung. 12. ret.

A' zsebkönyvek majdnem végetlen sokaságában, íme ismét egy új tűnik-fel a' literatura' láthatárán. Annál inkább örvendünk, hogy ez azok közé tartozik, melyeknek föladata, kellemes öltözetben közérdekű ismereteket terjeszteni—minél többre ment évenként a' rossz vagy inkább elaljasodott poésissal kínálkozó új esztendei, tavaszi, nyári 's furdói Almanachok száma—Német országban. Hogy kiadója a' közönségesen ismert és dicsért következő czimű folyóirat: *Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde*, melynek köteteiben néha Magyar ország is említetik, szerkesztetője, az új almanachnak nem kevés ajánlásul szolgál, 's másnak alig lehetete is fellépni, miután a' prágai Sommer itt 14 évekig szinte monopoliummal bírt. Nevezetes e'beli kinyilatkoztatása Berghausnak az előszóban: „Indem ich es versuche, in den grossen weiten Garten der deutschen Taschenbücher noch ein Pflänzchen zu stecken, macht dieses, wie sich von selbst versteht, keinen Anspruch, in die Reihe derjenigen aufgenommen zu werden, die nur allein Phantasus schalten und walten lassen; wohl aber hegt es den bescheidenen Wunsch, dass man es, gleichsam als ein Glied der zweiten Pflanzenfamilie, unter dem Schatten jenes üppigen Baumgewächses dulden möge, welches von dem trefflichen Sommergärtner gepflanzt, zu einem kräftigen Stamm von vierzehn Jahres ringen voll innerer Lebenswärme empor gewachsen ist.“ A' könyv négy főrésze oszlik, melynek elseje egy hosszacska 's talán kelleltinél tudományosb értekezés: *Vulcanicus tűneményekről 's különösen földingásokról*. Következnek aztán: *Tudósítások némely földingásokról 's vulcanicus kitörésekről 1835-ben*, 's ezek közt az 1834-diki borzasztó chinai földingás is említetik, hol mások közt Tse—tscheu járásban (arrondissement) a' föld közel négy ezer embert nyelt-el. A' harmadik rész tárgya: *járlmányok (Beitrag) a' nagyobb oceanok hydrographiájához*, porosz kereskedési hajóknak, amerikai vagy föld körüli utazásokban vitt, naplóból merítve. Itt

érintetik, miként gondoskodott a' porosz kormány, a' királyság újjá születése után öt évvel, az az 1821-ben, 's nevezetesen Rother úr', a' királyi tengerkereskedési társaság elnöke' hazafiúi munkálkodása által, a' hatalmasan kifejlődő iparnak új meg új keletutakat nyitni — az új világban: New-York, H. Thomas, Habana, Vera-Cruz, La Guayra, Rio-Janeiro 'sat. kikötőiben. Ismételni keríték a' porosz kereskedési hajók a' Cap Horn veszedelmes szirteit, a' nyugoti tengerpart kikötőit, 's innen Chinát látogatandók. Így szárnyalla a' porosz sas négyszer a' föld körül! Byron, Wallis, Cook 'sat. útazásai után új continenseket, vagy csak nagyobb szigeteket is fölfedezni alig lehet — az új utazók feladata tehát más nem lehet, mint az ismert szigetek, kikötők, veszedelmes helyek minél pontosabb meghatározása; az időjárásnak, a' szeleknek 'sat., mellyek a' hajózásra olly nagy befolyással vannak, szorgalmas észrevétele és feljegyzése. 'S ha észrevételeik közérdeket nem gerjeszthetnek is, mint ama' nagy, romáuos utazások és felfedezések; a' föld physicájára 's különösen meteorológiára nézve, melly ma sebes léptekkel követi a' többi természet-tudományokat, nem csekély felvilágosításul szolgálhatnak; ha meggondoljuk, hogy a' mondott (kereskedési) hajók bőkezűen ellátva vannak astronomiai és physikai eszközökkel, hogy kapitányaik mívelt és tanult férjfiak, kik ama' parancsot, hogy tenni lehető észrevételei el ne mulasszanak, lélekisméretem teljesítik. — Figyelemre méltó a' következő felírású szakasz: másoktól távol eső (isolirt) szigetek, és veszedelmek a' nagy oceanon. T. i. különbféle 's legtöbbnyire amerikai utazók által, hibás adatok csúsztak-be a' nagy ocean hydrographiájába, úgy annyira, hogy Krusenstern egy nem régen közre bocsátott munkában: a' nagy ocean' szigeteiről és veszedelmeiről, sokakat ezek közül mint kérdéseket hoz fel, és bizonytalanokat. Több illyeten kérdések megfejtésére előszámáltatnak a' porosz hajók észrevételei — azon hozzátétellel, hogy talán a' porosz kapitányoknak is e' dologban szavazatra némi joguk van. Következik a' negyedik főrész: a' szűzek szigetei (Die Jungfrau Inseln), geologiai és éghajlati tekintetben, Schomburgk által. A' szűzek szigetei közép Amerikától kelet felé esnek, 's a' Caraibok szigeteihez tartoznak. Az egész szigetcsoport, melly Pariától Floridáig nyúlik, hihetőleg hajdan az amerikai continensnek keleti részétevé. Szétszakasztá azt a' földtűz rettentő ereje; részint

felemelése is, 's így támadtak: a' mexicói öböl és ama' nevezetes szigetek, melyeket a' földleírók így osztanak-fel: A) Bahamák; B) nagyobb Antillók; C) kisebb Antillók; D) Caraibok. 'S ez utolsónak egyik alosztályát tesszik, mint már fellyebb is érintettük, a' szűkek szigetei. A' természet nevezeteseb csodái közé tartozik: Cooner's Islandban egy dombláncz, mely egy holtan fekvő emberi testet képez, 's ez a' fő' és mell' arányait tekintve az asszonyi nemhez való. St. John's szigetben több alakok találhatók kőbe metszve, 's Caraiboknak tulajdonítatnak. Az értekezés geológusoknak igen ajánlható — az utolsó cikkely közérdekű. Felírása: hosszú életnek esetei a' virginiai szigeteken: A) Fejérek közt: Madame Hodges, meghalt 100 esztendő felül 'sat.; B) színesek közt: Molly Becca, néger asszony, 1793ban halt-meg, 's első gyermekével teherben volt, midőn Port-Royal ostromoltatnék, mi 1692ben történt: Henrietta, vén négerné, a' közvélemény szerint több mint 130 esztendő, gyermekei 's unokái közül 177en életben 'sat. A' munkát befejezi XII. réztábla, 's ezek közt Cooper's Island azon része, mellyen a' holt szűz fekszik; aztán Capt. Back felfedezései északamerikában 1833, 34 és 35ben, 's végre a' veres tenger legújabb felmérések után

— a — a. —

*Trattner és Károlyi Könyvnyomtató Intézetében
megjelent Új Könyvek:*

1. *Magyar Országának 's a' hozzá kapcsolt Tartományoknak mostani állapota*, statistikal, és Geographiai tekintetben. Kiadta Fényes Elek. Első Kötet 1836. 8ad rétt 532. lap.
2. *Hajnal*, hazai Almanach 1837. Szerkeszti Garay. 16-od rétt, 300 lap.
3. *Magyar hazai Vándor* 1837. közhasznu Kalendárium minden rangu és Rendű Olvasók számára, szerkesztette Károlyi István, hetedik évi folyamata, Pásztorry Sándor, Fiumei Kormányzó képével, és a' Gácsai és Füleki Várak' Rajzaival. 4-to l. 168.
4. *Budai Nemzeti Játékszíni Zsebkönyv* 1837. Két granátos című vígjátékkal, fordította Somogyi Sándor Színész, kiadta Gillyén Sándor, t. n. Pest Várme-

- gye által pártfogolt budai nemzeti színész társaság' Sugója, A' Pesti nemzeti Színház' rajzával. 84. lap.
5. A' Magyar magános *Polgári Törvény* Grusz Antal után, magyarázta Szekrényesy Endre Ügyvéd.
 6. A' Pesti *Nemzeti Casino* Részeseseinek Névsora betűrenddel, annak Szabályai, és egyéb Tudnivalói 1837. Szerkesztette Tassner Antal, k. 8-ol. 86.
 7. *Enchiridion Juris Ecclesiastici cum singulari ad alienas Confessiones attentione*, edidit Nicolaus Joannes Cherier, Archi-Dioecesis Strigoniensis Presbyter, AA. LL. et Philosophiae nec non SS. Theologiae Doctor, in Lyceo Archi-Episcopali Strigoniensi Tirnaviae Juris Canonici et Historiae Ecclesiasticae Professor P. O. S. Sedis Consistorialis District. Tirnaviensis ac II. Comitatum Csanád, Temes et Torontal Tabulae Judicariae Assessor. Tomus Primus Jus Ecclesiasticum Publicum. Cum approbatione Reverendissimi Ordinariatus Strigoniensis, 8-vo 532. lap.

KÖSZÖNET.

E' Folyóírásnak kiadóji, midőn ennek 21-dik évi első Kötetét közrebocsátják, kötelességöknek tartják Tekintetes Tudós Horvát István Úrnak, a' nemzeti Muzem Örének 's a' t. forró és hálaadatos köszönetüket nyilván kijelenteni a' közelebb lefolyt 1833. 1834. 1835. és 1836-dik évek alatt, e' Tudományos Gyűjteménynek páratlan buzgósággal, és csüggedhetetlen munkássággal folytatott szerkesztetőségéért, és egyszersmind azon szíves készségét is tudatni a' tiszt. Olvasó Közönséggel hogy e' nagyérdemű Tudós Úr a' T. Gyűjteményt jövődőre is, az egész Haza előtt kedves és figyelemre méltó tudományos Ertekezéseivel díszesíteni, 's annak nagyobb érdekét szerzeni szándékozik — miről e' jelen kötet is már bizonyosságot tesz.

Mi a' kiadókat illeti azok ezután is azon fognak törekedni, hogy Folyóíratjok, a' Nemzet' pártfogása és oltalma alatt, már husz esztendeig folytatott pályáján, a' kitűzött cél felé sikeresen haladhasson — a' mit csak számos jeles írók' Dolgozásaikkal és munkásságuk által fognak elérhetni.

Trattner és Károlyi.

I. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Horvát István. A' Párduczbórról, mint hajdani magyar vi-tézi Ékességéről. 3. lap.
- 2) Vecsei Jó'sef. A' Philosophiának jöltévo befolyása a' Státus és egyes Emberek' boldogságára, 's minden haszna mellett is a' tóle'való idegenkedésnek okai. 13. lap.
- 3) Szabó István. Karacs-vidéki palócz nyelv. 43. lap.
- 4) Podhradczky József. Kik tészik a' Karokat és kik a' Rende-
ket Magyar Országban, és minő külömbség vagyön kö-
zöttök. 66. lap.
- 5) Beszédes Jó'sef. A' Duna; világkereskedési és folyó szabá-
lozási tekintetben 72. lap.
- 6) D. Lovász. Philologiai és természet tudományi vizsgáldá-
sok a' külömböző emberfajok historiájáról. 77. lap.
- 7) Bellicz Jónás. Észrevételek a' Magyar Jóírásról. 98. lap.
- 8) Holéczy Mihály. A' Nagy Frídrík esméretéhez V*** ada-
tok. 106. lap.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

K ö n y v e s m é r t e t é s i.

Magyar Törvénykezési Szótár. 108. lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Almanach für das Jahr 1837. Den Freunden der Erkundé
gewidmet von Heinrich Berghaus. Stuttgart. Hoffman'sche
Verlagshandlung. 12ed rétt.

*Trattner és Károlyi Könyvnyomtató-Intézetében megjelent
Új Könyvek.*

(Koszorú az 1837-dik eszt. I. Kötethez egy iv.)

☞ Rézmetszés : Párthus Nemzet' Pénze.

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűj-
teményt alkalmas munkáikkal elősegítik,
tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négyszorinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,

tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' be-
küldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak
magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisz-
tán, csinosan és hibátlanul leirassanak;
bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Iró-
kat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alól-*
irtakhoz utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy
8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és bori-
tékban adatik ki, mellyre itt helyben, vagy al-
kalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán
elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben
az Előfizetés.

Pesten, Január 1837.

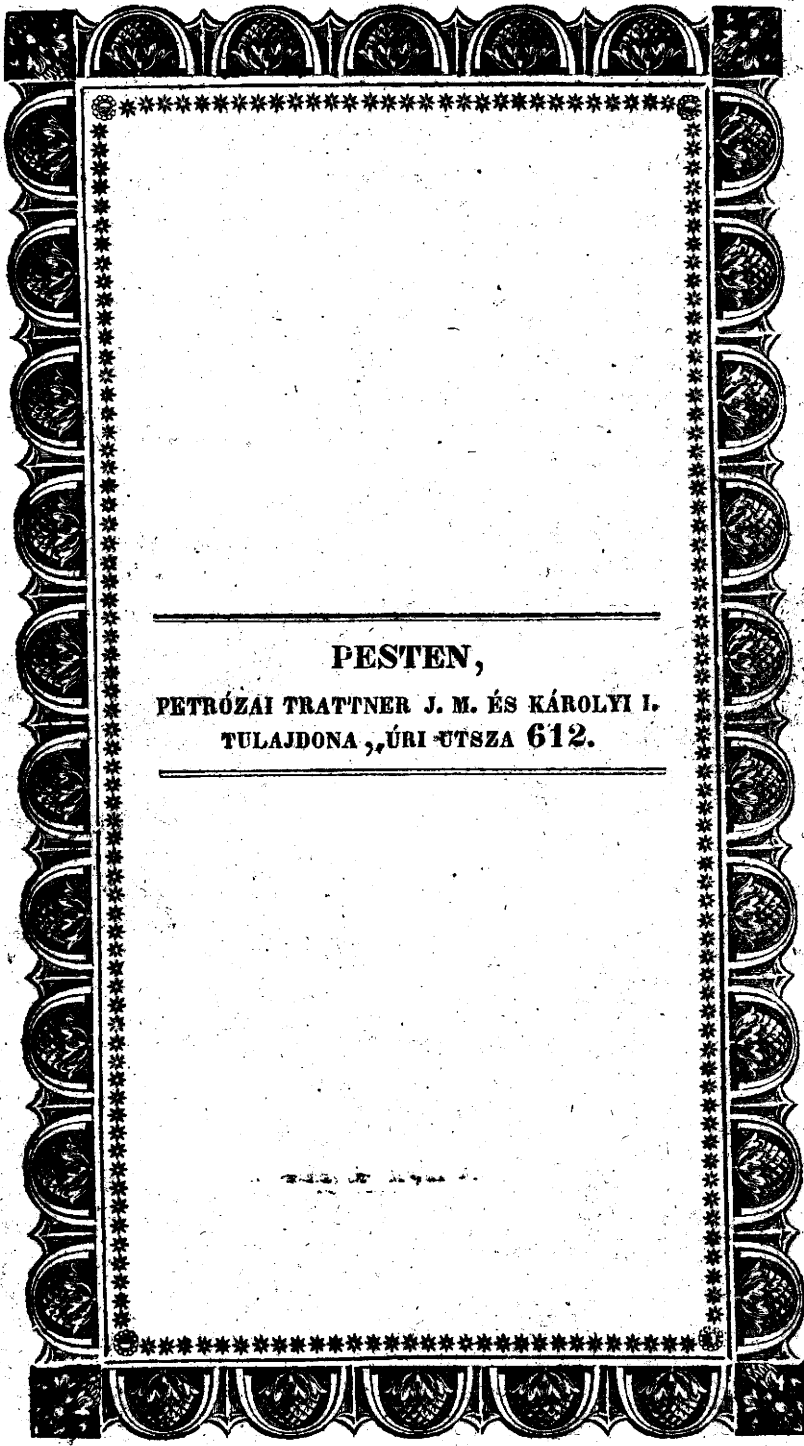
Petrózái Trattner J. M.

és

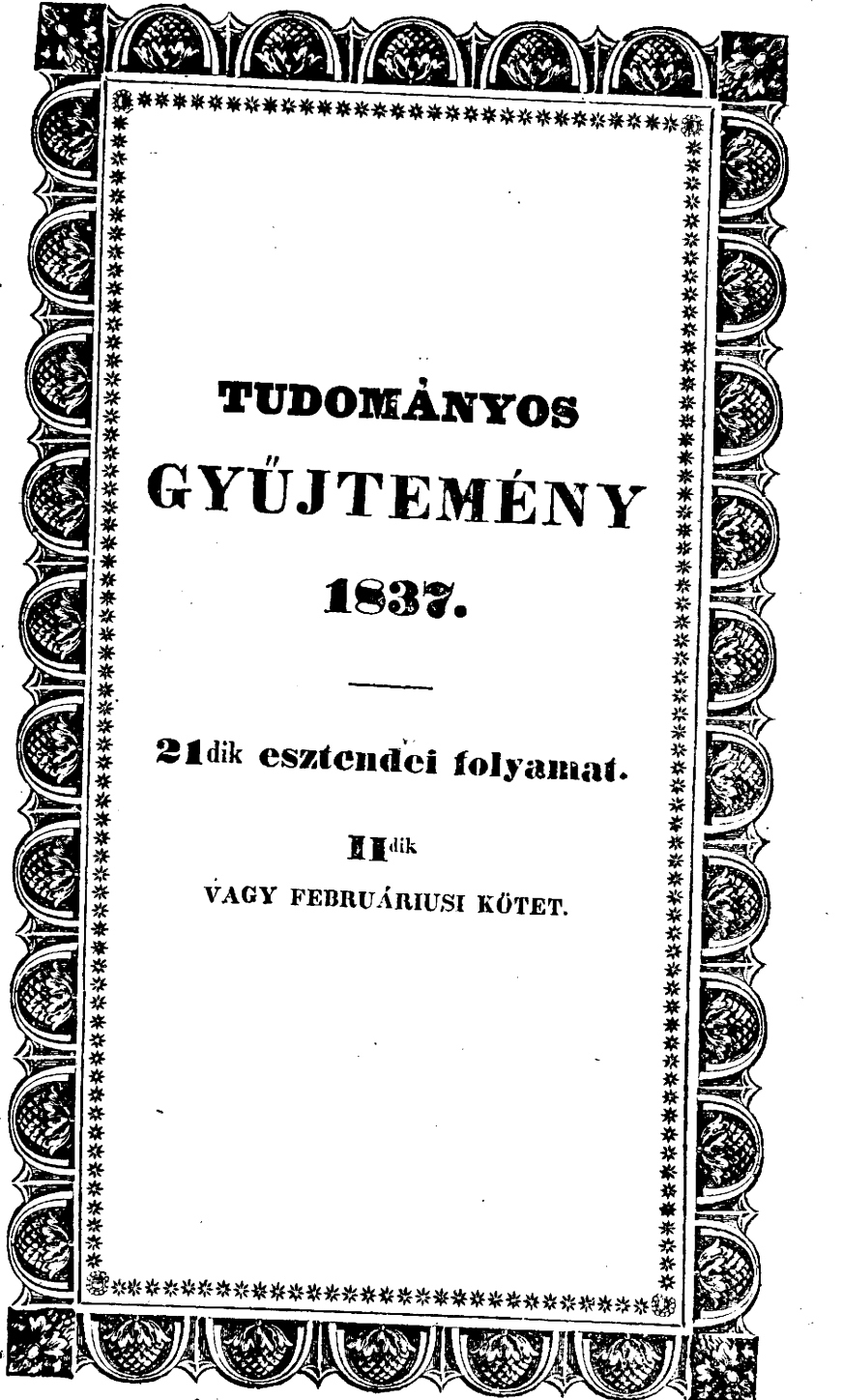
Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'

Tulajdonosai 's Kiadóji.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONA, ÚRI ÚTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY**

1837.

21dik esztendői folyamata.

II^{dik}

VAGY FEBRUÁRIUSI KÖTET.

A' Magyar Császári,

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. **Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések**, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennysiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet leírásit magokban foglalják.
- II. **A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmertetési és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tekéletesedését eszközlik.**
- III. **Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybéli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.**

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1837.

—
II^{dik} KÖTET.

21dik esztendei

Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner - Károlyi Tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értekezések.

I.

A' csillagok esmértetése.

Az eszmélő emberre nézve nincs egyben nemesb gyönyör 's mulattatóbb és egyszersmind halhatlan lelkehez illendőbb foglalatосkodás annál, mellyel neki egy derült éj' idején a' csillagos ég' vizsgálata kínálkozik. Mi lehet pompásabb, mi szemet bájolóbb 's szívet emelőbb tárgy a' világtetek' roppant táborának megtekintésénél? Igaz ugyan valahová lépek, valamire nézek: mindenütt ezernyi remekművek, mint annyi csudák környeznek, mindenütt a' Teremtő' bölcsességének, hatalmának 's hűségének tanúi ötlenek előmbe, és mindenhol belső valóm' méltóságára emlékeztetem. De hát mikor a' fölséges Nap leáldozván, hegyet 's völgyet, városokat 's falukat a' homályos árnyékok setét fátyollal bevonnak; mikor a' közélet' zaja elnémulván a' fáradt halandók csendes álomba merülnek, 's még e' földtekénk is mint valamely holt test sírjában merevedten 's kihalva pihenni látszik; mikor a' komor éjtszaka előállván, milliónyi csillagok szikrázva fénylenek, 's rám az ég' végzetetlen üregéből nyájasan mosolyognak: nem emelkednek-e ilyenkor még

nagyobb gondolatok 's érzemények magasra dagadozó kebelemből? Mit érezne ilyenkor az a' férj-fü, ki hozzá nem szokva e' tündér világhoz, most vezettednek-bé a' természetnek e' soha nem látott dicsó templomába legelőszer? Minő mély álmélet lepné-meg elméjét, minő borzadás, minő örömerzet fogná-el szívét! Úgy de lám e' varázs-látkör, e' mennyei sátor éjjelenkint ki van feszítve fölötünk! Nincs-e a' számtalan csillagok' aranyszínű fényében az Örökkévalónak neve, az ő dicsőségének magasztatása és a' halhatatlanság' reménye kitorúlhetetlen betűkkel felmetszve?

Miután a' nap tőlünk lángoló fényű ábrázatát elfordítá, 's a' besötétedett föld világosságát 's díszét elveszté: a' szenderítő álmom, a' halálnak ez a' szelíd huga, erővel leakarja bilincselni szememet; én azonban kényszerítem magamat ébre virrogatásra, mert amaz arany himzetű kék kárpiton tündöklő számtalan világok azt harsogják füleimbe: „Tekints ránk óh ember, díszkoronája a' természetnek! mert nem egyedül földi, hanem égi valóság is vagy egyszersmind, testből és lélekből lévén alkotva, időd nappal — és éjtszakából áll; félig e' jelenvilághoz, félig pedig az örökkévalósághoz tartozol: azért ne feledkezzél-el a' sors' veszendő javai miatt magas rendeltetésedről és a' láthatatlan mennyei dolgokról, TE, ki a' minden-ség' polgára, az Ég' kedveltje, az angyalok' rokonuk, és egy jobb jövendőnek osztályosa vagy!“

Még is mi tompa érzéketlenséggel járdal a' föld' tunya gyermekinek nagyobb számuk a' csillagos égnek pompás boltozata alatt; mi ritkán emelkedik-fel annak szemlélésénél fogva szívük a' Fölény' felséges voltához; mi kevesen eszmélkednek a' Mindenhatónak nagyságáról, távól sem értvén, 's még csak nem is sejtvén ama' szent leczkéket, mellyeket ő nekik a' kiterjesztett erős-

ség által tolmácsoltatni kíván. Legfölyebb is egy ügyű megelegetéssel 's gyermeki örömmel nézegetik ama' ragyogó fényes pontokat, 's hidegen bá-méskodnak a' fejük fölött szikrázó örök tüzekre. Miképen az oktalan csorda tavasszal bután szök-décsel el a' zöld bársonnyal bevont mezőnek illa-tos tarka virágai mellett: úgy a' gyáva pór-nép is minden helyes vizsgálódás és élénk öntudat nél-kül iramlik keresztül a' teremtésnek ezerféle csu-dáin. De még a' míveltebb körökben is — a' mit valóban nem lehet eléggé nem sajnálni — melly kevesen tartják méltónak ezen fölséges tárgy-ra való ügyelést, míg más felől ezren meg ezren hiú játékokban, haszontalan ekecselésekben, szívet 's testet öló multságokban 's nemtelen gyö-nyörűségekben a' minden aranynál drágább időt elbitangolni nem iszonyódnak. Pedig más esetek-ben egyedül a' dolognak újsága kizst bámulatra. Itt ellenben égvizsgálati esméreteink' nevelkedésé-vel még magasb lépcsőre hág álmélgodásunk. Men-nél mélyebben behatunk a' természet' titkaiba: an-nál tisztább szívbeli öröm koszorúzza nyomozásin-ka-t. Vajha hát már egyszer a' józanabb nevelés 's a' célszerűbb tanítás' módja dívatkozhatnék ho-nunkban; vajha a' falusi mesterek, 's még inkább a' felsőbb oskolákbeli oktatók, úgy a' minden fe-lekezetű papok a' gondviselésükre bizatott halha-tatlan valóságokat minden alkalommal a' termé-szet' dicső tárgyaira, szépségeire és csudáira fi-gyelmeztetnék, 's annál fogva is bennünk az igaz *religiositást* hathatósan éllesztgetnék!

Jelen munkámnak az a' célja, hogy a' csil-lagászi tudomány eránt minél több érdemes Olva-sóimba szent tüzet lobbanthassak, 's velük a' ne-vezetesb égi testeket könnyű és olcsó módon meg-esmertethessem Mert — jól tudom — hogy nem mindenik tanulásra vágyó személynek kedvez an-

nyira külhelyzete, hogy erre sok időt 's figyelmet fordíthatna, 's hányadiknak duzzanik arra kedve, hogy nem mondom holmi költséges műszereket, hanem csak ide tartozó legszükségesebb könyveket is megszerezni vágyódnék. Azonban koránt sem *Astronomiát szoros értelemben* (egy olyanak készítéséhez sokkal több kívántatván, azt a *Csillagászoknak ex professo* önként átengedem), akarok én itten tanítani; hanem egyedül *Astrognosiával* szándékozom a' természet' barátinak kedveskedni. Más szóval ezen értekezésemet olly velős kalauzolat gyanánt tekinthetni, mellynek segítségével ezt a' nagy egészt akárki is czélszerűleg keresztül nézhesse, a' csillagos eget okos eszmélettel átfuthassa, úgy a' nevezetesb égi testeiket szóbeli oktatás nélkül is egymástól megkülönböztethesse és emlékezetében megtarthassa. Hogy pedig iteni soraimnak olvasásukat annál mulatságosabbá tehessem, a' görög *mythuszi* történeteket is mindenütt közükbe szóni — nem ítélem fölöslegesnek.

Egyébiránt előleg is jelentem, hogy ezt a' munkácskát a' tudós Publikom úgy méltóztassék venni, mint a' *világ rendszeréről* *) az *égi jegyekről* **) és a' *naptárokról* írt értekezésimmal legszorosb harmóniában álló elméművet; mihez képest a' kellemetlen ismétlések' eltávoztatásuk végett ezennel bátor is vagyok azokra hivatkozni.

De lépjünk már is czélunkhoz közelebb! — elmélkedéseinknek tárgyai lesznek.

*) Lásd a' *Tud. Gyűjt.* 1833-dik folyamatajának IV-dik kötetét.

***) Ugyan azon év' XI-dik kötetében.

A' csillagok általában 's azoknak nemeik.

Az *Astronomia* a' felemelkedett vizsga észnek minden tekintetben legdicőbb triumphusa. Ez emeli az embert ön természeti méltóságának magos érzetére; e' nézeti vele helyes szempontból a' világalkotmányt, mellynek felséges szerzője eránt szívét egyszersmind a' legmélyebb tiszteletre 's a' legszentebb imádásra ragadozza; nem is említvén ama' számba nem vehető hasznokat, mellyek általa a' polgári és társaságos életre kiárasztatnak. A' csillagászat ugyan is — jól megjegyezzük — koránt sem pusztá vélemények 's önkényű gyanítványok' zavaréka, hanem több ezredes évi szoros vizsgálatokon, 's csalhatatlan okfőkön alapult kiszámolások' következménye, melly ebbéli érdekért a' jelenkor mind az ősi — mind az újabb időbeli bölcselkedő férjfiaknak méltó hála köszönet adójával hódolni köteles.

Valaki csak a' feje felett lebegő égi testeket illendő figyelemmel vizsgálja: azok között mindjárt első pillantatra is tetemes különbséget vehet észre. Itt a' világnak megmérhetetlen üregében a' nap, a' hold és egyéb nagyobb 's kisebb csillagok ötlenek szemünkbe. A' csillagok ismét majd álló, majd bujdosó, majd üstökös égi testeknek neveztetnek. — A' *csilloncok* *) egy távolabbi térben a' föld

*) Az álló csillagokat — addig is, míg más nálamnál szerencsésebb nyelvész czélerányosb neveket kitálándana, *csilloncoknak*, a' bujdosó csillagokat *pistoloncoknak*, az üstökös csillagokat pedig *üstökön-czőknek* kereszteltem. A' holdokat *csatlósoknak* is mondhatjuk. A' világot (*mundus*) a' világtól (*lux*) szinte megkellene minden kétértelműség 's *monotonia* eltávoztatás végett különböztetnünk, a' mi legkönnyebben megeshetnék úgy, ha amaszt egyes, ezt,

teke' pályájától mint valamelly bizonyos helyhez mintegy hozzá szegeztetve — innét a' nevük — (*stellae fixae*) egymás eránti álladalmukban vesztegleni látszanak, és a' mi azokat leginkább karakterizálja — saját eredeti fényük által rezegve 's szikrázva ragyognak. — A' *pisloncok* ellenben egy helyről más helyre szembetünőleg mozognak, 's mintegy bolyongnak — innét a' nevük (*planetae*) és mint setét testek más csilloncoktól kölcsönözvén halvány bádjadtt villágukat — ezen billyegjegnél fogva könnyű őket amazoktól megkülönböztetni. — Az *üstökönczök*, mint ritkább égi tűnemények, leginkább hosszúra elnyúladó farkaik vagy hajfürtjeik által — 's innét a' nevük (*cometae*) — teszik magokat a' szemlélők előtt esmeretesekké.

Mióta pedig a' Tudósok tökéletesb csókkal vizsgálják az eget, más különféle csillagokra is akadtak. Ilyen jegyzésre méltók többek közt az *új és változó* csillagok. *Tycho de Brahe* említi, hogy 1572-ben egy új csillag tűne-fel *Kassziópeja'* székében, melly mindjárt kezdetben olly tisztán tündökle, hogy fényével még *Siriust* — a' csilloncok' legszebbikét is fellülhaladná, 's szinte nappal is látszatnék. Nem sokára azonban eleven villága fogyni kezdte, 's már 1574-ben végképen eltűnt. Egyébberránt sem mozgása, sem farka észre nem vétetett, mellyekre nézve azt vagy pisloncznak vagy üstököncznek lehetett volna tartani. Ilyen volt az is, melly 1604 ben jelent, de egy év mulva viszont láthatatlanná leve. Ehez hasonló

pedig kettős l-lel vagy pedig amazt nagy, azt kis kezdő betűvel írják. Mert bár mint boszongódnak is az *Archaeologusok*, a' kurtított szókra nagy szükség van nyelvünknek. 'S nem hangzik-e szebben villáganyag, mint világosságanyag?

mutakozott 945- és 1264-ben *Kassziopeja* 's *Czefeas* között. Hová mentek ezek? kiknek világnak ők most? 's hol van a' határtalan minden-ségben azoknak hazájuk? Nehéz mind ezekről hi-hetőleg valamit mondani, 's annál inkább a' va-lóságot eltalálni. Talán egészen nem világosodnak meg, hanem csak egy részükben, és a' mint vál-toztatva majd setét majd tiszta felüket felénk for-dítják, egyszer láthatók — másszor ellenben látha-tatlanokká lesznek. Ha több esztendeig tart fordu-lásuk, természetesen több idő is kívántatik arra, hogy az eltűnt csillag visszatérjen és látszathassék. E' szerint megtörténhetik, hogy mi most némelly a' régieknél esmeretes csillagokat észre nem ve-hetünk, valamint másokat ők sem láthattak, mel-lyek a' mi időnkben fénylenek. Meglehet, hogy ama' sok millió napok közül néhányan elenyész-nek, miután a' gondviselés azokban célját elérte, mások pedig újra előállanak, ha az örök végzés-nek úgy tetszik. Mert ezzel a' világ' alkotmányja csak annyit vesztene, mint a' tenger egy csepp vízzel, ámbár valósággal semmi el nem enyészhe-tik, hanem csak külső alakját változtatja-el.

A' *Czet*' nyakában lévő csillag nagyságát időn-kint változtatja, u. m. 11 hónap alatt másod's har-mad nagyságról egész az eltűnésig megfogyatko-zik, azután pedig viszont megtelik, a' honnét *Mira* (csudálatos) nevet kapa. Egy másik a' *Hat-tyü*' nyakában 13 hónap alatt legerősb fényében mutatkozik. Még is egy másik a' *Hydra* farkában 14 hónap lefolyta közben a' negyed nagyságról a' tizedikre leszáll; úgy a' *Herku'es* fejében lévő is két hónap elforgása alatt harmad nagyságú csil-lagból negyed rendűvé lesz. *Algol Medusa*' fejé-ben 3 's fél óranyi idő mulva másod nagyságából

negyed nagyságú kerekedik, melly idő alatt előbbi mekkoroságát ismét visszanyeri. *)

Újabb csillagászok különbféle csillagokat leltek-fel a' kis *Gönczölben* (medvében), *Andromedában*, *Ijászban*, *Opiochoszban*, *Pohárnokban*, *Bakban* 'sat. mellyek felől régibb *Astronomusok* említést tevének. Némelly csillagok' fényük fogyott, míg másoké növekedé. Így a' nagy *Gönczölben* a' rúdhoz legközelebbik most alig harmad rendű, holott neki hajdani égvizsgálók másod nagyságot tulajdonítának. A' *sasban* fénylő csillag — noha előbb csak másod rendű volt, — most már az első nagyságúak közé számláltathatik. *Hamstend* a' *Castor* fejében lévő csillagot első nagyságúnak teszi, *Polluxot* pedig másodiknak; most ellenben ez amazt szinte föllűlmulni látszik.

- A' *kettős csillagok* is figyelemre méltók.
- Messzelátó szemcsők' segítségével némellyek duplán, vagy 3, vagy szinte negyed szerte képen is tűnetkeznek-elő. Illyen ikercsillagnak mutatkozik az úgy nevezett *Mesarthim* a' kos' fejében, úgy *Mikar* a' nagy medve farkában, *Castor* az ikerrek' egyikében, egy másik a' *szűzben* 'sat.

Ezeken kívül *ködös csillagok* — csillám anyagba burkolt apró csillagocskák, és *ködös foltok*, mint annyi fényes felhőcskék is fölös számmal találatnak. Legnevezetesbek ezek, u. m. a' ködfolt *Orion*' kardjában, 2 köd folt *Andromeda*' övében, mellyeknek nagyobbikát pusztá szemmel is kivehetni; egy kerek ködfolt *Herkules*' ágyékában, 2 a' nagy gönczöl' rudjában, *Antinous*' lábában, *Sobiesky*' paizsában, a' *kocsisban*, a' *bika*' déli szarvában, a' *Pegasus*' szájában 'sat.

*) Ezen fényváltozást gyanítólag valamelly körülöttük forgó setét testek, vagy is tulajdon planetájik okozhatják.

Vége *csillag csoportok* is mutatkoznak az égen. Így p. o. *praesepe* (jászol) csillámfelhőcskében a' *teleskopiom* 40 csillagnak setét fenéken együtt létezését fedezi-fel. A' *fiastyúkbán* (plejades) a' jó szem 6 vagy 7, felfegyverzetten pedig 120 csillagot láthat. Hasonló csillagrajt vehetni még észre a' *hattyú'* farkában, a' nagy háromszögben, az *Amalok*, és *Algok* között, a' *bika'* éjszaki szarvában, az *ikerek'* egyikének lábában és a' *Sirius* alatt.

B.

A' *csillonczok'* sokaságuk.

A' puszta szemmel látható csillagok' számuk' koránt sem olly temérdek nagy, mint képzeljük. Régenten alig számláltak többet ezernél, de már az újabb időben közel 5,000 esmeretes. Ugyan is az emberi művészség' fáradozásit az a' szerencsés következés koszorúzta, hogy olly messzelátó csőket talált-fel, mellyek az igen távollévő tárgyakat több ezerszerre nagyobb 's világosabbaknak mutatják, mint különben tünethetnek. Ennél fogva méltán is állíthatni, hogy a' csillagászat a' két utóbbi századokban az érintett csők' segítségük által nagyobb előmenetelt teve, mint néhány évezredekben az előtt, mennyire t. i. a' történet-tudomány felér. Már most a' tőlünk messze eső égi testeket mintegy közelebb hozhatjuk magunkhoz, 's mennyire kell csudálkoznunk, hogy illy módon szemeink az idegen világokon repkednek, holott eddig csak a' földi tárgyakhoz szoktunk, — és midőn ott egészen más rendet 's tulajdonságokat veszünk észre, mint e' laktanyákon.

De la Lande 1791-ben az éjsark (*polus*) körül 44 grádusnyi téren, hol *Flamsteud* még csak ezer csillagot talált, már 8 ezeret vizsgálhatá-

ki. *De la Caille* csupán délszakra 10,000 csillagot számlála-meg. — *Herschel* pedig a' maga — 5 's 6 ezer szerte nagyobbító — óriási teleszkopiómával csak 8 grádusnyi hosszú 's 3 grádusnyi *) szélességű közön lévő csillagokat 44,000-re becsülte, 's így ha az ég' boltozatának minden részei épen annyi csillagokkal volnának megrakva, mint az írt köz: tehát az égen lévő csilloncok' számuk szinte 75 millióra menne. Kétségkívül sokat mond ez az újabb időbeli leghíreseb Astronomus, de felesleg semmit sem, mert mások még a' 140 milliót sem sokalják, pedig alapos okunk van hinni, hogy minden egyes csillonc mellé elégséges pisonczok és üstökönczök is — mint annyi lúséges apródok főnapjok' középpontját felbomolthatatlan renddel kerüldözendők — hozzá csatoltatva vannak, 's ha egynek egynek csak ezret adunk is, már annyival többre fog a' föllebb kitett szám szaporodni.

A' csillagos égboltot valamelly fényabroncs, az az úgy nevezett *országút*, *téjút* **) vagy *Jákób' ösvénye* övedzi körül, figyeletünket 's álmélatunkat felizgathatandó. Mi lehet ez az éjszokról délre nyúltat fehér pólya? azon eleitől fogva sok philosophusok törték fejüket. Már *Demokritus* gyanítá, hogy az nem egyéb volna, mint vég-

*) Szemeink előtt az égen egy grádusnak színleges nagysága körül belől akkora, mint a' teljes holdnak átmérője kétszer véve, mivel az mintegy fél grádust, vagy 30]minutát foglal-el.

**) Erről a' Görögök' azt mesélik, hogy a' féltéken *Juno Herkulest*, *Jupiternek Alkmene* öleléséből nemzetet, elakarván veszteni, még bölcsőjében két kigyót küldött volna ellene, de a' hős csecsemő azokat széttépte. A' *Minerva* által megengeszteltetett Istennő azt utóbb maga is ölébe vette 's megszoztatta. De a' tőle megharapott csecset szájából ki-

hetetlen számú csilloncoknak egyesült fényük, melyek azonban sokkal apróbbak, hogy sem mint azokat egyenkint megkülönböztetni lehetne. Ezen sejtést *Galiläi*, a' messzelátó csók' szerencsés fel-találójuk, legelőször megvalósította, bizonyítván, hogy a' téjút egymásra halmozott csillagok' tábo-rúkból állana. Végre *Herschel* a' mi korunkban ezt a' nagy igazságot minden kétségen fellülemel-te, mert ő akkora téren, mint mekkorát a' nap vagy hold betakarni látszik, 2,400 csillagot fede-zett-fel. Ha pedig az emberi mesterség a' szemet annyira megélesíthetné, hogy annak látása a' meg-mérhetetlen mindenségnek (*universum*) legmesz-szebbi tájkaira is kihathatna: úgy bizonyára az égi testek' számát szavakkal ki sem lehetne fe-jezni. Képzeljünk egy csillagászt valamelly tündér erő által a' téjút' utolsó csillagába felragadtatni: ott is újabb meg újabb égi testekkel megtömvé fog-ná az eget szemlélni. Es így bátran állíthatjuk, hogy annyi napok vagy is világrendszerek van-nak, a' mennyi csilloncok az égnek véghetetlen öblében uszkálnak. Oh mi nagy, oh mi hatalmas, oh mi dicső Teremtő az, ki ennyi világoknak lé-telt adni tudott!!!

kapván, az emlőjéből elfolyatott téjszerezte az égen a' téjútát. Ezt *Ovid* remek ecsetével így festi-le (*Metamorph.* L. I. 170 et sequ):

Est via sublimis coelo manifesta sereno, Lactea no-
men habet, candore notabilis ipso;
Haec iter est Superis, ad Magni tecta Tonantis,
Regalemque domum, dextra levaque Deorum
Atria nobilium valvis celebratur apertis Plebs habi-
tat diversa locis: a fronte potentes
Caelicolae, clarique suos posuere Penates. Hic locus
est, quem si verbis audacia detur
Haud timeam magni dixisse palatia coeli.

A' csillagok' távolságuk.

Ezeknek földünkötli messzeségük nem kevesebbé rendkívül nagy, mint az ó sokaságuk.

A' nyugtalan emberi elme kíváncsi azt istudni, mennyire eshetnek tőlünk bizonyos csillagok. Ugy de lehetséges-e ezt embernek — ki hozzájuk fel nem repülhet — kinyomozni és pontosan meghatározni? Még is bizvást feltehetjük Lám a' földmérnök itt alatt sem férhet minden tárgyhoz, melytől elégszer hegyek és vizek választják-el. Azonban — tapasztalásink szerint — még is képes nevezetes messziségről egyik tájnak a' másiktóli távovatát szorosán kitanúlni. A' csillagász hasonlag bizonyos műszerek és fáradságos munkálatok által *trigonometriánál* és fentebbi *Analysisnél* fogva a' nap — 's pisloncok — és holdaknak tőlünk és egymástóli távolságukat kiszámolhatja, és pedig olly csalhatatlanúl, mintha azokat lánczal mérte volna meg. Valóban bámulást érdemlő dolog, 's ezt az avatlanoknak pusztá szóra, 's úgy szóllván vaktában kell hinniek, mert minden az ellen támasztott gyáva kételkedés egyedül öntudatlanságukat lenne billyegzendő.

Már csak a' naprendszerünkhez tartozó pisloncok' messzeségük is álmélkodásra méltó. Ama' mindent éltető, 's több milliónyi terjedelmű birodalmában felségesen uralkodó napot 11 pisloncok és 18 holdok engedelmesen környezik, és pedig *Merkur* 8; *Venus* 15; *Tellus* 21; *Mars* 32; *Vesta* 49; *Juno* 52; *Ceres* 58; *Pallas* is 58 (amannak utát keresztül vágó erányban); *Jupiter* 108; *Saturnus* 199; *Uranus* 398 millió mértföldnyi távovatban. Feltéve már, hogy az álgúgolyó minden másod perczben 600 lábnyira haladna, 's mindég hasonló sebességgel repülne: úgy

a' naphól *Merkurba* 9; *Venusba* 17; *Földünkre* 25; *Marsba* 38; *Jupiterbe* 130; *Saturnusba* 238; *Uranusba* végre 479 évek mulva juthatna-el. Ellenben a' legközelebbi csilloncza, millyennek *Sirius* tartatik, csak 690,000 esztendők' után fogna elérni; *) a' naptól legmesszebbre távozó üstökönczbe 31,190 év alatt érne-el.

Egyébbéránt a' pislonczoknak egymástóli kö-zük bámulásra méltó, 's megkettőztetett renddel következik, olly erányban t. i. a' melyben 3, 6, 12, 24, 48 'sat. egymáshoz állanak. Ennek felvilá-gosítására tegyük *Saturnusnak* a' naptóli közét 100-ra. Ebből a' számból esnék

♃ <i>Merkurra</i>	4 rész
♀ <i>Venusra</i>	4 — és 3=7
♁ <i>Tellusra</i>	4 — és 6=10
♂ <i>Marsra</i>	4 — és 12=16
***) <i>Asteroidesekre</i>	4 — és 24=28

*) E' szerint kívánom *Siriusnak* naptól való távolatát „*Világrendszer* című“ értekezésemben kijazítottatni, hova t. i. hibésan lett 20 millio esztendő, 690,000 esztendő helyett felveve. Lásd im e' munkát: *Der gestirnte Himmel u. s. w. Von Dr. H. Rockstroh.* Berlin, 1830. ©. 73. Ezzel ellenkező értelem-ben van ugyan *Tudós Littrow* úr, kinek saját szava-it teszem ide. „Wenn eine Kanonenkugel ohne zu ermatten in jeder Sekunde, wie der Schall tausend Fuß macht; so würde sie den Umkreis der Erde in 1 Tag, 15 Minuten zurücklegen; von der Sonne aber zu den nächsten Fixsterne 2,896,000 Jahre brauchen.“ Olvasd ezen könyvét: „*Populäre Astronomie.* Von J. J. Littrow, Director der Sternwarte u. Prof. der Astro-nomie, an der k. k. Universität in Wien u. s. w. 2 Theile, Wien, 1825.“ Ugyan a' második résznek 223. lapján.

**) Ezeknek külön neveik:

<i>Vesta</i>	♁
<i>Juno</i>	♁
<i>Ceres</i>	♁
<i>Pallas</i>	♁

♃ <i>Jupiterre</i>	4 rész és 48=52
♄ <i>Saturnusra</i>	4 — és 96=100
♅ <i>Uranusra</i>	4 — és 192=196

Az Uránuson túl várandó bujdosó csillagnak köze pedig tenne — — 4 részt 's 384=388.

De hát a' csilloncok mennyire vannak tőlünk? Ezt tetlegesen (*positive*) meghatározni teljes lehetetlen, mivel oly kimondhatatlan messzeségben lebegnek, hogy azok a' legtökéletesb meszszelátó csóközön által nézelve sem mutatkoznak nagyobbaknak, mint mekkoráknak pusztá szemeink előtt tetszenek. Azonban minden vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a' legközelebbi csilloncok hozzánk vagy a' naphoz legalább is 10,000 = szerte annyira eshetnek, mint *Uranus*. Hogy iszontató távolságuk felől némi megfogatunk légyen, ezt jegyezzük-meg. A' földnek a' nap körüli pályája' átmérője legalább is 40 millió mért földet tézen. E' szerint fordulásunk közben bizonyos csilloncokhoz némelly időben 40 millió mértfölddel közelebb esünk, máskor pedig szinte annyival meszszebb. És még is — mi szörnyűség! — ezek akár-melly évszakban nagyságukra 's álladalmukre nézve mindenkor egyformán jelennek meg előttünk. Innét látni való, hogy a' föld napkörüli útjának átmérője csak egy ponttá lesz, vagy is az semmi közviszonyban sincs az égi testek (csilloncok) megmérhetetlen messzeségükhöz képest.

Némelly derék *Astronomusok* próbálgaták a' csilloncok' távolutukat némileg — mert azt tökéletesen soha ki nem nyomozhatjuk — meghatározni. *Huygenius* ez előtt 142 esztendővel a' *Nap*' és *Sirius*' villágukat öszvehasznlítván azt következteté, hogy ez tőlünk 27,664 - szerte meszsebb eshetik, mint sem a' nap. Mások ellenben az újabb időkben azt a' számat igen felette kevesellik, 's

erős

erős okokra nézve merészek állítani, hogy a' legközelebbik csillonc' messzeségét 400,000 földtávolatra (pedig mint már fölyebb mondatott — a' földnek minden egyes távolata a' Naptól 21 millió mértföld) lehetne tenni. Már így *Sirius* 8 billio mértföldnél is messzebbre esnek. Ezen számnak rettentő nagyságát némileg onnét képzelhetjük, hogy egy ember — bár *Mátusálem'* korát elérendő volna, és semmit egyebet számolásnál nem mívelne is, még sem lenne képes ezt a' számot megolvasni. Tegyük bár vele próbát! Egy első perczen — legsebesb olvasás mellett sem viheted többre 150-nél, ám de 200-zat engedek. Egy órában van 60 minuta. E' szerint egy óra alatt 12,000; huszonnégy óra alatt 288,000; egy esztendő vagy 365 Nap alatt pedig 105,192,000-ret számlálnál. Ezt százszorta vévén — egy század alatt még csak 10,519,200,000 jön-e ki, pedig ezerszer ezer millió tesz egy billiót. Így folytatván a' számlálást, ki fog tetszeni, hogy 9,312 év kívántatik ahhoz, ha egy billiót megolvasni akarnál. De nehezen vihetné valaki az olvasást egy minuta alatt 200-ig. A' szakadatlan olvasás mellett alkalmasint 100-ig is elég lenne. Ekkor 19,000 esztendő szükséges egy billióhoz. És így 8 billió' megszámlálására épen 152 ezer esztendőt kellene feláldozni! Borzadok bele, pedig ez a' déli napfénynél világosb dolog!

Ugy de a' többi csillonc'ok *Siriusnál* még távolabb vannak, 's így a' legmesszebbre lévő — már alig észrevehető — legalább is 64 billio mértföldnyire eshetik tőlünk. Mit mondjak a' téjüti 's kódös csillonc'okról? Már itt minden öszve hasonlítás, minden *analógia* megszűnik. Bár még olly keveset tegyük is fel, de 200 billio mértföldet még is csak kell távolatukra gondolnunk! 'S illy szédítő magasság 's mélység' sulyja alatt valyjon

nem zsibbadnának-e meg, avagy nem zuhannának-e alá még legmérészebb képzelődésünk' szárnyai is? Már ebből olly golyóbis kerekednék, mellynek átmérője 400 billió mértföld lenne. Ennek kerülete (ha t. i. az írt sommát hárommal sokszorozzuk) 1,256 billió mértföldre növekedik. De nuncs emberi elme illy iszontató számnak megfogására. Pedig még mind nem elég. Hol van a' vég, hol a' határ? Vagy tán az nincs is? Sokak előtt hihető!

Oh dicsőséges Isten! mi e' földteke — a' halandók' szemeikben olly nagynak tetsző — a' világ-mindenségének oczeánjában? Nem egy parányi porszemecske-e, melly a' gőzkörben uszkál? Mi az ember ezen a' morzsa fővény szemén? Nem olly ázalék-e, mellyet azon csak akkor vehetnik, mikor milliószorta nagyító szemcsőn vizsgál-tatik?

Hol talál a' föld' gyermeke olly mérő pálczát, mellyel ama' számtalan napoknak messzeségüket a' világ' üregében meghatározhassa? Mi ehhez képest földünk' vastagsága? Csak egy pontocska! Még a' Naptóli távolsága — noha 21 millió mértföld — bár négyszáz ezerszer véve is — a' közelebbik csillonezig felette csekély! E' részben szinte az álgyűgolyó' repülése is — legfölyebb egy féreg' csúszkálásával vagy csiga' mentével öszve hasonlítható — nagyon késedelmes, 's tán oda csak millió évek alatt érhetne-el. — De van a' természetben még egy más testi sebesség, melly szerint amaz irtóztató messzeséget kisebb számokban előadhatni, t. i. a' villágosság' mozgása, 's ez a' gyors iramlásnak minden mértékei között legnagyobbnak tartatik. A' villágsugarok a' Naptól földünkig, — és így 21 millió mértföldnyi téren 8 első 's 7 másod percz alatt terjednek-el, minden secundában 43 ezer mértföldet (csak nem a' holdnak földünkötli

távolata) haladván. Ennél sebesb mozgást nem esmerünk, és még is a' Naptól *Merkurba* 3' 8"; *Venusba* 8' 52"; *Földre* 8' 7"; *Mársba* 12' 22"; *Ceresbe* 's *Pallásba* 22' 13"; *Jupiterbe* 42' 13"; *Saturnusba* 1 óra, 17' 25"; *Uranusba* 1 óra, 35' 42" alatt juthat-el. A' legközelebbik csilloncza ugyan a' világosság 6 év, a' hatod 's heted nagyságú csillagokba 40 esztendőök mulva érne-el; a' léj-úti 's ködös csillagokból pedig hozzánk talán még csak a' jövő évezredben fogna elhatolhatni. *)

Hajh! minő megvizsgálhatatlan mélységei ezek a' teremtésnek!

D.

A' csillagok' nagyságuk.

A' világnak roppant részei tulajdon esmértetésükre — úgy látszik — nyájasan kezét nyújtanak egymásnak. Mi a' Nap körül forgó égi testek' ki-mért útjokat számba nem vehetnők, ha az ég' öblös kárpitján annyi csillonczokat ragyogni nem lát-nók. Ezek azok, mellyek minket pontról pontra vezetnek, hogy amazoknak pályájakat vizsgáljuk és meghatározzuk. Az egész szolgálat kölcsönné válik, ha mi viszont a' csillonczokról valamit tud-ni vágyunk. A' szörnyű nagy távolság minden szem-et 's számát előbb meghalad, mint sem valami-re mehetnők. Mind az, mit róluk kitanulni lehet, egyedül eszmélkedésen és hasonlításra épül. Erről pedig kiki tudhatja, hogy nem a' legbátorságosb kútfeje az emberi esméretnek; azonban még is — ha azt sikeres észrevételek 's nyomos tapasztalá-sok gyanítják — bizvást megnyughatunk az e' rész-ben szerzett tudományon.

*) Allgemeine Betrachtungen über das Weltgebäude.
Von Johann Elert Bode. Berlin, 1812. S. 118 119.

De kezdjük a' hozzánk legközelebb eső égi testeken a' méregetést! Mihelyt egyszer elég szerencsések vagyunk a' távolokat szoros számolások által kihüvelyezni: már aztán a' tekék' nagyságuk sem maradhat előttünk titokban. Így p. o., a' földgömb' mekkoraságát sokszorozás által könnyen kitanulhatni, mert öntengelye körül gyors perdülésénél fogva egy óra alatt nyugotról keletnek 225 mértföldet halad, 's ezen alap igazságnak (*axioma*) bizonyos volta semmi kétséget sem szenved. Ugyan is azon embereknek, kik tőlünk 225 mértfölddel kelet felé laknak, egy órával korábban; azoknak ellenben, kik tőlünk nyugott felé szintolly messzire esnek — egy órával későbbben van reggelük, delük, és estvéjük. A' földet körül utazók ezt mind valamennyen ekképen tapasztalák. A' ki legpontosabban járó órájával valamely helyről kiindulván mindég keletnek tart, miután 225 mértföldet hátrahagyott azt veszi észre, hogy órája már egyen van; ha pedig szint' annyira nyugott felé utaz, órája még csak tizenegyet mutat, midőn ott helyben a' nap' járása szerint dél van. — A' földteke 24 óra alatt egészen egyet fordul, és így 24-szer $225=5,400$ mértföld, szépen kiadja a' földnek területét. Ha pedig már a' környe (*peripheria*) tudva van előttünk; annak vastagságát vagy átmérőjét sem lesz többé nehéz kinyomozni. Ugyan is ez minden golyónál háromszornál valamivel kisebb, mint a' kerülete. Legbizonyosb az a' mód, ha az 5,400 mértföld százzal sokszoroztatik, 314 pedig felosztatik: akkor ki jó az $1,719\frac{47}{157}$ részmény. E' szerint földünk átmérője közel — 1,720 mértfölddet tészén. Azután a' golyó térlapjának és testességének foglalatját is kiszámolhatni.

A' napot jelesen az ő tányéra előtt rendszeren mozgó, bizonyos időben el eltűnő, 's megint előlálló foltokból lehet megmérni, 's átmérőjét az

újabb csillagászok még 194,000 mértföldnél is többnek találták. Földünkönél közel $1\frac{1}{2}$ milliószorta nagyobb; ellenben *Merkur* 16-szorta kisebb. *Venus* majd nem egy kórós (egyenlő nagyságú) vele. *Mars* 5, a' *Hold* pedig szinte 50-szerte parányibb. *Vesta* még a' holdnál is piczirkább; valamint *Ceres*, *Juno* 's *Pallas* mind kisebbek *) *Merkurnál*, 's fegyvertelen szemmel nehezen kivehetők. Már *Jupiter* a' pisonczok' Apósuk lakhelyünkönél 1,479-szerte; *Saturnus* 1,020; *Uranus* 83-szorta nagyobb.

Dicső Napunk — noha közelléte miatt nekünk legnagyobbnak tetszik — alkalmasint minden csilloncok közt legkisebb, melly ha a' legközelebbik csillonc' helyén állana, egész roppant birodalmával együtt úgy eltünnék, hogy azt még a' legderekabb szemcsóvel sem lehetne meglátni.

Egyéberánt mi a' csilloncok' nagyságukat általában illeti, azt az esmeretes és a' távolathoz erányzott átmérőből lehet némileg meghatározni. Mert az egyenlő messzeséghez képest azon csillonc lesz nagyobbik, mellynek legtetemesb átmérője; és viszont az egyforma átmérők közt azon égi testet tarthatni nagyobbak, mellynek messzebb voltát másonnét leheté kitanulni.

Ezen szabályok szerint méregetvén *Herschel* a' csilloncok tetemüket, úgy találta, hogy *Wega* a' *Lant* csillagképben átmérőjével 37-szerte haladja meg a' napot; *Aldebarán* a' bikajegyben 160-szor nagyobb átmérőjű; *Capellának* a' kocsis csillagzatban 263-szor számolta átmérőjét nagyobbak a'

*) Ezen *Asteroidok*' 4 golyóik összesen is földtekénnek csak 33-ad részét teszik, és így egybevéve sem igen sokkal nagyobbak holdunknál; fölüléte *Vestának* különösen akkora sincs, mint *Svédország'* tér lapja. Így itél *Littrow*' úr a' már érintett *Astronómájának* első részében a' 99-dik lapon.

napénál. Ez, annak belső ölében *Merkur*, *Venus* és *Föld* pislonczival szintolly tágas helyet találna a' forgásra, mint a' mekkora téren most velük kényelmesen hömpölyög; *Siriust* a' nagy kutya csillagzatban napunknál szinte milliószorosa nagyobbra böcsülik. De mi ez ismétlen ama főcsillonczhoz mérve melly körül a' világrendszernek számtalan napjai minden hozzájuk tartozó csatlósaikkal egyetemben tán millió évek' lefolytuk után végzik harmóniás keringésüket.

E.

A' csillagok' mozgásuk általában.

Felettébb fontos részei a' teremtésnek a' csillagok, 's mind az: mi bennük 's rajtuk van — egybevéve, világ' nevezete alatt esmeretes, — a' honnét világtesteknek is hívattatnak. Ezek előttünk az ég' öblében úgy jelennek-meg, mint villágító pontok vagy kerekcs lapos fénykarikák. De ók ilyenek nem lehetnek. Mert, ha olly piczir-kák volnának, messzűnnen nem tündökölnének, különben is lapos tányérforma testek a' szabad levegőben sem nem támadhatnak, sem nem lebeghetnek. A' természettan' elvei szerint híg vagy lágy testek a' léghen egyedül csak úgy mozoghatnak, ha gömbölyűek. Ilyenek már az eső 's más nedvek' cseppjei, úgy az általunk fújt szappanbukorékok is. E' szerint keletkeztek szinte minden világtestnek okvetetlenül folyónak vagy hignak kellettett lennie.

Ha valóban lapos karikák volnának az égi testek, talán egykor 's máskor csak szemünkbe ötlenék azoknak keskeny szélük, mellyből a' tányérnak vastagságát kinyomozhatnók. De minden csillagnak szüntelen csak fél oldalát láthatjuk. Hu-

zomos vizsgálat után világosan észrevehető, hogy majd a' keleti, majd a' nyugoti fele változik. Nemelly foltok vagy egyéb jegeik lassankint bellyebb lépnek a' karikába, míg azon közben a' szélére mások érkeznek. Nyilvános jele ez annak, hogy az égi testek fordulnak, 's hogy annál fogva a' másik oldaláról valami előjő, mint a' golyóbison tapasztalhatni. Ez holdunkon legszembeütlőbben kitűnetkező; de még több messzebbálló csillagok körül is kinyomozható. Ugyan mik is lehetnének ezek egyebek, ha csak nem gömbölyű testek avagy tekék? Hogy ezen állítás olly bizonyos, mint $2 \times 2 = 4$: azt a' már fölyebb előadott okok és sok más türelmes hosszas vizsgálódások eléggé megvalósítják.

A' gózkörben vagy *aetherben* toll könnyűséggel lebegő golyóknak lehetetlen megállaniok vagy vesztegleniek, — ugyan is ebben az esetben előbb utóbb az ő Főnapjukba visszarohanának; sőt a' természet' törvénye szerint azoknak szakadatlan mozgásban kell maradniok. Ugy de mi tartja — az itt a' kérdés — annyi megszámlálhatatlan égi testeknek iszonytató terheiket a' világ' véghetetlen téreiben szabadon repkedve? Minő titkos erőt ad azoknak a' golyó alakzat? 's mi szárnyasítja meg jelesleg a' pisloncoknak 's üstökönczöknek Napjuk körül rendesen kimért utjukban futásukat? Miért soha ellankadva meg nem állanak, hanem végezvén pályakörüket, mintegy megifjodva újított ösztönnel kezdik keringő tánczukat?

Itt Istennek minduntalan közbejövő 's csudatevő hatalmára hivatkozni: annyit tenne, mint ama' fontos kérdéseket nem megfejteni, hanem a' csomót egyszerre kettévágni. Hihető: hogy a' világ' nagy mestere mindjárt kezdetben amaz égi golyók' anyagába 's hömpölygésükbe olly törvényeket öntött, mellyeknél fogva magukat nem

csak tekeformában alakíthaták és abban a' formában megtarthaták; hanem az ő hosszú útaitak változás és zavar nélkül emlékezzhetetlen idők óta folytathaták is. A' nehezkesedés volna tehát az ő golyó-alakzatjoknak egyetlen főoka, úgy mozgásuknak is hatalmas rugója. Ez a' megfoghatatlan erő mindennemű testekben létezik, és az anyagnak alkalmasint szintolly tulajdona, mint a' kiterjedtség.

A' nagyobb égi testekben kell képzelnünk a' mindent magához vonzó (*vis centripeta*); a' kisebbekben pedig az eltávozó (*vis centrifuga*) erőt. Így p. o. a' Nap a' maga szörnyűséges testtömegénél fogva minden kormányja alá tartozó tekéket az ő nagyobb vagy kisebb távlatuk' négyszögéhez képest *) gyengébben vagy erősebben magához vonja, idézi, úgy hogy, ha ezek egyedül erre az erőre (*vis centripeta*) volnának szorítottva, — a' Naphoz mindig jobban jobban közelítenének, 's végtére abba visszaesnének. De másfelől meg a' pisloncok eltaszító erővel (*vis centrifuga*) bírván — minduntalanul igyekeznek egyenes vonalban a' naptól eltávozni. 'S míg ezen középponti kettős erők által hajtának, a' napkörűli kerekcsútra folyvást visszatérni 's karikázni kéntelenek. Hasonló törvények szerint mozognak a' csatlósok is főpislonczaik körül. Ezt kicsinyben is tapasztalhatni. Így p. o. a' kő földre esik, ha azt kezünk-ből kiejtjük; de zsinegre kötve 's magunk körül csóválva — eltávozó erőt mutat. Azonban e' hatalmasan munkálkodó erőknek oka — idáig a' leg-

*) E' szerint a' kétszeres való távolságnál négyszer, a' háromszorta valónál pedig kilencszeres gyengébb erővel szívja középpontjához a' pisloncokat, 's úgy tovább.

fellengzőbb eszű természetbúvárok előtt is kitanulhatatlan titok maradt. *)

A' pisloncoknak valamennyire tojásdad hosszúságú útaik vannak, mellyek nagyobb kisebb *excentricus ellipsisek*; 's nagyobb vagy kisebb átmérőjük tengelynek hivattatik. A' tojásdad körnek egyik gyújtó-pontjában a' Nap van helyezve. Ez az oka, hogy földünk is teletszaka 700,000 mértfölddel (ez az ő körpályájának 60-dik része) esik a' Naphoz közelebb, mint nyáron. A' Nap a' maga vonzó erejét a' pisloncoknak hozzája közeledésükkor (*perihelium*) élénkebben mutatja ki. Hogy ezek azonban a' Napnak rájuk illy egyeránytalan befolyása mellett, azon egy idő alatt még is változhatatlan sebességgel pályakörüket mindenkor benyargalhassák — az *apheliumban* ezen a' naperánti nagyobb nehezkedő erőt okvetetlenül ismét egészen el kell veszteniök. Minthogy pedig azok szakadatlanul ama' finom légben (*aether*) hömpölyögnek, melly ha bár még olly vékony is — futásukat lassankint fentartóztathatná; 's végre szinte meg is állíthatná: tehát a' teremő Napunknak a' pisloncokra ható annyival fölözőbb vonzóerőt adott, mennyi e' csekély ellenállás' meggyőzésére és a' befejezett körpályájuk után — az ő előbbi nyomaikba mind annyiszor visszarántására múlhatatlanul szükséges.

De mikép' tudhatni hát meg a' mozgás' minéműségét? Valamelly csillagnak fölületén észre-

*) Hogy a' kő — ha semmi sem tartóztatja — függőlegesen a' földre lepottyanik, még a' közember előtt is esmeretes, és az reá nézve semmi különös dolognak sem tetszik; de annak, hogy ez miként történjék meg, még maga a' nagy *Newton* sem tudá végére járni! A' nehezkedés' törvényére 's az arról helyes okoskodásra egy kertben magános sétálása 's elmélkedése közben valamely magas fáról hegyibe pottyant alma fígyelmezteté legelsőben.

vett esmérhető jegyekből kilehet tapogatni, mennyi idő alatt fordulhat az meg maga körül. Ha pedig egyszer a' pisloncznak főcsillagátóli messzesége kinyomoztatott: akkor már az ő útjának mekkoraságát és az időnek azon mennyiségét is, melly alatt azt bevégi — tartós vizsgálatok által felfedezhetni. Így p. ó.

Ama' 29 világokra sűgárait lövellő és azokat mintegy gyeplón vezető felséges *Nap* maga is mozog, 's nevezetesen $25\frac{1}{2}$ napok alatt tengelye körül egyet perdül, az ő pisloncjai pedig csatlósaikkal 's üstökönceikkel együtt közelebb 's távolabb körben fényes trónját több 's kevesebb idő alatt pontos hűséggel kerüldözik. És pedig név szerint

Merkur 50 millió mértföldnyi körpályáját 87 nap, 23 óra és 25 első percz alatt kifutja, 's minden sekundában $6\frac{7}{10}$ mértföldet halad. *Venus* 95 millió mértföldnyi utát 224 nap 'sat. végezi; minden másod perczben $4\frac{9}{10}$ mértföldet hátrahagyván.

Tellus 132 m. m. keringését 365 nap, 5 óra, 48 első, és 47 másod percz alatt befejezi, a' mi nálunk egy esztendő't tesz; egy sekundában $3\frac{2}{3}$ mértföldet gördül.

Mars 200 m. m. pályáját 1 év, 322 nap alatt bejárja; minden másod perczben $3\frac{4}{10}$ mértföldet haladván.

Asteroides. Itt az egyik pisloncztól a' másikig nyuló köznek csudálatos rendje hirtelen megszakad, 's *Marson* túl *Jupiterig* igen nagy üresség áll elő. *) Az égvizsgálók e' téren régóta mél-

*) *Keplert* (ki Regensburgban nemzete' gyalázatára 1631-ben a' legszorongatóbb inségek közt hala-meg) tudománya olly nagy polczra emelé, hogy egy sortörvényt alapíthatna-meg, mellynél fogva teljes lehetőséggel erősíthette, hogy a' *Fürmenten* a' hízagos

tó joggal gyanítottak más — a' többi pislonczokhoz hasonló égitestet, 's mind addig kutalódtak is, míg nem a' messzelátó csók által 4 csillagpontotskákát felfedeznének, de a' mellyek nem úgy látszanak, mint apró hold karikák, hanem nagyon idomtalan alkatúak, igen változó villágúak és csak nagy fáradsággal megkülönböztethetők. Ezeket egyébb-eránt úgy tekinthetni, mint egy egész égi testnek összevezűzött darabjait. A' nyomozások még mind egyre folytattatnak e' tájon, azon remény' fejében, hogy még több illy csillagdarabok is fognának felfedeztetni.

Vesta — a' mint állítatik — 48 m. m. utát 3 év és 288 nap alatt futja-be, *Ceres*, *Juno* és *Pallas*, pedig 58 m. m. pályájokat 4 esztendő, 136, legföllebb 222 nap mulva végezik.

Jupiter a' legnagyobbik pisloncz 682 millió mértföldnyi keringését a' Nap körül 11 esztendő 's 31 nap alatt végrehajtja, minden sekundában $1\frac{9}{10}$ mértföldet haladván, ön tengelye körül pedig képzelhetetlen sebességgel pergelődik, nem kerülvén bele egészen 10 óra. Ott a' napvillág 25-te gyengébb mint nálunk. *Saturnus* 1,280 m. m. nyult kerek ösvényét 29 év, 169 nap mulva bejárja; minden másod perczben $1\frac{3}{10}$ mértföldet haladván. A' maga körüli megforduláshoz csak 10 óra kívánatik, 's e' szerint 50-szerte sebesebben perdül, mint földünk a' maga tengelye körül. Ugy látszik, mint első nagyságú csillag. *Uranus* 2,514

közben egy új pisloncz fogna előtűnni, 's állítása megvalósult. Minthogy a' planeták közötti tér majd nem kettőztetve nő, a' mint azok távolabb esnek a' Naptól; azonban a' *Mars* és *Jupiter* között fenmaradt nagy tágosság a' törvény' kifogásait mutatván, gyanítá, hogy köztük valamelly bujdosó csillagnak léteznie kell, 's jelen századunk' hajnala *Ceres*, *Pallas*, *Juno* és *Vesta* felfedeztetésük által dicsőített-meg.

m. m. utát 84 esztendő alatt futja-be, 's minden másod perczen $\frac{9}{10}$ mértföldet szok haladni. Pusztá szemmel nem látható.

Ezekon kívül még a' *csatlósok* vagy *holdak* is mozognak, 1. földgömbünk' drabantja 324,000 mértföldnyi útát hónaponként 27 nap, 7 óra, 43 minuta alatt elvégezi; minden órában 500 mértföldet haladván.

2. *Jupitert* megkerülik az ő 4 holdjai, u. m.

	<i>nap</i>	<i>óra</i>	<i>minuta alatt</i>
κ	1	18	28
ν	3	13	14
ι	7	3	43
γ	16	16	32

3. *Saturnust* *) megkerülik az ő hét holdjai, u. m.

α	—	22	40
β	1	8	53
γ	1	21	18
δ	2	17	44
ε	4	12	25
ζ	15	22	41
η	79	7	54

4. *Uranust* megkerülik az ő hat holdjai, u. m.

a	5	21	25
b	8	17	1
c	20	23	4
d	13	11	5
e	38	1	49
f	107	16	40

*) *Saturnus* messzelátó csón tekintve minden holdjával 's gyűrűjével együtt csupán egy forint nagyságú tért foglal-el az égen.

Egy úttal még többféle tekintetekből bővebb megismerkedésre méltók különösen

I. a' Nap.

Minden csilloncok között leginkább magára vonja figyelmünket ez a' pompás égi test, a' világosság, melegség és minden élet' anyja, melly mint egy a' maga rendszerében uralkodó méltóságos király roppant nagysága 's tömegének sulyja által a' körülötte hengergő világokat, a' minémük a' pisoncok, holdok és üstökönczök, kitűzött pályájokban legszebb renddel forgatja, kormányozza, 's az ő egymásraható erejüknél fogva úgy korlátozza, hogy szélesen kiterjedő birodalmában soha vésszel fenyegető zavar; rendbomlás avagy tévedés nem történhetik. Ezen iszonyú túlnyomóság egészen bátorságosítja országlását. De ha már a' föld testének tulajdoni felől is (noha a' nyomozások több évezred óta folytattatnak) még mindig olly hijánosok esmereteink: csudálkozhatni azon, hogy a' Napról még sokkal kevesebbet tudunk, vagy csak azért is, mert ezt olly távolról kell vizsgálnunk, melly minden ember' fogalmát föllúlmulja, 's mellyen semmi testi szem sem képes keresztülhatni. Ennél fogva meg kell elégednünk a' legáltalánosb karakterisztikával, 's kéntelenek vagyunk a' nap' alkatának pontosb meghatározását részint olly boldog lényeknek, kik ahoz közelb eső világtestek' lakosaik, részint pedig még jövő évezredeknek is, midőn t. i. a' vizsgálatokat *mechanikai* 's *optikai* segédeszközök által talám már olly magos fénypontra jutották, mellyről a' jelen időben még képzetünk sincs, — átengedni

A' legtökéletesb látcsók a' napot most úgy mutatják, mint ragyogó fénytekét; mellynek átmérője 109-szerte nagyobb a' földgömbéénél; fü-

lőlete pedig 12,000. tágasb lakhelyünk' térlapjánál. Anyagának alkota tengervizünkhöz hasonló, 's egész testtömege 337 ezerszer nehezebb csak, mint földünké, következésképen négyszerte ritkább ennek tömegénél. Az is bizonyos, hogy ott a' súlynehezedés 28-szor nagyobb, mint a' föld' színén, úgy hogy míg nálunk valamely test egy másod perczen 15 párisi lábnyit esik, azon idő alatt a' napban 420 lábnyit halad alá felé. Főületét iszonyú fényözön borítja, melly mindenfelé szüntelen annyi sugárokat lövell, hogy egész rendszerét megvilágosíthatja.

Álladalma csak színleges; valóságos nyugalom vagy veszteglés nála szintúgy, mint más égi testeknél teljes lehetetlenség. A' Nap *először* már a' pisloncok' vonszó erejük által is nyer némi mozgást, melly szörnyű túlnyomósága miatt noha csak kevesé észrevehető, még is a' maga közélponti körében holmi ingadozása (*mutatio*) által kitűnetkezik. *Továbbá* a' nagy világtérben neki is van körmenete, melly az előbbinél sokkal fontosabb. De ezt gyorsaságára 's erányzatára nézve csak nehezen 's idő jártával nyomozhatni-ki, mert egy részről a' legközelebbi csilloncok is olly messze esnek tőlünk, hogy a' napnak hozzájuk közalgését csak akkor vehetni észre, midőn az már tetemes; más részről azért is, mivel ezen rendszer' minden pisloncza, csatlósa 's üstökönce is a' fő vagy vezérttest után vonatik. Még egy *harmadik* mozgása is van a' napnak, mellyet mind valódi léteztére, mind gyorsasága — 's erányzatára nézve tökéletesen kitanultunk. E' pedig öntengelye körüli forgása; melly mozgás keletről nyugotnak tartván, mindenkor 25 nap, 7 első, 's 12 másod percz alatt végződik, mint azt a' napfoltok' vizsgálati ellenmondhatatlanúl bizonyítják. A' setét napfoltok különböző alakú — 's nagyságuak.

Tudós *Boguslawski* Boroszlói Professor 1834-dik év' vége felé 1,500 mértföldnél szélesebb napfoltot vett észre, melly lassankint megkissebedett. De néha már 10—20 ezer mértföldnyi kiterjedésűeket, sőt akkorákat is fedeztek-fel, mellyek 200 millió □ mértföldet foglaltak-el, az az: husszorta nagyobbak voltak, mint a' földgömb' térképja. — Ezek a' napkarika' keleti részén előjövén, azon rendszeren a' nap' áttalója felé vonulnak, 's megjelenésük után 13 napra a' nyugoti szélen ismét elenyésznek.

A' napfoltokat — még csak nem szinte régeben is, midőn t. i. a' nap tűztengernek gondoltattott — a' megégésből hátramaradt szeneknek és salaknak tartották. Most már azon nagy előhaladások, mellyekre a' műszeres csillagászat emelkedett, majd nem kétségen kívül valóvá tevék, hogy azok valóságos horpadások 's torkolatok legyenek, mellyek a' napot környező fényboréknak erőszakos megnyílása által támadnak, min keresztül a' napnak benső 's a' fénytengertől megmesztelenített testét, vagy tán csak setét gózkörét láthatjuk. Egy illy repedés vagy mélység' hegyének átmérőjét *Schröter* 3,600 német mértföldre határozta; de az illy méréstket pontossággal felszámítani véghe-tetlen nehéz. Fontolóra vévén e' szerint a' napfoltok-nak sokaságát, 's némelleyeknek iszonyú nagysá-gát, képzelhető azon *revolutionak* rettentés ereje, mellynek a' Naptestén történnie kell, hogy a' fol-tok származhassanak, mellyeket a' Napnak tenge-lye körüli szokatlan gyors mozgása (*vibratio*) ál-tal az azt környező fényburok egyensúlyjának meg-bontása okozhat. Mik ezen *revolutiók*hoz képest a' mi üvöltő viharaink, és dühöngő forgószeleink, sőt földrengéseink is? Talán annyi sem, mint egy kéz-ből történt kőhajítás' ereje azon erőhez képest, mellyel a' golyó valamely jól megtöltött ágyúból kirepíttetik. Vettek már olly napfoltokat is észre,

mellyek a' hang sebességét föllülmúló gyorsasággal iramlának előre. Így p. o. 1800-ban egy illy napfolt egy másodpercz alatt 60; egy másik 1802-ben pedig szinte 82 német mértföldet haladott.

Általában a' Nap látcsókön tekintve — sehol sem róna, hanem tele van darabos egyenetlenségekkel és változó rovátkokkal. Némelly tájak fényesb világ által különböznek másoktól, 's azért fényfoltoknak 's *napszövétneknek* is neveztetnek. Ezek a' napfáklyák többnyire a' nagyobb sötét foltok' tózsomszédságában találtnak, 's ragyogóbb fényük onnét ered, hogy ama fényözönnek, mint valamelly fejér patyolatnak erőszakos elszakításakor — annak azon része, melly elválasztatik, a' hozzá közellévő többi részekre omlik; mellyek az ott öszvetődult világtömegei által aztán sokkal tündöklőbb fényt is nyernek.

Mi tehát a' Nap valóban? Minden bizonynal inkább *fény* — mint *tűztenger*. Ugyan is létezhet-e tűz a' nélkül, hogy táplálékot kapjon, 's éghetne-e valamelly test ezredekig, a' nélkül hogy nagysága 's tömege észrevehetőleg fogyna! A' tűznek magát előbb utóbb meg kellene emésztenie, mi a' Nap körül épen nem tapasztalható. Honnan kerülne az az anyag, melly a' nap' tűzének mindig új élelmet szerezhetne, 's azt fentarthatná? Egyébberránt is — a' helyett, hogy minél közelebb jutunk a' Naphoz, annál nagyobb hévséget érzünk, egészen ellenkezőt tapasztalunk. A' legmagosb hegyek' csúcsaikat lám örök hó fedi, 's a' föllebbi légtérekben minden életszeres létezés megsemmisítő 's dermesztő fagy uralkodik.

Így a' Nap' nem tűz, hanem csak tűznemű foganatokat szülő Test. Röviden szólva, minden testben van bizonyos mennyiségű tűzanyag, melly bár mi oknál kiszabadulván tüstént melegséget támaszt, 's repülő természeténél fogva más közele-
tében

tében lévő testekre is kihat közlekedése. A' hévanyag' kibontakozása többféle módon történhet, u. m. forrás, ütközés, leginkább pedig dörzsölés és világosság által. Valamint a' hideg aczél a' hideg kovából tüzet idéz ki: hasonlólag a' Napnak fénysugárjai—bár ha magokban hidegek is—iszonytató sebességük miatt (másad percz alatt 40,000 mértföldet haladván) minden test felületének részeit reszkető mozgásba hozzák, mi ugyan azon következtetést szüli, mellyet a' dörzsölés. Az egész Naprendszer igen finom anyaggal — *aetherrel* lévén kitömve, a' világosítás az önfényű test' felületének legvékonyabb részei' reszketésében áll, melly épen így megy által az *aetherbe*, 's abban tovább tovább úgy gyarapszik, mint a' hang szokott, 's végre szemünkben a' világosság' érzetét okozza, e' pedig sebessége által a' testekben létező tüzanyagot kifejtven — szüli a' melegség' tapasztalását. Ennél fogva a' világosság leghathatósb hévségét gerjesztő szernek mutatkozik, a' nélkül, hogy önmaga melegség volna! A' mondottakból kitetszik, hogy a' Nap is sötét test, csak hogy olly borítékkal (*photosphaera*) van környezve, melly fényt lövell 's áraszt. Némelly égvizsgálók azt állítják, mintha a' Naptekének fényburokja 3— vagy 600 mértföldnyit fogyott volna. Ha ez való, azt kell hinnünk, hogy ez a' sugárboríték a' Nap golyóbisától bizonyos időben eltávozik, 's szélesebben kiterjed, mászor ismét közelebb leszáll hozzá, és összébb vonódik. De az illy nagyobbodásnak és kissebbedésnek; valamint a' sok 's tetemes napfoltoknak is a' földünkön lévő melegre 's világosságra semmi kártékony befolyásuk sem tapasztalható.

Minő nevezetes Test a' Nap az égen! Minő erők azok, mellyek annyi millió mértföldnyire kiterjednek, a' legtávolabbi pislonczig is elhatnak és amaz iszonyú üregben mindent megvilágít.

nak, melegítnek, mozgatnak és éltetnek! Minő bámulandó annak csigás útja, mellyen mint valamely borsajtón ama 12 égi jegyek' fokain majd fel, majd alájár 's tekerül! Mi jótékony a' villág — és hévanyag' befolyása! Ott, hol a' Napsugárok függőlegesen hullámszik, egészen más alakzatúak, színűek, természetűek 's neműek a' testek, mivel a' világosság 's melegséganyag bővebben kibontakozik, mint az olly tájokon, mellyekre a' napfény csak rézsútosan eshetik. A' forró öv alatt teremnek a' legbátrabb, nagyobb 's erősebb állatok. A' madarak és bogarak' ékesítvényük pompás és tündöklő. A' virágok' színük tüzes, a' gyümölcsök' ízük legnagyobb mértékben fűszeres. Ott van a' nemes érczek 's drága kövek' hazájuk is!

Még egy két szó a' csilloncok' mozgásukról.

Megfelelnek-e az álló csillagok idáig divatozott elnevezetésüknek? az az: állanak, veszteglenek-e azok valóban minden mozdulás nélkül? Ez olly kérdés, mellynek megfejtése a' mi korunk' dicsőségére válik! Mert ellenükre a' régieknek, kik imilly nevet adtak az önfényletű égi testekre, a' hosszas tapasztalás és fáradhatatlan kutatás ugy mutatja, hogy azok egyedül csak a' mi gyenge nézetünk szerint látszanak nem mozogni, — tetteleg pedig helyüket változtatják és parányi körmenetet tesznek. Az *Astronomusok* előtt már 29 csilloncznak mozdulása bizonyos; a' többiek-ről pedig az okoskodás háritja el a' kétséget. A' mi deli Napunkhoz hasonló többi csilloncok is, mint annyi felséges égi testek alkotó részei e' roppant Világnak, mellynek fenállása, rendje, 's tökéletessége azt kívánja, hogy ezek a' nagy Mindenségnek közepe körül függőleg szinte forogja-

nak és kormányoztassanak. Ez okból méltán állíthatni, hogy még azon csillagok is, melyekben mind eddig mozgást észrevenni nem lehet, szintűgy annak törvényei alá vettettek vannak, valamint azok, melyeknek mozdulások felől többé legkisebbet sem kételkedhetünk.

Egyébiránt pedig ama' színleges rendetlenségben, mellyben a' csilloncok' táboraik egymás közt állani látszanak, egy okos személy sem ütközhetik meg; mert a' bölcs Teremtőnek munkáiban zavarodást vétek nélkül még csak gondolni sem lehet. Önszemünk' csalatkozása az csupán, 's nem rendetlenség, (így képzeljük a' messze országúton menő katona csoportokat állani, vagy a' sűrű erdőségben a' fákat zavarban lenni) melly azonnal elenyészik, mihelyt meggondoljuk, hogy Naprendszerünk olly helyzetben van; honnét a' csilloncok' csudálatos rendjüket első tekintettel kívenni sem lehet. Szoros rend valójában és tökéletes harmónia uralkodik a' csilloncok' seregük közt, 's épen ez hirdeti legharsányabban Istennek felségét. Mert valamint a' csatlósok pislonczaik körül, ezek viszont és az üstökönczök tulajdon napjaik körül szüntelen hengeregnek — és azokkal együtt Naprendszereket képeznek: úgy ezek ismét minden osztályaikkal egy leg és legközepén nyugvó — nagyságával minden égi testeket meghaladó iszonyatos *Nap* körül keringenek, és több millió évekig saját pályájuk 's körüdejük' legkisebb megsértése nélkül végzik forgásukat. Ezt a' tökéletes remekül öszveszerkesztett nagy *Egészt*, ugymint minden égi testeknek együletüket — *Mindenségnek* vagy is nagy *Világrendszernek* nevezzük.

II. *Földtekénk' alakzata más égi testekből szemléltetve.*

Ez a' számtalan milliónyi valóságoknak tanyá-

jokúl szolgáló 's az Ég' megmérhetetlen öblében uszkáló gömb bátorszívű emberektől már több ízben körülhajókáztatott. Egy esztendő alatt ezt az utat, melly egyenes vonalban 5400 mértföldet tesz — minden napra 15 mfdt számlálva — ellehetne végezni; hanem a' földkerekségnek nagyobb részét elborító tengerek, úgy az örökös hóval fedett csúcsaikkal szinte a' felhőkig érő hegylánczok miatt a' mérész zarándoknak sokat kell kerüldöznie. Egy olyan világ, mellyet illy rövid idő alatt körülvitörházhatni, nem tetszhetik igen nagynak. 'S ha jól fontolóra vesszük, valóban nem is különös nagy ez a' csillag, mellyen mi ideig óráig mulatunk, sőt a' legkisebbek közül való azon égi testek' sorában, mellyeket éjjelenként hozzánk levilágolni látunk. Egyedül önkicsinységünk, melly nekünk mind arra nézve, mit tapasztalunk sinórmértékül szolgál — teszi ezt nagygyá, 's megmérhetetlenné; holott ez a' határtalan Világ' egészéhez képest hasonló egy csekély porszemhez, mellyel a' szélszabad kénye szerint játszadoz. Sok helyeken ugyan 1500 lábnyi kötéllel sem érhetni el a' tenger' fenekét; de ha bár olly örvényei volnának, hogy a' legmagasb 26600 lábnyi — bérczeket is elnyelhetné, mi még alig tenne egy magyar mértföldet; még is ez a' magosság a' földtekéhez képest csak akkorának látszanék, mint egy almára ragadt fővenyetske. Pedig az a' mi olly nagynak mutatkozó Földgolyónk — a' Mindenségben viszont — mint egy csepp víz az Oczeánban egészen eltűnik. Melly piczinyeknek kell akkor magunknak is lennünk, mert csak mint valamely apró férgek a' fák' levelein — úgy mászkálunk mi e' földnek zöldellő lapályain! 'S mind ezt tudván 's érezvén — oh büszke por! nem áttalanál-e még is duzzadozni.

De jer hát — tanuld meg piczirka lakhelyedet esmerni, 's aztán pirulj! Millyen lehet az ég

üregében ez a Földgömb, melyet sok kábák gyáva együgyűségükben az egész teremtés' egyetlen egy végcéljának tartanak — ha mi azt a nap' országához tartozó többi pisloncokból vizsgálhatnók? A' legközelebb szomszédos Holdban még jókorának mutatni magát, mintegy 14-szer nagyobb-nak, mint nálunk a' hold. Mivel a' hold földköri futásában sarka körül csupán egyszer fordul meg: tehát földgolyónkat a' holdnak csak az inensó feléről láthatni meg. Onnan nézve földünk az ég' boltján mozdulatlanul lebeg, t. i. a' félgolyóbis' közepének a' tetőponti tájon, a' hold' szélén lévőeknek pedig a' látkörön. Minthogy pedig a' Föld épen az a holdra nézve, a' mi a' hold nekünk: természetesen következik, hogy Földtekénk' világa hasonlólag fogy és telik. Azon kívül földünk 24 órás forgásának a' holdban igen szépen kell kitűnetkeznie, 's onnét tengereinket 's szárazainkat is a' homályosb 's világosb részek 's árnyékozatok által könnyen meg lehet különböztetni. Képzeltető, mi dicsó, pompás nézetet szerez ottan ez a' tündér tünemény!

Ha pedig Földünket ama 400-szorta távolabb lévő Naptól szemlélhetnők: az csak mint valamely picziny — 17 másod percnyi csillag, tán mint most nálunk *Merkur* — úgy mutatkoznék. *Merkurban* már valamivel nagyobb-nak látszanék. *Venusban* (az esthajnalcsillagban) melly nagyságára nézve majd nem földünkkel egyez, csak nem mindég egész fényben akkorának tetszenék, mint nálunk a' fényében változó *Venus*; noha inkább hihető, hogy az ott nem olly eleven színnel ragyog, mint itt *Venus*, mivel a' föld' föllete nagy részint vízzel van borítva, melly a' világosság sugárainak bizonyos részét magába veszi. — *Marsban* földünk legfőlebb is még mint egy első $\frac{3}{4}$ percnyi átmérőjű csillag fogyó fényben tünetkezik.

Ellenben már *Jupiterben* semmit sem tudnak földünkről. De tegyük fel, hogy valamelyik csillagászunk oda áthelyeztethetnék, 's onnét derék meszszelató csők által pislonc-lakunkat, mint egy piczirka csillagot végre felfedezné; vallyon rábeszélhetné-e *Jupiter'* lakosait, ha létükbe azok is szint-úgy kevélykednének, mint mi (ámbar arra nekik sokkal több okuk lehetne), hogy ennek a' bajosan fellelt morzsa fénylő pontnak lakosai legyenek? Hát *Saturnus* és *Uranusból* fel lehetne-e Földünket keresni? Onnét teljes lehetetlenség volna a' legtökéletesebb szemcsők által is ennek a' kelő 's alkonyodó Nap' fényében legkissebb nyomára akadni.

III. A' Földgömb' holdja.

Ez a' mi pisloncunknak hú testörje, 's körpályájában egyetlen egy nyájas úti társa legközelebb esik hozzánk — u. m. 51000 mértföldnyire, hová tőlünk a' kilőtt ágyúgolyó 23 nap alatt átrepphenetne, 's 30 egymásra tornyozott földteke épen a' holdig felérne. Jóllehet pedig rá nézve a' többi égi testeknél nagyobbak látszik: mindazáltal egész naprendszerünkben bizonyosan egy ő a' legcsekélyebbek közül. Golyójának átmérője 3 $\frac{1}{2}$ -szer, térlapja 14-szer, tömege pedig szinte 50-szer te kisebb, mint a' Földé. Körülöttünk minden hónapban — ez az ő körideje egyet kanyarúl, 's e' közben a' Napnak egyenkint minden oldalait neki fordítja. Jó barátunk minékünk a' Hold, mert a' Naptól felfogott fényével megvilágosítja a' földi tárgyakat és éjji ösvényünket. Kár hogy derült arczája folyvást ránk nem mosolyg. De már ez lehetetlen. Mert a' Naphoz közelebb jutván, mint egy közibénk és a' Nap közé jó; 's természetes dolog, hogy a' napsugárok az ő föld felé fordított

oldalát nem érhetik. Ekkor nem látjuk, 's ez az Ujhold. Nehány nap mulva annyira előre halad, 'hogy a' Nap annak felénk fordított színéből egy részt megvilágosít, mellynek sarló alakzata van. *) Ez az első negyed. Világos fele naponkint növekedik 's mintegy hasasodik, úgy hogy 14 nap után a' Nappal egészen általellenben lebegvén — legszebb fényben díszelg. Ez a' hold' telte. De mivel keringőst jár, a' Nap' fénye 7 nap mulva felénk fordított tányérának csak felére süt. Most már az utolsó negyed áll be. Ezentúl tovább tovább haladtában a' Naphoz közelebb esik, úgy hogy 29 nap, 12 óra, 's 48 első percz alatt ismét uj holdat szerez. Már ezt az elkésést (különbben csupán 27 nap, 7 óra 's 45 minuta kivántatván egyszeri fordulatához) onnét magyarázhatni meg, mivel azon időközben útjában a' föld is odább iramolván, míg magát azzal egy arányba teheti, 2 nap, 5 óra, 5 minuta telik bele, hogy azt új holdi alakzatában viszont megpillanthassuk. 'S épen ez az oka, hogy ámbár egy esztendőben 13-szor kerül meg kör pályáját, még is csak 12 hónapot számlálunk.

Éjjelenkint csak addig világítja meg, míg a' Naptól illendő távolatban áll. Első negyedkor már délben feljő, 's a' holdvilág estvétől éjfélig tart. a' mikor a' látkörön alól lép. Hold' teltekor nap alkonyattal tetszik fel, 's egész éjtszakánkat felderíti. Az utolsó negyedben éjszélkor kel fel, 's az éj' hátra lévő részét reggelig megvilágítja, a' midőn szelíd villága a' Nap' tündöklő fénye által el-

*) Utolsó negyedkor is ilyen formája van, csak hogy megfordított erányban — e' verskint:

„Dextra cavum veteris complebit, laeva recentis;
Hoc aetas lunae noscitur indicio.“

takartatván, bár nappal is látkörünkön van — láthatatlanná leszzen.

A' holdnak a' gőzkörnél fogva tagadhatatlan befolyása van az időjárásra, úgy a' beszívott lég által testünk' nedveinek folyására, (innét bizonyos nyavalyákra, 's név szerint az álmjárásra) — úgy tengerdagadályra 's apályra nézve, 's annál nagyobb, minél közelebb esik hozzánk, p. o. újholdkor és hold' teltekor. Néha nekünk a' napfényt is meghomályosítja, midőn t. i. az ő útja a' földnek körpályáját keresztül metszi, egyenesen a' Nap és Föld' tekéi közé lépven. De ezt a' kölcsönt annak ottan ottan a' Föld is visszaadja, mikor ez egyenes vonalban a' Hold és Nap közé esik.

Egyébbéránt Földünk — midőn nappaltan a' Nap által megvilágosíttatik — a' Hold' lakossainak szinte akkint világol az égen, mint valamelly pompás Hold. Onnét a' Földünk fénylő oldala 14-szer nagyobbnak mutatkozik, mint mekkorának mi a' Holdat látjuk. A' Hold' lakosainak minden éjjel földfényük van; mert ott egy nap olyan hosszú, mint a' meddig a' nap előtt áll, t. i. 14 nap 's 14 óráig tartó. Az alatt a' másik oldalán éjszaka dereng, 's ez a' sötét fele szüntelen felénk lévén fordítva — természetesen a' földfény deríti fel hosszú éjjelét. Hanem a' Hold' világosításának változása egészen ellenkeznek a' Földéével. Mikor a' Hold tőlünk távoztában a' Nap mögé rejtezik: ekkor az első felén van éj. Midőn nekünk újholdunk van: ott föld' telte kedveskedik. Mikor mi az első negyedet látjuk: ott az utolsó negyed mutatkozik. Midőn nálunk napfogyatkozás, ott föld'sötétülés van; midőn itt viszont holdfogyatkozás, ott nap'sötétülés szokott beállani. Ezeken kívül a' Holdban még más sötétedéseket is vehetnek észre, mert a' Földgolyó minden hónapban néhány pisloncokat eltakar előlük.

A' Hold évei különbözőleg határozatnak meg. Némelyek az ő Földkörül keringésének idejét nevezik egy esztendőnek; így a' holdbeliek 12 esztendőt számlálnának addig, míg mi egyet végeznők. Mások azt az időt tartják egy évnék, melly alatt t. i. ő is a' Földel együtt a' Nap körül egyet fordul. Már ezen esetben egy esztendő ott is olly hosszú volna, mint nálunk; de csupán 12 nappalai 's szintannyi éjjelei lennének.

A' Holdból tekintve, úgy tetszik, mintha a' Földgömb az állatkört hónaponként befutná. Ha mi a' Holdat a' *Kos* jegyben látjuk, ott a' Föld a' *Mértékben* tünetkezik; ha pedig mi azt a' *Bak* jegyben szemléljük: ott a' Föld a' *Rákban* jelenik meg. — A' Holdat a' Naptól vizsgálva — bár előtte mindig teljes fényben ragyog is — alig lehetne észre venni; *Merkurból* is csak jó látcsók által valameunyre; *Venusból* pedig pusztá szemmel is deli csillamlásban láthatnak. — Öszvehasonlításnál fogva a' csillagászok úgy találták, hogy még a' legtisztább holdvillág is 90-ezerszerre *) gyengébb vagy kevesebb világosságot nyújt, mint a' napfény nálunk nappaltan. Mert még hold teltekor is villágánál a' középszerű betűkkel nyomtatott könyvet alig lehetne elolvasni; **) holott pedig felhős idővel egy éjszaknak fekvő szobában is az ablaktáblának bármelley kis nyílásán beeresztett napvillágnál ez az olvasás minden nehézség nél-

*) Lásd e' című könyvet: *Anleitung zur allgemeinen Kenntniss der Erdkugel*. Von Johann Elert Bode, königlichen Astronom, Mitglied der Akademien und Societäten der Wissenschaften zu Berlin, London, Petersburg, Stockholm, Göttingen, u. s. w. Wien, 1804. S. 477. 478.

***) Az éjszakai féynél közel a' polushoz, kényelmesen olvashatni. 'S ez az ottani közel félelvig derengő éj' lakosaira nézve nagy jótéteménye a' természetnek.

kül megtörténhetik. Ezen kívül a' holdvillágnak sugárai; semmi melegítő erővel sem birnak, ha bár azok egy nagy égető tükörnek gyújtó pontjában egyesíttetnének is.

Már puszta szemeinkel is több világos és sötét foltokat lehet a' Holdban kivenni. Messzelátó csőkön által pedig ezen sujtásokban és árnyékokban hegyeket, völgyeket 's nagy mélységeket fedeztek fel; másutt pedig utakat, városokat, mesterséges műveket, 's ki tudja még miket nem gyanítanak 's képzelének. Hajdan a' sötét foltokat tengereknek vélték. De későbbi vizsgálódások által bizonyossá lett, hogy ott semmi hígság nincs, melly ama' szörnyű nyilásokat betöltené. Hihetőség ott sem folyók, sem tengerek nincsenek. Ugyan is a' Hold nincs olly gőzkörtől beburkolva, mint a' mi földünk, mellyből felhők, eső, hó, 's jégeső, köd 's harmat származhatnának. Az ottani lég hasonlíthatatlanul finomabb annál, mellyet mi beszívunk. Már a' mi legmagosb hegyeinken is olly vékony a' levegő, hogy abban kedvetlen érzés nélkül nem sokáig vehetnök lélekzetet; ha pedig az ember 3—4 mértföldnyire felemelkedhetnék, ott teljes lehetetlen volna élnie. Pedig a' Holdban olly tiszta vékonyságú a' lég, mint melly fejünk fölött 10 mértföldnyi magasságban létez, a' mi is — részint a' holdban lévő reggeli és esti szürkületek' minéműségéből, részint pedig a' napsugároknak a' hold' levegőjében megtörettetésük' módjából nyilván megvalósúl. A' holdat soha sem borítja el felhő vagy más homály. A' mi vizünk nem egyéb a' levegő' tömöttebb neménél; a' levegő pedig — ugy szólván — csak finomabb nemű víz. Mi isszuk azt, miben a' halak léledzenek, 's a' min kívül ezek nem élhetnének. A' holdbeli valóságok minden esetre más finomabb anyagból lévén alkotva, mint mi, a' létezés végett alkalmasint

vizre nincs is szükségük. Egyéberánt felőlük bizonyost mit sem tudunk. *)

IV. Az Üstökönczök.

Sokan ama' balhiedelemben lévén, mintha a' Napalkotmányt leginkább csak a' pisonczok formálnák, alig valami keveset ügyelnek az üstökönczökre; holott pedig helyes szempontból véve ezeknek serege szerfelett sokra megy, és a' Nap' országában legfontosb szerepet játszanak. A' pisonczok' száma az üstökönczök' temérdekségéhez 's azon térhez képest, mellyet ezek az ég' üregében elfoglalnak olly csekély, hogy azok inkább csak a' Naprendszer' véletlen részeinek, 's mintegy az ó Főcsillonczuktól elszakatt daraboknak lenni látszhatnának. **)

*) Euler Német Tudós 's a' Pétervári Akadémia' matematikai osztályának Direktora († 1783) egyik levelében (*Lettres á une Princesse d' Allemagne sur divers sujets de Physique et de philosophie*) azt írja, ha egy százezerszerre nagyobbító szemcsőt készítenni, és annak segítségével a' Holdat olly közel hozni lehetne, mintha csak fél mértföldnyi távolságra esnék tőlünk: akkor abban olly álmélatra méltó dolgok fedeztetnének fel, mellyek tudnivalóságunkat minden tekintetben ki fognák elégíteni, 's a' millyenek felől most még képzeletünk sinca. De mivel, ugy szöll, ezen messzelátó cső tárgyzati (*objectiv*) üvegének 250 lábnyi tágasságának kellene lenni, akkora üvegnek köszörülése pedig egyáltalán fogva lehetetlen, erről a' fényes reményről kéntelenek vagyunk letenni. — Azonban, ki tudja mit nem szülhet még a' jövőendő idő 's az emberi tálmányos ész?

**) Vollständiger und faßlicher Unterricht in der Naturlehre, Von Michael Hube, General Director und Prof. in Warschau. Leipzig, 1801. IV. B. 258. C.

Ezek halvány ködös villággal csillámlanak 's fényük gyakran oly bádjadt, hogy az égen megjelenésüket majd észre sem vennők, hanem ha hosszú farkuk, szakálluk vagy üstökük által szembetűnökké lennének. A' pisloncoknak ők is bizonyos fajuk, mert azokat egyik csillagból a' másikba átszellenni látjuk. A' *cometák* oly bujdosó csillagok, mellyek a' Napnak világosságát mintegy befalják, minél fogva aztán mint a' *phosphorusok* magoktól fénylenek. Bizonyos csillámló gőzborítékkal vannak körülvéetve, melly magát az égen hosszasan kiterjesztvén a' naptól elfordított felén látszatová lészen. Üstökük néha több millió mfdnyire elnyúllad, 's mennél jobban közelít a' Naphoz, annál inkább hosszabbul, attól távoztával pedig ismét rövidül. — Az az út, mellyet ezek a' tündér kalandorok benyargalnak — többnyire iszonytató messzeségű és felettébb kinyullandó *ellipsis* (tojásdad kör). Némellyek közülök egyszer sokkal sokkal közelebb jőnek a' Naphoz Földünknel; más-szor ismét még az *Uranus* körén túl is annyira eltávoznak, hogy azokat a' legjobb szemcsókkal sem lehet feltalálni. Minthogy pedig a' Nap' közelében képzelhetetlen sebességgel (egy óra alatt néha 200 ezer mfdnyire) odább iramlanak: ez okból csak kevés hónapig láthatók. Hellyel 's közzel kettő is ragyogott egyszerre az ég' boltján; máskor ismét sok idő telt bele, míg csak egy is megjelent. Majd kevés ideig, majd viszont egy egész esztendeig is fénylettek. Ezeknek mozgásuk is különös és csudálatos; a' világ' üregében — szerte széllyel, keresztül kosúl, jobbról balra, éjszakról délnek, keletről nyugotnak — és megfordított erányban kalandoznak. Nagyságuk is különböző; némellyek földünkével megmérkőzhetnek, mások pedig azt szinte föllül is haladhatják.

Köridejüket teljes bizonyossággal meghatározni, felette nehéz, mivel arra több száz, sőt tán

ezer évi húzamos vizsgálódások volnának szükségese-
gek. De melly parányi e' nagy célhoz képest
az emberi élet' szakassza. Mert jóllehet számuk
híhetőkép' megközelíti a' milliót, 's ámbár az év
könyvek 400-at említenek, mellyek a' Tudósok
által idáig nyomozás' tárgyává tétettek, 's noha —
mióta a' csillagászat mostani magas fokára eljutott
— beavatottjainak mind egyike buzgó figyeletét
minden ujra feltűnő üstököncz' észrevételére 's
kitapogatóására fordítja: mindazáltal közülük mind
ez ideiglen a' világ' tengerében csupán 93-nak út-
ját, 's egyedül csak háromnak köridejét lehe-
te pontosan kitanulni. Ezeknek egyike *Halley* *)
üstököncze az idén feltűnendő. Ugyan ez az, melly
1456. 1534. 1607. 1682. és 1759-ben megjelent.
Az ő tojásdad formára kinyulladó körpályájának
legnagyobb átmérője 720; a' legkissebb pedig 184
millió német mértföldet tesz.

Boguslawsky derék Tudós Boroszlóból az em-
lített üstökönczről, mellyet különös figyelmének
tárgyául veve, előleg e' következő tudósítást köz-
lötte. „Ezen üstököncz, úgy szóll, 1835-ben Aug.
hónap vége felé a' keleti égen a' *Bika* csillagzat-
ban fog megjelenni — de még igen erőtlen fény-
ben; mert ekkor ötöt a' Földtől még 40 millió
mfd választja. Minthogy mozgásának eránya elein-
te közel tart földtekénkhez, helyzetét az égen Sept.
közepéig csak kevésbé, ellenben féynövekedtét
felette gyorsan fogja változtatni. Sept. 13-kán 20

*) *Halley* híres Angol csillagász, 's *Newtonnak* kor-
társa 's biztos barátja az ő idejében n. m. 1682-ben
megjelent cometának köridejét 's pályáját 76 évre
szoros számolások által meghatározá 's annak 1759-
ben ujra eljövendését előre megmondá, mi pontosan
meg is történt. † 1742-ben 86 évű korában. Már
most ez örök emlékezetére közmegegyezéssel *Hal-
ley*' üstökösének nevezetik.

millio mfdre közeledik hozzánk, 's ez időtől fogva mind inkább kifejleszti felséges üstökét; mozgása sebesebb lesz, 's mindég korábban tűnend fel. Sept. vége felé az *Ikerekbe* lép, mikor t. i. 6 millió mfdre áll földünkhöz, eléri a' nagy *Medve* első lábait, vagy is a' nagy *Gönczöl'* szekerének hátulsó kerekeit, hol többé le nem nyugszik. Ez időtájon fénye 's nagysága legkitünőbb lesz. Okt. 6-dikán a' földhez legközelebb áll, 's attól csak $3\frac{1}{2}$ millió m f. választandja. Pompás üstöke ekkor *Berenicze* hajfürtjétől egészen a' *Medve* főcsillagáig fog nyulni. Feje esti 9 órakor letűnik, ellenben a' belső látszékony üstök az éjszakai égen egész éjjelen által vándorol, míg végre feje a' hajnalbitorban újra előbúvik. Mostantól fogva folyvást közelebb érkezik a' *Naphoz*, estve mindenkor korábban nyugszik le, 's egyszersmind a' földtől mind messzebb 's messzebb vonúl. Az 1836dik esztendő elején midőn ismét 40 millio mfdre álland a' földtől, kibontakozik a' *Nap*' sugáriból, 's viszont szemlélhetővé lesz. Itt másod ízben közelítend a' földhez, mellytől *Martius* 1-jén csupán 25 mil. mfd választandja, — reggeli órákban a' *Holló* és *Serleg* csillagképekben vizsgálhatandó. Így lassankint a' *Naptól* 's tőlünk mind jobban jobban eltávozik, — búcsút vesz, 's csak 76 év múlva vagy is 1912-dik esztendőben fog az utóvilágnak ismétlen mutatkozni.“

Némellyek ezen üstököncz' közelgésétől csüggedve félnek, az idére is abból a' hallatlan szárazságú 's hévségű mult 1834-dik esztendőhöz hasonlót jövendölgetvén. De az illy aggodalomnak alig van alapja, mert az 1758-dik esztendő is szinte igen szikkadt 's rekkenő melegű volt, a' rá következő pedig, mellyben t. i. az üstököncz megjelent, igen nedves idővel és árvizekkel bővelkedett.

Ugy látszik, hogy az üstökönczök' pályájuk csak nem véghetetlen közökön megyen keresztül, és hogy ezek több Napok körül forognak. Talán e' messzire utazó 's bujdosó csillagoknak rendeltetésük az, hogy a' mindent éltető világyanyagot, 's más előttünk esmeretlen jótékony erőket a' Világalkotmányjába elterjesszék vagy felélesszék, 's még a' Naptól távoli égi testekhez is, mint annyi malasztal teljes követek fényözönt hordjanak. Bármedly keveset tudjunk is egyébberánt belső 's külső minéműségük — természetük 's végczéljukfelől: annyi azonban csak ugyan bizonyos, hogy valamint minden napok 's Holdaknak: ugy az üstökös csillagoknak is tulajdon 's a' Fólény által öröktől fogva kiszabott ösvényük a' szerint van elintéztetve, hogy azok Földgömbünkkel soha se össze ne kotzanhassanak, se pedig farkuknak gőzkörünkhöz érése által lakhelyünken vizözönt vagy más veszélyt, teljességgel ne okozhassanak!

V. *Plátói nagy év.*

Az égnek miriányi csillonczokkal megrakott tábora is mozog, mi már az ósidőben észrevéte-tett, t. i. nyugotról kelet felé a' maga óriási tengelye körül fordul — 's így mintegy visszalép. E' történik 26 ezer esztendő lefolyta után. Jóllehet pedig a' Mindenségnek e' mozdulata olly késedelmesen halad előbbre, hogy 72 évek alatt legfőbb csak egy grádustryit teszen: mindazáltal a' csillagos égen nevezetes változásokat szül, 's többek között azt is, hogy azon csillonczok, melyeket ezelőtt két évezreddel ott szemlélhettek, hol a' Nap a' tavasz' első napján helyzetett, most már jóval is messzebbre látszanak keleten, ugy hogy jelenleg közel egy hónap telik bele kikelet után, míg a' Nap hozzájuk juthat. E' szerint 13 évezred után már tél leszen, mikor a' Nap a' Rákjegybe lépend, holott most ő ezen csillagzatnál Juliusban

szemléltethető, ez előtt 2000 esztendővel pedig ugyan ott Juniusban tünetkezett. — Így a' sarkcsillag (*stella polaris*), melly mostanában közel a' Polushoz (attól csak $1^{\circ} 52' 11''$ —ra esvén) 13 ezer évek mulva 46 grádustryra fog tőle távol lenni, a' mikor Németország legdélibb lakosainak naponkint egyszer egyenesen tetőpontjuk felett menend keresztül. A' csillagos égnek ezen mozdulásából *Pláto* a' Görög Bölcsenek legjelesbike azt a' furcsa következtetést hozta, mintha minden 26 ezer esztendő után egy új Világ támadna, mellyben mind azok a' teremtések, 's az emberek is, kik az előbbi világban éltek — viszont létre fognának jőni. A' *Rák* és *Bak* csillagzatokat mint annyi kapuknak tartá, mellyeken az okos yalóknak keresztül kellene menniek, ugymint az egyiken vagy a' *Rák*' kapuján a' lelkek testi alak felvétel végett a' földre szállának le; a' másikon vagy is a' *Bak*' kapuján viszont az égbe felemelkednének. De ez az ő véleménye — mint kiki átlátja — nem egyébb tudós bohózatnál.

F.

A' csillagok' rendeltetésük.

Az a' kérdés következik már megfejtendő: mi végre léteznek ennyi számtalan égi testek? Ha földtekénkről — öszvehasznalólag (*per analogiam*) a' többiekre bölcselkednünk szabad ('s nincsenek-e erre elég alapos okaink?) tehát bátran állíthatjuk, hogy minden pisloncok csatlósikkal együtt, ugy minden üstökönczök és Napok is tömve vannak lakosokkal. Nem pezseg-e e' mi laktanyánkon — minden kis tér — fővényszem, cseppvíz 's a' t. annyi élő állatoktól, hogy azoknak megismerésükre egy egész emberkor sem elégséges. Ama' nálánál ezer — 's millió meg milliószorta tetemesb Napok ellenben pusztán 's üresen állának e?

Mi-

's üresen állanának-e? Mikint férne ez meg a' nagy Teremtőnek véghetetlen bölcsességével öszve?

Holdunk nyilván mutat hegyeket, völgyeket, gödröket 's horpadásokat; sarka körül perdül, 's a' Nap és föld által megvilágosítatik. Így hát a' nappal és éj egymást rajta is felváltják. Szinte a' szerint van a' dolog a' többi pisloncoknak csatlósaikkal is. De mi czélból vannak ezek a' rendelések, ha a' nappalnak éjjeli felcserélődéséből, 's azon éjtszakai világosításból bizonyos teremtmények 's okos valóságok hasznot nem venének?

Az üstökönczök ottan ottan a' Napnak hatalmas erejét annak közelében iszonytatókép' érzik, majd ismét attól — minden pisloncok' pályájokon túl — annyira eltávoznak, hogy hozzájuk a' napfény — 's melegnek jótékony befolyása teljességgel ki nem áradhat. Mi gátol, hogy még ezeknek a' pisloncokénál sokkal ritkább anyagú, 's némelly részben önvillágú gömböknek is mívszeres, élő, érző 's eszes lakosokat ne tulajdonítsunk? Miért ne? Bár milly természetű szerkezettel 's higlgégű anyaggal bírjanak is: bizvást feltehetni, hogy azokat szinte boldog lények lakják, kikre vagy a' Napnak különböző munkálatú ereje kártékony behatást nem okozhat, vagy pedig a' Főlény jósága ottan olly intézeteket teve, mellyeknél fogvást azok ama' rendkívüli változások ellen biztosítvák.

De még magának a' Napnak is lehetnek lakosai. Volna bár a' tűztenger — a' mi már alkalmasint meg van czáfoltatva: lakhatósága még ezen esetben is a' Mindenhatónak kimeríthetetlen bölcs tanácsa szerint lehetséges. Ha pedig az — hihetőleg — valamelly villányos tűznélküli, 's csupán a' megsűrűdött légi világosság' anyagába héburkózott golyó: úgy az ő felső színén lévő iszonyú ki-

terjedésű mezőknek megnépesítésük még képzelhetőbb, 's lakosainak létük felől teljességgel nem kételkedhetünk. Tán ezeknek a' Nap' szerencsés polgárjainak nincs is a' nappal 's éj' gyakori változására szükségük, 's a' fényanyagtól majd nem szüntelen körülvilágosítottván a' napsugarok' közepe-tük is az Örökkévalónak árnyéka alatt hívesben 's bátorságban létezhetnek. Ha pedig a' Nap' folytait úgy nézzük, mint fölületének olly bizonyos tájait, mellyek a' napgőzkörnek fényfellegeitől — a' még eddig előttünk esmeretlen okok miatt megfosztatván — csupaszokká lesznek, a' melly esetben az ottani lakosok a' világosságnak valódi fogyatkozását látnák: tehát úgy náluk éjek származnak, 's mind addig tartanak, míg a' színleges látkörnek lapja alá vonult fényburok ismét vissza folyván — a' teljes nappalt magával előhozná. Azon idő alatt a' Nap' mezeinek ezen részükben lakóknak a' csillagos ég láthatóvá lenne, vagy is előttük a' Mindenség' országába való kinézés felnyitátnék.

Hihető-e valjon, hogy Istennek ama' szörnyű nagyságú Napteke' alkotásában semmi más célja nem volt volna, mint az, hogy körüle bizonyos számú golyók, mellyek az ő hatalmas vonzerejének hason könnyűséggel engednek, mint a' por-szem a' lég vagy szellet' huzásának, — örökös karéjban általa világítatva 's melengetve lebegnének? Épen nem; mert így az ő bölcsessége — úgy látszik — a' kiválasztott eszközökben 's az elért vég-célban — eléggé ki nem tündöklenék. Aztán, ha ama' föltétel, hogy az életnélküli természet az élőért van teremtvé — megmozdíthatatlanul áll: úgy már az maga is minden egyéb okok felett legerősebben támogatja érintett véleményünket, hogy t. i. a' felséges Nap lakosokkal töltözött.

A' többi csilloncok felől hasonlóképen kell itélnünk, mellyeknek tulajdon fényük vágyon, 's a' mellyek azt sem a' Naptól, sem más égi testtől nem kölcsönözik. Nem a' Naptól; mert minden iszonyú nagysága mellett is — már 21 millió mértföldnyi távolságból földünkről nézelve — tányéra alig látszik — kivált déli magosságában egy lányira terjedni. Ha pedig ama 400 millió mértföldnyire lévő *Uranust* is csak igen gyengén derítheti-fel: mennyivel kevesebbé áraszthatja-ki sugárait a' többi, tőle még véghetetlenül messzebbi csilloncokra, mellyekből úgy szóllván a' Napot észrevenni sem lehet. De a' csilloncoknak más égi testek sem adhatnak ragyogást, mert azok sokkal messzebb állanak egymáshoz, mint mi tőlünk; 's ha már éjjelenként nekünk is csak kevés villágot nyújthatnak, bizonyára még kevesebbel szolgálhatnak egymásnak a' szörnyűséges távolságban. Azok tehát — önként következik — magok is fénylő Napok, sokkal nagyobbak a' mi Napunknál; birodalmuk' határja annyira kiszélesül, hogy azon közön a' körülöttük forgolódo pisonczokkal kényelmesen megférhessenek, 's azt a' közviszonyt; mellyben a' *Világ'* közepe körül ők magok is mozognak, sértetlenül fentarthassák.

Ha szárnyaid volnának, mellyekkel a' vilámlásnál 's villágsugároknál, sőt a' gondolatnál sebesebben emelkedhetnél-fel egyik csillagról a' másikra: még is hiájában keresnéd a' *Világ'* Mindenségének megszűnését. Minduntalan új égi testek, új teremtések ragyognának végetlen távolságaikból elődbe, mellyeket ha elérnél, viszont más *Világok* ötlenek az *Ég'* messzelévő üregeiből szemeidbe. Nem látsz határt, nem találsz partot. Sehol sem éred-el az isteni Mindenhatóság' míveinek végpontját, Elszédülve tévedsz-el a' létezés' örök-kevalóságában. Még a' legmérészebb képzelő-te-

hetség is félemúlten borzad vissza eme' véghetelenségtől!

Hogy hogy maradhattak volna már — ekként kell okoskodnunk — annyi miriónyi Világok lakosok nélkül? Czeltalanúl állította volna-e azokat a' Természet' Királya elő? Egyedül e' parányi porszem -- Földgolyónk birna-e azzal az elsőséggel a' nagy Világ' egészében, hogy rajta okos valók létezzenek? Ki hihetné azt, hogy a' dicső őssalkotónak kimeríthetlen hatalma, bölcsessége 's jósága, melly a' mi földünkön a' legcsekélyebb fűszálat is különbféle férgekkel megnépesítette — épen a' legnagyobb világokat hagyta volna pusztán? Nem nem; a' Mindenség nem halt-ki; sőt a' többi bár mi nevű égi testeket is olyan Lelkek elevenítik, kik tökéletes főurokat esmerni, imádni 's dicsőíteni képesek. Ugy vagyon a' mennyei ész' akarátja azért hívá-ki az Égnek ama' nagy tekéit az örök zavarból (*chaos*), 's azért gyűjtá-meg ezeket a' lángoló fáklyákat, hogy a' körülöttük hömpölygő sötét testeket megvilágosítanak 's melegítenék, és hogy a' rajtuk létező valóságokat állapotjukhoz erányzott mértékben boldogítanak!

De millyenek lehetnek hát azok a' lakosok? Azt semmi halandó meg nem mondhatja. Ha már csak két falevelek, úgy két állatok vagy emberek is mindenben nem egyenlők: mennyivel kevesebbé egyezhetnek-meg két pisloncok, avagy két naprendszerek tökéletesen egymással? Kétség kívül mindenütt új rend, új sor, más nem, más faj uralkodik. Képzzelhetünk ugyan olyan teremtéseket, mellyek a' mi csillagunkhoz hasonlítván, a' tökéletesedésnek alsóbb lépcsőin; de lehetnek — sőt minden bizonnyal jóval többen vannak olyanok is, kik sokkal felsőbb fokain állanak. Ugy fordul más pislonc — vagy csilloncokon a' növények éreznek, a' barmok beszélnek és okoskod-

nak, 's a' lelkes valóságok tán nem is vétkezhetnek, hanem mint Szeráfangyalok szeplőtelen szentségben a' legédesb örömöket szörbölvé éldelnek. Mennyi tarka különbséget lehet már csak e' földön is a' természet hármos országában észrevenni; melly nagyot a' merevedt kótól a' *polypig*, a' féregtől az elefántig; az embryotól az emberig; 's egy bölcs *Newton* 's *Kant*tól a' gyáva *Peserczig* 's a' durva *Kannibálig*!!

Mi felséges érzeteket gyúllaszt kebelemben az e' felőli meggyőződés, hogy az egész Mindenség lakosokkal vagyon megrakva! E' szerint már minden egyes égi test, mint annyi élő valóságok' tanyájuk, kik létüknek örvendnek, a' természet' kecséiben gyönyörködnek, 's a' szellemi kimíveltetés' útján a' boldogság' szép célja felé törekszenek, ha bár mi e' Földteke' polgárai lakhelyünkhöz bilincseltetve korlátozott értelmünkkel felőlük tettelegi bizonyosságot szerezni nem tudunk is! — Egy szóval: a' 'Világ' egésze hasonló egy véghe-tetlen nagy csudálatos órához, mellyben több millió kerekekből álló remekmív játszik, 's mindeniknek a' legnagyobbiktól a' legkisebbikig egymásba befolyása van. Micsoda végetlen eszű 's hatalmú Felség az, ki ezt az iszonytató roppant alkotmányt igazgatja, ki a' számtalan erők' miriásának kiszabta határukat; és ki a' rendet, harmóniát 's czélszerűséget bölcs terveihez képest örök idők óta olly könnyen fentarthatja! Mindenütt — valóban mindenütt — az *Istenség*' nagyságának 's dicsőségének néző-színje kecségteti, bajólja 's szent hódolásra ösztönözi a' Föld' halhatatlan gyermekét!!!

(Folytatása következik.)

2.

Zápolya János akarva késett-e Mohácsi csatára II. Lajos király segédelmére ; és volt-e országlásra elegendő joga ?

Ha jól emlékezem, ez a' kérdés: *Valjon Zápolya János akarva késett-e hadával II. Lajos segédelmére, vagy sem?* oklevelekből még nincsen eldöntve. Némellyek írják: hogy megizente volna a' királynak, hogy érkezése előtt megne ütközne, hanem őtet várná-meg; mert negyven ezer emberrel rövid időn jelen lessz segítségére. — *Istvánffy Miklós* ellenben Hist. Lib. VIII. Lajosra látszik vetni, mint a' ki három ellenkező parancsolatot adott volna Zápolyának, mellyekre el nem határozható magát, hogy mi tévő legyen. — Jóllehet hihetetlen, hogy a' Fejedelem, hazánkban lévén már az ellenség, e'féle kétes parancsolatokat küldözgetett volna, miután maga is megígérte, hogy személyesen táborba megyen; az ilyen esetben pedig a' Nemeségnek jobbágyival a' Fejedelem mellé kellett fölkelnie: „*Ubi vero Maiestas Regia in Generalem Expeditionem contra Turcam personaliter proficiscetur: Domini et Regnicolae quoque viritum penes Suam Maiestatem insurgere, et eo proficisci parati erunt.*“ Ezek a' Pozsoni gyűlésen volt Karoknak és Rendeknek I. Ferdinandhoz mondott szavaik. Egy más fölírásukban még érthetőbben szólnak. „*In fine poterit fieri mentio, quod Maiestas Regia hortetur diligenter Fideles suos, ut ad Generalem Expeditionem, quae imprimis ad salutem et conservationem ipso-*

rum, atque hostium e Regno exterminationem paratur, penes personam tam suam, quam Caesarene Maiestatis, parati sint viritim, more Maiorum, uti antehac quoque ipsi saepenumero obtulerunt.“ — Maga Istvánffy is írja: „*Quae res (a' Zülönbféle parancsolat) Vajvodae animum suspensum, anxiumque tenuit — adeo, ut ipse, quominus infaustae pugnae interesse potuerit; Regi potius talia, tamque discrepantiae nunciandi, quam suae tergiversationi, aut malignitati (quod postea a plerisque obiectum ei fuit) et tunc, et postea tribuere solitus fuerit.*“ — Közönséges vélemény szerint tehát készakarva vonakodott Zápolya; melly gyanu hirre nem kaphat, ha tőle illyesmi kinem telhetik — Az úgy nevezett *Verantsznak Magyar Kronikona* szinte gyanítva ír: „*János Vajda nem érkezik, vagy nem akara jönni Erdélyi néppel Mohácsá a' király mellé a' viadalra.*“ Egy más helyen pedig: „*János Vajda mind ez időben Tokajban halgata, miként érté, hogy a' Terek kiment Magyar Országból, azon helyt Tokajban egy gyűlést tétete, az gyűlésben végzé, hogy királlyá lenne*“ — De a' régen keresett alkalmatossággal élés, — meg foltett szándékának pártosok által is okozott kivétele annyi csalhatatlan bizonságok, hogy a' hazafiak nem minden ok nélkül gyanakodának.

Találatnak azonban, kik ezen tettét is az 1505-dik évi Ország gyűlésen hozott végzésnél fogya pártolják, mellyben a' Karok és Rendek elhatározták, hogy II. Ulászló Fejedelemnek halálával idegen nemzetből származott királyt sohasem fognának választani. Az ezen végzésről szóló oklevelet egész kiterjedésében olvashatni Praynál *Annal. Reg. Hung. P. IV. p. 313—316.* Katonánál *Hist. Crit. Tom. XVIII. p. 425—435.* — magyarra

lefordítva pedig Letheney Jánosnál Anonymus Béla Királynak író deákjában a' 65—71-dik lapon; mellyot még azon a' gyűlésen több Vármegye hiteles másban kikért volt magának, közülök az alsó Magyar országi ('s nem Alsó Slavóniai) Walkó Vármegye, a' mint Péter Gróf akkori Ország Birájának levele bizonyítja; „*Cum in praesenti diaeta, seu conventionione generalis universorum Dominorum Praelatorum et Baronum, ac ceterorum Regnicolarum pro festo beati Michaelis Archangeli proxime praeterito, de Regio mandato, in Campo Rákos celebrata, quaedam Litterae eorundem universorum Dominorum, et Regnicolarum Sanctionales et Coonstitutionales, factum cuiusdam unionis et conclusionis eorum super electione novi Regis post obitum praefati Domini nostri Wladislai Regis, Domini nostri gratiosissimi, siquidem absque haeredibus masculinis decedat, fienda, ratificatae in se exprimentes, in pergameno privilegialiter confectae, sigillisque eorum in pendenti communitae, coram eisdem Dominis, et Regnicolis, nobis quoque praesentibus, in ipsa Campo Rakos ad legendum, pariter et sermone vulgari declarandum fuissent exhibitae; mox Egregii Stephanus Keserw de Gybarth, et Ladislaus de Zenthpether de Comitatu de Walko — paria earundem Litterarum — dari petierunt.*“ —

Ezen végzésnek azonban kötelező ereje nem lehetett; mert Ulászló Király nem csak meg nem erősítette: de midőn költ, akkor immár Anna Király asszony e' világon volt, kit a' successio szinte úgy illetett, mint hajdan Nagy Lajosnak Mária leányát; hogy Péter, Aba, Zsigmond és Albert Királyokat ne említsem, kik közül az első annya után, a' többiek pedig feleségük után országoltak.

De úgy látom, mintha ez a végzés csak törvénytelen összeszövetkezés volt volna; mivel még azon a gyűlésen egy más szövetség is történt, melly mind eddig napfényt nem látott, 's azért e' helyen közlöm: a)

„Nos Thomas, miseratione divina tituli S. Martini in Montibus S. R. E. Presbyter Cardinalis, Strigoniensis, Summus et Secretarius Cancellarius Regius etc. Emericus de Peren perpetuus Comes Aba-Újvariensis, ac Regni Hungariae Palatinus. Gregorius de Frangepan Colocensis et Báchiensis Ecclesiarum Archi-Episcopi. Joannes de Zápolya perpetuus Comes Scepusiensis. Laurentius Dux de Újlak. Georgius Episcopus Ecclesiae Varadiensis Cancellarius Regius. Sigismundus Episcopus Transilvaniensis Secretarius similiter Regius. Josa de Soru, Comes Themesiensis, ac Generalis Capitaneus Partium Regni Hungariae Inferiorum: Recognoscimus, et tenore praesentium notum facimus, quibus expedit: Quod nos cupientes ad invicem mutuam deinceps amicitiam, benevolentiam, et fraternitatem servare, et nostrum honorem, atque statum, contra aemulorum nostrorum iniquitatem praeservare et defendere; ad talem inter nos devenimus concordiam, unionem, et colligationem. Imprimis: quod Serenissimo et Gratosissimo Domino nostro Regi Uladislao, ac Illustrissimae Dominae Annae Reginae, Dominae no-

-
- a.) Erdődy Gábor néhai Egri Püspök e' levél hátára ilyen jegyzéket írt: „Genuina paria ligae et confoederationis inter Cardinalem Bakocs Strigoniensem, Palatinum, et alios introsertos Regni Ung. Primores factae Anno 1505. cuius originale reperitur inter Litteras Familiae Comitum Erdődy.“ Mert Erdődy Bakocs Tamás fölsegítője a' Pálffy és Erdődy Aguknak, kiknek ország szerte igen sok jószágot szerzett.

strae gratiosissimae, nostrum quilibet et omnis, simul coniunctim et divisim, pariter cum omnibus fratribus et amicis nostris praesentibus et futuris fideliter serviamus, et bonum, utilitatem, commodum, et honorem, omniaque facta et negotia suarum Maiestatum, toto posse nostro, ac totis viribus, tam inter Dominos, et ceteros Regnicolas, quam alias ubique fideliter, et synceriter procuremus, promoveamus, et adiuvemus, omnibusque in rebus possibilibus nosmet ipsos voluntati et desiderio Suarum Maiestatum semper conformemus, salvis semper Libertatibus huius Regni remanentibus, et in hunc finem et effectum, etiam alios, quoscumque poterimus, penes nos omni studio, cura, et diligentia attrahamus. Praetera, quod quilibet nostrum alterius honorem, statum et dignitatem, tam quam proprium, coram Regia, ac Reginali Maiestatibus, et alias ubique, omnibus modis sibi possibilibus, tueri, defendere ac promoveri tenentur. Item, si forte contingeret (quod Deus avertat) quod Regia, seu Reginalis Maiestas, sive ex iniqua inimicorum et aemulorum nostrorum suggestione, sive alia quamque ex causa adversus aliquem nostrum sinistram animum conciperet et indignationem suam poneret; tenebimur omnes coniunctim et divisim in conspectu Suarum Maiestatum pro illo supplicare, et tam apud Suas Maiestates, quam etiam apud alios, ubi opus putaverimus, pro gratia et reconciliatione sibi obtinenda, totis viribus et omni posse laborare, illique omni auxilio, consilio, favore assistere, et eum in tali casu non derelinquere. Item, ubi de periculo personae, status et honoris alicuius nostrum ageretur; tenebimur, et nostrum quilibet tenebitur totis viribus et omni posse resistere, contradicere, et impedire, quidquid etiam contra personam, honorem et statum alicuius nostrum, alter

nostrum agi, tractari et machinari ab aemulis et inimicis nostris, vel a quocunque alio homine (demptis duntaxat Personis Regiae, ac Reginalis Maiestatum, quas semper excipimus) sentiret, audiret, vel intelligeret; id modis et consilio, omnibus denique ac totis viribus nosmet ipsos defendere, ac invicem iuvare, et omnes posibles vires nostras talibus teneamur opponere, atque alter alteri, omnesque ad invicem adesse debeamus, et simus obligati. Item, quod per hanc intelligentiam, via Juris, pro Regni consuetudine, in causarum prosecutionibus, si quas forte alter nostrum contra alterum habere praetenderet, praeclusa non intelligatur, sed tamen via facti omnino interdicta sit, et habeatur, et nihilominus, si forte inter aliquos ex nobis confoederatis, aliquid quaestionis, ratione quarumcumque iniuriarum, vel damnorum nasceretur, antequam ad litem venirent, reliqui partes suas ad sedandum et amicabiliter componendum interponere tenebantur; quod si componere per honesta media nequirent, liceat tandem iure et consuetudine Regni, vel Curia Regiae Maiestatis postulante, procedere, et iniuriam, aut damnum requirere. Item, forte si contingeret, quod aliquis nostrum alium iniuria, sive verbali, sive reali afficeret, vel aliter, qualiterumque laederet, laesus non statim ad vindictam acceleret; sed teneatur uni, aut duobus ex confoederatis (quos primum requirit) significare. Qui tandem tenebitur, vel tenebuntur illum admonere et requirere, quod cum laeso amicabiliter componat: quod si is, contra quem querela fuerit deposita, insontem se fore allegaverit; coram ceteris colligatis, vel maiori coram parte expurget, et innocentiam suam ostendere curet. Quodsi facere non poterit, vel cum laeso componere temere noluerit, de Societate, tam quam honoris, fidei suae prodigus et

immemor excludatur. Quae omnia et singula nos praefati Cardinalis Strigoniensis, Emericus Palatinus, Archi-Episcopus Colocensis, Comes Scepusiensis, Laurentius Dux, ac Varadiensis et Transylvaniensis Ecclesiarum Episcopi, nec non Comes Themesiensis, stipulatis manibus, sub fide nostra Christiana, ac sub honore, et humanitate nostris, salva tamen semper fidelitate et obedientia, quam Regiae, et Reginali Maiestatibus tenemur, remanente, promisimus, et promittimus alter alteri, et omnes ad invicem fideliter et irrefragabiliter, ac sine omni dolo et fraude, atque novitatis adinventione firmiter observare. Harum nostrarum, quibus sigilla nostra cum veris armis nostris sunt impressa, vigore et testimonio mediante. Postremo conclusum inter nos extitit, quod quicumque ex nostris amicis et fratribus persecutorum et aemulorum nostrorum tela et machinationes evitare cupientibus, penes nos in hanc intelligentiam venire voluerint, sub praemissis fide et iuramento, ac promissionibus intrandi habeant facultatem, quibus etiam pari modo, ut supra, obligati erimus et adstricti, et e contra. Datum Budae, die Dominico proximo post Festum Beati Dyonisii Episcopi et Martyris Anno Domini 1505.“

De ha össze-szövetkezés sem volna, 's ha a' fejedlem meg is erősítette volna; ennek az oklevélnek jövőidőkre kötelező ereje még sem lehetne; mert mihelyt II. Lajos 1506. született, azonnal minden ereje elavúlt. Mindazáltal Ulászló esmervén a' heveskedő Magyar Nemzetet, Lajos fiát két esztendő korában 1508-ban a' Rendeknek megegyezésével országgló Fejedelemnek fölkenettette; ez aránt költ levelét kiadta Kovachich Márton *Vestigia Comitiorum* című könyvében a' 455-462 [lapokon. — Tehát Zápolyának] az idézett oklevélnek erejénél fogva sem volt jussa a' fejedlem-

ségre, mellyet ő pártosok által keresett 's el is érte, valamint Dóczy Jánosnak következő leveléből kitétszik.

„Prudentibus et Circumspectis, Judici. et Juratis Civibus Civitatis Cassoviensis, Amicis nobis honorandis.

Prudentes et Circumspecti Amici, nobis dilecti ! Recordari poterunt Dominationes et Amicitiae Vestrae, qualiter superioribus diebus cum eisdem tractavimus de futura Regia (dignitate) Domini Wajwodae Transilvaniensis, Sabbato in profesto S. Martini Episcopi declaratus, ipso autem die Martini coronatus in Regem huius inclyti Regni Hungariae. Merito a Dominationibus vestris digno honore Regio honorari debet. Illam autem summam, quam ab eisdem mutuo levaveramus, excipiatis decusione monetarum istius Civitatis, concedimus. Eadem bene valere optamus. Ex Alba Regali feria secunda proxima post Festum S. Martini Anno Domini 1526. Johannes Dóczy Thesaurarius etc. Idem Thezrius manu propria “

Az eredeti levél Kassa városának levéltárában vagon, 's a' 1139-dik szám alatt találtatik.

De Zápolya, Lajos halála után akadék nélkül ki is vihette régi szándékát; mert korona őrző Iévén 's Peréni Péter társával egyet értvén, a' Korona kezeiben volt. Mind ezt a' környűállást, mellyet már Révay Péter is említ: mind pedig a' följobb támasztott kérdést fölvilágosítja ez a' két oklevél. Az elsón illyen írást találtam: „Donatio Castrorum et Oppidorum Patak, et Újhely facta Petro de Perén 1527. ex originali.“

„Nos Ferdinandus Dei Gratia Bex Hung. et Bohem. etc. Infans Hispaniar. Archi Dux Austriae et S. R. I. Locumtenens Generalis Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis: Quod nos in animum revo-

cantes praeclaram fidem, integritatem et servitia cumulatissima fidelis nostri sincere nobis dilecti Spectabilis et Magnifici Petri de Peren perpetui Comitis Aba-Ujvariensis, Vajvodae nostri Transylvaniae et Comitis Siculorum nostrorum, quae ipse multis in rebus, sed praesertim in conservanda nobis, tamquam vero et legitimo Regi Hungariae Sacra Corona, constanter et fideliter exhibuit et impendit; *qui cum eiusdem Coronae Custos et asservator esset Serenissimorum Regum, Praecessorum nostrorum, atque omnium Ordinum Regni consensu creatus; in multis et gravissimis temporum procellis ac tempestatibus ea est usus prudentia, et ingenii dexteritate singulari, ut illam sicuti fides eius toti Regno promissa cogebat, de manibus Joannis de Zápolya hoc in officio Collegae, malae fidei extorqueret, arbitrioque, ac libertati Dominorum Praelatorum, Baronum, ac Regnicularum restitueret, et ad felicem nostram Coronationem, ex veteri consuetudine, ac ritu Maiorum solemni, ab omnibus Ordinibus publice admonitus deferret, nostroque Regimini stabiliendo fidelissime semper consuluerit, ac totis viribus adfuerit, et deinceps quoque, uti optime de eo speramus, est adfuturus, ut praecipua inter omnes fideles nostros Barones, Maiorum suorum imitatione (nobis) ac Regno nostro, in quocunque rerum ac temporum eventu, servitia possit impendere, a) Pro his igitur meritis et servitiis Castrá*

-
- a.) Mire jutott Peréni Péter? tudjuk — Ferentz fia azok a² tarisznyás hitúk közé tartozott, ki oda hajlottak, a² hol többet ígértek. Ennek I. Ferdinánd Augustus 9-dikén 1560-ban megkegyelmeztvén. kegyelem levelében többiek között ezeket mondja: Quod cum his proxime elapsis annis (az az 1552-ben) Magister Franciscus de Peren oblitus fidei et fidelitatis

Pathak, Wyhel, et Dedewssimul cum pertinentiis universis, puta: oppido Pathak, ac possessioni-Kis-Pathak Aardo ad dictum castrum Pathak, nec non oppido Wyhel, ac possessionibus Bányácska, Kys-Thoronya, et Borsy ad praefatum castrum Wyhel, Omnino in Comitatu Zempliniensi. Item oppido Sajó Zent-Péter, ac possessionibus Dedews Zylivás Malym, in Borsodiensi. Item medietatem castri Czeke in dicto Zempliniensi, ac oppidorum Czeke, Egres-Kereszth-úr, Kyzthe,

suae, qua nobis, tamquam legitimo Regni nostri Hungariae Regi obligabatur, se se factioni illi, qua nonnulli ex numero Baronum et nobilium (úgy mint: Forgách Sigmond, László, Péter és János, Homonnai Gábor és Imre, Lossonczy István, Keglevich Péter és György, Podmanitzky Janos és Ráfael, Báthory György, Balassa Menyhárt 'sat.) eisdem Regni nostri penes quondam Reginam Isabellam, et eius filium contra nos, dignitatemque et auctoritatem nostram regiam nimis praesumptuose concitaverant, adiungere, inque ea perseverans, se se nobis una cum illis, levatis contra nos armis, manifestum hostem declarans, ditionem et subditos nostros hostiliter invadere et vastare, inque fidelitatem dictae quondam Reginae, et eius filii minis et ferro sollicitare, perque haec statum Regni publicum, communiemque illius quietem et tranquillitatem turbare, atque per hoc notam perpetuae infidelitatis, amissionem scilicet capitis, et omnium bonorum suorum incurrere non fuisset veritas.“ — Ebben az asszonyok sem akartak utolsók lenni, közülök Tarczay Anna; kirúl I. Ferdinánd 1558-dik évi levelében ezeket hagyta emlékezetünkre: „Cursorem quemdam nostrum cum Litteris nostris Regiis ad certos Fideles nostros subditos in Transilvaniam missum intercipere, Litterasque ipsas nostras ab eo auferre et revidere, sic deinde ad Reginam Isabellam — in Polonia usque transmittere non fuisset veritas.“ — Melly tetteért minden jószágát hasonlóképen elvesztette.

Bekes, Kys-Falud, Benyew, Mez-Pesth, b) Kertweles, Paad, Nagh-gyéres, Kis-Uylak, et Zynycz, Dobroka, Lehoche, Bachwa, Andrasocz, Oglyo, Keeblecz, Yglynch, et Horlewa in de Ung. Item, medietatem castelli Palocz in dicto de Ung, ac Possessionum Palócz, Zenna, Solymos, Polánka, Rebwen, Kelechen, Komorocz, Rátth, Wámos, Bewcz, Chaslóch, ac praediorum Chabrád, Chasolya, et Chyzer in eodem de Ung ad dictum castellum Palócz pertinens, in dicto Comitatu de Ung existentium et habitarum; quae alias Magnifici condam Antonii filii olim Stephani de Palócz praefuerant, sed per mortem et defectum seminis eiusdem condam Antonii Palóczy ad dictam Sacram dicti Regni nostri Hungariae coronam, et consequenter collationem nostram regiam, iuxta antiquam et approbatam huius regni nostri consuetudinem, atque legem, rite devoluta extitisse perhibentur, et redactae, simul cum cunctis suis utilitatibus, et pertinentiis quibuslibet terris etc. memorato Petro Peren, suisque haeredibus et posteritatibus universis dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter tenenda, possidenda pariter et habenda. Salvo iure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum in Civitate nostra Alba-Regali, feria secunda proxima post Festum OO. SS. Anno Domini 1527. Regnor. nostror. anno primo.“

b.) Olvasd: „*Mész-Pest*“ 's ime a' *Pest* szó itten *Kementze* értelemben jelenik-meg; a' mit már T. T. Horvát István úr „*Pest Sz. Kir. Városnak régi Ofen nevééről*“ írt könyvében nem minden ok nélkül védett. —

A' másik pedig eme czím alatt: „Donatio Magnifici Domini Alexii Thurzo super castro Scepusiensi A. 1527. ex originali“ illyen tartalmú:

„Nos Ferdinandus etc. Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit, Universis: Quod nos debitum, ut decet, habentes respectum ad integerrimam fidem et constantium, ac servitia cumulata fidelis nostri Magnifici Alexii Thurzo de Bethlemfalva Magistri Thavernicorum nostrorum, quae ipsae, Sacrae imprimis huius regni nostri Hungariae coronae, et deinde Maiestati nostrae diversis temporibus non sine magna fortunae varietate, praesertim in assecutione Sacrae dicti Regni nostri Hungariae Coronae, qua, Dei auxilio, feliciter sumus coronati, nullis suis parcens periculis, laboribus, facultatibus, et impensis, summa cum fidelitate constanter exhibuit, et impendit. Volentes igitur pro iis ipsius Alexii Thurzo meritis cumulatis, et servitiis gravissimis ei, et causa ipsius, Johanni Thurzo de eadem Bethlemfalva fratri suo uterino, gratia, liberalitate, et munificentia adesse singulari; Castra et Castella, oppida, villas, possessiones, portionesque, et iura possessionaria Johannis de Zápolya Comitis Scepusiensis, quae alias post felicem nostram electionem in Regimen huius Regni nostri Hungariae Posonii factam, mediantibus certis litteris nostris donationalibus superinde confectis eidem Alexio Thurzo et suis fratribus dedisse, donasse, et contulisse dinoscimur, puta: Castrum Scepusiense, Szepes-Vára appellatum, in Comitatu Scepusiensi habitum, una cum civitatibus, oppidis, villis, ac quibusvis utilitatibus et pertinentiis, quovis nominis vocabulo vocitatis, iam in ipso Scepusiensi, quam aliis quibuslibet dicti Regni nostri Hungariae Comitatibus existentibus et habitis. Item, castrum Sew, fortalitium

Tud. Gyűjt. II. Köt. 1837. §

Rihno nominatum, castrum denique Gzelnecz appellatum, pariter etiam cum oppidis similiter Gzelnecz, et Zomolnok nominatis in eodem Scepusiensi. Item castra Baymocz in Nitriensi, Lykowa in Liptoviensi, et Arwa in de Arwa. Praeterea oppida Hernath-Némethy prope fluvium Hernad in Zempliniensi, ac Vámos iuxta fluvium Sajó, ac Rudobanya in Borsodiensi, nec non oppida Gewncz, et Telkys-Banya vocata in Aba-Ujvariensi Comitatus adiacentia, modo simili cum cunctis eorundem Castrorum Rihno, Gzelnecz, Baymocz, Lykowa, et Arwa, ac oppidorum praenominatorum pertinentiarum quibusvis utilitatibus, prout Johannes de Zápolya Comes, et antecessores eiusdem tenuerunt et praessederunt, tam in praescriptis, quam etiam aliis quibuscunque huius Regni nostri Hungariae Comitatus, et Partibus habitis et existentibus etc. *Quae omnia ex eo, quod idem Johannes Comes immemor fidei, et fidelitatis suae, qua Serenissimo condam Principi Domino Ludovico dictorum Regnorum nostrorum Hungariae et Bohemiae Regi, Sororio nostro charissimo, Domino suo naturali tenebatur, eodem condam Domino Ludovico Rege, coram et defensionem Fidei nostrae Christianae, dictique Regni nostri Hungariae agente, castraque sua, castris Imperatoris Turcarum, in campo prope oppidum Mohács opponente, idem Johannes Comes per literas et iteratos nuncios eiusdem condam Regis Ludovici vocatus et monitus, in defensionem capitis Regii et Domini sui naturalis venire non curasset; ipsoque Rege Ludovico ibidem infelici casu obeunte, dictus Johannes Comes Coronam eiusdem Regni nostri, fidei, curae et conservationi suae demandatam, contra iusiurandum suum superinde praestitum, pro se usurpasse, et eadem, extra le-*

ges et consuetudines et libertates iam fati Regni nostri Hungariae se coronari fecisset, vendicataque sibi corona ipsa, et Regio nomine, se nobis contra efficacissima iura nostra, c.) hostem manifestum exhibuisse, multaque, et quamplurima damna, nocumenta, spolia et incendia in ipso Regno nostro Hungariae perpetrasse dinoscitur, ex eoque per notam infidelitatis eiusdem, qua voto et unanimi deliberatione omnium dicti Regni nostri Hungariae Statuum in Congregatione nostra generali, pro felici coronatione nostra celebrata, crimine laesae Maiestatis, et nota perpetuae infidelitatis meruit condemnari, ad sacram dicti Regni nostri Hungariae coronam, consequenterque collocationem nostram devoluta existunt et redacta;

- c.) Ámbár a' Pisoni gyűlésen Sz. Máté napjára megjelent Rendek, I. Ferdinándnak írtak-föl: ezen értelemben „*Quod autem Maiestas Regia gubernamen Regni Hungariae, in quo licet Jus successionis habuisset, non tamen eo respectu, sed quod illud Regnum extremo periculo expositum, de faucibus Imperatoris Turcarum ex singulari, paternoque amore liberaret, suscepisse significavit. Idem Domini, et Regnicolae dicunt, Maiestatem Suam non alio iure, sed ex libera electione ipsorum, iuxta antiquas Libertates Regni Hungariae in eorum Regem elegerint, eo potissimum respectu, quod inter reliquos principes christianos solum Maiestatem suam haud dubie crederent esse eam, quae auxilio Sacratissimae Caesareae et Catholicae Maiestatis, fratris sui, aliorumque principum Christianorum fratrum et amicorum suorum, ex gratia Dei Optimi Maximi eosdem, et Regnum hoc miserum tanto periculo expositum, defendere et liberare posset.*“ — Mindazáltal tagadni nem lehet, hogy I. Ferdinándnak Anna felesége után, akárkinél is nagyobb jussa volt a' Magyar Koronához.

pariter cum omni iure nostro Regio, si quod etiam alioqui in eisdem castris, oppidis, villis, possessionibus, portionibusque, et quibuslibet iuribus possessionariis, ac aliis cunctis eorundem pertinentiis quomodolibet haberemus, et nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concernerent Maiestatem, simul cum cunctis eorundem utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris etc. memoratis Alexio et Johanni Thurzo, ac per eosdem Georgio et Francisco similiter Thurzo, fratribus eorum patruelibus, ipsorumque haeredibus et posteritatibus universis nunc, prout extunc de novo dedimus, donavimus, et contulimus; imo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter tenenda, possidenda et pariter habenda, salvo iure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum in Civitate nostra Alba-Regali, feria secunda proxima post Festum O. O. S. S. Anno Domini 1527. Regnor. nostror. Hung. et Bohem. etc. praedictor. anno primo.“

A^o Thurzók pedig Fuggerekkel bírván a^o Beszterczei Rézbányákat, és rézzel egész Európában kereskedvén, igen nagy kincsre kaptak; Ulászlót, Lajost és Ferdinándot jó nyereségért többször segítették pénzzel; erre nézve tehát, még azért, hogy az Erdélyi sóbányákat is bérben tartották, a^o Fuggerek I. Ferdinand alatt Sz. István napján 1535-dikben magyar nemesekké lettek, 's Thurzókkal együtt különféle alkalommal sok jószágnak birtokába jutottak. — Szegedi János ezeket a^o környülállásokat nem tudván: „Rubricae Juris Ungarici című“ munkájában az 1734-diki kiadásban P. II. p. 22. Fuggerekről ekép vélekedett: „*Proprium nomen cuiusdam Familiae ex mercatori-*

bus Augustanis, quae dein ad amplissimas opes, et dignitates in Germania pervenit: — Fuggerorum bona sat ampla, in Regno Ungariae possessa, in Pálffyos per connubia transiere. Visuntur adhuc hodie in Rubra Arce (Veres kő) prope Tyrnaviam, complura tormenta, nomine et insignibus Fuggerianis inscripta. Ferunt Franciscum I. Galliarum Regem, Carolo V. Imp. dum una Parisiis pranderent, dixisse: Numquid mensalis isthaec supellex pretio suo Regnum adaequat? Cui Carolus responderit: Habere se Augustae Vindelicorum Textorem quempiam, Fuggerum nomine, qui praesenti pecunia totam eam supellectilem exolveret. Occasionem ad tantas opes perveniendi, commercia Americana, maxime Peruana, paucis ante annis aperta, fuere. — Ez ugyan nem igaz. *Fukar* szó is róluk maradt nálunk nem legtitéségesebb emlékezetben. Olvasd az 1835-dik évi Tudományos Gyűjteménynek a' IX. kötetét a' 79—84. lapon.

Podhradczky József.

3.

Értekezés az Italokról.

Az élet emésztődés által az életműség naponként veszt valamit anyagjából, e' hiányt telát vissza kell pótolni, mit meg is teszünk az éhség 's szomjúságtól ösztönözve a' táplálatok felvétele által, ezen táplálatokat tehetik a' világosság 's levegő is, de szorosabb értelemben az *étel* 's *ital*. Az ital a' szomjúság következménye; természeti

's megkivántató itala ugyan az embernek a' víz, de a' nyugpontot soha nem találó emberi szorgalom mesterséges hideg és meleg italokat talált-fel, mellyek az ép testnek gyönyörűl a' betegnek pedig gyógyszerűl szolgálnak. — Mindegyik nemzet más más characteréhez 's éghajlatához illó szeszes és részegítő italokat készít: a' Törökök *kávét* isznak 's *opiumot* és ezek közé a' gazdagok megámbrát pézsmá nedvet, szerecsen diót, fa héjjat 'sat. szoktak keverni. Sziberiában a' lakosok az úgy nevezett *brágát* isszák, melly rozsból készített ser neme. A' Tatárok részegítő itala *kumiss* melly savanyított ló tejből készül; e' mesterséget hajdanában, a' köztünk élő Székely nemzet is, mint Ásiai nép esmérte, mert tudjuk hogy lovaikat fejni szokták 's lótejvel éltek, innen Lófejő (Scythae hyppomolgi) nevet kaptak. A' lótejnek az orvosok azt az erejét is tapasztalták, hogy a' gilisztától örökre megszabadítja az embert. A' Chinaiak élnek *opiummal* és *arackal*, melly risből készült nedv. Az Indiaiak különféle pálmákból 's czukornádból készítik az *arackot* és *rumot*, a' bambusz-fának béle szolgáltatja nekik az úgy nevezett *tabaxirt*. A' Brasiliaiak 's Carabok rendszerént a' *cassava* és *manick* nedvet isszák. Az Ismaeliták kenderből főznek bizonyos italt 's neve *haschick*. A' Persák is kender leviből készítenek, mellyet vízzel feleeresztve mozsárban törnek-meg. Az Oroszok 's Lengyelek *pálinkával* az Angolok 's Hollandok *theával* oltják szomjokat. — Magyar hazánk pedig minden tartományt felül túl a' szeszes italokban való bőséggel; közönséges italok itt ezek: *kávé*, *ser*, *bor* a' legnagyobb mennyiségben 's erőben, *pálinka*, *rum*, *arack*, *punsch* 'sat. De használták is a' Magyarok a' természet ezen ajándékait a' mennyire csak lehetett, úgy hogy mellettek minden tudományos munkásságról megfeledeztek,

nem írtak nemzeti emlékeket, nem tettek semmit olyat az ész világában, mi a' késő kornak kedves lehetett volna; már pedig maradványok nélkül a' nemzet nem érdemel figyelmet, 's a' tudományos világban csak zérus marad. —

A.) A' *Hideg Italok.*

1.) *Víz.*

A' víz ezen senki által el nem kerülhető ital elsőséggel bír minden italok közt, mert egyedül bír, minden azon italban megkívántató tulajdonokkal, mellyekben a' mesterséges italok csak annyiban részesülnek, a' mennyiben vizet foglalnak magokban — A' víz legegéségesebb ital, a' többiek többé vagy kevésbé tompítják 's izgatják a' vér edényeket 's idegeket, sűrítik a' nedveket, különösen a' vért, siettetik annak forgását. A' víz ital tehát egészségére válik az embernek, kivált ha gyermekségétől hozzá van szokva; a' más italhoz szokottak egyszerre ne próbáljanak szokásoktól elállani, 's a' víz italhoz folyamodni hanem csak lassanként. Betegesek, tunya nyálkás hideg alkotmányúak, erőtlenek inkább borral vagy serrel mint vízzel éljenek. Minden jó tulajdonai mellett is árt a' víz ha nagy mennyiségben isszuk, mert elgyengíti az egész testet, kifeszíti az edényeket, igen meghigítja a' nedveket, az étvágyat 's emésztést elrontja. Ebéd közben fő italunk a' víz legyen, még is sok ivással nem tanácsos a' gyomor nedvet megritkítani; ellenben vagy egy, órával ebéd után egy pohár víz, hatalmas jó szer minthogy a' gyomornak félig megemésztett tartalmát feleresztvén, annak teljes emésztése annál könnyebben és sikeresebben megy véghez. Reggel

egy pohár hideg víz a gyomor, belek 's vesék cselekvőségét hathatósan éleszti.

A jó vízben megkivántató tulajdonok ezek; a *hidegség*, mert a melegség által a benne foglalt álló levegő (szénsavas lég, gas acidum carbonicum) melly a vizet olly emészthetővé erősítővé 's jó ízűvé teszi, elszárnyal, — a *tisztaság* hogy t. i. az idegen részekről ment legyen, minden íz, szag, és szín nélkül; mert különben idegen részekkel kevert u. m. sós, földes, vagy érczes 'sat. részekkel, mellyek a vizet más meg más tulajdonokkal ruházzak fel. — A tiszta víz nem romolhatik meg mit Baume tapasztalata is igazol, ki a vizet egy jól bedugott üvegben 15 évig tartott a nélkül hogy valami jelét adta volna romlásának. Ha tehát a víz megromlik, az idegen részek járultával történik-meg.

A vizet kétfélék, u. m. *Lágyak* és *Kemények*. Lágy víznek nevezzük azt, mellyben vagy épen semmi vagy igen kevés szénsavas lég vagy salétrom foglaltatik, az illy víz főzésre és mosásra ugyan alkalmas, de ivásra épen nem, csak a gyomort terheli, 's semmi frissítő erővel nem bír. — Keménynek ellenben az neveztetik, melly a szén savas légben felolvadt több földes részeket foglal magában, ez ugyan a konyhára alkalmatlan, de annál célirányosabb az ivásra. Meg kell azonban jegyezni, hogy ha a víz nagy mértékben meszes földet, timsót 'sat. foglal magában, az egészségre nagy behatással leendő.

Legegészesebb a *forrás víz*, ha homokos vagy kövecses földből ered, 's nem szivárog által mész kréta, só rétegeken. A *kúti víz* rend szerint több földes sós részekkel vegyült; ártalmas ha a kút, posvány ólak, árnyékszékek közelé-

ben áll. *Folyami víz* csak akkor jó ha a' folyó sebes 's nem tavakból ered. A' *tenger víz* tellyeséggel nem iható, azonban keveset javúl főzés által ha gőze kendővel felfogatik, szabad levegőre tevés által, hogy szén savától megfosztassék. Némellyek úgy vélekednek hogy a' tenger' víz fagyás által elveszti sós, émelygős ízét; de ez nem igaz mit Parrot természet tudós 30 szoros próbatétele is bizonyít, ő ugyan is fokonként sózott vizet különbféle hideg által fagyasztott; de tapasztalta hogy a' legkeményebb hideg után is a' só megmarad a' vízben. Ha tehát a' hajósok a' jeges tengeren édes jégre találják, az nem fagyott tenger víz, hanem a' naphevétől vagy essőtől felolvadt 's ismét megfagyott hó víz. A' tói 's posványos víz elveszti kedvetlen szagát, ha holt szenen szüretik által; minthogy a' szén nagy rokonsággal viseltetik az olajos, zsiros 's rosz szagú állományokhoz, innen a' víznek 's hálnak ha vele főzetik iszapos izét 's szagát elveszi.

2.) *Bor,*

A' bor a' szeszes italok' legnemesebbike, 's ivásában az arany középszert követve, legkedvesebb 's egészségesebb italul szolgál. A' bor a' betegeknek, szenvedőknek 's öregeknek megbecsülhetlen Isten ajándéka, sokszor semminemű orvos szerrel ki nem pótolható.

A' bor nemessé 's jóvá tevésére munkálódnak ezek: a' *föld* mellyben terem, a' *szőlő hegyek fekvése*, a' *szőlő tő kiválasztott faja*, a' szőlő hegyek' *alkalmas művelése*, a' bor helyes *elkészítése* 's *eltartása* 's végre a' bor *hamisítások esmérete* 's azok elleni *őrzése*. Legjobb földet ad a' *meszes*, kevésbé jó a' *homokos* még kevésbé az *agyagos*.

A' szőlő hegyek fekvése legjobb dél felé, kelet felé, továbbá nyugot felé 's tavaknál, legrosszabb a' síkon. A' szőlő fő fajai közül legjobb a' Görög országi, közép tenger szigeti, azután az Olasz, Spanyol 's Magyar országi 's ezek minden neműeket felül haladnak, végre jó a' Déli német országi. A' jó bornak tulajdonai ezek: hevit, a' vérforgást sebessé teszi, az emésztést elősegíti, kis mennyiségben a' lelket felderíti, a' szellemi erőket éleszti 's a' rossz befolyásoknak ellent áll. Némelly nemei a' bornak különös következéseket is eszközölnek: így az emésztés életműveire hasznosan hatnak a' Spanyol borok, a' húgy készítő életművekre a' Magyar 's Német borok, az izom rostok (fibrae) szívosságát élesztik a' Magyar 's Görög borok, a' ki gőzölgést elősegítik, a' lelket földerítik a' Champagnei, Karloviczi 's ürmös borok.

A' régi jó bornak alkotói részei ezek. *nyák* (mucilago) *nádméz*, *borlél*, *növény*, *festvény*, (tinctura vegetabilis) borkő, gyürönye (tanninum). Azon különféle arány, melly szerint ezen részek elvannak keverve, határozza-meg a' bor mivoltát, úgy hogy majd szeszes bor áll elő, hol alcohol (láng) uralkodik, majd édes, hol nádméz, savanyú hol borkő, 's majd vereshor hol festő elv van nagy mennyiségben. — A' jó bor készítésben következő szabályokra kell figyelmeznii: 1.) A' legjobb fajú szőlőtő választassék-ki, 's olyan melly az éghajlat 's helyzet re nézve hamar érédesre jut. 2.) Ugyan egy sző lőhegyen több fajú szőlőtők ne ültetessenek mint hogy nem egyszerre érednek; a' szedés a' tökéletes érédesig ne történjék. 3.) A' szőlő közt gyümölcs vagy más fákat 's növényeket meg nem kell szenvedni, minthogy a' szőlő töveket zsirjoktól megfosztják, 's árnyékokkal az érédesét hátráltat-

ják. 4.) Kévéssel szüret előtt a' földön fekvő gerézdek felköttesenek, szedéskor pedig az éretlen 's tökéletlen gerézdek külön választassanak. 5.) Hogy a' bor savanyú 's keserű ne legyen, a' szőlő szemek a' csutkáktól inkább zsákokban való taposás által választassanak-el mint csomoszlás által; a' sajtóban se nyomassanak igen öszve a' már taposott vagy csomoszolt gerézdek, mert a' csutkáknak 's magvakban lévő nedv a' bort keserűvé 's izetlenné teszi. A' must se soká állék a' bojók haján 's csutkákon. A' veres szőlőkből is készülhet fejér bor ha a' must nem soká áll a' bojók hajain, mert ezektől kapja a' veres színt. 6.) A' borhoz nem kell addig nyúlni míg jól ki nem forrott, mivel gyomor görcsöt, gyomor savanyt, köszvényt, 's kő betegségeket okozhat, —

A' borok sokféle nemei közül asztaliaknak 's minden napiaknak a' gyengén öszve húzó savanyúzás fejér borok illenek-be legjobban, 's mennyire lehet állandóan ugyan azon egy neművel kell élni minthogy a' szokás annál ártatlanabbá teszi. — A' jó 's erős borok igen öszve húzó a' gyenge spongyás rostokat megfeszítők, 's azért vízenyős halavány embereknek hasznosok; epés vérmes, székkal vesződőknek ártalmasak. Az úgy nevezett nemes borok; *tókai, egri, budai, ruszti, ménesi*, olajos részekkel erősítik, élesztik a' tetet 's így inkább orvos szerek, öreg, görvélyes, (scrophulosus) betegségekből fellábadtakra nagy behatása van. —

*) A' *pezsgő bor* (champagnei) ha helyesen készült, akár Francia, akár Magyar borokból

*) Kezdi már lassanként a' Magyarokat elhagyni az annyira megrögzött 's kimondhatatlan károkat okozta *bizodalatlanság*, vagy is az a' hiedelem hogy a'

sebesen és mulékonyan felizgatja az ideg és vér rendszert a' gőzölgést 's vizelletet hajtja, 's így nedves időben ragadós betegségek uralkodásakor mértékkel használva jó ital.

Az *ürmös*, ürmöm füvel készült nem egészen kiforrott bor, kellemetes ital, a' gyomort az ürmöm kesernyés részeivel jótékonyan izgatja.

Ha haszonnal kívánunk a' borral, a' természet e' becses ajándékával élni kis mennyiségben 's ne a' férfi kor előtt igyuk, mert a' vérforgást az ifjagnál csendesíteni nem pedig lázítani kell. Különben is az egészséges ember több ételt elbir víz ital mellett; a' bor iszákosok igen ritkán éheznek 's többet isznak ha a' bort vízzel cserélik-fel.

A' borokkal temérdek hamisítások szoktak történni, mellyeket némelly kincs szomjazók embertársok kárával is intéznek. Ezen hamisítások

Magyar semmi nagyot, hasznost, jót nem fehet, azt csak az Angol, Franciaia szülhet, 's azt a' Magyaroknak szájátva kell hámulni, magasztalni, imádni, 's ilyenkor elszokta felejteni ön létének célját, el hogy neki is hasonlót kellene mívelni. Nemzetét homályba hadja süllyedni. Birunk ugyan már Gőzhajóval is, de ki a' kapitánya? Angol; kik a' részvényesek? többnyire Bécsi kereskedők; hajós legények idegenek, szerszámok, gépek nem honiak 's így a' haszonnak csak kevés része hárul reánk. Csak igaz marad e' közmondás: az ész parancsol 's kormányoz, a' buta fizet 's szolgál. — Így egyedül Buda-Pesten évenként hihetetlen mennyiségű legalább 10,000 bouteille Francia champagnei fogyasztatik-ol 's érette mintegy 20,000 pengő forint vándorol Francia országba. Ezen pénz kivívésnek némi részben gátot vetettek Hazánkban némelly meszszebb látók, kik nem rég jöttek azon jó gondolat-ra, hogy lehetne e' a' híres Magyar borokból a' Champagneinek hason mássát készíteni; e' próba jól sikerült, 's lassanként jóságának azon fokára lépett, hogy mellette a' külországit ellehet felejteni.

esmeretével birni igen szükséges; mert az bizonyos hogy kik hamisított borokkal élnek, egynehány évet úgy is rövid éltökből elvesztenek. Innen az illy embertelen bor hamisítókra a' törvényhatóság szorosán tartozik vigyázni 's őket méltán megbüntetni. Szükséges volna továbbá, az ólom, réz, 's ón poharakat 's egyéb mértéket mellyben bor tartatik a' korcsmákból számúzni, minthogy a' bor az efféle érzeket feloldozza 's ekként a' bor megmérgecsítettik. A' nevezetesebb 's károsabb bor hamisítások ezek: Hogy a' gyenge bor erős legyen, felvegyítik más nemesebb borral, mi magában nem árt, de többnyire alcoholt adnak hozzá, ezt semmiképen nem kell megszenvedni, minthogy igen ártalmas főfájást, ideg 's mely bántalmakat okoz. Az alcoholnak a' borban létet legegyszerűbb módon lehet megtudni, t. i. a' tenyéren való dörgölés után a' gyanús bor, ha tiszta, borszagát megtartja, ha pedig vegyített, égett bor szagot ereszt. — Az eczetes borba javítás végett krétát és meszes földet tesznek. Ezen csalárdság nyilvános lesz ha az ülepetre (sedimentum) kénsav töltetik, 's ekkor gyps áll elő, vagy ha feleresztett sókassavval vegyítettik, 's váladék (precipitatum) származik, melly erős égetés után égető mésszé válik. — Némellyek a' bort édessé akarván tenni, ólom czukorral (sacharum saturni) vegyítik. Az illy vegyített bornak veszedelmes behatása van az egészségre. Mindenféle hamisítást, melly ólom, réz, ón, 's akárminú ártalmas érczel történik meg lehet esmerni kéngyúlsavas nedv (liquor probatorius Hanemanni) segedelmével, mellynek egy része ha két rész borral felvegyítettik, a' hamisított bor megfeteckszik a' tiszta pedig semmi változást sem szenved.

3.) Ser.

A' ser azon tájakon, mellyeket a' természet borral kis mértékben áldott-meg, főszerepet játszik, kedves élesztő 's tápláló erővel bír. Készül *vizből*, *szaladból* (maltum) 's *komlóból* (lupulus) amattól veszi a' tápláló erőt, ettől a' gyomor erősítő. Hogy a' ser jó legyen, a' szalad 's komló mennyisége közt illő aránynak kell lenni; hol a' szalad uralkodik (dupla ser) a' ser valóságos hizlaltató 's az emésztést terhelő; hol pedig a' komlóból vétetett több keletinél vagy az nagyon főtt, a' ser kevésbé szeszes, igen keserű 's bodító lesz, ez által főfájást, szív dobogást, csípős epét okoz, — továbbá jól ki kell a' sernek fornni mert különben puffaszt, rágást, görcsöket, fájdalmas vizelletet okozhat.

Jelei a' jól készült sernek: hig, könnyű, át-látászó, nem édes nem keserű, hanem saját szeszes ízű, ha pohárba töltetik fejez könnyű tajtékot vet, szomjat ólt, nem okoz főfájást, nagy mennyiségben részegítő, kevésben újító, nem puffaszt, székre vizelletre nem hajt. A' ser többféle nemei közül nevezetesek ezek:

A' *Fehér ser* frissítőbb szomj óltóbb mint a' barna de kevésbé táplál 's erősít, könnyebben hat a' székre 's okoz vizelleti nehezségeket, mozgást kíván tehát 's jó gyomort, egészséges embereknél italul jobban szolgálhat min a' barna ser; de gyenge gyomrúak inkább ezzel mint azzal éljenek, mert az első utakat könnyen elnyálkásítja 's szeleket okoz, 's melyvízkórságra ad alkalmat.

A' *Barna ser* jobban táplál 's emészhetőbb, sovány embereknek erős testi munkák mellett, hideg és nedves időben hasznos ital; ellenkező esetben egészséges embernek mindennapi italul nem ajánlható, mert igen tápláló lévén, a' gyomort

könnyen megterheli, az étvágyat elrontja, az emésztést hátráltatja.

A *Pezsgő ser* hamar noha mulólag részegít, vértorlódásokat vagy folyásokat is, melly görcsöt, főfájást, szeleket, rágást, fájdalmas vizelletet is okoz némellyeknél, a' miért gyenge gyomrú 's melyű 's vérmes emberek kerüljek, általában pedig míg az emésztés tart, ne éljünk vele.

Sert, ha jó, mértékkel ihatunk, nevezetesen útfélben hol rossz víz van, sétáláskor vagy kiránduláskor, hol szabad levegőben mozgunk, végre szoptató anyák és dajkák, betegségből lábadozók 's gyengén emésztők kis mennyiségben haszonnal élhetnek vele. — Kerülni fogják a' sokat ülők, bővérűek, vízenyős, melancholiára, sűrű vére hajlandók, végre a' bor ivók.

A' serrel is történnek hamisítások, t. i. a' komló helyett *varadits* (tanacetum) *bogács* (carduus) *tar-nics* (gentiana) *lóhere*, *mák*, 's más növények használtatnak. A' részegítő erőt ha *szédítő vadótz*, *mocsári rozsdabura* (Ledum palustre) *fejér zászpa*, *csalmatok* (hyoscyamus) *redősirom* (datura) *kerek kapotnyak* (asarum europaeum) 's *opiummal* nevelik. Tiszta szint adnak a' sernek *vizahólyag*, *tojás fehérnye*, által Ha a' ser savanyú felvegyítik *mészsel*, *gypsel*, *hamaggal* (potassa) *ólomczukorral*. Mérges természetet vesz-fel a' ser, ha réz 's ólom eszközökben tartatik.

A' :osz ser sok kórbántalmakra ad alkalmat, a' zavaros, émelygős igen keserű, vagy igen édes, a' gyomrot elrontja, turhát természet 's hányásokat okoz. A' jól ki nem forrott nehéz vizellést hügyrekedést, ködcsömört (colica). A' savanyú, gyomor görcsöt. A' mérges füvekkel vegyített, a' mérgezés sokféle tünetényeit hozza-elő. Ha állati részekkel van keverve *posláz* (febris putrida) 's

cholera áll-elő. A' köztársaság szoros vigyázat alatt tartsa a' serfőzőket, hogy a' legjobb anyagok rendes arány szerint 's a' legjobb módon alkalmaztassanak a' főzésre, hiteles emberek rendeltessenek, kik a' még készíttelen anyagokat a' főzés előtt, a' sert a' forrás után megvizsgálják, 's ha legkisebb gyanú támadna is a' ser mivoltáról, vegytani próba történjék.

4.) *Égettbor.*

Ez ital az élelmét verítékekkel kereső szegény nép' lankadt erejének visszaállítására, a' természettől hasznos adomány. Készül borseprűből, gyümölcsökből, gabonából, 's egyéb boros forrásra hajlandó anyagokból, mellyek nádmézes elvel (principium) vannak felruházva, majd minden hozzáadások nélkül majd holmi fűszerekkel, (menta, méhfű, ánizs, fahej, szerecsen dió.) Áll vízből saját finom savanyból 's aetheri olajból, mellytől kapja nagy hevítő erejét 's minél fogva a' testnek minden nedveit felmelegíti sebesebb forgásra ösztönzi, eleinte kellemetes derűtséget, élénkséget okoz, de nem sokára a' tulontúl izgatótt ideg erő ellankadván, kedvetlenség elgyengülés veszen erőt. Ha megszokott ital, minden izmokot hárttyákat 's edényeket kiszárít, az idegeket eltompítja, a' nedveket megsűríti, a' mirigyekben 's belekben dugulásokat okoz, az étvágyat emésztést elrontja, tüdősvadást, tagremegést, elkábulást szül lassanként. Nagy mértékekkel kivált nagy indulathat p. o. haragban használva eszeveszettségre 's dühösségre adhat alkalmat, sőt bizonyos környűlmények közt a' testben kifejedt villány (electricitas) által meggyűlván ön égést okozhat. — Kitetszik ezekből hogy egészséges 's tanuló ember az égett bort ha csak lehet kerülje. Bizonyos környűlmények közt lehet
kissebb

sebb mennyiségben élni vele t. i. mivel az égettbor melegít mulólag erősít, a' vérforgást, a' kiválasztásokat előmozdítja 's a' rothadásnak ellent áll; hasznos: nedves hideg ködös időkben a' keményen dolgozó napszámosnak nagy hőségben, mivel szertelen izzadástól menti, katonának a' táborban, hajósnak a' hajón, ha nedves időben nedves ruhával kell az éjjelt munkával tölteni. Szükséges a' szegény hegyi lakosnak, ki töbnyire földi almával, rosz tészttával, hüvelyes veteményekkel élődik 's bora nincs. — Városi ha ebéd előtt egy pár cseppel akarja étvágyát élesztetni, semmi elmeszterkelt liqueurral ne éljen; legjobb a' valódi arak, vagy ha e' nincs, gabonából készült tiszta égettbor, gyenge gyomrúak avval ebéd után is élhetnek, de fekete kávéval együtt.

Nem érünk czélt az égettborral, ha vagy készítése rosz, vagy szánt szándékból, vagy vigyázatlanságból el van rontva, 's megvesztegetve. — A' rosz készítés miatt lehet *megégett*, *kozmas* 's *vizes*. Az égettnek esmértető jele a' rosz szag, a' kozmasnak *ize* melly hasonló a' kenyéréhez, a' viznek jelenlete *légnedömerő* (hyprometrum) által tudatik-meg. Az égettbor erejét szokták nevelni paprikával, borsal, szédítő vadotz, keserű mandulával 's megyfalevéllal. — A' ser 's pálinka főzés sok életet elfogyaszt; innét szükség idején azok' főzését el kell tiltani.

B.) Meleg italok.

1.) Kávé.

A' kávé jelenkorunkban résszerint a' benne tapasztalt orvosi erő, kedves íz, résszerint fényűzés miatt az alsóbb rangúaknál is nagy divatba van. Természeti története röviden ez: A' Kávébab (Kaffee, Koffe, Kaffebohnen) Koffe; (német) Caffee, Coffee, Bun (arab); Jochem Keweh (pers); több ásiái, afrikai

és amerikai fáktól veszi eredetét. Raynal tudósítása szerint eredetileg felső Szerecsen országból származik. Megnő hazájában 15—30 sőt 40 lábnyi magosra 's el él 30—40 évig; gyümölcse húsos apró cseresznye forma, émelygős ízű, eleinte zöld azután veres, végre midőn megérik setét, viola színű bogyó, megszáritás után hasonlít az olajfáéhoz. Ezen bogyók mind addig a' fán hagyatnak, míg meg nem pattannak, ekkor lerázatnak vagy leszedetnek, hengerek vagy mozsarak, malmok által a' magvak a' héjjaktól megtisztítatnak. A' kávébogyóban két egymáson fekvő tojásdad makk, 's ezeknek mindegyikében egy egy mag van. A' kávébab különösen az olly földet szereti, melly kövér közepszerű melege van, legkedvezőbb mérséklet rája nézve a' szélességnek 10—12 lépcsője közt van. A' kávé italra Naironi szerint, Arabiában a' kávébabbal jóllakott kecskék' nagy kedvek adott alkalmat. Abdaliader párisi könyvtárban lévő kézírata szerint Szerecseny országban a' kávéital igen régen esméretes, Persiából Böldög Arábiába a' 15-dik században Gemaleddin Mufti, Aden városába hozta be; később Adenből a' szomszéd városokba is Mekkába Medinába, a' 16-dik század elején Kairóba Egyiptomba ment által; 1554-dikben Konstantzinápoly lakosai is megesmérték; Europa nyugoti részein ez időtáiban lett esméretes a' kávé a' Venetziiaiak által. — Schwartzner szerint az első Magyar, ki kávéét ivott 1-ső *Apafi Mihály* erdélyi Fejedelem volt, ki midőn 1663-ban Érsekújvár falai alatt a' Nagyvezérnek udvarlására ment, az Ali Basa sátorában serbettel, és keserű kávéval vendégeltette-meg; az első kávéházat Magyar országban egy Karcsoly nevű kávészállító-fel Posonyban 1730-dik esztendőben. Közönségessé lévén a' kávéhaszná, fontos ága lett a' kereskedésnek, 1836-dik

év 7 első hónapiban a' kávé behozatal Európába 210,600,000 fontra ment-fel.

A' kávébab alkotó részei ezek: 1-ör egy fojtóval gazdag alap, mellyet Robiquet Caffeinének (kávédék) nevez. 2-or egysav, mellyet némelleyek tulajdon savnak, mások gubisavnak tartanak, 3-or szagatlan olaj, kevés gyánta, fehérynye mézga'sat.

A' kávénak az emberi testre való munkálatja, nagy és sokféle, mellyeket az alkotó részekből lehet kimagyarázni. Mind az állati mind a' teng (vegetativa) élet körében erősítő, 's gyengén ingerlő erejénél fogva munkálódik. Elúzi a' bádjadságot álmoságot; az emlékező tehetség frisseséget, a' képzelő 's ítélő tehetség nagyobb könnyűséget 's munkásságot nyernek. A' vér kerengést gyorsabbá teszi főkép az altestben. Az emésztést elősegíti, a' szeleket hajtja, a' széket elősegíti. — Ártalmas a' vérmes lázas személyeknél 's olyanoknál, kiknél a' vérrendszer könnyen izgékony, vértorlódásokra, vérfolyásokra hajlandók; mellyért havi tisztuláskor', arany ereseknél, tüdővészben sinlődőknél, gutára hajlandóknál az ital mérsékelve 's vigyázva történjen.

Az orvosok közt sokféle vélemények vannak a' kávé ártó 's használó erejéről: ártalmas 's hasznos hatása a' kávénak függ: a' kávé szemek *mivoltától*, a' készítési módtól, a' vegyítések-től, végre a' vele való éléstől. A' kávénak három fajtát különböztetjük-meg 1-ör Az *Arabiai* vagy *levantai* vagy *mokka* kávé, ennek magvai zöldes sárgák, aprók, gömbölyűk, jóságával 's illatával minden kávé felül múl. 2-or A' *kelet Indiai*, vagy *javai kávé*, babjai nagyok halavány sárgák. 3-or *Nyugot Indiai* vagy *Surinámi kávé*, babjai kékellők, vagy setét zöld sárgás színűek. Jó kávénak lehet mondani: melly egyenlő színű, zöldebb, egyenlő nagyságú, száraz a' vízben leül,

töredék vagy idegen test és szag nélkül van. Roszszak ellenben az igen nagy, fehér vagy barna színű, könnyű kiaszott, éretlen penész szagú, a' tenger víz által elromlott, dohos szagú 's ízű babok, mellynek szagát fokhagyma vagy zöldslet mézszag (chloras calcis) által szokták elvenni. Az elkészítésre tartozik a' pergelés és főzés. A' kávébabból azon kedves illatot, melly azt olly kedvessé teszi a' tűz a' pergelés által fejtőzteti-ki. Ha a' pergelés nem eléggé történik, nem fejlődik-ki ezen kedves illat, 's fanyar kedvetlen ízű lesz. Ha tovább pergeltetik kozmással 's igen keserűvé válik. Legjobb zárt edényben szüntelen kavarva addig folytatni a' pergelést, míg a' babok izzadni fényesedni 's világos gesztenye színűvé pirulni kezdenek; ekkor más edénybe kell által tenni 's befedni, hogy illata elrepüljön, így kell tartani míg meg nem hűl, ekkor megőröltetik vagy megtöretik. A' főzés többféleképpen esik-meg: Némelyek a' kávé lisztre forró vizet öntvén meleg helyre teszik, bizonyos ideig 's akkor findzsákra töltik mint a' Hollandusok; mások fedett edényben felforraltják azt kétszer háromszor, vigyázzván hogy ki ne fusson, mivel ezáltal finom olajos része elvesznék, 's akkor félre teszik, míg valamennyire meg nem hűl, így készítik az Arabok, Törökök, kik azt forrón minden aljával együtt tej és nádméz nélkül felhörpölik. — Az Európaiak a' kávéét vagy feketén nádmézzel, vagy a' nélkül vagy pedig nádmézzel tejjel melegen isszák. A' kávé reggelinek tejjel vegyítve kevésbé izgató inkább tápláló; ebéd után tej nélkül éleszti az emésztést: nagyhevítő erejét mérsékli a' nádméz, egy pohár vizet reá hörpenteni jó, melly a' netalán eredő vér torlódásokat, azonnal lecsillapítsa. 's a' székét annál sebesebben megindítsa. Ebéd után legalább fél vagy egy óra multával gyenge melegen igyuk a' kávéét. —

A' kávé pótlékai (surrogatum)

Az újabb időkben sokan gondolkoztak a' kávénak pótléka felől részéről nagy ára, részéről pedig képzelt káros volta miatt. Némelyek itélete szerint azon pótszerek, mellyek olajos, nyákos 's nádmézes elvel bírnak, leginkább ajánlhatók. A' nevezetesebbek ezek:

1-ör *a' Czikoria kávé.* Hosszas használása a' szemekben vakságot okoz, a' tagok nehézsége 's tunyaság áll elő, 's ha valaki sokat ivott belőle, rosszul érzi magát. Vegyítik Arábiai kávéval 's akkor *Dáma kávé* nevet visel. A' czikoriakávé áll czikoriából, veres répából, 's pergelt borsóból; 's ezen részek vegyítésétől függ a' kávé jósága is.

2-ör *a' Makk kávé.* A' Tölgyfa makkját igen sokan szokták használni a' kávé helyett, különösen a' gyermekeknek nagyon ajánltatik. Tejjel jó házi orvosi szernek tartatik a' görvélyekben, idült hasmenésekben, gyomor görcsben, belférgék ellen jól munkálódik. Legjobb pótlékuul szolgál

3-ör *a' Sárga répa kávé,* melly a' murok répa piritott gyökeréből készül; a' többi hasznai közt igen jó szer vérköpéskor.

4-er *Amelin kávé* melly 1836-dik évben Pesten találtatott-fel. Tej nélkül kevés nádmézzel lehet inni, nem kedvetlen ízű 's szagú ital készül belőle.

Használják ezen pótlékokon kívül a' *Ludvig* vagy *Karolina kávé*t, melly minden arábiai kávé nélkül jó itálnak mondatik; ajánlják a' megpergelt *árpát, riskását, kukoriczát, mandolát, gesztenyét, bikk makot, czezlát 's borsót 's a' t.*

Minden iparkodás mellett is mind eddig nem találtatott olly növény, melly az arábiai kávé ízére, szagára, 's más tulajdonságaira nézve kipótolható; mert minden egymik a' természet országában

tulajdon alkotású 's erejű lények, 's egymást semmi tekintetben ki nem pótolhatják.

2.) *Punsch.*

Álló részei: égettbor (rum, vagy arak) nádméz, citromsav és thea. Az égettbor mennyiségét ki ki a' maga alkotmányához szabhatja. E' vegyületben az égettbor ingerel, de ezen inger hasznos irányt kap a' bőr felé, egyszersmind a' citromsav az idegekre élesztőleg hat. Ezen ital az erőket megújítja, az izzadást segíti, tojás sárgával vegyítve táplál; mértékkel tehát minden egészséges ember ihatja, kivált nedves, hideg, ködös időkben nehéz testi munkákban, betegessel pedig kinek a' kigőzölges használ nagy jót teendő. E' kivánt czélok nem éretnek-el a' punschal; sőt rágás, hányás, hasmenés következik ha citromsav helyett borkő vagy akármilyen ásványos sav vétetik. Ha pedig a' rum vagy arak nem jó miségű (qualitas) vagy belőle sok vétetik, fejfájás tagremegés áll elő, továbbá hogy a' punsch helyes legyen igen édessé kell tenni.

3.) *Chocoladé.*

Készül cacao babból nádmézzel 's fűszerekkel vegyítve. Tápláló 's újjító erővel bir, melly a' kakaó szemekben lévő sok zsíros olajtól származik, melly a' hozzá tett nádmézzel feleresztve a' víz által felolvaszthatóvá lesz. Fűszer nélkül ajánlható száraz ingerlékeny vérmes embereknek, fűszerrel hideg természetűeknek, 's gyenge gyomrúaknak. Sőt a' kisdedekre 's betegekre is sok hasznót áraszt, ha zúzmó porral, zablisztel vegyítettetik. Semmit sem érnek azon kakaó babok, mellyek halavány veressesek, rajta fehér pontok láthatók, vagy avas,

's zsirjától meg van fosztva. A' chocoláde tömegéhez fősvénységből a' megkívántató részek helyett más ártalmas pótszereket használnak. azért az azt készítőkre azükség vigyázni 's csalárdságokat megbüntetni.

4.) *Chinai thea.*

A' thea az Angolok 's Hollandoknak legkedvesebb 's mindennapibb italul szolgál. Az 1835-ki év 7 első hónapiban Angol Honban 21,011,000; 1836-dik évben pedig 36,630,000 font sterlingnyi becsü thea emésztetett-el. Az előkelő házakban nálunk is divatba kezd jönni. A' Chinai thea két fajra oszlik, u. m. *Thea boheara* vagy barnára 's *Thea Caesareára* vagy zöldre. Mértékletesen néhány tsepp égettborral vagy tiszta borral ártalmatlan kellemetes ital, mellyre a' lélek felvidül, vizellet és szék szabad 's nevezetesen a' fővény 's köves nyavajáktól testünk megőrzetik. A' mindennapi 's hosszú veleélést számúzni kell, minthogy a' vele való visszaélést ideg gyengeség, lélek elesése, tagremegés, gyomor elgyengülés, 's szertelen izzadság szokták követni. —

A' Hollandiai thea ha gyengén van főzve 's túl rendin ivatik az emésztést akadályozza, fehér folyást okoz, a' látást elgyengíti, 's többnyire hamisítva árultatik egyéb füvekkel lévén keverve. A' thea szárítás réz lemezekben történik 's ólomszelenczékben tartatik. Minthogy a' nagy thea fogyasztás sok pénzt kivisz kül országokba 's a' szegények is szeretnék azt izlelgetni, pótszerek táltattak-fel, vagy is olly növények mellyek hazaiak lévén olcsóbbak 's az iagazi theától nem messze járnak, ilyenek ezek: *melissza*, *szigorall* (*veronica*) *fejér rósa*, *mirha*, *libatopp*, *földi eperlevelek*. —

Szokásban vannak még ezen meleg italok is: *Bischof*, kenyérrrel véve kedves italul szolgál a' téli időben útzóknak; *Krampampuli*, inkább játékból szokták inni.

C.) *Hűvítő italok.*

A' hűvítő italokkal való élés a' nyári meleg napokban kivált meleg tartományokban elkerülhetetlen. Kivánt következményt szülend, ha az átlató részek jó miségűek, 's helyes arányban alkalmaztatnak, 's velek visszaélés nem történik akkor, mikor a' test nagy hőségben létez. Idetartoznak a' többek közül a' *mandola tej* 's *csitrom víz* 's több gyümölcs nedvek. A' mandola tej kellemesen lecsillapítja a' vér hevét, de a' rágásra 's hasmenésre hajlandóknak nem ajánlható. A' csitrom víz (Lemonade) kedves hűvítő kivált meleg nyárban, 's lázas betegségben sinlődőknek megbecsülhetetlen.

D.) *Ásványos italok.*

Ásványos vagy orvos vizeknek neveztetnek azok, mellyek a' veszélyben lévő életműségre (organismus) úgy munkálódnak, hogy ennek egészségét csudálkozásra méltó módon hozzák vissza. Már a' régi Görögök 's Rómaiak szent érzéssel eltelve ezeknek titkos csudatévő erőt tulajdonítottak és szomszédságok, vagy benne valami jótévő Istent gyanítván, mellettek Templomokat építettek. Talán innen vehette eredetét őseink az a' valásbeli szokása is, melly szerint minekelőtte a' keresztény hit világa lelkeiket meghatotta volna, forrásoknál, csermelyeknél imádkoztak, 's szomszédságokban temetkeztek. — Szorosan véve az ásványos vizek a' gyógytudományhoz tartoznak, minden gyógyszernek pedig tulajdona az, hogy

a' jelen állapotot más és nem ritkán ellenkezőre változtatja t. i. a' betegséget egészségre 's megfordítva, ha ott élünk velek hol reájok szükség nints, a' honnan az egészséges testnek annál veszedelmeseb lesz mennél nagyobb az ő orvosi ereje. Az ásványos vizek is közönséges tapasztalás szerint a' leg-hatalmasabb gyógyszerek közé tartozván, rólok szinte igaz az, hogy veiek helytelenül élvén többet ártanak mint használnak; azonban némelyeknek, mint a' savanyú vizeknek kellemes izök miatt borral egészségeseknél is divatban léttöket kárhoz-tatni nem lehet, még is ivásában rendszert kell tartani.

A' savanyú vizek vasat és szénsavas léget foglalván magokban, 's innen gyenge savanyú kedves csipőségű élesztő izűek, 's felderítik a' lelket; nagyobb mértékben főfájást és kábúlást okoznak, azért sem naponként és rendszerént, sem sokat nem kell inni, 's jól megválogatva, úgy hogy az igen vasasokat a' bővérűek kerüljék. — A' Hazaiak közt legjobbak de legerősebbek is a' *Bartfai*, *Ujlublai*, *Füredi*; kevesebb vasat foglalnak magokban a' Szalatnyai és Suliguli, Erdélyben a' *borszéki*; azért ezek kevésbé ártalmasak. A' külföldiek közül a' Rojtsi legdivatosabb. — Némelly eseteket nem láttam czéltalannak feljegyezni, hol az ásványos vizek ártanak: így

1. a' Tüdővészbzen, sőt már az arra való hajlandóságban is veszedelmesek az ásványos vizek; mert tőlök a' vér tüdőre tódul, a' honnan a' vérköpecsek, tüdőgyulladás, és a' valóságos tüdő vész előállása siettetik.

2. A' belső részek genyedése szinte minden gyógyvizeket tilt (kivévé a' szénsavas és sósavas vizeket); mert ezek által a' genyedés és sorvasztó láz előmozdítatik.

3. A' vizkórságban, különösen a' has és melly-
vizkórságban.

4. A' terhességben, mert minden gyógyvizek
a' vért a' méhre hajtják 's könnyen kora vagy éret-
len szülést! okozhatnak. —

Sari Szabó József.

4.

Spanyol szokások ; táncz.

Ha igaz, az a' megjegyzés, hogy a' magyar,
's német, mindent evéssel'és ivással végez, — a'
megbékülést, keresztelést, házassági öszvekelést,
temetkezést; a' francia 's olasz mindent énekkel;
a' spanyol tánczal. Mindenütt láthatni a' spanyo-
loknál tánczoló leányokat, kik levetik 'felső ru-
hájakat, valami imádságot mormolnak-el, és tán-
czolnak. Még a' szent vallás is, ez a' nagy hata-
lom a' spanyolnál, nints a' táncz befolyása nélkül.
Ur napján, halhatni a' szent musikát; a' processio
szent menyezetje körül, tánczolva imádkozó szü-
zeket. Ez a': „dicsőség a' magasságban“, ének-
ben, imádságban, tánczban. Junius 24-kén, szent
János estve, mindenütt harangoznak; az által az
örömré, gyönyörűségre szállítatva, az utcákra
kiülnek; az ifjak ölelkeznek, csókolódnak; az
egész éjet tánczban, a' papok' intésében töltik.
Minden gyönyörétől, reggelizéstől, czigarótól, csi-
noskodástól, meglehetne a' spanyol fiút 's leányt,
inkább fosztani, mint tánczolásától. Magános tán-
czok, hosszas; álmodozó; szűz; társasági tánczok,
elevenebb, kaczerabb. A' táncz nyelve a' spanyol-
nak. A, b, cje, mellyel, szerelmét, sirását, ne-
vetését, imádságát kifejezi. A' spanyol, született

tánczos. A' szép Andalusia, különösen bővölködik tánczosokkal, tánczosnékkal. Szerencsés, és szerencsétlen nép, melly a' temetkezéseknél, rablánczok zörgésénél is tánczolhat. Franciaországban, egy idegen főember, azt mondotta: jól énekel a' nép, fizethet adót. A' revolútiókor, a' kormány, Páris minden utczáin, a' népet muzsikával, énekkel, csillapítgatta. A' spanyolról, lehetne talán mondani: jól tánczol; hát, megbukik, 's elvész. —

5.

Az enni adás mestersége.

A' legtudósabb, leglelkesebb Ángol Revue, the Quaterly Review, nem szégyellé hosszasan előadni, e' tárgyat. — „Jó asztalt tartson kegyed, és gondoskodjék az asszonyokról.“ E' rövid oktatást adá Napoleon, de Pradt, követének. — A' ki jó asztalt tart, és az asszonyokról gondoskodik, nem bukik-meg. Hatalmas ereje van a' jó asztalnak, az országos dolgokra is. Sokszor lehet látni a' legfőbb ministereket az asztalnál végezni. Nem a' pompa teszi a' jó asztalt, hanem a' bizodalmas barátságosság, csinyosság, kényelmesség. A' legválogatottabb eledelek, nem olly kötelezők, mint a' házigazda, 's gazdaasszony nyílt szívessége. Mivel Vénust, széppé tenni, így szóllott a' görög főstész vetélkedőjéhez, gazdagnak főstötted azt. Ezt lehetne, sok ebéd adóról mondani, ki szükségtelen kincseit fitogatja, restaurátiókor.

„Repkényes poharat kértem; 's adsz gazdag ebédet. Koldusidat tartsd jól, Döbrei, nem vagyok éh.“

Első regula az evésnél: ne alkalmatlankodjék senki az evőn. Ne jőjjön, menjen senki. Ne kelljen mást tenni, mint enni, inni, nyájaskodni.

Második regula: kényelmesen legyen az ülés, a' vendég ne legyen szoronkodó, minden csekélységért köszönetet mondani kéntelen, rab; hanem szabad.

Senki se egyék magánosan, csak a' rab, vagy ki a' feleségét vesztette.

Ne látczasson a' szegénység, a' pompás, damaszt abrosz felett; és az ezüst tálak körül, a' pénz szüke. Ez szomorú és rút. Mikor az ember eszik, mintha a' házigazda húsát enné; mikor iszik, mintha annak vérét hörpögetné.

A' vendégeket kiválogatni, vagy keverten ültetni jó; de jó, érintődésbe hozni.

Szépnem hijjával ne legyen, a' virággal is, képesint felékesített asztal.

„A' kellem Istennéjit engeszteljed,

Nyert, a' kinek kellő áldozatja.“ —

A' borhoz, az Isteni nectárhoz, az inasok töltögetése nélkül is, szabadon nyulhasson kiki.

Kellem, rend, harmónia ékesíttse az evést.

Ha a' cselédek, ottan ottan, egészen kinn maradnának, legjobb. Ne lesnék, ne ̄hallanak mindenkit.

Nagy evő, ha csak lehet, ne hivattasson. A' ki felette sokat eszik gyűlölséges.

Egy ifjú papot a' püspök, már főbb hivatalra akart ajánlani, de mivel felette nagy ehetőnek mutatta magát, asztalánál nem ajánlotta; faldoklásáért elvesztette a' nagyobb jövedelmü phárát.

Mit mondjak az olyan evésről, hol az asztal felső része rakott, az alsó szűkölködő; és az itt ülők, kíváncsian amoda tekintgetnek.

Valami újnemű, váratlan eledellel, szép kedveskedhetni. — Mértékletesen és válogatva legyen megrakva az asztal, hogy ne gyűlöltessen, hanem kívántasson.

Mi szép; itt a' lelkeket érintésbe hozni; egy válogatott nemes társaságban előlülő lenni.

Egy tiszteletes Angol író, azt mondja: ha 10 ezer font sterlinget adna az ország, a' végett, hogy a' világot arra tanítanám, mikép' kell enni adni, nagy hasznot tennék ezzel. Ezen intésemmel a' kereskedést jobban fejlődtetném; az izlést tisztíttanám; az élet örömeit nevelném; a' víg kedvet terjeszteném; és nagy Brittonia csinosittására többet tennék, mint ama haszontalan vélemények, mellyeket képviselőink, voksaikkal megszentelnek. Mennyivel inkább mondhatni ezt, hazánkban. Kár, hogy Xenophon dicsó synposionját, még kevés magyar ebéd adó, vagy adható olvasta. Ez a' keresztyén vallás intése is: akár esztek, akár isztok, mindent akármit cselekesztek, az Isten dicsőségért cselekedjétek. —

N. Takácsi Horváth János.

6.

Néhány vonások Aesóp híres Mese Író életéből.

Ki nem ösmeri a' híres Mese író Aesopot? azon nevezetes Latán szerzót, kinek életét olly sokan, és sok nyelven, egyik ezt, másik amazt érdekelve élte nevezetes történeteiből megírták. Én noha nem kétlem, hogy ezen bölcs élete folyta eléggé ösmeretes az olvasó világ előtt, bátorkodom

mindazáltal az ő egyes történeteit, mellyek közül egyet itt, mást amott olvastam, egy egészbe fűzve közölni, azon reménnytől ösztönöztetve, hogy egy olly jeles férfiunak, ki hajdan kora dísze, és Hona dicsekedése volt rendszeresen egybe fűzött élete leírása unalmas nem lejjend.

Aesóp született mintegy 550 eszt. K. U. Sz. előtt. Kis Asiának Phrygia nevű tartományában mint rab, mivel szülei is rabi állapotban voltak. Szembetűnő bizonyosság volt ő arra, hogy gyakran, a' legvisszataszítóbb, gyűlöletesebb testbe egy szép, és jeles tehetségekkel bíró lélek lakik, és hogy minden értelmes ember ítélete szerint, a' léleknek szép tehetségei, messze felülhaladják, a' legkellemeteseb alkatu testnek külső szépségeit is. — Külső formája, igen éktelen és visszataszító volt; — egy szegletes hegyes fő, lapos ór, vastag ajkak, dutzos hát, görbe lábak tették, nem igen vonzó külsőjét, és még ehhez járult az is, hogy dadogó, nehéz beszédű volt. De ezt a' kellemetlen testet, egy eleven, tisztán gondolkodó, mély belátásu éles ítéletű, és feltalálású lélek lakta, kinek még a' késő maradék is gyönyörűséggel olvasa vittzes feltalálásait, és tanuságos meséit.

Urától, kinek szolgájának született, mezei munkára használtatott, mellyet is szorgalmatosan, és egész igyekezettel folytatott, bár magos lelke, a' szolgaság jármából, mellyre születése kárhóztatta ki törve magosan repkedett; de azért sorsát panasz, vagy békételenség nélkül viselte, 's igyekezett az élet ártatlan örömeit, ha hol benne módja volt használni. Egy nap kiment az ura, a' munkát megtekinteni, a' mezőre, és egy csomó friss fűgét kapott a' szomszéd birtokostól ajándékba, mellyet is Agathópos nevű rabnak által adott, hogy azt haza vinné. De mivel ekkor jelen volt Aesóp is valami dolgát végezni a' házba, a' gonosz Aga-

thópos, arra a' gondolatra jött, hogy a' fügéket, másik czimborájával megegye, 's a' tettet Aesópra fogja. A' mint az úr későbbben a' fördóból kijött előkivánta a' fügéket, de azok már sohol se voltak. A' nyalánkok, olly ügyesen tudták azt az úr előtt Aesóp nyakába vetni, hogy az őtet tüstént hivatá, néki szemrehányásokat tett, és minden további kihalgatás nélkül verésre ítélte. Ura lábaihoz esett a' szegény hebegő rab, és kért inkább esdeklő tekintete, mint dadogó szava által egy pertznyi időt, hogy ártatlanságát kinyilatkoztassa. Megnyerte az időt, és sietve ment onnét, lágy meleg vizet hozott, ivott belőle az ura előtt egy keveset, 's torkára dugván ujját, ismét kiokádta a' tiszta vizet, a' nélkül hogy legkisebb jele lett volna a' megevett fügéknek. Most kérte az urát, hogy ugyan azt, a' két vádlókkal is próbáltatná meg. Parancsolta tehát az ur azoknak, hogy ők is úgy tennének, ittak azok is, és kihányták a' fügéket. Természetesen, hogy akkor, azok kapták az ártatlan Aesópnak szánt botokat. De az úr elkezdte ez időtől fogva becsülni az okos Aesópot, és vele megkülönböztetve bánt az után. A' többi rabokat irigységre gerjeszté ez a' megkülönböztetés, sokkal visszatartózkodóbbak lettek Aesóp eránt, annál is inkább, mivel nyelvének nehézsége megkönnyebbedett, és nállok már most a' beszédbe is nem volt hátrább.

Alig nyert Aesóp szabad forgást nyelvének, legelőbb is arra fordította azt az ég ajándékát, hogy egy rab társát, kit a' felvigyázó Xenás, durvasággal illetett oltalmazta, és a' felvigyázót fenyegette, hogy az urnak fogja bevádolni. De a' bevádolást megakarta Xenás előzni, és sietve ment a' városba az Urhoz jelenteni, hogy Aesóp nyelve hirtelen helyre állott, és hogy ő azt arra fordítja, hogy Istent embert motskoljon, 's az Ur ellen annyira

szitkozódik, hogy abba a' többi rabok is megütözköztek, és ocsmány beszédjéért reá mindnyájan boszankodnak. Hogy a' rossz következt, melyet egy olly példaadás okozhatna, a' rabszolgák közt az Ur meggátolja azt tanácsolta neki Xénás, hogy Aesópot tüstént eladná. A' szegény Aesópot egészen rábízta az a' gondviselőre, hogy csináljon vele a' mit tetszik. A' mint Xénás a' mezőre visszatért és a' bevádoltatotnak sorsát tudtára adta, szolt az egész hidegvérrel: Te vagy az Ur, csinálj velem, a' mit tetszik; ki is őt hamarosan csekély áron egy marha kereskedőnek eladá. Ez eleinte igen vonogatta magát a' gyűlöletes képnek megvevésétől és csak azért vette rá magát, mivel őt Aesóp arra igen kérte és ezen kérdésére: mit csináljon ő egy olyan ijesztő képpel? — azt felelte: a' gyermekeidet ijeszd, ha azok füledbe sokat nyivákolnak.

Azon kereskedő annak utánna Ephezusba utazott, egy városába Kis Ásiának, hogy ott felesleges rabszolgáit eladja. Midőn ezek, azt a' mit az útra vittek egymás közt felosztották, kérte őket Aesóp, hogy mivel ő gyenge ne terhelnék igen nagyon; a' többek fel is akarták őt egészen a' teher vivés alól menteni, de arra nem állott, hanem csak azt kérte, engednék meg neki a' szabad választást, melyet meg is nyert. Ekkor a' többinek nagy csudálkozására, a' kenyeres zsákot vette hátára. Minden oktalannak tartá őt, mivel a' legnehezebbet vette, melyet senki vinni nem akart, 's kezdtek kételkedni okosságáról. Nehezen czépelte első nap nehéz terhét Aesóp, 's tántorgott ide tova alatta. De már első nap estve egy harmad részét megették az eleségnek, 's más nap könnyebben haladt előre, míg a' negyediken az eleség egészen kifogyván, üressen jó kedvel szaladgált a' teher alatt nyögő rabszolga társai előtt. Csak most látták azok által, hogy ő melly okosan cselekedett,

lekedett, 's egynek se jutott többet eszébe, hogy őt oktalannak mondja.

Ephezusba eladta a' kereskedő minden rab szolgálát, egy énekest, nyelvmestert és Aesópot kivévén. Ezekkel hajón utazott Számosba, a' Jóniai partokon fekvő szigetbe, holott őket is kiállította a' vásár piacra. Hogy több pénzt kapjon értek, szépen felöltöztette a' nyelvmestert és énekest, Aesóp ellenben kántelen volt egy durva zsák vászonból készült kitlivel megelégedni. Az előttök elmenők csudálták a' két elsőbb szépségét, gunyolódva csufolták ki az utolsót, a' mit ő csendes és hidegvérrel tűrt. A' többek közt oda vetődött Xanthus is, a' híres Számósi bölcs, több tanítványival, hogy egy szolgálát vegyen. Kérdezte először is az énekest, honnan való volna születésére? — Kappadóciából — volt a' felelet; — és erre a' kérdésre mit tudna? — azt felelte, — mindent. Ezen feleleten nagyot kaczagott Aesóp, és midőn őt egy a' Xanthus tanítványi közül kérdezné, — mit kaczag? — durva szavakkal elégítette ki. A' bölcs kérdezte továbbá a' nyelvmestert is, honnan való születés volna? Lydiából — felelt ez. És erre: mit tudna? hasonlóképp felelte mindent. — Aesóp ismét nagyot kaczagott. Megijedvén a' nagy ártól, melyet a' kereskedő a' két rabszolgáért kívánt, már elakart Xanthus távozni, de tanítványi rábeszélést, hogy vegye-meg a' még hátra lévő harmadikat. De arról hallani sem akart, jól tudván, hogy finom izlésű feleségének egy olly ijesztő, bizonyosan nem fog tetszeni; de tanítványi megvették magok a' megvettett Aesópot, és tanítójoknak ajándékozzák. Nem kevésbé csudálkozott ez el a' rabszolga okos beszédén, midőn őt beszélni hallá; — és kérdezte tőle, honnan való születés volna? — Azt nem tudom, mond Aesóp, mert arról szüleim semmit nem szóltak. Ezen kaczagtak a' tanítványok. Mit

Tud. Gyűjt. II. Köt. 1837. 7

tudsz? kérdezte Xánthus; — semmit — felelt ő. Ez a' kettő, (az énekesre és nyelvmesterre mutatván) mindent tud, hát mi maradna nekem? — Most látták a' tanítványok, hogy ő két társán kaczagott, kik magokat olly szemtelenül minden tudóknak vallották. — Te igen elmés vagy, mond Xánthus és a' mellett olly ocsmány. — Egy bölcsnek, felelt Aesóp, nem a' testre, hanem a' lélekre kellene nézni.

A' Xánthus házánál úgy tudta magát viselni Aesóp, ki urát az igazi bölcsességben felül multa, hogy bár millyen ilyesztő váz volt is test alkotása, nem csak a' házi cselédektől, hanem magától az asszonytól is kedveltetett.

Egy nap elment Urával együtt, holmi kerti főzeléket vásárolni, valamelly kertészhez, ki az alkalmatosságon kapva kapott, hogy a' bölcs Xánthus megkérdezze, honnan van, hogy a' mezei virágok, mellyeket ő kertjében olly gondosan ápol, nem nőnek ollyan sebesen és buján, mint a' mezőn? — Váratlan volt a' kérdés a' bölcsnek és csak imigy amúgy kétértelműleg felelt rá. Aesóp kaczagott, mellyet Xánthus észre vévén mond a' kertésznek, hogy ezen tárgyról kérdené-meg rabszolgáját, ki a' természet titkaival igen esméretes. A' kertész, ámbár egy olly idomtalan testből nem sokat nézett-ki, de még is csak feltette neki is a' kérdést. Aesóp következő feleletet adott: Egy asszony, ki sok gyermekű özvegy emberhez megy férjhez, ha idővel ő is anya lesz, tulajdon gyermekeit gondosabban neveli és ápolja, mint a' mostohákat Ugy a' föld is. Ó anyja minden plántának, de még is azon plántákat, mellyeket ő maga hoz itt, jobban neveli mint ezen mostoha plántákat, mellyeknek nevelésére te kényszerítéd, és a' mellyeket, a' te ide ültetésed nélkül soha nem termett volna itten. Által látod már, miért nőnek

itt olyan lassan ezek az idegen plánták. Most már tudom felel a' kertész; — tehát elégedj-meg azzal, a' mit természetesz, mond tovább Aesóp és ne felejtse-d-el, hogy a' te meleg ágyad nem az egész világ. A' kertész köszönetül egynehány gyümölcsöt adott neki, és mondá, hogy ha máskor is gyümölcsöt enni akar, csak mennyen hozzá, az ő kertje mindég nyitva lesz előtte.

Ebédre hívták egykor Xánthust tanítványi, hova Aesóp is követte őt. Az elsőbb, vett egynehány darabocskát a' czukros süteményből mellyet az asztalra vittek, és azt oda adta az utóbbinak olly meghagyással, hogy azt adná annak, ki leghivebb ő hozzá, t. i. az Urhoz, Aesóp haza megy, magához hívja az Ura visla ebét, és neki adja a' süteményt. A' házi asszony éppen akkor talált kijönni 's kérdi Aesópot mit csinálna a' kutyával? — Aesóp felelt: ezt a' süteményt adom neki oda, mellyet az Ur ő neki, mint hozzá leghúségesebbnek küldött, 's ezen szavakkal oda lökte a' kutyának a' kalásot. Az asszony nagy megsértésnek vette ezt 's felette boszankodott rajta. Xánthus a' vendégségből haza jöven feleségét sírva találta, ki őt szemrehányásokkal fogadá. Háládatlan! mond az asszony, hát te elébb teszed a' kutyádat, mint engem? — Csak étesd őt tetszésed szerént, de én elválok tőled. Add vissza, a' mit ide hoztam, hogy szüléimhez vissza mennek.

A' bölcs nem tudta, mi dolog, végére kívánván járni, kérdi Aesópot, hogy kinek adta a' süteményt? — Uram! szóll ez — te azt parancsoltad, hogy annak adjam, a' ki te hozzád leghúségesebb, én éppen azt csináltam, a' kutyád megkapott mindent, mert a' házadnál ő hozzád leghúségesebb. Ha szidod, ütöd, elvered, még is csak vissza jő hozzád, és jóval fizet a' rosszért.

Xánthus nem tudta, hogy haragudjon-e vagy kaczagjon, igyekezett megengesztelni feleségét, de semmi sem használt. Titkon rakta az öszve holmijét és elment szüléi házokhoz. Nagy zavarba esett ez által a' böles, mivel egész szerencséje felesége atyafiai jó akaratjoktól függött. Aesóp kérte őt, lenne nyugodtan. Uram! mond ő, — míg a' nap kétszer le megy, itthon lesz feleséged csak bízd rám.

Következő reggel kiment Aesóp a' piacra, és vásárlott sódort, apró marhát, 's több más vendégséghez tartozókat. Ezekkel megrakodva ment el a' ház előtt, hol házi asszonya tartózkodott. Egy az oda való cselédek közül, ki vele találkozott, kérdezte tőle, hogy mire valók volnának a' vásárlott dolgok? — Lakadalmi vendégségre felel Aesóp. Hát nem tudod még? — az Uramat elhagyta felesége, és ma mást akar venni. Még ma meg lesz a' lakadalom. — Ezen szavakkal hagyta ott a' szolgát. Az újság tüstént lülébe ment az asszonynak, ki nem kevésbé ilyedt azon meg. Hogy a' beállandó lakadalmat semmivé tegye, tüstént viszszeratért elhagyott férjéhez. Szemrehányásokat tett neki ismét; de ott nem hagyta többé.

Következő napra meghívta Xánthus minden Tanítványit, ebédre, és Aesóp parancsolatot kapott, hogy a' vendégek számára vásárolja-be, a' mi legjobb volna. Igen jó — mond ő — és sietve ment a' piacra vásárolni. Délbe, hat tál étel ment az asztra, de mind a' hat tál nyelvből állott. Xánthus hivatja Aesópot, és kérdezi, miért ad fel csak csupa nyelvet? — Uram felel ő, — én azt cselekedtem, a' mit parancsoltál, azt parancsoltad, hogy a' legjobbat vásároljam-be; én nem esmérek semmit jobbat, mint a' nyelvet. Azzal tanulnak minden tudományokat, ígérnek ajándékokat, köszönnek, áldanak, imádkoznak, énekelnek, a'

köti az atyafiakat, barátokat, házastársakat öszve, az által végződnek legtöbb foglalatosságok, a' nélkül az ember nem is volna ember, egy szóval az a' legjobb, legnemesebb ajándéka a' természetnek. Onnan gondolom, hogy semmi oktalanságot nem követek-el, ha olly bölcs Férjfiaknak, mint te, és Tanítványid azt előtökbe tálalom.

A' tanítványok kaczagtak ezen a' mentségen, de Xánthus bosszankodott szolgáljára; meghívta amazokat következő napra is vendégeknek, és parancsolta ennek, a' legrosszabbat bevásárlani, ha büntetést, mellyet már most is megérdemlene, elakarja kerülni. Midőn másnap a' vendégek öszvegyültek, és asztalhoz ültek, felvitte Aesóp a' — nyelv levest, hideg nyelvet, füstölt nyelvet, mézes nyelvet 's a' t. egyszóval, ismét csak — nyelvet.

Ember! kiált Xánthus haraggal, megbolondultál-e a' te nyelveiddel? — Uram! felel Aesóp alázatosan — nem te parancsoltad, hogy a' legrosszabbat vegyem az ebédre? Én most kérdem lehet e' valami rosszabb, mint a' nyelv? — A' nyelvel hazudnak, rágalmaznak, átkozódnak és szitkozódnak, a' nyelv, melly másokat elcsábít, hamisan esküszik, visszavonást szerez, a' népek nyugalalmát felzavarja, minden köteleket eltép az emberek közt. A' nyelv, melly minden rosznak szerzője a' Nap alatt. A' Tanítványok kaczagtak; ajakát harapva bosszusan hallgatott, a' megvágott Sophista.

Aesóp rabszolgasága különös módon végződött. Azt mondják nevezetesen, hogy egy sas ellopta Számosból a' státus pecsétnyomóját, és egy rabszolgának kebelébe ejtette le, a' mit is igen rossz jelnek tartottak és kérték Xánthust, mint legbölcsebbet a' városban, hogy magyarázná-meg mit jelentsen ez; ő mivel a' jövendőlést soha nem próbálta, az által látszó zavarba esett, de Aesóp

ajánlotta magát, hogy az egész dolgot magára veszi. Következő nap fel állt Aesóp a' néző helyre, sok néptől kísértetve, kik ocsmány test állásán kaczagtak. De ez legkevésbé se zavarta meg őtet. — Miért csufoljátok ki az embert Számósiak — kiált ő — kinek lelki tehetségeit még nem esméríték? a' tanítást, csak nem külső testétől várjátok, hanem attól, melly abban belől elrejtve van. — Minden lecsendesedett. — Aesóp folytatta: örömmel teljesíteném kívánságtokat, és felelnék a' fontos kérdésre, mellyet a' bölcs Xánthusnak feltettetek. De én rabszoiga vagyok, és minden megfejtése kérdésteknek, veszedelmes rám nézve. Mert ha szerencsésen megfejtem, az Uram haragját vonom magamra, ki magánál bölcsőbbet itten ösmerni nem akar. Ha pedig szerencsétlen találnék lenni megfejtésében, úgy hasonlóképen haragudna, és megbűntetne. Ha tehát akarjátok, hogy ebbe a' dologba bele ögyeledjem, eszközöljétek ki szabadságomat, hogy mint szabad ember, beszélhessek a' szabad néphez.

Az egész nép kérte Xánthus Aesóp szabadságáért, de midőn az őt felszabadítani nem akarná, a' város főbirája kijelentette, hogy ő Aesópot a' nép nevében szabadnak mondja, ha azt Xánthus nem akarja. Hajlott most Xánthus is, 's Aesóp szabad lett. — Ekkor, mint szabad ember magyarázta a' népnek, hogy a' sas jelent egy királyt, ki az ő szabadságokat elfogja ragadni, mivel a' sas, a' szabad város pecsétnyomóját a' rabszolga kebelébe ejtette. — Félelemmel telve oszlott haza a' nép, 's kevés napok mulva megjelentek a' Lydiai királynak Croesusnak követei, kik a' Számósiaktól hódolást, és nagy adót kívántak.

A' Számós lakosi tanátskoztak, hogy békét, vagy háborút, szolgaságot vagy szabadságot válasszanak, és tanácsot kértek a' szabaddá lett

Aesóptól is. Ez az elsőt javasolta, de a Számósbeliek a háborút választották. Croesus tüstént rájok akart ütni, de követei tanácslották, hogy kérje előbb Aesóp kiadatását, mert míg e' közöttök lessz, addig ne is gondolkozzon a' győzedelemről. Ekkor a' király visszaküldötte követeit, és békességgel kínálta Számós lakosait, ha Aesópot kiadnák. Örülvén ezek, hogy olly csekély áron vásárolják-meg a' békességet, megegyeztek benne hamarosan. Aesóp ezt halván a' tanácsba ment, és így szólt: Számósi polgárok! azt hallom, meghatározótok, hogy engem a' Lydiai Királynak a' ti ellenségeteknek kiadjatok. Ám légyen, de jól megjegyezzétek magatoknak, a' mit most beszélteni fogok: Abba az időbe, midőn az állatok még beszéltek, a' farkasok hadat izentek a' juhoknak. Vitézül harcoltak a' kutyák a' juhokért, 's elűzték a' farkasokat. Ez nem tetszett a' farkasoknak, kik is azonnal követeket küldének a' juhokhoz, békét ajánlva, ha a' kutyákat kiadnák. Megegyeztek benne az oktan juhok, 's kiadták védőiket; kiket is a' farkasok mindjárt széttéptek; de azután a' juhokat is.

Elértették a' mesét a' Számósiak, és azt gondolták, hogy talán csak nem kellene kiadni Aesópot. De ő megmaradt abba, 's a' Lydiai követekkel hajóra ült. Midőn Croesus, a' kis termetű ocsmány embert megpillantotta, bosszankodott, hogy egy ollyan ember gátolta szándékában. Aesóp bár észrevette is azt, de zavarba nem jött, hanem így kezdett el beszélni. Hatalmas király! nem a' Számósiaknak, hanem nekem köszönd, hogy itt vagyok. De csak azért jöttem ide, hogy neked elbeszéljem; mi módon egy szántóvető kinek földjeit a' sáskák elpusztították, és aratását semmivé tették, ki ment ellenek a' mezőre, és mind megégette a' mit közülök megkaphatott. Ezek közt

megfogott egy kis szötskét is, kit éppen úgy akart büntetni, mint amazokat. Ez szegény, szólt féltében a' földmiveshez: én semmit nem csináltam földednek, sőt inkább biztattam czirippelő ugrálásommal aratóidat a' munkára. Azért, ne égess-meg mint a' rablókat. Vagy indíthat téged, hangomnál valami egyéb, haragra? — A' földmives meggyőződven ártatlanságáról a' kis állatnak, tovább eresztette azt. — Lehetnél te óh! Király, kevésbé igasságos? —

Megilletődven ezen Croesus, meghagyta Aesóp életét, és mondá neki, hogy kérne tőle valamit. Aesóp Polgár társai szabadságát kérte. Megadta kérését Croesus, és visszabocsátotta egy irással, mellyben a' lakosoknak barátságát ajánlotta. Nagy öröm kiáltással fogadtatott ő Számósba. — Azután járt, egyik Fejedelemtől másikhoz, és segített nekik a' kérdéseket megfejtetni, mellyeket az akkori idők szelleméhez képpent, ezek egymásnak küldöztek. Legtovább tartózkodott az Aegyptusi, és Babylo ni udvaroknál, hol magának nagy hírt nevet szerzett; de sokat is szenvedett az udvari viszályonások, áskálódások, és Ennusnak, kit mint fiát nevelt, háládatlansága miatt.

Nagy hírbe volt akkor tájba a' Delphi Oraculum, mellynek hallása Aesópot elhatározta, hogy Görög országba mennyen, és azon Görög bölcseket, kik az Oraculum körül voltak, közelebből megösmerje. Ezek meghalgatták őt ugyan, de elhitt magok szeretete nem engedte-meg, hogy neki érdemlett becsüléssel adózzanak. Ez alkalmatosságot adott Aesópnak, hogy azon bölcseket egy tengeren uszkáló deszkához hasonlítsa. A' távolba — mond ő — hajlandó az ember, hogy azt kincsnek tartsa; de mihelyt közelebb jó, észreveszi az ember is hibáját. Így csalt meg engem távol a' ti hi-

retek, de miolta közelebről esmerlek benneteket, nem becsüllek többé.

De ez által még rosszabbá tette dolgát előtök, kik annyira megharagudtak reá, hogy elvesztését magokba meghatározták. Az Apolló templomából bagá'siájába paloltak valahogy egy poharat, lopva, és úgy engedték elútni. De alig távozott egy darabot a' várostól, elfogatták az utánna küldött Poroszlókkal, felhányták holmijét, megtalálták az arany edényt nála, és visszahurczolták Delphibe, holott is, mint templom rabló arra büntetődött, hogy egy kőszirtről lökettessen alá a' mélységbe. Kévéssel halála előtt, következő történetet beszélt-el ellenségeinek.

Egy egér barátságot kötött egykor egy békával. Az egér elvezette új barátját egy pompás ebédlő házba, hol jól megvendéglé. A' béka, melly az egér boldogságát irigylette, feltette magába hogy őt kivégezze. Azért is elhívja azt egy ebédre magához, mellyet a' mint mondott, egy szigetben készített vendégének. De hogy az egér bele ne fulljon útközben a' vízbe, a' béka felkötötte őt egy madzaggal a' hátára. Így mentek-el a' tóig, hol a' ravasz béka fenékre ereszkedvén, az ártatlan egeret e' vízbe fojtotta. De ezt a' gyalázatos megrontását a' vendégi jusnak, nem hagyták az Istenek büntetés nélkül. A' víz felvetette színére a' döglött egeret, egy felette kerengő ölyv meglátván őt ott lebegni, lecsap rá, és felfalja vele együtt a' madzaggal hozzá kötött békát is. Így fogok én is — mond Aesóp — egy bosszúállót találni, mert Görög ország, és Babylon fogják titólletek véremet előkérni.

Módot talált ő még is abba, hogy az Apolló templomába beszaladhatott, melly, mint menedék, mindennek nyitva ált. De azon szent helyről is ki hurczoltatott a' kősziklára. Midőn már szinte ro-

hanó félbe volt, kérdezte egy a' körül állók közül, miért volna olly kétségbe esve? — Te kegyetlen! még azt kérdezheted — felel ő. — Egy becsületes földmivelő, ki a' falun nagy öregségre jutott, kivánta még látni a' várost halála előtt, és kérte háza népét, hogy vigyék még egyszer oda. Egy sem akarta azt tenni. Csak egy pár szamarat fogtak bé néki, és ráhagyták, hogy hajtsa őket. Utjába rá jött egy igen nagy szélvész a' szamarak kitértek az utból, és felvitték őt egy meredek kősziklára. Míg onnan lerohant volna, kiáltotta elébb panaszolkodva: Istenek mit vétettem én, hogy nem is szilaj lovak, hanem ezen nyomorult szamarak miatt kell kimulnom? — Én is méltán így panaszolkodhatom, hogy ti átlatok nyomorultak által kell halált szenvednem.

Még jobban megharagudtak a' Delphibéliek, mérgesen rohantak rá, és lelökték a' mélységbe. Majd azután, csak hamar kiütött a' pestis Delphiben, és az Oráculum azt mondotta, csak úgy fog megszűnni, ha Aesóp megbántatott lelkének áldoznának. Az ő megölésének hirteljes híre elterjedt egész Görög országba. A' leghatalmasabb Fejedelmek követeket küldöttek Delphibe, hogy a' gyilkosokat adnák ki. Ezek halállal büntetődtek, 's vagyonaikból pompás emlék emeltetett Aesópnak.

G. Sz. I.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

Nagyságos Verbói *Szluha Imre* úrnak, a' tekintetes nemes Jász- és két Kun kerületek Nádori Fő Kapitányának, több tekintetes nemes vármegyék előkelő Táblabírájának, Nádori Fő Kapitányi hivatalába,

12. méltóságos Nagy-Palugyai Plathy Mihály úr, Királyi Tanácsos, Nádori Itélő Mester, és e' végre küldött Nádori biztos által, szabad Jászberény városában az 1837. év bőjtelő hava 6-kán mint Fenséges Cs. Kir. Fő Herczeg-Asszony Mária Dorottya neve-innepén, a' Jász, és Kun nemzetnek keetős örömnappján történt fényes beiktatása alkalmával mondott *Beszédek*, úgy egyébb tisztelkedő versek, és felirások.

Lehetetlen vala tennünk hogy ezen Beszédekből, mellyek nem egyedül puszta szavakból álló dicséreteket foglalnak magokban, kivonatban némelly helyeket elő nem hozunk: Lelkesen emeli fel szavát itt Méltós. Plattthy Mihály Itélő Mester, mint Nádori k. Biztos e' következőkben:

A' Jász és Kun Nemzetben meggyökerezett nemes önérzés látszik ugyan felesleggé tenni mind azoknak előhozását, a' mik a' közszolgálat czélszerű előmozdításában, az igazság gyors kiszolgáltatásában, szóval, a' Kormányzók, és kormányzottak közti viszonyokban fő figyelmet érdemlenek; — de valamint az egyes ember életében nem ritkák olly idő pontok, mellyekben ez, mintegy kényszerítve számot vet lélekösméretével: úgy jelennek-meg az egész társaságok létében is olly időszakok, mellyekben a' fenérintett tárgyakról elmélkedést teljességgel nem lehet kikerülni. — Illy időszak reánk nézve a' mai nap! —

A' kilencedik század forog immár-le, 's enyészik az örökiségnek rejtélyes örvényébe; mióta rokon Nemzetink a' természet minden kellemeivel ellátott föl-ljőket megszálván, kedvező 's gyászos viszokok közt folyvást testvéri egybeköttetésben élve, — ha bár különböző nevezettel is, — csak ugyan egy testbe forrtak össze. — A' milly csapások érik, és zavarják gyakran a' legszorosb Egyesületeket,

olyanok sújták és gyengíték ugyan némelly ízben ezen Népek kötelékét is: de az ellenséges sors daczára győztes vala mindenkor a' származás, — nyelv, — szokás, — és hajlandóságok egyenlősége; — 's a' Jász és Kun nem szűnt-meg soha Magyar lenni. — Valóban alig kezdé néha, — főképp a' közép századokban, — köz Hazánk keseregni bőkezűségén; és rögtön feleszmélt mindenkor a' Jász - Kun erény, kettőzött bajnoki hűséggel gyógyítván a' bal értelemből ejtett sebeket. — Sőt utóbb, bár még a' 18-dik században is bús fellegek boríták a' Jász Kun Eget, e' Nemzet mindazáltal sem a' húzamos Török iga, sem a' pártütők zsarolásai, sem az idegen úri hatalom alatt nem ingadozván törvényes Fejedelme, 's Hazája eránti hívségében; vér- és vagyonbeli tetemes áldozatokkal kivivta ismét szabad polgári léttét, melly viszont néki érdeminek méltó elesmeréséül az 1715-ki 34-dik Törvény Czikkely; a' dicsó emlékü Mária Theresia kiváltságos levele; nem különben az 1751-diki 25-ik; 179°/₁-ki 21. és 29-ik; legújabban pedig az 183°/₆-ki 22-dik Törvény Czikkelyek által örök időkre biztosított. —

Igy áll most a' század-évi veszélyek után e' Nemes Jász és Kun Nemzet! teljes épségében és virágában, hős atyáinak még e'koráig el nem fajult ivadéka. — Hazánk szép térein lakván, az Ország Törvényhozásában részt vevén, ügyei ősi rendszabásaihoz képest önválasztási birákra 's tisztviselőkre közvetlenül bízván; illy helyzetben valjon nem magától a' kerületek közönségétől függ e' most a' jobblét elérése? — Köz Hazánk, mellynek átaljában mindenki halával tartozik, ennek zálogául nem kíván úgy is egyebet, mint azt: hogy részei tökéletes elhatározott szándékkal törekedjenek a' jobblétre: — mert csak azok' egyes boldogságával nőhet az egész test ereje, 's csak au-

nak eszközlése által lehet ezen közanya eránti tartozást illendően leróvni. —

De hát ezen jobblét, ezen közérdekü talány, mellynek fejtésén az emberi ügyesség ezer 's meg ezer évek óta szüntelen törődik, mi módon legyen elérhető? — Ez valóban nehéz feladás, 's könnyü is; a' mint tudniillik, vagy elhatározott, vagy ingadozó annak megfejtésére szándékunk. — A' tágas világ, mellyben a' panasz és kívánat felváltva játszák örökös szerepeiket, e' részben legjobb oktató; napi történeteiben, mint egy tükörben láthatjuk a' halandók fonák törekvéseit, kik meg nem szűnven, majd az egek mostolhaságát, majd felebarátjok rossz indulatját, majd ismét a' társasági szabályok igazságtalanságát, minden visszás esetenél vádolni: ritkán vizsgálják önmagokat, holott a' jó, vagy bal sors magvát többnyire keblökben hordozzák. — Ha ez, egy szenvedélyekből öszveszött, külső befolyások által ringatott magános lényre nézve gyarlóság; mennyivel kárhozatosb egész társaságoknál, vagy épen Nemzeteknél? főkép' ha ezek saját állapotjokat nem esmervén, avagy illendőleg nem becsülven, a' jó valót idétlen ábrándozásokka! nem átalják felcserélni. —

Ugyanazért éljünk egyedül a' valósággal, ves-sük öszve mind azt, mit az adakozó természet, őseink bölcs előlátása, 's Fejedelmink atyai szorgalma reánk halmazott; és fordítsuk ezeket az előhaladó miveltség szellemében utódink boldogítására. — Véljük néha egy megrögzött hibának kiirtását, vagy egy hasznos, 's az idő kívánatához il-lőbb rendszabásnak behozatalát szükségesnek? akkor vegyük ugyan hasznát a' jobb újnak, de ké-méljük egyszersmind a' jó régít; legyen előhaladási lépésünk gyors, de történjék vigyázattal is; főleg pedig tartsuk szemünk előtt azt: hogy egy nagy becsü polgári alkotmánnyal birunk, melly

már 8 századok próbakövét kiállván, noha czél-szerű javításokat folyvást elfogad, a' szeszély minden szüleményeinek helyt mindazáltal nem adhat. — Érzünk tán fájdalmat kívánatunk nem teljese-dése miatt? — (és boldog Isten! hol teljesedik ez tökéletesen? tekintsük bár a' kis családot, vagy a' természetnek határtalan körét; jóllehet azt gyak-ran a' leggondosabb atya, ezt pedig öröktől fogva a' véghetetlen jóság és bölcsesség kormányozzák); de ha érzünk, mondám, illy nemű fájdalmat; tellyesítsük akkor hazafiúi kötelességünket úgy, a' mint ez férjfiakhoz, és hazafiakhoz illő, — az az: kapcsoljuk egyenes nyiltszívűségünkhöz a' Felsőbb-ség eránti tiszteletet; alkalmazzassuk lépéseinket a' törvény és a' szokás szabályaihoz; ne tulajdonít-suk kirekesztőleg magunknak azok' legjobb ma-gyarázását; és ne engedjük soha értelmünket an-nyira kifakadni, hogy e' miatt, — a' mellyen, ha nem képzelt, előbb vagy utóbb törvényünk böl-csége bizonyosan segíthet, — kényünk által akár az ősi alkotmányon, akár polgár társaink nyugal-mán, és így az egész Haza épségén gyógyíthatlan sebek ejtődjenek. — Hogy pedig mindent egybe-foglaljak: tanuljunk a' jelenkornak évkönyveiből! tanuljuk a' külső Nemzeteknek vérözönökkel szer-zett alkotmányaikból: miképen köllessék édes Ha-zánknak gyökérből hajtott remek alkotmányát be-csülni! —

Ha ezen kerületek tisztviselői, 's lakosai, a' Felsőges Nádor bölcsessége által kiválasztott fő tisztjöknek hivatalbeli fáradozásait, és gondos in-tézeteit őszinte hozzá járásokkal előmozdítandják, és így véle kezét fogván, a' köz cél felé indu-landanak; úgy ennek elérését nem könnyen fogja valami akadályozhatni. — Különösen pedig, ha a' kerületi tisztviselők, és helybeli előljárók felvál-lalt kötelességüket egyedül a' törvénytábla úton

teljesítendik; — ha az igazságot tiszta kezekkel szolgáltatandják-ki, — ha az árvák, özvegyek, és más gyámoltalan polgártársaik ügyét, saját ügyöknek tekintvén, kettőzött szorgalommal intézendik-el, — ha birói széköken a' személyes tekintetet, igazgatási körjökben az előítéletet, a' köz vagyon kezelésében az ön érdekét félreteendik; ha a' Felsőbbség eránti tiszteletet, 's az alábbvalók eránti kegyességet tulajdon példájokkal tanítandják, — szóval: ha kitűzött pályájokon úgy járandanak-el, hogy hivataljok idejét ne csupán a' kitöltött esztendőkhöz, hanem a' közönségre kiáradt haszonhoz képest lehessék számlálni: úgy megfelelnek a' Király és Haza várakozásának; — 's méltán lehet akkor a' Jász és Kun kerületek előhaladásán örvendeni — nem különben, ha ezen kerületek lakosai szemök előtt tartandják ama' czáfolhatlan igazságot: hogy Kormány és Felsőbbség nélkül nem állhat fen a' társaság; következőkép' nem létezhet személy, és vagyonbeli bátorság is — ha tehát a' törvényt koronás Fejedelmünk nevében végrehajtó tisztviselőknék nem tagadandják-meg a' tartozó tiszteletet, és engedelmességet, — ha, valamint ezelőtt háborúk alkalmával a' vitézségben, hasonlóul béke idején a' polgári erényekben egymással fognak vetélkedni, — ha végre a' rozszlelkűség, vagy hiúság koholta tervektől, és sugallásoktól nem ámítatván-el, inkább a' valóra fordítandják figyelmöket, és tisztviselőik vezérlete alatt önmagok oda intézendik törekvéseiket; hogy jelsül, az erkölcsiség, közbátorság, és rendőrség hathatós b fentartásával, a' nevelő intézetek jutalmas b ápolásával, — a' nyomasztó szükség enyhítésére szolgáló gondos előkészületekkel, — a' közlekedési módok élénkebb gyarapításával, — a' kedvező gazdasági viszonyok czélerányos b használásával; — szóval, mind azon tárgyaknak, mellyek

a' kerületi különhatóság alá tartoznak, még kívánatosb elrendezésével, a' Haza közjava szintúgy, mint saját érdekek előmozdítódjék: — úgy megfelelnek ők is a' közváarakozásnak, és előhaladások érdemlett jutalmát a' bizonyos jobblétben veendik. —

Hogy ezek így lesznek, hogy a' Jász és Kun kerületek eránti buzgó kívánatim beteljesednek; arról kezeskedik ama' nemzeti erény, mellyről nem helytelen hízelkedésből, hanem a' történetek során szerzett meggyőződésből tevék vala említést. — — Úgy van, int még egy a' jelennél szebb jövőendő! Mi rokon eredetű, nyelvű, 's érzésű Magyarok kezét fogván; a' kevély gúny, 's a' kaján irigység daczára előre fogunk haladni! — nem az halált rejtő golyónak sebes röptén ugyan, sem a' pusztító árvíz útján, — valóban nem; mi a' patak szelídebb folyását követvén, zajos rombolás nélkül, ha bár léptetve is, de biztosabban érjük el célunkat. — Minket egy áldott béke szerető alkotmány árnyékában, atyai Fejedelmek gondviselése alatt semmi sem tartóztathat a' jobb lét elérésétől. — Legyenek csak a' törvényünk bölcsesége 's a' nemzeti józan értelem, — mellyek 8 századok óta Hazánk épségét, a' legkárosb időszakokban védték, utóbb is előhaladásunk vezérei; — törekedjék csak mindenki tökéletes szándékkal a' közönséges célhoz! — A' tisztviselő, a' tanító, földmivelő, és kereskedő; töltsé-be mindegyike lélekösméretesen hivatása körét! — Úgy haladunk bizonyára; 's az hadi rajzokban amúgy is kitűnő Magyar név, még az idegen önhittség okozta többi fellegeken is diadalmasan keresztül fog ragyogni. — Hogy pedig a' pályán tántoríthatlanul fellép-hessünk: örököljék minden Magyar kebelben e' három jelszó: — Jó Királyunk! — Édes Hazánk! és — Szent Törvényünk! —

A' beiktatott Nádori Fő Kapitány Nagys. Szalaha Ur pedig forró érzelmeit e' következő jeles Beszédben imigy fejezé-ki:

Ha gyakran felette nehéz csak egy kis számú ház népet is, — hogy ne mondjam, egyes magános embert, szerencsés sikerrel kormányozni, és boldogítani; ha nem egyszer az előljárónak legnemesebb szándéka is, száz meg száz akadályokkal kénytelen küszködni; ha igen sokszor nem esmerik a' vevők valódi jótéteménynek, a' mit nekik más szíves indulatuak jótékony kézzel tiszta emberiségből nyújtanak: — éppen nem szükséges hosszabban fejtegetnem, mennyivel nehezebb köztársaságot, egész törvényhatóságot, vagy különös igazakkal bíró szabad Nemzetet akár a' nevelkedő boldogság, akár a' fényes dicsőség, akár a' magasabb felemelkedés, és érettebb kifejlés ösvényein kalauzolva vezetni.

A' hány egyes személyekben, vagy különös polgárookban a' fő; annyiféle szokott lenni többnyire, — mióta sas elméjével mindenki öröme szeret kivágni kijelentéseit határcöréből, — a' belátás, gondolkodásmód, itélethozás; ha csak eléggé biztos szabályok, tudniillik a' hit, és vallás szentsége, az alkotmányi, és polgári törvényeknek méltósága, a' Fejedelem, és Haza eránt tartozó hódolás, az előljárókat böcsben tartó tisztelet, és engedelmesség, — végre a' helyes rendtartás' szeretete korlátban nem tartják a' könnyen kicsapongó rideg, és pajzán emberi indulatoskodásokat.

Az ilyen szabályok pedig egyedül a' neme sebb miveltségnek, vagy józan okosságnak áldást hozó szüleményei; mellyek nélkül zürzavarrá, féktelenséggé, dülássá vádik akármiilyen czifra észlapokon épült társaságos szövetkezés.

Tud. Gyűjt. II. Köt. 1837.

Fontolóra vévén egy részről mélyebben e' szá-
zados, sőt az emberi nemzet viszontagságaival egy
idős tapasztalásokat; — más részről betekintvén
súlyos hivatalbeli kötelességeim sorokba, mel-
lyek, a' Magyar Hazza szeretve tisztelt Felsőleges
Nádor-Ispánnyanak, József Császári Királyi Aus-
triai örökös Fő Herczegnek határtalan kegyelmé-
ből nyert új hivatalomból gyenge vállaimra nehe-
zednek: világos nyiltszívűséggel kéntelen vagyok
megvallani, hogy ez a' Főkapitányi szék, hol
ezelőtt mindenkor jeles okosságú, mély bölcses-
ségű, nagy előrelátású, 's híres érdemekkel tűn-
dőklő Hazafiak ültek; 's mellybe Nagyságod, mint
Nádori biztos úr, a' dicső Jász és Kun Nemzet
színe, és illy számos mindenféle nagy tekintetű úri
vendégek előtt ma engemet beiktatni méltóztatott;
sokféle igen terhes, nyomos, de egyszersmind fe-
lettébb diszes, és magas tisztii kötelességnek mint-
egy Gyűjteményszéke.

Abban méltán ülni nem könnyű ugyan, azon-
ban igen érdekes; belőle az igazságos köz várako-
zásnak meg nem felelni igen rettentő. —

De minekutánna olly kegyes a' menyei gond-
viselés, hogy a' tiszta jószándékot kiseder erő, és
tehetség mellett is ápolja, 's nem csak az óriási,
hanem a' gyengébb nemes célú törekedéseket is
áldással tetézi; — felemelem a' dicső Jász és Kun
Nemzet boldogságán aggódó keblemet mindenek
előtt a' Mindenhatóhoz.

Ó az, ki a' Nemzeti élet, és eltűnés éveit
kimérte; ó az, ki számtalan veszélyek, háborúk,
viszontagságok közepettén a' Jász, és Kun Nem-
zetet mai napig fentartotta; — ó az, ki a' Jászok-
kat, és Kunokat Ásiában, és Európában végre-
hajtott nagy diadalmak után a' dühös Tatárnép dú-
lása elől a' Magyarokhoz, és véreikhez, 's roko-
naikhoz, szerencsésen kivezette, 's velők együtt

a' Felséges Magyar Királyi Méltóság boldogító fénye, és a' Nádor ispányi magas hatalom védő pajsza alatt, napról napra inkább virágoztatta, bővítette, gyarapította. Még ő benne bizunk, még szentséges törvényei tetteinknek sinórmértékük leendenek, senki sem győzhet ellenünk.

Bátorítja más felől bizodalmamat dicsőségesen uralkodó V. FERDINÁND Apostoli Királyunknak atyáskodó országlása, mellynek jelszava: „*az igazságot védeni*“, — ott, hol az igazság uralkodik; boldogság, és jóllét, előmenetel, szorgalom, nagyság, felemelkedés, szóval mindenféle földi áldás tenyészve tenyészik.

Mi is tehát édes-örömet megadjuk a' Királynak, a' mi a' Királyé; Béke idején rendelései lesznek foglalatoskodásaink, intézetei gyarapodásaink, kivánságai óhajtásaink, dicső tettei gyámolításaink, — ha pedig, — a' mit a' Mindenható távoztasson-el! — felvirradna a' fegyver zörögés ideje: zászlója léssen nemzeti erőnk, 's egyetértésünk czímere, mellynek lobogói alatt ezután is mint a' közelebb elmúlt veszélyes időkben, tettekből megfogjuk bizonyítani, a' mit a' történetírás fontos okokból valósít, hogy a' Jász, és Kun nemzet valóban a' Királyi Nemzetnek el nem kocsosodott lelkes maradványa.

Ha így fog a' Királyért minden Jász, 's Kun szív verni, — így fog pedig verni bizonyosan, mint hogy tántoríthatatlan volt mindenkor, és az léssen ezután is jobbagyi hűségtek, — nemzeti boldogságatok, és szabadságaitok, a' Magyar Király oltalma, és pártfogása alatt soha csonkulást szenvedni nem fognak.

De hogyan is ejthetne a' Jász és Kun dicső Nemzet igazain sebet valaki, midőn az vezeteli különösen szerencsénk, gyarapodásunk, előmenetelünk kormányát, ki a' tündöklő Fejedelmi szék

zsámolyánál legelső áll, 's kit a' vérségnek édes szövédéke az uralkodóhoz legszorossabb kapcsokkal forrasztott.

Bölds volt a' hamvadó Jász, és két Kún ősöknek gondoskodások, midőn birájoknak, 's igazgatójoknak a' Király kegyelmétől a' Magyar Haza Nádorát kérték-ki; még bölcsebb volt az utóbbi korban a' Magyar Nemzetnek mély belátása, mellynél fogva már két ízben, a' bársonyban született Császári Királyi Fő Herczegek közül választotta Nádor ispányát; ezek által vert hervadhatatlan gyökeret a' király, és nép között a' mindent éltető, erősítő, gyámolító bizodalom; — ezek által lettek sikeresek, foganatosabbak, biztos célhoz vezetőek, a' szószóllások, és közbenjárások, — ezek által fejlődött-ki közöttünk többféle szükséges, és hasznos intézetekben a' magasabb Nemzeti műveltség, a' minden jónak elfogadására kész hajlandóság, — ezek által sietünk sebes haladással az idő józan, 's nem kártékony szelleme szerint a' valódi nagysághoz, melly a' régiben a' helyeset, az újban a' hasznost, vagy szükségest mindenkor bölcsen tudja párosítani.

Mennyünk rövideden keresztül azon 40 esztendő viszontagságain, mellyek alatt a' Magyar Jász, és Kun nemzetnek közös gyámola, és gyönyörúsége József császári királyi Austriai örökös Fő Herczeg, 's Országunk Felséges Nádor ispánnya tartotta pártfogásunk kormányát, — 's lelkesítő bámulással fogjuk észrevenni, az előbbeni, és új kornak temérdek különbözőzéseit. Míg egész Európa majd vér patakoktól gőzölgött, majd a' jóra, és rosra egyaránt vezető ész' kába tévedéseiből, rövid ideig tartó, 's utóbb mindég helytelennek tapasztalt polgári szerkeztetéseket alkotott, míg majd óriásoknak, majd megint törpéknek hirdette nem sokára egymás után ugyan azon polgári hábo-

rúkat élesztő bálványait: — mi addig nyolcz századot maga után hagyott ősi alkotmányunkhoz ragaszkodva, de mégis egyszersmind az idő kívánatait is bölcsen szem előtt tartva, nem csak békes csendességben naponként a' tökéletesség felé előbbre haladunk, hanem egyszersmind a' jobblét gyönyörködtető örömeit is éldelve, nemzetiségünket sokkal magasabb fokra emeltük; a' rendes, és előrehaladó gazdálkodás által jövedelmeinket tetemesen bővítettük, szóval, a' miveltebb más nemzetekhez minden tekintetben sebes lépésekkel közelítettünk, a' nélkül, hogy kártékonyssággal, vagy polgári vér ömledésekkel bélegeztük volna emelkedésünk pályáját; — és mind ezeket leginkább nem Felséges Nádorunknak láng esze, századokra kiható bölcsessége, példátlan forró hazafiúsága, 's nemzetünkhöz viseltető határtalan szeretete hozta e' közöttünk életre? —

Kisebbségi lelki tehetségeink, mintsem az első Magyar nagynak érdemeit méltán előadhatnák; annyira még is képes vagyok feltekinteni, hogy benne a' ragyogóbb Magyar ég védangyalát hiven megkülönböztetem, ezerszer boldognak hirdetvén itt nyilván magamat, hogy e' fényes Fő Kapitányi székben ültöm, 's hivatalom serény, és lelkiösmeretes viselése által, erántam kijelentett nagy lelkűségéből, 's kegyelmeiből, a' nemes Jász, és Kun nemzet maradandó javára czélzó magas szándékainak, és rendelkezéseinek, néminémű végrehajtójok, és eszközlőjök lehetek.

Néktek pedig szavakat nem találok, mellyekkel mind a' magam, mind a' nemes Jász, és Kun nemzet hálás érzéseit kijelentsem, minden renden lévő, jeles érdemekkel teljes drága vendégek, kik e' mai nemzeti ünnepet, és részemről legjelesebb örömem ünnepét díszes jelenlétekkel megtisztelték. — Mélyen bevéssük szíveinkbe ez alkalom-

mal bebizonyított rokon szereteteket, és általadjuk unokáról unokára, századokról századokra böcsös neveteket; hogy nemes példátokat követve tanulják-meg, mi örvendetes, és dicső dolgok történnek, ha a' nemes szívek egybeolvadnak, -- ha egyetért a' Nemzet. —

Most már hozzátok fordul beszédem hosszas tisztviselésben gyakorlott, és a' Jász Kun nemzet javai előmozdításában olly buzgón fáradozó tisztikar! Izmos vállaitokon épülnek nemes szívű, és nagy tehetségű férfiak, egy arany időt ígérő jövődönnek boldogító reményei. — Hasztalanok lesznek legbuzgóbb igyekezeteim, ha ti, kiknek hatáskörök az ékes Házaktól a' szegénység kalibájaig hat, elő nem segítitek azokat. — Legyünk mindenek előtt egyetértők, legyünk öszvemunkálkodók; illy szövetség által a' kis erő is hatalmassá válik, és gázol, vagy győz minden nehézséget. — Nekem bizodalمام hozzátok mindég nyíltszívű, és állandó léssen, legyen a' tiétek is erántam tartós, és csüggedhetetlen.

Egyébbaránt reménylem, valamint eddig, úgy ennekutánna is, tiszteletben tartjátok mindenféle vallás tanítóit, kik a' felebaráti szeretet, emberiség, és keresztény kötelesség lánczait, a' köztársaságban leginkább tartják öszvefűggsébe; kiszolgáltatjátok részrehajlás nélkül az igazságot, melly talpköve a' nemzeti megnyugovásnak, — felosztjátok illó arányban az adót, és közterheket, ne hogy károsodjék az erőtlen, és gazdagodjék más kárával a' tehetősebb; — Nem kétlem, élctetek fedhetetlen léssen, mert igen jól tudjátok, a' rossz példák az előljárókba veszedelmes emésztő férgek a' helyes pogári rendelkezésnek; leginkább ügyelleni fogtok pedig mindenütt a' nevelésre, mellyel nem csak a' jelenkornak, hanem a' jövődönnek boldogsága is szoros öszveköttetésben áll;

Örömmel látom előre meggyőzitek mind külső mind belsőképen bajnok nemzet képviselői! az előítéleteket, ne hogy az idő, és kor előmenetelével éppen mi hátra maradjunk, és így, igen őrizkedve hisztek a' korszellemnek, ha látjátok, és tapasztaljátok, hogy az inkább levegői ragály, mint sem valódi jótékony csinosodás. — Illy módon a' Magyarok Istene segítségével bizonyára boldogul általunk a' dicső Jász, és Kun nemzet, édes Hazánk' dísze emelkedik, és a' jó király igazságos reményei teljeseznek. —

Te pedig dicső Jász, és Kun nemzet! bizzál előljáróidba, teljesítsd kötelességeidet nemesen mint eddig, törekedjél erősödni a' jóban, nagyban, dicsőségesben, hogy méltó lehess azon lelkes őseid fényes nevékre, kik nagy tetteikkel betöltötték az emberi nemzetnek hajdani évkönyveit! —

Említést érdemlenek még Farkas András Nádori Alkapitány és Eördögh József, a' Kerületek' Főjegyzője által ez alkalommal tartott lelkes Beszédek.

B. Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Geschichte Roms in seinem Uebergange von der republikanischen Verfassung, oder Pompejus, Caesar, Cicero und ihre Zeitgenossen. Nach Geschlechtern, und mit genealogischen Tabellen. Von W. Drumann. Erster Theil. Königsberg, 1835. Gebrüder Bornträger. 8-rétben.

Midón „Rómának történeteiről“ olvasunk valamit, nem lehet nem fájlalnunk, hogy Niebuhr olly korán ragadtatott-ki nagynemű hatásköréből,

's így megakadályoztatott béfejezni azon hallhatatlan munkáját, melyet a' történetírás' mezején első rangu tüneményként üdvözlett volt az olvasó közönség. Mély belátása, széles olvasottsága és localis ismeretei hatalmas befolyással voltak annyi homály' vég-szétosztatására, melly századok óta álvilágításban láttatta a' római történetírás egynél több főpontjait. Nem volt, ki nyomain, vagy saját úton, Rómának történeteit adta volna *egészben*, 's mi több a' mívelt Európára nézve olly nevezetes átmenetelt a' Respublikából a' Monarchiára, még egy író sem jelelte ki munkatárgyul magának. Ferguson' historiája volt még mindig a' leghasznavehetőbb próbatétel, mert Cicero' életírása Middletontól egyoldalúságról, 's rosszul elpalástolt sympathiákról és antipathiákról nem ok nélkül vádoltatott. Wieland' jegyzeteit (Cicero' leveleinek fordításában) érzékteleneeknek nem mondhatni, de a' fordítás minden esetre jobb a' commentáriusnál.

Annál örvendetesebb, hogy a' szóban forgó munka a' római történetírás ezen hijányát kipótolta elvégre. „Czélom, így szól a' szerző, azon rómaiak' életüket és kharaktereiket adni, kik az átmenetelt a' respublikától a' monarchiára eszközlötték, vagy a' fennálló viszonyokat fenntartani törekedtek. Óriások gyanánt magaslanak-fel néhányan közöttük, mint maga a' római birodalom a' többi birodalmak között; másokat felkapott a' szerencse; de ezek szintúgy mint amazok, ollyas erőknék szolgáltak középpontúl, minők csak a' nagy előkor tusáiból származhattak, fennmaradhattak.“

Illy kharaktereket hű rajzolatban adni, minden bizonnyal nehéz egy feladás; 's Drumann úr még is szép sikerrel oldotta-fel e' problémát. Másoknak eltérő nézeteik lehetnek erről amarról, egyesekben mi is eltérünk a' szerző véleményétől, de a' munkának alaposságát, 's a' szerzőnek éles

bélátását az el nem fogult bíráló csak ugyan megismerni fogja.

A' munkát biographiainak mondhatni, de koránt sem életírás gyűjteménynek, hanem életíráson alapított római históriának, a' föllebb kimutatott határok között.

Ciceróról szerfelett kemény ítéletet hallat a' szerző. Lerminier ugyan még túl tesz rajta, ki „*Études sur l'antiquité*“ című munkájában még csak egy szál érdemet sem hágy a' consulon. Különlődésen alapúl, úgy látszik, a' francziának ítélete De tartunk tőle, hogy a' német történetíróé sem épen a' legbiztosabb bäsison. A' hatvan esztendőös Cicero, való, nem mutatott annyi energiát, mennyit Catilina' idejében Cicero a' consul; ő beszédének még annyi befolyást ígért, mennyit pallosának Antonius, 's ebben, mint másban is, csalódott, de meleg, őszinte barátja maradt a' közügynek, önzés nélkül, meg nem vesztegetve, mind halálíg. —

Antoniuszt itt új világitásban látjuk. Mások kellenél több rosszat halmoztak kharakterére; szerzőnk azon van, hogy őt csak nem mocsok nélkül láttassa olvasóival. Antonius kétségkívül nem volt olly haszontalan férfiu, minőnek őt kézi könyveink rajzolgatják; de a' szerző is a' tulságig viszi védelmét, midőn csak nem romános érzékenységgel kél ki mellette, 's Cleopatrát, mint egy gonosz dámona gyanánt feltüntetvén, apothéosist ír a' kedvencz felett! Midőn a' proscriptót olly eleven színekkel festi a' szerző, lehetetlen megfeleltkeznie az olvasónak, hogy ama' szigeten Bononiánál kezét fogott Octaviussal és Lepidussal a' hős; és illyesek után tiszta fényben őt csak ideologiai álomban láthatta a' szerző. — Ennyit ellenvetésül. —

Drumantt élénk részvéttel kíséri azon nagy-szerű küzdést, mellynek rajzolatához fogott, 's így saját melegség és bensőbb felfogás mutatkozik a' nevezetesebb részletekben, mi csak jóltevőleg hat-hat az olvasóra is. Az ütközetek leírásában, 's a' munka topographiai részében szintúgy, mint által-jában a' sceneriának' előtüntetésében nem csekély jártasságot láttat, 's így a' forma tekintetében is ajánlható e' mű.

H—y.

Különfélék.

Magyar Tudós Társaság. A' hatodik nagy gyűlés által kitett ezen történettudományi kérdésre: *„Milyen állapotban volt a' műipar és kereskedés honunk-lan az Árpád és vegyes házából származott királyok datt; mi történt fejedelmeink' és törvényhozásunk' ré-széről azok előmozdítására; mellyek voltak nagyobb emel-ledésöket hátráltató akadályok; végtére, minő befolyások volt nemzetünk' erkölcsi és értelmi kifejlődésére?—“* a' ki-tizött határnápig, következő jelmondatu nyolcz pá-lhairat érkezett alulírthoz:

1. „Be thou still free and beautiful, and far aloof from desolation!“ ,Hunni a.'

2. A' társaságnak valódi hatalma erkölcsi erejében vin.

3. A' mult, tükre a' jelennek.

4. Conamur, tenues grandia. Hor. I. Od. 6.

5. Mars mezején disszel küzdő eleink az iparra Nem voltak figyelők! 's éppen csak honfiainkra Kell 's lehet a' henyesség mérges nyilait kilövellni?

6. Tota nocte laborantes nihil cepimus. Luc. 5, 5.

7. Res ardua, vetustis novitatem dare.

8. Non omnia grandior aetas

Quo fugiamus habet, seris venit usus ab annis.
Ovid. Met.

E' munkák a' mai ülésben előterjesztetvén, a' jelmondatos levelkéek, bontatlanúl, az academiának és Schedius Lajos kir. tanácsos, prof. és tiszt. tag' mint elnöki helyettes' pecséteivel lepecsételve, a' levéltárba tétettek; a' kéziratok pedig három, e' végre választott rendes tag-nak adattak ki megvizsgálás végett. Mellyiké lesz a' 100 arany jutalom, úgy a' netalán határozandó másod, harmad' stb. mellékjutalom, a' folyó évben tartandó.

II. Az ugyan 1835-ben kihirdetett mathesisi kérdésre: „*Mutattassanak ki a' felsőbb analysis' azon tanítmányai, mellyek a' műtudományokba (Scientiae technicae) befolyanak, 's adassék elő népszerűen gyakorlati alkalmazások*“ a' határnap eltölteig *egy felelet sem jött.*

I. 1835-re szóló dramai jutalomra a' határnapig, következő című és jelmondatu 13 szomorújáték érkezett:

1) *A' csel' áldozatja*, 5 felv. — A' ki annyit tesz, mennyit tenni képes, megvetést nem érdemel.

2) *Élet és ábránd*, 4 felv. — Ernst ist das Leben; heiter ist die Kunst.

3) *Piros halom*, 4 felv. — Kedveltesd az erényt; gyűlölted a' bűnök' árját! Bölcs, ki tanítva mulat, bölcs, ki mulatva tanít.

4) *A' művész' álma*, 5 felv. — Pályabért csak érdemért.

5) *Kuthen*, 5 felv. — Jót gyakorolj, igazat fürkészd és szépeket alkoss.

6) *Az áruló gyűrű*, 5 felv. — Dura tentamina prima, boni spes successus emollit.

7) *Zuleucus*, 5 felv. — Nem égöv 's egyéb okok, fejedelmek teszik erkölcsösekké, boldogakká 's dicsőkké a' nemzeteket. Voltaire, Katalin czárnéhez.

8) *Az atyátlan*, 5 felv. — Szébb jövődöt a' hazának! rossz dramái már valának.

9) *Kriván*, 4 felv. — Ten ge chudák, kdo lakomno domácj Siski zanedba, obhrizoch a na cizjch, stagné si drlne zubi.

10) *Az utolsó magyar khán*, 5 felv. — Barbarus az, kinek a' közjó nem örülteti szívét, és ki tehetségét nem szánja fel annak ügyére. Virág.

11) *A' Perénytek*, 4 felv. — Was hilft alles Ankündeln des Fremden? Die Kunst kann nicht ohne Natur bestehen, und der Mensch seinen menschlichen Mitbrüdern nichts anders zu geben, als sich selbst. A. W. Schlegel.

12) *Primavera*, 3 felv. — Ich bin das Licht! Die Welt liegt in Nächten! Ich bin die Freiheit! Sie ist voll von Knechten! Ich bin die Liebe! Sie ist hassetrunken! Ich bin die Wahrheit! Sie in Trug versunken!

13) *Párviadal*, 5 felv. — Semminek okát nem tudjuk; mert az igazság a' mélységben fekszik. Pyrrho.

Az ezekhez tartozó jelmondatos levelkéek, az academiának 's Jankovich Miklós tiszt. tagnak, mint mai elnök-helyettesnek, pecséteivel lepecsételve a' levéltárba tetettek; a' kéziratok pedig, a' VII-dik nagy gyűlés által e' végre megbizott öt tagnak megvizsgálásul kiadatni rendeltettek. Mellyiké leszen a' 100 arany jutalom, ha arra érdemesnek találtni fog, 's a' netalán kiadandó másod 's harmad karbeli tiszteletdíj, a' legközelebbi VIII-diki nagy gyűlés fogja elhatározni.

II. Az 1838-ban kiadandó 100 arany dramai jutalomért egyedül vígjátékok vihatnak. Az ebbeli, idegen kézzel, olvashatólag 's csinosan irt, lapozott, kötött, és szokott mód szerint, a' szerző' nevét rejtő, jelmondatos levelkével ellátott kéziratok beküldetésének az academia' titoknokához határnapje martius' 24-d. 1838. —

Dr. Schedel Ferencz,
titoknok.

Trattner és Károlyi' Könyvnyomtató-Intézetében Pesten naponként megjelennek:

A' Fő Mélt. Kir. Kuriának Vízkereszti Törvényszakasza alatt 1837. eszt. hozott és kihirdetett Itéletei ára egy egy terminuson megjelenendő nyomtatott Sententiáknak 1 for. 30 kr. pengő pénzben. Egész esztendő alatt pedig 6 for. pengő pénzben. Azon tek. Vármegyék, királyi Városok 's Uradalmak, mellyek eddig is Levéltáraik számára a' Fő Mélt. Királyi Kuria nyomtatott Itéleteit megszerezni szokták, méltóztassanak az iránt a' fentebbi Typographiában rendelést tétetni. Pesttől távolabb lakó *TT. Birák és Prókátor* urak vagy a' Pesti tabulá-

ris Prókátor urak által eszközölhetik az előfizetést, vagy hetenként, vagy a' törvényszakas végével egyszerre vitethetik-el alkalom által példányaikat.

Az 1822. esztendő óta megjelent Sententiákat is megszerezhetni — egy egy Terminus ára 1 for. ezüst pénz.

Magyar Tud. Társaság' nyomtatott munkái:

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI.
Első kötet. 369 lap. Pest, 1835. 4-ed rétbén, Kazinczy Ferencz' arczképével 's négy rézre metszett táblával. Színezett képű 's vászonkötésű példány ára 6 for. — Színezetlené, paplrosborítékű kemény kötésben.

— — — Második kötet. Öszvesen 426 lap, 4-ed rétbén; Imre János' arczképével 7 kő- és 8 rézmetszettel. Színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 7 for. — Színezetlené, kemény kötésben.

TUDOMÁNYTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság. Szerkeszt. *Schedel Ferencz.* Első év, 1834 I—IV. köt. számos metszésekkel.

— — — Második év, 1835 V—VIII köt. számos metszettel.

— — — Harmadik év, 1836 IX—XII köt. Szerkeszt. *Csató Pál,* számos metszésekkel, n. 8.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. *Első kötet.* I. A' magyar nyelvbeli ragasztékok és szóképzők. Irta *Csató Pál.* Első rangú jutalom-felelet. II. A' magyar nyelv' szóalkotó 's módosító rangainak nyelvtudományi vizsgálata. Irta *Nagy János.* Másodrangú jutalom-felelet. X és 176 lap. 1834. nagy 8-rét.

MAGYAR HELYESÍRÁS' ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. A' m. t. társaság' különös használatára. Második kiadás, 40 lap. 1834. 8-rét.

GRAMATICA UNGHERESE dell' avvocato *Francesco Császár'* 420 lap. Pest. 1833. nagy 8-rét. Két rész egy kötetben.

Trattner és Károlyi Könyvnyomtató-Intézetében megjelent új könyvek:

- 8.) **Történeti Adatok — Kültészeti Toldalékkal Perla-**
ky David által, 1837. l. 80.
- 9.) *Παιδαγωγικά μαθήματα, συντεθέντα παρά Στεφάνου Κομμητιά του εκ Φθίας, εκ Χωραρχίας μεν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωφῶν. Ἐδδηνιβή. Γραμματικὴ, περιέχουσα τοὺς Τύπους, τοὺς ἀναγκαίους τῆς Τεχνολογίας, τῆς Ἐτυμολογίας, τῆς Συντάξεως, καὶ τῆς Συνθέσεως καὶ Περὶ Ἀνωμῶλων Ρῆμάτων.* 8-ad rét l. 336.
- 10.) **Ideen zur Bildung der männlichen Schuljugend, als Beitrag zur Verfassung eines allgemein gewünschten Schulplanes, für die Schule der Pesther und Ofner evangelischen Gemeinde; dem Ausschus-Convente derselben Gemeinde im Jahre 1835 mitgeteilt von Dr. Szuhány, prakt. Arzte zu Pesth, des löbl. Neograder Comitats Gerichtstafel-Beisitzer, des Institutes der mit der ersten östereichischen Sparkasse vereinigten allgemeinen Besorgungsanstalt Ehrencurator, der Pesther und Ofner evangelischen Gemeinde Kirchen-Vice-Inspektor Auf Verlangen mehrerer Mitglieder der Gemeinde.** 8-ad rét l. 96.
- 11.) **Adserta e jure naturali privato, publico universali, ac gentium; nec non jure ecclesiastico universo; quae in Regia Scientiarum Universitate Hungarica, annuente inclyta Facultate Juridica, superatis rigorosis examinibus, pro consequenda Juris Canonici Doctoratus Laurea, publice propugnanda suscepit Stephanus Illiassevich, Dioecesis Zagrabiensis presbyter. Die 3. Novembris 1836.** 8-ad rét l. 24.
- 12.) **Tisztelet koszorú, mellyet Tekintetes, Nemes, és Vitézlő, Mihálkovics József úrnak, a' Tekintetes Nemes Jász, és Kun kerületek eddigi nagy érdemekkel tellyes Fő Jegyzőjének, midőn a' Nemes Jász Megye Kapitányi tisztjébe beiktattatnék, a' Jászberényi Királyi, és Nemzeti Tanítói Kar' nevében áldozott Kiss Endre, kir. Tanító. Szent Endre havának 27-kén 1836.**
- 13.) **Az ártatlanul szenvedő, nem szerencsétlen, mikor nyomorúságot szenved, hanem boldog. Egy 5 esztendeig, és 8 hónapokig nyomorgett ker. úri Asszony-ságnak: úgymint: Az 1836-dik esztendőben October 17-kén földi kinjait örök nyugalommal felcserélt néhai**

Tekintetes Nemes, és Nemzetes Bernátfalvi Bernát Thérézia asszonynak, ez előtt Tekintetes Földvári Pál hitvesének végső tisztesség tétele' alkalmával a' Tasi ev. ref. templomban tartott halotti elmélkedésben mutogatta October 19-dikén Szép István, Tassi Prédikátor. 4-ed rét.

- 14.) Kisdetek Füröszteérül és mosásárül. Értekezik Róthkrepf Ferencz Orvos Doktor, 8-ad rét.
- 15.) Bůh mluwj k lidem až po dnes. Nábožná řeř kterauž v oltáře w chrámě ewangelickém Sarwašškém dne 1-ho Gerwenca 1836-ho při přjležitosti kanonické wizytacye cýrkwe Sarwašské držel Jan Seberini, haňského okolj Superintendent. 4-ed rét.
- 16.) Ordo Divini Officii recitandi juxta ritum Breviaris Romani Anno a Christo nato MDCCCXXXVII. in usum Dioecesis Sabariensis jussu et impensis Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Andreae Bóle Episcopi Sabariensis. 8-ad rét.
- 17.) Vezércsillag, mellyet a' Szerzetes Rendek helyes megítélésére Calazantzi Sz. József 1836. Aug. 28-kán tartott évfordulati tisztelet ünnepén Egyházi Beszédben a' Pesti K. Hivek előtt Kalauzul ajállott Gyarmathy János, a' Veszprémi Megye áldozó Papja, a' Theologia Doktora, a' Pesti köz Pap nevelőház Előjárója 's Könyvtárnoka. 4-ed rét.
- 18.) Világosító és rendszeres előadása az 1836-diki úrbéri törvényeknek legközelebb az ügyvédi vizsgálatra készülőök, és Tanítványi számára készítette Sárváry Ferencz, hites ügyvéd, a' Losonczy evang. Ref. Lyceumban a' Hazai Törvény' Tanítója, Ts Ns Nógrád Vármegye Táblahirája. 8-ad rét l. 116.
- 19.) *Ordo Officii Divini* peragendi juxta Ritum Breviaris et Missalis Romani anno post bissextilem primo a Christo nato 1837. in usum Archi-Dioecesis Colocensis editus jussu et impensis Excellentissimi Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Domini Petri Klobusiczky de Eadem, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Metropolitanae Colocensis et Bácsiensis Ecclesiarum Canonice unitarum Archi-Episcopi, I. Ordinis Leopoldi Imperatoris Magnae Crucis Equitis, S. C. R. et A. Majestatis Actualis Intimi Status Consiliaris, et ad Excelsam Tabulam Septemviralem Co-Judicis. — 8-vo 216. l.
-

II. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Horváth Zsigmond. A' csillagok esmértetése. 3. lap.
- 2) Podhradczy József. Zápolya János akarva késett-e a' Mohácsi csatára II. Lajos király segedelmére; és volt-e országlásra elegendő joga? 54 lap.
- 3) Sasi Szabó József. Értekezés az italookról: 69 lap.
- 4) N. Takácsi Horváth János. Spanyol szokások; táncz. 90 lap.
- 5) Ugyan az. Az enni adás mestersége. 91 lap.
- 6) G. Sz. I. Néhány vonások Aesóp híres Mese Író életéből. 93 lap.

II. L i t e r a t ű r a.

A) H a z a i L i t e r a t ű r a.

Alkalmi Beszédék:

Nagyságos Verbói Szluha Imre Urnak; a' Jász és két Kún Kerületek' Nádori Fő Kapitányi Hivatalába történt beiktatása alkalmával mondott Beszédék, Pest, 4. 106. lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t ű r a.

Geschichte Roms in seinem Uebergange von der republikanischen Verfassung, oder Pompejus, Caesar, Cicero und ihre Zeitgenossen. Nach Geschlechtern, und mit genealogischen Tabellen. Von W. Drumann. Erster Theil. Königsberg, 1835. Gebrüder Bornträger. 8-rétben. lap. 119.

Különfélek. 122. lap.

*Trattner és Károlyi Könyvnyomtató-Intézetében } megjelent
Új Könyvek.*

(Koszorú az 1837-dik eszt. II. és III. két Kötethez iv.)

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik,
*tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,*

tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' be-
küldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak
magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán,
csinosan és hibátlanul leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat,
hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alól-
irtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy
8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban
adatik ki, mellyre itt helyben, vagy alkalmatosság
által elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán elküldetéssel
pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben az Előfizetés.

Pesten, Február 1837.

Petrócai Trattner J. M.

és

Károlyi Ist

a. k.

A' Tudományos

gyűjtemény'

Tulajdonos

adóji.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY**

1837.

21dik esztendei folyamata.

III dik

VAGY MARTIUSI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet leírását magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmertései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznot, és az elmének tekéletesedését eszközölköznek.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolasok 's igazítások, eredeti ökleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félék iránt.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1837.

III^{dik} KÖTET.

21dik esztendei

Folyamat.

A¹ Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner - Károlyi Tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értekezések.

1.

1. §.

Szó, hang.

A' szó állati tulajdon, melly száj és torokbeli eszközök' segedelmével közöltetik és lesz hallhatóvá. Szava az állatok nagy részének vagyon. A' hang, szoroson véve, élet nélküli tárgyaktól származik idegen erő vagy érintés' hozzájárulásával. Ez teszi a' különséget a' szó és hang közt. De tágos értelemben a' szót is szokjuk hangnak mondani annyiban, mennyiben tulajdona a' hang's a' levegőben elhangzik.

Szóval és hangaltele az egész nagy természet. Általános háborítatlan csend soha és sehol nincs. Hol az állati létel megszűnik, tág értelemben jelen van a' hangok' hazája. Ha füleink valahol hangot nem hallanak-is, nem következik, hogy ez nem létezne. A' természet mindenütt munkás és ennél fogva hangok nélkül semmi üreg nincsen. A' magányban csendes szellők' susogása, levelek' 's fűvek' zörgése, erős szél' süvöltése, habok' zajjuk, vagy valamelly többitől elvált kő' gördülése hangzik-el; a' rengeteg erdők gerlicze nyögdeléstől, madár csevegéstől vagy énekléstől hangzanak; a'

mezei pusztaságon, pacsirta éneklés, prűcskők' egyszerű hangja, csordák' bömbölése, nyájok' be-
gése 's harangjai, vagy a' pásztorok' örömmle-
dezése 's több mások hatnak fülekbe; a' csendes
éjszakát, midőn minden álomban látszik lenni,
bagoly huhogás és csiripelyés, a' galjasban rejtező
csalogány' csattogása 's valamely bogár' dongása
's t. e' f. háborítja. A' tengerek', tavak', és folyók',
hábjaik hangok lengenek.

Mind szó, mind hang, levegő segedelmével
juthat a' fülekhez. Olyan térben, melly a' leve-
gőtől megfosztatott, valamint élet nem, úgy szó
és hang sem tenyészhetik; — a' levegő szót és
hangot közlő hig test.

2. §.

Szólás, hangzás.

A' szólás, a' szóbeli tehetséggel élés, annak
gyakorlása; a' hangzás az illetésnek következmény-
je, mellyet ad a' hangzásra alkalmas test. Van
szép és kellemetes szólás; van ékes, gyönyörű
hangzás. Szép az életébresztő tavaszon a' madarak'
éneklő szavuk; de kellemetlen a' bagoly huhogás 's
más némely részint vízi, részint szárazföldi állatok'
fülsértő csikorgásuk. A' hangászat' édes zengede-
zése elragadó; a' csermely bugybogása magához
vonszó; a' szellők' lágy sziszegése elandalító! az
ezüsthang tiszta és általható — ezért mondják a'
költők a' tiszta és vékony nőnemi hangokat ezüst-
hangoknak. Az erőtéljes oroszlány' ordítása és a'
bika' tompahangu bömbölése rémitők és így kel-
lem nincs bennök. Az ég' zörgése és az északi fény'
megdördülése, bár magukban igen nagyszerűek is,
kellem' hijával vagynak: mert a' szívnek azt a'
hurját illetik, mellyre a' kellem' szelid és gyen-
géd érzete hatással nem bír.

Emberi szó és Szólás.

Az emberi szó hangjára nézve csak olyan tehetség mint a' többi állatoké. Sokat különböz még is a' mivelte ember' szava még hangjára is a' durva emberétől: mert amott szelídebb, kellemesb, itt ellenben vadabb 's fülsértőbb. Már a' szó maga is megmutatja hangjáról, millyenek legyenek a' szóló' érzései, 's millyen legyen helyzete. Az emberi szólás a' többi állatoktól kitünőleg megválasztja az embert: mert ebben az ész az uralkodó, ez hozza-fel rája a' megkülönböztethetési világot, rendbe szedvén a' szókat 's nekik változatosságot és jegyeket adván, úgy, mint az akarat, ez az emberi léleknek egyik fő munkás ereje elrendeli. Az emberi szólás e' szerint mesterséges és változatos előadásuk a' tárgyoknak, mellyek körülöttünk vagynak; közlő eszköze gondolatinknak és érzéseinknek, fájdalmainknak és örömeinknek, jóllétünknek és szerenesétlenségünknek. Csak az embernek vagyon a' latva, hogy magát bizonyos megállapított jegyek által kifejezheti, a' többi állatoknak csak szavuk 's egyszerű szólásuk: de józan ésszel szabályoztatott szólásuk nincsen. Mindeütt jegyekben kezdett az emberi lélek munkálkodni a' szóejtési alkalmakor 's így támadtak a' különböző nyelvek, mellyek olly nagy számmal vagynak a' földszínen. Azok, kik egyenlő jegyekkel éltek szólásukban, külön társaságot alakítottak, állítottak-fel saját törvények vagy meghatározott közös szabályok mellett 's így lettek a' külön nemzetek, mellyeknek érdekek-is közös és ugyan azon egy leve. A' tudományok, az általános míveltség, ide értve mind alkotmányos, mind valóságbeli rendelkezéseket, mind a' szólási tehetségnek köszönhetik létöket. A' társaság' kebelén kí-

vül nincs előhaladás: mert itt a' képzetek képze-
teket ébresztenek, a' gondolatok megbirálva 's köl-
csönösen 'surlódva tolonganak elő 's a' fogható em-
beri tulajdonokat magasabb tökélyre emelik; ide
számítván még az ösztönt is, melly adatik a' gyen-
gébbeknek a' társaság' nagyobb tehetségű tagjai ál-
tala' dícséretes példakövetésre.

4. §.

Rút- és ékesszólás.

A' világosodott társasági körökben nem mind
egy akár hogyan szól az ember. A' dologhoz értő
műbírák különbséget tesznek a' rút és ékesszólás
között. Rútul az szól, ki sem illendő tárgyakat nem
választ szólásának, sem a' már felvett tárgyakat
illő alakba nem öltözteti, sem olyan hangokat
vagy kiejtéseket nem ad szólásának, mellyek sza-
bályszerintiek volnának. A' jó erkölcsöket 's fino-
mabb érzéseket sértegető, a' hebegő, a' visító,
az őrjöngő, a' felettébb vastagszavú, a' tárgyat
eléggé felfogni nem tudó, mindig csak rosszul és
rútul szól 's hijában képzelgi magát ékesszólónak:
mert a' közvélemény ítéli-meg, melly ítélet ellen
semmit sem tehet. Ezt a' közvéleményt pedig az
értelmesebbeknek szava határozza el,

Ékesen az szól, kinek beszédje a' szólásbéli
valóságos szépségnek, minden kigondolható nemeit,
mellyek egy tökéletes egésznek képeznek, magára
ruházta. A' valóságos ékesszólás e' szerint az,
mellyben illendő, nemes és közhasznat elősegítő a'
tárgy, a' gondolatok méltók és nagyszerűek, az
alapokok világosok és meggyőzők, a' külső alkat
csinos és a' tárgyhoz szorosan illesztett; a' szó és
hang tiszta és szabályos, a' kiejtés rendes és
igaz 's a' t.

Ékesszólói tulajdonok.

Az ékesszóláshoz igen sok és különféle tulajdonok kívántatnak-meg 's felosztattak ezek belsőkre és külsőkre. Mind a' kétfelék egyiránt szükségesek: mert ha egyik vagy másik hiány, csak egy oldalú, részletes az ékesszólás. Mivel pedig a' külső világot a' belső teszi tökéletesebbé 's beléje mint holt anyagba életet önt, mindeneknek előtte a' belső tulajdonokra fogok kiterjeszkedni.

Az ékesszólói belső tulajdonok e' következők:

1) *A' körülmények' ismérte.* Az egygyes ember maga is a' körülményeknek játéka. Emelkednek és csillapodnak a' zivatarok, mellyek a' világon keresztül zúgnak. Magát ezekben nagy lelkűen felemelni, tűrni, segíteni 's hol lehet jobbitni, feladása az embernek. Nemzetek sünyednek el a' megszáámíthatatlan életek' zúgó tegegérén; egygyes családok és tagok nyeletnek-el a' tátongó örvények által csak azért: mert vigyázva lépteiket nem tévén, azokat nem kerülék. Az emberi eseteket vizsgálónak ebben számos tapasztalásokra nyílik mező. A' mivel lelkű ember szoros tisztének ismeri a' körülmények' vizsgáását és megismerését: mert azok, mind magát, mind másokat illetik; méri a' tapasztalt józan éssz mérlegével az eseteket, mellyek szeme előtt vághez mennek; öszvekapcsolja magát érdekeiben hazájának és nemzetének egygyes tagjaival; nem dugja-be füleit midőn még messzéről, de közelvedve süvöltének a' szélveszek, hanem előre látja és ismeri a' veszélyt, mellyet magokkal hozandók lesznek. Ismérni illy körülményeket a' Szónoknak elkerülhetetlenül szükséges: mert e' nélkül ha szól, szava csak olyan, mint azéki valamelly ismételten világrészről szól. A' had,

nak veszélyes környülményeit csak az festheti igazán, ki azokban már osztozott, a' pazérlásnak, fényűzésnek, feslettségnek, erkölcstelenségnek, részegségnek 's t. e' félelőknek vétkei ellen csak az inthet és feddődzhet legfoganatosabban, ki már némelly eseteknél fogva megismerte, milly szomorú környülményekbe taszítják ezek az embert; igazságszeretetet és igazságtalanság kerülést az javasolhat, ki az igazságtalanság szomorú áldozatainak könnyeit folyni és kétségbeeséssel teljes orcájuknak vonásait, látta; függetlenség' bár milly áldozattal fenntartását az sürgetheti, ki már hallá, milly lelketrázó hangnak a' bilincsek, mellyekbe a' győző a' meggyőzötteket veri.

2) *Az eleven képzelődés.* Ez olly lelki erő az emberben, melly közelebbi 's távolabbi tárgyakat úgy az ember elejébe állít, mintha szemével látná azokat. A' környülmények' isméréteben él ez 's azoknak minden egyes részzeit áthatja 's előterjeszti. Ez erónél fogva, mintha hallaná az ember a' szerencsétlen áldozatok' jajgatásait; mintha látná a' bánatos arcokat és a' könnyes szemeket; mintha érzene azokat a' maró fájdalmakat, mellyek a' szerencsétlenek' keblét szaggatják; mintha zugnának füleiben a' veszély' örvényjének megkérdelhetetlen habjai 's mintha szemlélné, mint hullanak ezerek gót milliók bele 's mint csap öszve fejek felett a' tornyosodó hullám; mintha szíve' belsejében zengenének a' hangok, mellyek az érdemesek' tetteit énekelik; mintha szemei előtt nyillanék-meg a' boldog hon, mellyet férjfiúi erőny yiva ki; mintha látná a' hervadatlan koszorúkat, mellyek a' közjö mellett izadott homlokokat kerítik 's mintha egy új, dicsóbb világ terülne-el előtte, mellyben igazság lakik, 's mellyben tökéletesebb emberi lények élnek; végre; mintha eltűnnének szeme elől a' nagyoknak hibásan

állított emberi alakok 's csak parányikká lennének ; mintha elfoszlanék a' gonoszságnak álköntöse 's az rutságában , megvetésre méltóságában állana elő , 's mintha hangzanának azok a' bánatos szavak , mellyek az eltévedt boldogtalan vétkeseknek halvány ajkaikról ömlenek. E' tulajdon érzést , elevenséget , változatosságot , melegséget ad a' beszédnek és azt ékessé bényomással teljessé teszi. Ennek tehát nem szabad hibázni a' szónokban.

3. *A' tudomány.* A' természet ez a' jótévívő közanya adja a' készséget mind a' töredékeny anyagba , mind a' lélekbe , hogy a' kedves hajlandóságnak az ember eleget tegyen : de az alkalmasság maga nem elég a' szónoknak tökéletesség' fokára emelkedhetésre. Tudomány' világa , melly célirányosan kifejtette a' természeti tulajdonokat lehet ebben az eggyik igen hatalmas segéd. A' Görögök és Romaiak ezért tanították olly nagy szorgalommal az ékesszólást 's tanítják még most is minden miveltebb nemzetek. A' természetnél fogva tudományos miveltség nélkül még senki igazán ékesszóló nem lehetett. Tudomány ad a' beszédnek olly alakot , mellyen kellem lebeg , tudomány rendeli-el a' részeket úgy , hogy belőlök egy szép egész olvadjon össze ; — ez tehát hasonló az öszverakosgató és simító kézhez , melly darabosságot a' míven meg nem szenved. A' tudományos embernek , ha különben az ékesszólásra hivattatást nyere , mind szavak , mind dolgok hatalmában vagynak 's beszédjét olly köntösbe öltözteti , melly illedelmes. A' győző okok , a' tudomány' mind magasb lelki látás' mezején teremnek , Minél szerencsésebben mivelte-ki valakijelkét , annál világosabbak lesznek okai , mellyeknél fogva valamelly dolgot vagy javasol vagy tilt , 's ezzel a' tehetséggel lehet az'tán mások előtt tekintetet szerezni és a'

szívekre hatni. A' tudomány a' belső embernek látó tehetsége, szeme, mellyel észreveszi, mit sok ezerek sőt milliók észre nem vesznek, nem látnak, sem gyanítanak. Mind az ó, mind az újabb világ' ékesszóló emberei tudományosság által is kijelelték magokat, így nyerhetének befolyást hazafitársaikra 's mind azokra, kik előtt mint Szónokok felléptek.

4. A' *találós ész*. Magasabb ereje ez a' léleknek, mellynél fogva e' nagy egészben munkásan foglalkozván, a' tárgyakat éles és átlható tehetséggel felkeresi, egymástól elkülönzi, elválogatja, haszonra fordítja. Minden mesterségekben és művekben ez adja a' kitünő sajátsgot; ennek köszönik létüket azok a' találmányok, mellyek olly jótévően folynak-bé az emberi élet' boldogságába. Felül emelkedik a' találós elme a' fárasztó egyalakiságon 's mindennapiságon, nem a' szokottnál, nem a' gyáva követés' szoros határai között marad, hanem maga tereint magának egy új világot, mellyben elrendelőleg foglalkozik; láng ez, melly egyszerre átvillanik, mint villám a' tárgyakon, nem ismér korlátokat, hanem mindenfelé csapong és élelmet, táplálást keres. Illy tehetség' birtokában a' Szónok nem szorúl meg, hanem tud magán segíteni, mind a' gondolatokra, mind a' szavakra nézve. Ezt méltán nevezik észlángnak is, melly mint Bachmanu mondja: „elfoglalja az egész embert, tökéletessége és öszvehangzása minden tehetségeinek és ösztöneinek, az embernek egész valóját felemeli és nemesíti 's néki rokonságot Istennel legvilágosabban értésére adja.“ Csak ez teszi képpé a' Szónokot arra, hogy habár hosszan nem készült is, szavai és okai még-is sokat nyomók és elhatárolók. Nehezen létesített ékesszólás emberét nem emeli a' valóságos lelkesebb ékesszólók' sorába:

mert a' valóságos ékesszólónak, mint az alkalmom adja magát, a' szerint kell a' dologhoz vagy tárgyhoz szólni tudni 's késznek kell lennie felfogni a' szempillantásnyi tárgyat, melly létre hozatott. A' találós ész' e' szerint villám sebességgel lehel életet az anyagba; a' tárgy szabad és fellengző ömledezésekben forog hatáskörében 's különféle alakban 's változásokban jelenik-meg. Mindennapi észtehetségek, bár milly vas szorgalommal is tökéletesset és maradandót az ékesszólás' mezején nem adhatnak, — ez, csak a' magasb fellengezésű észnek van eltétetve.

5. *A' szerencsés emlékező tehetség.* Ennél fogva a' Szónok, ha beszédjére elkészülve lépett-fel, rendben, és úgy mint kijelelé adja elő véleményét a' fennforgó tárgyról; ha pedig beszédje csak szempillantás' és környülmények' míve, meg fogja tartani tudni azt az irányt, mellyet beszédjének sebes képzelete és villanó, általható tehetsége által kiszabott. Ömlenek ennél fogva elejébe, mint egy tódulva, az eszmék és egyes részek szakadatlan folyammal 's a' végső pontig lelkesen és elevenen megáll a' maga helyén. Kinek e' tulajdon nem jutott, hijában erőteti magát: olvashat ugyan hosszabb előkészület után valamelly szépet és tetszőt, de olvasott beszédjének olly elevensége és hatása soha nem lesz, mintha egészen szabadon minden külsőtől, emlékezete' tárházából merített volna; arra a' magas lépésre pedig soha sem juthat-el, hogy vagy rövid készület után, vagy rögtön tudjon valamit, bár milly rövidet is, ottan, hol készületre idő nincs, de még is kell szólni, ékesen, meggyőzőleg, kimerítve előadni. Akadozás és viszonzás, mellyeket az emlékező tehetség' hibája szúl, olyan a' beszédben, mint a' sziklák a' folyóban, mellyeken a' folyó csergedező habjai megtörnek; olyan, mint az uton az

akadályok, mellyekben az útasnak lábai megüt-köznek 's utazása kellemetlenné válik. „Hibázni emberi,“ ezt fogjuk közönségesen mondani: de még sem tetszik a' hiba sem a' szónoknak, sem azoknak, kik halgatják: amazt csüggeszti, lelkét és bátorságát megtörvén; ezeket pedig levonja a' tekintet' ama' magas polczáról, mellyre a' szónokra nézve helyheték magukat. Csak ki emlékező tehetségét kifejtette szerezhet tehát magának olyan szónoki állást, mellyben sem a' dolgok, mellyekről szólni, sem a' szavak, mellyekkel valamit közleni akar, hitetlenek nem lesznek hozzája.

A' külső tehetségek művészei az ékesszólásnak. A' mit az elme gondol, ezek által létesülnek. Ezek a' következőkben állapíthatnak-meg:

1) *A' szép szó*, vagy mint szokottabban nevezik: *szép hang*. Ez ad külső alakot a' lélek' szüleményeinek. Szavak által az egész belső ember megismérteti magát 's világa mellyben él, közönségesé tétetik. Ha a' szó tiszta és kellemes a' fülekben, a' hallás műszerein által, mint valamely harmoniai zengés, édesen szállja-meg a' szívet és lelket; ellenben ha kellemtelen: vagy felettébb vastag, vagy vékony, vagy rekedezett, vagy visító, vagy igen lassu, vagy őrzöngő, sérti a' füleket és a' hallgatók' belsejében kellemetlen érzést támoszt. Különösen neveli ennek ható erejét a' kellemes hangejtés is, melly változatos lejtések a' hangoknak a' szerint, mint a' dolognak, mellyről szó vagyon természete megkivánja. Az egyhangu lejtés unalmat okoz, de elevenít az illendő változatos. A' tárgy maga határozza-meg a' szónoknál millyen hangot adjon szavának. Ha szerencsétlen eseteket ad elő, már magának hangjának is szomorgónak, gyászosnak, siralmasnak és minden széles ömledezést 's részvétlenséget eltávozta-tonak kell lenni; ha közhasznosra akar rábeszélé-

ni, ünnepiesen kell tanácsainak lehatni a' szívekre; ha hazavédelemre tüzel és szólít-fel, érteni kell a' hallgatóknak már hangjaiból is az erős lelki buzdítót, ki nem csak javall, hanem egyszersmind mutatja is alakjában azt az elszánt bajnokot, ki éltét 's vérét kész feláldozni a' haza' oltárán; ha int és fedd a' vétkekért, meggyőződést, szeretetet kell lehelni szavainak 's olyan bátorságot, melly semmitől meg nem rendül, Horáczként: *si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae*; ha fest, hogy a' fennforgó tárgyat annál kecsesebben állíthassa hallgatóji elejökbe, hangjának és szavának, szinte olyan hajlékonynak kell lenni, mint a' festés ecsetjének, melly mindenféle színadásra egyiránt alkalmas.

2. *A' szőejtés' hibátlansága.* Ez alatt vétetik az a' tulajdonság, melly úgy ejti a' szókat, vagy tárgyak' jegyeit, mint ejti, az ugyan azon egy nyelvűek' épebb részök. Ez máskép mondathatik szólásbéli épségnek is. A' selyp, tagoló vagy akadozó kiejtés az ékesszólásban igen nagy akadályokat tesz. Kinek nyelve nem eléggé hajlékony, az nincs a' tökéletesebb nemű ékesszólók' sorában. Gyenge az ember, hol a' szavakban a' külső szín meg nem adatott, nem becsüli a' belső érdemet, 's így ez rája nézve elvan veszve. A' szavaknak illő gördüléssel folyásuk 's eleven épségök leköti a' figyelmet, 's ez által a' szónok egy igen tetemes lépést tett arra, hogy beszédjének belső szépségei is felfogassanak. Tudta ezt jól a' nagy de hibás kiejtésű Demosthenes, 's ezért voná magát a' tenger melléki pusztaságba, hol a' habok csapdosásuknak zajjánál kövecset tévén szájába, próbálgatá hibás nyelvét a' hibátlan szókiejtéshez szoktatni, melly törekedésében boldogulva lehete csak az, a' mi leve: nemzete' éke, dicsősége és az ékesszólóknak igen sokakban követésre méltó példájuk.

3. *A' tagok' illő mozgásuk.* Sokat tesznek ezék a' beszédnek erejére és az ékesszólás' tökéletességére. Nem értetik itt azonban az a' szokás, melly sok szónokokat a' tulságig visz, tudniillik a' felesleges és színjátszói hánykódás, melly a' színészeknél is csak ott jön elő, hol a' tárgy kívánja: hanem értetik az a' helyes elevensége a' külsőnek, melly már maga is kinyomni látszik azt, mi a' beszédet lelkesíti, mutatván, hogy a' szónok egész valójával részt vesz abban, a' mit mond. Vagynak ennek bizonyos határai, mellyeket áttállépni nem kell, nem szabad. De meg kell jegyezni, hogy a' mozgások a' szerint alkalmaztassanak, mint a' tárgy természete megkívánja: heves ömledéseknél heves, gyengéknél gyenge testi mozgások kísérjék a' szónok' beszédét. A' méltósággal teljes beszéd, melly ünnepélyes hangokhoz szabta magát, méltósággal párosult mozgásokat kíván. A' gyakorlottabb szónokban az arcznak vonásaiból is észrevehető, mik mennek véghez kebelében, mint van elfoglaltatva, mint érez; csendes méltóság ül a' homlokon, midőn a' nemes szív a' közjóért elfogultan nyilvánítja szavak' ömledéseikben óhajtásait; általható tűz ég a' szemekben, ha polgári kötelesség' hív bétöltését, mellyben az erkölcsi nagyság van helyhetve, javallja; irtózást mutat egész testalkatja vonásokban és mozdulatokban, ha nemtelen tettekért szólal-meg 's az elvetemdettséget adja-elő undok alakjában, hogy megrázzon, óvjon, rémítsen, 's eltávoztassa a' rémítő történeteket, mellyeket gonoszok okoznak. E' mozgás tehát nem csak a' kezek által gyakoroltatik, hanem elterjed illő szabály szerintileg az egész testen. Mái időben némellyek erre legkevesebbé sem ügyelnek, azt állítván, hogy nem lényegesen szükséges az ékesszóláshoz: de nagyon hibáznak: mert ez által beszédjüket fosztják-meg attól az eleven-

ségtől, melly azt olly hathatósan ajánlotta volna. Érezték ezt a' régiek, mint az ékesszólásnak olly igen sokat tulajdonítani szokottak, ezért tarták szükségesnek az úgy nevezett gestust és actust.

4. A' *bátorság*. Ez ugyan belső tulajdonnal látszik: de mivel a' szívben gyökeredzván, a' külső emberen igen szembetűnőleg mutatja-ki magát: külsőnek mondathatik 's ezért kívántam ide helyb hetni. Ollyan erő ez, melly magához viseltető kizodalomtól 's tárgya' méltóságának érzésétől eltelve nem rémül 's nem fél. Kimondhatatlan készséget ad ez a' Szónoknak 's felnyitván előtte a' lehetségesnek mezejét, világosságot önt-el az eszközkre, mellyek nélkül el lenni nem lehet. „Merj a' merészség a' mennybe gyémánt fegyverével fényes utat törekedve tör 's nyit.“ Így énekel elhunyt de halhatatlan Berzsenyink 's igen igazán. A' félelmet vagy bátortalanságot a' hivatal' körében, hol szólani kell, vagy valóságos gyengeség' érzése, vagy az úgy nevezett hamis szemérem szokta okozni. Mindenik visszashatólag munkálkodik 's nem engedi a' magasb lépcsőt elérni. A' hivatal szent, ennek körében soha sem kellene bátortalanul foglalkozni: hanem nemes bizodalommal és elszántsággal: mert ott soha sem félhet az ember, hol használni akar; ha elvei a' mértéket meg nem ütik is, mit tehet róla, ha mélyebben nem láthat; mindenik csak azt nyujthatja áldozatul, a' mivel bir. A' bátortalan szónok, ékesen nem szólhat: egész természetét átjárja a' félelem 's bizodalmatlanság; szava rezgővé lesz; szemei elhomályosodnak; képe' természetes színe és vonásai elváltoznak; tagjai reszketnek; képzetei, gondolatjai rendjekben megzavarodnak, megbomolnak — nincs meg lelkes függetlenségében 's felemelkedettségében 's bár különben legfényesebb tehetségekkel birjon is.

még sem tud nevezetes polczra jutni — „descende Philippe, non sunt hic ollae!“

5. *A' hasznos munkásság.* Cselekedetek az ékesszólás' tellyes részei; legjobban szólnak 's mozdítanak ezek; nélkülek a' szónok zengő ércz és pengő czimbalom. Hazafiságra; emberszeretetre; hasznos munkára, különség nélkül minden ember hivatva van 's magát elmulasztott kötelességeiért nem mentheti, ha csak azzal nem; hogy gyenge volt, hol erősnek kelle vala lennie. Már pedig hogyan javasolhat akárki is haszonnal erőt, és csüggedetlen jótévő munkát, ki gyenge volt és tenni nem szeretett? A' szónok' életébe; mint tükörbe úgy néznek-be a' hallgatók és ha benne tetemes mocskokat látnak, elfordulnak, a' tekintetnek vége 's az ékes szavak a' légben hijában hangzottak-el. Mit használ: ha valaki bár milly ékesszólással hazaszeretetet javasol, de maga hazáját nem szereti igazán; veszélyeiben áldozatokra nem kész, hanem rut önségének palástyában burkozva, messzéről nézi a' zivatart, melly fenyegeti 's mellynek mások melleket nagy lelkűen szegeznek ellene; vagyon feláldozásról beszél: de maga szorosán beköti és 'sugori módra őrizi erszényjét, hogy abból a' hon' javára csak egy önkénytes fillér is ki ne szabadulhasson, — ékesszólásával czélt nem ér, nevetség' tárgyává lesz, csalfának, képmutatónak ismértetik 's megvettetik. Valamint az is hijában vesztegeti ékesszólását, ki mindenféle undok tettekkel jelelvén ki magát 's embertársait gyűlölvén, még-is az igazságot, jó erkölcsöket és felebaráti szeretetet veszi nyelvére mindeneknek ajánlva, bár maga nem követi is. Ki a' szíveket megakarja rázni és másokat könnyekre szándékozik fakasztani, magának is megindultnak 's könnyeket hullatónak kell lenni, e' latán mondás szerint: „ti vis me flere, flendum est primum ipsi tibi.“ Ki

äzt

azt akarja, hogy mások tegyenek, néki sem szabad részvéltlennek lenni 's csak szép szavakkal beérni. Demosthenes Görögjeit a' Fülöp elleni harczra tüzelvén maga is felfegyverkezett. Zrinyi, midőn a' hon' javáért olly szép hős halálról beszéle öszveolvadt seregének, azzal maga is halni ment.

Végzésül hozzájuk adom még a' külső ékeszólói tulajdonokhoz a' rendes szabályú termetet és a' helyes vagy díszes öltözetet is. Azonban ezek nem szükségesek lényegesen a' szónokban. Igaz, hogy nincs Istennek szebb míve, mint a' szép emberi termet, mellyben egyszersmind szép lélek is lakik, 's a' díszes öltözet fő mértékben ajánlja, mint csínos belsejének külső vázlata az embert: de valjon a' kised családánynak szava és szívólvasztó éneke, melly bokráról zeng szélel, kevésbé kellemes é azért hogy ékesszínű tollak, mint sok kellemetlen hangu madarakét, nem borítják testét? Külső szín által vezettnék ugyan az érzéki emberek 's ez meghatározó, vagy segítő sokszor a' belső vagy nagyobb fontoságú dolgokban is: de hol az ember az emberesedés' magasb fokára lépe, vész a' külső szín lelkesb szemei előtt, 's csak a' valóságos érdemnek hódol. Sok kised és hibás termetekben nemes szív, nagy lélek lakik, midőn a' szép testet rut lélek, rossz szív foglalja; sok, rongyok, ócska 's rendetlen szabásu ruhadarabok alatt rejtezik jeles tehetség, mellynek érdemét el nem ismérni annyi volna, mint a' valóságos szépet és nagyot csupán azért vetni-meg, mivel nem ízlésünk szerinti köntösben jelenék-meg gyenge szemeknek.

6. §.

Az ékesszólás' nehézsége.

A' mihez sok fényes tulajdonok és különféle ismértek kívántatnak, ahoz nem könnyű eljutni. Minél több oldaluság és magasság van valamelly hivatalban vagy életnemben, annál több szorgalmat, magafeláldozást és lelkierőt kíván, 's annál kevesebben találtnak, kik magokat arra alkalmasoknak érzik. Az ékesszóláshoz megkívántató tehetségek, mint fentebb láttuk számosságok és szembetünők, mellyek mindnyájan abban a' mértékben, mellyben szükségesek csak igen kevés emberekben találtnak-fel: ezért méltán nehéznek mondhatjuk az ékesszólást. Nem elég csak szólani, hanem úgy is kell szólani, hogy azokat, kikhez szólunk, magunkhoz felvonjuk, lelkünkkel rokonosokká tegyük, hogy azt akarják, mit mi akarunk 's érdekek érdekünkkel szorosán öszveszövődjék. Ezt pedig csak kijelelt ékesszólói adomány teheti, mellyet a' természetnek már birni és a' mesterségnek a' tökéletességig emelni kell, mellyek azonban csak ritka halandóknál járnak egy nyomon. Hogy mind az ékesszólás' nehézségét, mind a' hozzája megkívántató tulajdonokat még inkább kitüntethessem, szükségesnek tartom Cicero' szavait ide iktatni, ki így szól Orátorról írt munkája' 1-ső könyvében: „esse permulta, quae orator nisi a natura haberet, non multum a magistro adjuvaretur. In oratore acumen dialecticorum, sententiae philosophorum, verba prope poëtarum, memoria jurisconsultorum, vox tragoedorum, gestus pene summorum actorum est requirendus. Quamobrem nihil in hominum genere rarius perfecto oratore inveniri potest, quae enim singularum

rerum artifices singula, quae mediocriter adepti sunt, probantur, ea, nisi omnia summa sunt in oratore, probari non possunt.“

7. §.

Az ékesszólás' hatása vagy ereje.

Azt a' hatást vagy erőt, melly az ékesszólásban van, tekintetbe vévén, igen sok példákra akadunk, mellyek megbizonyítják, mennyire foglaltassék-el az ékesszólói tehetség által az okos lelkű érzéki ember. Nem ritkán történik, hogy könnyek ömlenek a' szónoknak ékes köntösbe öltöztetett érzékeny szavaira, 's még sokáig viszhangzanak az elmondás után mélyen megilletve és meglágyítva a' szívet. A' mély fájdalomban és bánatban a' részvételnek ékes szavai gyógyító és enyhítő bal'sam gyanánt vagynak 's észrevehetőleg csillapodnak a' bűnnek árijai, könnyebbül a' szorongó mell 's felemelkedve kezd a' sujtoltatott vesztett boldogsága' viszont megnyerésének eszközeiről gondolkodni. Hol bátorságra van szükség és az lankadásban van, midőn a' nehézségek és akadályok hegyek' magasságukra látszanak tornyosodni, ez legbizonyosabban segít, mert a' bizodalmatlanságot elenyészteti's meglelkesítvén az embert, majd a' lehetetleneknek végbevitelükre is csak nem alkalmatossá teszi. A' romlásnak indultak már többszer megfordultak ennek visszariasztó szavára a' veszedelemnek ösvényjéről, és a' bűnbánásnak könnyeit sírván, a' jobb emberiségnek nyujtottak kezét tenni azt, mit minden józan századok szükségesnek lenni megismértek, 's minek becse marandandó lészen, míg csak emberi jóllét czélul fog kitűzttetve lenni. Maga iránti bizalmat, elevenséget és vígságot lehel e' tehetség nem csak

az eggyesekbe, hanem egész társaságokba is, és olly erőt fejt ki, mellynek létrehozása a' lehetlenségek' körébe gondoltatott. Mindenütt, hol valami szépnek és nagynak kelle addig is véghezmennie, ennek kelle megjelenni: mert ez lehetete képes sokaknak érzését ugyan azon egy tárgyra felhevíteni; a' sok különböző gondolatot egygyetlen egy nagy gondolatban eggyesíteni; a' különböző akaratokat egygyetlen egy nagy és megtörhetetlen akaratba öszveszorítani, 's olvasztani. Ha ez áll a' vallás' szent ügye mellé, a' buzgóság a' legszebb vallásosságba a' tettleges szeretetbe megy által, 's az ország boldogulva, virágozva él jótéző gyümölcseivel; ha a' királyi székről hangzik-le, hódol az egész nemzet 's fejet hajt; ha a' törvényszéken felemeli szavát, mennyei fénnel száll a' szent igazság alá magas székéről, 's az üldöztetett ártatlanság megmentetett, a' gonoszság ellenben kárhozatos határai közé visszazigazított: ha hadi seregek előtt dördül-meg nagyszerű okokkal és kiemeli, a' mi az eggyes emberekben és nemzetekben igazán szép és nagy, édes meggyőződés mellett mennek azok halni vagy győzni a' haza' közjáváért. Még a' durva indulatokat és szenvedelmeket is megszelídíti az ékesszólás, és semmi sem foganatosabb a' nemzeteknek közönséges kimivelhetésekre mint ez. Cicero ez által mentette-meg az igazságtalanságnak több szerencsétlen áldozatait a' már bizonyosnak tartott veszedelemtől; a' görög szónokok ennél fogva birtak nemzetjekre befolyással. Mehemed Ali, Egyiptomi Uralkodó a' sok századokkal szembeszált Pyramisoknak, mint az ősz Régiség' nagy emlékeinek köveit a' Nilus' folyó' gátjaira akará fordítani, de Mimaud francia Consul' szívreható szavai e' szándékát megváltottatták. Így hat eggyik ember a' másokra, sőt

sok ezerekre ékesszólási tehetsége által, ennél fogva ellehet teljes meggyőződéssel mondani, hogy: az ékesszólásnak igen nagy ereje vagyon.

8. §.

A' tökéletesb nemű ékesszólás mivelt nemzetnél tenyészik.

Az ékesszólás különség nélkül minden nemzeteknél szívet mozdít, hol a' mesterségnek és műveltségnek csak legkisebb nyoma mutatkozik is. Alkatjára nézve azonban a' nemzetnek műveltsége szerint kell alkalmazva lenni. Szellemi vagy magasb műveltségű nép világosan kitündöklő dolgot, szabad, könnyen ömlő előadást és józan, meggyőző okokat kíván, mellyeknél fogva Szónoka valamit vagy javasol vagy tilt. Itt a' dolog a' maga nagyságában megfoghatólag előadatva maga elég arra, hogy valamire meghatározzon. Ez az a' szeretetre méltó népszerűség, melly nem csúszik porban, hanem elég magasban, sőt legmagasban jár; nem dagályosság, nem összevissza hányt gondolatok, hanem könnyű, rendes természeti ömledés foglalnak ebben helyet, és ugyan itt találhatni fel a' tökéletesb nemű ékesszólást. Illyenek a' nagy Demosthenes' beszédei 's ugyan illyeket kívánt nemzete, mellynek lelkét a' szónok ismeré, 's illyeneknek kell lenni még ma is azoknak a' beszédeknek, mellyek magasb műveltségű néphez mondatnak.

Azonban a' népszerűséget nem tudják minden Szónokok illendően eltalálni: mert népszerűségnek azt tartják, ha aljas, porban mászó kiejtésekkel, mellyben semmi jó ízlés nincs, terjesztik elő gondolatjaikat; — ez által az ékesszólásra nem csak hogy el nem juthatnak, sőt attél inkább mindig messzebb távoznak-el; mert mind szóokban mind

gondolatokban ki kell tűnni a' szónok' jó ízlésének, máskép az ékesszólók között semmiképen helyet nem foglalhat. A' népszerű ékesszólás pedig abban áll: a' magas és nagy dolgot világos és alapos okokkal támogatott szólásmóddal úgy a'ni elő, hogy a' hallgató egészen meghatva érezze, hogy a' Szónok tiszta meggyőződése szerint a' leg-tökéletesebb igazságot szólja 's máskép nem lehet cselekedni, hanem úgy, mint ő javasolja.

Az érzékibb és kevesebb mivelte nép, érzékibb előadás nemet kíván. Ennél inkább virágokkal fel-ékesítetettnek kell lenni a' nyelvnek. Az érzéki virágok mellett pedig elvész a' valóságos tökéletes nemű ékesszólás' méltósága. Innét meglehet könnyen magyarázni: miért kedvesb a' költészet a' miveltség' alsóbb lépcsőjén álló nemzeteknél. Költészetjük minden népeknek volt és van, na csak a' vadság' és eszméletlenség' tehetetlen ölében nem tespednek: de ékesszólásuk szoros értelemben nem volt és nincsen. Ha Cicero Görögöknek és nem érzékibb Rómaiaknak szólt volna, külföldben szép, de az ékesszólás' szabályait némelyekben megsértett beszédjeiben, inkább úgy szólt volna mint Demosthenes. Mindennek meg van saját köre, mellyből kilépni, kitörni nem lehet nem szabad.

9. §.

Tárgyai az ékesszólásnak.

Az ékesszólás egyetlen egy tárgyhoz nincs köttetve, hanem sokak lehetnek tárgyai. A' mi az embernek szívét meghatja s elméjét elfoglalja, 's a' mi körül ismérteket szerze magának, mind tárgya az ékesszólásnak. Semmi nincs olly csekély, a' mi mellett egy felmelegedett szívűnek 's világos elméjűnek kisebb vagy nagyobb mértékben szépen, ékesen szólni nem lehetne. Szeretve ha-

táskörét magasztalja a' szép mesterségeknek barátjok a' művészetet, 's ki tagadhatja-meg tőle azt az igazságot, hogy czélirányosan szolt? A' mezei munkás a' szép szabad természettel lévén naponként szemben, nem méltán vezérli e' lelkesedés nyelvét, ha élete' módjáról emlékeznek? Mi szebb, mint az istenesség' (Religio) magas érzéseitől meghatva lenni, 's ezt 's a' véle szövetségben lévő erkölcsi jót ajánlani magasztalni? A' nemzeti nyelv legfőbb védezköze a' nemzetnek, mentvén őtet az elenyészéstől, nem méltán melegül e' tehát fel egész valójában, ki e' mellett szól, 's nem méltán keres e' ki minden ékességeket, mellyek szavának vonó, elragadó 's tette határozó erőt adhatnak? A' hadvezér egy egész nemzetnek vagy Országának ügyét magával hordja, csudálhatjuk e' tehát, ha magas helyzetét becsúlve, mint nemzetének méltó tagja lév' kebellet a' szolás' mesterségéhez folyamodik 's ékes szavával seregét magához akarja felemelni, hogy érezze és lássa, melly nagy fontosságú dolog nemzeti érdekek mellett mindent merni, 's a' gyalázatos életnek a' dicső halált elejébe tenni? Igen érdekes tárgya az ékesszólásnak még az igazság, és közbátorság' 's boldogság' ügye is: mert ez által állanak fenn a' társaságok 's virágozhatnak háboríthatlanul. Hol csak a' hon' java forog fenn 's kötelességek parancsolnak és akadályokat kell meggyőzni, a' tévelygéseket, rossz szokásokat, vétkeket irtani és új életet, munkásságot ébreszteni, mindenütt tárgyak léteznek az ékesszólásra 's a' felvilágosodott 's alapos okokkal meggyőzött ember önkényt hódol a' szükség' eleneálhatatlan erejének.

10. §.

Nemei és Alakjai.

Az ékesszólásnak három nemei vagynak:

1. *Az alsóbb nem.* Ez a' tárgyokat a' magok

alakjokban adja a' nélkül, hogy valamely meszszéről kölcsönzött ékességbe burkolná őket. Itt kevésbé szembetűnő, mint szívet illető a' gondolatok' szépsége és a' kiejtésék' ékessége. Képekben festvén, ezek nem olly erősek, mint kellemesek. Ha érzéseket közöl, ezek inkább szelíd, mint eleven hatással szállanak a' lélekre. Kellemes és megillető Cicero' véleménye szerint, a' nélkül, hogy ezt keresni láttatnék, mint szemérmes emberi szépségek, minden kényszerített ékesgetést 's minden úgy nevezett idegen festést 's éket megvet. Megelégszik csupán magával a' természeti kellemmel párosított tisztasággal. Nem lévén czélja külsőképen tetszeni, nem kereskedik a' mesterségesen ékesített természet körül, hanem ott, hol fény és kecses öltözet nincs. Ilyen példának okáért e' következendő: „A' kötelesség' teljesítése mindig fontos marad magában, míg józan eszű ember lesz: mert ez által lesz az ember magának megörvendeztetője; embertársának boldogítója; a' haza' és nemzet' javának elősegítője; a' vallás' tanításainak és buzdításainak követője; és Isten' buzgó ditsóítóje.“

2. *A' virágos nem.* Ez a' mesterség' minden ékességeivel meg van rakodva a' nélkül, hogy azokat legkevesebbé is kívánná rejtegetni. Öszveköti az érzések' finomságával a' képzelő erőnek festését, 's midőn az által, a' mi csak csábító a' kiejtésben, tetszeni igyekezik, tsudálatosképen segíti a' beszéd' kellemét. Ismeretessé teszik kiváltképpen a' fényes gondolatok, a' szép képek, a' fénylő figurák, a' kellemes hajlékonyság, fordulatok' változatossága, a' kellemes hangzásu és kerekes következtetések az írásnemnek öszvehangzása, melly a' füleket elfoglalja és az elmét a' megbájolásnak egy bizonyos nemébe helyheti. Még is,

mint Quintilián mondja: szeliden ömledez, mint valamely szép folyó, melly csendesen szállítja tiszta vizét 's mellyet mind a' két felől zöldelő erdők' árnyéka környez. Illyen Pater Neuville' gyászbeszédje Cardinal Fleuri' halálára.

3. *A' magosb nem.* Ez mutatja és adja mind azt, a' mi a' gondolatokban, érzésekben és kiejtéseken, magos, megillető és gyönyörű van. Sem alant, sem közepén nem halad, hanem felemelkedve egyesít mindent, a' mi álmétkodástokoz, elfoglal és az ember' egész valóját megrázza. Azonban sokszor van eset, mellyben nagy képzetek, mellyek magasoknak nem neveztetnek, nemesen és illően ejtetvén-ki, rájuk a' magasnak, a' fenségesnek bélyege nyomatik ez által. A' magas vagy fenséges rendkívüli vonás, melly a' lelket gyönyörködteti, megbájolja, magán kívül emeli, 's véle a' felemelkedettséget ugyan azon egy időben érezteti. Ez a' vonás gyakorta a' leg-egyszerűbb kiejtés által is véghez megy. A' szent Irásnak e' szavai: „az Isten mondá: legyen világosság! 's lön világosság,“ igen egyszerűek, de a' képzet, melly bennök van, magas 's valóban a' legnagyobb, melly az Isten hatalmától alakulhat.

A' valóságos magas vagy fenséges el lehet a' kiejtés' segedelme nélkül. Meg is történik ez sokszor, bár meg kell is vallani, hogy fényje a' szóknak magosságuk által szaporítatik.

A' magas három külön kutfőből eredhet: a' gondolatokból, az érzésekből, a' képekből. „Az Ur örökén 's tovább is fog uralkodni.“ Bossuet a' bálványozásról: „minden Isten volt, csak maga Isten nem.“ Ezek magos gondolatok 's náluknál fenségesb nem képzeltehetik. „A' világalkotmány az igaznak fejére öszverogyik: lelke

az esés közben nyugodtan marad. "A' nyugalomnak képzete öszvehasználva az öszve-rogyó világ' ropogásával, magas fenséges kép, 's az igaznak nyugalma magas érzet.

„Uram, jobb kezed nagy csudákat tesz; Uram, jobb kezed megverte az ellenséget és nagy-ságodnak dicsőségével ellenségeidet leverted: mert midőn haragodat rájuk bocsátottad, megemésztette az őket, mint pozdorját. Lehelleted által egybegyűltenek a' vizek és a' víznek folyási rakásba állottak, a' tengernek közepette még a' mélységes vizek is megfagytanak.“ Így énekle a' többek között Mó'ses, hálát adva az Egyiptomból lett kiszabadulásért Istennek. Énekében mindenütt elhintvék a' magos és fenséges képek, mellyekben a' hála' érzeteitől felmelegedett vezérnek buzgósága elevenen van kiejtve.

A' beszéd több körülmények alatt veheti 's veszi eredetét 's ezeknek mindenikében külön alakban áll elő.

Más alakja van a' világi köztanácskozási beszédnek, melly valamely Ország' vagy nemzet' jóllétét tárgyozza; más az egyesek' vagy többek' ügyét védőnek; más a' megtámodásinak, midőn közérdekek mellett egynek vagy többeknek kártékony merényjeit kell megtörni; más az elnyomatott' felelevenítésére, megerősítésére intézettnek; más az egyházi tanítószékinak; más a' gyászbeszédnek; más a' veszélyek erős lélekkel kiállításukra serkentőnek, melly útközetek előtt szokott tartatni 's különösen a' hajdankorban olly igen szokásban volt, hogy többnyire minden el-lenséges megtámodásokat megszokott előzni; más a' leíró vagy festő 's a' t. beszédnek.

A' világi köztanácskozási beszéd a' tárgyo-knak és érdekeknek nagyságuknál fogva komo-lyan, melegen 's magas érzéssel jelenik-meg, ha

a' szónok' tárgya' nagyságától meg van hatva 's elevenen, világosan tudja felfogni a' valóban hasznost, melly a' hazát illeti. Létez ez és virágozik minden köztársaságokban 's rendes törvényes alkotmánnyal bíró Országokban, hol nem egyes akaratja 's kényje határoz, hanem az országosan megalapított törvény, melly mindenben szabály és 'sinórmérték, és az egésznek haszna, mellyet a' nemzet' jobbja árgusi szemekkel őriznek 's védenek. Itt tüntetik-ki magukat azok a' nagy elmék, kik béléatásaiknál fogva országos férfiaknak méltán neveztethek.

Demosthenes az Olynthosiakért tartott beszédjében a' többek közt így szóla: „nekem úgy tetszik Athéni férfiak, ha valaki az Istenségtől eredt jótéteményeket jól megfontolja, bár köztük sok nem olyan, mint kívántatnék, még is nagy hálával leend iránta 's pedig méltán. Mert hogy a' háboru alatt sokat vesztettünk, igazság szerint gondtalanságunknak lehet tulajdonítani; de hogy ezt nem régen szenvedtük 's most ha használni akarjuk, a' pótlásra szövetség adja magát elő, ezt úgy magyarázom mint szándékjuk jótékonyságát. Úgy nézem azonban, hogy ezzel úgy van a' dolog, mint a' pénzszerzéssel. Ha valaki azt, mit nyert, meg is őrizheté, nagy hálával van a' szerencse iránt; de ha az észrevétlenül elfogy, elenyészik egyszersmind a' hálá' emléke is. Így van a' közügyekkel is. Ki az alkalommal jókor nem él, felejtí a' mit az Istenek nyújtának. Az utolsó eset után itéli az előbbieket' mindegyikét. Ezért kell Athéni férfiak a' jövőndőről szigorulag eszmélnetek 's annak jóra használásával a' gyalázatot, melly a' történetekre elkövetkezett, kitörletetek. De ha ez emberekkel sem gondolunk, Olynthos meghódotásával mondja-meg nekem valaki, mi fog-

ja őt akadályoztatni oda térni, hova akar.“ Látván a' szónok a' Filep által Athénre-is elkövetkezendő veszélyt 's kívánván addig, míg az jobban el nem hatalmasodik 's míg szövetséges társokkal kelhetnek-ki ellene, az eláradó veszélynek ellene állani 's hazáját, a' forrón szeretettet, megmenteni, világos előadással hozá-fel az Istenek' alkalomnyújtását a' győzedelemre, 's az az előtt vallott gyalázat' visszatörlesztésére közönséges fegyverfogást javasla. A' nyelv, mellyel szóla, egyszerű 's az egész a' józan észről sugarlott alapos okokkal 's tapasztalásból merített igazságokkal, és a' környülményeknek 's az emberi szív' érzéseinek mély ismeretökkel van elhintve.

Az egyesek' vagy többek' ügye védelmekor saját és tulajdon ruhát ölt-fel a' beszéd. Itt minden arra van alkalmazva, hogy a' többség a' szegény vádoltatott szerencsétlen iránt részvételekre, könyörületességre 's annak ártatlanságának megismérettetésére, az üldözés alóli felszabadításra, és az igazság' megérdemlett pártolására bírattasson. Itt a' szónok hallgatóit magához igyekezik felvonni, hogy úgy érezzenek 's gondolkozzanak mint ő. Ez alakban a' beszéd különféle színt vesz magára: majd igazságosan büntető fegyverrel sujtolja a' gonoszságot; majd az üldözöttek hibáját kímélő ecsettel emeli-ki; majd győző okokat hord-fel, mellyek mellett kötelességgé tétetik az üldöztetettnek védelme; majd fontolgatja a' környülményeket, mellyek alatt valamely eset történt; majd kiterjeszkedik az általános jogokra, 's megmutatja, hogy az egyesek' bátorságának minden megtámadás ellen védelmeztetni, 's a' törvényt sértegetőknek, kik ezt veszélyeztetik, keményen megbüntettetni kell. Szép példányját találjuk ennek Cicero' Sextus Roscius Amerinus és Licinius Archias ügyök-

ben tartott védő beszédjeiben, mellyekben a' rettenthetetlen lelkűség a' hatalmas gonosztévőknek ellenökben, az álhatatos igazságszeretet, az eleven és világos győzőokokkal ömledező nyelv, az ártatlanul üldöztettek' sorsuknak érzékeny és körülállásos előterjesztések, a' rájuk fogott szövevényes gonoszságnak világos megsemmisítése, 's több más jelességek foglalnak helyet.

Az eggyesek' vagy többek' kártékony mérenyjeik ellen a' közjó védelmében ismét másképen alakul a' beszéd. Bátor, magas és lelkes itt a' hang, mint korbáttal ugy sujt kíméletlenül szavával a' szónok, ha gyávaság és nemtelen félelem le nem bilincselék; felfedezi az undokságokat, mellyek vagy már véghez mentek, vagy elhatározottak; tulajdon megilletődöttséggel kél-fel egy többeknek képekben, mint szószóló 's leverni, megtörni törekedik, ki az egésznek nyugalmát 's bátorságát háborítani meré. Mint valamelly menydörgési szózat, olly hatalmasan rendíti-meg a' gonosztévőt; majd ismét szelíden, a' szeretet' hangján ömledezve kíván a' vétkes' szívébe bűnbánást ébreszteni, 's annak ön érdekeire térvén, azt a' honnak ismét megszerezni.

Erre is igen szép példát találunk Cicero' beszédjeiben, ki Catilinát a' Tanátsban így támodá-meg; „Quousque tandem abutere Catilina patientia nostra? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata jactabit audacia? nihil ne te nocturnum praesidium palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus senatus habendi locus, nihil horum ora vultusque moverunt?“ 's a' t. Ezekben 's a' rájuk következőkben hatalmasan és eláradó erővel támodá-meg a' szónok a' hon ellen felkeltet, hogy lelkét megrendíthesse 's éreztesse vele vét-

ke' sulyját; előszámlálá szándékait, hogy meglephesse azoknak tudvalétökkal 's eltéphesse azt a' szövevényt, mellyel a' nemzet' javát veszélyeztetni vágyott.

De szelídebb hangon-is fordula hozzája e' szavaiban: „nunc vero quae tua est ista vita? sic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo; sed ut misericordia, quae tibi nulla debetur. Venisti paulo ante in Senatum, quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis ac necessariis salutavit? 's a' t.

Szánakozásra méltó és megvettetett helyzet adá itt a' Szónok Catilinának, hogy magát önmaga ellen támassza figyelmeztetvén arra, hogy vétke miatt minden becsülés elenyészett 's minden boldogító kötelek eltépvék.

Az elnyomatott szerencsétlen' felélesztésére és vígasztalására intézett beszéd előkeresi a' felébresztésnek, megenyhítésnek, fellelkesítésnek minden kigondolható eszközeit. Mint szív élesztő balsam úgy esnek ebben az alakban a' szavak, és a' szíves részvételnek, sajnálkozásnak kimutatása édes ömledezések közt segítvén a' beszédet, az hatását elsőben könnyekben mutatja-ki, 's ezekkel előállanak a' könnyebbülésnek szempillantatai. Olyan ez, mint a' tavaszi enyhe szellők' lebegésök, melly az elsanyart 's megmerevedett természetet a' tél' fagyai és zivatarjai után felolvasztja és ébregeti. Édesen és jól-tévéleg hangzanak az illy beszéd' szavai 's nyomosságot ad nekik az az érzéssel teljes hang, melly bús komolyan hat-le a' szív' mélyére 's érezteti, hogy vagynak jó lelkek, kik öszvehangzó érzésekben a' bánatoshoz hajlanak 's vele együtt gyászolván, végre azt magokhoz vonják 's erősíteni törekedve így fakadnak ki: sok elveszett: de nincs még minden oda. Az elveszett örömök

után következnek még mások, mellyeknek kutfőiket e' nagy mindenségben fel lehet keresni 's megtalálni. A' csüggedés az emberi természet' legfőbb ellensége. A' nagy lélek felülemelkedni erőkedik szomorú sorsán 's megerősítvén magát erényjében helyhetet bizodalma által, elszárítja a' könnyek' záporát, melly orcáját öntöze 's elindul oda, hol néki még sok édes örömök tenyésznek.“ Illy alkalommal fő mértékben használ a' példáknek felhozásuk, mellyekben megmutattatik, milly nagy lélekkel túrték mások a' szomorú eseteket, 's az emberi változó sorsnak, melly minden emberekkel egyiránt közös, megemlézése. A' tetemes kárt vallott elmerül nagy bánatjában, magát e' nagy mindenségben legboldogtalanabbnak véli: de ha magától megszabadítatik 's figyelme az általános világra fordítatik, látni fogja, hogy mások is veszélyeken, kárvalásokon mennek által mint ő 's szenvednek, tűrnek mint ő.

Az egyházi tanítóbeszéd alakjának ünneplyesnek, komolynak és szeretettel, jóakarattal előmlöttnek kell lenni. Felettből heves és illendőség' határain túl csapongó indulatokat semmiképen meg ne engedjen magának, máskép a' szelíd méltóság enyészik 's a' cél tévesztve van. A' vallási vagy istenésztségi tanításokat illő, hogy felváltsák a' serkentések, feddések, vigasztalások. Sehol a' szónok magasb helyzetben nem lehet, mint itt: mert ő az Isten' és az általános emberiség' szószólója. Nem egy nemzetnek, nem egy Honnak szól ő, hanem az egész világnak: mert annak az erkölcsiségnek nyájos szelleme, mellyet ő ébreszt és ápolgat, egyik emberről a' másokra száll, általhat az ismeretes világon 's életet fuvall a' sírba. Nemzetek, Országok csak az által érik-el a' boldogság' lépcsőjét 's

tartják-meg magokat folyvást azou, ha a' vallás' 's erkölcsiség' ügye szent nálunk: mert innét fejlődnek-ki a' legszeretetre méltóbb polgári erények. Példány erre lehetne kevésben e' következő:

„Az Isten szeretet. Egész világ hirdeti e' nagy igazságot. A' mi él, sőt a' mi nem él is, mind ezt bizonyítja. Isten szeretete lehel a' szelekben, mellyek a' levegő eget tisztítják, hogy az az egészségnek ártalmas ne légyen; ez ömleszteti le a' csendes meleg esőt, hogy általa a' föld gyümölcsözővé légyen 's az állatok mindnyájan táplálást nyerjenek; ez tenyészt a' napnak jóltevő melege által, miután a' folyók és a' föld a' tél' fagyjaiból feloldoztattak; ez munkás a' szívben, midőn ez a' jóra hevül 's jó akarában hajlik az embertárshoz, a' közös sorsuhoz; ez gyújtá-meg az emberben az észnek világát, hogy az életet boldogító tárgyak megismérettessenek és használtathassanak; ez szól kiváltképen az emberi nemhez a' kijelentett keresztény vallásban, melly jobb világra nevel és a' legfőbb méltósággal ékesít, melly előtt a' világi kincsek és gazdagságok mint árnyék és füst úgy enyésznek el. Rövidlátó emberi Nem még is meglegedetlen vagy é? Miért keresed mindig magadon kívül a' boldogságot, melly csak magadban feltalálható? Miért zugolódol és békételenkedel? Miért érzed magadat felséges tulajdonaidnak birtokjokban szerencsétlennek? Miért nézsz busongva és rettegve a' jövőd' elejébe? Miért panaszkodol? Miért vádolod az Istent, holott magad emésztetted boldogtalan tévedéseiddel örömeidet és nyugalmas életedet? Hiszen szerencsés helyzetbe állíthattad volna magadat, midőn mindenek kedvéért vagynak! Néked gyümölcsözik a' föld; neked hordanak áldást a' folyók és tengerek; neked szolgál kényelemül az állatok nagy sokasá-

ságok éretted piheg és érez embertársad' szíve és gondolkodik elméje; még az is hasznodra válik, mit károsnak itélsz, ez a' föld rád nézve egy kimeríthetetlen bányá, mellyen mindig kereshetsz és találsz kiapadhatatlan forrást, melly szomjaidat, csak kívánataidat mérsékeld, teljesen kielégíti. Ismérd-meg már egyszer főbb tisztedet; élj bölcs mértékkel azokkal, mellyeket Isten adott; kövesd Isten' szeretetét az által, hogy szeressd te-is őtet, mint ő szeret tégedet; — szeressd az embereket, kiket ő mint aya szeret; figyelmedet jobb világra függeszd; élj úgy, mint az örök szeretett Isten akarja — 's jólléted' erős alapja meglessz vetve; nem fogsz többé panaszkodni, hanem hálaérzetek' áldozatjukkal fogsz buzogva áldozni.“

A' gyászbeszéd' bús-komoly ünnepies képen jelenik-meg, hangja 's alkalmaztatása-is magán viselve az érzékeny esetet, mellyben valamely nagy befolyású személy, vagy valamely háznépnek szeretett tagja szűnt-meg lenni. A' szónok benne mélyen meghatott érzéssel és a' szomorú esetet illőleg méltatva adja-elő a' körülállóknak a' vesztességet, a' nélkül azonban, hogy nagyobb mértékű hevet 's széleláradó elevenséget, mellyek más alaku beszédhez jobban illenek, mutatna beszédében. A' képek, a' győzők, a' hasonlatosságok, mellyeket használ, mind gyászolni láttatnak, hogy annál inkább indítsanak, és a' körülállók' szívét megrázzák. A' tapasztalásból vett igazságok és a' jövőd' reményjei lebegnek beszédén — általuk érzékenyít és vigasztal. Ha a' megholt élete' erkölcsi vonásait akarja adni, ezeknek az igazsággal szorosán meg kell egyezni 's nem szabad bennök semmi felületesnek, semmi gyermekesnek lenni. Ennél még a' test' mozgásainak is igen mérsékletteknek illik lenni.

Tud. Gyűjt. III. Köt. 1837. | 3

ni: mert ha feleslegesek, már a' gyászbeszédnek egy igen nevezetes elsősege nincs meg. A' gondolatok legyenek komolyak. A' kitételeknek hosszú és bonyolódott pontokban foglaltaknak nem szabad lenni, hanem minél egyszerűbb, világosb és keresetlenebb a' kitétel, a' nélkül azonban, hogy földön csússzon, annál szebb a' beszéd. A' körülállók' megszóllításuk 's ez által azok' ön érdekeikre felébresztésük, fő szerepet játszik e' nemben. A' régiek között dítsértetik, és méltán, az ifjabb Plinius' Trajanusra tartott beszéde. Azonban a' Régiek' gyászbeszédök abban különbözött az időnkbeli gyászbeszédektől, hogy bennök a' megholt' érdemei hordattak-fel; a' mieinkben ellenben, különösen a' vallásos tárgyaukban csak gyéren szabad elhintve lenni a' dicséreteknek és magukban jobban erkölcsi igazságokat kell foglalniok, hogy a' hallgatókat építsék 's közhasznu élet' folytatására serkentsék. Ez utóbbi illy móddal szok tartatni: „mint e' koporsóban fekvő' sorsa bizonyítja, az élet megszűnik lenni. A' kedvesek, kik boldogságukat egymásban találták, elválnak; gazdagság és kincsek, mellyeknek az ember örült, elmaradnak. Dús és szegény, egy úton mennek-el: a' halálban egygyenlők az emberek — mindnyájukat sír és rothadás várja. A' czímeiket és érdemjeleket, valamint az inséget, nyomorúságot, szenvedést mind elenyészteti a' halál. De van, mi megmarad: ez a' jó tetteknek emlékök, mellyeket a' háladatos maradék emleget és az igazságos Ég megjutalmaz. Ti! kik e' lelketlen tetemeknél megjelentetek, talám nem sokára hasonlóképen e' sorsra juttok: mert a' mi él e' testi világban, mind megszűnik létele. Világ' kezdete olta az élteknek soruk folyvást egymást váltá-fel. Nemzedékre nemzedék következett. Itt már igen sokan éltek,

kik most a' porban a' halál' mély álmát alusszák. Gondoljátok-meg ezt 's jeleljétek-ki magatoknak jó tettekkel, hogy mondhassátok egykor, hogy éltetek: mert ki jó tettekben nem foglalkozta, nem élt, 's a' t."

Az ütközetek előtt tartatni szokott vezéri serkentő beszédnek rövidnek kell lenni, hogy a' veszéllyel szemközt állókat 's nyugtalan vára-kozásban lévőket ne untassa; velősnek, fontos-nak, hogy a' mondó iránt bizodalmat gerjessen; világosnak, hogy értelme ne tapogattassék, ha-nem egyszerre szembe tűnjék; erősnek, hogy a' férjfiúi erőt 's a' maga iránti bizodalmat emelje, feltüzelje; ottan oitan példákra hivatkoznak, hogy annál bizonyosabban 's elevenebben has-son, 's a' t.

Bonaparte Napoleon Egyiptomban a' Pyra-misok alatt így szólítá-meg katonáit: „gondol-játok-meg, hogy e' Pyramisokról negyven szá-zad néz rátok alá.“ Rövid, de annál lelkesítőbb volt e' beszéd a' dicsőségöket olly igen szeretett Francz harczolóknak, kik elérték e' kevésből is, hogy elmulaszthatatlan tisztök a' régiség' ősz em-lékei alatt magokat jeles tettekkel megkülöm-böztetni, mellyek olly tartósak legyenek, mint a' negyven századokat általélt emlékek.

Zrinyi Miklós, az elfelejthetetlen emlékéú Szigetvári hős, a' többek közt így szóla ma-roknyiseregéhez: „Vitézek! Vesznünk kell 's örömmel fogunk. Katonának az nem nehéz. Úgy kíván-ja az idő, a' mi halálunk atyámfijait, véreinket, feleségeinket, magzatinkat menti-meg a' haláltól, és a' mi még keserűbb a' szolgaság jármától. Fel-adás felől itt senki nem gondolkozhatik — — Az okosság is azt parancsolja, hogy tegyük, mit tisztünk kíván; haljunk-meg dicsőséggel. Az a' fő dolog, hogy bennünk egy szív legyen, egy

akarát. Az csudákat tesz 's megtörténhetik, hogy ez a' temérdek nép gyalázattal fut-meg előttünk. Előttünk a' szép halál, a' haza'szemei ránk vagnak függesztve; viseljük úgy magunkat, hogy nevünket örökké emlegethessék. Példánk gyulassza nagy tettekre a' legkésőbb maradékot.“

E' szavakon az elhatározottságnak 's elszánásnak bús-komoly alakja lebegett, mellyet a' bizonyos halálvész a' temérdek sokaságu ellenség előtt létesíte. A' vas szükségét, melly halált parancsola, festé itt a' hazát 's nemzeti dicsőséget rendíthetetlenül szeretett vezér sorsosi előtt, azokat arra a' gondolkozási 's érzési magasságra, mellyen maga volt, akará emelni, 's szavai nem is levének siker nélkül. Tacitus azt mondja: „Magnus et erectus Ducis animus Deficientibus militibus animos reddit.“ Sokszor teljesedett ez már.

A' leíró vagy festő beszéd a' tárgynak természetét, mellyet felvett, kívánja tökéletesebben megismertetni. Közép alakban jelenik ez meg a' közép és alacsony között 's többnyire virágokkal ékesítve. Természete felettébb kedveltető, mivel a' nagy természethez hajlik 's leginkább ismért és a' szembeütköző dolgokat gyönyörködtető színben adja. Benne ha gyakorlottabb szónoktól származik minden él, bájos és vonzó, mint a' mesteri kézzel készült képben.

„Szép volt a' reggel. A' hajnal könnyező szemmel kelt fel. Frissítő szellők lehellettek. Az illatok' fellegei szélel haboztak a' nedvesített mezőken. A' megvidított egész teremtés mosolygott.“

E' leírás, mellyben a' szép reggel adatik, inkább a' költészé, mint a' Szónoké: mindazáltal még is ottan ottan fordul ilyen elő a' virágosb nemben.

Jobban szónoki ez: „nem látod é, mint változtatja-el az embert a' harag' kártékony indulatja? A' szemek átható 's megemésztési készülőtűzzel villognak; a' száj fogcsikarásra szorul össze; az órr erőszakosban adja a' lehelletet; a' homlok ránczokba vonódik össze; az ajkak elsárgulnak; a' kezek és az egész test megtámasztási feszességre van fölizgatva.“

A' hosszú periodusokban vagy pontokban alakult beszéd, bár ezt némellyek a' magas nem' tulajdonának nevezik-is, nem mindig felel-meg a' czélnek: mert olyan, mint a' hosszú köntös, mellyben lépni nem lehet; fárasztja a' hallgatók' figyelmét, eltéveszti azokat 's nem engedi világos értelemre jutni. Azért ezzel csak ritkán 's vigyázva szükség élni.

11. §.

Az ékesszólás' becsülése.

Nincs ez meg mindenütt egyenlő mértékben. Szunnyadás és ébrenség váltja-fel egymást a' nemzetek' nagy testében. Gyermeki, serdülő, férjfiúi 's vénhedési korok jelennek-meg egyenként, 's ezek szerint díszlenek a' tudományok, szép művészetek, más egyéb mesterségek és helyzetek. A' gyermeki korban csak első elemeit mutatja minden: gyenge a' foghatóság, a' kitétel, a' gondolkozás és igyekezet; a' serdülés' korában világosabbak a' képzetek és gondolkozás: de rajtuk még folyvást a' homály' egy bizonyos, noha ritkuló neme vétethetik észre. Az álfogások itt léteznek leginkább és a' mi fénylik sokszor aranynak tekintetik, noha nem az. Tökéleteseb nemű szépségérzés itt még nincs — csak virágok ékeskednek tarka

színnel: de a' gyümölcs még hátra van. A' míveltségnek férjfiúi kora az ékesszólás' időszaka, valamint ennek megbecsüléséé-is. A' gyermekkorban még úgy szólván semmi tulajdonképi ékesszólás nincs. Minek-is? Ebben ezt még senki se nem érti se nem becsüli.

Midőn valamely nemzet a' szónokok' beszédét gyönyörrel hallgatja, egyedüles' szándéka lévén a' fennforgó tárgy' lelkébe hatás, az alapos okok' megérthetőségük, megfogásuk és a' világosodás, már a' míveltség' tetőpontjához közel jár, 's nem sokára fényleni fog azon. Ennek nem száraz, nem untató többé a' szónok' ékes beszédje, hanem lélek és élet; szemei megvagnak nyilván, léte' szükségeit jobban általlátja 's részvéte a' közügyekben elevenebb lévén, a' nemzet' teljes erejét gyanítatja. Itt a' magukat alkalmasoknak érző elmék a' köztetszéstől meghatva semmit el nem mulasztanak, mi őket érdekesítheti és közfigyelem' tárgyaivá teheti: mert a' becsülés' hatalmas rugótolla az emberi iparnak. De általános míveltség e' tekintetben nincsen és nem is lehet. Különfélék az érdekek, különféle az érzés és gondolkozás, 's ezek teszik a' határozást. De fel kell azt még-is tennünk, hogy a' míveltségnek egy bizonyos pontja alatt csak ugyan többen találkoznak, kik a' szépet érzik, mint azok között, kik erre még el nem jutottak. Van olly idő, mellyben egy egész nép fel van szellemileg izgatva. Ennek kebelében egyik tag a' másikat ragadja erőszakosan magával. Így van az ékesszólás' minden tárgyainál.

Illy szellemi ingatagság az ángol népben legfőbb mértékben feltalálható. Ezért hatott olly igen e' népre Foxnak és többeknek szólásuk 's ezért áll O'Connel, az irlandi rendíthetetlen

szószóló olly nagy tekintetben. Az újságok olvasásának szeretete, melly a' köznépre is olly igen ki van terjedve, hogy áruik mellett nem ritkán láthatni ezzel foglalkozókat 's a' könyvek' szorgalmatos olvasásuk, készen tartják az elméket arra, hogy az ékes beszédet, melly közérdekek' ügyében tartatik, örömezt hallgassák. Még közmulatsági örömeik közé-is hazafiai érzéseket vegyítenek e' nemzetbéliek, 's a' Vauxhalli kertben, hol némelly nagy embereknek emlékoszlopaik vagynak, az emlékoszlopok körül se reggel gyülekeznek-össze minden sorsbéliek, elragadtatással nézik azokat, és az újabb időt alázzák, melly olly jeles tagokat, véleményök szerint nem hoz elő.

Köz meglelkedés van e' nemzetenél minden nevezetesb eseten, melly a' hazát érdeklí 's a' Királytól fogva a' legalsó osztálybéli emberiség mindegyik elragadtatva emlegeti az esetet 's szerencse kívánásokkal áll-elő. Még a' legkomolyabb természetű emberek is örömtől lelkesedve teszik ezt. Illy közjóért hevülő népnél, melly a' szépet és nagyot így felfogá, kell az ékesszólásnak szükségesképen becsültetni: mert van anyag, mellyre hasson, 's van közbecsülés, melly a' szónokot elevenítse.

De erényes, erkölcsi nemzet kell ehez: mert elfajult, korcs nem érezheti 's nem-is érzi az igazán szépet. Az álmiveltség' lépcsőjén sem szív nincs, melly tartósan jóra hevüljen; sem elme, nelly valamelly igazságot állandón sajátjává teyen; sem akarat, mellynek lelkes, végrehajtó teje legyen. A' melly mértékben sülyed a' nemzti erény és az ezzel kézenfogva haladott erkölcség, ugyan abban sülyed az ékesszólás' becsülés is, és ritkulnak 's végre egészen megszűnnek a' ilyobb híru szónokok is. Van az igaz köz-

miveltségnek fellengzőpontja a' nemzetek' történetökben, mellynek eléréseivel vagy előbb vagy később a' szállásnak időszaka következik-be: az égről a' világosb, ragyogóbb fényű csillagok el-
tűnnek 's itt ott csak csekély fényűek és homályosan pislognak — megvénül a' nemzet, második gyermekkorra jut, melly veszélyesb az elsőnél 's végre lételeiből kívül 's csak egykori fényjének emléke 's visszaható sugára marad fenn.

A' görög ékesszólás e' pontot Demosthenessel érte-el; a' Római Ciceróval. Ezekkel hanyatlott, többé az soha sem leve a' mi volt 's végre mind a' két nemzet, nagyságával együtt sírba dült.

De tartós lehet az általános miveltség' nemzet' és ékesszólás' férjfiui kora, ha a' közérdekek mindig fontosok maradnak és fagyaló hidegség, el-
lelketlenülés, megromolás nem rontják-le azt a' dicső épületet, mellyet nemzeti erény, erkölcsiség, és tiszta honszeretet állítottak-fel.

2.

Logarithmokról.

1. A' magyar tudós társaság legelső 's talán legfontosabb munkálati közzé tartozik *Babbage Logarithmai*¹⁾ közre bocsátása. Mert hazánkfiait csak figyelmeztetni kell valamire, kivált nemzeti nyelvükön, mellyben gondolkozni tudnak, 's bizonyosak lehetünk, hogy kifejlődésük soká késni nem fog. A' matematikai és physical tudományok, mellyek ma a' bölcselkedés, történetek, és hozó-

1) *A' természetes számok' logarithmái*, 1-től 108000-ig Szerkeszteté *Babbage Károly*. Stereotyp harmadik kiadás. *Nagy Károly*, m. t. társ. I. tag. ügyelése alatt. XIV és 202 lap. London a' m. t. társ. költségév, 1834. kir. 8-ad réthben. Ára angol, német és magyar bévezetéssel, zöld papiroson 5 for., sárga 4 for. 45 kr. fejjéren 4 for. 's a' t.

mányos tanítmányok mellett, tekintetre méltó helyet foglalnak el, nálunk mind eddig, egyeseket kivéve, beutat nem nyerhettek. Oka talán abban is fekszik, hogy csak érettebb korban halljuk legelőször a' mathesis nevét, mi után a' négy speciesbe bele untunk, 's midőn már kenyértudományról gondolkozni kezdünk; hogy tanító könyveink még mindig csak a' réginél maradnak, mi a' további öntanulást szerfölött gátolja; hogy így elkészülve, vagy inkább készületlen fogunk a' physicához, mellynek legszöbb tanítmányait vagy épen nem értjük, vagy félre értjük, hogy itt Hegel kifejezésével éljek; minek következte aztán, hogy a' legegyszerűbb természet törvényeket alkalmaztatni nem tudjuk 's a' t. ¹⁾ Azt mondtam, hogy *tanító könyveink csak a' réginél maradnak*. Legszembetűnőbb ez logaritmokrólí czikkelyeikben, mellyekben még mindig a' feltalálás bélyege látható. A' tanuló végre talán sejdíti, mi a' logaritmus;

Aut videt aut vidisse putat per nubila lunam, de teljes fogalma nincs. 'S tapasztalásom szerint csak az érti tökéletesen a' szóban lévő számok' természetét, kinek a' logaritmotechniáról ²⁾ is némi fogalma van, ki maga próbált logaritmiai táblákat alkotni, ha bár tíz vagy száz ezerig nem vitte is. A' jelen értekezés, mellynek feladata az ebbeli hiányt kipótolni, bévezetésül szolgálhat a' divatozó logaritmiai táblákhoz; sőt azok is talán vehetik hasznát, kik némelly algebrai tanítmányokról megemlékeztvén, a' következőt, mellyet csak

1) Szabad legyen itt hivatkoznom egy értekezésem némelly helyeire: *Legújabb mathematicai literatura magyar országban, és visszatekintés a' régire. Tudománytár XII. köt.*

2) A' fölsőbb analysisi tanítókönyvek ebben igen hiányosak. A' gyakorlottabb olvasókat a' 11. 's köv. §§-ra figyelmeztetjük.

kevés tételen alapítani szándékozom, megérteni képesek. 'S vajha közönségesben használnók, mindennapi számolásainkban ¹⁾ is. Megbarátkoznánk így talán az isteni mathesissel, mellytől most olly annyira undorodunk, hogy egy valaki, 's pedig építőmester, *Gerstnerről megvetőleg* ezt mondana meré: *ő logarithmai táblákon alszik.*

2. Ha a' következő egyenletet

$$x^y = z$$

vizsgáljuk, könnyen győződünk meg, hogy x^y által akármelly való egész és állító számot fejezhettünk ki, azaz hogy z akármelly illetén számot jelenthet; következőleg hogy:

$$x^y = 1;$$

$$x^y = 2;$$

$$x^y = 3;$$

lehet, csak úgy válasszuk az egyik változó értékét, miután a' másik meghatározott, hogy az egyenlőség fönnálljon. Hasonlólag világos, hogy akkor is, midőn vagy x , vagy y magán véve, állandóvá leszzen, mert még egy változó marad az egyenlőség jel mind két oldalán, z minden való egész és állító számot jelenthet, az az azon esetekben, midőn

$$x^a = z;$$

vagy

$$a^y = z;$$

Tehát lehet:

$$x^a = 1;$$

$$x^a = 2;$$

$$x^a = 3;$$

¹⁾ Szembetűnő, hogy itt konyhaszámolásról szó nem lehet, hanem például percentekről 's a' t.

és

$$a^y = 1;$$

$$a^y = 2;$$

$$a^y = 3;$$

csak úgy választassék x , és illetőleg y , hogy az előhozott egyenletek fenállhassanak.

3. Különös figyelmet érdemel az utolsó eset, melly szerint:

$$a^y = z;$$

mert ha igaz, hogy a^y minden való, egész és állító számot jelenthet, több illyetén szám z' , z'' , z''' adatván, mi a ' következő egyenletekre vezet:

$$a^{y'} = z'$$

$$a^{y''} = z''$$

$$a^{y'''} = z'''$$

α) a ' szorozás szabályai után lesz:

$$\begin{aligned} z' z'' z''' &= a^{y'} a^{y''} a^{y'''} \dots \\ &= a^{(y' + y'' + y''' + \dots)} \\ &= a \end{aligned}$$

β) az elosztás szabályai után (ha az osztókat alul jeleljük meg, 's az illető y -nokat is hasonlóul, úgy hogy:

$$a^{y_1} = z_1;$$

$$a^{y_{11}} = z_{11};$$

$$a^{y_{111}} = z_{111};$$

legyen) következik:

$$\frac{z' z'' z''' \dots}{z_1 z_{11} z_{111} \dots} = \frac{a^{y_1} a^{y_{11}} a^{y_{111}} \dots}{a^{y_1} a^{y_{11}} a^{y_{111}} \dots}$$

$$= \frac{(y' + y'' + y''' + \dots)}{a} = \frac{(y_1 + y_{11} + y_{111} + \dots)}{a}$$

az α) alatti következmény szerint, 's végre:

$$\frac{z' z'' z''' \dots (y' + y'' + y'''\dots) - (y_1 + y_{11} + y_{111}\dots)}{z_1 z_{11} z_{111} \dots} = a$$

$z_1 z_{11} z_{111} \dots$

γ) az emelés szabályai után:

$$z^m = a^{my'}$$

'S végre:

δ) a' gyökér kivonásai szerint

$$\sqrt[m]{z'} = \sqrt[m]{a^{y'}} = a^{\frac{y'}{m}} = a$$

4. Hogy példák által világosítsuk föl az előbit, legyen

$$a = 2$$

Itt szembetünő, hogy:

$$\begin{aligned} 2^0 &= 1; \\ 2^1 &= 2; \\ 2^2 &= 4; \\ 2^3 &= 8; \\ 2^4 &= 16; \\ 2^5 &= 32; \\ - &- &- &- &- \end{aligned}$$

valamint az is világos, hogy:

$$\begin{aligned} \alpha) \quad 2^2 \cdot 2^3 &= 2^{(2+3)}; \\ &= 2^5; \\ &= 32. \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \beta) \quad \frac{2^4}{2^2} &= 2^{(4-2)} \\ &= 2^2; \\ &= 4. \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \gamma) \quad (2^2)^2 &= 2^{2 \cdot 2} \\ &= 2^4; \\ &= 16. \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \delta) \quad \sqrt{2^4} &= 2^{\frac{4}{2}}; \\ &= 2^2; \\ &= 4. \end{aligned}$$

'S itt az első esetben tulajdonképen 4-et szoroztunk 8-czal, mert:

$$\begin{aligned} 2^2 &= 4; \\ 2^5 &= 8. \end{aligned}$$

A' 3-dik §. α) alatti észrevétel következtetésében, ezt 2 rangjeleinek egybeadása által is megtenni lehet, mi után a' szorzat $= 2^5$, 's az előbbi táblácskában találhattuk hogy 2^5 , azaz a' keresett szorzat $= 32$. Miből egyszersmind kiviláglik ama' kis táblácska nagy haszna, kivált ha nagyobb számokat szorozni kellene, mert a' szorzatot egyszerű egybeadás által adja. A' második esetben szintugy 16-ot osztottunk el 4-gyel, mert:

$$\begin{aligned} 2^4 &= 16; \\ 2^2 &= 4. \end{aligned}$$

'S ezt mi, ugyan azon §. β) alatti észrevétele szerint az osztó 2^2 rangjelének az osztandóébul 2^4 kivoná, sa által tehattük, minél fogva a' hányas 2^2 , azaz táblácskánk szerint $= 4$. A' harmadik esetben 4-et emeltünk a' második, azaz négyszögrangra. Mint-hogy pedig:

$$2^2 = 4.$$

a' mondott négyszögrang $= 2^4$ (3. §. γ), azaz, a' táblácska szerint $= 16$. A' negyedik esetben 16-nak második, az az négyszög gyökerét vettük, 's itt is

$$2^4 = 16$$

lévén, 2 rangjelét a' keresett gyökér számával elosztván, találtuk hogy:

$$\sqrt{16} = 2^2,$$

azaz, a' táblácska szerint = 4.

5. A' ki ezt jól értette, átlátni fogja, hogy ilyen tábláknak, ha t. i. tovább folytatatnak, nagy haszna lehet: a' szorozásban, elosztásban, emelésben, és gyökérvevésben, azon esetekben, midőn a' szorzandó 's a' t. az az munkába veendő számok az alapul vett számnak valamely rangjai. Kivált a' három utolsó munkákban hasznuk nagy, mert az elosztás, emelés és gyökérvevés alkalmatlanabb munkák, mint a' szorozás, mellyben némi gyakorlás után elég sebesen járhatunk el. De az is világes egyszersmind, hogy az ilyen tábla nem minden számra terjed ki, mert az előbbeniben 2 és 4 között kihagyatik 3; 4 és 8 között kihagyatik 5, 6, 7; 8 és 16 között kihagyatik 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15 's a' t. 'S a' kihagyott számok száma, midőn tovább megyünk, még inkább nagyobbodik. Még észrevehetőbb a' hiány, ha 2-nél nagyobb az alapszám, például 3, mert:

$$\begin{aligned} 3^0 &= 1; \\ 3^1 &= 3; \\ 3^2 &= 9; \\ 3^3 &= 27; \\ & \end{aligned}$$

itt 1 és 3 között hibázik 2; 3 és 9 között 4, 5, 6, 7, 8; 9 és 27 között 10, 11, 12 - - - 25, 26. Midőn 10 az alapszám, lesz:

$$\begin{aligned} 10^0 &= 1; \\ 10^1 &= 10; \\ 10^2 &= 100; \\ 10^3 &= 1000; \end{aligned}$$

's itt illetőleg, 8, 89, 889 'sat. számok hibáznak.

6. A' melly könnyű vala ezeket megfogni, olly könnyen támad a' kérdés: *Valljon nem lehetne e' a' kihagyott számoknak is megfelelő, kétség kívül tört, ha bár rávihetetlen rangjeleket is találni, azaz ezen egyenletet*

$$a^y = z$$

z minden egész és állító értékeire nézve, megfejteni? Erre a' következőben tettel felelni fogok, azt bocsátván előre, hogy a' logaritmok' feltalálói, azon észrevételből eredvén ki, hogy az ilyen táblákban:

$$2^0 = 1;$$

$$2^1 = 2;$$

$$2^2 = 4;$$

$$2^3 = 8;$$

- - - - -

$$3^0 = 1;$$

$$3^1 = 3;$$

$$3^2 = 9;$$

$$3^3 = 27;$$

- - - - -

$$10^0 = 1;$$

$$10^1 = 10;$$

$$10^2 = 100;$$

$$10^3 = 1000;$$

- - - - -

a' rangjelek arithmetikai (különbözeti) haladásban emelkednek, míg az illető számok geometriaiban (hányasi) ¹⁾ beiktatás (interpolatio) által keresték a' középszámoknak megfelelő rangjeleket — 's ez uton indulnak még ma is közönséges tanítókönyveink. Például az utolsó táblára nézve, mellyben 10 az alapszám ('s ezzel élünk legközönségesben, mint alább látandjuk), a' rangjelekben 0, és 1 között a' különbözeti középszám $\frac{1}{2}$, azaz 0, 5; az illető 1 és 10 közötti hányasi középszám $\sqrt{10} = 3, 162 \dots$, mi után a' tábla kezdete ezzé lesz:

¹⁾ Már *Archimedes* is hasonlító-összve különbözeti és hányasi haladásokat. Utánna tevő ezt a' híres *Stifel*, *Arithmetica integra* című munkájában. A' logaritmok' föltalálói: *Neper* vagy *Nepair* Scotus, és *Byrg* német. *L. Kästner* és *Poppe* *Geschichte der Mathem.*, és *Poppe* *Geschichte der Erfind. Klügel* *Wört. Geschichte der Logarithmotechnie* 'sat. Ez utolsóban a' logaritmusróli czikkely hiányos.

$$\begin{aligned} 10^0 &= 1; \\ 10^{0.5} &= 3,162 \dots \\ 10^1 &= 10; \end{aligned}$$

Beiktatás által, 's némi más mesterségek segítségével annyi számot meghatározni lehet, valamennyi szükséges, míg mind a' számok, mind az illető rangjelek érezhetőleg egyenlő különbözetek által változnak, mi után a' beiktatás mind kétfelül csupán arithmetikai 's a' t. De ez ut szerfölött hosszás és bajos, ha bár igen szembetünő is volna, hogy, midőn egy különbözeti haladás tagjai, egy hányasi haladás tagjaival bizonyos viszonyban vannak, az illető beiktatások által nyert középtagoknak is ugyan azon viszonyban állani kelljen.

7. Az illetén rangjelek, hogy valahára világosan mondjuk ki, mit az olvasó eddig is észre vehetett, az — mit Logarithmusnak nevezünk. ¹⁾ E' szerint tehát.

0	1-nek a' logaritmája		
0,5	3,162 . . .	—	
1	10	—	—
2	100	—	—
	's a' t.		's a' t.

olly rendszerben, mellynek alapszáma = 10. 'S ezt így szoktuk írni:

$$\begin{aligned} 0 &= \text{Log } 1; \\ 0,5 &= \text{Log } 3,262 \dots; \\ 1 &= \text{Log } 10; \\ 2 &= \text{Log } 100; \\ - &- - - - - \end{aligned}$$

¹⁾ Ennek következésében tehát a' 3. §. következői ezek:

$$\text{Log } abc \dots = \text{Log } a + \text{Log } b + \text{Log } c + \dots$$

$$\text{Log } \frac{a}{b} = \text{Log } a - \text{Log } b;$$

$$\text{Log } a^m = m \text{ Log } a; \text{ és}$$

ha a' gyökérkivonást egy úttal az utolsó adat alatt nem értettük, az az midőn m egész szám

$$\text{Log } \sqrt[m]{a} = \text{Log } a^{\frac{1}{m}} = \frac{\text{Log } a}{m}$$

miben

miben észre venni kell, hogy Log sem nem szorozat, magában t. i., sém nem a' reá következő szám; szorzója; hanem csupán e' szónak: Logarithmus $\tau\tilde{u}$, megrövidítése. E' szerint tehát valamely rendszerben, mellynek alapszáma a , azon feltétel alatt, hogy

$$a^y = z$$

$$y = \text{Log } z \text{ (Logarithmus } \tau\tilde{u} z)$$

és

$$a^{\text{Log } z} = z.$$

Ézen értelemhatározásból világos, hogy épen mint a' §-ban

 $\alpha)$

$$z' z'' z''' \dots = a^{\text{Log } z'} a^{\text{Log } z''} a^{\text{Log } z'''} \dots;$$

$$= a^{(\text{Log } z' + \text{Log } z'' + \text{Log } z''' + \dots)}$$

 $\beta)$

$$\frac{z' z'' \dots}{z_1 z_{11} \dots} = \frac{a^{(\text{Log } z' + \text{Log } z'' + \dots)}}{a^{(\text{Log } z_1 + \text{Log } z_{11} + \dots)}};$$

$$= a^{(\text{Log } z' + \text{Log } z'' + \dots) - (\text{Log } z_1 + \text{Log } z_{11} + \dots)}$$

 $\gamma)$

$$z'^m = \left(a^{\text{Log } z'} \right)^m;$$

$$= a^{m \text{Log } z'}.$$

 $\delta)$

$$\sqrt[m]{z'} = \left(a^{\text{Log } z'} \right)^{\frac{1}{m}};$$

$$= a^{\frac{\text{Log } z'}{m}}.$$

Azaz, hogy a' mondott munkákat logarithmusokkal ugyan azon módon végbe vinni lehet, mint rangjelekkel — mi abból is világlik ki, hogy *Tud. Gyűjt. III. Köt. 1837.* • 4

a' logaritmusok tulajdonképen nem egyebek rangjeleknél.

8. Az értelemhatározásból az is világos aztán, hogy :

$$\text{Log } 1 = 0$$

minden rendszerben, azaz akármelley szám vételessék alapszámul, mert általában :

$$a^0 = 1.$$

Valamint az is világos hogy az alapszám' logaritmusa, azaz :

$$\text{Log } a = 1;$$

mert :

$$a^1 = a.$$

Szintúgy az alapszám, második, harmadik, negyedik rangjának logaritmusa illetőleg 2, 3, 4 , azaz :

$$\text{Log } a^2 = 2;$$

$$\text{Log } a^3 = 3;$$

$$\text{Log } a^4 = 4;$$

- - - - -

mert épen a' rangjel az, mit logaritmusnak nevezünk. 'S ez, mint láttuk, általában való, minden alapszám mellett, kivéven midőn az alapszám = 1, mert e' kor :

$$1^0 = 1;$$

$$1^1 = 1;$$

$$1^2 = 1;$$

$$1^3 = 1;$$

- - - - -

mi által világosan kitetszik, hogy ezen különös esetben, minden logaritmusok az egység logaritmusai. Továbbá figyelemre méltó, hogy ezekből :

$$a^y = z; \text{ és}$$

$$y = \text{Log } z;$$

ha az elsőt az m — edik rangra emeljük, a' másodikat pedig m — mel szorozzuk, következik:

$$\begin{aligned} a^{my} &= z^m; \text{ és} \\ my &= m \text{ Log } z; \end{aligned}$$

minthogy pedig az értelemhatározás következésében is:

$$my = m \text{ Log } z;$$

lesz általában:

$$\text{Log } z^m = m \text{ Log } z,$$

's itt z^m és z logaritmusai, ugyan azon rendszerből veendők. Azon különös esetben, melyben z az alapszám, fölebbi észrevételek következésében:

$$\text{Log } z = 1, \text{ tehát}$$

$$\text{Log } z^m = m \text{ 'sa't.}$$

mint már tudva van. Légyen végre

$$a^y = a^{y'} = z;$$

hol a a -tól, y y' -tól különbözik, 's vegyük itt a' logaritmusokat a alapszámra nézve, leend:

$$y = y' \text{ Log } a' = \text{Log } z;$$

aztán a -ra, mint alapszámra nézve, (melly esetben különbség okaért Log helyett Log' -ot írjunk), lessz:

$$y \text{ Log}' a = y' = \text{Log}' z.$$

Ezen két utolsó alkatból, öszve hasonlítás vagy megfejtés által, következik:

$$\text{Log}' z. \text{ Log } a' = \text{Log } z; \text{ és}$$

$$\text{Log}' z = \frac{1}{\text{Log } a'} \cdot \text{Log } z.$$

Az az: egy logaritmiai rendszertől valamely másikra mehetünk által (ugyan azon számnak logaritmáját más rendszerben találjuk), ha az

adatott logaritmust az alapszám ó rendszeri logaritmájával elosztjuk.

9. A' logaritmok valamely rendszerben kiszámolása, néha lánccz darabszámok által történik — legtöbbször pedig 's legalkalmasban (végtelen) sorok segítségével. Hogy ez utolsó egyszerű 's az alkalmaztatásban rövidítésekkel kecségetető módot követhessük, mindenek előtt szükséges némi kevés tételekkel megismérkedni, mellyek tanítókönyveinkben vagy nincsenek, vagy nem olly egyszerűn adatnak elő, mint itt, Ezen tételeknek elseje: Newton kéttagi tanítmánya (*Binomium Newtoni*).

Szorozás által találtatik:

$$\begin{aligned} (1 + \alpha)^1 &= 1 + \alpha; \\ (1 + \alpha)^2 &= 1 + 2\alpha + \alpha^2; \\ (1 + \alpha)^3 &= 1 + 3\alpha + 3\alpha^2 + \alpha^3; \\ (1 + \alpha)^4 &= 1 + 4\alpha + 6\alpha^2 + 4\alpha^3 + \alpha^4; \\ &----- \\ &----- \end{aligned}$$

minthogy itt a' haladás törvénye nem szembe-tűnő, kivévén talán a' második tag ösztevőjét (*coëfficiens*), tegyük föl, hogy általában:

$$\begin{aligned} (1 + \alpha)^m &= 1 + m\alpha + \frac{m(m-1)}{1 \cdot 2} \alpha^2 + \frac{m(m-1)(m-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \alpha^3 \\ &+ \dots + \frac{m(m-1) \dots (m-n+1)}{1 \cdot 2 \cdot 3 \dots n} \alpha^n, \end{aligned}$$

mellyben n az ilyenforma

$$\frac{m \alpha;}{\frac{m(m-1)}{1 \cdot 2} \alpha^2,}$$

tagok számát teszi. Helyesen látszunk okoskodni ('s ezen okoskodásmódot *fölsőbb* inductiónak nevezik, megkülönböztetésül az *alsóbb* inductiótól, melly bizonyosságot nem szolgál) így: Ha ezen közönséges alkat csak valamely eset-

ben való, 's megmutathatjuk, hogy ezen föltétel alatt a' reá következő legközelebb esetben is szükségesképen való, való marad az minden esetben, tehát közönségesen. A' második föltételt, t. i. azt, hogy ha:

$$(1 + \alpha)^m = 1 + m\alpha + \frac{m(m-1)}{1 \cdot 2} \alpha^2 +$$

a' reá következő $(m + 1)$ -dik esetben:

$$(1 + \alpha)^{m+1} = 1 + (m + 1)\alpha + \frac{(m+1)m}{1 \cdot 2} \alpha^2 + \dots \\ + \frac{(m+1)m \dots (m-n+2)}{1 \cdot 2 \dots n} \alpha^n \quad ^1)$$

lesz, így mutathatjuk meg: szorozzuk;

$$(1 + \alpha)^m = 1 + m\alpha + \frac{m(m-1)}{1 \cdot 2} \alpha^2 + \frac{m(m-1)(m-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \alpha^3 \\ + \dots + \frac{m(m-1) \dots (m-n+1)}{1 \cdot 2 \dots n} \alpha^n$$

$(1 + \alpha)$ -val, mi által leend:

$$(1 + \alpha)^m = 1 + m\alpha + \frac{m(m-1)}{1 \cdot 2} \alpha^2 + \frac{m(m-1)(m-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \alpha^3 \\ + \alpha + m\alpha + \frac{m(m-1)}{1 \cdot 2} \alpha^3 \\ + \dots \\ = 1 + (m+1)\alpha + \left(\frac{m(m-1)}{1 \cdot 2} + m \right) \alpha^2 \\ + \left(\frac{m(m-1)(m-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} + \frac{m(m-1)}{1 \cdot 2} \right) \alpha^3 \\ + \dots$$

¹⁾ Ez származik t. i. az előtte álló alkatból, ha benne m helyett $m + 1$ tétetik.

's itt szembetünőleg a' közönséges tag :

$$\left(\frac{m(m-1) \dots (m-n+1)}{1 \cdot 2 \dots n} + \frac{m(m-1) \dots (m-n+2)}{1 \cdot 2 \dots (n-1)} \right)^\alpha$$

vagy ha csak az ösztevőkre vigyázunk, minthogy α rangjai világos rendben haladnak, a' közönséges tag ösztevője :

$$\frac{m(m-1) \dots (m-n+1)}{1 \cdot 2 \dots n} + \frac{m(m-1) \dots (m-n+2)}{1 \cdot 2 \dots (n-1)}$$

ez pedig, ha az utóbbi tagot n -nel szorozzuk és osztjuk :

$$= \frac{m(m-1) \dots (m-n+1)}{1 \cdot 2 \dots n} + \frac{m(m-1) \dots (m-n+2) n}{1 \cdot 2 \dots n}$$

vagy egybeadva :

$$= \frac{m(m-1) \dots (m-n+1) + m(m-1) \dots (m-n+2) n}{1 \cdot 2 \dots n}$$

'S itt a' számolóban az egyenlőszorzókat egybe foglalva lesz :

$$= \frac{m(m-1) \dots [(m-n+1) + n]}{1 \cdot 2 \dots n}$$

minthogy pedig :

$$(m-n+1) + n = m+1;$$

ezen ösztevőt előre téve, a' szóban lévő közönséges tag ösztevője ez :

$$\frac{(m+1) \dots (m-n+2)}{1 \cdot 2 \dots n}$$

Egyes esetekben, ennek következtében :

$$\frac{m(m-1)m}{1 \cdot 2} + m = \frac{(m+1)m}{1 \cdot 2}$$

$$\frac{m(m-1)}{1.2} + \frac{(m-2)}{3} = \frac{(m+1)m(m-1)}{1.2.3}$$

'S ebből általában:

$$\begin{aligned} (1+\alpha)^{m+1} &= 1 + (m+1)\alpha + \frac{(m+1)m}{1.2}\alpha^2 + \frac{(m+1)m(m-1)}{1.2.3}\alpha^3 \\ &= \dots + \frac{(m+1)m \dots (m-n+2)}{1.2 \dots n}\alpha^n \end{aligned}$$

Okoskodásunkat most folytatva találjuk hogy a' közönséges alkat:

$$(1+\alpha)^m = 1 + m\alpha + \frac{m(m-1)}{1.2}\alpha^2 + \frac{m(m-1)(m-2)}{1.2.3}\alpha^3$$

akkor való, midőn

$$m = 1, 2, 3, 4;$$

mert ekkor a' második tag ösztevője illetőleg, vagy is:

$$m = 1, 2, 3, 4;$$

továbbá a' harmadik tag ösztevője illetőleg, vagy is:

$$\frac{m(m-1)}{1.2} = 0, 1, 3, 6; \text{ mert}$$

$$\frac{1(1-1)}{1.2} = 0;$$

$$\frac{2(2-1)}{1.2} = 1;$$

$$\frac{3(3-1)}{1.2} = 3;$$

$$\frac{4(4-1)}{1.2} = 6;$$

vége a' negyedik tag ősztévői illetőleg :

$$\frac{m(m-1)(m-1)}{1. 2. 3} = 0, 0, 1, 4; \text{ mert}$$

$$\frac{1(1-1)(1-2)}{1. 2. 3} = 0;$$

$$\frac{2(2-1)(2-2)}{1. 2. 3} = 0;$$

$$\frac{3(3-1)(3-2)}{1. 2. 3} = 1;$$

$$\frac{4(4-1)(4-2)}{1. 2. 4.} = 4.$$

minthogy tehát a' közönséges alkat valósága bebizonyult, midőn $m = 1, 2, 3, 4$; azon tanítmánynál fogva, hogy valónak kell lenni a' reá következő esetben, úgy lessz az, midőn $m=5$, tehát akkor is, midőn $m=6$ - - - - azaz általában m -nek minden egész állító értékére nézve.

10. Hogy a' kétszaki tanítmány m tagadó vagy tört értékeire nézve is való, arról meggyőződhetünk a' következő okoskodás által. Mindenek előtt világos, hogy a' mondott tanítmányban a' tagok száma, valamint értéke is, a' kitevővel (*exponens*, rangjel) egyidőn és okozati viszonyban változik. Mert például, $m = 1, 2, 3, 4 \dots$ lévén, a' fejlődés tagjainak száma, illetőleg $2, 3, 4, 5 \dots$. 'S általában könnyű átlátni, hogy a' tagok száma mindig $= m + 1$. Hogy az egyes tagok értéke is m -mel változik, sokkal világosabb, mintsem hogy azt itt megmutatni kellene. Az illyetén viszonyt a' mathesisben függésnek, 's a' mástól függő számot, vagy akármely mennyiséget, *függvénynek (functio)* nevezik, 's $F, f, \Phi, \varphi, \Psi, \psi, \dots$ által jelelik, úgy hogy azon változó vagy változók, mellyek-

tól értéke leginkább függ, a' mondott $F, f, \Phi \dots$ után irassanak (többnyire rekesz alatt). Ennél fogva tehát, m egész 's állító lévén,

$$\varphi(m) = (1 + \alpha)^m = 1 + m\alpha + \frac{m(m-1)}{1 \cdot 2} \alpha^2 + \dots$$

Mármost:

α) minthogy:

$$[(1 + \alpha)^m]^n = (1 + \alpha)^{nm}$$

következik:

$$[\varphi(m)]^n = \varphi(nm);$$

és

$$\varphi(m) = \varphi(nm)^{\frac{1}{n}}.$$

Légyen itt:

$$m = \frac{a}{n};$$

mi által az utolsó alkat ezzé változik:

$$\varphi\left(\frac{a}{n}\right) = \varphi(a)^{\frac{1}{n}};$$

minthogy pedig a' fölebbi megegyezés következtetésében, a egész állító értékeire nézve:

$$\varphi(a) = (1 + \alpha)^a;$$

lesz:

$$\varphi\left(\frac{a}{n}\right) = (1 + \alpha)^{\frac{a}{n}}.$$

Azaz szóval:

$$(1 + \alpha)^{\frac{a}{n}}$$

szinte azon módon fog függeni $\frac{a}{n}$ -től, valamint fölebb

$$(1 + \alpha)^m$$

m-től, minek következése, hogy:

$$(1 + \alpha)^{\frac{a}{n}} = 1 + \frac{a}{n} \alpha + \frac{\frac{a}{n} \left(\frac{a}{n} - 1 \right)}{1 \cdot 2} \alpha^2 + \frac{\frac{a}{n} \left(\frac{a}{n} - 1 \right) \left(\frac{a}{n} - 2 \right)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \alpha^3 + \dots$$

mi által a' kéttágu tanítmány valósága, tört rangjelekre nézve, szemlátomást bebizonyul.

β) A' szorozás szabályai szerint:

$$(1 + \alpha)^m (1 + \alpha)^n = (1 + \alpha)^{m+n}$$

átalában, akármit jelentsenek m, és n. Jelelés-módjaink szerint tehát

$$\varphi(m) \cdot \varphi(n) = \varphi(m+n)$$

Légyen tovább $n = -m$, tehát

$$\varphi(m) \cdot \varphi(-m) = \varphi(0),$$

vagy is, minthogy általában:

$$\varphi(0) = (1 + \alpha)^0 = 1;$$

$$\varphi(m) \cdot \varphi(-m) = 1;$$

ennél fogva:

$$\varphi(-m) = \frac{1}{\varphi(m)} = [\varphi(m)]^{-1}$$

Minthogy pedig, m egész és állító létére, közönségesen találtatott

$$\varphi(m) = (1 + \alpha)^m,$$

szükségképen:

$$[\varphi(m)]^{-1} = (1 + \alpha)^{-m};$$

az az:

$$\varphi(-m) = (1 + \alpha)^{-m}$$

's végre:

$$(1 + \alpha)^{-m} = 1 - m + \frac{-m(-m-1)}{1 \cdot 2} \alpha^2 + \frac{-m(-m-1)(-m-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \alpha^3 + \dots$$

az az: a' kéttagi tanítmány m tagadó értékeire nézve is való. 'S mind ezekből a' szóban lévő tanítmány valósága a' rangjel minden értékeire nézve eléggé világlik ki. Figyelemre méltó, hogy a' sor:

$$1 + m\alpha + \frac{m(m-1)}{1 \cdot 2} \alpha^2 + \frac{m(m-1)(m-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \alpha^3 + \dots$$

csak akkor áll véges számú tagokból, midőn m egész és állító, mert csak akkor válhatnak az összevők:

$$\frac{m(m-1)}{1 \cdot 2};$$

$$\frac{m(m-1)(m-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3};$$

valamellyike semmivé. A' többi esetekben a' sor végetlen, 's csak bizonyos esetekben használható, az az összehajló, de miről itt bővebben nem értekezhetünk, 's értekezni nem akarunk, mint-hogy az ide való tanítmányok ritka világossággal és renddel adatnak elő, egy *magyar munkában* — Győry S. fölsőbb analysisében ¹⁾

11. A' binomium következésében:

1) Első füzet, 93. lap.

$$\begin{aligned}
 (1 + c\alpha)^{\frac{1}{\alpha}} &= 1 = + \frac{1}{\alpha} c\alpha + \frac{\frac{1}{\alpha} (\frac{1}{\alpha} - 1)}{1 \cdot 2} c^2 \alpha^2 \\
 &+ \frac{\frac{1}{\alpha} (\frac{1}{\alpha} - 1) (\frac{1}{\alpha} - 2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} c^3 \alpha^3 + \dots \\
 &= 1 + c + \frac{1 \cdot (1-\alpha)}{1 \cdot 2} c^2 + \frac{1 \cdot (1-\alpha)(1-2\alpha)}{1 \cdot 2 \cdot 3} c^3 \\
 &+ \dots
 \end{aligned}$$

minthogy pedig itt, α szüntelenül fogyván, a' fogyatkozás határa, az az: azon érték, melly $\alpha=0$ tételének következte, a' sorzatban ezzé lesz:

$$1 + c + \frac{1}{1 \cdot 2} c^2 + \frac{1}{1 \cdot 2 \cdot 3} c^3 + \dots = a,$$

ha ezen *határértéket* e' kitételben

$$(1 + c\alpha)^{\frac{1}{\alpha}}$$

valamint a' logaritmusokat Log által jelettük, így írjuk:

$$\text{Lim } (1 + c\alpha)^{\frac{1}{\alpha}} = a$$

lesz:

$$\text{Lim } (1 + c\alpha)^{\frac{1}{\alpha}} = a.$$

Hasonló módon találjuk, hogy

$$\text{Lim } (1 + c\alpha)^{\frac{x}{\alpha}} = a^x;$$

$$\text{Lim } (1 + c\alpha)^{\frac{x}{\alpha}} = \text{Lim } \left[1 + \frac{x}{\alpha} c\alpha + \frac{\frac{x}{\alpha} (\frac{x}{\alpha} - 1)}{1 \cdot 2} c^2 \alpha^2 + \dots \right]$$

1) Alig kell érintenem, hogy itt Lim. annyi mint: *Limes* tovább's a' t.

$$\begin{aligned}
& + \frac{\frac{x}{\alpha} \left(\frac{x}{\alpha} - 1 \right) \left(\frac{x}{\alpha} - 2 \right)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \frac{3 \cdot 3}{c \alpha + \dots}] \\
& = \text{Lim} \left[1 + cx + \frac{x(x-\alpha)}{1 \cdot 2} \frac{2}{c} \right. \\
& \quad \left. + \frac{x(x-\alpha)(x-2\alpha)}{1 \cdot 2 \cdot 3} \frac{3}{c} + \dots \right] \\
& = 1 + cx + \frac{1}{2} c^2 x^2 + \frac{1}{2 \cdot 3} c^3 x^3 + \dots,
\end{aligned}$$

mert, hogy a' határértékhez jussunk, $\alpha = 0$ tenni kell. Ennek következtetésében tehát:

$$a = 1 + cx + \frac{1}{2} c^2 x^2 + \frac{1}{2 \cdot 3} c^3 x^3 + \frac{1}{2 \cdot 3 \cdot 4} c^4 x^4 + \dots$$

melly sorzat *Rangjelsorozatnak* (*Exponential-Reihe*) neveztetik. A' tagok haladásának törvénye szembetűnő. Légyen továbbá:

$$x = \frac{1}{c},$$

mi által:

$$\begin{aligned}
\frac{1}{c} \\
a &= 1 + \frac{1}{1} + \frac{1}{4 \cdot 2} + \frac{1}{1 \cdot 2 \cdot 3} + \frac{1}{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4} + \dots \\
&= 2,71828 \quad 18285 \dots
\end{aligned}$$

vagy, ha ezen számot, a' közönséges szokás szerint, e-vel tesszük ki:

$$\frac{1}{c} \\ a = e, \text{ tehát}$$

$$a = e^c$$

12. Az olyan logaritmiai rendszert, mellynek alapszáma:

$$e = 2,71828 \dots$$

bizonyos okoknál fogva, *természeti* vagy *hyperbolicus logaritmok rendszerének* nevezik, 's ha

az illetén logaritmokat, Log helyett, csak l-lel írjuk, szemlátomást

$$la = c, \text{ és}$$

$$a = e^{la}$$

Továbbá a' binomium szerint:

$$(1+x)^{\alpha} = 1 + \alpha x + \frac{\alpha(\alpha-1)}{1 \cdot 2} x^2 + \frac{\alpha(\alpha-1)(\alpha-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} x^3 + \frac{\alpha(\alpha-1)(\alpha-2)(\alpha-3)}{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4} x^4 + \dots$$

'S ebből 1-nek áttétele, 's a' két tagnak α általi elosztása után:

$$\frac{(1-x)^{\alpha} - 1}{\alpha} = x + \frac{(\alpha-1)}{1 \cdot 2} x^2 + \frac{(\alpha-1)(\alpha-2)}{2 \cdot 3} x^3 + \frac{(\alpha-1)(\alpha-2)(\alpha-3)}{2 \cdot 3 \cdot 4} x^4 + \dots$$

tehát, ha $\alpha = 0$;

$$\text{Lim}_{\alpha} \frac{(1+x)^{\alpha} - 1}{\alpha} = x - \frac{1}{2} x^2 + \frac{1}{3} x^3 - \frac{1}{4} x^4 + \frac{1}{5} x^5 - + \dots$$

minthogy pedig, az épen most mondottak szerint: általában:

$$a = e^{la};$$

lesz:

$$1 + x = e^{l(1+x)}; \text{ és}$$

$$(1+x)^{\alpha} = e^{\alpha l(1+x)};$$

tehát a' rangjel sorzat szerint:

$$(1+x)^{\alpha} = 1 + \alpha 1 (1+x) + \frac{\alpha^2 [1(1+x)]^2}{1 \cdot 2} + \frac{\alpha^3 [1(1+x)]^3}{1 \cdot 2 \cdot 3} + \dots$$

's ennek következtében:

$$\frac{(1+x)^{\alpha} - 1}{\alpha} = 1(1+x) + \frac{\alpha [1(1+x)]^2}{1 \cdot 2} + \frac{\alpha^2 [1(1+x)]^2}{1 \cdot 2 \cdot 3} + \dots$$

vagy is, ha határokra megyünk által, $\alpha=0$ tévén:

$$\text{Lim} \frac{(1+x)^{\alpha} - 1}{\alpha} = 1(1+x).$$

A' fölebbi szerint:

$$\text{Lim} \frac{(1+x)^{\alpha} - 1}{\alpha} = x - \frac{1}{2} x^2 + \frac{1}{3} x^3 - \frac{1}{4} x^4 \dots$$

tehát:

$$1(1+x) = x - \frac{1}{2} x^2 + \frac{1}{3} x^3 - \frac{1}{4} x^4 + \dots + (-1)^{\frac{n+1}{n}} \cdot x^n \dots;$$

melly kitétel *logarithmai sorzatnak* (*Logarithmische Reihe* ¹⁾ neveztetik.) — Légyen itt:

¹⁾ E' sorzatot, valamint a' két előbbit, a' rangjel-sorozatot és binomiumot, sokféleképen leszármaztatni lehet. Nékem a' határvetésen alapuló lehozások, nem csupán csak azért, mivel most di-

$$e^x = z, \text{ és}$$

$$a^y = z;$$

olly logaritmiai rendszerben, mellynek alapszáma a , tehát

$$e^x = a^y;$$

's ha természeti logaritmokra megyünk által:

$$x = y \log a;$$

aztán, ha az a alapszámú logaritmusokat így írjuk: Log , lesz:

$$x \text{ Log } e = y.$$

'S a ' két utolsó egyenletből:

$$\text{Log } e = \frac{1}{\log a}, \text{ és}$$

$$\log a = \frac{1}{\text{Log } e}.$$

Továbbá a' 8. §. tanításai szerint, természeti logaritmoktól, másokra, mellyeknek alapszáma például a , mehetünk által, a' természeti logaritmus'

$$\frac{1}{\text{Log } a}$$

általi szorozásánál fogva. 'S innen:

$$\text{Log } z = \frac{1}{\log a} \cdot \log z;$$

$$= \text{Log } e \log z;$$

vagy ha M (*modulus*) alatt e ' számokat

$$\frac{1}{\log a} = \text{Log } e;$$

vatozók, hanem más fontosabb okoknál fogva, leginkább tetszenek. A' binomium alkalmaztatásáról (az az más alkalmaztatásáról) itt szó nem lehet, bármeily érdekes tárgy is az.

értjük, a' logarithmai sorzat ezzé válik:

$$\text{Log} (1 + x) = M (x - \frac{1}{2} x^2 + \frac{1}{3} x^3 - + \dots)$$

13. Keressünk itt először természeti logaríthmokat. Az előbbi §. szerint:

$$l (1 + x) = x - \frac{1}{2} x^2 + \frac{1}{3} x^3 - + \dots$$

vagy, midőn $x = 1$;

$$l 2 = 1 - \frac{1}{2} + \frac{1}{3} - \frac{1}{4} + - \dots$$

melly sorzat, ámbár összehajló, l 2 kiszámítására nézve igen alkalmatlan. Módosítani kell azt tehát, például így: Tétessék benne

x	helyett	—	x , tehát
x^2	„	+	x^2 ;
x^3	„	—	x^3 ;
x^4	„	+	x^4 ;
x^5	„	—	x^5 , s a' t.

Ennél fogva leend:

$$l (1 - x) = -x - \frac{1}{2} x^2 - \frac{1}{3} x^3 - \frac{1}{4} x^4 - \dots$$

tehát

$$l (1 + x) - l (1 - x) = 2 (x + \frac{1}{3} x^3 + \frac{1}{5} x^5 + \dots)$$

Mint hogy pedig általában:

$$l \left(\frac{1+x}{1-x} \right) = l (1+x) - l (1-x);$$

$$l \left(\frac{1+x}{1-x} \right) = 2 (x + \frac{1}{3} x^3 + \frac{1}{5} x^5 + \frac{1}{7} x^7 + \dots)$$

Ha már most itt illetőleg:

$$\frac{1+x}{1-x} = 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 \dots$$

tétetik:

$$x = \frac{1}{3}, \frac{2}{4}, \frac{3}{5}, \frac{4}{6}, \frac{5}{7}, \frac{6}{8} \dots$$

leend. E' szerint tehát:

Tud. Gyűjt. III. Köt. 1837.

$$12 = 2 \left(\frac{1}{3} + \frac{1}{3 \cdot 3^3} + \frac{1}{5 \cdot 3^5} + \frac{1}{7 \cdot 3^7} + \dots \right)$$

$$13 = 2 \left(\frac{2}{4} + \frac{2^3}{3 \cdot 4^3} + \frac{2^5}{5 \cdot 4^5} + \frac{2^7}{7 \cdot 4^7} + \dots \right)$$

Miből eléggé világos, hogy az utolsóban leszár-
maztatott alkat 12 kiszámítására alkalmasb ugyan
az előbbinél, de hogy nagyobb számokra nézve
kevesbé öszevhajlóvá, tehát alkalmatlanabbá
vállik.

14. Hogy alkalmasb sorzatokkal bírassunk
legyen:

$$\frac{1 + x'}{1 - x} = \frac{\alpha}{\beta};$$

mi után:

$$x = \frac{\alpha - \beta}{\alpha + \beta}, \text{ és}$$

$$1 \frac{\alpha}{\beta} = 2 \left[\left(\frac{\alpha - \beta}{\alpha + \beta} \right) + \frac{1}{3} \left(\frac{\alpha - \beta}{\alpha + \beta} \right)^3 + \frac{1}{5} \left(\frac{\alpha - \beta}{\alpha + \beta} \right)^5 + \dots \right].$$

'S az egész mesterség most abban áll, hogy α és
 β helyett olly számok vétessenek, hogy

$$\frac{\alpha - \beta}{\alpha + \beta}$$

minél kisebb darabszám legyen. Meglesz ez ak-
kor ¹⁾, ha:

¹⁾ Közönségesen tenni lehet:

$$\alpha) = x^m + a' x^{m-1} + \dots + a^{m-1} x + b;$$

$$\beta) = x^m + a' x^{m-1} + \dots + a^{m-1} x \div a$$

$$\alpha = x^m + a' x^{m-1} + a'' x^{m-2} + \dots + a^m x;$$

$$\beta = x^m + a' x^{m-1} + \dots + a^{m-1} x + a^m;$$

mert ekkor:

$$\alpha - \beta = a^m;$$

$$\alpha + \beta = 2(x^m + a' x^{m-1} + \dots + a^{m-1} x) + a^m$$

tehát:

$$\frac{\alpha - \beta}{\alpha + \beta} = \frac{a^m}{2(x^m + a' x^{m-1} + \dots + a^{m-1} x) + a^m}$$

miből a' sorzat sebes öszvehajlása szembetűnő. Másfelül pedig lesz:

$$\alpha = x(x - a') (x - a'') (x - a''') \dots$$

és

$$\beta = (x - \beta') (x - \beta'') (x - \beta''') (x - \beta''') \dots$$

tehát:

$$\begin{aligned} 1 - \frac{\alpha}{\beta} &= 1 - \frac{x(x - a') (x - a'') \dots}{(x - \beta') (x - \beta'') (x - \beta''') \dots} \\ &= 1 - \frac{x}{x - \beta'} + \frac{x}{x - \beta''} + \frac{x}{x - \beta'''} + \dots \\ &\quad - \frac{1}{x - \beta'} - \frac{1}{x - \beta''} - \dots \end{aligned}$$

Úgy hogy ha végre rövidség okaért a' darabszám:

tehát:

$$a - \beta = b - a^m.$$

Különös esetek, midőn vagy:

$$b = 0$$

vagy:

$$a = 0.$$

Én itt az első különös eseten kezdek, mert az alkalmazásra nézve igen fontos alkatokra vezet.

$$\frac{a}{2 \left(x^m + a' x^{m-1} + a x^{m-1} \right) + a^m} = \frac{1}{\gamma}$$

tétetik, ezen igen haszonvehető alkat következik:

$$1 x + 1 (x - a') + 1 (x - a'') + \dots - 1 (x - \beta') - \dots$$

$$= 2 \left(\frac{1}{\gamma} + \frac{1}{3\gamma^3} + \frac{1}{5\gamma^5} + \frac{1}{7\gamma^7} + \dots \right)$$

'S ebből, ha

$$x = \delta$$

az efféléknek

$$\begin{array}{l} x ; \\ x = a'; \\ x = a''; \\ \dots \\ x = \beta'; \\ x = \beta''; \\ \dots \end{array}$$

legnagyobbika:

$$\pm 1 (x - \delta) = 1(x - \beta') + 1(x - \beta'') + \dots$$

$$- 1 x \quad - 1(x - a') - \dots$$

$$+ 2 \left(\frac{1}{\gamma} + \frac{1}{3\gamma^3} + \frac{1}{5\gamma^5} + \dots \right)$$

'S itt a' felső előjel veendő, midőn δ a gyöke-re, az ellenkező esetben az alsó. Így lehet tehát tudott logaritmokból 's igen összehajló sor-zatok' segítségével másokat kiszámolni.

15. A' legegyszerűbb eset az, midőn

$$a \text{ és } \beta$$

első rangu egyenletek. Ekkor lesz t. i.

$$\begin{array}{l} \alpha = x ; \\ \beta = x + a \end{array}$$

tehát a' mondottak következtetésében

$$\alpha - \beta = -a$$

$$\alpha + \beta = 2x + a$$

és így:

$$1x - 1(x + a) = 2 \left[-\frac{a}{2x+a} - \frac{1}{2} \left(\frac{a}{2x+a} \right)^3 - \dots \right]$$

azaz:

$$1x = 1(x + a) + 2 \left[-\frac{a}{2x+a} - \frac{1}{3} \left(\frac{a}{2x+a} \right)^3 - \dots \right]$$

vagy:

$$1(x + a) = 1x - 2 \left[-\frac{a}{2x+a} - \frac{1}{3} \left(\frac{a}{2x+a} \right)^3 - \dots \right]$$

Magában érthető, hogy itt

$$a = 1, 2, 3, 4 \dots$$

$$= -1, -2, -3, -4 \dots$$

lehet. De, minthogy itt, t. i. ebben

$$\frac{a}{2x - a}$$

a geometriai arányban halad, midőn $2x - a$ részt arithmeticaiban, legtanácsosb:

$$a = + 1$$

tenni. 'S ennek következtetésében:

$$1(x + 1) = 1x + 2 \left[\frac{1}{2x+1} + \frac{1}{3(2x+1)^3} \right]$$

$$+ \frac{1}{5(2x+1)^4} + \dots]$$

és:

$$1x = 1(x-1) + 2 \left[\frac{1}{2x-1} + \frac{1}{3(2x-1)^2} + \frac{1}{5(2x-1)^3} + \dots \right];$$

melly két utolsó alkat az alkalmaztatásban szemlátomást egyre megy ki.

16. Légyen, hogy a' mondottakat némileg alkalmaztassuk, mi előtt tovább megyünk; ez alkatban:

$$1(x+1) = 1x + 2 \left[\frac{1}{2x+1} + \frac{1}{3(2x+1)^2} + \frac{1}{5(2x+1)^3} + \dots \right]$$

rend szerint

$$x = 1, 2, 3, 4, 5 \dots$$

teljén:

$$12 = 2 \left(\frac{1}{3} + \frac{1}{3 \cdot 3^2} + \frac{1}{5 \cdot 3^3} + \dots \right)$$

$$13 = 12 + 2 \left(\frac{1}{5} + \frac{1}{3 \cdot 5^2} + \frac{1}{5 \cdot 5^3} + \dots \right)$$

$$14 = 13 + 2 \left(\frac{1}{7} + \frac{1}{3 \cdot 7^2} + \frac{1}{5 \cdot 7^3} + \dots \right)$$

$$15 = 14 + 2 \left(\frac{1}{9} + \frac{1}{3 \cdot 9^2} + \frac{1}{5 \cdot 9^3} + \dots \right)$$

avagy, ha a' következőket így írjuk:

$$\frac{1}{3} + \frac{1}{3 \cdot 3^4} + \frac{1}{5 \cdot 3^5} + \frac{1}{7 \cdot 3^7} + \dots = \Sigma \frac{1}{3};$$

$$\frac{1}{5} + \frac{1}{3 \cdot 5^3} + \frac{1}{5 \cdot 5^5} + \frac{1}{7 \cdot 5^7} + \dots = \Sigma \frac{1}{5}$$

$$\frac{1}{7} + \frac{1}{3 \cdot 7^3} + \frac{1}{5 \cdot 7^5} + \frac{1}{7 \cdot 7^7} + \dots = \Sigma \frac{1}{7};$$

hol tehát, mint más példákban, Σ nem ösztévő, könnyen általlátjuk, hogy:

$$12 = 2 \Sigma \frac{1}{3};$$

$$13 = 2 [\Sigma \frac{1}{3} + \Sigma \frac{1}{5}];$$

$$14 = 2 [\Sigma \frac{1}{3} + \Sigma \frac{1}{5} + \Sigma \frac{1}{7}];$$

$$15 = 2 [\Sigma \frac{1}{3} + \Sigma \frac{1}{5} + \Sigma \frac{1}{7} + \Sigma \frac{1}{9}];$$

melly szép alkatoknak haladási törvénye szem-
betünő. E' szerint találatnak:

1 2	=	0,683147	180530	...
1 3	=	1,098612	288668	...
1 4	=	1,386294	361120	...
1 5	=	1,609437	912434	...

Értelemhatározásunk szerint tehát;

$$e^0 = 1;$$

$$e^{0,68..} = 2;$$

$$e^{1,09..} = 3;$$

$$e^{1,38..} = 4;$$

$$e^{1,60..} = 5;$$

De ugyan azon értelemhatározásból következik a: is, hogy csak az első számok logaritmait tudni kell, mert az öszvetett számok' logaritmái, az egyes szorzók logaritmáinak öszvetei, azaz *analytice*:

$$l\alpha\beta\gamma\dots = l\alpha + l\beta + l\gamma + \dots$$

Tehát minthogy:

$$\begin{aligned} 4 &= 2. 2; \\ 6 &= 2. 3; \\ 8 &= 2. 2. 2; \\ 9 &= 3. 3; \\ 10 &= 2. 5; \\ \dots & \dots \end{aligned}$$

lesz:

$$\begin{aligned} 14 &= 12 + 12 = 2\ 12; \\ 16 &= 12 + 13; \\ 18 &= 12 + 12 + 12 = 3\ 12; \\ 19 &= 13 + 13 = 2\ 13; \\ 110 &= 12 + 15; \\ \dots & \dots \end{aligned}$$

17. Hogy öszvetettebb és még alkalmasb esetekre menjünk által, légyen:

$$\begin{aligned} \alpha &= x + a'x; \\ \beta &= x + a'x + a''; \end{aligned}$$

tehát egy felül:

$$\begin{aligned} \alpha - \beta &= -a''; \\ \alpha + \beta &= 2(x^2 + a'x) + a''; \end{aligned}$$

másfelül pedig a' gyökerekre nézve;

$$\begin{aligned} \alpha &= x(x + a') \\ \beta &= (x - \beta')(x - \beta''); \end{aligned}$$

'S így a' közönséget alkat szerint:

$$l x + l(x + a') - l(x - \beta') - l(x - \beta'') = 2 \cdot \left[- \frac{a''}{2(x^2 + a'x) + a''} \right]$$

$$- \frac{1}{3} \left(\frac{a}{2(x^2 + a'x) + a''} \right) - \dots]$$

Itt.

$$\begin{aligned} - a' &= \beta' + \beta''; \\ a'' &= \beta' \beta''; \end{aligned}$$

tehát:

$$- a' = \frac{a''}{\beta''} + \beta'', \text{ azaz:}$$

$$\beta''^2 + a' \beta'' + a'' = 0;$$

melly elkatbul, a' -t és a'' -t illető alkalmas föl-
tétéleket tévén, β'' -t valamint a' fölebbiekbül
aztán β' -t meghatározni lehet, azt tartván szem-
előtt, hogy a' gyökereknek β' β'' egész számok-
nak lenni kell. Továbbá, ha e' hányast:

$$\frac{a''}{2(x^2 + a'x) + a''}$$

mellynek értékétől függ a' sorzat nagyobb vagy
kisebb öszvehajlása, szemesben megtekintjük,
könnyen találjuk:

α) Hogy a'' fogyásával 's a' növekedésével
fogy a' hányas értéke is ugyan általában; de

β) Hogy e' fogyás inkább a'' -tól függ, mint-
sem a' -tól, miért is kivált a'' -nak a' lehetősé-
gig kis értéket adni kell.

Minek értelmében tegyük:

$$a' = 0;$$

mert ez a' legkisebb érték, mellyel birhat, és

$$a'' = \pm 1;$$

a' semmivé vagy darabszámmá nem lehetvén,
azaz

$$\beta' + \beta'' = 0$$

$$\beta' \beta'' = \pm 1;$$

vagy inkább:

$$\beta' \beta'' = - 1;$$

minthogy az első föltétel következtetésében, β' és β'' ellenkező előjellel bírnak. Ennél fogva tehát:

$$\beta' = + 1;$$

$$\beta'' = - 1;$$

$$\frac{a''}{2(x^2 + a'x) + a''} = - \frac{1}{2x^2 - 1};$$

'S végre:

$$1x + 1x - 1(x+1) - 1(x-1) = 2 \left[\frac{1}{2x^2 - 1} + \frac{1}{3(2x^2 - 1)^3} + \frac{1}{5(2x^2 - 1)^5} + \dots \right]$$

vagy is:

$$1x = \frac{1(x+1) + 1(x-1)}{2} + \left[\frac{1}{2x^2 - 1} + \frac{1}{3(2x^2 - 1)^3} + \dots \right]$$

Légyen σ' sorban:

$$x = 2, 3, 4, 5 \dots$$

tehát:

$$2x^2 - 1 = 7, 17, 31, 49 \dots$$

$$12 = \frac{1}{2} 13 + \left[\frac{1}{7} + \frac{1}{3 \cdot 7^3} + \frac{1}{5 \cdot 7^5} + \dots \right]$$

$$= \frac{1}{2} 13 + \Sigma \frac{1}{7};$$

$$13 = \frac{14 + 12}{2} + \Sigma \frac{1}{17};$$

$$14 = \frac{15 + 13}{2} + \Sigma \frac{1}{31};$$

$$15 = \frac{16 + 14}{2} + \sum \frac{1}{49};$$

- - - - -

Vagy is:

$$12 = \frac{1}{2} 13 + \sum \frac{1}{7};$$

$$13 = \frac{1}{2} 14 + \frac{1}{2} 12 + \sum \frac{1}{17};$$

'S ezekből:

$$12 = \frac{1}{4} 14 + \frac{1}{4} 12 + \sum \frac{1}{7} + \frac{1}{2} \sum \frac{1}{17};$$

tehát:

$$12 = 4 \left[\sum \frac{1}{7} + \frac{1}{2} \sum \frac{1}{17} \right],$$

mi talán 12 kiszámítására alkalmasb alkat, mint a' fölebbi:

$$12 = 2 \sum \frac{1}{3}.$$

Hogy a' mondottak alkalmaztatásáru! még egy példát hozzunk föl, légyen

$$\beta' = \beta'' = 1;$$

tehát

$$a' = 2;$$

$$a'' = 1.$$

Mi után lesz:

$$\alpha - \beta = -1$$

$$\alpha + \beta = 2x(x+2) + 1;$$

következőleg:

$$1x + 1(x+2) - 1(x+1) - 1(x+1) =$$

$$2 \left[\frac{1}{2x(x+2)+1} + \frac{1}{3[2x(x+2)+1]^2} + \dots \right]$$

avagy:

$$1(x+2) = 21(x+1) - 1x$$

$$+ 2 \left[\frac{1}{2x(x+2)+1} \right]$$

$$\frac{1}{3 [2x(x+2)+1]^3} + \dots]$$

E' szerint, ha 12 már találtatott, mert kiszámítására ez alkat nem használható, tétessék:

$$= 1, 2, 3, 4 \dots$$

mi után lesz:

$$2x(x+2)+1 = 7, 17, 31, 49 \dots$$

és:

$$\begin{aligned} 13 &= 2 \cdot 1 \cdot 2 - 2 \sum \frac{1}{1}; \\ 14 &= 2 \cdot 1 \cdot 2 - 1 \cdot 2 \frac{1}{1} - 2 \sum \frac{1}{17}; \\ 15 &= 2 \cdot 1 \cdot 4 - 1 \cdot 3 - 2 \sum \frac{1}{31}; \\ 16 &= 2 \cdot 1 \cdot 5 - 1 \cdot 4 - 2 \sum \frac{1}{49}; \\ & - - - - - \end{aligned}$$

A' két első kitételből szintúgy, mint fölebb, következik:

$$12 = 2 [2 \sum \frac{1}{7} + \sum \frac{1}{17}] \text{ 's a' t.}$$

18. Így lehet továbbá tenni:

$$\begin{aligned} \alpha &= x^3 + a' x^2 + a'' x; \\ \beta &= x^3 + a' x^2 + a'' x + a'''; \end{aligned}$$

hol közönséges teoriánk szerint:

$$\begin{aligned} -a' &= \beta' + \beta'' + \beta'''; \\ a'' &= \beta' \beta'' + \beta' \beta''' + \beta'' \beta'''; \\ -a''' &= \beta' \beta'' \beta'''. \end{aligned}$$

Mint hogy pedig ebből:

$$a = x(x^2 + a' x + a'')$$

világos, hogy ugyan azon időben a' következőknek is meg kell lenni (eddig ilyen mesterségekre szükségünk nem volt):

$$\begin{aligned} -a' &= \alpha' + \alpha'' \\ a'' &= \alpha' \alpha'' \end{aligned}$$

lesz egyszersmind:

$$\begin{aligned} \alpha' + \alpha'' &= \beta' + \beta'' + \beta''' \\ \alpha' \alpha'' &= \beta' \beta'' + \beta' \beta''' + \beta'' \beta'''. \end{aligned}$$

Világos az is, minthogy:

$$a''' = 0$$

soha nem lehet, 's annak minél kisebb értéket adni kell, hogy azt t. i.

$$a''' = 1, 2, 3 \dots$$

tenni kell. Ha pedig úgy találatnék, hogy:

$$\begin{aligned} a'' &= \pm 1; \\ a'' &= \pm 2, 's a' t. \end{aligned}$$

kedvező és használható esetre nem vezet, minek fejtegetését az olvasóra bizzuk, az eggyel fölsőbb rangu egyenletekre, tehát ezekre:

$$\begin{aligned} \alpha &= x^4 + a' x^3 + a'' x^2 + a''' x; \\ \beta &= x^4 + a' x^3 + a'' x^2 + a''' x + a^{iv}, \end{aligned}$$

által menni kell, 's így mindig tovább, vagy az

α és β alatt értető egyenleteket, azaz azoknak közönséges alakját módosítani kell, mirül alább értekezni fogunk. Itt még érintenünk elég legyen, hogy ha a' főlebb előhozott negyedik rangu egyenletekben:

$$\begin{aligned} a' &= 10 \\ = - [a' + a'' + a'''] &= - [\beta' + \beta'' + \beta''' + \beta^{iv}] \\ a'' &= 25 \\ = \alpha' \alpha'' + \alpha' \alpha''' + \alpha'' \alpha''' &= \beta' \beta'' + \beta' \beta''' + \beta' \beta^{iv} \\ &\quad + \beta'' \beta''' + \beta'' \beta^{iv} + \beta''' \beta^{iv}; \\ a''' &= 0; \\ a^{iv} &= - 36 \\ &= - \beta' \beta'' \beta''' \beta^{iv}. \end{aligned}$$

az egyenletek ezekké lesznek:

$$\begin{aligned} \alpha &= x^4 + 10 x^3 + 25 x^2; \\ \beta &= x^4 + 10 x^3 + 25 x^2 - 36; \end{aligned}$$

azaz:

$$\begin{aligned} \alpha &= x^2 (x + 5)^2; \\ \beta &= (x-1) (x+1) (x+?) (x+6); \end{aligned}$$

tehát:

$$\alpha + \beta = 2 (x^4 + 10x^3 + 25x^2 - 18).$$

'S ennél fogva:

$$-1(x-1) - \frac{21x + 21(x+5)}{1(x+1)} - \frac{1(x+3)}{1(x+6)} \left. \vphantom{\frac{21x + 21(x+5)}{1(x+1)}}} \right\} = 2 \left[\frac{18}{x^4 + 10x^3 + 25x^2 - 18} + \frac{18}{3[x^4 + 10x^3 + 25x^2 - 18]^2} + \dots \right]$$

avagy más elrendeléssel:

$$1(x+6) = 1(x+3) + 1(x+1) + 1(x-1) - 2[1x + 1(x+5)] - 2x \frac{1}{7}$$

na tudniillik:

$$\Sigma \frac{1}{\gamma} = \frac{18}{x^4 + 10x^3 + 25x^2 - 18} + \frac{18^3}{3[x^4 + 10x^3 + 25x^2 - 18]^3} + \dots$$

Hogy ezen alkatot

$$12, 13, 14, \\ 15, 16, 17$$

kikeresésére nem használhatni szembetűnő, mint-hogy ezen esetekben

$$1(0), \text{ és}$$

tagadó számok logaritmái is fordulnak elő.

19. Más megfejtése a' negyedik rangu egyenleteknek:

$$\alpha = x^4 + a'x^3 + a''x^2 + a'''x; \\ \beta = x^4 + a'x^3 + a''x^2 + a'''x + a''''$$

a' következő föltételek alatt lehető:

$$a' = 0; \\ a'' = -25; \\ a''' = 0; \\ a'''' = 144$$

azaz:

$$\begin{aligned} \alpha' + \alpha'' + \alpha''' &= 0 \\ \alpha' \alpha'' + \alpha' \alpha''' + \alpha'' \alpha''' &= -25 \\ \alpha' \alpha'' \alpha''' &= 0 \end{aligned}$$

'S ebből szemlátomást:

$$\begin{aligned} \alpha''' &= 0; \text{ tehát:} \\ \alpha' + \alpha'' &= 0; \\ \alpha' \alpha'' &= -25. \end{aligned}$$

Továbbá:

$$\begin{aligned} \beta' + \beta'' + \beta''' + \beta^{iv} &= 0; \\ \left. \begin{aligned} \beta' \beta'' + \beta' \beta''' + \beta' \beta^{iv} \\ + \beta'' \beta''' + \beta'' \beta^{iv} + \beta''' \beta^{iv} \end{aligned} \right\} &= -25; \\ \left. \begin{aligned} \beta' \beta'' \beta''' + \beta' \beta'' \beta^{iv} \\ + \beta' \beta''' \beta^{iv} + \beta'' \beta''' \beta^{iv} \end{aligned} \right\} &= 0; \\ \beta' \beta'' \beta''' \beta^{iv} &= 144. \end{aligned}$$

Az egyenletek megfejtéséből következik:

$$\begin{aligned} \alpha &= x^2 (x+5) (x-5); \\ \beta &= (x+3) (x-3) (x+4) (x-4). \end{aligned}$$

Tehát:

$$\begin{aligned} & 2 \mid x + 1(x+5) + 1(x-5) \\ & - 1(x+3) - 1(x-3) - 1(x+4) - 1(x-4) \\ & = -2 \left[\frac{72}{x^4 - 25x^2 + 72} + \frac{72^3}{3[x^4 - 25x^2 + 72]^3} + \dots \right] \end{aligned}$$

'S innen:

$$1(x+5) = 1(x+4) + 1(x+3) + 1(x-3) + 1(x-4) - 2 \mid x - 1(x-5) - 2 \frac{x}{7}.$$

Ha t. i.

$$x \frac{1}{7} = \frac{72}{x^4 - 25x^2 + 72} + \frac{72^3}{3[x^4 - 25x^2 + 72]^3} + \dots$$

Ugyan azon okból, melyet főlebb hoztunk elő ez alkat nem használható, ha csak nem

$$x > 5,$$

azaz, ha csak nem:

$$x = 6, 7, 8, 9, 10 \dots$$

20. Az egyenletek:

$$\alpha = x^m + a' x^{m-1} + \dots$$

$$\beta = x^m + a' x^{m-1} + \dots$$

legegyszerűbb módosítása abban áll, hogy α -ban az x^0 ösztevője, mind a' semmitől, mint fölebb vétetett föl, mind pedig ugyan azon x^0 ösztevőjétől β -ban különbözzék. Légyen az:

b ; tehát

$$\alpha = x^m + a' x^{m-1} + \dots + b;$$

$$\beta = x^m + a' x^{m-1} + \dots + a^m.$$

Ennek következésében:

$$\alpha - \beta = b - a^m;$$

$$\alpha + \beta = 2[x^m + \dots + a^{m-1}x] + [b + a^m];$$

tehát:

$$\frac{\alpha - \beta}{\alpha + \beta} = \frac{b - a^m}{2[x^m + \dots + a^{m-1}x] + [b + a^m]}$$

'S ezen darabszámoknak annál kisebb értéke lesz, minél kisebb $b - a^m$. Melly okért, ha csak lehet, a' számokat úgy kell választani, hogy

$$\begin{aligned} b - a^m &= \pm 1; \\ &= \pm 2; \\ &\dots \end{aligned}$$

legyen. A' legegyszerűbb eset itt az, mellyben

$$m = 1;$$

tehát:

$$\alpha = x + b;$$

$$\beta = x + a;$$

'S legyen itt:

$$b - a = 1; \text{ és:}$$

például:

$$\begin{aligned} b &= 2; \\ a &= 1; \end{aligned}$$

'S ennél fogva:

$$\begin{aligned} \alpha &= x + 2; \\ \beta &= x + 1 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \alpha - \beta &= 1; \\ \alpha + \beta &= 2x + 3; \text{ tehát:} \end{aligned}$$

$$\frac{\alpha - \beta}{\alpha + \beta} = \frac{1}{2x + 3}$$

Vége:

$$1(x+2) - 1(x+1) = 2 \left[\frac{1}{2x+3} + \frac{1}{3(2x+3)^3} + \frac{1}{5(2x+3)^5} + \dots \right]$$

Téessék itt:

$$x = 0, 1, 2, 3 \dots$$

mi által

$$2x + 3 = 3, 5, 7, 9 \dots$$

következőleg:

$$\begin{aligned} 12 &= 2 \sum \frac{1}{3}; \\ 13 &= 12 + 2 \sum \frac{1}{5}; \\ 14 &= 13 + 2 \sum \frac{1}{7}; \\ 15 &= 14 + 2 \sum \frac{1}{9}; \end{aligned}$$

avagy:

$$\begin{aligned} 12 &= 2 \sum \frac{1}{3}; \\ 13 &= 2 \left[\sum \frac{1}{3} + \sum \frac{1}{5} \right]; \\ 14 &= 2 \left[\sum \frac{1}{3} + \sum \frac{1}{5} + \sum \frac{1}{7} \right]; \\ 15 &= 2 \left[\sum \frac{1}{3} + \sum \frac{1}{5} + \sum \frac{1}{7} + \sum \frac{1}{9} \right] \end{aligned}$$

mint fölebb a' 16. §-ban.

21. Legyenek a' mondott egyenletek második rangúak, azaz:

$$\begin{aligned}\alpha &= x^2 + a'x + b; \\ \beta &= x^2 + a''x + a''^2.\end{aligned}$$

Légyen továbbá, hogy soká ne keresséjünk:

$$\begin{aligned}\alpha &= x^2 + 2x + 1; \\ \beta &= x^2 + 2x - 3; \text{ tehát} \\ \alpha - \beta &= 4; \\ \alpha + \beta &= 2(x^2 + 2x - 1); \end{aligned}$$

és:

$$\frac{\alpha - \beta}{\alpha + \beta} = \frac{2}{x^2 + 2x - 1}$$

Másfelül pedig:

$$\begin{aligned}\alpha &= (x+1)^2; \\ \beta &= (x-1)(x+3)\end{aligned}$$

'S ennek következtében, a' 14. §. útmutatása szerint:

$$\begin{aligned} & 21(x+1) - 1(x-1) - 1(x+3) \\ = 2 & \left[\frac{2}{x^2 + 2x - 1} + \frac{1}{2} \left(\frac{2}{x^2 + 2x - 1} \right)^3 + \dots \right] \end{aligned}$$

azaz:

$$\begin{aligned} 1(x+3) &= 21(x+1) - 1(x-1) \\ & - 2 \left[\frac{2}{x^2 + 2x - 1} + \dots \right]. \end{aligned}$$

Mint hogy itt:

$$x < 2$$

szembetűnőleg nem lehet, legyen:

$$x = 2, 3, 4 \dots$$

tehát:

$$x^2 + 2x - 1 = 7, 14, 23 \dots$$

következőleg:

$$15 = 2 \cdot 14 - 2 \sum \frac{2}{7};$$

$$16 = 2 \cdot 15 - 13 - 2 \sum \frac{2}{14};$$

$$17 = 2 \cdot 16 - 14 - 2 \sum \frac{2}{23};$$

.....

Hogy harmadik rangú egyenletekre menjünk által, legyen:

$$\alpha = x^3 - 3x + 2;$$

$$\beta = x^3 - 3x - 2; \text{ tehát}$$

$$\alpha - \beta = 4;$$

$$\alpha + \beta = 2(x^3 - 3x);$$

és:

$$\frac{\alpha - \beta}{\alpha + \beta} = \frac{2}{x^3 - 3x}$$

Az egyenletek megfejtéséből pedig:

$$\alpha = (x - 1)^2 (x + 2);$$

$$\beta = (x + 1)^2 (x - 2).$$

Minek következtében:

$$21(x - 1) + 1(x + 2) - 21(x + 1) - 1(x - 2)$$

$$= 2 \left[\frac{2}{x^3 - 3x} + \frac{1}{3} \left(\frac{2}{x^3 - 3x} \right)^3 + \dots \right]$$

vagy is:

$$1(x + 2) = 21(x + 1) - 21(x - 1) + 1(x - 2)$$

$$+ 2 \left[\frac{2}{x^3 - 3x} + \dots \right].$$

Hogy így t. i.

$$\alpha \text{ és } \beta$$

vagy az első vagy a második feltétel utáni megfejtése által, még sok más sorzatot lehozni lehet, kiki átláthatja, 's javaslom olvasóimmal,

gyakorolják magokat az illetén lehozásokban, mi nem csak a' mathematicai észet táplálja és erősíti, hanem talán más alkalmasb sorzatokra vezethet, mellyeknek közlésével, reményilem, később nem fognak.

22. Ha visszatekintünk a' talált alkatokra, mindjárt észrevevesszük, hogy némellyek ugyan azonra vezetnek. Ezeknek kihagyásával rakjuk össze.

$$1) l(x+1) = lx + 2 \sum \frac{1}{2x+1};$$

$$2) lx = \frac{1}{2} l(x+1) + \frac{1}{2} l(x-1) + \sum \frac{1}{2x^2-1};$$

$$3) l(x+2) = 2l(x+1) - lx + 2 \sum \frac{1}{2x^2+4x+1};$$

$$4) l(x+3) = 2l(x+1) - l(x-1) - 2 \sum \frac{1}{x^2+2x-1};$$

$$5) l(x+2) = 2l(x+1) + l(x-2) - 2l(x-1) \\ + 2 \sum \frac{2}{x^3-3x};$$

$$6) l(x+6) = l(x+3) + l(x+1) + 1 + l(x-1) \\ - 2[lx + l(x+5)] \\ - 2 \sum \frac{18}{x^4-10x^2+25x^2-18};$$

$$7) l(x+5) = l(x+4) + l(x+3) + l(x-3) \\ + l(x-4) - 2lx - l(x-5) \\ - 2 \sum \frac{72}{x^4-25x^2+72}.$$

Öszve hasonlításból szemlátomást találjuk, hogy a' 2) alkat általában haszonvehetőbb az 1)-nél, ámbar ott az Σ alatti nagysághoz még két logarithmot hozzá kell adni. Nem olly szembetűnő ugyan azon 2) alkat nagyobb haszna a' 3) fölött. Öszve hasonlítás végett, minthogy a' 2) alkatban előforduló Σ alatti mennyiség x -el van viszonyban, 3)-ban pedig $(x+2)$ -vel, ez utolsóban x helyett $(x-2)$ -t tenni kell, mi által az Σ alatti hányas ezzé lesz:

$$\frac{1}{2(x-2)^2 + 4(x-2) + 2}$$

$$\doteq \frac{1}{2x^2 - 4x + 3}$$

Már most haszonvehetőbb a' 2) alkat, mihelyt

$$\frac{1}{2x^2 - 4x + 3} > \frac{1}{2x^2 - 1}$$

azaz;

$$2x^2 - 1 > 2x^2 - 4x + 3$$

'S ennek következtetésében:

$$x > 1;$$

tehát általában haszonvehetőbb. Hogy ugyan azon 2) alkatot a' 4)-dikkel hasonlítsuk öszve, te gyünk előbb ez utolsóban x helyett $x-3$, mi által az Σ alatti hányas ezzé lesz:

$$\frac{1}{x^2 - 4x + 2}$$

'S most haszonvehetőbb a' 2) alkat, midőn:

$$\frac{1}{x^2 - 4x + 2} > \frac{1}{2x^2 - 1};$$

azaz:

$$\begin{aligned} 2x^2 - 1 &> x^2 - 4x + 2; \\ x^2 + 4x - 3 &> 0; \end{aligned}$$

mi szemlátomást azon föltételt foglalja magában, hogy:

$$x \geq 1;$$

'S innen, mint fölebb következtetjük, hogy a' 4)-dik alkatnál általában haszonvehetőbb a' 2)-dik.

23. Ha kérdés támadna a' 4)-dik alkat haszonvehetőségéről az 5)-dikre nézve, előbb az 5)-dikben x helyett $x-2$ tenni kellene, mi után a' már többször említettett hányas ezzé lesz:

$$\frac{2}{x^5 - 6x^2 + 9x - 2};$$

'S az 5)-dik alkat nagyobb hasznának föltétele, hogy:

$$\frac{2}{x^5 - 6x^2 + 9x - 2} < \frac{1}{2x^2 - 1};$$

azaz:

$$\begin{aligned} 4x^2 - 2 &< x^5 - 6x^2 + 9x - 2; \\ 0 &< x^3 - 10x^2 + 9x; \\ 0 &< x^2 - 10x + 9; \end{aligned}$$

az az végre (ezen egyenletlenség megfejtéséből) az 5)-dik alkat haszonvehetőbb, midőn:

$$x > 9.$$

Ha szintúgy kérdés támadna az 5)-dik és 6)-dik alkatra nézve, vagy 6)-ban x helyett $x-4$ írni kellene, vagy, mi könnyebb 5)-ben $x+4$, mi által az 5)-ben Σ alatti hányas ez:

$$\frac{1}{x^5 + 12x^2 + 45x + 52}$$

'S már most a' nagyobb haszonvehetőség föltétele:

$$\frac{18}{x^4 + 10x^3 + 25x^2 - 18} < \frac{1}{x^3 + 12x^2 + 45 + 52}$$

azaz:

$$18x^3 + 216x^2 + 810x + 936 < x^4 + 10x^3 + 25x^2 - 18;$$

$$0 < x^4 - 8x^3 - 181x^2 - 828x - 936$$

minek következtében a' föltétel az, hogy

$$x > 16$$

legyen.

A' 7) alkat hányasa, ha benne x helyett x+1 tétetik ez:

$$\frac{72}{x^4 + 4x^3 - 19x^2 - 46x + 48}$$

'S hogy ezt a' 6)-dik alkat hányásával össze-hasonlítsuk, tegyük;

$$\frac{28}{x^4 + 10x^3 + 25x^2 - 18}$$

$$> \frac{72}{x^4 + 4x^3 - 19x^2 - 46x + 48}$$

minek megtekintéséből mindjárt átlátjuk, hogy a' 6)-dik alkat általában haszonvehetőbb, mint a' 7)-dik. Ennek következtében tehát, ha logarithmokat kiszámítani szándékunk van legelsőben a' 4)-dik alkatot használnunk

$$12, 13, 15, 17;$$

nézve;

$$111, 113$$

az 5)-dik alkat által megtalálándók, valamint a' főlebbiek a' 6)-dik alkat által. Említenünk alig kell, hogy itt csak első számokról lehet szó.

(Folytatása következik.)

Vállas A.
phil. Dr.

3.

Ósmérd a' vizet 's annak erejét.

Nem csak az öltözeten, hanem a' gondolkozásmódon, szokáson, életrenden, orvosláson 'stb. is uralkodik a' divat' önkényes hatalma. Így jelenkorunkban, daczára a' nagy terjedelmű szeszés 's illatos szerek ivásának, óriás lépésekkel tön haladást a' közönség nagy része közt a' vízivási gyógy mód. Egymást érik a' számtalan külföldi könyvek, mellyek szüntelen *vizet!* és *vizet!* kiabálnak, 's tömvék a' víz' mindenekfölötti magasztalásával, 's minden betegségre kivétel nélküli alkalmazásával. A' sokaság' nagy része úgy folyamodik a' vízhez, mint egyetlen gyógyszerhez, Panaceához, 's abban hiszi elrejtve egészségének kifejtőjét létrehozóját. Az író igen sokszor látá a' víznek ártatlan hatását sőt hasznos munkálatát az emberi testben; de nem kevés példákat volt alkalma tapasztalni is, miképen a' vizitali visszaélést és helytelen használást majd nem halálos elgyengülés, és másféle betegségek követék. Illó tehát hogy elfogulatlanul, 's őszinte méltanyúlással mutassuk ki a' nemorvos közönségnek: mit kell általánosan tudni a' víz' erejéről 's az emberi testre hatásáról.

De más szempontból és méltó, hogy figyelemmel vizsgáljuk a' vizet. Már a' leghíresebb Görög költő Pindarus sem kételkedék költői tolla alá venni a' vizet, 's azt mondani róla: „*Ἄριστον μὲν ὕδωρ*“ s méltán mert olly anyag ez, mellyről elmondhatjuk hogy testi állományunknak is legnagyobb részét teszi, olly anyag ez, mellyből mint fejlődési (nem vegytani, mert az megint más elem-

ból, alakul minden növényi, minden állati egyén: A' növény mint már próbatétek után megvagyon mutatva, nem föld, hanem vízrészt szív föl táplálékul a' televényből (humus); az állat és így az ember is, vizet, növényt, vagy más állatot, mint ugyan annyi vízből átváltozottakat, hasonlít át saját vérévé, húsásvá, csontjává bőrévé 'stb.

Jelen értekezésében azonban nem az ásványos vizeket, hanem a' legközönségesebb ivóvizet teszszük vizsgálatunk tárgyává, mert amazokról ismét másfélék a' mondani valók.

Hogy az állati életművezet', kemény és híg részei között az örök súlygyen fölálljon; a' természet az emberekbe és oktalan állatokba, szomj ösztönét oltá, hogy ez által az életművezet' elfogyott híg részei kipótoltassanak. Ugyanazért szükség, hogy minden emberi társaságban jó víz legyen, mint első föltétel mellyen alapul a' társaság fölállása. Innen már a' hajdankorban annyira becsülték és tisztelték a' kutakat, hogy gyakran legvéresebb háborúk származának a' jó kútfők bírása fölött.

A' víznek szükséges voltát a' természeti világban, senki nem hozhatja kétségbe. Azonban kell tudni, millyen víz szükséges az emberek' és állatok' italokul. Az ember, mint a' földi teremtés legfelsőbb pontja, melly minden alsóbb teremtményeket magában foglal, minden kül befolyásoktól könnyen változik és az igen mesterséges gépely módjára hamar elromlik, nagyon összetett és mesterséges lény, A' természet fölruházá őt határtalan műveltségre és tökélyre képes életművel, melly által elme tehetségeit gyakorolhatja, mesterséges és gyenge szerkezetét mindenféle ártalmas befolyások ellen védheti, vagy azoknak hatását megsemmisítheti, 's életét épségben tarthatja. A' teremtő tehát az embert egyéb állatokon fölül, ösztönön kívül

okossággal is megajándékozta, melly szerint a' vízben választást tehessen.

Igen sok kutak patakok veszik eredetöket a' harmatból hóból és essőből, mellyek a' földbe szivárogván, a' földalatti hosszabb vagy rövidebb mulatás alatt, ártalmas 's gyakran mérges tárgyakat vesznek magokba olvasztó erejöknel fogva. Innen méltán rendeli a' közbátorsági fölügyelés, az orvosoknak, hogy a' közhasználatú kutakat és forrásokat vizsgálat alá vegyék.

Hogy italtra alkalmas legyen a' víz, megkívánatik benne, hogy könnyű, hideg, tiszta, átlátszó, sem nem igen kemény, sem nem igen lágy, szagtalan és ízetlen legyen. Tökéletesen tiszta víz és tiszta levegő nem találatik a' természetben mint a' vegybon'tás eléggé bizonyítja. Lepáralás által legjobban kilehet venni a' víznek belső alkatrészeit. Vannak ugyan még több jelek is, mellyek után megszokták a' víz jóságát itélni mint például: ha a' rézedényben semmi pihet nem formál, továbbá ha télben megfagy, nyárban pedig gőzölg, ha sem só sem olly levegő nincs benne, melly forrást csinálna. Azonban mind ezen jelek sem mutatják ki a' víznek jóságát, mivel az érzékek csálnak, tehát tapasztalásnak kell a' víz' egészséges voltát meghatározni.

A' víz' átlátszósága nagyon csalfa jel; és épen nem mutatja meg, hogy a' víz belső alkatásban tiszta legyen. A' legátlátszóbb víz, a' tűznél gyakran megzavarodik, ülepet tesz-le; ellenben a' tisztátalanabbnak tetsző víz gyakran tisztább a' kristál színűnél. A' könnyű vízben igen kevés vagy épen semmi sórészt nincs, hamar fölmelegszik, de hamar is meghidegszik. A' ki a' könnyű vizet mindig egészségesbnek tartaná, az nagyon megcsalatozónék mivel az eső és harmat víz legkönnyebb mindenek közt, 's mégis alábbvaló a' kútvíznél.

A' viz' kemény vagy lágy tulajdona *) bizonyosabb ösmértető jelt nyújt ugyan, de gyakran ez is csaló, mivel a' kemény részek mellyek a' vízben fölolvadva a' víznek keménységét okozzák, egészen ártatlanok lehetnek, a' leglágyabb víz pedig ártalmas részeket tarthat magában. De leginkább megcsal az ízlés, mert a' nyelv hosszas élés után részrehajló lesz, 's hamis ítélet hozásra csábit bennünket.

Hogy tehát a' viz' jóságáról helyesebb ítéletet lehessen hozni, 's annak hatását az emberi testre megítélni, főleg azt kell vizsgálat alá venni; micsoda részek találhatnák a' vízben.

A' romlott állati vagy növényi anyagokkal megfertőztetett víz, vérhasra, váltó, rothasztó lázakra 's más ragadó nyavalyákra ad alkalmat miképen a' háborús időben, és némelly mocsáros vidékeken tapasztaltatik. Az álló levegőben dús víz, a' kemény részeket nagyon izgatja, a' nedvek' forgását sebesebbé teszi, és szédülést okozhat, a' mértékfeletti ivás pedig gutaütést, gyuladást 'stb. hoz elő. Ellenben az olyan víz, mellyben szénsav nincsen; minthogy elegendő izgató erővel nem bír az uralkodó golyva' származására nyújt okot. A' sok földdel kivált limaggal megtelt vizek a' nyirkedények dugulásait összenövéseit, keményedéseit 's a' sorvadást okozzák. Az igen sós vizek sülyt szülnek. *Wiegleb* véleménye szerint a' víz legegészségesebb ha tiszta levegőt foglal magában.

Többnyire következő vizek szoktak itálul használtatni: 1. Forrásvíz, 2. Folyóvíz, 3. Hóvíz, 4. Esővíz, 5. Kútvíz, 6. Tóvíz, 7. Mocsárvíz, 8. Kőtartóvíz, 9. Tengervíz.

*) A' folyóvizeket, a' lágyak közé, a' kútvizeket pedig kemény vizek közé szokták tenni.

A' *forrásvíz*, melly kösziklából ered, minden vizek felett elsőszéggel bír, mennél magasbak a' hegyek, honnan fakad, annál tisztább. Az agyagos földből fakadó forrás többnyire eléggé tiszta szokott lenni. A' földalatt hosszasan futó forrásnak már kevesebbet hihetünk mivel sokféle sóval és érczel jöhet érintésbe.

A' *folyóvíz* majd olyan jónak tartatik, mint a' forrásvíz, kivált ha sebes mély a' folyam. De ha agyaggal vagy márgával van nagyon keverve, golyvát okoz. A' Nilus vize rühet gerjeszt, mivel ritkán tiszta a' rothadt állati testek' párázatitól.

Az *eső hó' harmatvíz*, legkönnyebb ugyan, de *Baerhave* szerint sok idegen részekkel lévén fertőztetve, hamar megromlik, 's rossz szagu ülepet tesz-le. A' három közül mégis legjobb a' hóvíz, mivel hóeséskor a' föld, és egyéb testek legkevesbé párolognak. Az eső és harmatvizet egyenesen a' levegőből kell gyűjteni, mert a' háztetőkön, és csatornákon, könnyen megtisztátalanodik. Olyan helyütt hol sok a' hó és jég a' lakosok gyakran hóvízzel élnek, és jó egészségük, csak a' hóból és jégből került vizet, mielőtt meginnák, levegőre tegyék ki. Azon folyambeli víz, melly földalatti csöveken vezetetik kőedényekbe, kőtartóviznek nevezetik (aqua cisternarum). Néha kivált ha sokáig áll a' kőtartóban, olly alkalmatlan lesz az italtra, mint a' mocsárvíz, melly hamar megbünhődik, 's a' levegőt ragályossá teszi. Ha a' harmat vagy hóvíz ólom vagy réz csatornába gyűjtetik össze, könnyen ólmos ködcsömört fog okozni.

A' *kútvíz*, ámbár forrásvíz neműnek látszik, már régen legrosszabbnak kiáltaték ki ivásra. Különbözik az a' föld mineműségéhez képest mellyből ered, többnyire kemény, és mind a' szappan föloldozására, mind a' hüvelyes eledelek megfőzé-

re, alkalmatlan, majd mindig réteges gipszet, és szénsavas meszet tart magában, az illy' vizről tartják azt, hogy Sabaudiában és Helvecziában a' golyva betegségre hajlandóvá teszi az embert. Azonban a' golyva elég gyakori olly tartományokban is hol a' vízben legkevesebb mészföld sincs, azon helyeken pedig mellyekben a' víz bő mésztartalmú, épen nem uralkodik a' golyva. Ha a' kútvíz, agyag, mész vagy sár rétegen telepszik, többnyire alkalmatlan az italra, ha pedig homokos földön van, jó és egészséges. Vannak olly kutak, és mellyeknek vizök szintollyan jó mint a' forrásoké. A' nagyobb hegyek mellett fekvő városok és faluk közönségesen jó kúttal bírnak. A' szivatyús kútak vizeik mindazáltal nem eléggé jók az ivásra, mivel a' levegő elzáratik a' kútba jutás elől. Azért is a' merített vizet szabad levegőre kell előbb kitenni.

A' *tóvizet*, csak utolsó szükségben kell használni, veszedelmesebb még a' *mocsárvíz*. Mind a' kettőt lepárolás által szokás megtisztítani, avagy szénen átszűrés által. Ugyan azt lehet mondani a' *tenger' vizéről* is, mellynek sülyt okozó erejét a' hajósok ösmerik.

Vannak többféle módok, az ivóvíz' javítására, A' tenger' vizét például vagy lepárolják vagy megfagyasztják, mielőtt meginnák. Hogy pedig hosszú tengeri útban a' romlástól ment legyen a' víz, az edényeket forró vízzel jól kiszokták forrózni, kénkö füsttel jól megjáratni, 's mielőtt víz öntetnék beléjük kénsavat itatnak be. A' hajókon szokás még a' hordókat belőlről annyira kiégetni, hogy valóságos szén formálódjék, melly a' vizet érintse.

Minthogy olly nagy szükség van a' vízre figyelni tartozik a' közrendtartóság, hogy ne csak kikerestessenek a' legjobb források, de jó karban is megtartassanak; azért is oltalmazni kell, az ide-

gen részek' bele hullásuktól. A' folyamok mellől el kell háritani az árnyékszékek, vargák', festók' 'stb. vezetékeiket, 's leebb a' várostól helyezni azokat. Döglött állatokat 's más ocsmányságokat és szemeteket, nem szabad a' merítő helynél vízbe hányni. A' jól befödött kútakba nem hull a' gaz, csak a' kút fedőlékje ki legyen lyukasztva, 's ha csóves a' kút, a' csó az esőt és port ne bocsássa ugyan be, de a' szabad levegő' behatását ne rekessze-el. A' nyitott kútak' begazolását keményen kell tiltani, 's az azt elkövetőt meg is büntetni. Ha távol esnek a' források a' várostól, 's a' vizet csóveken, csatornákon szükség a' városba vezetni, az illy' csóvek vasból készítesse, mert úgy legtovább tartanak, és soha sem ártnak, a' cserép csóvek és jók lennének ha könnyen nem töredeznének, nem jók a' fából valók, legrosszabbak sőt veszedelmesek az ólom csóvek. A' kútak és csatornák igazgatására legalkalmasb az őszi, és tavaszi idő, általában a' közönséges kútakat évenként egészen ki kell merítgetni, 's fenekeiket minden sártól és gáztól megtisztogatni.

Ha némelly helyek nem szerencsések bírni jó vizet a' természet kebeléből, olly embereket kell tartani, kik a' rosz vizet tudják tisztára tenni, p. Párizsban, 's más nagy városokban így szokott lenni.

Előrebocsátván a' víznek természeti és vegytani tulajdonit, 's előadván életrendi használatát; már most átmegyünk annak gyógyító ereje' méltánylására:

A' vizet mint gyógyszerert mind külső mind belsőképen lehet használni. Háromféle alakban lehetni pedig azt, úgymint kemény (jég) híg és gőz alakban. A' híg alakú vízre fogjuk különösen fordítani figyelmünket.

Nem kevés esetek fordulnak elő, melyekben az ember' egészsége egyedül a' vízzel élésnek köszönhető. A' közép mérsékletű fokú viz-ital oltja a' szomjat, mérsékli a' hűséget a' lázakban, valamint más részről az elválasztásokat 's kigőzölgéseket előmozdítja, 's az elválasztott nedveket p. a' hugyot módosítja vagy megváltoztatja, mint ezen kiürüléseknek felületes vizsgálatából is kitűnik. Gyakran nagyon helytelenül vonják-meg a' szomjtól csaknem halálra kinzott betegtől a' friss vizet holott a' beteg' ösztöne gyakran jobb vezető minden orvosi elmeletnél. Sokszor annyira érzékeny a' gyomor hogy nem csak semmi izgató szereket meg nem szenved, de még a' cukros és nyákos italokat is megveti, a' tiszta víztől azonban legjobban megenyhül a' fölmagasztalt érzékenysége.

A' viz ereje főleg a' mérséklet minőségétől A' *hideg víz* belőlről véve élesztő és zsongfeszítő erőt fejt-ki 's leginkább a' gyomor falaira. Így például gyakran igen jeles szer a' hideg víz, gyomor fájdalomban, forró vagy idült gyomor lobokban. A' gonosz indulatu lázakban igen megújítja a' hideg víz' itala az égető szomjtól gyötrötteket, kivált ha a' beteg kis darab jegeket tart szájában, 's aztán nyeli-el az olvadékot.

A' *langyos víz* hányásra indit, még pedig olly sebesen és olly bátorsággal, mint bármely más hánytatószer, csak illő mennyiségben 's kisebbidőközökben adassék az, a' hánytató szer után bevett langyos víz is előmozdítja és könnyebbíti a' hányást, mert az üres gyomor nehezen húzódik a' hányásra össze, de ha bizonyos mennyiségű langyos víz által kifeszítetik, igen könnyen jó elő a' hányás. Hogy biztosabb legyen a' hányás a' torkot tollal vagy újjal lehet izgatni. A' sok meleg víznek kisebb időközökben történt itala, a' hasat is megindítja, melly erőt csak onnan magyarázhatni

ki, hogy a' belekbe hatott víz, az emésztetet lefelé hajtja, egyszersmind higabbá és könnyebben mozgóvá tevén azt.

A' *meleg víz* lankasztólag munkál, 's gyógyereje a' lehellő és emésztő életművek' lobjaiknál bebizonyult, maga a' közönséges tapasztalás mutatja, miképen szokta súlyosbítani a' hideg víz itala' az említett nyavalyákat 's kivált a' köhögést. Fölséges izzasztó ereje eléggé ösmeretes, melyet az ágynak illendő melege nagyon elősegít. Valamint a' meleg víz a' bőr munkálatának kedvez; úgy a' hideg víz a' hudválasztó életműveknek felel-meg. Ugyanis a' hidegen ivott víz hamar megjárván a' vérkeringést, a' hudcsón majd csak hamar kiürítetik az azonban míg a' hudválasztó részekben t. i. a' vesékben tartózkodik, a' hud' izgatató erejét jóformán elveszi, 's e' szerint a' hudhólyag és hudcső lobozban sem utolsó szerepet játszik a' hideg víz.

Előhordván a' víznek érdemlett dicséretét röviden érinteni fogjuk a' tulságokat is. — Mint minden a' világon úgy a' víz is nyert vak imádókat, kik elmellőzvé az okos ész rostáját, a' vizet mindenféle betegségben különszer gyanánt akarnák használni.

Az illy hiedelemnek azonban ellene szóll a' tapasztalás, és figyelmes vizsgálás, mert ha sok betegségekből vízivás mellett ki lehet is gyógyítani, azt nem pusztán a' víznek hanem szigorú mértékletességnek kell tulajdonítani, melly alá magát a' beteg veti. A' víz tehát csak a' kigőzölgést, kiválasztást 's felszívást segíti elő az edényekben a' kerengő nedveket pedig vegyületben és tulajdon-ságban változtatja-meg az egészség' jobbra fordultával. Innen nem csuda, ha valamelly ráknemű baj' eltörlésére csak hosszadalmas vízzel élés lehet elegendő, 's nem is képzelhetni, hogy kevés na-
pok

alatt gyógyítsa-meg az orvos a' bajt. Ugyan azért a' köszvényben is hasznosabb lenne, ha 40 poharankint kevés ideig tartó víz ital helyett, mit ritka gyomor bírhat el, 2 egész hónapig kenyér és víz italra szorítatnának a' betegek. *Cadet de Vaux* minden óranegyedben 6 abon (12 lat) meleg vizet adatott a' köszvényesnek, és így 12 óra alatt 18 font vizet, de csak veszélyes tünetényeket is volt alkalma tapasztalni u. m. ájulást, rángást, szélhűdést 'stb.

Mind a' mellett is nyilván vagy on a' víznek hatása az idült kórságokra, ha hosszasabban 's vigyázva történik a' vízzel élés; nem csekély változást okoz a' víz az állati létszerkezetben, kivált ha gyakori testmozgások, szoros életrend, fürdők és csillapítók vétetnek segédül, tudniillik ha idült betegségnél úgy intéztetik a' gyógy mód, hogy az alatt míg a' víz, az izzadságot kigőzölgést, hudválasztást, és kiürítést hatalmasan előmozdítja, más részről a' tápláló szerek véknyan adassanak. Végre megkivántatik az idült nyavalyák' síkeres gyógyításukra, hogy az ingerlő és izgató ételek italok eltiltassanak, 's az elme és lélek nyugodtan legyen.

Ekképen használva a' vizet sok betegségében kifogja az mutatni ha nem fő de legalább segéd gyógyerejét. Röviden: a' víz *jég formában*: szorító, zsongfeszítő, oszlató *hidegen*: frísítő, hidegítő, csillapító, hudhajtó; *langyosan*: langasztó, enyhítő, hánytató; *melegen*: ébresztő, veríték és hurut hajtó; *forrón* vörösítő és hólyaghuzó erőt fejt ki. Vannak még több mellékes tulajdonai is a' víznek, de azok inkább csak egyes testi alkattól függők, 's ugyan azért rövidség elő nem hozandók.

Következik *külső haszna* a' víznek. Millý becsben tartották már a' régiek a' vizet; mindent *Tud. Gyűjt. III. Köt. 1837. 7*

évv írókból kitetszik. Orvos történeti adatokból tudjuk, hogy a' hires Antonius Musa, hideg víz által gyógyította ki Augustus Caesart veszélyes májlobjából, és Horatiust nyakas szemlobjából. Hippocrates a' rásztkórságban (hypochondria) csúzbán, szélhűdésben, ájulásban, fris daganatokban, sebekben, köszvényben hideg vizet ajánl külhaszonra, 's a hideg és meleg vízről így szóll: hidegvíz melegít, melegvíz hidegit. —

Az újabb írók közül említést érdemel *Hufeland*, még pedig tekintet gyanánt, ki a' fris víznek, sokkal nagyobb erőt tulajdonít; mind eddig gyanítottuk tudniillik „csudásan élesztő crót“ de az ő orvosi folyóirata is sok betegséget hord-föl, melly vízzel gyógyítaték, például: tetszhalál, vízcső takár; dúzódás, sértés, agyrázódás égés 'stb. Melly bajokban Hufeland szerint, a' hidegvíz' kül-ső alkalmazása legbiztosabban meggátolja mingyárt eleinte a' gyulladást vérömlést, 's dugulást Említ még Hufeland általa gyógyított más betegségeket is, u. m. onán bűnét, és komorkórságot.

A' fris víz' életrendére pedig azt mondja Hufeland: a' víz nem gyengítő szer, — a' gyermeki és ifjúi korban gyakorlott vizital veti meg alapját az erős és mindent eltűrő gyomornak, — a' gyomrot mint a' száját is reggelenkint hideg vízzel kell kiöblíteni. — A' csecsemők' bajaiknál legjobb lobellenes szer a' hidegvíz, az agyvizkórság, hártvás torokgyík egy részint a' víz' elmellőzéből fejlődik ki a' gyermekeknél.

A' hideg vizet kétség kívül az angol *John Floyer* hozá be újlag a' gyógyításba, ki Angliában szorgosan ajánlván a' hideg fürdőket, közdivatba is hozá, mint Psychrolusiajából (hidegmosás) mellyet több tudósokhoz bocsátott kitetszik.

Sokan azt vetik a' kül-ső vízhasználat ellen: hogy a' hideg mosások és fürdésék a' czúzt és kösz-

vényt visszaverik; a' vért a' belső nemes életművekre hajtják, azoknak gyuladását okozzák, sőt gutaütésre is alkalmat adnak. — Azonban ha a' maga helyén és jó móddal esik a' víz külhasználata, teljességgel nem félhetni azon szerencsétlen következésektől. A' híres *Priessnitz* jelenkorunkban a' gyuladásokat, mint sem mell és hasbéli életművek' gyuladásaikat, nem különben más forró és idült nyavalyákat, 's lázakat, minden vérelesztés nélkül egyedül hidegvízzel szokta gyógyítani. A' gyenge 's érzékeny betegnek a' gyuladásokban 's bőrkiütésekben, hideg mosást, 's hideg vízbe mártott lepedőveli borongatást rendel, hogy így a' vérrendszer mozgalma csillapodjék, 's a' bőrkiütés elősegítessék például a' vöröshimlőben. De *Körner* azt mondja hogy két, hat, nyolcz évű gyermekek' illy' módon egészen kigyógyultak. A' gógsíplobban az említett lepedőn kívül, még azon fölüül más vízbe mártottat is raknak, a' gyuladás eloszlásával.

Mint már fölebb említettük, úgy a' külhasználatnál is, a' mérséklet' minőségétől függ a' vízhatása.

A' *langyosvíz* lankasztólag munkál, az életművet szövetet érintvén, hamar fölszivatik attól megpuhítja azt, a' nélkül hogy vértorlódást okozna. Innen enyhíti a' gyuladt részt is, 's előmozdítván benne a' nedvforgást, 's feszítésből származott fájdalmat enyhíti, 's a' gyuladás eloszlását siettet. Foganata olyan mint a' kása borogatásé.

A' *melegvíz* izgat az állati szövetet fölpuffasztja, 's megnedvesíti, egyszersmind vértorlódást és vörösséget okozván. A' gyulladt résznek terjedelmét neveli, 's a' genyedés' folyamatát siettet.

A' *forróvíz* azonnal hólyagot húz, 's gyakran üszköt (meleg fene) csinál az életműves részén.

A' levegő mérsékletével bíró fris víz csillapítólag fájdalom enyhítőleg munkál, az életműves részzel érintésbe jövén, azt mintegy áthatja, összehúzza, 's a' helybeli vértorlódásokat elhárítja. A' felszínű gyuladásnál hirtelen eloszlást okoz, 's a' viszketeg' és égés' fájdalmas érzését nagyon lecsillapítja. A' mélyebbenható lobaknál elveszi az ingert, 's megelőzi a' genyedést.

A' hideg víz csak nagyobb hatásával különbözik az előbbtől. Azt pedig említeni is alig szükség, hogy gyakorta meg kell újítani a' hidegvíz' alkalmazását, ha saját erőit várjuk tőle, különben hamar a' levegő mérsékletét veszi fel, 's csak nedves tulajdonával munkál. 'S valóban ki nem ösmeri a' hideg víz' összehúzó erejét? a' kiszorult sérvekben (*hernia incarcerata*) a' vérfolyásokban, akár közvetlenül a' folyó részre akár távolabb helyre rakjuk a' vizet például: méhvérfolyásnál a' hasra és czombokra, órrvérzésnél a' hátra és tökbörékra, mint már *van Swieten* is javaslá. A' hideg víznek vérvisszaverő ereje a' hajszálerekbe, valamint a' melegnek hajszálerekbe vonzó ereje nem kis hasznú az orvosi gyakorlatban, míg tudniillik egyszerre hideg és meleg vizet rakunk különböző helyekre, ekkor a' hidegvíz a' vértorlódást a' nemes részekről elhajtják, a' melegvíz pedig ugyan akkor más részre vonja, melly helyütt kevésbé veszedelmes leend az. Így alkalmaznak hideg borogatást a' feje, sebeknél és törődéseknél, midőn egyszersemind meleg lábvizet is rendelünk a' betegnek. Ezt a' szert több orvosok jó sikerrel használták több fekete hályog' esetében, melly nedvektől vevő eredetét.

Azonban ezen hatalmas szert nem minden időben lehet használni és nem minden helyütt, mert könnyen ártalmas lenne télben, valamint a' hideg éghajlatban is; a' melegviz ugyanis hirtelen változást okozna a' testrészen, ha szüntelen takargatnánk is posztókkal. A' hidegviz ellenben illy körülményekben a' hidegnek különben kedvetlen érzését nem kissé nevelné, 's a' betegnek veszélyt okozna, ha még hideg nedv járul a' hideg levegőhez. Ugyanazért meleg éghajlatban és meleg időszakban kell a' vizgyógyításhoz folyamodni, 's akkor legnagyobb dicséretre lesz érdemes a' víz.

Az is tudva van, hogy midőn már a' sebekben a' genyedés elkezdődött, a' hideg viz alkalmazás nem csak hasztalan, hanem káros is, nevelvén a' daganatot és fájdalmat. Sőt a' gyúladásokban sem használ a' viznek késői alkalmazása.

Vannak olly egyes személyek noha kevesen, kik a' hidegvizet külsőképen meg nem szenvedhetik. *Sanson* említ egy asszonyt, kinek felszínű sebénél a' hidegviz dermenetet okozott. Említ olly' betegeket is, kiknek lőtt sebeiknél kegyetlen fájdalmakat hozott elő a' hideg víz, úgy hogy egyáltalában elkellett a' vitzól állani. De ezen esetek csak a' kivételek közé tartoznak.

Mind ezekből az jó ki, hogy sem visszaélni a' vízzel, sem azt megvetni nem kell, mert mind a' két tulságnak károsak a' követkevései. Legjobb a' természettel meggyőzőleg élni, mint már a' régi bölcsek is tevének. A' természet mindig ugyanazon jótékony anya marad, szereti és megjutalmazza azt, ki őt keresi.

Borsodi.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyves mértetés.

Észrevételek illy című könyvre: „*Tapasztalati Természet Tudomány*, Tscharner Bóldogbúl fordítva Bugát Pál által. I. Kötet. Budán. 1836.“

A mulattató elme-szülemények tündér Sphaeráján már már felyül emelkedő Magyar Olvasó Közönség alig óhajt inkább valamit; mint a' természetnek, azon minden eszmélőre köz-érdekű Tárgynak törvényire, 's azoknak használatára vezető oktatást; — nem apró darabokban, kivált a' Tudomány legmélyjéből, annyival inkább ábrándozó léha kinövéseiből adandót; — hanem józan elveken alapúlt, — a' Tudomány jelen állásához szabott, 's értelmes kifejtésekkel, gyönyörködtetve, hasznos esméretekre vezérlő, rendszeres egészben össze-szedendőt. — Kétség kívül ezen Nemzeti köz óhajtnak eleget tenni akarólag vette magának Dr. Bugát Pál azt a' fáradságot, hogy Tscharner Bóldog Tapasztalati Természet-Tudományát honni nyelvre által tegye; mellynek 1-ső Kötetét már a' múlt nyáron közre is bocsátá. — Köszönet a' munkás Fordítónak; 's ebbeli buzgó törekvésit nem lehet nem méltányolni. — Nem is az a' czéljok jelen észrevételeknek, hogy a' munka uj köntösét ólcsárolják, — (mert hiszen csak a' Fordítóé; — belsejének sem dicsérete, sem gyalázatja őtet nem illeti): hanem az, hogy néminemű képzetet adván a' felől, minő Természet-Tudományt Tanító Könyv volna nálunk óhajtható? — tüntesse ki, mennyiben felel, vagy nem felel meg

e' munka azon képzetnek; 's ha talán e' közben a' fordításra nézve is lehetnek észrevételek, ne vegye a' tisztelt Fordító rossz neven.

Természet-Tudomány, szokott keskeny értelembe, az élet műteien testek körüli tünemények felsőbb okait, 's általános törvényt keresi, 's azokat az élet hasznaira alkalmazza. — Azonban valamint a' Testek, mellyek körül, — úgy az idő mellyben tünemények mutatkoznak, mennyiségi fogalmak, — 's a' régi *Θέος αἰετι γέωμετροι* — örökre igaz marad; — innen a' természeti tünemények, még legalsóbb fokú, leg-
elemibb fejtegetésében is, mathematicai szabályok alkalmazását ki nem kerülhetni, a' nélkül hogy a' Tünemények törvényei fejtetlen ne maradjanak. Természet-Tudományból tehát ki nem maradhatnak ezek: 1. tapasztalati adatok. 2. Azoknak összefüggésük', 's okfejek' fölötti józan elmélkedés. 3. Mathematicai fejtegetés. — Honnan a' Természet-Tudományt így lehet helyesen meghatározni: „A' természeti tünemények rendszeres előadása, — 's azok okainak 's törvényinek philosophiai és Mathematicai fejtegetése. — Mi tehát a' „Tapasztalati-Természet-Tudomány?“ — Ha szorosan akarnánk elkülönözni, igaz, hogy nem egyéb lenne az, mint a' legközelebb adott meghatározásnak első része, t. i. a' „természeti tünemények rendszeres előadása;“ — ellenében a' meghatározás második részének, t. i. az „okok' 's törvények philosophiai 's mathematicai fejtegetésének“ — melly e' szerént külön Tudományt „Természet-Philosophia“ névvel bélyegzik. — De ezen szoros elválasztás részint csak elme-kép, — mert a' valóságban, mind a' tünemények száraz öszveszedete, azok okainak 's törvényinek kifejtése nélkül, silány, értetlen, czéliránytalan 's hasznavehetetlen munka lenne;

— mind viszont a' Természetrőli philosophiai elmélkedés (mert mathematicai fejtegetést feltenni is képtelen), adatok nélkül, nem egyéb lenne Physicai románnál; — részint, ha csakugyan ezen elkülönözés, legalább a' potiori helyt állhatna is, csak ott eshetik az meg, hol a' Tudományok minden külön ágai, sőt ugyan azon ág is külön szempontokból, külön Tanítók és írók által terjedelmesen műveltethetik; ott is pedig a' mathematicai fejtéseket a' tünemények rendszeréből, vagy a' Tapasztalati-Természet-Tudományból általánosan ki akarni zárni, merő képtelenség volna.

Minő Természet-Tudományt tanító könyv volna tehát Hazánkban kívánatos? — Ollyan, melly Tapasztalati-Természet-Tudományt, az előadott elkülönözési értelemben adna, éppen úgy nem kívánatos, — mint ollyan Történet-Tudomány, melly factumokat, és datumokat, nézőpontok és combinatiók nélkül közlene. — A' Magyaroknak, — bármelly alsó fokán áll is, más nemzetekhez képest, a' Tudományos műveltségnek, van tehetsége az értelmes magyarázatok elfogására; — van sokkal szilárdabb akarata az okok keresésére, mint hanyagsága az *ávrós épa*-k elfogadására. — Ki nemzetével valódi tudományt közleni, 's munkáját az előtt kedvessé akarja tenni: értelmes okokkal győző, 's nyomosan fejtő munkát adjon kezébe, — Tarifától a' Magyar ész irtózik. — Ollyan Természet-Tudományt tanító könyv volna tehát Hazánkban kívánatos, melly a' Tudomány jelenállása szerint, a' rendszeresen öszveszedett tünemények okait 's törvényit Philosophice 's mathematice, értelmesen, tiszta világos előadással fejtegetné; — az életre használatos következeteket is maguk helyén megemlítvén. —

De azt mondhatná valaki: mire a' Philosophiai vizsgálódás Hazánkban, — hol az olvasó Közönség nagyobb része abba még béavatva nincs; — mire a' mathematicai fejtések, holott a' mathesis elemeiben is járatlanok vagyunk? — Nyomosnak tetsző ellenvetés. Ez más szókkal ide megy ki: miért valamit tanítani annak, a' kinek még arra előkészületei nincsenek? Ez igaz iskolai tanulókra, 's némileg az Olvasó Közönségre nézve is. — Vajha volnának, vagy készülnének mind a' Philosophiában, mind a' Mathesisben olyan munkák nyelvünkön, mellyek nem a' hegytetőről integetnének le, intésüket nem érthető Hazafitársaiknak, — hanem a' völgyből indulván, tiszta fáklya mellett, lassú lépésekkel vezetnék azokat a' bölcsesség dicsó vára felé!! — De mi előtt ilyen munkák nálunk léteznének is: az előadott módon készülendő Physikai munkában, az értelmes, világos előadás, 's ha szükséges volna, némi kitérések, miért ne pótolhatnák ki azoknak hiányát? Sőt miután ilyen munkák léteznének is: mi lehetne nagyobb ösztön azoknak, tanulására, mint ha egy különben világos és érdekes Physikai munkából által láthatnák, hogy a' természetről tiszta 's alapos esméreteket, Philosophia és Mathesis nélkül szerezni nem lehet?

De talán egy illy móddal készülendő munka, Olvasó Közönségünknek mind béketűréséhez, mind erszényéhez nézve, felette is terjedelmes lenne? — Igaz, hogy a' sok beszéddel keveset tanító munkánál nincs unalmasabb; 's röviden sokat mondani értelmesen és világosan is lehet bizonyos maximumig; — de azon túl „brevis esse laboro, obscurus fio.“ Csak azért, hogy terjedelmes valamelly munka, nem szükségképpen unalmas is: sőt az érdekes tárgyaknak egymás-

ból folyó, tiszta, világos előadása igen is kedvessé, 's a' reá fordított időt röviddé teheti. — Ugyan mi lehetne unalmasabb tudni vágyó ember előtt a' Compendiumnál? mellyben némelly tárgyakat csak érintve, másokat félig elő-adva, — kimerítve egyet sem talál. — Kimerítő bór munka még oskolai tanulók kezébe is alkalmasabb volna (értvén ott a' hol tanítanak, nem tanúlatnak); 's a' Tanítók Compendiumait csak azoknak, res angusta domi“-jok, 's az elmaradtaknak szóval sokszoros kipótolhatása menti ki.

De költséges a' bór munka; — az olvasó Közönség pedig egy két könyvért sokat nem örömet fizet; — 's így a' jámbor író, ha kitalálja adni munkáját, fáradsága mellett még pénzét is elveszti. — Ez már olly akadály, melly a' jó munkának bármelley forrón óhajtott létre hozását aligha füstbe nem hajtja. Mert hogy magános író a' Haza szent oltárára mindenét feláldozza, ezt kivánni sem lehet; — 's egy Kazinczit, ezen szempontból is, csak századok szülhetnek. — Kimerítő jó munka, — 's még is ólcsó Könyv: — ezek olly divergens képzetek, mellyeket gyűlpontra téríthető *gór-üveg* (Bugát műszavával élvén) magános író birtokában nincs; hanemha talán a' Magyar Akademia, — nem vévén szorosán a' kiadandó költségek vissza térülését, — a' Haza még igen szegény Physicum Museumát ezzel megajándékozná, — vagy kép nélkül szólván, kimerítő jó munkáknak ólcsón szereztetését eszközlené.

Hátra van még mit szó nélkül hagyni nem lehet, — az óhajtott physikai munkának külsője, vagy szavakból szótt köntöse, — hova tartoznak az Irás-mód és Műszavak. Irás-mód általánosan tiszta, és Magyar kívántatnék; — nem kaczagányos óseink', — nem is konyha-orato-

riánk' szűk, zavaros, iszapos, fzetlen sőt bűdös, — hanem nyelvünknek, a' közelebbi években, lelkes Iróink által mind bővített, mind tisztított kútfejéből merítendő; — jól megjegyezvén, hogy Magyar lenne az, — nem Magyar szavakkal idegen kifejezések, — mellyek az érthetőségnek szerfelett nagy akadályai.—Műszavakat, illetőleg — egy kérdést bátorkodnék feltenni referens, — Ha meg nem sértené a' köz-véleményt; — ezt t. i. vajjon szükséges és kívánatosé minden műszavakat Magyarokkal, vagy is újakkal cserélgetni ki? — Lám más mívelt nemzetek ezt nem tették, 's nem is akarják tenni: pedig nem mondhatnánk, sem azt hogy nyelvünk erre alkalmasabb volna az övéiknél, — sem azt hogy ennek elmulasztása őket a' tudományok mívelésében akadályoztatta volna. Sőt figyelemre méltó, hogy például a' Németeknél, a' műszavakat németre, erőltetve 's általánosan (mert módjával ők is teszik, 's miért ne?) cserélő munkák, éppen ezért, — bármelley jeles tartalmúak legyenek, — például a' Krause „Grundwahrheiten der Wissenschaft“-ja, — kedvességet és keletet nem nyerhetnek. — Ha valamelly idegen műszavat, esmeretes eredeti, vagy eredetileg formált, a' dolog valóságát kifejező, jó hangzású műszóval fel lehet cserélni: ki szólna annak ellene? 's az ilyeneket, mint érthetőség segéllőit, a' régi szokott műszavak *mellett*, de nem *helyett*; köszönettel veszi az olvasó Közönség. De az olyan műszavakkal, mellyeket szintűgy nem ért a' dologhoz még nem értő, mint az idegeneket; — 's mellyeket megtanulni szintannyi fáradságába kerül, mint amazokat, — miért terhelnénk az Olvasót 's Tanulót: — holott így két dolgot adnánk neki, — mert az idegen műszót szintűgy meg kell tanulnia, mint a' *szavait*, ha akár más könyveket is

olvasván a' Tudományban elébb kíván menni, — akár hasznát akarja venni esméreteinek. — Vagy talán elakarjuk szigetelni Hazánkat más mívelt Nemzetektől, hogy se mi azokkal, se azok mi velünk esméreteiket egy könnyen ne közölhessék? Istenőrizzen! Bár legalább a' Tudományokban minden Nemzetek egy nyelven beszélhetnének! És midőn a' műszavakra nézve élhetünk e' szerencsével; 's más Nemzetek ettől magokat megfosztatni nem engedik: nem de nem fonák felfogás, 's káros törekedés é az, ha mi azt gondoljuk, hogy tulajdon műszavaink által, — kizárván a' könnyebb közlekedést, — a' tudományokban elébb haladhatunk; 's ezért erőszakkal Chinai falakat rakunk magunk körül? — A' nyelv olyan *organicus* valami, melly az idegen táplálékokat könnyen elhasonlíthatja; — ne féljünk hogy veszedelmesebb rágást okozzon neki az *elasticitas* mint az *érméczesség*, az *electricitas*, mint a' *berzanyag*, a' *volumen* mint a' *térime*. — Igaz hogy sok régi műszók helyett lehetett volna kezdetben más alkalmasabbakat venni fel: de ha már az idő megszentelte azokat, 's jelentéseiket tulajdonná tette; ha más mívelt Nemzetek tulajdon szavaik közé felvették őket: nekünk akár híven lemásolni azokat (p. o. *gneisz* = koszos, *seminarium* = maglód, *polaritas* = göntzölösség) nevetséges; — akár, bármelly alkalmasokkal kicserélvén, végképen ki akarni küszöbölni, — nem józan nyelv tisztítás volna, hanem a' tudományok művelése ösvényétől félre vezető kártékony újjítás.

Lássuk már mennyiben felel vagy nem felel meg ezen adott képzetnek Tschärner Bóldog Tapasztalati Természet-Tudománya?

Ezen munkácska szerzője (nem a' Fordítóról van most szó) nagyon szorosan vévén a' Ta-

pszichológiai nevet, veszedelmes dilemmába szorította magát. Úgy vélekedvén t. i. hogy munkájában a tapasztalatoknak, vagy is a csupa Tüneteményeknek kell, nem mondom fő, de egyedüli szerepet jádzeni; — azomban látván: hogy némi szemlélődések, és Mathematicai fejtesek nélkül amazokat előadni lehetetlen: hogy még is fő szempontjától messze ne essék, ezeket amazoknak szorosán subordinálja; — 's olly mellékesen, óvakodva, 's hanyagon ereszkedik ezekbe; hogy a' józan, 's meggyőzetést és világos kifejtést váró olvasó ezeket inkább egészen elengedte volna, mintsem a' ki nem merített töredékek érthetlenségén boszúval telve tegye le kezéből ezen bőségnek és szükségnek csuda keverékét. — Tsak néhány példát lássunk, — „ex ungue leonem.“ §. 15, 16. az Atomisták és Dynamisták véleményéből egy kis töredék, — kiemerítés és combinatio nélkül, — 's még is végül ilyen coronis: „az utolsó vélemény egyszerűbb, 's gondolkozási törvényinkel megegyezőbbnek látszik lenni,“ — de miből látszik? — Megfosztá itt a' Szerző mind magát, mind olvasóit minden elvtől, mellyből a' tüneteményeket érthetőleg lehetett vala fejteni; 's nem csuda hogy a' következőkben kerüli, de ez még is botránkoztató, hogy szükségtelennek is állítja a' vizsgálódó magyarázatot.

A' mathematicai fejteseket még gondosabban kerüli, mint a' philosophiai vizsgálódásokat; — 's a' hol ki nem kerülheti, — olly röviden 's zavatosan adja, hogy sem maga a' szerző nem látatik érteni, sem az olvasó nem értheti, p. o. §. 99, 100, az egyenlően siettetett mozgás törvényeit, mellyeket ha a' térnek, időnek és sebességnek egymás eránti viszonyját kifejtette, 's a' közép- és vég-sebességet jól megkülömböztette

volna, igen csekély mathematicus calculussal, még a' mathesishez nem értők előtt is, könnyen felfoghatókká tehetett vala, — úgy öszve zavarja, hogy azt senki meg nem értheti; — 's csak az a' szerencse, hogy azon hibás állítmánytól, mellyet a' 99-dik §-ban ada: „minden rákövetkező másodperczen kétszer annyi tért halad meg, mint a' mennyit az első másodpertzben által haladott“ — a' 100-dik §-ban az olvasót kizavarja.

Ezen mind vi'sgálódás-, mind calculálástóli óvakodás szülte a' *hoczsanások* törvényiról §. 140—141—142 szólló Tarifát is, — mert az előtte és utánna lévő §-ok ugyan az értelmes olvasót ki nem elégíthetik. Több példáit hordani elő a' munka érthetlenségének úntató volna: elég legyen azt jegyezni meg, hogy az egész, az óvakodás hibás elvéből indulván, azt végig híven követi.

A' Fordítóak fáradtsága ugyan méltánylást érdemel: de azt valóban sajnálhatni, hogy fordítása tárgyául nem czélerányosabb munkát választott. — Csak műszavait nem hagyhatni szó nélkül; mellyekre a' feljebb általánosan tett megjegyzéseken kívül, itt különösen azt kell megemlíteni: hogy bármelley szerencsés gyakran a' Fordító a' műszavak kicserélésében, p. o. *inga* = *pendulum*; — de gyakran igen is szerencsétlen, p. o. *bartan* = *zoologia*, — hát barom az ember is, a' hal is 's a' t.? — *mozsanat* = *momentum*, — hát a' momentum mechanicum csak mozgásban képzet? ezeket, 's több e'féle helytelen kicseréléseket jobb lett volna abban hagyni, — 's a' szokott idegen műszót megtartani. —

Tatai András,

Professor.

B.) Külföldi Literatura.**Könyv-*visgálat.***

Neue Historisch-kritische Ansicht über das asiatische Seyn, und das erste europäische Thatenleben der Magyaren von Ludvig Schuhayda, Prediger der evang. Gem. zu Czepléd. Pest. Trattner - Károlyi 1837. m. 8. S. 30.

Nemzeti eredetünk', 's történeteink' dolgában-a' Kritikai értekezéseknek, mellyek a' kéteseket bizonyosították, az esmérteleket ki tüntessék, a' tévedéseket elhárítsák, lévén szükében; Schuhayda Lajos, Czeplédi evangélika vallásu Prédikátornak új Historiai-Kritikai nézeteit erántok annál nagyobb kívánsággal vettem, 's olvastam; minél nagyobb reménységet gerjesztettek a' Budai Német Újsághoz mellékelt közhasznu lapok felőle.

A' Tudományi rendszer azt hozván magával, hogy a' régi tett dolgokra fényt vetni kívánó, mind a' lakhelyet, mellynek színén azok történetek, mind azokat, kik rólok hiteles tudósítást adtanak, jól esmérje, 's a' kifejtülteket igazi álló pontjokból vizsgálja: remélhető volt, hogy új Kritikusunk is az eredeti Historikus tanukat: Herodotot, Periergetes Dienest, Marcianus Heracliust, Priscust, Menandert, Symocatta Theophylactot, Nestort, Abulgasi Bajadurchánt, Timur-Alit, Cheneddint, Helmecczint, Hayton, Bergeront, Hebersteint 's több Görög, Persa, Arabs, Olasz, külföldi Historikusokat is használta; Georgi, Reinegg, Gmelin, Storch H. Lepechin, Lehrberg, Büsching, Pallas P. S. Erdmannn, Schratzenberg, Fischer, Miller, Rysschow. Terleczy, Schletter, Schritzler, kik az oda uta-

zásokat leírták, 's kik az Asiai népek' eredetiről tudós vizsgálódást adtanak, mint Klapproth, Frähn, Sum, Abel-Remusath, de Meyendorf, Ritter, Burgstalli Hammer, Sjörögen, Heumann K. Müller Ferd. H. bizonynyal olvasta, 's megbizonyította legyen.

Melly nagy lön azért álmétkodásom az új Kritikus' nézetiben azoknak se hírét, se nevét, se nyomát nem lelvén; azoknak is, mellyek Práy György Annalisainak közrebocsáttatássok után, 's így majd század óta, Katona István, Engel Christ. Feszler 's több Honi íróink által tudományosan vítattattak, használatát nem találván; sőt mindenütt csak a' kézi könyveknek (Compendien) említésére bökkenvén, 's egyetlen egy eredeti kutfőnek szavait se olvashatván benne!

Ezen okokból új Kritikusunk számos meg nem bizonyított, sőt megbizonyíthatatlan állítványokra vetemedett, mind nemzetünk' eredetére, mind Ásiában, 's Európában viselt dolgokra nézve, sőt oly vádolásokra is, mellyeket a' lelkesebb — nem compendiumista — Történet-Íróink nem érdemlettek a' külföldi világ előtt. Ezekből tartozom valósításúl, 's a' könyv' esmértetéséül némelleyeket kiemelni.

Minekutánna a' nemzeti létel 's élet eránt Luden, tudós Német Írónak, gondolatit az 1. és 2. §-ban magáévá tette; a' harmadikban így szóll: „A' Magyarok' mondai-élete (Fabel-Leben) szinté a' népek' vándorlásáig Asiában telt-el; a' történetit Árpád alatt kezdettek Európában; Hős-Bajnok korok (Helden-Heldent-Zeit) Takson üdejéig tartott; akkor megzendíték mind a' két, napkeleti 's' napnyugoti, birodalmat annyira, hogy erőhatalmaskodássokra nézve a' Gog' és Magog'

jövendőlt érkezésök (Ezech. 38, 8. Apoc. 20, 71) gyanított szélteben.“

Ezek elejénten mindjárt az új Kritikustól alaptalanúl vannak mondva: Hát a' Magyar-város, mellynek düledéki mai napiglan láttatnak Bitunna vizének Kuma folyóba szakadásánál, a' Kaukasusi havasok' éjszaki síkján, Európában, Árpád' üdökorában esik-e? Nem ennek lakosi hivatattak-e Heraclius Császártól Chosroës Persák' Királya ellen segítségül? kiket Nestor, leg-régibb Orosz Iró, nyilván fejez *Ugereknek* nevez, az Ugerek által pedig Magyarokat értvén. (A' mint alább megvilágosúl). Hát Oguz, Tatárok' Kánnya, a' *Magyarok*, Baskirok 's a' t. ellen hadakozván, Európában Árpád' üdökorában csatázott-e?? — Fenn is tarthaták volna-e nemzeti létöket a' számtalan vándorló nepek' közepette hős bajnok vívás nélkül elejétől fogva Ásiában??? Hogy' kezdődhetett tehát a' Magyarok' historiai élete, hős kora, Európában Árpáddal?! — A' napkeleti 's nyugoti birodalmakra rohanásaik' rajzolatára pedig a' Gog és Magog' eljövetelei hasonlításal a' szín igen vastagon van mázolva.

A' 4. §-ban a' legújabb 's leghíresebb hazai történeteink' vizsgálói, ugymond, abban egyeznek-meg mindnyájan. hogy a' Magyarok, *Török-Tatár - eredetűek* (Türkisch - Tartarischen - Ursprungs). — Hogy a' hajdani Partusoktól származtanak, nem hiheti, még inkább nem, hogy valaha Ásiában magán állott Magyar föld (Ungaria Magna) volt volna: mert az Ungaria itt egy közönséges Hegyi tartományt tévén, (ettől Gora-Hegy-hegylánczi) egy különös nemzettől lakott földre szorítatik. A' historia egy külömb külömb török-tatár Mongolokkal és Kunokkal vegyes, nemzetségekből 's népekből állott országra mutat, mellynek önkényes uralkodóji Kagánoknak, nagy

Tud. Gyűjt. III. Köt. 1837. 8

Kánoknak nevezettek Ásiának magasb részén az Arany-hegy (Altai) környékén 551-dik esztendődtől fogva.“

De: hogy a' legújabb leghíresebb Historiographusok *egyetértőleg* a' Magyarokat Török-tartar fajuaoknak tartanak, csak egy szóval se bizonyítá bé; sőt magával ellenkezik, jelentvén, hogy Saffarik P. I. (Star. Slow nevezetű munkájában §. 5. 30. 1) a' Magyarokat a' Finnusoktól származtattya (l. a' 14-dik lapon). Ezen egyetértés tehát költemény. Legjelesebb Historikusaink Katona István, Pray György, Desericzki Incze, a' Magyarokat a' sok ivadékokra terjedt Khunokkal tartják egy származásuaknak, 's a' Parthusokkal és Finnusokkal annyira rokonoknak, mennyire ezek *főképp* Kun eredetűek; úgy szinte a' mai Törököknek törzsök nemzetségök is; ellenben a' Tatárokkal 's Mongolokkal atyafiságokat tagadják (lásd: de auitis Magyarorum ac Chunorum Jasonumque Hungariae Accolarum sedibus et initiis. Budae 1830) De tagadják a' Tatároknak 's Mongoloknak a' Törökökkel azon egy törzsökből származásokat a' külföldi legújabb Tudósok is: lásd: Versuch über die Tatarischen Sprachen von Wilh. Scholt. Berlin 1836. Ios. Hammer. Wiener Jarhb. der Literatur LXXVI. Band. I. 188—9.

A' Magyarok' egykori lakföldre Volga és Ural vizek között Ásiában, melynek neve „Ungaria magna“ semmi kétséget sem szenved: nem csak régi íróinktól állíttatván, hanem számos oda utazottaktól is megbizonyítatva lévén: Keza Simon (P. I. cap. 5.) így mond: „Scythicum regnum (in Asia) comprehensione una cingitur, sed in regna tria dividitur: — Bascardiam (Baschiriam) Dentiam et *Mogoriam* dividi — ab oriente Juhrianorum regnum, et post haec Tarsiam (Tarta-

riam) tandem Mongoliam jungi.“ Chronicon autem M. S. Budense, quod explicit anno ante caedem Carolo Roberto R. H. intentatam: „Scythia (auita Hungarorum Sedes) in Pascardiam (Baschiriam) Dentiam et *Mogoriam* dividitur.“ Ott kereste fel azokat Julian Dominicanus szerzetes is a Tatár pusztítás előtt: „Frater Julianus inuenit eos iuxta fluvium magnum Etil (Volgam) supra Bulgariam magnam (Gubernium Kasanense). — Gens Tartara vicina est eis ad orientem; ultra terram Tartarorum est gens multa nimis (Mongolum) quae de terra sua exire proponit, pugnanturi cum omnibus aliis, qui eis resistere voluerint, et vastaturi omnia regna, quaecunque poterunt subiugare. Terra Ruthenorum est media inter Ungaros Christianos et hos. — Omnino habebant Hungaricum idioma, et intelligebant eum, et ipse eos.“ — A Plano Carpini János 1246-ban: „Terra Tartarorum (Mongolum) positam habet ab oriente terram Kitaiorum (Sinensium) et etiam Solangorum (Buchariam magnam) a meridie sunt Saracenorum; inter occidentem et meridiem Hungarorum. — Tartari-Mongoles iverunt in terram Morduanorum, et hos bello vicerunt. Inde procedentes ad aquilonem adhuc contra Bascart, hoc est: *Hungariam magnam*, eos etiam devicerunt.“ Ascellinus de anno eodem: „Cumania magna trans Volgam ad aquilonem, immediate post Russiam habet Morduinis, Bileros, idest magnam Bulgariam, Bastarcos, idest: *Magnam Hungariam*; post Bastarceos Parosytas et Samogetas“ — Rubriquis Wilh. 1252-ben „De Moxel et maiore Bulgaria, et Pascatir, quae est *maior Hungaria*, et Kersis, quae omnes sunt regiones ad aquilonem, et plenae syluis, — et aliis multis regionibus ad latus aquilonare, adducantur eis (Tartaro-Mogolibus) pelles pretiosae multi

generis, quas nusquam vidi in partibus nostris.“
V. Cod. Dipl. Hung. Tomo IV. vol. I. et II. Több
más útaxók' tanuságiról, rövidség okáért, említést
tennem szükségtelen.

Ugoria máskép *Hugoria*, *Jugoria*, *Juhria*,
a' különböző nyelvek szerént, nem az *Altai* hanem
Urali hegyláncz körül feküdt, Kámá, és Oby folyó-
kon tul: ide helyhezteté a' VII-dik században
élt Symocatta Theophilact. az ó nagy *Ogor* nem-
zetségét; *) ide az Ós Nestor is az ó *Ugrica* és
Bolgarica tartományait a' Tsudiak, Permichkek,
Pecserék, és Jamerek' lakhelyeivel együtt, a' régi
Nemzetek' tábláján; **) ide jegyzék azt régi íróink
is: „regno Scythico ab oriente regnum *Juriano-*
rum iungi, post haec Tartariam, tandem Mongo-
liam“ mond Kezai Simon l. c. Ide helyheztetik
azt az újabb írók is: „Richtiger bestimmt wohl
Lehrberg in seinen Untersuchungen über dieses
Land die Lage derselben auf folgende Weise.
Er sagt, das alte *Jugrien* lag nicht in Europäi-
schem Russland, sondern an der ostseite des
Ural vom 56. bis zum 67-o N. Br. *ostwärts über*
den Obi hinaus bis zum Flusse Naddym, der in
den obischen Busen geht, und bis zum Agan,
der sich oberhalb Surgut in den Obi ergiesst. Es
gehörten also dazu Landschaften am unteren
Irtisch, an der Tawda, Tura, Tschussowaja, im
Süden von Tartarischem Gebiete begrenzt, im
Norden von dem Lande der ehemaligen Samoje-

*) „Fuit *Ogor* gens tum numero, tum exercitatione va-
lidissima. Haec in Oriente ad fluvium Til (Ethil)
accolit, quem Turcae nigrum appellare solent; ejus
vetustissimi Principes Var et Cheunni vocabantur,
a quibus etiam nonnullae earum gentium adepti sunt
appellationem, ut Var (Avares) et Chunni nomina-
rentur“ edit Nieburn. 1834. p. 283-4.

**) Edit Scherer p. 40.

den: es war demnach nicht unbeträchtlicher Theil des jetzigen Gonvernements Tobolsk und Perm, ungefähr ein Gebiet von 10,000 Meilen.“ Lehrberg Unters. S. 4. 6. 7. 10. Miller Ferd. H. der Ugrische Volkstamm S. 109. Hogy az Ogoria, Ugoria, Jugoria Ország az Altai hegynél feküdt légyen, senkinek se jutott eszébe új Kritikusunkon kívül.

Ezen Ugoria, vagy Jugoria, Juhria Ország' részének tekintetett a' Magyar lakhely is: a' már említettem Simocatta Theophylact. az Ogorokat nyilván Kun, Avar, és rokon nemzetségeknek vallja; — itt laktatatta hajdan a' Magyarokat Constantinus biboros Császár is: „Sciendum est a Principio ad Atel (Volga) et Geich (Jaik) flumina habitasse, iisque *conterminos fuisse illos, qui Mazari (Magyari) atque Vzi (Cumani) cognominantur*“ de adm. Imp. cap. XXVIII. Innét származtatták a' Magyarokat az útazók is: „Sciunt per revelationem antiquorum, quod isti (moderni) Hungari ab ipsis descenderunt“ mond Julian Szerzetes. „Postquam ivimus duodecim diebus ab Etilia (Volga) inuenimus magnum flumen, quod vocant Jagag (Jaik) et venit ab Aquilone de terra Pascatir.“ „De illa regione Pascatir exierunt Hunni, qui postea dicti sunt Hungari;“ mond a' Plano Carpini János 's a' t. Ezt valósítja a' XVI-dik század' elején Moskauba küldött követünk Heberstein Báró is: „Jugaria, seu Juhra, ut Rutheni per Aspirationem pronunciant. — Hoc est Juharia, ex qua olim Hungari progressi, Pannoniam occuparunt.“ Ezt bizonyítják az ott maiglan fennmaradott maradékaik is: az Ugritzák és Vogulok: „Fluvium Obi Uuogolici et Vgritzschi accolunt“ mond azon Heberstein Báró: Rerum Moscoui. comment. Basileae A. 1571 fol. p. 85. 84. „Das Volk, welches jetzt in den

Städten Tjumen, und Turinsk an der Tura den Namen der Wogulen und der Obischen Ostjaken führt, oder beide, sind als nahe verwandte Zweige, die Abkömmlinge des gemeinsamen Völkertammes in dem alten Lande *Jugrien*“ Pallas Reisen durch versch. Provin. III. S. 38. 56. Müller *Fer. H. l.c.*

Ezen eredeti fészkökből kettős kivándorlások van tudva az Ugor-Magyaroknak : az első, úgy látszik, a' népek' kiköltözködésök' tájában a' Caspium tengeren innét a' Caucasusi síkságra, a' Bituma és Kuma folyók mellékére: mert már ötödik században itt találtattak az Uger-Magyarok: Menander így tudósít: „Zemarchus autem per arenosa paludis iter faciens per decem dies loca praerupta praetergressus attigit ripas non solum fluminis Heich, sed etiam Daich, et rursus paludes Attilam (Etil, Volgam) inde ad *Huguros*“ edit. Ven. p. 70. Paris, p. 99. Hogy ezen itt lakott Hugurok, Ugor-Magyarok voltak, észrevette már Cantoclarus Kár. I. in notis ad Menandrum. Ide helyhez teti az örmény Historikus Choren, Moses is az ő Guda-Magarait. *) Ezek mentek segítségül Heraclius Császárnak Chosroës Persa Király ellen; mellyről Theophanes Chronographus így tudósít: „Heraclius Augustus cum per Lazorum provinciam in Persidem, a cuius rege Chosroë bello dissidebat, irrupere conaretur, indidem Legatos cum donis ad Turcorum Principem destinat, quibus cum ad belli contra Persas societatem alliceret; is statim a mense Septembri (Anno Heraclii XVII. Christi 618) copias cum Duce Imperatori tradit. Quibuscum in Persidem

*) „Hae autem gentes plurimae Sarmatiam alteram incolunt: Chaziri — Huni — *Guda-Makari*, *Massagetae*“ edit. Lond. p. 356.

irrupens oppida subuertit, atque ignis delubra prosternit. — Turci vero incumbentem hiemem prospicientes, — societate belli deserta redierant.“ edit. Ven. p. 296. edit Paris p. 309—10. Hogy itt a' Turkusok alatt az Ugor-Magyarokat kell értenünk, világosítja az ós Nestor: „Hieraus kamen die weissen Ugren — diese Ugren fiengen an unter Herrschaft des Zarn Iraklis bekannt zu werden, welcher mit dem Persischen Zaren Chosroa Krieg geführt hatte.“ 's tölök nevezettek a' Kaukasusi Havasok *Ugoriak*nak is: ugyan ó; edit. Scherer p. 45. 41. edit. Schlötzer An. 11. p. 46. Ezen Hugro-Magyarokat esmérte Jordanes Hunugarusok' nevezete alatt: „*Hunoguri* autem hinc sunt noti: quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium, quorum mansionem primum esse in Scythiae solo iuxta Maeotidem novimus“ — de rebus Geticis cap. VI. De legbizonyosabb tanúságnak szolgál lak helyök *Magyar* név alatt: „Vbi fluvius Cuma amnem Bytunam recipit, etiam nunc vrbis rudera visuntur, quam incolae Madschar, hoc est: Magyar nominant. Vetus illic Hungarorum sedes.“ Coll. rer. Russic Tom. IV p. 22. és 154. Ismét: Magyar olim degebant in planis sub Caucasiis montibus versus Septemtrionem.“ Ott. I. 152. Priscus Rhetor szerént az Akatzirok lakhelyét foglalták el, 's birták: „Circa id tempus (quo Gensericus Orientalibus Romanis foedere iunctus Italiam vastabat) legatos ad orientales Romanos miserunt Saraguri, Urogi, et *Hunoguri*. Hae gentes propriis sedibus eiectae commissa pugna cum Sibiris, quos expulerant Auares, Hunnos *Acatyros* adorti erant, et coniunctis viribus, multis praeliis initis, gentem devicerunt.“ edit. Ven. p. 29. Paris. p. 44—3.

A' Magyaroknak a' másodszeri kiköltözése

Ugoriából, Lebediába (Ekatarinoszlawi Gouvernement) innét Atelkuzuba (Moldvába, Bessarabiába, Havasalföldre) 's végre Pannoniába a' IX-dik század' vége felé történt: mellyről így mondanak honi Iróink: Anno Dominicae Incarnationis DCCCLXXXIII. sicut in annalibus continentur chronicis, septem principales personae, qui Hetumoger vocantur, egressi sunt de terra Scythica versus occidentem. Inter quos Almus Dux, filius Ugeg, de genere Magog, Dominus et Consiliarius eorum, una cum vxore sua et filio suo Arpád, nec non cum multitudine magna populorum, non numerata foederatorum, de eadem regione egressus est. Venientes autem dies *plurimos* per deserta loca, et fluvium Etil, (Volgam) super Tulbon sedentes, ritu paganismo, transnaverunt, in Bussiam, quae Susudal vocatur, venerunt.“ etc. Belae N. R. H. Notarius cap VII. „A. DCCCLXXVIII. ab incarnatione Domini, Huni, sine Hungari, denuo ingressi Pannoniam, transierunt per regna Bessorum, Alborum Cumanorum et Civitatem Kio, et deinde in fluvio Vng vocato, ubi castrum fundauere resederunt.“ Simon de Keza L. II. cap. I. Lásd Thuróczi Kronikáját is P. II. cap. I. A' Magyaroknak, kiket külömbség okáért fejéreknek nevez. Kio városánál átmenttökről emlékezik az ós Nestor is: „Hieraus kamen die weissen Ugren — giengen Kiew vorbei — und eroberten das Slavische Land, nach dem sie die Wolochen vertrieben hatten.“ Edit. Schen p. 45—6. Ezt valósítják az Útazók' is: mint felebb láttuk. A' biborban született Constantin Császár' tudósítása úgy is eléggé esméretes az új Kritikusnak; de kijöveleket 851—65-re igen oktanul számíttya: mert akkor IV. Leo, 's Arnulf Császárok, se Simon Bolgár Király nem országlottak.

Azon új Kritikusnak a' Turkusok' nevérol,
's eredetökröl sincsen helyes esmérete: megvilágosítá azt a' napkeleti nyelvekben igen jártos,
's nagy tudományú Hammer József: a' Volgán
's Kaspium tengeren túli pusztákon vándorló népeket esmerte Herodot már ezen nevék alatt Jürük (*Ιυρκαί*) „Post hanc solitudinem declinantes magis ad ventum subsolanum incolunt Thyssagetae, natio coppiosa et propria, et e venatu victitans. His contigui et in iisdem habitantes locis sunt, quibus inditum nomen est *Jyrcae*, et ipsi e venatione victitantes.“ Herodot. l. IV. n. 22. A' Jirke, Jürük nevekböl származott a' görög *Turka*, 's idegen Török nevezet; 's minden csapatonként vándorló, vadászatból élödő népekre kiterjedett. Az Altai hegy körül letelepedett Turka nemzet, minekutánna Sinai birodalom' határiból elüzetett, a' Kun (Hiongnu) nemzetnek, Kaji nemzetségéböl származott sarjadéka volt. L. Wiener Jahrbücher d. Literat. LXXVI. Band. S. 188—90. A' mi Magyar őseink ellenben honi Jurkák, Turkák voltak; az igazi Jurkák', Turkák' magánosságiban vándor-Pásztor életet üzven, melyet üztek az ő maradékaik is: „Idioma Pascatic et Hungarorum idem est, et sunt Pastores sine aliqua Civitate. Et contiguatur majori Bulgariae ab occidente. De illa regione exierunt Hunni, qui postea dicti sunt Hungari. Quod scio de terra Pascatic, scio per FF. Praedicatorum, qui fuerunt illuc ante aduentum Tartarorum“ mond Carpini János l. c. A' miket tehát az új Kritikus az Altai Turkusokról (Hoikei Kunokról) vall, az 5—8-dik §§-ban Magyar őseink' történetéhez nem tartoznak; hogy az ő féleiek voltak, meg nem igazulván.

A' miket a' 9dik §-ban öszvehordott részint helytelenek, részint valótlanok: hogy Magyar

őseinknek Ugóriában tulajdon értelmű Országok, és Mochan nevű Kánjok volt légyen; ezt tudtomra egyik Historikusunk se állítá: hogy is lehetett volna, minekutánna illy fejedelmet illető név se volt nyelvökben? A' Chagán=Kán, arabs; a' Király görög, a' Vajda Boëvod, Orosz, 's így mind idegen eredetű szavak. De innét nem következik, hogy Ugóriában a' többek között egy különös, mástól független nemzetet nem tehetek, 's nem tettek; legalább a' régi Históriákból ellenkezőt nem bizonyíthatni. A' kik közelebb esmérték, másképen emlékeznek rólok: A' bölcs (IV-dik) Leo Császár így mond: *Haec gens virorum copia florens, ingenua et libera.* "Fia pedig Constantin imígy; „Turco-Magyarí Principem indigenam, vel *alienigenam*; habuerunt nunquam, sed erant inter ipsos Boëbodi (Duces) quidem“ l. c. Ezek az ő magán álló függetlenségök' bizonyági maradnak mind addig, míg az új Kritikus-tól meg nem czáfoltatnak. Azzal, hogy Lebediában a' Kazarok' Kánjának szövetségesi voltak, 's tanácsára Fejedelmet (*αρχοντα*) választának magoknak, alattvalóji nem lettek.

Midón a' *Hungaria magna* ország' voltát álmoknak, bomlott agy' költeményének vallja, a' Historiai igazság ellen tusakodik: láták azt, 's megemértették külömbféle utazók, és írók: lakosinak nyelvök eggyező volt a' Magyarokéval: „Frater Julianus invenit eos juxta magnum fluminem Ethil. — Omnino habebant Hungarorum idioma: et intelligebant eum et ipse eos. — Idioma *Pascatir* et Hungarorum idem est. — Pater e societate Jesu, natione Hungarus, a Turcis captus, per hos ad Tartaros, apud Volgam, venum datus, retulit postea literis Romam perscriptis, hoc exilio se in Patriam eiectum esse: reperisse se ibidem homines eodem, quo Hungari, utentes idiomate,

planeque eos, a quibus Hungari quondam processisse videntur.“ De initio et progressu religionis apud Blinenses. Edit. Vien A. 1605. Aeneas Silivius (II. Pius Pápa) pedig azt vallyá: Noster Veronensis, quem supra diximus ad ortum Tanais perevenisse, rétulit populos in Asiatica Scythia, non longe a Tanai, sedes habere, quorum eadem lingua sit, cum Hungaris Pannoniam incolentibus.“ In II. Asiae parte cap. 29. Azért is a' Romai Pápák e' földekre magyar nyelvű szerzeteseket küldözgettek az evangelium-hirdetésre. Sőt a' Vogulok és Condiniczek mai napiglan tulajdon nyelvökkel a' Magyarokéval leginkább egyeznek: L. Práy: Diss. Historico Critica §. V. Mivel a' Tatárok, Mongolok, és Turkománok ellenben: némelly közös szókat kivévén, nem egyeznek; csalhatatlan jele ez az ő különböző fajtságoknak. Hogy tehát a' Magyar nyelv semmi napkeleti nyelvvel se egyező: igazságtalanul van mondva.

Hogy a' Paczinaczitáktól üzettetve két ellenkező tájjékokra, napkeletre Persiába, és napnyugotra Pannoniába osztolt népcsoportokból, csak a' napnyugotiak *kezdettek Magyaroknak* neveztetni; 's csak ekkor kezdett légyen tulajdonképp a' *Magyar Nemzet*: a' miket az új Kritikus hánytorgat a' 10-dik §-ban: nem különben költemény: hát az Örmény Cheronei Mosesnél már az ötödik században nem fordul-e elő a' *Magyar* nevezet? Lásd felebb. Hát a' biborban született Constantin Császár a' Volga, Jaik közötti régi lakosok között nem említi-e a' *Magyarokat* is? Hát Abulgazi Ochuz' Tatár Kán' üdeje korában nem említi-e már a' Magyarokat is?? Lásd ismét felebb. Hihetetlen is, hogy őseink akár Török, akár Tatár, akár Mogol, akár Ugor nevöket, kikké tenne őket örömet az új

Kritikus, elváltoztatták volna magok: minekutána az annyiszor, olly messzire költözködött Kunok, Vandalok, Gotthok, Vlachok, (Oláhok) eredeti nevöket megtartották. — Az Europai nemzetek azt tudatlanságból nem említették; mellyel őseinket nem vádolhatni; tudták azt a' szomszéd nemzetek, a' Persák, Örmények, Törökök, Tatárok, Arabsok, kik őket csupán *Magyaroknak* nevezték, és nevezik állhatatosan. Ha más lett volna eredeti nevök, bizonyára hős szomszédjaiktól megtudatott volna. A' napkeletre, Persiába, tért felejik magyar névvel különböztettek-e meg, vagy se, tudtul nincsen: az bizonyos: a' Pannoniai Magyarokkal közöskedésben élni meg nem szűntek, azon bíborban született Constantin Császár' tanusága szerént; de adm. Imp. cap. XXXVIII.

Hosszas lenne az uj Kritikus nézetit a' többi czikkelyekben is vizsgálóra vonnunk: ezeknek mindenike fontos észrevételeket kívánna. A' mondottakból szelleme, 's munkájához, mellyhez kapott, készületlensége, kitetszik eléggé. Tudománytalan Kritikusainknak, kik nélkül úgy se szükölködünk, számát eggyel nevelte. Igazi Kritikusaink voltak Práy György, Katona István, Cornides Daniel, Engel Christian 's a' t. de fájdalom! példájok követetlenül maradt. Sajnálhatni, hogy literaturánk' becsét Benkovics Mihállal Schuhajda Lajos Úr a' külföldieknél csak kissebbíteni fogja!

Fejér György.

A' magyar tud. társaság' költségén megjelent munkák:

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre boesátá a' m. t. társasaság. NÉMET-MAGYAR RÉSZ. Budán, 1835. kis 8. rét, IV. és 846 lap, három három oszlopra.

- PHILOSOPHIAI MŰSZÓTÁR.** Közre bocsátja a' m. t. társaság. VIII. és 212 lap. Budán, 1834. nagy 8-rét.
- PHILOSOPHIAI PÁLYAMUNKÁK.** Kiadja a' m. t. társaság. Első kötet. Almási Balogh Pál' felelete a' m. t. ezen kérdésére: „Tudományos művelődésünk' története időszakonként mit terjeszt elénkbe a' philosophia' állapotja iránt; és tekintvén a' philosophiát, miben 's mi okra nézve vagyunk hátrább némelly nemzeteknél?“ XVI. és 211 lap. Budán, 1825. nagy 8-ad rét.
- MATHEMATIKAI MŰSZÓTÁR.** Közre bocsátja a' m. t. társaság. VIII. és 120 lap. Budán, 1834. 8-rét.
- A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMEL.** Irta György Sándor. Első kötet. Budán, n. 4-ed rétb. 124 lap.
- A' TERMÉSZETES SZÁMOK' LOGARITHMAI** 1-től 108,000-ig. Szerkeztető Babbage Károly. Stereotyp, harmadik kiadás Nagy Károly, m. t. társ. I. tag' ügyelése alatt. XIV. és 202 lap. London; a' m. tudós t. költségével 18 legnagyobb. kir. 8-rétb.
- HORATIUS LEVELEI.** Fordítá Kis János. Az eredeti textussal Döving szerint, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel Kazinczy Ferencz által. 455 lap. Pesten, 1833. n. 8-rét.
- ROMAI CLASSICUSOK,** magyar fordításokban. Kiadja a' m. t. társaság. Első kötet C. C. Sallustius' épen maradt minden munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz. 256. I. Budán. n. 8-rét.
- FENYÍTŐ TÖRVÉNYSZÉKI MAGYAR TÖRVÉNY.** Deák eredetie után fejtegette Szlemenics Pál (tekintettel a' legújabb törvényekre.) 227 lap. Budán, n. 8-ad rét.
- SZEBÉSZSÉG,** melyet előadási kézi könyvül kiadott D. Chelius J. M. Fordítá D. Bugát Pál. Első kötet 360 lap.
- ELSŐ OKTATÁSRA SZOLGÁLÓ KÉZI - KÖMIV,** vagyis a' legszükségesebb tudományok' öszvesége, vallási különbség nélkül minden tanítók 's tanulók' számára készült. 's a' m. t. társaság által első rendű Marczibányi Lajos' jutalommal koszorúzott pályamunka. Irta Edvi Illés Pál. Budán, 8.
- KAZINCZY FERENCZ'** eredeti munkái. Első kötet. Póctai munkái XX. és 305 lap. Budán, 1836. nagy 12 rét.

MAGYAR JÁTÉKSZÍNI MEGJUTALMAZOTT FELELETEK, a' m. t. társaságnak 1833-beli ezen kérdésére: Miképen lehetne a' magyar játékszínt Budapesten állandóan megalapítani? (Fay, Kállay és Jakab feleleteik). VI. és 106 lap. Buda, 1834.

EREDETI JÁTÉKSZÍN. Kiadja a' m. tud. társaság.

- I. **V é r n á s z** (Első pályadíjt nyert) szomorújáték 5 felv. Irta Vörösmarty Mihály. —
- II. **Tirus** (Második pályadíjt nyert) szomorújáték 5 felv. szerzője Horvath Cyrill. 144 lap, Budán 12-ed rét.
- III. **Falusi lakodalom.** (Másod karbeli jutalom —) vígjáték 3 felv. Irta Jakab István. 123 lap. Budán, 1834. 12-rét.
- IV. **Átok.** Drámai költemény. Irta Tóth Lőrincz, 1741. Budán, 1835. 12-rét.
- V. **Zsarnok apa.** Dráma öt felv. Irta Jzka István 114 lap. Budán, 1834. 12-rét.

Külföldi játékszín. Kiadja a' magyar tudós társaság.

- I. **Iphigenia Taurisban.** Dráma Goethetől Fordította Kis János. 12-rét. Pesten 1833.
- IV. **A' játék os.** Dráma Ifflandtól. Ford. Thaller István. 163 lap. Budán, 12-rét.
- V. **Alzir.** Szomorújáték, Voltairetól. Ford. francziából Jakab István. 92 lap. Budán, 1834. 12-rét.
- VI. **Tancred.** Szomorújáték, Voltairetól. Ford. Francz. Arvay Gergely. 109 lap. Budán, 1834. 12-rét.
- VII. **A' bot-csinálta doctor.** Vígjáték Molieretől. Ford. francziából Kazinczy Ferencz. 74 lap. Budán 1824. 12-rét.
- VIII. **Barnhelmi Minna.** Vígjáték Lessingtől. Ford. Kazinczy Ferencz. 146 lap. Budán, 1834. 12-rét.
- IX. **Turandot.** Tragicomödia, Gozzi után Schiller. Ford. Gáthy János. 160 lap. Budán, 1835. 12-rét.
- X. **A' végrendelet.** Dráma öt felvonásban Ifflandtól. Fordította Külkey Henrik. 166 lap. Budán, 1835. 12-rét.
- XI. **Orestes.** Szomorújáték öt felvon. Alfieritől. Ford. olaszról Császár Ferencz. 107 lap. Budán, 1836. 12-rét.

- XII. Sofonisba. Szomorújáték öt felvonásban Alfieri-től. Fordította olaszból Csaszar Ferencz. 72 lap. Budán, 1836. 12-rét.
- XIII. Messzinai hölgy. Szomorújáték öt felvonásban Schillertől. Ford. Szenvey József, 201 lap. Budán, 1836. 12-rét.
-

Trattner és Károlyi Könyvnyomtató-Intézetében megjelent új könyvek:

- 20.) Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1837. 8ad rét.
- 21.) Szent Biblia azaz Istennek O és Új Testamentumában foglaltatott egész Szent Írás, fordította Károli Gáspár Gönczi Predikátor, és a' Kassa Völgyén lévő Ekkleziák' Esperestje. nagy 8ad rétben XXIII-dik kiadás. 172 $\frac{1}{2}$ ív. —
- 22.) Magyar Ország, 's a' hozzá kapcsolt Tartományoknak mostani állapotja Statistikai és Geographiai tekintetben kiadta Fényes Elek, Második kötet, n. 8ad rét lap. 680.
- 23.) Doctrina Religionis Christiano-Catholicae quam in usum Academicae Juventutis elucubravit Franciscus Szaniszló, Cath. Eccl. M. Varad. L. R. Canonicus, SS. Theol. Doctor, ad Reg. Scient. univers. Pest. Orator Sacer et Doctrinae Religionis Professor P. O. Incl. Facult. Theol. Memb. Colleg. Tomus II. Partem specialem complectens. Editio secunda, novis curis recognita, emendata et aucta. Pesthini, 1837. 8ad rét lap. 456.
- 24.) A' Magyar magános Polgári Törvény, Grusz Antal után magyarítá Szekrényesy Endre ügyvéd. Pesten, 1837. lap. 272.
-

III. Kötet Foglálata.

I. Értekezések.

- 1) Névtelen. Szó, hang. 3. lap.
- 2) Vállas A. phil. Dr. Logarithmokról. 40. lap.
- 3) Borsodi. Ösmérd a' vizet 's annak erejét. 88. lap.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvesmértetés.

Észrevételek illy ezzimű könyvre: „Tapasztalási Természet-
Tudomány, Tschärner Bóldogból fordítva Bugát Pál által.
I. Kötet. Budán. 1836.“ 62. lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Neue Historisch Kritische Ansicht über das asiatische Seyn
und das Europäische Thatenleben der Magyaren von Lud-
vig Schuhayda, Prediger der evang. Gem. zu Czegléd. Pest,
Trattner-Károlyi 1837. in 8. S. 30. 111. lap.

A' magyar tud. társaság' költségén megjelent munkák. 124. lap
*Trattner és Károlyi Könyvnyomtató-Intézetében megjelent
Új Könyvek.*

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűj-
teményt alkalmas munkáikkal elősegítik,
tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négyszorinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,

tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' be-
küldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak
magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisz-
tán, csinosan és hibátlanul leirassanak;
bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Iró-
kat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alól-
irtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy
8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borí-
tékban adatik ki, mellyre itt helyben, vagy al-
kalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán
elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben
az Előfizetés.

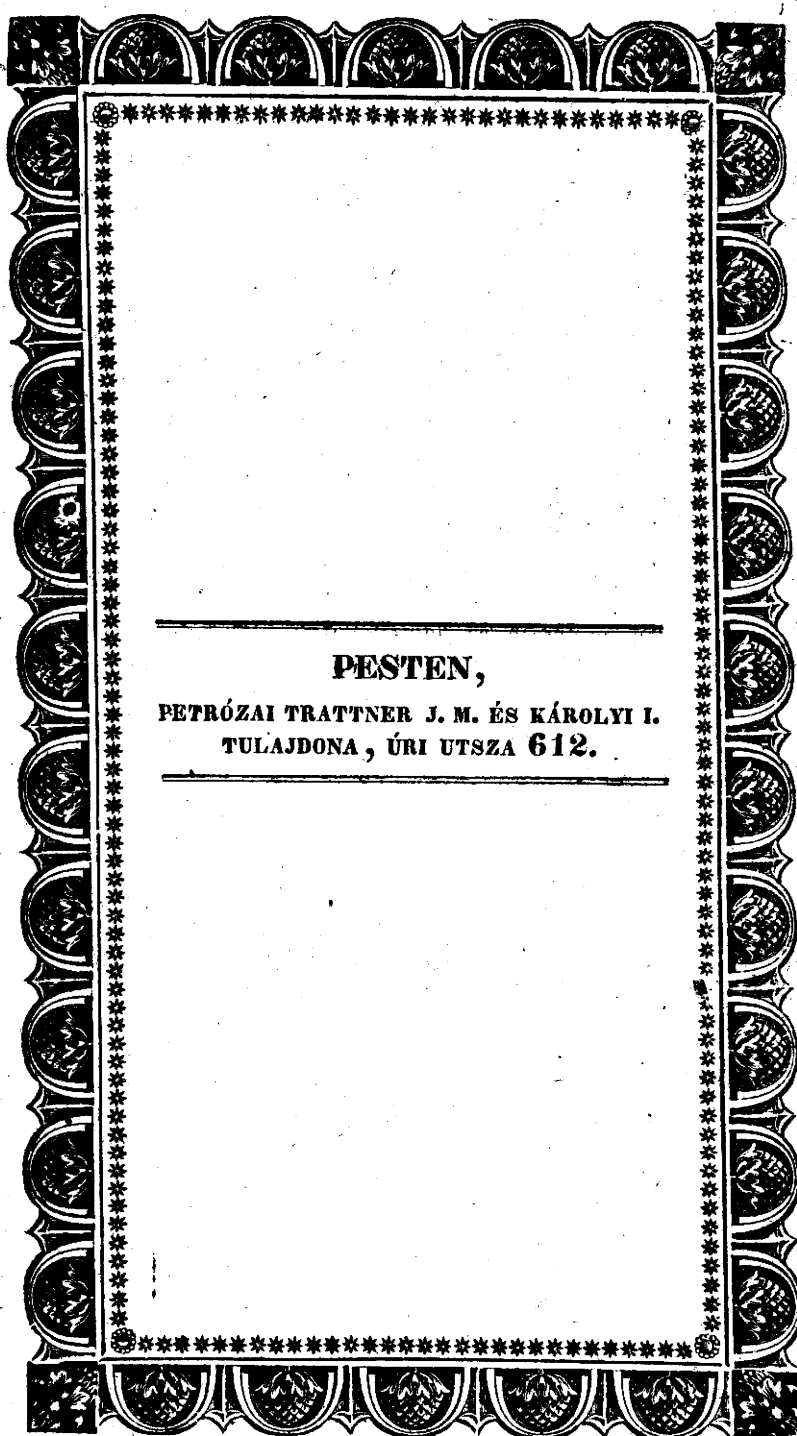
Pesten, Martius 1837.

Petrócai Trattner J. M.

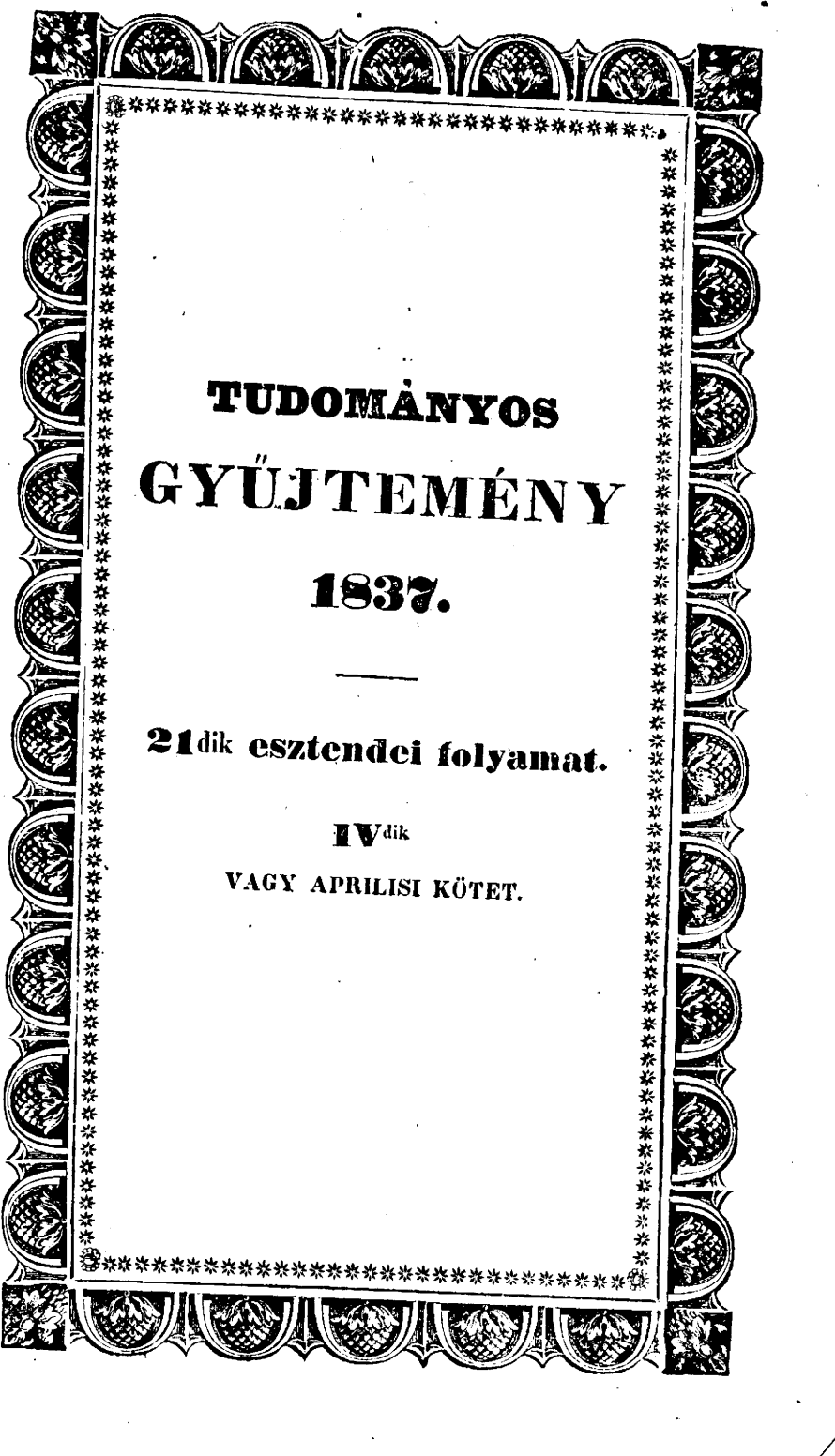
és

Károlyi István m. k.

**A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.**

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY**

1837.

21dik esztendei folyamata.

IVdik

VAGY APRILISI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatározatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet leírásit magokban foglalják.**
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmertései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tevételesedését eszközlik.**
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtétélek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybéli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félék iránt.**

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1837.

IV^{dik} KÖTET.

21dik esztendei

Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner - Károlyi Tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értekezések.

I.

A' csillagok esmértetése.

(Folytatása 's vége.)

G.

*A' csillagzatok *) vagy csillagképek.*

Nehéz feladat volt, az égen elszórt 's egymáshoz annyira hasonlító sok csillagokat megkülönböztetni, megszámlálni, elnevezni és emlékezetben megtartani. Ennek megfejtése az óskor' **) érdeme. Nem tudhatni, mellyik nemzet kezdette az egymáshoz közel álló égi testeket legelőször bizonyos figurákba foglalni; annyi igaz, hogy erre leginkább a' baromórzés 's földművellet nyújthatott alkalmat. Ez a' találmány általában a' *Chaldäu-*

*) Csillagzat alatt csillag csoport; csillag alatt pedig csak egyes égi test értetődik.

**) Némelly csillag képek már a' Sz. írásban is megemlíttetnek, minéműek a' Gönczöl' szekere, a' kaszás és a' Fiastyúk. *Jób IX, 9. XXXVIII, 31. 32. Amós V, 8.*

soknak tulajdonítottatik, kik sok jeles bölcsekkel dicsekedtek. E' részben a' *Fenicziaiak* 's *Chinaiak* sem voltak utolsók, mert náluk a' Nappal együtt kelő 's nyugvó csillagok azon évszakban mintegy Naptár (*kalendárium*) gyanánt szolgáltak. Minden esetre fölötte régi találmánynak kell lennie, mert azok a' Francia tudósok, kik 1798-ban *Bonaparte Napoleon*' vezérlete alatt Egyiptusba útaztak, valamelly *Isis*' templomában egy *állatkört* — egyiptomi izlésben lerajzoltatva lelének. *Fourier* egy szemtanú felőle azt erősíti, hogy azon szent hajléknak az előtt 15 ezer évvel kellett építtetnie, mint ő a' Napnak a' Rákjegybenei állásából (az irt *Zodiakus* ezzel kezdődik) 's más hiteles emlékjelekből következtet. Mennyi idő kívántatott ahoz, míg az emberek erre az esméretre eljuthattak.

Az állatkört az Egyiptusiaktól a' Görögök tanulták-el; ezektől a' Rómaiak kölcsönözik; onnét az Arabokhoz *), 's azoktól mi hozzánk jött által. *Hipparchus*, Görög egész vagy csillagász volt az első, ki *Alexandriában* Kr. sz. előtt 150 évvel minden előtte esmeretes csillagok' lajstromát **) öszveszerkeszté, a' maga által készített műszereknel fogva viszonos álladalmait megvizsgálván,

*) Az Arabok 800-tól 1300-dik esztendeig Kr. sz. u'án, melly időszakaszban a' tudományok Európában nagyon megcsökkentek, a' csillagászatra különösen nagy szorgalmat fordítanak (Spanyolországban *Cordubán* kívül 14 akadémiajuk volt); 's ez az oka, hogy több csillagoknak Arab neveik, valamint az általuk feltalált Arab számok is meghagyatván dívatban maradtak.

**) E' felől ama' nagy tudományú idősb *Plinius* (in *Hist. nat.* L. II, cap. 26) ime így fejezé-ki magát: „Ausus rem etiam Deo improbam, annumerare posteris stellas, coelo in haereditatem cunctis relicto.“

's minden csillagképben az égi testeknek számát, helyét és színleges nagyságát előterjesztvén.

E' régi és még némelly tekintetben máilag is becses csillag-gyűjteményt *Ptolomäus Claudius*, Alexandriai csillagász *Antonin* és *Hadrián* alatt — a' maga astronomiai nagy systemájában, melly utóbb az Arabok által *Almagestnek* nevezteték, fen tartotta, melly is, 1,022 csillagokat 48 csillagképekben foglal magában, u. m.

I. Huszonegy éjszaki csillagzatokat ; minéműek

1. A' nagy Gönczöl; 2. Kis Gönczöl szeke-re; 3. Sárkány; 4. Czefcus; 5. Kassziopeja; 6. Andromeda; 7. Perseus; 8. Pegasus; 9. Csikó vagy kis Ló; 10. Éjszaki háromszög; 11. Kocsis; 12. Ökörhajtó; 13. Éjszaki korona; 14. Kigyó-tartó; 15. Kigyó; 16. Herkules; 17. Sas; 18. Nyíl; 19. Lant; 20. Hattyú; 21. Delfin.

II. Tizenkettőt az állatkörben ; hova tartoznak

1. A' Kos; 2. Bika; 3. Ikerek; 4. Rák. 5. Oroszlány; 6. Szűz; 7. Mérték; 8. Scorpió; 9. Nyilas; 10. Bak; 11. Vizöntő; 12. Halak.

III. Tizenöt délszaki csillagzatokat ; mellyeknek neveik

1. Orion; 2. Czet; 3. Eridán folyam; 4. Nyúl; 5. Kis kutya; 6. Nagy kutya; 7. Hydra (vízi kigyó); 8. Pohár; 9. Holló; 10. Czentaur; 11. Farkas; 12. Oltár; 13. Déli hal; 14. Argo hajó; 15. Déli korona.

Ezekhez jó még a' hajdan korból: *Berenicze'* hajfürtje, és *Antinous*; úgy hogy a' régi csillag képeket összesen ötvenre tehetjük.

Aratus, a' macedoniai király *Antigonus Gonatas*' udvarában élt orvos és költész Kr. sz. előtt 270 esztendővel fejedelmi barátjának nóggatására mind azt, valamit akkorig az égről 's csillagjegyekről tudni leheté, egy ékes versezetben *) leírta.

Az új időbeli égvizsgálók amaz — úgy nevezett elszéledt 's idomtalan csillagokból (*Sporades informes*), mellyeket a' régiek itt ott a' nélkül, hogy képekbe foglaltak volna, elhagytak, több csillagképeket szerkesztének öszve. Ezek közül

IV. Tizenkettő Heveltől való; u. m.

1. A' vadászebek; 2. Mánalos hegy; 3. Cerberusz; 4. Hiúz; 5. Kis orosz lány; 6. Kis háromszög; 7. Sobiesky' paizsa; 8. Róka a' luddal; 9. Gyík; 10. Szarvorrú; 11. Légy; 12. Sextans.

E' három utolsó a' déli égen állanak. Némmely mások egyebektől származnak; u. m.

1. A' Giraffa vagy tevepárducz; 2. Károly' szíve; 3. Galamb; 4. Brandenburgi szeptrom; 5. Kereszt; 6. Nagy 's kis felhő.

*) Munkáját *Phoenomena* cím alatt bocsáttá közre, melly olly kedvességet nyert a' régieknél, hogy azt nem csak *Eratosthenesz* (12 Olympiással későbbben élt Görög *Astronomus*) 's más csillagászok világosító magyarázatokkal megtoldva kiadni, hanem még *Cicero*, *Caesar Germanicus*, 's egyebek is latin nyelvre átteni méltónak tartának. Ama' *classicus* Német író, *Vosz*, *Homér*' 's *Virgil*' fordítójuk azt anyai nyelvén szinte — ha bár a' Göröghez 's magyarhoz képest — darabos hexameterekben is már földieinek kezükbe adá. Felőle *Ovid*' (*Amor. L. I, 16*) így ítél:

„*Cum sole et luna semper Aratus erit.*“

V. Az újabb időbeli tengeri útasok (kik közt van *Amerigo Vespuzsi* is) e' következőket nevezék-el; u. m.

1. A' páva; 2. Tukan; 3. Phönix; 4. Darú; 5. Arany hal; 6. Repülő hal; 7. Vízi kigyó; 8. Chamäleon; 9. Méh; 10. Paradicsom madár; 11. Déli három szög; 12. Indianus.

VI. Legújabb időkorunkban többnyire délszakon ezek jöttek divatba. *De la Cuille* Francia Apát és csillagász a' jó remény' fokán 1752-től fogva tett vizsgálódási által sok új találmányokat kívána fentartani. Illyenek

1. A' szobrász műhely; 2. Chemiai kemen-cze; 3. Függő óra; 4. Ferde négy szög; 5. Véső; 6. Tengeri compasz; 7. Oktans (nyolczadló); 8. Festő ráma; 9. Légszívattyú; 10. Környítő (circulus); 11. Szögmérték; 12. Telescop vagy meszszelató cső; 13. Mikroskop (nagyító szemüveg); 14. Táblahegy.

Le *Monier* még 1734-ben az iramszarvast és a' remete madarat (le *Solitaire*); *De la Lande* 1774-ben a' csószot vagy aratás őrt *Messier* híres égvizsgálónak tiszteletére; — *Poczobut* 1777-ben *Ponjatovski* királyi bikáját; — *Bode* 1787-ben *Fridrik*' diszét, a' villánygépelt és a' könyvnyomtató műhelyt; *Hell* (Magyar honfi 's Bécsi csillagász † 1792-ben) *György*' hárfáját és 1789-ben *Herschel*' Teleskopját — állították-fel a' csillagos égen. Ezeken kívül még más nevezetű csillapképek nem kaphatának lábra.

VI. Tudni kell, hogy a' melly csillagzatok az egyenlítő-től $37\frac{1}{2}$ foknyira (*grádus*) éjszak felé esnek, — nálunk egész éjjel láthatók. Ellenben az at-

tól szint annyi foknyira délszaknak esők, soha sem ötlenek szemeinkbe. Többnyire e' sorba tartoznak az újabb időkben elnevezett déli csillagzatok. Nekünk mint a' Földsphära' éjszaki felén lakóknak azok a' déli csillagzatok, mellyek a' déli sarkhoz mintegy 45 foknál közelebb esnek, soha sem szemlélhetők, mindenkor a' látkörön alól maradván. Ellenben a' melly csillagképek az éjsarkhoz mintegy 45 grádussal közelebb vannak, soha sem mennek-e, hanem éjjelenkint fejünk fölött tündöklenek. Illyenek pedig, a' nagy és kis Gönczöl, Czezeus, Kassziopeja, tevepárducz, hiúz, Fridrik' dísze, gyík, iramszarvas, mezőcsósz. Igy Perseus, Andromeda, a' kocsis, hattyú, Iant, Herkules, 's vadászebek is kevés híján minden időben láthatók.

A' pusztá szemmel látható csilloncok, fényükre nézve egymástól nagyon különböztvén, — színtleges nagyságuk szerint vizsgálta 6 rendre osztattatnak-fel. Az első rendű vagy nagyságú csillagok eleven tüzes villogásuk által különösen kitetszők, 's 8 hegyű fénnel rajzoltatnak-le. Ezeknek számuk az egész Firmamenten alig megy 15-nél többre. Még a' másad-rendűek is ritkák, amazoknál kisebbek, és 6; a' harmadik rendűek 5; a' negyedik rendűek 4; az ötödik rendűek 3; a' hatodik rendűek legkisebbek és csupán csak kettős sugárfénnel jegyeztenek-meg. A' 7 's 8-ad nagyságúak — úgy a' még azokon túl tán szinte századikig fel — mind valamennyen teleskopi, az az: egyedül felfegyverzett szemmel kivehető csillagoknak hivattatnak.

A' csillagoknak bővebb megismerítésükre szolgál.

1. A' kemény papirosból, fából, érczből vagy gypsból készült golyók, mellyeknek külső színé-

re idomlagos köztávolban a' csilloncok feljegyez-
tetve vannak.

2. Az üres égi tokék, mellyeknek belső fe-
lén szemlélhetők a' csillagok. Pétervárában tartat-
tik egy illy készületű, mellynek átmérője 11 láb-
nyi, belőlről egy asztallal 's 12 személyre való
paddal el van látva, 's mozgásba is hozható. Ki-
vülről a' láthatáron egy karzat oda illesztve, mel-
lyen körüljárni, és a' golyóbis' felső területén a'
földnek különbféle tartományit szemlélgetni lehet.
Kopenhágában és *Marlyban* még ennél is nagyobb-
bat mutogatnak.

3. Az *égabroszok*, mellyeknek egyenes lap-
ján — többnyire papiroson a' nevezetesb csillagok
leábrázoltatnak. Közülük figyelmet érdemlők:

Joh. *Bayeri* Uranometria. 1603. Jo. *Hevelii*
(Dánczigi csillagász) prodromus Astronomiae et
Firmamentum Sobescianum. 1690. Jo. *Flamsteedii*
(Angol királyi Astronomus Grenwichben) Atlas
coelestis. London, 1729. Jo. Gabr. *Doppelmajeri*
(Norimbergában Mathem. prof.) Atlas novus coe-
lestis. 1742. Illyent *Bode* (Berlini égvizsgáló, †
1826.) is adott-ki. Ezen kívül a' csillagokat 34 ív-
ben; folio formában is leirta 1801. De ezeknél —
illendő ügyesség 's esméret mellett — még a' kis-
sebbek is használhatók. — Más csillagászati mun-
kákról helyvel 's közel már föntebb, 's *Világrend-
szeremben* is emlékeztem. — A' műszerekről hall-
gatok ez úttal.

H.

*Némelly nevezetesb csillagképeknek bővebb es-
mértetésük 's magyarázatuk.* Jelesen

N. *Az éjszaki csillagképek.*

I. *A' kis Gönczöl' szekere vagy kis medve
(ursa minor.)*

A' látkörön jóval föllül éjszакnak — kevés bajjal fellelhetni egy alkalmas tisztán ragyogó csillagot az égnek olly táján, hol körülötte nem sok más esmeretes égi test mutatkozik. Ez a' sarkcsillag (*stella polaris*) azért megjegyzendő, mivel a' maga helyzetét akármelley évszakban vagy éji időben vizsgáltság is, észrevehetőleg soha sem változtatja. De a' többi csilloncok is — kevés híján — ez éjsarkai csillagtól mindég egyerányú távolságban látszanak lenni, 's úgy tetszik, mintha az egész ég minden testeivel együtt fordulást tenne, egy tengely körül, mellytől a' láthatáron föllül lévő egyik *polusnak* az éjszaki csillaggal az égen ugyan azon egy helye volna. Innét neveztetik éjsarkai csillagnak.

Őszveszerkesztésére nézve hasonlít a' nagy Gönczölhöz noha egyébberánt 7 csillagai közül csupán két másad, és egy harmad nagyságút számlál. E' miatt szemesen is kell keresni. A' két másod nagyságúnak egyike a' rud orrán van, 's épen ez a' *stella polaris* (a' Görögök *Kynosurának*, az az: kutyafarknak hívták mivel farkát felkukorítva hordja); a' másik egyik hátulsó kerökét teszi, 's *Kochab* a' neve. Ehez közel esik egy harmad nagyságú, 's mind kettőjük *őrök* (*vigiles*) névvel bilyegeztetnek, mivel gyakran még homályos időben is észrevehetők. A' kis gönczölt vagy medvét *Homér* még alig esmerte, mert ama' szavaival: „és ő egyedül nem fürdik a' tengerben“ inkább csak a' nagymedvére látszik czélozni. A' *Phoeniciaiak* igen korán figyeltek rá, honnét: *phönikének* is hivattatott. A' mint mondják, ezt a' Görögökkel — legelőszer *Thales* kr. sz. előtt 600 évvel esmerteté-meg. — Összesen 22 csillagból áll.

II. *Sárkány* (*draco*.)

A' két medve körül kigyó formában tekerődik 's jókora tért foglal-el. Alkalmas másad 's har-

madnagyságú csillagok teszik. esmeretessé. Egynek a' nyakában *Etanin* a' neve. *Herkules* lábával fejét tapodni látszik. Áll 80 csillagból.

Görög *mythosz* szerint a' *Hesperidek*' arany almájikat (*Juno* tulajdoni, az esthajnal' leányainak vigyázásuk alatt) ez őrzötte, melyet aztán *Herkules* öszvekonczolt. — Mások állítják, hogy e' volna a' *Deukalioni* özönvíz iszapjából származott rettentő sárkány, *Latona* élte ellen incselkedő, melyet *Apolló* a' *Parnassuson* lenyilazott. — Ismét mások regélik, hogy ezt a' sárkányt a' *Gigászok* harcz közben *Minervának* hajták elébe. E' pedig megfogván — úgy, a' mint most látszik — öszvetekerődzve — az égre sujtá 's a' *polus*' tájához szegezé. *)

III. Nagy Gönczöl' szekere, **) (*Arktos* vagy *ursa major*)

Az éjszakai égen legszebb csillagzat, leginkább 6 másod, és egy harmad nagyságú csillag által ki-

*) *Virgil* (Georg. L. I, v. 244 et sequ.) így ír felőle:

Maximus hic flexu sinuoso elabitur anguis

Circum, perque duas in morem fluminis Arctos:

Arctos Oceani metuentis aequore tingi.

Manilius pedig ekképen:

Has inter fusus circumque amplexus utrinque

Dividit, et cingit stellis ardentibus anguis,

Ne coëant, abeantque suis a sedibus unquam.

**) Így neveztetett, mint hitelesen tartják, *Gönczöl* nevű magyar emberről, ki a' négykereű kocsit legelőször készítette. Ez *Scythiából* jöve-ki a' Magyarokkal és *Zoltán* Fejedelem' idejében a' négy kereű szekéren is azt az igazítást tette, hogy a' rúdját meggörcbíténé. Helyesen hívjuk ez okból ama' két csillagzatot 4 kerekeire 's görbe rudjára nézve

tünetkező. Három másod nagyságú egy harmad rendűvel a' négy kereket képezi, a' többi három pedig a' rudjában vagyon. A' leghátulsóbb kerekében áll Dubhe nevű, a' melly pedig a' rudban legközelebb esik a' négyszöghez *Alioth*, a' rud' orrán lévő *Benetnasch*, a' középső *Mizar*. Ehez közel van egy kis csillag, *Alcor* nevű. Áll 85 csillagból.

A' görög *mythosz* e' csillagképben Arkadiának egy régi őstörténetét örökíti. *Jupiter Kalisz-tót* Arkadiai király' leányát 's *Diána*' nymfáját — ugyan ezen Istennő' szerepében megcsalván terhbe ejté. Ezen megbosszankodván *Artemis* a' megszeplősített szűzet — részint Juno' indításából is — med-

Gönczöl' szekereinek. A' Romaiak ezt *Septentriones* 7 vonós ökröknek nevezék. Innét az észak név: „*Septentrio*.“ A' csillagzatoknak régi mesés neveiket az egyenlőségre nézve az újabb égvizsgálók is nagyobb részint meghagyták; de némelyek a' Királyok országok' címereiről nevezék-el; különösen pedig *Schillerus* tán a' pogány regéktől iszonyodván sz. nevek-re keresztelé azokat. Így p. o. a' nagy Gönczöl' szekerét kíváná Sz. Péter hajójának; a' Sárkányt *Apró Szenteknek*; *Berenicze* hajfűrtjét *Krisztus' korbácsának*, az éjszaki koronát *Krisztus' koronának*; *Herkulest Három Sz. Királyok' szekerének*; *Czezeust Sz. Istvánnak*; *Kassziopeját Magdolnának*; *Perzeust Sz. Pálnak*; *Andromedát Krisztus' koporsójának*; *Óriont* vagy a' Kaszást *Sz. Józsefnek*; a' *Czentaurost* vagy *Lóembert Abrahám- és Izsáknak* 's a' t. — hívattatni; de ezek a' nevek nem kaphatának lábra, mivel csak a' régibb astronomiai könyvek' értésüket nehezítenék meg. — Olvasd néhai tudós *Horváth Adámnak* versben foglalt *legrövidebb nyári éjtszakáját*, vagy is egy csillagvizsgálónak 1787-dik esztendői nyárkezdetkori beszélgetését; *Posonyban*, 1791. A' sok szépek 's jók mellett hibák is elegyedtek belé — mostani nézetinkhez képest. De ne felejsük, hogy ez a' munka már ez előtt közel 50 évvel készült. *Suum cuique!*

vévé változtatá át. Illy durva alakban *Kaliszto* sok ideig bolygot, míg nem *Diána*' nyilai által halálosan megsebesítették. De ekkor *Zeüz* a' mérges Istennök' ellenükre is mind *Kaliszto*t mind a' fi-ját *Árkaszt* a' csillagok közé iktatta. *Oceanusz* azonban — Junótól kiszttve soha sem veszi-fel kebelébe, hanem vízben leendő tisztulás nélkül hagyja őket az égen szüntelen keringeni.

IV. *Czezeus*.

Az éjsarki csillag mellett láthatni *Czezeus*' csillagképét; három egymás mellett csak kevésé görbült vonalban álló 3-ad nagyságú csillag teszi azt esméretessé. Az éjszaki csillaghoz legközelebb lévő a' térdében, a' másik övében, a' harmadik pedig vállában (ennek neve *Alderamin*) mutatkozik. *Czezeus*hoz közel esik *Kassiopeja*. Áll 51 csillagból.

Czezeusz Szerecsen ország' királya volt. Deli hitvese *Kassziopéja* hiúságból abba kérkedett, hogy ő, (vagy leánya) kecsesebb volna még a' *Nereideknél* vagy tengeri *Nymfáknál* is. Ezek panaszt tőnek *Neptunnál*, ki legottan valamely *Cetus* tengeri szörnyet bocsátott a' szárazra — barmot, embert öldöklendőt. Illy inségtől 's csapástól szorongattatva *Czezeusz* tanácskérés végett a' *Jóslathoz* folyamodék, kitől azt az borzasztó választ nyéré, hogy e' szörnytől egyedül önleányának feláldozása által menekedheinek-meg. Erre a' népségtől is mintegy készttve, *Andromeda* — a' kedves szülött — egy kőszálhoz láncoztaték — martalékkul a' *Czetus*-nak. De midőn az ártatlan szűzet már már fölfalni akarná — még épen jókor *Perseus* váratlanul megjelenék, 's tüzesen rárohanván a' rémállatot felkasabolta. *Perseus* vitéz bátorsága 's nemes szívűsége' díjául *Andromedát* hölgyül nyéré. — Hihe

tő, hogy *Czefeus*, felesége, leánya, úgy *Perseus* is csillagászai érdemeik' tekintetéből tétettek a' háládatos maradék által az égre.

V. *Kassziópeja.*

Közel a' *Czefeuszhoz*, de még sem olly közel, mint ez a' sarkcsillaghoz — tünetkezik nagyobb-részt a' téjútban *Kassziópeja*. Széken ülve, lábait a' polus felé, fejét az egyenlítőnek (*äquator*) fordítva, kezeit kiterjesztve, egyiket a' fején fölül emelve, másikat meljén alól leeresztve (mert így kelle fájdalmát 's jajgatását kijelentenie) rajzoltatik-le. Az ő 5 harmad nagyságú csillagai egy visszás Y, vagy két egymásba tolt V betű formában jelennek-meg. A' meljén lévőnek *Schedir* neve. — Áll 54 csillagból.

VI. *Andromeda.*

Közel *Kassziópejához*, de valamivel alább szemlélhető *Andromeda* fekvése — kinyújtott 's lebilincselte karokkal. Könnyű rátalálni — 3 második nagyságú csillagokról, mellyek egy hosszú, de egymástól jókora távolatban eső vonalban — u. m. fejében, övében és egyik lábában ragyognak. Ezen utolsó — Perseushoz legközelebbik *Alamak* — a' középső *Mirachnak* neveztetik. — Áll 66 csillagból.

VII. *Perseus.*

Andromedától keletnek látszik *Perseus* a' téjútban, 4 tiszta csillagok által megkülönböztető, mellyeknek hármuk sorjában, a' negyedik pedig félre esik. Mint agghós — egyik kezében kardot, másokban *Medusa'* fejét tartva -- ábrázoltatik-le.

A' középső a' három sorban másod nagyságú — *Algenib*, a' *Medusa*' fejében lévő szinte másod rendű — 's *Algol* nevű. — Áll 55 csillagból.

Perseust Zeus Danaétól nemzé. Ezt ugyan Atyja *Akrisius*, Argosi király réztoronyban őrizteté, a' Jóslattól megértvén hogy az attól születendő fiú fogná őt megölni. Azonban *Jupiter* arany eső-cseppekben a' toronynak nyílásán a' hájkecsű szűznek kebelébe alászalla, 's *Perseus* lón e' titkos szerelmeskedés' gyümölcse. Csudálatosan tartatott meg életben. Az Istenek őt' vetélkedve tetézik ajándékaikkal. *Minervától* jelesleg egy varázstükröt vagy is bölcs elmét nyere, *Vulkántól* egy kardot, mint vitéz győzödelmeinek zálogát; *Merkur* pedig kezeit 's lábait szárnyakkal eleveníté. — Nemes szíve korán nagy 's dicső tettekre szagatott. Mikint szabadította-meg *Andromedát*, tudjuk. De többek között *Medusa*' fejét is elcsipte. *Neptun* e' szüzet *Minerva* templomában szeplősíté-meg, mellyért is a' bosszúra lobbant Istennő hajszállait kigyókká változtatá által, 's olly rémalakúvá, hogy csak a' ránézésnél fogva is mindenki rögtön kővé vála. Ehez *Perseus* alvása közben közelítvén 's tőle elfordulván, annak képét egyedül tükrös paizsában láthatá, 's pallosával szerencsésen leszelte fejét. A' nyakán kifolyt vérből lett *Pegasus*, mellyen *Bellerophon* a' *Chimärát* üldözte, de általa levettétvén — maga az égbe felragadtatott.

VIII. Ökrész (*Bootes vagy Arktophylax* :

Naponkinti mozgásában a' nagy Gönczölt és a' kis Oroszlányt kíséri. *Mánalosz* hegyen állva izmos férjfiúnak rajzoltatik, az egyik kezében buzogányt tartva, a' másikkal pedig a' két vadászebet vezetve. Egy első nagyságú csillaga — *Arkturus* — veresés fényben lábai között ragyog. Három harmad nagyságú csillagi közül egyik fejében

másik kettő vállain áll, három szöveget képezve. A' negyedik 3 nagyságú *Mirak* vagy *Mikar* az övében, még más 3 térdeiben látszók. Vadász ebeinek nevük: *Asterion* és *Chara*. Ezen utóbbioknak nyakszorítóján egy másod nagyságú csillag villog — melly II. Károly' szívének neveztetik. — Áll 60 csillagból.

Itt kettőzik a' *mythusz*. Némellyek *Bootes* alatt értik *Ikaruszt*, ki Bakhusz által a' szőlőművelésre megtanítatván — az új nektárból földieinek is juttatott; ezek pedig ötet részeg fővel agyon verték 's egy kútba vetették. *Erigone* leánya *Mära* hű kutyájának vezetése után a' holttestet felfedezte, — de nagy bánatjában öngyilkosává lón. *Jupiter* mind kettőjüket az égre helyhette — még az ebet is. — Mások ellenben így adják-elő a' dolgot. *Philomelos* és *Plutosz Czeres'* (*Demeter*) magzati valának. Azonban ez az utóbbik dúzs kincseiből amavval mit sem közlött. Ennél fogva *Philomelosz* holmijét egy pár jármos ökörrrel felese-relvén, a' legelső szekeret készíté, 's magát földművelésből táplálá: Az anyja *Czeres* csudálkozván elmés találmányán örök emlékezetül szántva az égre emelte.

IX. *Berenicze' hajfürtje.*

A' vadászebekben alól, de hozzájuk közel mutatkozik egy csillámfelleg, mellyben néhány egyes csillagok megkülönböztethetők. Ez a' csillagcsoport úgy látszik, mint valamely öszveköttött csomó. 'S a' csillagzat e' kötelék vagy fonadék' táján legesmeretesb mivel ott valami tiz apró csillag tünteti ki magát.

Berenicze Ptolomäus Evergetának hölgye, azt a' fogadást tevé, hogy ha férje Ásiai hadakozásából szerencsésen visszajövendene — a' maga ékes hajfürtjét *Venusznak* áldozni és templomába fel-függeszteni fogná. Hitvесе diadalmasan tére ha-

za,

za, 's ő magát — férjének nagy bosszonkodására, szép hajától megfosztani nem késett. *Konon* — az udvari *Mathematikus* — hízélgésből azt mondogatta — a' mi a' királynak is tetszett, hogy *Ariadne* haja az égen Bereniczéévé átváltozott volna, 's ezt idővel mások is utánozzák.

X. Az éjszaki korona.

Ez a' kis koszorúforma csillagzat a' naponkinti mozgásban *Bootest* követi, egy első nagyságú *gemma* (drága kő) nevű csillagáról könnyen kivehető. Áll 21, többnyire ötödrendű csillagokból.

Theseus *Naxos* szigetén *Ariadnél* hiteszegetten elhagyá. Siránkozása közben megjelent neki *Venus*, azzal vigasztalván, hogy rövid időn *Bacchusnak* dicső hölgye fogna lenni. Csak hamar ott is termett B. és megülevén egy arany koronával megajándékozá őtet. Meghalván *Ariadne* az Istenek által koronájával együtt a' csillagok közé felvétetett.

Eratosthenesz azt állítja, hogy *Theseus* ennek fénye által vergődhetett ki a' labyrinthból. Megérkezvén ő *Athénéből* 6 ifjak — és 7 hajadonokkal, mint a' *Minotaurus* számára szánt esztendei adóval *Kreta* szigetébe, *Minosz Eriböa* — a' legkecsesbik szűz eránt bűja szerelemre gerjedt. Hősünk e' vágynak ellenszegült 's *Minoszal* megvívni készült. E' miatt most már *Eriböa* mintegy felejtetvén, *Theseus'* származása jöve kérdésbe. *Minosz* próbául — ha valjon versenytársa *Neptun'* fia volna-e, levonván gyűrűjét a' tengerbe hajtá, 's *Theseusnak* parancsolá azt felhozni. Maga *Minosz* jelt kér *Zeusztöli* eredetének bizonyítmányául, 's legottan villámlás 's menydörgés következé. *Theseus* is tétovázás nélkül a' tengerbe rohant, hol őtet a' Delfinek csendes habokon a' *Ne-*
Tud. Gyűjt. IV. Köt. 1837. 2

reidekhez vivék. Ezekről visszakapá ő *Minosz* gyűrűjét; *Thetysz*, 's *Oczeánusz*' hitvese föllül rá neki egy sok csillagokkal fénylő koronát ajándékoza. *Ariadne* is illy hátorszívúségének jutalmául oda nyújtá kezét; ő pedig jegyül e' bájkoronával díszíté mátkáját.

XI. *Herkules (Engonasin.)*

A' *Sárhányon* alól 's hozzá közel — a' *Korona* mellett kell *Herkules*' csillagzatát keresni. Térdelve, 's a' másik lábával a' sárhány' fejét tapodva adatik elő képe. Fejével délnek van fordulva, egyik kezében buzogányt tart, míg a' másikkal ama' 3 fejű *Czerberust* szorongatja. Vállán az oroszlánybőr sityeg. A' 8 negyed nagyságú csillagoknak egyike *Ras-algethi* fejében, egy bal vállában, egy balkarjában, egy csipőjében, egy ágyékában, egy jobb térdében, a' nyolczadik pedig lábában — a' sárhány' fejénél — tűnik elő. — Áll 45 csillagból.

Ez a' csillagkép egy súlyos munkában foglalkozó férjfiút mutat. *Hercules* az, kinek — midőn *Geryon*' ökreit elhajtáná, a' *Ligurusok*' földjükön kellett átköltöznie. Ezek megakarák őtet gazdag ragományától fosztani. De ő bátran ellentállott — nyilzáporával temérdek ellenséget agyon lödöztvén. Végre megüresült tegze 's a' sokaságtól elborítatva sebei miatt ellankadva térdre rogyott. Ekkor *Jupiter* őt' megszánván könyörgésére köveket hullatott-le, mellyekkel magát újra védeni kezdé 's ellenfeleit megfutamtotá. Mikor az arany almáért ment, akkor zuzta össze ezt a' *Sárhányt*, melly ama' tündér kertbe *Juno* által épen azon czélből helyzetett őrnek, hogy ekkor *Herkules* vele élet 's halál között küzdeni kényszeríték. Végre minden útjába gördített veszélyeken szerencsésen

diadalmaskodván — harczainak emlékéül *Zeusz* neki helyet engedte az égen.

Mások *Ixionnak* tartják. Egykor *Jupiter* e' *Thesszali* királynak megengedé *Olympon* az Istenek' asztalukhoz ülhetni. Itt *Juno* eránt szerelemre gyulladván megakará azt ölelni — de megcsalatván — felhőt karolt által, 's innét mondatnak a' mesés *Czentaurok* származtagnak lenni. Illy vakmerőségéért *Jupiter* villámával a' *Tartarusza* lesujtá, hol kigyóknál fogva kerékhez köttetve van, mellyet vihar örökös forgásban tart. — Még mások a' *Kaukazushoz* lánczolt *Prometheuszt* képzelik benne, kinek, máját valamelly keselyűnek naponkint öszve kelle marczangolnia, — mellynek helyébe minden éjjel új növekedede. Bűne abból állott, hogy részint a' tüzet az égből lecsil-lenté, részint pedig *Jupitert* furcsán rászedné. Egykor az Istenek 's emberek közt frigy köttetvén, melly szerint a' kölcsönös jogok 's tiszték meghatározottak — egy bikát áldozott *Prometheus* mint az emberek' képviselőjük és szószólójük — azt eldarabolván — két határba rakta. Az egyik felől tevé a' hust és a' kövér belrészeket a' bikának bőrébe takarva; föllül a' beleket; másik felől pedig a' csontokat — mesterségesen a' fagyúba bégyöngyörgetve. *Zeusz* a' cselet nem sejtván — az Istenek képükbe választva a' fagyúhoz nyúla, melly alatt bosszonkodva csontokat talált.

XII. A' Lant.

Leszálló keselyű alakban meljén lantot tartva adatik elő. Benne tündöklék egy első nagyságú *Wega* nevű fényes csillag. — Áll 21 csillagból.

Legelsőben *Merkur* szerkeszté a' lantot egy tekenős békából 's bika' idegéből — *Atlas* leányainak számukhoz képest 7 húrral. Tőle *Apolló* nyéré azt el, 's az ódához alkalmazá. E' viszont *Or-*

phœus ajándékozá-meg vele, ki *Kalliöpe* Múzsá-nak *Eager* folyamtól leve fia, 's 9 hurt vont rá, melyet ha énekével kísért, még a' fák és vadak is füleltek. *Euridice* kedves hitvese vipera-marás által elveszvéen hárfájával leszállott *Orkusba* 's maga *Plutó* is meglágyulván gyászhangú dalaira, visszaengedé hölgyét azon egy feltét alatt, hogy míg a' holtak' országának küszöbét át nem lépendené, az őtet követő szerelmesére vissza ne pillantson. Már a' sötét barlang' szélén volt, — midőn ellenállhatatlan kíváncsiságból hátra tekintett, 's ime' a' kormos örvény — a' már már ülelendő kedves rabnéját — másod ízben 's örökre elnyelé. Azóta a' búsongó költész *Venustól* 's *Hymentől* végbúcsút véve egyedül gyászénekei által enyhíté szívének mély keserűségét. A' megvettetett nőnem magát e' miatt kegyetlenül megbosszúllá, ugyan is rárohanván darabokra tépték 's tagjait szelylelszórák. De a' múzsák azokat ismét öszveszedvén eltemeték. Minthogy pedig senkit arra méltónak nem találtak, hogy lantjával megajándékoznák, annak csillaggá változtatásáért esdeklének, melly kérésüket *Jupiter* rögtön teljesíté is.

XIII. A' Hattyú.

Esmeretes csillagzat a' téjútban — keletről közel a' lanthoz. Csillagai hosszú kereszt formában állanak. A' kereszt' csúcsán lévő legnevezeteseb köztük — az úgynevezett *Deneb* másod nagyságú csillag, 's ezt a' hattyú farkán hordozza. A' kereszt közepében lévő a' hattyú meljében látszik, kettő a' szárnyaiban, egy az orrában, mellynek neve *Albireo*. Ezek mind harmad nagyságú csillagok. — Áll 81 csillagból.

Némellyek állítják, hogy *Orpheus* holta után hattyúvá vált volna. Mások ellenben azt regélik, hogy ama hattyúnak tartja fen emlékezetét, melly-

nek alakját *Jupiter Lédához* vonszó szerelemből vevé-fel magára.

XIV. A' *Kocsis* (*Heniochosz*.)

Persenstól keletnek esik, térdepelve rajzolatik, egyik' kezében korbácsot 's gyeplút tartva, a' hátán pedig egy kecskét ikergidáival hordozva. Ezt igen szembetűnővé teszik egy első nagyságú (*Capella* vagy *Alhajoth*), két másod, 2 harmad, 6 negyed, 7 ötöd és 13 hatodrendű csillagok. Az egyik másod nagyságú csillag balvállán, a' másik ugyan ballában, de egyszersmind a' bikának délszaki szarva hegyénél díszelg.

Ez a' csillagkép *Erichtonius* *) Attikai királyt örökíti, ki sok hasznos mesterségeknek volt feltalálója, 's jelesleg ő kezdte legelőszer kocsiba lovakat fogatni. Maga *Zeusz* is bámulá, midőn ötöt *Heliosz*' szekerét majmolva, négy fejer lovakkal befogott kocsiján sebesen hajtani szemlélné. Ő tarta *Akropolison* *Minerva* tiszteletére pompás fölmenetelt — ott neki nyilván áldozván. — *Heniochosz* volt a' kocsisa 's ennek a' fején hármos bokréta sityege — A' kecske *Amaltheát* példázza, ki *Jupitert* csecsemű korában szoptatá, melyért ezt két gidájival égre emelte.

Erichtonius felől még azt is mesélik, mintha ő *Vulkan'* magvából — mint szinte *Pallas Zeüsz'* homlokából — minden nőnemmel közösülés nélkül termett volna. Csak félignyire lett emberi formája, a' hátulsó része pedig kigyósa nyúlt-ki, 's e' csudatest' eltakarására 's a' járás könnyebbitésére kocsit csinált, ő kezdvén az azzal való élést legelőben.

*) *Primus Erichtonius currus et quatuor ausus jungere equos, rapidisque rotis insistere victor. Virgil Georg. L. III, v. 113. 114.*

XV. A' kígyó tartó (*Opiochosz.*)

Ez — két egymástól messzeálló kezeivel kígyót markolász. Merő állásában feje csaknem *Herkulesét* verdesi. Egy másod nagyságú csillag — *Ras-alhague*, a' fejében, 's meg 2 harmadrendű csillagok a' válláiban csaknem egyenes szárú Δ formáknak. Két harmadnagyságú a' térdeiben látzatók, egy ötödik szint akkora nagyságú *Yed* nevű jobbában mutatkozik. A' kígyó nyakában 1 másod, fejében 2 szinte másod, a' farkában pedig egy harmad nagyságú villog. — Áll e' csillagkép a' kígyóval 138 csillagból.

Némellyek alatta *Aeskulápot* értik, ki olly hatalmas ügyes orvos. vala, hogy még a' halottakat is feleleveníttene. A' kígyó, mint az okosság és vigyázás jegykepe (*symbolum*) kezeibe adatik. — Mások ellenben *Karnaban*, Geták' királyjuknak állítják lenni. Midőn *Triptolemus Ceresnek* parancsára két sárkánytól vonatott szekérben az egész föld' kerekességét beutazván a' népeket vetésre oktató 's annál fogva a' nyers vadeledelektől elszoctatná őket, végre *Mösiába* az érintett királyhoz is eljutott volna — ez ötet színből ugyan nyájasan fogadá, alatomban pedig élte ellen törekedvén — egyik sárkányját szinte meg is ölte olly czélból, hogy ha bár cselszövényét észrevenné is — el ne illanthasson. *Triptolemus* ugyan *Czerestől* más sárkányt kapott, de bezzeg *Karnaban* is borzasztólag megfenyítettett.

XVI. *Sobieski' paizsa.*

III. *János* Lengyel király' tiszteletére *Hevel* Dánczigban emelte ezt a' csillagzatot a' téjútban — a' kígyó farkán alól. Ehez 2 negyed 4 ötöd és 1 hatod nagyságú — öszvesen 7 csillagokat számlált,

mert épen ennyi személyek voltak *Sobieski*' családjában. A' paizsnak közepette egy nagy kereszt kitünő.

XVII. A' Sas.

A' lanton alól, de hozzá közel látszik az a' repülő sas. Egy első nagyságú *Atair* nyakában, jobb szárnyában 1 harmad nagyságú 's a' farkában is egy szint akkora csillag mutatkozik. — Áll 22 csillagból.

Némellyek szerint ez az a' sas, melly *Gany-med'* kecsteli ifjút, *Tros Phrygiai* király fiát *Ida'* hegyéről *Jupiter* szolgálatára felragadta. — Mások úgy vélekednek, hogy e' rendeltetett volna a' *Kaukázus'* hegyén lebilincsel *Prometheusznak* máját kirágni, míg nem az *Herkulestől* agyon nyilaztatván — ama' szerencsétlen szenvedőt végre kínjaitól megszabadítaná. — Még mások mesélik, hogy míg *Zeüs* *Kreta* szigetén feltzövekednék, e' sas hordott volna neki nektárt; aztán pedig, hogy a' *Titánok* elleni harczra készült, előtte repdese, mellyet ő szerencsés hírmondónak magyarázván — szentelt madarául választta, későbbben pedig a' csillagok közt halhatatlansággal jutalmazá.

XVIII. *Antinous*.

A' sason alól szép fiatal alakzatban jelenik meg, ív és nyíl kezében. Öt 3 rendű csillagok teszik esmeretessé, mellyeknek négyük egy idomtalan négyszöget képez.

Ezt némellyek *Antinousnak*, *Hadrián* Római császár' kedvenczének gondolják. Phrygiai fi és különös szépségű ifjoncz volt ő, kit ura — miután felejtethetlen bánatjára élte' tavaszában elhalt volna — ekép által kívánta emlékezetét fentartani.

Mások szerint e' volna *Ganymedes*, kit a' sas *Ida*' erdejéből elragadván az *Olympra* vitt az Isteneknek nektárt töltogetni.

XIX. *Fridrik' disze.*

Bode 1787-ben II. Fridrik Porosz király' tiszteiségére *Andromeda*, *Czezeus* és a' *hattyú* közt lévő téren 76 csillagból álló jelképeket emelt. Áll 4 negyed, 3 ötöd, 24 hatod rendű csillagból.

E' csillagzatban egy kard, egy toll és egy olaj — 's borostyán ágyszál van festve, föllül korona sugárzik, melly által ama' nagy Fejedelemnek, mint hősnek, bölcsnek és bekeszerzőnek fényes érdemeihez illő emlék alapították.

XX. *Pegazus.*

Ez a' csikóhoz közelálló nagy csillagzat ábrázolja a' *Múzsák'* szárnyas lovukat, de a' mellynek csak feje 's első lábai láthatók. Három másod nagyságú csillagai három szöget képeznek. Egyik közülük a' nyakszárnyában *Markab*, a' másik szárnya' végén, egy harmadik szügye alatt a' lábán *Scheat* nevéek. Ezek az *Andromeda* fejében lévő csillaggal egy rendes négyszöget — *asztal* nevezet alatt — formálnak, mellyről könnyű rátalálni. A' 4 harmadrendű csillagoknak egyikük — *Enif* — a' ló' szájában, egy idő óta olly tisztán tündöklök, mint valamelly másod nagyságú csillag, 's alkalmasint a' változó csillagok közé tartozik. — Áll öszszességgel 89 csillagból.

Aratosz után *Eratosthenesz* *Pegazust* azon lónak állítja, melly Helikonon körme kapálásával ama' híres *hippokrene* forrást nyitá-meg, 's ez olly bájos erővel bírt, hogy az, ki belőle ihatott — rögtön poétai ihlést nyerne. Maga — mi után *Bel-*

Ierophont a' levegőben hordozván — levetette volna, a' csillagokhoz felreppent. — A' csikó felől regelik, hogy azzal *Neptun Kasztort* ajándékozámeg.

XXI. A' nagy háromszög.

Kis csillagzat, közeleten esik *Andromeda*' fejében és övében lévő *Alamak* és *Mirach* csillagokon alól. Három 4 nagyságú csillag egyenes szárú háromszöget formál, de ahoz más kisebbek is járulnak. A' Görögöknél *Deltoton*, a' Rómaiak közt *Triangulum* név alatt dívatozott. Közel hozzá a' kis három szög alólról látszik.

Talám e' csillagkép alatt a' régiek az egyiptusi *Deltát* vagy *Siciliát* (*Trinacria*), vagy pedig a' földnek előttük 3 esmeretes részeit, u. m. *Europát*, *Asiát* és *Afrikát* akarták jelenteni.

2. Az állatköri *) csillagképek.

A' régiek mind azon csillagzatokat, valamelyek az ég' közepén egymás után sorban előtűnetkeznek, 12 figurákban vagy jegyekben foglalva adták-elő. Az év' mindenik szakaszára három esik belőlük. Így a' kos, bika, ikerek tavaszi jegyek 's a' t.

I. Az *Ekliptikának* éjszaki része.

Ez már a' halaknál *Pegasus* és *Andromeda* alatt kezdődik, 's *Perseuson* alól a' *Kocsis*, *Róka*, *kis Oroszlány* és *Berenicze*' *hajfürtje* felé egészen az *ökrészig* az égnek fél körében vonódik-el, 's ama' 6 égi jegyeket foglalja magában,

*) Azért hivattatik így, mivel e' csillagoknak többnyire mind állatoktól kölcsönözötték neveik, mire a' *Zodias* görög szó is mutat.

mellyek a' közép vagy egyenlítő lineán belől észak felé esnek, u. m. e' következők:

1. *Kos* = γ .

E' csillagzat a' két háromszögön alól fekvő helyezetben idomítva — kitűnetkezőbb a' *halaknál*. Jelesen pedig a' fejében lévő két egymáshoz közel mutatkozó csillag teszi esmérhetővé. Az egyik 's tisztább fényű — másod nagyságú homlokán, a' másik 3 rendű fülében, a' harmadik 4 nagyságú — *Mesarthim* — nyakában látható, 's mind a' három egy kis ívet képeznek. *) — Áll 66 csillagból.

2. *Bika* = γ .

A' koshoz közel keletről — első részével úgy mutatkozik, mintba a' felhókból jőne-fel. Feje 's szarvai kelet felé erányoztatvák, 's az utolsók elérik a' kocsist, egyébb teteme a' *Pegasus* alá rejtéven. Ez a' nagy csillagjegy sok tiszta fényű csillagai által könnyen megesmértethető. Különösen szembetűnő egyik első nagyságú csillaga — *Aldebaran* vagy *Palilicium* — a' bikának déli szemében, egy másod rendű pedig a' felső vagy éjszaki szarva' hegyiben. Négy 3 nagyságú csillag az *Aldebaránnal* egy oldalaslag fekvő \triangleright hetűt képeznek olly formán, hogy csúcsa a' kos felé, a' nyílása pedig a' két szarvai felé vagyon fordítva. Ezeknek *Hyades* (esőhozók) a' nevük. — Áll 141 csillagból.

Föllúlról a' Bika' hátán épen *Perseus'* lába alatt villog a' *Pleyades* (hajózók) vagy *Fiastyúk* nevű csillagzat. Éles szemmel 7 csillagot lehet ben-

*) A' görög *mythoszok* itten mindenütt vagy csak rövidség' okáért is elmellékelendők, annyival inkább — mivel azokat a' már föllebb említett *égi jegyekről* értekezésemben elég bőven kihüvelyeztem.

ne felfedezni; jó messzelátó csón, által ellenben szinte 120-at számlálhatni-meg. Mivel pedig rendszerint már hajdantan is csak hatot *) vétek benne észrevenni, holott egyébberánt hetes-csillagnak nevezteték, az a' rege kerekedett, mintha azon csillagcsoportból egy elveszett volna. Némellyek úgy rebesgeték; hogy azt a' villám sodrá-el helyéből; mások, hogy az a' nagy medvének farka közepébe csúszott által; mihez képest az *Alcort* tarták annak. Ama' 7 csillagnak egyike — *Alcyone* — 3 nagyságú; a' többiek pedig u. m. *Elektra*, *Kelaino*, *Taygeta*, *Maja*, *Merope* 's *Asterope* mind 5 's 6 rendűek. A' *Pleyadesek*, valamint a' *Hyadesek* is *Atlas* és *Plio*' leányai voltak. Jupiter kedvelé őket, 's azért a' csillagok közt szerze nekik helyet. Mind Istenek' hölgyeik valának az egy *Meropén* kívül, ki halandóhoz, *Sisiphosz* Korinthus királyhoz mene férjhez, mellyre nézve még máig is pirul nénjei' társaságukban megjelenni, 's épen ez az, mellyet pusztá szemmel olly nehéz kivenni. — Mások ezt *Elektra* felől hiszik, ki t. i. azon való szégyenében 's bújában, hogy ivadéka, a' *Dardanosz* nemzetsége *Trójával* elenyészett — nem is kívánja magát többé láttatni. — A' régieknél leginkább akkor kezdődtek a' hajókázások, mikor ez a' fényes csillag csoport nap' kelte előtt legelőször feltűnt.

3. *Ikerék vagy kettősök* = II.

A' *Bikától* keletnek és alá felé közel a' *Hiúz*-hoz következnek az *Ikerék*, mint két egymást ölelő ifjak. Ez a' csillagzat 2 másod, 3 harmad, és 9 negyed nagyságú csillagok által megkülönböztet.

*) Már *Ovid* is *Fast. L. IV.* ekkint tréfálódzik:

„Quae septem dici, sex tamen esse solent.“

A' két másod rendűek az ifjaknak fejeikben közel egymáshoz ragyognak. A' felsőbbik *Castor* — az alsóbbik *Polluxnak* hivatik. Amannak sarkában 4 nagyságú *Propus* nevű csillag tünetkezik. Itt van a' *Rák*nak legelső pontja, hol a' Nap *Junius* 21-kén nyár kezdetekor áll, 's itt megy a' *téjút* is az *állatkörön* keresztül. — Áll 85 csillagból.

4. *Rák* = ♋.

Az *Ikerekhez* balról jó a' *Rák*, fölötte áll a' *Hiúz*. Két 3, három 4, hét 5, tizenöt 6 rendű csillagai nem igen teszik kitetszhetővé. De jobban szembetűnik világos ködfoltjáról, melly sűrűn egymás mellett lévő csillagcsoportból áll. A' ködfolt jászolnak (*praesepe*) a' két benne látható 3 's 4 nagyságú csillagok pedig számárkáknak (*aselli*) nevezetnek, mellyek a' jászokból enni képzelteknek. A' felsőbbik *asellus borealis*, az alsóbbik *asellus australis*. A' *Rák*' mind jobb, mind bal ollójában két két csillag szemléltethető. — Áll 63 csillagból.

5. *Oroszlány* = ♌.

A' *Rák*' nyomában jár ez a' legnagyobb 's legszébb csillagzatoknak egyike, futva ábrázoltatik, fejét 's lábait a' *Rák* felé fordítva. Alólról áll a' kis oroszlány és a' nagy medve. Nyolcz csillag leginkább kitünteti. Egyik első nagyságú csillaga (*Regulus* vagy oroszlány szív) a' szügyében, a' másik pedig (*Denebola*) a' farkában villog. Egy 2 's 3 rendű a' nyakában, kettő meg a' hátában látszik. — Áll 95 csillagból.

6. *Szűz* = ♍.

Ez a' nagy csillagzat szárnyakkal festetik, 's egyik markában kalászt (*manipulus*), a' másikban palmaágot tartva lebeg. Fejét nyugot felé emeli,

lábával pedig keletnek a' *Mértékhez* dülleszkedik. A' *Berenicze*' hajfürtje 's az *ökrész* alatt lévő nagy tért egészen elfoglalja. Egy első, hat 3, 's hat 4 nagyságú csillagokkal díszeskedik. Első nagyságú csillaga (*Spica* vagy *Azimech*) a' kalászban áll, éjszaki szárnyában pedig egy 3 rendű — az úgy nevezett *Vindematrix*, máskép *Protygetes*. *) Szárnyaiban 's övében is több 3 's 4 nagyságúak látszatnak. A' kisebbek fejét 's lábait képezik. Három 3-ad rendűk egymástól távolad hosszú vonalt foglalnak. A' szűztől éjszakra esik az *ökrész* és *Berenicze*' *hajfürtje*; délszakra pedig a' *holló* és a' *vizi kigyó*. — All 110 csillagból.

A' szűz alatt *Czeres* értetődött az Egyptomiaknál, úgymint a' gyümölcsöző földnek symboluma. A' *Vindematrix* név a' Rómaiaknál onnét vevé eredetét, mivel ez a' csillag szüret' idején a' Nappal együtt jöve-fel. — Az *Ekliptika* itt vágja az egyenlítőt a' mérték pontjában másodszer keresztül, hova a' Nap Sept. 23-kán őszekezetkor — midőn a' nappal 's éj egyenlő — érkezik.

II. Az *Ekliptikának* déli része.

7. *Mérték* = ♎.

E' kis csillagzat súlyegyenen függő mérő serpenyő formában adatik elő. Egyébiránt könnyen megtalálható — két másod nagyságú — az *Ikerékhez* hasonló, csak hogy egymáshoz messzebb eső csillagokról. A' 2 másod rendű csillagnak egyike a' font' nyugpontján *Zuben-eschmalí*; a' mérő ser-

*) Ezen csillag és a' Szűz' fejében lévő között fedezéfel *Dr. Olbers Brémában* Mart. 2-dikán, 1802-ben *Pallas* nevű pisloncot, csak nem ugyanazon helyen, hol ugyan ő *Cerest* I-ső Jan. 1802. a' Nappal legelső őszejevetelekor első felfedeztetése után ismét fel-lelő.

penyőben lévőék pedig *Zuben-el-akrab* és *Zuben-el-genubi* nevet viselnek. — Áll 35 csillagból.

8. *Skorpio* = ♏.

Jókora csillagzat a' kigyó tartón alól, nyúgotnak a' téjút nál. Megesmerhető egy első nagyságú csillagról, melyet két felől 2 másod rendű környez. Ezeken kívül még 7 harmad, 11 negyed, 6 ötöd 's 4 hatod nagyságú — 's két ködös csillagok is tartoznak hozzája. Amaz első rendű csillag — *Antares* (Skorpió' szíve) a' hasában, közel fülánkos farkához ragyog. Ezt még könnyebb volna feltalálni, ha a' déli látkörhez olly közel nem állana, melly miatt a' gőzök rendszerint gyengítik csillagainak eleven villágát. — Áll 35 csillagból.

9. *Ijász* = ♐.

Mint *Centaur*, félemler, félló — előre szegzett ivével nyilat pattantva rajzoltatik-le. Testének egyedül felső részével ér az állatkörbe, hátulja, u. m. a' lótetem nálunk kevéssé tűnven elő. Három 3 nagyságú csillag egy Δ mutat, 's alatta kisebb csillagokból egy másik három szög is — csak hogy amattól különböző erányban — kiűnteti magát. Két 3 rendű csillag közel áll egymáshoz, egyik a' nyilban, másik a' kézben. — Ezek között van az a' pont, hol az *Eklíptika* a' Bak' első pontjában a' déli fordító karikát megigéri, 's hol a' Nap a' legrövidebb nappalon Dec. 21-kén megjelenik. — Áll 65 csillagból.

10. *Bak* = ♑.

Mint havasi kecske szökve ábrázoltatik-le, hátulja halfarkal végződven. Tiszta csillagai közül 4 mint harmad, u. m. ketteje szarvában, másik ketteje pedig farkában ötlenek szembe. — Áll 51 csillagból.

11. *Vizöntő* = ♋.

Ez a csillagkép *Pegazus*' fején alól mutatkozik, mintha valamely edényből vizet öntene-ki. Szébb fényű csillagai közül négy 3, hét negyed nagyságúak. Egy a harmad rendűekből a nyugoti, egy második a keleti vállában, a harmadik a serlegben, a negyedik pedig egyik czombján tündöklik, 's ennek is; — mint szinte a *Pegazus*ban — *Scheat* a neve. A korszóban lévő *Ancha*-nak, ennek szélén mutatkozó pedig *Situla*-nak hivattatik. *Notius* hálnak szájában egy első nagyságú — *Fomahant* nevű csillag a vizet tátott torkába mintegy elnyelni látszik.

12. *Halak* = ♐.

Ezeket ugyan — régi szokás szerint — az állatkörben még folyvást a 12-dik sorba teszik; noha az éjszaki jegyek közt már méltóbb joggal inkább elsőnek lehetne számlálni; mert a *Kos* csillagzat a jelen időben immár a második jegynél, vagy is 30 grádussal odább mutatkozik, 's e' szerint a tavaszi ponton a halak állanak.

Ez a csillagzat két egymás ellenébe tett 's farkaiknál fogva szalaggal lágyon öszvekött halakat képez; az alsó déli, a felső pedig éjszaki hálnak mondatik. Noha pedig ezek jókora tért foglalnak el az égen, még is bajosan akadhatnak rájuk apró csillagaik miatt. A déli halcsillagzatból fekvő, az éjszakiból pedig álló tojásdad kört lehetne vonni. Amazt a *Pegazus* alatt — közel az egyenlítőhöz, ezt ellenben magasan *Andromeda*' szomszédságában kell keresni. Egy 3 nagyságú csillag a szalag közepén vagy csomójában fénylik, hat 4, husz 5, tizenkettő 6 rendű csillagok pedig szélel szanaszít tünetkeznek.

Az már most a' kérdés: miként jöttek arra a' régiak, hogy az *állatkörben* épen ezeket a' képeket választanák? Hihető hozzávetés e' lehet! A' baromtartás és földmivelés voltak kétség' kívül az embereknek legelső foglalatosságaik. Évüket tavasszal kezdék számlálni. Most a' juhokkal legtöb-
bet bajlódtak. Azért is azon csillagokat, mellyek ez idótájban a' Nap' kelte előtt feltűnének, *Kosnak* nevezték-el. — Nem sokára a' tehenek is borjúztak. Mihez képest a' Nap feljötté előtt mutatkozó csillagokat *Bika* nevet adának. — Kevés várta meg a' kecskék is megellének, 's tán egynél több fiakat is vetettek. Már így a' Napot megelőző csillagok *hettős gidákkal* jegyeztettek. — Azonban a' Nap színlegesen ismét az egyenlítő felé fordult. Meglehet, hogy ekkor a' ráknak hátramászása ötlött elméjükbe, kivált ha tán az esztendőnek e' részében legjobb rákokat is fogtak. — A' napnak égető hősege az orosz lány' dühére emlékezteté őket, mellyek illy idótájban kölykezyén 's martalékra kiszökkelvén az emberekre nézve legveszedelmesebbek lehettek. — E' közben a' mezőn az eleség megérett, 's azt betakarítani kell vala. A' szűz alatt aratót akartak jelenteni. — Az éjnap-egyenlőség másodszor is bekövetkezyén: az a' *mérő serpenyő* által példáztatott, 's a' nap és éj-egyen-súlyjának jeléül egy csillagzatot mértéknek nevezték. — A' dühöngő nyavalyák, mellyek miatt őszön az emberek rakásra hullának, a' *Skorpio* marást juttatá eszükbe, melly ez időben legmérgeesebb is lehetett. — Majd ismét a' vadászat divatoza, 's tán közöttük valamelly elhíresedett ijásznak emlékezetét a' *nyilas* csillagzatban kívánták fentartani. — Már most a' Nap legalább szállott, honnét többszeri tapasztalásuk szerint újra magasabbra kezd vala emelkedni. Ezt nekik a' meredek kőszálakra felmászó havasi kecske példázhatta. — A' hideg lassankint

lassankint enyhült, 's a' hó, jég elolvadván — rendszerint nagy árvizek következtek. Ez a' *Vizöntő* égi jegyelnevezésére szolgáltatnoki okot. — A' tél' végével pedig a' tavakat és folyókat szokás volt meghalászni. Így jöhete-fel a' *hal jegy* is az égen.

3. Déli csillagképek.

Az *állatkörön* kívül a' napfordító karikák között szinte a' délsarkig (*polus*) még több más csillagzatok is tünetkeznek elő. Az egyenlítőn alól figyelemre méltók leginkább ezek, u. m.

1. Orion vagy is *Kaszás csillag*.

Az ősrégiségnek e' hőse egyik kezében buzogányt emelve, másikban paizst vagy állatbórt tartva, 's harczhoz készülőben rajzoltatik-le. Ez az égnek legszebb 's pompásabb csillagzata. Mert azon kívül, hogy számos, igen eleven tüzszel szikrázó csillagokkal díszelg, egyszersmind az égnek olly táján van helyzete, melly különben is legtündöklőbb égi testekkel hintetett-be. *Orion* épen a' bika' szarvai alatt kapaszkodik az égre 's fejét az *Ikerék*' lábaik közt emeli-fel. Ezt mindenki esmerheti; mert két 1, négy 2, négy 3, kilencz 4, huszonnégy 5, 's tizeennyolcz 6 rendű csilloncok díszesítik. Az egyik első nagyságú csillag keleti vállában (*Beteigeuze*), a' másik nyugoti lábában (*Rigel*) áll; a' nyugoti vállában egy másod rendű — *Bellatrix* nevű szembetűnő. A' többi 3 másod nagyságúak ferde fonalban övében csillognak, mellyeket a' Magyarok *Kaszásnak*, a' Németek pedig 3 királynak vagy *Jákób*' botjának is hívnak. Az öv alatt vannak a' kardnak csillagai, mellyek közt egy az égen legnevezeteseb ködös folt is kitüntetkezik. *Beteigeuze* 's *Bellatrix* között 3 egymáshoz közel eső csillag — az úgy nevezett *dió* — *Orion*'

Tud. Gyűjt. IV. Köt. 1837. 3

nyakában találtató. — Áll 78 tiszta csillagokból, a számtalan kisebbeket, 2000-nél többre menőket nem is említvén.

Orion Neptun' s Euryale', Minosz leányának fiúk azzal a' tehetséggel bírt, hogy a' tenger' hullámain szintugy járdalhatna, mint a' szárazon. *Chioszba* menvén — ittos korában *Meropét, Oinopion'* leányát megszeplősíté. Melly szemtelenségéért az elkeseredett atya szemeit kitolatván a' szigetről elűzte. Sokáig bolyongta után *Vulkánhoz* érkeze, ki is szánakozásból *Kedalion* rabját melléje vezetőül adá. *Orion* azt vállán hordozta, 's az neki az utat kalauzolá. Keletnek tartván, végre eljutott a' Naphoz, 's attól szeme' fényét visszanyeré. Ekkor önbosszulás végett visszatére *Chioszba*, de *Oinopion* magát övéivel a' föld alá rejté. Igy felhajásztatása felől minden reménye elesvén, *Kreta* szigetébe vonult, magát vadászatul mulatandó. Vele vadászott *Diána* is. Azzal fenyegetődött, hogy a' földről minden vadat ki fogna irtani. Ezen *Tellus (Gaia)* megmérgegvén egy iszonyú skorpiót küldé ellene, melly halálosan megmará. *Zeüs* őtet *Diána'* kértére a' Skorpióval örök emlékül a' csillagok közé igtatá. — Hihetőbb, hogy *Orion Libyában 's Siciliában* uralkodván nagy deli termete által elhiresedett, 's magát sok kártékony vadak' elemésztésével megkülönbözteté. Utóbb a' vadászaton veszté éltét, alattvalóji e' csillagzatban vágytak nevét örökíteni. — Némelleyek azt kukorikoló kakasnak is nevezik. Ez egykor ember volt — 's *Mars* és *Venus'* szerelmeskedésükkor őrnek állítatván eltalála szunnyadni. *Vulkán* azonban észrevévén a' cselet, őket vékony láncszemekből készített hálóval bekerítette, az Isteneket öszvecsődíté, 's az egymás karjai közt szendergőket lármás kacaj ébreszté-fel. E' vigyázatlanságáért őtet *Mars* kakassá, sisakját taréjjá,

fegyvereit tollukká változtatván, álmissága' örökös büntetéséül máig is kéntelen az égnek minden szakasszaira vigyázni.

A' *Lipsiai* Egyetem 1807-ben a' *Tilsiti* béke után *Bonapárte Napoleon*, akkori Francia császárnak Párisba visszatértekor hódolása' jeléül egy illendő emlékoszlopot óhajtja az égen felállítani. E' végre az *Orion*' övében, kardjában és a' mellettük álló-még el nem nevezett csillagokat *Napoleon* csillagzatnak nevezé. De az közhelybehagyást nem nyerhetvén a' nagy hódoltatóval együtt elenyészett.

2. *Eridánus folyó.*

A' *Czettől* keletre esvén a' *Bikától* fogva szinte látkörünkig az egész égi tért elfoglalja. *Orionnak* nyugoti lábánál vévén kezdetét nyugot felé a' *Czetig* kanyarúl, mellynek lábai fölötte nyulnak el. Innét viszont keletnek fordulva — déli láthatárunknál lejjebb száll, úgy hogy vége, mellynél *Achenor* 1 nagyságú csillag ragyog, tőlünk soha sem látható. Ezen kívül 8 harmad, 29 negyed, 8 ötöd és két hatod rendű csillagok díszesítik. De — mint már mondatott — többen nem lehetnek vizsgálódásunk' tárgyai. — Áll 69 csillagból.

Ez a' folyó nem létez. hanem *Phaëton*' meséjével van öszveköttetésben. *Heliosz*' fia kikérte magának esenkedve ama' kedvezést, hogy egy nap engedné át neki a' Nap' szekerét kormányozni. *Apolló* sok ellenvetések után hajlott bohó kívánatára, 's kezébe adá a' négy délczeg ló' gyeplűjét. De a' mének urok' izmos kezét nem sejtvén — neki ragaszkodtak, 's a' szokott ösvényt elhagyván nagyon megközelíték a' földet. Itt egyszeriben olly rettenetes hőség támadta, hogy ez mindent öszveégetett 's elpusztított volna, ha *Zeüssz Phaetont* villámával le nem sujtja és a' megneszesedett lovakat valódi pályájukra vissza nem ránt-

ja vala. *Phaëton* az égből lezuhant, 's az *Eridanba* esett, mellynek partjainál a' Nymfáktól megsirattatva eltemettetett. Elmésen leírja *Ovid'* ezt a' mesés történetet *Metamorphosisának* I. könyvében.

3. Nyúl.

Orionon alól, fejét nyúgotnak, farát keletnek fordítva ábrázoltatik e' kis csillagzat. Leginkább 3 harmad nagyságú csillagok görbe vonalban teszik esméretenessé. — Áll öszvesen 19 csillagból.

Ez *Orionhoz* a' vadászat' jeléül van rendelve. A' nyulat *Merkur* gyorsaságáért helyhette a' csillagok' sorukba.

4. A' nagy kutya (canicula.)

Keletről *Oriontól*, alólról a' *Szarvorrutól* környeztetve, több szikrázó csillagai által különbözteti meg magát. Ülve rajzoltatik; szájában a' legreszketőbb fényű 's első nagyságú csillonc — *Sirius* — mint valamelly kis Nap villog. Egy két rendű egyik első lábában, egy másik hátulsó lábában, kettő a' hasában, egy a' farka' végén, egy 3 nagyságú pedig fülében mutatkozik. — Áll 31 csillagból.

Ez a' csillagzat azt a' kutyát jegyzi, mellyel mint hasonlíthatatlan sebes futóval *Aurora* (*Eosx*) a' maga kedvenczét *Oriont* megajándékozá.

5. A' kis kutya vagy is *Prokyon*.

Amannál föllebb — az Ikereken és Rákon alól, az egyenlítőből éjszakra esik — *Orion* felé fordulva. Ennek is egy első nagyságú csillaga van — *Prokyon* nevű, azért hivatik így, mivel *Siriust* vagy is a' nagy kutyát feltűnésével megszokta lőzni.

6. A' Czet.

Ez a' nagy csillagzat alatt egészen a' *kos'* fejéig terül. Talajdonképen 6 nem Czethal, hanem tengeri szörny, feltartott fejjel és két uszó szárnyakkal, hátulját nyugotnak fordítva halfarkal végződik. Három 2 nagyságú csillagai egymás után csaknem egyenes sorban állanak. Egyik közülük farkában — *Deneb-Kaitos*, a' másik torkában — *Mira* (változó fényű) tünetkezik. Négy 3 rendű csillag hátán és hasán ragyog, egymás közt □ képezve. Annak, melly *Mirához* legközelebbre esik, *Baten-kaitos* a' neve. Még más 4 csillagok is, mellyeknek egyike 3 nagyságú négyszöget formálnak. — Áll 97 csillagból.

A' *mythosz* szerint ennek kellett volna *Andromedát* feláldozni. Ezt a' Czetet *Neptun Cze-feusz*nak büntetésül küldé. *Kassziopeja'* felfuvalkodásáért, mivel szépségre nézve a' *Nereidekkel*, *Okeanosz'* onokáival vetélkedni merészle. — Emlekezetül az égre tétetett.

7. A' vízi kigyó = *Hydra*.

Feje a' *Rákon* alól van, de egyéb teste szinté az *Oroszlányig*, *Szűzig* és *Mértékig* elnyulad. Egy *Alphard* (kigyó szív) nevű 's első nagyságú csillaga — hasában fekszik. Ezen kívül még 2 harmad, 15 negyed, 9 ötöd és 8 hatod rendű csillag tartozik hozzá.

8. A' *Serleg*.

A' kigyón, — ennek alsó görbedése és az orosz-lány között áll, 6 negyed nagyságú csaknem kört formáló csillagairól esmeretes. — Csupán 10 csillagból áll.

9. A' Holló.

Hasonlag a' kigyón mutatkozik — a' pohár és a' szűz között. Három 3 és 1 negyed nagyságú csillaggal valamely félretolt négyszöget képez.

Apolló Jupiternek áldozni akarván ezt a' maga szentelt madarát egy pohár vízért küldé. A' holló egy figefán addig várakozza, míg gyümölcssei megérnének, 's elkésése miatt magát azzal mentegeté, hogy egy kigyó akadályozá a' vízmerítésben. *Apolló* — hazugsága' büntetésül — feje' tollait feketékké változtatá a' serlegnek ellenébe helyzeté, a' kigyónak megparancsolván, hogy azt az ivástól óvna.

10. A' Sextans vagy hatodló.

Ez a' csillagászi műszer a' Nyul, Vízikigyó és a' nagy Oroszlány közt elnyulva 1 negyed, 5 ötöd, 5 hatod csillagból áll. — Hevel ennél fogva kíváná ama' hatodlónak emlékét fentartani, mellyel *Tycho de Brahe* az *Uranienburgi* csillagászi toronyban (ezt kedvéért I. *Fridrik Dán* király a' Sundon *Hween* szigetén — 1590-ben építette) égvizsgáláskor szokott használni. — Egyébiránt ön *Sextántját* is érthetni alatta, mellyel *Hewel* 21 évekig szemlélgeté a' csilloncokat, míg nem Sept. 26-kán, 1679-ben *Dánczig* városában tűzgyulladásakor minden csillagászathoz tartozó műszerei, nagybecsü könyveivel, még kéziratival is mind a' lángok' martalékjukká lennének.

11. Argo hajó.

Keletnek valamivel alább a' nagy kutyánál 's délnek a' Szarvorrúnak lába' alatt és a' vízi kigyónak eleje között áll ez a' délszaki égen legnagyobb csillagzat, sok igen elevenen szikrázó csilloncokkal. De nálunk sem amaz első nagyságút

(*Kanopos*), sem a' 6 másod rendűeket teljességgel nem láthatni; csak némely kisebbek — a' hajó északi részén tűnek-fel. — Áll 60 csillagból.

Ez a' hajó (*Argo navis*) annak emlékezetét örökíti, melly *Minerva* 's *Neptun*' parancsára *Pelion* hegyén 's erdejében *Thesszaliában* készített — ama' nagyhírű aranygyapjas vitézeket *Cholchiszba* viendő.

12. A' Galamb.

Közeleten a' hajóhoz, mellyet *Noé*' bárkájának is neveznek, mutatkozik 's magában foglal 2 másod, 1 negyed, 5 ötöd és 2 hatod nagyságu csillagot. A' galambot, melly a' mi tájonkon nem igen tűnik szembe — *Royer Augustin* 1679-ben hozá-be.

13. A' Czentaur.

Délszakra alá a' vízi kigyóhoz és a' farkashoz közel esik ez a' félemler 's félló. Tőlünk csak feje 's vállalai láthatók, négy ló lábai 's farka ellenben nem. — Áll 1 első, 3 másod, 7 harmad, 15 negyed, 8 ötöd és 1 hatod nagyságu csillagból

Eratosthenész (Alexandriai könyvtárnok kr. sz. előtt 225 eszt. a' csillagokról *Katasterismos* című munkát írt) szerint — ez a' *Pelion* hegyén tartózkodó *Czentaur* ügyességére nézve minden idejebeli embereket föllúmult, 's *Aeskulápot* 's *Akhilleszt* is ő nevelte. *Herkules* hozzá vonzó szeretetből egykor meglátogatván őtet, véletlenül egy mérges nyilat talált lábára ejteni, melly miatt nagy kínok közt kimult. Jeles tulajdoni 's gyászese' tekintetéből *Jupiter* neki az égen helyet rendelt.

14. A' déli kereszt = *cruz australis*.

A' Czentaur lábai között négy szembetűnő csillag tünteti-ki magát a' déli *haemisphaerán*. Ez a' csudakereszt — szemtanuk szerint — olly különös szépségű, hogy vele az égen a'ig lehet más akármelly csillagzatot öszvehasznítani.

15. Károly' tölgye (*Robur Caroli*).¹

Ez a' hajó és Czentaur közt lévő csillagzat azon tölgyfát képezi, mellyen II. Károly Angol király a' Sept. 3-kán 1651-ben *Worcesternél* elvesztett ütközet után az ötet hajhászó ellenségei elől 24 óráig elrejtett. *Halley Edmond* csillagász fejedelmi Meczenássa eránti hálából 1667-ban hozá dívatba.

16. Az oltár.

Déli látkörünkön alól esvén tőlünk nem szemlélhető; különben 17 csillagból áll, mellyek közt 3 harmad nagyságúak is találkoznak.

Az Istenek ezen oltáron áldoztak, midőn viszonos eskü által kötelezék magokat *Jupitert*, *Saturnus* (*Kronosz*) ellen segíteni, vagy mikor a' *Gigászok* elleni harczra készültek. Miután óhajtott céljukat szerencsésen elérték, azon oltárt hűségük' emlékéül csillaggá változtaták.

17. A' déli korona.

Az *Ijásznak* első lábai közt tündöklük, a' *Nyilas'* koronájának tartatik, mellyel ő játszani látszik. Mások — *Thev* szerint — *Ixion'* kerekének képzelik. — Nálunk nem jó-fel.

18. A' déli nagy hal (*Fomahant*).

Közel a' pohárnokhoz — a' kiöntött víznek végénél esik, 's a' vizet nyelve rajzoltatik-le. Szájában egy első nagyságú csillag ragyog. Ennek iva-

déki az *állatkörben* lévő két egymásnak farkat fordító halak is.

19. A' *Táblahegy (mons mensae)*.

E' csillagzatban *De la Caille* a' Jó Remény' fokán lévő hegynek tövénél 1751—1754-ben tett astronomiai vizsgálatinak és méréseinek emlékezetét akarta fenhagyni.

I.

Az emlékezetesb csillagoknak hónaponkinti feltüntük; u. m.

I. *Jánuáriusban.*

1. Egész csillagzatok feltűnnek és láthatók, p. o. Perseus; Kos; Eridán; kis és nagy Medve (Gönczöl); kis és nagy Kutya; Orion; Sárkány; Ökrész; Rák; Szarvorrú; Giraffa; Andromeda; Kassziopeja; Pegazus; Kocsis; Bika; Czefeus; Hattyú; Herkules; Oroszlány'sa' t.

2. Estennen e' nevezetesb egyes csilloncok ragyognak felénk; u. m. Chara; Regulus; Castor és Pollux; Beteigeuze; Rigel; Bellatrix; Capella; Aldebaran; Algenib; Algol; Alamák; Mirach; Menkár; Deneb-Kaitos; Mesarthim; Markab; Deneb; Wega'sa' t.

II. *Februáriusban.*

1. Egész csillagzatok láthatók; p. o. Kocsis; Ikerek; Orion; Nyúl; Hiúz; kis és nagy Gönczöl; kis és nagy Oroszlány; Szarvorrú; Bika; Kos; Czet; Perseus; Andromeda; Kassziopeja; Czefeus; Be-

renicze' hajfürtje; Vadászebek; Herkules; mind a' két Háromszög 's a' t.

2. Esttájban emez egyes csilloncok tündöklenek; u. m. Chara: Vindematrix; Regulus; Denebola; Alphard; Castor és Pollux; Prokyon; Sirius; Capella; Beteigeuze; Rigel; Bellatrix; Orion' öve vagy a' Kaszás; Aldebarán; Algenib; Algol; Menkar; Mirak; Alamak; Scheat Pegazusban; Deneb; Wega 's a' t.

III. Mártziusban.

1. E' csillagzatok tünetkeznek elő, p. o. Rák; két Gönczöl; két Oroszlány; Orion; Giraffa; Czefeus; Kassziopeja; Perseus; Andromeda; Ökrész vagy Bootes; Sárkány; Ikerek; Szúz; Lant; Hattyú; Kos; Bika; Fiastyúk; Hiúz; Kocsis 's a' t.

2. Estve ez egyes csilloncok mutatkoznak, u. m. Deneb; Wega; Gemma; Arktur; Spika és Vindematrix; Regulus; Denebola; Alphard; Prokyon; Castor és Pollux; Sirius; Beteigeuze; Rigel és Bellatrix; Kaszás; Aldebaran; Menkar; Capella; Algenib; Algol; Mirak; és Alamak 's a' t.

IV. Aprilben.

1. Az egész látható csillagzatok ezek; p. o. a' Gönczölök és Oroszlányok; Sárkány; Bootes; Kocsis; Herkules; Hiúz; Castor és Pollux; Bika; Fiastyúk; Orion nyugvóban; Berenicze' hajfürtje; Szúz; Holló; Mérték feljövőben; Rák; Szarvorrú; Nagy kutya nyugvóban; Giraffa; Perseus; Andromeda; Czefeus; Kassziopeja; két Δ 's a' t.

2. Egyes csilloncok tündöklenek, u. m. Deneb; Wega; Gemma; Arktur; Spica; Regulus; Denebola; Alphard; Sirius vagy az ugynevezett Sánta Kata; Prokyon; Castor és Pollux; Beteigeuze; Bellatrix; Rigel; Aldebaran; Capella; de Orion, Sirius és Aldebaran már a' hónap vége felé eltűnnek.

V. Májusban.

1. Ezen egész csillagképeket szemlélni; p. o. Gönczölök; Vadászebek; Berenicze' hajfürtje; Szűz; Holló; Giraffa; Kassiopeja; Andromeda már részint a' Horizonon alól; Herkules; Lant; Mérték; Perseus; Ikerek; Ókrész; Korona; Opiochosz vagy Kigyó tartó; Kocsis; Czeffeus; Hattyú; Sárkány; Lant 's a' t.

2. Egyes csilloncok szemlélni; u. m. Deneb; Wega; Rasalhague; Rasalgethi; Gemma; Arktur; Zubeneschemali; Zubenelgenubi; Zubenelekrab; Spica vagy Azimech; Vindemiatrix; Regulus; Denebola; Alphard; Prokyon; Castor és Pollux; Capella; Algenib; Algol; Almach, de Prokyon és Alphard nem egész hónapban tünetkezők.

VI. Juniusban.

1. Láthatók ez egész csillagképek; p. o. Korona; Herkules; Skorpio; Kigyó tartó; Sárkány; Czeffeus' alsó része; Kecské gidaíval Kocsisban; Lant; Hattyú; Delfin; Róka lúddal; Pegazus és Csikó fejeik feljövők; Giraffa; Berenicze' hajfürtje; Sas; Bootes; Kigyó tartó; Sobiesky' paizsa; Antinous; Ijász; Bak előbukkanóban; Szűz;

Mérték; Gönczölök; Castor; Pollux és Rák lenyugvóban; Czefeus; Kassziopeja; Andromeda résznyire.

2. Wega; Altair; Antares; Arktur; Spica; Regulus; Denebola; Capella; Algenib; Algol; Alamach; Deneb; — Scheat Pegazusban Ras-alhague; Ras-algathi; Gemma; Zuben-eschemali; Zuben-elgenubi; Vindemiatrix; Castor és Pollux 's a' t.

VII., *Juliusban.*

1. Csillagképek közül szemlélhetők; p. o. Lant; Cerberus; Antinous; Sobiesky' paizsa; Ijász; Sárkány; Czefeus' hátulsó része; Giraffa; Hiúz; Kocsis; Hattyú; Gyik; Andromeda; Pegazus; Bootes; Vadász-ebek; Korona; Berenicze' haja; Szúz; Róka; Delfin; Pegazus; Bak; Vizöntő; Herkules; Kigyó tartó; Skorpió alkonnyadóban; Gönczölök; Hiúz; Czefeus' felső része; Kassziopeja; Perseus; mind két háromszög 's a' Légy lemenőben.

2. Egyes csilloncok szembetünők, u. m. Wega; Altair; Antares; Arktur; Denebola; Capella; Algenib; Algol; Alamak; Mirach; Scheat; Markab; Deneb; Zuben-eschemali; Zuben-elgenubi; Gemma; Spica; Kos' csillagai 's a' t.

VIII. *Augustusban.*

1. Csillagzatok közül kivehetők; p. o. Hattyú; Róka; Delfin; Sas; Antinous; Bak; Czentaur; Czefeus; Sárkány; Gönczölök; Hiúz; Gyik; Kassziopeja; Andromeda; Éjszaki hal; mind 2 Δ ; Légy; Kos; Czet feljöttében; Lant; Herkules; Korona; Boo-

tes; Pegazus; Vízöntő; Déli hal; Kigyó tartó; Sobiesky' paizsa; Vadászebek; Berenicze' hajfürtje lenyugvóban; Perseus; Giraffa; Kocsis; Bika kelőben.

2. A' csilloncok közül láthatók; u. m. Wega; Altair; Scheat, Dubhe; Chara; Asterion; Aldebaran; Almach; Algol; Alhajoth 's a' t.

IX. Septemberben.

1. E' következő csillagzatok szembetünők; p. o. Bak; Czefeus; Giraffa; Kassziópeja; Kos; Czetfej kelőben; Hattyú; Lant; Herkules; Korona; Pegazus; Róka; Sas; Delfin; Antinous; Kigyó tartó; Kassziópeja; Perseus; Gönczölök; Bootes; Kocsis; Vadászebek: Berenicze' haja lemenők.

2. Estve egyes csilloncok villognak; u. m. Kapella; Algenib; Algol; Mirach; Almach; Scheat; Markab; Fomahant; Atair; Wega; Gemma; Res-alhague, Res-algethi; Arktur 's a' t.

X. Octoberben.

1. A' csillagzatok látszatók, p. o. Gyik; Perseus; Pegazus; Gönczölök; Vízöntő; Nagyhal; Czefeus; Kassziópeja; Andromeda; Δ ; Légy; Bika; Orion' paizsa; Hattyú; Sárkány; Lant; Herkules; Kigyó tartó; Kos; Czet feljövőben. Hattyú; Róka; Sas; Delfin; Antinous; Bak; Herkules; Vadászebek; Bootes; Korona; Kassziópeja; Perseus; Giraffa; Bikafej; Kocsis; Hiúz; Ikerek feltünők.

2. Egyes csilloncok mutatkoznak, u. m. Capella; Algenib; Algol; Mirach; Ala-

mach; Aldebaran; Castor's Pollux; Scheat; Markab; Menkur; Deneb-Kaitos; Fomahant; Deneb; Atair; Wega; Gemma; Ras - alhague; Ras - algethi; Arktur; Chara's a' t.

XI. *Novemberben.*

1. Előtűnetkező csillagzatok; p. o. Gyik; Perseus' feje; Hattyú; Pegazus; Czefeus; Kassziopeja; Kos; Bika; Czet; Hattyú; Lant; Herkules; Andromeda; Sas; Delfin; Antinous'; Bak; Sárkány; Kocsis; Hiúz; Ikerek felkelőben 's a' t.

2. Egyes csilloncok villognak; u. m. Castor és Pollux; Capella; Algenib; Algol; Bellatrix; Aldebaran; Mirach; Alamak; Menkar; Deneb-kaitos; Scheat; Fomahant, Deneb; Atair; Wega; Ras-alhague; Ras-algethi; Gemma; 's a' t.

XII. *Decemberben.*

1. E' következő csillagzatok láthatók; p. o. Kassziopeja; Andromeda; Gönczölök; Vadászebek; Perseus; Bika' szarvai; Orion' feltűnésében; Gyik; Hattyú; Róka; Sas; Antinous' alkonyában; — Andromeda' lábai; mind a' két Δ ; Légy; Kos; Eridán; Pegazus; Déli hal; Delfin; Csikó; Vízöntő; Bak eltűntében; Czefeus; Sárkány; Herkules; Lant; Korona; Bootes' feje; lemenőben; Giraffa; Hiúz; Ikerek; Rák; kis Oroszlány feljövőben; 's a' t.

2. Egyes csilloncok ragyognak, u. m. Capella; Castor 's Pollux; Beteigeuze; Bellatrix; Rigel; Aldebaran; Algenib; Algol, Alamak; Mirach; Menkar; De-

neb-Kaitos; Fomahant; Scheat; Markab; Deneb; Altair; Wega; 's a' t.

Jegyzés. Ama 12 ugyan azon egy időben látszó első nagyságú csillagok, míg t. i. *Orion* és *Bootes* mutatkoznak — e' következendők, u. m. *Rigel*, *Beteigeuze*; *Aldebaran*; *Kapella*; *Sirius*; *Prokyon*; *Regulus*; *Alphard*; *Denebola*; *Spica*; *Arkturus* és *Wega*.

K.

Némelly különösb csillonczoznak lajstromuk, kétséges esetekben könnyebb feltalálás és esmérkedés végett.

1. *Alamak*, *Andromeda*' lábában. *Capellától* *Algenibig* *Algolon* keresztül vonalt húzva feltalálható. *Alamak*, *Mirach* és a' *Kos* másod rendű csillaga csak nem egyenes szárú \triangle formálnak.

2. *Albireo*, *Lant* a' *Hattyú'* orrában. *Wegától* *Delfin* felé eső vonalban keresd.

3. *Alcor* (lovagocska) egy kis csillag a' nagy *Gönczöl'* rudjában a' középső mellett.

4. *Alcyone* — a' *Bikában* — a' *Fiastyúk'* legnagyobb csillaga.

5. *Aldebaran* (*palilicium*), a' *Bika* szeme, első nagyságú csillag. Egy vonalban esik a' *Belatrixal* és a' *Fiastyúkkal*.

6. *Alderamin*, *Czezeusban* harmad nagyságú csillag. *Alamak* és *Schedir* közti lineában, mielőtt *Czezeust* érné — feltalálható.

7. *Algenib* — *Pegasus'* szárnyában. Ezzel a' *Vizöntő'* *Scheatja* és *Deneb-kaitos* csaknem egyenes oldalú \triangle , valamint *Scheat*, *Markab* és *Andromeda'* fejében lévő tiszta csillag rendes \square tesznek.

8. *Algenibe*, a' középsőbbik csillag *Perseus'* meljében. *Castor* és *Polluxtól* a' *Capella* felé gondolt vonal éri.

9. *Algol*, *Meduza'* feje *Perzeusban* *Perseus'* *Algenibe* 's *Alamak* vele csaknem egyenes Δ képez.

10. *Alphard*, (*El-ferd* = izolált) első nagyságú csillag a' vízi kigyóban. Megtalálható a' nagy *Gönczöl'* első kerekeiből a' *Reguluson*, vagy pedig *Aldebaranból* a' *Procyonig* nyújtott vonalban.

11. a) *Andromeda*. E' között és a' sarkcsillag (*stella polaris*) közt áll *Kassziopeja*. Az övében lévő ködfoltot *Capellából* *Algenibig* nyult linea metszi.

11. b) *Antares* (*ανταρις* = *Mars'* ellenfele, mivel szinte vöröses fénye van; arabúl: *Kalb-el-akrab*, Skorprió' szíve) első nagyságú csillag a' Skorprióban.

12. *Antinous*, *Denebből* *Atairig* *Ras-alhaguen* keresztül menő vonalban a' *Bak'* fejében lévő harmadrendű csillagig, a' lábában lévő ködfoltot üti.

13. *Apolló*, egy kis csillag az *Ikerekben* *Castor* mellett.

14. *Arkturus*, első nagyságú csillag *Bootesben*, *Gemma* 's *Vindemiatrix* közt — *Spicával* 's *Denebolával* háromszöget formál.

15. *Aselli* = számárcák, kis csillagok a' Rákban.

16. *Asterion*, a' felső vadászeb merő apró csillagokból áll.

17. *Athair*, első nagyságú csillag a' Sasban. *Etanintól* (a' *Sárkányban*) *Wegán* keresztül menő vonalban esik *Ez Wegával* és *Rasalhaguevel* (a' Kigyótartóban) Δ képez.

18. *Bak*, fejcsillagát megéri egy *Denebből* *Delfinnek*, vagy *Gemmából* *Atair* felé vont linea.

19. *Baten-kaitos* = czet' hasa. Másod nagyságú csillag a' Czetben. Lásd *Deneb-kaitosnál*.

20. *Bellatrix*, *Orionnak* másod rendű csillaga; *Aldebarannal* és a' *Fiastyúhkkal* egy lineában esik.

21. *Berenicze' hajfürtje*; meglelhető *Allioth* — (a' nagy Medve farkában fénylő csillag) vagy *Mizárból* a' vadászebekig, úgy *Spicából* a' *Vindemiatrixon* keresztül menő vonalban.

22. *Benetnasch*, a' nagy *Gönczöl'* rudján lévő végső csillag.

23. *Beteigeuze*, *Orion'* jobb vállában lévő első nagyságú csillag. A' *Bika'* szarva' hegyiben álló két csillagokkal egy lineában esik; *Siriussal* és *Procyonnal* háromszöget csinál.

24. *Bika'*; ama' szarva' hegyein lévő kettős — másod 's harmad nagyságú csillagok *Beteigeuzevel* (Orionban) egy vonalban állanak.

25. *Bootes* (arktophylax = medve ór) vagy *Őkrész*; a' *Benetnasch* és *Gemma* közti vonalban keresd; a' *Spicából* képzelt linea pedig *Arkturon* (*Bootesben*) mén keresztül 3 nagyságú váll és ugyan 3 rendű fejcsillagai között.

26. *Canopus*; *Argo* hajóban a' kormányon lévő első nagyságú csillag.

27. *Capella* (*Alhajoth*); első rendű csillag a' Kocsisban. *Bellatrix* és a' sarkcsillag közt áll; ugyan az a' Polusi csillaggal és *Schedirrel* háromszöget csinál.

28. *Castor*; az Ikerekben a' felső vagy éjszaki csillag másod nagyságú; *Rigelből* a' *Kaszáson* által fellelhető.

29. *Chara*; az alsóbbik vadászebben lévő fényes csillag.

30. *Cynosura* (*Κύνωσ ἄρα* = kutya fark); a' kis medve vagy kis gönczöl.

31. *Czezeus*; *Alamakból Kassziópeján*, vagy a' nagy *Gönczöl'* hátulsó kerekeiből a' sarkcsillagon által képzelte linea találja.

32. *Delfhin*; *Atairból a' Scheatig* (Pegazusban) menő vonalban esik.

33. *Deneb* (fark); a' Hattyú' farkában lévő legfényesbik csillag, a' keresztnek feje. *Algeniből a' Scheatig* (Pegazusban) nyuló linea keresztül metszi.

34. *Deneb-algedi* (bak' farka); a' Bak' farkában egymásmellett álló csillagoknak nyugotibbika.

35. *Deneb-kaitos* (Czet' farka); másod nagyságú csillag a' Czetben, feltalálható a' *Hyadesekből Menkaron* keresztül vont lineában. *Deneb-kaitos*, *Scheat* (a' *Vizöntőben*) és *Fomahant* Δ formálnak.

36. *Denebola* (Oroszlány' farka); az Oroszlánynak első nagyságú csillaga. *Benetnaschból a' Vadászebek* felé, úgy *Procyonból Regulusig* nyult linea éri. *Denebola*, *Spika* és *Arktur* háromszöget formálnak.

37. *Dubhe*; a' nagy *Gönczöl'* hátulsó kerekeinek felsőbbike.

38. *Enif* (*Pegazus'* szájában; a' *Vizöntőnek* jobbik vállában lévő csillagból *Denebig*; vagy pedig *Atairból Delfinig* gondolt vonal találja).

39. *Eridanus-folyó*; a' *Procyonból a' Kasszáson* keresztül menő vonal metszi.

40. *Fomahant* (halszáj); megtalálható a' *Pegazus'* nyakában lévő 3 rendű csillagból *Scheatig* (a' *Vizöntőben*); vagy *Scheattól Markabig* húzott vonalban. Ezzel *Scheat* és *Deneb-kaitos* háromszöget képez.

41. *Fiastyúk*; a' *Bika'* nyakában lévő hetes csillag mindenki előtt esmeretes.

42. *Gemma* (drága kő); legfényesb csillag az éjszaki koronában.

43. *Gönczöl'* szekerei. A' nagyobbikat ugyan még a' gyermek is emeri; de a' kisebbiket azon föllül már gondosabban kell keresni; mivel apróbb csillagokból áll; azonban a' *sark* vagy *polusi csillagról* még is kinyomozható.

44. *Herkules*; a' Lant és Korona közt lévő csillagzat. A' *Wegából Gemma* felé nyult linea alsó részében éri.

45. *Hyades* (esóhozók); öt csillagokból álló a' *Bika'* fejében, melly egy ferde V betűt képeznek.

46. *Hattyu*; *Capellából Kassziopeján* által jó formán meghosszabbított vonalban kitetsző.

47. *Holló*; a' *Vadászebek'* másod nagyságú csillagából a' *Vindemiatrixon* keresztül menő lineában esik.

48. *Ikerék*; lásd *Castor-* és *Polluxnál*.

49. *Kaszás*; Jákób' botja, vagy *Orion'* öve, három másod rendű szép csillag billyegzi. Kiki emeri.

50. *Kamelopard* (tevepárducz = *Giraffa*); több csillagai a' *Capellából* és *Algenibből* a' sarkcsillag felé nyult linea közben mutatkoznak.

51. *Kasziopeja*; *Aliothból* a' sarkcsillagon általvivó vonal éri; keresztül mén rajta *Algenibből Denebbig* vagy a' sarkcsillagból *Mirach* felé képzelt linea.

52. *Kochab*; kis *Gönczöl'* másod nagyságú csillaga, melly hátulsó balkerekét formálja.

53. *Kos*; ennek fejében fénylő csillagot a' sarkcsillagból *Alamakig* vont linea éri.

54. *Lyra* (lant); *Wega*; első nagyságú csillag a' Ludban.

55. *Markab*; *Pegazus'* szárnyának felső részében áll.

56. *Marsic*; *Opiochosznak* jobb karjában lévő csillag.

57. *Menkar* (órr); a' Czet' fejében lévő másod nagyságú csillag; a' *Capellából* a' *Fiastyúkon*, vagy a' *Bikának* déli szarvában lévő 3 nagyságú csillagból *Aldebaranon* át futó linea éri.

58. *Mesarthim*; a' *Kos'* balszarván alól lévő kisebbik csillag.

59. *Mira* (csuda csillag); a' Czet nyakában.

60. *Mirac*; *Bootes'* jobbjaiban.

61. *Mirach*; másod rendű csillag *Andromeda'* ölében. Ez, meg a' *Kos'* fejében ragyogó csillag és *Menkar* egy vonalban mutatkoznak. *Mirach*, *Alamak's* a' *Kos* csillag Δ formálnak.

62. *Nyilas*; *Denebből* *Atairig* nyult linea éri.

63. *Nux* (dió); *Orion'* fejében tünetkező 3 csillagocskák; *Beteigéből* *Aldebaranig* vont linea metszi.

64. *Opiochos* (kigyó tartó); ennek harmad nagyságú vállcsillagain keresztül *Wega* felé *Rasalhagen* által húzott lineában.

65. *Orion*; *Kaszás'* csillagait keresztül vágja a' *Beteigeuzéből* — *Rigelig*, és *Bellatrixből* bal lábában lévő harmad nagyságú csillagig képzelt vonal.

66. *Palilicium* (bikaszem) másképp *Aldebaran*. Lásd ott.

67. *Pegazus*; *Atairból* *Delfinig* vont linea éri.

68. *Perzeus*; az *Ikerekből* *Capellán* keresztül menő; úgy *Capellából* *Alamaknak*, vagy a' *Fiastyúkból* *Kassziopeja* felé képzelt vonalban megtalálható.

69. *Plejades* (El-thoreja = hajózó csillagok); *Fiastyúk*, lásd ott. Hajdan akkor kezdődtek *Görögországban* a' hajókázások, mikor a' *Fiastyúk* nap' kelte előtt feltűnt.

70. *Pollux*; az alsó vagy déli csillag az Ikerekben.

71. *Praesepe* (El-nethra) jászol, ködfolt a Rákban. Keresztülmén rajta *Procyon*ból a *Bika*' éjszakai szarvabeli másod rendű csillagnak; vagy *Procyon*ból Mizar felé húzott vonal.

72. *Procyon* (προκυών, előjáró kutya); első nagyságú csillag a kis kutyában. *Alphard* és *Regulus* vele egy nagy, — *Sirius* és *Beteigeuze* pedig egyenes oldalú háromszöget tesznek.

73. *Propus*; ² *Castor* lába' újján lévő csillag. *Beteigeuze*ből a *Kocsis*' másod rendű csillagaig nyuló linea éri.

74. *Rák*; az ollóján megy keresztül a *Procyon*ból *Regulus*ig képzelt vonal.

75. *Ras-algethi*; *Herkules*' fejében lévő csillag; *Atair*től *Rasalhague*-gig menő lineában áll. *Ras-algethi*; *Gemma* és a kigyónak másod nagyságú csillaga egyetlen oldalú három szöget képeznek.

76. *Ras-alhague*; a Kigyótartó fejében ragyogó csillag. Ez, meg *Wega* és *Atair* csaknem egyenes oldalú háromszöget formálnak.

77. *Regulus*; első nagyságú csillag az Oroszlány fejében. *Procyon*ból *Denebolának* erányzott vonal éri.

78. *Rigel* (láb); *Orion*' lábában tündöklő 1 nagyságú csillag.

79. *Sárkány*; a két Gönczöl közt tekerődzik; *Wega* és *Arktur* erányában.

80. *Scheat* (Pegazusban); Pegazus bal lábában. Ez, *Markab*, meg *Algenib* és *Andromeda* fejében lévő csillag alkalmasint rendes négy szöget képeznek.

81. *Scheat* (a Vizöntőben) a *Vizöntőnek* czombjában.

82. *Schedir*; Kassziopéja meljcsillaga. *Benetnasch*ból *Kochab*on keresztül menő vonal találja.

83. *Sirius* (*El-schira*, a' fényesen tündöklő); első rendű igen szép villogó csillag a' nagy Kutyában. A' magyar köznép ezt *sánta Katának* hívja, ki bizogve a' Kaszások után ebédet visz. Ennél nincs tündöklőbb csillonc az égen.

84. *Situla*; az első csillag azon vízben, melyet a' Pohárnok kiönteni látszik.

85. *Spica* (Kalász; első nagyságú csillag a' Szűzben. A' Vadász ebek, másod rendű csillagából *Vindemiatrix* felé menő vonalba esik. *Spica*, *Arktur* és *Denebola* egyenes oldalú Δ formálnak.

86. *Szarvorrú*; a' fejében lévő apró csillagok *Procyon* és *Beteigeuze* közt esnek a' téjútban.

87. *Triangulum*, háromszög (éjszaki), áll a' Kos' fejszillagi és *Alamak* között. *Aldebaranból* a' *Fiastyúkon* keresztül nyult vonal vágja.

88. *Wega*, Lant; első nagyságú csillag a' Ludban.

89. *Vindemiatrix* (szüretelő); a' Szűzben ama négy csillagú hosszú sorban fölülről áll. *Regulus*-ból *Deneholán*, ugy *Gemmából* *Arkturon* által képzelt linea éri. Az *Arktur*, *Spica* 's *Denebola* által formált háromszegnek csaknem közepete van.

90. *Vixi Kigyó*; *Beteigeuze*ből *Procyonig* nyult vonalban esik.

91. *Vizöntő*; a' Lantból *Delfin* felé vont linea mutatja.

92. *Zuben-elgemubi* (mérték vagy Font) a' déli mérő serpenyő jobbról van;

93. *Zuben-eschemali*, az éjszaki mérő serpenyő. *Antaresből* *Vindemiatrix* felé gondolt vonal metszi.

B é s e j e z é s .

De ki kezeskedik — így szólhatj göczögve a' jámbor kétkedő — az itt előfordult adatok' valósága felől? Nem emberek-e azok is, kik magokat *Astronomusoknak* nevezik, 's nem hibázhatnak-e ők is, szintúgy mint mások? Hát ha csak tévedéseiket 's ábrándaitkat akarják nyakunkra kötni?

Ha valahol — itt a' fölsőbb *Mathesis*' körében bölcselkedő észnek bizvást hódolhatni 's vakon hihetni; 's mi gátol — ha arra hivatottnak érzed magadat — hogy az égvi'sgálati következmények' csalhatatlanságá felől ön nyomozásid által is meg ne győződjél? *) A' ki pedig minden helyes ok' nélkül a' Csillagászok' alapos munkálatikat kétségbe hozni, vagy tán nevetni, avagy szinte gúnyolni merészlené, nem de sajnálandó ön együgyűségét árulná-e el, 's meg azt, hogy a' tudományok' főntebbi *sphaerájában* repkedő Bölcssekhez a' míveltetésnek azon alacsony lépcsőjéről, mellyen áll, nem mondom fölemelkedni, de szédelygés nélkül még csak fölpillantani sem képes. Megfoghatod-e bár melly fellengző

*) *Liltrow* Úr az *Astronomia* tanulásra, mellyet a' tudományok Királynéjüknak nevez, előjáró beszédében hathatósan serkenti olvasóit, mondván: „Mit einigen analytischen Vorkenntnissen und mit einigen wenigen Instrumenten wird man sich sehr bald in den Stand versetzt sehen, nicht bloß die schönen Entdeckungen, an welchen diese Wissenschaft so reich ist vollkommen zu verstehen, sondern auch selbst mit Hand anzulegen, und selbstthätig einzutreten in den Kreis der Arbeitenden an dem großen herrlichen Gebäude, und dadurch erst das wahre Vergnügen zu genießen, welches diese Wissenschaft ihren Verehrern zu gewähren pflegt. Ein Meridiana-Kreis von 2 bis 3 Fuß im Durchmesser, ein parallactisch aufgestelltes Fernrohr von 4 oder 5 Fuß, und eine

ésszel a' Véghetetlen? Ugy e' nem? mert akkor ten magadnak is véghetetlennek 's szintolly tökéletesnek kellene lenned! De szálljunk lejjebb! Mit ért a' his gyermek apja' terveibe? Képzelheti-e, mire való pepecselése, midőn ez egy lemetezett szelíd ágat, valamelly meghasított vadonyba beszerkeszt? Azonban bár nem esmeri is nemzője tettének céljait 's okait, még is elhiszi vaktában, hogy a' mit mivel helyes, 's a' mit mond igaz. Hozhat-e tudós elmeszüleményed felől elhatározó ítéletet az olly ember, ki csak a' műhelyben vagy az ekeszarvánál nevelkedett föl? Ha pedig minden ügyetlensége mellett még is hivatlan bírálgatód vágyna lenni, nem rezzentenéd-e őtet az illy szemtelenségtől amaz esmeretes mondással vissza: „*ne ultra crepidam, ne ultra stivam!*“ Nem akaszt-e meg — bár testi szemeiddel látod — a' művészek' gépelyeik' mesterséges alkata, ha csak abba világosító magyarázatok által be nem avattatol? Tudhatsz-e németül, francziául, angolul 's a' t., ha anyai nyelveden kívül egyebet tanulnod alkalmad nem lehet? És még is, ki volna olly vakmerő másokat idegen nyelveken beszélleni hallván — azt

gute Uhr — mit diesen 3 Instrumenten ist jede Sternwarte vollständig ausgerüstet, um damit die besten und nützlichsten Beobachtungen jeder Art anzustellen. Denn es ist ein ganz ungegründetes Vorurtheil, zu glauben, daß eine wahre Sternwarte nur mit großen Kosten erbaut, nur mit königlichem Aufwande eingerichtet werden kann. — *Olbers* hatte nicht einmal soviel, aber aus seiner Sternwarte, d. h. aus einem seiner Wohnzimmer sind Beobachtungen und Entdeckungen hervorgegangen, deren jede einzeln auch das größte *Observatorium* für immer unsterblich machen würde.“ Ez a' dicsért *Olbers* Bremai Orvos híressé lón *Ceresnek* (1822) viszonzeltalálása, *Pallasnak* (1802) és *Vesta* pisloncznak (1807) felfedezésük által.

állítani, mintha ezek csak értelem nélküli hangokat höbötelnének? Hát te valjon — kívánhatnád-e méltó joggal, hogy ama' szörnyű fejtöredelembe és sok álmatlan virrogatásokba került mély fürkészetek 's bonyolódott számolások előtted első látásra, hallásra vagy olvasásra — tüstént világosok 's érthetők legyenek, kiváltkép' ha még a' legszükségesebb tudományos előkészületek' hijával is volnál. Nem lehet-e untig elég vagy csak annak tudása is, hogy a' nap 's holdfogyatkozások századokkal előre *) leghívebb pontossággal kiszámoltatva, ugy a' pisloncok' öszvejöveteleik is szorosán meghatározatva előd-be terjesztetnek 's t. f.; az a' felőli meggyőződéssedre, hogy a' Csillagászok sem nem bohózók, sem nem csalfálkodók?

Urániának ugyan én magam sem vagyok felkent papja, u. m. ki izolált helyzetemben minden égvizsgálati műszerek nélkül el lenni kén-tetem; de abból öniparom által annyit még is szerencsés valék tanulhatni, mennyi egy lelkésznek szükséges, 's mennyi ama' természet' bűvárinak, kik egész éltüket e' felséges tudományra

*) Durch die Entdeckung dieses einfachen Naturgesetzes (t. i. a' testeknek viszono: vonzerejük), welches den Sonnensystemen und Sonnenstäubchen ihre Bewegung vorzeichnet, sind wir dahin gekommen, alle, selbst die verwickeltsten Erscheinungen des Himmels gleichsam mit einem Blicke zu umfassen, und den Zustand desselben für die verfloffenen und künftigen Jahrhunderte mit einer Gewißheit zu bestimmen, wie sie beynah bey keiner anderen menschlichen Erkenntniß statt hat. Mit Hülfe jenes Gesetzes läßt sich der Punkt mit Sicherheit bestimmen, in welchem nach mehreren Jahrtausenden an einem bestimmten Tage und Stunde in *Lappland* oder *Otahiti Merkur* oder *Venus* gerade vor der Sonne erscheinen wird. *Littrow' Astron. I. részének 224-dik lapján.*

szentelvén fölfegyverzett szemeikkel az égnek megmérhetetlen téreit bekalandozzák — magosan felszökellő vizsgálatikat bámulnom, úgy az azokból következtetett igazságoknak tökéletes hitelt adnom, 's némileg mennyei örömeikben osztoznom elégséges.

A' csillagok' esméretükre akár ki is szert tehet, ha magának időt vesz az azokróli elmélkedésre, vizsgálódásra, az *astronomiai* könyvek' olvasására *); vagy ha legalább ezen népszerűleg készített munkácskámát szilárd figyelmére méltónak tartandja — 's annak gyakori ismételését nem restellendi. Ez bizony — önként megvallom, a' kezdőnek könnyen nem megy! De mi böcse is van annak, mihez majd minden izzáadás nélkül juthatni? Lehet-e valaki, kérdem, vitéz Bajnokká, híres tudóssá, ügyes orvossá, tisztos Pappá 's szívreható Szónokká — béketűrés, ön megtagadás, törekedés nélkül? Az érintett tudományra még készebben eltökélheted magadat ama' szép reménységnél fogva, hogy szíves fáradozásid legfölségesb örömeikkel lesznek megjutalmazandók. Mert ha bár a' Mindenség' oceánából talán csak egy cseppet meríthetsz is, mindazáltal ezen egyetlen cseppecskéből szinte nemesb részed' díszé fog kitűnetkezni, holott körülötted milliónyi valóságoknak sem saját létök felől tiszta öntudatuk, sem a' természet' Főoka felől legkisebb megfogatuk sincs.

Emberi méltóságomat sehol sem érzem elevenebben, mint azon dicsó templomban, hol félem annyiféle 's megszámlálhatatlan esillagok mo-

*) Többek közt használható ez is: Wegweiser durch den Sternenhimmel u. s. w. Von Karl Heinrich Nicolai, Prediger in Lohmen, und der Leipziger ökonomischen Societät Ehrenmitglied. Berlin, 1814. Zweyte, mit Kupfertafeln versehene Ausgabe.

solyogva ragyognak. *) Midőn szemeim ama' temérdek világ testekkel behintett ég' boltján lefelé szöknek, 's lelkem az áhítatosság' sz. szárnyain az örökkévalóhoz föllebbenik: akkor minden földi nagyság, csillám, fény, 's hiú pompa elenyészik, 's mint a' füst és mint a' semmi úgy jelenik meg előttem. Mik a' roppant országok és birodalmak, így szólok magamban, mik a' leg-tündöklőbb királyi székek, mik az aranytól 's gyémánt kövektől csillogó legdrágább koronák a' Magasságosnak hasonlíthatatlan fölségéhez képest, u. m. ki ama' fejünk fölötti véghetetlen üregben a' pehelynél könnyebben lebegő 's pergelődő golyókat határt nem esmérő hatalmával a' semmiség' méhéből előhívta, 's mihelyt akarja viszontag — azokat darabokra is zuzhatja, 's ama szép Napok 's Holdak' világát egy perczenet alatt szappanbuborékkint elfújhatja?

Mihelyt a' zajos vígalmak' árja valamely élénk társaságban elragadni fenyeget, vagy a' kedvező szerencse, szép hír 's rangcsillám megígézni, és nagy célomtól eltéveszteni akar: a' szűk porlakokból legottan a' kékellő szabad ég alá sietek, a' csillagok' táborára fölpillantok, 's itt a' dicső tárgyak által rendeltetésemre emlékeztetvén kevélységem megaláztatik, duzzadozó gőgöm apadni kezd, indulatom tisztul 's a' virtus' ösvényén, tántoríthatatlanul megmaradok

*) Itt értem igazán, 's sz. buzgóságtól elterelve repeső szívvel utánnazom ama' koronás Dalosnak e' magasztaló hálait: „Mikor látom a' te egeidet, a' te kezvednek munkáit, a' holdat és a' csillagokat, melyeket te teremtettél; akkor így gondolkodom: „micsoda az ember, hogy megemlékezel róla, avagy az embernek fia, hogy meglátogattad őtet? Noha őtet valamennyire kisebbre teremtetted az Angyaloknál: mindazáltal dicsőséggel és tisztességgel felékesítetted őtet!”

Most a' sors' mostohasága dühöng ellenem, a' földi aggodalmak' sulyja nyom, a' hálátlan világ' sértése keserít, 's az irigy rosz lelkű ellenfél' ördögi cselszövényi kétélű tőrkintré vérvizik 's hasogatják szívemet, úgy tán más balesetek is dúlják életemet; 's midőn illy gyász helyzetben én köd lepte eszű halandó bús, elégtelen 's csüggedt létemre már már hajlandó vagyok a' Gondviselés' homályba burkolt bölcs utait gáncsolni vagy az Istent tagadni, is tán szinte születésem' óráját átkozni: ekkor is a' természet' ölében keresek enyhülést, menedéket 's vígasztalást; 's íme nyomon szűnik hánykódásom, csendesül kebelem, 's lelkem kiengesztelődván az emberfajjal sz. imádással leborulok a' Szentek' Szenté előtt. Nincs-e, ekképpen gondolkozom, e' megmérhetetlen nagy egésznek véghetetlen Úra 's tökéletes Kormányzója? Kitérhet-e valjon csak egyetlen egy csillag is ennek akarata nélkül azon számára kimért pályából, mellyen neki a' maga napja, mint középpontja körül futnia kell? Nem hűséges barátod-e ő neked is, ki lám fejednek minden hajszálit szinte megszámlálta? 's ki tégedet most virágos ösvényen, majd viszont tövises úton kíván az örök dicsőséghez közelebb vezetni? Miért emésztenéd hát magadat annyira, holott ez az élet mulékony, a' lélek pedig romolhatatlan? Miért akarnál a' viszontagságok' terhe alatt mindjárt leroskadni és kétségbe esni? Avagy egyedül magad vagy-e e' nap alatti honban, ki a' keresztviselés' üröm poharát nyeldeled? Hát csak abban állana-e léted' célja, hogy a' sok ezer meg ezernyi halhatatlanságra alkatott lelkek mellett testi érzedet hizlald, a' küljöllétben tobzódjál, és hogy dúzs fény sugározván körül a' társaságos életben fellengző szerepet játszassál? Nem — teljességgel nem a' földnek tündér javaiért vagy ide hely-

heztetve, hanem azért, hogy minden tekintetben tökéletesedj, és az örökkévalóságra minél inkább megérhess.

De ottan ottan a' halál' hervasztó szele is borzogat, búsit, csüggeszt! Már idáig néhány hű barátimat, több kedves feleimet, 's közülük né-melleyeket szinte viránykorukban eltemettem. Miattuk még most is vérzik szívem, édes em-lékezetük sokszoros, jajt facsar melyemből, 's gyászos sirhantjaikat mind egyre forró könnyek-vel öntözöm. Önfürteim közt is kezdenek már lengeni a' temetőnek ezüstvirágszáli. Rövid időn magam is követem őket a' Holtak rideg csont-varába; majd nem sokára bennem is megszűnik verni ez az érzékeny szív, melly annyi titkos harcznak, 's epeztő gyötrelmeknek volt tanuja és fészke. Az örök álom' ón szárnyai ezeket a' szemeket is — mellyek e' siralom' völgyében annyi sós könnyeket folyattak, — majdan lezárandják, 's az idő' vasfoga, a' munkák' súlya és nyava-lyák' mérge által öszveroncsolt tagjaimnak po-ruk eloszolván e' nagy világmindenségben szél-lyelszóratik. Ma holnap én sem leszek többé az élők között — én sem többé! 'S hajh! mikép' rémülök a' semmivélét' komor képzeletétől! Hi-jában vágyna-e lelkem, nemes szomját a' halha-tatlanság' mennyei nektárába megenyhíteni? Ha-szontalanul izzadtam volna-e a' sz. igazság 's kö-telesség' szigorú szolgálatában? Hát csak mint kába ábrándó törekedtem volna-e az idvezültek' pálmakoszorúját elnyerni? Valjon örökre ele-nyésznek-e rám 's szerelmeseimre nézve a' vi-szoulátás' nagybecsű reménye? A' halálnak dú-longó setét éjtszakája soha sem derülne-e fel töb-bé számomra? Nem váraoznék-e rám egy di-csőbb boldogabb körben az örök élet' kívánatos hajnala? — Ah! távozzatok tőlem fagyaláló goun-

dolatok, távozzatok szorongató kétségek! Csendesdj fuldokló lelkem! 's emelkedj fel a' hit, kegyesség, 's remény által gyámítatva a' véghetetlen világok' Teremtőjükhöz, lám ezt te is Atyádnak, szerető, gondviselő Istenednek nevezheted. Csillagról csillagra repkedve már némileg beavattattál a' mennyei kijelentések' titkaiba. Azért itt e' természet' legpompásabb templomában, a' csillagos ég' boltja alatt felhevülve 's megújulva üld-meg előre halhatatlanságodnak szív-olvasztó örömnépét!

Ugy vagyon! mikor a' töredékeny porhüvely már özveomlott, még akkor is tündöklend az ég, sőt csak akkor kezd előttem igazán az örök-kévalóság' fényének dicsó kapuja megnyílni! Nem pillanték-e már b'e tudtom nélkül is azon fényözönbe, melly az isteni végzés által jövendő lakhelyemül kirendeltetett? Talám immáron látam ama csillagnak sugárait, mellyben innét előttem elköltözött angyalaim az örök ifjuság' koszorújával díszesítve a' halhatatlan boldog lét' szent örömeit szívják! Oh nem kívánkoznak ók onnét a' világosság tengeréből e' mi homályos pislonczunkra többé vissza! Esmerik-e még ók e' földgolyóbist, e' piczirka pontot a' csillagok' sorában? Emlékeznek-e rá, hogy e' volt egy rövid álmnyi ideig az ő tanyájuk? Tudják-e, hogy itt még ver feléjük egy szerető szív, melly hijában hívja őket vissza? Sejtik-e, hogy az ő itt árván, özvegyen, búson hagyott hű feleik forró könnyhullatások közt sohajtoznak utánuk? De hagy békét, óh Istennek belém lehelt szikrája, az illy mérész feszegéseknek, meggondolván, hogy gyenge szemeid a' föntebb köri igazságok' napjának vakító fényét e' gyarló állapotban ki nem állhatnák. Mert itten *minden tudományunk csak részből való; mikor pedig eljő*

*ama' tökéletesség, akkor a' mi részszerint való, eltörültetik. Most csak mintegy tükör által nézünk is mintegy homályos beszéd által: akkor pedig szívről színre! Lesz majd idő, lesz, midőn a' jövendőnek kárpitja dicsóult Valóm előtt felnyílik, a' mennyei vezérlések' sz. titkai végkép' kihüvelyezetnek, midőn a' jelen természetemhez olly általán fogva szükséges hit és remény megvalósulássá varázsoltatván még legfellelzőbb vágyásaim is csordultig betöltetnek, — t. i. ama' *Szentek' szentében*, mellyről egy lelkes Poéta ekként énekel ömledezve:*

„Où les Confidens du Très — Haut, les substances éternelles

„Parent de ses feux, et Couvrent de ses ailes

„Le trône, où leur Maître est assis parmi eux!“

Horváth Zsigmond.

2.

Festő palánták. Egyedül gazdaságos szempontból adva.

Festő palánta nevezet alatt azon növényeket értik, — kizárva nemcsak az ásványokat, hanem a' nagyobb fákat is — mellyeknek kemény vesszeik, kérgeik, gyökereik, száraik 's leveleik, virágjaik, gyümölcsök, magvaik 's gyümölcs kopánttsaik, egy vagy más szín festék készítésére használatnak. Minket mindazáltal itt, csak a' mezzei gazdaságban előforduló tárgyak érdekelve, el-mellőzünk minden egyebeket, 's egyedül azokra terjedend értekezésünk, mellyek a' természető gazdákat foglalatoskodtattják.

Rendünket a' három fő színek szabandják; mellyek: a' vörös, sárga, és kék. Főszíneknek azért mondatnak, mivel ezeket másoknak vegyületéből készíteni nem lehet; ők ellenben minden más színek előállítására elégségesek.

a.) *A' vörösre festők.*

Ezek között méltán követel magának elsőséget

A' pirosító búzér = *rubia tinctorum* *) —

Ezt, sok ideig használták a' Birodalom művessei, mint külföldi szert; míg nem a' honni iparkodás is természetni kezdé. Keesz úr — über die rohe Materialien — tulajdon szavait vegyük ide ösztönül a' gazdáinkkal lehető megkedveltetésre, a' ki munkája 1-ső kötetének 157-dik lapján így szól a' Bánátban termesztett Búzerről: „No 12. *Bánáti Búzér*, hol csak az újabb időkben, nevezetesen 1813-dik esztendő óta kezdett termesztődni. A' Nagy Becskereken termesztett Búzér, az ottani Festó Noel Fülöp próbatételeiben olly jelesen mutatta-ki magát, hogy azt, az ahoz értők bizonyítása szerint, a' legjobb külföldivel is egyenlő rangba lehessen helyheztetni. A' kereskedésben mindazáltal mindeddig ritkán fordul elő.“

A' festó búzér tehát olly palánta növény, mellynek gyökere szép vörösre fest; szára pedig jó marha tápláló: de mértékkel étetve, vagy ezt más szavakkal mondva, igen sok mással keverve, mert magában étetve, a' fejős tehének vörös tejet adnak tőle. Az ezzel táplált marha húsa, sőt még csontjai is megvörösödnek.

*) Rendszeres nevét kitenni mind egyik terméknek azért tartjuk szükségesnek, mivel különböző tájakon különbözők azok a' Hazában. Fűvészkertekben is csak ezek alatt leli-fel, a' ki ösmérni kívánja tanulni.

A' fűnek szára szegeletes; azon, visszásan álló apró tüskéi, mellyek idővel bolyhosokká válnak, valamint levele is. A' levelek csillag formában állanak fűrtösen, hosszúkás hegyesek, szélei csipkések, gerinczei visszásan állók, fulánkösök. Virágja sárga. A' tanyában nem válogató, csak hogy sívóhomok, vagy hideg siker agyag ne legyen. Tenyésztése mind magról, mind gyökérről lehet. Ha valaki magról kívánja természeteni készíttse-el hozzá földjét alkalmasan trágyázva, őszszel szántsa jó mélyre, bőjtelő hónapban = Febr. vesse. Míg használatra szedheti termékét, tizen-nolcz hónap telik bele. — A' ki gyökereiről kívánja tenyésztetni, az is őszszel, trágyázott földjét ássa vagy szántsa jó mélyre, mintegy egy lábnyi mélységre. Bőjt más, vagy Sz. György havában, fél fél öles szélességű ágyakra ossza, minden ágy között egy barázdát hagyva. Ezen ágyakba rakja sorban, hathat hüvelknyi távolyságra a' gyenge gyökereket; mellyeket e' végre természetesen másut kelle már előre természeteni, mint más kiültetendő palántát szokás meleg ágyban. Esztendő forgása alatt szorgalmasan kikell a' dudvát gyomlálni a' búzér növés közül; továbbá szükséges a' földet kapával porhanyíttatni; de a' gyökerekre mindenkor feszesen reányomni, *) hogy a' tápláló nedvesség azokra leszivárojon, és haszontalanul széllyel ne ömöljön.

Sz. Mihály és Mindszent havakban kiássa az ember az erősebb gyökereket, a' gyengébbeket pedig jövendő nevedésre, bent hagyja a' földben. Így használhatja a' földész egy tábláját 8—10-esz-

*) *Hellenthal*, Allgem. Oekonom. Sammler 1 Band pag. 210 a' gyökereknek által buktatását = strecken — javallja; de méltán támadó kérdés: vallyon a' nagy munkával járó foglalatosságot megfizeti-e az abból áradandó haszon.

tendeig; csak hogy porganajjal hinteni, egy takarodás után se mulassa-el.

Mások minden esztendőben kiszedik az egész búzér termést, és csak a' melyékes hajtásokat hagyják-meg jövőendő tenyészetre, a' többit mind használatra fordítják. A' helybeli környülmény legaranyosabb javallatot tehet a' bánás módra. Ha valakinek földje három nyomásos gazdálkodásban legyen, ott nem is tehet egyebet, mint esztendőről esztendőre felszedést; de szabad földeken bátran hagyhatja több évekre búzér termését.

A' felszedett búzér gyökereket tisztára mossa az ember hideg vízben; annakutánna lágy meleg sütő kemenczében lassan szárítja: hirtelen szárított által ugyan is, mind jóságából, mind mennyiségből veszajt a' búzér. — Utóbb goromba lisztte törri, vagy órli; ezt zsákokban, vagy hordókban tartja, míg vevő nem találkozik reá. Négy esztendeig folyvást nevededik az állott búzér jósága; de annakutánna fogy, ugyan azért tovább tartani nem tanácsos, erre tehát vigyázzon mind a' vevő, mind a' természet.

Hellenthal az őrlést, és azután a' szitálást, három ízben javalja elővétetni. Első őrlés, akár külűben törés, csak a' nagyjából legyen úgy mond, és inkább csak darálás, mint sem őrlés. Az így nyert töreket ritka szitán által ejti az ember, a' szitára feljül sűrű ruhából, borított szorítva, hogy a' búzér finom pora el ne röpphenessen: a' szitán ekkor által hullott por a' legsilányabb. Másodszor őrlésre vétetve az első után felmaradt gyökerek, szitállásra az előbbi módon kell fogni. Az ekkor hullandó por jobb ugyan az elsőnél; de legfinomabb lesz a' harmadszor őrlött és szitált: mivel az előbbi őrlések a' gyökereknek külső héjjokat, aprószálaikat lemorzsolván, utoljára csak a' belső legfinomabb festékű közepek ma-

radtak, mellyeket apróra őrölni 's szitán által ejteni szint' úgy szükség mint az előbbeni őrleéseket.

A' festők e' szerre elkerülhetetlenül reá szorulnak. 1807-dik esztendőben 465,786 font vitétt-be Bécsbe külső Országból; az ára pedig 186,316 forintot tett, 's így fontja 24 krajczár. De 1819-dik esztendőben az Alszászból = Elsass — beszállítottanak mázsája 60—70 forint ezüst pénzen kelt; nem kell tehát tőle tartani, hogy rajta vesszen valakin, ha természeteni kívánja: csak hogy előre gondoskodjék vevőről, melly valamelly festő műhellyel való értekezés által legczélarányosabban történhetik. Azt még ide jegyezzük róla, hogy timsóval narancs szín, savanyokkal sárga, alkalival sötét vörös, gálitz kővel pedig fekete színre fest.

Más pirosító termékek is találtaknak a' Hazában bővséggel, mellyek közül, hogy legalább nevekről ösmérjük, némelleyeket itt is nevezzünk meg. Illyen tehát a' *fonál fűnyűg* = *cuscuta europea* — melly bársony színre fest; a' *müge*, más néven: csillagos májfű = *asperula tinctoria* — gyökere; szint' úgy az *ugari müge* = *asperula arvensis* — köznéven béka ragadály; és *vörös fias müge* = *asperula cynanchica*. — A' *galaj*-nak több fajai, u. m. *ragadó G.* *Galium aparine*; *puha G.* *mollugo*; *tejtöltő G.* = *Galium verum*; *északi G.* mind szépen pirosító gyökerek. Továbbá, a' *kőmag*, vagy: napkása = *lythospermum arvense*; a' *festő*, és *mezei atraczel* = *anchusa tinctoria, et officinalis*; a' *henye* és *kutya benge* = *rhamnus infectorius et frangula*. A' *murva pik*, köz néven gyopár = *origanum vulgare*; *csengő linka* = *hypericum perforatum* — az ő, szinte 30 számra telő fajaiival; a' *szúrós vértő* = *onosma echioides* — mellynek pirosra festő tulajdonsága olly közönségesen ösmért, hogy köznyelven csak pirosító gyökér neve legyen. A' *fekete nádálytő* = *symphi-*

tum officinale — sem ösméretlen pirosító: a' szé-
dítettést eltanúlt falusi nem szépek, (mert a' szép-
nek minek a' kenőcs) ebből készítenek magoknak
kendőzöt. E' végre, az az, orcza kendőzésre hasz-
nálják mások a' vörös répa levét is. — Vörösre fest
a' *kökényfa héjja* = *prunus spinosa* — az *alker-
mes* = *phytolacca grana*, — és *fagyal* = *ligustrum
vulgare* — bogyó. Mind ezeket azért is illendő ös-
mérnünk, hogy házi szükségre a' legkönnyebben
szerezhető vegyük elő.

A' festő szerekben megkivántatik, hogy ál-
landóan megtartsák színöket a' velek festett szö-
vetek, vagy fonalak: tegyük ide még azt is, hogy
a' festett testet ne egyék. A' török pamuk = tür-
kisch Garn — festését több módon tanítják; de val-
lyon nem a' festő szerben vagon e' annak külö-
nös jó tulajdonsága. Ásiában, nevezetesen a' Tau-
ris környékén terem egy gyökér, neve *rónás*,
vagy *rujnás*; olyan forma mint a' mi édes gyö-
kerünk; az olly tartósan fest vörösre, hogy a' ve-
le színezett szövetek hamarább elszakadnak, mint-
sem színöket hagynák: sőt azt hiszik, hogy az
azzal festett szöveteknek színök még elevenedik
viselés közben. *) Ezt kellene honnosítanunk.
Prometheosz az égi tüzet letudta hozni sáremberé-
nek felelevenítésére, 's mi a' Tauris tájékáról nem
tudnók behozni a' tartósan festő gyökeret?

A' *vörös és sárga* festő szer, együtt találtatik a'
sáfrány szehlitze = *carthamus tinctorius* — köz ne-
ven: vad sáfrány virágjainak levében. Ezt, nincs falu-
si gazda vagyis inkább gazdasszony, a' ki nem ösmér-
né. A' világ kereskedésében első helyet tartott e'
tárgyban az egyiptomi; de mióta Hazánkban keres-
kedés végctt természetni kezdték, az itt termett,

*) Lásd Jacobson's technolog. Wörterbuch 3 Theil pag.
445, az 1802-dik esztendei kiadásban.

kétségessé tette amannak elsőségét. Ezen állításomnak bizonyíttására halljuk a' részre nem hajló *Keesz* úrnak 1 köt. 168. lapján álló szavait: „A' Status ezen iparkodás t. i. a' sáfrány szeklitze természet által, annyit nyert, hogy a' Debreczen tájé-káról került vad sáfrány a' festésben minden kívánságnak eleget tészen, és szebb, több festékű, 's drágább is mint az egyiptomi.“ — Divatba hozást a' honni kereskedésben! fel van segítve a' szegénység. Legyen minden helységben egy egy becsületes biztosa a' kereskedőségnek, váltsa-be meghatározott és országszerte kihirdetett áron a' természetőtől e' becses festő szert, Európát kitarthatjuk vele. Egyedül Bécs városán keresztül ment 1812-től 1816-dikig 491,540 font, fele tulajdon használására e' császári városnak, fele pedig további vitel végett. A' földnépe nehezen fizeti adóját, mert nehezen teszi pénzzé eladó természetményét; sokszor majd annyiba kerül neki az útja a' nagy városig, mint a' mennyit bevesz eladta vagyonaért. Ha az érintettem beváltó biztosság felállítódnék az országban, mind a' felséges kincstár, mind az adozó könnyen jutna a' magáéhoz.

A' sáfrány szekliczének faja kettő: az egyiknek levelei nagyobbak, szára tüskés; a' másik apróbb levelű, tüskétlen szárú. Ezen utolsónak virág boglárjai teljesebbek lévén, a' tenyésztést amannál jobban érdemli.

A' virág leszedésben arra vigyázzon a' természető, hogy addig le ne csípje míg magában meg nem pirosodik 's le nem lankad: ekkor is minél kevesebb sárgás tövet szakasszon ki vele; szedését harmaton tegye, és árnyékban, nem pedig forró napsugárokon, vagy éppen meleg kemenczében szárassza.

Magva ha több terem valakinck, mintsem ültetésre szükséges lenne, és el nem adhatja; télen által barom-

fiat táplál: ha pedig olly sok, hogy kezdhet vele valamit üssön belőle olajat.

Szára, vagy kórója, alkalmas fűtőt szolgáltat a' szegénységnek, gyengébb növéseit a' kecskék is megragcsálják.

b) A' *sárgára festő* termékek száma igen nagy, ezek közé tartozik a' *festő zsóltina* = *ser-ratula tinctorum* — *nyúl rekettye* = *genista tinctorum*; *fűzény lizinka* = *lysimachia vulgaris* — *sós lórom* = *rumex acutus* — *tsinadónia Godirtz*, vagy: nagyfecskefű = *chelidonium majus* — melyet vére hulló fűnek is neveznek. *Sárga virnántz* = *thalicrum flavum* — *babir fűz* = *salix pentandra*; *ritkaréj* = *solidago canadensis* — *rapontz rabarbara* = *rheum raponticum*; *festő montika* = *anthemis tinctorum*; *orvosi szikfű* = *matricaria camomilla* — *lapos korpafű* = *lycopodium complanatum* — *ökörfark kóró* = *verbascum thapsus* — *bakszarvu lepkeszeg* = *trigonella foen. graecum* — *szúrós tsimpaly* = *xanthium strumarium*, mellynek közneve: disznó mogyoró, disznó bojtörján, koldús tetű; a' *nyirfa* = *betula alba* — zöld lombja; úgy a' diófa levél, valamint a' sárga *szömörtze* = *rhus cotinus*, — melly a' németeknél Hazánkról: ungarisches Gelbholtz nevet is visel, melly alatt említi *Keesz* úr többször idéztem kötetének 153-dik lapján Nro 7. Sárgára festő fa továbbá a' *sóska fa* is = *berberis vulgaris* — köznéven: leánysom; csak hogy a' vele festett szövetek és fonalak, hamar színöket hagyják, ha kivált nap erejének vannak kitéve. Tartósabban festi a' bőrt, ugyancsak sárgára.

A' *fogas rezeda* = *reseda luteola* — az mind ezek felett, melly a' mezei gazda figyelmét leginkább megérdemli. A' bécsi festő házak 1819-dik esztendőben 20—30 forint ezüst pénzzel fizették mászáját, a' Franciaországól szállított rezedának;

pedig Hazánk ege sem mostoha iránta, földünk megtermi, mire bizonyság a' Stomfai uradalom, csak vevőt szerezzünk reá. — A' ki vetni akarja, legjobb ha homokos tanyát választ neki; magvát kisasszony havában könnyeden vesse, és csak vékonyan baronálja. Következendő nyáron, midőn a' palántának alsó levelei sárgúlni kezdenek, magva megérik, gyökerestől kikell nőni, mint a' kender; megszáraztani 's festőnek adni. Így bánnak a' festő zsoltinával is.

c.) *Kékre festők.*

A' *festő csülleng* = *isatis tinctoria* Ezen egész Európában ösmért, vagy használt füvet nagy veszély fenyegeti; mert a' mint az *Athenaeum* adá f. e. Mart. 23-dikán indult levelében, tisztt. Katona Dienes úr, még 1830-ban talált a' Váczi határon ' valamely füvet, mellynek sem nevét, sem természeti történiáját tovább nem tudjuk még, hanem hogy mindennütt, még a' kopár bérczeken, égvényes táblákon, sőt még a' homok pusztákon is természetjük, és nyolczszorta több füvet adánd mint a' festő csülleng. Ezek valóban olly kecségtetések, mellyek valósulva, méltán kiküszöbölhetjük gazdaságukból a' jó. festő csüllenget; de míg ezen jobb remények teljesülve bennünket is jobbra birnának, elmondjuk erről a' mit tud felőle a' gazda, kereskedő és műves. Századok alatt teljesített hívszolgalatiért megérdemli legalább a' jóemlékezetet hunyta után is. Kir. Tanácsos Dr. Heinrich úr, *Abhandlung über die Cultur des Waids, und die Indig Bereitung aus dem selben*, melly kijött Bécsben 1812. 4-rét szem elejébe terjeszti, hogy ha egy hold földet két esztendő folytában csülleng termesztésre hagyhat a' gazda, esztendőnként 448 for. 12 kr. tiszta haszna van belőle. Ennyi esztendei haszon

egy hold földből, a' legfösvényebb kívánatát is kielégítheti.

Természeti históriája a' terméknek ez: gyökérlevelei nagyok, hosszúkások, rendszerént nem rovatoltak = striatum, gekerbt — vagy ha azok is, nem nagyon; most sötét — majd világos zöldek, a' mint t. i. termékeny, vagy sovány tanyán keletkeztek: erősek, átaljában szélesek és fénylők. Szára = caulis — ha magba megy, újni vastag, rófnyi magos. Ezen, nyilszabásu = sagittatus — levelek, rendszerént egymással ellenben állók 's mélyen rovatoltak. Teteje, bugával = panicula — végződő, melly számtalan apró virágokat nyit; 's ezek egymással ellenben, keresztben álló négy sárga levelkéből alkottak. Fészkek, tojásdad kereksgű kehely, mellynek szint' úgy négy, de tarka levélkéje van; annak közepéből hat himszál nyúlik, mellyeknek ketteje rövidebb, a' négy azon fészkebelinél. Eme' kettőn függenek oldalvást a' hosszúdad porhonok; ezeknek aljokban fészik közepén a' magzat, melly csak azután tettszik-ki, minekutánna már a' virág levelek elhúllottak: akkor kiseded hosszúkás, nyelvszabású táskácskát vagy hüvelyket = silicula — képez, melly elejénte zöld, annakutánna érett állapotjához közeledve, viola kék színből sötét barnává változik. Közepén egy kiemelkedő rovaték, két egyenlő részre osztja; benne rendszerént egy, barna tojásdad mag rejtekezik. Gyökere nyil forma; termékeny földben hüvelyknyi vastag, csak egyes erecskék ágozódva ki rajta, fás, fehér; a' földbe mintegy egy lábnyi mélységre bocsátkozik.

A' termék rendszerént két nyári = biennis — lehet mindazáltal gondoskodással, négy éven által is használni. Linnée felosztása szerént a' 15-dik se regbe tartozó, négy főbb hímes, táskás, a' hova

tartozik a' gomborka — myagrum — szümcső = bunios — és egyéb efélék.

Európában vadon termőfű; különösen, termeni szokott a' tavak és nagyobb folyók partjain: terem azonban Helvétziában 's megterem, hogy minden egyebeket elhallgassak, Hazánkban is. Leginkább díszlik pedig ott, a' hol már egykor tenyésztették, mint p. o. nálunk Nagyszombat és Pered vidékjeiken.

Noha több hasonfaja ösmértetik, még is csak ezek nyertek különös dajkálási figyelmet, ú. m. az apró levelű Luzitáni: Spanyol, Portugál és Olasz országokban; a' nagyobb levelű Langvedoki, = isatis glauca — Franczia országban, és az a' közönséges, melly nálunk is divatozó.

Gazdaságot tekintetben. A' palánta termékeny tanyát, naposat, elegendő mély szántásút szeret. A' melly földet ennek termesztése alá határozott gazdája, azt, mihelyest elhordotta róla őszi termését, azonnal forgassa-le; ha a' földet trágyázni kell, hordja ki reá azt, és eltérítvén az első szántás után két három hétre, szántsa alá jó mélyen, baronálja-el, és úgy hagyja télre. Boldog-asszony hava = Január utolján, vagy Bójtelő elején, válasszon csendes, szél nélküli időt, midőn bizonyosan várhat hóesést, akkor vigye-ki magvát földjére és vesse-el. Ha előbb is hó lepte földjét annál jobb, hogy így hó havat földjön. Mihelyest az idő melegedni kezd, a' hó olvadással beveszi magát az elvetett maga' földbe, hol a' természet anyáskodása alatt tenyészővé lessz. Ősszel elvetni a' magot azért nem volna jó, mivel az arról termés magba menne, és a' gazda reményjét megcsalná. Ez az egyik módja a' vetésnek.

Másik, 's inkább javallandó, kivált hol az éghajlat nem mostoha, 's kora tavasszal is beveszi a' föld az ekét, im' ez: ősszel, hantos szán-

tásban kell hagyni az alája határozott földet; mivel a' vadon termeni szokott gyökerek 's dudvák e' palánta növésnek nagy ellenségei. Ugyan azért a' trágyának is jó érett trágyának *) kell lenni, mellyet e'féle termés alá szánt földünkre hordunk. Kora tavasszal, jó porhanyóra szántott 's baronált földünkön sinór után ültetjük a' magvakot, újjaink közé szorítva 3—4 hüvelykecskét egy egy fészekbe: az ültetett magra lábunkkal könnyeden reá nyomjuk a' földet. E' munkát asszonyok és értelmes gyermekek leginkább véghez vihetik; azért is inkább mint más férfiak, hogy kisebbek lévén könnyebben hajlonganak. Több hüvelyetskét azért szükséges egy fészekbe adni, hogy ha egyik vagy másik ki nem kelne, a' hely üresen ne maradjon. A' fészkek 3—4 hüvelknyi távolyságra essenek

*) Leuch's, neuestes Handbuch für Fabrikanten, Künstler, Handwerker und Oekonomen. Neunter Band. Nürnberg 1824. 8-adr. lap 199 azt jegyzé-fel, hogy Dr. Baring vasrozsdával = caput mortuum, v. vitriolum ferri — trágyázta csülleng alászánt földjét, és több 's szebb kékfestéket = indigot — nyert belőle. A' jelentő, nem jegyezte-fel a' trágyázás módját, ugyan azért én is csak tudósítás képpen közlöm szemlélődő gazdáinkkal. Egyébiránt úgy gondolom én, hogy igen kis mértékben kell adni, vízben előbb felolvasztva, 's a' földet azzal megöntözni vetés előtt. Leuch's azért is tökéletlen a' maga jelentésében, mivel fel nem jegyzé Dr. Baring földjének vegyületét. Ha abban azon föld nem vala sok, legalább több, mint sem csülleng termesztéshez kívántatik, melly gáliczkő savanyban szokott felolvasztani, úgy igen elmésen készíthette Dr. Baring a' maga csülleng tanyáját vasrozsdával öntözve előre; de ha más valaki, olly földvegyületbe szándékoznék csüllengjét vetni, mellyben különben is kevés az a' féle földrés, és még azt is feloldoztatná gáliczkő savanyos öntöző vízzel, úgy egészen ellenkezőleg munkálódnék előmenetelével.

egymástól, a' sorok pedig mintegy másfél lábnyira, az ültetést mélyen ejteni a' föld alá nem lenne használatos. Az illy sinór után ültetésben az a' jó vagyon, hogy a' gyomlálást igen könnyeden végezhetjük. Hét nyolcz font mag így ültetve, elegendő egy holdra; ha pedig veti valaki, legalább is kell két annyi. Barna színű, nem fótos héjjú hüvelykek jók magnak.

Ha a' tanya jó, az idő kedvező, és az ültetés igen mélyre nem esett, 8—10 nap alatt kikél; ha pedig az idő kedvetlen, hideg, száraz, a' föld nem elegendő porhanyó, az ültetés mélyre esett, négy 's több hét is elmegy, míg becsületesen kikelhet. E' környülmény a' helyes, és szapora egyenlő kelés, nagyösztön a' jól munkálásra.

Midőn a' palánta kikél, rendszerént felhozza magával magkupakját, és azt, mint valamely sisakot egy 's két nap fején tartja, melly miatt levelei széljel nem terülhetnek. Első levelkéi világos sárga, vagy viola színűk, de lassan lassan megzöldülnek. — Kikelése után két hét alatt a' palánta egész életet 's nevedést ígérő növeménnyé lesz; a' késői hidegek 's derek kevés, vagy mondhatnók, hogy semmi ártalmára sincsenek.

Első két levélkéje után míg más kettő nevedik, bele telik 3—4 hét; ellehet gondolni, hogy ennyi idő alatt, kivált olly tanyán, melly talám előbb sem a' legtisztább állapotban tartatott, most pedig az új trágyázással új dudva fajok is mehetnek kebelébe, a' gyom kelés, igen nagy diszletében lehet. A' hol divatban vagyon a' kapálló eke, bátran munkába allíthatják e' vetemény körül. Attól nem kell félni, hogy az egymástól másfél lábnyi távolságra álló sorokat megzavarja, vagy a' gyenge kelést megtapodja a' marha; ha történetből egyik vagy másik annak talpa alá kerülne is, 24 órányi idő alatt elfelejti, és a' sebet kinövi. A'

hol pedig az efféle ekék szokásban nincsenek, közönséges kapával vigyék véghez ezen munkát. Jó ezt száraz, tiszta időben kezdeni, hogy a' kívágot dudva-meg száradjon, melly különben a' nyirkos földben, örömet újra gyökeredzik. Kapállás közben, ha látja a' munkás, hogy a' kelés itt sűrű, amott pedig ritka; egyiknek a' fogyatkozását a' másik feleslegeséből pótolhatja: hanem illy esetben szükséges az egész fészket kifeszíteni, 's úgy az üres helyre tenni. Minthogy azonban e' növény egy-egy fészekben megszenvedi a' 3—4 szál kelést, és a' másfél lábnyi üres helyen elegendő képpen meg is bokrosodhatik; továbbá, a' már kikelt és a' maga fészkében gyökeret bocsátott palánta, ritkán heveri ki az által ültetéskor vette sebet: sokkal tanácsosabb a' kopaszon maradt helyeket új maggal ültetni, melly végre mindenkor legyen a' kapásnál efféle mag. Azonban, ha az ültetők értelmesek, gyakorlottak, a' magvak pedig jók voltak, a' föld helyesen porhált, nem hantos, de csak nem is göröngyös; ritkán vagyon ezek közül akármellyik pótoló módra szükség. A' kapállást, és gyomlálást, annyiszor kell tenni, a' mennyiszor szükségesnek itéli az ember, hogy gyenge terméke a' dudvától ne szenvedjen.

A' termék aratása. Ha a' palánta kinötte magát, az alsó levélkéi elkezdenek sárgulni; hanem, ha a' tanya száraz, vagy háttas helyen vagyon, viola színre változnak: ekkor az egész termékekben megállapodik a' tenyésztés, legfeljebb is csak azt cselekeszi, hogy a' palánta közepéből, az elsorvadt levelek helyett, gyenge hajtások sarjadzanak. Ez, a' kelés után mintegy 14 héttel történik. Ha az ültetés és kelés korán végbe ment, korábban következik az érés, és az azt követő takarodás is; mellyet, ha az imént említett levél sárgulást látja az ember, halasztani

nem lehet. Ez rendszerént Sz. Iván napjában már megtörténik, és így olly időben, mellyben más-féle takarodás még nem sűrgeti a' gazdát. Ha az első aratást megelőző munkákat, kapállást és gyomlálást, gondosan végezte az ember, nincs szüksége további munkára, hanem, ha talám lókapával tette, és a' föld nem elegendő porhanyó, szükséges hogy a' learatás után újra neki vigye földjének a' kapálló ekét, hogy ez által mind porhanyítsa, mind a' netalám keletkező dudvát irtsa.

Első aratás után 5—6 hét múlva, de ha az aratás után mindjárt egy jó eső megütötte a' csülleng tarlót, negyedik hétre is, megnevekedik a' második termés, mellyet gazdája hasonlókép aratle. Ez, átaljában véve, gazdagabb az első takarodásnál, minthogy azután sok meljékes hajtások sarjadzanak, 's koronát nevelnek: valamint közönségesen igaz a' csüllengről, hogy minél öregebb vetés, annál inkább bokrosodik. A' második és harmadik takarodás után mindenkor szükséges megvizsgálni, hogy nem kívántatik-e meg a' földnek porhanyítása, mellyet elmulasztani, soha sem tanácsos.

Ha más esztendőre is földjében hagyhatja az ember csülleng tarlóját, *) negyedik aratás után

*) Ezen hagyhatás nélkül, nem honnyos a' csülleng termesztés; 's így a' három nyomásos gazdálkodás, nem neki való. — Itt keresse titt. Katona Dienes úr annak az okát: miért megy ki indigóért esztendőnként 50 millio pengő forint Európából, nem pedig ott, hogy a' kenyér szorulna ki, a' csülleng termesztés miatt. — Ma, Sz. György hava 9-kén 1837, mikor ezt írom, olvasom a' Kémlőben, hogy Pesten a' Búza legjobb ára volt f. h. 7-dikén 100 garas V. Czban egy pozsonyi mérőért. Átaljában két pozsonyt vetünk egy holdas tanyába; tegyük fel hogy terem (de legkedvezőbb időjárást vegyünk ám-fel); 48-at, mert mikor 8 szemet ad vetésünk, még nem

vékonyan hinti a' sorok közit porganajjal, és lókapával földalá forgatja 's télre úgy hagyja. Ha pedig a' környülállások kényszerítik földjét más vetés alá készíteni, harmadik aratás után erős töreztő ekét vigyen földjébe, azzal nagy hantokra forgassa, és úgy hagyja télre, hogy így az egy-egy újni vastagságú 's mintegy egy lábnyi hosszú gyökerek kivettétvén, megrothadjanak, és a' tanyának adják vissza a' kiszívott kövérséget.

Szorosabb fogások a' csülleng takarítás közben. Az alsó levelek sárgulását vévén eszre a' gazda, szép tiszta időt választ a' lemetszésre 's munkásokat visz földjére. Legalkalmasabbak a' fiatal leánykák és gyermekek, minthogy ezek, mint feljebb az ültetésnél is mondánk, könnyen hajlonganak, szükség úgy hozva magával, még térden is dolgoznak. — Az esős idő a' munkásokra is alkalmatlan; de nem kedvez a' lemetszet leveleknek is: mindegyiket bemocskolja.

Mindegyik munkásnak egy egy jó éles kése; erre néhol sarló szabású, vagy még jobban mondvá, szőlőmetsző kést használnak: a' kiadást kétsért szaporítani kár volna, mivel a' szolgálatot akármelly éles kés megteszi. Vagyon továbbá minden munkás hátán egy egy kaczor, vagy hátikosár; ebbe bele veti a' lemetszett csülleng markot, és abban, ha a' száraztó ház közel vagyon, oda, különben pedig a' szekérhez viszi, melly az egész termést a' száraztóba hordja. A' bánás mód ez: a' munkás, balkezével öszve markolja az egy fészek-

mondjuk rosznak a' termést, még is csak 240 forint a' felcsigázott termés ára. Hol van pedig a' művelés díja. Vegyük erre a' közönségesen divatozó egy harmad részt, csak 160 forint marad egy hold földünknek tiszta haszna. — Vagy kenyérnek való búzánkat adhassuk el jobban, vagy termesszünk csüllenget.

ben álló csülleng szárait, 's mintegy félújnira a' koronája felett, elmetszi a' jobbában lévő kés-sel. A' gyökér koronáját meg nem kell sérteni, különben az többé vagy nem sarjadzhatik, vagy pedig, ha oldalvást hajtana is, a' növése késlelődik. Ha valakinek száraztója távol vagon földjétől, úgy hogy, kénytelen oda szekéren hordatni a' termést, a' learatottat igen nagy rakásra gyűlni soha se engedje, inkább forduljon félteherrel, mert a' zöldlevelek nagyon hamar megfűllednek rakáson, mellytől az egész termés megromlik.

Ha a' learatott levelek talám iszaposak, vagy másként keverték volnának, megmosattatnak, és úgy, minél előbb megszáraztatnak; mert ha a' szárazítás szaporán nem történik, a' levelek' megfeketednek. Azonban a' mosást keveses porért, melly a' leveleket talám beszállotta, tenni nem kell; mivel a' leveleken lévő efféle szenny, a' festék készítéskor, úgy is fenékre száll a' kádban.

A' szárazító házon nem kell valamely nagy költséggel, különösen e' végre épített páhót vagy egyebet érteni; minden tágas, szellős hely alkalmas e' végre. Az ilyen helyben, elterítik a' leveleket úgy, hogy egymás hátán vastagon ne feküdjenek; minden tizenkét órában megfordítják egyszer mind addig, míg egészen ki nem száradtak. Ennek siettetésére az idő járása, és a' levelek területének vastagabb, vagy vékonyabb fekvése teszen legtöbbet. A' vastag területet távoztassa az effélét termesztő, mint már mondtuk, nehogy learatott csüllengje megfűljön. Száraz, meleg időben 3—4 nap elegendő a' kiszáradásra; essős időben, valamint hideg napokban is, egész hét is eltelik és a' levelek még sem száradtak.

A' száraz levelek, az arra szolgáló malomban öszve zúzzattatnak; használhatjuk törőnek házi küllünket, sőt nagyobb mozsarunkat is, csak hogy

ezeken a' munka késedelmesebb: zúzás után majd tapostatnak, és nagy gombolyagokban tartatnak. Hogy itt is meg ne fülljenek, lehet olykor vízzel fecskendezni, mint írja *Keesz* úr, sokszor idéztem munkájának 163 lapján. Hinnünk kell a' nagy tekintetű Férfiúnak, noha különben tudjuk, hogy a' szárazfű, millyen a' széna is, ha nedvességet kap, hajlandóbb a' megfűllésre: részünkről inkább javalljuk az egészen száraz, szellős helyen tartást.

Reménylet haszon e' természetéből.

Egy hold, csak 3-szori aratás után legkevesebb 19,440 font zöld levelet ad; ebből száradásra négyötöd részt leszámítva, mégis 3880 font szárazasztott csülleng marad, mellynek fontját 1819-dik esztendőben, egy váltó forinton, vagy 24 krral fizették pengő pénzben; de ez talám nagyon kérelmetes = précaire — haszon szabásnak látszik az ebben járatlan gazdák előtt, azonban a' művelésre tett költségek sincsenek sem felszámlálva, sem a' haszonból kivonva: vegyük tehát szoros számba mind az ide tartozandókat.

Ha a' csülleng ültetés sorban tétetett, szélességében 18, hosszában pedig 8 hüvelyknyi távolságra egy egy fészek; úgy egy 1600 □ öles holdban állhat 57,600 bokor palánta. Egy egy bokor teljesen kinőve magát 4—10 lat ha csak egyes szájakat veszünk is; hátha még ide gondolljuk, hogy egy fészekben 3—5 szális nevededik, nem ritkaság 20—30 latos bokrokat istalálni. Azonban, mivel nem minden mag foganszik 's így szálát sem nevel, tehát még ama' legkevesebből az 57,600 palántából is leszámítottunk 10 proCentet 's csak 51,840 szálát 's ezt átaljában mind csak négy latjával veszünk, mégis 6480 font lesz a' termés; minthogy egy évben, legalább is háromszori aratást 'ad a' jól művelt csülleng, minden nagyítás nélkül kijő a'

19,440 font zöld levél; melly megszárasztva, négy ötödreszét veszejtve, ad még is 3880 fontot.

Kétséget nem szenvedhet az, hogy 70 font száraztott levél egyfont tisztázott kékfestéket = indigót ad, és így a' 3880 font adhat 55 $\frac{3}{4}$ fontot; nagyobb bátorság okáért vegyünk még is egy font tisztázott festékre 80 font száraz levelet: egy hold csülleng termés háromszori aratás után még is ad 48 $\frac{1}{4}$ font indigot, ezt 16 forintjával számítva V. Cz. 696 forint egész jövedelem = Brutto — leend.

Itt azonban csak csülleng természetű gazda, nem pedig indig gyártó műves léve figyelmünk tárgya, nem terjeszkedünk ez utolsóra, hanem a' száraztott leveleknél maradunk, ezeknek értékét a' belőlök készülendő festőszer árához mérsékelve. A' gyártónak fáradságára, 's iparkodásának jutalmára által kell engedni száztól húszat, és így a' 3880 font száraztott levél ára lesz

520 f. 48 kr.

Művelésre leszállítandó ebből:

3-ri szántásért	4 ftjával	12 for.
2-ri baronálásért	2 ftjával	4 —
Magért tulajdon természetéből		9 —
Tizenkét nevendéknek, sorba ültetésért	30 krjával	6 —
A' földnek négyszeri porhanyításért, egyszer egyszer	2 f. 30 krjával	10 —
A' sorok közit négyszer ki- gyomlálni egyszer egyszer	8 nevendék 30 krral	16 —
Háromszori aratás és betakarítás, egyszer egyszer	8 nevendék, 12 napon,	

Tud. Gyűjt. IV. Köt. 1837.

6

őszyesen tehát 96 nap 30		
krrel	48	—
Szárasztás közben forgatá-		
sért; minden aratás után		
egy személy öt napra, és		
így 15 napra 30 krjával	7	— 30 kr.
A' száraz leveleket hordók-		
ba gyúrni 's gyárba vin-		
ni, egyszer egyszer 3 fr.		
30 krjával	10	— 30 kr.
Hordó vagy zsák és kosár		
kopásért	6	—
	<hr/>	
az őszyes kiadások	129 for.	—
melly sommát levonva az egész jö-		
vedelemből		520 f. 48 kr.
		129 —
	<hr/>	
marad a' gazdának esztendei ha-	391 f. 48 kr.	
szon		

Ha második esztendőre is marad-		
hat a' tanyán ezen csülleng ter-		
mék, minthogy a' két utóbbi a-		
ratás helyett mag termesztést kell		
engedni, az első esztendei ha-		
szonnak csak egy harmad részét		
vehetjük	173 f.	36 kr.
de ide vesszük a' 40 mérő mag		
árát 10 ftjával	400 f.	—
	<hr/>	
	Leszen	573 f. 36 kr.

A' második esztendei kiadás:		
Kétszeri kapállás	5 for.	}
Gyomlálás	16 —	
Egyszeri aratás	16 —	
Szárasztás	2 f. 30 k.	
A' mag szedés, tisztálás	20 for.	
Hordókra rakás	3 f. 30 k.	
Eszközök kopása	6 for.	69 for.

marad a' második eszt haszon 506 f. 24 kr.

Vegyük most egyűvé a' két esztendei hasznót, ú m.	
az 1ső esztendei	391 f. 48 kr:
a' 2dik eszt.	506 — 36

Leszen az öszves szám 898 f. 12 kr.
 mellyből közép számot vonva esik
 minden esztendőre 449 f. 6 kr.

Ez nem képzelgés; mert valóban, kézzel fogható tetten alapul az egész előadás. Változtatást csak az tehet a' sommában, ha valaki olly rosszúl munkálja telekjét, hogy a' termék hátra marad, vagy pedig gyártót nem talál a' ki 20 proCenttel megelégedjék; végre ha a' művelésre többet kell költenie az itt számítottaknál. Ellenben, nyeresége fog annak nevedkedni, a' ki jobb vevőt 's ócsóbb munkásokat talál.

A' magnak hagyandó csüllenggel bánás.

A' magnak hagyandó csüllengünket megarasuk-e késő ősszel, kérdés volt előbb a' gazdaságban; de mióta a' tapasztalás megtanította a' termesztőket, hogy a' korán növésnek indult, és hamar szárba ment csülleng, idő nap előtt virágzani kezd, midőn még a' késői derek megronthatják virágjait úgy, hogy a' miatt sok üres hüvelyeket hozzon: már ma rendszerént az egész táblán termettet lemetszik, sőt még tavaszon is egyszer, átaljában; melly közönségesen Pünköst hava közepe táján történik. Az azután termő virágzásáról már bizonyosan reménylhetni, hogy a' dér meg nem rongálja, és a' magvak teljes erőben kinőhetik magokat. A' virág elhullása után zöld hüvelyecskék maradnak, mellyek lassan lassan viola színre változnak, tökéletes érésre jutva pedig, sötét barnákká lesznek. Minthogy a' csülleng igen bőven hoz magot, *) nem kell a' levágásával sietni, hogy

*) A' múlt nyáron, így ír K. T. Heinrich úr 1812-ben kijött értekezésében, fél hold vetésről 85 $\frac{1}{2}$ tetézt

a' hüvelyecskék jól megérlelődjének, melly Kis-Asszony hava közepe táján történik. Szedése úgy megy végbe, hogy az egész fürt magot száránál fogva bal kezébe szorítja a' munkás, és úgy lemet-szi 's kosarába, vagy más edénybe gyűjti. Tartani, száraz, szellős helyen kell jövő magvetésig. A' hüvelyecskéket szárokról lekoppasztani, talám legtanácsosabb tenyerek között morzsolni, és ha mégis maradnának némelly hüvelyecskék a' szá-
 rakon, azokat leszaggatni. Haszontalan polyvájá-
 tól 's törekjétől választani, nagy polyva rostára veszi az ember, úgy tisztázza, és a' tisztázott szemet, száraz szellős padlásra teríti.

A' magtermesztés hasznát feljebb 400 ftra tet-tük; ha valakinek helyheztetése meg nem engedi a' magot pénzzé tenni, tehát hagyjon fel nagyban a' magtermesztéssel, 's szorítsa azt csak annyira, a' mennyire magának van szüksége: a' magért jött volna 400 forintot kifogja fizetni, a' csülleng ter-més, mellyel ez a' bánás mód: előbbeni esztendő-ben nem kell az utolsó metszéssel sietni, kivált ha a' termés jól ki nem nőtte magát. Egész télen is helyt áll, csak le ne étessék, és tavasz nyilva új növésnek indul, 's a' nevededő meleg befolyása által ő is gyarapodik festék tartó mineműségében; termése bővebb az egy nyáriénál, ellenben nem olly bőv festékű mint amaz. Már nevezete külön-bözteti amattól, mert ezt téli csüllengnek nevezik. Mihelyest tavasszal lemetszették a' leveleit, azon-nal kapást kell a' sorok közé vinni, hogy a' föld porhálódjék: gyomlálni a' fészkek közit már rit-kán szükség, mivel a' megerősödött 's bokroso-

mérő magot nyertem, minekutána előbb egy harmad része bizonyosan elhullott és a' földön maradt. Az egész termés mennyisége 1026 font, minthogy egy mérő 12 fontot téssen.

dott csülleng maga elfojtja a' dudvát. Növése ekkor olly búja, hogy az első metszéstől három hétre, az egész földet elborítja a' termés, és szárba kezd indulni; de ezt, még egyszeri metszéssel kell akadályoztatni, különben sem a' szárak, sem a' levelek nem lesznek festő szerrel telvék.

E' másodszori metszéstől számlálva 4—5 hét alatt ismét elborítják a' levelek az egész földet, 's így megy egész nyáron által, úgy hogy 5—6 aratást lehessen rajta tenni, mindenkor arra vigyázva metszésekor, hogy gyökér levelei kinöttek legyenek, és szárba kezdjenek indulni.

A' Hazának, míg élt, édes anyja, a' dicső emlékezetű *Mária Therézia*, 50 hold földet ajánlott ennek termesztésére, és 10 esztendei adótól mentséget, 's még sem használta senki a' királyi kegyelmet! Az európai Manufacturák 's a' t. melyeket Möller után adott Mokri Beniamin. Pesten 1818. 8-adr. a' 354-dik Czikkelyben ez áll: „A' festőknek állítások szerint egy font indigóval, éppen annyit lehet festeni, mint három izattsal (így nevezi a' csüllenget, az isatis nevezetet magyarosítva) hogy ez, az izats v. csülleng, az indiai festő szernek nem engedő festéket szolgáltat, megmutatta *Kulenkamp* úr jutalmát nyert értekezésében. Lásd: Dr. *Lübek* Vaterländische Wochenblatt 1804. Nro 28 pag. 36. S—*

3.

Gondolat' közlés a' megelégedésről.

Kivánságaink ez életben határtalanok. Ha ma elérjük azt, a' mit tegnap kivántunk: holnap me-

gint mást kívánunk. A' minek örültem ma, hól-
nap unalmas lesz az; minden nap új kívánságra
ébredünk fel. Mit mutat ez? Mire tanít ennek meg-
gondolása? Arra: hogy az én lelkem nem föld-
nek szülötje. Nem talál az én lelkem, földi lé-
nyek közt, olly táplálékot, mellyel ő tökélete-
sen megelégedhetne. Égnek szülötje vagy te én lel-
kem! Égiek a' te kívánságaidnak is felséges tár-
gyai. Lelkem! te tészed az én Énemet; Én, én;
mennyei életre teremtettem. —

Minek mondjuk hát így e' földi életet, ha itt
nem sikerülnek kívánságink, nem létesülnek vá-
gyódásaink? úgy az élet nem egyéb, nyughatatlanság'
's boldogtalanság' hazájánál. Nem, óh nem! Boldog-
ságra, nem pedig kínokra vagy te óh ember teremtet-
ve. — Ne tévelyegj ember! ne keress földön menyor-
szágot, földi öröm helyett, égi gyönyörűséget; az
angyali élet nem telhetik ki mi tőlünk, míg em-
beri nevet viselünk. Gyakorlásnak oskolája ez élet,
mellyben legfelségesebb munkád, a' természeti,
és erköltsi rosszak' legyőzésiben vitézkedned; 's
minden földi örömed egyedül az, ha kötelessége-
det kivívhattad. Minden rossz ez életben csak rá-
viteles (relativa) de magában, épen nem rossz. Termé-
szeti rossz nélkül, örömet, gyönyörűséget nem érez-
hetnél; erkölcsi rossz nélkül, szabadságodat nem gya-
korolhatnád; következésképpen erényes (virtuo-
sus) nem lehetnél: egy szóval, a' boldogságra,
és szentségre nem törekedhetnél. Hogy testi ki-
vánságaink be nem telhetnek, — nem lehet; nem
is kell, ha értelmes, és okos embereknek akarunk
neveztetni, azt következtetni, hogy boldogtala-
nok volnánk. Sőt olyan állapotban lenni, melly-
ben minden kívánságaink megszűnnek a' legna-
gyob boldogtalanság lenne. — Az esztelen nem ki-
ván semmit; de azért boldog-é? Nem, éppen nem.
Az örült, az eszeveszett, nem örül az élet' javai-

nak; nem kívánja azokat; de azért boldog-é? Óh nem sőt a' legnyomorútabb teremtés. Addig, és akkor lehetünk megelégedettek az étellel, addig és akkor lehetünk boldogok, míg kívánhatunk, vagy kívánságaink létezhetők, mihelyt pedig kívánságaink megszűnnek; már elvesztettük felényire emberiségünket. — Ember! ne abba keresd hát földi boldogságodat, hogy kívánságodat kielégítsed, hanem abba, hogy kívánságaidat határok közt tudjad tartani; hogy tudj uralkodni indulatidon. Mind a' testi, mind az erkölcsi világban, minden dolgok változhatatlan törvények szerint folynak; bizonyos határok közé van szorítva, mindeneknek léte, munkássága; mértéke, határa van életünknek is. Ha ezt a' mértéket, határt, akárminemű történet megzavarja, vagy azon túl hat: romlás követi azt. Kivánságinknak is van határa, van mértéke. A' kívánság, csak addig jó kívánság; míg határok közt áll: azontúl elfajul, és bűnné változik. Az erkölcsi jóság, csak addig jóság, míg a' maga mértékét, határlineáját meg nem haladja. A' virtus, csak addig virtus, míg a' maga mértékét megtartja; azontúl a' jóság fesletséggé, a' virtus keserű bűnné változik. A' határ lineát meghaladván, megszűnik az erköltsi tökély, és egy azzal határos lelki nyavalya kerekedik belőle. A' határlineát meghaladván, a' vallásbeli buzgóságból lesz szent dühösség, a' kegyességből farizeusi kegyeskedés, a' szentségből lelki kevélység, az alázatosságból alacsonyosság, a' szelidséghől ostoba gyávaság. Ember! ne légy hát felettebb kíváncsi, hanem tartsd határok közt indulatodat 's kívánságodat; ez tőled kitelhetik, adott az Isten néked erre tehetséget, értelmet, okosságot, szabadakaratot. Hatalmadban áll mit cselekedj, mit nem; mit kívánj, mit nem. Okosságod megmondja mi a' jó, mi a' rossz. Ha olyan okos

vagy, hogy a' felhevült indulatot, és kivánságot zabolán tudod hordozni, a' valódi jót, a' látszó jó-ról megkülönböztetni, 's a' tulságos rosszat elkerül-
 ni: akkor, igazán akkor boldog vagy; akkor, igazán akkor vagy méltó az emberi nevezetre.

Magad sorsával megelégedő! te vagy az, kit én boldognak nevezhetlek, nem dúlják szívedet tulságos indulatok, 's kivánságok; van szívednek kivánsága, melly téged' nagyobb szerencse eléré-sére késztet: de, ez a' te szíved' kivánsága, melly tiszta, és ártatlan. Nem az álnokság, és ravasz-ság' — hanem a' tiszta erkölcs' útján keresed te boldogságodat. Egyedül való kivánságod az, hogy szentül tellyesítsd kötelességedet, 's az érdem' ös-vényén lépj az élet' szerencsésb fokára. Nemes lel-
 ked' elég bátor a' sors' nehéz csapását is békével kiállani; mert jól tudod, hogy ez élet gyakorlás-
 nak oskolája.

Ha széljel tekintünk ez életbe, sokféle csoportokban látjuk magunk körül zsibongani a' tel-
 hetetlenséget; ezrenként mutatkoznak, az úgyne-
 vezett elégedetlenek (male contentusok) kik az ön
 sorsal való megelégedést, mint lehetetlen dolgot, úgy
 emlegetik; hogy a' megelégedés, csak pusztá hang,
 pusztá nevezet; de valósággal nem létezik, nem is ter-
 mészetünkhöz való, mivel kivánságaink kimerítethet-
 tetlenek ez életben. Ezek jól beszélnek, belső
 érzéseik szerint, mert kialudt az ő szívekből, a'
 jónak, helyesnek, igaznak érzése; túl ragadták
 lelkeket a' vad indulatok az erkölcsiség' határán,
 's pajzánul nyargalnak a' szilaj kivánságok' erköl-
 cstelenséggel rakott fényes szekerén. Nincs, nem
 is lehet nekik helyes megfogások a' megelégedés-
 ről; testiséghez ragadt lelkek kissébb mértékével
 bír az értelemnek, bölcseségnek, hogy sem mint
 őket, az igazságnak útában tudná vezérelni. In-
 dulataik háborgók, a' háborgó indulat pedig meg-

zavarja az értelemet, a' zavaros értelmtől nem lehet várni egyebet balítéletnél; az itélettételben pedig ott tévednek-el, mert azt hitetik-el magokkal, hogy csak az lehet boldog, — az lehet megelégedett, kinek minden ön kívánságai bételnek; holott ez képtelen gondolat; ellenkezik földi lételünkkel, 's emberi természetünkkel. Kivánsággal bételni, annyi mint többet nem kívánni: többé nem kívánni pedig unalom, és boldogtalanság. Az elégedetlennek, boldogtalanságának fundamentoma az, hogy nincs meg nála az a' bölcsesség, melly szerint tudná indulatit határok közt tartani. Boldogtalan ő, mert az indulatok' rabja. Nagyravágyás, fősvénység, irigység, telhetetlenség dúlják szívének belsejét. Lehetetlen, hogy az elégedetlen hasznos tagja lehessen a' társaságnak. Ha hivatalt visel hívtelen, és alattomos, ha barátod, kétszínű és csalárd, ha szolgád, álnok, 's ravasz, — ha birád igazságtalan és kevély, ha előljáród, büszke, és kegyetlen; ha hites társad zúgolódó, és makacs. Az elégedetlen örök tusakodásban van magával, ő szüntelen fényes hijábavalóságokat vadász, lesi az alkalmatosságot azokra a' kikeresett multságokra, mellyek az érzéseket elragadják, a' gondolatokat széllyelszórják 's az embert magával elfelejtetik.

Nincs az emberi szívnek drágább kincse a' megelégedésnél. Ez az igazi életbölcsesség, ez az élet philosophiája. A' megelégedő lélek, még a' sok szükség mellett is gazdagnak érzi magát, és dicsekedésre nyitja meg száját akkor; mikor a' Mammonnak rabjai, még a' gazdagon megrakott tárházak mellett is, kevesellik a' jövedelmet, és ezer szükségről panaszolkodnak. Úgy vagyon, mert ezek, magokon kívül keresik a' boldogságot; ama maga sorsával megelégedett bölcs pedig, tulajdon kebelében hordozza azt az arany bányát a' melléből és magának annyi kincset, a' mennyi, az ő

mérsékelt szükségeit; az ő emberséges kívánságait megelégtíti.

Az ön sorsával meg nem elégedő embert, különösen, két fő bűn bélyegezi, a' *hazugság*, és *hijáavalóság*. A' hazugságnak útitársai; a' tetetés, álnokság, kétszínűség, csalárd lelkűség és a' hamis praktikák. A' hijáavalóság pedig nem egyéb, hanem a' nagy testiség, az alacson dolgokban való gyönyörködés, a' füstnek, és árnyéknak ölelgetése, továbbá az a' víz eszűség, álhatatlanság, mikor az embernek nincs bizonyos, és állandó elve, nincsenek vezérgondolati, hanem mindenfelé ingadoz, bizonytalankodik, és mint gyenge nádszál, ide 's tova hajtogattatik. És így, ez a' két nevezetes fő bűn, t. i. a' hazugság, és a' hijáavalóság, kimeríti az emberi értelemnek, és az emberi szívnek, legveszedelmesebb nyavalyáit. Nincs veszedelmesebb, 's irtóztatóbb dolog, mint mikor egy fő hivatalt viselőnek, — egy igazgatónak, szíve, és értelme van megvesztegetve, a' telhetetlenség és nagyravágyás' undok vétke által, ki minden tereh, és gond nélkül viszi azt a' nagy, és szent kötelességet, mellyet esküvéssel felvállalt; és minden törődés nélkül él, munkátlan dicsőségében, mellyet a' körülte hízelgő csapodárok pazérolva szórnak méltatlan személyére, azért, hogy az igaztalanság' durva fegyverével, letudja a' porig győzni az igazságot, és tiszta ártatlanságot. Sokkal többre becslöm én ennél ama jó lelkű polgárt, ki reggeltől fogva, mind estvéig emelvén a' napnak terhét, az ő verejtékének gyümölcsét megosztja háza' népével, Hazájával, Királyával; és minden nap dicsérete van Istennél. —

A' közép sorsnak van egyedül az az elsősege, dicsősége, mellyben a' megelégedő szívet leginkább feltalálhatjuk. A' gazdagság, és a' szegénység; az a' két bajos extremum, tulságos állapot:

mely ezer meg ezer kísértetekbe ejt, 's a' legu-
 tálatosabb bűnre ragad. Nézd el ama hatalmast,
 mint ostromolják őtet az alacsony hízelkedők, 's
 a' csapodár ajakak: virtusait nagyítják, hibáit,
 tetteit szépítik, bűneit pompás köntösbe öltöztetik.
 Nem lehet néki ön magát, igazán megesmerni;
 mert a' hízelkedők' tábora többnyire mindég ha-
 mis tükört tart ő eleibe, a' mely csalárd színbe
 mutatja néki az ő ábrázatját. Micsoda kemény ki-
 sértet! — Mi nehéz a' hatalmasnak megőrizni szí-
 ve' ártatlanságát? Nézd el ama gazdagot: ha elta-
 lál tántorodni az igazság ösvényén, 's valamely
 törvénytelen tettet visz véghez; mingyárt talál ő
 szószóllókra, pártfogókra, kik hamisságát palás-
 tolják, rossz tetteit mentegetik, és még azok is,
 kik a' törvényi igazság' őrállói, a' kiknek kezek-
 be fegyver adatott a' bűn ellen: felkelnek az ő vé-
 delmére, és a' hamis gazdagot álnokul megigazít-
 ják. Ezt látván a' gazdag, hogy millyen a' világ
 mellynek közepette ő lakozik, millyenek az em-
 berek, a' kiktől környűl van vétetve: ha csak an-
 gyali tisztaságot, és tökéletességet nem hordoz
 meljében, lassanként neki bátorodik, hogy a' tör-
 vényel játékot űzzön; megtanulja, megszokja a'
 praktikáknak tekervényes útait; és ha szintén van
 is benne annyi Isteni félelem, hogy a' vallást
 megtapodni nem meri: de a' törvényt, 's az em-
 beri jussokat egyre felforgatja. Hasonlóképen a'
 szegény ezer kísértetekbe eshetik, ha jól magára nem
 vigyáz. Természetünkbe lévén ugyanis oltva, hogy
 a' koldús bottól irtózzunk: minden ember iparko-
 dik, magát olyan állapotba helyeztetni, hogy
 legyen sorsához illő, 's elegendő kenyere. Ha il-
 lyenkor a' földhöz ragadt szegény szíve, rossz ki-
 vánsággal van megvesztegetve, a' jobb állapot el-
 érésire törvénytelen eszközt vesz elő, és veteme-

dik csalásra, lopásra, 's más egyéb alacson bűnökre.

A' közészerű sorsnak van az a' különös szerencséje, hogy abban, az ember, szívét, és erkölcsét, legjobban megőrizheti a' nemtelen bűnöktől, 's megelegetve élhet, az élet' javaival.

Ez az arany közészerűség, legerősebb oszlopa a' státusoknak, ez hozza virágzásba a' nemzetet, e' tartja fel a' békességet a' népek közt; e' teszi a' vallást, az erkölcsöt tisztává, szenté, és becsületessé. Hála az egeknek, hogy az emberi nemzetnek nagyobb része, ebbe az áldott közép sorsba van helyeztetve. Örök hála az egeknek, hogy ama két veszedelmes állapotot, a' nagy gazdagságot, és a' földhöz ragadt szegénységet, csak keveseknek vállaira tette. Az arany közészerűség aequilibrium, egyenlő mértéke a' státusok' boldogságának. Ha ezt lebillenti, akár a' hatalom, akár az elnyomott szegénység; a' nemzet' romlása követi azt.

Horvák István,
Csehi Református Pap.

4.

Schawl kecskék.

Kaschemir vagy *Caschemere*, *Hindostán*-nak éjszaki része, egy igen kellemetes nagy lapály, melly azon óriási hegyeitől Ásiának *Himalaja*- és *Hindukuschtól* bé vagyon zárva, és a *Behát* vagy *Tschelam*, a régieknek *Hydaspes* folyama általcservedezi. Hét ösvény vezet három oldalról ezen birodalomba, napkeletrül csak Himalayának magas hófala meglábolható. Ezen hóormazati koszorúnak gyönyörjét, fenségét, kellemetességét 's gazdagságát a' hozzája felemelkedő domboknak és előbérczeknek még egy utazó sem volt képes elegendőlegi rajzal előladni. Ezen völgynek magas fekte és az illyest körülvevő hóhegyek

miá ezen ég aly inkább hideg mint meleg, mégis az egészben mérsékelt és gyenge. Az Ázsiaiak az Indiaiak paradicsomának, az örökkéi tavasz, virágoskertjének nevezik, mivel mulattatói tájakkal igen gazdag, sok folyamokkal és egyéb patakokkal megvizelve a' legfelségesb termékeknek sokadalmával áldatott-meg. A' hegyek telvék havasi legelőkkel és erdőkkel, mellyeknek telepjökön (basis) szántóföldek fekszenek, a' folyamok mentében pedig széltiben ris természetik. Az előhalmokon gazdag gyümölcsös kertek húzódnak. A' selyem tenyésztés miá tömérdek sok eper fa természetik, mellyekre ismét szőlővenyigék futnak-föl, és gerézdeikből a' Maderai borhoz hasonló sajtoltatik. Tulajdonképpen déli gyümölcsök itt még sem érnek-meg; de bezzeg megterem a' sáfrány és pamut, viola, rózsa, narcisz, és számtalan sok európai és nem európai virágok pipeskednek minden gond nélkül a' réteken. Az érczek közül csupán csak vasat találhatni nagy mennyiségben. Hanem egy fő ipar ág emelkedik a' lakosok számára ezen országban a' Kaschemir vagy tibetai kecskék gyapjújából. Ezen kecske itt háziállat, de a' mellynek soha sem engedtetik buja legelő. Kedvelt eledeljök a' faágak hegyei, fűszeres növények, ruta és pohánka. E' mellett adatik nékik hetenként legalább egyszer só. Ha az ő hideg hegyes tartományokból valami melegebbre tétetnek által ekkor természetes következmény az, hogy legelőszőr is a' szőröknek mennyisége hamar alább száll és aztán a' finomság is csekélyebb lesz. Nem különben a' gyapjú lassabban is nyól a' melegebb napokban, és annál inkább mennél jobban közeledik a' hidegebb év ideje. Ezen kecskéknek feje nagyobb, a' szarvaik hátra kanyarulnak és kissé görbedtek, lábaik igen vékonyak. Mennél hidegebb azon égaly, a' hol ez az állat legel, an-

nál finomabb és nehezebb a' gyapja. A' gondos és természet szeréuti eledel és gondviselés emeli a' gyapjúnak finomságát. Valamint a' merinó juhok az éviék adják a' legfinomabb gyapjút, és egy tökéletesen megnőtt kecske nem ad többet $\frac{1}{2}$ fontnál. Azon kecskéknak, mellyek a' legmagosabb völgyekben legelnek, világos ércz színök van. Az alantabb fekvő völgyekben a' szín megsárgúl és fejeedik, és még lentebb egészen fejr lesz. Ezen kívül a' legmagosabb, emberektől lakott *Himalaja* hegyeknek van még egy kecskenemök, mellyeknek fekete gyapjok van, Olaszországban, mint Schawl alap legdrágábban fizettetik meg. Minden Tibeti és Kaschemir kecskéken a' legfinomabban göndörödött gyapjú éppen a' bőrön van, valamint a' mi közönséges kecskénknél a' goromba felső szőr alatt. A' gyapjú tavasszal éppen a' melegebb év ideje periodusa előtt nyíratik-le mielőtt az állat természetes állapotban a' tüskéket és csalitosokat fölkeresi, hogy a' már akkor unalmára leendő meleg takarójától megmenekedhessék. Akkor minden hosszú és kemény szőre szorgosan kikerestetik, és ezen előre megtisztított gyapjú megmosatik először hamag (potassa) olvadékban, aztán tüstént patak vízben, de a' mellett az igézést (Fizen) el kell a' lehetőségig mellőzni. Aztán a' pázsiton megfejtetik, és meggyarattatik a' fonásra. A' Schawl gyapjú háromszor festetikmeg, a' kártácsolás (Krempe lung) előtt, a' fonás után és Schawlban. Hogy pedig a' Schawl puha maradjon, az Asiaiak a' gyapjút keményre nem fonnyák, és erre olly orsót használnak, melly agyaggolyóból áll egy vas dróttal. E' mellett a' fonónak uja és hüvelykje szapankó (Speckstein) porral símán tartatik. Egy nagy első rangú finom Schawlra megkivántatik 5, a' csekélyebb jóságura 3—4 font gyapjú. Ezen nemes kecskéknak húsa nem rosszabb ízű, mint a'

közönségesekké, és most a' vállalkozó Ternaux Báró által Franciaországba béigtatva 1820-tól igen jól tenyészik. Ezen vállalkozó férjfiú azon ismeretes *Joubert Amade* keleti nyelveket tanító úr által 1289 darabot hozatott Franciaországba. *Joubert* ezen kecskéket találta már *Kaschemértől* egész *Uralig* a' szabad tatár Buchariában szélt terjedve. Vette ezeket az ottani sivatagban, ált vitte a' Volgán a' partok mellett egész *Teodosiáig* Krimbe, a' hol a' Francia országban hamarébbi átszállítás végett hajóra rakattak. Az áltmeneten, melly soká tartott, sok megdöglött; egyébaránt még is egészségben maradt 400 darab, mellyek a' *Touloni* és *Marseilli* kikötőhelyekből részint *Rouszilloni* havasokba, részint a' Provencei mészhegyekre és aztán *Elsaszba* és *Rambouillébe* legelőre szétküldettek. A' mi hegyes tájainkon és a' hol meszes föld van és nem igen leves legelő növények találtnak, legczélirányosabb volna a' közönséges kecskéket, mellyek ugyan hasonlókép adnak Schawl gyapjut, de a' melly a' finomságában a' tibetani vagy Kaschemir = Racének után tétetik, elpusztítani, és ellenben mint házi állatokat, főleg a' fejés haszna végett, és mellékményül a' Schawl gyapja végett is, kellene béigtatni. Mint házi állatot igen könnyű a' nedves legelőtől óvni, mint a' nemes merinó juhnál meg kellene történni, hogy nedves napokban tetőzet alatt tartatnának. Legrosszabb, a' mi által a' Kaschemir kecskéek szenvednek a' körmödög; hanem ez mint a' merinójuhnál, nem a' dús puha legelőnek következménye, hanem a' tisztátlan akolé, mivel igen esztelenül azon tisztaságot kedvellő állat az ő Salamiadus trágyáján hagyatztatik soká állani, a' mi által a' dögleletes légnak bélehellése és az ezen állatokat igen kízó, féregnek kártékonyaságán kívül, a' lábak körmeinek

meg

meg kell sértetődni, és a' lábbetegségnek következn.

A' Kaschemirni lakosok Hinduk, és egy nagy része takácsokból áll, kik 16,000 szövő széken évenként 80,000 darab Schawlt készítenek-el, melyeknek mindegyike 3 munkást foglalatoskodtat.

Közli Némethy József.

5.

Valami a' veres barátokról.

Nagy Szokoly, népes helység Tolna vármegyében, fekszik a' megyének éjszaki, Somogy vármegyének pedig keleti határához közel a' Dombóvári járásban. Galanthai Herczeg Eszterházy Józsefnek, 6-dik Károly Császár (3-dik e' néven a' Magyar Királyok sorában) Colonnelének 's Komornikjának, Sopronnak örökös, Szalának pedig valóságos Főispánjának Bécsben 1720, Januárius' 24-kén költ megszállói levelénél fogva, ugyan 1720-ban szállotta-meg e' helységet Igalban lakozott *Kovács János* számos nemesekkel. Előbb, még mint puszta, a' Herczeg' Pinczehelyi jószágához tartozott; de hogy régebben is telepedés volt itten, a' földben talált némelly téglarakások és egyéb nyomok gyanítják velünk. Midőn az Evangyelikusok' új papháza 1830-dikban az elavultnak helyén felépült, olyan mély üreg találtatott alatta, hogy az új fundamentomot bolt-hajtásra kellett rakni egy helyen, éppen ott, hol az utszára szolgáló szobák közül a' kisebbnek udvarra nyiló ajtaja vagy. Sajnálom, hogy jobban meg nem vizsgáltatott. Hiszi a' nép, hogy a' helység' határában kincset lehet találni, 's azok, kik könnyű szerrel akarnak gazdagsághoz jutni, mostan is sokat ásnak körülötte, kivált nyugot felé,

Tud. Gyűjt. III. Köt. 1837. 7

a' merre terjednek tudniillik a' Nagy Szokolyhoz tartozó Kis Szokolyi szántóföldek. Mi sikerrel munkálkodnak a' jámborok, magok tudják legjobban; én legalább egy darab pénzzel bírok, mellynek valamikor ugyancsak a' Szokolyi határban kellett találtatnia, és ez főtárgya értekezésemnek. Belső valami becse nincsen e' pénznek, de meglehet, történeti tekintetben annál fontosabb. Kezdjük azonban a' dolgot messzebről.

A' *Templaristák*' vitézlő szerzete (*Fratres militiae templi*), kiket Magyar hazánk *veres barátoknak* szeretett nevezni, Jerusálemben 1118-ban vette származását. Palaestinában ugyanis a' számos útonálló nem csak kiraboltak, hanem meg is ölték sok keresztény szarándokokat. *Hugo de Paganis* (Pajens) tehát, és *Godofred de s. Almaro* kilenczed magokkal arra kötelezték magokat a' Jerusálemi Patriarcha előtt, hogy ők nőtelen és áhitatos élet mellett, 's bűnbocsánat' reménysege alatt, szüntelen vigyázni fognak az úton a' szarándokok' bátorsága végett. A' parányi kezdet szaporán nevelkedett; 1127-ben Francia országban a' Treci Concilium e' rendet megerősítette, Bernhard pedig neki törvényeket, 's tagjainak fejér öltözetet adott. Később, mintegy 20 esztendő múlva, veres keresztet kezdettek ruhájokon viselni, midőn velök más két rokon vitéz szerzet' tagjai, tudniillik a' *Johanniták*, másként *Hospitalariusok*, fejér, és a' *Teutonicusok*, vagy is *Német rend' vitézei*, keskeny fejér szélű fekete keresztet hordoztak. *Veres barátoknak* ugyan csak veres keresztjükről nevezetethettek ők; *Templaristáknak* pedig azért, mivel kezdetben, mikor semmi épületök sem volt még magoknak, Jerusálemi király Balduin az idvezítő' templomával szemközt fekvő palotájában szállította-meg őket. Neveztetnek még *Keresztes uraknak* is, de már ez

a' nevezet a' Johannitákkal és Teutonicusokkal is közös.

Ez a' rend korán elkezdett gazdagodni; tete-
mes jószágot kapott az elébb említett királytól és
patriarchától; a' Jerusálemi templom' kanonokai
pedig a' templomútczának egy részét adták neki.
Már 1149-ben övé volt Balduin' ajándékából az
erős Gáza. Tagjai keleten laktak egész 1291-kig,
és sok jó vitézi szolgálatot tettek. Ekkor történt,
hogy Ptolemais mellett a' keresztények 19 Szara-
czen kereskedőt kiraboltak és megöltek, mellyen
Szeraph, Babiloniai Szultán, felindulván, 60 ezer
lovaggal, és annál 100 ezerrel több gyaloggal a'
várost Aprilis' 5-kén megszállotta, 's ámbár a'
Cyprusi király Henrik Május' 4-kén sereget ve-
tett-be, még is azon hónap' 18-kán ostrommal be-
vette, hol mintegy 30 ezer ember találta halálát.
Ezután hirtelen el lett vesztve az egész Syria, 's a'
Templaristák Európába vonultak, minden felé el-
terjedtek, klastromokban laktak, legfőbb hatal-
mok' fészke Francia országban volt, a' hol la-
kott nagy Mesterök is. Végre olly temérdek gaz-
dagságra jutottak Európának minden tartományai-
ban, hogy milliomokra teltek esztendei jövedel-
meik, 's mérkőzhettek akármellyik királlyal.

Elterjedtek ók a' Magyar birodalomban is, 's
erről kétség sem lehet nem csak a' folyvást fen-
forgó közhírnél, hanem 9-dik Gergely pápának
Imre királyunkhoz írt azon levelénél fogva is, melly-
ben ezt olvasni: *Magistro et fratribus templi
de Ungaria*; de történeteink is világosan szólnak
felőlök. Azonban valamint ide származások' ide-
jét egész bizonyossággal nem, szintűgy azt sem le-
het minden kételkedés nélkül meghatározni, hol
voltak klastromaik. Legbizonyosabb az Auranaí
Dalmáczsiában, Esztergomi, és Sáros vármegyé-
ben a' Keresztes Komlósi. *Keresztúr* nevezetű

helyek (a' Keresztes urakról nevezettek így) több vármegyéinkben találatnak ugyan: de mivel nem csak a' Templaristákat, hanem a' Jahannitákat és Teutonicusokat is Keresztes uraknak nevezték, már most szinte lehetetlen kimutatni, mellyek tartozhattak közülök egyenesen a' Templaristákhoz. Lehettek ezek Rév-Komáromban is, a' hol születtem; gyermek koromban eleget hallottam a' veres barátokat emlegetni, kik valaha ottan laktak. Most is vagyon egy *veres kereszt* nevezetű emeletes nagy ház a' Rácz utczában, a' millyen magas épületek körülötte nincsenek, legalább még 1824-ben, nem voltak. Az épület nem a' többi házak' sorában áll, hanem jól beesik a' tágas udvarban. Homályosan úgy rémlik előttem, de bizonyítani nem merem, mintha még gyermek koromban ezen épület előtt egy nagy veres fakereszt állott volna. Most, úgy tetszik, az udvar' kapuja felett vagyon egy kisebb veres kereszt kitűzve. Vallyon nem ez volt, vagy nem azon helyen állott e' hajdan a' veres barátok' Rév-Komáromi klastroma? vagy pedig miért neveztetik az a' mostani polgárépület veres keresztnek? Ott helyben lakó tudós hazámfijai nyomozzák-ki, és fejtsek meg a' csomót.

De akárhol laktak a' Templaristák hazánkban, bizonyos az, hogy nálunk is gazdagokká lettek. Már 3-dik Béla 1175-ben nekik adta Golgoniczát. Imre nekik melly igen kedvezett 1198ban, leveléből kitetszik. „Ismerje-meg a' mostani 's utóbbi világ, hogy mi a' mi lelkünk üdvösségéért kérésire Kone mesternek, fráter Frankónak, és Magyar országban lakó más Templaristáknak, a' Jerusálemi templomhoz tartozó minden birtokokat, és minden ingó bingó jószágokat, mellyeket most tellyes országunkban igazságosan bírnak, és ezután Isten jóvoltából igazságosan nyerhetnek,

személyeikkel és alattokvalóikkal együtt, kik országunkban laknak, és követségében 's ügyében a' mondott templomnak forganak, királyi oltalmunk alá vesszük: hogy a' mi felségünk pártfogása alatt örüllyenek, hogy szerencsésen gyarapodgyanak, és hogy tellyességgel soha semmiből ne adózzanak .. nekik megengedgyük .. szabad legyen nekik 's embereiknek a' víz, fű, száraz fa; az utazás és járás földön 's tengeren; senki ne merje őket bántani, háborgatni..“ *Virág Magyar Száz. 4. K. 296 l.* — András, a' 2-dik, az igen adakozó, kegyelmeivel őket elhalmozta. Nevezetesen 1217-ben akkori mesteröknek Magyar országban, Pontziusnak adta Klissza várát, hogy fráterekkel őriztesse; két esztendő mulva pedig más földeket is ajándékozott neki Horvát országban. E' tájban a' szerzet olyan kiváltsággal bírt, hogy költséget adni senkinek sem tartozott, 's ezt ugyancsak a' pápától is megtagadta, a' mi felől 9-dik Gergely 1233-ban, Május' utolján így ír Andrásnak. „Noha a' privilegyiomos — a' köz törvény alól kivétt — szerzetesek, több okokra nézve, méltók tekintetre: mindazáltal nem illik elhallgatni, hogy többnyire, mintha semmivel sem tartoznának az apostoli 'zéknek, a' mellytől szabadsággal ajándékoztattak meg, szükséges költségeket, mellyekre mindnyájan közönségesen kötelesek, mikor adni kell, nehézségeket emlegetni nem félnek ... Minap ugyan szívünk fájdalom nélkül nem hallhattuk, hogy midőn püspökök, prepostok, exemptus apátok neked mindent adnak és fizetnek; a' Templaristák, Ispítalosok és némelly más szerzetesek ezt nem akarják tenni, okúladván, hogy privilegyiomik szerint nem tartoznak valakinek költséget adni ... így mernek minket a' te személyedben boszontani.. Azért meghagyván parancsollyuk, hogy nem nézvén privilegyi-

omokra, kinszerítsd őket egyházi censura által, ne is merjenek ápellálni.“ *Virág Magy. Szász. 1. K. 415 l.* — Még ugyan azon András megtérvén diadalmasan 1234-ben az Osztrak háborúból teljesen megengedi nekik, hogy akármelly alamizsnát és adományt elvehessenek. De halála után mingyárt csapás kezdte őket sújtolni. Andrásnak tudni illik nagyon is bő keze csak nem egészen hagyta üresen a' kincstárt; ugyanazért 4dik Béla már 1236ban a' felesleg jövödelmeket elszedte a' klastromoktól, főképen azon Templaristáktól, kik a' mint *Virág* írja *Magyar Századaiban*, „csekély vagy semmi hasznuak valának, — mert annyi sok jószágnak bírása mellett sem voltak a' hitnek buzgó terjesztői.“ Hasonlóan bánt velök Kálmán is: a' Gallicziai király és Schlavoniai herczeg, sok jószágot vett el tőlök. Ezen a' Templaristák pörlekedtek, Bélát és Kálmánt bevádolták a' pápánál, és ez mind a' kettőt megintette. A' Templaristáknak Május' 4kén így írt. „Igaz kérésteket örömet meghallgatván, azon szabadságokat, különös jusokat, mellyeket nektek Inre Királynak istene adakozása engedett . . . nektek, és általatok a' templarista katonaháznak apostoli hatalmunkal megerősítjük. Semmiféle ember tehát ne merje ezen erősítő levelünket megszegni, vagy vakmerő bátorsággal ellene járni.“ *Virág Magy. Szász. 1. K. 430 l.* Azonban mi sikerrel vetette magát a' pápa közben Bélánál és Kálmánnál, nem tudósít a' história. De megtörtént a' siralmas tatárdulás hazánkban, 's midőn ezt a' gondos Béla helyre törekedik állítani, a' Tatárok' újabb jövetelének egyszerre borzasztó híre támad. Béla tehát készületekhez fog ellenök; segítséget kér a' pápától, nevezetesen ezer kézivet, de nem kaphat; mert, a' mint 4dik Sándor pápa írta „annyi gond és adósság nyomja a' Római ekkleziát, hogy idegen terheket nem

viselhet.“ *Virág Magy. Száz. 1. K. 489 l.* Béla annak okáért nagy szorultságában a' Templaristákhoz folyamodott, 's Oláh és Moldva ország' némely részeit azon feltétellel adta 25 esztendeig való használatra nekik, hogy e' tartományokat mind népesítsék, mind pedig a' Tatárok ellen hatalmasan oltalmazzák.

Míg ekképpen folytak nálunk a' Templaristák' dolgai, másfelé is mind egyre gyarapodtak kincseik. Csak Fridrik, Római Császár, 1250ben December' 26-kán történt halálakor, sok ezer uncia aranyat hagyott maga után, 's annak harmad részével őket gazdagította. De velök mennél mosolygóbb szerencse társalkodott egykor, annál kegyetlenebb sorsnak ostora fonódott ellenök. Fényes nappalok lassanként hanyatlani kezdett, majd elalkonyodott, 's végre borzasztóan fordult örök éjszakára.

Ugyanis 1307ben két gonosz életű Templarista halálra ítéltetett, ez pedig az egész rendet hasonlító feslettség felől vádolta. Vádoltattak tehát a' Templaristák, hogy a' keresztény vallástól elszakadtak, 's mindenekkel, kiket magok közé felvesznek, a' Krisztust megtagadtatják, és a' feszületet leköpetik. Vádoltattak, hogy egy fafejet tisztelnek, melyet emberbőrrel behuznak, 's annak szeme két tündöklő karbunkulus, hosszú szakállá pedig arany; ennek áldozatul holtakat égetnek meg hamuvá, sőt a' Templarista által szüzleánnyal nemzett gyermekeket lassú tűznél megsütik, 's a' kiolvadt nedvvel bálványjokat megkenik. Vádoltattak sodomiával is, és sok egyéb éktelen gonoszságokkal. A' Francia király tehát, 4dik Filep, ki a' Templaristákat különben is gyűlölte, mivel azzal is vádolták őket, hogy 9dik Lajos királyt, midőn a' szent földért hadakozott, a' Szultánnak elárulták: October' 13kán kárhoztatta őket, feje-

delmőket Burgundiai Jakabot megégettette, sokakat kiűzött az országból, és jószágait elfoglalta. Továbbá a' pápának, 5dik Kelemennek egyetértésével egész Francia országban inquisitio kezdődött ellenök; sokan tagadták közülök a' vádakat, mások azokat a' kímpadon igazaknak vallották, de azután ötvenen visszavették szavokat, 's ugyan azért ezeket 1310ben, Párisban a' sz. Antali kapun kívül, elevenen megégették. Már Európának többi országaiban sem volt nyugodalmok, üldöztettek mindenütt; a' pápa pedig megegyezett Fileppel, hogy a' Templaristák végkép eltörültesse nek. A' Viennai Conciliumban tehát 1312ben, Martius' 22kén tartatott magányos ülésben kimondatott rájuk az ítélet, ez pedig Aprilisban, egy másik ülésben, nyilván ki is hirdettetett, a' mit a' pápának ellenök való bullája követett. Tűzzel vassal kegyetlenül emésztették azután őket mindenütt, 's meg sem szűntek, míg a' föld' színéről az utolsóig teljességgel ki nem írtották. Dús jószágaik részént a' fejedelmeknek, részént pedig a' Johannitáknak, Teutonicusoknak 's egyebeknek jutottak, minden esetre a' szent földi háborúnak tovább is folytathatására.

Voltak azonban mindenkor, 's vagynak még mostan is a' Templaristáknak pártolójik, kik az ellenök tett vádokat merő ráfogásnak hirtelik, 's eltörültetésöknek az ó dús gazdagságokat adják igaz okául. A' mit e' szerencsétlenek magok ellen vallottak, mind azt velök, úgy mondják, csak a' kímpad tetette; Kelemen, mondják tovább, csak annak a' Filepnek kedvéért törülte el őket, kinek intriguéji által juthatott fel a' pápaságra; 's ugyan Rómát sem másért kellett neki 1309ben Avignonnal felcserélnie, hanem hogy Francia ország' céljait annál inkább előmozdíthassa.

De hogy lelki esméretök nem igen ébredt volt, hogy a' kincsnek éhezőji, 's árulók és irigyek voltak, annak csak rövid ideig, 194 esztendeig tartó lételök alatt, is a' történetekben több példáját hagyták. Midőn Baldin 1154ben Ascalont megszállotta, 's már nagy réseket ütött a' falakon, magok a' Templaristák berohantak, és vigyáztatnak a' réseken, hogy mások be ne menjenek, míg ők a' leggazdagabb zsákmányt el nem ragadozzák. — Noseredin 1156ban az Egyiptomi Kalifát megölette, azonban a' Templaristáktól elfogattatott, 's szabadsága' visszanyeréséért kereszténnyé kívánczozott lenni; de az Egyiptomiak sok pénzt ígértek a' Templaristáknak, csak adnák ki Noseredint nekik, 's azért a' kereszténnyé lejedőt ki is adták dühöknek. — Mivel Fridrik Császár éppen akkor közelített Jerusálemhez 1229ben, midőn a' Szultán belső háborúval bajoskodott, ez az egész Jerusálemi királyságot, mellyet 1187ben visszafoglalt, önként oda engedte, 's 10 esztendei békességet kötött. Fridrik tehát a' béke napjaiban fürödni szándékozott a' Jordánban éppen ott, a' hol Jézus megkeresztelkedett, 's ezt a' Templaristák tudtul adták a' Szultánnak, hogy a' Császárt elfoghassa. De levelöket a' lelki esméretes Szultán Fridrikhez küldötte. — Mielőtt ez a' 10 esztendőre kötött béke lefolyt volna, meghalt a' Szultán 1237ben, 's a' Templaristák úgy gondolkozván, hogy a' Szultán' életével együtt a' kötésnek is vége van, a' háborgásokat elkezdették. — Tűzzel és vassal üldözték 1243ban a' Teutonicusokat, mert ezek a' Császárhoz szitottak, 's e' miatt az ellenséget sokban boldogúlni engedték. — Az Egyiptomi Szultán, Bendokdar, azért támadta meg 1263ban Ptolemaist, mivel a' Templaristák nem elég szentül szokták a' frigyét megtartani.

Most azonban a' keleti nyelvek' 's írások' udvari tolmácsa, Hammer cs. k. Tanácsos úr, hiszi, hogy még bizonyosabbá teszi a' Templaristák' istentelenségeit. Vizsgálván ugyan is a' cs. k. Bécsi régiségek' gyűjteményében találtató, 's részről öntött bálványoknak esmeretlen betűjít, talált olyan fajtalan képekre, mellyeken Keresztes uraknak tudva lévő neveiket keleti betűkkel olvasta. Ő tehát ezeket Baphometi ördögös képeknek, a' Templaristák' titkokat jelentő 's undok bujaságot ábrázoló míveinek és pénzeinek esmeri 's hirdeti *Fundgruben des Orients* című munkájában, VI. *Band*, *Wien*, 1818. Illyeneket I** is metszett részre, 's mutatoul kiadott *Tud. Gyűjt.* 1827, *K. VII*, 9—16 számok alatt; a' miket azonban ő Baphometi képeknek, Templaristák' míveinek 's pénzeinek azon okból sem esmer el, mivel *Magyar, Cseh, Bajor és Oestreich bjrodalmában a' keresztes barátoknak pénzveretésökről, vagy arra adatott jussokról, sem a' Történetírók, sem pedig az oklevelek nem emlékeznek.* I** mind azokat idegen szomszédaink' pénzeinek tartja 1100—1350 esztendeig, *Tud. Gyűjt.* 1827, *Köt. VII*, *lap 55 és 59*, amott b), emitt a) jegyzés alatt. Mellyik részen álljon az igazság, nem vitatom; ha Hammer úrén, úgy a' Templaristák' bálványozása 's feslettségi valódi maradványokkal bizonyosodik meg; ha I** urén, a' Templaristákat pártolók' kétségeskedése tovább is fenmarad.

Azonban egy tünemény, tudniillik a' legelől említett régi pénz, figyelemre méltó lehet, 's okot ad a' gondolkozásra. A' pénz olyan nagy, mint a' kép mutatja, sárga réz és igen vékony. Egyik oldalán közepén karika között lilimos korona látszik; e' karikán kívül, a' szélső karikán pedig belül, régi szabásu betűkkel *AVE MARIA GRA-*

CIA olvasható. A' másik oldalon lévő, 's liliomokkal megrakott keresztet, csillagokat és egyéb czifrázatot, a' mi mind I** urnak fellebb említett réztábláján a' 10, 14 és 16 számmal jegyzett formákhoz számlálthatatik, a' kép elötünteti. A' numismatica, 's heraldica, felavattottai közelebből megfogják e' pénz' mivoltát határozni. Azonban az *AVE MARIA GRACIA*, és a' kereszt papokra mutat, 's a' korona hatalmasokra. Vallyon ez a' kereszt nem a' Templaristák' veres keresztje, 's a' koronával nem azon hatalmokat jelentik-e, mellyel egykor kétség kívül nagy mértékben birtak? Ezt az említett tudós urak ítélik meg. Én csak egy körülményre teszem az érdemes olvasókat' figyelmetesekké.

A' pénz ugyanis Szokolyon találtatott. Itt megjegyzésre méltó, hogy Szokolyhoz fél órányira vagon a' Gróf Viczaynak Ireghi uradalmához tartozó *Békai puszta*, Tolna vármegyében, hol, a' mint tudtomra esett, némelly felette régi omladék, 's még elég jó állapotban lévő pincze találtatik, mellyet a' köz hír veres barátok' hajdani lakhelyének állít. Kérdezősködtem ez iránt a' hozzám fél-órányira lakozó Ireghi uradalmi Számtartó *Árvay János* úrnál, 's ő Augustus' 7kén költ tudósításában ezeket írja.

„A' Békai pusztán az erdőn hajdan állott épületről itt egyebet semmit sem regélnek, csak hogy ott valaha egy klastromok a' vörös barátoknak állott légyen, melly épületnek a' fundamentomából, mint mondják, ez előtt mintegy 15 esztendőekkel még köveket is ástak ki a' lakosok, 's szükségekre fordították. Vagon itt még egy földbe ásott pincze is, mellynek hossza mintegy 10—12 öles lehet, 's a' mellynek még több apróbb beásott fiokjai is vagynak, de ebbe csak hason mászva, 's lámpással lehet, a' mint mondják, bemenni, melly-

nek falain több betűk látszanának a' falába vésve. Ezen hely esik Ireghtől éjszaknyúgot felé, éppen a' Somba járó országút mellett, innen félórányra, 's talán Szokolytól sincsen messzebb mint ide, mert a' szőlőhegynek nyugoti sarkától közel fekszik.“
1835.

Gondosan a' tájéket magam kivántam volna megszemlélni; azonban, 'szemmel látottak' hiteles tudósításaiból a' következőket adhatom:

Setét erdők borítják a' Békai hegyeket, melyekben két egymáshoz hasonló lyuk vagyon. Egyik a' keleti hegyoldalban, 's ennek irányában a' lapon téres épületnek látszik fundamentoma. Pusztulását a' Tatárdulás' idejére teszik. Körülötte szép rendben álló diófák zöldelnek, sőt egy régi szőlőnek is kivehetők nyomai, 's még vagynak öregek, kik láttak itten vén elvadult tőkéket. Beszélik, hogy Budaiaknak lett volna szőlőjük. A' másik lyuk alább a' nyugoti hegyoldalban vagyon. Szájánál hason kell becsúszni, de beljebb magasabb, 's lehet menni görbedve. Igy tart ez négy ölnyire, több felé kanyarulva, midőn egy tágas szobába lép az ember, mellynek teteje hegyesen boltozott, 's egy nyílás, hihetően füstöt kivívó kémény látszik rajta. Vagynak benne ülő helyek, itt ott cserépek hevernek, 's az oldalfalakat betű forma karczolások borítják. Ollyan rege forog a' nép között, hogy a' régi futó világban bizonyos gazdag kalmár pinczét ásott itten valahol, de helyét mostanig sem tudni, 's abba takarította temérdek kincseit, és egészen betemette. Kérdé pedig a' jelen volt szolgálóját, ha valamikor rá tudna-e találni? 's midőn ez igennel felelt, tüstént keresztül szúrta. Többnyire közelében más faluk is állottak, mint Ménfalu, Csehi, szinte látható omladékokkal.

Hogyan állnak már most ezen tételek: a' Békai pusztán veres barátok laktak a' hagyomány

szerént, és ahoz közel Szokolyon találtatott egy olyan idomú pénz, millyent a' Templaristáknak tulajdonítanak. Ez a' két dolog nem egymást magyarázza-e? A' pénz nem azt mutatja-e, hogy Bé-kán valóan Templaristák laktak? és hogy a' Templaristáknak voltak olyan pénzeik 's egyéb je-gyeik, a' millyeneket Hammer úr tulajdonít nekik?

Végre, ha méltó e' pénz a' Nemzeti Museum-ban helyet találni, ezennel annak szenteltetik ál-talam.

Holéczy Mihály.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

Vezér szó.

Az itt közlendő bírálatok még 1834ben készültek az első ízbeli philosophiai pályamunkák felett, mellyeknek nyilvánosítására Méltós. Gróf Dezsőfi József úr' tiszteletes példája bátorít, reménylven más részről, hogy azoknak teljes köz-lése által minden félreértéseknek, vagy bal ma-gyarázatoknak legbiztosabb gát vettetik ellenekbe: minden esetre azokból kifogtetszeni, hogy nem azt mondtam el *jussit quod splendida bilis*, Horác szerént, hanem a' mit ön belátásomnál fog-va jónak láttam a' tudományra tekintve elmonda-ni; 's ha itt ott én is megtévedtem Bochart' pél-dájaként elesmerem a' hibát „Nihil ignorare filius

est Dei. „Aliorum sphalmata vidimus, et correximus, alius nostra videbit et emendabit. Quod aequo animo passuri sumus, modo id cum modestia fiat, atque amore veritatis, non obstrectandi studio.“ (Praefat in Phaleg.)

Az utolsó vagy harmadik rész a' második ízbeli philosophiai pályamunkák' tartalmának környülállásos jelentése, melly 1836ban készült, 's az olvasó közönséggel azt tudatja, minő szempontokból indultam ki azoknak öszve hasonlításában, 's becseknek megítélésében.

Őszinteséggel igyekeztem e' jelentésben is eljárni, de minthogy nagy számmal voltak e' másodízbeli pályamunkák, csak a' figyelemre méltóbb dolgozatokba terjeszkedhetem ki.

Bírálatok, a' philosophia pályamunkákról. 1834-ből írta Kállay Ferencz a' m. t. társ. r. tagja. I. Rész Balogh Pál' feleletje illy jelszóval:

Est deus in nobis agitante calescimus illo.

A' munka fel van osztva az előbeszédén kívül öt cikkelyre, mellyekről sorjában elmondja Referens a' maga véleményét, hogy a' tekintetes tudós társaság annak mind tartalmáról mind érdeméről ítéletet hozhasson.

Mindjárt az előbeszédre Referensnek az a' megjegyzése van, hogy az író nem magyarázta meg mi a' philosophia, mellyre építi első beszédjét, a' mit az olvasó' kényére nem lehet hagyni, hogy értsen alatta a' mit akar, mert a' philosophia írónak arról ki is kell fejteni a' maga gondolkodása' elveit, és tulajdon nézeteit, a' mi tárgya az iratnak.

A' munka' első cikkjének feliratja ez: „*Egy tekintet Magyar ország' tudományos régiségeibe.*”

A' mit e' tekintetben elmond az író, merő szó ömledezés, és phantasia. Mindent öszve véve állítmányai ezek, hogy a' Magyarok már Nubiában szép státus alkotmánnal bírtak, melly később sok nemzeteknek, nevezetesen az Angoloknak is alapul szolgált; azután Ásiában is diszekben nem estek alább, de még is philosophusok nem voltak, mivel nyelvekkel nem gondoltak, 's idegenek' majmai lettek.

A' mit a' Scythákról elmond, *Abaris*, *Anacharsis*, *Toxaris*, *Zamolxis* bölcsekről, maga az író is megvallja, hogy bizonytalan adatok, de még is kikövetkezteti, hogy a' görög philosophia' ságárai eldődeink' lakhelyére is ki hatottak, (lap 5) melly kihatásnak gyümölcse mostani constitutiunk. — Itt méltán kérdezhetni, hát a' nubiai constitutióból mi vált? szóval ez a' cikk a' legürebb részét teszi a' dolgozatnak.

A' második cikk' feliratja így van: *A' philosophiai miveltség' állapotja Magyarországon a' középkorban, más nemzetekkel összehasonlítva.*

Ezt a' cikkelyt a' felyebb elmondottakkal egész ellenkező értelemben nyitja meg az író, mondván, (l. 6) hogy az Ural' hegyei közzül nem sok tudományos esmeretet hoztak magokkal őseink, 's barbarus állapotban vergődtek át a' karpatokon. A' mit a' külföld' állapotjáról mond az író, milyen volt az a' XI, XII, XIII-dik századokban, nem egyéb compendiumokból való kiírásnál, mellyben, meglepő, 's a' dolgok' méljéből vett gondolatoknak legkissebb nyoma sincs.

De nem is függnek öszve a' dolgok, mellyeket benne elő ad, mert nem elég historice elmon-

dani, hogy *Bonaventura*, *Aquino Tamás*, *Albertus Magnus* sokat írtak, hanem eleven rajzát vártuk volna a' scholastica philosophiának rövid, de kimerítő stilben, (mert a' mi lap 22 áll, nem ez időszakra van felhozva, 's az is száraz vár) mihez mérve osztán hason rövidségben értelmesleg ki kellett volna tüntetni, millyen volt hazánk' állapotja az árpádi királyok alatt philosophiai, az az tudományos szempontban.

Illy menetele van a' XIV, XV-dik század alatt felhordott dolgoknak is, a' mi legkönnyebb neme a' dolgozatnak, mikor csak rhapsodiai módon kiírjuk mind azt, a' mit mások valamely ország' literariai históriájában bőven elmondtak. Az illy rhapsodiai dolgozat okozza már azt is, hogy a' munkában nincs meg a' kerekdedség, a' mit kivált philosophiai neműben szorosán megkíván a' kritika, hogy a' kezdet a' menetellel, ez a' végzettel semmi öszvefüggésben nem állanak, hogy az előadásban nem látszik az eredeti kútfók' studiuma, szóval, hogy az író nem vergődött még a' tetőpontra fel; honnan a' gyűjtött esmeretek' helyes osztályozása után bátor, és biztos tekintetet vethetne hazánk' és a' külföld' mindenkori állapotjára.

A' mit írónk állít, (l. 9) hogy a' XII, és XIII-dik században mindég nagyobb kiterjedést nyert a' tudományos miveltség Európában nem általánosan mondható. Leibnitz a' XIII-dik századot *Seculum post Christum natum ineptissimum*-nak vallja 's a' X-dik századot hozzáképest tudományos szempontban arany időnek festi (opera omnia Genevae 1768. IV. 32) *Burkhard* (de linguae latinae fatis 1721 Wolfenbüttel) *Launoi* (de scholis celebrioribus etc. Lutetiae Paris: 1672) hasonlólag a' kútfók' után kiműtatták, hogy *Nagy Károly* császár, *Alcuin'*, *Rabanus'*, *Haymo'*,

Ottfried' időszaka sok tekintetben felyebb állott az írótól érdeklött századoknál; itt legalább meg kellett volna az időkort érinteni, mellyben Magyarjaink legelőször felléptek Europa' piaczára, mert az a' műveltségi hanyatlásnak épen kezdő pontja volt, mint Depping a' Normannokról írt koszorús írásában előadja.

Nem fedezhetik bé az illy tömörségi hiányt a' poétáskodó író' phrasessei: p. o. (lap 11) „Midón Asia' vad csordái keresztyén vért szomjúhozó dühökben virágzó mezeinket széttapodták, csendes faluink' eget verdeső lángjaiban találak gyönyörjüket, 's állati vadsággal konzolák szép földünk' lakójit.“

Mátyás királyunk ellen felhördött vádak, hogy Magyarjaival keményen bánt, (l. 20) a' magyar nyelvvel nem gondolt, hogy magát a' külföldi tudósok által csak csudáltatni akarta mint Bagdad' kalifáji, nem csak tódítások, hanem a' valóságos könnyelműség' meg megannyi kifakadásai, így a' Pericles' Augustus', XIV-dik Lajos' udvarát és századjaikat is nem nehéz lemocskolni, és hol vette íróink azt a' tudományt, hogy Bayle, Descartes, 's Meibom által Schwetzia semmit sem nyert, hogy oda hivattattak, mint azáltal sem, hogy Abóban egyetem állott-fel (l. 19), valójában meg nem foghatni.

Hibáztak így hát nem csak Christina királyné, hanem Erdély' fejedelmei is, a' Báthoriak, és Bethlenek, kik hasonlólág számos idegeneket szállítottak Erdélybe, hibáztak a' Médicesek is, hogy udvarokban görög tudósokat ápolgattak, 's így a' nagy Péter czár, Katalin császárné, az saxoniai választó Fejedelem Fridrich, Alphons a' nápolyi király, mint II-dik Fridrik burkus király is nem kerülhetik ki a' vádat, de így aztán sántikál is az olly író, ki az emberiség' történeteit csak felüle-

gesen vizsgálja, mindég az elmondottakhoz ragaszkodik, 's nem mer tulajdon tárából semmit napfényre eresztetni: mert csakugyan rossz elv az, mikor a' nemzetiséget philosophus író az idegenek iránt való túrhetetlenséghez köti. Igy nem támad litterarium commercium, de a' nemzeti érzés sem fogja magát jó oldalról kifejtetni.

Mátyás király' időpontja örök dísze a' magyar nemzeti erőnek, és tudományosságnak, megismerte azt a' külföld mindenkor, mint a' bagdádi *Al-Mansur*, *Al-Raschid*, *Al-Mamum* kálifák a' tudós világ' tisztelet' tárgyaivá váltak, ámbár görög, perzsa, zsidó 's más idegen tudósokat pártoltak is udvaraikban, mi úton a' bölcselkedés, és szép litteratura kezeltfogva sebes lépésekkel haladtak-elő az Arabok közt.

Hogy Mátyás király' nemes igyekezetjei füstbe mentek, annak okát tudja a' philosophus vizsgálódó, de szerzőnk könnyebbnek tartotta, mások után lehordani tetteit, mint azoknak szülő okait kipubatolni, és a' beállott következésekről érdekesen elmélkedni.

— — neque ego illi detrahere ausim

Haerentem capiti multa cum laude coronam.

A' mi (lap 23) a' mohácsi veszedelemről van mondva, mint az abból átmenetel az iskolák' megszaporodására nem egyéb *quid pro quo*-nál, hol Magellan Áriostoval, Tassóval, Camoenssel, Lutherrel öszve vagynak hányva, 's az illy kifejezések „ámbár megesett is a' mohácsi veszedelem, mind e' mellett is nem aludt-ki a' tudományok' szeretete hazánkban ismét lap 24 — Lutherről — bizonyos idő óta megváltozott gondolkodásmód, 's magas fokra emelkedett miveltség következésében előállott reformatio“ sinlik a' philosophiai ἀκριβεια és pontosság' hiányát.

A' cikkely' berekesztése is (a' reformatió dolgáról és a' Jesuitákról (megmarad a' közmondatok és közönségesség' korlátai közt, 's hijában keresi az ember a' kitett kérdésre-szolgáló alkalmaztatást, és bizonyos különösb vonaljait az akkori magyar írók' philosophiájának, mellyeket irómainyaikból lehetne kiszedni, 's öszvehúzva a' kérdésnek megfelelő rajzban előadni.

A' harmadik cikk' felíratja így van „*A' philosophiai műveltség' állapotja Magyar országon Bacótol Kántig más nemzetekkel öszvehasznlítva.*

E' cikkben untig felhordja az író a' külföld' philosophusait névszerint, és idő számsorban, mint azokat a' philosophiai tudomány' minden historiai compendiumában megtalálhatni, ad a' philosophémákról rövid characteristikákat is, de azok inkább kézi könyvben valók, mint pályáiratban, mellyben az öszvehasznlításoknak hazánk' tudományos állapotjával más rendszerben kellett volna megadni, 's a' néző pontokat egy focusba szorítani; hogy tudná az olvasó miben voltunk, és vagyunk hátra a' philosophiai tudományokban más nemzetekhez képest; miért volt az úgy és nem máskép? — Így az itt elszórt észrevételek a' philosophiai tudomány' litteraria históriája' előadásában megnehezítik a' figyelmét mind a' bírálónak, mind az olvasónak, 's utoljára sem látja tiszta képét annak, a' mit a' kitett pályajutalom kérdés megfejteni kívánt.

Hogy az értekező e' cikkelyben is compendiumok után dolgozott, és a' characteristikákat mások' nyomában csak utánnoztá, a' helyett hogy a' kútfókból szerzett volna magának esmeretet, hajlandó Referens onnan is hinni, hogy fel sem lehet tenni egy emberről, bármi széles olvasása legyen is, mind azon könyveknek átfogatását,

mellyeket Bacótól fogva Kántig hazánkban és a' külföldön írtak.

Már csak a' nevezetesebb philosophusok' munkáival való tökéletes megesmerkedés is elveszi egy ember' idejét, 's értekezünk még is Helmontnak, Cardanusnak, Galileinek, Sepulvedának, Melanchtonnak, Puffendorfnak 'stb. neveit is tableau-jába beilletti, mindenikről egy két sorban rövid karakteristikákat mondogat-el, a' mi nyilvánosság bizonyosság arra, hogy vagy nem fogta fel a' kérdés' velejét, melly nem kívánt litteraria história' rajzát, vagy könnyekbnek vélte illy módon keresztül esni a' dolgon.

Hogy ez a' más kézvonalok után való rajzolat, sokszor gödörbe vitte az író't ellehet gondolni, például csak *Spinozát* említem-meg, kiről írja (lap 36) „*az igaznak tántoríthatatlan hőse, a' legkövetkezetesebb metaphysikai rendszer' felállítója, 's egy a' legnagyobb philosophusok között, ki magos és világos nézetei, éles kinyilatkoztatásai, 's szorosán egymásból folyó okoskodásai által tiszteletet 's bámulást gerjesztett.*“ Illy magasztalások után mi könnyen lehetne elhinni, hogy hazánkban is Spinoza' könyveit alapul lehetne venni a' philosophiában, de isten őrizzen az illy megtévedéstől, 's inkább semmit, mint Spinoza' philosophiáját tanítsák iskoláinkban. Bár olvasta-meg szerzőnk ha nem magát Spinoza' Ethicáját is, legalább Bayle Péternek róla adott czikkelyét, kiről írónk (lap 34) maga megvallja, „*hogy roppant tudományü, éles elméjü, mindennemü előiteletek' 's tévelygések' elmés, tudós, és éles ostromlója, ki meggyőztetettén mindennemü dogmatica philosophia alaptalanságáról criticus scepticismusa által nagy befolyással volt a' józan gondolkodás' felébredésére.*“

Ennél a' méltán dicsért írónál mondom ki van bontva az annyira magasztalt Spinoza' dogmatica philosophiája, 's tulajdon fegyvereivel leölve.

Hogy Spinoza a' Kabbalában elszórt speculativ elemeket csak öszveszedte, és Descartes' módja szerint azokat öszveférczelte azt Wachter már 1699ben, mint legújabbban zsidó születésű Freystadt Herbart' derék tanítmányja 1832ben bőven megmutatták. Minő erkölcsi philosophia az, melly azt tanítja „*cum maxime unus quisque homo suum sibi utile quaerit, tum maxime homines sunt sibi invicem utiles* (Eth. P. IV. propos. 35 coroll. 2) Nem nyilvános vastag egoismus é ez, mire különben is hajlandó az ember, ha a' philosophus nem ajánlja is. Illyen a' természeti törvényje is „*per jus naturae ipsam naturae potentiam, atque adeo totius naturae et consequenter unius cuiuscunque individui naturale jus in eo usque se extendit, quo eius potentia et consequenter quid quid unus quisque homo ex legibus suae naturae agit, id summo naturae jure agit, tantumque in naturam habet juris, quantum potentia valet.*“ (Tract. polit. c II. §. 4) Már így — jól mondja Herbart minden kis és nagy Napoleon követelheti jussait, mert mindent az ököl dönt el.

Leibnitzről írja lejebb szerzőnk, hogy az ész okos spiritualismusát, az egész philosophiát reformálándót alkotá; (lap 39) miért volt arra szükség, ha már Spinoza a' legkövetkezetesebb metaphysikai rendszert felállította? írónk nem adja okát, hanem az Áriadné' fonalát tovább szöv. 's a' Leibnitz után élő német philosophusoknak hosszú catalogussát adja, míg nem végre (lap 43) átmegy a' magyar írókra is, kik a' philosophia' tudománya körül fáradoztak, 's ez a' része az értekezésnek legbecsesebb is, mert híven előadja a' legkisebb ha bár csekély értekezéseknek is czímét nyom-

tatások' helyét, a' mi szinte harmincz lapot tölt be, és ha bár szorosán véve nem tartozik is a' kérdés' megfejtésére az illy litteraria historia, még is további útasítás végett nagyon haszonvehető, 's hálát érdemlő közlés.

A' negyedik cikkelynek felírhatja ez — *A' philosophiai műveltség' állapotja Magyarországon Kánttól a' jelenidőig más nemzetekkel összehasonlítva.* Ez a' cikkely is merő litteraria historia, nem tett az író összehasonlítást a' külföld és honnyunk között a' philosophiai tudományok' állapotjára tekintve, hanem az úgy is tudva lévő közönséges észrevétellel rekeszti bé előadását, hogy hazánk a' felhordott írók és könyvek' számához és értékeikhez mérve hátrább áll a' külföldnél, 's eredeti philosophus íróval nem dicsekedhetik, 's így 140 lapot írt be arra, a' mit épen megakart a' kitett kérdés fejtetni, 's a' mire csak az ötödik cikkelyben (lap 141) megyen át, előadván philosophiai műveltségben hátramaradásunk' okait, mellyeket a' polgári szabadság, nemzeti gazdagság, és hatalom' nem létiben (lap 177) a' nemzeti intézetek' szegénységében, a' közönséges nevelésre csekély felügyeletben, a' honnyelvvel nem gondolásban helyheztet.

Az értekezés' két utóbbi cikkelye több gondal van kidolgozva, de a' hosszóság; és bőbeszédűség itt is ártanak a' világosságnak. Az író mindenfelé kiterjeng ideájinak bővségében, 's elveszti a' vezérfonalat, mellynek a' kérdéshez mind közelebb közelebb kellene vezetni.

A' litteraria história tanuságos a' negyedik cikkelyben is, de a' mit az utolsó cikkelyben a' clima' befolyásáról (lap 143) az erkölcsök' elpuhulásáról (l. 150) XIV. Lajos századjáról (l. 152) az arab iskolákról (l. 137) mond, igen gyenge 's egy ol-

dalaslagi nézetek, 's azt bizonyítják, hogy az értekező vizsgálat nélkül fogadta el némelly írók' véleményeit.

Olly paradoxumot állítani, hogy *Róma' megbukásának nem az erkölcsi elpuhulás volt az oka, 's nem is mindég az erkölcsökön nyugoszik valamelly ország' hatalma* 's ezt a' mondást Müller Jánosra fogni — hirtelenség. A' kiírt helyből nem is következik az, de a' philosophia és história ellene mondanak az illy állításnak. Épen az ellenkezőt állította Müller János a' berlini tudományos egyetemben tartott beszédében, mint azt Niemeyer a' maga valóságában közli, (Grundsätze der Erziehung etc. Halle 1825) hogy t. i. a' moral egyedül talpkó a' status' jóéletére. Ellenkezőt mond írónkkal Montesquieu is a' római birodalom' megbukásáról írt könyvében, úgy hiszem azt mondja ő, hogy az Epikurus' tudománya, melly a' köz társaság' végződése felé eiterjedt Rómában sokat tett a' szív' és értelem' megrontására a' Rómaiak közt. Már a' Görögöket az előtt megcsábította ez a' tudomány, azért ezek elébb is elromlottak mint a' Rémaiak. De majd minden római írók fennszóval czáfolják meg az illy állítmányt, 's legközelebb is Hellving az áchájai szövetség történeteit megírván a' kútfőkből (Lemgo 1829) kimutatta derekaslag, hogy semmi rendelkezés és szerkezet nem használhatnak ott, hol az erény és lélek eltűntek a' polgárok között.

„A' hamis politika azt mondja egy más derek író, corruptióból indulván ki csak a' corruptiót terjeszti tovább, 's az által maga magát megsemmisíti, történjék az bár akárminemű status alkotmányban, akárminemű vallásos rendelkezésben.“

Mindent összevéve azt lehet mondani, hogy az értekezés által nincs helyesen megfejtve a' kérdés, annak legnagyobb részét a' litteraria história

teszi, melly ha bár tanúságos és szerény dolgozat is, de olly formában mint itt áll, nem ide tartozó munka.

Referens' nézete szerint időszakok szerint kelle vala az öszve hasonlításnak megesni: p. o. millyen volt tudományos állapotunk philosophiai szempontból az Árpád faju királyok, millyen a' vegyes ágból származott, 's utoljára a' felséges austriai házból származott királyaink alatt. Így elkezdve a' scholastica philosophián kikelle vala mutatni, hogy más nemzetek e' tekintetben elébb állottak e' mint mi? miben állott az elsőség, ha critikai vizsgálatok arra utalnának? Így átmenve a' reformatió' idő szakára Descartes, később Wolf, majd a' Kánt philosophiai rendszereiknek substantiáját előadni, mellyek egymást felváltva divatoztak a' két rokon haza' oskoláiban.

Meg kelle vala érinteni, vallyon csak imitatorum pecus volt-e a' tanítók' serege nállunk, vagy eredeti alakban is jelentek meg némelylek, és minő következéssel?

A' status viszonyoknak befolyásáról a' gondolkodás módra mind a' külföldön mind a' hazánkban rövid, kimerítő rajzot kellett volna adni, 's így végre azt is kitűntetni, hol áll hát a' külföld ma a' philosophiát mint szoros tudományt tekintve? nincsenek-e ott a' tudomány' hanyatlásának jelenségei? és mellyek azok? hol állunk mi is e' tekintetben? mennyiben mentünk elő a' philosophiai tudomány' régibb állapotjához, 's a' külföld' mostani állásához mérve a' dolgot?

Ezek szerint ki kell vala maradnia a' philosophus írók' száraz laistromozásának, a' mi litterariai históriába nem pedig a' tudós világnak írt pálya írásba való.

Nem kell vala a' néptömegre való tekintetet egybe kapcsolni a' szoros philosophiai kérdéssel,

mert annak boldogságát soha a' philosophia tudománya egyedül el nem határozta, miért bíráló nem ok nélkül mondja, hogy az értekezésnek kitűnő oldalát a' jó stylus mellett az abba szövíött litteraria história teszi, de gyenge oldala az, hogy nincs benne philosophiai pontosság, melly a' kérdéshez szorosán tartaná magát, nem felel meg annak, a' mit a' kitett kérdés kívánt megfejtetni.

Hátramaradásunk' okai generice vagynak felhordva, 's a' gondolatok' bőv áradozása systemat-lansággal, sokszor trivialis, gyakran hallott és elmondott felüleges mondatokkal van öszvekötvé. Ugy látszik hogy az értekezés ifjú kezezből került ki, mellyek idővel nyomosabb dolgozatokkal fogják litteraturánkat gazdagítani.

Mind ezeknél fogva ajánlja a' t. t. Társaságnak, hogy az író szép szorgalmáért dicsértessék meg, 's mivel dolgozatjának nagy részét a' litteraria história teszi, mellynek különösen az a' szakasza érdekes, hol a' hazai írók' munkáji egybe állítva vagynak, kívánná bíráló, hogy ez a' rész, mint litterariai esmertetése a' magyar philosophia' állapotjának napfényt láthatna, melly a' szerző' megegyezésével akár a' Tudomány Társban, akár toldalékképen a' másik pályáirattal megjelenthet-ne, melly esetben aztán a' szerzőnek illendő megjutalmaztatást kellene ítélni.

Pesten September 18-kán 1834.

Kállay Ferencz,

r. t.

B. Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Joseph Jacotot's Universal-Unterricht nach dessen Schriften und nach eigener Anschauung dargestellt und ausgeführt von D. J. A. G. Hoffmann, Professor an der Universität zu Jena 1835, in der Crökereschen Buchhandlung.

Hoffmann professor úr jónak látá paedagogiai leczkéire a' jacototi rendszert — mellyet nálunk hallomásból is alig ösmer az olvasó közönség — választani, 's minthogy a' feltalálónak írásai nem láttatták vele tisztán az ügyet, mit alkalmasint Jacotot' homályos előadásának tulajdoníthatni, Löwenbe és Valenciennesbe utazott a' szerző, hogy saját szemlélődés által az egésznet tisztán és gyakorlati oldaláról is felfoghassa. Indító okul szolgáltak volt Jacototnak állításai, mik értelmes férfiak által megerősítettek, hogy; t. i. 1ör) az egyetemi oktatás' (enseignement universel) segédével hamarább halad előre a' növendék; 's hogy itt mindigárt munkába, pedig közvetlenül vétetik az, mire a' közönséges tanításmód csak távolról van irányozva; hogy 2or ollyas resultatumokra jutunk ez' úton, mellyekre a' szokott iskolai ösvényen nem soha; és 3or) hogy ezen resultatumok eddiglen csak a' lánghész által elérhetőknék mondattak. Hoffmann professor úr olly férfiúnak vállalja Jacotot-t „ki magát erő, míveltség, elevenség 's a' lélek' nemessége által ajánlja“, — olly tulajdonok, mellyek minden bizonnyal befolyással voltak a' szerző' paedagogiai végelhatározására. — Vizsgáljuk meg most magát a' munkát. Az előösmeretek az egyetemi oktatásnak következő értelem ma-

gyarázatát adják. „Az egyetemi oktatás azon rendszer, melly a' tanulás' minden tárgyaira, 's mindenkire egyiránt alkalmaztatható, 's melly által az, mit még tanulni kell, a' már megtanúlta öszszehasonlíttatik, 's amaz emerre visszavezettetik.“ — A' munka három főrésze oszlik. I. Jacotot' elveitől és tanításáról. Itt Jacototnak néhány paradox, vagy legalább paradoxoknak látszó állításai említettnek; minők: hogy az emberek képességeikre nézve egyáltalában egyenlők, hogy kiki mind azt véghezviheti, mit valóban, *igazán* akar; hogy mindenki magamagát taníthatja, a' nélkül, hogy magyarázó oktatóra szorúlni kénteleníttessék; hogy a' tudatlan másokat abban oktathat, mit maga sem tud 's a' t. olly állítások mik nem egy olvasót, az ajánlott tanításmód' közelebbi megvizsgálásától visszajjesztettek. Jacototnak ezen állítását, „hogy minden embernek hasonló értelmesség jutott, miből következik, hogy ki mit akar, azt véghez is viheti“ a' szerző, tapasztalása után, szükségesnek találta, úgy módosítani: „hogy ki mit akar, azt véghezviheti tehetségeihez mérsékelt fokig.“ Ezt már nem fogja tagadni senki; de kérdés, ha megelégszik-e Jacotot illyes, mondhatni, alapos módosítással? — Jacototnak ezen állítását: „minden mindenben van és semmi semmiben“ így magyarázza a' szerző: „ha szó van a' lélek működéseiről, akkor az emberi lélek egyáltalában mindenhez, mi elejébe ötlük, bizonyos viszonyokat a' már tudottakhoz találhat; ő minden egyes pontban, mellyel már megösmarkedett a' most elejébe ötlöttre, *elejébe adottra*, (mindent mindenben feltalálhatni). Ez szerint tehát bizonyos egyszerű viszonyok jelettenek-ki, mellyekben az emberi lélek' munkássága mintegy először nyilatkozik ki, mellyek az emberi lélek' legkülönne-műebb tüneményeinek alapúl szolgálnak, 's mel-

lyekre e' tüneményeket visszavezethetni, mielyest egyes részeikben felfogattatnak. — Ha ellenben meghatározott adatokról, cselekvényekről van szó, akkor semmi a' semmiben, akkor az egyes fel nem találtatható 's a' t.“ — Rec. megvallja, hogy a' szerzőnek magyarázata a' semmiről a' semmiben, reá nézve, nem világos, 's a' Jacotot által felhozott példák után sem, mi szerint a' tanítvány Horáciust Ciceróból fogja magyarázni. Az egész csak azt mondja: hogy ott, hol *factumok*, tapasztalás nincsen, megszűnik minden ösmeret, úgy, hogy minden emberi ösmeret csak a' tapasztaláson alapúlhat. Ez összeköttetésben látszik lenni a' szerző által kiemeltetett harmadik elvvel is, mellyet Jacotot mindenek felett figyelmébe ajánlott, „Tanúlni *valamit*, 's erre visszavezetni mindent.“ Jacototnak állításai között találunk még erre: „minden ember Isten által felruházott azon képességgel, hogy önmagát, magamagát taníthatja, 's ennél fogva magyarázó oktatóra nincs szüksége“ —; való, ha már gyakorlott a' gondolkodásban, de nem való a' gyermekre, a' kisedre nézve. II. Rövid vázolata az egyetemi methodikának. Ez a' tanítás' meneteléről szól; a' tanítás' formájáról. — Jacotot csak azt mutatja, csak azt mondja el a' gyermek előtt, mit ez önmagától, lelki tehetsége által, fel nem találhat; különben nála maga talál fel, maga magyaráz, maga fejt meg mindent a' tanítvány, 's csak a' resultatumokat közli a' tanítóval, mire kérdések által felszólíttatik; — a' tanítás' tónusáról, mire nézve Jacotot utánozásra méltó előképül szolgál; — 's a' tanítási előkészületekről. III. Részletes methodika — Jacotot' elvei szerint — az anyanyelv, külföldi nyelvek, religio- és erkölcsstudomány, történetírás, földleírás, évtudomány, számvetés, matematika, anthropologia, természettudomány, musika,

éneklés, rajzolás' számára. — Ha nem hódolunk is mindenben Jacotot' elveinek, jeles észrevételeket, gyümölcsöző, sok tekintetben hasznos intéseket fogunk találni e' rendszerben; 's így köszönettel tartozunk a' szerzőnek, hogy Jacotot' rendszerét megismertetni, 's mind inkább elfogadhatóvá tenni törekedett. Vajha Magyarorszáiban a' *nevelés'*, a' *tanítás'* ágát vennék többen 's illőleg figyelembe; vajha látnánk olyas lépéseket, miktől jótévő befolyást várhatni majdan nem csak egyesekre, de a' massákra is, hol annyi szép és jó már első csirájában oda vész, mert vagy nem ápoltatott, vagy Niemeyerek, Pestalozzok, Jacotot-k keletkezzenek közöttünk; csak azért, hogy ismerkedjünk meg legalább azzal, a' mit már készen találhat kiki. Hányan olvasták Szilasynak idevágó becses munkáját, 's hányan vannak, kik azt fény- és ér árnyékoldaláról méltatni tudnák?

H—y.

Gazdasági-Egyesületi Választottság' Jelentése az Egyesület' Köztelkén építendő, és egy nemzeti lovagló-iskolával összekötendő Gyapjúraktárról.

A' Gazdasági-Egyesület' a' folyó évi Mártius 18-kán tartott közgyűléséből kiküldött bizottság, szorosán követvén azon elveket, mellyeket kiküldetésekor munkássága' vezéreül neki az Egyesület szabni méltóztatott: hátorkodik ezennel a' tárgy érdekeit, egyszersmind pedig a' véleménye szerint szükséges szabályokat a' nagy érdemű Egyesületnek ajánlatképen előadni, a' mint következik:

A' mennyire tökéletes statistikai adatok' hiányában a' valóhoz közelíthetni, legutóbb Csaplovics János úr Magyarorszáiban az összes gyapjúmennyiséget mintegy 400 ezer, az ebbeli kivitelt pedig 180—200 ezer mázsára, végre az utóbbiért az országba a' külföldről befolyó pénzt 18—20 millio forint ezüst pénzre becsülte. — De

átaljában kétségen kívül vagyon, hogy jelenleg minden iparbeli ágazatok felett a' gyapjú hoz hazánknak szembetűnő legfőbb hasznot; Pest pedig, legalább az áru mennyiségére nézve, az európai száraz földnek legnagyobb gyapjúvásárai közé tartozik.

Illy alpra támaszkodva a' Gazdasági Egyesület legélenkebb részvétellel fogadta Mélt. Gróf Andrássy György úr' felszólítását, nyittatnának aláírási ívek, melyeken a' Haza' köz jóléteért buzgó juhtenyésztők több évekre köteleznék magokat, gyapjokat Pesten, közös rakhelyen, eladásra kitenni a' nélkül, hogy ez által a' szabad eladásban legkevesebbé korlátoztatnának, vagy szerfeletti raktárbér által terheltetnének.

Az intézet' jövődő fogalmának fővonatai következők:

A' Vevő

eddig kénytelen volt a' város' minden részeiben, többnyire sötét, szűk, tisztátalan rakhelyekben 's kisebb mennyiségekben a' gyapjút összekerestetni, 's majdnem látatlanul venni; a' miért is az illyekhez nem szokott külföldi nagy kereskedő, ha bármelly ritkán meg is jelent Pesten, többnyire vétel nélkül tért vissza. Ezentúl pedig kiki, tág, és világos raktárban, nagy mennyiségű és jobb mint közönséges minőségű gyapjat találna egyesítve, 's a' kialakult árut hitelesített mázsán vehetné által. Növekednék tehát a' vevők' száma, és remélhetőleg leginkább külföldi nagy kereskedőkkel, kik a' tenyésztővel könnyen megosztanak az eddig közben járni szokott kereskedő' nem csekély nyereségét.

A' Tenyésztő.

a) A' vevők' száma növekedése, és minőségök' változása egyenlőn nyerne.

b) Nem lenne kénytelen, mint most gyakran történik, a' fennemlített alkalmatlan rakhelyek' fölkeresésére sok becses időt fordítani.

c) Megismeri ezen tettleges iskolában egyik a' másik' gyapját, az összehasonlítás által pedig tulajdon gyapjának becsét. Míg kényelmetlen útjai miatt annyival tágabbnak látszó Hazánkban illy ösztönítő középpont nem sikerül, legjelesb' tenyésztőinknek sem lehet igazi ismertetjök gyapjoknak becse felől, legbecsesb' árunkat a' honi vevők nem csekély megelégedésére több kevesebbet vaktában adjuk-el.

d) Különösen és főkép azon tenyésztők, kiknek gyapjok sem nem annyi, sem nem olly nemes, hogy az elhí-

resültek közé számíttathatnék: nem szabadúlhatnak biztosabban néhány hajhász', (sensal), és a helybeli kisárosok' cselei közül, melyek az illy kisebb tenyésztők' nagy számát tekintve tízszeresen nyomasztják az összes nemzeti ipart, sőt sok értelmes gazdát egészen elijesztnek a juhok' tenyésztésétől, vagy legalább nemesítésétől.

e) Élénk vetélkedés fog műlthatatlanul a' tenyésztők közt támadni nem csak a' birka nemesítésre, hanem a' czélszerű mosásra és a' nyirt gyapjúval való bánásmódra is; ez utóbbi pedig legsürgetőbb szükségseink közé tartozik, melly bizonyosan és könnyen fog pótoltatni, mihelelyest ebbeli érdekeinkről egymást tetteleg felvilágosítjuk

f) A' társaság azok' számára, kik nyirés után azonnal gyapjok' árának legalább egy részét kénytelenek felvenni, hasonlíthatatlanul könnyebb föltétek alatt lesz képes kölcsönt szerezni, mintsem rendesen az egyes tenyésztők, a' mi jelenleg, és magában is, a' nemzeti iparnak igen tetemes nyeresége; de egyszersmind egy jövőendő nagyobbnak, tudniillik a' bank', és hipothecai rendszernek, első csiráját képezi.

Ezen és több egyéb okokból a' nemes Gróf' indítványát az Egyesület összehangzó örömmel és azon meggyőződéssel fogadta-el, hogy a' gyapjűvásároknak hasonló intézetek általi előmozdítására bár mennyi fényes és gyakorlatilag serkentő példa legyen más nemzeteknél előttünk, az illy vállalat még is több ingerre, és több jó alkalomra, mint nálunk, sehol sem találhatott; 's hogy a' tárgynak illy világos felfogása után a' tettnek további halasztása a' józan észszel, a' csinosodással, a' nemzeti jóléttel, és így hazafiságunkkal hanyat homlok ütköznék össze.

Trattner és Károlyi Könyvnyomtató-Intézetében megjelent új könyv:

- 25.) Az embernek eredeti formájáról Programma, mellyel az oskola' érdemes pártfogóit a' Szarvasi Ev. Luth. Gymnasiumban 1837. év' Junius Havának 28. és 29dik napján tartandó közönséges oskolai vizsgálatra alázatosan meghívja Magda Pál, Rector-Professor. negyed rétbén.
-

IV. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Horváth Zsigmond. A' csillagok esmértetése. (Folytatása 's vége.) 3. lap.
- 2) Névtelen. Festő palánták. Egyedül gazdaságos szempontból adva. 63. lap.
- 3) Horváth István, Csehi Református Pap. Gondolat közlés a' megelégedésről. 85. lap.
- 4) Némethy József. Shhawl kecskék. 93. lap.
- 5) Holéczy Mihály. Valami a' veres barátokról. 97. lap.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvesmértetés.

Birálatok, a' philosophiai pályamunkákról. 1834-ből írta Kál-
lay Ferencz a' m. t. társ. rendes tagja- I. Rész Balogh
Pál' feleletje illy jelszóval:
Est deus in nobis agitante calescimus illo.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Joseph Jacotot's Universal-Unterricht, nach dessen Schriften
und nach eigener Anschauung dargestellt und aufgeführt
von D. J. A. G. Hoffmann, Professor an der Universität
zu Jena 1835, in der Crókerachen Buchhandlung.

Gazdaság-Egyesületi Választottság' Jelentése az Egyesület'
Köztelkén építendő, és nemzeti lovagló-iskolával össze-
kötendő Gyapjúraktárról.

*Trattner és Károlyi Könyvnyomtató-Intézetében megjelent
Új Könyv.*

(Koszorú az 1837-dik eszt. IV. Kötethez egy iv.)

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűj-
teményt alkalmas munkáikkal elősegítik,
tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,

tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' be-
küldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak
magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tiszt-
tán, csinosan és hibátlanul leirassanak;
bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Iró-
kat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alól-
irtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy
8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és bori-
tétkban adatik ki, mellyre itt helyben, vagy al-
kalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán
elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben
az Előfizetés.

Pesten, Aprilis 1837.

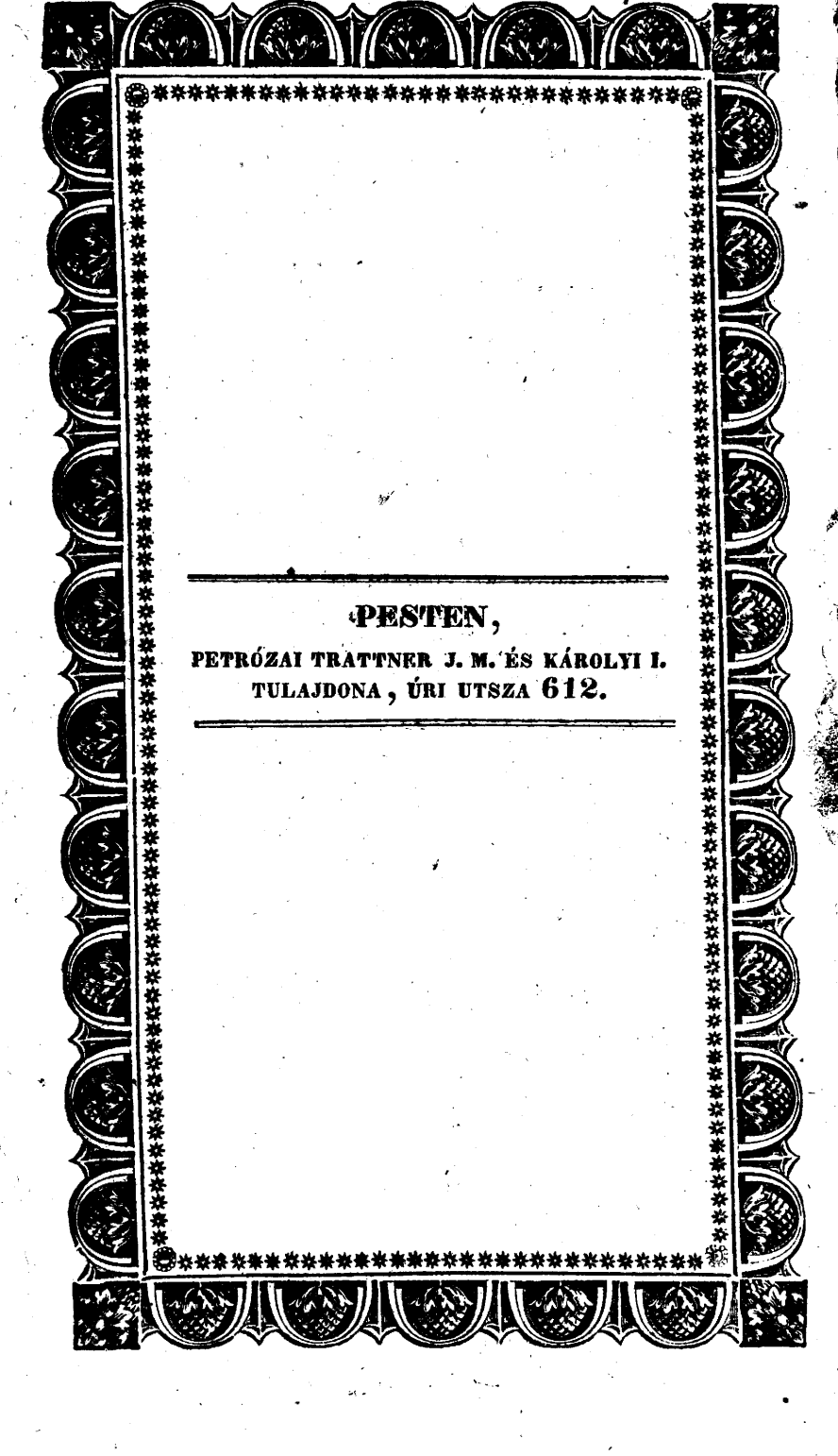
Petrózaí Trattner J. M.

és

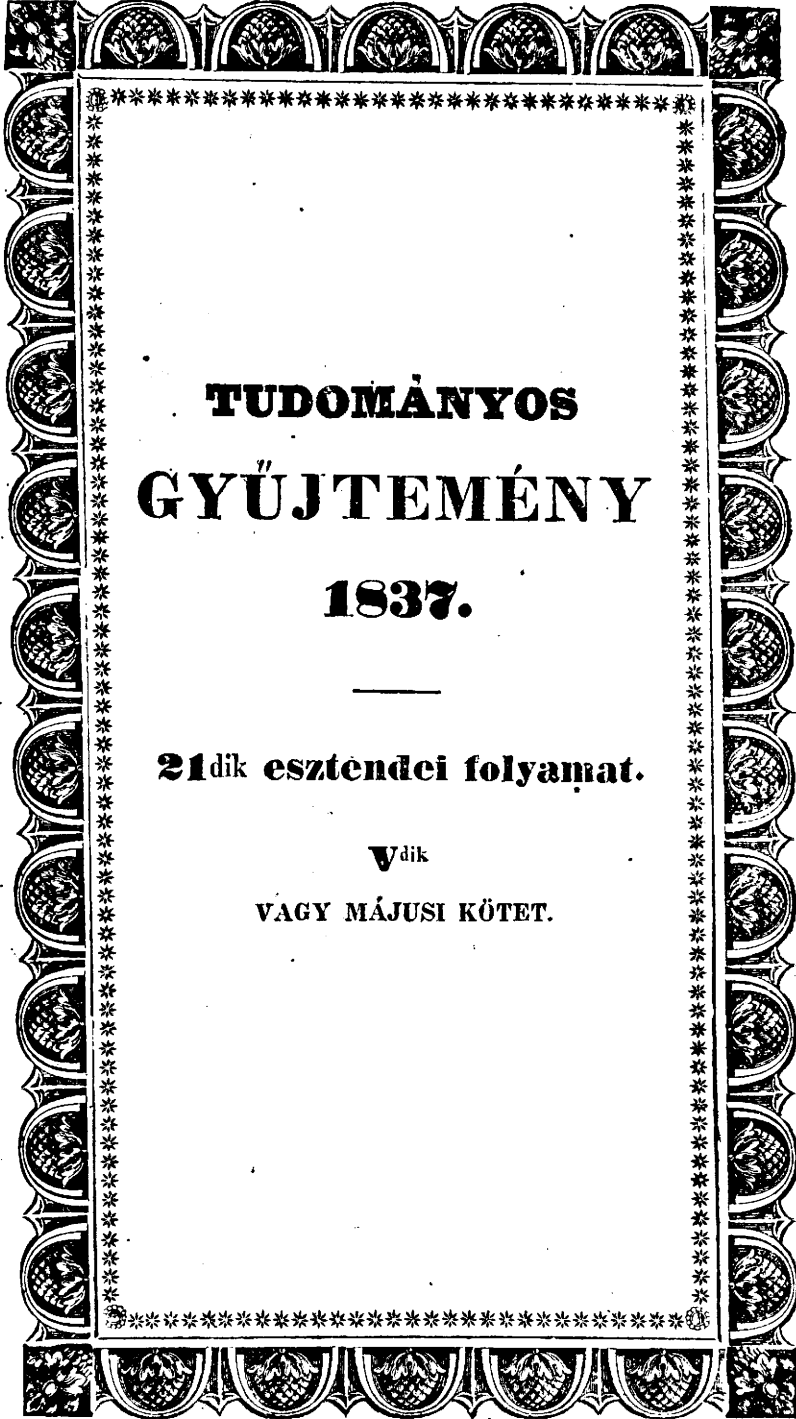
Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'

Tulajdonosai 's Kiadóji.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1837.**

21dik esztendői folyamata.

**Vdik
VAGY MÁJUSI KÖTET.**

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet leírásit magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tekéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1837.

Vdik **KÖTET.**

21dik esztendei

Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner-Károlyi tulajdona;
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értekezések.

1.

*Könyvbírálati szabályok, vagy is Értekezés a'
Recenziók' természetéről.*

A' Tudományos Gyűjtemény — ez a' legidősb' folyóiratunk nyitott először utat könyv' bírálatokra, mellyek a' gondolkodás' kifejlésére, tudományos esmeretek' elterjesztésére nem kis ösztönül szolgáltak.

Ha szinte elfogultság, néha indulatosság és személyességi szesz folytak is ottan ottan bé a' könyv' bírálatokra, azért a' recenziók' hasznos és szükséges voltokat kétség alá hozni nem lehet, mert az emberi intézkedéseknek közönséges sorsa az már, hogy jó és gyenge oldalaik mellett a' kár haszonnal járjon, 's ezen vegyes folyamatból nem csak a' magyar hon, de még a' külföld sem óvhatják egy könnyen meg magokat, hol pedig külön kritikai folyó íratok divatoznak a' tudományok' majd nem minden ágaiban.

Igaz, a' mondatik, hogy a' rossz kritika többet árt a' művészségnek, mint használhat, mert a' kritika nem szűli a' művészt, hanem csak vezet, de a' rossz kritika mind a' művészt mind a' művészséget elronthatja. A' kritikák' májözö-

ne a' napi irások' mocsáros földjén termett, 's ezen kritikai *miserérének* fő oka a' sok folyó irások' elszaporodása. A' nagy kritikus épen olly ritka jelenet, mint a' nagy művész, és mint Lessing mondta alkalmatosság szerint egy könyvbíráról, *hogy az a' csata, mellybe mégyen felülvén csatázó lovára, nem érdemes arra a' porra is mellyet lovával fel ver*“ nagyon is igaz. De ez az intés azon ifjancz kritikusokhoz volt intézve, kik már virág előtt gyümölcsöt akarnak szedni, kiket néha tán morális gyávaság is szokott meg lepni. *)

Rendes kritikai külön újságok 's folyóiratok valamelly nemzet' lelkes életének legszebb virágjai már, 's hol illy erőre felvergődhet akár melly nemzet, ott apró korholgatások szeszéjes viták többé nagy kárt nem tesznek, mert a' tudományos élet, a' szépnek jónak 's igaznak szeretete méljebb gyökeret vertek a' nemzet' szívében, mintsem hogy lengeteg szellőcskék egyenes útjából kitérithetnék a' gondolkodást, vagy a' tudományok' fényét meghomájosíthatnák. Külömben is a' visszaélésekből magának az eszköznek ártalmas voltára nem lehet helyesen következtetni; már pedig a' recensio is nem egyéb mint eszköz a' megjelent könyvek' közelebbi megismertetésére, fogyatkozásaik' és a' jó oldalaik' ki-tüntetésére, egy szóval a' szellemi élet' felébrésztésére.

A' tudományok' országában u. m. Bayle, szabad köztársaság' formája divatozik, hol mindenki a' tévelygések és tudatlanság ellen kikelhet, mert ott csak a' tudományos igazságoknak, 's az okósságnak kell uralkodni, azért barátság-ra, rokonságra nincs is tekintet, mert a' dolgok'

*) I. Jahrbücher der Literatur LV. Band. S. 233.

természetéből foly a' *jus gladii* használása hamis, vagy alaptalan állítmányok' megczáfolására; ott folytatja tovább Bayle — mint hajdan a' vas időben nem *hospes ab hospite, tutus* — non *socer a genero*. Ellenben egész máskép áll a' dolog a' személy sértésekkel, mocskoló írásokkal, (pasquille) satyrákkal, mellyekkel valakinek becsülete sértetik meg, azért a' kormány által méltán tilalmaztatnak, mivel egy magánosnak sincs joga más embertársait így büntetni, vagy a' fenytői hatalmat a' törvények és kormány daczára illy rendetlenül bitangolni.“*)

A' kritika' tettleges gyakorlása hazánkban is kezd már egyszer terjedezni, legalább a' Tudományos Gyűjtemény mellett más folyó iratok is (p. o. a' kassai Szemlélő, kritikai lapok, Athenaeum) közölnek könyvbírálatokat, a' mi oda mutat, hogy néhány év óta 'inkább érezzük a' kritika' szükséges voltát, mint p. o. csak az elmúlt század' végével is, mikor a' magyar litteraturának nem volt még illy tágas köre, mint jelenleg; 's azon keveseknek, kik netalán rettegnének még a' kritika nevétől is, nem hogy annak gyakorlatát pártolnák, megnyugtató sokra legyen mondva, hogy a' visszaélések ellen magában a' kritikában van a' legegyszerűbb 's legbizonyosabb orvosság. Kánt, ki magának az okosság' munkálatjait is krisis alá vette, azt írja egy helyt, hogy az okosság' két nemű úgy mint *vizsgálati* és *cselekedeti* gyakorlatjait már csak azért is szükség kritice megbírálni, mert az elsővel (ugymint a' vizsgálatival) már messzire is csapongottak az oskolákban, 's a' praxis' határát nagyon megkeskenyítették.

A' kritikától e' hasznot megtagadni annyira

*) Bayle Dict. Hist. et Crit. article *Catius*.

lenne, mint a' közcsend órségről azt mondani, hogy az nem tettelegesen hasznos, mert fő munkája az erőszak' eltüntetésében áll, mitől a' polgárok félnek, 's a' mi nyugalmaikat megháborítaná. Ha a' kormányok — folytatja Kánt — valamikor jónak tartandják a' tudósok' dolgait figyelem alá venni, sokkal hasznosabb lenne mind az emberekre mind a' tudományokra nézve a' kritikának szabados gyakorlatot engedni, mi úton az *okos müdolgozatok* erős lábra kaphatnak, 's nem kellene az oskolák' nevetséges despotismusát mint szüntelen pártfogolni, melly a' közveszedelem felett mindjárt lármát üt, ha pók fonalait eltépi a' kritika, mellyekről különben sem volt esmerete a' nagyobb közönségnek, azért elenyészteket sem érezheti meg. *)

Olly lelkes írónak mint Kánt ime szavain bátran lehet megnyugodni, 's midőn Európának virágzóbb státusaiban a' tudományos kritika' szabados gyakorlatját teljes divatban látjuk, annak szükséges és hasznos voltáról többé nem is kételkedhetünk; mert hol erős lábon állanak a' tudományok, ott a' kritikai tactus is már meg van erősödve, erre pedig csak lépcsőként tehet szert a' magyar literatura is, 's meg kell előbb a' gyenge próbatételekkel is elégedni, mellyek ugy is idővel, ha már felnevekedett a' gyümölcsökkel terhes élő fa, be árnyékoltatva fognak maradni.

Jelen időben hát nem annyira szükség a' kritikai mesterség mellett általános apologiát írni, vagy mentő beszédet tartani, mint inkább kívánatos azon szabályok felett értekezni, mellyek szerint kellessék a' hon' és külföld' újabb könyveit bírálgatni.

*) Kritik der reinen Vernunft Riga 1787 az elő beszédben lap XXIII, és XXI, a' második kiadásban.

E' tekintetben közlöm én is gondolatjaimat állítván Horáczal:

„Duris ut ilex tonsa bipennibus
Nigrae feracis frondis in algido
Per damna per caedes ab ipso
Ducit opes animumque ferro.“

A' könyvbírálat' általános szabályai azon tekintetektől függenek, mellyek szerint lehet 's kell valamelly könyvnek foglalátját, vagy is *belső tartalmát*, *stylusát* és *külső formáját* vizsgálat alá venni. Ezen három fő szempont alá lehet minden recensiót tárgyaslag huzni; a' személeslegi vagy is subjectiv szempontokról, ugy mint a' bírálat végrehajtása módjáról (modus executionis), a' Recensensek' függetlenségéről, azoknak megválogatásáról, mint sokkal kényesebb természetű, magát a' praxist illető környülállásokról ez értekezés' végén lesz szó.

I. A' könyv' foglalátjáról vagy is *belső tartalmáról*.

Legtermészetesebb felosztása a' könyveknek tartalmöknál fogva az, melly tudományos vagy nem tudományos foglalátjuk szerint esik meg. Mik legyenek tudományos foglalatu könyvek a' tudományok' encyclopaediájából megtanulhatni, 's itt is a' szorosabb értelemben úgy nevezett tudományokat (les sciences exactes) p. o. mathesis, physika, természet' historiája, technologia a' tudományok' más egyéb nemeitől (p. o. philosophia, historia], geographia, politika) meg kell különböztetni, ámbár mint Cicero már megjegyzette minden tudományok rokon kapcsolatban állanak egymással, 's egyiknek a' másik felett való elsőbbségéről, hasznosabb voltáról szót váltogatni is hijába valóság, mert minden tudomány az emberiség, köz

tulajdona lévén kölcsönös befolyással van egymásra, 's a' tudományok egész tömegének utoljára is más vég célja nem lehet, mint emberiségünk' kifejlése, mellyet okosságunk vizsgálati és tapasztalati úton eszközöl.

Más kategoriába jönek a' nem tudományos foglalatú könyvek, mellyekben főleg a' lélek' képzeleti ereje fejt ki magát, 's nem annyira a' reális esmeretek' massáját szaporítják, mint inkább a' tudományok' útján nyert esmereteket is használván ideálok' köriben forognak, 's úgy szólva az empyriától megválva merő lelki műveket adnak.

Az illy könyvek a' szép művészet 's litteratura' országából valók, 's ámbár meg van a' szép művészetnek is a' maga tudományos formája, mellyet a' philosophia alkotott, mindazáltal a' productio' módja elkülönözi az illy könyveket egyéb tudományos könyvektől, 's ha van tér, hol a' phantasia' csapongásai féktelenül üzhetik a' játékot, ugy a' *belletristicumok*' mezeje az, mellyen chamaeleoni színekben, magos, közép és törpe formákban legszámosabb elmeművek bűvár módjára ütök fel fejeket, 's ismét hirtelen elmerülnek; minek természetes oka az írni vágyásban, ifjusági tűzben, leginkább pedig az olvasó közönség' azon nagyobb számában fekszik, melly hazánkban épen ugy mint másutt tudományos méljebbi dolgozatokat, fentebbi tárgyú iratokat, rendszeres munkákat nem ízelíthet meg, mivel előkészületek' hijával van, mellyek azoknak könnyebb értésére megkivántatnának.

Bizonyos, hogy a' tudományok' országában is több a' középszerű és selejtes könyvek' száma mint a' remek műveknek, de még is a' szép művészet' tágas körében legtöbb meghívott és hivatlan dolgozók munkálkodhatnak, mert a' phán-

tásiának ég, föld, pokol nyilván állanak, 's váz képeket kiki a' szerint tolhat elő, a' miní ízlése, tudományokban jártassága, világ' esmerete, 's főleg teremtő geniusa magosb vagy len-
tebbi fokon állanak.

Igazságtalanság volna azért a' szép művészet ellen épen azért bal ítéletekkel eltelni, mivel ott könnyebben kontárkodhatni, mint másutt, mert arról kitchet, hogy az emberek' nagyobb része akár írjon az, akár olvasson, keskenyebb láthatárral megelégszik, mint a' millyet az idealizálók vagy épen a' huszáros reformok mellett buzgók szeretnének annak megszerezni: hiszen még a' szigorú tudományok' körében is rendszeren a' középszerűség mellett maradt meg minden időben az írók' serege, 's ha lángeszek ritkán a' természet' jótékony ereje mellett feltűntek, p.o. egy *Aristoteles*, egy *Hippocrates*, egy *Sydenham*, több századok megelégedtek ezeknek rendkívüli munkáikkal, mellyeket tanulgattak, magyaráztak, kivonatokban adtak a' tudósok, míg tetszett ugyan azon jótékony természetnek nagy időszakok' lefolyta után más lángeszeket felébreszteni, kik újra tudományos fáklyáikat több századoknak villogtassák.

Vélekedésem szerint a' szép művészet körébe tartozó könyveket épen azért szükség keményebb bírálat alá venni, mint más tudományos könyveket, mert ott csábítóbbak a' fények, mellyek könnyű dolgozatokra ösztönözik az írók, azért az önhittség, sőt sokszor a' makacsság is megfészkelik magokat, ha a' kritika kérlelhetetlen szigorúsággal ki nem mutatja az elmémiv' hiányait, hogy mások legalább a' példán tanuljanak. *)

*) *Nimis perverse se ipsum amat, qui et alios vult ut error suus lateat; quanto enim melius et utilius ut*

Nem épen így van a' dolog a' tudományos foglalatú könyvekkel, mellyeknek készítése alatt sokféle akadályokkal kell küszködni az írónak, 's ha tudatlanságból, vagy épen rossz példák után is hibákat követ el, legalább a' könyvnek egy része helyes esmereteket terjeszthet tovább, 's kisebb vagy nagyobb mértékben használhat munkájával. A' kritikának itt hát szelídebbnek is kell lenni, minden esetre Horác'z' intése valamint a' poésisben ugy a' tudományos könyvekben maga helyén áll:

„ubi plura nitent in carmine, non ego paucis
offendar maculis, quas aut incuria fudit,
aut humana parum cavit natura.“

Minden könyvbírálatra általjános szabályúl lehetne venni a' belső tartalomra tekintve:

a) Rövideden és híven megesmértetni a' bírálat alá vett könyv' foglalatját, 's megérinteni az író' czélját, 's azon főbb szempontokat, mellyeket könyvében követett,

b) Ha tudományos a' könyv, tudatni kellene, követett é valamelly rendszert az író, vagy nem? mind a' két esetben mondja el aztán a' bíráló arról a' maga nézeteit.

c) Ha pedig a' szép litteraturai művek' sorából való a' munka, a' compositió' mivoltát kellene főleg kitüntetni, miben a' genie ereje mutatkozik, 's Horácznak itt is tanátsa különösen elfogadható, ugymint arra tekinteni „Primo ne medium, medio ne discrepet imum.“

d) Valamelly munka foglalatjának becsét különösen neveli a' reá fordított szorgalom. Bar-

ubi ipse erravit, alii non errent, quorum admonitu
errore careat, quod si noluerit, saltem comites er-
roris non habeat. (Augustinus epist. 7-ma).

thelemy 30 'évet fordított az ifjú Anacharsis utazása, Balbi ísmét annyit *Bilanzia politica del globo* című munkája' készítésére; szintennyi ideig készítette magát Schneider az egy Aristoteles' állatok' Históriája kiadásához, (1781—1811) mellyel szorgalmának, 's philologiai tudományának halhatatlan emléket szerzett. A' recensensnek már az illy esetekben különösen ki kell emelni a' munka' 's fáradhatatlan szorgalom' becsét; mennél terjedelmesebb a' könyv, mennél nehezebb a' tárgy, mennél kevesebben szánják 'el magokat hason nemű dolgozatokra, annál több kímélést is várhat az író bírálójától, mert — „opere in longo fas est obrepere somnum.“ — Egy szóval a' könyvek' foglalatra rostálgatásában az igazságos kritikának nem lehet egy oldalaslag eljárni, hanem gyenge és jó részeit tudatni kell a' közönséggel, különben a' részrehajlás' gyanújától semmi sem menti fel a' bírálót.

II. A' Stylusról.

Jól mondja Cicero „rerum copia verborum copiam gignit, et si est honestas in rebus ipsis, de quibus dicitur, existit ex rei natura quidam splendor in verbis.“

A' stylus' helyes megítélése sok fő és apró környűtállásoktól függ, mellyek a' dolog' természetében méljen rejteznek, azért a' bírálónak itt nagyon is vigyázva kell ítéletét kimondani, mert sehol könnyebben meg nem csalhatja magát, mint épen a' kritika' e' részében; 's ha valahol itt teljesebben bé szent Ambrus' szavai: „Saepe in iudicando maius est peccatum iudicii quam peccati illius de quo fuerat iudicium.“

Ha itt valamivel bővebb leszek, magyar literaturánk mostani forgása teszi azt szükségesé, mert fejtegetéseim tán figyelmet gerjesztenek, 's további gondolkodásra utat törnek.

Mindenek előtt különbséget kell tenni a' *társalkodási* és *művészeti* nyelv közt, az első tekintetben legmagosb tetőre a' francia nyelv hágott Európában; a' művészeti nyelvben pedig (poéták, szónokok, és philosophusok' vagy is gondolkodók' nyelve) kisebb vagy nagyobb mértékben vetekednek az európai nyelvek egymással a' szerint, a' mint nemzeti miveítések megengedi. A' kritikuskak már, ha a' magyar könyv' stylusát bírálja, tudni is kell minő lábön áll a' nemzeti tudományos miveítés, mennyire van művészeti nyelve az érintett három tekintetben kifejtve; 's idegen nyelvekről nem kell a' mértéket vaktában magyar könyvekre is alkalmaztatni; mert némelly európai nyelvek felyül haladták a' magyart tudományos kifejlésben, azért azokban könyebben is lehet írni kivált tudományos könyveket, mint hon nyelvünkben, mellyben az út még nincs eléggé megverve.

A' *társalkodási*, *poétai*, *szónoki* és *philosophusi* nyelvnek ön tulajdon sajátságai vannak, mellyeket mind az írónak mind a' kritikuskak kötelességek egy aránt tudni: lelkes stylusban ugyan csak lelkes író írhat, mert csupa technikai esmeretek virtuósítást nem szűlnek, hanem az arra kiváló írót elésegítik remek dolgozatokra; azonban főleg még is a' bírálónak kell azon nyelvről széles esmereteinek lenni, mellyről stylistikai bírálatot ad, különben másokat rossz útra vezet nem helyes nézetei által.

Nem elég a' prósai 's poétai stylus' bírálatjában közönséges észrevételek mellett maradni, p. o. hogy ez vagy amaz prósa hibátlan nyelvű,

világos, és rövid tömörségű, ez vagy amaz poésis szép, jó hangzatú, méltóságos, eleven, képekkel dús; hanem bele kell ereszkedni a' stylus' részleteges vizsgálatába, az írók nem csak magával, hanem másokkal is hasonlítgatni, miúton a' stylus' érdeme, a' nyelv' elővitele 's bővítése leginkább kitüntethetők.

Mint hogy pedig mind a' jó prósai, mind a' poétai stylusra első alap magának az íróknak lelkiereje, figyelmezni kell a' bírálónak e' természeti ajándékokra szintúgy mint a' studiumra is, melly által kisebb vagy nagyobb mértékben technikai gyakorlottságra is szert tett az író, 's mind a' két szempontban elfogja mondani ítéletét a' stylus' mivoltáról.

A' magyar litteratura' fellyebbi emelésére bizonyosan a' recenziók szükségesek: úgy látszik azonban, hogy nagyobb része a' magyarul írt recenzióknak inkább stylistikai, mint reális természetű volt, az az nem annyira a' könyv' foglalatját, mint stylusát tárgyazták a' bírálatok; ámbár egyes kivételekre itt is akadhatni.

E' jelenetnek oka a' nyelvmelletti buzgóságon kívül ott is létezhetik, hogy tudományos munkák még csak most kezdenek számosabban megjelenni, 's azok' foglalatjának megbírálására több előkészületek kívántatnak, mint a' stylistikai recenziókra, jóllehet ezek is sok nehézséggel járnak, ha a' bíráló igazán akar eleget tenni val'atjának.

Nagyon természetes köztünk ez a' stylistikai bírálatokra való hajlandóság, mert nyelvünk még mind egyre forrongásban lévén, az írók' nézetjei is változók, egymástól elhajlók a' nyelvvel élésre nézve. — Ha bár sok jó van is már mások által elmondva a' tárgyban, de még sok elmondani való maradt hátra; 's mivel a' stylus'

megítélésében az *ó* és *új* szavakkal élés, a' *purismus* és *kevert írásmód* fő szerepeket játszanak, az ezekről folyó villongások nem elébb szűnhetnek meg, mint mikor a' tárgy több tudósok által minden oldalról ki lesz merítve, 's annyira felvilágosítva, hogy a' maradék azok szerint majd tiszta elveket is képezhessen ki magának.

A' mik következnek a' purismusról, és kevert stylusról, az elavult és új szókkal élésről e' tekintetből íráttak, ha helyesek az észrevételek, ugy a' stylistikai bírálatokra hasznos befolyásúak lehetnek.

Mindenek előtt meg kell jegyezmem, hogy azon forrongások, mellyek a' nyelvel élésben köztünk mutatkoznak, más nemzeteknél is meg voltak, azok hajdan mint ma nem új jelenetek; azért ügyelni is kell a' historiai adatokra, mert nálunk sem mehet máskép a' dolog, mint másutt ment, 's minden különözni akarás sem viheti oda a' dolgot, hogy azon utat elhagyja valaha a' magyar írók' nagy része, mellyet az adatok szerint minden más nemzetek' jelesb írói követtek, 's követnek máiglan is. A' nyelv különben is csak eszköz az *életre*, bár legszorosabb kapcsolatban áll is az a' nemzetiséggel, mellyet híven kell megőrizni, mindazáltal egy nemzet sincs olly elzárt állapotban, mihelyt culturája megindúl, hogy az egész emberiség' lánczolatjából kiesettnek tekinthesse magát, vagy is a' régi 's vele egykorú más nemzetek' dolgai reá behatással ne legyenek. Az illy képzeleti elzárttság, ha kivihető volna is, csak a' belső miveltség' kifejlését akadályoztatná. Nem lehet 's nem kell hát valamelly nyelvet chinai kőfalak közé venni, mert az úgy is kivihetetlen dolog. Az írók csak az ideák és esmeretek' közlő-

ji; mellyek az életet nemésítik, javítják, az ideák pedig és esmeretek nem mái vagy tegnapi szülemények, hanem az emberi nemzet' kezdetével jöttek életre. A' nemzetek kihálnak, de az emberiség' köz vagyonya az ideák és esmeretek fennmaradnak, 'sa't. szívárognak más újabb formák alatt keletkező nemzetekre. A' nyelv, mint maga a' nemzetiség is csak az emberiség' formáji, a' valódi kapocs, melly az egész emberiséget idő és hely szerint öszveköti az *intellectualitás*ban áll, melly írásokban és emlékekben marad fenn, 's tovább terjed a' szerint a' mint valamely nemzet elkészült az írások és emlékek' megértésére, mellyek különböző időkben, nyelvekben, és különböző nemzetek által tétettek, 's tétetődni fognak; úgy hogy már e' tekintetből sem lehet valamely nyelvet és valamely nemzetet az írói munkálatban úgy elkülöösíteni akarni, hogy az írói operatio csupán ezen két szempontból történjék meg, semmit nem ügyelve a' kiholt 's élő nemzetekre.

Külömben is sok derék nyelvvizsgálók' szorgalma által annyira fel van már világosítva a' nyelvek' állapotja, hogy mi legyen a' tiszta mi a' kevert írásmód akármely nyelvben, nem nehéz annak ítéletet tenni, ki az öszvehasználtó nyelvtudományban szeret búvárkodni; 's ha mind a' nyelvek' grammatikája, mind a' gyökszók' igen sok hasonlatosságait kimutatja ez a' studium, azon nem is csudálkozhatunk többé, mihelyt meggondoljuk, hogy a' nyelvek' organismusának az okosság az alapja, melly hajdan mint ma egyenlő munkásságot gyakorlott a' nyelvek' kifejtésében.

Ezeket így előre bocsátva szólok most már valamit az ó és új szavakkal élésről, a' tiszta és kevert írásmódról.

Az elavult szónak ismét életre hozatalában úgy látszik inkább megegyeznek írónk, mint a' merően új szók' használásában. Bizonyos is az, hogy az elavult szók' eránt nem lehet olly idegen a' nemzet mint az új szókra nézve, mert amazoknak már egyszer birtokában lévén úgy tekinti azokat mint sajátjait. Quintilianus írja a' többek közt: „*propriis verbis dignitatem dat antiquitas, namque et sanctiorem et magis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerat usus: eoque ornamento acerrimi iudicii P. Virgilius unice est usus... sed utendum modo, nec in ultimis tenebris repetenda.* (LVIII. c. 3) az az módot és mértéket kell tartani az elavult szók' használásában is, hogy azoknak szerfeletti hajhászása szembe ne tűnjék, vagy épen gyanús ó szavakkal el ne öljük az újabb divatúakat, miért Sallust' írásmódját vádolta Asinius Pollio Svetonius szerint; miért Julius Caesar, Augustus némelly latin írók ellen kikeltek, a' mi végre rendes nyavalyájává vált a' XVI-dik században, úgy hogy Passerat értetlenségek miatt nem győzött eléggé lármázni.*)

*) „Asinius Pollio in libro quo Sallustii scripta reprehendit, ut nimis priscorum verborum affectatione oblita.“ Sveton: de illustr. Grammat. c. x. Caesárról, Augustusról, Passeratról l. Bayle kritikai szótárát art. *Raymund* és *Accius* Horác is Epist. II. L. II. ajánlja az ó szókkal élést

„Obscurata diu populo bonus eruet usus
 Proferet in lucem speciosa vocabula rerum
 Quae priscis memorata Catonibus atque Cethegis
 Nunc situs informis premit et deserta vetustas.

De ugyan ő (Epist. I. L. II.) azon tulszerúséget nem hagyja helybe, melly egyedül a' régi formákban merült el, 's nem akarja az előmenő idő újabb színü változtatásaiban az érdemet elesmerni.

Kell

Kell hát az elavult szók' felélesztésében is bizonyos határt tartani, mert mint másban ugy itt is a' tulság ártana az érthetőségnek, különösen pedig a' kritikusknak kell arra gondjának lenni, valjon az avultság' firmája alatt árulgattott szók' valóban tiszta magyar szók' voltak é hajdan vagy nem, vallyon nem azon tájszavak közé tartoznak é, mellyek más nyelvek' befolyásából eredtek?

Ha már az elavult szók' használása is bizonyos akadályokkal van egybekötve, mellynek mint Leibnitz mondja utolsó eszköznek kell lenni a' nyelv' gazdagításában, még sokkal több akadályok állanak akkor elő, mikor merőben újszókat igyekszünk megpolgárosítani, köz divatúakká tenni.

E' merészség ellen az első rangú nyelvtudósok szórták 's szórják mind egyre kárhoztatásait, 's mikor egy *Leibnitz*, *Adelung*, *Kánt*, *Grimm*, *Brosset*, *Balbi*, *Révai* átkot kiáltanak az új szók' faragására, már akkor ugyan mi lentebbi fokon álló magyar írók egy kevéssé megütözhetünk azon, vallyon a' szokásból több haszon vagy kár hárul é nyelvünkre, tudományunkra, 's más nemzetekkel való egybekapcsolatásainkra?

Az új szók' kedvellői ugyan azt mondják, hogy új észképekre új szók' kívántatnak, idegen nyelvből való kölcsönözés által az írónak mind nyelve, mind stylusa eltarkulna, tehát a' purismus' természete már magával hozza, hogy minél kevesebb idegen szók' létezzenek a' magyar nyelvben, mellyeknek kiküszöbölésére más út nincs, mint azokat új szavakkal felcserélni, ollyakkal t.i. mellyeket a' magyar nyelv' természete megenged. Ez az okoskodás magában nem rossz, de ennek praktikai alkalmaztatása épen az a' sikamló út, hol rendesen nálunk mint *Tud. Gyűjt. V. Köt. 1837.*

másutt hajótörést szenvedtek a' puristák. Olvas-
sa meg csak valaki Schulz Fridrik levelét Cam-
péhoz, *) mindjárt látni fogja, hogy az a' *Mon-*
dolatnak társa, vagy is inkább megelőzője volt.

A' nyelv' tudományban járatlanság, historiai
tudatlanság, lengeteg philosophálás kézen fogva
játsszák szerepjeiket az új szók özönnel haszná-
lásában, 's nem ok nélkül borzad az illy jele-
netekre fel a' közönséges érzés, a' józan értelem,
mire pedig a' különözni akaró íróknak figyel-
mezni kell, mert ha bár a' philosopháló okosság-
nak kell is a' legfelsőbb elveket kikeresni, mellye-
ket követnünk kell a' nyelvvel élésben, és stylisti-
kus írásban, mindazáltal szükséges a' kikeresett el-
veket a' közönséges józan ész' kívánságaihoz is
mérni, 's azoknak megegyezésében a' megállapí-
tott nyelvbeli elvek' helyességek mellett *új ke-*
zeséget eszközteni; külömben ha ellenmondás
létezik a' közönséges józan ész' kívánságai és a'
követelt elvek közt, úgy már bizonyos is a' kö-
vetkeztetés a' nyelvbeli elvek' alaptalanságára,
mint arra is, hogy a' philosopháló okosság inga-
tag és önkényű feltételekből indulván ki magát
is rá szedte az elvek' felállításában:

Hogy pedig így van a' dolog az új szók szer-
feletti használásában, a' purismusra vakon töre-
kedésben azt az első rangu nyelvbirák' *enuncia-*
tumai, a' historia és mindennapi tapasztalás egy-
aránt bizonyítják. De külömben is tudományos
foglatatú könyveket a' legnagyobb purismus mel-
lett sem értik a' tudományban járatlanok, mert
más a' *tudósna'k nyelve*, viszont más a' köznépe,
melly a' minden napi szükség' alsóbb fokától in-
dulván ki a' csinos társalkodási nyelv' felsőbb

*) Jocus, oder der fröhliche Hausfreund. Prag 1812.
August. S. 263.

fokáig hathat csak fel, hol culminatiója utolsó pontját el is éri, vagy mint a' francia akademia' szótára tanítja, a' *szép* és *jó* nyelv közti különbség ez úton, kiképezetik *)

Lássuk most már mit tanítanak tudós nyelv-bírák az új szók' faragásáról és a' purismusról, mert rólok csak fel lehet tenni, hogy kelepczébe nem akarták az írókat csalni, hanem érett megfontolás után tették írásban a' kérdéses dologról való értelmeiket.

Adelung a' német nagy szótár írója mondja előbeszédjében, „azt hittem egykor, hogy az írók formálják és tökélesítik ki a' nyelvet, de viszajöttem elébbeni gondolatomtól, mert az írók' érdeme a' nyelv körül más fontosabb dolgokban áll, mint szók' újításaiban, a' mit a' legtudatlanabb ember is megtehet, az illy nyelvújítók csak legyeket emlíznek, 's a' tevéket elnyelik.“

Kánt még keményebben fejezi ki magát. „Az új szók' koholása — ugymond — akármelly nyelvben történjék is az meg nem egyéb mint a' nyelv törvényt adói hatalom' vakmerő bitorlása, minek ritkán lehet jó következése; azért jobb volna ezen kétségben esési lépés helyett valamely kiholt, vagy más tudományos nyelvben körül tekinteni, vallyon azon észfogatra, melyet az író ki akar fejezni, nincs é meg már az annak megfelelő illendő szó, és ha bár az illy kész szónak régebbi használása az értelemre nézve valamennyire ingadozó lett is, még is sokkal hasznosabb annak tulajdon értelmét ez úton újra megerősíteni, mint az írói munkálatot an-

*) La difference est extrême entre, le *beau langage* formé des fantaisies du beau mond, qui sont tres bizarres, et le *bon langage* composé des vrais rapports des mots et des idées, qui ne sont jamais arbitraires.

nak érthetlensége következésében egészen elrontani.“ *)

Kánt maga is követte e' tanátsát, mert philosophiai műszavai nagyára görög 's deák szavakból állanak, mellyeket kezdetben homályosoknak tartottak, 's hát ha még merőleg új szavakkal élt volna, hogy érthették volna őt meg?

Brosset, híres nyelvtudós a' párisi ásiái tudós Társaság' tagja nem titkolja el a' nehézséget melly az új szókkal éléssel jár „két út és mód vagon úgy mond, mellyek közül kell választani azon esetben, ha merőleg új eszközöket akar az író közölni, egyik mód a' már készen lévő szók' másik az új szók' használása, ez utolsó mód gazdagítja ugyan a' nyelvet, de felette nehéz munkálatú dolog, és soha nem bizonyos az ember, vallyon az eszköpet tisztán előterjeszti é az új szó, a' mit pedig szorosán meg kíván a' nyelv' technikája.“ **)

Leibnitz a' német nyelv' idomításáról készült értekezésében több okokat felhoz, miért kell kerülni az új szók' faragását „illő — úgy szól — idegen szókat megpolgárosítani, mi a' nyelvre nézve épen olly hasznos, mint az indigenatio a' nemzeteknél. Róma az idegenek' felvétele által lett nagy és erős, Hollandia az oda szakadt sokféle emberek és folyóvizek által jött erőre, az ángol nyelv mindent elfogadott, 's ha más nyelvek vissza kérnék abból a' magokét, úgy járna mint az Aesopus' szajkója.“

Ugyan ez a' maga idejében rendkívüli csillag, Europa tudományos egén megemlíti Montagne' gyámleánya elmés mondatát a' francia puristák' betegségről, „a' mi módíró puristáink' íratjai —

*) Kritik der reinen Vernunft Riga 1787. 368.

**) Nouveau Journal Asiat. Nro 65 p. 387.

úgy mond — olly tiszták mint akármelly tiszta víz leves, csak az a' nagy kár hogy nincs íze és ereje a' kitalált lévnek.“ *) A' mit Leibnitz ez előtt már másfélszáz évvel sürgetett a' német nyelv' idomítását tekintve, ugyan azt állítja Grimm Jakab egyik fő oszlopa a' német nyelvtudományosságnak Grammatikája' harmadik kötetében (lap 557) „Természetes és elkerülhetetlen dolog az idegen szók' felvétele és megpolgárosítása; nem sértetik az által meg a' nemzeti érzés, mert a' föld minden népei közt, kölcsönösen cseréltetnek ki e' dolgok és szók, 's ezen megpolgárosításban helyes határtartás által a' hon' nyelv anyagja is mozgásba jöhet, 's nevedkedhet.“

A' mi Révaink is átlátta a' dolog' természetét, 's Eldődeinknek példáját követésre tette ki ímez szavaiban: „atque ita sane multo praestabilis est morem majorum nostrorum et porro sequi, accomodatisque jam ad usum nostrum *vocibus peregrinis* datam civitatem prompto gratoque animo concedere, quam voces inficetas non ad indolem linguae effectas ingrato nisu obtrudere. **)

Ha vissza tekintünk is a' régiségre, úgy látjuk, hogy a' latin jobb írók nem irtódtak görög műszavakat használni mind a' szónoki mind a' philosophusi stylusban.

Lucretius panaszkodik a' latin nyelv szegénységére, 's azért kéntelen úgymond megtartani a' görög szókat:

„nec me animi fallit Graiorum obscura reperta
difficile inlustrare latinis versibus esse,
(multa novis verbis praesertim cum sit agendum)
propter egestatem linguae et rerum novitatem

*) Collect. Etymolog edit. Eecardi P. 1, p. 255. §. 16, és §. 68.

**) Antiquitates Literat. Hungar. p. 90.

nunc et Anaxagorae scrutemur Homœomeriam
quam Graeci memorant, nec nostra dicere lingua
concedit nobis patrii sermonis egestas.“*)

Igy panaszkodtak Cicero, Seneca és mások **)
's még is a' latin nyelv kölcsönözései mellett is
férjfiás erőre 's bizonyos rugosságra (elasticitas)
felvergődött; mert utóljára is nem a' holt szók,
hanem a' nemzeti dolgok és esmeretek virágoz-
tatják a' nyelvet, a' lélek az a' mi elevenit, 's
lelkes gondolatokhoz magoktól tapadnak oda a'
szók, mint megannyi külső béjegei tárgyias es-
mereteinknek, ideánk' előterjesztéseinek.

„Est modus in rebus, sunt certi denique fines
quos ultra citraque nequit consistere rectum.“

Valamint az elavult, úgy az új szók' használá-
sában is a' visszaélés ártalmas lehet, de szint
olly ártalmas lenne az is, ha az írók idegen szó-
kat mód és határ nélkül kények szerint használ-
nának akkor is, mikor nemzeti nyelvekben meg
vagyunk az azok helyét kipótoló szók, vagy ha
nincsenek is meg, kevés körülírással, a' stylus'
állásának változtatásával könnyű fordulatokban,
minden erőltetés nélkül ki lehetne fejezni az új
észképeket. Sok franczia írók e' betegségbe es-
tek a' XVI-dik században, mikor az olasz nyelv

*) Lib. 1. v. 137, és 380.

**) Cicero írja egy helyt „in tanta linguae latinae ege-
state hoc opinor licebit vocabulo uti ad significan-
dum eam, quam Graeci Nemesin nominant, quae
est aegritudo suscepta ex alterius indigni rebus se-
cundis“ Seneca írja 58-dik levelében

„Quanta verborum nobis paupertas imo egestas
sit nunquam magis quam hodierno die intellexi. Mil-
le res inciderunt, cum forte de Platone loqueremur
quae nomina desiderarent nec haberent: quaedam
vero cum habuissent, fastidio nostro perdidissent.
Quis autem ferat in egestate fastidium?“

Medicis Katalin' ideje alatt uralkodóvá kezdett lenni, 's ma pedig visszatorként az olasz írók sínlik a' franczia nyelv' káros behatását az olaszra. Akkor a' tudós *Henricus Stephanus*, ma pedig a' nápolyi tudós *Enrico Catalano* emelték bosszús szavaikat fel az illy nyelvrontó elczikornyázott, toldott foldott stylus ellen. *)

Mind ezen példák arra szolgáljanak tanubizonyságul, hogy a' szók' megválogatásában is közép utat kell tartani, új verésű szókkal, kivált a' mellyeknek mind külső formájok, mind hangzások sérti a' köz jó érzést, tudományos íratokban ugyan ritkán és mintegy elvétve kell élni, mert látjuk a' legjobb külföldi írók' példáikban, hogy azok a' görög deák, arabs műszavakat máig is megtartják, sőt sokan ott is használják, hol már anyai nyelvek saját kitételekkel kínálkozik.

Stylistikai birálatokban hát, a' mennyire azok az ó és új szókkal élésre, az írás mód' tisztaságára kiterjednek, nem kell az olly írók ellen keménykedni, kik az Európában rég megpolgárosított műszavakkal élnek, mert azokban

*) L. Allgem. Lit. Zeit. 1836. Ergänz. Blätter. Mai. 46. szám. Balbi is panaszkodik, hogy az új nevek' adása már a' geographiában is zürzavart csinált, mint a' chemiában, hol egy dolognak tíz neve is van már, 's a' tanulni kezdő elretten, sőt magok a' Chemicusok sem fogják egymást majd megérteni: 's itt jól mondja Litrow „wenn einmal die Benennung einer Sache festgestellt und von dem grösseren Theile angenommen worden ist, so soll sie beibehalten werden; selbst wenn es andere passendere Namen dafür giebt, weil *Verständlichkeit* in allen Dingen die Hauptsache ist, und Verwirrung der Begriffe überall nichts taugt. Jahrb. der Literatur LXII. B. S. 138.

a' magok helyén használva olly erő lappang, a' mit semmi más ki nem pótolhat: csak a' visszaéléseket kell a' bírálónak megróni szelíden, 's példát adva, mi módon lehetett volna a' stílust még szebbé, nyomosabbá tenni e' vagy annak szók' kihagyása vagy másképen rakása által.

III. A' könyvek' külső formájáról.

Itt legelőbb is a' szók' helyes írás módja az első tárgy, mire a' kritikusnak ügyelni kell. Ha a' helyes írás mód szabályai még nincsenek kidolgozva, vagy közönségesen elfogadva, a' mit csak hosszas szokás szülhet, úgy a' bírálónak fő tiszte, hogy a' két értelműségét okozó vagy épen grammatikátlan írás módra terjessze ki főleg észrevételeit, arra is felvívgyázzván, valjon az író egyenlő írásmódot követ e' mindenütt.

Kivánatos akármelly nyelvre nézve az egyenlő írás mód, mire minden írónak törekedni kell, de annak elérhetése csak idővel eshetik meg, mikor hosszas szokás és jó példák már behatást tettek a' nemzet' íróira. Magyar íróink közt még mindegyre foly a' versengés e' tárgyban, mint folytak egy időben a' spanyol és francia földön*) *c' est tout comme chez nous* mondhatnák más idegen írók is, 's mindenütt testesületek, akademiák szóllottak végre a' dologhoz, 's azoknak

*) A' spanyol Akademia 1815-ben új orthographiát állított fel, melly nem egyszerre születt, hanem már az előtt jóval sok egyes írók javították a' helyes írás módot, véleményeiket közlötték, 's végre több tudós társaságok tagjai is fáradtak benne. Már kezdetben az Akademia, nagy szótára' kiadásakor (1726) themának tette azt ki az Akademia előbeszédjében, bővített majd rajta idővel, 's 1741-ben kiadta illy cím alatt a' *castiliai nyelv' helyes írásáról értekezés.* 1754-ben még többet javított tervén, 1763-ban

határozatai segítették aztán elé az orthographiai egyenlőséget, mire köztünk is már az első lépés meg van téve.

Orthographiai kritizálás azonban mindég csak aprólékosságnak marad, a' ki egyedül e' téren akarna bajnokoskodni, szem elől félretéve a' kritikus fővebb elhivatását, az a' formának feláldozná a' valóságot. Illy tulságra nem kell vete-medni, ne hogy a' francia példabeszéd teljese-
d-
jék be a' bírálaton „*la forme emporte le fond.*“

A' helyes írás módra ügyelet mellett a' nyomtatási hibákat is meg kell érinteni a' könyv bírálonak, ha azok kivált sujosok, értelmet rontók, és gyakran előfordulnak.

A' mi a' könyv' formátumát, typographiai csínosségot, rajzolatokat illeti, azok a' nemzet' művészeti állapotjával, ízlésével, gazdagságával egy irányt tartanak, 's a' bírálonak ezen elhatározó körülményeket tekintetbe kell venni, hogy a' méltatlan gánccs' gyanúját ki kerülje.

Szólottam eddigi tárgyasági szempontból a' könyv' bírálatokról, szólok most már valamit személyeslegi szempontból is.

A' bírálat végrehajtása' módja egyedül a' bíráló kriikai tactusától függ, melly jó és rosz bírálatokat a' szerint hoz világra, a' mint van a' bíráló tehetség alkalmaztatva.

újra kiadta, 's utoljára 1815-ben alapította végképen meg, 's a' nemzet nagy része el is fogadta; a' spanyol orthographiának e' 8-dik kiadása volt, 's az elébbi kiadásokat ekkor is pontrol pontra tanácskozás alá vette. l. allg. Lit. Zeit. 1831. Februar Heft. S. 211. és Volneynek a' celtai Akademiához 1804-ben tett jelentését a' francia szótárról 's helyes írásmódról, mellyet Adelung közöl Katalin Czárnéről írt könyvében Petersburg 1815. lap_258.

A' tudományok' világa egy tágas mezőt képez, melyet egészen senki sem hódíthat meg, de az értelmi tehetségek' és huzomos szorgalom' mivoltához képest kiki nagyobb vagy kisebb hódításokat tehet azon, azért a' gyakorlott's mint egy már megedzett elmék tanuságosabb bírálókat is adhatnak, mint a' mégkezdők, 's ide 's tova most először szélyeltékingetők.

Közönséges természeti törvény is, hogy a' mi jó, nemes és állandó, ahoz könnyen és hamar nem juthatni, a' gyémántot, aranyat, ezüstöt a' bányák' mélyeiből kell kisedni, a' gyöngyöket élet vérszedelemmel felhozni a' tenger' ferekéből, így a' lelkes munkák' készítése, mint azoknak lelkes bírálata csak olly főktől telhetik ki, kik belső tehetségeiket már kiképezték, 's a' tanulásban is jó nagy előmenetelt tettek.

A' híres színész Ekhof mondotta az ő idejeheli napon sült, egymást kergető új meg új színészi darabok' seregéről, hogy azoknak foglalatjait a' színész minden fáradság nélkül megértheti, mert szerzőik a' víz színe felett bégnek, 's könnyen nyakba csíphetők: azon módol a' gyenge bírálók ön tehetetlenségeiket árulják el bírálataikban, 's nem szükséges a' bűvár lámpa, hogy utánnok a' tenger mélységeibe ereszkedjék az olvasó.

Ezeket így általjában megjegyvezve a' bírálat' végrehajtása' módjáról látni való, hogy a' jó vagy rossz bírálat' minéműsége egyedül a' bíráló személyességén alapúl: de van még is egy más oldala a' dolognak, melly a' legalkalmatossab főt is alkalmatlanná teheti a' bírálatra, 's ezt a' bíráló személyének függetlensége határozza el.

Rész szerint a' politikai okok, rész szerint erkölcsi hibák tarthatják fogva a' bírálót, 's m

ekkor legnagyobb tehetségei mellett is nem gyakorolhat független kritikát, és épen ezen okoknál fogva, mellyeket tovább festeni nem szükség, a' dolgok' természete hozta azt más nemzetknél magával, hol a' tudományok erős lábra kaptak, 's kritikai folyóiratok megindultak, hogy a' szerkeztetőség bizonyos szabályokat tűzött ki magának, mellyek szerint igyekezett minél függetlenebb bírálókat folyóiratja becsének felemelésére meg nyerni, 's ez a' bíráló személyek' megválogatása már fő dolog minden kritikai tudományos intézetnél, ha az a' *szépnek, jónak* 's igaznak akar hódolni.

A' berlini kritikai folyóirat bizonyosan egy a' legjobb német folyóírások közt, ott a' dolgozó tagok név szerint megemlítve vagynak, 's névtelen bírálatok fel sem vétetnek, mert apró jelentésekre, mint különben sem fontos dolgokra a' név' kijelentése épen nem szükséges.

Ez a' mód több évi példák mutatása szerint nem csak gyanútól felmenti a' szerkeztetői hivatalt, de a' mellett tanúságos mind az íróra, mind a' bírálóra, mind a' közönség azon részére, melly a' helyes bírálók' nevét kívánja is meg tudni. Ha egyszer Hazánkban rendes kritikai folyóírás indulhat meg, a' mit a' tudományokban gyönyörködők bizonyosan óhajtanak, úgy a' berlini kritikai folyóirat' példáját ajánlanám a' követésre, hogy minden dolgozó tag név szerint meg legyen nevezve, mert a' névtelenségi állapottal valóban sok éretlenség van egybekötve, 's kit a' tudomány szent tüze hevít, az nem is fél a' napfénytől, melly éltet és táplál, de nem is fogad vállalatokat el, mellyekben bírálói függetlenséget nem gyakorolhat.

Pesten Május 26-kán 1837.

Kállay Ferencz.

2.

A' mái Jéruzsálemnek és körületének leírása.

(Forbin, és Richardson Dr utazásaik szerint *)

Ha a' vándor a' rendszerinti Karaván-úton menvén Jéruzsálem vidékéhez közelget: eleintén gyönyörű virányokon megy keresztül, két három mérföldig terjedőkön, p. o. a' hajdani Lid-da és Arimáthia határain; de csak hamar egy mély völgybe száll le, hol a' növényzet mind inkább fogy, mignem végre az útas merén egyenetlen vörhönyeges kopár telken, még odább pedig szörnyű romhalmokon, kiszáradt patakok medrein és éles kavicsokkal rakott tekervényes utakon leli magát. Valamelly kis hegynek tetejéről aztán megpillant az ember hosszú sánczokat, tornyokat és nagyszerű épületeket, mellyek kiaszott síkságtól, és mintegy villám égette kormos sziklacsucsoktól vannak környezve; és ez — *Jéruzsálem*. De ezt a' nevet itt nem veszik nyelvükre a' lakosok soha, hanem csak e' szóval élnek: *el-Kodsx* (Szent város). Itt ott lát az ember néhány rozzant kápolnákat; amott Sion hegyét; és távolban pusztá Arábiának kopasz hegylánczait. Bízvást elmondhatni, hogy e' Szent városnak első megpillantása szintén olly megrázó és érzékenyítő, mint históriája annak az egész világba szét-szóratott népnek nevezetes, mellynek hajdan fővárosa és dicsekvése vala. Elhagyatottságra, özvegyi és vígasztalhatatlan sorsra mutat itt minden. Egyébiránt ez az egyetlen pontja a' földnek, mellyen zsidók és

keresztyének egyenlő vallásos tisztelettel és szeretettel (jollehet igen különböző czélból) öszvetalálkoznak; amazokat fájdalmas emlékezet vezérelvén oda, emezeket a' szent hála-érzés. Épült a' szomorú-képű város több halmokon; fekszik névszerint Acrán és Mórián. Lakosainak számát legföllebb 20 ezerre tehetni; kik keresztyének, arabok, törökök, zsidók és örmények. Férhetne pedig a' városba, nagyságához képest, még sokkal több lakos is. Mindnyájan az ide számosan tódulni szokott zarándokok után élnek; az itt készült olvasó-gyöngyökből, keresztekéből és ereklyékből, de ez a' kerestet-mód is ma már igen alá szállott.

A' *mozleminek* (elforgatott kimondással muzelmánok) az az: a' mahomed vallásnak mozlemnek követői, az ugy nevezett nemes moschee, Haram Scherif körül laknak. Ez a' hely a' városnak keleti negyedét teszi, és azt a' tért foglalja el, hol hajdan Salamon temploma állott. Számuk 5000.

A' *keresztyének*, szám szerint öt ezeren, többnyire az ő saját klastromaik' közeletében laknak; a' városnak dombosabb és nyugoti részét foglalván el; — különösen a' római-catholicusok a' St. Salvador klastromnál, melly a' városnak éjszak-keleti szegletében valamely hegy lejtős ormán, mellyet a' régi Gibeonnak tartanak; a' görög-catholicusok viszont lejjebb odább dél-kelet felé, olly helyen, melly valószínűleg a' régi Acrának egy részét tette. Ehez közel találkozik a' szent Jánosról neveztetett kis düledezett klastrom, melly a' lovag-időkre emlékeztet vissza, és a' mellyet máig is syriai keresztyének laknak. Dél felé, majdnem legtetején a' Sion hegynek áll a' sz. Jakabról neveztetett örmény-klastrom, egész

Jeruzsálemben a' legpompásabb, — sőt egész Levantében.

Az *ürmények*, szép-alkotu és izmos emberfaj, maga tartásában méltósággal teljes, udvari és szorgalmas. Sokan közülök alkalmas jóllétben laknak Jeruzsálemben. Lakházaik jó rendben és helyesen butorozva vannak. Az őket meglátogató idegent olly meleg szívességgel fogadják, melly a' görögöknél sem tapasztalható; és annál kellemesebb, mennél őszintébb is az egyszersmind. Megvendégelik az embert kávéval, egy pipa dohánnyal, egy pohár liqueurrel, kalácscsal, kétszer sülttel és külömbféle csömögékkal. Teszik pedig a' szolgálatot a' házi asszony, leánya vagy az apródok, — mind a' kik szokás szerint olyankor ott forgolódnak, habár csak egy vendégnek kellene is tenni a' szolgálatot. Miután az idegen a' poharat vagy csészét kiürítette, azt elveszik tőle, és az elvevéskor kezét megcsókolják. Miután evett, vizet töltenek kezeire, mosdás végett; nyujtanak kendőt is a' megtörölésre, és ennek visszavevésekor neki ismét kezét csókolnak. Akkor az apróddal együtt vissza vonulnak az ajtó felé. Az ürmény-nők igen kellemes lényűek. Átaljában fekete szeműek, és arcaik' színe virágzó. De arczok azzal a' szende-értelmes kinyomással ritkán bir, melly a' görög és zsidó nők' szemeiben tükrözik.

A' *zsidók* serege tíz ezerre számíttatik. A' Városnak egy külön elszigetelt részét töltik be, mellyet zsidó negyednek hívják. Esik ez legkivált a' Sion hegynek ormán, és a' Városnak alsó felében; abban, mellyet a' szent Irás Sion' leányának nevez. Itt vannak a' húsvágó székek és házak is, mellyeknek büze valóban irtóztató. Kivált ha az ember nyári reggel megy el mellettök; nem mer venni lélekzetet féltében,

nehogy a' mérges gőzt magába szívja, melly elállja az egész testet. Lakásaik dülő félben álló óvult házakban vannak. Hasonló minéműségű két kis pincze az ó zsinagógájok is; mellyben a' sördülő nyomoru nemzedék, — nagyobb részint csak czondrákkal födetve, egy vak öregtől hallja meg elbeszélteni történeteit annak a' városnak, mellynek falai között hajdan az Izraelnek Istene márvány oszlopok alatt és a' libánoni czédrusfákból készült templomban tiszteltetett. Jéruzsálemben is sok zsidó tehetős és gazdag lévén ők ott neves jószágok birtokában. De jóllétüket sőt kényelmességöket is szorgalmasan rejtik, uraiknak *) kaján szemei elől; hogy az a' telhetetlenség ébresztésére, és valami alávaló cselszövényre alkalmat ne szolgáltatasson, — nekik elkerülhetetlen romlásokra. Midőn az ember a' szent városban valamely előkelő zsidót meglátogat, tehát rendszerint elsőben is egy omladozott elő szín fenekén és egy olly kényelmetlen külső lépcsőn jut a' házhoz, melly faragatlan nyers kövekből van rakásra hányva, úgy hogy reng a' lábak alatt. De jobbá változik az út, ha az ember föllebb jut, és fönt már kellemes színt ölt magára, a' ház előtt kies pázsit-terén végeződven. Magát a' házat a' látogató csínosan és jól butorozva találja; a' zófák persiai szőnyegekkel borítvák; és a' házban lakók örülni látszanak a' vendégnek betérésén. Megvendéglik kávéval és dohánynyal, — szintén úgy, mint a' törökök és keresztyének' házainál szokás. A' nőszemélyek olly kecskekkel és könnyűséggel tűntek elémbé, melly bámulásra indított, és Európának kellemes társalkodására emlékez-

*) A' török Bey-eknek, kik közül egy mindig Jéruzsálemben lakik.

tetett. De a' szokások különbözése onnan ered, hogy a' Jérusálemben megtelepült zsidó familiák közül sokan azelőtt spanyol és portugál országban éltek, hol az asszonyok a' kelet-földnek kegyetlen házi kényszerítése alól felszabadítva, — e' szabadságukat és a' társas életben őket illető állásukat, hazájokba vissza-tértök után is megtartották. Majdnem mindnyájan töredezett olasz nyelven beszélnek; úgy hogy díszlik velök a' mulatkozás, a' tolmácsnak vontatós segítségével nélkül. Épen husvétkor volt az idő; és a' zsidók mindnyájan kovásztalan kenyeret ettek, melyből nekem is nyújtottak egy darabkát ritkaságul; én pedig ettem belőle, — csupán azért, hogy legyen ez az éldeletem, mellynél fogva Jákób fijaival és leányival kovásztalan kenyeret ettem Jérusálemben. Ugyan azon okból felkerestem zsinagogáikat is; mellyek nyomorúságos kis épületek; de nem a' tulajdonosok' szegénysége miatt, hanem a' fönt említett óvakodásból, készakartva hagyatnak úgy. Isteni szolgálatjok' módja éppen az, melly az európai országokban, 's talán mindenütt, valahol zsidók laknak. Nőszemélyeik elkülönözött helyen ülnek. *) Azonban a' rendes és gyakor látogatása az isteni szolgálatnak nálök nem divatoz. Mikor mennyegzőt tartanak, akkor kötelességökké teszik, utánna a' legközelebbi péntek estvéjén és szombat reggelén, a' zsinagogában megjelenni: de azon tul, ha eszten-dón által csak egyszer mutatják is ott magokat, részökről már ez elegendő betöltésül vétetik amaz ó törvénynek, mellynél fogva imádságra öszvegyülekezni tartoznak. A' zsidó nőszemélyek Jérusálemben szilárd és elszánt hangon beszélnek,

*) Így a' szokás egész keleten, a' keresztényen templomokban is.

nek, igen különbözőleg az arab és török nősze-
mélyek' félelmes szózatjáról; és szamot tartanak
arra az európai elsőségre, hogy ők más véle-
ményben vannak mint férjeik. Arczok elég de-
rült és jó színű. Vörös és szőke haj mind két
nemnél semmi szokatlan dolog. Soha sem láttam
egy zsidó nőt is fatyolozottan; és nekem azt mon-
ták, hogy Jéruzsálemben közönséges szokások
a' zsidó nőknek, földetlen ábrázattal járni. Ha-
nem ők is ám az egyetlen ottani nőszemélyek,
kik ezt teszik. Átaljában teli vérűségre és tes-
tességre látszanak hajlandóknak lenni. Gyakran alá-
ja vannak vetve az ősi bajnak is, a' bőr nyava-
lyáinak; és a' magzatok' hiánya ma is olly fáj-
dalmas nekik, mint volt Sára' napjaiban. Jéru-
zsálem' utczáin és vidékein zsidók a' legjobb
vezetők; mert ők az emlékezetes helyeket min-
dig régi nevöken inondják meg, a' mit a' kü-
lönféle klastromokban ajánlkozó vezetők és
tölmácsok nem cselekesznek. Csakhogy ők nem
igen esenkednek, és az idegeneknél nem kínál-
koznak; hanem többnyire úgy kell őket felke-
resni és megkérni.

Jéruzsálem török törvényhatóság alatt áll,
és esik a' Damaski basának megyéjében, Tőle
Damask négy napi járó földre van távol. Utczái
girbe-görbék, keskenyek, posztóval béleple-
zettek, sötétek és rosszúl köveltek. A' házak
— többnyire terméskőből fi-ágra épülve, —
csak egy-egy kis kapun hozzáférhetők; és
két ablakon nyernek világítást, mellyek fa
rostéllal vannak ellátva. Néhány nyomorú kal-
már-bódékban árulnak olaj-szilvát, damaski
gyümölcsöt, rizst, gabonát és szárított zöldsé-
get. A' kevés számú kereskedő-kalmár- és kéz-
míves boltok jó tágasok; és tanúl ázsia keres-
kedésének, melly itt régenten virágzott.

Tud. Gyűjt. V. Köt. 1837.

Mi illeti a' klastromokat, mint az ide tódu-
ló áhítatos zarándokok' elfogadására szolgáló
helyeket: midőn a' vándor a' Jaffai kapun beér
a' városba, a' legelső, a' mi ott mingyárt sze-
mébe ötlük egy öreg pász, ki egy klastrom'
bejárásánál őrt áll. Rendetlenül álló szakállá, és
beesett sápadt arczája a' sok imádkozás, és
bűnön bánkódás tanui. E' klastrom' közepettén
egy nagy udvar található, mellybe befogadtat-
nak szintén a' Hadschi-k is, az az: mozlemin za-
rándokok, kik ide bucsut járnak, és az előttük is
szent helyeket látogatják. Egy karavan-serai (kele-
ti vendégház) felől nem adhat olly világos fogalmat
semmi, mint az az izgés-mozgás és lármázás, melly
ott szakadatlanul uralkodik. Itt tevék állottak, vö-
rös takaróikkal és hangos csöngetyűikkel; amott
odább ködmenbe burkolt oroszok czivódtak me-
zítlen czombulevanteiekkal és maniotákkal. Ugy
látszott, mintha mindenik készakarva és teljes
erejéből azon dolgoznék, hogy minél jobban za-
varja egy olly helynek békességét és csöndét, melly
az ön-szemlélésre és imádkozásra van rendelve.

A' legderekabb klastrom egész városban (mint
már föntebb megemlítettük,) az ürmény Szent-
Jakab-klastrom; mellybe ezer búcsús is beszál-
hat. Van neki magas nagy falakkal körülvert
kertje is. Bent a' klastromban számos közrendű
papok laknak mindenkor; velük lakik egy püs-
pök, sőt maga az ürmény pátriárcha is, — egy
nemesszívű, tiszteletre méltó aggastyán. A' kla-
strom-szobák kicsinyek, de jól elvannak látva
minden szükségessel, sőt kényelem szerint el-
rendelve. Mindenikben vannak zófák, mellyek
a' szobának három oldalain körül-terjednek, és
gazdag persiai szőnyegekkel rakvák. Az ürmény
papságnak öltözete szokás-szerint sötét-kék: melly
szokást annyira úznek, hogy még zsebkendőket

is ilyen színűt hordoznak. Azon öltözet, mellyben hivataljokat végbe viszik, a' legpompásabb, mit valaha láttam (kivevén a' római Pétertemplomban hivatalkodó főrangú papságét). Templomjok is Jeruzsálemben a' legnagyobb és leggazdagabb; és (a' mi több) sokkal többen járnak bele, mint akár melly más ottani templomba. Görög-hitű zarándokok nagy számmal jőnek leginkább Constantinápolyból, Arméniából, Egyiptomból és keletnek más vidékeiről olly czélból, hogy a' husvétot Jéruzsálemben innepeljék, *) és a' Jordánban megmárthassák ingeiket, mellyeket aztán nagy gonddal eltesznek, halálakorsírba teendő testöknek végső takaróul használandókat. Mind e' zarándokok kapnak szállást a' klastromban. Papok és világiak a' bűjtöket igen szorosán megtartják, sokszor egészségök' kárával is. A' patriárcha, püspök és más papok, ugy nem különben nagytekintetű utazók és kalmárok; hozám (Richardson orvos doctorhoz) gyakran folyamodtak ott létemben, az ő nyavalyáik iránt, mellyek tartózkodó hiányos életmódjokból látszattak eredni; és midőn nekik tanácsolnám, egészségük kedvéért azzal az ön-sanyarási szigoru rendszerrel valamennyire hagynának fel, mindenkor azt felelték, hogy Isten iránti kötelességök nagyobb, mint magok iránt, hogy kevés nap múlva annak vége lenne, de hogy ők ugyan a' bűjt' szabályait semmi esetre nem lépnek által. A' bűjtnek vége lévén, közülök néhányon (mint afféle most szabaddá lett ázsiáták) igen is mohón engedik által magokat a' jó asztal örömeinek; 's más nap aztán nyögnek a' nagy főfájásban.

*) Ennek leírását olvashatni a' F. M. O. Minervában, 1827. I. Köt.

Van itt még klastromjok a' Szent Ferencz Szerzetén lévő deák Atyáknak is, kik hasonlóképpen adnak szállást a' zarándokoknak, pénzért. Ez legmagasabb helyén fekszik a' városnak; honnét az egész körül fekvő tájt végig nézhetni. Ezt a' klastromot itt úgy tekintik, mint palotát; mellynek azonban csak sötét szobái vannak.

Nevezetes az a' görög klastrom is, melly a' bethlehemi, és a' szent földön lévő atyákról hivatattatik, patres de terra sancta. Ez a' klastrom egy nagyszerű épület, mellynek alacsony kapuja minden nemű zarándokoknak nyitva áll; de a' melly a' mozleminek' részéről gyakori ostromlatásnak is van kitéve, — mi okból a' kapuja vassal van borítva, és megrongált. Több boltozatokon által jut az ember egy udvarra, honnét sötét és rejtélyesen fekvő lépcsők visznek a' sokféle klastrom lakokba, és a' templomba. — E' klastromtól négyszáz lépésnyire esik. —

A' *Szent koporsónak* temploma. Az épületnek homlok-fele részint mór részint goth stílusban van építve, az egész pedig nagyon rendetlen. A' négyszegű torony azon időben, mikor a' törökök Jéruzsálemet ismét visszafoglalták (1187.) lerontatott a' templom' födeléig. A' bejáráson török tiszték állanak őrt, és szedik a' szent koporsó őrzéséért járandó pénzt, mellyet a' zarándokok, bébocsáttatások előtt tartoznak is nekik lefizetni. Egészen kőből épült. Födele gipsz. Fönt nyíltan áll mint egy pantheon, és 36 oszlopon nyugszik, mellyek között a' boltozatok alatt tanyáznak a' tribunusok. Maga a' Szent koporsó; — melly annyi sok évszázadokon által az idő minden dühösködő viharaival daczolt, és a' mellyre különös isteni gondviselés látszik felvigyázni, — áll egy alacsony márvány-oltárból,

melly 7 lábnyi hosszú és $2\frac{1}{2}$ lábnyi széles; és találkozik a' kup alatt, egy külön kis kápolnában, melly négyszegű, márványból épült, drágalátos lámpákkal kivilágítva, és köröskörül bársony szövetekkel béleplezve. Egy az oltár fölött függő festett kép az Idvezítőt mutatja, mint a' halálnak meggyőzőjét. Közvetetlen a' Szent koporsó körül órködnek éjjel-nappal keresztyén Szerzetes papok, mindennemű szerzetből és felekezetből össze-válogatva, — szám szerint mintegy hatvanon. De teszik a' szolgálatot 1817 óta, leginkább a' görög szerzetesek. Sorsok nagy elhagyatottság. A' velenceiek küldöznek nekik évenként néhány bál posztót, hogy legyen mivel ruházkodniok. A' protestans ángoloktól pedig évenként bizonyos pénz-ajándék juttatik nekik, hogy a' Szent koporsó' templomában az isteni szolgálatot elláthassák. Felváltatnak esztendőnként. Melly végre majd egyik majd másik országból küldetnek Jéruzsálembe Szerzetesek, szükségessé pénzzel és költséggel megadományozva.

A' Szent koporsó' templomához épült magas boltozatu mellék-kápolnák alatt mutogatják a' különféle *állomásokat*; mellyekre a' világságot részint a' templom' ablakai részint a' sok számtalan és mindig égő lámpák szolgáltatják. Itt a' Krisztus megostoroztatott, amott fejére a' tövis-korona feltétetett, odább ruhái fölött sors vetetett. — Most az utast egy magas lépcsőhöz vezetik, melly egy szörnyű vastag ducz körül tekerődzik fel, és így az ember egy másik templomba ér, hol *Golgotha* *) van, a' Mária' hegyének valamely kis csekély csúcsa; és a' hol ros-

*) De az Evangéliom világosan mondja, hogy Golgotha a' város falain kívül volt, és nem belől.

télyon által azt a szikla repedést mutatják, melyben a Megváltónak kínzó fája eltéve tartatik.

A Szent koporsótól mennek a zarándokok a kereszt-uton *Pilátus Palotájához*; melly minden részeiben szaraczén építészeti bélyegét viseli és tornyos. Itt egy töltésről álnézhetni azt a szörnyűséges tért, mellyen azelőtt Salamon temploma állott, és a mellyre most egy pompás mecset van építve. Azon térnek két oldalán oszlopos boltzatokon nyugvó épületek látszanak. Melly ter midőn a vándornak előtte van, akkor viszont háta mögött a *Bethesda* tó terül el, és bal felől keletre azt Jérusálemi falai kerítik be, mellyeknek keves pártázatjaik vannak, és bizonyos távolságra egymástól négyszegű tornyok nyulnak fel rajtok. Közepén a térnek, — márvánnyal kövelt pitvar fölött, — egy nyolcszegű templom áll, mellyhez az ember néhány lépcsőkön jut fel; és ez alkalmasint éppen azon a helyen van építve, mellyen hajdan a Szentek Sente volt. Ugyan azt a tért dél felől egy templom zárja be, melly a város falain nyugszik. Midőn Adorján Császár Jérusálemet ismét felépítette, bele foglalta a kalvária hegyét is. A városnak több kapui között van egy, melly aranykapunak neveztetik és régolta be van falazva: ezt tartják annak, mellyen Krisztus utolsó menetelét tartotta Jérusálembe. — Az *olajfák hegyén* (mellyen ma már csak kevés olajfa áll, pálma pedig még kevesebb), mutatják két vén olajfa mellett a helyet, hol, úgy tartják, az Idvezítő imádkozott.

Józsafát völgye leginkább zsidó zarándokokra nézve nevezetes hely a szent földön. Tudniillik a zsidók is hiszik a testek feltámasztását; de úgy hiszik, hogy e nagy dolog ő vélelők a Józsafát völgyében fog megtörténni, —

miután a' világ' végzetekor a' földnek minden részeiről az ő eltemetett testeik koporsóikban a' föld alatt oda hengerítettek öszve egy rakásra. Hogy tehát ezen oda hengerítésnek hosszu és véleményük szerint kinteljes útját elmellőzhessék, 's hogy őket a' feltámadási nagy nap ott a' hely' színén találhassa: közöttök a' dusabbak nem tiltják semmi költségeiket, és drága árron megváltják a' szabadságot, hogy holtok után testeik a' szent földre elvitessenek, és Jozsafát völgyébe takaríttassanak. Nyugosznak is e' völgyben számtalan zsidók' holt tetemei; és esztendőnként sok ezren zarándokoskodnak ide azok, kiknek kedveseik itt eltemetvék.

Akármerre néz pedig körül az utas Jéruzsálemnek vidékén, mindenütt romok' és pusztulás' nyomai tűnnek elébe, — mint megannyi szomorító képei a' hajdan olly virágzó híres szent városnak. Itt, hol vad borostyán futja be a' magas falakat; itt, hol a' töltések és tornyok hasadécai áloe-csömötékkal vannak benőve, és a' rom- 's kő-halmokból sudár pálmafák emelkednek fel egész a' legmagasabb épületek ormáikig; itt, hol cserek, bokrok és tuskék, indiai figefákkal öszve-fonódva, elzárják a' vándor elől az utakat: itt a' lélek végetlen fájdalmat érez, és szem előtt lebeg itt ama' prófétálása a' Jézusnak: „nem fog hagyatni egy kő is a' másikon!“

Jéruzsálemtől körülbelől két mértföldnyire még láthatni a' királyoknak régi temetkezés helyét. Leszáll itt a' vándor a' négyszegletű és 30 lábnyi mélységű kővágásba, melly 4—5 lábnyi vastag szikla-fal által két udvarra van felosztva. A' második udvarba valamelly igen alacsony ke-rekes ajtón jut az ember. E' kővágásnak négy oldal-falai függőlegesen vannak kifaragva. Egy az oldalfalban készült nyílás, — mellynek ma-

gassága 8, szélessége mintegy 30 lábnyi lehet, — alá visz a sziklába 12 lábnyi mélységre. E' mesterséges barlangnak bal oldalán, egy egészen keskeny ajtócskán által érhető egy kis üregbe, ebből más klastromba, melyek közül mindeniknek valamely oltár alakú feldomborodása van, s erre rakattak be a' bebalzsamozott holt testek. Az ajtók, melyek az üregeket zárják, egészen kőből vannak.

A' birák temető helyei jó tova esnek a' Királyokéitól.

Bethlehem is áll mind e' napig, mint kis városka, 600 lakossal. Az első kereszténynek itt egy picziny kápolnát építettek, melly födi azt az istállót, hol Krisztusszületett. Utóbb azt Adorján római Császár öszverontotta, és helyébe egy pogány fél-istennek, Adonisnak tiszteletére állított oltárt. De Szent Ilona (N. Constantin' anyja) parancsolatjára ez ledöntetett, és omladványira egy pompás keresztény templom építetett, 48 oszlopra, egyiptomi piros márványból, — épen olly építéssel, mint a' minő a' Szent Péter' temploma Rómában. E' templomnak földalatti részében mutatják a' helyet, hol a' Bölcsék tisztelkedtek; valamint azt is, a' hol Krisztus született. E' kápolnák' fényes márvánnyal, jaspissal és megaranyozott bronzsal díszesek, és végetlen számú arany ezüst lámpákkal kivilágosítvák. A' házak alacsonyok és négyszegletesek, mint Jéruzsálemben; és lapos födelők van, vagy kupjok. A' lépcsők majdnem mindenütt kívül vannak a' házhoz illesztve. Bethlehem' hölgyei általában sok illedelmet mutatnak, és arczvonásaik szabályszerűek. Fátyolt viselnek, a' nélkül mégis, hogy ábrázatjokat egészen elfödöznék, és mezítlen karokkal járnak.

Ha a' vándor Bethlehemből kiér, tehát neki jobbra esik a' Hebron hegyre való kilátás, hol még most is mutatják Ábrahám' sirját; és a' manibre völgyre, hol Káléb csontjai nyugosznak. Odább megpillantja az ember azt a' sziklát, mellynek barlangjában Dávid, Saul' fenekedése elől megvonult; — távolabb a' Heródes várának dűledékit és Bethuliát. Bethániában mutatják azt a' grottát (földlyukat), mellyben Lázár eltemetve van.

Meredek sziklák tetejéről meglátja a' zárandok *Jerichót*, melly ma már nem áll egyébből, mint sással gyurt föld-anyagu kevés kalyibákból, mellyeknek födelül száraz pörje-fű szolgál. Valaha olly híres falai ma bevannak nőve magasra nyuló tövis-bokrokkal és buján tenyésző dudvával, — igen csekély védfalul a' nyájaknak, a' pusztai vad állatok megtámadásai ellen. Maga az itt mindig lakni szokott török tiszt, az Aga is egy rozszant négyszegű toronyban lakik. A' város egyébb iránt síkságon fekszik. Jobb kéz felől van a' holt tenger, és balról, cseres-bokros halmok között a' Jordán tekerődzik odább. Partjain Zaqqoum és másféle bokrok 's csömeték nőnek fürtönként, mellyekből drága balzsamot készítenek. Jerichó' asszonyai majdnem együl-egyig deli termetűek és epedők; csak kár, hogy arczvonásaikból, még a' legfiatalabbaknál is köztük, valami borús és szenvedő szól ki: a' mi elég világosan hirdeti, hogy sok inséggel és bajjal van nekik küszködésök.

A' holt tengernek nyugoti partvidékén állottak a' régi ősvilágban amaz elsüllyedt városok: Sodomá, Gomorrhá, Adamá, Sebogá, Segor 's tb. Belőlök ma már csak falaiknak, egy toronyoknak és néhány szobraiknak ruinái szemléltetnek. Ezekhez átellenben, a' Nébo hegyen,

halt meg Mózsés, és eltemettetett a' hegy' lábá-
ban. A' holt tengernek vize sűrű, csípős és ke-
serű. Partjain sok elkövült fára találni, átlyug-
gatott és mésszé vált kövekre; valamint ama'
ruinák is nyúlós, sós nedvekkal vannak elbo-
rítva. Mindenféle magas bérczek és meredek szirt-
tömegek léteznek itt; és azoknak lakosai a' ten-
geri sólyomok, keselyűk és a' szörnyű nagysá-
gu sasok. A' már egészen kiapadt Kidron patak'
vidékén, egy hozzájárulhatatlan merő sziklának
szegletén emelkedik a' St. Sabas nevű barát-klas-
trom. Négyszegű nagy tornyokkal és erős falak-
kal van bátorságosítva; és egy irtózatos pusztaság'
közepettén fekszik, hol sem élőfa, sem zöld
bokor, sem egy csöpp víz fel nem található.

Méssze, a' tengerpart' szélén esik Jaffa,
vagy régi nevén *Joppé* városa, 7000 lakossal
és egy kikötővel. Ez még a' vizözön előtt épült,
és alkalmasint a' legidősb város a' föld' színén.
Itt szoknak partra szállni a' szent koporsóhoz bu-
csút járó keresztyén zarándokok jobbára. Az
útasok' ki és beszállásokkor mindig jelen van a'
Pascha, kinek mindenegy zarándok, akár érke-
zett akár indul, mindenkor $4\frac{1}{2}$ piasztert fizet,
(egyegy piaszter alatt 18 krt értvén p. p.)

Mi illeti Jéruszsálemnek és vidékének pol-
gári sorsát és helyzetét: az fölöttébb szomorít-
tó. Miolta Palaesztina 1517. első Selim Zultán-
nal az Ozman török' birásába jutott: azolta, és
így már 300 esztendőől fogva, a' törököt ismeri
urának, a' leggyalázatosabb nyomatások alatt
nyögvén. A' despotai uralkodásnak mind azon
szomorú következései, mellyek minden török
tartományokon nyommaszkodnak, — népetlenít-
tés, ipar' gátlása, földmivelés' megsemmisítése,
a' kereskedés' akadályozása, szegénység, szű-
kölködés, a' birtok' és tulajdon' bátortalansága

stb. Jéruszálemet és körületét is az elkerülhetlen nyomoruságnak néző piaczává tették. A' törökök magokat az Ország' parancsnokainak nevezik, és a' föld' népét nyomják, ha valamicskével többet tud magának munkája után megnyerni, mint a' mennyi nyomorú töngéséhez kívánatlik. Az Arab pedig (ki önmagát Beduin néven hívj.) rabolólág bekalévolja az egész országot, és — talán mint Ábrahám' idejében, ő annak valóságos ura; a' törökök felsőbbtségét csak színésleg ismervén meg. Hogy pedig a' palaesztinai iuség felől az olvasónak élénk fogalma lehessen: álljon itten bérekesztésül, — mind azon irtózatot lett dolgok helyett, mellyek ez országnak török birodalom alatti históriájában írva vannak, — csak az, a' mit egy francia utazó Chateaubriand e' tárgyban hirül ad. Ő 1806-ban éppen olly időben érkezett meg Palesztinába és névszerint Jéruszálembé, midőn az illető damaski Pascha táborát e' városnak falai mellett felütötte, hogy a' lakosoktól az évenként járandó jövedelmeket beszedje. „Megjelenése (ugymond ő) mindeneket félelembe és ijjedésbe ejtett; mivel a' szokott terhelések illyen alkalommal a' paschának aliszitjei által kettőztetnek sőt hármoztatnak is. Ugy van, mintha az országot illyenkor ellenséges csapatok látogatnák. Bezáratik minden kalmár bolt; félben szakad minden adásvevés, a' lakosok magokat és javaikat elrejtik földalatti üregekben; halálos betegeknek tettetik magokat, vagy széllal futnak a' hegyekbe, ott tartóztván a' paschának elutaztáig. A' Pascha pedig kiküldözi lovas embereit, hogy az országban szerte koválygó arab nomádoknak juh- kecskeszamar- ló- és más barom-csordáikat rabolják el, — mikor gyakran sok ezer darabból álló zsákmányt tesz; az elprédált ürüket, ketskéket és borjukat pedig az ország' lakosaira köti egy

egy darabját tíz és több piaszternyi szörnyű árért, 's még hozzá halálos büntetés alatt. A' kalmárok-tól töménytelen summákat kicsikar; 's érte viszont azt a' jogot adja nekik, hogy portékáikat a' legönkéntesebb áron adhassák el; és mesterkéltn drágaság 's éhség által vesztett javaikat visszanyerhessék. Hallgat ő minden igazságtalansághoz, mellyel altisztjei nála bevádoltatnak; mert ezek egy esztendőn eleget öszvecsikarnak, hogy magoknak a' Pascha' elnézését megvásárolhassák. Mind ő mind emezek az ország' lakosai között támadt pörlekedésekben nem hoznak más birói ítéletet, mint im' efféléket: „Fizessen 10, 20, 30 erszény aranyat (800 piaszterjével); vagy feje üttessék le.“ Mikor Jéruzsálemtől elköltözik, akkor viszont a' kipusztított faluk jőnek egymás ellen lázadásba; a' tőlök elhuzottat ők meg másoktól huzzák el, a' hol feltalálják; és így olyankor minden polgári bátorságosság veszélyezve van. Mivel a' kormánynál igazság nem szolgáltatik, kiki maga tesz magának igazságot úgy a' mint tud; a' bántolmakért kénye szerint áll bosszút, szomszédjának szőlőjét feldúlja, olajfáit kivagdálja, nyájait leöldösi és az ellen megenged magának mindennemű kegyetlenkedést. Illyen módon a' már is gyéren találkozó faluk egymás után elpusztulnak, egész családok kiirtatnak; a' földmivelés és az ország' jólléte mind inkább alább száll, a' puszták és kietlenségek napról napra nagyobbak lesznek, és a' tehetős Helységek' helyébe egyes rozzant kalyibák lépnek, mellyek lakosai az inségnek és elcsüggedettségnek borzasztó képét mutatják. Szóval: ez egész országon egy felharagudt Istenségnek átka látszik borongani; és Falesztin (így hívják azt a' törököt), az egykori Palesztinának ma már csak árnyéka alig.

Edvi Illés Páá.

3.

Pázmán Péter Kardinál's Esztergami Érsek' élete' leírására való pótlás.

Pázmán Péter Kardinál és Esztergami Érsek' élete leírásában, mellyet T. T. Podhraczký József úr folyó Eszt. közre bocsátott, VII. §. a' 38. 39. lap. szó lévén Pázmán Péter és Ország' Nádor Ispánnya között támadott kellemetlen vetekedésről, ezt mint nem eléggé meghatározott történetet T. T. Horvát István úr a' Tud. Gyűjt. ez idei folyam. IV. köt. 115. lap. kiadott könyvvizsgálatban széles ismereteihez képest igen helyesen felvilágosította, midőn megmutatta, hogy Pázmánnak két különböző vetekedése egymás után két különböző Nádor Ispánnal vala: az egyik 1622. eszt. Sopronyi Diaeta alatt Thurzó Szaniszlóval az asztali elsőség miatt; a' másik 1630. eszt. Eszterházy Miklóssal a' királyi Helytartói cím és Jus miatt.

Ha bár mind a' ketten II. Ferd. Cs. és Király' közbenjárására, Kazy' bizonyosága szerint 261. lap. 1630. megbékültek: mindazonáltal 1634-ben megint újra más izetlenkedés köztök támadott, melly annál kellemetlenebb vala, minthogy az egész Haza' tárgyát érdekelte. Minekutánna ezt — ámbár igen fontos tartalmút — sem Kazy' történeteiben, sem tudós Recensens könyvvizsgálatában meg nem említette; szükségesnek vélem arról itten nem csak emlékezni, de az illető okleveleket is közleni.

1634. eszt. Eszterházy Miklós Nádor Ispány Török Császár' hadi készületei ellen Magyar Országban nemesi Felkelést rendelvén és hirdetvén, nem csak hogy az ő efféle parancsolatjának nem

engedelmeskedtek, sőt némelly Vármegyékben a' hirdető levelei nem is publicáltattak: melly nyilván való engedelmetlenséget, és a' Nádorispányi Hivatalnak 's Méltóságának illy szembetűnő megvetését a' Nádor Ispány leginkább az Érseknek tulajdonította, panaszait a' Nitrai Káptalan előtt Aug. 18-kán 1634. eszt. az ő Biztossa Dubniczay Dániel által ekképpen előadván:

Nos Capitulum Ecclesiae Nitriensis Memoriae commendamus, per Praesentes, quod Egregius Daniel Dubniczay, Illustrissimae et Excellentissimi Comitis DD. Nicolai Eszterházy de Galantha Palatini Regni Hungariae etc. Domini et Patroni Nobis Gratosissimi familiaris nostram personaliter veniens in praesentiam nomine et in Persona Ejusdem Domini Comitis Palatini, et speciali Commissione et Mandato Ejusdem DD. sui per modum solennis Protestationis nobis proposuit significavitque in hunc modum:

Quomodo idem D. Comes Palatinus, habita certa notitia modernae Expeditionis bellicae; immanissimi, et naturalis christiani nominis Regnorumque et Provinciarum ac Gentium salutari isto nomine gaudentium hostis, Imperatoris nempe Turcarum, congestorumque militum suorum in vicinis Regni Partibus dispositionis, et in certas stationes, castraque collocationis, ac proinde idem D. Comes Palatinus, suspectum habens, ne hostis hic sanguinis Christiani, orbisque totius subjugandi, solita admirandaque cupiditatis siti, exortus hac occasione (quam negligere ipse nefas arbitratur) et his praeparationibus suis virus suum, inter caetera potissimum, in hoc Regnum Hungariae nobilissimum, olimque florentissimum effunderet, ultimamque ruinam ex pernicie eidem machinaretur, potiorique

ejusdem parte, jam praeteritorum temporum procellis, et injuriae, suae subjecta potestatis reliquias quoque dilectissimae Patriae, Incolas item ejusdem pessundare, tollere, et subjugare niteretur: quin ex fidedignorum etiam hominum vicinorum ac ipsam etiam Turciam incolentium, bene tamen saluti regni hujus faventium, et consulentium denunciationibus multis fatigiis laboribus et expensis, certo percipiens, intendere hostem et velle omnino adoriri regnum hoc Hungariae, eo loco positis castris, unde perfacile haec sua hostilia proposita et intentiones exequi etiam poterit: Ac tum ideo, cum vero, quod alioquin etiam justum est, ut inter tot adversitatum procellas, hasque versutissimi hostis Turcae bellicas praeparationes et machinationes adversus Christianitatem, huic quoque regno Arisque et Focis, bene prospectum sit, cum juxta illud tritum sapientis non sit dicere, non putaveram; et in rebus dubiis, securiora semper consilia sequenda sunt, ac ne igitur ex torpore fortassis et negligentia quadam coram, quibus prospicere indemnitati Patriae maxime incumberet, aliquid illa detrimenti, aut penitus ultimum patiat exitium, licet idem Dominus Comes Palatinus volens salutarem, ad evertenda mala Regno huic ingruentia, adhibere medelam, utpote cujus id post Deum S. Caesariae Regiaeque Majestatis Domini nostri Clementissimi officii esset, ex ejusdem officii sui exigentia innixus etiam Constitutionibus et Legibus Regni, exaggeratis publicis Regni necessitatibus, exinde forte subsequentibus, explanatis et ostensis D. Regnicolis serio ac tempestive intimasset, mediaque ostendisset, qualiter salutis Communis Reipublicae, ac Patriae dulcissimae succurri debere, maloque in ejusdem Patriae perniciem praeparato et vergenti

occurrentium sit (sicut et Suae Sacratissimae Majestati tanquam Domino et Regi nostro Clementissimo hoc ipsum demisse et reiteratis vocibus insinuare non neglexisset) nihilominus ob consilia nonnullorum, qui et facultate et auctoritate praediti sunt, et quibus protectio et defensio Patriae merito incumberet, tantum abest, ut salutari huic admonitioni, requisitioni ejusdem D. Comitis Palatini pro bono publico obtemperassent, propositaque per praefatum Dominum Comitem Palatinum remedia apprehendissent, quin potius iidem in derogamen officii et auctoritatis ejusdem Domini Comitis Palatini ea penitus neglexissent, floccique pendissent, surdisque, ut ajunt, praeteriissent auribus, et plerique tam exemplis, quam disvasionibus suis, se se ipsi opposuissent: Eam ob rem antelatus Daniel Dubniczay nomine et in persona supradicti Domini Comitis Palatini, coram Majestate Divina, praefato Domino Imperatore et Rege nostro, Judicibus ordinariis, Capitulis, Conventibus, ac quibusvis Locis credibilibus, coram nobis ac universo Regno, totoque orbe terrarum, super eo solenniter protestaretur; Quodsi adverso fato per repentinas Turcarum machinationes, insultus, proposita, et intentiones effectum sortirentur, annotatumque quomodo periclitaretur, et extremae perniciiei subesse sive ex aliqua parte labefactari (quod praepotens Dominus clementer avertere dignetur) contingeret, id non Suae Excellentissimae Dominationi vel deficientiae, ac non satisfactioni muneris, et officii sui, verum legitimae ipsius requisitionis contemptui, eorumque consiliis, qui in diversum ab ejusdem D. Comitis Palatini provisione sensum inclinarunt, seque omnino contrarios posuerant, promittentes sibi secure et quieta omnia

attri-

attribuere, imputare, inurereque debeant. Prout protestatus est coram Nobis publice et manifeste. Unde nos in praemissorum fidem et Testimonium praesentes nostras Litteras Testimoniales saepéfato Domino Comiti Palatino Jurium suorum futuram uberiolemque ad cautelam necessarias sub Sigillo nostro Capitulari, et auctoritate dandas duximus et concedendas. Communi svadente Justitia datum Nitriae feria quarta proxima post festum gloriosissimae Assumptionis Deiparae Virginis, Anno millesimo, sexcentesimo trigesimo quarto.

Igaz ugyan, hogy ezen ellenmondásban Pázmány Péter nem neveztetik: mindaználta hogy itt senkisé más, mint egyedül ő maga vádoltatik, annak három rendbeli ugyan azon Nitrai, Posonyi, és Esztergami Káptalanok előtt Sept. és December hónapba 1634. benyújtott Vizontellenmondásából legvilágosabban kiténik, a' hol maga az Érsek nyilván megismeri, hogy a' Nádor őtet illette. Hallyuk tehát az ő tulajdon vallástételét, melly az 1-ső Vizontellenmondásban szóról szóra ez:

Nos Capitulum Ecclesiae Nitriensis memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, quod nos ad Instantiam legitimam, amicabilemque requisitionem Eminentissimi ac Reverendissimi Domini Domini in Christo Patris Sanctae Romanae Ecclesiae Presbyteri Cardinalis Petri Pazmanyi Archiepiscopi Strigoniensis, locique ejusdem Comitum Supremi perpetui, Primatis Ungariae, Legati nati, Sacrae Caesareae, et Regiae Majestatis Summi et Secretarii Cancellarii, ac intimi Consilarii Domini, et Praelati nostri Metropolitanus observandissimi duos e medio nostri Reverendos, videlicet Michaellem Gyöngyössy Custodem, ac

Tud. Gyűjt. V. Köt. 1837. 4

Nicolaum Salka Archi Diaconum Cathedralem Canonicos Fratres et Socios nostros ad infrascripta suo modo peragenda, nobisque rite et fideliter referenda nostro pro testimonio fidedignos duximus esse transmittendos, qui tandem ambo exinde ad nos reversi nobis sub Juramento in generali Decreto superinde expressato uniformiter, et consona voce retulerunt eo modo: Quomodo videlicet iidem Fratres, et Testimonium nostrum fidedignum Sabbatho proximo post festum Exaltationis S. Crucis, labente hoc anno in oppido Sellyam omnino in hoc Comitatu Nitriensi existens habitum, consequenterque in Curiam Domus seu solitam ad tunc residentiam praefati Eminentissimi Domini Cardinalis pervenientes coram praelibato Testimonio nostro praetitulatus Dominus Cardinalis personaliter constitutus exhibuit quoddam scriptum, vim et formam solennis cujusdam Protestationis in se complectens, ut nos idem scriptum de verbo ad verbum Protocollo nostro inseri facere, eidem Domino Cardinali sub Sigillo nostro Capitulari authentico, Jurium ejusdem, et quorum intererit vel interesse videbitur, futuram ad cautelam necessariam extradare dignaremur. Cujus quidem scripti exhibiti, nobisque legitime praesentati Tenor talis erat: Quod cum Illustrissimus Dominus Nicolaus Eszterházy Regni Hungariae Comes Palatinus proxime praeterito mense Augusti solennem quandam Protestationem in locis compluribus fieri curasset, ne futuris temporibus ex hujusmodi Protestatione in Protocollo exstante, et notam graviolem apud posteritatem subeant, qui accusantur, et Juribus et Libertatibus Patriae Praejudicium generetur, Ipsi Domino Praetitulato Cardinali, et Archi-Episcopo tanquam Primati Hungariae incumbere, ut praecaveant, nam si Domi-

nus Palatinus absque Sigillatione aliorum de sua tantum innocentia Protestatus esset, tolerari id poterat, sed imprimis conjunctim Regiam Majestatem et omnes omnino Regnicolas, ut brevissime dicam, et immerenter traducit; dum ait torpore et negligentia eorum, quibus prospicere indemnitati Patriae maxime incumberet, ultimum exitium pati. Quibus verbis eos designat, quibus maxime incumbit Patriae defensio. Cum igitur nemini magis incumbat, quam Regiae Majestati in Protocollis exstare voluit Dominus Palatinus, Regem nostrum imo Patrem vigilantissimum Patriae, torpore, ac negligentia pressum Salutem Patriae, hoc est officii, ac obligationis suae rationes negligere. Id ipsum scelus, universis applicat, qui ad requisitionem Domini Palatini in arma non consurrexerunt. Deinde seorsim Regiae Majestatis Consiliarios et per latus illorum, Reg. Majestatem gravissime taxat, dum ait se quidem repraesentasse Regiae Majestati pericula Patriae: nihilominus ob consilia nonnullorum, qui et facultate et auctoritate praediti sunt, et quibus defensio Patriae merito incumberet, non factum, quod factum oportebat, quasi vel Regia Majestas tot annorum gubernatione exercitata perniciosis consiliariis incaute aures daret, vel Consilarii, et amoris Patriae, et officii sui immemores ea consilia suppeditarent, quibus Patria pessumiret, tam falsa accusatione gravari et Protocollorum perpetuitate traduci, tot ac tales non solum Justitiae sed et civili ac urbanae humanitati adversatur. Cur Status Regni, ad requisitionem Domini Palatini non consurrexerint, vera ac justa causa triplex est. Prima, quia Dominus Palatinus binas hoc anno Insurrectiones publicavit, Primam quidem ea de causa, quod Caesarea ac Regia Ma-

jestas Pragam profecta longius a Regno absit. Ne igitur aliquid inopinatum in absentia Suae Majestatis accidat, eousque saltem donec iterum Sua Majestas revertetur, in armis simus. Ceterum, quia tempore, quo Litterae hujusmodi Comitibus praesentatae sunt, universo regno notorium erat, Suam Majestatem Vienna non abuisse, neque tunc hostilitatem imminere apparebat, prudenter judicarunt Comitatus, non subsistente causa Insurrectionis ab Insurrectione. Secundam Insurrectionem id circo publicavit Dominus Palatinus, quod in Campo Pestano Turcae in Castris essent, alios Bassas expectarent; itaque dignum videri, ut arma capiant. Verum enim vero dum hae Litterae Comitibus reddebantur, palam omnibus constabat, nulla Castra Turcarum in agro Pestano esse, nec ullum in his Hungariae Partibus apparatus Turcicum. Unde et hic, cum res aliter se haberet, quam scribebatur, non tantum non insurrexerunt Comitatus, sed honori Domini Palatini consulentes non nisi effecerunt, ut alicubi ne legerentur quidem Litterae, ne sensim in contemptum veniret, qui ob leves rumores nulla veritate nixos, Insurrectionem fieri jubebat. Secunda causa, cur Comitatus non insurrexerunt, et quidem aequae, ac prior legitima ea fuit: Quod cum vires Comitatum non eae sint, ut Turcis opponi possint, sapienter a majoribus lege sancitum, et usu roboratum fuit, ne unquam Nobilitas insurgere teneretur, nisi Regis Banderium primum in Campo esset; non de labaro seu vexillo est sermo, sed de valida militum manu a Regia Majestate conducta, penes quam veluti accessorii Comitatus quoque juxta facultates consurgant. Cum igitur nullus miles a Regia Majestate conductus, nec in campum eductus, nec te-

nebantur, nec poterant, salvis legibus, consurgere Regnicolae. Tertia, ac postrema causa, cur ad Requisitionem Domini Palatini nec debuerint, nec potuerint insurgere, qui Patriae libertatem salvam volunt, ea fuit. Quia nulli unquam Palatino fas fuit, ad arma convocare Regnicolas. Nam solius Regiae Majestatis est, ut suae militiae aggregendam Nobilitatem ad arma vocet. Jus gentium etiam barbararum nationum, more ac ritu observatum ubique et semper fuit, ob gravissimas et justissimas politicas rationes, ut soli Principi supremo liceat militem armare, et in Campum deducere. Unde leges omnes clamant id, quod lege 4. Digest. ad legem Juliam Majestatis his ipsis verbis habetur: „Lege Majestatis tenetur, qui in jussu Principis bellum gesserit, delectum habuerit, exercitum comparaverit.“ Quae cum ita sint, nec concessa est, nec concedi potest ulli subdito autoritas, ut liceat ei, quando velit, injussu Regis arma expedire, Castra colligere. Quia pupilla, et anima Imperii est, ut nemo nisi Regis jussu exercitum comparet. Adeoquo sine Majestatis offensa, nō tractari quidem ab eo potest, ut ulli subdito autoritas concedatur, injussu Principis militem colligere. Quae omnia cum ita sint, praedictus Dominus Cardinalis, et Archi Episcopus, coram nobis protestatus est, Protestationem Domini Palatini, tanquam Regiae Majestatis, Dominis Consiliariis, ac Statibus omnibus injuriosam, nec legitima ac justa praetensione subnixam, esse prorsus vanam ac nullam. Quodsi Dominus Palatinus, ad aliena aspirantium informationibus Iocum non daret, si in periculis Patriae a Regia Majestate obtineret, ut ritu, ac more consveto insurrectiones per Suam Majestatem publicarentur, Status et Ordines, quod sui muneris est, non negligenter. Nam

quae pluribus oculis vigilat Regia Majestas, certius ac melius dijudicare potest, an sint causae necessariae, et utiles, ob quas arma expediri debeant, quam alii, qui forte suas habere possunt praetensiones boni publici velo obtectas. Sellaiae 17. Sept. a. 1634. Unde nos ad praenominatorum fratrum, et Testimonii nostri fidedignam Relationem legitime factam, praenotatum scriptum protestatorium de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali Protocollo nostro currentis anni inseri facientes, in transumpto quoque authentico transcriptum, saepefato Eminentissimo Domino Cardinali, et per eum, quorum interest, vel quodcumque intererit, Jurium eorum futura pro cautela necessarium sub Sigillo nostro Capitulari et authentico, dolo et fraude quibusvis sepositis, extradandum duximus, et concedendum, communi svadente justitia. Datum Dominica proxima post festum Exaltationis Sanctae Crucis. Anno Domini millesimo, sexcentesimo, trigesimo quarto.

A' másik Vizontellenmondásában az Érsek ekképen fejezi ki magát: „Primo igitur queritur Protestans, Diffamatum per nos Palatinum eo, quod in Capitulis contra ipsum protestatus sumus; Recte id quidem concludit, si a se incipit protestans, nam ipse nulla utilitate ac necessitate Protestationem in Capitulo Nitriensi praemisit, qua SS. et OO. omnes Regni gravissime sugillavit, silentio approbare tam grandem notam prorsus illicitum fuit.

Secundo affirmat Protestans: nos scripsisse, ac effecisse, ne Domini Palatini Litterae de Insurrectione publicarentur in Conventibus Nobilium. Credatur istud, si Protestans Litteras ea de re a nobis scriptas produxerit; ni producat, calumniatoris nomen non reformidet. Nunquam

ea de re (ne Litterae Domini Palatini publicarentur) vel scripsimus, vel cum illo homine oretenus egimus. Relatum nobis et quidem post factum a viris primariis fuit, quod maturiorum virorum consensu honorificentius visum, ne legerentur Litterae Domini Palatini, siquidem evidenter notorium erat, causam, quae pro Insurrectione assignabatur, non subsistere, sed esto ea omnia scripserimus, dixerimus, pronuncia-verimus, quod factum non est, nostro Jure sine cujusquam injuria uti potuimus: quis enim nobis prohibeat, quo minus apertum animi sensum de negotiis publicam Patriae quietem spectantibus libere promamus? Semper fuimus, ac etiam num ejus Sententiae sumus, D. Palatinum non posse militarem Insurrectionem Statibus indicere, sed id solius Regiae Majestatis esse. En Comitia prae foribus sunt! Si Jus Regium hac in parte Domino Palatino tribuetur, mutemus opinionem.

Ebbéli kedvetlén meghasonlásban ki az ellenkezők közül ártatlan, ki vétkes volt? azt az érdemes olvasók' ítéletükre bízom. De nem lehet tagadnom, munkás Szerző úrnak 99. lapon * jegyzék alatt olvasható ama állítását „hogy Eszterházy Miklós Pázmány Péterrel soha sem viszálykodott.“ Ha az fenthordott 2. rendbéli eset, és közlött 2. oklevél még elegendő nem volna annak megczáfolására, erőssen hiszem, hogy Pázmány Péter tulajdon szavai arra elegendők; azok pedig a' második viszontellenmondásának 4-dik pontjában így hangzanak:

Quarto: Accusat nos Protestans: quod ex praeconcepto in D. Palatinum odio et indomitis passionibus fecimus Protestationem. Et cordium, ut video, Inspector est Protestator iste; qui de scopo actionum nostrarum, deque odio interno

tam libere pronunciat. Nos vero coram Deo, ac Mundo protestamur, nos nullum hominem odio habere, nedum Dominum Palatinum, quem filii loco habemus, et etiamsi contra nos saepius ageret, quam filium deceret, eo animo aspiceremus quo pater aegrotantis filii tumultuationem.

Ezen toldalékkal az igen híres és jeles Férjfi élete' leírását megbővíteni szükségesnek véltem azért, mert a' Történetek' tökéletes volta megkívánnya — úgy mond I—cs Tud. Gyűjt, 1836. V. Kötete 93. lap. — hogy „a' kiket a' világgal megismértetni szándékozunk, azoknak mind dicséretes, mind pedig disztelen és vétkes tetteiket t. i. a' jót és rosszat egyaránt előadjuk, 's el ne titkoljuk, mindennek fénye szinte úgy, mint árnyéka, világos szinte mint setét oldala lévén.“ Kár volna valóban illy emléket örök setétségben temetni.

Gyurikovits György,

4.

A' közbátorság.

Egy nagy tárgy van az emberi nem' szemei előtt, mellyre folyvást ügyelőleg terjeszti figyelmét, mellyet félt, mint valamelly nagy kincset 's őriz, mint életét, — e' nagy tárgy a' közbátorság.

Értetik ez alatt a' helyzet, mellyben külfönség és személyválogatás nélkül minden eggyes' java általánosan bitangolás, csorbítás és elfosztás vagy erőszakos elvétel ellen bátorságban van, más nem tartja vagy nem meri tartani magának, mit ő fáradságos munka, méltó örökösödési jog, vagy egy mindenható erő' jótévősege által bir.

A' bátorságban bírás azonban, bár mint óhajtsa is ezt magának, a' társaság' fő javát, az erkölcsiséget bitangoló, őtet nem illeti, nem illetheti: mert ha bátorságban bírásról szólunk, nem értjük alatta azokat, kik ezt háborgatják: mert ez annyi volna, mint a' világosságot a' setétséggel, az igazat a' hamissal elegyíteni. A' mennyire a' társaság' céljaival sokakban ellenkező, olyan javakat bír, mellyek méltó tekintetben övéinek mondathatnak, senkiótet ezektől meg nem foszthatja: de ha másoknak vagyonát tette bár milly úton magáévá, vagy bosszúvágyának feláldozta, megszűnik, meg kell szűnni bátorságban bírásának: mert az igazságos birtok' megsértési orvoslása mellett igazai, mellyeket veszélyesen, tévelyegve álmodott magának, elenyésztek. Csak az erény és erkölcs melletti birtok érdemli, hogy olly bátorságosításban részesüljön, melly minden jókkal egyiránt közös. Illyen közbátorság forog minden józanon gondolkodók' elméjökben.

Azonban nem kell gondolni e' nagy tárgynál, hogy az embert minden javaira nézve különség nélkül bátorságba lehetne helyhetni. Sokkal ingadozóbb a' világi javak' birtokjuk, mintsem ezt lehetne tenni és sokkal többek az esetek, mellyekben a' birtok vagy csorbul vagy enyészik, mintsem mindenekre egyiránt ki lehetne terjeszkedni. A' közbátorságról szólónak főképen az emberek lehetnek szemei előtt, kik ezt sértegetik és háborgatják 's némelly eggyes intézkedések és találmányok, de mellyek hasonlóképen emberektől veszik eredetöket.

Sok javakkal bír az ember, ezeknek általánosan mindenikén bátorságot, vagy olly állapotot kíván, mellyben csendesesen, félelem nélkül élhessen vagyonával: mert ha ezt nem teheti, az kezében holt anyag, tőke kamatozás nélkül.

Lelki 's testi szükségek és érdekek környezik az embert, mellyek egyenként mindnyájau annyira fontosok, hogy őket csorbítani és bitangolni nem lehet az egész társaság java' kockáztatása nélkül. Az emberi világ egy szorosán összefüggő egész, hol mindeniknek van tulajdon helye, köre; egy nagy alkotmány, mellyet minden kezek támogatni nyulnak ki. Számos egyes tévedések ellenkezőről nem győzhetnek-meg minket. A' mi most az egyes bátorságát veszélyezteti, majd az egészre is kártékonyan hat-ki. Bátorságot kíván és közvédet az Istent tisztelés, ez az erkölcsi főszükség, hogy a' neki kiszabott üdvös célra eljuthasson; ezt óhajt a' nemzet, mint munkás és előbbre haladásban foglalkozó nagy test; bátorságba kell lenni a' becsületnek, ennek a' minden egyes díszének, ékességének; bátorságosítást várnak a' tudományok és művészetek; ennek kell kiterjedni a' testi életre és épségre: mert e' nélkül fenn nem tartathatik; kereskedés és nemzeti ipar bátorságtól várnak segedelmet; minden intézkedés, minden gondolat, minden szövetség, melly akár egyes, akár általános jóra céloz ennek védpáisa alatt indul-meg.

Miolta csak áll e' világ, minden szájból folyvást e' szó hangzott: közbátorság, veszélyeztetés nélküli cselekvése és bírása mindennek, mi igazságos és nem káros. Az ész ezt tartá már eleve az élet' boldogulása' elmellőzhetetlen, nélkülözhetetlen eszközének. E' gondolat vetette-meg a' társaságok' alapjukat, mellyeknek jelszavuk ez volt: mindenik védeni fogja az egészszet és az egész az egyest 's minden egyes a' társaság' elvénél fogva egyes társát és nem engedik, hogy vad erőszak düljön ott, hol a' társaság megismerte minden egyes' bátorsá-

gos birtokának szükségét. E' czélra a' nemzeti társaság, ha érti jóllétének fontosságát, nem kérméli az áldozatokat: mert nincs áldozat, melly nagyobb lehetne ennél.

Mint a' napfény és ennek tenyésztő melege a' testi és általános növényéletnek, olyan a' közbátorság az emberi létnek. Méltán ellehet mondani, hogy: közbátorság = jóllétel. Hol féktelenség' vad lelke dühöng, nincs nem lehet jóllét, nem lehet előmenetel, nem, lehet gyarapodás, nem lehet virágzás: mert a' féktelenség tekintetet nem ismer, szenvedélyek dühének hódol 's önérdekekért felejtí a' közérdekeket. Kiszámolhatatlanok a' hasznok, mellyeket a' közbátorság eszközöl és hoz elő. Ennek állapotjában, mint a' természetben, ha viharok nem zajognak, olly csendes minden. Szelíden, szeretve nyujt kezét egyk ember a' másíknak 's egymást segítve végzik szerencsésen dolgaikat. Az erkölcsiség' közönséges ügye a' vallással kapcsolódva szerencsésen gyarapodik és lesz mindig kiterjedtebb, honnét valóságos szív 's elmebeli miveltség sarjadoznak. Csak ott érzi igazán lételet a' nemzet, hol mind az, mi nemzeti életére szükséges biztosítva, közösen bátorságosítva van 's hol a' számos egyes erők egy nagy, megdönthetlen erővé egyesülnek, melly nem tágul, nem csüggedez, ha a' közjót veszély fenyegeti. Ez erőtömegeből, magában nyugott és félelem nélküli lévén, több ezer károkkal hatki a' nemzet, ha körén kívül bátorságát erőszak fenyegeti mert a' közbátorság a' nemzeti testben = megelégedés = közszeretet = emelkedés, = hatalom = győzhetetlenség. Hol ez meg nincs a' nemzet' levelében, ollyan az, mint valamelly hangszer, mellyen a' húrok meg lévén ereszkedve, kellemes öszvehangzást nem adnak, nem

adhatnak, — olyan, mint valamely nagy épület, mellyben a' kapcsok, mellyek az egészet összeköték, elszakadoztak, és az rogyik, dül 's minden percz közelebb viszi enyészetéhez. Gyengén állani tehát annyi a' nemzeti testben, mint közbátorságot nem tenyészteni, erősen álleni ellenben annyi, mint ügyelni az igazságos birtok' sérthetetlenségére 's megakadályozni az erőket, mellyek ellenségesen 's vésszel fenyegetve kelnek-fel 's csapongnak széllel. Ez utolsó állapotban lehet feltalálni a' szabadságnak ama' tiszta, nemes és szelíd szellemét, melly féktelességet nem ismer, hanem igazán szeretetet érdemlő: mert nem fél, nem függ senkitől, hanem függ csak a' megállapított közhasznu szokásoktól 's áldott célra hozott szabályoktól, mellyeknek engedni pedig édes. Richter azt mondja: az a' nemzettest szabad; melly magát szereti. Mellyik lehetne ez más, mint melly magában a' tulajdont bátorságosítja. Közbátorság' nyugalmas állapotja nevel jó polgárokat a' honnak, kiket kártékony szokások gyengébb korokban, mellyben a' sorsok vettetnek, meg nem vesztegetvén, munkásságuk által kívánnak maguknak boldogulást kieszközleni, melly munkásság pedig védbástya minden gonoszok ellen. Hol is lehetne több ösztöne a' szorgalomnak, mint ott, hol tudja a' munkás, hogy az, mit szerez nem másé lesz, hanem saját magáé; iparja ért gyümölcsseit csak egyedül maga és nem más fogja arathatni, midőn az éjszakának homálya alatt fáradsága, terheit kipiheni, nem jönnek-el orgonoszok, kik attól megfosszák; ha házát elhagyja, kémelés, szeretet veszi azt körül 's haza érkezvén, mindenét sértetlenül találja; ha utra megy, nem riasztja-meg útonállók' vad gonzsága, kik verejtékkel szerzett kincsét elrabolják.

Hol ellenben illy meggyőződés nem eleveníti a' nemzeti szorgalmat, ott az pangó, csüggedező, lankadozó, elkényszeredő állapotban van; sem mezei munka, sem kereskedés, sem mesterségek virágzó sorsra nem érhetnek. Igaz, hogy a' jobb embert szíve' nemesb ösztöne buzdítja a' hasznos igyekezetekre: de csudálhatjuk é, ha nem látván nehezen szerzett vagyonának bátorságát megtörik, kezei lankadoznak, örömét, kedvét a' foglalatoskodáshoz veszti 's szíve fájdalmas érzéséből így fohászcodik: mit használ, ha mindent elkövetek is? A' mit gyűjtök; ki tudja meddig lesz enyém? Vagy ha félve, kínosan rejtegetem-is és megtarthatom-is mig élek, halálom után az enyimek olly szerencsések nem lévén az elrejtésben, elvész tőlük 's talám inség' kínos körülményei közt lesznek kéntelenek végezni nyomorúlt életöket, midőn az erőszak javaikkal dúsan töltözik 's kényelmesen tobzódik. Az emberi léleknek tudományok, ismértek és hasznos találmányok általi nevedése legtetesb java az életnek. Ember lenni, a' szó felségesb értelmében, ott tud csak lenni az ember, hol ezek szépítik, simítják, tisztítják valóját. Azonban félre azzal a' tudományos miveltséggel, melly legnemesb javait rút önzésre fordítja 's a' társaságra nézve legszebb ajándékait elássza! Itt a' szív nem jár egy nyomon az elmével 's az illy alacsony rabszolga nem érdemlé-meg, hogy e' fő jó, mint Prometheusnak a' mythosként a' tűz, tulajdonává leve. Átkozzák a' nemzetek, ki gabonáját beszorítja, az az: a' közjóra abból nem gazdálcodik, így szóla a' 'Sidó nemzetnek egykori hatalmas Királya bölcs Salamon. Nem méltán átkoztatik é az is, ki tudományok által kimivelt elmével birván, szívére a' miveltséget ki nem terjeszti, hanem bár világosság van

is, mint mondja a' keresztény vallás' isteni Szerzője setétségre mégyen, gonoszul cselekszik és a' benne lévő világosság homályosság. Ez nem egyébb álmíveltségnél. A' rossz szívű és igyekezetű ember' bírásában olyan a' tudomány, mint a' gyermek kezében a' kés, mellyel másokat is magát is megsebesíti: mert hol a' társasági érdekek erősek, ott az ártás a' figyelmet ki nem kerülheti és a' megérdemlett visszatörítés, nem bosszuvágyból, melly nemtelen, hanem visszaretentő például és a' jóknak megkülönböztetésök végett el nem maradhat, bár melly alakban jelenjék is meg. A' visszaélési példák által megvakítva azt mondják némelleyek, hogy a' tudományosság nem szokott jót szülni a' nemzeteknek, de ellenkezőről győződünk-meg, ha a' tudomány vagy lelki műveltség' nemesb és közhasznubb munkálatjait megtekintjük. Mit tehet a' léleknek e' fő kincse arról, ha véle itt 's amott a' rossz igyekezetűek bitangolva, rossz célra élnek? Míveltség és tudományosság veteti észre a' mi igazán jó; ez ismerteti meg a' veszélyt, melly ebben vagy amabban a' tárgyban vagy tettben lappang; ez a' léleknek látótehetsége, melly igazgat, elkülönöz és választ; ez szépiíti az életet olyan örömmel, mellyek nem vétkesek, sőt inkább hasznosok és boldogítók; ez vet és vethet legbizonyosabban határokat annak, mi pusztíthatna az egyesületek' kebelökben; ez hozta napfényre az egyesek' jogait, ez a' mesterségeket, a' művészeteket nagyobb kiterjedettségben 's hasznosabban célirányosabban alkalmazá a' találmányokat hogy közérdekekre kamatozzanak; a' tévelygést, melly világ kezete olta legtöbb kárt okozott, ez irtja, gyomlálja, kevesbíti, felvilágosítja a' viszonyokat és költsönös helyzeteket, mellyek az egyesek között vagynak és szeretni, becsülni, kimélni ta-

nítja azokat; az igaz műveltség előtt semmi sem lehet csekély, melly hasznos, mert olly kiseded csep, melly az élet' nagy tengerében szükséges; olly kiseded részecske, mellynek illőleg nem méltatása az egészben bomolást vagy legalább tágulást eszközölhetne. Ezt mind, sőt még többet is mi itt legkevésbé sem illettetett a' műveltség hozza elő. De e' nagy jó is egyedül annak a' szerencsés állapotnak gyümölcse, mellyet közbátorságnak vagy birtok' közönségesen bátorságban, sérthetetlenségben lévő helyzetének nevezünk. Ott van az ismérteknek, tudományoknak, mesterségeknak, művészeteknek, hasznos találmányoknak, ezeknek az emberi lélek áldott szülöttjeinek hazájuk, hol bátran, akadályoztatás, tilalom nélkül gyakoroltathatnak: hol az egyes véleményeket nem kell rejtegetni; hol az igazság' szava nem tilos, hol a' lelkiismeret tartózkodás nélkül hódol megismért boldogító nagy tárgyának; hol a' vélemények', gondolatok kölcsönös surlódásokból világlik ki az egyetlenség igazság, ez az égnek szelíd magzatja. Mit ér az élet, ez a' nevezetes tulajdon, hol bátorság nincsen, hanem szüntelen elvesztését kell rettegni, a' ki erősebb, az lévén hatalmasabb és szabad tettzésétől függvén illyennek, vagy a' meggyilkolás, vagy a' megkegyelmezés és nem mentvén sem ártatlansága, sem hasznossága, mihelyt a' bosszuvágy ellene feltámad? Szüntelen félelem közt nincs és nem lehet megelégedés, nem táltathatik boldogság, hanem csak egyedül rabszolgaság, kínosan lélekzés, boldogtalanság. Idegen erő ellen bátorságba helyezettett életnek van becse, kelleme boldogsága; itt teszi ez munkáit jó kedvvel és fáradság nélkül, élvén az alkalommal, melly részére nyújtatik, hogy mint rész az egészszel öszvefogódzva feleljen-meg'hiva-

tása tisztének. Még az uralkodó felszentelt személye és széke is, csak ott mentesek a' pusztító vészektől, hol a' közbátorság gondosan őriztetik 's mindenik tag eljár kötelességében mint emberbarát, mint hazafi, mint a' törvényes uralkodónak tisztelője 's székének csüggedetlen támasza. Láttunk rémítő meghasonlásokat a' közbátorság ellen és fájdalom! látunk még ma-is. Ezekben senkinek vagyona, élete sincs bátorságban, fel van a' rend bomolva; melly míg létezett, igazságos sinór mérték mellett adá meg mindennek a' magáét 's ha csak változás nem történik, földrészünk' némely országaiban a' felforrott ellenséges indulatok egymást fogják felémészteni.

Nagy erővel hat tehát a' közbátorság akár melly társasági egyesületben is mind annak tényésztésére, fenntartására, valami jó, hasznos és nagy és az egésznek mint szorosán öszveszerkeztetett testületnek boldogságára elkerülhetetlenül megkívántató. Ezért mindeneknek előtte szükséges, hogy minden egyes nemzet, mint olyan test, mellynek kebelében ez legbizonyosabban meggyökeresíttethetik, mindent elköveszen hogy e' nagy kincset minél állandóbban sajátjává tehesse 's ezt revelhesse fenntarthassa, tökéletesíthesse, mennyiben a' tökéletesb állapotra tökéletlen és nem egyenlő természetű 's képzettségű emberek között el lehet jutni. E' végre ehez-is, valamint mindenhez a' földi világon, eszközök kívántatnak.

Mellyek legyenek a' közbátorságnak eszközei, könnyen szembetűnik, ha gondosan a' nemzeti társaságokra, mellyeket ismerünk, ügyelünk. Itt legelsőben is a' törvények tűnnek szemünkbe. Hozta ezeket 's megállapította vagy bevette önigazgatásának sinór mértékéül egy
egész

egész nemzeti test. Az a' dicséretes czél forgott fenn a' törvényhozásnál, vagy ha idegen, közönségesen jónak ismert törvény fogadtatott el, ennek bevételénél, hogy a' nemzet' kebelében mindenik, legyen bár akár nagy, akár kicsiny, akár gazdag, akár szegény, ezekhez alkalmaztassa magát 's ezeknek ítéletöken 's büntetésöken vagy jutalmazásukon nyugodjék-meg. Ennél fogva a' törvény előtt nem kell; nem szabad sem mire is tekintetnek lenni: mert ha van, megsértett a' közbátorság, melly egyenlöképen mindeniknek főjava. Ezt a' tekintetet vagy a' nagyoknak törvényszegésöket és a' kicsinyeknek ezek által megbüntetésöket értette Solon, a' görög törvényhozó, midön így szóla, hogy: a' törvények hasonlók a' pókhálókhoz, mellyek a' legyeket megfognak, de a' dongó, erősb bogarak általtörnek rajtuk. De ha ez mindenütt így volna, ha a' hatalmast a' törvény ereje nem kötelezné, ha ő maga magának minden volna 's nem tartaná, nem alkalmaztatná magát az egészhez, ha kiknek kezökben a' törvény kiszolgáltatási hatalom vagyon, elnéznék a' hatalmasbagnak törvényellenes tetteiket, minek kellene a' törvény? Hiszen a' mi egynek ugyan azon egy társaságban igazság a' másiknak is igazságnak kell lenni; a' mi egyik hazafit kötelezi, kötelezi az ugyan a' másikat is; a' mivel egyik tartozik, tartozik azzal a' másikkal is, különben a' viszonyok, a' kölcsönös kötelességek felbomlanak 's ekkor lássák a' törvényeket általtörők, lássák az ezeket megsérteni hagyók, mi következik rájuk. Hamar tenyészik és érik a' gonosz 's elhatalmazván nehéz, sőt néha lehetlen elejét venni. Éz történt Solonnak a' bölcs törvényhozónak nemzetével is, melly csak addig álla, míg törvényeit szentnek tartotta, míg nagy és kicsiny, szegény és gaz-

Tud. Gyűjt. V. Köt. 1837. 5

dag, buzgó mellel, megzavarhatatlan egygyetértéssel védte függetlenségét, közbátorságát, nemzeti dicsőségét. Ennek elmulásával rabigába szegült nyaka 's bár az újabb időben kiszabadítá is abból magát: de, még most legalább, a' régi nemzeti dicsőségnek csak árnyékjával bír, ha csak abbéli dicsőségét nem emeljük a' régihez közelebb, hogy nyomattatása alól köz elkeseredéssel magát kiszabadítani tudá. Az országos törvényeknek kella' közbátorság' hatalmas védőinek lenni, ezeknek kell a' hatalmasoknak erejét kölcsönözni, hogy a' gyengébbeket el ne nyomja; ezeknek kell a' nagy néptömeget tartóztatni, hogy az a' maga köréből ki ne törjen és a' kormányra, a' trónra ne ömöljen, hanem tartsa fenn a' függést, az engedelmisséget, a' tiszteletet; törvényeknek kell a' jogokat megbírálni 's kiszolgáltatni az igazat annak, kit illet; ezeknek tisztók a' megromlásnak, a' zabolátlanságnak, erkölcstelenségnek határokat vetni, minden embert általjában védelmezni 's minden gonosztságot akár kiben is tekintet nélkül, mint hozza magával a' törvényes igazság 's szokás, megbüntetni: mert ő és az egész' ügye, mellyet pártol, mindennél nagyobb — az eggyes, bár akár ki 's mi legyen - is, mindig eggyes marad és a' polgári társaság' nagy testével öszve legkevesebbé sem hasonlíthatatik; törvények' tisztók becsben tartatni az idegen vagyont, tenyésztetni a' jó erkölcsöket, virágoztatni a' hasznos ismérteket, tudományokat, mesterségeket, művészeteket, gyomlálni a' balvélekedéseket, tévelygéseket. Szerencsés társaság 's nemzet az, mellynél a' törvények a' maguk erejökben 's határookban megvagnak: ott az elnyomatott talál pártolást; ott nem merik a' gonoszok fejöket nyilván felemelni; csak az a' nagy, az a' védelemre méltó, ki hasznos tagja az egésznek, ellenben kicsiny és

tekintetet nem érdemlő, ki nemzete' közérdekei 's törvényei ellen cselekedett, ha kincshalom között ül 's fényes polczról néz is alá; ott minden szabad, mi nem káros, ellenben minden tilos, mi ártalmas; ott a' tagok' mellét a' megvesztegetők előtt árthatatlan mellvas fedi 's az igazságot semmi árun sem el nem adják, sem meg nem gyengítik; ott választotta lakását a' közbátorság, melly létszere, mindennek valami csak széppé teheti az emberi életet.

Igen nagy segédeszközt találunk a' közbátorság' ügyére nézve a' vallásban és az erkölcsiségben is. Mint már megemlíttetett pártolja a' közbátorság' a' vallást és jó erkölcsöket 's teszi ezt nyomós okoknál fogva, teszi különösen azért: mert ezek is visszahatnak rája, közczélra törekednek véle. Olyan ez a' visszahatás mint költsön visszafizetés. Vallásosság és erkölcsőség könnyítik a' törvények' munkáját 's midőn egy fentebbi világra vetnek figyelmet, 's ennek fejében növesztik a' szépet és jót, a' földi világgal is jóttesznek: mert itt is szerencsésb előmenetelők 's példájuk buzdítóbb, jobbítóbb. Minél inkább el van terjedve valamelly országban a' vallásosság és erkölcsiség annál nagyobb benne a' birtokbeli közbátorság, megjegyvezvén itt azonban azt, hogy tiszta és benső legyen ez, józan valláshoz méltó elvekkel birjon 's ne ábrándozást, hanem igaz és helyes tanításokat és jóban munkás erkölcsiséget terjeszzen. Vallás és erkölcsiség vetik az emberszeretetnek áldott magvait, mellyek által az indulatok határok közé szorítatnak; mély lealacsonodásnak tartatik a' hazafi', sőt idegen embertárs' vagyonának is megsértése; becsületre 's lelkiisméretre féltékeny lesz az ember; benne egy hatalmas erő létezik, melly érzékennyé teszi a' törvénytelenéget, a' vétek

iránt; egy bizonyos egyenességre szoktatja, melly cselkedeteit 's gondolkozása módját vezeti; egy nagy példányt tart előtte, melly felé közelgetni kötelesnek tartja magát; a' testiség' durva mázza, melly olly sok rosszaknak eszköze, lehull róla; vonszódásból, nemesült érzéssel és képzeletekkel közelít nemzetbéli rokонтársához, annak javát a' magáéval öszvefűggésben lenni ismeri, hibájit, gyengeségeit eltűri 's megbocsát neki szelíden, ha tévedve megbántá vagy megkárosítá. Illyen tagjainál tenyészik a' nemzetnek az erény, melly áldozatokban él; az igazság, melly köznyugalmat szerez; a' józan ítélet a' vétkes ellen, mellyet nem keménység, hanem sajnálkozás és szeretet kísér. Akár hova fordítsuk is figyelmünket egyben hatósabb támosztát és eszközét a' közbátorságnak fel nem találhatjuk, mint ezekben. Vallás és erkölcsiség tulajdonképen minden embert illet, mint közbátorság, törvényesség és igazság. Nem lehet azt mondani, hogy ezek csak a' köznépet illetnék: mert ez képtelenség 's csufolása a' legjóltevőbb érzéseknek 's emberhez legméltóbb gondolatoknak. Megfossza e' magát a' nagyobb rangu tőlük? Hiszen ekkor a' szegénynek sorsa, ki pedig általa sokszor megvettetik, nálánál sokkal nemesb 's érdemesb. Vallás és erkölcsiség ellen csak az teljes visszaélésekkel, ki vakon nem akar hinni és tenni, világosság pedig nincs elég benne, hogy meggyőződésből hihetne és cselekedhetne. Igen helyesen mondja erre nézve Verulami Baco, de augmentis scientiarum írt munkájában: „*leviores in philosophia haustus avocant a Deo, pleniores ad Deum reducunt.*“ Melly országban a' vallás iránti buzgóság és erkölcsiség megromlottak, lehetetlen ott a' közbátorságot fenntartani és megőrizni, bár akármilly eszközökkel is. A'

népforrongás 's tömegben felkelés abban az országban megy csak véghez, mellyben ezek meggyengültek, mint bizonyítja több szerencsétlen országok' példájuk, mellyekben az említett fogyatkozás miatt senkinek többé sem vagyon sem életembéli bátorsága nem volt.

Nem kevesse segítik elő és tökéletesítik a' közbátorságot, a' tudományok, mesterségek, művészetek, és általános szorgalom is, mellyeket ez gyámolít és nevel. Ezek is mint a' vallás és erkölcsiség a' kölcsönt u'sorával fizetik vissza. Mindennek csekély szokott lenni kezdete. E' sorsa a' közbátorságnak is minden ébredező 's magát rendbeszedni, öszveszerkeztetni törekedő nemzetnél. Ez magának mindeneknek előtte törvényeket szab, olyanokat, mellyek megfeleljenek álláspontjának, mellyen vagyon. Ezeknek hatalmukkal ellenszegül a' véteknek, melly a' közbátorságot fenyegeti; serdül azonban és törvényei között némellyeket jelen állapotjához és szükségeihez alkalmaz, tudományok, művészetek, mesterségek és terjedtebb szorgalom választanak azonban kebelében lakást, mellyeket törvényei pártfogolnak; ekkor közönségesb kezd lenni a' miveltség és becsületérzés és tetemesen nevededik a' közbátorság' állapotja: mert több lesz a' keresetmód, többfelé fordítatik a' figyelem, a' henyeség kevesbül, a' közbátorság' megháborítására kevesebb idő, akarat és alkalom lesz 's így ennek szükségesképen tökéletesedni, erősedni kell. Melly nemzet azt akarja, hogy nála kiki bátorságban birhassa tulajdonát, mutasson útát a' józan miveltségre, pártolja és szeresse a' tudományokat, az ismérteket, művészeteket, mesterségeket és szorgalmat, legyen jutalmazója az érdemnek, hogy az ne gyengüljön, foglalatostkodtasson minél több kezeket 's elméket, — így szerencsé-

sen czélt fog érní. Az országoknak bátorságuk vagy bátortalanságuk, nyugalmaik vagy nyugtalanlásuk annak a' míveltségnek vagy durvaságnak mérlegénél fogva határozatnak, melly bennük vagyon. Mívelt, mesterségeiben, művészetekben és nemzeti szorgalomban virágzó ország soha sem mutat fel annyi gonosztévőket, mint a' durva vagy miveletlen: mert ott nagy részint mindennek meg van a' maga helye; itt ellenben csak igen kevés és az is hiányosan ismeri körét és tisztét, mellyet teljesíteni tartozik.

Végtére eszköze még a' közbátorságnak a' hősi bátorság, vagy a' maga feláldozására, ha a' törvények intenek, parancsolnak és a' közjó fenyegettetik, elszánt készség is. Melly országnak javaival él valaki, annak veszélyeiben és bajában is részt kell vennie; ha a' törvények által védelmeztetik, néki is védelmezni kell azokat. Ezt hozza az igazság és a' kölcsönösség magával. Nem egyedül külső, hanem belső ellenségre is kiterjed ez a' köteleesség. Honunkban sokszor fele rossz sem történnék, ha a' lakosok akarrattal és elszánt bátorsággal bírnának, olyan egyes vagy kiseded társaságból álló gonoszok ellen, kik a' bátorságot főmértékben háborgatják 's végre megszaporodva, megerősödvé 's vakmerőbbekké tétetve, több megyéket nyugtalanítanak 's tetemes költséget okoznak és katonai erőnek is nem kis dolgot adnak. Hol az ország' lakosi között hanyagság és gyávaság nem uralkodik, hanem az illy rossznak gyökeres utálatása meg van, kivettetnek illy gonoszok, mint a' nemzetre nézve holttagok, a' nemzet' nagy tengeréből. Hősi személyes bátorság és ügyesség nagy részben támogatja akármelley népnek is közbátorságát mind külső, mind belső megtámadások ellen. Örökre igazak maradnak Curtius-

nák e' szavai: „nihil tam, alte natura constituit, quo virtus non possit eniti, nihilque tam insuperabili vallo natura praeclusit, quod non penetret audacia, cui aliqua conandi spes relinquatur.“

Hátra van még, hogy szóljak más mellékes eszközeiről is a' közbátorságnak, mellyek jószi-
vűség és tudományos ész, által díszlenek, tud-
niillik: az| intézetekről, mellyek jótékony vagy
jóltevő intézeteknek méltán|neveztethek. Át-
taljában ilyenek minden intézetek, mellyek akár-
melly jó és hasznos czél végett állítottak fel: il-
lyenek szorosán véve minden tudományos, mű-
vészeti, mesterségi, kereskedési 's gazdasági 's
t. e. f. intézetek, mennyire a' nemzet' kebelében
azt terjesztik, ápolják, biztosítják, tökéletesí-
tik, mi ezt minden tekintetben nagyobbá, la-
talmasabbá, tekintetesebbé, virágzóbbá teszi. Kü-
lönösen azonban vagynak mások is minden vi-
rágzó tartományokban 's örömmel legyen említ-
ve, lábra állanak nálunk is kicsinyenként, vagy
résztint már lábra is állottak, mellyek a' szenvedő
emberiségnek ügyét gyámolítják 's azt eltűr-
hetőbbé teszik. ilyenek a' tűz, e' veszedelmes,
korlátaiból kitört elementom által okozott kár-
mentesítő; a' takarékoságítár, a' gyám, az öz-
vegyi, a' jégeső elverési, a' vakok, tébolodottak
's hibás testalkatúak, süketnémák számokra fel-
állított 's több más itézetek; ilyenek a' jótékony
asszonyi kegyes egyesületek, a' betegházak; sőt
ilyenek a' társaságtárok (Casinók) 's akármi né-
ven lévő társaságok is, ha az ország, a' hazaja-
va van hennök czélul kitűzve. Minden egyes
szenvedés és kárvallás a' nemzeté: mert mind
az, ki magát egy társaság' törvényei, rendsza-
bályai alatt egyesíté, rokon, sorsos; szoros igaz-
sággal véve nem [vetkeztet-ki e' helyzetből sem

külön nemzetiség, sem különvallás, sem különbözö világi sors. Nem veheti tehát egy lelkes, nemes nemzet hidegen, ha tagjai itt is, ott is siránkoznak és jajgatnak, nem veheti hanyagon, ha a' sorsa által sujtolt, midőn sok más ezerek, sőt milliók bőségben élnek, éhen, mezítelen, gyámolítás, segedelem nélkül elvesz; nem veheti hanyagon, ha a' különben a' társaságban zavart, megkeseredést eszközlő tébolodottak és hibás testalkatúak szélel futkosnak, fetrengnek és kárt tesznek; nem nézheti megindulás nélkül, ha a' szerencsétlen kártvallottak, kik nem önhibájuk, hanem vígyázatlanság vagy más esettal lettek szerencsétlenné, segedelmet esengve keresnek, de nem találhatnak; nem érezheti magát kellemes állapotban, ha szegényei kínosan, roncsolt, hibás tagokkal faluról falura, házról házra járnak 's kínos jövésben menésben tellvén-el idejök, részint dologtalansághoz szoknak, 's mit megtehetnének sem teszik-meg, részint megromlanak 's szemtelenek lesznek 's kielégíthetetlenek kérésökben, vagy lopnak, vagy részegen itt 's ott fetrengnek. Soprony megye az illy koldulást, faluról-falura járást eltiltá 's minden helység tartozik maga, kebelében lévő szegényeit eltartani, mi csak abból a' tekintetből is igen jó, hogy minden helység maga tudja legjobban, ki érdemes a' segedelemre: mert az előbbi mód mellett gyakorta megtörtént, hogy olyanok is koldútlak, kik vagy nem szorultak rája, vagy ép és egészséges testalkatjuk lévén is, a' közönseget csalva, henyén náluknál gyengébbektől kívántak maguk részökre segedelmeztetni.

Némellyek, kik ez értekezést fogják olvasni, elhiszem azt fogják mondani, hogy az a' közbátorság, mellyről szólok, sehol sem létezik 's nem is létezhet. Átallátom én ezt: mert külön-

félék a' természetek 's tudom, hogy emberi törekedésben 's munkában kivétel nélküli tökélyesség nincsen, nem lehet. De nem az é legszebb rendeltetésünk, hogy mindig tisztuljunk, mindig tökéletesedjünk? Ennek célja sokat, végtelenül sokat hágy még reménylenünk és tennünk. Mit ér egy egész nemzet előrehaladás nélkül? Ennek pedig méltóbb tárgya nem lehet, mint a' közbátorság. Csak akarni, szívesen akarni kell az egészben minden egyesnek 's nem lesz a' tökélyesbszerű közbátorság álmódoszás, lehetlenség. Lelkes, nemzeti közakarattal melletttűnnek az akadályok, a' nehézségek szétoszolnak, a' gonoszság nyugtalanító terveit, mint kivihetetleneket abban fogja hagyni, 's a' testhez simulni. Csak példák elnézések, hanyagság, gyávaság, nemtelen félelem győzessenek egyszer meg, aztán minden könnyebben fog menni. Használtassanak főképen és becsültessenek az eszközök: mert az, ki célt akar érni, ne felejtse el használni az eszközöket.

Másoknak lehetne még az az ellenvetésök is, hogy igen vékonyra van fonva a' közbátorság' fonala, midőn egy szerencsétlen hibás, vagy koldus is említve van, holott a' közbátorság szó csak az általános országot, nemzetet, alkotmányt, függetlenséget illeti. Itt azt kell mondanom, mit már fenntebb-is fejtegettem, hogy az egész' bátorsága, a' szorosán vett közbátorság, az egyesek' bátorságán alapul 's nincs ott minden egyesekkel egyenlően közös bátorság, hol egyeseknek jogai, igazai nem őriztetnek. Hasonlítom a' nemzetet egy lánczhoz, mellyben ha némelly szemek elgyengülvén megváván, nem igazítanak-ki, elszakadoz 's tökéletes egysége többé nincsen, hasonlítom egy emberi vagy akár-melley állatitesthez, mellyben ha a' tagok közül némellyek betegeskednek vagy megsebesítvék 's

annak idejében czélszeres orvoslás nem nyujtatik számukra, a test jólléte hanyatlani fog.

Az óriási serdületben lévő ifju világrész, Amerika példát nyujt arra, hogyan kelljen a megromlottakat kimélni 's őket vétségekért mindjárt az élők sorukból ki nem vágván hasznos munkásságra szoktatni 's megjobbítani; francz-hon azt hányja veti elméjében; hogyan törölje-el a halálos büntetéseket 's hogyan korlátozza a honi vérfolyást. Mind ketten nemes czélt tűztek ki magoknak, feltéve, hogy a' rosz is megjobbulható, ha idő és alkalom adatik néki a' jobbulásra. Amott már a' gonosztvők' életök is bátorságosítva van; itt munkába volt véve. A' nemzettestben, minden józanabb elveknél fogva egy ember sem megvetendő: mert az egésznek egészítő része 's minél többek az egyes erők, annál uagyobb lesz az erők tömege; annál kimozdíthatlanabbul áll a' test; annál inkább kikerül az ember mindenre; annál több lesz az ipar 's nem fog szükség lenni arra, hogy azt a' helyet mellyet hasznossá, fényessé csak érdemes, lelkes, jó szívű 's erkölesű tagok tehetnék, érdemetlenek, henyék, megromlott szívűek 's lelkűek 's tudatlanok, ügyetlenek foglalják-el a' nemzetnek igen nagy kárára.

Hazafiúi foházkodásom mindig ez fog lenni 's maradni: legyen közbátorság a' honban; védessenek 's féltessenek mindennek személyválogatás nélkül, a' méltó joggal övéi; ne legyen olly kicsiny, olly alacsony, ki tekintetbe nem vétetnék, hogy a' gondosan őrizett egyesek' bátorságából egy tökéletesb nemű közbátorság 's egy megingathatatlan alapu nagy haza virágozzék fel!!!

Kiss József.

5.

A' Holt tenger.

§. 1. Azon fontos tárgyak között, mellyek olly számosan vagynak a' szent írásban, és világtudományos tekintetben is közelről érdekelnek bennünket, méltó helyet foglal a' *Holt tenger*. Esmerték ugyan ezt a' szent írókon kívül a' Görögök és Rómaiak is, 's könyveikben becses jegyzéseket adtak által nekünk; megvizsgálták az újabb időkben több figyelmes útazók is, 's ennél fogva nem kevés az, a' mit róla tudhatunk: mivel azonban a' török nem enged e' tengeren hajózást, alkalmasiut még homályban vagyon sok nevezetesség, a' mit abból, hihető, csak hajózás által lehetséges kibontani. De; kivévén a' St. Sabai Dániel nevezetű Apátot, e' korig senki még csak szárazon sem járta körül egészen. Ha a' Szultán elfogadta volna azt a' 350 milliom piasztert, a' mit Báró Rotschild minden kamat nélkül kölcsönben ajánlott, csak hogy a' Jéruzsálemen és egész szent földön való szabad uralkodás neki engedtessek: talán rövid időn egyebek közt e' tengernek is bővebb, 's egyben másban bizonyosabb esméretére fogtunk volna szert tehetni. Most e' szép reménnyel a' jövendő világ kecsegtesse magát; én a' régibb 's újabb észrevételek szerint körülményesen kidolgozva fogom e' vizet előterjeszteni.

§. 2. A' holt tenger, hajdan Palaestinának, most az Ásiai Török ország' tava Syriában, a' Damaski pasalikban, fekszik az éjszaki szélességnek $30^{\circ} 41'$ és $31^{\circ} 39'$, a' keleti hosszúságnak pedig $53^{\circ} 26'$ — $55'$ alatt. Éjszaki csúcса Brocard szerint, ki Palaestinának helyiratát ad-

ta, Jerikótól 15 ezer lépésnyire távozik. Nyugoti hosszát magas hegyek szegik be, még magasabbak a' keletit; csak éjszaknyugot felé terjed előtte rónaság, de kiégett földét hamu fedi, és vidéke általában kietlen, 's tekintete szomorú.

§. 3. Neve a' szent írásban *Tenger*, noha tulajdonképen nem egyéb, csak száraz földi tó, látható közösülés nélkül a' tengerrel. De a' zsidók minden összetódult sok vizet Tengernek szoktak nevezni; még a' templomi nagy kádnak is, mivel sok fért bele, *Réztenger* nevezetet adtak. Különösen pedig ugyan a' szent írásban majd *Sós tengernek* majd *Pusztá 's lapály tengernek*; majd mivel Judaeának keleti határa volt, *Keleti tengernek* mondatik, a' mint nevezi Hieronymus is *in Ezech. 47: 8. Melső tengernek*: azon közép tengerrel ellenlétben neveztetett, melly *Éátsó* nevet kapott. Az idegenek, mint *Plinius, Solinus, Stephanus, Asphaltitesnek*, enyves tónak, nevezték; 's azon értelemben nevezte *Ben Gorion* is *התמר אגם Chemar*, vagy enyv' tavának. *Galenus Sodomai tónak*, *Hesychius Veres tengernek*, *ἑρυθρα θαλασσα*. Mostan leginkább *Holt tenger, Mare mortuum* név alatt esmeretes, 's így nevezte már *Justinus, Pausanias, Hyeronymus*. Mind éjszaki, mind déli vége, nyelvhez való hasonlításáért, a' *Tenger' nyelvének* mondatik.

§. 4. Nagyságáról *Tacitus* általában mondja „lacus immenso ambitu.“ Már *Plinius* l. 5. c. 16, határozottan szól, hogy hossza éjszakról délre 100 ezer lépésnél, legnagyobb szélessége 25 ezernél több, a' legkisebb 6000. *Diodorus* pedig l. 19. c. 98, hosszát 500, szélességét mintegy 60 stadiumnyira teszi. *Josephus* ellenben *de Bello* l. 4. c. 27, hosszúságát 580, szélességét 150 stadiumnyira számítja. Szint illy különbözők az

újabb mérések is; hosszát teszik 12—14, szélességét pedig a' hol legszélesebb 4, másutt 2 's 3 mértföldnyire határozzák. Általában a' mi Bala-tonunkkal egykora, mellynek hossza szinte 12, és szélessége 2, vagy több mértföld is. *Fejér-Hübner Lexicon*a legalább 3—4 mértföldre teszi szélességét.

5. §. Származását a' szent írás úgy adja elő, mint isteni büntetés' következetét; de ujjal mutat arra is, hogy az ottani földnek minősége hozta fel a' tengert. Móses szerént a' Jordánnak minden térmezeje vízzel bővelkedett, nevezetesen az a' *Siddim' völgye*, mellyben már a' tó fekszik, 's vízre nézve Egyiptomhoz hasonlított, és *Zvarnak*, a' tenger déli nyelvénél egy városkának egész környékével együtt kies volt, mint teremteskor az Eden; 's egyszersmind gazdagon termő föld, *Exek.* 16: 49. Igen alkalmas volt tehát baromtartásra ez a' völgy, 's azért költözött ide Lót, nevezetesen Sodomába, mikor Bethel és Ain között (későbbben a' Benjámintribusában) Ábrahámától elvált, miután barmaik annyira megszaporođtak, hogy ott a' hely szűk kezd vala lenni, 's már versengések történtek a' két fél' pásztorai között. Sok volt az egész völgyben a' szurkos, gyantás, enyves verem, vagy is kut, a' mi most is elég találtatik a' keleti partokon; 's a' vigyázatlanok bele eshettek mint Sodoma és Gómora' királyjai, midőn a' Chedorlaomerrel tartott 's elvesztett ütközetből megszaladtak. Későbbben annak a' völgynek lakosai szörnyen elgonoszodtak, 's undok bűneiket, nevezetesen a' fertelmes Sodomiat, a' boszús ég tovább nem nézhette. Kénköves tűz hullott tehát alá, 's felgyúladt és égett az egész völgy, 's a' sűrű füst úgy szálott fel, mint valamely kemenczének füstö, mint az ezt látó Ábrahám-

ról írta Móses, 1 *Mós. XIX.* E' miatt a' kies Sid-
dim városaival, 's minden lakosával elsülyedt,
és helyébe lépett a' zordon Holt tenger. A' *Böl-
csesség könyve*, X: 6, öt városról emlékezik,
melly *Jordán' pentapolisának* mondatott; de
csak négy sülyedt el, *Sodoma* tudniillik, *Gomo-
ra*, *Adama* és *Seboim*, 5 *Mos* 29: 23; az ötö-
dik az a' *Bela* lett volna, melly már Moses' ide-
jében *Zvarnak*, a' 70 Görög fordítók által *Σηωρ-
nak*, Hieronymustól *Salissának* is neveztetett,
's a' hova kívánt Lót a' veszély elől futni, miért
Bela mellett a' föld' sülyedése meg is szünt, és
a' Holt tengernek déli nyelve ugyan csak ott va-
gyon. Egyedül Lót maradt meg, és az ő két
leánya; mert ezek a' Sodomát elvesztő angyal-
ok' intésére a' sülyedés előtt hajnalkor Zoarba
szaladtak. Lót felesége is megindult, de még a'
haláltól még sem menekedhetett, mivel az angyal'
világos parancsának ellenére visszanezett Sodo-
mára mentében, és nyomon sóbálvánnyá változott.

6. §. Történt e' nagy sülyedés Calvisius
számvetése szerint 390-ben az özönvíz után, mi-
dön Ábrahám 99 esztendő volt. És reggel, min-
gyárt nap' kelte után történt. Kitetszik ez, mi-
vel Lótnak már hajnalban indulnia kellett, ép-
pen naphasadtal érkezett Zoarba, a' hova míg
nem ért, addig az angyal nem tehette teljessé a'
romlást, de azután nem késett, mert mielőtt Lót
helyére juthatna, elkezdődött az égés. Ugyan is
Lót' feleségének sóbálvánnyá változását úgy akar-
nám érteni, hogy a' mint ez asszony visszatekin-
tett, 's az égő városok és völgy' borzasztó te-
kintetét meglátta, elámult ámulásban megmere-
vült, és sóbálványként állott, 's míg ott így idő-
zött, a' közveszély, az emésztő kénkő eső őt is
utól érte 's megölte. Vagynak azonban azt víta-
tók, hogy ez asszony valóan sóvá lett, mivel

a' sóval vegyült kénkö úgy általjarta testét, hogy igazán, mineráli, vagy inkább meteori sóvá változott; ha nem, legalább gyantás, sós és köves kéreggel vonatott be az egész teste. Millyen alakzatban? 's álló természetben e? nem bizonyos; mint az sem, hogy ha így történt, meddig állhatott fen az a' sóbálvány? Általában szólva, sokáig; mert a' rothadást a' só gátolja, 's erre különösen a' Sodomai sónak igen hathatós erőt tulajdonítanak. A' *Bölcsesség könyve*' írójának idejében állott, X: 7. De állott későbbben is, Kriszt. szül. után legalább az első században, mikor tudni illik az a' *Josephus* élt, ki ennek még akkori fenállását *Antiquitásában* hirdette, 's ugyan akkor azon bálvány két ezredeknél századokkal számlált többet. Fenállását némelly későbbi utazók is igenlették ugyan, hanem a' leghitelesebbek ellenkezőt bizonyítanak, azt mondván, hogy az ottani földnép vagy éppen semmi sóbálványról sem tud, vagy pedig álnokúl olyan hegyek közé igazít, hova rablók, kigyók, és egyéb vadállatok miatt felette veszélyes a' torkolat. Legbizonyosabb az, hogy már régen elveszett. *Van der Hart* és *Jenischen* pedig szinte költemények közé számlálják. De még egyszer arra visszatérek, hogy a' Siddim' süllyedése valóan reggel történt. A' felmenő nagy füstöt ugyan is akkor látta meg Ábrahám, mikor reggel felkelt, és sátorából azon helyre ment, hol elebbi este a' Sodomá' vesztésére menő angyalokkal szemben volt. Legyen itt még az is megjegyvezve, hogy a' süllyedés azon reggel történt, mellynek hajnalán Lót Sodomából kiment, *Luk. XVII: 29.* Más, már felebb említett Görög 's Római írók is megegyeznek abban, hogy e' tó földindulás miatt történt süllyedésből származott. *Strabo* nevezetesen az elsüllyedtt városokat 13-ra teszi. Talán

a' Móses által említett négyen felül a' többi olyan kisebb város, melly ama' négy alá tartozott, 's mindnyája között anyaváros Sodoma: és talán Sodomának leányjain *Ezekielnél XVI. 48.*, ezen kisebb városokat szükséges érteni. Csak ugyan *Stephanus Chorographus* mondja, hogy Sodoma feje volt az enyves tengerben elsüllyedt tíz városnak. *Troilo* és *Arvieux* a' parttól nem messze darab falakat és dült oszlopokat láttak, de úgy el vagynak égve, hogy a' lukacsos tájtékkőhöz (pumex, Bimstein) hasonlók. Leginkább apadáskor látszanak ki éjszaknyugot felé fel egynehány lábnyira. Természet szerint ezeket az elsüllyedt városok egyike' romjainak tartják.

7. §. Némellyek csuda nélkül fejtegették e' tó' származását. Tudva van ugyan is, hogy a' Sid-dim' völgyében bőven volt a' gyantás szurok, vagy is zsidóenyv, *ασφαλτης, bitumen, Judenpech*, sok volt az ugy nevezett gyantás kut. E' kutakból kénköves gőzök szálltak fel, 's villám által meggyújtván, kénköves tűzesőben hulltak le, 's tőlök a' kutak is felgyúladtak. Erre az egész völgy alatt rejtelkedő gyanta lángot kapott, melly egyedül tartotta fen a' földkérget azon sok víz felett, mit a' Jordán özönvíz oltá öntött oda, 's nem valamellyik tengerbe. Valóan ez a' *Phiala* tavából eredő folyam a' kutfejétől is egész 4 órányira, vagy mintegy 120 stadiumnyira foly a' föld alatt, és csak *Paneos* városánál jó elő, a' mint *Josephus* tudósít *de Bello l. 3. c. 35.* Beszakadt tehát a' kiégett egész völgy, 's az elébbi száraz' helyén előrohant a' víz. — Mások ismét úgy vélekednek, hogy mielőtt a' tó származott volna, a' Jordán végig folyott e' völgyön, és hihetően az Arab tengerbe öntötte magát. Hanem valami ok, alkalmasint földindulás miatt, a' minek Palaestina mindég ki volt téve, az ot-tani

tani városok összedúlván, omladékaik közt a' Jordán elakadt, és a' mostani tengert csinálta. — Azt is mondják, hogy a' Jordán azon nagy hegyek miatt nem mehetett tovább, a' mik a' Siddimet keletről és nyugotról kerítik, 's tóvá azután úgy gyült ottan öszve. — Valamelly tűzokádó' kitörésének is tulajdonítják a' völgy' sülyedését; sőt beszakadt vulkánnak vélik éppen a' tót magát.

8. §. E' tó vizét több folyók táplálják. Legnagyobb a' néhol 40 lépésnyi széles, és ember magasságnyi mély *Jordán* melly a' tónak éppen éjszaki nyelvébe szakad. Keletről az *Arnon* foly bele, és lejjebb a' *Zared*. Déli nyelvével egyesül a' *Safia*, nyugotról pedig a' *Kidron* neveli. De bár ennyi vizet fogad is magába, ki csak egy kis folyót sem bocsát. Ezért azt tartják, hogy felesleges vizét vagy csupa gőzölgés fogyasztja, vagy a' szomszéd Arab homok nyeli el, vagy földalatti csatornák vezetik másfelé.

9. §. A' Holt tenger' vize különbözik más tavakéitól, mint már *Pausanius* megjegyzette *Eliacor* 1. c. 7. mare autem mortuum diversam a ceteris aquis naturam habet. A' szent írásban különösen *Sós tengernek* azért neveztetik, mert szertelen sok sóval van a' vize megtömve. Legújabbán *Palaestina, in historisch-geographisch-statistischen Umrissen nach älteren und neueren Reisebeschreibungen gezeichnet, Carlsruhe und Freiburg, 1830*, mondja, hogy chemiai vizgálatok e' víznek 100 fontjában 41 font és 6 uncia sót találtak, különösen 6 font 's 4 uncia közönséges, és 38 font 's 2 uncia földdel vegyült sót. Tehát a' legsósabb tengervíznél ötszörte sósabb. A' Földközi tengerből csak 2 lat só van egy fontban közvélemény szerint, és így 100 fontban 6—7 fontnál nem több. Melly nagy különbség! *Gale-Tud. Gyűjt. V. Köt. 1837.* 6

nus írja, *simpl. medicamentor. l. 4. c. 20*, hogy e' tónak a' felette sok só miatt megvastagodott vízében a' bele vetett idegen só már fel nem olvadhat; ha valaki magát megbuktatja benne, azonnal mintegy behintetik sóval; de akármi állati, növényi vagy ásványi test essék is bele, mingyárt sókéreggel borítatik be. A' bő só cselekszi, hogy az e' tóban ferdők éles fájdalmat éreznek megsértett bőrök' tájain, és testökön olyan olajos var támad, a' mit akármiként mossanak, le nem dörgölhetni; némellyeken a' ferdés után egynehány napig foszlik le darabonként a' bőr. Szinte nagy sossága, 's azért egészségtelen volta miatt sem hal, sem egyéb állat nem élhet e' tóban. A' Jordán ugyan igen halas, de annak édes vizéből e' sósba csak egy sem jó ki önként, a' folyam' árjától oda vettettek pedig mingyárt megdöglenek. Még a' partokon sem találni csigákat. E' néptelenségét már *Tacitus* tudta: *neque pisces* ugy mond, aut *svetas aquis volucres patitur*; és *Solinus*: *animal non habet*; valamint *Hieronymus*: *mare mortuum, in quo nihil poterat esse vitale*. Ezért is neveztetett *Sós tengernek*; mivel a' zsidók mindent, a' mi terméketlen, sósnak mondtak, — és talán a' Magyar *sorány* is a' sóból var *Holt tenger* nevet is szintén azon puszta voltaért kapott: melly közértelemtől azonban *Justinus* eltávozik, midőn e' tengert mozdulatlan merevedtségéért véli *Holtnak* neveztetni: *propter aquae immobilitatem mortuum mare dicitur, nam neque ventis movetur, resistente turbinibus bitumine, quo aqua omnis stagnatur*.

10. §. Vize illy nagy sóssága miatt igen nehéz is, 's minden vizek között a' legnagyobb terhet ez bírja el. *Galen* annyival tartja nehezebbnek a' tenger' vizénél, mennyivel ez nehezebb a' folyóénál. Valamint a' tengerek, mond ó,

sokkal terhesebb hajókat bírnak el, mint sem a' folyamok, azonképen sokkal többet bír el a' Holt tenger minden egyéb tengernél. A' víznek ezen nagy nehézsége okozza, hogy, a' mint írta régen *Tacitus* „incertum unde, superjecta ut solida feruntur, periti, imperitique nandi perinde attolluntur,“ *Plinius* „nullum corpus animalium recipit, tauri camelique fluitant,“ *Solinus* „nihil in eum mergi potest,“ 's *Galenus*: újabban pedig *Schav*, *Thompson*, *Pocock*'s más utazók közelebről vizsgálódva tapasztalták, és már mostan közönségesen hiszik, — sem élő állat, sem egyéb akármilyen nehéz jószág le nem ülhet benne, 's kivét minden holt testet magából. Tökéletesen meg van tehát czáfolyva *Justinus*, és az újabb időben *Thevetus András*, kik a' Holt tengerben való elmerülést állították. Mert *Justinus* ezt írta felőle, l. 36. c. 3, neque navigationis patiens est, quoniam omnia vita carentia in profundum merguntur, nec materiam ullam sustinet, nisi quae alumine illinatur, csak az nem últ le benne, a' mi timsóval meg volt kenve. *Thevetus* pedig azt beszéli, in *Cosmogr. Gall.* hogy látta midőn némelly Arabok egy szamarat a' Holt tengerbe taszítottak, 's mingyárt elmerült nyergestől, és soha sem is jött elő. — Éppen vizének ezen nehézsége miatt olyan könnyű benne az úzás, még a' különben uszni nem tudónak is, mert csak nem úgy fekszik rajta, mint a' száraz földön. Akarva sem merülhet fenekére az ember, a' mint *Galen* állítja, ha bár keze 's lába vagyoni is kötözve.

11. §. Másik nevezetesség e' tóban a' gyanús szurok, vagy is zsidóenyv, 's ettől kapta *Asphaltitis* nevét. Felőle mondja *Solinus*: Asphaltites gignit bitumen; *Tacitus*: certo anni tempore bitumen egerit, cujus legendi usum, ut cae-

teras artes, experientia docuit; *Justinus*: bitumine, quo aqua omnis stagnatur; *Plinius*: Asphaltites nihil praeter bitumen gignit, unde et nomen, és *Hieronymus*: mare — quod Graece λιμνη ασφαλτου, id est stagnum bituminis vocatur. Ugyan csak ebben terem a' legjobb zsidóenyv, melly tajtékként uszkál a' víz' színén, és puha, hanem a' szelektől partra tolattatván, ottan megsűrűdik, keményedik, 's igen ragadósá lesz, és ha meggyujtatik, nagy bűdösséget okoz. Hasonlít a' szurokhoz, de keményebb és fénylőbb; színe is *Plinius*, *Tacitus*, *Josephus*' állítása szerint fekete; ellenben *Avicenna*'s *Dioscorides* azt mondja, hogy veres, és ezért nevezhette *Hesychius* ezt a' tengert veresnek, ερυθρα θαλασσα. Mostan ezt a' szurokenyvet hajókenésre használják; de régenten, *Strabo* szerint, az emberi holt test' fentartására is éltek vele, mert képes azt mumiává tenni. — A' tó' savat sem hagyják haszontalan veszni. Ugyan is az alacsonyabb partokba sok gödröket vájnak, 's midőn tavasszal a' megáradt Jordán a' tavat is feldagasztja, beléjük szívároga a' víz, és ott kipárologván, két ujjnyi vastag sóhéj is marad fén, a' mi megtisztítva használtatik azután az egész vidéken. Csak hogy ez a' só kesernyés, mert a' víz maga is nagyon keserű, mare amarissimum *Hieronymus*nál. Ezért ize undorító, de színe tiszta, soha sem iszapos, noha setétes, ater suapte natura liquor, a' mint írja *Tacitus*.

12. A' tó közepén gyakran felforró víz fenekei meleg forrásokat gyanítat. Valamint akkor igen régen, mikor a' *Bölcsesség*' könyve X 7, iratott, még mind egyre füstölgött ez a' föld: szintúgy korunkban is füst és gőzfelhő szokott a' tóból kitörni, kénköves, és bűdös, és fojtó. Ezért *Tacitus*nak gravitate odoris accolis pesti-

fer. Azt az ó véleményt, mintha minden madár, melly e' tó felett repül, dögölve hullana le, *Maunderell* újabb útnak ellenkező tapasztalása megczáfolta; ezzel még is nem állítván azt, hogy meg nem döglenének, mellyeket a' kitörő fojtó gőzök reptőkben elérnek. Részt a' súnak, részt pedig ennek a' dögletes gőznek tulajdonítják az egész tó körüli terméketlenséget, a' mi olly nagy, hogy sem fát, sem bokrot, sem füvet nem találni másutt, hanem csupán Jerikónál, ottan is csak azért, mivel a' kertek, mint egy Jerusálemi patriarcha vallja, *Eliseus'* kutjából öntöztetnek, 2 *Kör.* 2: 19—22. Egyedül a' keleti partoknál nő valami kevés nád. Hanem híresek voltak régenten az ugy nevezett Sodomai almák, a' miknek e' tó' partjain, leginkább a' nyugotiakon, apró tüskés bokrokon kellett volna teremniök; külsőképen ugyan pirosak, de belsejök csupa hamu, 's azért nem is megehető. Azonban az újabb útnak közül illyen almákat egy sem látott, sőt csak valamit teremhető bokrocskát sem; *Thompson* azért azt hiszi, hogy a' sodomai almák egyedül babonás képzelődésnek voltak gyümölcsei, ambár *Bölcs.* X: 7, említ e' tó körül ollyan fákat, mellyeknek gyümölcseik soha sem juthattak érsre. Ezen almák helyett bizonyos kövek találtak a' partokon, miket oda szinte a' tó hány ki, 's éghető lévén, az Arabok által tüzelésre fordítanak. De még más lágú és metszhető fekete kövek is találtak ugyan ott, belőlök keresztet csinálnak, és a' szarándokoknak eladják. A' tűzben nagy bűdösséggel olvadnak el.

13. §. Végre a' Siddim' völgyében elsüllyedt városok' fekvéséről is legyen itten egy két szó. Ezt a' földabroszokon nem egyképen találni; majd Sodoma esik legjobban éjszakra, és

Zeboim délre, majd Zeboim legfelebb, és legalul Gomora 'sa't. *Cellarius: (Notitiae orbis antiqui)* imígy rakja el; fen Zeboim, alább *Adama*; még lejjebb *Gomora*, 's legalul *Sodoma*. És hihetően, kivált Sodomára nézve, legjobban. Bizonyos ugyan is, hogy Zvar, a' hova Lót Sodomából futott, a' tenger' deli nyelvénél feküdt; ehhez pedig közel kellett Sodomának lennie, csak annyira, hogy az éltes Lót hajnal óta napbasadtig oda érhetett. Ha Sodomát a' tenger' északi nyelvéhez gondoljuk, ugy Zoartól 12 mértföldnyire vetjük el; de Lót ennyi földet, olly rövid idő alatt, a' mennyi neki jutott, megjárni nem lett volna képes, ha mind a mértföldre csak egy órát számlálunk is, nem többet.

14. §. Lótról, és az elveszett Sodomáról *Mahomet* is több helyeken beszél a' Koránban. Már legutóljára ez álljon itten ugy, a' mint *Al-korani Történetek* című munkámban, melly még kézirat, össze vagyon egy egészbe rakva.

Hit vala Lót Ábrahámnak, 's monda: bizony elmegyek az én népem közül az én uramhoz, oda, a' hova küldeni fog engemet. Adott pedig az Isten neki bölcsességet a' törvényes dolgokban, és tudományt, 's monda: miért cselekesztek ollyan gonoszságot, a' millyent előtettek senki sem mívelt a' világon, jól tudván hogy gonoszság? miért hagyjátok el azt, a' mit asszonyaitokban adott a' ti uratok, 's miért mentek fajtalanul a' férfiakhoz, és elálljátok a' tisztességes embereknek útjokat? miért cselekesztek rosszat gyűléseitekben? Ah, ti nagy gonosztévők vagytok, olyanok, kik a' jó erkölcsnek és tisztességnek határain túl mentek! Nem akarjátok e félni az Istent? Én bizony, mint hűséges követ küldettem hozzátok; féljétek azért az Istent, és engedjétek nekem. Ezért én semmi jutalmat sem

kívánok tőletek, mert az én jutalmam a' világ' uránál vagyon. Nem tudjátok mi következik rátok. — Azok pedig őt hazugsággal vádolták, és semmit sem feleltek, hanem csak azt mondták: hozzád hát ráuk az Istennek büntetését, ha igaz vagy, óh Lót! vagy hallgass el, mert bizony kihajtunk. Monda Lót: én bizony megátkozom a' ti gonoszságtokat. Uram, ments meg engemet házammal együtt attól, a' mit ezek cselekesznek, és ezen rossz emberek ellen segíts meg. De a' nép erre sem felelt, hanem mondának magok között: hányjátok és űzzétek ki Lótot, 's az övéit, a' ti várostokból, mert olyan emberek ezek, kik tisztán tartják magokat, 's nem vesznek részt gonoszságitokban. Akkor az Istennek követői jöttek Lóthoz, és elszomorodva monda nekik: esmeretlen emberek vagytok ti! Gyötrődött pedig az erőszakos gonoszságnak karja miatt, a' mit a' Lakosok megszoktak, 's kezei reszketvén, monda: ah, ez nehéz nap! Mondának az angyalok: ne félj, és ne szomorkodjál; azzal jövünk hozzád, a' miről lakos társaid kételkedtek; 's igazsággal jövünk, mert mi bizony igazak vagyunk. Büntetést hozunk e' városra 's hamar, azért, a' mit gonoszul miveltetek. De tégedet megszabadítunk a' tieddel együtt, kivéven csak a' te öreg feleségedet, mert ő a' büntetésre hátra marad. Éjjel annak okáért éjfélkor költözzél ki háznépeddal, és te hátul menj, hogy senki se tekintsen közületek vissza. Egyenesen oda menjetek, a' hova küldtetek. Mert úgy rendeltetett, hogy midőn korán reggel oda értek, a' többiek elszakasztassanak tőletek. — Ekkor örömmel jöttek a' lakosok Lóthoz, 's erőszakosan tolakodtak hozzá, kívánván tőle a' jövevényeket. Monda nekik Lót: ezek az én vendégeim, annak okáért meg ne gyalázz.

zátok őket, és féljétek az Istent, hogy engemet meg ne szégyenítsetek. Nincs e közöttetek egy értelmes ember is? Felelének: nem megtiltottuk e: hogy éppen senkit se fogadj be szállásra? Monda Lót: íme, óh én népem! itt vannak leányaim; ha már ocsmányul akartok cselekedni, ezek jobban illenek hozzátok, használjátok őket. De azok megmaradtak bolondságok mellett, és felelének: tudod, hogy a' te leányaidd nekünk nem igen tetszenek, és jól tudod mit akarunk. Monda Lót: vajha elég erős volnék ellenetek, vagy, ah, csak valami erős menedékbe vonulhatnék, hogy titeket visszatarthatnálak! Akkor mondanak az angyalok: mi, óh Lót, a' te uradnak követei vagyunk. Menj el azért; mert bizony a' mivel ezek fenyegettének, holnap korán végbe megy. Nincs e már közel a' reggel? A' lakosokat pedig Gábrrielnek kiáltása elűzte a' napnak feljöttéig; mert az ő szemeik eltörültettek, 's a' szemhelyek egyenlőkké lettek az ábrázatnak többi részeivel, és mondaték: kóstoljátok mostan az Isten' fenyegetését, míg nem elkövetkezik korán reggel a' büntetés. Midőn pedig eljött az idő, alászállott a' téglá eső, hullván egyik a' másik után, és a' köveket a' forgó szél szerte széllyel szórta azokra, kiknek fel voltak neveik jegyezve; és Sodoma össze vissza forgattatott, 's mindnyájan elvesztek. Ezek a' városok azon az úton voltak, melly Syriába visz. (*Gelal*, a' *Koran'* magyarázója, e' helyre azt jegyzi, hogy Gábrriel az egész Sodomát felemelte, 's egyet fordítván rajta, levette).

Holéczy Mihály.

6.

Karinthiában a' Magyarok Althofennél és Bleiburnánál.

Ne szégyenljük megvallani magunknak, hogy vitéz Magyaraink a' hős Árpád alatt is vesztek csatákat. A' nemzetek' nyakára hágott Roma sem maradt ütődések nélkül; 's Európának minapi Dictatora, Napoleon; nem Moszkvából kezdett e' sz. Ilonai sirjához hátrálni? De azért még sem lesz idő, melly Roma' 's Napoleon' vitéz szelleméről igazán kételkedni fogna, vagy csak akarna is. Árpád a' nagy hódoltatók, 's nemzete az erős karu bajnokok' sorában mindenkor tisztos helyen fog állani. Ezért a' lelkes *Virág* sem átalotta *Magyar Századaiban* nyilván megvallani, hogy a' *X-dik századnak elején*, még mielőtt a' vezérbuzogányt Árpáddal a' halál letétette volna, *Karinthia, Karniolia, Stiria szenvedett ugyan a' Magyarok által; de ők sem tértek meg nagy kárvallás nélkül.* A' helyre, hol csapások érték örök hírű őseinket, nem mindenkor igazít *Virágunk*; pedig óhajtjuk tudni nem csak azon pontokat, hol büszke visszaemlékezéssel járdalhatunk a' történeti világ előtt, mivel ott hős fénykör folyja körül a' Magyarok nevét; hanem azokat is, hol a' nem mindig egyre mosolygó hadszerencse atyáink' csontjainak öblös sírt ásatott, hogy egyenesen hambaikra hulljanak a' jó fiak' háladatos könyvei. Fát yolunk lebeg ugyan Várna' mezőségén; de még is Mohácsnál mi lehetne ránk nézve gyászosabb? Királyt amott, de emitt Királyt, országot' és szabadságot veszítettünk! Soká nyeltük

a' nagy veszély' gyümölcsét, keserű nedve most is bántja inyünket; 's még is köszönjük, hogy tudjuk, merre termett az a' vadfa, melly nekünk illy rosz eledellel szolgált.

Szenvedett tehát Karinthia általunk; de kárvallás nélkül mi sem mindég térhetünk meg onnan. Két elvesztett csatatérre vezetem az olvasót. — Még a' 902-dik év, melly után Árpád alatt a' hazából nem történt kicsapás, Karinthiába vitte kardjainkat, *Althofen*' síkjain csatáztatott *Eberharddal*, 's a' mezőt elégedetlenül hagyatta el velünk. Eberhard ezen győzedelme után vetette meg azon *St. Veit*' alapját, melly későbbben egész Karinthiának fő városává lett. — *Zoltán* is, a' harczok' szinte tüzes fia, csak nem egész fél századig szorongatta Német szomszédait. Mi fényes diadal volt a' Német Dunánál, midőn a' Magyar sereg azt az őt bekeríteni törekedő hármast Német tábort, melly 4-dik Lajos alatt 907-ben Pannoniát elakarta venni, három nap alatt egymás után eltörülte! Vagy az az Augsburgi verékedés 909-ben, mellyben szinte Lajos bosszút akart a' Magyarokon állani, de olly gonosz sikerrel, hogy felboszontott atyáinkat csak adóval tudta megkérlelni. Még is azonban a' *Bleiburgi* mezőség nem volt nekünk Karinthiában 917-ben kedvező. Ottan is *Eberhard* harczolt ellenünk; de vérzett ő, 's fiai is, *Berengar*, *Eheginhold*, és *Gotthard*, véreikkel festették a' földet.

Midőn *Karinthia zsebkönyben* (1816, 3-dik évi folyamata) a' Karentánok' vitéz szellemének megmutatására őseinken nyert e' két győzedelmét *Mitterdorfer József* említi, megörvendeztet azzal, hogy a' Magyarokat, a' századokon keresztül megöröködött történeti hit' nyomán, kétszer is *Hunnoknak* nevezi. *In eben diesen Ebenen* — tud-

niillik Althofennél, hol Herczeg *Kethumar* a' maga Karentánjaival, a' sokkal erősebb *Rahisiust* Friauli Herczeget, legyőzte a' 8-dik században, — *erlitten die Hunnen im Jahre 902 durch die Kärnthner eine bedeutende Niederlage. Eberhard schlug in demselben Jahr die Hunnen.* Ebből értjük, hogy a' külföldön sem csábított el mindeket ez az új híresztelés, mintha a' Magyaroknak a' Hunnokkal és Avarokkal eredetükre nézve semmi közök sem volna.

Holéczy Mihály.

8.

Kozmologiai eszmélkedés.

Mindenhatóság. Nagy természet. Parányi ember.

A' Mindenhatóság' örök fenségét, dicsőségét a' nagy természet, melly végnélküli tüneményeivel hol egy forma, hol változó alakban a' változhatatlan örök törvényei szerént munkás egy kisdéd alkatú, de halhatatlan lelkű emberi lénynek, szünet nélkül, pompás csodákban hirdeti!

Álmélkodásra, és bel-meggyőződésből a' Mindenhatóság' végnélküli imadására a' nagy természet e' tárgy bájoló méltósága méltán gerjeszti a' parányi emberi lényt.

E' világ, melly szemeink előtt létezik, és mellyet a' többi érzékeink is fel fognak, egy részeskéje a' Mindenható örök teremtésének. Méretetlenül, 's megfoghatatlanul, mint az égi lég, mellynek térciben forognak a' planéták, 's az égi testek, a' láthatóság körül, benn 's felette leng

az erőknek láthatatlan világa. Ebben léteznek a' lények' kezdetei, az elemek; ebből erednek a' természet' mozdulati a' szerint; valamint az emberi lény' munkálati egy láthatatlan lélek' gondolkozásinak következményei. Egy mágnes hatása keresztül tör, keresztül hat egy erős márvány sziklán; úgy hat keresztül most a' felsőbb erők láthatatlan világa a' látható lényeken túl a' nélkül: hogy bennük változást okozna; máskor ismét: valamint a' márvány sziklákon átható mágnesi erő a' kemény, 's erős vasat érdeklí; úgy vonja, 's mozdítja egy felsőbb erő a' testiiséget a' nélkül, hogy magát előtte testiképen felfedezné. Nagy erővel bír a' nehézkesedés vonata, melly minden földi lényt a' plánétánk' közép pontja felé vonza, és sietteti; de még nagyobb erővel bír azon vonzás, melly a' láthatóság életét a' láthatatlan kezdet' örök világához vonza és sietteti. Ezernyi ezer fokkal hatalmasb ezen vonzás a' láthatatlan után, mint a' testi világhoz. — Érti a' lélek a' fátyolba burkolt titok' valóságát, és egy láthatatlan Mindenható lény' remek munkásságát melly a' látható világot szünet nélkül környezi; melly elrejtve örömet alkát a' mély fájdalom' szemlélhető köny' csepjeiből, melly új erőket nyújt a' diadalra egy szegénynek, egy gyengének a' történt viadali legyőzöttségéből; melly mennyei érzeteket, 's magasbra törekvő lelket teremt a' kimívelt gyenge tulajdonainkból! Ó Mindenhatóság' imádandó ereje! ki ad a' habzó tenger' hulláminak áthatási erőt, hogy a' jótévő napsugarait felfoghassák, mellyek átvilágíthassanak? Ó nálam létez és én nem veszem észre. Ó fel-fog engem', és én nem tudom. Én általa vagyok, és ő benne vagyok. Hol én, ott ő is. — Még is a' mit érintek ott nem találok; a' hová behatok, ott testi sze-

meimmel nem lelem. Ha keresem a' mélységben, mélyebben van, mint a' mélység; ha felemelkedek a' magosságba, magasabban létez mint a' magosság! — A' tiszta lég Kristály tiszta a' kutató vizsga szomeimnek; de ő világosb tisztaságú a' tisztaságnál. Ha egy lénynek nevezem, Ő nem az; ha nevezem őt világosságnak, az sem ő; mert nevezem a' teremtményét. A' mit lélek alatt értek, az csak a' lehellete; a' mit a' bölcsesség alatt, az csak a' sugárzó, villámos tulajdoninak egyike. — Kezdet előtt vala ő jelen, és vég után is léssen ő, ki létezni fog, létez, és létezett!

Mint ered a' mindenható Hatalomtól, 's e' minden lét' örök alapjából a' láthatóság halandó törzsöke a' nagy hamar elhervadó leveleivel? Bár ez hirtelen elhervad; de újra ismét felelevenedik ugyan az alap' alkotó ereje által; és ha a' törzsök elenyészik, még is meg marad magvában a' törzsök fajja. Mind ezen egyesek, mellyek elenyésznek, egytől veszik' kezdetüket, melly erőssen fen-áll. — Mind ezen egyesek (külön ugyan töredékenyek 's gyengék, 's hiányosok), öszvesen képezik az erőt, hatóságot, és egészletet. A' Mindenható mive az, melly alkat léteket, és lényeket; és ez a' fő tulajdona! Csupán az, melly benne létez, 's ő általa leend, egyedül az, melly meg marad, és minden változó alakja után ismét megújúl; a' mi pedig kivüle létez, 's maga által leend; az a' mi kihál, 's örökre el-enyészik.

Tapasztalunk a' látható világban egy szünet nélküli mozgást, mellynek éjjel, nappal nincsen nyugalma. — Nyíl sebességgel siet az élet a' bölcsőjétől kezdve, egész enyészthéhez; 's ismét enyészthéből egy új kezdethez — mert a' látszóat vég csupán egy bé-burkolt kezdete egy szebb fel-

kelésnek, 's korábbi vége egy siettetett keresésnek. A' vizek sietnek a' tenger mélyeibe, még is ez tellyesb nem lészen; mert újra ismét más alakban vissza térnek azon helyre, mellyből jövének. Egy legiszttább forró nap után egyszerűre bévonakodik az égi lég, látkörünkig egy irtoztató zivatar ereszkedik alá; dül a' szél, felforgat minden emberi mívet, századoktól fenálló tölgyeket a' földre teríti; lecsap a' villám, 's gab'na, élet teli tárainkat, majorjainkat megemészti; 's íme néhány pillanat után felderül az ég, ki sugárzik a' nap, 's jótévő sugáiraival új életet alkat, 's pompásb létre, 's dúsabb állapotra emeli a' siránkozó halandó elvesztett reményeit! — Elienség', 's háborúk' dühe, döghalál' mérge, rettentő föld' rengések, repedések, földi egykori zűrzavarok (Catastrophék) tűz, 's víz által megemésztek nem csak egyes háznépét, egyes tartomány', 's ország' népességét; de az egész emberi nemzetet: hogy a' most élő, annál dicsőbb emelkedjen, 's virágozzon az elenyészet' romjain. Minden egyes lény erőlködése magában gyenge, 's hivalkodó, mert alig tűnik fel az.élete; már újra ismét a' habok' mélyébe siet, hol elenyészik; hogy annál dicsőbben tünhessen fel ismét új életre!

Hol a' veszélyes dagály' habjai közt a' bátorság? hol a' nyugvó pont, melly annyi mozgások közt tarthassa a' természet' lényeit 's elemeit? A' víz lezuhog a' föld' mélyeibe, keresvén a' földnek urát, hogy lábaihoz borúljon, 's megnyúgodjon; a' tűznek lángjai elhagyják a' földet, 's felemelkednek az egekhez: hogy lássák az Egek' Urát, 's nyugalomban nékie tömjénezzenek; a' föld rettentő sziklákat, 's felhőkig emelkedő hegyeket nyújt fel a' föld urához, hogy menyeyei mindenhatóságával frigyét kössön. 'S íme

mind ezeket látja az eszmélkedő ember, kinek lelke képes egyedül fel fogni mind ezeket, melyeknek látható templomában az ember halhatatlan lelke képes egyedül megismerni a' nagy természet láthatatlan mindenható alkotóját, és képes ennek láthatatlan örök templomában helyezni egyedül örök nyugalmát, bátorságát, 's boldogságát.

Egy elő érzet, egy bel érzet van a' nagy természetben. Ha oda fenn, hol a' feltornyosodott alkatási hegy fel-nyíltan, a' nagy rónaság fellett felemelkedik, az égi lég felhóival, 's viharraival egyesül, és a' csendes magány hajnal hasadtát várja; a' sziklai sas, a' többi szárnyas, lábas, 's csúszó, mászó állatok reggeli szürkületkor új élethez készülnek, és ha nem sokára a' felkelő nap az ég kék mélyeibe elhatván, az est', és éj' verhenyeges szürkületével frigyét köt, 's pompás diadallal lövelvén sugárait. a' magasság fűszereinek elemi illatával egyesül; Karpátokat, Alpéseinket gyönyörű növényeivel virágival ébreszti, rónaságinkat természetményeivel emeli; akkor ébred, akkor tűnik fel a' nagy természet fensége: mellyet a' parányi ember' értelmes lelke észre-vez, egy elő érzettel felékesítve, melly a' Mindenhatóság dicsőségének fel-tünendő nyilvánítását nekie hirdeti. Ezen érzet mind inkább fel ébred, ha délkor az élet' gyönyörinek teltekor, a' dús mező, a' virító erdő nyugszik; akkor tűnik fel egy érzet a' békében, melly csupán néhány ártatlan méh' virágból mézet gyűjtő munkássága, és ártatlan zengedezése által felébresztetik, ekkor culminál látkörünkön az éltető természet! — De felébred akkor is, ha a' nap pompás nyugtához közelít; ha a' szelíd pacsirta a' kövér telkekről az illattal kellemes szöflők fölé emelkedvén, a' lég' tisztájában ének-

li a' remek természet' énekét; minden mozgó elmondani látszik a' természet' imádságát! Ha végre a' fénylő nap' lenyugta utánn az éj' később óraiban fel tűnik a' gyönyörű csillagos ég, és az Orion felkelésre indul látkörünk felett! Milly fenséges elő érzet ez, melly valósággá leszen a' varázs valósulás kívánása által az emberi lélekben. Ime lássad a' Mindenható lakhelyét e' látható világban; lássad a' béke, nyugvás és szabadulás özön vízi jótévő bárkáját a' halandó kívánatok és világi keresetek habzó tengerén. — A' nagy 's önfényű csillagzatok sugárai keresztül hatnak az égi légen (Aetheren) a' nélkül, hogy látszatosak, vagy kézzel foghatók volnának; a' planéták a' zivatar' fuvatánál sebesben haladnak a' világ térein át, és mentük testi füleinkkel fel nem fogható; de a' hol a' dúló szél' fuvati a' sziklák meredek falaira hatnak; akkor amazok látszatnak, ezek hallatnak. Így leszen a' Mindenható hatalma látszó, és dicsősége feltetsző a' fenséges hatásának ereje által *az ember lelkében.*

A' Mindenható alkotó, éltető, és miveltség' magasb fokára emelő hatalom ellepte a' láthatóság' egész világát, és senki sem volt, ki azt egész méltóságában meg ismerni képes lett volna; — még az ember' teremtése meg nem történt. *Ez sziklája a' Mindenhatóságnak, és temploma azon hatalomnak; mert az ember' természetében kettős világ tükrözik ki: a' mulandóságé, és az öröklété. E' két világ határa az ember; kinek lelkében rejtedzik egy olly törvény, mellyet ő által visz e' látható világba, 's mellynek gyakorlata őt mindég újabb 's újabb és szebb csodálkozással tölti el. Világ' első philosophusa Kant a' Kritika philosophiájában erről így szól:*

„Zwey

„Zwey Dinge erfüllen das Gemüth mit immer neuer und zunehmender Bewunderung, und Ehrfurcht, je öfter, und anhaltender sich das Nachdenken damit beschäftigt: Der gestirnte Himmel über mir, und das moralische Gesetz in mir.“ Kettő tölti el mindég újabb 's növekedő álmélkodással, és tisztelet érzettel az emberi lelket; mennél gyakrabban, és húzomosban a' vizsgálló eszmélkedés foglalja-el lényét. A' csillagos Ég felettem, és az érzékfeletti törvény bennem!

A' lélek, az ész, a' bölcsesség a' Mindenhatóságtól veszi eredetét; elmélkedési vonala pedig a' teremtmények fölött a' Mindenhatósághoz vezérel. Kivánod é emberi lény ennek jeleit valóságra emelni? Csak pillantsd meg a' végnélküli világokat, mellyek egymást fentartván nehezkedésükkel, egy főnap rendszerhez alá vetve tartoznak; tekints a' csillagzatokra, mellyek mozdulata, és fenmaradása viszonyos mozdulatoktól, és fennmaradásoktól fügnek; a' föld' sziklái, kövei a' nehezkedés erejétől körülkarolva, mutatják a' nagy rend, és szépség' remek nyomdokát, melly a' teremtés eredetiségére mutat! A' tavasz ékessége, a' virágok bájos gyönyöre, a' gyümölcsök' kedvessége mutatnak a' teremtés' szebb 's még ujjabb miveire! A' föld szárazának és tenger hulláminak feleslegét ki tudná rendes arányban tartani, ha nem lebegne fölöttök ama' legfőbb hatalom; a' végtelen időnek, és örökiségnek, és minden erőnek öröklétű vezére, a' végnélküli Mindenhatóság: hogy még a' földi zürzavarok (catastrophék) a' tenger' hulláminak, a' nagy vizek' árjainak kiöntései is éltető erőt, 's áldást sokra, és gyakran az egésyre terjesszenek, 's egy olly öszveköttő erőt, 's elemeket alkassanak, mellyek

Tud. Gyűjt. V. Köt. 1837.

valamint a' kisebb lényeket, ugy a' világokat rendes pályájuk' tellyesítésénél öszhangban, harmoniában fen-tartsák? Tellyes a' világ a' Mindenható lelkével!

Megfoghatatlanok a' Teremtő' magas művei! E' mérhetetlen világ' üregében létező számnélküli csodákon, 's tüneményeken álmélnodni, és elmésséggel ezeken gondolkodni, a' testek' összes életét, és öszhatását, eredetüket, és létezésük' tárgyait, okait kutatni, és néhány titkaikba behatni; ez az ember' boldogító rendeltetése, 's 's örömeinek legnemesebb kútfeje. — Ezen öröm a' természet rendén, szépségén kiszikrázik már a' gyermekből, és el nem hagyja az éltesb, ép eszű, 's illy ártatlan nagy neműbb tárgyakkal foglalatostkodó embert is, melly gyakran egy öszfürtű aggban, öregben fiatal tüzze megújúl, és sírjáig kíséri. De valamint a' gyermek a' természet örömeivel jádván, ennek ritkaságain, és ritkább alakjuk, formájuk' külömbféleségein, és változékonyságain nyilván örömet jelenti, 's ez által a' látható világ' szépségeit, a' Mindenható fenséges műveit hirdeti; ugy az elhervadt öregnek is fel-vidítja, 's fel-emeli lelkét az örök lét' külömbféle szépségű dicső munkáinak nézete azon örömtelyes békével, melly egy megérett emberi lény' keblét felderíteni képes hasonlíthatatlan magasb elő érzetekhez, mellyek ama fenséges láthatatlan világ; melly reá vár, fenségesb örömeit, 's tekélyét előtűntetik, a' földi pályájának leteendő adója után.

Bájoló azon öröm, mellyet a' végnélküli természet egyszerűségében, tisztaságában, és rendében nyujt mind a' fiatalnak, mind az öregnek, ki hozzá elmésséggel, és kutatással közeledik; ki őt öszhasonlítóssal vizsgálja, hogy egyszerűségében, 's még is viszonyos öszvefüggésében, és ez által változékonyságaiban megértse,

's megismerje. Szakadatlanúl gerjeszti bája a' vi'sgálót: hogy tüneményeinek öszhangzását, és ezek okfóit felkeresse: hogy ezek által mind inkább szentségének béburkolt titkaiba hathasson. Dicsó a' természet, a' nagy természet, melly mindenütt az örökkön valóság' magvát hintette el! véghetetlen mezót nyit fel ennek tudománya *az emberi lélek előtt.*

Minémú varázs vonza az ember' lelkét a' csillagos éghez, 's valahányszor eltávozik, ismét új gyönyörrel ahhoz vissza kívánczik? Miben létez azon különös nagy szellemi éldelet, mellyet minden mívelt 's érzékeny emberben a' csillagos ég' bájos tekintete már alkat? Ennek csupa általános kül-nézete ezt olly kevéssé nem eszközölheti, valamint hogy egy ezernyi ezer lámpától kivilágosított nagy városnak, vagy vég nélküli fákla menetnek, vagy a' mérhetetlen tengernek csupa szemlélete nem képes annyira emelni a' lelket! mert mind ezen tárgyak egyszerűsége, bár milly nagyok is legyenek, kifárasztják a' szemeket, és a' fölöttünkki vont égi boltozat mind annyi czernyi ezer csillagzattal együtt nem igen tovább bájolná lényeinket, min egy fenségesen kivilágított, 's aranyozásokkal díszesített Egyház, mellyen első tekintettel ugyan bámulnánk, de később mellette átmenvén hit degen 's gyönyör nélkül azt elhagynók. Nem e azon gyönyör nélküli eszmélet e ez, melly a' csillagos ég tekintetét, a' midón az egy mívelt lélekre nézve minden új vizsgálatnál új varázssakat, 's új gyönyöröket alkat; egy vad ember előtt igen érdeketlen tárgya teszi? — És hányan vannak nem csak a' rengeteg 'Amerika' és új Holland' erdeiben, hanem Europa' legnagyobb, és legmíveltebb városaiban, kik a' napot, a' holdat, és e' fenséges nagy égi sereget napról napra előttök

fel-kelni, 's lenyugodni nézik a' nélkül; hogy csak egyetlen egyszer kérdenék önmaguktól; honnend jönnek, hová sietnek, és miért ugyan azon örök kör mozdulatokban pályáznak? Tehát csupán az alapos eszmélkedés ezen dicső tárgyáról, és ezek közelebbi vizsgálata lelki szemekkel alkatják azon varázst, melly magokhoz annyira vonza lényeinket, és melly mindég újabb, 's mindég nagyobb szépségeivel e' fenséges tárgyak' titkait fedezi fel előttünk?

Ezen magas eszmélkedéshez újabb 's újabb alkalmat nyújt minden ágaiban a' fenséges Astro-nomia. De hogy ne nyújtana ez, melly a' legnagyobbat, és legfenségesbet tárgyazza, mi csak képes lehet az ember vizsgáló lelkét bétölteni. — Ez tanítja az embert ama régi bölcs mondásakint arra: „*Miként az egek Annak tiszteletét hirdetik, hi őket alkatta*“ Lehetnek-é ennél dicsőbb érzelmek, lehetnek-é fenségesb éledelek a' párányi embernek halhatatlan lényére nézve?

Világok a' világok felett, 's égi seregek égi seregek felett tűnnek fel az ember vizsgáló tudós szemei előtt. Ez bátor keresni azt, mellyet érzékeivel felfogni nem képes, bátor az égi ügy nevezett, téj-útba nézetével ereszkedni; ott millió milliónyi világokat megismérni; bátor a' legtávolabbi csillagzatok ködében ezernyi ezer naprendszereket felfedezni. *Egy Herschel*, *Prome-theusnál* is (ki az égből-le tüzet hozott) bátrabb a' végtelenségbe szemeit bé eresztetni: hogy az ég' alkatásáról alaposan eszmélkedhessen. — A' mit ezer évek óta az ember nem gyanított az égen, és pusztá téreknek vélt; ott myriadesek vannak a' nagy világokból, és a' mi a' gyenge szemnek, mint egy köd fény, tűne fel; most ott már mind elrendezett világok' alkatása lepi meg az ember' álmélkodó lelkét, és új csillagos

egeik felett tűnnek elő. Bátor vetélkedni e' parányi ember a' végtelenséggel? Üvegeket és különbözőféle üvegeket köszörülve készít; szemeket szemek fölé helyez; műszereket alkat, mint Herschel és Frauenhofer; hogy a' mindenség' mélyeibe behasson. — Egy darab üvegen át, ezen úgy tetsző gyermeki játékon keresztül, egy Cherub' villám, láng szemével fel-néz, és vi'ssgálja a' nagy természet' Alkotójának szentséges míveit; számlálja, és egy pókfonalon-át kisdud szeg-mérőjével sok millió mérföldnyire méri a' napok' milliommnyi seeregét, mellyek az ég' végtelen boltozatját felvilágítják. — De hogy merészelünk *mi por-szem*, a' Mindenhatóság' magosságához felrepülni, és kezünkben a' hatalmas számítás fegyverével a' Mindenható' véghetetlen templomába hatni? De fel óhajt, fel-vágy ahoz a' Mindenhatóság'hoz az örök lét' a' halhatatlanság' hasonlatos szikrája, a' *parányi ember' lelke*, ki már ezzel is bébizonyítja érzékfeletti lényének halhatatlan rendeltetését: hogy Seraph érzelmivel bátor a' Mindenhatóság' remek míveihez fel-emelkedni, és a' nagy természet' végnélküli tüneményein, csodáin, örök törvényein álmélkodva gyönyörködni! — Azomban a' véghetelenség', az örök lét' a' Mindenhatóság' egész tekélye előtt örök fátyol marad vonva! Sem képzelő tehetségünk, sem tudományunk szárnyain oda nem juthatunk! — Hanem örvendjünk még is lényünknek, örök hálát adván; hogy parányiségünkhez képest az örök hatalomtól, olly fenséges ésszel vagyunk feldicsőítve, mellynek elható ereje által a' Mindenhatóság' dicsőségének (hová lelkünk vágy) néhány országhoz vizsgálatinkkal leborulva juthatni, 's a' nagy mívének, a' nagy természetnek néhány remekait vi'sgálni, 's azok néhány titkaihoz férhetni merészelünk!!

Vizer István.

9.

A' hangászat viszonyjáról a' többi szép művészetekhez.

Ezen értekezésnek nem célja a' muzsika és a' többi szép művészetek közötti minden hasonlatosságokat és különbségeket kifejtegetni, hanem az olvasót csak azon pontra figyelmeztetni, mellyen azok mindnyájan öszve kerülnek. Valóságokra nézve minden szép művészeteknek egynek kell lenni, ugyan azon célra törekednie, ugyan azon fogalom alatt befoglaltatni 's nem mind különbözők egymástól elkülönöztetni.

Nem elég azt mondani, hogy mindnyájoknak a' *szép* kitűzött célja a' mi őket mint egy történetből hozta össze, hanem belsőképen is arra a' mi általok lételre jön — tárgyokra 's hatások okozatjára nézve is tökéletesen ugyan azoknak kell lenniük.

Sok theoriái a' művészeteknek oda nyilatkoznak, mintha a' szép művészetek két világra oszlanának, egyik belsőképpen másik külsőképpen vagy kívülről munkál; a' melly nézetre azomban azt lehet kérdezni, hogy honnan indulnak ki mint igazi szempontból annak pártolóji, 's mi a' valóságos és utolsó céljuk? Innen történik az rendesen, hogy többnyire a' plasticából indulnak ki, melly nézet szerént a' *világ' előterjesztését* tekintik minden művészet céljának, értvén a' világon különösen a' külső világot, ezután következtetik mintegy ki egésztesül a' hangászatot a' *belső világgal*. Ezen nézet szerént a' művészetek sajátkép sohá sem kerülének össze, legfellyebb is hasonlatosságra de egységre sohá sem jutnának. Ezért rendelték osz-

tán alá a' mu'sikát a' plasticának, ezért nem es-
mérték el a' mu'sika igazi méltóságát.

Ezért olvassuk p. o. egy a' Schelling elvei
szerént készült művészet theoriában:

„Die Musik, als Kunst des innern Sinnes,
oder der Empfindung und Leidenschaft, die als
solche dem reinen vollendeten Seyn (!) in der
Plastik entgegen gesetzt sind, stellt die Regun-
gen des Innern durch innerlich vernehmbare,
d. h. hörbare Bewegungen und Schwingun-
gen, also durch Töne, objectiv dar.

Ihr Character ist Leben und Leidenschaft-
lichkeit im Streben des Gemüthes nach dem Abso-
luten, wodurch *es sich selbst* (!) absolut darstellt,
so dass das Absolute als reales verschwindet.
Die Musik ist demnach das subjectivste Element
der Kunst, wo das Absolute nicht positiv abso-
lut, wie es *die unmittelbare Anschauung als We-
senheit* (!) sondern als ein Absolutes der Empfin-
dung, — als in Zeit sich entfaltende Einheit und
Eigenheit dargestellt wird. — Weil die Eigen-
heit, das negative Element des Schönen, in der
Musik vorherrscht, so kann sie die Absolutheit
nicht in der an sich und unmittelbar gesetzten,
also positiven und objectiven Harmonie des Un-
endlichen und Endlichen offenbaren, sondern
nur in der aus der Eigenheit selbst gebildeten,
also freien Harmonie des Gemüthes wiederstrah-
len lassen.“

Innen van az, hogy a' muzsika csak egy ne-
gativa e' közvetőleg itt (mittelbar) művészetté vá-
lik, mivel itt a' képzelet valamely objectiv vagy
külső álláspontból indul ki 's vétetik fel merő
eszközüül a' muzsikára nézve.

De mindjárt megfordúl az egész dolog, ha
a' belső izgatást vesszük fel álláspontúl, melly

szerént a' muzsika inkább közvetlen a' plastica pedig közvetőleges művészetként fog feltűnni.

Az álláspontok ezen változtatása már azt mutatja, hogy sokan egy egyesülési ponthoz vagy egységhez akarván jutni valami lényegest mulasztottak el.

Ezen lényeges pedig ebben áll: minden szép művészetekre nézve csak egy igazi álláspont van, ez nem egyéb mint a' *belső előterjesztés*. A' művészetnek átaljában magokkal a' dolgokkal semmi köze, hanem csak az azokróli előterjesztésekkel. A' művészet nem a' világot magát a' mint van hanem csak úgy terjeszti elő a' mennyibe az bizonyos kedvélyly (Gemüth) által felfogatik, 's a' képzelet által tekintetik. A' művészet tárgya nem maga a' világ, hanem a' világ vagy külső dolgok hatása még pedig azon hatás, a' mint az a' költő vagy művész lelkében nyilatkozik. Minden művészeti munkának azon czélt, azon benyomást kell megújítani, a' mellyet valamely tárgy a' művész phantasiájára tett, 's úgy adni vissza a' mint hiszi hogy annak mindenkire az legigazabban 's legszebben hatnia kell. A' művészet nem annyiban terjeszkedik azon felső, lelki életre, mellyet a' világ elejébe tart, 's mellyet ő vissza ad, a' mennyiben ez csupán a' testi érzékenységet érdekli, hanem a' mennyiben az a' lélekbe hat 's belső izgatássá válik. Ezen életnél, melly az előterjesztésre megújúl 's a' képzeletet folyvást foglalatoskodtatja, ha az ember a' művészetet középpontjánál akarja felfogni, a' belsőről és külsőről többé szó sem lehet. A' képzelet minden belső mozgalomra uralkodólag tekint alá akár kívülről okoztatott, akár belőrlől származott légyen az; a' művészetben a' legeleveníebb érzelemnek sem szabad bennünket (cselekedetre) elragadni, hanem ismét előterjesztés-

sé válni, mellyen a' phantasia uralkodik, és a' melly más előterjesztésekkel egyesülve tekintetik 's mint valódi szép gyönyörködtet.

Átaljában elesmert philosophiai igazság, hogy mi magunkból ki nem mehetünk, és magokhoz a' dolgokhoz nem juthatunk, beléjük nem hathatunk, hanem érzeink mértéke szerint csak rólok képeket vehetünk, 's magunkban felfoghatunk, 's ez még inkább és valamely különös viszonynyal történik meg a' szép művészetknél. Ezek nem a' valóságot adhatják, 's kell adniok, ezek annak közvetlen hatását mérsékelni, 's reá költői fátyolt (mivel a' phantasia dolgozik) tartoznak rá vetni, úgy hogy azok minden objectiv igazság melletti is egyszersmind a' belső munkásság képeivé lesznek. Egy utazás leírás, egy igazán elbeszélte történet nem lehet Epos. A' dolgokat nem lehet, nem szabad mint közönséges jelenéseket előszámlálni, 's egy egymás mellé rakni, hanem egymáshoz kell tartozniok, úgy kell megjelenienek mint bizonyos felfogás szüleményének, mint valamely érző lélek szemléletének melly azzal még egy más célta, a' szépség célját is köti össze, úgy kell tehát megjelenienek, mint a' lélek' kinyomásának. Az utazás leírásának még egyes részeinek (a' mint vagynak) sem szabad a' poétai műben belemennienek, először is érzésbe mártatniok, 's úgy kell az egész célta és terve szerint előterjeszteniok. Mennyire kerül a' művészet a' valóság által való meggyőződést, ezt mutatja legvilágosabban a' minden művészetek között a' legtestibb a' szobrázat, melly még a' tárgyakat is a' szemlélet végett kiteszi. Ennek kötelessége a' tárgyakról az élet a' valóság' álmulatát lehuzni, rájuk bizonyos dicsóító fényt vetni, hogy ismét csupa előterjesztéssé váljanak 's azt jelenthes-

sék, hogy ők a' phantasia képe, bizonyos meghatározott felfogás kifejezése akarnak lenni, mellyeken a' vissza vissza tekintő keresztül megy, lelkiileg vezéreltetvén a' tárgyra jut, nem hogy a' valóságnál kevesebbet, hanem hogy annak lényegét tekintve még többet kapjon. A' szép ámulás, vagy a' szépbenni ámulás csak a' mélyebb közönségesebb igazságot tűzte ki magának. — A' festés tökéletesen 's közvetlenül megmutatja, azt hogy a' művészet olly kép után törekszik, mellyben ő egy kis helyen megvetvén a' lábát bizonyos tárgyról előterjesztést ébreszt fel.

Igy tehát minden külső jelenet a' művészetben szolgálatajára van a' *belső előterjesztésnek*. Ez az utolsó célja, a' vége valamint kezdete a' művészetnek, saját lényje, 's lelki valósága annak. Ezzel a' hangászat tökéletes harmoniában van, ugy köti össze az előterjesztést mint belső izgékonytságot 's nem úgy nyilatkoztatja ki a' világot mint az a' valóságban, hanem mint az érzésben van; a' többi művészetek végcéljait felfogja, 's úgy festi a' belső életet mint a' belső és külső világ kölcsönös hatásának resultatumát. Ha mozgékonyabb és elevenebb színben jelenik meg, ezt nem lehet rosszallani mivel ő egyenes úton a' valóságra az életre megy által, 's ha a' tárgyat egész terjedelmében fel nem fogja, a' nyugalmasabb határozott oldalát nem eléggé híven adja vissza: ez a' hangászatnak közsorsa minden művészetekkel, hogy hatásköre eszközök által korlátoztatik. Minden művészetek együtt véve — elvetvén a' prózában vissza maradt salakokat — teszik az életnek tellyes fényben ragyogó napját.

Ne hogy azonban a' hangászatot igen szoros határok közé szorítva gondoljuk, még kétőt kell fontolóra vennünk: először hogy az nem

csupán úgy nevezett saját értelembe vett *érzelmeket* hanem átaljában minden *belső mozgalmakat* előterjeszt akár a' szívben akár a' lélekben történjenek azok, akár érzés, akár képzelet — phantasia — legyenek. Sőt még az ész küzdő munkásságát is képes az kifejezni. Jussanak eszünkbe némelly olly felséges, olly lelkes Symphoniák, némelly egymással vetélkedő concertek, némelly vitatkozó fugak; egy szóval minden a' mit csak legkevésbé lehet úgy érezni mint belső mozgalmat, ezt is fel fogja a' hangászat, 's éldelletül nyújtja a' phantasia, — a' phantasiának, mert csak ennek a' számára kíván ő költeni, 's megvét minden testiébredést, az ösztönnek minden felizgatását.

Másodszor a' külső világ sincs előtte bezárva. Mivel a' lélek nem csak belőlről maga által, hanem kívülről is izgattatik: ennél fogva igen természetes, hogy az érzelemnek valamelly külső tárgyra és az egész világra is lehet és kell viténie.

E' szerént a' hangok vezérlése után mindent keresztül és bejárhatunk mi, valami valaha körülöttünk megfordúlt, érzékeinkre hatott, vagy csak gondolatunkba jött, a' ragyogó reggelt szint úgy mint a' leáldozó napot, a' tenger zúgását szintúgy mint a' völgy csendes magányját, a' háborút szint úgy mint az élet mérséklettebb mozgalmait. Ezért egyesülhet a' hangászat a' drámával 's az előterjesztésben maga is drámává válhatik. Melly széles mező, melly terjedelmes ország nyílt itt meg néki a' mindég uj meg uj tárgyak teremtésére. A' drama és opera ugyan azon hatásra törekednek 's melly közel jöhetnek abban egymáshoz! Kérdezzemeg kiki ön magát a' Göthe Iphigeniája és a' Gluck

Iphigeniája nem hasonló, sőt lényegesen épen egyfoma benyomást hagynak e magok után?

A' hangászat tehát épen nem valamelly mostoha anyától berekesztett gyermek, ó a' több művészetekkel ugyan azon elementumban él, t. i. az előterjesztésben melly a' phantasia előtt lebeg.

10.

Magyar történeti Kalászkok.

Kétség kívül honunk' történetében még elég vagyon felfedezni való, mit a' Hazafiak, hiszem felőlők, tőlök kitelhetőképen örök homályban nem is fognak hagyni. Ha figyelmezzünk, sokszor ottan is találunk, még pedig néha becses adatokat nemzetünk' számára, hol azokat nem gyanítván nem is kerestük. Ezek ugyan néha rövidék annyira, hogy magokban sajtó alá nem is bocsáthatók, mert csak egy kis könyvecskére valótlót sem tesznek; de még is óvjuk az elveszés-től, és a' tudományos gyűjteményekben gondosan lerakjuk, mivel ott idővel tetemesen megsaporodhatnak, mint a' kasban ama' sok magában csekély mennyiség, mit a' méh egyszerre vihet be. Illyenek e' *Kalászkok is*, miket én a' következő című könyv' lapjain szedegettem: *Operae horarum subcisivarum, sive meditationes historicae, etc. Philippo Camerario I. F. Jurisconsulto, et reipub. Noricae a Consiliis auctore. Francofurti. Anno MDCLVIII.* — Hogy ezeket Magyar tudósaink éppen nem esmernék, bizony ez a' vakmerő gondolatoknak volna egyikök; de mivel ritkábbak, talán közönségesen véve, minden érdem 's érdek nélkül még sem fognak maradni. Ha pedig való lenne az, hogy honi mun-

káinkban meg sem is találhatók: már akkor szinte kötelesség tudományos gyűjtemények által közzé tenni őket. Ezt cselekszem tehát úgy, hogy a' czikkeket majd világosító, majd bővítő észrevételekkel fogom mindég követni.

1. *Centuria prima, cap. XXI. p. 112.* „István, Lengyel ország' leghatalmasabb királyja, azon nemes lovának, melly öccse az Erdélyi fejedelem' halálának napján dögölve összeroskadt, oszlopot emelt nem messze Vilnától, a' hol tudniillik elásatott. *Hermann Dániel* a' következő verseket készítette arra.

„Regis equus Stephani forma gressuque superbus,
 „Et cursu velox, prope Vilnae conditur arcem,
 „Qui moriens Regis fratrem praesagiit esse
 „Sublatum e vivis: docuit quod fama secuta
 „Huic statua erecta est monumentum testis equini.“

E' Lengyel Király *István a' Batori*, ki mingyárt Zápolya János után lett Erdélyi fejedelemmé 1571-ben. Midőn a' Lengyelektől 1576-ban királlyá választatott, testvére *Kristóf* lépett az Erdélyi fejedelmek' sorába, 's meghalt 1581-ben, *István* pedig 1587-ben.

Ámbár az állatok nekünk használatra 's kényelmünkre adattak, még sem kell, 's nem is illő, bánni velök kegyetlenül. Micsoda barbár az a' Persa *Pharnuch*, kiról *Herodót a' Polymniában* beszéli, hogy egykor lovagolván, valami kutya a' ló' lába közé futott, 's a' megijedt állat felágaskodván levetette urát, a' min ez felmergedvén, azon helyen a' lónak elvagdaltatta térdait. — Jeles dologról emlékezik *Sabbas Castilioneus Mediolanensis* a' maga *Ricordi* czímű könyvében. Olvasta, úgy mond, a' *Bruttiosok*' azon rendelkezését, hogy a' ki hálátlan ellen vádot akart tenni, egy arra rendelt harangot tartozott meghúzni. E' jelre mingyárt összejöttek némelly Se-

natorok, kik, ha a' vádot igaznak találták, azonnal háladatosságra kényszerítették a' vétkest. Történt, hogy egy ember az öregség és munka miatt megvakult, sántult, 's mindenképen eltörődött lovát a' háztól elűzte, és vesztére hagyta. Árnyéket keresvén a' szegény ló, ide 's tova sántikált, és történetből azon kápolnába jutott, hol az említett harang függött, mellynek kötelére holmi zöld ágak lévén kötve, éhesen kapott hozzájok, 's a' harangot megkongatta. Összejöttek a' birák, és midőn a' lovon kívül senkit egyebet nem találtak, ennek pedig elhagyatott állapotát látták: a' gazdát idézték, 's keményen megparancsolták a' lovat nem csak haza vinni, hanem úgy is tartani, mintha ép, és még használható volna. Igazán nevezi *Seneca* háladatlanak azt, ki a' vett jótéteményt eltagadja; háladatlanak azt, ki vissza nem adja; legháladatlanabbnak, a' ki elfelejti. *Plutarchus* emberhez illőnek tartja a' munka' sokától megfogyatkozott lovat táplálni; az elaggott kutyákat is, nem csak a' fiatal kölköket. Mert látni, hogy nagyobb köre legyen a' jósnak, mint sem az igazságnak; holott törvénnyel és igazsággal csak az emberekre nézve élünk, a' kegyelmet pedig barmokra is kiterjesztjük. Nem úgy kell tehát az állatokkal bánni, mint valamely csizmával és edénnyel, mellyet ha elromlott eldobunk; hanem azokhoz avagy csak azért is szelídséggel illik viseltetnünk, hogy mi magunk emberiséghez szokjunk. Midőn az Atheneiek Minervának *Hecatompodon* nevű templomát építették, egy öszvér önkényt állott a' munkások közé, 's a' terehhordó barmok előtt járván, mintegy a' munkára buzdította őket; 's azért is egész életében közkölségen tápláltatott. — *Szultán Szelim* is azon *Karabouluk* (fekete felhő) nevű lovát, melly őt az atyja Bajazeth el-

len folytatott háborújakor az elvesztett *Chiurli* ütközet' veszélyéből serény futásával ragadta ki, minden dolog alul felszabadította. — Egyébb iránt több jeles lovak nyertek uraiktól emléket; nevezetesen Nagy Sándor' *Bucephalusa*, Hadrian' *Borysthenese*, és Verüs' *Volucrisa* éppen a' Vaticanban.

2. *Centur.* 1. *cap.* LX. p. 271. „Manuel Görög császár háborút indítván a' Magyarok ellen, ezeknek fatalis szobrukat ledönteni parancsolta. Mert midőn a' seregek összegyűltek, a' mint *Nicetas* beszéli, két rézasszony' képéről hallott a' császár, melly Constantin terének nyugoti boltozatában állott: neve az egyiknek *Magyarné*, és hogy ez talpon áll, a' másiknak *Rományné*, 's hogy ez már az óság miatt ledült. A' császár tehát amazt mingyárt ledöntette, emezt pedig talpra állította; ez által reménylven jobbra ugyan a' Görögök' dolgát, a' Magyarokét pedig balra fordítani.“

Belus, a' Nádor, arra vette sógorát *Bachint*, Szerviának nagy urát, hogy *Manuel* Görög császártól a' Magyar királyhoz *Geizához* pártoljon. A' Görög nagyobb erő nem csak *Bachin'* vitézségét verte le, hanem a' Magyar birtokokat is pusztítani kezdte, annyival inkább, mivel *Izaszslav* Orosz herceget azon *Vladimir* Galíciai herczeg ellen, ki *Manuelnek* szövetségese volt, néppel segítette *Geiza*. *Belus* 1152-ben táborba szállott, de minden ütközetet került, mert erejéhez nem bízott; ellenben a' Görög a' Temességben gazdagon zsákmányozott, 's a' rosszabb jövendőtől félt *Geiza* *Manuellel* békességet kötött. Azonban két esztendő mulva megént háború lett, mivel *Andronikusnak*, ki *Manuel*t a' császárszéktől megfosztani törekedett, segítséget adott a' király. Hol ez, hol az a' fél győzött, de másodszor is

1156-ban csak Geiza kezdett békességről gondolkozni.

Költöttek a' régiek magoknak olyan *talismanokat*, vagy is holmi bűvös szertartásokkal készült képeket és faragványokat, a' mikről elhitték, hogy minden veszedelemtől menten maradnak, ha magokkal hordozzák azokat, vagy akár csak bizonyos helyen tartogatták. Ilyen volt *Minervának képe Trójában*, az ugy nevezett *Palladium*, melly égből alászállott talismant az Ilium' építőjének, *Trosnak*, egy *Asius* nevű bűvösajándékozta, ki eránt való tiszteletből azután a' király egész országát, melly elébb *Epirrhophonak* hivatott, *Asiának* kezdette nevezni. E' Palladiumról nem csak a' Trojányok, hanem a' Görögök is bizonyosan hitték, hogy a' várost, valameddig benne lesz, minden ellenséges berontástól megőrzi. Ezért ravaszkodott Ulysses annak ellopásában olly igen. — Hasonló talismanja volt Romának az *Ancile*, vagy is az a' hosszan kerekded szent rézpais, melly Numának uralkodásakor, egy makacs döghalál' alkalmával ugyan csak Numának kezére szállott az égből; 's mindenkor ugy tartatván, mint a' város' közidvének jele, még tizenegy ollyan pais készített Mamurius míves által, hogy az eredetit ne tudja tolvaj megkülönböztetni. A' *Saliusok* voltak gondos őrpapjai. — Híres talismanok a' Görögöknek *Stichioses*; vagy *Stoechiode* név alatt esmérített azon fatalis szobraik is Konstantinápolyban, mellyeket a' Balduinnal szent földre menő Latinok, midőn a' várost 1204-ben Alexiustól erővel elvették, nagyobb részént lerontottak. Ezen szobrok közé tartozott az említett *Magyarné* 's *Rományné*, 's a' mint Manuel' tettéből kitetszik, a' sorsot mérték ki. Erre még néhány példát. — A' görög birodalmat Theophi-

lus' idejében, 829—842, valamely vad nép háborgatta, mi a' császárt nagy aggságba ejtette. Annak a' népnek három vezére volt, 's éppen találtatott egy három fejű szobor a' fatalisok között. János tehát, a' patriarcha, három rézpörölyt csináltatott, ezt ugyan annyi erős embernek adta kezébe, 's velök a' szoborhoz ment éjszaka, melyet valami elmondott bűvös verssel elébb a' benne lévő titkos erőtől megfosztott, 's ugy azután fejeit teljes erővel csapatta meg. Kettejének ütése alatt két fej azonnal leesett, de a' harmadiknak gyengébb csapására csak meghajlott a' harmadik. Ez esett azon a' három vezéren is; mert ketteje megöletett egy lázadaskor, a' harmadik pedig csak sebet, nem éppen halálosat kapott. Ezt így beszéli *Zonaras*, valamint a' következőt is ő. Egy szobor Simont, a' Bolgárok' fejedelmét ábrázolta. A' császárral, Romanus Lacapenussal elhitették némellyek, hogy ha leüttetné azon szobor' fejét, Simoanak meg kellene halni. Parancsolta' császár, 's melly órában a' szobor megcsonkult, mondják, hogy ugyan abban Simon is hasfájásban meghalt. — Midőn 2-dik Mahomet 1453-ban Konstantinápolyt bevette, 's a' ragyogó várost nézegette fel és alá lovagolt, észrevett egy kőszobrot, mellyen egy három fejű rézkígyó feküdt. Ezt valami bálványképnek gondolván, vas buzgányjával úgy megcsapta, hogy az egyik fejnek alsó ajka zuzva lett. De legottan temérdek sok kígyó ment be a' városba, mivel csak azon szobor által voltak onnan kitiltva; hanem a' rézkígyóknak fogaival együtt az övéik is öszve, lévén törve, ártalmára senkinek sem voltak. — Szinte Mahomet rontotta el azt a' rézlovat is, a' rajta ülő lovaggal együtt, melly a' várost a' dőghalál behatásától őrzötte.

3. *Centur.* 1. *cap.* LXVIII. p. 306. „Bihacs-Tud. *Gyűjt.* V. *Köt.* 1837.

nál, a' Horvát széleken, 1587° utolsó havában, sok ezer vadréczze és lud, mint valamelly felhő szállott le egy tóba, Károly herczeg táborához közel. A' harczoló madarak' szörnyű robajját a' vidéken egész éjjel lehetett hallani. Másnap kimentek a' katonák és lakosok, 's a' réczék és ludak' olly temérdek sokaságát szedték fel, hogy füstölt húsaikkal sok ideig kényelmesen éltek. Mert némellyek száz, mások két száz, sőt még több darabot is kaptak az egymást leöldösött madarak közül. Az életben maradtak ismét elrepültek. Így beszéli *Leunclav*.

Már *Plinius* megjegyzette, *l. x. c. 76*, hogy Ae hiopiából minden esztendőben madarak repülnek Iliumhoz, 's ott Memnon' sírjánál megharcolnak, a' miért itt *Memnonidáknak* neveztetnek. Állítják felőlök hogy Egyiptomban is minden ötödik esztendőben ugyan azt cselekednek Memnon' palotája körül. De halljunk ujabb madár 's egyéb harczokat. *Nicetas* emlékezik varjúk' és hollók' csatájáról; éjszokról a' hollók, délről a' varjúk seregelték össze, és derék harcz után a' varjúk elverettek. *Sabellicus* beszéli, hogy egykor a' Venecziai flotta felett hollók ütköztek meg, és sok toll 's vér hullott a' hajókra. *Ricardus Dinotus* szerint Löttichnél történt egykor véres ütközet a' hollók és ölyvek között, s' győztek ezen utóbbiak; Olasz országban pedig két hangya csoport támadott egymásra, 's a' jeles ütközetben mind a' keitőnek sok halotta lett; máskor ismét Franciaországban a' több felől összerapult szarkák és szajkók a' szanctalbani mezőn vívtak meg, és a' szarkák vesztettek. — 1059-ben Doorniktól nem messze a' kígyók kaptak össze, 's meg nem szüntek harczolni, valameddig a' lakosok által köröskörül gyújtott tűzben el nem égtek. A' földi és vízi kígyók között egykor Caramaniában is három napig tartott a' mérges háború. —

Halljunk utoljára egy körülményesebb madárharczot *Jovianus Pontanus* hiteles írótól. E' folyó év' vége felé, ugy mond (1461) a' Beneventum és Apicium közti mezőségen, szörnyű csata támadt a' hollók és kányák között. Az első ütközetet (mert kétszer harcztak) a' hollók vesztettek el, mivel a' kányák erősebb és horgosabb körmökkel, 's terültebb szárnyakkal voltak f gyverkezve. Azonban egynehány nap mulva nagyobb számmal és tömöttebb rendben jöttek a' hollók vissza, 's a' kányák sem különben. A' hollók mingyárt kezdetkor, mintegy közakarattal, a' szőlőhegyen belül szálltak le, és részént más magasabb ágakra állván, orraikat kiszégezték, 's így szurdalták keresztül, mint meg annyi hegyes nyárssal, a' szárnyakkal és körmökkel rájuk rohanó kányákat. Sok kánya' béle kiomlott, 's valahányszor egy leesett, hangosan kiáltottak a' hollók, győzedelmet jelentettek kákogásokkal, 's a' harcra így buzdították egymást, az ellenséget pedig kivívták. Végre hosszú harc után a' mezők lehullott kányákkal el lettek borítva, 's a' még megmaradtak sietve hagyták el a' csatát. Ekkor a' győzedelmes hollók az elesett kányákon kezdtek dühösködni: a' még egészen meg nem döglötteket orraikkal ölték meg, és a' döglötteknek vagy agyvelejüket vágták ki, vagy béleiket szaggatták ki; röviden, a' bosszúállásnak minden tőlök kitelhető nemeivel éltek.

Valamint az égen az üstökösök' feltünése, szint ugy az ilyen szembe tűnőbb állatharczok is közelgető háborút jelentettek a' setét időkben. 'S mi mindent nem tud a' világ, melly még az üres álmod is valóságra változtatja, hitelessé tenni! Lám a' Beneventi hollókánya harc után nem sokára véres ütközet történt azon a' vidéken; Nicetas' varjuholló csatája után Thraciában a'

Scythák és Olaszok megverekedtek, 's vesztettek az Olaszok; Sabellicus' hollóji egy nappal harczoltak előbb a' Venetek' gyalázatos megveretésénél Sapienza szigeténél Bandiához közel; Ricardus Dinothus' hollóölyv és hangya csatáját nem sokára követte az Insubrok és Venetek, Lüttichiek' és Burgundiak' háborúja, valamint a' Sanctalbani szarkaszajkó ütközetet a' Francziák és Angolok közt támadt véres viszátkodás; a' Caramani kigyóharczra néhány nap mulva egy belső háborúi kemény ütközet történt a' Törökök között. Így végezetre, hamar a' Bihácsi réczelud versengés után a' Boszniai Basa sokkal kisebb számu keresztényektől a' Horvát széleken szörnyen megverettet; Koppánt is elnyerük, 's foglyaink ezer körül lettek; 1588-ban pedig, István (Augustus) 8-dikán, Zrinyi György Kanizsától egy mértföldnyire 5000 Törököt vagy elfogott, vagy levagdalt. Hova kell már több bizonyosság!

4. *Centur 3. cap. XV. p. 50.* „Nem messze azon helytől, hol hajdan Traján császár, midőn Decebalusra ment, hidat építtetett a' Dunán, mellynek romjai ma is láthatók (1658) ilyen fenírtattal, TRAJANI NERVAE FILII CAESARIS VERE PONTIFICIS, fakad egy forrás, melly közönségesen Sz. *Keresztnek* neveztetik, és csudájiról híres. Ugyan is valamikor Magyar király hal meg, vagy más veszélytől fenyegettetik, a' forrás' vize vérré lesz, és sokféle betegséget sikeresen gyógyít. Ezt a' lakosok messze körül belül jól tudják, és bő tapasztalással be is vagyion bizonyítva.“

Különféle színű vizek vagynak: fejerek, zöldek, kékek, sárgák, feketék, veresek; és ezt hihetően a' mederben rejtő 's felolvadt festőszerek okozzák. Veresít p. o. a' miniom, vérkő (haematites) rézkő (chalcitis) bányaveres (san-

daracha) veres föld, (rúbrica) némelly növény, 'stb. Illyen veres forrás találtatik Palaestiaában Jaffánál, és Aethiopiában. Némelly vizek változtatják is színöket, főképen mikor az idő is változik. A' vaserekhez közel eső halas tavak forró nyárban gyakran hirtelen megveresednek, melly színöket azután elvesztik, 's ebből ismét nem csupán a' tudatlan köznép, hanem régenten még a' tudós sereg is sokfélét szokott jövendőlni. Már csak *Camerarius* ezt írja: *Ut igitur de praenunciis fatalibus et notis, mutationem principum et regnorum significantibus, vetera cum recentioribus et e contra, conjugentes, pergamus, Habuerunt veteres Aegyptii peculiare iudicium in Nilo flumine. Id enim, quando non exundabat, sequebatur sterilitas, ut ante mortem Antonii, et Cleopatrae, toto biennio non exundavit Nilus, quo simul significabatur regni mutatio. Sic tempore famis sub Claudio, non exundavit Nilus, et iterum sunt secutae mutationes. Etsi autem in Nilo, vel deficiente, vel nimium crescente, rationes naturales non desunt: tamen non raro etiam naturales causae, tam in fluminibus, quam in terra, et aëre, futura portendere solent, ut in cometis, et aliis meteoris, fieri solet.* — Csuda dolgot beszél *Antonius Torquada* spanyolból fordított könyvében, *Giardino di fiori curiosi*. Norvégia' határain fekszik, úgymond egy igen nagy erősség, meredek kősziklán, hova fel ut csak egy oldalról vezet. E' szikla alatt, felette mély víz zuhog, habjai feketék, 's még a' benne termő halak is olyanok. Az éjszaki hegyekről fakad, 's meredekségekről szakadván le, forrását megkeresni nem lehet. Bizonyosnak állítatik pedig, hogy néha egy rémalak mutatkozik benne, úgyéjg az emberhez hasonló, uszkál, és a' hangszeren kellemesen játszik. De mihelyt a' lakosok közelebből akarnák hallani, hirtelen bukik el a'

viz alá, mindazáltal a' különféle hangszerek' tovább is hallhatók. Ez a' tünemény mindenkor rossz jelnek tartatik, mert nem sokára valakit a' várbeli tisztség közül rendszerént szerencsétlen eset szokott érni. — A' Trieri érsekségben van egy tó, mellyben valahányszor egy szörnyű nagy hal láthatóképen vetette fel magát, mindannyiszor bizonyosan az érsek' halála jelentetett tapasztalás szerént. — Ilyen fejedelmi halálozásokat más dolgok is megszoktak jelenteni. A' melly napon meghalt *Mátyás* király Bécsben, ugyan azon Budán is minden orosz lány a' rekeszekben megdöglött. Hasonlóan *Kásmér Jánosnak*, a' Rajnai grófnak, szinte nagy vitéznek halála előtt kevéssel az ő gondosan ápolgatott orosz lányja megdöglött. — A' *Hohensaxi* báróság' családjából előbb mint sem valaki meghalt, az ottani legmagasabb hegyekről olly zuhanással szakadt le egy nagy kő, hogy az egész uradalom megdőrdült, 's a' kő *Forsteck* vára alatt, a' hol laktak t. i. a' báróság' urai, állapotodott meg. — *Cameraarius* ezt az idejeheli történetet beszéli, a' mint mondja, hiteles tudósítás után. A' Rajnai grófok egy döghalálkor szokott lakvárukból biztosabb helyre vonultak; midőn pedig a' veszély' elmúltával ismét visszatértek, alig hogy a' várkapuhoz jutottak, tizenegyet ütött az óra, holott csak hármat vagy négyet kellett volna ütnie. A' megkérdetett kapus azt felelé, hogy ő ennek okát nem tudja, már egynehány nap olta senki fel sem húzta az órát. A' döghalál nem sokára ismét kiütött a' várban, és a' grófok a' visszatértökori kísérelőkkel együtt, szám szerint tizenegyen meghaltak. — Azt is mondja *Camerarius*, hogy a' lovak sok jót és rosszat előre megjelentenek; kiváltkepen rossz jelnek tartatik, ha a' nemesebb lovak, főkép' a' fejedelmekéi, minden helyesok nélkül hirtelen megzavarodnak, vagy meg is

döglenek. Erre például Lajos királyunk' lovát hozza fel, melly kevéssel elébb és hirtelen döglött meg, hogy a' király az elveszett ütközetből megfutott, és másik lóra ülven, ez bukásával a' királyt is vízbe fulasztotta.

5. *Centur. 3. cap. XLIX. p. 175.* „Midón a' Varnai ütközetben Ulászló megöletett, Amurath a' foglyok' legszebbeit kiválasztani parancsolta, hogy körülmetéltetvén, buja indulatainak áldozanak. Ezek midón a' zsarnok' teremébe vitettek, nemesen arra határozzák magokat, hogy Amurathot megölik, mielőtt jó híroket és ferúságukat elvenné. Csak azért nem hajthattak dicséretes szándékukat végre, mert éppen az utolsó szempillantatban árulta el őket egy Bolgár, kivel a' titkot közölni találták. De mihelyt az árulást megtudták, fegyveresen rohantak egymásra és elestek, nem akarván a' zsarnoknak sem szerelmét, sem haragját ízlelni.“

Ezek voltak a' dicsó Magyar ifjak! ilyen haláluk szebb és halhatatlanabb nevet szerzett nekik, mint a' mit abból nyerhetnének, hogy százakat öltek le a' viadal' téréen. Az idegen tisztelettel látja bennök a' Magyar erkölcs' nagy lelkét; legyen úgy, hogy az újabb sarjadék ki ne forgassa e' minket dicsóító hitéből! Mi magasztalunk titeket, fentündöklő ifjak, magyar szemérmesség' vértanúi! mert ti hagyatok példát magatokban nekünk, hogy ne már csak a' vitéz szellemmel, hanem a' legszentebb erénnyel is legyen okunk dicsekedni. Ti előttetek több volt a' nemzet magatoknál; ti betöltétek *Justiniának* amazát: *a' mi közönségesen mindeneknek használ, azt, úgy véljük, a' magános haszonnak elejbe kell tenni.* Már nem olly igen csudálkozunk azon Spanyolokon, kik bizonyos vétkök miatt a' Sicíliai alkirály' parancsából egy terméketlen szigetre vitettek, 's ottan összebeszélve szem közt két sor-

ban fenálvón, egymásra rohantak, és fegyvereik által veszték el kölcsönösen magokat. Ők, vétkesek, csak azt a' halált siettették, melly az éhség miatt őket ugy is nem sokára utól érte volna; de azok ott a' Szultán' boldogító karjait tisztítják el magoktól, csak hogy a' Magyar erény szeplőtelen maradjon.

6. *Centur. 3. cap. LXV. p. 236.*, *Régensburgban*, a' köztársaság' tanácsának *Diemar Jánosnak* magányos épületében láthatni gipszben egy *Bajornak, Dollingernek* lovas párviadalát valamelly Hunnal, kit bűvös mestersége miatt győzhetlennek tartottak. Ugyan ez a' köztanácsházban is ékesen le vagyon festve, 's a' történet madarász *Henrik császár'* korabelinek tartatik.“

Ha ez madarász *Henrik* korabeli Hunn, tehát nyilván Magyar, mert azon császár 919—939 uralkodott, és dolgunk volt vele. De ki mondja meg nekünk amaz erős bajnokunknak nevét, a' bizonyára nem bűvös mesterség, hanem hatalmas kar miatt győzhetlenét! Hamvaival együtt neve is, valamint sok ezer hőseinké, a' hallgató porok közé vegyült!

Vixere fortes ante Agamemnona
Multi: sed omnes illacrymales
Urgentur, ignotique longa
Nocte, carent quia vate sacro.

Horat. Carm. l. IV. O. 9,

Holéczy Mihály.

A. Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

III. Rész. Jelentés a' philosophiai pálya munkákról 1836-ból.

Valóban örvendetes jelenet literaturánkban 14 egy idejű pályáiratok' feltűnte épen a' phi-

loosophia' térmezején, mellyen illy termékeny-
ség eddig elé nem mutatkozott, 's azt igazolja,
hogy jutalom kérdések és más serkentések akar-
melly nemzetben a' tudományos szellemi életet
hathatósan előmozdítják; ha már abban az alap
magvak kifejlésre megvagnak érve.

Referensnek szinte nehéz vala a' választás
a' sok közül mellyiket ajánlja a' megkoszorú-
zásra, mert néhányak nagy szorgalommal ké-
szültek, 's egyik egy másik más érdemes tulaj-
donságokkal bir, mellyektől a' tudomány' kára
nélkül nem lehet megfosztani a' magyar közön-
séget; ezért a' szokott módon kívül többeket
is ajánl kinyomtatásra, melly úton egy derék,
praktikai életre oktató és philosophiai gyűjte-
ményre minden nagy költség nélkül tehetünk
szert, millyet illy kapcsolatban a' külföld is ne-
hezen mutathat elő, honunkban pedig azoknak
együtt megjelenése és olvasása által hasznos
ideáknak, és az életbe vágó gazdag lélektudo-
mányos esmereteknek terjedelmét felszámítha-
tlan sikerrel eszközölhetjük.

Minden pályáírásokat egymással öszve vet-
ve úgy találta Referens, hogy a' fő jutalom díj-
ra a' 70-dik számmal megjegyzett kézirat illy
felírással „*fiat artificiosa et accurata ingeniorum
et animorum dissectio* etc. ajánlható, mert ez ön
álladalmú, nagy praktikus észszel készült munka,
mellyben a' literatura veleje is a' kitűzött tárgy-
ra mintegy in nuce közöltetik; előadása tisz-
ta, csinos, és öszvefüggő, valami keilemetes
ügyesség mutatkozik a' munká' minden részeiben,
's az író' lelke concentrice közelíti meg a' kitett
tárgyat. Valóban sok olvasottság van benne, de
még csudásabb a' gyűjtött kincseknek példás és
célirányos feldolgozása, midőn sehol nem un-
tat, hazánk állapotjára sok érdekest közöl.

A' lélek öt fő sarktvörvényeit (*elfogulási, lépcsőzeti, kapcsolati, haladási, mérsékleti*) egymásután kifejtván, azoknak népnevelési érdekeire egyenként kiterjeszkedik, nevezetesen a' lépcsőzeti nevelésről való czikkelyt (hogy t. i. ugrást nem kell tenni) remeknek lehet mondani; az alsó nép osztály siralmas sorsa, 'szellemi életét tekintve, szívet megrázó festés' mustrája: (lap 91, 92)

A' lélektanak három rendbeli tiszta hasznát a' nép' nevelésre nézve semiotikai, kritikai, és methodikai szempontok után előadja: az első arra tesz figyelmetessé, mi módon kelljen a' gyermekekben lappangó rátermetségeket kiesmerni, a' második a' nevelés' gyökér hibájával foglalatatoskodik; *eddig elé* ugymond *inkább polgárt neveltünk, pedig elébb az embert kellene kiformalni.* Nagyon helyesen! Referensnek itt Müller Jánosnak azon classicus beszéde jutott eszébe, mellyet az egykor a' berlini tudományos egyetemben tartott, a' többek közt mondván: „Némellyeknek szük szívűség a' patriotismusok, nagyítani, gazdagítani akarják a' státust, de az igazi nervus rerum gerendarumról nem gondolkodnak, a' miben áll tulajdonkép az ország' ereje és nagysága, u. m. *az emberek' derékségét megalapítani* erről sem financier, sem kamentalista sem katona nem gondolkodnak, nem tartozik tárokba arról gondolkodni, hogy lesz jobb az ivadék.

A' harmadik u. m. methodikai részben előadja a' lélektan' hasznos befolyását a' házi és nyilvános nevelőkre, kiknek kötelességeit rendre felhordja.

Különös érdeme az írónak az is, hogy a' miről több társai hallgattak, ő a' honi morál fogalmáról is mint új tudományos nézetről említést tesz; „a' honmorál ugymond olly viszony-

ban áll a' keresztényivel, millyenben az ugy mondatott tiszta tudományok állanak az alkalmaztatottakkal, melly nézetből kiindulva aztán a' lélektan' közönséges theoriáját hazánkra alkalmaztatja, 's hogy képeztessek jó magyar hazafi előadja.

Ha az itt megérintett pálya íratot ajánlja is Referens a' fő jutalom díjra, nem hallgathatja mindazonáltal, hogy egy más versenytársa *louzae ambages, sed summa sequar fastigia rerum* cím alatt 13-dik számmal megjegyvezve szoros tudományossági tekintetben vetekedik az elébbivel, sőt azt a' reális esmeretekben felyül is haladni látszik: azonban pálya írat' szerzője nem tartá magát olly szorosán a' kitett kérdéshez; 's ezen oknál fogva minden derék tulajdonságai mellett is hátrább kelletik néki állani. Még is e' fogyatkozás mellett is bátorkodik Referens azt első accessitre ajánlani, mert a' munka tudósok' és nevelők' számára készült, kik abból gazdag tanuságokat meríthetnek, a' mellett, hogy a' kitett kérdésnek némelley részeit úgy megilleti az író, hogy alap észrevételei a' tndomány' mélyjéből napfényre hozva az ember' szellemi voltának 's munkásságának olly látkörét adják, millyet magyarul még nem olvastunk. E' pálya munkában az öszvehasonlító physiologia és psychologia bőv és tiszta útmutatások után legjobban van előadva, a' testnek a' lélekre, ennek amarra visszahatása, a' kölcsönös munkálatnak következései, a' physiognomiái jelekkel egyútt derekasan vagynak kifejtve, sőt az embernek az univsumhoz állása mindjárt kezdetben alapul felvéve, ugy hogy itt magának az egész lélektan'nak substratuma fekszik, a' mit más pályáíratok nem fogtak olly mélyen fel.

A' mit a' *szepről és igazról* mint a' lélek két fő irányáról (lap 74) a' gyermekek ki és befelé

ható lelki munkásságaikról (lap 106) a' psyche egészsége' állapotjáról (lap 121) a' test műszerének erősítéséről (l. 131) előad, azok közvetlenül a' kérdés' felvilágosítására tartoznak.

Hogy e' könyv tanult, értelmes és okos emberek számára készült, azt annak egész alkatja mutatja, 's tán e' czélból eredt azon fogyatkozása is, hogy a' kérdés második részén csak futólag megy keresztül az író, a' mit inkább csak megérint, mintsem hogy ex professo értekeznek arról. Azonban ez értekezésben legtöbb gondolkodási erőt, legvalódibb philosophálást lát Referens. Az *eruditio* mindenütt a' maga helyén áll, nem készült még magyar nyelven illy munka az ember' megesmertetésére; a' külföldi legjobb physiologusok' és psychologusok' felfedezései valamely egész képben méh' módjára vagynak itt felhasználva, még is nem toldott foldott a' munka, hanem egész öntés, millyennek kell minden szorosán tudományos dolgozatnak lenni. Praegnansabb része e' munkának *tapasztalati*, de ez a' tapasztalati bánás mód is coloritjait csakugyan a' speculatiótól kölcsönözte, 's ez által belső tartalma általa véve felyűlmúlja a' többit, mert itt legtöbb praktikai realis esméretek vagynak letéve, melyek az életet közvetlen tárgyazzák, 's mind ezeknél fogva Referens' véleménye szerint, ha egészben épen nem foglalatoskodik is a' kérdés körül, első accessitet érdemelne, Mindjárt ezután állhatna a' hetedik számú értekezés illy jelszóval: *Ész és szív, a' palliativ javítások nem érnek semmit.* Ez is nagy gonddal és esmeretséggel készült, az író a' pszichologiai literatúrában jártasságát mindenütt bizonyítja, a' mellett a' magyar nyelven készült nevelés tárgyi iratokat szemügygyel tartotta, szóval régi és újabb literatura egyaránt kutfók gyanánt szolgáltak az írónak.

Már a' munka' felosztása rendesen gondolkodó főre mutat, mély alapot kerített a' kérdésnek, 's igyekezett mindent megérinteni, a' mi távolabb vagy közelebb a' kitett kérdés fontosságával iskolai és nevelési tekintetben kapcsolatban áll.

Az első rész főleg a' lélektudomány hasznát adja elő polgári és erkölcsi tekintetben, sok tanulni való van már ebben a' részben is, gazdag pszichologiai jegyzetekkel, állítmányai nem erőltettek a' felvett elvekből önként folynak a' következtetések, 's a' mi az embert és polgárt erkölcsi és polgári tekintetben csak érdekelheti, a' mi a' társaság' szellemi vagy testi jólétet öszveségesen pszichologiai törvényeknél fogva illetheti, azok itt a' gyermektől az öregig, az alsó iskoláktól fogva a' felsőig nem csak megilletve, hanem bőven is kifejtve vannak, úgy hogy, ha valamit szemire kellene vetni az írónak, az nem a' *meddőség*, hanem inkább a' *szerfeletti bőkiéreszkedés* lehetne, de mivel illy fontos tárgyban nem lehet eleget elmondani, 's újabb oldalai vannak a' tárgynak, mellyeket fel kell világosítani, a' bő kiéreszkedést egyes tárgyakra nem igen kárhoztatja Referens, mivel az első rész a' második rész' tömörségével mintegy öszvenőtt, azért az első részt rövideden nem is adhatta, mivel a' második részre kellett annak mint egy bevezetésül szolgálni, és azzal öszvehangzásban lenni.

A' második részt úgy lehet tekinteni mint az egész dolgozat' koronáját, hol tudományosan van minden megfejtve a' legnagyobb határozottsággal és világossággal; bámulásra méltólag bonczolgatja szét az is a' lélek külömb külömbféle tehetségeit, 's ezen el vont tárgyban, a' mi még inkább csudálni való magyar előadása vetekedik tárgya' méltóságával, stylusa deák, német 's

több kifejezésekkel nincs keverve, még is érthető, világos, és nyomos, sőt sok helyt magával ragad: p. o. hol a' lélek' halhatatlanságát, a' keresztényen vallás' boldogító fényét nemes önérzéssel terjeszti előnkbe. Valóban e' pálya írat mindég díszt ad literaturánknak, 's a' kérdés azon részét „mit lehet, és mennyit kellene a' lélektudományból a' nemzeti iskolákban tanítás tárgyául felvenni,“ helyesen megfejtette, midőn a' lélek' tehetségeinek működéseit egymásután felbonczolgatván, azokról tudományos helyes esmereteket közöl, egyenként és öszvefüggőleg becseket, hasznokat fogamatjok' tartalmát szemünk elibe adja, 's mindeniknél bizonyos példázatokban és intésekben ki mutatja, mit kelljen a' tanítóknak követni a' gyermekek' lélektudományos nevelésében, mit kell elkerülni, hogy a' Scyllából Charybdisbe ne essék: végre a' tanítók' formálásának elkerülhetetlen szükséges voltát is előadja, 's hazánknak ez intézkedés' felszámíthatatlan hasznait szívére köti.

Az érintett három pálya munkák mellett figyelmet érdemlenek még a' harmadik szám alatti (*αληθευειν και καλλυειν και αγαθυειν*) a' tizennegyedik (sursum animum vocant initia sua) tizenkettedik (*Γνωθι σεαυτον*) tizennegyedik (a' jutalom vágy szeny, köz jó buzdítson előre) jelmondatokkal. Ezek közül a' két első íratban több a' speculatiói erő, a' két utolsóban pedig több a' kosmopolitismus.

A' harmadik szám alatti dolgozat systematicus főre mutat. Az emberi tehetségeket három főosztály alá veszi, u. m. *esmereti*, *kívánási*, *iszlési* erő tehetségeket fogad el, 's ezen trichotomiát megtartja az apróbb osztályozatokban is, mellyek ezen tehetségek' kifejlését, kölcsönös egymásra hatását vagy közvetítését tárgyazzák: ugymint az esmereti tehetségek a) *eszmélés* b)

értelem, c) *akarat*, izlési tehetségek a) *képezés*, b) *érzedelem*, c) *lelkisedés*. Az esmereti tehetségből közvetítés által (a' német philosophus könyvekben *Vermittlung*) fejlődik ki az *izlési*, a' kettő ön tétéle az izlésen mint egy jó vezetőn által állítja elő a' *cselekedetét*. Az eszmélés' (*Bewusstseyn*) származásáról így okoskodik „a' külső hatás és eszenkedés által *érezlélés*, a' benyomás és ébredés által *észvétél*, az érezlélés és észvétél egymásra hatása által *eszmélés* állanak elő. A' munkának első és főrésze a' lélektudomány' theoriája, mellyet különösen ékesít a' 27-dik lapon össze fűzött természetes scálája hármasszó fő tehetségeinknek, 's azok' apróbb elágazásainak, mellyekben mint egy tükörben megtekintheti magát a' gondolkodó munkás lélek, 's minden fordulatjaiban sejteti lelki alkotunk' titkos szövődéseit, mellyeknek vékony fonalait a' psychologus művész majd újra összevagyván emberi voltunk' lényeges állapotjának egész képét adja, 's megörvendezteti az olvasót szorosán össze álló felfedezéseivel.

Ha az első rész u. m. a' psychologia' theoriája kielégíti a' tudóst, úgy a' második rész is t. i. a' nemzeti iskolai tudomány teljes számot tarthat a' köz megelegetésére; mert itt már practice alkalmaztatja a' theoria' szabályait, stylusa könnyen folyó, tiszta, értelmes, mellyet minden tanító erőlködés nélkül megérthet, ha bár a' munka első vagy tudományos részét fel nem foghatná is mindenütt. E' függelékben (2-dik rész) leereszkedik a' gyermekek' lelki fogékony-ságáig, 's nincs kétség benne, hogy alsó iskolák tanítói nagy haszonnal olvashatják e' kézi könyvet, melly jótékony következtetéseket fog szólni.

Még talpra esetebb, 's több speculatiói erővel írt értekezés a' 11-dik szám alatti, melly

rövideden de tömötten adja elő a' lelki élet célját, mindenütt a' tárgyhoz és a' tárgyról szól, melly a' kitett kérdésben foglaltatik. Hasonlít a' harmadik számalatti értekezéshez, sőt a' felett ragyog, mert nem skáláját adja a' lelki tehetségek' kifejlésének az öt korhoz képest, hanem alkalmaztatólag miképpen kellessék ügyelni a' tanításban e' tehetségek' kifejlésére, hogy semmi ne anticipáltassék, 's el ne rontassék, világosan előadja.

A' lélek' tehetségei az író szerint *belső* vagy *külső*, mellyek öszvekötés által munkálkodnak. E' synthesist a' *közép tehetségek* eszközlik, a' csecsemői kornak az *érzelés* vagy is az *érzés* pusztá belső felfogása teszi a' *belső tehetséget*, külsője az *ösztön*, e' kettő közt közép tehetség a' *nézés* (intuitio). A' mint már az önhatás által a' pusztá állati érzés önérzéssé, ez önesméretté, ez ön igazgatássá, 's ez lelkesedésé emeltetik, a' szerint magosodik a' szellemi (—) oldalon az *érzelés előterjesztéssé*, ez értelemmé, ez *okosságá*, 's ez *lelkiesméretté*: a' szerint lessz a' tapasztalati (†) sarkon az ösztönből vágy, ebből *vonszalom*, ebből *akarát*, ebből *hit*; a' szerint lesz a' tapasztalati (†) a' nézés látványja, a' *képzés*, miből az *érzelelem*, 's majd a' *lelkesedés* és magasztos látás (visio) fejlenek fokokként ki, melly utolsó emeleténél a' közép tehetségeknek a' magosodó kor-lépcsőkön az állatiságból mind inkább kiérzelkedett 's tisztábbra fejlett lélek testi öszveköttetésének végső leggyengébb harmóniáját elzengvén, egyszersmind ezen már hozzá képest durva és aránytalan alaktól megválnak, 's illy módon mindég tisztább, finomabb műszeretekben folytatván az önhatás munkáját, emelkedik tovább végetlen messziségű célja felé. Említést érdemlenek ez értekezésből még a' nevelést tárgyazó több jó gondola-

dolatok, mint p. o. a' 16-dik lapon mondatik: „A' lélektudományon sarkaló nevelés' fővonala, hogy azon tehetségek' kifejlése felé arányoztasék a' nevelés, mellyek mind a' belső vagy lelki, mind a' külső vagy testi világra egyenlő hatással munkálnak. Ezek már az említett *közép tehetségek*, mellyek, minthogy belőlök a' szép tudományok' ágai terjednek ki a' *szép, elveinek* mondatnak. A' nevelés' alapjai azért a' szép elveibe vagynak szükségesképen belé szövetve“ ismét lap 19 — *polgári nevelésnek arányt ad a' szabály*: „kiterjed a' nemzet' felső 's alsó osztályára, tehát közönséges: egyenlően minden embert birtokába kell juttatni azon tudatoknak, és esmereteknek, mellyek az önérzeti kor' tehetségeit önesmérési kor' tehetségeivé fejtik, hogy ezen alaptudatokkal ellátva minden ember azon korra jutván, hol az életnem választásnak ideje megjelenik, ugyan csak a' polgári élet' akármel-lyik ágazatának elfogadására alkalmas lehessen.“ Ez értekezés' írója jól felvette azt is mit kell felvenni a' psychológiából alsóbb oskolákban tanítástárgyul, és maga példát is mutatott itt a' tanításmódra.

A' mi a' 12-diki számmal jegyzett értekezést illeti, az is szabad lélekkel 's tudományos szellemmel van írva, egész bélyege a' cosmopolitismus, szoros tudományrendszerű előadást azonban itt nem lehetni fel.

A' 14-dik számuban a' kérdés' hátulso része van különösen jól kifejtve, de az egész dolgozat megérdemli a' kinyomtatást, a' régi litteratura' lelke járta át az író, 's látszik hogy jártas abban, de az újabb psychologiai litteraturában sem járatlan, a' mit a' munkában elszórt adatok igazolnak. Ez értekezést még inkább aján-
Tud. Gphjt. V. Köt. 1837. 9

laná kinyomtatásra Referens, mint a' 12-dik számmal megjegyzettet.

Pesten Augustus' 20-dikán 1836.

Kállay Ferencz.
r. t.

B.) Külföldi Literatura.

England im Jahre 1835. Von Friedrich von Raumer. Zwey Theile. Leipzig: F. A. Brockhaus 1836.

A' nagynevű szerző, ki már 1810-ben a' nagybritanniai adózásrendszerről értekezett, ebbeli, 's általjában státusgazdasági és státuspolitikai ismereteit, nem kevésbé öregbítette, midőn 1835-ben Angliába utazván, itt a' legellenkezőbb véleményű férfiktól, rendkívüli megkülönböztetéssel fogadtatott. A' szerző' tapasztalásait az előttünk fekvő levelekbe öntötte, mellyek, a' hogy napról napra íratattak, az szerint adatok sajtó alá, olly formán, hogy egyes ismétlések és tévedések sem töröltettek ki, mik a' szerző' nézeteinek fokonsinté tisztulását tanúsítják.

A' két első levél a' szerzőnek útazásával Berlinből Londonba foglalatoskodik. A' harmadikban London összehasonlítottatik Páriszal. A' negyedik a' társasági tónusról, az angol szélekről, 's az angol nyelvről szól. Az ötödik Irlandról. A' hetedik az ezelőtti 's a' jelen ministeriumról, a' felek mikénti állásáról, O' Connellről, az irlandi tizedről 's a' t. És így tovább, szakadatlan figyelemmel arra, hogy a' szárazabb okoskodás mindig a' társaság', literatura' 's a' szépművészetek' fűszerével eleveníttessék fel. — A' munka statistikai tekintetben is igen nevezetes, ezen oldala mindazonáltal Mac-Cullochnak azóta megjelent nagyszerű műve által árnyékba helyeztetik. Munkáját az itt következő sorokkal fejezi bé a' szerző, mikből tendenciáját és előadását is láthatják olvasóink.

„Az örökös politizálás — így szól a' szerző — veszedelmes és kifárasztó egy nyavalya. — Bár mi érdekes és tanúságos lett legyen mind az, mit nagy Britanniában láttam és hallottam volt, még is gyakran vágy keletkezett bennem, a' mult idők' történeteiről, és szemlélődő philosophiáról, szép művészetről, mu'sikáról, színészeztől és egyéb illyes tárgyokról értekezhetni. — Ha ezt német pedanteriának mondaná valaki, azt válasszom: hogy épen a' historiai és philosophiai studiumok' komolysága által menekszünk meg a' pedanteriától, 's hogy a' mi beszélgetéseink művészetről, színészekről 's a' t. csak felérnek mások' beszélgetésével paripákról, lóversenyről 's több effélérről. Suum cuique.

Való, hogy anglia nem egy tekintetben különbözik németországtól; de ha magasabb nézőpontból tekintjük a' két országot, még is több rokonságra fogunk találni. Ha Olaszország még mindig a' mult kor' borostyánain nyugszik; ha Spanyolország reá tukmált tehetetlenségéből felébredve, vad ellentétekben önnönmagával vív; ha Franciaország csak nem boldogulhat, mert a' bátorsággal nem tudja összekapcsolni a' szerénységet, a' mozgalommal nem az állandóságot, az elmebeli tehetséggel nem az erkölcsisést; — akkor kibe, mibe bízhatik a' világ? — Bízhatik a' német kifejlődés' szilárd törzsökébe, 's ennek két főágába, Németországba és Nagy Britanniába. Ha e' két nagy nemzet feladását ismeri 's azt mindenkép létesíteni törekszik, akkor Európának beteg részei is vissza fogják nyerni egészségüket, a' legkülönneműebb élet' harmoniája, ismét felszólalni, 's a' föld' legkisebb része ezentúl is, mint eddigelé, világ historiai tekintetben legelő fog fényleni.“

H—y.

V. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Kállay Ferencz. Könyvbírálati szabályok, vagy is Értekezés a' Recenziók' természetéről. 3. lap.
- 2) Edvi Illés Pál. A' máj Jeruzsálemnek és körületének leírása. 28. lap.
- 3) Gyurikovits György. Pázmán Péter Kardinál 's Esztergomi Érsek' élete leírásához való pótlás. 45. lap.
- 4) Kiss Jó'sef. A' küzbátorság. 56. lap.
- 5) Ugyan az. A' Holt tenger. 75. lap.
- 6) Holéczy Mihály. Karinthiában a' Magyarok Althofennél és Bleiburnánál. 89. lap.
- 7) Vizer István. Kozmologiai eszmélkedés. 91. lap.
- 8) * * *. A' Hangászat viszonzjáról a' többi szép művészetekhez. 102. lap.
- 9) H. M. Magyar történeti Kalászkok. 108. lap.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvesmértetés.

Jelentés a' philosophiai pálya munkákról. 1836-ból. Irta Kállay Ferencz, a' m. t. társ. rendes tagja.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Könyvesmértetés.

England im Jahre 1835. Von Friedrich von Raumer. Zwei Theile.

(Koszorú az 1837-dik eszt. V-dik Kötethez egy iv.)

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűj-
teményt alkalmas munkáikkal elősegítik,
tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négyszorinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,

tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' be-
küldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak
magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisz-
tán, csinosan és hibátlanul leírassanak;
bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Iró-
kat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alól-
írtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy
8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és bori-
tékbán adatik ki, mellyre itt helyben, vagy al-
kalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán
elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben
az Előfizetés.

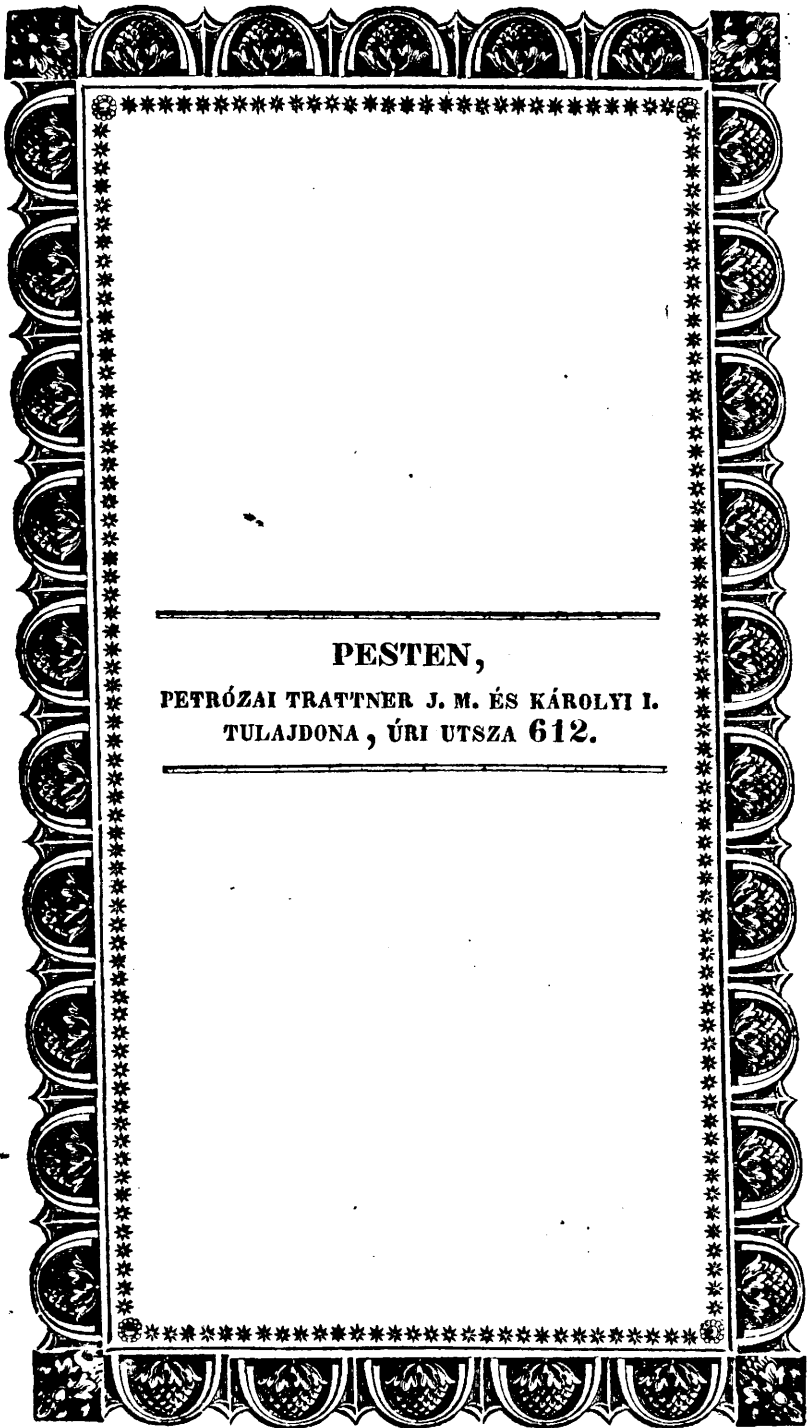
Pesten, Május 1837.

Petróza i Trattner J. M.

és

Károlyi István m. k.

**A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.**

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY**

1837.

21dik esztendei folyamata.

VI^{dik}

VAGY JUNIUSI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennység tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Asszonyoknak élet leírásit magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmertései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tekéletesedését eszközlük.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félék iránt.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1837.

VI^{dik} KÖTET.

21dik esztendei

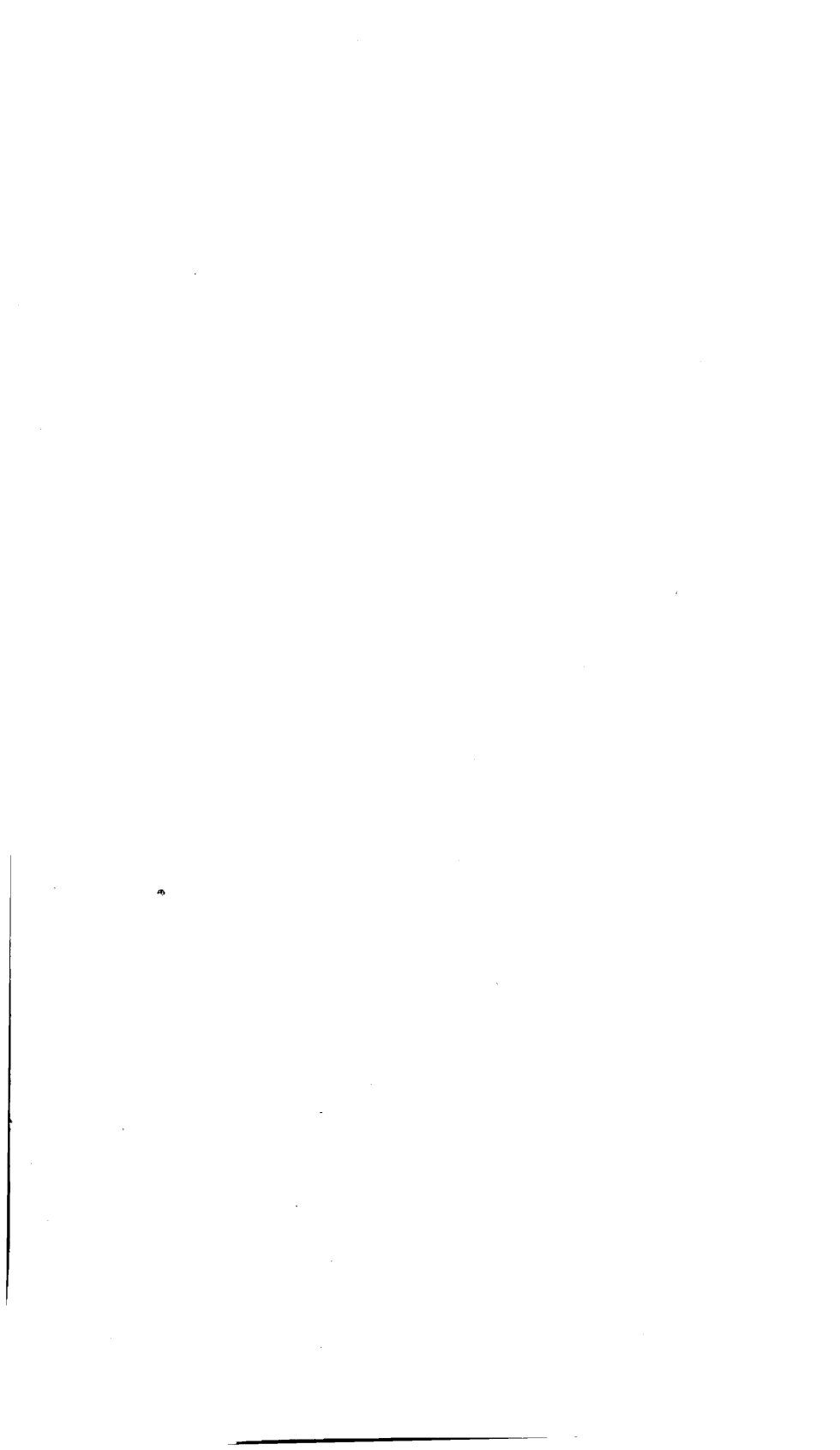
Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner-Károlyi tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értekezések.

1.

Az öszvetett mássalhangzók természeti eredetéről.

Tekintetes Tudós *Kerekes Ferentz* úr, a' Debreczeni Reformatum Collegiumban a' Mineralogia, Botanica és Chémia nagy érdemű és mély tudománvú Professora, ilyen című tudós munkájában: *Értekezés a' kettős betűjű hangokról, és azoknak jegyeiről a' magyar nyelvben, sok nevezetes szószármaztatási észrevételekkel egybeszöve,* Debretzenben, 1836 a' 190. lapon álló jegyzésben így adja elő, hogy micsoda különbség van, az öszvetett vagy elegyült mássalhangzóknak származására nézve, az ő értelme és az enyém között:

„A' Tudományos Gyűjtemény olvasói előtt grammatikai tudós értekezéseiről esmeretes hazánkfianak, *Szilágyi Jánosnak* gondolatai nyelvünk elegyült hangjainak származásáról az enyimekkel annyira egyeznek, hogy a' különbség közöttök csak e' kettőben áll: először, hogy azok az elegyült hangok, mellyeket én a' *c* (ké) és *g* pattanó hangok meglágyulásából származtatok, említett tudós vizsgálódónk figyelmét elkerülték; másodsor, hogy én a' többi nyöltz elegyült hangjai

közzül is nyelvünknek mindegyikben a' pattanó hangot tartom, mint régiebbet, és az emberi nyelvben eredetibbet, fő és mintegy alap hangnak, melyből egy fúvó hang által meglágyúlva, lett az elegyült hang, ő pedig négyben azok közzül, úgy mint az *ly, ny, ty, dy* elegyült hangokban az *l, n, t, d* pattanó, a' többi négyben pedig, úgy mint a' *ts, dzs, tx, dx* elegyült hangokban az *s, 's, z, x* fúvó hangokat nézi úgymint basisokat; melly megkülönböztetésnek én, megvallom, okát nem láthatom “

Ez a' megjegyzés indított engemet arra, hogy az öszvetett mássalhangzók természeti eredetéről való értelmemet bőven előadjam a' következő lapokon. Már ugyan ilyen tizimű értekezésemben: *Javallat a' magyar helyes írás megjobbításáról*, melly ki van nyomtatva az 1832-dik évi Tudom. Gyűjtemény XI-dik kötetének 85—123. lapjain, a' 4. §ban leírtam én röviden az öszvetett mássalhangzók helyes kimondása módját: de most, állításaim igazságának megbizonyítása végett, bővebben kell szóllanom az öszvetett mássalhangzók a' szájbán való formáltatások módjáról, vagyis azoknak természeti származásáról.

Egyik különbség tehát a' kettőnk értelme között ez: *hogy azok az elegyült hangok, mellyeket K. F. úr a' c (ké) és g pattanó hangok meglágyulásából származtat, az én figyelmemet elkerülték.* Ezt a' különbséget én magam helyesebben így teszem-ki: hogy az én értelmem szerint a' *k* és *g* pattanó hangok meglágyúlhatatlannak, azaz semmi fúvó hanggal egy új öszvetett hangra öszve nem olvadhatnak, és így az ezektől származott elegyült hangok csak a' képzeletben vagynak, de valósággal nem léteznek. Ugyanis figyelmezttem én arra, ha vallyon a' *k, g* hangok meglágyúlhatnak-é, azaz öszveolvadhatnak-é va-

amelly fűvő hanggal? de ezt lehetetlennek talál-
tam. Észrevettem azt is, hogy a' *k*, *g* meglágyú-
lásából származtatnak némelly magyar tudósok ösz-
vetett hangokat: de én az ilyeneket mindig hely-
telenül gondolt hangoknak tartottam, 's ezen értel-
memet a' Tudományos Gyűjteményben több he-
lyeken kinyilatkoztattam. Nevezetesen a' közelebb
említett *jvallatomnak* 4. §ában, a' többek közt
ezt írtam: „a' gy-ben a' d a' fő alkotó hang, és
nem az idegen *g* hang. A' honnan így kellene a'
gy hangot helyesebben írni: *dy*, a' mint már Ver-
seghy megjegyezte.“ Az 1834dik évi Tud. Gyűj-
temény VIII dik kötetében pedig, *a' magyar írás-
mód tökéletesítésére készített és készitendő
új betűkről* szóló értekezésemben a' 6. és 7. la-
pokon így írtam: „nagy hiba volna az öszvetett
hangok kijelentése végett nem azon hangoknak be-
tűit rántani egybe, a' mellyekből ők, a' termé-
szeti kimondás szerént, a' szájban származnak,
hanem más különböző hangú betűket. Hiba volna
p. o. a' gy, *ts* (*cs*), *tz* (*cz*) hangok kedvéért nem
a' *dj*, *ts* és *tsz*, hanem a' *dj* vagy *gy*, *cs* és *tz* vagy
cz betűket húzni öszve egy új jegybe; mivel ez
által ezen öszvetett hangoknak természeti eredetéről
hibás értelemre vezet'etnék az ember.“ A' 8.
és 9. lapokon pedig ezeket állítottam: „természeti
eredete és kimondása módja minden öszvetett hang-
nak tsak egy van: de szónyomozási eredete két-
három- sőt többféle is lehet. Természeti eredete
p. o. a' gy hangnak tsak egy van, mert a' gy
hang mindég a' d és j hangok öszveolvasztásából,
vagy kimondások módjának egyesítéséből száрма-
zik az ember szájában, és minden magyar szó-
ban egyféleképen ejtjük a' gy hangot, — —. De
— — szófejtegetési eredete a' gy hangnak sokféle
lehet, és származhatik, vagy általváltoztattathatik
a' gy hang *g*, *d*, *j*, *ng* (Ain) *t*, *dzs*, 'sa't. han-

gokból, Hasonlóképen a' tz hangnak is csak egy a' természeti vagy kimondásbeli eredete, mert a' tz hang mindenkor a' t és sz hangok öszveolvasztásából vagy kiejtések módjának egyesítéséből származik és formáltatik a' száiban, 's minden szókbán egyformán hangzik, — —. De — — szónyomozási eredete sokféle a' tz-nek, származvan az a' t, c, k, s, sz, x, z, r idegen betűk különböző hangjaiból. Így van a' dolog a' többi öszvetett hangjainkra nézve is: mindenik azok közül két- három- 's többféle különböző hangokból is származik a' szónyomozás szerént. "A' 13dik lapon ezt írtam: „A' gy hang leírása végett a' g betűt venni fel horoggal megjelelendő alapul, épen olyan hiba, mintha a' ty hang kitételere nem az ötlet alkotó főhangnak, a' t nek betűjét vennők fel megjelelendő alapul, hanem a' tőle távolabb járó k betűt.“ A' 18. és 19. lapokon, a' Kyss Sándor által hibásan képzelt öszvetett hangokról szólván, ezt állítottam: „a' — — ks, ksz, — — valóságos kettős hangok, mellyekben tisztán külön meghallik mind a' két öszvefogott hang, tsakhogy sebesen ejtve egymásután, és egymáshoz ragasztva, és ezeknek két alkotó hangjait öszveolvasztani egyes hangra soha sem lehet.“ A' 26. lapon így írtam: „a' dzs úgy van a' d és zs (és nem g és zs) hangokból egy új hangra öszveolvasztva, hogy a' zs benne a' fő alkotó hang.“ A' 35. lapon ezt mondtam: „Sokan vagynak olyanok, kik a' gy hangot g és j, a' cs hangot c és s hangokból öszveolvadtaknak képzelik, és mind ezekben tévelyegnek.“ A' 36. lapon: „a' gj hangok gy hangra öszve nem olvadhatnak.“ A' *Selypségről* írt értekezésemben pedig, az 1835dik évi Tud. Gyűjtemény IVdik kötetében; a' 78dik lapon ezt írtam: „a' gy hang a' d-nek, és nem a' g-nek megágyulásából veszi természeti eredetét, valamint

a' ty hang is, természetiképen a' t-től, és nem a' k-től származik.“ Megtetszik ezekből, hogy a' k és g pattanó hangoktól származtatott öszvetett hangok nem figyelmet kerülték el, hanem az éu értelmem szerént nem léteznek, és tsak hibásan képzeltek. De hogy a' k, g hangok a' j, s, sz, sz, z hangokkal soha egy új elegyült hangra öszve nem olvadhatnak, és hogy a' ty, gy, ts, dzs, tz, dz öszvetett hangok egyedül a' t, d hangok meglágyulásából veszik természeti származásokat: szükség azt most nékem a' kimondás módjából megbizonyítanom, e' végre elsóben a' mássalhangzóknak a' szájban való formáltatásáról közönségesen szóllanom, azután a' feljebb említett mássalhangzóknak kimondása módját különösen előadnom.

A' beszédbeli hangnak háromféle neme van. *Suhogó hang* az, a' melly igen gyenge és szinte észrevehetetlen mozgást okoz a' gégefóben, vagyis tsendesen suhan ki a' hangrésen, annak minden tapasztalható megrázása nélkül. Ezt némellyek hangnak sem nevezik, hanem tsupa lehelletnek, szellónek, és a' levegő néma kifolyásának. Illyen suhogó hangot adunk, mikor suttogva beszélünk, és a' más fülébe valamit súgunk. Némelly mássalhangzó betűket pedig mindig illyen hanggal kell kimondani, nem csak a' suttogva, hanem a' felszóval való beszédben is, és mivel illyenkor nagy erónkbe kerül jól meghallhatóan kiadni az illyen hangot, neveztetik ez *erős* vagy *kemény hangnak* is. Suhogó vagy kemény hanggal mondatnak ki a' mássalhangzók közül ezek: *h, p, k, t, f, s, sz, ty, ts, tz.*

Második neme a' beszédbeli hangnak a' *dongó hang*, a' melly erősen rezegteti a' hangrés száltskáit, és érezhetőképen megrázza az egész gégefőt, úgy hogy a' levegő reszketéssel, 's zengő

dongással jó ki a' torokból. Az ilyen hangnak egy kevés része mindenkor az orr lyukain jó ki, és ott bizonyos zengésbongást tsinál. Ilyen hangot suttogva való beszédben nem adhatunk, hanem csak a' felszóval való beszédben. Ha mutató újjunk hegyét nyakunkon az ádám almájára tesszük, azon reszkető mozgást, melly a' dongó hang formáltatásakor a' lélelző gégefőben történik, jól megérezhetjük. Néemlly mássalhangzó betűknek helyes kimondására mindig ilyen hang kívántatik, és mivel kilehet az ilyen hangot a' felszóval való beszédben kevés erővel is jól meghallhatóan adni, és kedves ez a' fülnek is, neveztetik ez *gyenge* vagy *lág* hangnak is. Dongó vagy lág hanggal mondatnak ki a' mássalhangzók közül ezek: *b, g, d, v, zs, z, gy, dzs, dz.*

Harmadik neme a' beszédbeli hangnak a' *közép hang*, melly a' suhogó és dongó hangok közt közép úton jár, és kitetsző értelemben *hangnak* vagy *tonusnak* neveztetik. Ilyen hanggal kell ki mondani minden önhangzókat, a' mássalhangzók közül pedig a' *j* betűt és a' folyókat, mellyek ezek: *r, l, n, m, ly, ny.* Ezen hangnak igaz természete áll a' suhogó és dongó hangoknak mérséklésében, mellyhez képest ennek ismét két nemei vagynak, t. i. a' lassú közép hang és a' hangos közép hang. Mikor suttogva beszélünk: akkor az önhangzókat és a' folyó betűket is suhogó hanggal mondjuk ki, de nem olly erősen suhogva, mint a' kemény mássalhangzókat; a' honnan ez a' lassú közép hang nem kemény. Mikor felszóval beszélünk, akkor az önhangzókat is a' dongó hanggal mondjuk ki, de nem olly nagyon dongva, és gégeneknek kissébb mértékben való rezegtetésével, mint a' lág mássalhangzókat; a' honnan ez a' hangos közép hang nem lág.

Menetelére vagy irányzatjára nézve ismét háromféle hangot különböztethetünk meg. *Szájhang* az, a' melyet a' gégefőből, a' torkon keresztül, egészen a' szájüregbe bocsátunk, és a' mely az ajakakon keres kimenetelt. Illyenkor a' felemelt ínyfelé (palatum molle, velum palatinum pendulum) bészárjuk az orr tsatornáját, vagy a' torokból az orrba szolgáló lyukat befedjük, hogy a' levegő egészen a' szájba hajtassék Illyen szájhanggal mondatnak ki ezen mássalhangzók: *h, p, k, t, f, s, sz, ty, ts, tx.*

Második neme a' hangnak az *orrhang*, a' melyet a' gégefőből, a' torkon keresztül, tsaknem egészen az orrüregbe bocsátunk, hogy annak lyukain menjen ki. Illyenkor nyitva tartjuk a' torokból az orrba szolgáló útát, természeti állására leeresztvén az ínyvitorlát: az illyen hang mindazáltal a' szájüregben lévő levegőt is megrázza keresztül mentében, sőt valamely kevés része a' szájüregbe is megyen a' torokszorúlaton által. Illyen hanggal kell az *m, n, ny* mássalhangzó betűket kimondani.

Harmadik neme a' hangnak a' *Szájorrhang*, melly a' kimenetelben a' száj és orr üregei között tsaknem egyenlőképen oszlik meg. Illyenkor az ínyfedelet szokott állására lebotsátván, nyitva tartjuk az orrba menő útát is: de mindazáltal főképen a' szájüregbe bocsátjuk a' torokszorúlaton keresztül a' hangzó lehetet; a' honnan az illyen hangnak több része megyen ki a' száj ajakain, mint az orr lyukain. Illyen hanggal kell kimondani ezeket a' mássalhangzókat: *b, g, d, v, zs, z, gy, dzs, dz,* ezeken kívül e' következőket is: *j, r, l, ly,* és minden önhangzókat; de ez utóbb említett mássalhangzókat és az önhangzók hangjából még kevesebb rész megyen ki az orrunkon, mint az előbb említett lágú mássalhangzók hangjából.

A' mi immár a' mássalhangzó betűk kimondása módját illeti: itt mindeneknek előtte azt kell megjegyeznünk, hogy a' mássalhangzók vagy *párosok*, azaz kettenketten egymásnak megfelelők, vagy *páratlanok*, azaz magánosok. Párosok kettenketten e' következendők: *p, b; k, g; t, d; f, v; s, zs; sz, z; ty, gy; ts, dzs; tx, dx*. E' kilentz pár mássalhangzók közül mindegyik pár különkülön ugyanazon szólló eszköznek ugyanazon állása vagy mozdulása által mondatik ki, p. o. a' *k, g*, ismét az *s, zs*, majd a' *ty, gy*, 's a' t. egyenlő nyelvallással formáltatnak, tsakhogy mindenik párban az első mássalhangzó mindenkor kemény azaz suhogó szájhanggal, az utolsó pedig lágy azaz dongó szájorrhanggal ejtetik ki. Kimondások módjának vizsgálása végett legjobb a' mássalhangzókat egy utánnok ejtett zsidó scheva forma rövid *e* hanggal mondani ki, így: *ke, ge; sze, ze; fe, ve*; 's a' t. Páratlanok e' következő mássalhangzók: *h, j, r, l, ly, m, n, ny*, melyek kimondások módjára nézve mindnyájan különböznek egymástól. Ezek közül a' *h* kemény szájhanggal ejtetik ki, a' *j, r, l, ly* közép szájorrhanggal, az *m, n, ny* pedig közép orrhanggal mondatnak ki.

Jegyezzük meg továbbá, hogy a' mássalhangzók közül némeltyek a' szólló eszközöknek bizonyos helyen való öszvenyomása, vagy bézárása és hirtelen való kinyitása, és így az egy kevés ideig bézárt levegőnek elpattantása által formáltatnak, a' mellyek ennélfogva *bézárt, pattanó, lökő* betűknek neveztetnek: illyenek a' *p, b; k, g; t, d; ty, gy; ts, dzs; tx, dx; l, ly; m, n, ny*. Ezek közül a' *p, b; k, g; t, d; ty, gy; ts, dzs; tx, dx, néma* betűknek neveztetnek, mivel nem adnak addig hangot, míg az öszvenyomást vagy bézarást, a' mellyel őket formáljuk, ki nem

nyitjuk. Még pedig a' kemény *p, h, t, ty, ts, sz* betűk *egész némáknak* neveztetheknek, mivel ezeknek kiejtésében semmi hang sem bortsáttatik addig ki, míg az őket formáló kemény elzárás ki nem nyitattik. Ellenben a' lágy *b, g, d, gy, dzs, ds* betűket csak *fél némáknak* lehet nevezni, mivel ezeknek kimondása végett dongó előhangot kell készíteni a' gégefő rezegtetése által, mellyből addig is bortsáttatik ki valamelly kevés dongó hang az orrlyukakon, míg az őket formáló lágy elzárás kinyitattik. A' többi pattanó betűk, úgymint az *l, ly, m, n, ny* neveztetheknek *fél önhangzóknak*, mivel ezek az őket formáló zárásnak kinyitása nélkül is valamennyire meghallható hangot adnak, kibortsáttatván ezekben a' hangzó levegő vagy a' nyelv két oldalai mellett, mint az *l, ly*-ben, vagy az orrlyukain. mint az *m, n, ny*-ben. — A' pattanó betűkön kívül lévő többi mássalhangzók a' szólló eszközöknek egymáshoz közel való tartása, és így a' lehelleknek valamelly keskeny nyíláson való kifúvása által mondatnak ki, ezek tehát neveztetheknek *kinyílt, fúvó, szúgó, lehellő* betűknek; ilyenek a' *h; j; f, v; s, sz; szs, z;* és az *r* is, mivel ebben a' reszkető nyelv nem zárja el a' kifolyó hangzó levegő útját. Az *r* betű mind azáltal, mivel közép hangon mondatik ki, mint a' feljebb említett félönhangzók, és magok is az önhangzók, félönhangzónak szokott neveztetni. És mivel ezek a' mássalhangzók: *r, l, ly, m, n, ny* a' néma betűk után következvén, könnyen kimondathatnak, és azokkal mintegy öszvefolynak, azokba mintegy bele olvadnak: neveztetheknek ezek *folyó* betűknek.

Utoljára jegyezzük meg, hogy némelly mássalhangzók *egyszerűek*, a' mellyek a' hangműszereknek egyszerű munkálkodása által ejtethek ki, ilyenek a' *k, g, t, d, p, b, s, sz, szs, z,*

f, v, h, j, m, n, l, r. Más mássalhangzók pedig *öszvetettek* vagy *elegyültek*, a' mellyek két két egyszerű hangoknak öszveolvasztásából, azaz azoknak kimondása módjának egyesítéséből származnak. Ilyenek az *ly, ny* hangok, mellyek az *lj* és *nj* hangoknak öszveolvasztásából származnak, és a' *ty, gy, ts, dxs, tx, dz*, mellyek az én értelmem szerint, egyedül tsak a' *tj, dj, ts, dxs, tss, dz* kétkét egyszerű hangoknak öszveolvasztásából veszik természeti eredeteket. De a' Kerekes Ferentz úr értelme szerint, a' *kj, gj, ks, gxs, kss, gx* hangoknak öszveolvadásából is származnak a' közelebb említett öszvetett hangok, vagy inkább azokhoz a' megsalattatásig hasonló hangok. Hogy ez hibás vélekedés, megtetszik az említett öszvetett hangok helyes kimondásának módjából, mellyet akarok a' következőkben előterjeszteni. E' végre előadom elsőben az öszvetett hangokat formáló egyszerű hangoknak kimondása módját, azután magoknak az öszvetett hangoknak a' szájban való formáltatása módját, és így az ó természeti eredeteket, mellyből kiki általláthatja, hogy a' kérdéses öszvetett hangok nem a' *k, g*, hanem egyedül a' *t, d* pattanó hangoktól származnak.

Azon egyszerű hangok a' mellyektől származnak az öszvetettek, ímezek: *t, d*, (a' K. F. értelme szerint a' *k, g* is) *n, l, sz, x, s, xs, j*. Senki sem tagadhatja azt, hogy a' *t, d, n, l* betűk mindnyájan a' nyelv hegyének a' felső metsző fogak tövéhez való nyomása által formáltatnak, tsakhogy különböző hanggal, nevezetesen a' *t* kemény szájhanggal, a' *d* lágy szájorrrhanggal, az *n* közép orrrhanggal, az *l* közép szájorrrhanggal, 's azon sajátsággal, melly szerint itt a' hangzó levegő a' nyelv két oldalai mellett bortsátatik ki. E' négy pattanó betűk tehát: *t, d, n, l* a' szájban ugyanazon egy helyen, ugyanazon mó-

dú nyomás által származnak, és csak a' formáló hangjok különböző: de ki lehet e' négy betűket ejteni a' nyelv hegyének a' szájpaddás első részéhez való nyomása által is. A' honnan a' *t*, *d*, *n*, *l* betűket az indus nyelvtudósok (a' sanscrit nyelvben), valamint az arabsok is fogbetűknek (dentales), a' zsidó, görög, aethiopiai, 's a' t. nyelvtudósok pedig nyelvbetűknek (linguales) nevezik. A' *k*, *g* betűk is a' nyelvnek nyomása által származnak, de a' nyelvtövének a' szájpaddás leghátulsó részéhez, a' lágú ínyhez való nyomása, vagy másképen a' toroknak öszveszorítása által, (melly végre jó a' nyelv hegyét az alsó metsző fogaknak neki vetni); még pedig a' *k* suhogó szájhanggal, a' *g* dongó szájorrhanggal. Innen a' *k*, *g* betűket az indus nyelvtudósok torok betűknek (gutturales), a' zsidók pedig szájpaddás betűknek (palatinae) nevezik, és nem is egyebek ezek, hanem hátulsó szájpaddás betűk. Az *sz*, *sz* betűk hangjai formáltatnak az előre nyújtott nyelv hegyének a' felső metsző fogakhoz igen közel való tartása, és a' lehelletnek az ezek közt hagyatott nyíláson való kifúvása által; az *sz* kemény szájhanggal, a' *sz* lágú szájorrhanggal. Ezekben a' lehellet igen keskeny nyílásba szorúlván, sziszeg és zúg. Formáltatások helyénél és segédjénél fogva méltán neveztetnek az *sz*, *sz* egy pár hangok közönségesen fogbetűknek. Az *s*, *sz* betűk formáltatnak a' hátra húzott 's felgömbített nyelv hegyének a' szájpaddás első részéhez, a' kemény ínyhez közel való tartása és a' levegőnek az itt formált nyíláson való kifúvása által, amaz suhogó szájhanggal, ez pedig dongó szájorrhanggal. Itt a' hang szélesebb nyílást találván, általmentében süvölt és zsibong. Az *s*, *sz* betűk tehát, noha ezeknek hangja a' fogak által is módosítatik, formáltatások helyét tekintvén, helyesebben neveztetnek szájpaddás- mint fogbe-

tűknek, a' mint a' frantz *Encyclopedie* a' *Consonne* zikkely alatt megjegyzette. Még pedig az *s*, *sz* betűk előszájpaddlások. Végre a' *j* hang formáltatik a' nyelv derekának vagyis közepének feldomborítása, és a' szájpaddlás középső részéhez igen közel való tartása, 's a' levegőnek az itt készített szűk nyíláson kibotsátása által, közép szájorrrhanggal. A' *j* tehát szájpaddlás- vagyis ínybetű, még pedig közép szájpaddlási, mivel ott foly ki az *ö* hangja egy keskeny tsatornán, mellynek készítését megkönnyebbíti a' nyelv hegyének az alsó metsző fogakhoz való támasztása. Az *sz*, *sz*; *s*, *sz*; *j* betűk tehát mindnyájan fűvők, vagy lehellők, mellyeknek formáltatások helye fokonként beljebb beljebb esik a' szájban.

Most lássuk már, hogy mi módon formáltatnak a' szájban az *ly*, *ny*; *ty*, *gy*; *ts*, *dzs*; *tz*, *dz* öszvetett hangok? Ezeknek származásokat világosabban megismerhetjük, ha a' kiljebb formáltattakról megyünk által a' beljebbiekre, illy renddel vizsgálván őket: *tz*, *dz*; *ts*, *dzs*; *ty*, *gy*; *ny*, *ly*.

A' *tz*, *dz* hangok kimondása végett, a' kinyújtott nyelv hegyét a' felső metsző fogakhoz kell nyomni, mint a' *t*, *d*-ben, de ezen nyomás alá *sz*, *sz* sziszegő hangokat kell adni, azaz tüstént keskeny nyílást kell formálni a' nyelv hegye és a' fogak közt; azonban nem kell hosszan nyújtani az *sz*, *sz* hangokat, hanem csak a' nyelv hegyével tsinált elzárásnak kinyitásokor kell belőlők egy keveset kibotsátani, A' *tz* tehát kemény sziszegő, a' *dz* pedig lágy zengő hang által formáltatik, és amabban az elzárás vagy nyelvnyomás is keményebb, ebben pedig lágyabb. Itt tehát a' fűvők *sz*, *sz* hangok az őket megelőző *t*, *d* nemű nyelvnyomás által pattanókká és némákká változtatnak, és a' *tsz*, *dzs* kétkét hangok egyegy új kü-

lönös hanggá lesznek, úgy hogy a' *tz* hangban sem a' *t*, sem az *sz* hang különválva nem hallatik, a' *dz* hangban is senki tisztán sem *d* sem *z* hangot füllel meg nem különböztethet. Megtetszik ezen leírásból, hogy a' *tz* kimondása végett a' *t* és *sz* betűk kimondások módjait egyesíteni kell, előbb a' nyelv hegyének a' felső metsző fogakhoz való nyomása által elzárást tsinálván, mint szükség a' *t* végett, azután pedig a' nyelv hegyének onnan való lepattantásakor, vagy a' kinyitáskor a' nyelv hegye és a' fogak közt csak keskeny nyílást hagyván, mint szükség az *sz* kiejtése végett. Így egyesítettnek a' *dz* kimondása végett a' *d* és *z* hangok kimondásának módjai. Látnivaló az is, hogy a' *tz*, *dz* fogbetűk, valamint az *sz*, *z*, de nem fűvók, mint ezek, hanem pattanók és némák.

A' *ts*, *dzs* hangok formálása végett, a' hátra húzott 's felgömbített nyelv hegyét a' szájadlás első részéhez kell nyomni, mint az ott kiejtetni szokott *t*, *d*-ben, de a' nyelvnyomás alá *s*, *zs* süvöltő hangokat kell adni, azaz hirtelen széles tsatornát kell tsinálni a' nyelv hegye és a' szájadlás első része közt, mellyen az *s*, *zs* hangokból egy kevés az elzárás kinyitásának pillanatjában kibotsáttathassék. A' *ts* tehát kemény süvöltő a' *dzs* pedig lágy zibongó hanggal ejtetik ki, amaz keményebb, ez lágyabb nyelvnyomással. És így itt az *s*, *zs* fűvó hangok nem folyhatnak ki folyvást szabadon nyiláson, hanem útjuk egy kevés ideig elzáratik az őket megelőző *t*, *d* nemű nyelvnyomás által, melly által ők pattanó és néma hangokká lesznek, és a' kimondás módjainak egyesülése által a' két alkotó hangok is különös új egyes hangokra összeolvadnak, úgy hogy a' *ts* hangban sem *t* sem *s* külön nem hallik, a' *dzs*-ben pedig sem a' *d* sem a' *zs* hangot a' fül észre nem veszi. Megtetszik a' kimondásnak itt leírt módjából, hogy a'

ts, *dzs*, valamint az *s*, *zs*, elöszájpادلás betűk, de nem fűvók, hanem némák. Az indus nyelvtudósok is nem fog-, hanem szájpادلásbetűknek nevezik a' sanscrit nyelvben lévő *ts*, *dzs* hangokat.

A' *ty*, *gy*, *ny*, *ly* hangok kimondása végett a' feldomborított nyelv derekát kell a' szájpادلás középső részéhez nyomni (melly nyomás formálását megkönnyebbíti a' nyelv hegyének az alsó metsző fogakhoz való támasztása), az elzárásnak kinyitásokor pedig tüstént olly keskeny tsatornát kell készíteni a' nyelv dereka és a' szájpادلás közepe közt, a' millyenen szokott a' *j* hang kifolyani, de a' nyelv nyomása alá a' keskeny nyílásba a' kinyitáskor nem *j* hangot kell adni, hanem *t*, *d*, *n*, *l* hangokat. A' *ty* tehát ollyan hanggal mondatik ki, mint a' *t*, azaz kemény szájhanggal, mellyből az elzárás kinyitása előtt semmi sem botsáttatik ki; a' *gy* ollyan hanggal mondatik ki, mint a' *d*, azaz lágy szájorrhanggal, melly végett dongó előhangot kell formálni a' gégefőben, melly hangnak egy kevés része a' nyelvnyomásának kinyitása előtt kibotsáttatik az orr lyukain; az *ny* olly hanggal mondatik ki, mint az *n*, azaz közép orrhanggal, mellynek legnagyobb része a' nyelv derekának lekapása előtt kibotsáttatik az orrlyukakon; az *ly* végre ollyan hanggal mondatik ki, mint az *l*, azaz közép szájorrhanggal, mellynek legnagyobb része, minekelőtte a' nyelv derekát a' szájpادلás közepétől lekapnók, a' nyelv két oldalai és a' felső záp fogak közt botsáttatik ki. A' *ty*, *gy*, *ny*, *ly* hangok tehát ugyanazon egy helyen, a' nyelvnek ugyanazon módú nyomása által formáltatnak, és tsak az őket formáló hangok különbözök. Ezen betűkben nem tsak meg némíttatik 's pattanóvá változtattatik a' *j* hang, az a' keskeny nyílás, a' mellyen ő kifolyhatna egy pillanatil elzárattatván, hanem egészen is elnyomattatik

tik a' nála hatalmasabb *t, d, n, l*, hangok által, melly hangok adattatnak a' nyelv nyomása alá, a' *j* tsatornájába, és a' kimondás módjainak egyesítése!ájtal a' *t, d, n, l*-el olly szorosán egyesül itt a' *j*, hogy a' *ty, gy, ny, ly* hangokban *t* és *j*, *d* és *j*, *n* és *j*, *l* és *j* két különválasztható hango-
 kat soha semmi emberi fül meg nem különböztet-
 het. Látnivaló azonban, hogy valamint a' *j*, úgy a' *ty, gy, ny, ly* hangok is közép szájpaddás hangok, és minthogy a' *t, d, n, l* fogbetűk: ezek fogbetűkből lett szájpaddásiak; ha pedig a' *t, d, n, l* betűket nyelvetűknek nevezzük: úgy a' *ty, gy, ny, ly* nyelvetűkből lett szájpaddásiak (ex lingualibus *t, d, n, l* ortae palatales), a' mint nevezi őket *Versegi Ferentz*, ilyen tzmű munkájában: *Proludium in Institutiones Linguae Hungaricae, Pestini, 1793. §. 37.*

Megtetszik az eddig mondattakból, hogy mindenik öszvetett hang ott formáltatik a' szájbán, a' hol az a' fúvó hang, a' mellynek megnémításából származott valamelly öszvetett hang. Oka ennek az, mivel a' fúvó *sz, z, s, zs, j* hangok formáltatásának helye sokkal meghatározottabb a' szájbán mint a' pattanó *t, d, n, l* hangoké, melly pattanó hangok, tsakhogy az említett fúvó hangokkal egyesülhessenek, gyakran változtatják a' magok formáltatásának helyét. A' *tz, dz* hangok tehát ott formáltatnak a' szájbán, a' hol az *sz, z*, t. i. a' fogaknál; a' *ts, dzs* öszvetett hangok pedig ott, a' hol az *s, zs*, melly fúvó hangokkal hogy egyesülhessenek a' *t, d* pattanók, elhagyják a' magok legközönségesebb formáltatásának helyét, a' fogakat, és beljebb vonulnak, a' szájpaddás első részéhez, a' hol mondatnak ki az *s, zs* hangok; végre a' *ty, gy, ny, ly* öszvetett hangok ott formáltatnak a' szájbán, a' hol a' *j*, t. i. a' szájpaddás közepénél, és így egész eddig hátra húzódnak a'
Tud. Gyűjt. VI. Köt. 1837. 2

fogaktól a' *t*, *d*, *n*, *l* pattanó hangok, hogy a' fúvó *j*-vel egyesülhessenek.

De kérdés: hát a' *k*, *g* pattanó betűk egyesülhetnek é az *sz*, *z*, *s*, *zs*, *j* fúvókkal egy új öszvetett hangra? Erre a' kérdésre én azt felelem, hogy semmiképen nem; mert ezen fúvó hangokat lehetetlen ott benn a' szájpaddás belső részénél, vagy a' torok szélénél kimondani, a' hol a' *k*, *g* formálatnak: a' *k*, *g* pedig nem formálatthatnak olly nagy ki a' szájbán, a' hol az említett fúvókat ejjük ki, és így a' *k*, *g* nem egyesülhetnek az *sz*, *z*, *s*, *zs*, *j* hangokkal egy új öszvetett hangra. A' *k*, *g* hangok tsak némelly önhangzók kedvéért jönnek egy kevésse kiljebb a' torok mellől. Mikor a' *k*, *g* után *a*, *o*, *u* önhangzók következnek: akkor legbeljebb, épen a' torok szélénél formáljuk ezen hangokat, a' nyelvtövének a' szájpaddás legbelső részéhez, a' lágy ínnyhez való nyomása által, a' mint észrevehetjük a' *ka*, *ko*, *ku*, *ga*, *go*, *gu* szótagok kimondásából. Mikor a' *k*, *g* után *e* *ö* önhangzók következnek: akkor ezeknek kedvéért kiljebb esik valamivel a' szájpaddás belső részén, a' *k*, *g* formálatása, a' mint megtetszik a' *ke*, *ge*, *kö*, *gö* szótagok kiejtéséből. Végre mikor a' *k*, *g* betűk után *i*, *ü* önhangzók következnek, legkiljebb tesszük az *ö* formálatások végett a' nyomást vagy elzárást, de tsakugyan még is a' nyelv töve által, és a' szájpaddás belső részénél, a' mint a' *ki*, *gi*, *kü*, *gü* szótagok kimondásából megtetszik. Kiljebbkiljebb jó tehát a' *k*, *g* betűk formálatásának helye ezen szótagoknak kimondásában: *ká*, *ga*, *ke*, *ge*, *ki*, *gi*. De soha sem jöhet ki a' *k*, *g* betűk formálatása tsak a' nyelv derekáig és a' szájpaddás közepéig is, a' hol a' *j* származik, úgyhogy p. o. a' *kijő*, *végi jó* szavak kimondásában kiki észreveheti, hogy a' *k*, *g*-nél kiljebb esik a' *j* hang formálatása, és

így a' *k*, *g* betűk a' *j*-vel egy helyen ki nem mondhatnak, 's vele egy új hangra nem egyesülhetnek. Még kevésbé jöhet ki a' *k*, *g* formáltatása a' szájpaddlás külső részére, a' hol az *s*, *zs* formáltatnak, és a' fogakra, a' hol az *sz*, *z* mondatnak ki, és így ezen fűvő hangokkal még inkább nem egyesülhetnek a' *k*, *g* pattanó hangok, valamelly öszvetett hang formálására. Megfordítva az *sz*, *z*, *s*, *zs*, *j* fűvő hangokat sem lehet benn a' torok szélénél, a' *k*, *g* formáltatásának helyénél kimondani, és ezen pattanókkal egyesíteni. Innen a' *kj*, *gj*, ismét a' *ks*, *gzs*, végre a' *kss*, *gz* kétkét különböző hangok kimondása módjai soha egymással nem egyesíttethetnek, és így az említett hangok soha öszvetett hangokat nem szülhetnek, egymással nem elegyülhetnek, egyes új hangra öszve nem olvadhatnak; hanem ezen öszvefogott hangoknak kimondásában két különböző helyen két különböző mozdulatot kell mindig tennünk a' nyelvünkkel, a' mint kiki megpróbálhatja.

Én tehát azt tartom, hogy a' *k*, *g* betűktől, a' természeti kimondás szerint, a' szájnak akárminémű nagy eröltetésével is, soha elegyült hangok, mellyek a' *ty*, *gy*; *ts*, *dzs*; *tz*, *dz*-hez a' megcsalattatásig hasonlók volnának, nem származhatnak, és így hibásan származtatott Kerekes Ferentz úr a' pattanó *k* (*c*) és *g* meglágyulásából, vagyis a' *j*, *s*, *zs*, *sz*, *z* fűvő hangokkal való öszveolvadásából elegyült hangokat. Én azt hiszem, hogy a' mint mi ma ejtjük ezen magyar szókat: *György*, *Égyiptom*, *angyal*, *hortyant*, *motyog*, *csábító*, *csupas*, *csúmpás*, *csecs*, *bandzsalog*, *pióca*, *eczet*, *czimbalom*, *edzeni*, *léledzeni*, 's a' t. i. *dj*, *tj*, *ts*, *dzs*, *tsz*, *dz* kétkét egy szerű betűkből a' nyelv által egy új hangra öszveolvasztott hangokkal: épen úgy ejtették mindent.

denkor, a' kimondás szerént *t* és *d*-től származó öszvetett hangokkal ezen szókat a' mi Eleink is, nem pedig valamely különböző, *k*, és *g* meglágyulásából származott hangokkal, a' mint K. F. úr véli. Én azt tartom, hogy valamint ma nintsenek a' magyar nyelvben *kj*, *gj*; *ks*, *gzs*; *ksz*, *gzs* hangoknak a' szájban való öszveolvasztásából származott elegyült hangok, mellyeket K. F. úr értekezése 189. lapján így ír le: *cy*, *gy*; *cs*, *g's*; *cz*, *gz*: úgy soha ilyen kimondású öszvetett hangok nem is voltak a' magyar nyelvben, és ezeket csak maga képzelte K. F. úr.

Úgy hiszem én továbbá, hogy a' magyar nyelven kívül is semminémű nyelvben e' világon nintsenek a' kimondás szerént olyan elegyült hangok, a' mellyek a' *kj*, *gj*; *ks*, *gzs*; *ksz*, *gzs* hangoknak öszveolvasztásából származnának; hanem a' *ty*, *gy*; *ts*, *dzs*; *tz*, *dz* hangok minden nemzetek szájában a' *tj*, *dj*; *ts*, *dzs*; *tsz*, *dz* hangoknak öszveolvasztásából, vagyis kimondások módjának oka feljebb előadott egyesítéséből veszik természeti eredeteket. Azt írja ugyan K. F. úr értekezésének 142. lapján, hogy „az olasz nyelvben aligha máig is az a' *cs* nincs divatban a' beszédben is, melly *k*-ből és *s*-ből olvad öszve.“ A' 153. lapon pedig, felhozván ezen olasz szókat: *gemini*, *genio*, *generoso*, *argento*, *girare*, *regina*, *giardino*, *maggiore*, így ír: „aligha itt is igazi *g*-ből lágyúlt *g's*-t nem mondanak az olaszok, nem pedig *d's*-t mint mi.“ De én a' kinek szerentsém volt 1823ban, Orvos Doctor *Vurga Mátyás* Barátomnak társaságában Olasz országban egy útazást tenni, és a' ki figyelemmel hallgattam sok született olaszok szájából Velentzében, Rómában, Nápolyban, Florentziában, Maylandban 'sat. a' *cs* és *dzs* (olasz *c* és *g*) hangokat, úgy találtam, hogy az olaszok, szinte úgy mint a' magya-

rok, a' *t* és *s*, és a' *d* és *zs* egyszerű hangoknak összeolvasztása által ejtik ki a' *cs* és *dzs* hangokat, p. o. a' *dolce* szót úgy, mint mi ezt: *doltse*, az *argento* szót úgy, mint mi ezt: *árdzsentó*. Tapasztaltam ugyan azt is, hogy az olaszok többnyire egy kevéssel hátrább húzott nyelvvel beszélnek, mint a' magyarok: de ez a' szokás igen kevéssé módosítja a' hangok kiejtését. Ez csak olyan nemzeti szokások a' hangejtésben az olaszoknak, mint a' zsigányoknak az, hogy még hátrább húzott nyelvvel és összeveszorított fogakkal beszélnek; az angoloknak az, hogy előre nyújtott nyelvvel 's mintegy ajakaik közül füttyölve beszélnek; a' zsidóknak és némelly németeknek az, hogy torokból mintegy hákogva beszélnek; és a' frantzoknak az, hogy szájok padlásától 's orrokból beszélnek. *Meidinger* is a' maga *Nouvelle Grammaire Italienne: pratique, à Francfort*, 1809. című munkájában úgy írja le a' frantzoknak az olasz *c* és *g* (*ci* és *gi* nevű) betűk hangjait, mint a' mellyek közül amaz a' *t* és *s* (frantzúl *t* és *ch*), ez pedig a' *d* és *zs* (frantzúl *d* és *g*) hangokból (és így nem *ks* és *gzs*-ből) vagnak a' szájban egy hangra összeolvasztva. Nevezetesen a' *b*, *c*, *d*, *g* betűk olasz neveit így írja le frantzúl: *bi*, *tchi* (magyarúl *tsi*), *di*, *dgi* (magyarúl *dzsi*); ezen olasz szókat: *città*, *Ciceróne*, *eccitäre* így olvastatja frantzúl: *tchitta*, *tchitcheroné*, *ettchitaré*, azaz magyarúl kimondva: *tsittá*, *tsitseróne*, *ettsitäre*; ezen olasz szóknak kimondását pedig: *gèngiva*, *oggétto*, így írja le frantzúl: *dgendgiva*, *oddgetto*, azaz magyarúl kimondva: *dzsendzsiva*, *oddzsettó*. Az olasz *z* betűnek kétféle, t. i. *dz* és *tz* hangjait pedig úgy írja le, mint a' mellyek közül amaz frantzúl *ds* (magyarúl *dz*), ez pedig *ts* (magyarúl *tsz*) hangokból olvadt össze, és az olasz *zécca* szót frantzúl így olvastatja,

dsecca (magyarúl kimondva; *dzekka*), a' *schérzo* szót pedig így: *squertso* (azaz magyarúl leírva: *skertszó*, kimondva: *skertszó*). *Veneroni* pedig a' maga olasz-frantz Dictionariumában így írja le még világosabban az olasz *z* betűnek elsőbb hangzását: le *z* prononcez *dz*. Megtetszik ezekből hogy az olasz nyelvben a' *ts*, *dzs*; *tz*, *dz* öszvetett hangok a' kimondás szerint, nem a' *k*, *g* hanem a' *t*, *d* betűktől származnak.

Más nyelvekben is nem a' *k*, *g*-nek hanem a' *t*, *d*-nek a' fűvó hangokkal való a' szájban való öszveolvasztása által mondatnak ki az öszvetett *tz*, *dz*; *ts*, *dzs*; *ty*, *gy* hangok. Nevezetesen *Negedly* a' maga tseh grammatikájában úgy írja le a' tseheknek és tótoknak *t*, *n*, *ť*, *ď* öszvetett betűhangjaikat, mint a' mellyekben az *l*, *n*, *t*, *d* a' *jod* azaz *j* hanggal olvadtak öszve, és így a' mellyek az *lj*, *nj*, *tj*, *dj* hangokból vannak öszveolvasztva, és azt mondja, hogy ezen hangok kiejtésében a' nyelv (t. i. a' nyelv dereka) a' maga egész szélességében a' szájpadláshoz nyomattatik. Az indusoknak sanscrit nevű nyelvében megvagnak a' *ts*, *dzs* öszvetett hangok, mellyeknek kimondásbeli eredeteket akarván előadni *Becker*, illyen tizimű munkájában: *Das Wort in seiner organischen Verwandlung, Frankfurt, 1833.* így írja le őket a' 25. lapon: *tsch*, *dsch*, azaz magyarúl: *ts*, *dzs* (mivel a' németek az ő nyelvökben fel nem találtaó *zs* hangot is csak *sch*-val írják le), jelentvén, hogy az indusok is a' *ts* hangot a' *t* és *s*, a' *dzs* hangot a' *d* és *zs* hangoknak a' szájban való öszveolvasztása által ejtetik ki. Az orosz *tscherv* és lengyel *cz* hangokat is, mellyek a' mi *ts* hangunkkal megegyeznek, valamint az arabs *tschin*, armeniai *tscha* hangokat így írja le *Becker* az ő természeti eredetök szerint: *tsch* azaz magyarúl: *ts*. Az ángo

loknak is vagynak *ts* és *dzs* hangjaik, t. i. a' *ch*, és a' *g*, *j*: de ezeket is így látom a' németek számára írt angol grammatikákban, kimondások tanítása végett leírva: *tsch*, *dsch*, azaz *ts*, *dzs*, nem pedig így: *ks*, *gzs*, és így az angolok sem *ks*, *gzs*, hanem *ts*, *dzs* hangokból olvasztják össze az említett öszvetett hangjaikat. A' zsidó nyelvben megvagnak a' mi *tz*, *dz* hangjaink, melyeknek felelnek meg a' zsidó *ץ* és *ד* azaz *Tzade* és *Zain* betűk: de ezek is kimondásokra nézve nem a' *k*, *g*, hanem a' *t*, *d* pattanó hangoktól származnak. *Gesenius* a' maga zsidó grammatikájában azt mondja a' *Tzade* betűről, hogy az tulajdonképen csak *t*, egy hozzájáruló sziszegéssel, a' *Zain*-ról pedig, hogy az egy megsziszegtetett *d*, és a' *Tzade* hangját így fejezi ki németül (valamint *Henselius* is *Synopsis universae Philologiae* című munkájában): *ts*, melly magyarul annyi mint *tsz*, azaz *ts*, a' *Zain* hangját pedig így: *ds*, azaz magyarul *dz* (mert a' németek a' mi *z* hangunkat is *s* betűvel írják, p. o. *Wesen*, *lesen* szavaikban). Hogy a' *tz*, *dz*; *ts*, *dzs*; *ty*, *gy* öszvetett hangok kimondásokra nézve nem a' *k*, *g*, hanem a' *t*, *d* egyszerű hangoktól származnak, bizonyítja azt a' selypek példája is, kik az említett öszvetett hangok helyett nem *k*, *g*, hanem *t*, *d* hangokat ejtenek, a' mint ezt előadtam a' *Selypségről* írt értekezésemnek (Tud. Gyűjt. 1835. IV-dik Kötet, 61--106. lap.) 9. 10. 12. 15. §§-aiban. Már pedig a' mint K. F. úr a' 3. lapon megjegyzette, a' selypek az általok ki nem mondható hang helyett más ahhoz legközelebb járó hangot mondanak.

Végezetre úgy vélekedem én, hsgy a' *k*, *g* pattanó hangok valamint a' *j*, *s*, *zs*, *sz*, *z* fűvő hangokkal, úgy a' többi hangokkal is egy új öszvetett hangra öszve nem olvadhatnak, és hogy a' *p*, *b* pattanó hangok is meglágyúlhatnak, azaz

semmi fúvó hanggal nem elegyülhetnek, öszvetett hangot nem formálhatnak. Vélekedésem szerint tehát e' világon semmi nyelvben sinsenek az *ly*, *ny*, *ty*, *gy*, *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* — n kívül több öszvetett vagy elegyült hangok, és a' mellyek ezen kívül K. F. úr által elegyült hangoknak tartatnak, azok a' kimondás szerint vagy igazi kettős azaz öszve nem olvadt hangok, vagy pusztá egyszerű hangok. Elegyült hangnak tartja K. F. úr a' német *ch* hangot, p. o. ezen szókban: *ich*, *mich*, *lachen*, *suchen*, és a' 191. lapon a' *ch*-ről azt írja, hogy az „a' pattanó *k* és *h* hagokból vagy on öszveolvadva.“ De ez hibás vélekedés, mert a' német *ch* hang helyes kimondása végett nem kell a' nyelv tövével semmi elzárást csinálni, mint a' *k* kiejtésékor, hanem a' nyelv és szájpaddlás hátulsó részei közt formált keskeny nyíláson szabadon és folyvást kell kibotsátani a' lehelletet. A' *ch* tehát egyszerű hang, és nem egyéb egy erős *h* lehelletnél, melly a' *h*-nál keskenyebb torokszorúlattal formáltatik a' szájban, beljebb mint a' *j*, kiljebb mint a' *h*. Egyszerű lehelletnek, 's zúgó hangnak (Sauselaut) vagy fúvó mássalhangzónak tartják a' német *ch*-t *Stephani*, *Zeller*, *Schulze* német írók is az ő olvasástanító könyveikben. — Elegyült hangnak tartja K. F. úr az ángol *th*-t is, melly ő szerinte (192. lap) egyszerű a' *t* és *h*, máskor a' *d* és *h* hangoknak együtt és öszveolvasztva való kimondásából származik, és az első esetben a' *tz* hez, a' másodikban a' *dz*-hez hasonlít. De én úgy tartom, hogy a' *h* lehellet, melly a' torokszorúlat által mondatik ki, soha egy új hangra öszve nem olvadhat a' nyelv hegye által formáltatni szokott *t*, *d* pattanó hangokkal. Nékem az ángol *th* kimondása felől Londonba 1829-ben elútazott Barátom, Orvos Doctor *Varga Mátyás* így írt: „Az ángol *th* elől és hátúl

közönségesen a' mi *d*-énknek hangzik, *that these* olvasd: *dat dísz*, *dieth* olvasd: *díd*. A' *the* articulus is így ejtetik a' közönséges életben: de a' pallérozottabbak tsudálatosan szoktatott nyelvei azt selypesen *sz*-nek sziszegik, úgy hogy nyelvek felső metsző fogaikhoz nyomva, egy kis kinyújtás-kor, a' kinyomot szelet a' fogak és nyelv közt botsátják ki. Ekkor valami *sz*-nél valamivel kisebb hang üti meg a' fület, melly az új görögök *θ*-ja kimondásához vagy legközelebb jár, vagy vele mindenekben megegyez. *The King*, parasztosan *di King* urasan *szi King*. A' szó közepén, kevés szót kivéve (mint *pother*, mond *pader*), hasonlóan sziszegetődik. Némelly ember 's víz neveken tsak pusztá *t*-nek hangzik, mint *Thomas*, *Thames*, *fifth* (5dik,) *twelfth* (12dik).“ Ha tehát' az ángol *th* vagy *d*-nek, vagy selypes *sz*-nek, vagy *t*-nek olvastatik: úgy az *ó* hangja egyszerű; ha pedig selypes *tz*-nek ejtetik: úgy öszvetett vagy elegyült hang ugyan a' *th*, de tsak módosítása a' mi *tz* hangunknak, és nem formál új nemet az öszvetett hangok közt.

Ezenkívül elegyült hangoknak tartja K. F. úr (195. lap) a' régi görög nyelvnek ezen hat hangjait: *θ*, *ζ*, *φ*, mellyeket a' *H*. és *ι*, *ξ*, *ψ*, mellyeket a' *Σ* fűvő hang segített formálni. De ezek közül az én értelmem szerint tsak a' *I* a' valóságos öszvetett hang, a' többi betűk pedig mindnyájan igazi kettős hangúak, és csak írásbeli rövidítések. A' *φ*, *ζ*, *θ* betűk, mellyek régen így íratattak: *ΠΗ*, *ΚΗ*, *ΤΗ*, nem egyebek voltak a' régi görögöknél, mint meglehellett, azaz *h* hanggal öszvefoglalt *π*, *κ*, *τ* betűk, mellyek kettős *ph*, *kh*, *th* hangokkal mondattak ki. Nem is olvadhat a' *h* lehellet egyes új hangra öszve semmi néma betűvel, hanem tsak az elébb tökéletesen kimondott néma vagy pattanó betűnek folyvást utánna hangzik, sebessen utánna hallattatik, és ahoz hozzá

ragad, de vele össze nem elegend. Ha a' *ph*, *kh*, *th* meglehellett (aspirata) betűket helyesen ki akarjuk mondani: a' *p*, *k*, *t* néma betűket ki kell formálnunk az ajakak, nyelv töve vagy hegye által tsinált elzárás által, azután pedig folyvást összeveragasztva hangoztatnunk kell a' torokból a' *h* lehelletet, és a' *ph*, *kh*, *th* összefoglalt betűkben mind a' két alkotó hangot tisztán meghalljuk egymás után. A' ki az előálló néma betűt nem akarja elzárás és kemény hang által kimondani, annak szájából a' meglehellett *p*, *k*, *t* azaz a' *ph*, *kh*, *th* helyett valamely egyszerű, keskeny nyíláson kifolyó lehellet vagy fúvó hang hallattatnék, p. o. a' *ph*, nyomás és elzárás nélkül *f*, a' *kh* tsupa *h*, a' *th* pedig *s* hanggá változnék, a' miről a' próbatétel kitkit meggyőzhet. Minden régi nyelvekben kettős hanggal mondattak ki a' meglehellett betűk, azaz tisztán kiejtetett mind az elől lévő néma betű, mind a' hozzá ragasztott *h* lehellet. Az indusoknak sanscrit nevű nyelvében gyakran meglehelletnek a' *p*, *k*, *t*, *ts* pattanó hangok így: *ph*, *kh*, *th*, *tsh*, sőt ezeknek lágy párjaik, a' *b*, *g*, *d*, *dxs* is ekképen: *bh*, *gh*, *dh*, *dxsh*. Ezen meglehellett betűk kimondása módjáról így ír *Bopp Ferencz* ilyen című munkájában: *Grammatica critica linguae sanscritae, Berolini, 1829.* Quaevis aspirata accurate sicut ipsius tenuis, adjecto clare distincto *h* sono, pronunciat. Ita etc. *kha* littera non uti Germanorum *ch*, *pha* non uti *f*, neque *tha* uti Anglorum *th* pronuncienda est; sed *kha* uti *kh* in *inkhorn* anglico vocabulo, *pha* uti *ph* in *kaphazard*, et *tha* uti *th* in *nut-hook* voce leguntur. Eadem lex in reliquis aspiratis observanda est. A' régi zsidók, chaldaeiak, syrusok, samariaiak is így ejtették a' magok meglehellett betűiket, a' pattanó hangnak utánna ragasztván a' *h* lehellett. Minthogy a' *h* kemény be-

tú lévén azelőtte álló lágy betűt is megkeményíti: méltán mondja *Gesenius* a' maga zsidó grammatikájában, a' *b*, *g*, *d* betűk meglehelléséről, hogy ehez a' mi organumainknak 's füleinknek semmi érzése nints, és ez nem is eshetik meg erőltetés nélkül. *John is Grammatica lingvae Hebraicae*, Viennae, 1809. című munkájában, a' 34. lapon így szóll: Percipi vix potest, quo pacto soni litterarum נגנ cum aspiratione efferri possint. Hogy a' régi görögök is a' *h* lehelletnek a' néma betű után tisztán való kiejtésével mondták ki a' magok meglehellett betűiket, és hogy a' *φ*, *χ*, *θ*, nem egyebek voltak *h* lehellettel öszveköttetett *π*, *κ*, *τ* hangoknál, azaz *ph*, *kh*, *th* kéttős hangoknál, megtetszik *Plutarchusnak Sympos. IX. Quaest. 3.* olvasható mondásából. És így csak a' *h* lehellet tett különbségét ezen görög szóknak hangzása közt: *πιλος*, *φιλος*; *κηρος*, *χηρος*; *τεινω*, *θεινω*, és a' *φ* nem úgy hangzott, mint a' mi *f* hangunk, hanem mint a' *ph*, p. o. mikor büdös szagot érezvén ezt mondjuk: *phi* (latinúl *phy*), a' mint megtetszik az *Ausonius* 128-dik Epigrammájának 9. verséből is. A' *φ* betűt mindég kéttős *ph* hangokkal mondták ki a' régi görögök, azaz megtették először ajakaikkal az elzárást vagy öszvenyomást a' *p* végett, és azután lehellettek torkokból *h* hangot, a' mint megtetszik *Priscianusnak* ezen szavaiból: non tam fixis labris est pronuncianda *f*, quomodo *p* et *h*, atque hoc solum interest inter *f* et *ph*. A' régi görögök nem hogy *f* hanggal ejtették volna a' magok *φ* betűjét, sőt inkább ki sem tudták mondani a' latin *f* hangot, mellyel megegyez a' mi *f* hangunk. Ez az oka, hogy a' mint *Quintilianus De Instit. Orat. Lib. I. Cap. 4.* megjegyzi, Cicero, mikor a' Fundanius ügye mellett tartott védelmező beszédet, kinevette a' görög tanút, a' ki a' Fundanius nevének első be-

tűjét, az *f*-et ki nem tudván mondani, a' helyett görög φ hangot ejtett, és *Fundanius* helyett ezt mondta: *Phundanius*. Továbbá a' görög χ nem nem felelt meg a' német *ch* hangjának, a' mint K. F. úr a' 196. lapon állítja, mert a' görögök a' χ betűt *hh* kettős hangokkal ejtették, megtévé a' *h* végett először a' nyelvtövével az elzárást, és azután bortsátván a' torokból *h* lehelletet: ellenben a' német *ch* minden elzárás nélkül való pusztá lehellő vagy fűvő hang. Vegre a' θ a' régi görögök kimondása szerint nem felelt meg az angol *th*-nak, a' mint ugyantsak a' 196. lapon állítatik, mert a' régi görögök a' θ betűt tisztán meghallható *t* és *h* hangokkal ejtették ki, és csak a' későbbi időkben kezdték a' görögök a' θ betűt selypes *sz* hanggal sziszegve kiejteni, a' mint tselekesznek a' mai új görögök is. Minthogy tehát a' régi görögök a' φ , χ , θ betűket kettős betűknek kellett volna nékiek ezeket nevezni: de azért nem nevezték kettősöknek, mivel ők a' *h* lehelletet nem tartották igazi hangnak és betűnek, a' honnan a' *h* ó nálok a' versmértékben sem tsinált positiót, vagy hosszú mértéket.

A' mi a' ψ , ξ , ζ görög betűket illeti, már ezeket kettős betűknek nevezték a' régi görögök, mivel ezek a' néma π , κ , δ (és nem τ) betűknek a' fűvő ς hanggal, mellyet már ők betűnek tartottak, öszve való foglalásából származtak. Ezek közül a' ψ , ξ annyit tésznek, mint $\pi\varsigma$, $\kappa\varsigma$, azaz *psz*, *ksz*, melly kétkét hangok soha egy új hangra öszve nem olvadhatnak, távol esvén a' szájban egymástól a' két öszvefogott hangok formáltatásának helye; ezek tehát valósággal kettős hangúak voltak, két betű helyét pótolták ki, és rövid önhangzó után következővén, positiót tsináltak, azaz a' szótag mértékét meghosszabították. A' ψ -nek igazi kimondását nem olyan bajos eltalálnunk, mint

K. F. úr a' 196. lapon állítja, mert a' ψ épen annyi mint psx , azaz p és sx hangok sebessen ejtve egymás után p. o. a' $lopsx$ magyar szóban. A' ξ betű hangja nem egyez meg a' mi cx betűnknek hangjával, mint a' 199. lapon állítatik, mert a' k és sx hangok egyes hangra öszve nem olvadhatnak; a' mi cx betűnknek egyes hangja van, melly positiót nem tsinál, a' ξ pedig x s azaz kxs kettős hanggal bir és positiót tsinál, mint ezen magyar szóban $raksx$. A' görög ξ épen annyit tesz, mint a' latin x , és a' görögök a' $\Lambda\epsilon\xi\iota\kappa\omicron\nu$ szót nem így mondották ki: *Leczikon*, mint a' 203. lapon állítatik, hanem úgy mint a' rómaiak ezt a' szót: *Lexicon*, és mi magyarok ezt a' szót: *Lekszikon*. A' mi a' ζ betűt illeti: már ezt, a' hasonlatosság szerént, a' harmadik kemény néma betűnek, a' τ -nak a' ς -val való öszvetételéből kellett volna származtatni, így: $\tau\varsigma$, azaz tsx : de mivel a' tsx hangok tx hangra olvadhatnak öszve, talán a' tzingogó tx hang nem tetszett volna a' kényes görög füleknek, a' mint gyanítja *Trendelenburg*, görög grammatikájában. Felvették tehát a' $\tau\varsigma$ azaz tx -nek lágy párját, a' zsidó *Zain* vagy a' mi dx hangunkat, és a' ζ betű ó nálok ebből származott: $\delta\varsigma$, melly kifejezésben valamint a' δ lágy, úgy a' ς is most nem kemény sx , hanem lágy x hangot jelent. Néha meg is fordították a' ζ -nak alkotó betűit, és némellyek szerint a' ζ annyi mint $\sigma\delta$. A' Dórok a' $\zeta\epsilon\upsilon\varsigma$ nevet így ejtették: $\sigma\delta\epsilon\upsilon\varsigma$, ezt a' szót: $\sigma\upsilon\tau\iota\zeta\omega$ így: $\sigma\upsilon\tau\iota\sigma\delta\omega$, hasonlóképen az alkotó betűk általtétele által mondatik közönségesen $\epsilon\sigma\delta\rho\alpha\varsigma$, e' helyett: $\epsilon\zeta\rho\alpha\varsigma$. Ellenben az Aeolok szerént a' ζ származott $\delta\varsigma$ betűkből, és ók így írtak 's szóllottak: $\delta\sigma\epsilon\upsilon\varsigma$, a' $\zeta\epsilon\upsilon\varsigma$ helyett, $\mu\epsilon\lambda\iota\delta\sigma\epsilon\upsilon\iota\nu$, a' $\mu\epsilon\lambda\iota\zeta\epsilon\upsilon\iota\nu$ helyett. *Verrius Flaccus* ezt mondja: x a c , x (ζ) a' d incipit, mellyből megtetszik, hogy valamint az x e' helyett van: cs (magyarúl kxs): úgy

a' *z* vagy *ζ* e' helyett van: *ds* (magyarúl *dz*), legalább hogy a' *ζ*-ban elől álló alkotó betű a' *d*. De az a' kérdés adja itt elő magát, hogy mivel a' *ds* betűk egyes *dz* hangra öszveolvadhatnak, 's öszve is olvadaak a' kimondásban: hogy tarthatták a' görögök kettős hangúnak a' *ζ* betűt? Én úgy gondolom, hogy valamint mi magyarok a' *madzag*, *bodza*, *edzeni*, *kéredzeni*, *mohodzani* 's a' t. szókban megkettőztetve ejtjük az öszveolvasztott *dz* hangot, így: *madzdzag*, *edzdzeni* 's a' t. úgy a' görögök is az ilyen szókat: *μαζα*, *συριζω*, *πατρισω* (azaz: *μαδσα*, *συριδσω*, *πατριδσω*) megkettőztetett *dz* hanggal mondták ki ekképen: *madzdzza*, *szüridzdzó*, *patridzdzó*, és így positiót, vagy hosszú mértéket tsinált ó nálok is a' *ζ* (*dz*) mint kettőztetett hang. Némellyek pedig megfordították a' *ζ* alkotó hangjait, így ejtvén ezen szókat: *mazda*, *szürizdó*, *patrizdó*; így is kettős hanggal mondatván ki a' *ζ*, positiót tsinált; valamint úgy is, ha *d* és *z* öszve nem olvasztott két hangokkal ejtettek ki az említett szók, ekképen: *mad-za*, *szürid-zó*, *patrid-zó*. A' rómaiak nem tudván kimondani a' *dz* hangot: a' *ζ*, latinúl *z* betűt kettős *szsz*-el (*massa*, *patrisso*), későbbben a' *ζ*-nek egyik alkotójával, pusztá *z* hanggal ejtették (*zelus*, *scandalizare*). De jelentett a' *z* betű későbbi időkben nem tsak lágy *dz*, hanem kemény *tz* hangot is, mint jelenti ma is mind a' két hangot a' *z* az olaszoknál. A' németeknél, spanyoloknál a' *z* betű tsak kemény *tz* hangot jelent, a' frantzoknál, ángoloknál, magyaroknál egyszerű lágy *z* hangot.

Ha immár, a' mint a' feljebb mondattakból megtetszik, a' *k*, *g*, valamint a' *p*, *b* meglágyúlhatatlan pattanó betűk, azaz semmi fúvó hanggal öszve nem olvadhatnak, 's elegyült hangot nem szülhetnek; ha a' *ty*, *gy*; *ts*, *dzs*; *tz* *dz* ösz-

vetett hangok természeti eredetöket egyedül tsak a' *t*, *d* pattanó hangoktól veszik, azaz kimondások módjára nézve tsak a' *t*, *d*-től származnak: látnivaló, hogy hibásan fejezzük mi ki a' *gy* hangot, melly szájunkban a' *dj* hangokból olvasztatik öszve, *g* és *y* betűkkel, hibásan írjuk le a' *ts* hangot, melly *t* és *s* hangokból egyesül, *cs* betűkkel, és a' *tx* hangot, mellyet nyelvünk *t* és *sx* hangokból olvaszt öszve, *cx* betűkkel, és a' hiba még nevededik az által, ha a' *cs*, *cx* kifejezésekben a' *c* betút nem *tx*, hanem *k* hangot jelentőnek vesszük. Említett hangjainknak ezen hibás kifejezései: *gy*, *cs*, *cx*, hibás értelemre vezettek sok magyar tudósokat ezen öszvetett hangoknak természeti eredete felől, azt hitetvén el ő velek, hogy ezen hangjaink kimondások módjára nézve is a' *g* és latin *c* hangoktól származnak. Innen bár a' *ty* és *gy* épen olyan páros hangok, mint a' *t*, *d*, vagy *p*, *b*, vagy *k*, *g*, vagy *sz*, *z*, 's a' t. mellyek közül mindenik egy pár hang ugyanazon hangműszernek ugyanazon állásával mondatik ki, és egyik a' másiktól tsak az ötet formáló hangra nézve különböz: mégis sok magyar nyelvtudósok más osztálybeli, 's más szólló eszközzel kimondandó betűnek tartják a' *gy* hangot, mint a' *ty*-t, amazt a' *g*-től, ezt a' *t*-től származni képzelvén. Nevezetesen *Révai Miklós Elaboratior Grammatica Hungarica* tizimű munkájának I-ső Kötetében a' *ty*-t nyelvetűnek (lingualis), a' *gy*-t szájpádlás betűnek (palatina) tartja. *Meszlényi Molnár János* is ezen munkájában: *Bévezetés a' siketnéma oktatásmódba*, Pesten, 1812. másmás osztályba teszi a' *ty* és *gy* hangokat, amazt a' 205. lapon nyelvhangnak, ezt a' 206. lapon szájpádláshangnak nevezvén. *Fogarasi D. János* hasonlóképen a' *Magyar nyelv Metaphisicájában* Pesten, 1834. az 57. lapon a' *ty*-t nyelv-

betűnek, a' *gy*-t pedig ínybetűnek (palatina) nevezi; és noha a' *cs*, *d's* ismét ugyanazon egy hangmúszerral kimondandó páros hangok, mégis amazt fogbetűnek, ezt nyelvbetűnek nevezi; hasonlóképen ámbár a' *cz*, *dz* hangok is párosok, mégis a' *cz*-t fogbetűnek, a' *dz*-t nyelvbetűnek tartja, mint-ha a' *cs*, *cz* a' latin *c*, a' *d's*, *dz* pedig a' *d* hangoktól vennék természeti származásokat, és így az iker hangoknak egyike egy, másika más helyen fogantatnék.

Valamint némelly öszvetett hangjainknak természeti eredetéről: úgy kimondása módjáról is hibás értelemben voltak és vagynak sok magyar tudósok. Vagynak olyan nyelvtudósok, kik az *ly*, *ny*, *ty*, *gy*, *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* hangokat szinte olyan egyszerű kimondásuaknak tartják, mint a' millyenek a' *t*, *d*, *l*, *n*, *p*, *b*, *k*, *g*, 's a' t. hangok. Ilyen állítását olvassuk egy magyar nyelvtudósnak a' Bétsi Magyar Kurír mellett járt 1832-dik évi Sokfélében. Midőn tudni illik ő, a' Sokféle XXXVIII-dik számában, a' 310. lapon, erre a' kérdésre: mimódon lehetne a' magyar nyelv helyesírását minden európai nyelvek orthographiájánál tökéletesebbé tenni? ezt a' feleletet adta volna, hogy az első lépés, mellyet ezen nagy és dicső tzeltnak elérésére kellene tennünk, az lenne, hogy betűink között nyóltz kettősöket kiirtanánk, és helyettek egyes betűket vennénk fel, de a' melly egyes betűk első tekintetre azonnal szemünkbe tűnetnék: *mitsoda betűkből olvadtak egybe*, p. o. a' *gy* = dj-ből, az *ly* = lj-ből, az *ny* = nj-ből, a' *ts* = ts-ből, a' *ty* = tj-ből, a' *tz* = tz-ből, 's a' t.: én erre a' XLIV-dik számban, a' 354. lapon ezt a' megjegyzést tettem, hogy a' *tz* hang nem *tz*-ből, hanem *t-sz*-ből olvadt egybe, 's meg is mutogattam a' *tz* hangnak ezen természeti eredetét. Ezen megjegyzésemre felelni kezdett az L-dik szám-

számában a' magát meg nem nevezett nyelvtudós, és a' 406-dik lapon, minekutánna azt vitatta volna, hogy a' *gy* nem *dj*-ből egybe olvadt hang, hanem félhanggal feljebb emelt *d*, a' *ty* nem *tj*-ből olvad egybe, hanem lesz a' *t*-ből félhanggal emelítve, a' többi kettős betűinkről is (mellyek az *ly*, *ny*, *ts*, *dzs*, *tz*, *dx*) azt állította: „hogy azok nem két betűből olvadnak egybe, hanem szinte úgy eredeti egyes hangok és betűk, mint a' többi egyesek.“ A' 407. lapon pedig ezt írta: „ha minden Olvasóimat eltudnám is hitetni, hogy a' *ts* a' *t-s*-ből, a' *tz* a' *t-z* ből olvad össze, én magamban, meggyőződéseim szerint ezt mondanám, hibáznak az urak, ha elhiszik, nem igaz az; mert a' *ts* valamint a' *tz* is eredeti egyes tiszta betűk, szintúgy mint a' *b*, *t*, *f*, *g*, 's a' t. quod erit demonstrandum. (Folytatása következik.)“ De nem folytatta tovább feleletét, és nem mutatta meg, hogy a' *ts*, *dzs*, *tz*, *dx*, *ty*, *gy*, *ny*, *ly* nem két hangból összeolvadt, hanem olyan eredeti egyszerű kimondású hangok volnának, mint a' *b*, *t*, *f*, *g*, 's a' t. a' mit senki meg sem is mutathat.

Más nyelvtudósok ellenben azzal tartják, hogy a' mi összetett mássalhangzóink valóságos kettős hangúak, mint a' latin *x*, a' görög ξ , ψ , a' honnan az *ly*, *ny*, *ty*, *gy*, *ts*, *dzs*, *tz*, *dx* hangokat kettős hangoknak, 's a' mássalhangzók diphthongusainak nevezik. Ez helytelen vélekedés, mert az említett összetett hangok nem adnak két különböző hangot egymásután, mint az *x*, ξ , ψ , hanem egy, két hangból összeolvadt egyes hangot, és nem tsinálnak positiót, mint a' felhozott latin és görög kettős hangú betűk. Ebben a' hibás értelemben volt *Kyss Sándor*, a' mint az 1834-dik évi Tud. Gyűjtemény VIII-dik Kötetének 18, és 19. lapjain megjegyeztem. *Ertl Nep. János* is, *Tud. Gyűjt. VI. Köt. 1837.* 3

ki az 1826. évi Tud. Gyűjtemény II. Kötetében, a' 76. és következő lapokon, felszóllalt a' *ts* ügyében a' *cs* ellen, a' görög ψ -hez, melly dupla *psz* hangot jelent, hasonló hangoknak tartja a' *ts*, *tz* hangokat, és a' többek között ezt írja: „A' magyar *cs* vagy *ts*, és *cz* vagy *tz* nem egyes hang — — — itt (a' *ts*-ben) két egymástól különböző mozdulatit érezzük nyelvünknek, melly gyorsabban történik, mint a' *pt*, *mn*, *vl*, és hasonló hangoknak kimondásánál: de azért ezen gyorsabb általfolyás miatt a' *ts* hangot egyszerűnek állítani nem lehet, mivel ugyan ez okból a' *ps*, *ks*, *psz*, *ksz* hangokat is egyeseknek kellene vallani, a' mi még senkinek esze ágába sem jött. Hasonlót kell mondani a' *tz*-ről is.“ Révai Miklós is a' maga Grammaticájában kettős hangúaknak tartja a' *dzs* és *dz* hangokat, holott ezek szinte olyan egyes hangot adnak, mint a' *ts*, és *tz*, a' melly hangoknak ők lágy párjaik.

Az öszvetett hangok kimondása módját sem minden nyelvtudósok írják helyesen le, különösen azok, a' kik kettős hangúaknak tartják az *ly*, *ny*, *ty*, *gy*, *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* hangokat, abban a' bal vélekedésben vagynak, hogy ezeknek helyes kiejtése végett mindegyikben egészen ki kell formálni és mondani mind a' két egyszerű alkotó hangot. *Kyss Sándor*, a' ki tsak két hangból öszveköttött, nem pedig kettőből egy új egyes hangra öszveolvadt hangoknak tartja a' feljebb említetteket, *Elementare universale totius generis humani Alphabetum*, Pestini, 1813. tizimű munkájában, a' 66. lapon, így írja le a' mi öszvetett hangjaink kimondása módját: *Articulantes (i. e. consonantes) inter se affines solum in extimis formationum suarum finibus se conjungunt, in reliquo separatae auditu percipiuntur, et hae constituunt Conjunctiones.* Ó szerinte tehát az *ly*, *ny*, *ty*, *gy*, *ts*,

tz betűk kimondása végett egészen ki kellene formálni, és csak formáztatások külső végein kellene öszveragasztani ezen két alkotó hangokat: *tj*, *nj*, *tj*, *dj*, *ts*, *tsz*, mellyek különváltva meghallattatnának. De nem úgy van a dolog, mert p. o. a' *gy* hang kiejtése végett nem formáljuk ki különkülön a' *d* és *j* hangokat, legalább amazzt nem a' nyelv hegyével formáljuk ki, a' *j*-t pedig kiformaljuk ugyan, de hanggal ki nem mondjuk, innet a' *gy* hangban senki füllel a' *d* és *j* hangokat meg nem különböztetheti, mert itt a' *d* és *j* kimondása módjainak egyesítése által egy új hang származik, melly mind a' *d*-től mind a' *j*-től különböző zengésű. *Meszlényi Molnár Janos is Bézézetés a' siketnéma oktatás módja. Pesten, 1812.* című könyvében, nem mindenik öszvetett hangnak kimondása módját írja helyesen le, úgymint a' ki a' 213 lapon a' *ts*-ről ezt írja: „*ts* hangnak kimondásakor úgy állítjuk ugyan a' szólló eszközeinket; mint *t*-nél, azonban éppen mikor *t* hangját akarók előadni, akkor hirtelen *s* kimondására rántjuk vissza a' nyelvünket, és a' sziszegetéssel kevert susogó szellőt keményebben taszítjuk ki a' fogaink között.“ Ez az előadás hibás, mert a' *ts* hang kimondása végett nem külön helyeken formáljuk ki a' *t* és *s* hangokat, nem fektetjük nyelvünk hegyét elsóben a' felső fogaink tövéhez, hogy azt azután onnan a' szájpadról az *s* kimondására visszarántjuk; hanem a' *t* végett ott tsinálunk elzárást nyelvünkkel, a' hol az *s* hang szélesetske nyíláson kibotsáttatik, és az elzárásnak vagy nyomásnak kinyitásakor *s* hangot adunk, 's e' végre a' kinyitáskor helyheztetjük nyelvünket olyan állásba, mint szükséges az *s* végett. *Ertl Nepomucenus János* is már feljebb felhozott értekezésében két különböző helyeken állítja véghez vitetni a' *ts* hangot alkotó *t* és *s* hangoknak kiformaltatását, a'

midőn ezt mondja: „az *s* hangot a' *t* után akarván ejteni, a' fogínyhez taszított nyelv végét hamar vissza húzzuk, és mintegy lebegő helyheztetésbe hozzuk.“ Ez az állítás szintúgy hibás, mint a' mellyet közelebb megróttam. Hibás állítása még Ertl Nep. Jánosnak ez is: „akárki, a' ki tudja a' *t* és *s* kimondását, ha ez a' két betű együtt előakad, mindjárt minden tanítás nélkül természetes *ts* hangjával fogja olvasni.“ Ugyanis a' *ts* hangban összevagyva olvadva a' *t* és *s* hangok egy olyan hangra, melly mind a' *t*-től mind az *s*-től különböz hangzására nézve, mellyben külön 's tisztán sem *t* sem *s* nem hallatik, és a' mellynek kimondása módját tanulni kell. A' frantz jól ki tudja mondani mind a' *t*-t, mind az *s*-et: de azért tanítás nélkül soha sem tudná *ts* hanggal olvasni ezen magyar szokat: *kotsi*, *petsét*, *mulatság*, *nemzetiség* hanem összevagyva nem olvaszott *t* és *s* hangokkal így olvasná ezen szokat: *hot-si*, *pet-sét*, *mulat-ság*, *nemzet-ség*.

Kerekes Ferentz úr sem elég helyesen írja le az összetett vagy elegyült hangok kimondása módját. Mert az elegyült hangokról közönségesen szólván, *Értekezésének* 86. lapján azt mondja, hogy úgy származik elegyült hang az ember szájából, „ha a' szájnak egyszerre két hanghoz, t. i. egy pattanó és egy fúvó hanghoz igazított, de együtt megállható, vagyis egymást ki nem rekesztő állásában, a' kettőt nem egymás után, hanem egyszerre igyekezik kimondani, p. o. ha valaki a' *t* és *sz* hangokhoz egyszerre igazítja hangműszereit, és ezeket egyszerre igyekezik kimondani: az a' hang származik nyelvén, mellyet magyarul *cs* vagy *tz* betűkkel szoktunk írni.“ Ezen állításnak hibás volta könnyen szemébe tűnik akármelly nyelvtudósnak. Mert minthogy a' pattanó hang elzárás vagy üszvényomás által, a' fúvó hang pedig szélesebb

vagy keskenyebb nyílás által formáltatik; látnivaló hogy a' pattanó és a' fúvó hang kiejtésére szükséges szájjállások épen ellenkeznek egymással, és együtt meg nem állhatnak; látnivaló egyszersmind, hogy nem lehet a' szájjállását egyszerre egy pattanó és egy fúvó hanghoz, p. o. a' *t*-hez és *sz*-hez igazítani. Lehetséges-é ugyanis, hogy ugyanazon egy pillanatban el is legyen zárva, mint a' *t* végett szükséges, nyitva is legyen a' hang útja, mint kell az *sz* végett? A' természet törvényei szerint az elzárás és a' nyílás tsinálás közül valamelyiknek előbb kell egy pertztzel történni, mint a' másinak, itt nevezetesen előbb kell kiformálni a' *t* betűt a' nyelv hegyének a' felső fogakhoz való nyomása által, mint az *sz*-et, a' nyelv hegye és fogak közt készített keskeny nyílás által. Lehetetlenséget kíván K. F. úr akkor is, midőn azt kívánja, hogy az ember két hangot, p. o. a' pattanó *t*-t és a' fúvó *sz*-et nem egymás után, hanem egyszerre igyekezzék kimondani. Mert valamint egy fúvolán nem lehet egyszerre két hangot adni: úgy az emberi szájon sem, hanem ha két hangot akarunk kimondani, egymásután fognak azok hallattatni, egyik egy pillanattal előbb, mint a' másik. De mikor *tsz* hangot akarunk mondani, nem kell a' *t* és *sz* két hangokat sem egyszerre, a' mi lehetetlen, sem egymás után, a' mi lehetséges, így: *t' sz*, kimondani; hanem a' száját előbb a' *t*-hez, azután az *sz*-hez kell igazítani, és a' *t*-t nem kell hanggal kimondani, hanem az *sz*-et egyedül, de ezt sem hosszan nyújtva, hanem csak egy löketet vagy tolatot kell belőle adni a' nyelvnyomásának kinyitásakor. És így itt csak a' *t* és *sz* hangok kimondásának módjai foglaltatnak össze, egyesítettnek, nem pedig a' *t* és *sz* két hangok elegyülnek mintegy chemiai módon, mert akármely sok kimondott hangok, emberi beszédok vagy éneklések

is a' levegőben egymással nem elegyülnek, hanem minden hang külön meghalltatik a' fül által. Innen én a' *tz* és más hasonló hangjaink kifejezésére alkalmasabbnak tartom az *öszvetett*, mint az *elegyült* nevezetet. Más h. b. át is ejtett még K. F. úr az elegyült mássalhangzók kimondása módjának közönséges leírásában, mert a' mint a' 86. lapon álló szavaiból megte sztk, ő abban az értelemben van, hogy a' hol valamelly pattanó hangot kell formálni, ugyanazon helyen kell a' vele összeolvasztandó fúvó hangot is kiteszítani. Holott pedig épen megfordítva, a' hol formáltatik a' száiban valamelly fúvó hang, ott kell azt a' pattanó hangot is, a' mellyel ő egy hangra összeolvad. a' keskeny nyílásnak egy pillanatig való elzárása által kiformálni.

Az öszvetett mássalhangzók kimondása módjának különös vagy egyenként való leírásában pedig e' következő hibákat vettem észre. Az *ly* hang kimondása végett nem a' nyelv hegyinek kell gyengén a' felső ínyhez érni, a' mint K. F. úr a' 98. lapon írja, (mert így pusztá *l* hangot formálunk), hanem a' nyelv feldomborodott derekának vagy középső részének kell a' szájpaddás közepéhez nyomattatni, és a' levegőnek két felől a' nyelv oldalai mellett kibotsáttatni, a' nyelv hegyét az alsó metsző fogaknak kell támasztani. — Továbbá kétféle *gy* hangot képzelvén, egyiket a' *dj*, másikat *gj* hangok összeolvadásából származottat: azt mondja a' 110. lapon, „hogy az első ott formálódik a' száiban, a' hol a' *d*, a' második pedig ott, a' hol a' *g* szokott formálódni.“ Ez hibás állítás, mert *gy* hangot nem lehet formálni sem ott, a' hol *d*-t formáljuk, t. i. a' fogaknál, vagy a' szájpaddás első részénél, sem ott, a' hol a' *g*-t ejtjük ki, t. i. a' szájpaddás legbelső részénél; hanem a' *gy*

hang formáltatása a' kettő között esik, t. i. a' szájpaddlás középső részénél, (a' hol ejtjük a' j hangot), a' nyelv derekának oda nyomása által, és így beljebb a' *d*, kiljebb pedig a' *g* formáltatásának helyénél, a' mint minden magyar észreveheti, mihelyt egymásután kimondja ezeket a' hangokat. Mert vallyon nem mindég kiljebb jő-é a' nyelvünkön a' munka, 's a' szájpaddlason a' nyomás és elzárás, mikor egymás után ejtjük e' három hangokat: *g*, *gy*, *d*? Ellenben nem beljebb beljebb költözik-é a' nyelv nyomásának helye, ha illy renddel mondjuk ki az említett hangokat: *d*, *gy*, *g*? Minthogy pedig a' *ty* hang a' lágy *gy*nek kemény párja, 's annál fogva a' hangműszereknek szinte ugyanazon állása és mozdulása által formáltatik: látnivaló, hogy a' K. F. úr *tj* és *hj* öszveolvasztásából származtatott *ty* hangjaira is tartozik a' kimondásnak közelebb említett hibás leírása. — Hibásan írja továbbá le a' *ts* hangnak a' szájban való természeti származását is. Mert itt is kétféle, t. i. a' *ts* és *ks* (*cs*) hangok öszveolvadásából eredett elegyült hangokat képzelvén, a' 128. és 143. lapokon írja, „hogy a' *cs* (*ks*) hang a' szájban oda hátra, oda bent formálódik, a' hol a' *k* pattan; az a' *ts* pedig, melly a' *t* és *s* öszveolvadásából származik, kívül a' fogaknál a' nyelv hegyén készül.“ Itt ismét szembetűnő a' hiba. Mert sem a' magyar, sem az olasz, sem a' tseh, sem az indus, sem semmi nemzetheli ember nem formál *ts* hangot sem a' fogaknál, a' hol a' *t*, sem a' szájpaddlás belső részénél vagy a' torok szélénél, a' hol a' *k* mondatik ki; hanem itt is a' két hely közt esik *ts* helyes kimondása, beljebb a' fogaknál, de jóval kiljebb a' szájpaddlás belső részénél. Formáltatik t. i. a' *ts* hang a' hátrahúzott nyelv hegyének a' szájpaddlás első részéhez való nyomása által, melly nyomás alá *s* hangot kell adnunk, azaz a' kinyi-

táskor szélesetske nyílást kell a' nyelv hegye és a' szájpaddás első része közt hagynunk. Kiki észreveheti ezt, mihelyt egymásután kimondja ezen betűket: *k*, *ts*, *t*, a' hol kifelé jó a' nyelvnyomása, vagy pedig ha illy renddel ejti őket; *t*, *ts*, *k*, a' hol mindég beljebb formáltatik a' nyelv által az elzárás. Valamint a' *ts*-nek, úgy ennek lágy párjának a' *dzs*-nek kimondását is hibásan adja élő K. F. úr. Mert itt is kétféle, t. i. a' *d's* és *g's* hangok összeolvadásából származott elegyült hangokat gondolván, a' 147. és 148. lapokon így ír: „Az első ezek között szinte úgy mint a' *ts*, nyelvünk hegyin a' fogunknál, a' második, éppen mint a' *cs*, mélyen bent a' szájban formáltatik.“ Holott pedig középbent esik a' *dzs* hang formáltatása, t. i. a' szájpaddás első részénél, a' hol *zs* hangot ejtünk. Ám próbálja meg akárki természetesen, erőltetés nélkül kimondani egymásután ezen hangokat: *d*, *dzs*, *g*, vagy megfordítva illy renddel, *g*, *dzs*, *d*: tapasztalni fogja, hogy a' *dzs* a' *d*-nél beljebb, a' *g*-nél pedig kiljebb formáltatik. — Végezetre nem ír hiba nélkül K. F. úr a' *tz* hang kimondása módjáról is. Mert itt is megkülönböztetvén egymástól a' *tz* és *cz* elegyült hangokat, a' 157. lapon azt írja, hogy „az első, melly *t*-ből és *sz*-ből olvad össze, a' nyelv hegyin, elől a' fogaknál, a' második pedig, melly a' *c* (olv. ké) és *sz* hangok elegyülésökből származik, mélyen bent a' szájban formáltatik.“ Az igaz, hogy a' *tz* hang a' nyelv hegyin, a' fogaknál formáltatik, mert az őtet formáló *sz* fűvő hang itt is mondatik ki: de az tsupa lehetetlen, hogy valaki mélyen bent a' szájban, a' hol t. i. a' *k* betű formáltatik *cz* hangot ejthetne; minden nemzet, a' mellynek nyelvében feltaláltatik a' *tz* vagy *cz* hang, a' nyelve hegyén ejti azt ki, egy sem ejti, nem is ejtheti ki a' *tz* hangot a' torok szélénél, a' nyelv

töve által tsinált elzárás által. A' *dx* hang a' *tx*nek lágy párja lévén: a' közelebbi megjegyzés rá illik a' K. F. úr *dx* és *gx* hangjaira is.

Mintogy tehát, a' mint a' feljebbiekből megtetszik, a' *ty*, *gy*; *ts*, *dzs*; *tx*, *dx* öszvetett hangok, mind a' magyaroknak, mind minden más nemzeteknek helyes kiejtésök szerint, a' szájban nem a' *k*, *g*, hanem egyedül a' *t*, *d* hangoktól veszik természeti eredetöket, 's a' *t*, *d*-nek meglágyulásából, azaz valamelly fúvó hanggal egy új hangra való öszveolvadásából származnak: kérdésbe lehet tenni, hogy mi vihette arra K. F. urat, hogy az említett elegyült hangok közül mindegyiknek kettős természeti származást, és kétféle kimondás módot tulajdonítson? egyiket a' *t*, *d* meglágyulásából eredőt, 's a' *t*, *d*-vel együtt a' fogaknál a' nyelv hegye által kimondandót, másikat a' *k*, *g* meglágyulásából származót, 's a' *k*, *g*-vel együtt a' nyelv töve által mélyen bent a' szájban a' torok szélénél kiejtendőt. Megfelel erre a' kérdésre maga a' K. F. úr Értekezése, mellynek az elegyült mássalhangzókról szolló szakaszában felhozott sok nyelvekbeli szavak és példák azt bizonyítják, hogy azért állította az említett elegyült hangokat a' kimondás szerint a' *k*, *g* meglágyulásából is származni, mivel látta, hogy ezen öszvetett hangok etymologiai vagy szószármaztatási eredetöket sok magyar és más idegen nyelvbeli szókban a' *k*, *g* hangoktól, és nem a' *t*, *d*-től vették. De az elegyült hangoknak ilyen *k*, *g*-től való etymologiai származások épen nem bizonyítja azt meg, hogy az elegyült hangok természetiképen is, vagy a' szájban való kimondások módjára nézve is származhatnának a' *k*, *g* hangoktól. Mert tudjuk azt, hogy minden nemzetek e'világon, mikor egy szótól más szót származtatnak, kivált mikor idegen nyelvbeli szókból formálnak magoknak

szókat, nem csak az egymással kimondásokra nézve legközelebből atyafi hangokat, hanem a' távolabbi sógorságban lévőket is felszokták egymással tserélni, vagy egyiket a' másikra által szokták változtatni. Így p. o. nem csak a' páros betűk, azaz akármely kemény mássalhangzó a' maga lágy párjával, nem csak ugyanazon hangműszer betűi (literae ejusdem organi) szoktak egymás közt feltseréltetni; hanem feltseréltetnek néha a' különböző hangműszerek betűi is, és az ugyanazon osztálybeli különböző betűk is egymás közt, úgymint mind a' folyó, mind a' fúvó, mind a' néma betűk egymás közt. Abból tehát, hogy a' *k*, *g* hangok gyakran feltseréltetnek *ty*, *gy*; *ts*, *dzs*; *tz*, *dz* öszvetett hangokkal, vagy gyakran átalváltoztatnak ezen elegyült hangokra, csak ennyi következik, hogy a' *k*, *g*-nek is (nem csak a' *t*, *d*-nek, a' mellytől ezen elegyült hangok természetiképen származnak), van atyafiságok vagy sógorságok ezen öszvetett hangokkal. De az ilyen etymologiai betűváltozásokból az öszvetett hangoknak természeti eredetére is következtést tsinált már K. F. úr előtt *Kolmár József* is, a' ki nevezetesen a' *gy* hangot nem csak a' *d*-től, hanem a' *g*-től is képzelte származni. Mert ilyen tzimű értekezésében: *Próbátétel a' magyar helyesírás philosophiájára*. (lásd: *Jutalomfeleletek a' Magyar nyelvről a' Nemzeti Museum* 1815. 1816. 1817. *esztendei kérdéseire*, II. Kötet, kiadta Horvát István, Pesten, 1821.) így ír a' 79. lapon: „Bizonyos, hogy a' *gy* hang, ámbár legtöbbször: de csak ugyan nem mindég *dj*-ből ered.“ A' 80. lapon: „De néha csakugyan *g*-ből lesz a' *gy* hang. És így a' *gy*-nek valósággal sokféle eredete, és így titkos származása van.“ A' 81. lapon pedig így ír: „A' ket-tős lágy hangok (*gy*, *ty*, *ly*, *ny*) ezekből a' mássalhangzókból készülnek: *g*, *d*, *t*, *l*, *n*, mel-

lyeket tehát *lágylhatóknak* méltán nevezhetünk. Meglágylásoknak más genesisse nem lehet, hanem hogy valamely titkos *i* lopja magát hozzájuk. Melly közel járnak ezek K. F. úrnak ezen állításához (111. lapon): „vagnak nyelvünkben kivált idegen nyelvekből magyarosított tulajdon nevek, 's más szavak is, mellyekben a' *gy* hang nyilván a' *g*-nek *j* által lett meglágylásából származott.“ Ezt helyesebben így kellett volna kitenni: vagnak nyelvünkben olyan tulajdon nevek 's más szavak is, mellyekben a' *gy* hang etymologice nyilván a' *g* hangtól származott, úgy hogy a' *g* hang a' vele sógoros *gy*-re átalváltattatott, vagy azzal feltseréltetett. A' többi hasonló példákra is, mellyeket K. F. úr bőven felhoz, csak azt mondom én, hogy azokban a' *k*, *g* hangok a' velek sógoros *ty*, *gy*; *ts*, *dzs*; *tz*, *dz* hangokkal feltseréltettek, vagy ezen hangokra átalváltattak.

Hogy a' *k*, *g* hangok sógorosok a' *ty*, *gy*; *ts*, *dzs*; *tz*, *dz* öszvetett hangokkal; arról senki sem⁴ kételkedhetik, ha meggondolja, hogy a' nyelv tövén elpattanó *k*, *g*, és a' nyelv hegyén elpattanó *t*, *d* hangok közt is van atyafiság, vagy is inkább sógorság, mellyet K. F. úr a' 9-dik és 12-dik lapokon előad; az említett öszvetett hangok formálása pedig közte esik azon két szélsőségeknek, a' hol a' *k*, *g* és *t*, *d* formáltatnak; azonban mint a' *k*, *g*, és *t*, *d*, úgy az öszvetett *ty*, *gy*; *ts*, *dzs*; *tz*, *dz* is elzárás által formáltatnak, mellyet ki kell nyitni, és így mindnyájan pattanó 's néma betűk; ezenkívül, mint a' *k*, *t*: úgy a' *ty*, *ts*, *tz* is suhogó szájhanggal mondatnak ki, és miképen a' *g*, *d*: úgy a' *gy*, *dzs*, *dz* is dongó szájorhanggal ejtetnek. Ha azért a' *t*, *d* hangja is hasonlít valamennyire a' *k*, *g* hangjához: hogy ne hasonlítana ahoz a' *tz*, *dz* hangja is, melly öszvetett hangok ugyan csak a' nyelv hegyével formáltatnak a' fogakuál, mint a' *t*, *d*?, mennyi-

vel közelebb járnak pedig a' *k, g* hangokhoz a' *ts, dzs* hangok a' mellyek már beljebb formálatnak a' szájban, t. i. a' szájpaddás első részénél? Még közelebb járnak pedig a' *k, g* hangokhoz a' *ty, gy* hangok, a' mellyek épen a' *k, g* szomszédságában formálatnak, a' szájpaddás közepénél. Mindjárt megfogunk erről győződni, mihelyt egymásután kimondjuk páronként mind ezen hangokat, formálatásoknak rendi szerént ekképen: *t, d; tz, dz; ts, dzs; ty, gy; k, g*. Minthogy azért a' *k, g* és *t, d* közt esik az említett öszvetett hangoknak formálatása; innen valamint a' *t, d*, úgy a' *k, g* hangokat is szokták e' világnak sok nemzetei ezen elegyült hangokkal feltserélni, vagy ezen hangokra általyváltoztatni. Sok példákkal bizonyítja ezt meg *Becker Ferdinánd Károly* ilyen tizimű munkájában: *Das Wort in seiner organischen Verwandlung*, Franckfurt a. M. 1833. Becker a' sziszegő hangok (*Zischlaute*) nevezete alatt (pag. 25, 26.) öszyefoglalja az *s, zs; sz, z; ts, dzs; tz, dz* hangokat, és kétség kívül formálatások helyét vévén gondolóra, úgy tartja ezeket, mint valamelly különös közép vagy közbül álló hangokat (pag. 27, 76, 77) a' torok (*k, g*) és nyelv (*t, d*) hangok között, a' mellyek szintügy feltseréltetnek amazokkal, mint ezekkel, és a' mellyek tiszánálnak eszközlött általmeneteleket a' torok- és nyelvhangok közt, a' mellyek, az ó értelme szerint, egyenesen vagy közbevetés nélkül egymással fel nem tseréltetnek. De hogy a' *k, g* és *t, d* hangok néha közvetlen feltseréltetnek egymással, példakal bizonyítja azt meg K. F. úr a' 12. lapon, mellyekhez hozzá lehet adni ezeket: *pamut* másképen *pamuk*; innen: דָּטֵל lett a' görög *δατυλος*, és a' német *Dattel*; a' görög *τις* latinúl *quis*; a' *darú* latin neve *grus*, melly nevek közül mindegyik a' daru természeti hangjának utánozása. Tsak ugyan

ritka eset az, hogy a' *k*, *g* és *t*, *d* hangok egymással feltseréltetnének: de arra igen sok példákat találunk, hogy mind a' *k*, *g*; mind a' *t*, *d* hangok szoktak sziszegő hangokra és minden feljebb említettett öszvetett hangokra általváltoztattatni. Így változott által a' közép korban a' latin nyelvben mind a' *c* (olv. *kés*) mind a' *t* betű hangja öszvetett sziszegő *ts* hanggá, ezen szók: *Cicero* (olv. *kikerő*), *gratia* (olv. *grátia*) így olvastatván: *Tszilzerő*, *grátzia*. Miképen jött légyen bé a' *ts* hang a' görög és latin nyelvekbe, szállottam arról a' latin *c* betűnek igaz hangjáról írt értekezésben, az 1835. évi Tud. Gyűjtemény XI. Kötetének 91. és 92. lapjain. Most azokhoz hozzáadom a' következő jegyzéseket is. Hogy a' *c* betűt minden önhangzó előtt *k* hanggal mondták ki a' régi rómaiak, megtetszik az a' Cicero libertusa *Tiro* által feltalált írásbeli rövidítésekből is, mellyek ő róla *Notae Tironianae* nevet viselnek. Minthogy a' rómaiak a' *k*, *c*, *q* betűket így nevezték: *ka*, *ce*, *qu* (olv. *ká*, *ké*, *kú*): innen *Tiro* a' *ca*, *ce*, *cu* szótagok leírására elegendőnek tartotta a' pusztá *k*, *c*, *g* betűket használni, és a' *carus*, *cera*, *cura* szókat így írta le: *krus*, *cra*, *gra*. Erre *Vellius Longus* azt jegyezte meg, hogy így még két jegy kellene a' *Cicero* és *Commodus* nevek tulajdon leírására, mivel ezekben a' *k* betűtől származott két új szótagok jönnek elő, úgymint: *ci*, *co*. Ebből azt lehet kihozni, hogy a' *c* betű mind ezen szótagokban: *ca*, *ce*, *ci*, *co*, *cu*, egy hanggal, t. i. *k* hanggal ejtetett ki. Valamint a' régi görögök *x* betűt tettek a' latin *c* helyett: úgy még a' IV-dik században *Ulphilas*, a' bibliának gothus nyelvre fordítója is *k* betűt írt általjában a' latin *c* helyett, p. o. *Kaisar* e' helyett *Caesar*, mellyet a' görögök így írtak: *Καισαρ*. Gothus írómányokban az V-dik század végéről találunk már írva

ilyet: *Kawtsjon*, *Caution* helyett, és így a' *ti* szótag már akkor így hangoztatott: *tszi* azaz *tzi*: de találjuk ezt is: *Unkja*, e' helyett: *Úncia*, még ekkor hát *k* hangja volt a' *c*-nek. *Consentius de barb. et metaph.* c. 13. írja, hogy az ő idejebeli görögök, mint a' maiak is, a' *t* hangokat, azaz a' τ , δ , θ betűket sziszegtetni szokták, p. o. *optumus*-t sziszegő hanggal mondták. Meglehet, hogy a' görögöktől vettek a' gothusok a' *ti*-nek sziszegő azaz *tzi* hanggal való kimondását, és minthogy a' rómaiak régenten is felszokták tserélni a' *k* és *t* hangokat, a' *ci* és *ti* szótagokat, p. o. *Accius*, *Attius*, *Actius*, általvitték a' gothusok a' sziszegő kiejtést a' *ci* szótagra is. Így jött be a' sziszegő kimondás a' római nyelvbe, *Cicero* így olvastatván: *Tzitseró*, bejött a' római nyelv leányaiba is, bizonyos módosításokkal, mert az olaszok a' *ts* helyett *ts*-t ejtenek, így: *Tsitseró*, a' spanyolok, frantzok és ángolok *sz*-et, így: *Sziszero*. A' *d* helyett némelly új görögök *dz* hangot (*dsal* blaesum arabicum) mondanak sok régi görög szókbán, p. o. a' δ *δ*ιαβοπος, *δ*ιαπλστος szókat így ejtik: ζ αβολος, ζ απλστος; a' θ betűt pedig selypes *sz* hanggal mondják ki, mellyhez hasonló módon ejtik az ángolok a' *th* betűt. A' *ch* betűt a' frantzok süvöltő *s* hanggal, a' spanyolok, ángolok *ts*-vel ejtették ki, a' közép korban. Ugyan a' közép korban a' *g* betű hangját is elváltoztatták az európai nemzetek az *e*, *i* előtt, nevezetesen az olaszok *dzs*-re valamint az ángolok is, a' frantzok *zs*-re, a' magyarok *gy*-re, p. o. a' *genius* szó olasz vagy ángol módra olvasva: *dzsentiusz*, frantz módra ejtve: *zseniüsz*, magyar hangejtés szerint: *gyenius*. Hasonló hangváltoztatással származott a' zsidó *gimel* azaz *g* betűből az arabs *gjim* vagy *dzsim*, azaz *dzs* betű. Ezekből megtetszik, hogy nem csak a' *t*, *d*, hanem a' *k*, *g* hangok is szoktak sziszegő és öszve-

tett hangokra általváltoztattatni. Hogy pedig a' közép korban a' latin nyelvben nem az *a*, *o*, *u*, hanem az *e*, *i* önhangzók előtt álló *c* (olv. *ké*) és *g* betűk hangját változtatták el a' nemzetek sziszegő vagy öszvetett hangokra: annak oka az, mivel, a' mint már feljebb megjegyeztetett, a' *k*, *g* az *a*, *o*, *u* előtt, vagy a' *ka*, *ko*, *ku*, *ga*, *go*, *gu* szótagokban hátrabb mondatik ki a' szájban, épen a' torok szélénél, és így távolabb jár a' sziszegő és öszvetett hangoktól; ellenben az *e*, *i* önhangzók előtt, vagy a' *ke*, *ki*, *ge*, *gi* szótagokban kiljebb jó a' szájpadláson a' *k*, *g* kimondása, és jobban közelít az öszvetett 's sziszegő hangok kiejtésének helyéhez, és így könnyebb volt a' nyelvnek a' *ke*, *ki*, *ge*, *gi* kimondásáról általtsúszni az öszvetett és sziszegő hangokra. A' torokhangoknak egyszerű vagy öszvetett sziszegő hangokká való változtatása Schmidt szerint (*Forschungen im Gebiete der ältern religiösen, politischen und literarischen Bildungsgeschichte der Völker Mittelasiens*, St. Petersburg. 1824. pag. 64.) igen különböző népeknél feltalálhatik, és kútfeje a' szólló eszközök közönséges geniusában van. Abból tehát, hogy a' *k*, *g* hangok gyakran általváltoztattatnak *tx*, *dz*; *ts*, *dzs*; *ty*, *gy* öszvetett hangokra, tsak ezen hangoknak egymással való sógorságát lehet következtetni: de azt nem, hogy ezen öszvetett hangok kimondásbeli vagy természeti eredetöket is a' *k*, *g*-től is és nem egyedül a' *t*, *d*-től vennék. A' *k*, *g*-nek az említett öszvetett hangokkal való sógorsága pedig, a' mint már feljebb előadtam, tsak abban áll, hogy a' *k*, *g* hangja hasonlít vagy közel jár a' *tx*, *dz*; *ts*, *dzs*; *ty*, *gy* hangjához. Hibásan terjeszti messzebb K. F. úr ezt a' sógorságot a' midőn a' 165. lapon a' *k* és *cx* hangoknak egymással való atyafiságáról ezt írja: „Ez az atyafiság más-

ban nem állhat, mint abban, hogy a' *cz* a' *k*-nak *sz* által történő meglágyulásából származott.“

Ha tehát, a' mint az eddig valókban megmutogattam, a' *tx*, *dx*, *ts*, *dxs*; *ty*, *gy* öszvetett hangok, a' természeti kimondás szerint, a' *t*, *d* és nem a' *k*, *g* néma hangoknak a' fúvó *sz*, *s*; *s*, *zs*; *j* hangokkal való öszveolvasztásából származnak: látnivaló, hogy ha ezen hangoknak természeti eredetét tekintjük az írásbeli kifejezésben, a' mi őseink eltévesztették a' dolgot, és hibásan tettek ki a' *tx* és *ts* hangokat *cz*, *cs*, *ch* betűkkel, a' *gy* hangot pedig *g* és *y* betűkkel. De nem is ezen öszvetett hangoknak természeti eredetére néztek a' mi eleink az említett kifejezésekben, hanem a' latin betűknek, a' mellyeket anyai nyelvök írására felvettek, az ő idejekben szokásban volt jelezentésére és hangjára. Már pedig bizonyos az, hogy a' régi magyarok a' latin írásokban a' *c* betűt az *e*, *i* önhangzók előtt *tx* hanggal olvasták, a' *g*-t pedig hasonló esetekben *gy*-nek mondták. Ide tzelez Sylvester vagy Erdősi János a' maga *Grammatica Hungaro-Latina*, Neanesi, 1539. tizimű munkájában, a' midőn leírván ezen szótagokat: *ca*, *ce*, *ci*, *co*, *cu*, és *ga*, *ge*, *gi*, *go*, *gu*, ezt jegyzi meg: Ex his *ce*, *ci*, item *ge*, *gi* voces sunt latinae. Világosan tanítja pedig ezen olvasás módját Batizi András ilyen tizimű munkájában: *Orthographia Ungarica, azaz igaz írás módjáról való tudomány*, Krakkóban, 1549. a' ki a' *c* betűről így ír: „evvel az Deác nelwben is két módra élne, micor consonans vagon az *c* után, avag *a*, *o*, *u*, accor úgy mongác, mintha *c* volna, mint mondanám *victum vicarium necat*. Ill'en hel'en a' mi nelwönben *k* szocott lenni. Micor kedig az Deác nelwben az *c* után *e*, *i* vagon, accor más ereie vagon, mint ez ighében *cecidit*. De animi nelwönben nem *czac* az két bet előttü vagon oll'arr ereie,

hanem mindenic vocalis és mindenic diphthongus előtt ez ill'en ighécben, *metcző czucza czipo, czompo.*“ A' *g* betúról pedig így ír ez a' legelső nyomtatott magyar Ábécze szerzője: „evvel az Deác nelwben is két módra élenc, egg' módon íg *gal-lus gula*, am mi nelwónchen is is igen *Gál, ghém, ghilixta, gomba*. Más módon ad Deác nelwben íg *genus, gignit, germen*: am miénchen igen *germec, géc, gapiu, gónás, gőzés*. De am mi nelwónchen acar mi vocalisoc és diphthongusok kozibe vettesséc az *g*, mindenütt lehet ill'en ereie, nem czak micor *e, i* vagón utánna, mint az Deácban.“ A' mi eleink immár a' latin betűkkel együtt azt a' helytelenséget is bévették hazai nyelvök írásmódjába, hogy a' latin helyesírás hasonlatosságára két különböző hangnak jegyzésére fordították mind a' *c*, mind a' *g* betút. A' *c* betű jelentett a' régi magyarok írásában mind *k* mind *tz* hangot, sőt a' *tz*-vel sógoros *ts* hangot is; a' *g* betűvel kifejezték ók mind a' *g*, mind a' *gy* hangot. Eleinte semmi jegygyel nem éltek a' magyarok annak kijelentésére, hogy mikor kell a' *c* betút *k*-nak, mikor *tz*-nek, mikor ismét *ts*-nek olvasni, vagy mikor van a' *g*-nek *g*, mikor *gy* hangja. A' két régi magyar halotti beszédben p. o. ezek a' szók vagynak írva: *timnuce gimilcetul*, ezek helyett: *tömnötze, gyimóltstól*. De mivel így kétséges és bizonytalan volt az olvasás, jókor kezdték őseink az írásban megkülönböztetni a' *tz*, *ts*, *gy* hangokat, vagy jegyek által, p. o. a' *gy*-t a' *g* felibe vetett pont által, így: *ġ*, vagy betűk öszvefoglalása által, p. o. a' *tz* és *ts* hangokat így: *cz, cż, cs, ch*, a' *gy* hangot így: *gẏ* 's a' t. Már a' hosszabbik halotti beszédben van *ch* is *ts* hang helyett, p. o. *so-boducha*, azaz *szabadótsa*, de még *gy* nintsen. De nem kell gondolni, mintha a' régi magyarok ezen kifejezéseket: *cz, cs*, így mondták volna

ki: *ké szé, ké ess*, és ezek által olyan hangokat akartak volna leírni, mellyek a' *k* hangból *sz* vagy *s* hangnak beleolvadása által származnak; mi pedig őseinket nem értették volna, így ejtven ki ezeket: *czé szé, czé ess*, a' mint K. F. úr a' 129. 158. és 171. lapokon vélekedik. Sőt inkább valamint a' *gy*, úgy a' *cz*, *cs*, *ch* kifejezésekben is tsak az első betűt tartották ők eleinte hangot jelentő betűnek, úgymint a' *g* és *c*' (kimondva: *cé*, azaz *txé*) betűket, a' hátülvetett *y*, *z*, *s*, *h* betűket pedig tsak lágyító, módosító vagy tsak intó jegyek tartották. Egyébiránt voltak már a' régi magyarok közt is olyan éles eszűek és fülűek, a' kik észrevették, hogy a' *gy*, *cz*, *cs* kettős betűk által kifejezett hangok a' *d* és *t* egyszerű hangoktól származnak kimondásokra nézve. *Révai Miklós* és *Horvát István* megjegyzették, hogy némelly régi magyar oklevelekben és egyéb írásokban így van kitéve a' *gy* hang: *dj*, vagy *dy*, melly kitével a' *gy* hangnak *dj*-ből való természeti származásának esméretét bizonyítja. *Batízi András* is észrevette azt, hogy a' *cz* hang *tsz*, a' *cz* azaz *cs* hang pedig *ts* hangokból származik, mert a' feljebb említett Ábéczéjében a' *cz* kifejezésről ezt jegyzi meg: „Ha ki kedig az *c* hel'ett itt tét vetend, ill'en módon: *luttza*, *apattza*, *tzutza*, iol tészi. — Ez igheket íg is irhatnoc: *ettszer*, *kétt-szer*.“ A' *cz* vagy *ch* helyett pedig a' szók közepén és végén *ts* kitévelt ajánl, ezt mondván: „mert ha ki iol eszébe veszi, ez két betűnec oll'an ereie vagon, minemű itt kellene, mint *Lucats nintsen béts*. — nem gonoszol mieli ac ki elöl is íg iria: *tsac*, *tsaszar tsépel*.“ Ezek így lévén, tsak azt mondom én, a' *cz*, *cs*, *gy* kifejezések tekintetében, őseink mentségére, hogy ők, valamint más nemzetek is a' közép korban, p. o. az olaszok, spanyolok, frantzok, ángolok, a' latin betűknek

közöttök akkor szokásban volt hangját vagy olvasása módját tartották szemek előtt, az ő anyai nyelvök írásmódjának meghatározásában, 's megállapításában. Én úgy tartom, hogy az őseink mentségére való igyekezet helytelen vélekedésekre ragadta el K. F. urat, a' midőn a' 112. 129. és 165. lapokon azt írja, hogy a' régi magyaroknál hihetően csak az a' *gy*, *ts*, *tz* hang volt divatban, a' melly a' *g* és *k* hangoknak meglágyulásából származik; én azt hiszem, a' mint a' feljebb valóokban megmutogatni is igyekeztem, hogy a' *k*, *g* hangok meglágyúlhatatlanok, azaz semmi fűvő hanggal egy új hangra öszve nem olvadhatnak, és a' *ksz*, *gz*; *ks*, *gzs*; *kj*, *gj* betűk öszveolvadásából származtatott hangok nem léteznek, hanem csak a' K. F. úr képzelmenyei.

Második különbség a' K. F. úr értelme és az enyém közt, az öszvetett hangokra nézve ez: „hogy én a' *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* elegyült hangokban a' fűvő *s*, *zs*, *sz*, *z* hangokat nézem úgy mint basisokat, azaz tartom fő vagy alap hangoknak, ő pedig ezekben a' *t*, *d* pattanó hangokat tartja fő hangoknak, és meg nem foghatja azon én megkülönböztetésemnek okát, melly szerint én az *ly*, *ny*, *ty*, *gy* elegyült hangokban a' pattanó *l*, *n*, *t*, *d* hangokat, a' *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* elegyült hangokban pedig a' fűvő *s*, *zs*, *sz*, *z* hangokat tartom alap hangoknak.“ Lásd a' K. F. úr Értekezésének 190. lapján álló jegyzést. Minekutánna már oda feljebb előadtam mind a' nyóltz öszvetett hangoknak természeti eredetét vagy helyes kimondása módját: könnyű lesz már most nékem azt megmutatni, hogy az *ly*, *ny*, *ty*, *gy*-ben a' pattanó *l*, *n*, *t*, *d* hangok a' fő alkotó de már a' *ts*, *dzs*, *tz*, *dz*-ben nem a' pattanó *t*, *d*, hanem a' fűvő *s*, *zs*, *sz*, *z* az alap hangok. De elsőben meg kell mutatnom a' K. F. úr által felhozott oknak gyengességét. A'

megnevezett lapon azt írja K. F. úr, hogy ő azért tartja a' *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* elegyült hangokban a' *t*, *d* pattanó hangokat főbbeknek az *s*. *zs*, *sz*, *z* fúvó hangoknál, mivel ama' pattanó hangok régiebbek, és az emberi nyelvben eredetibbek, mint eme' fúvó hangok. Ezen okból többet következett K. F. úr, mint kellene és lehetne. Mert ha a' pattanó hangok régiebbek is az emberi nyelvekben a' fúvóknál; a' fúvók ismét régiebbek az elegyülteknél, és az elegyültekben lehetnek a' fúvók fő alkotó hangok. Megesmerem én azt, hogy a' pattanó hangok a' rezgővel együtt, azaz a' *p*, *b*, *k*, *g*, *t*, *d*, *n*, *m*, *l*, *r*, legrégiebb mássalhangzók az emberi nyelvekben, és ezek majd minden nyelvekben feltaláltnak: de azt tartom, hogy a' pattanó hangok után elébb bejöttek a' nyelvekbe a' fúvó hangok, azaz az *f*, *v*, *h*, *j*, *sz*, *z*, *s*, *zs*, mint az elegyült *tz*, *dz*, *ts*, *dzs*, *ty*, *gy*, *ny*, *ly* hangok. Erről senki sem kételkedhetik, ha megmondolja, hogy ma is sok nyelvek vagynak, a' melyekben feltaláltnak a' pattanó hangok és több vagy kevesebb számú fúvók: de öszvetett hangok vagy épen nintsenek benne, vagy alig esmernek egy két ilyen hangot. Így p. o. a' zsidó nyelvben vagynak öt fúvó hangok: *h*, *v*, *j*, *sz*, *s*, de öszvetett hang csak kettő van, a' *tz*, *dz*. A' görög nyelvben van két fúvó hang: *h*, *sz* (sőt a' *ç* betű talán *z* fúvó hangot is jelentett), de öszvetett hang csak egy van, a' *dz*. A' latin nyelvben hajdan öt fúvó hangok vóltak: *f*, *v*, *h*, *j*, *sz* (sőt *z* hangot is jelenthetett az *s* betű), de a' nyóltz öszvetett hangok közül egy sem volt meg benne. Az indusoknak sanscrit nevű nyelvében megvóltak a' *v*, *h*, *j*, *sz*, *s* fúvó hangok: de elegyült hang csak három vólt: *ny*, *ts*, *dzs*. A' német nyelvben a' 8 fúvó hangok közül csak a' *zs* nem találtnak fel, de öszvetett hang csak e'

kettő van: *ts*, *tz*. A' frantz nyelvben mind a' 8 fúvó hang megvan, de elegyült tsak e' kettő: *ly*, *ny*. Lásd ezekről a' *magyar nyelvnek alaphangokkal való bővölködéséről* írt Értekezésemet, melly az 1833. évi Tud. Gyűjtemény IX. Kötetének 21 – 39. lapjain olvasható. Ellenben melly ritka nyelv az, a' mellyben megvolna valamely öszvetett hang, de az azt alkotó egyszerű fúvó hang fel nem találhatnék, mint p. o. a' sanscrit és olasz nyelvekben van elegyült *dzs* hang, de nints egyszerű *zs* hang, a' zsidó nyelvben van elegyült *dz* hang, de nintsen egyszerű *z* hang. Ha tehát a' pattanó hangok után mindjárt a' fúvó hangok jöttek bé az emberi nyelvekbe: hogy ne származhattak volna a' *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* öszvetett hangok etymologice is szintúgy a' fúvó *s*, *zs*, *sz*, *z* hangoktól, mint a' pattanó *t*, *d*-től? Vallyon tsak a' pattanó *t*, *d* hangok szoktak-é a' nyelvekben meglágyíttatni, öszveolvasztatván az *s*, *zs*, *sz*, *z* fúvókkal? és megfordítva nem szoktak-é az *s*, *zs*, *sz*, *z* fúvó hangok is megszépíttetni, öszveolvasztatván a' *t*, *d* némákkal? Vagy világosabban szólván tsak mindég a' *t*, *d* némák szoktak-é feltseréltetni *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* elegyült hangokkal? nem szoktak-é az *s*, *zs*, *sz*, *z* fúvó hangok is gyakran átalváltoztattatni öszvetett *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* elegyült hangokra? és az ilyen eredetű *ts* *dzs* *tz* *dz* elegyült hangokban nem főbbek-é a' szónyomozás szerént a' *t*, *d* pattanó hangoknál a' fúvó *s*, *zs*, *sz*, *z* hangok? Úgy hiszem, hogy sok nyelvekben számos példákkal meglehetne azt bizonyítani, hogy a' *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* öszvetett hangok sok szókban onnan származtak, hogy a' fúvó *s*, *zs*, *sz*, *z* hangok változtattak által ezen elegyült hangokra. Lehetne ilyen példákat találni az ángol nyelvben, mellyben a' frantz nyelvből költsönözött szóknak *s*, *zs* fúvó hangjai gyakorta elegyült *ts*, *dzs* hangokkal tseréltetnek fel. És ha ezen ma-

gyar szók, *tserép*, *méts*, *indzsenér*, *atzél* ezen német és frantz szóktól származtak: *Scherbe*, *méche*, *ingenieur*, *acier*, ha a' *madzag* szó ebből van általváltoztatva, a' mint *Tsétsi János*, *Observationes orthographico-grammaticae* tzi-mű munkájában gondolja: *mazzag*: úgy vallyon nem nyilván *s*, *zs*, *sz*, *sz* fűvő hangokból származtak-é itt az öszvetett *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* hangok? és ezekben, szószármaztatás szerint, nem főbb 's alaposabb hangoknak kell é tartani az *s*, *zs*, *sz*, *sz* fűvő hangokat, mint a' *t*, *d* pattanókat? A' *tzúkor*, *Zucker*, *Zuccher* szavakban előforduló *tz* hangban is, az etymologia szerént, vallyon nem a' fűvő *sz* hang-é a' fő és alap hang, mivel ezen szók mindnyájan a' görög *σακχαρον* szótól származtak? de K. F. úr (181. 182. lap) itt is pattanó *t* vagy *k* hangban kívánná a' *tz*-nek eredeti fő hangját feltalálni.

De midón én a' *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* hangokban az *s*, *zs*, *sz*, *sz* fűvő hangokat főbb alkotó hangoknak tartom, mint a' pattanó *t*, *d*-t: akkor én épen nem szószármaztatási eredetöket értem ezen öszvetett hangoknak, és nem azt állítom, hogy több szókban származnának ezek fűvő mint pattanó hangokból a' feltserelés vagy általváltoztatás által; hanem nézek én ezen állításomban az említett öszvetett hangok természeti azaz kimondásbeli eredetökre, és a' főbb vagy alap hang alatt azt értem, a' mellynek nagyobb ereje és befolyása van az elegyült hangnak formálására. Azt állítom a. o. hogy az elegyült *ty*, *gy*, *ny*, *ly* hangokban a' fő alkotó hangok a' *t*, *d*, *n*, *l*, mellyeknek nagyobb befolyások van ezen öszvetett hangok formálására, mint a' *j*-nek, melly csak mellék alkotó hang. Bizonyos ez ezen hangoknak kimondása módjából, mert a' *ty*, *gy*, *ny*, *ly* öszvetett hangokban a' nyelv nyomása alá *t*, *d*, *n*, *l* hangokat adunk,

melly hangokat a' *j*-nek az elzárás kinyitásakor formált tsatornáján botsátunk ki. Itt tehát a' *j*-t csak kiformaljuk a' nyelv állása által, de hanggal nem mondjuk ki, hanem a' *j* tsatornáján, egy pillanatnyi elzárás után, a' *t*, *d*, *n*, *l* hangokat hagyjuk egy kevés ideig kifolyni. Az említett *ty*, *gy*, *ny*, *ly* öszvetett hangoknak formálásában tehát a' pattanó *t*, *d*, *n*, *l* hatalmasabbak a' fúvó *j* hangnál, és a' *ty*, *gy*, *ny*, *ly* hangok épen a' *t*, *d*, *n*, *l* pattanóknak meglágyításából, szebbé 's hangosabbá tételéől származnak, és mintegy ezen hangoknak módosításai.

De már a' *tz*, *dz*, *ts*, *dzs* öszvetett hangokban a' fő alkotó hangok a' fúvó *sz*, *z*, *s*, *zs* hangok, mellyek hathatósabban befolyanak ezen elegyült hangoknak formálására, és sokkal több részt vesznek ezeknek kimondatásában, mint a' pattanó *t*, *d*, a' mellyek tehát itt csak mellék alkotó hangok. Erről senki sem kételkedhetik, mihelyest megvizsgálja ezen öszvetett hangoknak természeti eredetét 's kimondása módját. Ugyanis a' *tz*, *dz*, *ts*, *dzs* öszvetett hangokban csak kiformaljuk a' nyelv hegyének nyomása által a' pattanó *t*, *d* betűket, de hanggal ki nem mondjuk, hanem a' nyomás alá fúvó *sz*, *z*, *s*, *zs* hangokat adunk, azaz az elzárás kinyitásakor olyan nyílást formálunk nyelvünkkel, a' mellyen ezen fúvó hangokat kiadhatjuk, de ezekből csak keveset kell adni a' nyelv nyomása alá, úgy hogy a' fúvó *sz*, *z*, *s*, *zs* hangokat folyvást hangoztathatjuk, a' meddig akarjuk vagy hanggal győzzük, ellenben a' *tz*, *dz*, *ts* *dzs* öszvetett hangokat egy pertz alatt kimondjuk, mint a' pattanó hangokat, és ezeknek zengését nem nyújthatjuk. És így a' *tz*, *dz*, *ts*, *dzs* öszvetett hangoknak formálásában több részt vesznek a' fúvó *sz*, *z*, *s*, *zs* hangok, mellyeknek hangjaival mondjuk ki az említett elegyült hangokat, mint a'

pattanó *t*, *d* hangok, mellyeknek csak erőmíveségéből vészünk itt valamit, t. i. a' nyelv hegyével tsinált elzárást, de a' mellyeket hanggal ki nem mondunk. A' *tz*, *dz*, *ts*, *dzs* öszvetett hangok tehát a' fúvó *sx*, *s*, *s*, *xs* hangoknak, mellyek igen éles hangúak, megnémításából és megszépítéséből, és így bizonyos meglágyításából származnak, 's mintegy ezen hangoknak módosításai.

Hogy a' *tz*, *dz*, *ts*, *dzs* öszvetett hangokban, a' kimondás szerint, az *sx*, *s*, *s*, *xs* fúvók a' fő és alap hangok, arról próbatétel által is meggyőződhetik akárki. Mert mihelyest az ember ezen fúvó hangoknak útját egy pertzig elzárja: az *sx*, *s*, *s*, *xs* hangok mindjárt *tz*, *dz*, *ts*, *dzs* hangokká válnak az ő szájában. Há p. o. valaki folyvást, minden önhangzó nélkül nyújtja és sokáig hangoztatja az *sx* hangot, mindig botsátván, míg győzi, sziszegő levegőt az e' végre készített keskeny tsatornán: ekkor ő egy hosszan nyújtott *sx* hangot mond, mellyet én hadd írjak le így: *sx—sx*. De ha mindig csak az *sx* hangot nyújtván, néhanéha oda érteti a' nyelve hegyét a' felső metsző fogakhoz, vagy egy kis vesszőtskét dugván szájába a' nyelve alá, azzal nyomja néhanéha a' felső fogakhoz a' nyelve végét: mindjárt *tz*-vé válik szájában az *sx—sx* hang, még pedig annyi *tz*-vé, a' hány-szor értette az *sx* hang nyújtása közben a' nyelve hegyét a' fogakhoz, mintha ezt mondta volna ki: *tz' tz' tz' tz' tz'*. Hasonlóképen folyvást *s* hangot mondván valaki így: *s—s*: ottan ottan értesse a' szájpadlás első részéhez a' nyelve hegyét, vagy nyomja oda azt néhanéha egy kis vesszőtskével: tapasztalni fogja, hogy az ő akaratja ellen is, az egy hosszú *s—s*-ből sok *ts* hang lesz, annyi t. i. a' hány nyomást vagy elzárást tsinált nyelve hegyével, így: *ts' ts' ts' ts' ts'*. Így változik a' folyvást hangoztatott, de a' nyelv hegyével tsinált elzárások által megszakgattatott *x* hangból *dz* hang, a' *xs*-ből pe-

dig *dzs* hang. De már a' *j* hangból, a' puszta elzárás által, ha a' hangot nem változtatjuk, nem származik semmi tiszta zengésű öszvetett hang. Mikor folyvást hangoztatva nyújtjuk a' *j* hangot, így: *j—j*, ha a' közép szájorhangot, a' mellyel a' *j-t* formáljuk, nem változtatjuk el suhogóvá, vagy dongóvá, azonban odaoda értetjük nyelvünk derekát a' szájpaddás közepéhez, és így a' *j*-nek keskeny tsatornáját egyegy pertzig elelzarjuk: ekkor valamely nem egészen tiszta, a' *ty* és *gy* közt közép úton járó hangok származnak nyelvünk alatt. Itt tehát a' hang, a' mellyet az elzárt *j*-nek nyomása alá a' kinyitáskor adunk, formálja ki tisztán a' kimondandó betűt; ha suhogó szájhangot adunk az elzárás után a' *j* tsatornájába, *ty*-vé válik az nyelvünk alatt, ha dongó szájorhangot, *gy*-vé változik az, ha közép orrhangot, *ny*-nyé lesz, ha pedig közép szájorhangot adunk, mint az *l* végett, és mint az *l*-ben, nyílást hagyunk a' nyelv oldalai mellett két felől a' hang kifolyására, úgy *ly*-lyé változik szánkban a' hang. És így itt a' *j* hang, bár kiformáltatik a' tsatornatsinálás által, ki nem mondatik, hanem helyette *t*, *d*, *n*, *l* hangok adatnak a' nyelv nyomása alá, úgy hogy az *ly*, *ny*, *ty*, *gy* nem egyebek, mint a' nyelv derekának (nem hegyének, mint a' puszta *l*, *n*, *t*, *d*) nyomása által kimondott *l*, *n*, *t*, *d* hangok, melly *ly*, *ny*, *ty*, *gy*-ben, a' nyelv dereka által tsináltván az elzárás a' szájpaddás közepénél, az *l*, *n*, *t*, *d* hangok mintegy meglágyúlnak, elolvadnak, nedvesekké vagy nyálasokká lesznek, a' honnan neveztetnek az *ly*, *ny*, *ty*, *gy* ekképen: *consonae emollitae*, *liquescentes*, *madidae*.

Végezetre a' puszta hangzásból is könnyen megítélheti a' fül, hogy az *ly*, *ny*, *ty*, *gy* öszvetett hangokban a' fő alkotó hangok az *l*, *n*, *t*, *d*, de már a' *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* öszvetett hangokban nem

a' *t*, *d*, hanem az *s*, *sz*, *zs*, *z*, a' hatalmasabb és főbb alkotó részek. Ugyanis az *ly*, *ny*, *ty*, *gy* hangok hangzásokra nézve sokkal közelebb járnak az *l*, *n*, *t*, *d*-hez mint a' *j*-hez, p. o. a' *selyem*, *kenyér*, *kutya*, *szégyen* szók hangzása sokkal jobban hasonlít ezekhez: *selem*, *kenér*, *kuta*, *széden*, mint ezekhez: *sejem*, *kejér*, *kuja*, *széjen*. A' honnan a' selyp gyermekek is, a' kik az *ly*, *ny*, *ty*, *gy* öszvetett hangokat nem tudják kimondani, azok helyett a' fő alkotó *l*, *n*, *t*, *d* hangokat szokták kiejteni, nem pedig a' mellék alkotó *j* hangot, p. o. ezt a' mondást: *Mihály 'bátyám a' tanyára megyen*, így ejtik: *Mihal bátám a' tanára menden*. De már a' *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* öszvetett hangokban nem a' pattanó *t*, *d*, hanem a' fúvó *s*, *zs*, *sz*, *z* a' fő alkotó hangok a' mi füleinknek ítélete szerint is. Mert a' *ts*, *tzs*, *tz*, *dz*, hangzásokra nézve sokkal közelebb járnak, az *s*, *zs*, *sz*, *z* hangokhoz, mint a' *t*, *d*-hez. Mennyivel jobban hasonlítanak p. o. ezen szók: *motsok*, *bandzsál*, *retze*, *maddzag*, hangzásokra nézve ezekhez: *mosok*, *banzsál*, *resze*, *mazzag*, mint ezekhez: *motokbandal*, *rete*, *maddag*? És ezen szóknak hangzásai: *tsillag*, *dzsida*, *tzomb*, *dzivó*, nem sokkal közelebb járnak-e ezekhez: *sillag*, *zsida*, *szomb*, *zivó*, mint ezekhez: *tillag*, *dida*, *tomb*, *divó*? (noha etymologice a' *dzivó* ettől származott: *divó* vagy *dió*.) Mellyik fül ne venné észre, hogy a' *ts*, *s*, *t* (kimondva így: *tsé*, *sé*, *té*) betűk között sokkal inkább hasonlítanak egymáshoz hangjokra nézve a' *ts*, *s*, mint a' *ts*, *t*? Így van a' dolog e' három betűkre nézve is: *dzs*, *zs*, *d*, ismét e' háromra nézve is: *tz*, *sz*, *t* (kimondva így: *tzé*, *zé*; *té*), végre ezen három mássalhangzó betűkre nézve is: *dz*, *z*, *d*, mindezekben az első betű hangja sokkal közelebb jár a' másodikéhoz, mint a' harmadikéhoz. Innen a' sely-

pek is, kik a' *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* hangokat nem tudják kimondani, az *s*, *zs*, *sz*, *z* főbb alkotó hangokat szokták ezek helyett, a' természet ösztönözése után kiejteni, p. o. ezt a' mondást: *megezzett atzélból tsinálnak dzsidát a' kovátsok*, így ejtik: *megezzett aszélból sinálnak zsidát a' kovások*. Lásd a' *Selypségről* írt értekezésemnek (Tud. Gyűj. 1835. IV. Kötet) 9. 10. §§-ait. Fellette igen selypek azok, a' kik a' *ts*, *dzs*, *tz*, hangok helyett nem fúvó *s*, *zs*, *sz*, *z*, hanem pattanó *t*, *d* hangokat ejtenek, a' mint a' felhozott értekezésemnek 15. §-ában előadtam.

Úgy tartom, hogy az eddig felhordott okok akármely el ném fogúlt nyelvtudóst meggyőzhetnek a' felől, hogy a' *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* öszvetett mássalhangzóknak fő alkotó hangjai, a' kimondás szerint, nem a' pattanó *t*, *d*, hanem a' fúvó *s*, *zs*, *sz*, *z* hangok, és így ezen fúvó hangokat méltán nézem én úgy, mint ama' négy elegyült hangoknak basisait. Minthogy tehát a' *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* hangok épen úgy származnak a' szájban a' fúvó *s*, *zs*, *sz*, *z* hangoknak módosításából, mint az *ly*, *ny*, *ty*, *gy*, az *l*, *n*, *t*, *d* pattanóknak módosításából: én úgy itélek, hogy a' Kerekes Ferentz úr által a' *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* elegyült mássalhangzók leírása ajánlott új betűk hibások, mert ezekben a' *t*, *d* betűk vétettek fel, horoggal vagy kunkorodással megjelelendő alapúl, és így arra a' bal vélekedésre vezetnek ezek a' betűk akárkit, mintha a' *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* hangokban fő alkotók volnának a' *t*, *d* pattanó hangok. Itéletem szerint egyedül úgy fog írásmódunk a' kimondás módjával 's a' hangok természeti eredetével megegyezni, ha az *ly*, *ny*, *ty*, *gy*, *ts*, *dzs*, *tz*, *dz* öszvetett mássalhangzók kifejezésére azon egyszerű hangoknak, mellyek ezeknek fő alkotói, betűiket, azaz az

l, n, t, d, s, zs, sz, z hangoknak betűit vesz-
szük fel horoggal vagy kunkorodással megjelelen-
dő alapúl.

Szilágyi János,
Hadházi Reform. Predikátor.

2.

Földünk éghajlatinak némelly változásiról.

Tudva van, hogy ugyanazon éjszaki szélesség fokánál Európában a' hideg sokkal nagyobb, mint Éjszakamerika egyesült statusiban, Labradorban, Hudson öblében 'stb. Már ezen tartományok feltalálói is tapasztalták ezt. De ezen különbség oka sokáig megfejtethetlen volt, 's bizonyos tekintetben még most is az. Halley, ki minden efféle különös jeleneteket az üstökösöknek tulajdonított, itt is azokat hitta segítségül, mellyek közül valamelyik a' földdel oldalaslag öszveütkezött 's a' hajdan a' Hudson öblén keresztül ment éjszaki polust mostani helyére általtette. A' régi polus környékén meggyúlt jég, melly onnan egész mai napig sem oszolhatott el egészen, volna tehát oka az Éjszakamerikában uralkodó hidegnek.

De ezen hypothesis azonnal dugába dül, mi-helyt tudjuk, a' mit tsak Halley ideje után tudtunk meg, hogy a' levegő azon alacsonyabb mérséketének Éjszakamerikának csak keleti tájékai-ban van helye, a' nyugoti oldalon pedig, p. o. Kaliforniában, Új Georgiában 'stb. nints, a' hol a' mérséklet kevés különbséggel az, a' mi nálunk. Halley, állításának megmentésére alkalmasint egy másik üstöküst kerített volna elő, de bizonyosan

maga észre fogta volna venni, hogy azzal sem segíthet magán, és hogy még legalább egy harmadikra van szüksége, hogy az Éjszakásiában előforduló ugyan azon jeleneteket kimagyarázhassa, hol a' szélesség ugyanazon fokainál a' mérséklet mindig annál alacsonyabb, mennél messzebb megyünk kelet felé. Hamburg, Königsberg, Moskau, Kasan, Tobolsk, Jauiseck, Jakutsk és Ochotsk városok geographiai szélességekre nézve tsak keveset, de mérsékletekre nézve annyival inkább különböznek egymástól, mennyivel inkább kelet felé fekszenek a' felhozott renddel. Épen ez illik az Éjszakamerikai száraz földre is, hol a' hideg nyugotról kelet felé menve igen hirtelen nevededik.

Nekem úgy tetszik, hogy ezen két igen szembetűnő jelenetek igazi oka ezen két tartomány keleti részének a' nyugoti felett való nagy felemelkedésében fekszik. Mind két világrészek talán tsak ugyanazon egy hegyhátnak kiterjedt síkjai, melly nyugot felé a' tenger tükre felett mindig feljebb emelkedik, 's épen azért, mint minden magasabban fekvő tájékok alacsonyabb mérsékletnek van kitéve. Kár, hogy a' sok német utazók, mint Pallás, Gmellin és mások, kik II. Katalin orosz tsászárné uralkodása alatt mind ezen tájékokat bejárták, nem voltak alkalmas barometerekkel felkészülve ezen tárgy illő megvizsgálására.

Nem kevésbbé különösök azon nagy, valóban temérdek lesippadásai a' föld felületének, mellyek Oroszországban Kasantól fogva a' persiai határszélekig tapasztaltatnak. Ezen érdekes tapasztalatokat a' derék Humboldt Sándornak köszönhetjük, mellyeket ő utolsó utazásában tett 's *Fragmens asiatiques* című munkájában kiadott. Egy kevés híjján 5400 német négyszeg mértföldre terjedő darab föld általjában mintegy 300 bécsi lábnyira fekszik a' tenger tükre alatt. Még a' Kaspium tenger tükre

is, melly tenger a' száraz föld ezen lesippadásaiba belé esik, tsaknem ugyan annyira esik a' fekete tenger tükre alatt, 's a' Volga vize folyamatját két oldalról határozó tájékok is öszvesen 150—200 lábnyira feküsznek a' tenger horizonja alatt.

Erre nézve is gondoltak ki olyan hypothesist, melly egy olly nagy darab száraz földnek behorpadását vagy lesippadását a' földnek valamely üstökössel történt összeütközéséből magyarázta, melly üstökös a' földet ezen környéken *súrolta* 's az által behorpasztotta. De ezen jelenet a' föld fellyebb említett felemelkedéseivel szoroson összefügg, melly által származtak hihetőkép' földünk minden hegyei. Ha a' földön valamely helyen egész tájékok felemelkednek: akkor a' mélységeket és lesippadásokat, és így a' szomszéd tájékok alább szállását is úgy lehet tekinteni, mint azon felemelkedések igen természeti következését. Valóban ném is egy könnyen lehet az egész föld kerektségén ollyan tájékot találni, hol olly nagy felemelkedések tapasztaltatnának, mint Asiának azon tájékain, hol azon nagy lesippadások minden felől nagy hegy lánczokkal vétetnek körül, mellyekhez az Iran, Kun-Lun, Himalaya, Thian-Ghan és az Armeniai 's Erzerum hegyek is tartoznak, úgy hogy az üstökösök közbejövetelét itt, valamint más hasonló jeleneteknél is nem csak szükségtelennek, hanem czéliránytalannak kell tekintenünk.

Igen hihető, hogy a' közép és éjszakibb Európában a' mérséklet fellyebb emelkedett, vagy is hogy melegebb van ott most, mint akkor volt, midőn ezen tájékokat erdők és motsárok borították. Azon leírások, mellyeket Tacitus a' régi Germaniáról közöl, ezen véleménnyel igen szépen meg egyeznek. Kevésbbé alapos azon a' mai időben olly gyakori panasz, mintha ötven vagy száz esztendő óta a' mi éghajlatunk ismét hidegebbé, nyaraink

hűvösebbekké, teleink durvábbakká-keményebbekké lettek volna. A' hévmérő, melly csak a' múlt század eleitől fogva jött inkább szokásba, 's mellynek használata már most igen elvan terjedve, meggyőzhet bennünket ezen panasz tökéletes alaptalansága felől, 's minden kétségen felyúl emeli azon állítást, hogy Europa több tartományainak mérséklete az utolsó századtól fogva épen semmit sem változott.

Földünk két polusának évenkénti közép mérséklete ismeretlen előttünk, mivel hajósaink mind ez ideig oda nem juthattak. A' déli sarkra nézve ez örökké lehetetlen marad. De az éjszaki sarkhoz már eddig a' szélesség 82 fokáig (grádus) közelíthettünk. Ejszakamerika tartományaiban p. o. következő mérsékletek találtattak :

Tartományok: Szélesség: Közép mérséklet:

Kumberlandhouse	54° 0	0°.	4 Reaumur
Fort Entreprise	64° 10	7°.	4 „
Winter Island	66° 12	10°.	0 „
Melville Island	75° 0	14°.	8 „

Mivel ezen mérsékletek a' vizsgálat helyei szélességével kevés kijján egyaránt változnak: tehát abból az éjszaki sark, közép mérsékletét legalább nagy hihetőséggel — 25° 6 R. lehet következtetni. Ebből ismét a' következne, hogy az Amerika száraz földje egész a' polusig nyúlik, a' mit azonban bizonyosan nem tudunk. Ha ezen polus körül nagy kiterjedésben tengerekkel találna körülvéve lenni: úgy a' közép mérséklete sokkal melegebb, még pedig a' Grönland és Island körül halászők hasonló tapasztalásaik szerint mintegy — 15° R. lenne. Ebből látnivaló, melly nagyot hibázott ama' tudós astronomus *Mayer Tóbiás*, midőn ez előtt mintegy 60 esztendővel tsupán theo-

retica okokból ugyan, azt állította, hogy az éjszakai fõldsark mérsékletének $= 0^{\circ}$ R. kell lenni.

Az eddig mondottakat azonban valamely helynek csak *közép* évenkénti mérsékletérõl kell érteni, azaz azon számról, melly kijõ, ha az esztendõt által naponként több ízben tett melegmérõi vizsgálódások számát õszvesummázza, 's ezen summat minden egyes vizsgálódások számával elosztja. — Másként van a' doleg magokra ezen egyes vizsgálódásokra nézve, mellyek azon közép mérséklettõl gyakran igen különbözhetnek.

Igy p. o. kapitány Parry tapasztalta az Jugulik szigetében (69° éjszakai szélesség és 64° nyugoti hosszúság Ferro szigetétõl), mellynek közép mérséklete — 12 R. hogy télközépen a' hévmérõ több hetekig — 30—32 R-t mutatott; sõt a' Melville szigetén (75° szélesség, 93° hosszúság) Februariusban 1820 — 35—36 $^{\circ}$ R. hideget is. Alig lehetnénk, hogy ilyen helyeken emberek és állatok lakhatnak. De a' Jugulik szigetében számtalan Eskimok laknak, és sátorokban tanyáznak, mellyeket igen mesterségesen az ott való kemény hóból alkotnak. Ezen havat úgy vágják õk, mint mi homokköveinket, 's pontosan õszveillesztik, végeiknek az úgy nevezett fetskefarkformát adván, 's kívülrõl vízzel megöntözvén, melly által az egész épület a' külsõ levegõ behatása ellen megoltalmaztatik. Ezen kunyhók bolthajtásra készültek, felyül nyílás van hagyva a' kimenõ füstnek, melly nyílás a' nap nagyobb részén által jég-pléhel záratik be. A' Melville szigetében, mellyben a' kénesõ 5 egész hónapig keményre fagyva állott, emberek ugyan nem laknak, de írámszarvasok, pésmaökrök, nyúlak, többféle szárnyas állatok igen jó kedvvel tanyáznak ott. Kapitány Parry beszéli, hogy õ és utitársai ezen szigeten gyakran több órákat töltöttek a' szabad égalatt —

35° R. hidegben, ha jó melegen voltak öltözködve, 's meg nem állottak, hanem erős mozgást tettek, és ha a' szél nem fútt. De mihelyt legkisebb szellő lengedezett, azonnal szűrő vagy égető fájdalmat éreztek ábrázotjokban, azután pedig fejeken, 's különösen homlokokon nyomást, melly miatt a' tűznél kénytelenítették oltalmat keresni. De az ott tapasztalt hideg még nem a' legnagyobb, a' mellyet ismerünk. Ezt kapitány *Franklin* Fort-Entrepriseben tapasztalta, melly — 45° R. volt. A' kéneső megfagyását pedig csak 1736 óta tudjuk, mellyet frantzia *Delisle* Jakutskban Sibiériában tapasztalt.

Ezen észrevételekhez azon legnagyobb hidegről, mellyet eddig a' szabad ég alatt tapasztaltunk, illendő lesz némelly tudósításokat adni a' szabad ég alatt eddig tapasztalt legnagyobb melegről. Magától értődik, hogy mind ezek, mind a' fellyebb említett hévmérőállások a' hévmérőnek olyan helyzetét teszik fel, melly legalább néhány lábnyira van a' föld felett, és a' melly árnyékban a' napnak mind közvetlen mind visszaverődött sugaraitól védve van. Itt következnek a' hévmérőnek néhány eddig tapasztalt legmagosabb állásai:

Éjszaki szélesség: Legmagosabb hévmérőállás : Szemlélő:

Az egyenlítőnél	0° 0'	—	+ 38° 8 R.	Humboldt
Surinam	5° 38'	—	„ 25° 9 „	Humboldt
Pondicheri	11° 55'	—	„ 35° 9 „	Le Gentil
Martinique	14° 35'	—	„ 28° 0 „	Chanvalon
Veracruz	19° 19'	—	„ 28° 5 „	Orte.

A' helyesebb áttekintet végett adjuk hozzá ezekhez a' hévmérő legmagosabb állásait néhány éjszakhöz közelebb fekvő helyeknek.

Éjszaki szélesség :	Legmagosabb hőmérőállás		
Béts	48° 12'	—	+ 28°. 7.
Paris	48° 50'	—	„ 30°. 8.
Sz. Pétervára	59° 56'	—	„ 24°. 6.
Island	66° 30'	—	„ 16°. 7.
Melville	74° 45'	—	„ 12°. 5.

De az eddig tapasztalt legmagosabb hőmérő állást *Beauchamp* látta Bassorában (éjszaki szélesség 30° 32') + 36°. 2 R. De ilyen magosságokra a' hőmérő csak a' száraz földön emelkedik. Már a' szomszéd szigeteknek is sokkal alacsonyabb a' mérséklete, de a' tenger belsején is az egyenlítő szomszédságában a' hőmérő soha sem hág + 24° R-en felül; valamint ugyan ott a' leghidegebb évszakaszban is soha + 14 4-nél alább nem száll.

Rekesszük be ezen vizsgálódásokat kapitány *Parrynak* egy érdekes észrevételével. Ismételt tapasztalásai után úgy találta ő, hogy hőmérője, ha egészen szabadon függött, mindig alantabb állott, mint a' hajón, ezen ismét alantabb, ha csak a' nyílt tengeren, mint ha valamely más hajó szomszédságában függött, melly vele együtt utazott az éjszaki sark felé. Ez a' különbség nyilván a' sugárzó melegtől származik, melly mind a' saját hajókon, mind a' szomszéd hajón volt tárgyaktól falaktól és butoroktól kiáradozott, 's a' melly az által a' hőmérőt környező levegő mérsékletét fel-emelte. A' sugárzó melegnek ezen hatása, mellyet csaknem minden testeken tapasztalhatni sokkal nagyobb, kivált ha sokáig tart, mint rendesen gondolják, a' mint ezt, ha rájuk figyelmeztünk, a' legközönségesebb mindennapi tapasztalások bizonyítják. Így p. o. a' nagy termek, mellyek télen nem fűtetvén, egyes emberekre nézve lakhatatlanok, ha sok emberek sokáig tartózkodnak bennök, lakhatókká lesznek. Ezen tapasztalást azon

végetlenül nagyobb térre, t. i. egész naprendszerünk helyére is, melyet olly sok bújdosók és üstökösök laknak, ki lehet terjeszteni. Ezen égi testeknek is saját belső melegük van, melly közép-pontjuk közelében talán a' mi előttünk ismeretes legnagyobb hévség fokát is sokkal felyűlmúlja, és a' melly egyesülvén azon meleggel, mellyet ezen testek felületeken a' nap sűgáraitól nyernek, midőn az több századok lefolytában a' kisűgárasz által a' bújdosókat környező térbe általmegy, ezen térnek mérsékletét neveli. A' híres *Fourier* ezen tárgyban különös és még a' felsőbb analysis által is bebizonyosodott vizsgálódásokat tett; mellyeknek következő érdekes resultatumai lettek:

1) A' világ üregének a' bújdosók által való megmelegedése nélkül a' föld polusain a' mérséklet sokkal alantabb állana, 's a' hideg ott minden állati és növényi életet lehetlenné tenne.

2) Ezen közönséges megmelegítés által hihetőleg a' naptól igen távol' lévő bújdosók igen nagy hidege nagyon mérsékeltetik, úgy hogy p. o. Saturnus és Uranus olly teremtésekre nézve lesznek az által lakhatókká, mellyek ezen környűllás nélkül ott meg nem élhetnének, és így a' világ térének ezen megmelegítése által a' naprendszerünket formáló égi testek a' mérsékletre és lakhatóságra nézve egymáshoz inkább közelítnek, mivel közűlök mindegyik részes a' többiek melegében.

3) Ezen környűllás nélkül a' földnek a' naptól való minden nagyobbacska távolsága igen nagyon nevelné a' hideget, úgy hogy mi, kik az északi félgolyóbison lakunk, Juniusban, midőn a' naptól több mint fél millio német mértföldnyivel vagyunk távolabb, mint Decemberben azon hónapban többet szenvednénk a' hidegtől mint ebben, úgy hogy minden különbség a' nyár és tél között talán egészen elenyésznék. Végre

4) A' nap és éj váltakozása is hasonlóképen a' mérsékletnek igen hirtelen változását okozná; naplementekor olly kemény hideg állana be, melly a' növényeknek és állatoknak épen olyan ártalmas lenne, mint a' hideg éjszaka után napfeljőtkor épen olly hirtelen bekövetkező nagy hévség.

L. I.

3.

Hajdan, míg Szent Koronánk Pozsonyban őriztetett, zárainak kultsaira az oda való Várnagy vigyázott.

A' *Koronátzióra*, mint a' *Nemzeti szerződésnek megújítására*: és a' *Koronájára*, mint az Istentől adott *Fő-Hatalomnak Jelére*, mindenkor sokat tartott, 's őrzésére, a' mint illik, különös figyelmet fordított a' Magyar Nemzet. — De ez nem is lehete különben; mert mindegyik Magyar Nemes, Szent Koronánk Taga: — a' Korona meg ama szentséges köté, melly őtet hódolólág fölcent Fejedelméhez; Fejedelmét megholtáig ő hozzá kaptolja, 's arra inti, hogy egyetértvén az ő törvényes Fejével, vele együtt összevetett válakkal a' Haza boldogságát előbbre mozdítsa, az az: hogy ne magának, hanem a' közjónak éljen. — Kik tehát régi jámbor atyáinknak Lelkével elteltek, 's a' Koronának ezen titkos, de sokat jelentő értelmét eszükbe veszik; azok ezt a' rövid, mindazáltal örök emlékezetre méltó Levelet sem fogják érzékenység nélkül olvasni:

„Nos Leopoldus, Dei Gratia electus Romanorum Imperator, Semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. Rex, Archi-Dux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Marchio Moraviae, Comes Habsburgi, Tyrolis, et Goritiae etc. Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit, Universis: Quod, cum utrumque Officium Sacrae dicti Regni nostri Ungariae Coronae Conservatoratus per mortem, et ex hac vita decessum Spectabilis, et Magnificorum: Comitis Joannis Kéry de Ipolikér, et Nicolai Ostrosith de Ghiletincz, vacare contigerit, neque ullus de praesenti existat, qui Custodiae praedictae Sacrae Coronae, iuxta Leges, et Consuetudinem praememorati Regni nostri Hungariae, cum solita attentione, praesit. Ob hoc Nos pro ea, qua in conservando hoc Sacro Thesaurò (ne videlicet debita sui Custodia destituatur) tene-mur cura et sollicitudine; Eiusdem inspectionem et custodiam Fidei Nostro, Nobis Dilecto Spectabili ac Magnifico Comiti Nicolao Pálffy ab Erdód, Perpetuo in Veöröskeö, Comiti Comitatus, Arcisque nostrae Poseniensis Supremo Capitaneo, Camerario et Consiliario Nostro, veluti Nobis ob multifaria fideliter et constanter, benignaque cum satisfactione nostra praestita, et exhibita servitorum suorum merita, complacendique studia, multis nominibus grato et accepto; *Cui alioquin ratione dicti Officii Supremi Capitaneatus, Sacri illius Thesauri claves concreditae essent*, residentiamque suam saepe saepius Posenii haberet: ad futuram usque praedicti Regni Nostri Ungariae Diacetam, benigne committendum esse duximus. Quo circa Vobis Fidelibus Nostris, universis et singulis, Magnifico, et Egregiis N. N. Praefecto, et caeteris Camerae nostrae Ungaricae Consiliariis;

signanter autem supra dictae Arcis nostrae Posoniensis Castellanis, Vigiliarum Magistro, et Praesidiariis, praesentes Nostras visuris, lecturis, aut legi auditoris, harum serie firmiter committimus et mandamus: quatenus praerepetitum Comitem Nicolaum Pálffy a praelibata Erdöd, pro substituto toties fatae Sacrae Nostrae Coronae Custode et Conservatore, usque ad futuram, ut praemissum est, Regni istius nostri Diaetam, agnoscere, habereque et tenere, ac debitum Ei honorem et obedientiam praestare et exhibere, in omnibus denique rebus, Officium ipsius tangentibus et concernentibus, parere et obtemperare, modis omnibus, debeatis et teneamini; neque secus feceritis. Praesentibus perlectis, Exhibenti restituti. Datum in Civitate nostra Vienna Austriae, Die Decima Nona Mensis Martii, Anno Domini Millesimo, Sexcentesimo, Sexagesimo Primo. Regnorum nostrorum Romani Tertio, Hungariae et reliquorum Sexto, Bohemiae vero Quinto. Leopoldus. m. p. Georgius Szelepchény Archi Episcopus Strigoniens. m. p.“

Egykorú hiteles másolatból közli

Podhradczky József.

4.

A' jó gazda, szükséges tulajdoniról 's kiváltetéséről.

(Thaer Gazdasági munkájából.)

Minden, a' ki a' mezei gazdaságot lehető haszonnal — céljával megegyezőleg — akarja gyakorolni, szükség, hogy a' serény munkássággal, meg-

gondolást, álhatatosságot, 's minden megkivántató esméreteket öszvekapcsoljon.

Sokáig ugyan azt tartották, ha valamely ifjú más mesterségre kevés tehetséggel bírt, — az a' mezei gazdaságra termett; 's vannak is példák, hogy illyes emberek közül némelleyek, noha igen alacson fokon állottak, — még is a' mezei gazdaságban szerencsések voltak. De ez egyedül a' környülményeknek vak történetből esett szerencsés hatása lehetett, a' mi egy bizonyos időben nem nagy ritkaság volt, de már most többé alig történhet meg.

A' mezei gazdálkodás olly különbféle egyes foglalatosságokból áll, mellyek magokban mind igen könnyűknek látszanak, de a' mellyeket nagyon nehéz egyenlő viszonyban tartani, minthogy sokszor egymással ellenkeznek. Ezeket, időhöz 's erőhöz alkalmazva, úgy elrendelni, hogy egyik se mulasztassék el, hanem a' mint kell, 's olly mértékben tétessék meg, hogy más hasonlón szükségesek miatta hátramaradást ne szenvedjenek; — ehhez nagy figyelem 's munkásság, de nem nyughatatlanság, — gyors elhatározottság minden hebehurgyaság nélkül, — az egésznek pontos átnézése, 's minden tárgynak éles megjegyzése, — a' nagyobb vagy kisebb hasznú vagy szükségű dolgoknak minden pillanatban igaz méltánylása, — 's a' kezdetek bevégezéséhez való álhatatosság, a' nélkül, hogy azonban más fűbenjáróbb elmulasztatnék, — 's azoknak a' lehetőségig kedvező 's tartós haszonvételére az erőnek és időnek igazi felszámolása kivántatik meg.

Minthogy talán egy mesterség sincs annyira a' vak történetnek 's szerencsétlen viszontagságoknak kitéve, mint a' mezei gazdaság, — azért hogy mellette boldogul lehessen élni, nem csak munkás-

ság kívántatik meg, hanem igen szükséges a' nyugodt elme is.

A' mezei gazdának minden szerencsétlenséget, mellynek nem maga az oka, 's minden csatlakozott várakozást, mihelyt annak következeit szükséges előkészületekkel kisebbítette 's csillapította, — el kell tűrni 's feledni tudni, és pedig vagy bizonyos természeti phlegmájánál fogva, vagy a' bölcsesség 's hit magasabb vigasztalásai által — csak az eránt, a' mit vagy maga vagy más hibázott el, nem szabad könyelműnek lennie; 's az élénk de okosság zabolázta érzékenység illy hibák következeinek elejét veheti. —

A' mezei élet, minden kellemei mellett olly egyforma, 's minden foglalmi ellenére is némelly órái olly unalmasok, hogy az elevenebb agy velót alig elégítheti ki, ha csak más tudománnyal nem foglalkozik. Alkalmasabb pedig a' természet esméreténél reája nézve valamennyi közt nincs. — Ó azon szerencsés hajlandóságának, hogy a' természet világában éljen, 's annak felséges törvényeit nyomozza, akárkinél is jobban engedhet, — mivel a' nélkül, hogy foglalkozása csorbulást szenvedne, nem csak mindenkor kielégítheti, hanem egyszerűs mind vele egyesítheti.

Ha az erkölcsi világ 's a' társasági viszonyok, egyedül azon kellemetlen ellenszegülést mutatják, melly az okosság örökké lelkesítő törvényei ellen küzd, 's melly miatt földünket fájdalom és nyomoruság borítja: — úgy a' természet még annyival inkább a' rendet 's egyességet mutatja, mennél mélyebben hatunk belé. Ezen tekintetnek lelkesítő ereje nem csak az elmét elégíti ki, hanem azon hitet is felébreszti, hogy az Örök Bölcsesség, — melly az anyagi világban mivét szemeink elébe helyezte, 's az anyagot mindig új formában, alakban teremti elő, — a' lelki világban is mindent egy

terv szerint rendelend el egy harmoniai egésszé, minek tellyesülése az örökkénvalóságra van fentartva.

Ezen érzés, ha bár homályosan, a' mezei gazdában élénkebben gerjesztetik fel, mint a' város lakosában; mire nézve meg is jegyeztetett, hogy a' földművelő nemzeteknél 's nép osztályoknál mindenkor több 's tisztább vallásosság uralkodott, mint azoknál, kik hadakozással 's kereskedéssel foglalkoztak.

A' természet szeretete 's esuéréte nélkül, a' mezei élet annak, a' ki azt egyedül főczélja elérésére választja, könnyen keserűvé válhat, 's ekkor nagy resignatio kívántatik meg ahhoz, hogy magát egyedül kötelességének szentelje, — 's talán annál nagyobb, mennél műveltebb. — Némellyek, kik a' városi életet 's annak különbféleségét megszokták, azt kedvetlenségből vagy egyéb okokból elhagyták 's mezei gazdákká akartak lenni; de csak hamar nyomasztók voltak nekik kötelességeik, 's a' megszokott dolgoknak hijánya, 's vállalatjokkal vagy egészen vagy részlegesen felhagytak, pedig sajnos veszteséggel. — Azok között, kik városon magosabb műveltséget szereztek, feltett céljoknál azokat találtam álhatatosoknak, 's vállalatjuk kivitelében szerencséseknek, a' kik a' természetbeni élésre való hajlandóságoknak, — a' mi a' művelteknél annak alapos esmérete nélkül nem létezhet, — magokat egészen átengedték.

Azon férjfi, a' ki abbéli talentomát ezen hajlandósággal egyesítve érzi magában; azon ifjú a' ki erre tehetséget mutat, szerencsés következással adja magát a' mezei gazdaságra, 's annak főbb célját elfogja érni, — ha csak tökéletes tudományt szerez róla magának. — Az tehát a' kérdés mint juthat ehhez legbiztosabban.

Legkönnyebben 's legtermészetesebben kétség kívül úgy lehet megszerezni azt, ha a' csupa ér-

zéki és tettelegi tanítás és gyakorlás vagy is a' mezei gazdaságra való nevelés, a' tudományos oktatást megelőzi. Mind a' mellett sok példáink vannak, hogy némelly elhatározott talentomu 's hajlandóságú férjfiak a' mezei gazdasággal merőben ellenkező neveltetésök 's előbbi foglalatosságok mellett is, csupa tudományos oktatásuk által nagy mezeigazdákká mívelődtek, sőt még idősebb 's mély belátású gazdákat is rövid időn fölül haladtak.

Többnyire ugyan egyes részeiben a' gazdaságnak eleinten botlottak, hibáztak 's magok kárán tanultak, de a' minek oka egyedül a' még eddig hiányos tudományos oktatás volt. —

Egyenlő talentomoknál 's egyenlő tudományos oktatásnál, mind a' mellett annak kell az elsőséget adni, a' ki többi mívelődése elmulasztása nélkül már kora ifjúságában mezei gazdává neveltetett. Ezen nevelés kezdődjön az ifjúnál tizenöt esztendőskorában, egy igen gyakorlatos, különbféle ágakra kiterjedő, nagy és sokféle erővel munkálódó gazdaságban, bár az még a' magosabb czélszerűségtől távol volna is. Itt csak érzéki benyomást nyerjen a' földművelés minden tárgyairól, 's foglalmiról, — az ügyesség fortélainak mivoltát 's egyes fontosságát, próba 's gyakorlat által fogja igazán fel; — magát a' térség, idő 's erő becsülésében gyakorolja, 's az által fejében egy bizonyos mértéket teremtsen. — Itt tanulja 's szokja meg, mint kelljen a' munkásokkal társalkodni, 's azon bánás módot, melly által nálok a' czélt legbiztosabban 's legállandóbban elérhetni. Szokjon továbbá munkássághoz, tűródelemhez, állhatatossághoz, 's maga mérsékléshez, 's mind testileg, mind lelkiképen szokjon a' mezei élethez. Izgassa fel figyelmét, 's emlékezetét az által segítse elő, hogy zsebkönyvébe legott mindent feljegyezzen, 's egy Naplót szerkesztessen. Tanulja meg aztán a' gazdaság

igazgatói munkálatokat, az ott bévett mód szerint, a' mennyire arra alkalma van, 's különösen el ne mulasszon az adás 's vevésben bizonyos szabályt felvenni: hogy fortélyt fortéllyal torlaszthasson vissza. Mennél inkább műszerűleg 's elhatározottan tanul itt meg mindent, talán annál jobb, — ha csak célja utóbb magasabb műveltségre szert tenni. Az ingatag 's hamis elvek, mellyeket sok esetben fel hordani szoknak, 's mellyeket az ifjú minekelőtte megvizsgálna, csupa hiedelemből elfogad, — előítéletek gyanánt vernek benne gyökeret, 's csak nagy fáradsággal kiirthatók. — Illy előkészületekkel mehet által a' tudományos oktatásra, azon reménnyel, hogy a' magas és nagy célhoz eljutand.

A' felsőbb mezei gazdaság segédtudományainak haszna már régen elesmértetett, 's el is fogadtatott későbbben, hogy azoknak megtanulása ezt megelőzze. Azért némelly ifjúk, a' kik a' gazdaságra szánták magokat előbb néhány esztendőket az universitáson töltötték el, hogy itt a' Kamarai tudományokban részt vegyenek. De hibáztak, mert ezen mellék tudományok a' mezei gazdaságra nézve különös rendszert 's alkalmazást kívánnak. Azon tudományokat csak annyiban kell tökéletesen 's alaposan egész kiterjedésekben elő adni, a' meennyiben arra szükségesek, hogy belőlök minden egyes adatokat következtetni lehessen. Ezen adatokra nézve pedig csak az látszik célszerűnek, a' minek a' gazdaságra, vagy annak tudományára közel befolyása van. Ezen segéd tudományoknak nagyon messze kiterjesztésével, az elme szerfelett megosztatik 's a' főcéljától eltávoztatik, 's azon ingadozó hajlandóság, melly egyik vagy másik mellék tudomány eránt ezen folyamodó korban, könnyen túlcsapongóvá lehet, 's ezen munkás életnek könnyen csorbulást okozhat, vagy pedig felülegességet 's úgy nevezett encyclopädiai

esméretet szülhet. Ellenben ha minden a' célba vet tárgyhoz alkalmazva adatik elő, úgy arra ömlik minden fénysugar, 's az ifjúnak csak annál ingerlőbb kellemű alakban tűnik fel. — Azért van a' fő és segéd tudomány', öszvekapcsolt, 's egymásba ágazó előadásának olly nagy elsőbsége, — 's többen kik a' segéd esméreteket univertitáson tanulták, csak akkor látták által azon viszonyt, mellyben ezek az ő tudományokkal állhatnak.

Hogy már egy század előtt sejdítetett lehetősége és hasznossága a' mezei gazdaság tudományos oktatásának, mutatják azon tanítói székek, mellyek azóta csak nem minden Egyetemekben nékie állítottak. — A' mennyiben az ország tisztviselőinek, a' törvénytudóknak, sőt még az egyháziaknak 's orvosoknak is világos megfogást kellene a' mezei gazdaságról adniok, — annyiból elesmérem ezen tanító székeknek hasznát, 's csak azt óhajtanám, hogy az oktatás náluk is egyedül ezen általok elérhető célhoz volna alkalmazva. De esméreteket szerezeni óhajtó gazdának, épen nem látom célirányosoknak; — mert az univertitási viszonyok, az akademiái életmód, 's már maga azon szempont, a' mellyből itt a' dolgok tekintetnek, valami, az óvéról igaz különböző, míveltséget ad neki, melly jövendő munkálódására 's élet módjára nézve, igen könnyen káros lehetne, 's már alig várhatni el, hogy egy gyakorlott 's tudományos gazda jusson az univertitási oktató székre, 's más épen ne is legyen képes arra.

Azoknak, kiknek agyvelejében eddig a' mezei gazdaság tudománya jobban vagy kevésbé kifejlődve létezett, azt saját gondolkozások által kellett megszerezni, 's azon temérdek sok könyveknek mellyek e' nemben íratlak, csak annyiban vehették hasznokat, hogy a' benne elszórt jó anyagokat kiszemelhatték. De ezek többnyire csak ollyak vol-

tak, a' kik tulajdon haszonvételekre 's különös viszonyaikhoz alkalmazva alkották tudományi rendszereket, — vagy pedig Kameralisták, Statisticusok, kiknek ismét a' mezei gazdaságitól különböző nézetek volt, 's mindent a' be vett mintákba kellett szorítaniok, mellyeket gyakorta nem a' dolog természeté, hanem az önkény alkatott.

Azért nincsenek még mind ekkorig a' mezei gazdasághoz alkalmazott törvényeink, mivel tudományunk sincsen róla. Mert mint vehetett volna a' törvényhozó olly tekervényes mesterséget szemügyre, mellyről csak egyoldalú megfogásokat nyerhetett? — Azonban újabb időben a' nemzeti gazdaságról író Krúznak és Kraussnak sikerült.

Az okos mezeigazda kimívelését mindeddig semmi nem gyarapíthatta jobban mint a' mezeigazdaság tekintetéből jeles tartományokban tett utazás. A' különféle nemzeteknél létező némünémü 's különböző módok és intézetek vizsgálása, kiírtja azon beszívott előitéleteket, — mintha máskép 's jobban nem is lehetne, mint nálunk van, — úgy szinte az egyoldalúságot is. —

Úgy tekinti a' gondolkozó ember egész nemzetek 's tartományok szokásait, — mind az általános gazdasági formákban, mind minden munkának gyakorlásában 's minden természetvényekkel bántómódban: — mint nagyban tett próbákat, — mihelyt azokat a' következesek sok oldalú öszve hasonlítása által, jól egymás mellé állítani fudja. De nagy álhatalosság, 's számos nehézségeknek levívása kívántatik ahhoz, hogy illy utazásokat hasznosokká tenni 's vizsgálódásaival a' dolognak tellyesen fenekére hatni lehessen. A' ki extra postával utazott által valami vidéket, 's csak vendéglőkben szállt meg, az igen csekély illy nemű zsákmánnyal fog vissza térni. Továbbá ehhez sok elősméretekkal kimívelt értelem 's elmesség, és előitéletektől ment

részrehajlatlanság kívántatik meg, hogy illy megjegyzésekből igazi 's bizonyos következtést lehessen vonni. Mert egyébként a' kivetkezett ruhák 's előítéletek helyett, csak újakat hoznók az Országba, a' mellyek egünkhöz 's társasági illedelmünkhöz kevésbbé alkalmazottak, mint az avúltak. — Ellenben, ha már a' földművelő mesterség is, mint a' czéhbeli mesterségek, legényeinek kötelességé tette volna az utazást, úgy az kétség kívül jobb karban állana.

Vége újabb időkben gyakran, különös gazdasági intézetek javasoltattak, indítványba hozattak, 's próbáltattak, de állandó létre még nem kaphattak. 'S részént is sokat kívántak tőlök. Illy intézetben ugyan a' dolog műszerét világosan 's alaposan meg kell mutatni 's tanítani; de a' gyakorlatot is egyszersmind vele öszvekapcsolni kielégítőleg alig lehet. — Az, a' mit fentebb gazdasági nevelésnek neveztem, alsóbb oskolákban, — mellyeknek azonban nem igen nagy kiterjedésűeknek kellene lenni, 's mellyekben minden derék 's szorgalmas gazdaság igazgató, csaknem minden tudományos műveltség nélkül oktathatna, — jobban elérhetnék, mivel ezekben a' húzamosb mulatás is kevésbé költséges.

Egy tudományos oktató intézettől pedig következőket kívánhatni meg.

Abban, mind azon tudományokat, mellyeknek a' gazdasági életre közvetlen, vagy közvetve befolyások van, — egymással egyesítve 's egymásra kiterjedve kell előadni, a' főczélra irányzott 's világosan kijelelendő tekintettel.

Ehhez megkívántatik, hogy minden tanító nem csak öntudományát telyes világosságban 's alaposságban bírja, — minthogy mindig sokkal nehezebb, valamelly tudományt mássali különös viszonyban előadni, mint külön 's általában; — ha-

nem azon főczélról is, a' mellyért az előadatik, tökéletes esmérétenek, 's nyomosságáról magos megfogásának kell lenni. — Nem csak elesmérést hanem szeretetet és lelkesedést is kell a' tárgy eránt gerjeszteni. — A' lehető legnagyobb tökély képzetét oly felségesnek, oly világosnak, 's ingerlőnek kell előmutatni, hogy az elmében mély gyökeret verjen azon vágy, melly azt magáért, 's nem más okból, törekedjék elérni. — Hogy pedig azok, kik illy intézetbe fognak jönni, erre képesek is, már jövedelekből következtethető.

Az ideál nem csupa képzelődés, jóllehet elérhetetlen. Az értelemnek és okosságnak oly természete az, mellyben semmi önkényesnek lenni nem szabad, t. i. a' lehető legnagyobb tökéletesség megfogása, a' melly valamely dologban csak gondolható, — nem vévén tekintetbe azon korlátozásokat 's akadályokat, mellyeket a' dolog végbevitelénél a' szükség és történet előgördítnek. Mindenkor szem előtt szükséges tartani az illy ideált, ha a' lehető magosságot, akarminő körülmények közt, elakarjuk érni, — hogy ahhoz minden állapotban, ha csak egy kis lépéssel is, 's bár melly kerüléssel — közelítsünk. A' mezei gazdaság ideálja alatt, nem valami egyes alkotványt, hanem azon rendet kell érteni, melly által célja minden adandó körülményben legtökéletesebben eléretik.

Egyátaljában szükséges, hogy minden tárgyaknak 's velekbanásnak érzéki alakja 's gyakorlata a' tudománnyal mindenkép, mindenkor öszveköttessen, hogy azáltal mély világos 's marandó benyomás eszközöltessék, 's minden nyomosabb állításnak tapasztalási kimutatása 's tisztába hozó gyakorlata megtétessék. Azért elegendő kiterjedésű és szövevényes gazdaság kívántatik meg, melly minden fontos munkálatokhoz szükségesekkel el van látva, 's azokra alkalmat nyújt. Azonban

mindent egy gazdaságban egyesíteni lehetetlen lévén, a' nélkül, hogy az felette szövevényessé 's bonyolódottá ne tétessen, — a' mi által viszont megszűnne példány gazdaság lenni, a' minnek lennie kellene, azért olly tájék választandó ezen intézet számára, hol különbféle készületeket és változatokat közelebbről lehet megvizsgálni, 's összehasonlításokat tenni.

Az intézettel egybekötött gazdaságnak — ugyan példány gazdaságnak kell lenni, de azért nem szükséges, hogy tökéletes legyen, sőt jobb ha csak törekedik a' tökély után, hogy így meglehessen a' nehézségeket, mellyek ellene állnak, 's azoknak kikerülését mutatni. Jó továbbba ha csak közönséges állapotban 's karban van, 's ha nincsenek rendkívüli segéd forrásai, mellyek által gyorsabban felemelkedhetnék, mint egyébként lehetséges. Olly segédeszközöket, mellyeket a' jószághoz képest idomtalan nagyságú tőkepenzen szerzett meg, ne használjon, a' mellyeknek nagyában épen nem lehetne hasznokat venni. —

Nem kevésbé megkívántató dolog, az itt tanított segédtudományokhoz telyes készülettel és czélszerű intézettel bírni. Az egész életmódnak 's minden mulatságnak azon egyetlen főczélra kell irányozni, 's minden munkásságot arra szükség fordítani, pedig nem kényszerítésből, vagy elhatározott rendelésből, hanem azon szeretetből és érdekből, melly a' tárgy eránt gerjesztetik. Nyíltszívű és szabad társalkodás által eszközöltetik az ideáknak 's véleményeknek kicserélése, azok feletti mélyebb gondolkozás, 's a' velehozott előítéletek salakjának ledörgölése. Azért azt minden uton módon elősegíteni, szokásba hozni 's vezetni szükséges, minthogy semmi sem segíti elő annyira az alapos vizsgálódást mint az ellenmondás, de a' melly nem valamelly személy tekintete, hanem okos-

okosság által czáfoltatik meg, 's határoztatik el világosan.

Minthogy a' tudományos művelődés semmi külső kényszerítést nem szenved, hanem csak a' szabad lélek hatása lehet, 's minekutánna általában azt lehet állítani, hogy azok, a' kik illy intézetet megkeresnek, oda szabad választásból, 's így azon erős akarattal jönnek, hogy ott magoknak ezen munkálatban a' lehető tökélyeket megszerezzék, azért kényszerítés ártalmas és haszontalan volna. Ellenben azokat, a' kik valami más tekintetből jöttek vagy küldettek oda, mindjárt elkellene útásítani, mihelyt t. i. meglátszanék, hogy azon közszellemtől nem ragadtatnak meg, 's csak erőszakkal lehet őket annak botránkoztatásától visszatartani. Mind a' mellett a' mennyiben a' közjóra nézve, 's mindenik szabadsága 's kényelme biztosítására szükséges, bizonyos rend leszen megálapítandó és szorosan fentartandó.

Bár melly igen elősegítse is ezen előbocsátott feltételek szerint a' társas közlekedés a' czél elérését, mind a' mellett a' magános ipart nem szabad gátolnia, — mire nézve mindeniknek különös szobában kell lakni, 's azt minden háborgatás nélkül bírni.

Mennél kiterjedőbb hírt szerez magának illy intézet, — úgy annyira, hogy távol 's különböző vidékekről vonjon magához tanulni vágyókat, — 's azokat is nem mind tapasztalatlanokat, hanem olly férfiakat, kik huzamos gyakorlás és éles elme által hazai gazdaságokról pontosabb esméretet szereztek magoknak, — annál tökéletesebb leszen. Mert nincs hathatósabb eszköz, a' tanítók, 's tanulók egyoldalúságát elhárítani, mint ha azok a' velek hozott különféle megfogásokra figyelmeznak, — hogy emezek megesmérjék 's átlássák, hogy az előadott általános megfogások, minden különbféleséget magokban foglalnak, 's szerencsésen egyesít-

Tud. Gyűjt. VI. Köt. 1837. 6

nek. A' különbféle éghajlatok, tartományok és nemzetekből, — hol egymástól messze elágozó szokások, intézetek és vélemények uralkodnak, — öszvegyülekezett férfiaknak állandó együtt léte által, itt az esméreteknek és tapasztalásoknak egy eleven tömege egyesül, — úgy néha az előítéletek 's véleményeknek is, — a' mi kezdetben ugyan szokatlan forrást ízgat az elmékben, de helyes kormányzás által csak hamar világosabb, tisztább, és közönségesebb szellemet szűl, — mellynek mindnyájan részesi lesznek, 's a' melly mindöknek a' lehető tökély ugyanazon ideálját mutatja, csak hogy azt saját nézetei által mindenik személyéhez 's helyeztetéséhez máskép módosítja, 's elérni törekszik. — Az illy egyesület messze felül haladja még az utazás hasznát is.

Ha valamelly intézet illy hirre jutott, nemcsak tanítványokat fog magához vonni, hanem mestereket is, kiknek elegendő mulatságot és hasznot kell nyújtania, hogy őket hosszabb időre megtarthassa. Ennek kiváltkép nagy hatása van a' gyengébbekre, megerősíti őket hitekben, ösztönzi törekvéseket, 's ingerlőbb világot vet azon ideákra, mellyet a' tudomány eleibek állított.

Ha illy nemű intézetek egyszer oda jutottak volna, — úgy belőlök legbiztosabb uton és módon terjedne el ezen tudomány a' mívelt világon, ez által a' gyakorlat rövid időn jobb irányt 's nagyobb bizonyosságot nyerne; elavúlt, 's a' földművelést egyáltalában elnyomó intézetek, a' kormányzók igazabb belátása által eltöröltetnék, — 's így a' mezőkre bőség, a' nemzetekre gazdagság árasztatnék. Innét mívelt, 's a' tökélesebb mezeigazdaság szeretetétől lelkesített férfiak, mint annak Apostolai, úgy mennének szél a' világba, — a' hitet, tanítást és cselekvést, — jóslás és csudák által terjesztendők

E. I. L.

5.

Kant Immanuelnek, 's Kritikájának esmértetése.

Nem véltem volna, hogy Kánt Immanuel Kritikájának kritikája, félszázad óta szinte, nálunk esméretlen légyen; ha Methaphysikám, 's Propaedeutikám megtánadóji elbizott, hijányos állításaikkal kinem tűntették volna. Olvasták-e magát Kántot vagy se? — mivel lapki-jegyezve egyik se hivatkozott reá, nem tudom; de hogy ellenkezőjít nem olvasták, állításaikból nyilván való: az igazi Tudósnak szoros kötelességét elmellőzvé, melly ez: a' Tanítónak távozni kell minden pártoskodástól, részre hajlástól, akármelley mester' szavára esküvéstől, bármelley nevezetes legyen is ő bár; egyedül az igazságot pártolni, az ész' tolmácsával élni tartozik; a' különbféle véleményeket, rendszereket esmérje, tudja; de csalhatatlannak egyikét se tartsa, se vakon ne kövesse: a' csalatkozhatatlanság egyikéhez se köttetett, 's az igazság' bélyege belső, nem külső, tekintetbeli.“ Propaedeutika 107. lapján. Ez kéntelenít engem, hogy Kántról, 's Kritikájának Kritikájáról szóllyak, a' szóba hozattakról ugyan bővebben, egyebekről pedig mintegy éréntve.

Az emberi ész' tehetséginek egyetemben fejtegetése, kimérése; 's elhatároztatása kimívetlenül hagyatott a' Philosophia mezején a' tizenhetedik századig; Aristoteles gondolkodásunkkal, Zeno, az Eleai, megtudásunkkal, Cartes bizonyodásunkkal, Locke értésünkkel, Leibnicz esmérésünkkel foglaltoskodtak általlyában. Sanchez Ferencz Jesuita

hozta először 1649ben azt szóba: mit tudhatni általtyában mit se? Próbálgatta megfejtését Glanvill József († 1680.), felfogta Tetens János újra 1769ben; de kielégítetlenül. Kánt Immanuel a' Dogmaticusok közötti szüntelen vitanak, 's jelesen Hume David Sceptismusa okának, azt tulajdonítá, hogy az ész' tehetségének határi kiméretve, 's kitűzette nem voltak. E' munkára veté tehát magát, hogy egyszerre mind Lock materialismusának, mind Hume Skepticismusának, mind Spiniza Atheismusának véget vessen. Ez a' tiszta ész' criticismusának eredete. Lásd előbeszédét.

Született Kánt Immanuel Königsberg városában, Prussziában, itt is kezdvén 's végezvén iskolai pályáját, ezen munkájára nézve: *Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte*. Königsberg 1746. 8. a' Philosophiai Doktorságot elnyerte; Philosophiának rendkívüli tanítója lón az ottani főiskolában 1755ben. Folyvást kiadogatott irómányinak tekéntetéből rendszerénti Professor lett ott 1770ben, a' tanító székében megis maradott kimultáig. Wolffianus volt; a' Logikát ugyan Meier szerént, a' Metaphysikát meg' Baumeister, 's utóbb Baumgarten vezérkönyveik szerént fejtegette. Kritikai szellemének semmi, vagy csak igen csekély jeleit hinteté ki ama munkáiban, mellyeket mint rendkívüli tanító bocsátgatott közre. *Illyenek; Principiorum Metaphysicorum nova dilucidatio Regionti. A. 1755. 4. Dissertatio de primis principiis cognitionis humanae. Ibidem 1755. 4 (Monadologia) Specialis Physica I. ibid 1756. 4. Neuer Begriff der Bewegung und Ruhe. Königsb. 1758. 4. Betrachtungen über Optimismus. Ott 1759. Erweis der falschen Spitzfindigkeit der 4 syllogistischen Figuren. Ott 1763. 8. Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseyns Gottes. Ott 1763.* Ezen munkájában még az Ontologico-Cosmologiai módszerént mutogató az Isten' valóban létét.

1770től fogva lett Kant avvá, a' ki lett, Krticismus' alkotója : ut-törésének előjárója lón e' munkája: *De mundi sensibilis et intelligibilis forma et principiis. Regiom. 1770. 8.* Ezentúl tíz egész esztendeig dolgozott kritikai rendszerének alkotásán, 's kiképzésén. Philosophiai éltének második korában lépett fel e' derék munkájával: *Kritik der reinen Vernunft. Riga 1781. 8.* Ez elejénten részvétetlenül, 's mintegy figyelem nélkül hagyott sokáig, részszerént szokatlan 's önkényes szavakkal élése miatt érthetetlen lévén, részszerént külöködése, 's záradékos előadására nézve, néhány pizszegőket kivévén. A' politikai reform' felgerjedésével 1787ben Kritikai rendszerének, 's ujjításának kedvellőji szinte csudálásig számosdtak. E' szerencséjével élvén kiadá ezen munkájit is: *Kritik der praktischen Vernunft. Riga 1788. 8.* *Kritik der (aesthetischen und teleologischen) Urtheilskraft. Berlin 1790. 8.* Ezen sarkalatos három munkáji egy egészet tesznek, 's Kriticismusát kifejtik.

Mihelyt Kant mély, homályos, akadékos rendszerét fejtegetőji megvilágosították, kik között buzgóbbak 's jelesebbek voltak : Rheinhard Károl Leonhard, 's Schulze Kieli ; Schmid Erhard Jenai, Born Fridrik Lipsiai, Jakob Henrik Hálai, Heidenreich Károl Lipsziai, Beck Jakab, Rostoki, Kiewetter János Berlii Professorok ; a' kifogásnak többé helye nem lévén, hogy a' nemértésből szenved Kánt' Kritikája ellenmondást, nem kevesen találkoztak, kik részint egyenesen tagadólag, részint oldalaslag kétkedve, ellene szegültek : az elsőik közül voltak Stattler Benedek Ingolstadi Professor, Mioti Péter Bécsben tartózkodott Philosophus, Zalinger Jakab egyházi törvénytánító, Berg Ferencz Bambergi, Horváth János Pesti Professorok 's több mások a' Katholikusok közül. A' Protestánsok közül: Feder János Göttingai, Tiedeman

Dietrik Marburgi, Rozgonyi József Losonczi Professorok; Weishaupt, Eberhard, Zwanziger, Garwe, Brastberger, Tittel, Herder, Suabedissen, nevezetes Philosophusok, 's több mások: Kétekedve öszeütköztek vele Plattner Ernest Lipsiai Professor, 's kivált Schulze János — a' híres Aenesidemus. Jobbítgatásához fogtak Reinhold az üdösb, Bardili, Abicht; első ki egészen elpártolt tőle volt Fichte János Gottlieb, előbb Jenai, utóbb Erlangi Professor, 's a' t.

Ezen fejtegetőji 's megtámadóji ellen írta, részint Kriticismusának egyengetésére, részint világosítására egyéb munkáit; mellyek így következtek: Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft auftreten können. Riga 1783. 8. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten Riga 1785. 8. Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft. Riga 1786. 8. Ueber eine Entdeckung, nach der Kritik d. r. Vernunft durch eine ältere entberlich gemacht werden soll. Königsberg. 1790. Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft. Kön. 1793. Zum ewigen Frieden; ein Philosophischer Entwurf. Ott 1795. 8. Metaphysik der Sitten in zwey Theilen. Ott. 1797. Anthropologie in Pragmatischer Hinsicht. Ott. 1798. Der Streit der Facultäten Ott. 1798. 8. A' többiek iskolai oktatásit illetik 's másoktól adattak ki.

Kánt a' szinte imádásáig csudálóji, 's kárhóztatásáig ellenmondóji között támasztott per' végét nem élhette meg; se a' Dogmatismusnak, Skepticismusnak véget nem vetett, sőt inkább új eledelt szolgáltatott. Se Angol, Franczia, Olasz, Ausztriai birodalmakban rendszerét bé nem vihette; sőt német országban se tehette közönségessé. A' mély, nagy bölcselkedő Königsbergben, mellynek környékénél tovább nem utazott soha, kimúlt 1804-dik esztendőben.

'A' mi Kriticismusádk fejtegetését illeti: ennek a' tiszta ész' Kritikája előbeszédében vetett fundamentomot a' második kiadás szerént: itt a' Philosophiát a' Mathesissel *egybehasonlítá*: ennek állításit *előbből tiszta nézetbeli* öszvetett ítéleteknek vette fel (supposuit) (iudicia *intuitus puri a priori synthetica*) 's ezek által tartya bizonyosoknak. A' Philosophiai esméretek is bizonyosoknak akarván tenni, előbből tiszta ítéletekre alapíttya. Ezekre a' tárgyaknak esméretinkkel egyezésénél fogva szert nem tehetvén, esméreteinknek tárgyaikkal önkényes hozátévőségüinktől egyeztetése által kívánt jutni. A' matematikai állítások, ha csupa előbbnyi tiszta nézetbeliek-e? Ha igazi öszvetévő (*synthetica*) ítéletek-e? Ha a' tárgyak és a' felfogási formáink által az egyezés lehetetlen-e egyetemben? meg nem bizonyítván, csak azt veszi fel: hogy' lehetnek az öszvetévő ítéletek előbbnyiek a' Philosophiában? Igen jeles szavai ezek: Man *versuche* es daher einmahl, obwohl wir nicht in den Aufgaben der Metaphysik damit besser vorkommen, das wir *annehmen*, die *Gegenstände* müssen sich nach unserer Erkenntniss richten, welches schon mit der verlangten Möglichkeit einer Erkenntniss derselben a priori zusammenstimmt, die über Gegenstände, die Sie uns gegeben werden, etwas festsetzen. — — Wie sind denn die *Synthetische Urtheile a priori möglich?* — Vorrede 11te Ausgab, Prolegomena S. 9. Kánt' egész Kritikája tehát *próbatételen* és az előbbileg öszvetévő ítéletek' *kérdésén* alapúl. *)

*) Lector non intelliget sane, quid ea questione petat, quo respiciat, quid responderi velit Kantius. Certe ambigua est ea formula et amphiboliam continet manifestam; quod in omni controversia, quae ad disputandum profetur, maximum vitium est. Dicere videtur, esse in nobis reipsa iudicia Synthetica, sed eanon aliter in nobis esse posse, nisi quatenus notioni

E' munkáját tiszta ész' kritikájának nevezé, melly' által a' tapasztalástól független esmérő tehetségünket értette, 's ennél fogva mind érző — mind értőségünket vizsgálóra vonta; az elsőt, az érzőségünket, az első részben, mellyet *Transcendentális Aesthetikának*, a' gondolkodó vagy értő tehetségünket a' másodikban, mellyet *Transcendentális Logikának* nevezett. Az Aesthetikában megtudásunk' kezdetét, az érzést, fogá fel, mennyire az tapasztalatlan: azért ezt tapasztalást haladó kezdeti tanulmányának is (Transcendental Elementar — lehre) nevezte. A' Logikában meg az érzést és okoskodást nyomozá, 's két részre: Analytikára 's Dialectikára osztá.

Az *Aesthetikában* úgy lelé, hogy a' tárgyak érzőségünknek felgerjesztésénél fogva (Affectionen) materiát szolgáltatnak, érzőségünk pedig azoknak *formákat* ad megtudattokra. Ezek a' formák előbnyileg, minden tapasztalás előtt bennünk megvannak,

subiecti adiungitur intuitus spatii aut temporis', quod adiuncto intuitu appareat id, quod ex sola subiecti notione non apparuerat, praedicatum scilicet eidem convenire. p. 73. Judiciorum a priori syntheticorum possibilitatis, quae improbata est, modum — quomodo? — quaerit.

Sőt ezen *önkényes hozzátevőségünket* a' mostani Bölcselkedők általlyában czáfolyják: „Herr Professor Drobisch, als jetziger Procancellarius der Philosophischen Facultät liefert in dem Programme: *Quaestionum Mathematico-psychologicarum Specimen II. die Gesetze des Gleichgewichts unter den Vorstellungen. Dem macht der Satz: Generalis haec est Psychologiae lex, quod omnes notiones in animo simul propositae, quoad fieri potest, in unum coniunguntur, et composita sic efficitur notio. Dieser Satz ist der irrigen Meinung Kants entgegen, als ob eigene Handlungen der Synthesis nöthig wären, um ein Manigfaltiges zur Einheit des Vorstellens zu bringen.*“ — Götting, Gel. Anzeig. 17 Stück S. 161. 'S igy Kánt' Kritikájának fundamentoma le van rontva.

's ezekhez képest alakulnak minden tárgy — képzetek. Illy formák a' *tér és idő*, mellyekben megtudunk minden érzőségünkbe ötlött dolgokat; vagy is: hogy valamit kívülünkről vagy belőlünkről megtudhassunk, azt térben 's időben szükség néznünk. Ezen formák magokban üresek, ha érzőségünknek kitétetett dolgokra nem vonulnak. Nézeteink pedig annak alakait illetvén csupa jelenetek (*Phoenomena*); de nem csupa látszamányok (*blosse Erscheinungen*). Ezekből tehát nem következik, hogy való dolgok nincsenek, hanem csak az, hogy mi jeleneteiket nézzük, tudjuk meg, tapasztaljuk, nem magokat a' dolgokat: ezek megtudhatatlanok maradnak. E' pontban fontosak eme szavai: „Wenn ich sage, im Raum und Zeit stellt die Anschauung so wohl der äusseren Objecte, als auch die Selbst — anschauung des Gemüths, beydes vor; so wie Sie unsere Sinne afficirt, d. i. wie es erscheint: so will ich das nicht Sagen, dass die Gegenstände ein blosser Schein wären; — — So Sage ich nicht, die Körper scheinen bloss ausser mir zu seyn, oder meine Seele scheint nur in meinem Selbstbewustseyn gegeben zu seyn; wenn ich behäupte, dass die Qualität des Raumes und der Zeit, welcher, als Bedingung ihres Daseyns, gemäss ich beyde setze in meiner Anschauungsart, und nicht in diesen Objecten es liege. Es wäre meine eigene Schuld, wenn ich aus dem, was ich zur Erscheinung zählen sollte, blossen Schein machte“ S. 69.

Ezekre nézve kérdeztetett, sürgettetett Kánt: 1). Ama alakító formáknak érzőségünk csupa *önkéntes* alkotója-e vagy se? Azon alakító formák nem lehetnek-e csupa készségek (*Anlagen*) a' bejelentettek' elfogadására? 2). Ha érdekelletésinkben csupa jeleneteinket nézzük, ha ezeknek semmi se fel még tárgyaikban, hogyan teszük (*setzen*) ezek magokat megtudásunkban? Ha érzőségünk szaba-

dos alkotója formájának, hogy kéntelenítettünk *azon tárgyakat* is a' térben hol itt, hol amott, hol így, hogy amúgy nézni? 3). Ha jelenetek, se nem tárgy — mások, se nem csupa látszományok, tehát micsodák? Nem pusztá Ideák-e? 4). Ha a' tér és időformák előbbileg megvannak érzőségünkben, miért tudathatnak meg csupán a' tapasztalással? 'S a' t. Ezekre Kánt vagy nem, vagy különbözőleg, vagy csak himezve hámozva felelt; 's okot adott némellyeknek ugyan a' kétlésre, másoknak meg a' tagadásra.

Az *Analytikában* azon tehetségünket fejtegeté, mellyel dolog-értelmeket alkotunk magunknak: itt meg azt lelé, hogy azoknak materiát tapasztalási nézeteinknek szükség adni, melly nélkül az értelmek, 's így az ezekből öszveillesztett ítéletek is, üres költemények; *formákat* pedig az előbbre benne lévő törvényesség szerént értőségünk szolgált. Illy formák az ítéletek' négyféleképp lehetsége szerént négy félek lehetnek: 1.) Mennyiségiek 2.) Millyenségiek. 3.) Képességiek. 4.) Módosulatiak. Mindenikéhez három három alformát szabott: A' mennyiséghez: az egységet, többséget, 's mindenséget. 2). A' Millyenséghez: a' valóságot, valótlanságot és határozottságot. 3). A' képességhez: az állatiságot, vagy esetiséget, okságot vagy okozottságot, és a' viszonságot. 4). A' Módosulathoz: a' lehetőséget, valóban lévőiséget, és a' szükségképp léteit. Ezen formákat' 1). Előbbileg szükséges, és közönséges értelmeknek 's Categoriáknak nevezé: előbbnyieknek ugyan: mivel eredetiek 's bennünk minden tapasztalás előtt megvannak; szükségeseknek 's közönségeseknek: mert ezekképp szükség mindent értenünk, valamit csak érthetünk; Categoriáknak pedig Aristotelesre nézve, ki a' közönséges érteimeinket így nevezé. 2). Ezeket magokban üreseknek állítá, ha nézetre

nem vonulnak: semmit se érthetni meg, a' mit nem nézhetni. 3). A' Categoriák szintúgy vannak értőségünkhez, mint a' tér és időformák érzőségünkhez. Főképp ide tartozó szavai ezek: Ich verstehe unter der Analytik der Begriffe nicht die Analysis derselben, oder das gewöhnliche Verfahren in Philosophischen Untersuchungen: Begriffe die Sich darbieten, ihrem Inhalte nach zu zergliedern, und zur Deutlichkeit zu bringen; sondern die noch wenig versuchte Zergliederung, des Verstandes-vermögens selbst, um die Möglichkeit der Begriffe *a priori* dadurch zu erforschen, dass wir Sie im Verstande allein, als ihrem Geburts-orte aufsuchen, und dessen reinen Gebrauch überhaupt analysiren; denn dieses ist das eigentliche Geschäft der Transcendental Philosophie, das übrige ist die Logische Behandlung der Begriffe in der Philosophie überhaupt. Wir werden also die reinen Begriffe bis zu ihren ersten Keimen und Anlagen im menschlichen Verstande verfolgen, in denen Sie vorbereitet liegen — Derselbe Verstand also, und zwar durch eben dieselben Handlungen, wo durch er in Begriffen, vermittelt der Synthetischen Einheit des Manigfaltigen in der Anschauung überhaupt, in seine Vorstellungen einen transcendentalen Inhalt, wes wegen Sie reine Verstandes Begriffe heissen, die *a priori* auf Objecte gehen, welches die allgemeine Logik nicht leisten kann. — Die Functionen des Verstandes können ingesammt gefunden werden, wenn man die Functionen der Einheit in den Urtheilen beständig darstellen kann. — — Auf solche Weisse entspringen gerade so viele reine Verstandes Begriffe, welche *a priori* auf Gegenstände der Anschauung überhaupt gehen, als in der vorigen Tafel logische Functionen in allen möglichen Urtheilen gab. — Sich einen Gegenstand denken, und einen Gegenstand erkennen, ist also

nicht einerley. Zum Erkenntnisse gehören nämlich zwei Stücke: erstlich der Begriff, wodurch überhaupt ein Gegenstand gedacht wird (die Categorie), und zweitens die Anschauung; wodurch er gegeben wird; — — alle unsere mögliche Anschauung ist sinnlich, also kann das Denken eines Gegenstandes überhaupt durch einen reinen Verstandes — Begriff bei uns nur Erkenntnis werden, so fern diese auf Gegenstände der Sinne bezogen werden.“ p. 90. 105. 146. 148.

Kántnak ezen értelmi Analytikája még több kérdésre 's ellenmondásra adott okot: 1). Az értelmek' *materiájára* nézve: a' dolog — értésre szükséges-e annak közvetlen nézete? vagy elég a' közvetve való is? P. o. nem érthetjük-e, hogy van órás, munkáját látván, ha *magát* nem látjuk is? S' a' jónak vagy rosznak, tökéletesnek vagy tökéletlennek értelme nem szint olly közönséges, szükséges, előbbnyi-e, mint akármelyik más: miért hagyatott tehát ki azoknak tábláján? Nem szükség-e minden kívül 's belől valókat szintúgy térben 's időben *értenünk* is, valamint *érzenünk*: miért maradtak tehát ezek is ki a' szükséges értelmi formák közül? — *Formájára* nézve 1). Értésünk az értelmek' kidolgozásában csupa önkényesek-e, vagy tárgy nézeteink is együtt munkálódó Factorok? Ha csupa önkénye szerént belső törvényessége szerént munkálódó, hogy *kénteleníttetik* azon egy tárgynak hol nagyobb, hol kisebb mennyiségben, hol az illy hol amolly millyenségben felfogására? 2). Ha értésünk formáji tárgy-nézetek nélkül üresek, költeményesek, hogy' lehetnek tisztádon tiszta értelmek? 3). A' mennyiség (quantitas) nem valóságos képesség-e mint az okság és okozottság: miért állanak tehát az értelmi formák tábláján külön fokon? Ugy szinte a' *szükségképp* létel nem a' lételnek, sőt lehetségnek, csupa ké-

pestsége (relatiója) e? Miért áll tehát külön a' módosulati értelmekben? 4). Valaminek lételet lehetetlen lévén értenünk kielégítő ok nélkül; az okozatot pedig csak tapasztalással tudhatván meg, hogy' lehet a' lételet tapasztalásnál előbbnyi értelmi forma? 's a' t Ezekre se adhatván Kánt kielégítő feleletet, a' kétlésre, 's ellenmondásra több okot szolgáltatott. *)

Az értelmek' fejtegetéséről, át-lép Kánt az ítéletekre; ezeket így határozta-el: *Szétvevő* ítéletek (analytica Judicia) azok, mellyek' mondatmánya a' subjectum' értelmében, ha kevesé megvilágosúl, foglaltatik: p. o. a' kör kerékes. Ezek esmérteinket nem szaporítták, csak világosítták. Nincs semmi próbára szükségök a' tapasztalásból: mert subjectumok' értelmén alapulnak. Szükségképp igazak: mert az ellenmondási főokon épülnek; ha állítók ugyan azonsági (identitatis) ha tagadóok különböztetési (distinctionis) ítéletek. Illyenek: a' test kiterjedt; Δ három szögletű.— A' *hozzáté-
vők* (I. Synthetica) ellenben azok, mellyekben a' mondatmánnyal a' Subjectumhoz olly mi tétetik, a' melly ennek értelmében nem foglaltatik p. o. a' derék Δ minden szögek' summája a' két derék szögekével egyenlő. Ezek szaporítták esmérteinket. Nem ellenkeznek ugyan az ellenmondási principiummal,

*) „Est error Kantii primarius duplex, in quo cubat tota eius Philosophia transcendentalis, uterque perniciosus, alter tectior, apertior alter: ut primo repraesentationes, quae insunt hominum animis, vi naturali facultatum *citra omne adminiculum* sensuum, sive a priori, effingi ac progigni doceat; istius modi sunt formae sensuum, et intellectus, dein ideae et idealia significationu Kantiano; quae quidem doctrina magnam fingendi licentiam praebet, et peiores consecutiones, ac vulgo creditum, habet. — Sed huic errori repugnat ortus cognitionis humanae etc.

de belőle megse bizonyodnak, hanem máshonnani bizonyítást kívánnak. Ha tapasztalásbeliek p. o. minden test sulyos, a' tapasztaláson alapulnak; ha nem tapasztalásbeliek, előbbnyiek, 's előbbnyiségből szükség eredniek; azért szükségességük és közönségesek; ilyenek ezek: A' test kiterjedt. Két egyenes vonat tért nem rekeszt-bé; $5+7=12$. Mindennek, a' mi lesz, vagy történik, van oka. A' világ lételének van kielégítő oka. Sőt a' mathematikai itéletek merő illy hozzátevő itéletek, ilyeneknek kellene lenni a' Metaphysikaiaknak is. — De a' hozzátevő itéletek, mellyek szükségességük és közönségesek, 's azért előbbnyiek, tárgyképesti igazság és valóóság' hijával vannak, egyéb ha az érzési tárgyakra, tapasztalásra alkalmaztathatván, megvalósodhatnak. Ezen mint fő teteményén sok ideig dolgozott Kánt. Prolegom. S. 44. Critik d. r Vern. 19. 73. 's a' t.

Ezek ellen a' tudósok igen sok és fontos kifogásokat tettek: 1). Kánt az itéleteket öszve zavarta, 's hamisan határozta-el: szétvévőknek csak azokat állítá, mellyek *egyenesen* a' subjectum' értelmében foglaltatnak, vagy nyilvánóságosak: holott olyanok azok is, mellyek abban *közvetve* foglaltatnak: p. o. minden test sulyos, minden ember halandó, 's t. e' f. Hozzátévők ellenben azok, mellyek Subjectumokban semmikép sem foglaltatnak az egy lehetségekön kívül: p. a' fa nedves, a' ház meleg. 2.) A' szétvévők szükségképp igazak az ellenmondási principiumra nézve; a' hozzátévők csak annyira, mennyire fundamentomok p. o. a' tapasztalás, valóító. Ez: az egész nagyobb mindenik részénél, az ember okos állat, szükségképp igaz; de ez: a' szoba meleg, a' fa nedves; Péter Philosophus, csak annyira igaz, mennyire a' tapasztalás igaz. 3). Szükségképp és közönségesen igaz itéletek a' szétvévők, p. o. minden ember okos állat; minden fa

növemény; de a' hozzátévők közönségesen, és szükségképp nem igazak', nem is lehetnek: az első az ellenmondási, ezek meg csak a' kielégítő oki principiumokon alapulván. 4). Az Arithmetikai és Geometriai állítmányok a' mennyiségi értelmekből fejtülnek ki, nem a' térnek, és üdőszámnak *előre nézetéből*; szétvevő, nem hozzátévő itéletek — a' tér és szám-nézetek nem megfogássokra, hanem csak világosítássokra szolgálván. Hogy $5+7=12$. A' tizenkettőnek értelméből, nem a' szám-nézetből következik. Ezen szám' nézete $5+7$ csak világosítása a' 12-kettőnek, mint az egésznek minden részénél nagyobbtsága ezen matematikai előadással a $> \frac{a}{2}$ csak megvilágosúl. 5). A' matematikai állítmányok tehát szükségképp igazak, mert értelmeikből fejtődnek ki, és szétvevő itéletek; de nem a' tér és üdő előbbnyileg nézetiből, azért nem is hozzátévő itéletek; következőképp a' hozzátévő itéletek matematikai bizonyosságra, szükségképp — közönségesen valóságra szert sohase tehetnek. A' metaphysikai itéletek tehát hozzátévő itéletekké lételőknél fogva bizonyos, szükségképpi közönségesen megigazodássokra soha se juthatnának. Az ellen pedig, hogy a' szétvevő itéletek esméreteinket nem bővíthetik, voltak minnyájan: csak ebből: az ember okos állat' hány esméretet nem fejthetni ki? Kántnak ellenben ezen hozzátévő itéletéből $5+7=12$ mivel bővült esméretünk? *)

*) Si intuitiva sunt Mathematicorum theoremata, erunt etiam immediata, non discursiva (uti Cantius de iudiciis philosophicis loquitur), non ratione collecta, non demonstratione deducta, conclusaque. — Atquis hoc dabit, theoremata Mathematicorum iudicia esse Mathematica? Ipse Kantius per rationem, imo per catenam ratiociniorum perveniri docet ad cognitionem theorematis geometrici: in triangulo rectilineo omnes anguli sunt aequales duobus rectis (p. 744).

Híressé tette magát Kánt postulatumaival (kérhetményei) által is, melyekről szól a' 205. lapon: Illyenekké tette ezeket: 1) Lehetséges az, a' mi a' tapasztalás szerinti feltételekkel — a' nézet — és értelmekhez képest — megegyez (Was mit den formalen Bedingungen der Erfahrung (der Anschauung und der Begriffen nach) übereinkommt, ist möglich) 2). A' mi a' tapasztalás' materiai feltételével — az érzéssel — öszvefügg, az valókép van. (Was mit materiellen Bedingungen der Erfahrung (der Empfindung) zusammen hängt, ist wirklich.“ Ott. 3). A' minek egybefüggése a' valóképp lévővel a' tapasztalás közönséges feltételei szerint elhatározott, az szükségképp van. (Dessen Zusammenhang mit dem Wirklichen nach allgemeinen Bedingungen der Erfahrung bestimmt ist, ist existirt) nothwendig.“. 266. l.

Ezek eránt kérdezték ismét a' Philosophusok, miért csapott el önkényesen a' Matematikai postulatumok' megállapítot értelmétől? melly olly gyakorlati kitétel (propositio practica), mellynek lehetése a' szavak' értelméből nyilvános, 's azért

qualis, quaeso, in hac perspicienda veritate est intuitus spatii? Spatium, inquit, triangulare intuemur; at isthoc intuentur etiam rudes, et infantes et bestiae; nec tamen eam perspiciunt veritatem; constructionem forte intuemur, quae sit demonstrationis causa; at iidem etiam hanc vident; nec tamen pervident theorematis veritatem. Fortasse constructionis ope aequalitatem illam cum binis rectis intuemur? Quis aequalitatem hanc sensu et phantasia aestimandam ducat? Ipsa constructio sensu annon ratione inveniri debet? — Ad tanta absurda deducit Kantiana Hypothesis, quae remotissimas a sensibus Mathematicorum cognitiones sensuum intuitui adscribit; quod si ita foret non pauciores Mathematicos et Analystas haberemus, quam homines sanis sensibus et imaginandi vi pollentes.“

semmi bebizonyítást se kíván: p. o. egyik pontól a' másikához egyenes vonatot húzhatni. Ilyenek-e az ő postulatumai? Magokból a' szóból megérthetők-e? szükségképp megengedhetők-e?? Csupán rendszerének istápul koholtattak azok's önnön magától is fejtegettettek, a' mire az igazi postulatumnak szükségök nincsen. Kérdék másodsor: Miért fordítá át *alattomosan* az értelmeket, kiterjesztvén kelletinél tovább így: Omne, quod experientiae subiacet, est possibile (physice ac logice); ergo, quod experientiae non subiacet, non est possibile (nec logice); consequenter: quod sensibus non subiacet, id non est possibile: (nec logice)!! A' másodikat meg így fordítá át: „Omne, quod sensibus percipitur, existit; ergo quod sensibus percipi potest, existit; consequenter: quod sensibus percipi non potest, non existit. A' harmadikat meg így: Id omnes quod per status praecedentes, tanquam per causas, secundum leges experientiae determinatur, atque ita cum iis connectitur, existit necessario (necessitate hypothetica et physica); ergo omne, quod existit necessario, id per status praecedentes, tanquam per causas, secundum leges experientiae determinatur, atque cum iis connectitur, et quod tali modo non determinatur, cum causis non connectitur, non intelligitur necessario (nec absolute); sive quod idem est: nulla intelligitur in substantia quadam existendi necessitas, sed sola necessitas effectuum, statuumque ex causis praecedentibus secundum experientiae leges determinata.“ — Csekély Logikusnak kell annak lenni: ki ezekben a' *hamis* postulatumból szintannyi *hamis* kihozásokat (sophismata) kézzel ne tapogathassa. Ezen szenytől azonban Kánt magát soha ki nem mosta.

Az ész' okoskodásinak fejtegetésére Dialectikájában átmenvén Kánt, annak mindent egyesítő
Tud. Gyűjt. VI. Köt. 1837. 7

dolgában valamint az érzőségnek két szükséges, közönséges előbbnyi feltételeket (Bedingungen), az értőségnek négy fő, 's tizenkét alformákat — Categoriákat — úgy az ész' egyesítőségének is három előbbnyi, szükséges közönséges *regulativumokat* szabott: mellyeket *csupa ideáknak* vallott, 's mellyekről — postulatumi szerént — az oktató észből nem tudhatni semmit állítólag (affirmative). 'S ezt legnagyobb érdemének tulajdonítá: mind a' Dogmatismusnak, mind a' Scepticismusnak, mind a' materialismusnak, mind az Atheismusnak egy csapással nyakát szegvén: Vorrede II. Auflag. S. XXXIV. *) Nem mulathatván e' közönségeseken, átlépek különös állításaira.

Az *emberi lélekről* szólván: ennek előbbnyi, észbeli tudományát (Psychologiam rationalem a priori) képtelenségnek vallya; az emberi lélek' egységét, egyszerűséget, testetlenségét, állatságát (substantia) merő csalózódásnak (paralogismusnak) állítja: így okoskodván: az észbeli Psychológiának principiuma ez: én gondolkodom; de ez mind tapasztalási tudat: *gondolkodom*, annak mondatmánya, belső tapasztalási nézet, jelenet; *én* pedig annak subiectuma; tehát az ezen principiumon épült tudomány is tapasztalási; előbbnyileg, észbeli nem lehet. Az én minden tetteinket szükségképp, közönségesen *késérő* ideai regulativum, nem constitutum Subiectum, annak tehát egységéről, egy-

*) Kantius notiones humanae mentis, mundi ac Dei appellat *transcendentales*, eo quod nec derivatae sint ab experientia, neque ad ullam experientiam applicari possint; atque has proprie *ideae* nuncupatas vult a ratione pro *usu systematico* effictas. — Ast notiones hae aut naturae voce datae sunt, ut Dei, aut a sensu, et conscientia cuique oblatae mediate, ex qua dein abstractionis ope, uti fit in ideis universalibus, eformantur.

szerúségéről, testetlenségéről, állatságáról 's a' t. szó helyesen nem lehet. S. 253. 710. 410. 405. 409.

Ezek ellen a' Bölcselkedők ellenveték ismét 1) az *én* külső vagy belső tapasztalati tárgy-e? Nem észtól elvontt értelem-e? Miért nem volna tehát előbbnyi, észbeli tudománynak tárgya? Azt pedig nyilván tagadák, hogy énünk minden tetteinket késérő *idea* legyen, nyilván tagadták Archimedes' példájából: ki Geometriai elmélkedésiben elmerülve énééről nem tudott semmit, 's a' t. (Lásd Cicero lib. V. cap. 19. de finibus, Plutarchus de Marcello.) Azt még inkább tagadták: hogy énünk az ész' egyesítésének csupa közönséges, szükséges előbbnyi regulatívuma légyen: másképp mindenkinek azon egyesítés' főpontyaira: Lélek, világ, Isten, szükség volna eljutnia, valamint szükség kinek kinek a' Categoriák szerént értenie. 2). Ez *gondolkodom*, Kántnak megesmérése szerént egyszerű (simplex) értelem: az egyszerű értelmekről végezhet-e más egyéb az *ész* csupán? Hogy tehát az énünk' egységéről, egyszerűségéről, testetlenségéről, állatságáról 's a' t. a' helyes észbeli kihozások merő paralogismusok, 's hogy a' lélek' észbeli tudománya lehetetlen; képtelenség legyen: ez Kántnak főcsalódási közül való. *)

A' *világ* eránt, mellyet merő $X+X-X$ jelenetiből állit öszve, **) itéleteinket Kánt négy

*) Nos adhibita in testimonium conscientia operationum mentis, eiusque conscientiae unitate atque adeo *identitate*, animam hominis minime compositam, sed simplicem, omnisque concretionis expertem, substantiam *inferimus*; quod demonstrationis genus, etsi sensu intimo, et conscientia nitatur; tamen a *priori* censetur constitutum, quia ipsa simplicitas per se sub sensum non cadit." Cf. Lockium lib. IV. c. 9. §. 3. de int. hum.

**) Kantius negat, se in numero Idealistarum esse, etsi phaenomena omnia in solis repraesentationibus col-

számban vette; 's minnyájakat szintannyi nyilván igaz itéletivel ellenkezéseknek (Antinomiáknak) állítá; a' közönséges világ-eránti itéleteket *Thesiseknek*, a' magájét pedig *Antithesiseknek* nevezé. Minnyájakat egyenlő sulyos, nyilvános igazaknak vallá; 's csak az ő transcendentalis Idealimusa szerént, ha a' világ *csupa idea*, egyeztethetőknek vitatá. Ezen Antinomiait nagyobb érthetőség' okáért diakul adom elő; az ő szavaira hivatkozva.

I. *Antinomia.*

Thesis.

Mundus relate ad tempus initium, et relate ad spatium fines habet. p. 454.

Antithesis.

Mundus relate ad tempus nullum initium, relate ad spatium nullos fines habet; sed infinitus est quoad tempus et spatium.

locet; cum praeter illas quidpiam extra mentem existere doceat, quod repraesentationibus respondeat, obiectum scilicet transcendens et incognitum x. Ast, quid est, obsecro, istud x? Quale est? unde profectum? a semet ipso ne existit, an ab alio productum? Ab aeterno ne, an in tempore? Unum an multiplex? Cogitans an non cogitans? Tale est forte, qualis materia prima Peripateticorum? neque quid, neque quale, neque quantum, et tamen aliquid? Qualitates phaenomenis accenset Kantius; qualitatem informis sensuum habet; substantias pariter phaenomena vocitat. Quid ergo est Kantianum x? Est ne mobile vel immobile? mutabile aut contra immutabile? At motum et mutationes vel maxime phaenomena esse affirmat. Vtrum ne tandem est ipsum Universum, quale est in se, non quale sensibus exhibetur? Et quidem puto magnopere interesse, ut incognitum x. unde ortum sit, quidque adhuc egerit, aut quomodo versatum sit in mundo, determinet, antequam mentis humanae quoad mundum *illusiones*, collisionesque ad tribunal criticum revocet.“

II. *Antinomia.*

Thesis.

Omnis, quae in mundo est, substantia composita, partibus simplicibus constat; nec quidquam existit omnino, quam simplex, aut quod ex simplici est compositum. 462.

Antithesis.

Nihil, quod est compositum in mundo, partibus simplicibus constat, neque quidquam simplex omnino existit in mundo.

III. *Antinomia.*

Thesis.

Non sola est in mundo causalitas secundum naturae leges, ex qua universa eius phoenomena repeti possint; sed ad haec explicanda necesse praeterea est, ut causalitas ex libertate, seu a causa libera proveniens assumatur. p. 472.

Antithesis.

Nulla est libertas, sed quod in mundo contingit, absolute fit secundum leges naturae.

IV. *Antinomia.*

Thesis.

Est quidpiam ad mundum pertinens, quod tanquam eius pars, aut causa eius, est simpliciter necessarium p. 480.

Nullum existit uspiam Ens simpliciter necessarium vel in mundo, vel extra mundum tanquam eius causa.

Az ellenkező Bölcsék Kántnak ezen Antinomiájai ellen egyetértve ily kifogásokat tettek: 1). Olly közönségesen nyilván igazak, bizonyosak-e

ellentételei, millyenek a' kitételek? Ezek a' gondolás' törvényein, az üdő 's tér, öszvetétel, kielégítő ok, 's egész' értelmeln alapulnak nyilván; az ő ellentételnek pedig hozzátételre, bėbizonyításra vān szükségök: amint Kánt tetteivel is megmutatá: 355, 466, 463, 469, 471, 473—4; egyik ellentétele se tudódvān a' szavak' értelmeln ből meg. 2). Tagadták, hogy ezek valóságos észellenzetek (Antimoniák) volnának, hanem csupán úgy látszóok. 3). Tagadták, hogy antinomiái csak transcendentalis Idealismusa szerént eligazíthatók legyenek; sőt több ész-ellenmondások kapcsolattak evvel öszve. Mindenike eránt halljunk valamit:

*Ad I. Antimoniam: quis vel leniter tinctus Metaphysicis principiis nescit distinguere inter tempus reale, et possibile, imaginarium? Ante mundum conditum erat tempus possibile, imaginarium; cum mundo condito coepit tempus reale. Similiter de spatio disserendum est. Ideo Epicuræi Philosophi non faciebant mundum cum tempore et spatio infinitum, sed potius mundos fingebant infinitos. Ita Velleius apud Ciceronem Lib. I. c. 9. de nat. Deorum — Sophisma Kantii in eo consistit hoc loco, quod notionem transcendentalem ponat primo communem cum infinito categorematico, quod est *infinitum actu*; tum cum infinito syncategorematico, quod est infinitum *possibilitate*; dein ab infinito syncategorematico, quod possibile esse agnoscunt omnes, ad possibilitatem infiniti categorematici, quale efficeret mundus ab aeterno existens, et infinite protensus, lectorem deducat. Sane utrique infinito commune est id, quod successiva dimensio, aut synthesis unitatum in dimensione finem habere non possit; ast palmare ac memorabile discrimen est inter utrumque: illud in *actu*, hoc in *potentia* etc.*

Ad II. Antinomiam: „Partes corporum, etsi ultra in partes dividi possint minores, quam sensu aut imaginandi vi comprehendi a nobis queat, tamen non esse *realiter* in *infinitum* divisibiles, certum est: secus quaevis materiae partio, e. g. regula lignea bipalmaris partibus constaret categorematice infinitis; — praesertim cum limites habeat data regula, et parte quidem utraque, proinde punctum aliquod habeat utrinque, quod in minora dividi non possit; sed id non totum ad litem pertineret, sed interior pars referenda esset ad id, cuius limes est pars exterior. — Ad eius antithesim primam: Ad hanc infringendam necesse haud est, Philosophorum disputationes: de natura principiorum corporis, eorumque formali ac virtuali extensione ac divisibilitate, aut singulorum a singulis distantia quaedam retexere hoc loco: satis est, quod habeamus fatentem Kantium, a Monadistis, qui nimirum substantias agnoscunt, praeter mathematica puncta, quae Zenonica dicuntur in scholis, agnosci puncta physica, quorum *aggregatione* spatium repletur; eorumque valere argumentum (p. 469). Existit ergo spatium in mundo partibus simplicibus constans. Ad antithesim secundam: Nihil omnino simplex existere in mundo, hoc solum sensu verificatur, quod nulla experientia, nulla animadversione sensus externi comprobari possit id, quod simplex est; ut proin repraesentatio simplicis partus sit solius rationis seu idea, cui nulla experientia respondet. Ast reflexione conscientiae effici hoc quidem potest: ita nostrum ego, cum subiectum cogitationis simul sit obiectum cognitionis, neque se ipsum in plura dividere possit, conscientiae reflexione innotescit, ens simplex in mundo.

Ad III. Antinomiam: Thesis demonstratio plena, perspicuaque captu difficilis haud est. Fac

enim nullam esse causalitatem, nisi secundum naturae leges; tum certe, quidquid in mundo contingit ex praecedente statu secundum certas naturae leges consequetur necessario; at etiam praecedens status, ex quo praesens necessario consequitur, habuit ortum et aliquando non fuit; secus id, quod ex eo consequitur, non nunc demum eveniret, causa ergo, ex qua consequitur praesens, etiam ipsa ex alio praecedente statu consecuta est; at de hoc praesente statu similiter disserendum est, atque ita deinceps; si ergo nulla est, nisi naturae causalitas; consistens in praeterito statu, nulla pariter erit causa nisi subalterna, vel subordinata; nulla causa prima, absolute sufficiens, proindeque nulla adaequata, completa sufficientia totius seriei causarum. At vero est haec ipsa naturae lex, ut absque sufficienti, a priori determinata causa evenire nihil possit; concedente ipso Kantio p. 474.; assumenda est proin causa efficiens, cuius nulla sit ulterior causa, ex naturae legibus repetenda; idest absoluta *spontaneitas*, seu potestas ex se ac per se inchoandi seriem causarum secundum naturae leges deinceps consequentium, secus tota series statuum mundi et phaenomenorum nullam habebit causarum sufficientiam plenam, completam et absolutam.

Quod Antithesim Kantii attinet: Fallit Kantius et fallitur sophismate, quod *petitio principii* et *ignorantia elenchi* nuncupatur. Haec est in praesenti quaestio: utrum praeter causas naturales et necessarias detur causa quaequam libera, naturae legibus soluta in iis, in quibus libere agit. Si de materia et substantia spirituali haberetur disputatio, atque unus sic dissereret: substantia spiritualis opposita est materiae eiusque naturae, nulla igitur est substantia spiritualis: quis ferret concludentem hoc modo, cum hoc ipsum sit, quod

disceptandum est. Naturae quidem causalitatem ac leges necessarias ab experientia sensuum externorum discimus rationis ope; similiter libertatis vim et facultatem ab experientia sensus intimi edocemur pariter rationis ope: alia est conditio corporeae naturae, alia mentis, sive substantiae spiritualis intellectu ac voluntate exornatae. Nulla est libertas corporeae naturae, concedo; nulla est libertas spiritualis substantiae, nego. Quid quid contingit in natura corporea, absolute fit secundum naturae leges, transmitto; quidquid contingit in natura spiritali, absolute fit secundum naturae leges, nego.

Ad quartam Antinomiam: est quidpiam ad mundum pertinens, quod tanquam eius pars aut causa, ens est *simpliciter necessarium*. Haec thesis Dogmaticorum non est; a Kantio illis false afficta; statuunt illi quidem existere quidpiam ad mundum pertinens, tanquam eius partem, aut causam; ast ens illud simpliciter esse necessarium, haud ponunt. Ego nostrum qua partem ad mundum pertinere dicunt; ast esse ens simpliciter necessarium, negant. Deum causam mundi statuunt, ast ad mundum pertinere, negant. Et sic tam a Spinozismo, quam a Pantheismo immunes sunt.

Antithesis vero Kantii directe ad Spinozismum aut Pantheismum ducit, quem Philosophus convellendum statuit. Nullum existere vspiam ens simpliciter necessarium, vel in mundo vel extra mundum, tanquam eius causam; nec probat, nec evincit. Extra mundum haud esse, sic argumentatur: quod si extra mundum ponitur illud ens necessarium esse, concipi debet, mutationes, earumque seriem, initium ducere ab eodem; tanquam supremo membro in serie causarum, ex quibus mutationes pendent. Ergo ens illud aliquando inciperet agere proindeque eius causalitas pertineret ad tempus, et consequentia ad phaenomena, scilicet ad

ipsum mundum; quod est contra hypothesim, qua extra mundum ea ponitur p. 481. Ast conclusio haec est falsa: tanquam non ab initio activo ad passivum, sed contra a passivo ad activum progressa. Initium seriei causarum non in causa mundi simpliciter necessaria existit, intrinsecus, sed in ipsis causis seriei e nihilo productis, extrinsecus; adeoque illa eo, quod mundo, ac tempori initium dederit, ad horum mutationis seriem, sive tempus, neququam detrahitur. etc. etc. *)

A' mi végre az Istennek valóban lételet, É-nünk' szabadságát; emberi lélek' halhatatlanságát illeti: ezeket az esmértető ész' tanúságánál fogva se állítólag; se tagadólag, kitudhatatlannak állítá Kánt. Annak bebizonyító okait próbára vonta, 's minnyájokat hijányosoknak állítá. De van, úgymond, gyakorlati ész is bennünk, mellynek kívánati parancsolók; mellynek szavait egy magát becsülő ember se vetheti meg; mivel ez az erköl-

-
- *) Ratio Kantiana dirimendi causam inenodabilem ope Idealismi transcendentalis haec est: si dicus: *Mundus est infinitus; mundus non est infinitus*, mundumque sumas pro vere existente, qualis est in se ipsa, utique necesse est, ut altera enuntiatio ex binis pugnantibus vera, altera falsa sit; atsi ex doctrina Idealismi transcendentalis neges mundum (ut pote complexum phaenomenorum) esse rem quampiam in se ipsa, extra repraesentationes nostras existentem; tum vero utraque enuntiatio falsa est; dicique potest: mundus nec infinitus (quia regressus in serie phaenomenorum nunquam est absolutus) nec est finitus: quia semper ultra regredi in serie repraesentationum possumus. Sed hic est fallacia ratiocinii: Infinitum enim est proprie, quod nullum habet ne habere potest *limitem*; ultra quod semper in serie repraesentationum regredi possumus ob *limitem* ignotum, proprie est indeterminatum, ac inproprie duntaxat infinitum: tali sensu sunt numeri infiniti seu quantitas indeterminabilis.

csi törvény' szoros, huzomos követelését parancsol-
 lya, erkölcsi tökéletességünk — képesti boldogulá-
 sunk' fejében; sőt ezt az esmértető ész is helybehagy-
 gya; annak követeléséből (postulatum) szükség,
 hogy véghetetlen, szent, igaz, hatalmas valóság le-
 gyen — Isten legyen, ki az erkölcsiséghez illő bol-
 dogulást kiszolgáltassa. Mivel az erkölcsiség sza-
 bad akarat nélkül lehetetlen, 's érdemtelen, 's a'
 boldogulásnak erkölcsi érdemképest kiszolgáltatása
 ez élethen végbe nem mehet: azon gyakorlati ész
 kívántatásából, valamint az Isten lételét, úgy aka-
 ratunk' szabadságát, lelkünk' halhatatlanságát is el-
 fogadnunk, hinnünk kell tulajdonképp.

Ezekre nézve Kánt ellen még nagyobb, szá-
 mosb lón a' tusakodás: 1). A' Dogmatikusok fag-
 gatták: miért hamisította meg az Isten' értelmét?
 *) Miért ferdítette el az Isten' valóban lételének
 békizonyításait? Miért nem adta azokat elő iga-

*) Ut argumenta infirmaret, aut quoquo modo elevaret
 Kantius, quibus existentiam Dei comprehendimus,
 id egit, ut falsam originem precaria hypthesi con-
 fingeret. Multis id verbis, longisque anfractibus ag-
 gressus est; sed praecipua doctrinae eius capita haec
 sunt: Quid quid existit omnimode determinatum est.
 Principium huius determinationis est hoc: Cuivis rei
 omnimode determinatae ex omnibus praedicatis pos-
 sibilibus convenit aut realitas, aut eius negatio. —
 Ex idea universae possibilitatis enascitur *idea* obie-
 cti unius singularis omnimode determinati — atque
 hoc est *ideale* rationis purae — *Prototypon* transcen-
 dentale rerum omnium, quae nihil sunt, nisi imper-
 fecta eius Ectypa. Idem reipsa ens *Originarium*, sum-
 mum, Ens entium. — Atque haec demum est *idea en-
 tis realissimi*. P. 608. 611. Ast Philosophi omnes no-
 mine Dei intelligunt ens, absolutam omnium. quae
 sunt, ac fiunt causam plene sufficientissimam (Letzter
 Grund, Urgrund aller Dinge.) etc. Tale vero Ens
absolutum idea, aut ideale purum esse nequit.

zán? 'S felvén Ontologiai, Cosmologiai, *) Physico theologiai okoskodásaikat, miért halgatta el a' többieket? hogy az esetiképp lévő dolgok szükségképpi valóság' létét tesznek fel egyátallyában; hogy a' változandóságunk eredeti okának változhatatlan magától valónak szükség lennie; hogy az Isten lételének megegyező hite az egész emberi nemzetben, csak a' természet' csalhatatlan szaván alapulhat. 2). A' Bölcselkedők egészen a' gyakorlati észből okoskodására vetették magokat. Abban csak egy szált helyben nem hagytak, kérdés: az emberi ész egyetlen egy lévén, semmi honczolással szétosztható nem lévén; ha esmértetőleg az Isten' lételét kinem tudhattya, a' gyakorlati, hogy' telheti hitelessé? Hogy az erkölcsiséghez képest kijárandó a' boldogulás, hogy az erkölcsiség, érdem szabad akarat nélkül lehetetlen; hogy az erkölcsi érdem képesti jutalom ez életben kitelhetetlen, ezt

*) Kánt az Isten' lételének e' világ' felfogásából következtetését éppen meg nem vetette. Sőt a' népszerűsége miatt ajánlotta is, de tellyesen nem adta elő, mondván: „Dieser (Cosmologischer) Beweis verdient jeder Zeit mit Achtung genannt zu werden: er ist der älteste, klärste, und der gemeinen Menschen — Vernunft am meisten angemessen. Es würde daher nicht allein trostlos und ganz umsonst seyn, dem Ansehen dieses Beweises etwas entziehen zu wollen.“ — „Ob wir aber gleich wider die Vernunftmässigkeit und Nützlichkeit dieses Verfahrens nichts einzuwenden, sondern, und vielmehr zu empfehlen, aufzumuntern haben, so können wir darum doch die Ansprüche nicht billigen, welche diese Beweisart auf apodiktische Gewissheit machen möchte; und es kann der guten Sache keines - wegs schaden, die dogmatische Sprache eines Hochsprechenden Vernünftlers auf den Ton der Mässigung und Bescheidenheit eines zu Beruhigung hinreichender Glaubens herab zu stimmen“ Kant. Krit. d. r. Vern. Schol. §. 1 1086. p. 651.

nem az esmértető ész tudattya-e ki? Ha ezek mind az esmértető ész' tanúsági hogy' szükség az Isten lételét, akaratumk szabadságát, lelkünk halhatatlanságát csupán a' gyakorlati ész' kívántatására hinnünk? Ha az esmértető észnek vannak antinomiái, nem lehetnek, nincsenek-e a' gyakorlatinak is ellenkezeti? Ha vannak, hogy', 's miért szükség ennek kívántatására hinni? 's a' t. Szóval: a' gyakorlati ész' kívántatásinál fogva, egyetlen egy Spinozistát, Atheust, Pantheistát az Isten' létének hitelére nem bírt, hanem a' Naturalistákat, Pantheistákat, Theistákat szaporodni tapasztalta.

Kánt erkölcsi Metaphysikájában az erkölcsiség' legfőbb törvényét is fejtegeté, 's így fejezé ki közönségesen: cselekedj mindenkor olly regula szerint, mellyről akarhasd, hogy közönséges regulája legyen minden okos valóságnak, vagy is: ugy cselekedjél mindenkor, ammint kívánandod, hogy a' te helyedben cselekedjék minden okos valóság; különösen: ugy cselekedj mindenkor, hogy az okosságot mind a' magad, mind mások' személyében mindég úgy nézd mint czélt, sohase mint eszközt. Becsüld meg az emberiséget mind magad, mint mások személyében.“ — Ezekre nézve se mentt meg Kánt a' visszatorlásoktól: 1). Ha eszünk általlyában parancsoló, mellynek engedelmeskednünk *szükség*, hol marad akaratumk' szabadsága, mellyet hinnünk kell? 2). Fő törvénye csak forma szerint való, 's csak azt mutatja, miképp cselekedjünk erkölcsileg; de tudni-e abból, mit kellyen cselekednünk? Hol maradott az erkölcsiség' materia — szerénti principiuma? 3). Ha azt kell cselekednünk, a' mit mindentől megkívánhatunk, hol marad az erkölcsi tökéletesség' követelése? Vagy a' szüzesség, szántsándékos szükölködés, tellyes engedelmesség, némellyekre nézve, erkölcstelenység, véték-e? 's a' t. Ezen kérdéseknek is eleget

nem tévén, vagy nem tehetvén eleget, többről több okot adott az elégedetlenségre.

Ezekkel Kánt Kritikája kritikájának esmértésén átestem; eránta hallyuk két részre hajlatlan tudósok birálatit is béfejezésül:

Krug Wilhelm Traugott így ítél: Dass Kant viel Neues und Wahres gesagt, und dadurch der Philosophischen Forschung in Deutschland — denn auswärts hat man Versuche gemacht die Kantische Philosophie einzuführen, sie ist aber doch im Ganzen nur kalt aufgenommen worden) viel Nahrung und Aufschwung gegeben, kann nicht geläugnet werden. Man müsse jedoch ein sehr blinder Verehrer dieses Mannes seyn; wenn man alles, was er gelehret, für neu und wahr erklären wollte. Auch ist nicht zu verkennen, dass durch blossc Kritik kein System der Philosophie erbaut werden konnte, und dass der Urheber jener Kritik seine Hauptabsicht, denn Dogmatismus und Skepticismus, die sich von jeher auf dem Gebiethe der Philosophie herumgetummelt haben, ein Ende zu machen, gänzlich verfehlte. Der Dogmatismus erhob nach ihm kühner als je sein Haupt, und sucht noch heute die Legion des Übersinnlichen zu durchfliehen. Der Skepticismus trat sogleich (besonders in *Plattner* und *Aenesidemus* (Schulze) gegen ihr in die Schranken. Daran waren vornemlich zwey Ursachen Schuld. Erstlich: es fehlte wirklich der Kantischen Philosophie an einer festen Grundlage; Sie setzte manches voraus, was erst zu erweisen war oder auch nicht erwiesen werden konnte. Dies fühlte selbst *Reinhold*, der erste, und wenigstens Anfangs wärmste und berühmteste Verkündiger der neuen Lehre. Darum wollte er ihr in seiner Theorie des Vorstellungs — vermögens eine solche Grundlage geben, gab aber nacher so wohl diese, als auch die Kantische Philosophie

selbst auf. Eben so gieng es *Fichte* und *Schelling*, die Anfangs auch Kantianer waren, bald aber solche Verbesserungs — oder Vervollkommnungsversuche machten, dass sie auf ganz andere Ansichten und Ergebnisse geführt worden. *Jacobi* und *Bardili* aber traten als erbitterte Dogmatische Gegner der Kritik auf, weil sie glaubten, die Kritik erschüttere oder zerstöhre nur, ohne einen tüchtigen Bau aufzuführen, den Sie selbst freylich auch nicht aufführen vermogten. So dann fiel diese neue Art zu philosophiren, gerade in eine Zeit, welche sich durch philosophische Stürme und religiösen Zwiespalt heftig bewegt war. Die Anhänger des Historischen und Positiven wurden dadurch aufgeschreckt, Sie fürchteten von ihr den völligen Umsturz desselben. — Da nun jene politisch-religiösen Bewegungen zum Theile noch immer fordauern; So ist auch die jetzige Zeit noch nicht unbefangen genug um Kants wissenschaftliches Verdienst in Seinem ganzen Umfange zu würdigen. Wir überlassen daher diese Würdigung billig einer unbefangenen Nachwelt.“ Philosoph. Lexicon articulo Kant.

Tennemann: „Der Sieg der Kritischen philosophie dauerte nur eine kurze Zeit, Sie hatte mit vielen Parteien, mit zu verschiedenen Richtungen und Ansichten, Vorderungen zu kämpfen. Die mancherley Missverständnisse, die Sie erregt hatte, wenn sie auch aufgelöset wurden, erzeugten Selbst ihm Vorurtheil, gegen die Richtigkeit der Principien, und ihrer Darstellungen. Sie schien einigen mit dem gesunden Menschenverstande im Streite, weil Sie ein Idealismus sey; Anderen darin auf halben Wege stehen zu bleiben, dass das Ding an Sich zur Vorthüre herausstosse, und zur Hinterthüre wieder herein lasse. Auch darin schien Sie noch unvollkommen, dass Sie zwar trennte,

aber nicht wieder vereinigte; verschiedenen Principien der Erkenntniss als coordinirt neben einander stellte, aber Sie nicht aus ihrem höchsten ableitete. Der Skepticismus war nach dem Urtheile Anderer so wenig durch Sie wiederlegt, dass er vielmehr mit neuer Kraft hervortrat. Viele Anhänger derselben brachten Sie durch geistlose Anwendung ihrer Formeln, oder durch die überspannten Erwartungen von ihren grossen Wirkungen ins Miß — credit. Die neue Ansicht, die Sie aufstellte, die Gränzbestimmung des Erkennens und Wissens, die Sie lehrte, war zu neu, als das man sie solche vollkommen auffassen, und dem natürlichen Hange zur Speculation zuentgegenetzt, als das sich die Vernunft sogleich und gutwillig ihrer eigenen Disciplin hätte unterwerfen sollen. Die kritische Philosophie gab daher Veranlassung zu manichfaltigen Versuchen, theils die alten Dogmatischen Systeme wieder von neuem auszutatten und geltend zu machen, theils die Kritische Philosophie selbst auf den höchsten Punkt der Vollkommenheit zu steigern, Sie zu ihrem Systeme des absoluten Wissens, wo zu Kant nur den erst den Weg zeigte, und den Grund gelegt habe, zu erheben; und in dem Absoluten, in welchem das Seyn und Wissen, identisch und alle Gesätze der Reflexion aufgehoben seyen, die höchste Stufe des Wissens zu erreichen. So wurde der Kritische Geist des Philosophirens nach und nach wieder Dogmatizierend. Es entstanden wieder verschiedene Systeme, in dem man das Absolute theils durch Anschauen, theils durch Denken, theils durch ein Wissen, theils durch einen Glauben, zu erkennen hoffte. Auf der andern Seite musste der Skepticismus um so mehr angeregt werden, je mehr das Streben nach apodictischem Wissen der Hauptkarakter der neuen Philosophie ausmachte. Es gingen also aus
 der

der Kritischen Schule neue Dogmatische und Skeptische Versuche hervor.“ Geschichte der Philosophie §. 379.

Ezen okokra nézve, igaza volt Tarczai, Pápai Tanítónak: Kantról, mint Auctoritásról — a' Philosophiában többé szó sincs; Hegelről is üdönnap mulva elcsendül. Csak az én Philosophiai munkáim ügyetlen Birálójinak, nevezetesen *Szigethinek*, még *αυτος εφα*. A' mi literaturánknak valóságos szégyenére válik: a' Schelling-Jacobi-Hermes-Schmid' legújabb Philosophiai rendszeréig vitt, 's ízről ízre a' legjelesebb Philosophusok' állításaival biztosított Propaedeutikát, és Metaphysikát Kánt Auctoritásával leverni akarni. Ebben, hogy nem csak a' tudatlanság, hanem a' vallásos vak buzgóság is nagy részt vett, tagadhatatlan. Ha valamelyik vallásos a' Philosophiát mostani állópontyában terjesztette volna elő magyarul, nem magasztaltatott-e volna égig? de mivel azt a' hitü dolgozá ki, őtet leverni kellett Kánt' Auctoritásával. A' Philosophiába a' vallást is bévonni, nem valóságos durvaság-e ez?! Auctoritással — 's nem meggyőző okokkal-kell-e valamely Philosophiai munka érdeméhez szólni átnézőjinek? 'S a' könyvvizsgálónak nem kell-e azon tudományban, mellyhez szól, jártosnak lenni? És a' könyv-vizsgálás' törvényeihez tartania magát??! Ezeket a' tudós és józan olvasók' ítéletére bízom.

Fejér György.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

Bírálatok a' philosophiai pályamunkákról 1834-ből írta Kállay Ferencz a' m. t. társ. rendez tagja. II-dik Rész Hetényi János' feleletje illy jelszóval
αληθειναι και παρρησιαζεισθαι.

Ez értekezésben már a' vezérszó is higgadt elmére mutat, nem báboz különösön 'a' magyar *Tud. Gyűjt. VI. Köt. 1837.* 8

nemzet' ásiái 's áfrikai történeteivel, hanem derekasan forog a' fontos kérdés körül, kijelentvén mindjárt tulajdon nézetjeit a' philosophiáról, a' mit érdemes társa elmulasztott megtenni. Általjánosan megjegyzi az egész munka' meneteléről a' bíráló, hogy előadása kedves, szép és velős stílje ott is könnyen érthető, hol a' tárgyak természeteknél fogva már elvontabbak, 's oda mutat minden, hogy az író tisztán felfogta a' philosophia' végcéljét, melly emberiségünk kifejlésében határozatván-el, egészen praktikai szellemű.

Felosztja philosophiai nézetjeinek előadása után a' munkát három részre, u. m.

I.) *Minő állapotban volt az értelmi műveltség honunkban nemzeti létünk' kezdetétől a' mai időkig általjában.* Ezt a' részt a' magyar philosophia' közönséges históriájának nevezi.

II.) *Jelesen minden idő és korszakakon keresztül kik, és minő sikerrel dolgoztak akár az egész philosophia rendszerén, akár annak egyes ágain?* Ez a' magyar philosophia' részletes históriája.

III.) *A' philosophia' mellyik ágában és mi okra vagyunk hátrább némelly nemzeteknél?* — Ez a' magyar philosophia' statistikája, vagy jelen állapotja.

A' vezérszó oda mutat már, hogy szerzőnk sokat és jól gondolkodott, rövideden, és még is tömötten mond el olly igazságokat, mellyekről mások külön könyveket írnak, egyenes lélek, tudományos esmeretek kezét fogva tűnnek elő mindenütt az író' tollából, úgy hogy bíráló nem átalja önvallomását nyilván itt már kijelenteni, melly szerint a' vezérszó átolvasása után (ex ungue Leonem) gyanította, hogy a' szerző megért elméjű, 's másik társához mérve, hol a' fiatalsági tűz inkább praeponderal, nyugalmas előadásánál fogva,

melly biztos lépésekre mutat, amazzt maga után hagyta.

A' munka' első részében rövideden megériinti szerzőnk a' hon' nyelvben lappangó kincseket, mellyeknek bővebb kifejtése a' nyelv' philosophiai characterét tisztába hozhatná, törvényeink' vizsgálatjára felszólít beününket, mellyekben hasonlóképi felfedezéseket tehetnénk: p. o. hogy már Kálmán király a' boszorkányok felett való törvénykezést eltiltotta; ámbár erre csak azt lehet mondani, hogy az nem valami különös jelenet, mivel azután is folytak az illy perek nálunk épen úgy mint a' külföldön.

Azonban ez az első rész, u. m. a' magyar értelmi műveltség' általjános históriája forró kebelre mutat, mellyet a' nemzetiség' lángja hevít: három stadiumait értelmi műveltségünknek, u. m. a' *keresztény vallás' felvételét, a' kereszties hadat, és a' reformatiót* szokott módja szerint rövideden de mindég tömött rajzban állítja az olvasó' szemei elibe, miben különösön lekötötte a' bíráló' figyelmét az a' szerencsés, philosophus lélekre mutató gondolat, mi szerint édes hon' nyelvünk a' reformatió' ideje óta díszesen fejlett új virágzatra ki, melly az előtt elhagyattatva tudományos szempontban parlagban hevert.

Örömost fog itt barátságos kezét a' bíráló' mindenütt szerzőnkkel, de óhajtotta volna még is első ötszázadjait a' magyar nemzet' europai létinek más nemzetek' állapotjával öszvehasonlításba tétetni, midőn itt csak a' cseh literatura mintegy példakép használtatik annak megmutatására, mi elmaradtunk ez időszakban nyelvünkre nem ügyelet által.

Minden más nemzet kissebb vagy nagyobb mértékben philosophiai műveltségére nézve hason stadiumokat futott meg a' Magyararral, másutt is megkapjuk a' deákn nyelv' többre becsülését az élő

nyelvnél, az írni nem tudó Nagyokat, millyenek voltak nálunk *Báthori István a' Vajda*, *Guth és Rozgonyi László* a' XV-dik század' végével.

A' X, XI, XII, XIII-dik századokban igen kevés Császárok és Királyok tudtak Európában csak valami keveset írni, és olvasni, maga IV-dik *Filip*, a' gallicana ecclezsia' függetlenségének alkotója, mellyhez szerzónk egy helyt a' külön álló magyar szentegyházat hasonlítja, nem tudott olvasni, 's fíját sem tanította meg, mint IV-dik *Károly* német császár bizonyítja Fréhernél (in comment: vitae Suae apud Marqu. Freher. in Scriptor. rerum Bohem. 89). Illy írás tudatlan volt *Erikson Canut* schwéd követ még 1524-ben is, ha az orosz tudósítások hitelesek Édernél. (Observ. eriticae in Felmerum p. 258). Másutt is voltak parasztháborúk épen úgy mint nálunk, p. o. Franciaországban a' *Jaquerie*, Németországban a' sueviai, thüringiai csoportos lázadások Luther előtt, és utánna, a' mik azért közönséges jelene-tek lévén philosophiai miveltségünknek csekélyebb voltát nem bizonyíthatják meg az időkből: sőt bíráló úgy hiszi, hogy az első ötszázadban, és így a' reformatió idejéig csak az olasz nemzetet lehetne biztos adatoknál fogva e' tekintetben felyebb emelni a' magyarnál. Hogy pedig a' reformatió után elmaradtunk a' francia, angol, német nemzetektől, annak okait országunk' fekvése és belső viszonyaink fogják megigazolhatni, mint alább e' tárgyat, hol kell, megfogom érinteni.

Ezeket itt megemlíteni szükség vala, mert ha bár szerzónk' Mátyás királyunk' érdemeit, nem úgy mint a' pályát vele együtt fűtő társa — teljes mértékben elesmeri is, még is néminéműleg (§ 21) neki tulajdonítja dicsó intézeteinek halála utáni füstbemenetelét, mivel nemzeti oskolákat nem épített, 's a' Hussitákat nem pártolta.

Spittler Mátyást a' XV-dtk század' legnagyobb emberének esmeri el, a' Török nem örült jobban Constantinápoly' bevételének, mint Mátyás' halálának, hogy már egyszer Magyarországra is teheti kezeit, mint Selim' levele igazolja, mellyet atyjához Bajazidhez írt, hogy megtudta a' dicső király' halálát. (Epist. Turciae edit. Reusner Francof. 1598. L. VII p. 58.)

Különös az, hogy olly tanult író is mint Eder Mátyás' nagy tetteit csak személyes fitogatásnak vélte, millyenből indult ki XIV. Lajos is, holott maga megvallja országunk' akkori elsűjedését, minek csak hamar beállott szerencsétlen következeit Hunyadi és Mátyás hatalmas karjaikkal tartatták egy ideig még fenn, és még is az akkori többnyire olasz származatú írók csak tömjénezésből szórták volna reá a' dicséreteket!! De Báró Herberstein nem volt olasz, és még is dicséri Mátyást, (Gaspar Ens Hist. LIV. p. 167.) Petrus Niger hasonlólag tett (Kelemen Hist. Juris Ung. p. 226—227) Bonfin pedig (Dec. IV. LVII. p. 450) maga tesz vallomást, hogy az olasz tudósok szégyenebbül hagyták el országunkat mint mikor idejöttek. *Invitati etiam muneribus Poetae, Rhetores, et Grammatici, qui falsi opinione sua miseriores longe musas quam adduxerint in Italiam reduxerunt.* És így hát királyi megvesztegetésről szó sem lehet.

Ha valaki bizonyosan Mátyás király töltötte be egészen a' maga helyét, de neki küszködni kellett a' belső factiókkal, mellyeket megkellett zaboláznia az egész' javáért, mert nem lévén királyi származatja e' hatalmas idolum nem védhette őt első felléptekor: majd egyfelől a' Török, másfelől Fridrik, Podiebrad cseh, Kasimir Lengyel királyok szüntelen foglalatoskodtatták, úgy hogy nagy csuda, hogy annyit is tehetett, a' mennyit tett, és

hogy tudományos intézetei füstbe mentek annak nem ő az oka, hanem országunknak mindjárt halála után bekövetkezett nyomorult sorsában kell keresni az okokat, mint azt Werantz Antal tisztán meg is írja.

A' korona felett újra versengés támadt Maximilian, Corvin János, Albert János lengyel, 11-ik Wladislaus cseh király közt, amaz Wespzprémig, sőt Fejérvárig pusztított katonáival, emez felső Magyarországon szinte Pestig terjesztette ki a' hadinésegeit, és Mohács megpecsételvén mindent, a' török iga alatt több százados gyökeres intézeteknek is elkeltt volna tűnniek.

Szerzőnk dolgozatjának második részében a' magyar philosophia' részletes históriáját adja, mellynek két fő bélyegeit, u. m. a' *dogmatismust*, mellyet a' catholicus írók követtek, és a' *criticismust*, mellyet a' protestantismus hozott életre, éles észrevételek közt helyesen kifejti, nevezetesen e' két főbélyegnek miben létét kimerítőleg és világosan adja elő.

Hason értelmességgel értekezik szerzőnk a' scholastica philosophiáról, mint az nálunk és másutt is divatkozott, szent Istvánnak characterét törvény könyvéből illendő méltóságban fejt ki. E' szakaszban egész Kántig rövideden megemlíti íróinkat, kik philosophiai tekintet alá jöhetnek, a' theosophiának, mint azt honunkban Amos Comenius és Bayer János úzték szelíden felfedezi gyengeségeit, a' Cartesiánusokat méltóképen tiszteli apáizai Csere Jánosban, 's bíráló úgy véli hogy pályafutó társát az eredeti gondolatokban, tulajdon nézetekben, egyszóval a' mélyebb combinációkban felyűlmulja, 's megkiméli az olvasót a' philosophia' litteraria históriája előadásától, mellybe társa hozzáson ereszkedvén azzal egy nagy részét pályá

iratjának betöltötte. — Sed nunc non erat his locus. —

A' harmadik, és így utolsó szakasznak a' címe a' magyar philosophia' jelenállapota, de itt az elnevezésben valami tévedésnek kell lenni, mert annak e' szakaszban csakugyan nem akadunk characteristikájára, 's még írókat sem emleget itt szerzőnk, kik mostani időszakunkból valók; ellenben úgy látszik, hogy a' munka' második része' vége felé van ez a' tárgy megérintve, mivel ott legújabb íróink *Schedius, Kazinczy, Imre, Gróf Széchenyi Márton, Köteles, Pucz Antal* illendő méltósággal soroztatnak régibb íróinkhoz.

Ez utolsó szakaszban szerzőnk nemzeti történeténeink' philosophiai vizsgálatjainak resultatúmit három sark igazságban nyújtja előnkben, u. m.

1-ör kárunkra volt az, hogy kereszténységünk kezdetben mindjárt nem a' nemzetiségre volt építve, 's így a' deáknyelvnél fogva minden tudományosság a' papságra volt szorítva.

2-or Törvényeink ennek következtetésében idegen bélyegeket öltöttek magokra, a' mi nemzeti sajátságunk' kifejlését akadályoztatta.

3-or A' reformatió' jófogantjait csakhamar meggátolta a' reactio.

Bérekesztésül aztán hátramaradásunk' három okait adja elő azt állítván a) hogy nincs igazi szabadságunk, b) hogy szegények vagyunk, c) hogy az ifjúság' nevelése hijános, 's mindezekről külön külön tulajdon nézeteit adja, mellyek a' bíráló' értelmé szerint nem kielégítő magyarázatok.

Ugyan is előre megjegyezvén szerzőnk, hogy szabadságunk' nem létinek nem a' kormány, sem nem a' polgári alkotmány okai, azt mondja, hogy az előítéletekben kell az igaz okát keresni szabadsági hiányainknak, 's szól aztán, a' tekinteti elő-

ítéletről valamit közönségesen, és a' nyelvünkkel nem gondolásról.

Ha valahol itt lehetett volna már mély philosophiával írni, de fájdalommal vallja-meg a' bíráló, hogy a' kitett kérdésnek legérdekesebb pontját, úgy mint hátramaradásunk' okait mind a' két pályáirat e' részben felfedezetlen hagyták. Úgy látszik könnyűnek is vették a' tárgyat, mivel rövidre szorították mind azt, a' mit róla elmondani jónak vélték, a' melleslegi tüneményekkel inkább mint sem okokkal megelégedvén a' trivialékon túl nem emelkedtek. Mert ugyan is mi könnyebb, mi mindennapibb, mint ott megállapodni a' feleletben, hol a' közönséges társalkodási beszédben rendszeren megszoktunk állapodni; u. m. hogy azért vagyunk hátrább más nemzeteknél, mert előítéletekkel teljesekek, mert szegények, mert hijános nevelésűek vagyunk. — Tudományos dolgozatban a' philosophus írótól többet és mást kell várni, hogy az történeteinkből, országunk' fekvéséből, alkotmányunk' alakulásából huzomos studium, helyes öszve hasonlítás' útján napfényre idézi elő a' mélyen elrejtett okokat, 's váratlan meglepő felfedezéseivel, Jolid combinatiókkal eleget tejjend a' tudománynak.

Minden tisztelet mellett is, mellyet bíráló érez az általa úgy hiszi eléggé megdicsért szerző eránt, őszinte ki kell itt magát bírálónak jelenteni, hogy épen a' munka' harmadik szakaszában várta a' jó kifejtődzést, midőn annyi jó és szép van a' két első részben elmondva, de várakozásában megcsatlakozott,

A' mit az érdeemes szerző §. 67. alkotmányunk' derékségéről elmond, mellyben legkissebb akadályát sem látja hátramaradásunknak, a' bíráló vele nem lehet egy értelemben, sőt ha hely, és idő engednék a' kiterjeszkedést, kész volna Mösernek épen reánk tartozó velős mondását az imént emlí-

tett kútfőkből be is bizonyítani. Azt mondja ez a bölcs férjfiú,

„Ha valamely országban nincs elég ember, ha a földmiveléshez nincs elég kéz, ha nagy kiterjedésű földek, mellyek termésre alkalmasok, miveletlen hevernek, akkor csak a constitutio és törvény könyvét kell felnyitni az illy országnak, 's azokkal meglehet a találós mesét fejteni.“

Már a mit szegénységünkről mond a szerző épen e kérdés alá esik, mint látnivaló az is, hogy nevelés' hijányainkra való hivatkozással sincs feloldva a csomó, mert épen philosophiai állapotunk' e' tüneményeit; u. m. az *előítéletek'*, *nyelvel nem gondolás'*, *szegénység'*, *nevelésbeli hiányok'* származásait kellett volna a történetek' fonalából, alkotmányunk' lelkéből, hazánk' fekvéséből kimagyarázni, mivel a' miket két pályáirónk úgy adnak ki, mint hátramaradásunk' okait, teljességgel nem azok, hanem csak következesei az elrejtett okoknak, mellyeket felkellett volna a' tudomány' utján fedezni.

A' következéseket eddig is láttuk, éreztük, de az okokat nem tudtuk, 's a' kérdés épen azért volt kitéve, — mint dignus vindice nodus — hogy tudjuk meg már egyszer az okokat is, miért philosophiai állapotunk nem olyan, millyennek különben kellene lenni, 's lehetne is, ha az okokkal megismerkednénk, mellyek szülték mostani állásunkat, 's annak késérő társait, az előítéleteket, a' polgári szabadság' gazdagság' és nevelés' hijányait.

Biráló úgy hiszi, hogy az elrejtett okokat országunk' fekvéséből és a' történetekből lehet csak egyedül természetesen kimagyarázni.

Ugyan is lehet valamely ország igen termékeny, még is a' földnépének sok akadályai lehetnek a' pallérozódás' utján az országnak más egyéb tulajdonságai miatt. Már verulamí Baco megjegy-

zette hogy a' tengeren való uralkodás praeponderantiát szül más nemzetek felett, Angliában ezt most beteljesedve látjuk, de Portugallia, Spanyolország, Hollandia, Venetia időszakonként épen úgy nagy szerepeket játszottak tengeri fekvéseknél fogva, ez a' sors nem volt reánk nézve kimérve, és Spittler jegyzi meg, hogy ha Magyarország László és Kálmán alatt (1098—1114) az egész adriai tengerpartot elfoglalja, legvirágzóbb orszaggá vált volna, de Velence, és a' constantzínápoli udvar forralásai miatt meggátoltattak a' Magyarok minden illy terjeszkedésben a' tenger felé.

Nem kell azt hinni, hogy az igazgatók, és a' nép' szorgalmatos elméssége mindent véghezvihetnek, mert a' hely' minémüségé sokféle akadályt csinál.

Illyen akadályok már Magyarországbán 1-ör a' vizeknek igen alkalmatlan elosztása, mellyeken hajókázva hordozoskodnia kellene: ezért építettek a' Rómaiak is nálunk inkább rakott utakat mint csatornákat. Mennyivel szerencsésebb állása van e' részben Angliának még Hollandiához képest is?

2szor Nincsenek nagy tavaink, mellyeken széllyel hajókázni és a' hordozóskodáson segíteni lehetne, mert a' Balaton és Fertő tavak csak halasvizek, de a' kereskedésre nem sokat érnek, nem úgy mint a' genevai tigrum 's biláli tók —

3szor Minden vizeink a' Dunába folynak-be, és nagy kárunkra azzal folydogálnak a' fekete tengerbe, a' hol soha, mióta a' históriák emlékeznek sem nagy pallérozódás, sem nagy kereskedés nem volt. Bár csak egy folyóvizünk folya az adriai tengerbe, hogy vizeiközösködhetésünk lehetne Olasz országgal. Innen lehet már átlátni, hogy még a' római 300 esztendő's uralkodás alatt is Magyarországnem mehető a' kereskedésben és pallérozódásban annyira elő, mint a' távolabb eső Rhénus mel-

lyéke, és Anglia, jollehet rakott utja elég volt, sem annyi városok itt nem épültek, mint az említett helyeken. A' Rómaiak alatt nagy darab földek legelőknek maradtak; *pascua Romanorum* Anonymusban is, mert a' szántás vetés teljességgel lábra nem kaphatott.

4szer Nagy akadály a' teménytelen nagy térség is, hol források sincsenek, p. o. alsó Magyarorszáiban, védelmezni sem lehetett az országot, 's nem volt hová futni az ellenség elől hanem csak holmi erdőkbe. Lengyelországnak is ezért lehetett olly nehéz a' pallérozódása, 's nálunk a' térségek épen arra felé állanak, a' melly felől szoktak a' dühösködő népek' rohanó seregei Magyarorszáiba beomlani, a' Duna pedig eleitől fogva legfőbb országotjok volt a' kóborló nemzeteknek.

Történeteinkből még több okokat lehet kiszedni miért maradtunk sokban el a' pallérozódásban: p. o.

a) A' *királyi hatalom' megosztása* mindjárt az első dynastiában meggyengítette a' monarchiát, mert a' királyok' fiai osztályokba kapván az ország' különbözőféle részeit csak nevelték a' sok fejű igazgatást, azért a' belső lázadások kisem maradhattak. Ilyenek voltak a' Gyula és Kupa' lázadásai. Így adta Isó András $\frac{1}{3}$ részét országunknak Béla vigyázatja alá, kifeltámadt ellene, így volt Kálmán és Almus, Salamon és Geyza. III. István és II. László 's IV. István, IV. Imre és II. András, ismét II. András és IV. Béla 's V. István közt a' dolog. Mennyi példák ezek már kezdetben arra, hogy nem jó volt a' királyi hatalmat megosztani, a' mi Franciaországban is már az előtt megbukttatta a' carolingica dynastiát.

b) A' *dynastiák' gyakori változása*, mert Isó Károlytól fogva Isó Ferdinándig és így 200 esztendeig különbözőféle dynastia alatt éltünk,

mi okozta aztán azt, hogy a' korona az atyáról a' fiura és unokára rendszeren nem mehetvén, egymásból függő jól elrendelt igazgatásmód lábra sem állhatott. Mindenik dynastiának újra előkellett kezdeni az uralkodás módját, megkelle a' szíveket nyerni, a' mitől a' pártoskodások — meg megannyi nyomorúságai hazánknak elválhatatlanok voltak 's kivált hogy egyszerre a' koronára többen is vágytak, kiknek míg lefolytak vitáik csak az ország ereje csökkent. Míg a' szabad választás tartott a' belső villongásoknak kezdete vége nem volt nálunk épen úgy mint Lengyelországban, és hogy ez időszakaszban nem gondoltunk nyelvünkkel, annak nem annyira a' papság volt az oka, mint sem a' sokféle dynastia, és az időszellem, melly a' nyelvvel nem gondolást másutt is magával hozta.

c) A' *török járom* legmélyebben megalázott bennünket, és ilias calamitatum az, a' mit törvénykönyvünkben és historikusainkban e' tekintetben feljegyezve találunk. Biráló a' képet itt tovább festeni nem akarja, megelégedvén azon általános jegyzéssel, hogy a' Török úgy bánt a' két rokon hazával, mint hajdan Róma Párthiával, Arméniával 's más napkeleti tartományokkal bánt, hol kénye szerint tett királyokat, 's viszont lecsapta őket, ha magára nézve hasznosnak látta.

d) A' *királyok sűrű változása* már az Árpád' dynastiája idejében. Elkezdve II. Istvántól II. Andrásig tíz királyaink voltak, kikre 10 esztendő alig jutott; a' mellett az atya, fiu, és unoka egymásután nem is léptek fel a' thronusba, 's már illy kevés idő alatt nem eszközölhették azt a' mi hosszabb uralkodás alatt rendszeren eszközöltetik a' közjóra nézve: a' mellett a' XII, és XIII. században a' magyar birodalom' függetlenségét három felé kellett védni a' kormánynak, u. m. Velencez Austria és a' görög udvar ellen, minél fogva benu

és kívül szüntelen csak veszedelem fenyegette a hazát.

e) *A' Kun és Tatár nemzetek' pusztításai, úgy a' paraszt lázadások és rablások* 1161, 1196, 1277, 1433, 1439, 1454, 1480, 1514, 1570, 1630ból tetemes csapásokat ejtettek a' magyarságon, midőn csak az egy Dózsa' háború Cuspinian' hiteles diariuma szerint hetven ezer ember' halálában került.

Alkotmányunk' alakulásából is hasonlólag meglehetne mutatni, hogy a' kezdetben szabad magyar nemzet főképp a' dynastiák' 's királyok' sűrű változásai miatt pártokra oszolván néhány nagyoknak vagy regulusoknak dolyfős kényeik' következtében mindég zsaroltatott, mi okozta azt is, hogy a' status' politikájának első szegelet köve u. m. a' korona felett való örökösödés rendje Isó Ferdinánd idejeig meg sem volt határozva.

Mind a' polgári magános, mind a' statust illető közönséges törvényeink, és törvénykezés módjaink belső életünk kifejtésére sokszor kártekonnyoson folytak be, honnan a' javítás' kívánása mindjárt Isó Ferdinand alatt szóba jött, 's ma is azon vagyunk, hogy státusi rendelkezésünknek és a' jólétnek első elemei ne történeti agregatumok, ne is *rudis indignestaque moles* legyenek, hanem minél jobb öszvehangzásban jőjjenek végre az élet erővel, mellyel jelenleg bírunk.

Ugyan csak alkotmányunk' természetéből kellene azt is kifejteni, hogy a' sokféle nemzetek' sajátságai, kik köztünk laknak, törvényeink által tiszteletben tartatván az öszeolvasztásra ritkán tettek foganatos intézetek, 's az bizonyos igazság, sőt Erdélyről ki is tudja bíráló mutatni, hogy sok magyar faluk és helységek elpusztulván a' török idő előtt, és az alatt, az új szállítványok nem kaptak ösztönt magyar földön nemzeti lelket is beszívni.

Ha már csak e' fővebb vonalait belső és külső történeteinknek, gondolóra vesszük is, lehetetlen az isteni gondviselést nem áldani, hogy annyi mélyen sülyesztő katastróphák után is nemzetiségünk nem lett martalékja egyik vagy másik félnek, a' mit bíráló itt csak érinteni akart, hogy elmaradásunk' okain nincs miért megpirulnunk, mert az időszakokhoz és belső erőnkhez képest díszes felcsillámlásokat mutathatunk elő akár a' tudományos akár a' hadi és statuspolitikai pályán, 's már maga az a' dolog, hogy érezzük elmaradásunkat bizonyos jó jele a' nemzeti köz értelmességnek: melly szeretett királyunk dicső kormánya alatt mind inkább kifogja magát fejteni.

Jelen pálya írat' szerzője is tehát legalább bíráló' nézetei szerint nem fejtette meg a' kérdést, de mind a' mellett is, dolgozatja velős, 's tudományos észrevételekkel teljes. Minden esetre a' kérdés' megfejtéséhez közelébb járult mint másik pálya utitársa, 's az érdemes szerző megérdemlené, hogy a' jutalom fáradsági díjul e' pályáirásnak ítéltenék.

Kállay Ferencz,
r. t.

B. Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Histoire de Sainte Elisabeth de Hongrie, Duchesse de Thuringe (1207—1231) par le Comte Montalambert, Pair de France. Paris, 1836. CXV és 437 l. n. 8rétben.

A' munka, mellyről szólani készülünk, több tekintetben figyelemre méltó. Mert ha egyrészt az épen most Franciaországban mind inkább terjedező religiosus iránynak hív képét adja, más részről a' szerzőnek személye is érdekessé teszi a' munkát. 'S csakugyan ritka egy tünnemény, látni miképen egy a' társaság' legmagasabb osztályából való francia Pair, a' legmélyebb studiumokba

merül, idegen literatura' vizsgálatával foglalatostokodik, hogy egy szentnek életírasát adhassa; látni, miképen mind azon tartományokat béutazza, mellyekben élt volt az ő szentje, hogy a' történet' színhelyét való világában lát-hassa, 's a' helybeli mondak által frisebb életet nyerjen az egész.

Munkájának irányát a' czímlapon Malmesburynek e' szavaival adja a' szerző: „ab antiquo scriptis non contentus, ipse quoque scripturire incepti, non ut scientiam meam, quae pene nulla est, sed ut res absconditas, quae in strue veritatis latebant, convellerem in lucem. - A' bévezetés a' tizenharmadik század' politikai és vallásos állapotával foglalatostokodik. A' Hohenstaufok' bukásáról itt ezeket olvassuk: „trionphe á jamais mémorable du droit sur la force, de la foi sur l' in:érêt matériel: troisième acte de ce grand drama ou saint Gregoire VII et Alexandre III avaient déjà foulé aux pieds l' élément rebelle aux acclamations des saints et des hommes. On sait assez comment la providence se chargea de ratifier cette sentence.“ Igen, Igen! a' Hohenstaufok' háza kizuzott, azt tudjuk; utolsó képviselőjének fegyveres karvetelt végett; de a' Mindenható' tanácsában ült-e a' szerző, hogy a' történetek' ezen kifejlődését, „a' gondviselés' ratificációt“ illy. biztosan magyarázhatja?

Minekutána, Angliának, Skótzsiának, Olasz- Német- Francia- és Spanyolországnak állapotáról, úgy a' különféle művészetekéről is értekezett volna, 's miután jelesen e' szókkal emlékezett a' német poesiáról: „Nous le disons avec une conviction profonde, nulle poésie n' est plus belle, nulle n' est plus empreinte d' une telle jeunesse de coeur et de pensée, d' un enthousiasme si ardent, d' une pureté si sincère: nulle part enfin les nouveaux élémens que le christianisme a déposés dans l' imagination humaine. n' ont remporté un plus noble triomphe“, — ezután, mondom, általtér szent Erzsébet' életére, mellynek alapeszméjét „a' szegénység' lángoló szeretetében, a' türedelem' és alázat' gyönyörében. 's a' határtalan engedelmességben.“ találja a' szerző. — Innen azon kézírati és nyomtatott forrásokra tér által, mellyek vezérfonalul szolgáltak volt neki munkaközben, a' nép' szájában élő mondákról sem feledkezvén meg. — Lánglélekre és szorgalomra mutat az egész munka, de csak ugyan különböző egy tünemény napjainkban. — A' státság férfi 's a' psychologus nem egy glossát írhatnak széleire.

VI. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Szilágyi János, Hadházi Reform. Predikátor: Az üszvetett mássalhangzók természeti eredetéről. 3. lap.
- 2) L. I. Földünk éghajlatának némelly változásiról. 60. lap.
- 3) Podhradeczký József. Hajdan; még Szent Koronánk Pozsonyban őriztetett, zárainak kultsaira az oda való Várnagy vigyázott. 68. lap.
- 4) F. I. A' jó gazda szükséges tulajdoniról, 's kimíveltetéséről (Thaer- Gazdasági munkájából.) 79. lap.
- 5) Fejérj György. Kánt Immanuelnek, 's Kritikájának esmértetése. 83. lap.

II. L i t e r a t u r a .

A) H a z a i L i t e r a t u r a .

Könyvesmértetés.

Bírálatok. A' philosophiai pályamunkákról. Irta Kállay Ferencz a' m. t. társ. rendes tagja. Hetényi János' feleletje illy jelszóval:

αληθευειν και παρρησιαζεισθαι.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a .

Könyvesmértetés.

Histoire de Sainte Elisabeth de Hongrie, Duchesse de Thuringe (1207—1231) par le Comte Montalambert, Pair de France. Paris, 1836. CXV és 437. l. n. 8rétben. H—g.

(Koszorú az 1837-dik eszt. VI-dik Kötethez egy év.)

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkáikkal elősegítik,
*tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,*

tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hibátlanul leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólírtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki, mellyre itt helyben, vagy alkalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben az Előfizetés.

Pesten, Junius 1837.

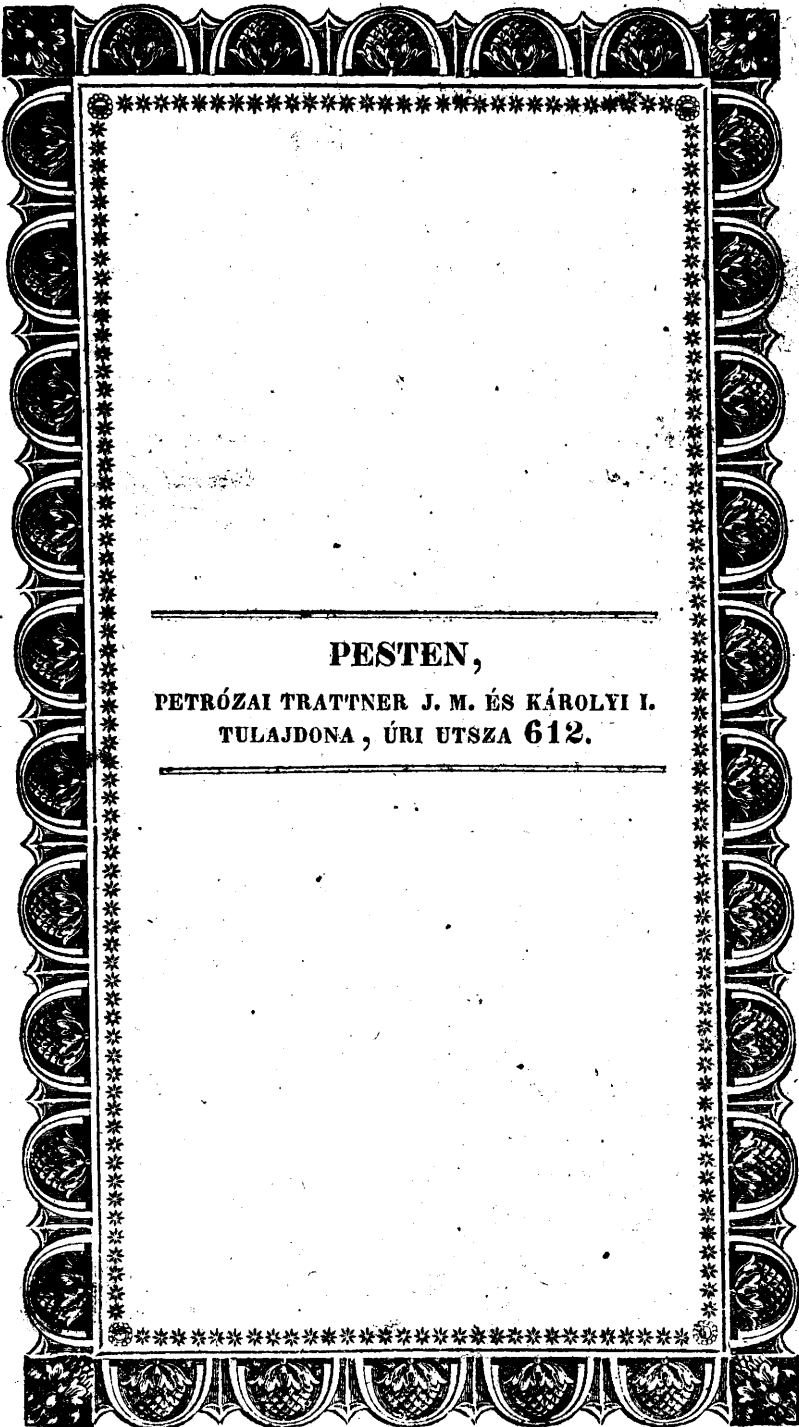
- **Petrózai Trattner J. M.**

és

Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'

Tulajdonosai 's Kiadóji.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY**

1837.

21dik esztendei folyamata.

VII^{dik}

VAGY JULIUSI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek. a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Asszonyoknak élet leírásit magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által íratott újabb könyveknek, 's műveknek esmertései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tekéletesedését eszközik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félék iránt.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1837.

VII^{dik} KÖTET.

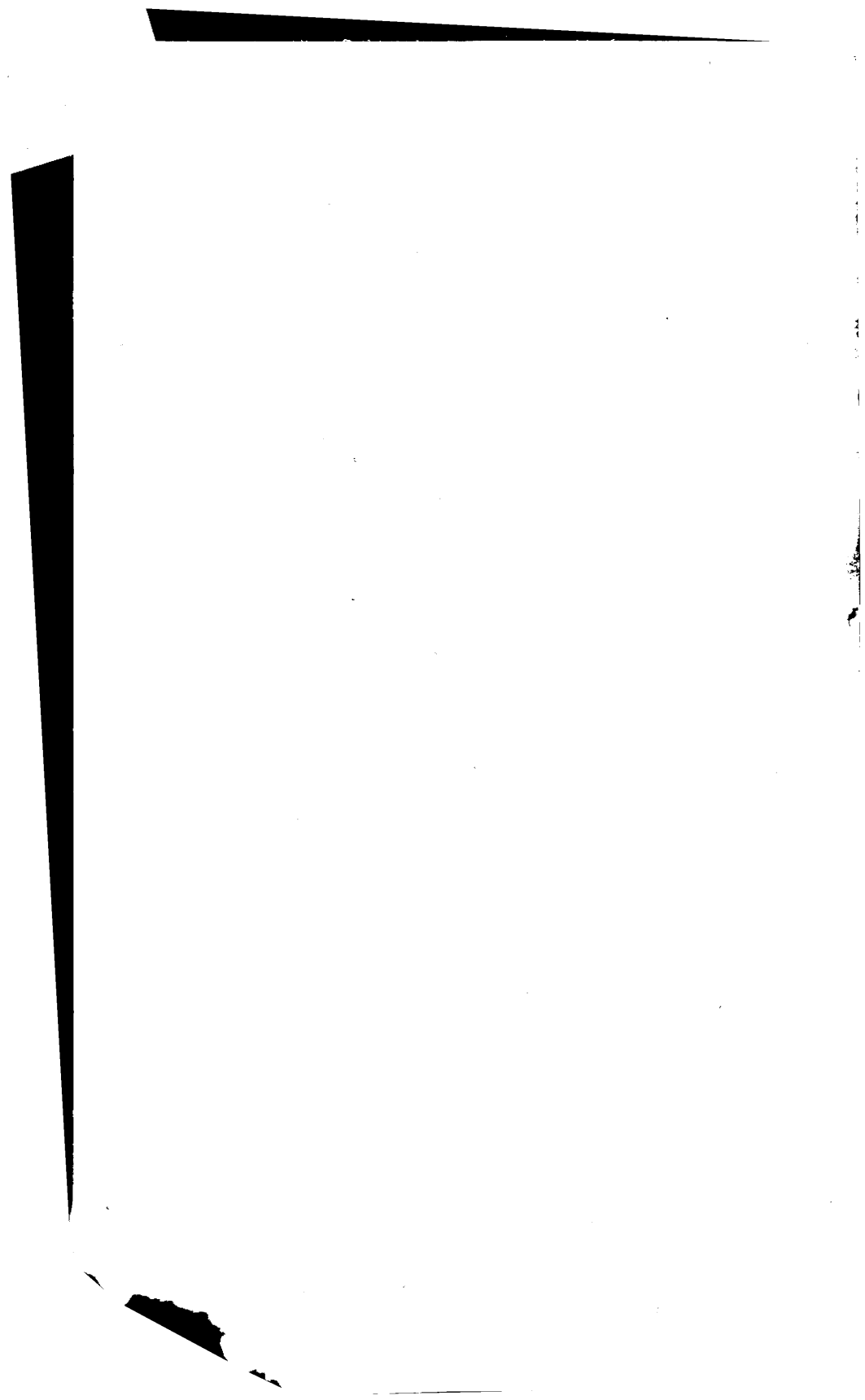
21dik esztendei
Folyamat.

A¹ Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner-Károlyi tulajdona,
uri utca 612^d szám alatt.

1.

I. Értekezések.

Füred' ásványos vizei, és a' Balaton.

Széles e' világot, hosszában 's széltében ismerni szép dolog: de mielőtt ismeretinket illy határtalanra terjesztgetnök: igen üdvösséges lenne, saját hazánk' körülményivel barátkozni meg.

Kölcsey.

Mennél gazdagabb Magyarország az életre 's egészségre tartozó természet' ajándékiban, 's mennél kevésbbé ösméretesek azok illő módon hazafiak és külföldiek előtt, annál becsesebb kincsnek tekinthetünk minden olly munkát, melly az említett természet' ajándékinak bővebb ösmértetésére vezérel. Így tekinthetjük a' folyó évben, megjelent Füredi vizekről 's Balatonról szóló könyvecskét, mellyben ki van merítve minden, mi csak Füred' és Balaton' környékére bármelley oldalról tartozzék. Ezen munka D. Sigmund Erdélyi fiatal hazánkfia' tollából német nyelven kerüle ki, 's azon óhajtasunk „bár hazánkfiak saját természeti nevezetességinket hazai nyelvünkön mutatnák be honfiaink előtt“ itt sem jutta ugyan teljesezésbe, de ezen hiányt az mentheti némiképp, hogy a' nagy szerepet játszó Füredi gyógyhelyünket külföld előtt is szükség il-

lően ösmértetni. — Ennyi igaz, — de saját nemzetünk sem szükölködhetik olyan nevezetes helynek leírásában. Mert csak a' mult 1836dik évben mint a' szerző megjegyzi, csupán a' gyógyulást kereső vendégek' száma fölméne 1000-re, ide nemszámolván a' látogatókat 's rövid ideig mulatókat. A' mit eddig birtunk Füredről és Balatonról, mind az vagy csekély és hibás adatokból merített, vagy a' helyrajzhoz épen nem tartozott. Ime tehát közöljük a' Füredi vizekről, és Balatonról adott vázlatokat:

Füred', és Balaton' általános leírása.

1) *Lelyleirati vázlatok a' gyógyhelyről.*

A' *Füredi* gyógyhely, melly különböztetéséül a' *Balaton-Füredi* falunak, a' környéken köznévvvel *savanyúvíznek* 's *borvíznek* is hivatik, fekszik a' 46° 58' éjszaki szél. és 36° 32' keleti hossz. alatt, *Szala* vármegyében a' *Tapolczi* járásban, *Veszprémtől* délnyugatra 2 mértföldnyi távolságra, a' *Tihanyi* apáturságtól éjszakra $\frac{3}{4}$ óra járásnyira, *Füred* falutól dél felé egy jó óranegyednyire, *Arács* falujától pedig délnyugatra egy kis óranegyed messzeségre, a' *Balaton tó' éjszaki partja'* tövében, alig 140 lépésnyire attól. Birtoka az a' *Tihanyi* apáturságnak a' *Szentmártonhegyi Benediktinusok Priorságának*. Határa 19 hóldföldet foglal magában 's *Füred* és *Arács* faluk között nyúlik el a' tó hosszában; délre a' tó, kelet éjszak és nyugot felé pedig az említett faluk' mezőségei határozzák. Egy részét teszi az *Eörsnél* kezdődő barátságos völgynek kevés dombot kivéve, melly majd szélesebben, majd keskenyebben vonul el; a' *Balaton' éjszaki partján Zánkúig* itt azonban egy megiehetős fölemelkedése által a' földnek félbeszakadt, melly további folytában aztán nyugotra *bazaltformálatokban* mutatja ki magát. Ezen

völgyet éjszokról és éjszaknyugotról egy szakadatlan alacsony és magas hegysorozat keríti, délfelől lassud kanyarulatiban mindenütt a' tó mossa, kivévén a' gyógyhely' nyugoti táját, hol is Füred és Aszóféő között a' nagyobbára hegyek formálta Tihany félszigettel jó összekapcsolásba, 's a' mellett éjszakra, és nyugotra öblöket képeelvén, a' tó dagályának többnyire meredek hegy és sziklafüggő darabokat állít ellenebe.

A' gyógyhely' telke csak kevésbé emeltebb a' tó' színénél, csak kis darabon terül el tükéletes síkságon, minthogy befelé mindenütt halkan emelkedik, míg azon földdel nem egyezik, mellyen Füred falu fekszik; ezen fölemelkedés 15—20 lábra megy, de olly lassan, hogy első pillanatra hihetetlennek tetszik, de szembetűnőbb lesz, ha Aráson a' Kemnitzer' házát tesszük hasonlításba; hanem itt már csakugyan hegybe megy át a' keskeny völgy. A' gyógyhely mély fekvése okozza, hogy azt még a' szomszédságból sem, vagy csak részenként az épülettetőket lehet észrevenni; mind e' mellett is az áradó Balaton' elöntésétől annyival inkább nem félhetni, minthogy az épületek sokkal magosabban állanak mint a' partok, 's nem is emlékeznek valaha illyen áradásra.

Beudant előadása szerint a' Badacson táji völgyek 110—150 foknyira esnek a' tenger színén fölül; ezt a' magasságot látszik *Osann* is érteni, midőn ő ásvány vízeinket 460 lábra teszi; mindazáltal meg kell jegyezni, hogy *Beudant*, ezen adat mellé kérdőjelt tőn, és így azt bizonytalanságban hagyá. Még inkább kételkedhetni annak pontosságán, ha a' palotai magosságot 160 foknyinak találjuk, míg a' Bakony erdő' legmagasb hegye 673 a' Szentgyörgyi bazalthegeyek csak 210, 's Badacson csak 280 fokkal áll fölebb a' tengernél.

Már most átme gyünk a ' gyógyhely ' forrásai', és a ' balaton ' leírására, 's közlünk némelly természetrajzi vázolatokat, ezen környék, 's ennek éghajlata felől. A ' ki ezen két utóbbira vezető ségedkútfók szegénységét ösméri, az meg fog elégedni töredékekkel is, miért is azoknak a ' vázolatok ' szerény címét adtuk.

A) A ' gyógyhely ' ásványforrásai.

A ' gyógyhely telken három ásványforrás fakad, néhány lépésre egymástól. A ' tótól nem tovább 200 lépésnél több láb mélységből erednek azon források, 's jelenleg három kútban foglaltnak *főkút*, *középkút*, és *fürdőkút* név alatt.

a) A ' *főkút* vagy *ivókút* (Kitaibel fons communis-e) ered a ' sétahelynek csaknem közepén, testvérei között nyugoti irányban. körülbelöl 7 láb távolságra éjszaknyugot felé vezetetik a ' kútba, 's ottan $2\frac{1}{2}$ láb széles 2 lab mély kőtartóban fölfogatik, melyet a ' gyógyórak ' és víztöltés ' idején kívül, egy vas-rács borít be. A ' kúthoz 7 széles lépcsőkön kell lemenni négy oldalról, 's ugyan annyi kőpad foglal körülötte helyet; fölötte egy oszlopokra állított boltos fődél függ, mellynek vitorláján 1788. évszám látható. Ezt a ' forrást eleinte kétségkívül a ' fölfakadás ' helyén foglalák egy odvas faderékbe, és úgy is használák; akkora az négy ében fakadozott-föl, mellyek közül a ' három hatalmasabb szakadatlanul habot hányt, de a ' negyedik csak időnként pezsgett föl. Azóta tartóedényeikkel sok változás történt, legméltóbb pedig a ' megjegyzésre a ' D. Adler által végbevitt új rendbeszedés 1831dik évben. Ő úgy találta akkor, hogy a ' forrás a ' kúttól 7 láb távolságra függőlegesen fakad a ' föld ' kebeléből egy, érrel; kerülete megtisztított hogy idegen víz hozzá ne járulhasson, 's a ' szénsavas légszesz el ne repülhessen, a ' tőforrás

és csatorna, e' végre készített boltozatos homokkővel rakaték ki, melyet föl nem olvadó érczvakolattal kötének egybe, 's úgy aztán famohhal és agyagmárgával rétegesen rakának be. D. Adler a' csatorna' fenekét apró kovakövekkel rakatá ki, 's ezeket a' kútban magában is olly magosra halmoztatá, hogy az elébb $4\frac{1}{2}$ láb mélységű vízoszlop csak 2 lábra szállna le, egyszersmind ezáltal a' két feneké, a' forrással egyenlő magasságú lőn. Ezen javítás' haszna más nap mingyárt kitűnt; mert a' víz sokkal tisztábban jelent meg mint annak előtte, 's az oda érkezett vendégek ízesebbnek 's erősebbnek tartották azt mint valaha. Ezen elintézés, a' legjelesbb külföldi gyógyvizek' példányai után rendelteték, melly mellett a' levegő', a' világ, a' napmeleg' hatásai korántsem okozzák annyira az ásványvíz' fölözslását, mint más viszonyok alatt. A' kúthoz vezető lépcsőket, 's köröskörül a' földet az elvezető-csővel együtt, ugyanezen föl nem olvadó érczvakolattal kapcsolták egybe, hogy minden beszívárgásától az idegen nedveknek megmentsék.

b) A' *középső kút* (fons ferratus. Kitaibel szerint) a' többiek közt éjszaki irányt tartva jó napfényre; ez a' forrás az, mellyel D. *Oesterreicher* a' maga idejében, mindenféle vasvegyítést próbált meg, nagyobb vastartalmot adandó szándékból, hanem éppen ezáltal jöve rossz hírbe, és részint nem igen kedves íze, részint csekély vízmennyisége miatt soha sem jutott nagy keletre. Befoglalása, és befödése hasonlít a' főkúthoz; 1831-ben D. Adler itt is ollyan változásokat tőn mint ottan. Eső- hó- és édes víz szabadon folytak bele az előtt Szabad kifolyásnak pedig nem volt helye; 's ebből az okból kimagyarázhatni némileg vizének csekélyebb jóságát. A' rendbeszedéskor, D. Adler, három eret látott fölfakadni, egyiket

nyúgoti, másikat éjszaki, harmadikat pedig keleti irányban. 1836-dik évben a' zenekar, a' deszkával befödött kút-téren játszek, és a' vízzel teljességgel nem éltek a' vendégek.

e) A' *fürdőkút* (fons ad balnea, Kitaibel szerint), a' többiek között délkeleti irányban fakad, de nem a' sétahelyen már, hanem oldalt az ó fürdőház' bemenetelénél jobbra; az ó kút formára kővel kirakott tartója körülbelől 7 láb mélységű, 's fölül egy csapóajtóval záratik-be. A' forrás nagy víz mennyiséget ad, 4—6 helyen is nagy habokban buzog; a' leghatalmasb eret délre szakadatlanul fölhabzani lehet szemlélni. Egy tulajdon emelőszer által a' víz a' határos fürdőszobába jut, holott az megmelegítetik, 's a' fürdőszobákba eresztetik.

Azon ásványforrásról melyet nem messze a' gyógyhely' istállótól a' tó' déli partján az édeskút mellett állani mondottak; valamint a' gyógyhely átalellenében, a' parthoz közel magában a' tóban eredőről is, másoknak hagy a' szerző beszélni; mert ó semmi bizonyos jeleit nem találá egykori léteüknek.

Az ásványosvizeken kívül még a' *gyógyhely* kútaiból is *szénsavas légszeszben igen dús ivóvíz* kerül ki, különösen a' játékszín melletti kútból, mellynek vize kitűnő jóságú.

B) A' *gyógyhely fürdői.*

Füreden, mind hideg, mind meleg fürdők vannak felállítva, amazok a' Balaton tóban 1822-dik év óta léteznek, ezek két fürdőházból állanak, mellynek egyike 1775ből a' másik ujabbika 1835-dik évből való.

a) A' *meleg fürdőház* a' harmadik forrás' ásványvize melegítetik föl, egy 1836-ban D. Adler' értelmes kormányozása alatt fölállított gőzeszköz'

segedelmével; mi mellett a' víz *Magnesia* név alatt üsmeretes, jobbára *mész*ből álló, 's ezüst tisztításra fordított ülepet tesz-le; a' víz érczsövek által 42 kádakba vezetetik, mellyek közül 14 az ó fürdőházban ugyanannyi szobákban elkülönzött fürdőkül szolgál, más 19 parasztfürdő név alatt szinte különválasztott kamrákban áll, úgy mint 16 férfiak, 3 asszonyok számára. A' többi 9 az új fürdőházban van ugyanannyi szobában.

A' forróvíz meghűtésére szolgáló víz az emelőgépelepből a' tó partján, a' fűtőkamrába jut, és onnan a' melegített ásványvízzel együtt mindenfelé egyiránt eloszlik, kivévén az új fürdőház kádaikat, mellyekbe csak tóvíz melegítetik, és hideg víz külön eresztetik.

A' melegfürdők mindnyájan a' fürdőházak', földszíni sorában foglalnak helyet; az új fürdőház' szobái, mihelyt szükség lesz két annyira szaporíthatatnak; eddig még nem kívántatott. A' parasztfürdők, mellyek a' fürdő-cselédeknek, és a' vendégeknek némi kellemetlenséget okoznak, 's célnak sem felelnek-meg, a' már többször tett terv szerint Zánka mellé a' Vérekúti forráshoz fognak áttétetni. A' melegfürdők' mostani belső elrendezésök kiváltkép az új fürdőházban, összehasonlítva a' régiakkal, sokkal célirányosbak, és alkalmazatosbak.

b) A' *hidegfürdők* a' gyógyhelytől délnyugotra magában a' tóban vannak, fából építvék, 's a' parttal egy palló által egybekötvék. 1822-ben a' helysőt *D. Oesterreicher* állítatá föl, később még 3 épült hozzá, 's 1836-ban ismét 3, tehát mostani számuk 12-re megy. Ezeknek építése sok költségbe került Mindenik fürdő külön szobából áll, mellynek délfelé a' tóra néző oldala nyíltan levén, szabad kilátást enged, 's Tihany félsziget regényes szépségével kínálkozik, 's ennek mind a' betegre

mind az egészségesre ható befolyása tagadhatlan. A' fürdőter, egy tóba eresztett, 10 láb széles és hosszú fakosárból áll, (az 1, és 6 számuban 2 láb-bal hosszabb) mellybe alkalmas lépcsők vezetnek.

- A' fürdés' ideje alatt, vizsgálja az orvos 10 óra tájban délelőtt a' tó' mérsékletét, valamellyik fürdőben, 's a' Reaumur' hőmérője után följegyezi azt egy táblácskára a' bemenetel mellé, 's a' szerint rendelkeznek aztán a' fürdővendégek. 1836-ban nagyon kapós volt a' hidegfürdő, minthogy több egészségesek mint betegek keresék azt meg. A' zavar' kikerülése végett, a' fürdői felügyelés igen célirányosan tőn rendelést, hogy semmi előszámolásnak ne legyen helye, hanem minden elsőbb érkező vendégnek nyitassék fel a' fürdő; a' szerzőnek megkellett ütköznie több ízben tapasztalván: miképen vetik meg ezen rendelést tekintet nélkül 's önhatalmulag sok emberek, kiknek állásuktól a' társaságban és műveltségben, ha nem emberiséget. de törvényességet minden bizomnyal kívánhatni.

C) *Épületek, szállás, egészségi-mivólt, és köz-rendtartás a' gyógyhelyen.*

A' gyógyhely' épületei, csinos, meglehető szabályszerű csoportozatot mutatnak, hasonlót egy nagyobb város' részéhez; a' sík tőről tekintve meglepő pompával díszeskednek, melly festői ecset alá nagyon méltó volna. Az épületek részint a' Tihanyi uradalomhoz, részint magános emberekhez tartoznak, kik csekély adó' lefizetése mellett — in recognitionem dominii — nyerének jogot az építésre. Az *uradalmi épületeket* teszik, a' gyógyszeriar, az ó és új fürdőház, a' vendéglőház, papház, Plebánus' lakhelye. kórház, postamester háza, a' zsidó vendéglő a' seborvos lakhelye, 's néhány gazdasági épületek, ólak, kovácműhely, boltok 'stb.

Ide számláljuk még a kápolnát, és színházat is. *Magányosház* csak kettő van, egyik a Horváth családé, másik a Talliáné; azonban mind a kettő idegeneknek is szolgál lakhelyül. Ezen kívül egy részét teszi a gyógyhelynek a Gróf Eszterházi udvara, melly ámbár az Arácsi határon fekszik, de az ólaknak és kerteknek tőszomszédságában van. Fekszik az egy kis fölemelt helyen, leginkább éjszak felé, Füred' épületei közt, az Arácsról jövő vendéget, az úttól balra fogadja, 's a mulatságra szánt teremeken kívül, földszint még 7 szobát foglal magában.

A nemes udvaron alól, a tóhoz és sétátérhez közelebb, az utczáról sorban állnak egymásután az ólak, a seborvos' lakhelye, a borbélyműhely, és a zsidó vendéglő; ebben 7 lakószoba van földszint.

Ezen sorral párhuzamosan állanak, közvetlenül a sétatérnél: a *gyógyszeres' egy emeletű lakhelye*, mellyben a fürdővendégek lakásául több szobák adatnak ki, az egyemeletű *régi fürdőház* 14 szobával az emeletben, egyik fele a sétatérre, másik fele pedig a Kuriára, ólazatra, 's saját udvarára nézván; az ó fürdő ház elébe 7 bolt épült, bezárja a sört a tóhoz közel álló legszebb épülete a gyógyhelynek: az *új fürdőház*, két emelettel, 46 lakószobákkal, némellyek közülök pompásan bútorozva, de mind czelirányosok, és barátságosok, 9 fürdőszobákkal együtt. Abban vagyon a fürdőorvosi lakhelye és a fürdőfelügyelési íróterem. A nyugoti homlokfal' ablakai a sétatérre, a déli oldaléi a tóra, a keletiek, a zsidó vendéglőre, kertekre, Arácsi mezőkre 's a tóra is néznek; az éjszaki rész csaknem közvetlenül az ó fürdőházzal ragad össze. Ezen épület' legtöbb szobáiból, egy széles nagyszerű kilátás nyílik a tóra, az átelleni partokra, Tihanyi apátságra, 's a halmok',

rétek' mezők', szép körzeteikre, mellyek tarka változatban majd szőlőhegyeket és gyümölcsösöket, majd gabona és tengeri földeket, majd nyájas zöld rétséget, áldott bőségben tárnak az ember' szeme elé. Az eleven, víg, mozgó élethez és mulatáshoz a' sétatéren, világos ellentétet formálnak a' főlebb említett képek, a' tó, a' távolpartok és a' félsziget az apátsággal, az ő régi, ünnepélyes komolyságában, méltóságos nyugalmaiban és csendében, maga a' tájék is mezei egyszerűségében és természetes kellemében.

A' most leírt épületeket bevégzi a' *séta* vagy *küttér*, délfele szabad kilátást enged ő a' tengerre, nyugot és éjszak felé, utczára nyiló, egy 125 láb hosszú; 65 láb széles négyoldalú szabályos térséget képezve, melly hársfasorral van beültetve, ülő és nyugpadokkal fölkészítve, 's a' fürdés' ideje alatt számos vendégek' jelenlétekor zene 'sth. által felvidítva; leginkább reggeli 6 órától 8-ig, 's estve 5-től 7-ig mulatnak itt központosulva a' vendégek. 1836-dik évben ilyen időközben, német és cigány zenék hangzottak; a' játék kedvellők számára asztalok állottak készen; sorsjátékosok is mindenféle színben úzék mesterségeiket, míg a' fürdővel élő, föl meg lesétálva, tetszésszerint méne a' kúthoz, 's fris vizet merítete magának.

A' sétatér' nyugoti végén, emelkedik föl a' gyógyhely' kápolnája, holott a' fürdés' ideje alatt Tihanyból ott tartózkodó pap, az egyházi szolgálatot véghez viszi.

A' leírt házsorral szemben, a' sétatértől utca által elválasztva, nyugoti irányban, kettős sorház fut-el; a' parthoz közelebb fekvő alsóbbikat formálják a' Horváth, a' postamester, és Tállián háza; az ettől utca által elválasztott felsőbb sor áll az úgy nevezett felső vendéglőből 's papházból, és a' magasabban fekvő szomszéd plebániából; néhány

száz lépésnyire délnyugot felé közel a' tóparthoz áll a' kórház.

A' *Horváth ház*, két (a' tó részről háromnak látszó) emeletes, legnagyobb a' gyógyhelyen, déli és egy részben keleti oldalról ugyanazon szép kilátással kínálkozik, milly vnnel az új fürdőház, 84 lakószobát foglal magában, mellyek közül sok legcsinosban és legkényelmesben, de mindenik tisztán van fölkészítve; földszint lakik a' házgondviselő, ki a' szobákat a' vendégeknek kiadja; egy fűszer-áros, egy pipere-árosnő, egy szabó 'stb.

A' *postamester ház*, hasonlóképp két emeletes, 26 szobát foglal magában (a' postahivatallal együtt földszint) mellyek nem igen czélszerű készülettel dicsekednek, 's mellyekbe való beszállást csak akkor javasoljuk, ha mást nem lehetne találni, és még is Füreden kellene lakni.

A' *Tallián ház* rekeszti be ezt a' sort, melly egyemeletű, 's kényelemmel bútorozott 10 szobát nyújt szállásul. Mind a' három háznak tágas udvara van, a' postamesterének még egy kis kerte is.

A' felső sorban első az annakelőtte úgy nevezett *felső vendéglő* (különböztetésül a' már nem levőtől), mellyet most pusztán csak *vendéglőnek* neveznek, 's mellyel a' papház szakadatlanul van egybekapcsolva, 61 többnyire csinos szobákon kívül találtnak még itt mind a' kettőben raktárak a' gyógyhely' számára, és több szobák földszint a' vendégfogadás' számára; azon szobák közül az elsők balra ivóhelyül jobbra pedig egy nagy terem kávéházul szolgál; az első emeletben a' tágas és szépen földíszesített evőterem 100—150 terítékre van elkészítve; evés alatt 1836. a' Pesti német banda tetszős darabokat játszott. A' táncmultságok is itt tartatnak.

A' felső ház sor, a' domb felé a' *Plebánia házon* végződik; ennek földszint 7 szobája van, mel-

lyeknek hárome szintúgy a' közönség' szolgálatára áll. A' felsor' épületei összesen, közös' udvarral bírnak.

Füred és Arács szomszédfalukban, részint korcsmaházakban, részint magányos embereknel meglehetősen szállást kaphatni, mellyet némely tekintben a' gyógyhelyen lévő kevésbé nyugalmasnak elébe lehet tenni.

A' szekérúton túl, a' főkúttal csaknem szemben egy kis emelkedett helyen tűnik föl a' *magyar színház*, homlokán ilyen fölírással: „A' Hazafiság a' nemzetiségnek.“ 1836-ban a' kassai társaság játszott benne.

A' színház megett és mellett éjszaknyugot felé, az *angol mulató erdő* terjed el a' díszter felett domboruló ponton; még 50 's néhány évek előtt ü tettek azt bé; a' fák jól megnőttek 's ugyanazért a' sétálóknak elegendő árnyékot nyújtanak. A' rekkenő hőség' idejében kivált déli órák alatt, de még szeles időben is, melly. a' sétatéren szabadabb és érezhetőbb, kellemes menedékül szolgálhatna az; sőt egy könyvvel is, avagy bizodalmas barátságos beszélgetés közben örömet járkalna ott az ember, ha tisztábban és rendesebben tartatnék. A' gyógyhelyünkre nézve nagyérdemű fürdő orvos, miután mássürgetősb javítások elvégezve leendenek, kétség kívül erre is fogja fordítani az uradalom' figyelmét; a' vendégek' összetódulása a' sétatéren, egy másik sétahelynek szükségét nyilván kimutatja; kár lenne tehát egy olly közel ajánlkozó és alkalmas igen célirányos helyet elmellőzni.

Berekesztésül említem még a' *vízemelő* gépelet, melly a' tó' partján állított föl, és mellyet egy ló mozgásba hoz; nem csak a' forróvíz hűtésére, 's meleg fürdő tisztításra való nagy mennyiségű víz, jut ezen az uton a' fűtőkamrába, hanem még azon víz is, melly a' sétatér' naponkénti dél-

utáni megöntözésére szolgál. Ezen kívül említést érdemel még a' gépely azért, mivel lépcsője legmagasb pontjáról, a' *tájék' festői tekintetét* vehetni föl.

A' gyógyhelynek, fürdés' idején kívül kevés lakói vannak, u m. a' gyógyszeres, az urasági épületek és Horváth ház' gondviselője, néhány cselédek 'stb. A' Juniusi és Juliusi eleven élet, már Augustusban nagyon megcsökken, Septemberben pedig egészen kihál. A' nem sokára kimutatandó, idő' és éghajlat' viszonyaiból gyógyhelyünknek kijó, hogy már azt Májusban megkereshetni, minden kártékony befolyásu veszély nélkül, ha egyébként nem valami szokatlan járású az év, és hogy Augustus hónapban sőt September első felében, vagy az egész hónapban is épen olyan czélarányos sőt némelly tekintetben czélarányosabb lenne az ott mulatás, mint korábban. Még is úgy látszik mintha e' szempontból bármely tanács és nyilatkozás siker nélkül hangzanék el, mert az évek óta divatozó szokás ellen, rendszerint hasztalanul harczol egyes ember, annál inkább Fűreden, hol Májusban még egy vendéglő sincs munkálatba, *) Augustus és September hónapokban pedig eleinte csak a' közmulatságok és társaságok, majd a' kényelembeli dolgok nem sokkal aztán a' szükségbeliek is elhagyják a' vendéget. E' közben, a' Szerző nem fojthatja el azon kivánságot: vétetnék tekintetbe ezen tárgy nagyobb hatásu emberekől, 's illőben méltányoltatnék; bizonyára sokan vannak olyanok, 's melyben a' vendég' számára minden szükséges föltaláltaték, a' gyógyhelyet nem látogathatják meg, és jókorább, vagy később a' tett elintézés mellett azt megkeresnék.

*) Folyó 1837-dik évben Május 15-kére határozá a' fürdő' megnyitását az uradalmi rendelés.

D. *Oesterreicher* óta (1781) Fürednek mindig van tulajdon fürdő orvosa, ki fürdés' ideje alatt ott lakik, és egy seborvosa az orvosi tárgyra való gondoskodás végett. D. *Oesterreicher* után következtek: D. *Wurm*, D. *Ries*, D. *Petrovitsch*, 's ő utána 16 év óta a' mostani D. *Adler*. Az orvosi közrendtartás', kórház', fürdők', és kútak' fölügyelésén kívül, munkasági körét egész emberiséggel mind azoknak szenteli, kik hozzá folyamodnak. — A' jól fölkészített *gyógyszertár*, eleinte csak mint fiók állott ottan, de már most állandóul a' gyógyhelyen van.

Az igazság *kiszolgáltatása* és *bátorsági közrendtartás*, a' fürdés' ideje alatt jelenlevő vármegye' szolgabirája kezében van, az uradalmi tisztekkel egybekötve. Minden megérkező vendég' neve a' jegyzőkönyvbe íratik, ezen szertartáson kívül semmi más nincsen.

Az idevaló *posta* a' Veszpréminek fiókja; mindenfelé szálló levelet bevesz; a' megérkezett levelek' átadása 1836-ban a' kalmár boltban történt a' vendéglőház alatt. A' leveleket, csomókat, megrendeléseket, Székesfehérvárra, Budára, Pestre Bütel bérkocsis vállalta magára, vagy a' helyettese, kik hetenkint kétszer keresték meg Füredet nagy pontossággal.

A' kútak' és fürdők', a' sétatér', árnyékszék', folyók, lépcsők tisztítására, az uraságtól vannak cselédek rendelve; a' fürdővíz' melegítése a' hideg és meleg fürdők körüli bezárás szolgálat, 's a' kútnál a' víz' odanyújtása, különös személyre van bízva, mikre részint a' fürdőorvos részint a' felvigyázó ügyelnek; a' sétatér éjjel ki is van világítva.

D)

D) Szobabér, fürdésrend, fürdőbér, ételek árjegyzéke, rendszabások és költségek az ásvány-víz töltés körül.

A' Tihanyi uradalmi cancellária 1836-ban egy német és magyar nyelven nyomtatott *Fürdői Rendtartást* adott ki; mellyből némelly célunkra tartozót kiveszünk; egyébiránt aza' számtartói íróteremben, mindenkinek megtekintéséül kiszégezve áll.

A' számtartó köteles, az uraság' épületeiben találtató üres szobák közül, míg csak van, az először megérkező vendégnek egyet átengedni; minden kellemetlenségek' elhárítása' tekintetéből, semmi megrendelésnek vagy előfizetésnek nincs helye. A' vendéglóház, papház szobáinak árjegyzéke, valamint az ó és új fürdőházban is, különböző, 's 30, 36, 48 krról 1 ft, 1 ft 6 kr., 1 ft 18 kr. és 1 ft 24 kra megy pengőben; ezen árszabás tart 6 hétig Junius 15-kétől, Julius 13-káig, azon időn kívül pedig felére száll le. A' szobák, fizetéshez képest vannak bútorozva, az ágybelit kivevén, mellyet szabott áron szoktak adni; a' finomabb ágybeliért 8, a' durvábbért 5 krt ezüstb. kell fizetni. Egy viaszgyertyaért 12 kr, a' fagyúgyertyaért 3 kr kívánnak pengőben. Az említett szobabéren, nem mindig egyes szobát, hanem néha két kisebb, vagy egy nagyobb és egy kisebb, egy útczára vagy a' piacra néző és egy mellék szobát lehet kapni.

Fürdő-jegyet mindennap ujonnan kell váltani a' számtartói teremben délelőtt 7 órától 12-ig délután 4-től 7-ig. A' fürdő-jegy előmutatásával az inas fölnyitja a' kijegyzett fürdőt 's fehérruhát hoz hasonlókép ruha-jegy mellett. Meleg Balatonvíz fürdőt csak az újfürdőház kádaiban lehet találni. A' hideg tófürdők délelőtti 10 órától, és délután 4-től 7-ig állnak készen; a' 6 első kád férfiak számára, a' többi 6 pedig asszonyokéra van rendelve;

Tud. Gyűjt. VII. Köt. 1837.

a' korábban érkezőnek van joga az üres, vagy ürülendő kádra; egyben nem fürödhetik több, mint három személy egyszerre.

Egy különzött melegfürdőért, az ó fürdőházban 20, az újbán 30 p. krt kell fizetni: egy paraszt fürdő' ára köppölözéssel együtt 15, a' nélkül 6 kr. peng. A' hideg tófürdő 14 kr, a' fürdőtakaró 6, egy lepedő 5, egy fürdőköponyeg 4, egy törülköző $5\frac{1}{2}$ kr. peng.

Az uradalmi vendégfogadás ezen rendelés mellett tartozott napjában kétszer asztalt teríteni u. m. 12 órakor kevesebb számú ételekkel, és 1 órakor többfélékkel; ennek szabott ára 1 ft. amannak 36 kr. volt pengőben; a' Somlai bor' nagyobb (majd egy itcze) üvege 20 kr; a' Bársonyosíé 16 kr, a' Tényeieé $14\frac{2}{8}$ a' közönséges asztaliboré $9\frac{2}{2}$ kr. volt peng. Végre az úgynevezett cseléd-bor itczéje $3\frac{1}{2}$ pengő kron ment. — Az író 1836-ban Juliusban csak egy asztalt talált, melly $\frac{1}{2}$ 1 órára terítetek meg 1 peng. forintért személyenkint. Korábbi megrendelésnél fogva egy adag ételt 1 ft 12 kr. p. lehetett a' házhoz vitetni. *)

A' palaczkok' és korszók' megtöltése a' kútnál csak estveli 8 órától reggeli 5 óráig történhetik; e' végre különös szolgák vannak rendelve, kik az íróteremben váltott jegy előmutatása mellett, megteszik a' töltést, dugást, pecsételést, ha szükség az elrakást is; az íróteremben, a' 3 messzelnyi közönséges üvegeken kívül, korszók is talátnak a' Hartmuth bécsi gyárából, melly utóbbiak, megtöltés és bedugással együtt 14 p. krba kerülnek. Egy egy üveg vagy korszó töltéséért és bedugásáért az illető jegy' váltásakor $1\frac{1}{2}$ krt p. (3 kr. vált.) kell

*) Minden beteg, vagy csendszerető, valamint egyszerű életrendet követőnek is leginkább ajánlható ezen evésimód.

fizetni. — Orvosi tapasztalások azt mutatják: hogy a' Füredi ásvány vizet legjobban eltarthatni, és elküldözhetni az említett korsókban. Egy 25 üve-
gű vagy korsós ládáért kell fizetni 1 ft 12 kr ha
új, és csak 48 kr. p. ha ócska a' láda. — A' víz
töltés módja, nem látszék eléggé alkalmasnak a'
Szerző előtt, a' Füredi víz' tartására és vitelére
(a' nélkül hogy repülő részeiben lényeges veszte-
ség ne származnék).

A' mi illeti a' szobák', fürdők' fürdőruhák' és
étkek' árszabását, nem lehet a' Szerzőnek nem érin-
teni, hogy az Magyarországra és kiváltkép Fű-
redre nézve igen magasra van téve, ha szinte azt
vesszük is föl, hogy már szokás a' fürdőben két-
szeresen vagy háromszorosan fizetni. Egybevetvén
a' Bártfai és Mehádiai *) árjegyzékekkel, bámulni kell
a' Füredi rendkívüli drágaságon, mert az urada-
lom saját jószág kormányozása 's a' vendéglőnek
haszonbérbe nem adása mellett, leebb szállított
árt joggal lehetne várni. Igen rossz még azonban
az is, hogy nem lehet választás szerint enni; ho-
lott az egészséges, szabad választást szeret, a' be-
tegek szükséges és mulhatlan föltétel az a' meg-
gyógyulásra, 's Fűreden ez még nem esheték meg;
ki szobájába hordatta az ételt, az tehetett választ-
ást azon étkek közül mellyek úgy hagyattak ott
mintha mindig életrendéhez lettek volna alkal-
mazva.

A' zsidó vendéglőért, évenként fizettetik adó
az uraságnak. A' mennyiben a' Szerző utánna jár-
hatott, 1836-ban meg iehetett elégedni az ételek'
árával és jószágával.

*) Nem említvén a' külföldi fürdőket. Tudva lévén
Szerző előtt más bel és külföldi gyógyhelyek visz-
onyai nagyon kellemetlenül hatottak rá az érdekllett
pontok, minthogy Fűredet ezen tekintetben is örö-
mest szerette volna fényoldalról rajzolni.

Az Eszterházi épületben levő vendégfogadás a' nagy árszabásban, nem sokat engedett az uradalmi vendéglőnek, de igen a' tisztaságban és jóságban.

A' kávéházi italok jóformán drágák valának.

2) *Helyleirati vázlatok a' Balatontóról.*

A' Balaton-tava (lacus Balaton), mely minden magyarországi tavak közt legnagyobb, 's ugyanazért költőileg *magyar tengernek* nevezetik, *fekszik* Veszprém, Szala és Somogy vármegyék között, éjszakkeltől, éjszaknyugotra nyúlik; hosszában 8 német mértföldre görbül; pontos mérések szerint rosszul vétetett föl a' 10 13 mf. hosszúsága, szélessége $\frac{1}{8}$ és $1\frac{1}{2}$ mf. közt változik, mi szerint meg kell igazítani a' 2—3 mértföldről szóló adatokat is, mivel 1834-ben, míg a' tó jéggel borítva volt, helybehagyható mérés történt. Legszélesebb a' tó Alsó-Eörs és Sio-Fok közt — 6000 bécsi öl — legkeskenyebb, ha kivesszük Szatóvali összeköttetését a' nyugoti végén, Tihanynál — 560 bécsi öl — ; általában legtöbb helyeken 2200—3000 bécsi ölet lehet fölvenni. *Füred gyógyhely* és *Szántód* közt nem szélesebb 4003 lábna. *Mélysége* rendkívül különböző, de ugyan az marad az év' különféle szakaihoz képest; legnagyobbak mondatik Tihanyhoz közel, hol 40 sőt 60 lábra teszik azt; legcsekélyebb a' tó' nyugoti részén, hol Badacson — Tomaj és P. Abraham körül igen száraz években, zátonyakat is szoktak észrevenni. A' partok mellett nagyobbára csekély; de kivételt szenved a' délkeleti oldalon, hol magas a' part, egyszersmind meredek. A' tó területét, elgondolván onnan a' mocsárokat 16—17 □ mértföldre tehet-

ni; azokkal együtt 21—22-re. Beudant úgy látszik igen sokra tette. *)

A' tavat kerítő partok legtöbb helyütt, csak kevésbé emelkednek föl a' tó' színén; csak keletről és délnyugotról nyúlnak föl itt ott 6—8 ölnyi meredekségre; a' délnyugoti részen, olly mélységre süllyednek több helyeken, hogy a' miatt a' tóvíz kilép medréből és széles mocsárokat formál; ugyan az történik délre Sio-Foknál. A' partok többnyire gyengéded hajlatú hullámvonalban vonulnak-el; csak Füred és Aszofeó között nyúlnak-be csaknem egy német m.földnyire a' tóba, hol magosan kitéznek és a' *Tihanyi félszigetet* képelik — költőileg magyar Chersonesusnak nevezve. — Azon időben, midőn itt háborúk voltak, Tihany egész szigetet mutatata; hihetőleg bevágás által formáltatott azzá; még a' Törökök kiűzetése után is úgy maradt egy ideig; mert Riedhöfer 1715-ben még annak látta. Sekélyes tóöblök képelik számtalan helyen a' partot, de egyik sem nevezetes közülök; még a' legmélyebbik sem Szigligetnél.

A' nyugoti végen beleszakadó Szala folyón kívül, mellyet legfőbbnek kell nézni, táplálják még ezen tavat, 32 nagyobb és kisebb patakok, és a' partján fakadó 8 források, de a' mellyek összeséggel kevés vizet visznek a' tóba, aránylag annak nagyságához. Tekintetbe vévén ezt a' dolgot és azon nagy fölületet, mellyet a' tó a' kigőzölgésre nyújt a' nélkül hogy apadna, nagy hihetőség járuland már azon régi véleményhez: hogy a' tó-medencze' fenekén több forrásoknak kell eredni. Vallyon ezen forrásoknak valamelly része borvizes-e? nem határozhatni meg egészen; csak azért lehet arra következtést huzni, mivel kis szél mozgásnál is tulajdon pezsgés mutatkozik, a' tó' vize

*) I. Beudant II. I. 502.

legkisebb mocsár szagot sem bocsát, helyyel, helyyel fölbugyanások és hullámzások vétetnek észre a' tó' színén, és mivel továbbá néhol helyütt a' legkeményebb télben sem fagy-be a' parti részeken egész réteg vasszikkák találatnak, millyeneket csak borvíz szokott letenni; és végre mivel a' tó' ágát ugyanazon bérczikó nemek formálják a' millyenekből erednek a' szárazon a' savanyú vizek, sőt vegytani bontás által is azon alkatrészeket lehetett a' tó' vizében felfödözni, mellyek a' kútakban léteznek. Ámbár ezen tám-okok közül némelylek nem igen erősek, mások még kétesek is, a' fentemlített régi véleményt még sem lehet egészen hibásnak állítani, míg csak szorosabb vizsgálatok nem tesznek elhatározást. Hogy a' már említett tüneményeket más úton épen olly jól ki lehet fejtetni, említeni sem szükséges.

Azt tartják közönségesen, hogy a' tó' lefolyása a' Sió folyam által történik; ezen futásában az több mocsárokat okoz, Simontornya mellett a' Sár-vízzel egyesül, és Báltánál aztán a' Dunába szakad. Egy elfogulatlan megtekintése azon tájnak, azonnal kétséget támasztott bennem; és örültem, midőn néhány hónappal később ugyanazt *Beudantban* is olvastam. A' tó' összeköttetésben áll ugyan a' Sió folyóval, nyujt neki egy kevés vizet és formálja azáltal a' mocsárokat; de a' tó' levonására nem elég nagy a' Sió, a' tó'ág' mélysége és fekvése kevésbé megfelelő a' Sió' medrének, 's a' föntebbi állítás' tám-okául fölhozatni szokott Sió-nak délfele folyása, miáltal mingyárt kezdetében több malmot hajt — keveset vagy semmit sem bizonyít; azon víz ugyanis a' Somogyi halmok' vizeit veszi magába mint főtáplálékot. Hogy már a' Rómaiak próbálták legyen ezen az úton egybekötteni a' Bafatont a' Dunával, nem vitathatni; de hogy semmi önkapcsolás nem történt nyilván hihetni.

A' tó' feneke, tehát medenczéje jobbára mészkőből és bazaltból áll többféle vegyületben, miről az ezen táji föld és ásványvizsgálati nevezetességek közt leszen szó.

Derült csendes időben, sima tiszta tükör gyanánt tündöklik a' tó' vize, mellyen 1835 és 1836ki három héti vizsgálat alatt, az író sem habzást, sem valami apály és dagály mozgást nem vehete észre, 's annyival kevésbé hiszi azt minthogy a' tó' melletti lakó mivelte férfiak sem tapasztalták; pen-olly keveset tud beszélni a' zúgásról riadásról 'stb. mit nem csak téli, hanem nyári időben is kivált éjjel, borzasztóan hangzani regélnek. *) Ellenben tanúja lehet azon erős láznak, mellybe a' tó, zivatarkor keveredik, főleg ha nagy szél követi; akkor fölzavarodik, tajtékzik, 's nagy habokat és hullámokat hány, mellyeket nagy torlással csapdos a' partokhoz. A' tó' zavarodásából, melly a' zivatart megelőzni mondatik, a' halászok 'stb. megszokták azt jövendőlni; de biztosabban eshetik az meg a' szelekre figyelésből összevont hagyományos adatokból; az éjszaki és éjszakkéleti néha éjszakyugoti szél, legnagyobb hullámzást okoz, 's a' hajózást igen veszedelmessé teszi. Magok a' leggyengébb szellők is, lágy ollykor alig észrevehető ingásba hozzák a' víz' színét, minthogy reggel és estve ritkán marad el az illyen szellő, gyakran láthatni gyengéd mozgást, 's talán az adott alkalmat az apály és dagály véleményre.

Micsoda időben látta legyen Csaplovics a' *Balaton tavát, mint az európai vizek legnagyobbikát, kereskedés és halászat által elevenültnek* **) a' Szerző előtt tudva nincs; mai időben

*) Nem csak a' köznép szájában forog, de legtöbb régi és újabb írók is állítják.

**) Topogr. statist. Archiv I. l. 239.

csak itt ott csuszik egy két halász sajka, avagy csónak, a' tó' színén, és a' partok több helyi egybekötésére szolgáló, és a' Tihanyba átvivő Füredi ladikokon kívül „*kereskedésre szántakat*“ teljességgel nem látott. Semmi sem háborítja a' fölséges csendet, melly ellentétben a' nyugtalan zajjal, és cselekvéssel, egész tájékon elterjed, egy saját meg nem nevezhető tündérbájt okoz, és már magában is vonja az útast. Nevelik azt a' buja rétek és szántóföldek, a' szőlő és gyümölcsstermő dombok, 's a' partot kerítő erdőtlen hegy kinyúlások; közepettők tűnnek föl a' számtalan faluk, és tanyák nyugotra pedig az ősz bazalt kúpok is; ezek a' felhőkbe nyujtják mereven kopasz tetőiket, míg hátaikon erdők nőnek, s' aljaikon szőlőgereszdek bujálkodnak, körülvonva tengeri, és gabona földekkel. — A' tónak festői kilátására leginkább alkalmasak: a' gyógyhely' épületeinek déli oldalu ablakai, az utánnok álló magasb helyek, Tihany csaknem minden pontról, a' gömbölyű hegy Zánka felett, Badacson, Csobáncz, Szigliget, Szent Mihály, több emelt helyek Keszthely megett, 's ugyan ott a' vendégfogadó első emeletü szobái.

3) *Föld és ásványvizsgálati vázlatok a' Füredi környék és a' Balaton' éjszaknyugoti tájáról.*

A) *Földvizsgálati vázlatok.*

E' tárgyban leginkább Beudant jeles közleményeit használtuk, mindazáltal saját nézetünket el nem mellőzvé.

A' Füred' és Balaton' szomszéd határain nagyobb részint *rendes sziklanemek* fordulnak elő, de nem kis mennyiségben találkoznak rendetlenek is mint *bazalt*.

I. A' rendes sziklanemek képezik a' legtöbb hegyeit a' vidéknek ; az újabb csoportozatok közé tartoznak, 's legidősbek ezek :

1) Szilárd *mészkö*, szürke színnel, 's kova toldalékokkal, és *homokkö* melly majd finomul, majd durván összeálló jobbára veres, néha fehér színű kvárz szemcsékből áll; az előbbi mészkövön települni látszik; mind kettőt úgy lehet nézni mint a' csoportozat' ifjabb ízeit, 's mint a' más hegyi átmenő-mésznek, 's legrégebbs veres homokkőnek megfelelőket. Előjő a' mészkö Füred és Acsad falu megett, Udvari és Zánka körül a' tómellett, magán a' gyógyhelyen is; 's a' savanyúforrások kétségkívül onnan erednek; valamint a' többi ásvány vizek is a' meglevő legrégebbs bérczemből származnak; — a' homokkö pedig taláztatik Badacon-Tomajtól Sálfoldeig, 's tovább a' tóparton egész Zánkáig, 's azontúl éjszaknyugotra Köveskállya és Tagyon között.

2) A' legifjabb csoportozatokhoz — mellyeknek szinte csak nyoma taláztatik — számlálhatjuk a' fehérsárgás tömör *mészkövet*, sok kagyló toldalékokkal, mellyeket a' Hypurith és Radiolith, fajokhoz lehet tenni. Ezen mészkö' bélyegei arra mutatnak, hogy a' *Jura* formálathoz kell nékie tartozni, de minthogy másféle kövezetek sem alatta sem fölötte nem telepesznek, bizonyos ítéletet nem hozhatni felőle. Benne taláztatnak azon kagylók is mellyeknek darabjai *hecskeköröm* név alatt ösmeretesek. Hová tartozzék a' magnezia tartalmu mészkö (Dolomit) nem állapíthatjuk meg, mivel más sziklanemmel összekapcsolva nem tapasztaltott. Lehet azt szintugy számítani az ujabbi csoportozathoz, mint az imént említetthez, miről csak jövőendő vizsgálatok nyújtandnak bizonyosságot. *Juramész* nevű sziklanemet talál az ember délnyugoti partján Tihanynak, Fűreden és Aracson felül. Sok-

kal jobban elterjed a' magnézia tartalmu mészkő; mert az, egész tömegét teszi azon hegyeknek, mellyek éjszakkeletről, délnyugotra nyulnak; találhatni azt a' Rezi rom alatt kezdve egész a' tópartig, továbbá éjszaknyugotra a' Tapolczai halmokon, a' Sümegi úton 'stb. végre bal oldalon a' völgyben, melly Mencseltől Tagyonig ereszkedik.

3) Az egész környéken legkifejlettebb csoportot teszen a' *barnaszénhomokkő*; mert a' vidéki halmok' legnagyobb része egy homokkőből áll, mellyet ha szinte nem fordul is benne barnaszín elő; de azért ide kell kétségkívül számlálni, mivel ezen hegysor egész a' Murr partig nyúlik, a' hol már barna szén találtatik benne. Ezen homokkő' alkotja, az egész halomrendet Füred' tövében; továbbá Aszóféő, Udvari, és Tagyon közt, a' Nagyvásnyi, Mencseli, Csicsói vonalat, egész a' Gyulakeszi vidékig, és tovább nyugot felé. Ezen homokkőből alakult halmok' tövében, valamint a' dolomitből álló hegyeken is, egy *mészkő* van, melly az ezen csoporthoz tartozó *darabosmészszel* egyet tesz; mind a' barnaszénnel együtt való előfordulása, mind a' Budapest' környékén létező, kétségkívül rokon sziklanemmel hasonlat, arra mutatnak. A' Tapolczai síkság' alapját azon kő tölti ki, Aszóféőtől pedig Udvari és Akaly felé tart, 's bevégződik Zánka és Tagyon közt, de Monostor-Apáthinál ismét előjő.

4) Az előbbi csoportozat, és a' legújabb torladékok közt, feltűnik még egy fehér színű, valamennyire márganemű *mészkő*, mellyet a' Limnéok Planorbok, Neritinek, Cyclostomok, és Helicithek mint özönvizi alakok' nagy száma *édesvízímésznek* bélyegez. Petend és Nagy-Vásony közt találtatik.

5) A' víz, patak, folyam 's nagy részint a' tópartok is a' legújabb torladékokhoz tartoznak.

II. A' *rendetlen sziklanemek* közül, csak *Bazaltot*, 's hozzátartozó *darázs* és *surlatkövet* nyujt a' tókörnék; főleg bazaltot a' távolabb határban kitűnőt. Igen világosan jelenkezik, a' más tájékon istapasztalt kétféle bazalt alapzat u. m. *tábla* és *kúp* alakban. A' bazalttáblák több helyt nyilván befödik a' barnaszén homokkövet, látható az kiváltkép Vindornya és Szőlős mellett a' Zsid alatti hegyekben, a' Tátikai hegyekben éjszaknyugotra. Igen széles táblázat van a' Monostor-Apáti és Kapolcs közti völgy' bal oldalát képző hegyeken, 's kiterjed dél felé egész Köves-Kállya' tájáig. Több darab táblát találhatni, különféle helyeken, u. m. a' hegytetőn melly Kapolcstól nyugotra fekszik, Dörögton, Diszélyen alúl egy dombon, és a' Köveskályai parton éjszaknyugotra.

A' *bazalt kúpok*, vagy *homokkő halmokról* hirtelen magasra emelkednek, minden talpazat nélkül. Amazokhoz tartoznak a' Szentgyörgy', Halap', Hegyesd', Gulacs', Badacson', ezekhez pedig a' Káptalan-Tóthi', Csobáncz', és Tátika' kúpjai.

Sőt némelly, újabb időkben (1821) tett észrevételek azt mutatják, hogy a' bazalt erekben is előjő.

A' mi illeti a' bazalt' repedékeit, azok többnyire szabálytalanok; néhol helyütt mégis igen szabályszerű oszlopokat vehetni észre, különös szépeket pedig Badacsonban. Alkatásaik többnyire szemer, ritkán sejt, vagy szivacs alakúak az utóbbit kivált, csak a' kúpok és táblák földszínén találhatni; gyüledékrészei leginkább Feldspát jagedékből látszanak állani, mellyek hihetőleg Augit vagy Hornblenda fajhoz tartozó ásványtól vannak megfestve.

A' bazaltféle darázkő, többnyire azon kővel együtt találtatik, mellyből származott; t. i. bazaltal, körülveszi a' bazaltkúpokat, 's egyesülve mállatt bazalttal melly a' gőzkör' befolyásából eredett,

nem engedi észrevenni, miképen jó a' bazalt érintésbe a' rendes sziklanemekkel. Beudant mondja: hogy kétj helyen földözött legyen föl darázkövet, bazalttal egybe nem kötötte; az ezen állítással ellenkező valószínűtlenséget eligazíthatni, ha úgy tekintjük a' talphelyet, mint bizonyos vizsgálat után ösmertet. Egy helyen — pincze ásásnál Kis-erdőn 1821. — valósult is ez de a' Beudant' állítása ellen; az akkor kivett oldalképi kő nyilvánossá teszi a' Tihany mellett mutatkozó bazaltdarázs' és halmazatkőnek egyesültét (conglomerate) egy alatta elmenő bazaltérrel; következő a' rend: fölülről befelé első réteg gyanánt agyagos márga, mészdarábokkal vegyítve tűnik elő, aztán következik tömör mészagyagos, sárgászöld réteg képében, lemezes agyagos mészkő sorokat foglalva magában, melly a' rajzkőhöz nagyon hasonlít (németül Kehleimerplatten nevet visel), bazalhalmazatkő tömött bazalt, továbbá mészvakolatos bazaltdarab formálta réteg, vulkán breccia különféle színben, közönséges agyag egy részint homokkal tömött mészkő, különféle színű többé kevésbé kemény agyag, itt ott mészkődarabokkal vegyülve, részint teke, részint breccia alakban. — Hogy a' Szigliget mellett tetszőleg elkülönözve találató bazalt darázkő talpa, el nem dült bazaltból áll, több mint hihető, mert akár hányszor jőjön az bazalttal egybekötve elő, mindég úgy tűnik föl, mint az alólról feljutó bazalt tömeg' szomszéd kövekhez lett sírlatának eredménye.

Hogy a' bazalt' e' táji lételéről valamit mondjunk, bebizonyúl itt is a' más helyeken tapasztalt dolog, még pedig szembetűnőleg, hogy t. i. a' bazaltréteg, kúp, és ér, csak kiterjedés által különbözik egymástól; ugyanis ha valamelly nyíláson annyi folyó bazalttömeg omlott-ki, hogy a' nyílás fölött meg nem állhatott, tehát elterüle szélesen, és *réteget* formált; ha megállhatott, *kúpot* képzelt.

ha nem jöhetett világra, 's a' kiterjedés szélességben volt erősebb, *réteg* állott elé. Ennyit megkísértve a' kimagyarázatot!

Meg kell még említeni egy bizonytalan kovamű követ, melly Tihanynál darázsbazalton települve tűnik elő; de minthogy sem kövült részeket nem zár magába, sem rendes sziklanemmel nincs egyesületben, nem dönthetni el, vallyon rendes avagy rendetlen sziklanemhez tartozik-e színe sárgás-fehér, részint sűrű részint sejtés, és külbélyegeinél fogva sokat hasonlít a' Páris mellett találtató *édesvíz kvartzhoz*.

Némelly legújabb úszadékföldeken, főleg Szigliget' táján Raposka felé gyeptőzeget, 's kevés helyeken pázsitvaskövet is találhatni. Somogy vármegyében, hol sok a' mocsár, igen sok gyeptőzeg 's hihetőleg pázsitvaskő is van.

B) Ásványösméreti vázlatok.

Érczek közül az egész környéken semmi sem fordul elő, kivévén némelly bazaltba zárt *titan-tartalmu vasacsot* (Titanvas *Wr.* hatszögű vasércz Mohs) melly különösen szép, Kapolcsnál található ugyan azt minden darázsbazaltba zárva, 's ennek légkör befolyásátóli elporlásával, patak, és tóvíz-mosás után, a' völgyekben és a' tó' partjain; igen szép és sok van Tihanynál, közel Kajarhoz, Lepcseny, Siófok, Vérkút 'stb. mellett.

A' *gyepvaskőről* már szólottunk.

A' *kövek és földek* közül; kis értöredékekben találtatik *Arragonit Wr.*; (prizma Kalkhaloid Mohs) darázsbazaltban kivált Tihanynál igen szép, itt ott úgy is jöelé mint bazalt-hézag töltelék.

A' *zeolitek* közül, a' Vindornyai és Szőlői bazalt hézagokban találatnak:

a) *Mesotyp* H. (tű-zeolit W. prizma Kuphonspath Mohs) részint hézagot töltve részint szabad jegedék $P+\infty$. P. alakban.

b) *Apophyllit* H. (Jechthyophthalm Wr. gúla Kuphonspath Mohs) P. $P-\infty$ ($P+\infty$) alakban.

A' bazaltnak mindenkori hűtársa az *Olivin* Wr. *Peridot* H. prizma *Krysolith* Mohs, itt is föltaláltatik; részint igen apró szemerekben; egyenként elrejtve, részint együvé halmozva, kis tömegekben.

Szarufény és *Augit*, mint fekete színű lemez részecskék, csak igen ritkán találhatók.

A' Tihanyi vashomokkal, gyakran jó elő igen apró szemerekben egy veres ásvány, mellyről még nem tudhatni egész bizonynyal, mi legyen tulajdonkép; valószínűleg vagy *Granat* vagy *Circon* lesz az, mit vegytani vizsgálatoknak kell eldönteni.

Zipser' állítása szerint, *Peklenicza* falu mellett — melly jó távol fekszik tájékunktól — egy völgyben *kőolaj* találatik a' forrásvízben, nem különben nyulós *kátrán* is. Kővé vált fa sor van Szigliget, Rendes, és Szepesd körül.

Füred' és Balaton' közelebbi 's távolabbí tájai főleg a' tó' éjszaknyugoti partjai bővölködnek ásvány-forrásokkal; elmellőzvé a' Lovas, Tomaj, Kékkút', Vérkút' 'stb. savanyuvizeit mellyek öszszesen egyenlő mérsékletűek a' Füredivel; csak azt említjük hogy Tapolczán hideg, Keszthelyen meleg kénzagú források vannak.

A' Tihanyi tóról nincs, mit mondjunk többet mint már a' mit Beudant mondott; ha ágyának vulkáni uton való képezését megengedjük is, még abból nem következik, hogy kialudt tűzoká-

dó legyen, miképen azt már többször olvasám és hallám.

A' mi végtére a' Balaton és a' nevezetes bazalt származásról, még a' nép' száján forog, *) céliránytalan lenne ismét előhozásra. Még a' legelőkésebb hypothesisek sem mehetnek tovább, hanem csak iszonyú tűzi vagy tengeri folyamatokat vesznek föl a' kifejtésre; amazok inkább alkalmazhatók tájékunkra; mind e' mellett is, merész állítás az, melly szerint némelleyek még ki is akarják Badacsonnon mutatni a' pontokat, hol a' kiegészített tűzokádó nyilások mintegy láthatók.

4) Fűvészi vázolatok.

Fűvészi tekintetben egészen ösmerve van a' Füredi környék. *Kitabel* és *Sadler k.* Oktatók, továbbá *Rochel A. Wierbicky*, *Szenczy*, és *Huster* sok ízben több időig mulattak itt, fűvészi szempontból ezen helyet kinyomozandók. Ezen uraknak fűgyűjteményei és kézírati adatai után könnyű lehetett volna, Fürednek teljes *virányát* előmutatni, ha az át nem hágná ezen ériekkezés' határait. A' Szerző elégnék tartja csak azon növényeket számlálni elő, mellyek Füred' vidékére sajátlagos bélyeget nyomnak, és vagy sehol és csak ritkán vagy legalább nem együtt találtatnak a' haza' más vidékein.

*) Úgy beszélnek p. o. hogy egy Kárpát hegyi tó' hirtelen eltűnése után támadott; — továbbá hogy egy kárpáti vízár süllyed Selmecznél a' földbe, és föld alatt egész a' Balaton' közepéig fut; — a' tengerrel összeköttetésben van; — Krisztus születésekor hirtelen eredett 'stb. L. Sartori Naturw. I. I. 125.

A' *Füredi virálynak*, a' Balaton éjszaki partján jelelünk birtokot, egész a' déli mocsárokig Tapolczánál és Keszthelynél, tehát a' tóval párhuzamban nyúló, mészhegyek' hátaikat, 's az onnan fölemelkedő Bazaltkúpokat értjük ide. — Ezen hegyek legmagasb pontjait erdők, a' tóra néző partjait pedig szőlők, és száraz de soknövényű legelők fedik. A' tó' legközelebbi partjain legritkább mocsárnövények tenyésznek. Tihany félsziget épen olly szegény, fűvészi tekintetben, mint gazdag saját ásványi mivoltában. Csak a' *Mercurialis ovata* Sternb. tufajdona néki kizárólag; melly a' jóforma nyomorult csalit alatt virágozik, a' félsziget' déli részében, Májusban. Későnyárban *Sternbergia colchiciflora* lép-ele nagy mennyiségben a' kiégett legelőket.

A' fürdővendégek, kiváltkép a' természet' barátai és buvárai mindenféle irányban tesznek kitérőket a' följegyzett határ, főleg Szigliget' és Badacson' remek helyeit keresik meg, mellyek ritka növényekben fölöttébb dúsak. Ezen tekintetből csak illyeket nevezünk meg; *Smyrnum perfoliatum*, *Drabus variegatus* Ten., *Pyrola rotundifolia*, *Limodorum abortivum*, *Anthericum sulfureum*, *Carpesium cernuum*.

A' ritkább növények közül a' Szigligeti mocsároknál találkoznak némelyek; mint: *Primula farinosa*, *Drosera rotundifolia*, *Menyanthes trifoliata*, és *nymphoides*, *Scirpus Michelianus* és *Baethryon*. *Cladium germanicum*, *Cochlearia macrocarpa*, *Melilotus macronhiza*, *Euphorbia lucida*, *Nojas major*, *Caulinia fragilis*, *Ophrys aranifera*, *Peplis patula*, *Ranunculus nodiflorus*, *Samolus Valerandi*, *Triglochin maritimum*, *Zannichellia palustris* 'stb. — A' Balatonban magában, csaknem mindennemű magyar *úszányok* (Potamogeton) megvannak.

Nem

Nem kevésbé gazdag Füred' legközelebbi határa, ritka növényekben; a' Füreden felül fekvő száraz legelőkön hőségben teremnek: *Ononis Columnae*, *Trigonella monspeliaca*, *Scilla autumnalis*, *Sternbergia colchiciflora*, *Plantago sericea*, *Hutchinsia petraea*, *Aethionema saxatile*, *Paronychia capitata*, *Trisetum tenue*, *Patentilla Sadleri* Rchb. *Convolvulus Cantabrica*, *Helianthemum Fumana*.

Az erdőkben gyakran találhatók: *Helleborus dumetorum*, *Dracocephalum austriacum*, *Orobolus albus* és *pallescens*, *Primula acaulis*, *Agrostema Coronaria*, *Aquilegia vulgaris*, *Arabis turritis*, *Arenaria graminifolia*, *Myosotis sparsiflora*.

A' vetések között az utak és sövények mellett gyakoriak: *Anehusa italica*, *Allium atropurpureum*, *Bunias orientalis*, *Calepina*, *Corvini*, *Polygonum Bellardi*, *Agrostis interrupta*, *Atriplex nitens*, *Carthamus lanatus*, *Lycopus exaltatus*

A' többi ritkább növényei virányunk birodalmának körülbelől e' következők: *Achillea magna*, *Althaea pallida*, *Cerastium manticum*, *Crepis hispida*, *Cypripedium Calceolus*, *Daphne Cneorum*, *Dianthus collinus*, *Draba Aizoides*, *Echinops Ritro*, *Echium italicum*, *Evonymus verrucosus*, *Euphorbia virgata*, *Fraxinus ornus*, *Geranium lucidum* és *divaricatum*, *Gypsophila paniculata*, *Hesperis tristis*, *Hibiscus Trionum*, *Hieracium Echioides*, *Jasione montana*, *Iris arenaria* és *variegata*, *Isopyrum thalictroides*, *Leersia oryzoides*, *Lepidium perfoliatum*, *Linum hirsutum*, *Melampyrum barbatum*, *Myagrurn perfoliatum*, *Onosma echioides*, *Plantago altissima*, *Poa pilosa*, *Polygola major*, *Potentilla rupestris*, *Rhus cotud.* Gyűjt. VII. Köt. 1837. 3

tinus, Salvia Aethiopi, Schvenus ferrugineus és nigricans, Stratiodes Aloidés, Tilia alba, Trifolium panonicum, Triticum cristatum, Veratrum nigrum, és album, Vicia sordida, Viola arenaria, Xeranthemum annuum.

5.) *Állattani vázlatok.*

Az értekezés' körén kívül lenne előszámlálni a' Füred' és Balaton' vidéke' lakóit az állatország-ból, 's a' legjobb akarat és legszorgalmasb nyomozás mellett sem lenne néhány hét elegendő, azoknak ösméretökbe jutni. Azonfelül ebben a' tekintetben történt már némi elődolgozás, de kevés, vagy épen semmi sem jött világ elébe; a' mit régiebb adatok közlenek, az mind bizonytalan 's alig érdemes említésre; az újabb időkben több utazások tetettek ugyan a' tó körül állattani czélból, 's utoljára ugyan a' Bécsi Museum' őrei által, de még semmi sincs közölve. — Átalában meglehet jegyezni, hogy Füred környékén, ember' egészségét vagy életét veszélyeztető állat épen nincsen, jóllehet minden rendű állatok nagy bőségben találtnak, és hogy a' Balaton' tavában nagy számú halak tanyáznak, mellyek közül a' *Fogas* (*Perca lucioperca* L.) messzire, még Bécsben is híres és kedvelt; a' fehér ízletes könnyű emészthető húsa valóban meg is érdemli. A' tó' halai átalában ezen tulajdon által, minden más vizek' halai fölött kiűntetik magokat.

Meg kell még említenem az úgynevezett *kő-cévált kecskekörmöt* is, mellyet már főlebb a' földösméreti vázlatokban érintettem; találtnak az, nem csak Tihanynál, Vérkút, P. Ábrahám közelében, 'stb. hanem Gyórnél, a' Bakonyerdőben közel Tátikához, 'stb. A' származása iránt ed-

dig adott véleményeknek, véget vetett Partsch P. 1836, midőn ő ezen ásvány nemet, szorosán megvizsgálá, 's *congeria* névvel jelelé; a' kimutatott őt nem közül, kettő találkozik a' tóban u. m háromszögű, és Balaton *Congeria* (Partsch). Többet, valamint a' származásáról való népregét is olvashatni felőle a' bécsi Muzeum évkönyveiben (Annalen des Wiener Museums etc. Wien. 1836. 4. 1. Bl. Iste Abtheilung S. 93 u. s. f.)

6.) *Füred éghajlata.*

Ha egy pillanatot vetünk az imént említett természeti és helyrajzi viszonyaira a' környéknek 's magának a' gyógyhelynek, könnyen kitalálhatni, hogy éghajlatát kevés múlja felül jósággra nézve. Földíráti fekvése, 's csekély magassága a' tenger' színe fölött, mérsékelt égövvvel biztosítja, míg a' szomszéd hegyek a' durva szelek, kivált az északi szél' tolulását föltartóztatják; ellenben a' keleti és déli szélnek szabad járás nyílik; amaz nyári időben száraz és fris levegőt hoz, míg emez a' tó' színén átlengvén, enyhülve, 's a' fölszálló gőzök által megnedvítve kevésbé kellemetlenül érinti az embert. A' nyugoti szelet csaknem egészen eltiltja a' gyógyhely' fekvése, 's azonkívül is igen ritkán uralkodik az, hanem keleti, délkeleti, 's néha délnyugoti szelek váltják föl egymást, a' tón pedig alig nyugszik meg valaha. Minthogy mindenik szél tiszta 's áldottan tenyésző tájokon át hozza ide a' levegőt, minthogy a' kevés és kis erdőségű szomszéd hegyek és völgyek többnyire buja vetésekkel díszelnek, mivel a' nagy város' kifolyásai, a' mocsárok', gyárok' 'stb. kigőzölgései távol maradnak tőle, 's minthogy végre a' szép, tiszta, nagy tó tőszomszéda; gyógyhelyünk kétség kívül minden belföldieink között, legegészségesebb helyzetű, minélfogva már magában is kitűnő gyógy-

erővel hat, főleg azokra, kik a' nagy város' kalitkáiból kiszabadúlva, a' természet' kebelében keresik azt a' mit már az idegenült gyermekektől megtagadni kezdett a' természet. Egy olly barátságos, és kellemes tájék' természeti benyomása, nagyon erősítőleg és emelőleg munkál a' testre kivált a' fogékony műveltebbeknél.

Gyakran már April hónapban, rendszerint pedig Majusban olly szelíd és kellemes a' levegő' mérséklete Füreden, hogy még a' gyengébb betegek is elszenvedhetik azt; Junius és Julius hónapokban, déli órákon fölhág a' meleg + 15—19° R-től kezdve + 22—25° R-ig, néha még Augustusban is; mind a' két hónap állandóság által tűnteti ki magát, míg Augustusban és Septemberben valamit csökken, de azért meglehetősen tartja magát. Az égi háború nagyon ritka, és semmi veszélyt nem hoz magával; a' mennykőnek hatalmas elvonója a' nagy tó. A' beállott eső soha sem tart sokáig, 's vize részint azonnal a' tóba folyik, részint a' száraz homokos földtől fölszivatik.

Mint mindenütt Magyarországbán úgy Füreden is éles ellentéttel tűnteti magát a' nyári éjszaka' mérséklete a' nappaléhoz, a' honnan, a' korány és késő est, jóformán meghűvesül; betegek, érzékenyek, külföldiek leginkább érzik azt, 's e' részben nagyon kell magokra vigyázniok. A' később reggel, 's a' beköszönő estve a' helyett legalkalmasb időt nyújtanak fris még is szelíd levegőjök által a' sétálásra; ha még Juniusban és Juliusban a' séta téren a' hársfák' édes balzám illatuk is lengedez, akkor minden követelést kipótol ezen drágalátos levegő.

A' patakok, mellyek Füred' közelében folynak, gyors futással sietnek a' tóba; hosszú és széles mocsárok nincsenek. A' források' és kútak' vizei a' kívánságnak megfelelnek.

A' földalap, a' tenyészés, és állatország tulajdonságait előadtuk a' fentebbi vázlatokban; ide számlálván az épen most említett légkör' tulajdonait, erősítik azon már kimondott ítéletet, hogy Fűred' éghajlata a' legegészségesbekhez, és leggyógyítóbbakhoz tartozik. Bizonyítják azt a' környék' lakosai is, testi épségre nézve; magok az ezen égöv alá került Svábok is, erővel és tömött testtel bírnak; még inkább mutatják azt a' betegek, kiknek már az éghajlati befolyás is javulást, sőt gyógyulást hoz. — A' mellett szólnak, az életeszközök' tulajdonai is; mellyeket mindenféle nemben és fajban részint a' szomszéd falukból, részint a', gazdagon megáldott Somogy' innenső partjairól hoznak; részint pedig a' tóból szednek, például, a' becses Fogast a' rákokat 'stb. — Minden életeszközök olly szerűek, hogy nem jóságaik' hiánya miatt, hanem a' készítmód, az időbeni és mennyiségbeni rendetlenség miatt veszélyeztetik az egészséget, 's rosszabítják a' betegséget.

Az ásvány- és balaton- víz' tulajdonságainak leírása.

1. Physicai tulajdonai.

A) Az ásványforrás vizének.

A' fő tulajdonokban körülbelől megegyeznek egymással a' három kút vizei.

a) A' *főkút'* vize színtelen, tiszta és átlátszó, kevés buborékot hány fel, — az oldalfalra fenékre, csövekre, valamint mindenüvé, a' hol több időig áll, vasrozsdat rakle csekély mennyiségben; többi évi tapasztalások követhetésében állandóul ugyan azon mérsékletü: + 10° R. a' 24 óra alatt felbuzgó víz' mennyisége meg nem határozthaték ugyan még, de minden esetre igen bő az, mert némelly éjszakákon több mint ezer üveget töltenek meg belőle a' nél-

kül hogy a' kút kifogyna, ha pedig egész fenéig kiürítetik a' kút, 7 percz alatt ismét megtelik. E' szerint a' 24 óra alatt kifolyó vízmennyiséget legalább 760 akóra tehetni.

A' kútból meritett fris víz, mérsékelve pezseg, színtelen, jégtisztaságú, 's egészen átlátszó, a' szénsavas ásványvizeknek sajátságos szagát nem nagyon terjeszti, kellemes csípős, savanyú és frsító ízű, eleinte különös érczizzel bír, melly az ismételt ivásnál kevésbé éreztetik, 's ivás után tüstént büfögést okoz a' gyomorból; tulajdon nehezsége úgy van a' lepárolt víz' nehezségéhez, mint-10013: 10000 *)

Alkalmas, üveg vagy cserép edényekben jól bedugva, hűvös helyen, több hónap alatt sem sokat veszít ezen tulajdonaiból; ha tudni illik alkalmas időben, jó edényekben jól bedugva, és hűves időben vitétik hosszú útra; egy kis sárgásszürke ülepen kívül alig vehetni más változást észre; az 1834ben és 1836ban ismételve tett próbákból bebizonyúlt ez; valamint azt Crantz 1772ben, és Schuster Prof. úr is 1802ben tapasztalak.

A' rossz dugatú még hamarabb a' nyitott edényekben, 's meleg időben elvesz a' víz' tulajdon szaga és íze, 's a' nélkül hogy megzavarodnék pihelakú könnyű ülepet rak le, melly a' gyakori merítés és tartás mellett ugyan azon edényben az oldalfal' alsó részére és a' fenékre lassanként erősen odaragad, csak erős dörgöléssel válik le; megszárítva, rozsdasárga finom port képez, melly öszszehúzó csaknem ténta ízű, 's nagyobbára vasból és mészből áll.

Nagyobb melegségnek kitéve, annál jobban megzavarodik a' víz mennél inkább melegítetik.

*) A' merítő poharakon csak akkor mutatkozik fehér folt, ha ritkán esik a' merítés, 's így a' cseppeknek idő jut kiszáradásra.

+ 38° R. mellett eleinte csak gyenge pihek származnak benne, mellyek részint leülepednek, részint az edény' oldalaira rakodnak; + 45° R. mellett, majdnem tejfehérségű lesz; + 69° R. mellett, félátlátszó lesz, 's nagy ülepedés szál le melly sárgás fehér színű, ritka, könnyen fölka-varható, 's mennyiségben nem növekedő, ha a' forráspontig melegítetik is a' víz; 2 font vízből, illy módon nyertem 37½ szemer ülepet; megszá-rítva rozsdá sárga port mutat az, melly finom kré-tapor tapintatú, parázs, könnyű, ízetlen, a' fo-gak közt egyke vessé csikorgó és 0,678 nehézségű.

b) A' *második kút' vize*, kevesbé tetszős in-kább tikkadt, 's tetszőleg ásványibb íz által kü-lönbözik az elsőől; melly utóbbi tulajdonsága a' sokáig állástól 's nem merítéstől származik; a' ki-folyó víz' mennyisége jóval kisebb mint az elsőé, mert a' fenekig kiürített vize csak 6 óra után telik meg.

c) A' *harmadik*, vagy *fürdőkút' vize*, nagy buborékokkal bugyog ki főleg két helyütt, még tikkadtabb ízű, több ülepet ad, 's olly bőfolyású hogy minden szükséges fürdők' elkészítésére elég-séges.

Az említett összes tulajdonokban, mind a' há-rom kút' vize ugyan az marad, a' nap' és év' min-den szakaiban, a' gőzkör' és földteke' minden vi-szonyai mellett; csak az íze válik tsípósbbé és szú-rósbbá, a' derült nyári reggeleken és estvéken. Az odaömlő víz' mennyisége még a' legszárazabb években is megmaradt, míg a' szomszéd kútak tetemesen megapadtak, vagy ki is fogytak. A' + 10° R. mérséklet okozza azt, hogy télben a' kú-tat gőzfelleg lepi. Azon zúgás, mellyet még 40 lé-pésre is hallatszónak állítottak némeltyek, minden bizonnal költői illúsióknak tulajdoníthatik, melly-től még belföldi írók is meg hagyák magokat szé-

gyenökre csalatni, 's mellyet még 1825ben bámulattal a' hiedékeny világ' nyakába toltak. *) — Az előhordott lett dolgok következésében, nem kértelkedhetni a' Füredi víz' elszállíthatásáról, jóságának kára nélkül, mellyről olyan sokszor értekeztek; (s többnyire megtagadólag) csak az említett elővigyázat mellett kell a' töltésnek a' kútban magában megtörténni, az edényt lúgban kifőtt cserdugasszal haladék nélkül kell szorosán bedugni, 's beszurkolni; nyári időben a' szállítás csak hűsebb órákban történjék, a' víz csak jó pinczében tartassék, 's az egyszer kinyitott edény azonnal elfogyasztassék.

B) *Physicai tulajdonai a' balaton' vizének.*

A' tó' tükre, derült csendes időben leginkább kékes-fehér tiszta és átlátszó, úgy hogy némelly helyeken, még a' part mellett és a' káka között a' fenékre lehet látni; itten halnemű szaga van a' víznek, melly már a' tágas tóban nem mutatkozik; íze a' víznek felettebb gyenge ugyan, de tagadhatatlanul összehúzó; a' finom bőr ha vele mosatik, cserepes és kérges lesz, érzékenyebb részeket például a' szem' köthártyáját fájdalmasan izgatja, 's ezen izgatás gyakran gyuladást okoz, ha fürdés közben nem ollalmaztatik a' szem, de a' mit egyrésztől a' fenéken ülő, 's fürdés alatt fölhevart homok részecskéknék is tulajdoníthatni; az úszatóba hajtott lovak' körmeik hamar fölrepedeznek ha valami zsírral meg nem kenettek az előtt. Csendes időben öszeálló, piszkos fehér, iszapnemű vékony pille terül el, kivált a' part körül, melly az újjak közt sikamló 's érezhetőleg szúrós részecskéket nyújt a' tapintás alá; megszáritva fehéres-zöld anyag kerül belőle, melly szagtalan, és ízetlen, finom

*) Szepesházi und Thiele, Merkwürdigkeiten des K. U. I. S. 67.

üveg por tapintatu, 's a' tavakban föl nem olvad. — Mérséklete, különböző helyeken és különböző napszakaszokban, különféle; általában annál leebb száll, mennél távolabb áll a' víz a' partról; többnyire meglehetős állandó arányban van a' levegőhöz, melytől nyárban, csendes tisztaidőben, körülbelül déltájban — 3—4° R. különbözik, 's néha egész késő éjig a' délihez egyenlő marad; kemény főleg éjszak, és éjszakkéleti szeleknél 's esőzésnél, szembezőkőleg hirtelen alább száll, és sokkal gyorsabban, mint a' légköré; de gyakran vétetett észfe, hogy csendes tiszta időben, míg a' levegő, melegségében fogyott, a' tó egész napon át megtartá mérsékletét sőt nagyobb vala az mint a' levegőé. — 1831dik évben, midőn a' Cholera' kitérését, mérséklet' rendtelenségei, kivált a' levegőben előzék meg, gyógyhelyünkön is, a' tóvíz sokszor nagy, néha pedig nagyobb melegséget mutatott mint maga a' levegő. A' D. Adler úr' nagy pontossággal vitt jegyzéseiből látható hogy Majus hónapban már, délelőtti 10 óra tájban három napon át + 19—20° R. Juniusban 4 napon át + 22° egykor pedig + 23° R. Juliusban 2 napon + 22° R. és 27dikben + 23° R. mutatott, midőn a' levegő csaknem két fokkal állott leebb.

Hogy a' napok' és fokok' hasztalan előszámolását kikerüljük, legyen elég egy rövid áttekintését adni a' tó mérsékletének, mely a' lefolyt 2 év alatt, 10 órakor délelőtt tapasztaltaték.

1835-ik Majus havában nem ment fölebb mint + 16° R.

1835-dik Junius havában alászállott + 15½ és 21° közötti fokra.

1835-dik Julius havában csak első naponszállott 14½ óra, 's a' legközelebbi napokon 20°, 7ben pedig 21½°-ra hágott.

1835-dik Augusztus havában, ingadozott $16\frac{1}{2}^{\circ}$ -ra és 21° között, egész 31-kig midőn hirtelen $13\frac{1}{2}^{\circ}$ -ra ugrott le, és egész September 3-káig tartá meg ezen fokot, mikor aztán az észrevételek megszűntek. Egyébiránt nem kell elfelednünk, hogy az 1835-ki nyári hónapokat nagyobbára kedvetlen időjárás bélyegzé (alig 30 derült nap!) 's többnyire szél és eső nyújtának segéd kezét, tehát olly pontok, mellyek mint mondottuk, főkép uralkodnak, tavunk mérsékletén.

• 1836-dik Majus havában + 15° R.nál nem hágott föllebb.

1836-dik Junius havában + 13° és 21° között ingadozott.

1836. Julius havában + 14° és 15° R. közt állott.

1836. Augusztus havában nem esett leebb + 16° -nál, és nem hágott fölyebb + 21° R.nál.

A' tóvíz' mérséklete az idén is olly viszonyban állott a' levegőéhez, hogy 2—3 fokkal csekélyebb volt mint ez, 's azon fogyás rendszerint szelles (nem mindig hideg) és esős napokkal járt.

A' tóból merített friss, szintelen, világos és átlátszó, további állás alatt vékony pillét képez a' felszínen, mikép a' tó; csak igen hosszú tartás alatt formál halaványzöld ülepet, a' víznek zavarodása nélkül; több hónapok alatt — a' mint mondják 2—3 év alatt sem — indul forrásnak, és eléggé hűves helyen a' beletett húst és más hasonló anyagot, frissen tartja, a' mit kétségkívül inkább a' benne találató sóknak kell tulajdonítani, mint az igen kis mennyiségű szénsavnak. A' forrpontig fölmelegítve nem zavarodik meg, 's csak tökéletes elpárolgás után marad 3 font vízből 6 szemer finom szennyes fehér pornemű ülep vissza; hogy a' part mellől és a' tó közepéből merített víz között is legyen különység, a' vegybontás mellett ki fog jeleltetni. —

A' tóvidék' lakói, hogy ihatóvá tegyék a' vizet bizonyos időig a' pinczébe teszik azt.

2. Vegybontása

A) Az ásványforrás' vizének.

Crantz tón legelőször vegybontást, a' nékie Bécsbe felküldött vízzel 1772-dik évben, 's 1773-ban, bocsátá'világ elébe az eredményt. Ő a' használt ellenhatószeresek után következő alkotórészekre talált, mellyeket mi saját szavaival adunk elő:

1. Erősen pezsgó szeszre.
2. Vasanyagra, melly az előbbiben föl van olvadva.
3. Beszívó földre.
4. Sok beszívó sóra, melly kedvetlen keserű.
5. Kevés, 's alig említeni méltó sósavas sóra.“

Ezen határozatlan vegybontás annyiban érdemel említést, a' mennyiben több lényeges és később kikutatott alkotórészek is eléggé kivannak benne jejelve. Ettől csak kifejezésekben távozik-el egy egy 1780-ki névtelen orvosnak, helyszínén tett vizsgálata utáni vegybontása. Ő talált: „igen repülő, sok és pezsgó *ásványszert*; sok és igen finomul fölolvadt, vízzel vegyes beszívó *mészföldet*; *vasanyagot* melly a' pezsgó ásványszeszben ollyaténképen van fölolvadt, hogy az epét és veséutakat, 's ezeknek dugulásait föloldozza, rugalmakat pedig helyreállítja; föloldozó és hashajtó *széksót*.“

Bergmann és Winterl sok vizsgálatinak következtetésében, közölte D. Oesterreicher a' Budai hévízekekről írt munkája' függelékében, ezen ásványvíz' vegybontását, melly alkotórészeiről több világot nyújtott ugyan, mint a' fölebbi vizsgálatok, de még is nem elégite ki. Elmellőzvéen azon sokféle

levegőnemet, melyet a' vízben foglaltatni vélt, csak azt említjük az ő széles munkálati bánásmódjának előterjesztéséből, hogy ő némelly érzéktelen alkotórészekon kívül keseragot, kén- és sósavas szikagot, nem különben vasat is fődözött fel. Az Oesterreicher adatai ismételve foglaltatnak az álnevű Aratsehy munkáiban (D. Rátz Sámuel akkoron a' Budai egyetemnél oktató). *)

A' k. helytartótanács rendeléséből 1782 Fűredre kiküldött *D. Prandt*, és *Winterl* k. oktatók által 1783ban közrebocsátott tudósításban is foglaltatik, részint a' helyszínén, részint Budán tett vegybontása, mind a' három kút' vizének. Ezen adat szerint, az első vagy főkút felettébb dús *szén-savas légszeszben* — álló levegő vagy ásványszesz; — ók egy térime vízre, két térimet számítottak belőle; *mészföldből* jó sok léven vele megkötve; továbbá egy kevés *keserűsóföld* (keserag) találtak benne, egy kis nyoma a' *vasnak sósavas*, és *kénsavas keserag*, *közönséges* és *réteges gipsz*, 's végre sok *Glaubersó*. A' „*gyúlékony anyagot*“ melly a' vegybontás' végén, mint a' Fűredi víznek bélyegző alkotórésze hozatik elő, 's mellynek tulajdonítatik, izének és munkálatának nagy része, nem alaptalanul származtatjuk azon időbeli elméleti számításból; ha csak azon véleményt nem akarnók elfogadni, hogy a' kutak' akkori tisztátalan volta, a' vizsgálat alá valóban ahhoz hasonló anyagot nyujtának. A' második vagy középső kút, 's a' fürdésre használt harmadik, minőségre nézve megegyezett az elsővel vegyítékében, de mennyiségre különbözött attól, ugyanis a' második $\frac{1}{10}$, a' harmadik $\frac{3}{10}$ -el kevesebb hathatós alkotórészekkel

*) Alexander Aratsehy (Sámuel Rátz) Anmerkungen über den Fűreder Sauerbrunnen Pest 1787. 8. — Beschreibung des Fűreder Sauerbrunnens Pest 1788. 8.

bírt mint az első. — *Kitaibel'* év nélküli vizsgálata bizonytalanabb, és rövidebb, mintsem hogy megjegyzésre méltó eredmény gyanánt hozattassék elő.

Húsz évvel későbbben 1802-ben, midőn Prof. Winterl megbetegedett, a' k. helytartó tanács Prof. Schuster urat, akkoron Winterl' segédét bizá meg, egy új vegytani vizsgálattal; mellynek eredménye keveset távozik-el az 1821-ben újra tett vizsgálattól, 's ugyanazért fölöslegnek tartjuk azt különösen újra előadni. Azon vegybontás, mellyet *Petrovitsch, Csaplovics, Hartmann* 'stb. Prof. Schuster urnak tulajdonítanak, mint saját szájából hallám egyátalában nem ő tőle származik, 's meg nem fejthető előtte, miképen adhatták ki annak, főleg a' Magyarorszában élő és író két elsőbbek. *Petrovitsch* szerint im e' következő azon vegybontás, mellyet ő ismét próba alá vettnek, 's beh bizonyultnak állít:

100 köbhüvelyk vízben foglaltatik

	az 1-ső kútban	2-ban,	3-ban	
Szénsav	178—185	köbhüvelyk; kevesebb, kev.		
Gyúlólégszesz	2 $\frac{1}{2}$	„	2 $\frac{1}{2}$	keseragban dúsabb mint a' 2-dik.
Savítólégszesz	2	„	2	
Vas	1 $\frac{1}{2}$	szemer	2	
Keserag	5	„	5	
Kénsavas szikag	35	„	31	
Kénsavas keserag	3	„	1 $\frac{1}{2}$	
Sósavas keserag	4	„	3	
Kova-gipsz	1 $\frac{1}{2}$	„	1 $\frac{1}{2}$	

Ezen vegybontásra semmi megjegyzést nem szükség tenni, még kevésbbé, ha azt a' Petrovitsch értekezésében olvassuk; csak azt lehet sajnálni, hogy részlegesen a' külföld' gyógyszeri és tudománytári munkáiba is átcsúszott.

Vallyon Prof. *Liebbald* vizsgálta-e valaha a' mi ásványvizünket? nem feszegetjük; legalább nem

sikerült, valami nyomra akadni, a Hesperus folyóiratba közlött híradáson kívül.

A k. helytartótanács' megbízásából Prof Schuster úr újra vegyontás alá vette a Füredi vizet a helyszínen 1821. September és October hónapban, a k. helytartó tanács kihirdeté azt 1823-ban. Ezen pontos, háromszor ismételt vizsgálat' következtében, következő lón az eredmény mellyet én saját kéziratából híven közlök Prof. Schuster urnak.

A főivókútból egy font polgár mértékben találtak:

szénsavas mész	7,2250	} földes részek 7,5207
szénsavas keserag	0,0210	
szénsavas vasacs	0,1810	
agyagföld	0,0625	
Kovaföld	0,0312	
Sósavas keserag	2,0323	} sós részek 9,3858.
Kénsavas keserag	0,9170	
Kénsavas szikag	6,0615	
Szénsavas szikag	0,3750	

Szénsavas légszesz 37,18 köbhüvelyk.

Ugyanezen alkotórészek találtak a' második és harmadik kútban is, kevés eltéréssel.

Azon vizsgálatok, mellyek 1835. September havában és 1836. Julius Augusztus hónapjaiban Füreden' magán, majd Bécsben tetettek jól bedugott üvegű Füredi viz-ekkel, a' Prof. Schuster úr eredményétől keveset, különbözőre vezetének. Ehhez képest egy polgárfont vízben a' főkútból van:

Szabad szénsav	16,00 szemer
(vagy 38,40 köbhüvelyk)	
Szénsavas mészag	6,98 „
Szénsavas keserag	1,10 „
Szénsavas vasacs	0,32 „
Alszénsavas szikag	6,30 „

Sósavas szikag	1,08 szemer
Kovag	0,26 „
Timag	0,19 „

A' szembetűnőleg kisebb mennyiségű szabad szén-savon kívül, ezen vegybontásnál sem mutatkozik valamely lényeges különbség a' többi két kút vizei közt, és a' főkút, vize között.

A' vegybontásokat áttekintvén, mindenik olvasónak szemébe tűnheték, hogy a' lényeges alkotórészekben meglehetősen egyenlőség uralkodik; *szén-savas légszeszt, mészföldet, vasat és sziksót* mindenik mutat elő, és ha ezt a' régiek bizonytalanabb 's ollykor csudás műszavakkal tették ki, ha annyi sokféle levegő elszámolásában törték fejüket, melyeket mostan csak névvel fogva ösmérünk, és ha néhány mérő alkotórésszel többet vőnek fel, annak okát a' vegytani tudomány, akkori állapotában kell keresni; de azt nem lehet azonban elhallgatnunk, hogy a' régi számítások igen magosan állanak a' vas' mennyiségében; mind a' három utóbbi vegybontások és a' természeti bélyegek, mind a' víznek munkálata ellenkeznek azzal, 's egy általában nem foghatunk kezét azon orvosokkal és nem orvosokkal, kiknek tetszett Füredet, az érintett tekintetben *Spaa, Pyrmont* és más hasonló helyekkel egy rangba, sőt magasabbá tenni. Régenten meglehetősen, és az orvosi tudományban avatlanoknak meglehetősen illy egybehasonlítás engedni; hanem midőn gyógyszer tudósoknál mint például Hecker gyógyszer-tan könyvében 1830. Füredet aczélvíz cím alatt, Spaa-t és Pyrmont-ot a' Winterl 1782-diki vegybontásával fölhozva találjuk, *) azt csak azon egykedvű, és felületes módnak tulajdo-

*) Az olvasó az említett munkában *Tured* ne Füred nevet keressen, mert ez alatt fog akadni (Hartmann után) a' bocsáthatlanul gondatlan útasításra.

níthatni, mi szerint Magyarország' vizeiről általánosan írnak és utánírnak, minek megmutatására számtalan tanúbizonyságok nyilván szólnak.

Csak egy áttekintése is a' Spaa' és Pymont' vizei' vegybontásának, kimutatja azon hasonlítás' helytelenségét, mivel mind a' kettő (2szer-3szor) több vasat foglal magában, 's azonkívül olly alkotórészekkel bírnak, mellyek a' Fürediben épen nincsenek meg; *Spaa* például Pouhonban kénsavas hamagot villósavas meszet — és agyagot, Gerons-térebén Sauvsniérebén a' két Tonneletben, Grasbeckben és Watrorban, kovasavat és gyúlólégszeszt tart magában; *Pymont* pedig kénsavas lithiont, villósavas hamagot, kéngyulatsavas szikagot, szén-savas mangacsot kénsavas srontanyat, és súlyanyt 'stb. minden forrásiban. Épen úgy nem lehet Fűredet *Belinnel* egybehasonlítani, mint sokan főleg *Prandt* és *Winterl* tettek, ez ugyanis sokkal szegényebb vasban ($\frac{1}{20}$ szemer 1 fontban), valamint más részről olly alkotórészeket bír, mellyeknek Fűred híjával van, p. o. szénsavas lithion Strontany, Mangacs 'stb.

Ha ezen mi ásványvizünk' természeti vegyületi tulajdonait, összevetjük, 's a' tulajdon erejére is figyelmezzünk, nem igen fogunk hibázni, ha azt az égvénysós gyengébb vasas vizekhez számítjuk, 's ezen tekintetben Sléziai *Alt* vizéhez, vagy az *Eger* melletti Lajos kutjához lehet hasonlítani (a' *Ferenczkútban*, 's a' hideg főrásban sok idegen részek vannak, mellyek a' Fűredi ásvány vízben épen nem talátnak). A' többi hasonnemű égvénysós ásványvizekben nem csak több és arányban eltávozó álló vagy repülő alkotórészek vannak, hanem még *kénsavas mész* (gipsz) is, és lényegesen különböznek a' Fűredi vizektől. *Selter*, mellyet hozzá hasonlónak találtak némelleyek, jóval nagyobb mélységű (+ 14° R.) igen sok sósavas szikagot

kagot ($16\frac{1}{4}$ szemert 1 fontban) bír, igen kevés kén-savas szikagot ($\frac{1}{2}$ szemernél valamivel többet) és csak $15\frac{1}{2}$ köb hüvelyk szénsavas légszeszt miáltal már magában eléggé különbözik attól, ha a' vastartalomban nem lenne is nagy különség ($\frac{1}{9}$ szemer) 's méltó joggal lehet az égvény-sósavas vizek' rendébe helyezni.

A' kénsavas mész' hiányán kívül bélyegezi még a' Füredi vizet, főleg a' főkutát, a' szabad szénsavnak nagy mennyisége (szénsavas légszesz) miáltal sok rokonit fölülmulja ugyan de nem mindnyáját, — mint Oesterreicher, Prandt és Winterl, 's utánok sokan mások vélekedtek; — még a' külföldre sem kell menni, ha szénsavban szembetűnőleg gazdagabb vizeket akarunk találni; ilyenek p. o. Magyarorszában *Bártfa, Suliguli, Szliács, Ó Zólyom, Baczuch, Buziás, Klokocs, Felső-Micsina, Pótsfalva, Tellgárt, Tiszólcz* 'stb. Horvátországban: *Lazina*, Erdélyben: *Dombhát* (46,08) *Száldobos* (58,06) *Paján* (44,80) *Arapatak* (41,60) *Bodók* (44,80) *Jakabfalva* (48,60) *Borszék* (56,27 köbh.) 'stb. Ide járul még hogy a' megjegyzett vizek erősebben megkötve tartják szénsavaikat mint a' Füredi. A' nagyobb mennyiség, szénsavas sókból, és kénsavas szikagból szintugy saját vegyítéseiket bélyegezi, 's lényeges különböztetési pontot nyújt, más hasonló kútfőkre nézve, különösen áll ez a' Füred melléki savanyú vizekről p. Kis-Eörsi, Kékkuti vizekről 'stb. Amabban *Stamborszky* megyebeli főorvos szóbeli közlése után kitünőleg sósavas szikag (10 szemer 1 fontban) foglalkozik, emebben sósavas (3 szemer) és kénsavas keserag (5 szemer) 's igen kevés szikany.

B) A' *Balatonvíz*' vegybontása.

Kitaibél, valamint a' Füredi savanyú vizen úgy a' Balaton taván is csak könnyeden esik át;
Tud. Gyűjt. VII. Köt. 1837. 4

ennek a' vize, előadása szerint az elpárolgás alatt lassankint barna-sárga föleresztett ó borhoz hasonló színt vett föl, aztán igen kevés fehéres földet eresztett le, sós-lúg ízű lett, a' sárga papírt elég sebesen megfesté barnaveresre, a' vereset pedig kékre.

Schuster Prof. úr a' Balaton tavát, föleresztett savanyúvíznek tartja, melly nyilatkozás, mind ásványtani nézeteken, mind a' víz vegybontásán alapszik, 's az 1835-ben és 1836-ban újont tett vizsgálatok következtében bebizonyult. A' part mellől merített víz, vizsgálatimnál több álló részeket mutat, 's alig valami nyomát a' szénsavnak, még a' Tihanyi átjárásnál, 's a' Boglárd és S. Abraham közti tó közepéből merített víz kevesebb álló részeket is aránylag több szénsavas gőzszeszt tüntete-ki. Csak ez vettetek mennyiségi vegybontás alá, mikoron is, 2 polgárfontban találtaték.

Szabad szénsav 0,44196 szemer
(vagy 1,06 köbhüv.)

Szénsavas mészag	0,47	„
Szénsavas vasacs	0,01	„
Kénsavas szikag	0,49	„
Sósavas szikag	0,02	„
Szénsavas keseragnak	csak nyoma	
Timag	0,09	„
Növény és állatanyag	0,54	„

(A' történeti és gyógyerői pontok' folytatása következik.)

2.

A' Lovasság használatáról a' háborúban.

A' Lovasság minden időben nagy szerepet játszott a' hadi történetekben, 's csak nem általános fegyverzet vala a' megtámadásra; de résszerint a' különböző kaptolatok 's tartományok tulajdonsági 's változásihoz képest, résszerint a' hadvezér változott kinézetèi 's alaptételeihez képest, mellyeket a' haditudomány tett szükségessékké, ó is különféle változásokon ment keresztül. Most több, majd ismét kevesebb számra szorítottatott; egész figyelem fordítottatott reá: millyen szabások szerént lehessen közte, és a' tábor más részei között az arányosságot alapítani? Egyik hadvezér határtalan bizodal-mát helyezettette benne; a' másik ismét törekedett anának tekintetét kissebbíteni. Kétségkívül legnevezetesebb időpont az ó történeteiben is a' por *) fölhalálása. Ennek fölhalálása előtt, kirekesztőleg a' Lovasság volt eszköz minden katonai nagy vállalatokban, innen kedvencz fegyverzete – Lieblingswaffe — minden hódítónak; minthogy ók, számos lovagjaik által hirtelen 's elhatározólag hajthaták végre szándékaikat. Ez az oka annak, miért szaporították a' Romaiak lovasságaikat azon arányban, a' mellyben nevedett hódítóvágyjok és gazdagságjok. Ugyan ez okozta az európai Nemzeteknél, hogy a' Nemes és Lovagrend átaljában magának tulajdonította

*) Pulver, átaljában annyi mint por, de ha mások tehetik, miért ne más kirekesztőleg a' pornak ezen különbözött nemére? Ha egyéb nem, nekem elegendő ok ezt ten-nem az, hogy a' régi 's új oskola között harapódzó ízetlenkedést csillapítsam, a' puskapor és lőpor tekintetéből.

a' táborokban azon elsőbbséget, mellyen a' győzelem nyerés alapúlt.

A' por föltalálása, melly egészen más kapcsolatokat 's kiszámításokat hozott a' haditudományba, 's természetesen mint egy új élet kezdődést okozta abban; szükségképpen megváltoztatta a' lovasság viszonyját — Beziehung — is, a' tábornak egyéb fegyverzeteihez. A' gyalogság ekkor új és csak nem kiszámíthatatlan védezközt nyere; 's minél inkább kiképződött, az ágyúzóság, annál inkább nevededett az újabb fegyverzetek betse 's azoknak haszonra fordítása. Ekkor a' Lovasságnak, nem csak akkor kelle félni ellenségétől, midőn azt beérte; hanem a' tulajdon veszedelem, inkább azon pillanatban feküdt rajta, mellyben azt még be nem érte. Most a' védelem, nem a' szokott fegyverek hatóságában álla, hanem különösen abban alapúlt, hogy az ellenségnek minél megszibbról lehessen ártani, 's így annak tiszeteletet — respect — parancsolni magunk eránt.

Mind ezen változások azonban nem akadályozhatták, hogy a' lovasság, tulajdonképpen fegyverzet maradjon a' megtámadásra; csak végrehajtása — taktika — kényszerült változást szenvedni, minthogy most új tárgyai keletkeztek, 's az ő kötelessége azon arányban leve mind inkább sarkalatosbbá, minél nehezebbé leve annak teljesítése. Megszűnt ugyan a' Lovasságban helyzett pusztá testi erő 's leventáskodás; de csak azért, hogy ezeket jobban kiszámított rendszer szerént kellessék használni. A' Lovasság vezérei kényszerültek újabb kiszámítások által egyenmértéket — die Waage — tartani ama' nagy ellentállásnak, melly az új fegyverzetekben alapúlt. Ezen kényszerülés által leve ő maga is mind inkább szerzett rendes sereggé, melly a' hajdan olly egyszerű végrehajtást, az újabb hadi szükségekhez alkalmaztatta. Nagyon messzire

elvinne itten arányozatomtól, melly a' tömött rövidség, ha tovább akarnék mulatozni a' Lovasság történeteinel, egyedül ebbe szorítom a' Lovasságróli előadásomat: Millyen állapotban álljon ez ma; és főképp mennyi része légyen a' hadfolytatásban. Mai létegetésének rövid általtekintése, egyenesen fog bennünket annak használatára, és e' körül, 's alaptételek esméretére vezérteni.

Minden európai hatalmasságnak van könnyű 's nehéz lovassága. A' könnyű, már fegyverzete 's öltözete által arra alkalmazva, különösen a' kis háborúk végrehajtására van szánva. Valami csak a' kis háború körébe vág, mind az a' könnyű lovasság rendeletében vagon; ilyenek: az Előőri szolgálatok, elől 's hátul védetek, csendőrség, szagúldozás, megrohanás.

Azon szabások, mellyek szerint viselni kellek magát illyes esetekben, és a' mellyek napról napra tökéletesbbülve szaporodnak a' tapasztalások szerint, ezen szabások határozzák mondom a' könnyű lovasság végrehajtásait. Ezekből csak az világosúl; hogy neki a' könnyű lovasságnak változtatva most elszórt, majd ismét zárt vagy öszvekapcsolt rendben kellek vívnia. Főrendelete neki mint előőrségi seregnek, a' tábor bátorságáért vigyáznia; mint elővédetnek útat készítenie, az ellenséget fölkeresnie, és annak arányozatait fölfödöznie; — majd mind hátvédet, ő kénytelenül a' fő-seregnek időt nyerni, magát rendelnie v gy összeszednie, az ellenséget élénk előnyomulásában tartóztatni vagy legalább lépéseit, hátráltatnia. Az ő kötelessége szagúldó seregekbe oszlatva, az ellenség öszveköttetését megszagatni, annak sebes küldötteit — Couriere — szállítványjait — Transporte — élelemre szolgálóit — Lebensmittel — elfogdosni; figyelmét megosztani, és a' mi fő figyeletünk-ről elfordítani; őt tétetésekkel 's tettett mozdu-

latokkal, hibás lépésekre bírni. Az ő kötelessége hirtelen nyakántermésével az ellenséget megrohanni, készségéből — Fassung — kiütni, 's az ő még hirtelenebb eltűntével, magát annak ellen munkálatai elől félrevonni. Mindezek mellett még is hatásának kelletik lennie, mind annyiszor valamennyiszer csak kívánni fogja az alkalom, nagyobb csapatokban munkálni, 's zárt rendben a' viadal elhatározó szolgálatait teljesíteni.

A' nehéz lovasság, egyedül arra van rendelve, hogy zárt rendben, rohanatot — Choe — tegyen; ezen rendeltetéséhez van alkalmazva fegyverzete 's lovas eszköze, Ő nagy osztályzatokban teszi munkálatait, ő képzi a' táborokban a' védse-
reget, és a' legsúlyosb pillanatokban az ő kötelessége támadati ereje 's bátorságosítása által a' győzedelmet elhatározni. Az ő végrehajtása — taktika főképp a' pillanat helyes fölvetelésében, 's annak alkalmazásában fekszik, hogy a' fölütő — überwiegend — erő éppen az elhatározó pontra essék.

Kétféle e' szerint a' lovasság használata; melyek közül mindegyiknek különös tulajdonságai vannak, és megkülönbözött alaptételeken nyúgosznak; de méltán megkívánhatjuk minden lovag tisztától, hogy egyikben se légyen idegen, akár melly fegyverzethez tartozzék különben. A' Lovasságnak mind két neme egyenlő fontosságú; egyike lenne a' haszontalan foglalatoskodásoknak annak meghatározásába bocsátkozni: mellyiknek van több érdeme a' másik fölött. Nem lehet pedig csak annál veszedelmesbbet is gondolni mint a' fegyverzetek fölötti vetélkedés egymás között. Törekedjék minden sereg az egész munkálatában együtt dolgozni; ott mutassa ki hatásának tulajdon bélyegzetét, ott esmértesse azt ki, ott igyekezzék annak becsét föntartani erre képezze ki magát. Egyúvé

foglalva fogjuk tehát mind két fegyverzet tulajdon bélyegzeteinek főtételeit közelebbről szemlélni.

A' könnyű lovasság eleme — elementum — a' kis háború; ezért az ő hatásának következése, különféle föltétek alá vagyon vettelve. — Szolgálatra gyakorlott seregeket kíván; tisztjei ügyesek, fáradhatatlanok és minden tekintetben megkülönböztetettek; a' hadban tapasztaltak, munkások, magokat föltalálók és akármely esetben okos vezérletre elhatározottak légyenek. Kötelessége gyakran olly súlyos, hogy az egész erőt kitartani egyetlen egy csapattal kénytelen, úgy pedig, hogy a' dolgon legkissebbet se tágítson. Az esztendőnek zordon részében, tartós rosz időben, folyvást hosszasan tartó visszavonulásokban, hol a' szokott terhekkel igen gyakran párosulnak a' szükség és az éhség, csuda volna-e illy környülmények között a' legjobb seregeknek is kedveket veszteniek? Pedig mind ezek mellett szoros kötelessége a' mindenkori vigyázat, szüntelen mozgás, fáradhatatlan munkásság, bár melly hosszasan tartó, 's súlyos légyen is az. Mi következik ezekből? Szükségesképpen az; hogy az illy seregeknek tisztjeik erős, bátor férfiak legyenek; 's különösen bírjanak azon ajándékkal, hogy alattvalóikkal hatásosan bánni tudjanak, azokat tanítsák meg terheiket jókedvvel viselni, tulajdon példaadásokkal és buzdító beszédeikkel éleszteni. Maga iránt bizodalmat támasztani, első kötelessége azon tisztnek, a' ki alattvalóira hatni kíván. Szinte képzelhetetlen, milly elevenítő, új bátorságot öntő légyen a' legveszélyesebb pillanatokban a' katonára az ő általa tisztelt, 's szeretett fejének egyetlen egy szava. Álljon tehát itt mint tulajdon helyen ezen fontos oktatás: a' könnyű lovasságnál igen sok függ attól, hogy a' tiszt a' reá hallgató legénység erköl-

csiségére, 's lelkére tudjon hatni. Mi által mehet erre különösen megemlíjük azt is, u. m.

1. Esmérje ki mindegyiket személyesen; törekedjék mindegyikben fölébresztteni a' katonai szoros kötelesség teljesítést, és becsületérzést.

2. Legyen fáradhatatlan rólok gondoskodni, 's velek foglalatoskodni. Az olyan tiszt, a' ki a' jó napokban aggódik osztályzatának szükségeit pótolni, betegeit, sebesültjeit ápolja: az olyan tiszt mondom bátran számolhat osztályzatára a' legvégszesebb pillanatokban is.

3. Tartson szoros rendet 's fenyítéket. A' független és rendetlenség meggyalázzák a' katonát, megszaggatnak minden köteleket, sőt semmivé teszik magát a' vitézséget. Az ellenség földén kétszerezett legyen ebben a' szorosság; a' pillanatnyi elsőbbségek 's győzelmek szunnyadozásba ne ejtsék ezt; a' rendetlen, kicsapongó sereg megszűnik reátámaszkodható — verlässig — lenni.

4. Semmi se legyen csekélység a' könnyű lovasság tisztje előtt, seregét ütközeti karban tartani; innen, mind az ember, mind a' ló főfigyelmét foglalatoskodtassa. Mindegyik legényjének fegyverre jó állapotban legyen; lovon patkó ne hibázzék; a' melly lovas seregnél az illyesek csekélységek, 's mint mellelleges dolgok tekintetnek, az nem szolgálatra való.

Megkivánja továbbá a' könnyű lovas szolgálat hogy a' tisztben egyesülve legyenek az ügyesség, bátorság, lélekjelenléte, magameggondolás — Besonnenheit — cselvetésre készség — Verschlagenheit, — Ezek egyebütt, talám csak a' főkormányzóban kívántatnak meg; de a' könnyű lovasságnál, minden egyes tisztben elkerülhetetlen tulajdonságok. Tudjuk ugyan is mindnyáján, milyen könnyen jó a' könnyű lovasság vezérlője előőrzötön, fáradtságos és sarkalatos csendőrködés mesz-

szire kiterjedő, vagy rejtett szagúdozás, veszélyes hátrkődés 's t. eff. közben galyibákba. A' könnyű lovasság tisztjében soha sem elegendő egy különös katonai jó tulajdonság; többeknek kell benne egyesülve lenniük. Most csalfán 's lappangva kell neki kevés legénységével az ellenség helyzeiteit kikémleni. Itt egyik kétes esetben ön maga föláladozásával kelletik rendületlen bátorsággal ellene állani az előre nyomakodó ellenségnek: majd amott, maga meggondolva vonul félre, kerülve minden viadalba keveredést; egyedül védőleg munkálva; majd ismét hirtelen, mint a' gyakorlott sólyom, ha észre veszi az ellenségnek változott fekvését, röpül azt hasznára fordítani, alapos bátorsággal és szint' olly gyorsasággal megy által a' támadólagi munkálatra, teljes erejével kezdve ahhoz. Illy sok oldalú egy könnyű lovasság tisztjének hatóssága. Még ezek pedig nem meritik ki minden tulajdonságait; szoros katonai körén kívül is kelletik neki gyakran foglalatoskodnia. Senki nem jó t. i. hamarább, kivált az ellenség földén az Előjárósággal és a' lakosokkal érintésbe, mint a' könnyű lovasság tisztje. Illyen esetben; új minémúségeket kelletik neki magából kifejtenie; ki kell tanulnia a' lakosok tulajdonságait, azokra hatni szükség neki mint száguldó csapat vezérlője, ma kétszerezett számot mutogatni embereivel, majd holnap mindent leggondosabban rejteni — egy tartományban használnia kell a' lakosok jó hajlandóságát; a' másokban igyekeznie kell a' nép rosz gondolkodását árthatatlanná tenni — módot kell neki benne találni; mikép tarthassa föl osztályzatát élelem és takarmánnyali ellátás nélkül több napokig még azon esetben is, ha tulajdon táborától egészen külön szakasztatott. Kémlelőket, híradókat, jelentéseket szerezni tudjon: tudja megitélni a' tartomány segéd forrásait, és azokról biztos tudósokat tegyen 's t. eff.

Illy szemlékezések közben, vallyon nem önként ötlük-e eszünkbe eme' meggyőződés: mennyi kívántatik ahhoz, illy nagy kívánatoknak eleget tenni? Mondánk ugyan is, nem elegendő a' könnyű lovasságnál, hogy csak a' kormányozó fő legyen fölruházott mind ezen tulajdonságokkal, 's a' többeket, csak mint vak eszközöket, igazgassa: mert, ezen fegyverzetnek akármelly rangú tiszte jöhet olly fekvésbe, mellyben illy minéműségeket magától kifejtteni kényszerül.

Lássuk tehát mikép szerezheti ezt meg magának akárki is.

1. Semmit se kiméljen megszerezni a' maga meggondolását, hidegvérűséget, lélekjelenlétét; de ezeket felületesen megszerezni még nem elegendő, gyakorolja magát ezeknek tökéletesbitésében. Talám lehetetlenségek ezek? óh nem; sokra mehet az ember némellyekre nézve, állhatatos akarat, tartós erőlködéssel; némellyek pedig majd önkényt, magoktól fognak jóni. Sándor, a' világ történeteiben nagy nevet érdemlett Sándor, kevés alvással elégedés végett vasgolyóbist véve kezébe ágya elejébe pedig réz medenczét tétete; 's így elszenderülve ha kiejté kezéből a' golyóbist, az a' medenczében hömpölyögve, zörgésével tevé ébrenté az iparkodót.

2. Rendeltetésébe — Fach — szünetnélkül igyekezzék magát betanúlni. Ne elégelje p. o. ha jó vagdalkózdzó, jó lovas 's t. eff. hanem iparkodjék minden kívánatban jóvá, tökéletessé lenni; béke idején, egy napnak sem kellene lenyúgodnia, mellyben illy nagy, rendeltetéséhez képest ne tökéletesebbül vala. Min kezdje még is a' maga kiképzését? Menjen ki a' szabad mezőre; tanulja — studire — a' hely színét minden tulajdonságaiban és különbségeiben; 's a' mint azok figyelmébe ötlenek, képzeljen magának helyzeteket; tegyen maga elejébe

kérdéseket: mi tévő lennél ilyen, vagy amolyan fekvésbe jöve, ennyi meg amannyi akadályok ellen? Olvassa, de haszonnal olvassa ám, a' hadi-történeteket; ne csak a' holt, magokban haszontalan szabásokat fogja föl; hanem férködzék-be azoknak mélységeikbe, és a' nagy példázatok nyomain, tegye magát mintegy részesévé, akármelly évi hadi történetnek.

3. Képzelményjei kiviteléhez tegye elégségekkel parancsolatai függő seregeit. Nevelje ezeket tulajdonaivá; a' maga hadi tetteinek eszközeivé; készké, ügyesekké minden hadi gyakorlatban, mellyeket csak kívánhat a' könnyű lovas szolgálat. Különös figyelmét fordítsa al-tisztjei képzésére, valamint azon embereére is, kik szemei előtt mint különös kijelöltek villannak meg. Tagadhatatlan ugyan is az, hogy minden alárendelt — subalternus — könnyű lovassági tisztnek szüksége legyen alkalmas személyre, kit akár csendörkődni, akár más sarkalatos szolgálatra küldeni bátorkodjék; hol az, magára hagyatva őt reményjében, várakozásában megne csalja.

Talám eddig is sokat mondottunk mára a' könnyű lovasság használatosságára nézvest a' háborúban, pedig még ezekkel véget nem vethetünk fontosságát előterjeszteni. A' hadvezér dolga őt úgy osztani fel, úgy támogatni, 's munkálataihoz képest minden segéd eszközökkel úgy ellátni, hogy minden rendeleteinek eleget tehessen. A' könnyű lovasság nagy osztályzatainak vezérlői mellyek tábor előőrei, könnyű csapatok, elővédek 's t. eff. nevezetek alatt szoktak előfordúlni, a' legsarkalatosb hivatalokat viselik a' háborúban. Az ő kötelességek azon különös ügyességgel bírni a' sok elkülönözött 's kissébb haditesteket, mellyekre szükséges szakadoznia a' kis háborúban, úgy alkalmazni, hogy azoknak mindegyike sarkalatos pontot

foglaljon, vagy legalább minden illyest ór szemmel tartson, 's mind e' mellett még is, ha a' szükség úgy kívánja, tekintetet érdemlő egész hadi testté tudjon válni hirtelenséggel. Az ő kötelessége, a' nagy egész előtt, előőrségi szolgálatot tenni; az ő kötelessége az egész tábor szemének lenni, tulajdon vigyázata által, mert ki vigyáz ő reá, a' ki mindenért felelni tartozik? ön csapatait verhűdésben — in Athem — tartani, 's magát különösen a' benne bizakodhatás, és jelentéseinek alaposága hitelességében fenntartani. Ő az ellenséget soha sem veszejtheti el szemei elől, annak minden mozdulataira köteles vigyázni; azt, az ellenséget, mint az árnyék a' testet, minden lépten követni, és a' tábor vezérért, azon öszveségek tudásában folyvást megtartani, valamik csak történnek. Egyetlen egy hamis jelentés, melly az ellenségnek sarkalatos mozdulatáról csak félórával késett, a' legnagyobb veszélyre teheti ki az egész tábor; gyakran akadályoztathatja a' győzedelmet, gyakran érlelheti a' veszteség következtetését.

Ha üzöben vannak seregeink, akkor a' könnyű lovasság vezérlőjének birni kell ama talentommal, melly a' széljel szórt csapatokat tudja egybegyűjteni, és az elhatározó pontra irányozóvá tenni. Ne tágítson az ellenség sarkában lenni, azt hova tovább fásasztani 's reáhajtani, de vigyázzon magára, magát hannis fordulatokkal — maneuvers — félre csábítani engedni. Fontolja meg vallyon nem pusztá tettetése az ellenségnek ellentállása; valyon igazán erőbe tette-é az magát? Ezt pedig sebes általtekinetettel határozza el, és ha az első eset forog fenn, akkor el ne tántorúljon, hajtson rajta keresztül; ha pedig a' második eset adja magát elő, akkor semmit se tegyen koczkára, bizonytalan kimenetelben bizakodva. Igen gyakorta kerül elő azon eset is, mellyben a' kényelmesség,

vagy az igen is dölyfös elhittség üzéseközben, legdicsőbb gyümölcseitől fosztja a' győzedelmet. Az érintettem hibázatok következtetésében öszveszedi magát az ellenség, rendbe áll, és újra kezd létért vívni; 's történhet, hogy kétségbe esve győzedelmesen. Teljes üzés nélkül annyi a' nyert győzedelem, mint semmi; üzés közben emlékezzék meg a' könnyű lovasság a' Nagy Fridrik mondásáról: „A' háborúban addig semmi sincs téve, míg valami tenni való van hátra.“

A' hátvédetnél kormányozó könnyű lovasság tisztjének bírni kell ama' nagy tudománnyal, melly szeréat használni tudja a' hely színét, és minden talpalatnyi helyet drágán adjon el az ellenségnek. Úgy igyekezzék csapatait osztani, hogy az övéinek kissebb számával, nagyobbbat vonjon az ellenségéből viadalra 's ezt kényszerítse szándékai fölfödésére. Okosan föllállított tartalékja legyen készen, melly az elválasztó pillanatban az egyenmértéket vissza tudja állítani a' viadalban. Mindent elkövessen az ellenség előnyomulásakor, hogy az övéinek főseregei elegendő időt nyerhessenek helyes rendbe állani. A' háborúban időt nyerni, megbecsülhetetlen; gyakran egy órától függ az egész tábor boldogsága. Végezetre, az illy seregek vezére ne nyugodjék ütközet, üzések, egy szóval semmi, bármilly erőltetett 's fárasztó haditett után; és a' kényelmesség kecsegtetéseinek soha se adjon hitet. Ő alig vergődjék helyre, munkásság elevenítse azonnal seregeit; és tegyen meg mindent, valamit csak kíván a' tábor bátorságítása.

Tagadhatatlan ezek szerént, hogy a' könnyű lovasság, ha bír mind ezen tulajdonságokkal; ha el van látva olly tisztekkal, a' millyeneket följebb rajzoltam; és ha lángeszű — genial — hátós, magokat meggondoló 's még is bátor kormánylók vezérlik, a' táborban legszükségesebb szolgálatokat tel-

jesíti. Ekkor megbecsülhetetlen eszköze a' hadvezérnek, a' ki ennek gyors ügyességét reátámaszkodhatosságát, és cselvetéseit hasznára fordítva, a' győzelem nyeresre utat készít, vagy pedig a' szerencsétlen történetek rossz következéseit kevessebbíti.

Menjünk most által a' nehéz lovasság szemléletére. A' nehéz lovasság eleme, a' zárt sorokkali támadás. Végrehajtó munkálata — taktik tehát abból áll, hogy az elhatározó pontra, bírós b — überlegen — erővel dolgozzék. E' szabás, legsarkalatosb a' hadi tudományban, a' legjelesb hadvezérek tapasztalásaiknak küleményje — Ergebniss — ennek alkalmazása szerzette minden időben, a' nagy győzelmeket; e' szabáson alapúl a' tartalék seregek szükségessége, 's így e' tulajdonkép kulcsa a' nehéz lovasság alkalmazásának. Az ütközetek nehéz tudománya, a' tartalék seregeknek éppen jókori viadalra vitelében áll. Az olyan hadvezérnek a' ki az ütközet napján lovasságát széljelszagatja, széljel szórja; szorongva mindenúvé akar befőle valamit tenni; egy pontról elszóllítja, hogy majd másutt ismét részenként használja, utoljára egy ponton sem leend valami nyomósat tehető ereje. — Lovasságát részenként fogja fölkonczoltatni, vagy legalább úgy kifárasztja, hogy végre kénytelenül ez az ellenség alá esni; a' ki lovassága erejével az elhatározó pontra tartalékban gazdálkodott, és csak akkor 's ott alkalmazza azt, mikor és a' hol ér = gilt — Fő Herczeg Károly mondá: „az az Ezredes, a' kire a' Fővezér, ütközet napján a' lovasságot bízza, tömeget — Masse — soha meg ne ossza, hogy annak töredékeivel valahol aránytalan segélltet tégyén. Az elhatározó pillanatra úgy kimélje azt, mint becses jószágot.“ Megkivántatik azonban, hogy a' fővezér is e' sarkalatos szabást, a' lovasság alkalmazását, egész nagyságában tudja használni, 's ő is szorongó ki-

csinységekkel, egy oldalasti képzelgésekkel attól magát félre vonatni ne engedje. Ezen szabás szoros megtartásának következése valának, hogy a' Francziák sokkal alparibb lovagjaikkal gyakran elsőbbséget nyertek a' mi jeleseinken. Mi többnyire széljel szaggattuk lovasságunkat; századjaink — escadrons — voltak ugyan mindenütt; de nagy lovag tömegeink sehol sem; 's így, midőn a' mindennivé osztott seregeink egyenként, bármilly dicső tettek által elgyengültek a' Francia lovagok tömege eszközlé a' napi elhatározást. Ezért mondá Fő Herczeg Károly előbb felhoztam szavainak következésében: „Az Austriai Ezredesek ritkán követék a' szabást; a' lovasság minden nyílt helyeken minden téreken, a' gyalogság közé osztatott; ez elveszté állóságát — hypostasis — ama pedig semmi ütközetet sem határoza-el.“

Látjuk, millyen elhatározó a' nehéz lovasság, az ütközetekre nézve; támadólagi viadalokban, bátorságosítja a' győzedelmet; védőlegiekben pedig mint utolsó fő pont áll meg akkor is, midőn már minden engedett az ellenség előnyomulásának. Egyébaránt azt talám említenem sem szükség, hogy a' nehéz lovasság gyakran csak része a' tartalék seregeknek; hogy ezek, a' lovasságok kívül, a' gyalogság közül is kiszemelt, vagy szemenszedett osztályokból állanak, millyenek a' tűzszórók — Grenadier *) — őrseregek, válogattak — Eliten, — köztudomány. E' tartalék seregekre, nem lehet elég figyelmet fordítanunk; ha illő szorgalommal tanuljuk a' hadi történeteket, fölfogjuk találni, hogy

*) Látni innen, hogy rohanéz rosszúl választott kitétel Grenadier helyett. A' jó vitéz bizony megrohanni is tudja ellenségét, de a' megrohanása nem teszi főérdemét. Tűzgömb — Granat — szórás vala ez osztály fő kötelessége, melly ma ércztorkokra bízva is a' kötelesség, rajtok maradt a' nevezet.

mind hajdan, mind ma, az ütközetek elválta a tartalék seregeken alapúlt. Talám egy két említés nem léssen fölösleges bizonyításúl. A' hajdaniak között lássuk Caesárt a' Pharsali ütközetben hat Cohors *) — ot, mint tartalékot, a' jobb szárnyon fölállítani, mellyek midőn a' két tábor egymást arczon megtámadja, Pompejus balszárnya ellen nyomakodnak, és az ütközetet elhatározzák. — Scipio Zama-nál megveri a' már győztös Hannibált; mert ezt tartalékjával környúl szárnyalja, a' mint ez a' Rómaiak előseregeinek úzésében foglalatoskodik. — A' 22 esztendő Condé 1643. Rocroy-nál azzal dönti el az ütközetet, hogy lovasságával merész támadatot tétet. Roszbachnál a' győzedelem egyedül azzal leye nyért, hogy Seidlitz az egész porosz lovassággal mereszkedett ellenfelére hajtani. — Würtzburgnál, 1796. 24 meljvasas lovagszázad — Küirassiere Escadrons — Wartensleben ezredes vezérlete alatt a' Májntz folyón által kelve megnyeré az ütközetet, Bonneau-nál széljel ütve a' Francziákat. Marengonal meg vala nyerve az Austriaiak által az ütközet; hanem Desaix azon pillanatban jelenik meg tartalékjával, és a' napi szerencsés kiemenetel a' Francziák részére hajlik. Lipsziánál 1813. Octob. 16-dikán Gróf. Nostitz meljvasasokból álló tartalékjával ragadja ki a' már nagyon is előre nyomakodott Francziák kezéből a' győzedelmet.

*) Cohors, Páriz Pápainál sereg, melly határozatlan nevezet mint a' mai Compagnie, Bataillon, sőt maga a' Regiment — is. Cohors elejénte rendszerént hatszáz gyalogból állott; a' Cohors részei 3 Manipulus, mindegyik 200 legényt foglalva, vagy 6 Centuria, mindegyikke százfőt számálva. Mondánk: rendszerént; mert Cohors Praetoria, Augustus alatt már 10 ezer emberből álla. Még a' Cohors millenaria sem felelt meg nevezetének; mert Vegetius bizonyítása szerint ez is 1105 gyalogból, és 132 panczélos lovagból álla.

Olly nagy erkölcsi erő fekszik a' megtámadásban, hátha az még reménytelen? — hogy annak szerencsés kimenetele már félig megvaygon nyerve hihetőleg. Tegyük ide még azt is a' viadal már több órák alatt folyik kétséges kimenettel, a' seregek lankadtak, vagy pedig olyanok, a' kik már kezekben vélik lenni a' győzödelmet: ezekre a' reménytelen megtámadtatás csak nem ellene állhatatlan: Ha a' Waterlói ütközetben, Prouchy ezredes Tielemann ezredes által félre nem engedi magát vonatni, egyenesen az ágyúk dörgése alatt érkezik meg, éppen azon pillanatban, mellyben már mind két félseregei lankadtak 's már már nyerett az ütközet, mint majd csak nem minden egyéb fényes és elhatározó ütközetei Napoleonnak. Rogniat ezredes, egyike e' lelkes hadvezér ítélőinek, igen alaposan mondá: „Győzödelmeinek títka egyedül abban fekszik, hogy ellenfelét egész arczon foglalatoskodtatá, azon közben tartalékjával valamelly elhatározó pontot támadá meg.“

Abból a' mit a' nehéz lovasság alkalmazásáról mondánk, látjuk, hogy az egyes tisztnek itt kevesebb magábanlétség = Selbtsändigkeit — tulajdonítottatik, mintsem a' könnyű lovasságnál. Itt az alkalmazás földolga, a' pillanat megválasztásában fekszik, mellyet meghatározni a' hadvezértől függ.

A' viadalban, egy percnyi idő elhatároz; ezt használni, az értelmes, magát elhatározott vezérlő dolga. Egy ilyen illó a' nehéz lovasság elejébe; de azért egy magános tiszt se felejtse el minden pillanatot használni, a' mennyiben rajta áll győzödelmet eszközteni. Ezt teheti, ha osztályzata erős bizodalmat önt maga iránt, 's annak lelkesülését emelni tudja; továbbá ha az elhatározó pillanatban tulajdon személyisége által tud a' legénységre hatni, 's főkép minden rendetlenséget, a' seregnek minden meg szakadozását távoztatni törekeszik. Igen

Tud. Gyűjt. VII. Köt. 1837. 5

sarkalatos igazság az, hogy egy lovagsereg, soha sem gyengébb, mint megtámadás után. Itt feszítse meg tehát a' tisztt minden erejét a' csak nem elkerülhetetlen zavarodást előre elhárítani, melly gyakran némelly egyesek tüzeskedése, a' zsákmánylásra törekedés, a' nyert lovakkal félre menetel 's t. eff. által még inkább nevededik. Itt első kötelessége a' tisztnek, seregét minél előbb összevgyűjteni. Egy szerencsés rohanat = choc — után se engedjen az ember az ellenségnek időt, magát meggondolni, különben hirtelen megváltoztatja a' fekvést, 's akkor csak egy lépés hibázik magunk megfutamedésához.

Örökre fő alap marad a' lovasság alkalmaztában annak fordulati ügyessége. Ezt nyomjuk mélyen elménkbe; az legyen a' mi békességi foglalatosságunk, e' nagy tulajdonságot megszerzenünk. Mire megy akárki is valamelly lomha tömeggel — olly tisztekkel, kik félénk szorongásba esnek, 's helyeket rosszul foglalják; itt a' legjelesb vezérlése megy semmire; mert az elhatározó ponton elenyésznek a' gyakorlási mezőn hallott minden oktatások, minden javallott segéletek. A' seregnek gyakorlottnak kell lenni, minden mozdulatból hirtelen által tudni menni a' vezérlő kívánatához képest, másba. Arra nincsen általános szabás: minő fordulatokat tegyen a' lovasság; hanem általános igazság az a' háborúban, hogy: minden egyes eset, különös szabást kíván. A' vezérlő lángesze lelje fel e' szabást; a' sereg pedig legyen képes azt végrehajtani. Több hadvezéreknek, többféle rendszereik voltak; de mindenkor a' legnagyobb hadvezér marad az, a' ki előítélet nélkül, egy vagy más rendszer iránt minden különös esetben meggondolva, el nem foglalt tekintettel, a' legjobbat választja 's azt követi. Így vagyon ez a' lovasság forgására nézvest akkor is, midőn az nagyban történik; némelly esetekben oszloplatokban marad az ember; másban ismét kénytelen kifejlődni. Egy esetben

jól üthet ki megszakadozott rendben rohanni ellenfelére; de mindjárt akkor veszélyessé lehet a változott körülményekben. A' Mollwitzi ütközetben, austriai ezredes Römer elgázolta a' porosz lovasságot, mivel éppen úgy, a' mint azt fölállítva lelé oszloplatokban, megrohaná, és a' győzdelmet kezekből kicsikará. Más esetben pedig oldalvásti hirtelen megrohanással lehet a' gondatlanul veszélyre tett oszloplatot semmivé tenni, minekelőtte az csak kiis fejlődhetnék. A' Francziák soha sem tettek a' most legközelebbi időkben falzatban = en Muraille — másként megtámadást mint ügetve; vagy pedig hirtelen rohanatokat tettek mint a' takarmánylók = en fourageurs; — de az effélék függenek a' seregek Nemzetiségétől is. A' Mamelukok és Spáhik nehéz megtámadásokat tesznek, melyekről a' legtapasztaltabb katonák megvallják, hogy igen veszélyesek.

Az ellenségnek egyenes vonala ellen legjobb megtámadás egész arczali; mivel ezt legkevesebb alkalmatlansággal lehet végrehajtani. A' gyalogság ellen, gyakran haszonnal fordítottodik az oszloplati; de előre föltéve, hogy csúcsán biztos, állhatatos csapatok álljanak. Igen sarkalatos viadalrend a' többek között az úgy nevezett lépcsőnkénti = en echelon, die Staffelordnung; — mellyben igen sok jó tulajdonságok vannak egyesülve. Nevezetesen; soká csalódásban tarthatjuk ez által az ellenséget igaz erőnk iránt; könnyen arczot csinálhatunk akármelly felé, sebes oldalvást vonulati menetellel, könnyen bekeríthetni az ellenséget, közelebb esik az ember alkatási vonalatához = Formirungslinie; — az ellenfél tüzének kevesbé van kitévé, mint sem oszloplatban. Minden egyes lépcső egy egy könnyen mozgó táborrest, és az ellenségnek bármelly gyors megrohanása sem munkál könnyen egész a' hátulsó, visszatartóztatott lépcsőki, mel-

lyeknek még mindenkor szolgálhat a' szerencse az el-
lenséget sebes arczvonulatba menéssel = Aufmarsch
— oldalozni; vagy oldalvást venni. Ezen viadal
rend a' legfigyelmeseb tekintetet érdemli tehát a'
lovasság akármelly neménél, 's szükség ezt minél
inkább tulajdonává tenni a' seregnek; de bármelly
tamadórend legyen is a' pillanathoz képest leghasz-
nálatosb, soha se felejtse el az ember eme' minde-
nek felett szükséges igasságot: Egyedül az a' lo-
vasság győzhet, melly csendes elszántsággal = Fas-
sung — a' legalkalmasb pillanatban, és a' lovak okos
kiméletével nyomúl a' valódi távolatra = Distan-
tie — lovainak egész erejét 's gyorsaságát a' tulaj-
donképeni megrohanásra kiméli, 's ezt a' megro-
hanást, nyomosan és zártrenden teljesíti.

Láttuk tehát, hogy itt rövideden ismétljük
a' mondottakat, hogy a' kis had viselete különö-
sen a' könnyű — a' viadalok elhatározása pedig, a'
nehéz lovasságé. Fontolóra vettük mind két ne-
műre különösen néző végrehajtás viadalrendet; de
ezen megjegyzés szükséges még mind ezek fölött:
A' könnyű lovasság tisztje vegye magának köteles-
ségül mindegyik tanulmányt tulajdonává tenni;
mert az ő fegyverzetének tulajdona, 's ez napról napra
inkább azzá is léssen; hogy a' pillanat szükségéi-
hez képest, egy viadalrendből hirtelen a' másba
tudja által tenni magát, és mindegyikben egyaránt
gyakorlott legyen. A' könnyű lovasságnak illy ket-
tőzött használhatósága, az egész táborra nézvest
fogja emelni ennek sarkalatosságát. Átaljában pe-
dig, főbölcsvágója = Ehrgeitz — legyen minden
lovasság tisztjének, magát olly fegyverzet méltó
tagjává képezni, melly annyiszor nyer alkalma-
zást az ütközetek elhatározására. Ezen tekintetben
nekünk a' békesség nem nyugodalom hanem ko-
moly készüllet ideje legyen a' viadalra, mellyre
csak az a' sereg nézhet magában bizakodó szemek-

kel; melly a' benne fekvő erkölcsi, testi 's értelmi erőt egyenlőkép fejti és soha sem szünő munkálattal képezi ki.

S. J.

3.

Az Isten' valóban lételének bizonyosítása.

§. 1. Van-e Isten valóban? vagy is az Isten' valóban lételéről — kijelentés nélkül is — megbizonyodhatunk-e? Első 's fő kérdés a' Philosophiában, 's némi nemüképp feltétel a' Philosophia lehetőségére: ennek meg — vagy meg nemfejtésétől függvén annak valósága vagy valótlanága. Azért az igazi Bölcselkedők mindég az Isten' lételét vizsgálódások' főtárgyául vették; 's négyféleképp igyekeztek annak megmutatására: az Ontologiai, Cosmologiai, Physiko-theologiai, 's erkölcsi mód szerint tudni illik.

§. 2. Az Ontologiai módszeréni megmutatás egy mindennemű — általános — valóságunk ideáján alapúl; mondván: az ész egy mindennemű valóságunk képzetére ragad minket; de egy mindennemű valóságot létel nélkül nem gondolhatni; van tehát egy mindennemű valóságunk; a' mindennemű valóságunk pedig Isten; van következésképp Isten bizonynal.

§. 3. Ezen megmutatás, mint látni való, a' mindennemű valóságunk (ens realismum) ideáján épül; de az idea az észnek csupa gondolási (logica) képzete; azért létele is csupán gondolom sze-

rénti létel; az Istennek is létele is tehát, mely belőle következett ki, csupán gondolási; nem valódi; az Istennek tehát *valóban létele* ez út 's mód szerint meg nem bizonyúl. — Ha pedig, mint *Hegel*, a' mindennemű valóságot *eleven* ideának (lebendiger Begriff) vesszük; úgy annak lételét előre feltesszük, a' minnek lételét megakarjuk mutatni; az illy okoskodás pedig a' Logikai törvényekkel ellenkező. Minden végesen való egy végtelenül valót tézzen fel, mondanak ugyan ők, mint minden tökéletlen jó egy tökéletes jót, mely amazt jóságában csak részesíti; a' végesen való pedig eleven idea; tehát a' mindenneműkép' való is eleven idea, nem gondolási észkép; Igaz ugyan, hogy minden végesvaló egy végtelenül valót tézzen fel, valamint a' tökéletlen jó, tökéletesen jót; mely annak fundamentomi oka légyen; de ezen feltételőség, ezen fundamentomi okság, közöttök gondolás szerint való; a' gondolás szerénti valóból pedig valóban lévő helyesen ki nem hozhatni. Ha tehát a' végesen való eleven idea is; belőle a' végtelenül valóban valóban létele nem következik. Az Ontologiai megmutatás szerint következőleg az Istennek valóban lételéről meg nem bizonyodhatunk.

§. 4. A' Cosmologiai megmutatás a' világnak feltételesen, esetiképp lételéből megyen ki, 's abból egy feltételetlennek, szükségképp valónak lételét hozza ki; így okoskodván: ha van feltételesen, esetiképp való, van általlyában feltételetlenül, szükségképp való is; ki azt a' lételre, 's így nem amúgy lételre, hátorozta légyen el; de e' világ feltételesen, 's esetiképp való: mert nem lételét, 's másképp lételét is gondolhatni, sőt résznyire tapasztalni is: tehát szükség feltételetlenül, szükségképp — valóban is lenni, ki azt lételre, 's így nem amúgy lételre hozta légyen; a' feltételetlenül, szükségképp való pedig Isten, van tehát valóban a' világra nézve Isten.

§. 5. De ezen okoskodás az előbbihez hasonló lévén, szint oly hihás mint amaz: a' feltételesen és esetiképp való a' feltételtenül és szükségképp — valóhoz képest szintúgy áll, mint a' mindennemüképp — és végesen való; a' képestség (relatio) közöttök gondolási; ennél fogva pedig a' valóban lételre helyes kihozást nem tehetni. Azért, mivel van feltételes 's esetiképpi világ; nem következik, hogy feltételten és szükségképpi — valónak is szükség lenni *valóban*. Ha pedig úgy vesszük a' világot mint valóképp van; abban bizonyos *organismust*, magától szerkesztetődést vesszünk észre; melly szerint a' világi dolgok egymást, egymás mellett, 's egymás után szerzik, 's így olly magában-lévő okfőre visznek, millyen a' lélek az emberben. A' világra nézve tehát az ész abban magában lévő fundamentomi oknak, világ-lelkének, lételét következtetheti ugyan ki; de nem a' magán kívül, magánál előbbi, fundamentomi okának, millyen az Isten, valóban lételét. Cosmologiai megmutatással tehát az Istennek valóban létele eránt meg nem bizonyodhatunk.

§. 6. A' Physiko — theologiai megmutatás ' világi dolgoknak bizonyos elrendeltetésén, és célirányosságán alapúl, 's így mond: a' világi különbnél különb dolgokban igen mesterséges rendelkezés uralkodik; 's különös czéllyaik ellenére is egy köz végczélra arányozás tündöklök ki; illy mesterséges elrendeltetés, 's egy végczélra intéztetés csak végtelenül bölcs, hatalmas, jó valóságutól telik ki, illy valóságúnak szükség tehát lenni; de az illy végtelenül bölcs, hatalmas, jó valóságú Isten; van tehát valóban Isten szükségképp.

§. 7. Ezen okoskodás nyilván a' világi dolgokon, mennyire azokat esmérjük, 's természetöket tudjuk, alapúl; az esmértteknek, tudattaknak tulajdonságai az esméretlenekre, és tudhatatlanok.

ra is, kiterjesztetik az egyé-hasonlítás (Analogia) által; de az Analogiánál fogva, némelly esméretesekből 's tudva lévőkből, *közönségesen bizonyost* nem következtethetni igazán ki. Más az: a' világi dolgok elrendeltetése, 's czélerányúsága fundamentomi okra mutat ugyan, de nem magán kívül, maga előtt valóra, millyen az Isten. Az ő rendelkezésök, czélerányúságok önnön mivoltokból is látszatik következni: nem lehetvén másképp együtt mint egymás kívül, mellett, 's után, és bizonyos ok végett. Azért a' rendelkezés, czélerányozás az ő természeti dolgok. Ide járul az is: hogy a' világi dolgok' elrendeltetése az okos állatok' vég czéllyának, mellynél mást az ész meg nem foghat, ez életben meg nem felel; sőt néminemüképp annak akadállya is. A' Physiko-theologiai mutogatás se teszi azért az Istennek valóban lételet bizonyossá.

§. 8. Azért mind ezen megmutatások' helységének ellenmondott Kánt Immanuel, a' Königsbergi Bölcselkedő, és az Istennek valóban lételet erkölcsi természetünk' fejtegetéséből igyekezett hitelesíteni. Megesméré, hogy okoskodása szoros értelemben vett megtudást nem szerezhető, de olly erős *hitet* gerjeszthet, melly a' tudományival egyet érő, sőt nála főbb bizonyosság is.

§. 9. Az ember, így mond, érzéki okos állat; mint okos állat az erkölcsiségre, mint érzéki, boldogulásra törekedik; se egyikről se másikról le nem mondhat emberi természete ellen vétkezés nélkül. Mind egyikére mind másikára szükség tehát az embernek szert tehetni, hogy rendeltetését teljesen elérhesse. Erkölcsülésére eljuthat önnön magától is; de boldogulására, annak mértéke szerént, nem; mert e' végre a' csupa szívelégedésnél több kívántatik. Annak illendő megadására, olly valóságának szükség lenni, ki pálánál több; a' termé-

szet' Ura, hogy szíve vágyásait is kielégíthesse. Minthogy az ész főbb az érzéknél, az erkölcsiségnek is előbb rendűnek szükség lenni az érzéki kívánczóságnál; 's csak az erkölcsiség után, és képest lehet a' boldogulásnak helye. De az erkölcsiség szerénti boldogulás' öszveköttetése olly természet' urától telhet csupán ki, ki mindenható, mindentudó, végnélkül igaz és szent egyetemben. Az ész tehát erkölcsi természetére nézve illy mindenható, mindentudó, végnélkül igaz és szent valóságúnak valóban lételét követeli (postulat); az illy valóságú pedig Isten; tehát szükség Istennek lenni valóban. Ez az erkölcsileges megmutatása az Isten' valóban lételének.

§. 10. Kánt' erkölcsileges okoskodása ezek szerént e' főkitételen alapúl: az ember' erkölcsiségéhez méltó boldogulásának megkell adatnia; de ez csak az Istentől adathatik meg; szükség tehát Istennek valóban lennie. De ezen okoskodásnak is több hijánnyi vannak: ha bár, kivált a' Jámboroknak, az Isten' létele eránti elhíttetésükre igen alkalmas és foganatos is: 1). Ama rendelkezés, mely szerént az erkölcsiséggel a' boldogulás egyezőképp járandó, Idea, észképzet, mellynek e' világban valósulása tapasztalhatatlan; 's azért tekintete inkább az Isten' lételének tagadására vagy kétlésére vihet, mint sem bébizonyítására. Azt mondani: hogy ezen erkölcsiség és boldogulás — egyeztetés nem ez életben, hanem a' jövendőben megyen végbe; annyi mint a' más világi tanuságra hivatkozás. 2). Ha erkölcs-képesti boldogulásunkra telyes mértékben itt szert nem tehetünk, abban rendeltetésünk se állhat, mert arra nem rendeltethettünk, a' mire magunktól szert nem tehetünk. 3). Ezen okoskodással e' világi javaknak bizonyos belső becs tulajdoníttatik, melly nélkül azonban szükölködnek; magokban se jók se rosszak nem lévén, hanem a'

velek-élés szerént válnak jókká vagy rosszakká: azért igazi erkölcsjutalmak nem lehetnek. Az erkölcsiséggel öszveköttetett boldogulás' tekénete nem is lehet a' nélkül, hogy az erkölcsiség' tisztasága ne szenvedjen általa. Az erkölcsiség úgy tiszta, ha a' törvény', az ész' tiszteletéből tellyesítetik, boldogulás' kívánásával megszeplősítetik, birtokával ellankad és veszedelmeztetik. 4) Az erkölcsiség ellehet a' boldogulás' kívánása nélkül is; ettől függetlennek is esméri azt az ész, 's érzi a' jámbor szív; a' jót csupán azért gyakoroltattya az ész, mert jó; azért gyakorollya a' jámbor ember is, mert jó; sőt a' jót gyakoroltattya az ész, cselekeszi a' jámbor, ha kellemetlenséget von is a' cselekedet maga után; ha bár bajába kerül is; a' kellemetlen következésnek előrelátáival se tartóztatik vissza; el nem csügged; jó cselekedetinek *érzetében* leli 's keresi ama boldogságát, melly az erkölcsiséggel közvetetlenül öszvekapcsoltatott; jó tettének kellemetlen következéseit úgy tekinti, mint erkölcsi bélyegének próbakövet, szenvedéai által, mint az arany a' tűzben, csak tisztítatik, 's nemesítetik. Az ész, 's a' jámbor szív e' világban valóságos boldogságot nem is esmér; nem is követel. Ezen okoskodás szóval az Istent törvény — jutalom — kiszolgáltatójává tévén csupán, méltatlanítja; erkölcsi természetünkből pedig méltatlanság nem következhetik. Kánt' okoskodása szerint se bizonyodik tehát bé az Istennek valóban létele.

§. 11. Ezekre nézve az Istennek valóban létele mindennemű megmutatási formát haladó; 's ilyen is bizonyval magában: mert minden megmutatás valami mástól, főbbtől függő; az Isten pedig mástól, magánál főbbtől nem függhet: függetlennek, legfőbbnek gondoltatik ő szükségképp. Más az: minden megmutatás bizonyos előbbi esméreten, tudaton alapúl, mint feltételen, 's fundamentomá

okon; mellyből kifejtessék 's kitűntessék. Már az Isten' lételeének esméreténél előbbi, főbb tudat nincsen, nem is lehet: Minden tudatra az Isten' lételeének elesmérése általában szükséges feltétel; annak hijával minden zavar tűnemény, érthetetlen jelenet; csupa alaptalanság. Az egész világ zárt könyv, mellynek foglalattyát felnyitattása előtt 's nélkül nem tudhatni. Kulcsa az Isten' valóban lételeének esmérete: ez zárja fel mind a' külső mind a' belső világot látásunkra; ez vet fundamentomot esméreteinknek, ez rendeli el, 's egyesíti tudatainkat. A' ki az Isten' lételeének esmérete nélkül vizsgálódik, okoskodik, hasonló ahhoz, ki e' világon észak-mutató (compas) nélkül a' világ' tengerének beutazára bocsátkozik; ide 's tova tévelgés, 's gyakran hajótörés a' sorsa. Okoskodása alaptalan, belátása homályos, értelme öszveilleszthetetlen; kihozása csalfa, kétes, vagy másképp hijányos. Ilyen mind azon megmutatás, melly az Isten' valóban lételeének előresméretén nem épül.

§. 12. Ha bár az Istennek valóban létele minden megmutatási formát haladó is, ebből nem következik, tehát arról meg nem bizonyodhatunk semmiképp. Minden megmutatás előretudaton alapúl; ha ez magában nem bizonyos, mással erősítetik meg, vagy köttetik öszve, ez ismét mással és mással mind addig, míg ollyra nem jutni, a' mi *már magában bizonyos*, és azoknak fundamentoma. Minden megmutatás tehát valamelly magában bizonyoson alapúl, melly magában kétséget nem szenved. Ez teszi a' megmutatást lehetségessé, 's való igazzá. Ily magában bizonyosság hátrál az Isten' valóban lételeének elhíttetésére.

§. 13. Ily magában bizonyos nekünk az, a' mit természetünk vall 's éreztett velünk; kéntetteünk azt igaznak tartani; 's érezzük, hogy kéntetteünk; az illyesnek ellene mondhatunk ugyan, de

igaznak — érzésének ellen nem állhatunk. Ilyen természetünk szava ez: hogy van az, a' mi minket érdekel, a' mi képzetére bir, kellemetes vagy kellemetlen érzésre fakaszt. Ezt elnem esmérhettyük, tagadhattyuk ugyan, de igaznak tartására kéntetésünket nem érezni lehetetlen. Az ilyennek valóban létele eránt meggyőződünk, nem kétségeskedünk, megnyugszunk, megbizonyodunk; ha bár okát adni, megmutatva, nem tudjuk is. Ha bár az ellenvetéseket felnem oldhatjuk, meg nem szűnünk azt igaznak tartani, 's a' szerént cselekedni: csupán, közvetlenül, azért: mivel igaznak tartására kéntetésünket érezzük magunkban.

§. 14. Természeti eszünk sugja, vallyá ezt nekünk: *van Isten valóban*. Mihelyt e' pompás világ' roppant alkotmányában környül nézzük magunkat, változásait szemlélgettyük, magunk' eredetén vizsgálódunk, vagy a' történetek' forgásait fontolgattyuk, megcsendül szava lelkünk' esméretében, észrevéteit magát, kéntetvén minket annak igaznak tartására, 's ezen kéntetésünk' érzetével bizonyosokká tesz minket eránta; elhíet, meggyőz, nem hágy helyet kétlésünkre. Valamint a' Látó bizonyos benne, hogy van világosság, mert lát, mert annak igaznak elesmérésére kéntettetni érzi magát, nem kételkedik; úgy miis természeti eszünk' szavát felfogván, megbizonyodunk, nem kételkedünk, hogy van Isten valóban.

§. 15. Sikeretlen ugyan ezen bizonyágtétel azokra nézve, kikben az észrevétel hiányos; de a' világosság is esméretlen marad azokra nézve, kik látás nélkül szűkölködnek. Mindazonáltal a' világosság' létele bizonyos marad mind azok előtt, kik látnak; úgy szinte az Isten' valóban létele is bizonyos marad minnyájokra nézve, kik észrevételökkel élnek. Ezen észrevételt magának szükség szerezni kinek kinek, senki másnak azt nem ad-

hattya. Az észrevételre pedig magába szállás, csend 's lelki tisztaság kívántatik. Csak a' tiszta Lelküek láthatják azért az Istent. Az észrevételek végett a' Bölcselkedés az érzékiségektől elvonatkozást, a' testi kívánságok, 's vágyódások' — eltávoztatását tette elejétől fogva mindig szükségessé, a' szanaszét nézetek' zavarja, 's az indulatok 's vágyódások zajja között, az észrevétel hiányos, vagy foganatlan lévén, természeti eszünk szava is hallatlan marad; a' lepkéző, indulatos, vágyódó ember se a' világ' piatzának láttára, se a' nap költének: s' alkonyodtának szemléltére, se a' földet rendítő égi háborúk' hallattára, észre nem veszi, hogy van mindezeknek eredeti oka, van Isten valóban; hanem hidegen, érzéketlenül marad, vagy fél, remeg, iszonyodik: a' jeleneteket meg nem foghatván. Ide czéloztak azon igék, melyek az Olympiusi Jupiter' táblájára vésetve voltak: Nem esmérhet engem egyéb, ki hozzám hasonló nem akar lenni.

§. 16. De ezen észrevétel nem csupa személyi képzemény-e? Való-e közönségesen is?? Az minden bizonnyal: mert természeti érzés: valamint annak, a' mi minket érdekel, lételének érzése közönséges; valamint a' világosság' létele, közönséges észrevétel; úgy annak is, van eredeti ok, van Isten valóban, érzése közönséges, észrevétele közönséges. Ennek is szintúgy, mint azoknak, igaznak tartására kéntetésünket meg nem szűnünk érzeni. Ha egykor máskor fel nem fogjuk is, de lelkünk esméretében érezzük mindég; 's elnyomatván is kitör az bennünk erővel is. Valamint tehát érző tehetségünk, 's a' tárgy — világosság lételét érzésünk közönséges, úgy az Istennek valóban lételét is érezzük közönségesen.

§. 17. Az Isten valóban lételének észrevétele, természeti eszünk' sugallásán, vallásán alapúl köz-

vetetlenül: annak kifejtésével kezdődik, avval-élés-
sel gyarapúl, 's erősedik: a' gyermek' esze kifej-
lésének nyoma az égbe pillantás; az ok-kérdés, a'
felfohászkadás tudta, észrevétele nélkül is; min-
den megmutatás előtt. Mihelyt ki a' világot körül
nézte, az eget megpillantotta, nem kétli, hogy
mind ezeknek van eredeti oka, van Isten valóban.
'S míg természeti együgyűségében marad az em-
ber, nem is kétli soha; hiszi nyugodt elmével.

§. 18. Mivel az Isten' valóban lételeének hite
természeti eszünk' szaván györedszik, az Isten' va-
lóban létele csupa észképzet, vagy álom nem le-
het: mivel az ezt mint mindeneknek eredeti kutfejét,
fundamentomát, végokát terjeszti előnkbe; az ész
nem volna ész, ha a' csupa képzetét, alkotmá-
nyát valóságának, magán kívül is valónak, festené
előnkbe; igazságra, vég-okra vezér nem volna. Vagy
lekell tehát eszünkről mondanunk, vagy elkell
hinnünk, hogy van Isten' valóban, kit eszünk
előnkbe terjeszt. De eszünkről le nem mondhatunk,
ha okos állatok maradni akarunk. Hogy pedig okos
állatok vagyunk, tudjuk minden bizonnyal: mert
ennek is igaznak tartására kéntetésünket érezzük ma-
gunkban. Ez pedig nekünk bizonyos. Az ész is
tudja, hogy ész; és hogy a' való igazságra,
fő ok' kitudására vezér, ennek elesmérésére is
kéntetésünket szintűgy érezzük magunkban. Le
nem mondhatunk eszünkről azon okra nézve is:
mert nélküle minden tudatunk, esméretünk, alap-
talan, öszvefüggetlen, bizonytalan volna: az ész
szerezvén azoknak fundamentomot, öszveköttetést,
's nyilvánlátot.

§. 19. Mivel természeti eszünk az Isten' va-
lóban lételeét sugallya, vallya, hirdeti; az Isten'
valóban-létele kétlésének vagy tagadásának kútfeje
ő nem lehet; annak tehát csak a' helyteien kíván-
ságú, rendetlen vágyódású szív lehet szerzője,

melly az észnek szavát zajjával, erőszakoskodásával hallatlanná, vagy fogatlaná teszi: mint mondván van: Monda az oktan *szívében* nincs Isten. Az ész szavának nem engedelmeskedés, ellenmondás, vagy is erkölcstelenség annak tulajdon oka. Az észtől eltávozás, Istentől elszakadás. Ezen erkölcstelenségtől nem menttek azok, kik az Isten' valóban lételet azért nem hiszik, vagy kétlik: mivel annak megmutatási formáit kielégíthetőknek nem lelik: mert az észnek közvetetlen bizonyítását megvetik, vagy elmellőzik.

Isten, Erkölcs, Halhatatlanság;
 Ki bennetek ész' szavára nem hisz,
 Nincsen abban józan okosság.

Fejér György.

4.

Esmérkedés a' holddal vagyis Értekezés a' hold physical tulajdonságairól.

A' hold physical tulajdonságait legjobban megismerhetnénk ha oda utazhatnánk, 's közelről megvizsgálhatnánk. De mivel ezen utat tudunkra még senki meg nem tette, vizsgáljuk meg, lehet-e reményünk hogy legalább jövődőre ezen vállalat valakinek közülünk sikerülend. Először is a' hold tőlünk messzecke van, bár hozzánk minden égi testek közül legközelebb áll. A' ki tehát különös békétúréssel 's állhatatossággal nem dicsekedhetik, jobban cselekszi ha itthon marad. A' hold közép tá-

volsága földünkötől 51,812 német mértföldet tesz. Feltéven hogy egy gőzkocsi minden órában 8 mértföldet halad, tehát egy ilyen gőzkocsi 270 nap (egy napra 24 órát számlálván) alatt érne oda. A' leggyorsabb posta kocsival, melly naponként mintegy 25 mértföldet halad, a' holdba 5 esztendő és 247 nap alatt érnénk, 's ez az idő ugy hiszem némelly 'türelmetlen utazóink előtt igen hosszúnak fogna tetszeni. De mivel a' hol kemény út nincs, ott kocsit nem lehet használni, hajóhoz, még pedig levegői hajóhoz kellene folyamodnunk. Ha már a' szerencse olly kedvező lenne hozzánk hogy mindég fris széllel vitorlázhatnánk, melly a' mint tudva van minden másod perczben 15 lábnyit halad, tehát 909 nap vagy két esztendő és 179 nap kivántatnék utazásunkra; ez is hosszú idő pedig azoknak, a' kik az ezen uton történhető más szerencsétlenséget nem említvén ama' legnagyobb gonosztól az unalomtól félnek, a' mi ollyan helyt el nem maradhat, hol az uton jobbra balra teljességgel semmi sincs a' mi az utazó figyelmét csak egy pillanatig is magára vonhatná. A' szélvészrek ugyan ezen utazást siettethetnék, A' mi orkánjaink egy másod percz alatt mintegy 100 lábnyira haladnak. Egy ilyen gyors szél szárnyain tehát 130 nap alatt a' kívánt helyre érnénk, — de minő állapotban! Ki merné magát egy ilyen kalaúzra bízni! — Volnának ugyan még, még pedig nagyon gyors eszközök ezen útnak igen rövid idő alatt való elvégzésére. A' világosság p. o. melly a' naptól 8 percz és 13 másod percz alatt hozzánk jön, mitőlünk a' holdba érkeznek $1\frac{1}{2}$ másod percz vagy mint mi szoktuk mondani egy pillanat alatt. De az e' féle kocsik nem nekünk valók, mert mi nem úgy vagyunk alkotva hogy a' napsugárain lovagoljunk.

A' levegő hajóinkhoz kell hát csakugyan vizszatérnünk. De itt is csakhamar más akadályok is adják

adják elő magokat. A' mi levegőhajósaink, a' mint tudva van, mind ez ideig semmi eszközt nem találtak fel, mellyel hajóikat az ellenkező szelekkel szembe vezérelhetnék, 's azoknak bizonyos irányt adhatnának; melly könnyen megtörténhetnék tehát, hogy ezek az urak a' hold helyett a' világ határtalan 's partnélküli tengerébe vinnének ki bennünket, azon végetlen térbe, mellyben nem tsak a' holdat soha el nem érnénk, hanem utoljára még a' földet is örökre elvesztenénk szemeink elől. Sőt ha ezen hajók igazgatása levegőhajósaink hatalmában állana is, mitsoda irányt vennének magoknak, hogy bizonyosan a' holdba érnének? Én attól tartok, hogy ezek az urak nagy zavarba jönnének, ha ezen kérdésre kellene megfelelniök, 's azon compast előmutatniök, melly nekik a' célra vezető egyenes utat kijelelné. Az elindulás pontja, a' föld, a' mint tudjuk szintűgy mozog mint azon part, melly felé a' karnak evezni. A' föld mindennap 356,000 mértföldet halad a' nap körül, olly sebességgel repül tehát az ég üregébe, mellyhez az ágyúgolyóbisaink sebessége nem is hasonlít, a' hold pedig követi a' földet ezen utjában szüntelen tsiga — vagy kigyó vonalokban tántzolván körülte, 's gyorsaságát minden pillanatban változtatván. Míg a' föld egy egyszerű ellipsishen egy esztendő alatt megkerüli a' napot, kísézője a' hold 51,800 mértföldnyi távolságra azon idő alatt 12 és $\frac{1}{3}$ szer futja körül a' földet, úgy hogy az ő igazi mozgása 12—13 görtsre kötött zsinórhoz hasonlít, de a' melly olly tsudálatosan van összebonyolodva, hogy az több ezer évek alatt magába ismét vissza nem tér; mivel t. i. a' hold útjának azon hónapi görtseinek a' föld útjának esztendei zsinorjával semmi közös mértékek nintsen, úgy hogy azoknak tehát ezen zsinórnak mindég más helyeire kell esniek.

De még ezzel nints vége minden nehézségnek ; sokkal nagyobb akadályt okoz ennél mind a' föld mind a' hold nehézkedése vagy úgynevezett vonó ereje. A' föld vonó ereje nem fogja megengedni, hogy a' hajó tőle eltávozzék, mivel ő szorosan megtart mindent a' mi övé; egy példát sem tudunk még reá, hogy ő magától azt a' mit sajátjának nyilatkoztatott, elhagyta volna vétetni. De ha ezen akadályt — a' melyre ugyan én semmi eszközt nem látok — meggyőzhetnénk is, 's magunkat a' föld birodalmából alattomban kilophatnánk, akkor bátran tovább hajókáztunkban csak hamar más birodalomba, a' hold vonó erejének körébe érkeznenk, mely holdnak ismét azon ditséretes tulajdonsága van hogy mindent valamit egyszer — igazságosan vagy nem igazságosan — magáénak elesmert, mint sajátját letartóztatja. Ezen tsintalanságot a' hold hihetőkép a' földtől tanulta, melynek olly régtől fogva test őrzője. A' hold ezen vonó ereje okozni fogja tehát hogy levegőhajónk ha egyszer hozzá hözeli, a' szó igaz értelmében hozzá leszik, sőt olly sebességgel rohan le, hogy az egész hajó és mi is vele együtt egészen széllyelűzva 's a' legnyomorultabb állapotban érkezhetnénk meg a' holdba, mely által, ha a' próbatétel előbbeni része legszerencsésebben ütött volna is ki, az utazás egész tzeljének dugába kellené dűlni.

Mivel töltük meg továbbá levegőhajóinkat? Kétségkívűl ollyan levegővel mely vékonyabb és könnyebb annál, melyben vitorlázni akarunk. Úgy de a' mi atmosphaerai levegőnk mintegy két mértföldnyire a' föld felett már ollyan vékony, hogy az úgy nevezett üres tér a' mi levegő szivatyuinkban hozzá képest igen sűrűnek tekintetűnek, tovább pedig a' levegőnek és így a' levegőbéli hajókázásnak semmi vége vagy határa nints. Hogy tehát csak a' földünkről felemelked-

hessünk, olyan erőről kell gondolkoznunk melly minket, mint az ágyú torkából kirepülő golyóbist egy lökéssel a' holdba hajítson. Ezen erőnek, a' mint azt a' számítás útján ki lehet mutatni, olyan nagyoknak kellene lenni, hogy levegőhajónkat a' földről elindulásának első másod pertzében 41,000 párisi lábra hajíthatná; ezen rettenetes gyorsaság legalább 70-szer nagyobb mintegy ágyúgolyóbis sebessége repülése kezdetében. De ki fog közülünk egy ilyen golyóbison vagy egy ilyen még sokkal sebesebb hajón utazni, melly kétségkívül elindulásának első pillanatjában ezen lökés szörnyű ereje által összezúzatnék?

Hogy lenne akkor a' mi tudóknak dolga ott hol többé semmi levegő nints? Vagy talán elvihetnének magunkkal tömlőkben egy tsonó levegőt? Ezen tömlőknek nem kevés hely kellene, mivel az egész utazás alatt emészténénk azt, 's ha egyszer végre a' holdba érünk 's az útravalót elfogyasztottuk, ismét ott vagyunk a' hol voltunk. Mert szerentsétlenségünkre a' holdban sints levegő, legalább nem olyan, a' melly az emberi tudóknak jó volna.

Végezetre, a' mit talán elől kelle vala mondani; mivel az legtöbb utazóinkat bizonyosan inkább elfog az utazástól ijeszteni mint minden más eddig említett környülmények: — az egész hosszú végetlen úton nem csak jó, hanem általában semmi vendégfogadók nintsenek, sőt még olyan karaván tanya sints, a' hol az ember ha nem ehetnék és ihatnék is legalább magát kinyugodhatná. Tartok tőle, hogy ezen környülmény sok utazókat, még az úgynevezett tudományosokat sem vévén ki, elfogja az utazástól rettenteni. Ki tartja érdemesnek olyan sokáig jó asztal, puha ágy és minden multság nélkül lenni, 's mindenféle bajjal küzködni, tsak azért, hogy utóljára is néhány követ vagy olyan száraz növényeket szerezhessen,

mellyeknek semmi hasznát nem vehetné, vagy olyan felfedezést tegyen, melly nélkül mi könnyen megélhetünk, azon igen egyszerű, de itt még is tökéletesen kielégítő okból, hogy nélküle eddig is megéltünk, egy olyan felfedezést, mellyre egy két obscurant tudós tarthat valamit, 's mellyről minden mások, sőt még magok azok sem fognak semmit tudni, kik ezen útat miutánunk teendik, 's utazás leírásunkat kezekbe vévén értesítenni kívánnak nem arról, hogy mitsoda hasznos felfedezést tettünk a' tudományokban, hanem csak arról, hogy hol kapni jó bort és jó ízű petsenyét.

Az eddig mondottakból, úgy hiszem eléggé általláthatjuk hogy minden efféle vállalat nem csak esztelen és haszontalan, hanem épen kivihetetlen, és hogy annál fogva jobb lesz még egy kevés ideig idelent vesztgelenünk, 's ezen siralom völgyéből mellyen lakunk, az örömmek azon kies mezejét epekedő szemekkel, vagy a' mi még okosabb jó meszszelató tsóvekkal szemlélgetnünk.

Ezen környülmény, hogy nekünk a' holdtól mindég illendő távolságban kell tartózkodnunk, elrejti ugyan tőlünk a' holdnak némelly egyes nevezetességeit, 's nem lehet reménylenünk, hogy annak felületével olly pontosan megismerkedjünk, mint megtörténhetnék, ha azon járhatnánk, 's minden egyes részét nagyító üvegekkel vizsgálhatnánk. De éppen ezen környülménynek, mint minden dolgoknak ezen jó világban, megvan a' maga jó és igen betses oldala. Ezen távolság miatt mi a' holdat nagyban jobban megismerhetjük, mintha közelelről láthatnánk, 's talán első tekintetre ollyan tulajdonságait vesszük mi a' holdnak észre, mellyekről magok a' hold lakosai, ha ugyan vannak, semmit sem tudnak. A' mi itéleteink valamint hihetőkép a' hold lakosaiéi is bizonyos környülményektől 's azon tárgyakhoz való helyheztetésünktől függenek,

a' mellyekről ítélünk. A' mi hozzánk igen közel van épen úgy nem láthatjuk tisztán, mint a' mi tőlünk igen távol van, 's valamint rendszeren minden emberek között legkevesebbé esmerjük magunkat, mivel magunkhoz nagyon közel vagyunk; épen úgy fogják a' hold lakosai földünket hihetőkép jobban esmerni mi nálunk, mivel az mi hozzánk igen közel van.

A' világosság változásai, mellyeket a' föld a' holdnak mutat, tökéletesen hasonlók azokhoz, mellyeket mi a' holdon tapasztalunk, azon különbséggel, hogy ezen világosság változásai a' hold lakosi előtt sokkal nagyobb mértékben tűnnek fel, mivel nekik a' föld tányéra 13-szor látszik nagyobbak mint nekünk a' holdé. Mikor nekünk új holdunk van, 's annál fogva csak a' hold homályos oldalát és így sajátkép magát a' holdat épen nem látjuk, mivel az a' mi földünk és a' nap közt áll, akkor a' hold mifelénk fordult oldalának lakosai úgy látják a' földet, mintegy nagy kerek és egészen megvilágított tányért, vagy nekik — ha lehet úgy szóllani földtöltők van, mikor nekünk új holdunk van. Mikor pedig a' hold két héttel későbbben mi reánk nézve a' nappal éppen szemközt áll: akkor mi egészen látjuk a' hold megvilágított tányérját, míg a' hold felénk fordult felének lakosai földünknek a' naptól elfordult vagy homályos oldalát látják, vagy a' hold lakosainak új földök van, mikor mi holdtöltéről beszélünk. Ha már a' hold lakosainak olyan jó szemeik vannak, mint nekünk, nem csak a' világosság ezen változásait hanem azon különböző föltokat is észre veszik mellyeket földünk felületén a' száraz föld, a' szigetek a' különböző tengerek képeznek, mellyeket ők kétségkívül mind színeknél, mind a' nap sугárai visszaverődésének nagyobb mértékénél fogva megtudnak különböztetni. Mikor tehát nálunk dél, és holdújság van, ak-

kor ők Európát Ásiát és Afrikát úgy látják, mint egy összefüggő fényes massát melly minden oldalról egy homályosabb, síkabb tértől a' tengertől környeztetik. De 12 óra mulva a' mi számlálásunk szerint ezen jelenet az egész föld tányérján megváltozik előttök, 's most az egész úgynevezett régi világ eltűnik szemeik elől, 's a' helyett Amerikát látják a' déli tenger minden szigeteivel. Illyen módon a' hold lakosai még pedig nem csak a' tudósai, kétségkívül már ezer évek előtt első tekintetre észre vették azt, a' miről geographusaink és Astronomusaink olly sokká vetélkedtek, hogy t. i. a' föld a' déli és északi sarknál be van horpadva.

Amerikát ők már Columbus, Australiát pedig Kooock előtt régen esmerték, 's azon nálunk még mind ez ideig meg nem fejtett kérdés, az éjszakeleti utazás iránt kelet Indiába, vagy a' nagy szárazról a' déli sark felé, nálók már régen el van döntve, mivel mindenki a' kinek csak szeme van, ezen tárgyakat a' holdból minden hónapban csak nem 30-szor látja maga előtt fel és le hempelyegni. Azon nagy özönvizet, mellyről nekünk csak homályos hagyományaink vagynak, bár az talán az egész akkor esmeretes emberi nemzetséget érte, épen olly nyugalmasan nézték ők mint most szemlélik hadiseregeink táborozásait, 's ütközeteink zűrzavarjait, mellyekben atyánkfiait, a' nélkül hogy tudnánk miért, gyakran egy órában ezerenként öldököljük. Egy ollyan város példánakokáért mint Béts, mellynek átmérője 3000 bécsi öl, a' holdból tekintve $3\frac{1}{2}$ másod pertznyi szeglet alatt szemléltetnék. Egy ollyan messzelátó tsóvel melly csak 25-szerre nagyobbítis szemléltetve, az a' hely mellyet Bécs városa elfoglal ollyan forma nagynak tesz elöttök mint mi elöttünk Uranus. A' holdban lévő szép kerek Plató nevű föld mellynek átmérője

10 német mértföld egy tizszerte nagyító messzelátó tső segítségével már könnyen felvehető.

Egy 200-szerte nagyító messzelátó tsővel már olyan tárgyakat lehet a' holdban megesmerni mellyeknek átmérője félmértföld. Semmi kétséget nem szenved tehát, hogy a' hold lakosai, ha ugyan szemek a' mieinkhez hasonlók, a' nagy városainkat folyóvizeinket 'stb. láthatják, és hogy nekik nagyban véve sokkal pontosabb földabroszaik vagynak, mint minden mi topographiai kereskedő boltunknak, mellyek hihetőkép nagy zavarba jönnének, ha tőlök a' belső Afrika és új Hollandia pontosabb földabroszait kívánnánk.

Mivel a' hold egyenlítője (Aequator) igen kevésbé ré'sütös helyzetű a' hold útjához képest, tehát az évszakai (tél, tavasz, nyár, ősz) közt való különbség a' holdban tsaknem egészen elmarad; 's a' nap ott tsaknem mindég az egyenlítőben vagy ezen egyenlítő lakosainak zenithjében áll, 's ugyan azért a' hold minden lakosai valamig helyeket a' hold felületén nem változtatják a' déli napot nyárban szint-úgy mint télen igen közel látják horizonjok felett ugyan azon magosságban; az egyenlítő lakosai mindég fejek felett, a' két sark lakosai pedig mindég láthatárokon, úgy hogy amott tehát mintegy örökös nyár, itt pedig örökös tél uralkodik, míg az ezek közt eső tájékokon egy örökös tavasz ütött tanyát. A' napok is a' holdban csaknem átaljában egyformák az éjszakákkal, 's nem mint nálunk nyáron hosszabbak, az éjszakák rövidebbek. Ollyan helyek mint a' mi polusi tartományaink, mellyeknek a' nap nyáron sokáig le nem megy, télen pedig sokáig fel nem jön, a' holdban nem lehetnek. A' levegő mérséklete sem lehet a' holdban olly egyaránt elosztva, mint a' földön. A' földön a' polusokhoz közel fekvő tartományok nyáron meglehetősen felmelegednek, valamint a' forró földöv is a'

nap állapotásakor (solstitium) a' nap r s tos állása miatt egy kevesse ismét kih l. Nem  gy van ez a' holdban, a' hol a' polusokhoz közel lévő helyet a' napot l that rokon mindég alacsony helyzetben, az egyenlítőhöz k zellev k pedig mindég fejek felett látják, a' hol tehat mind a' ny r mind a' t l bizonyos meghatározott t j khoz van változhatatlanul kötve.

M g inkább különböznek a' hold napjai (dies) a' föld napjaitól. A' nap a' szónak szélesebb értelmében az az a' nap k t legközelebbi feljövetele közti idő a' hold lakosin l egyforma az   esztendejekkel. Egyik újságtól vagy hold t ltet l fogva a' másikig az az a' mi számlálásunk szerint 29 és fél nap alatt megford l a' hold a' napra nézve a' mi földünk körül, és egyszersmind saját tengelye körül; ez az   esztendeje, ama' pedig a' napja. Ezen 29 $\frac{1}{2}$ napnyi idő alatt a' holdnak minden részeit megvilágosítja a' nap apr nk nt, 's minden helye minden része a' holdnak a' napot folyvást 14 $\frac{3}{4}$ napig l that ra felett látja 's ugyan annyi ideig lappang az l that ra alatt. Az éghajlat és a' melegse g tehat ezen  gi testen igen egyenetlenül van felsz tva, de a' világítás annyival egyenlőbb 's egyik hold v (Zona) sem látja a' napot tovább mint a' másik, mivel a' holdban a' nappal és az éjjel igen egyformák, 's mindenik a' mi számlálásunk szerint 14 $\frac{3}{4}$ napig tart;  gy hogy a' hold polgárai a' mi 29 $\frac{1}{2}$ napunk alatt a' napot és a' tsillagokat csak egyszer látják feltűnni és lemenni.

De az  gi testeknek ezen lassú ugyan de közönséges keringese mellett, van egy  gi test melly ezen mozgásban semmi részt nem vesz, 's t k lletes nyugodalomban látszik állani, 's ezen  gi test tetszőleg nagyobb mint a' többiek mind, nagyobb m g a' napnál is; 's ezen  gi test a' mi földünk. Mivel t. i. a' hold ugyanazon idő alatt kerüli meg

a' földet, melyben saját tégelye körül is megfordul: ebből következik, hogy a' hold lakosai valamig helyeket a' holdon nem változtatják, földünket zenithjektől mindég ugyanazon távolságban látják az égen tsendességben állani. A' hold nekünk látható tányérjának közepén tartózkodó holdlakosok a' földet mindég fejek felett látják, ezen tányér szélén lakók hasonlóképen mindég láthatárokban szemlélik azt, végre ezen tányér széle és középpontja közt lakozók a' földet egész esztendőn által mindég ugyanazon még pedig annyival nagyobb magosságban látják azt láthatárok felett, mennyivel közelebb tanyáznak a' hold nekünk látható tányérjának középpontjához. A' nap, a' bűdosók, és minden más csillagok a' hold lakosaira nézve minden 14 vagy 15 nap alatt egyszer feltűnnek és lemennek, de a' föld sem fel nem jó sem le nem megy. Ez a' föld ő előttök 13-szorta látszik nagyobbnak mint mi előttünk a' hold, s ezen temérdek fénytányér változhatatlanul látszik nekik az égen állani, a' midőn minden más csillagok még maga a' nap is a' mi számlálásunk szerint $29\frac{1}{2}$ nap alatt ezen fénytányér körül mozogni 's tőle naponként nyugot felé 13 gradusnyira eltávozni látszanak. Melly ditső látást szerezhethet ez a' hold lakosainak! Éppen nem kételkedem felőle, hogy a' holdbeli tudósok, kik mint a' mieink mindent tüstént ki tudnak magyarázni, ezen a' többi tsillagokat nagyságára nézve annyira felülmúló égi test nyugalmának okát igen böltsen ezen nagyságához igen illő lomhaságából magyarázzák ki, 's költőik, ha a' lomhaságot akarják magasztalni földünket úgy rajzolják mint a' lomhaság mustráját 's legfenségebb ideálját. 'S ki veheti rossz neven ezen jámbor emberektől, ha ők ezen temérdek és fényt szembetűnképp változtató csillagot mint az istenség sugárzását tisztelik, melly örökös nyugalmasában erős

alapon álló thrónját elfoglalja, míg az ég minden más tsillagai a' napot és a' bujdosókat sem vévén ki kimért útjaikban tisztelettel telve lejtnek el előtte.

Ezen felséges látványban azonban a' holdlakosai közül tsak azok vesznek részt, [kik a' holdnak innenső vagy a' föld felé fordult felét lakják. A' többiek semmit sem tudnak arról, mivel ók a' földtől örökké elvannak fordulva, 's ugyan azért azt soha sem láthatják. Nékik tehát sajdítások sints azon felséges jelenségekről, mellyeket szomszédjaik a' hold másik felén naponként és óránként éldelnek, ha tsak azon tájékokról jövő utasoktól nem vesznek arról néha néha tudósítást. Melly bámulással hallgathatják azok ezen utazók elbeszéléseit, 's millyen buzgósággal járhatnak ók egész karavánokban bútsút azon boldog hely felé hol ók az égnek ezen tsudáját szemlélhetik! A' hold azon lakosai kik a' hold nekünk látható tányérjának szélén laknak ezen utat rövid időn elvégezhetik, 's az ó gyönyörűségekhez a' mi földünket megkerülő utazók gyönyörűségei épen nem hasonlítható.

Egyébaránt a' hold innenső oldalának boldog lakosai még más nem tsekély haszonban is részesülnek a' tulsó oldalon lakó szomszédjaik felett, 's úgy látszik a' holdban is úgy megy a' dolog mint mi nálunk, hogy a' kit a' szerentse egyszer megkörnyékez, arra bőséggel pazarolja minden javait. A' föld a' hold lakosainak a' világosság épen azon váltakozásait mutatja, mint a' hold minekünk, és a' hold lakosai a' föld nagy tányérját néha teljes fényben majd egyikében a' két negyednek majd ismét új fényben látják. A' földnek ezen négy váltakozásai vagy phasisai nekik kétségen kívül igen alkalmas eszközt nyújt hosszú napjaik felosztására, valamint mi heteinket és hónapjainkat a' hold változásainak köszönhetjük. Napjok vagy a' mi

mindegy esztendejek ezen négy részre való felosztása mellett a' föld nagy foltjai, mellyek előtök rendszeren feltűnnek és ismét eltűnnek eszközül szolgálhatnak nekik az idő apróbb felosztására.

De ezen haszonban is csak azok vesznek részt, kik a' hold innenső részén laknak, valamint ezen félgolyóbis éjszakái is egyedül világosítatnak meg a' földtöltekor, még pedig 13-szorta nagyobb mértékben mint a' föld a' holdtól holdtöltekor, míg azonban a' hold másik fele ugyanazon idő alatt sem a' nap sem a' föld világában semmi részt nem vesz.

Puszta szemmel tekintve úgy látszik a' hold nekünk mint egy kerek sok szürke foltokkal beborított sík tányér, melly felénk vagy saját vagy valamely más testtől költsönvett fényét tükör módjára visszaveri. De fényalapjának váltakozása, 's annak függése a' holdnak a' naphoz való állásától, csak hamar meggyőz bennünket a' felől, hogy a' hold nem valamely sík tányér, hanem golyóbis, és hogy ezen golyóbisnak semmi saját fénye nincs, hanem a' naptól költsönözi azt. Azt is könnyű észrevenni, hogy ezen golyóbis felső színe nem lehet olyan sima mint valamely domború tüköré, mert különben a' nap képét ezen golyóbisnak csak egyetlen egy pontjáról vethetné vissza, 's akkor a' holdat csakúgy láthatnánk mint valamely kis tsillogot nem pedig mint valamely nagy megvilágított tányért.

A' hold felületének tehát darabosnak 's hihe-tőkép sok hegyekkel völgyekkel beborítva kell lenni, mellyek közül mindenik részt úgy lehet tekinteni mint valamely kis tükört, melly világát egy bizonyos irányban terjeszti, 's mellyek okozák azt, hogy mi a' holdat úgy látjuk a' mint valósággal szemünkbe tűnik. Igen közepszerű messze látótsóvek kétségen kívül helyhezteszik ezen hegyek és völgyek létét. Mivel pedig a' mi földünk mint

tudva van hasonlóképen golyóbis, 's mivel felülete hasonlóképen igen egyenetlen, semmi kétség nints felőle, hogy a' föld a' hold lakosai előtt épen olyannak fog látszani, mint a' hold nekünk t. i. egy megvilágított tányérnak. Helytelenül néztük tehát eddig a' földünket úgy mint valamelly darabos setét göröngyöt, míg az olly tisztán világító bujdosókat 's más égi testeket szépségeikért egészen más 's fenéségesebb valóságoknak tartására magunkat elhagytuk tsábítani. Itt is tehát mint sok más dolgokban ítéletünk helyzetunktől függött, 's azon módtól mellyel a' körülünk lévő dolgokat szemléltük. A' ki a' hold és föld között középen állana, az olyan álláspontot választana magának mellyből mind a' két testet egyaránt helyesen megítélhetné.

Hogy azon szürke foltok, mellyeket a' holdban látunk, valósággal hegyek és völgyek, már a' messzelátósónk által rájuk vetett első tekintet bizonyítja. Ezen tárgyak tsupa megtekintése nem hágy kételkedni ezen feltétel igazsága felől, 's azon árnyékok, mellyeket vetnek tökéletesen meggyőznek bennünket ezen vélemény helyes voltáról. Ezen árnyékok t. i. mellyekről semmi kétség nints, mindég a' nappal szemközt álló oldalán vagynak a' holdnak, 's mindég annyival hosszabbak, mennyivel magosabbak a' hegyek, vagy a' mennyivel mélyebben van a' nap azoknak láthatárán. Azon világossághatáron, hol a' hold fényes világossága a' homályosabbtól elválik, feküsznek azon helyek, mellyeknek a' nap felkél és lemegy, 's itt is azon árnyékok mellyeket a' hegyek tsútsai valamint azok is, mellyeket a' völgyek sánczai a' mélységbe vetnek, átaljában a' leghosszabbak. Ellenben ezen árnyékok minden helyeken annyival inkább rövidülnek, mennyivel alább vannak azok a' hold megvilágított oldalán, mert ezekre nézve már a' nappal elkezdődött 's a' nap már a' láthatárnak felére ért.

Holdtöltekor végezetre, a' hol a' tányér közepén lakósainak épen dél, 's annálfogva a' nap zenithjeken felül van, ezen árnyékoknak semmi nyomai nem látszanak, épen úgy, valamint a' mi forró övünk alatt minden függőleges tárgyakon azon napdelén, mellyen a' nap ezen tárgyak felett áll, semmi árnyék nem tapasztaltatik. Ugyan ezen okból ezen idő a' legjobb a' vizsgálatra, mellyben a' holdat a' vizsgálatnak legkedvezőbb 's legszembetűnőbb fényében láthatni, korántsem újságkor, midőn úgy áll az égen mint valamelly finom ezüst szál, vagy mint valamelly keskeny sarló, 's ezek a' hold berkeinek árnyékai a' legvilágosabban és szembetűnőbben felvehetők.

Jegyezzük meg először is ezen hegyeknek valóban temérdek magosságát. A' Chimborasso, mellyet különben mindég legmagosabb hegynek tartottak 19,320 párisi lábnyira van a' tenger tükre felett, és így a' föld félátmérőjének csak 1017-ed részét teszi. A' Dhevalagiri nevű tsútsa a' Himalaya hegynek 24,150 párisi lábnyi magosságú, és így a' föld félátmérőjének 812-ed részét teszi. Egy olyan földgolyóbisnak tehát, mellyen ez utolsó hegy egy hüvelyknyi magosnak tetszenék 180 lábnyi átmérőjének kellene lenni. De *Schröter* olyan hegyekre talált a' holdban, mellyeknek magossága 25,000 párisi lábnyi, mellyek tehát mivel a' földünknel sokkal kisebb holdnak csak 233 mértföldnyi félátmérője van ezen, félátmérőnek csak 214-ed részét teszik, azaz más szókkal a' hegyek a' holdban a' hold nagyságához képest négyszerte magosabbak, mint a' földön lévő hegyek. Mitsoda természeti erő tornyozta fel ezen temérdek massákat a' holdban illy rettenetes magosságra?

A' hold massája a' föld massájának mintegy 70-ed részét teszi, 's a' hold felületén lévő testek az első másodpertzben csak $2\frac{4}{5}$ rész lábnyira, és így

mintegy ötszörte kisebb mértékre esnek mint a' földön; a' hold nehézkedése tehát vagy azon ereje mellyel minden testeket magához von, tsak ötöd részét teszi a' föld vonó erejének. Innen következik, hogy a' mi puskaporunk, ha a' holdba vinnék sokkal messzebb hajítná a' golyóbist, mint minálunk. A' földön egy ágyúgolyóbis, melly eleinte minden másodperczen 800 lábnyira megy felfelé egyenesen mintegy 26 másodperczig menne felfelé 's 10,600 lábnyi magosságra érne fel, mielőtt elkezdene ismét visszatérni. De a' holdban ugyanazon gyorsasággal 160 másodperczig menne felfelé 's 64,000 lábnyi magosságra érne fel, ha t. i. a' levegő ellentállását, 's más akadályokat fel nem veszünk. Ha tehát a' hold belsejében épen olyan erők rugó vagy terjeszkedő gőzök 'stb. munkálódnak mint a' földben, és ha ezen két tsillag testeinek összeálló ereje (Cohaesions-Kraft) ugyan az, úgy ezen erők ott sokkal nagyobb munkálatokat fognak okozni, a' hol a' nehézkedés ellene munkálódó ereje annyival kisebb, 's azon magas hegyek talán közvetlen következései ezen erőknek.

A' hold hegyei átaljában kétfélék t. i. *gyűrű hegyek*, és *hegylánczok*. A' gyűrű — vagy kerekhegyek többnyire igen rendes formájú, kerek kiszáradt tavakhoz hasonlítanak, mellyeket köröskörül magas sántz környez, gyakran sok négyszeg mértföldnyire nagy téreket elfoglalnak 's ezen térek közepéből rendszeren egy külön álló tekeforma-hegy nyúlik fel. A' hegylánczok rendszeren igen magas hegyhátokból nyúlnak ki, mellyekből mint a' világoosság sugári, minden irányban messzire terjednek. Gyakran ezen hegylánczok középpontja vagy magva ismét egy magas kerekhegy; de azonban más hegyvonalokat is látni minden kerek hegy nélkül.

Némelly tájékain a' holdnak ismét igen sok egyes hegytekét láthatni elszórva, mellyek egészen külön magánosan emelkednek fel az őket környező síkságból. Más helyeken ismét mélységeket láthatni, mellyek mint a' folyóvizek, vagy utak csekély szélességek és mélységek mellett gyakran több mértföldnyire nyúlnak, sok helyeken gödrök és sippadások vannak benne, 's úgy látszik két vagy több kerekhegyeket kötnek össze. Végre a' nagy és többnyire szürke színű foltokat is jegyezzük meg, mellyeken tsak tsekély darabosságok vagy egyenetlenségek tűnnek szembe, 's a' mellyeket tengereknek neveztek. A' kerekhegyek, mellyekhez hasonlót a' földön épen nem mutathatunk, igen nagy számmal találtnak a' holdban 's mind Vulcán eredetűeknek látszanak. Azon erőszakos változásoknak, mellyek ezeket szülték, igen nagyoknak és erőseknek kellett lenni. Azon térek és völgyek mellyek ezen kerek hegyeket bekerítik, gyakran 800—900 négyszeg mértföldre is elterjednek. A' sántzhegyek közé zárt téreket úgy kell tekinteni, mint behorpadásokat vagy sippadásokat a' hold golyóbistérén, mint üres száraz torkokat medentzéket mellynek a' mi hegyek által bekerített száraz földeinkhez semmit sem hasonlítanak, 's mellyeknek mélysége gyakran 18,000 lábnyi, mellyek helyel, helyel olly mélyek mint a' millyen magos a' mi Chimborassónk. Minő tekintet egy emberi szem előtt egy $3\frac{1}{2}$ mértföldnyi átmérőjű üstbe és a' mi legmagosabb hegyeink mélységéből lenézni.

A' kerekhegyek, mellyek ezen torkolatot környezik azon nevezetességgel birnak, hogy ezen hegyek massája tsak nem mindég ollyan nagy mint a' mennyi épen kivántatnék azon torkolatnak (Krater) mellyet környeznek betöltésére. Ez a' gyűrű úgy látszik ugyan azon massa, melly a' torkolatot

szarmazása előtt betöltötte, annak bizonyosságául, hogy ezen torkolatok, mellyekkel a' hold felülete mintegy be van vetve, nem beomlás hanem kironatás által származtak. Ebből az is látszik következni, hogy a' holdnak a' belső forrás által a' külső felületére kilökött massa, akkor nem hig vagy folyó állapotban volt, mert nem úgy folyt le vízmódjára a' torkolat szélén, mint a' mi Vulcánaink lávaja hanem a' torkolat közelében köröskörül sántz módra rakodott le. Egyébirant ezen temérdek barlangok belseje erős messzelátó tsövekkel tekintve, egészen ugyanazon vulcani characterre mutatnak, a' millyen a' mi Vezuvunkon mutatkozik; sőt némelleyen ezen torkolatok közül jó messzelátó tsövek segítségével világos nyomait láthatni a' vulcani rétegesedésnek is (stratificatio) mellyek az egymásután következő kilökések által származtak 's rétegenként egymás felibe rakodtak.

Azon keskeny, hosszú szalagforma kiterjedések, mellyek ezen kerekhegyeket, mint a' mi utaink összekötni látszanak bizonyosan nem folyó vizek, mint hajdan némelleyen gondolták. Mert nem említvén, hogy átjában a' holdban mindenféle nedvesség hiányzani látszik, ott semmi mellékes ereket nem vehetni észre, mellyekből a' folyóvizek szaporodhatnának; mély gödröket ugyan sokat láthatni, mellyeken keresztül bátran folyhatnának, de ezeken sem lehet egyebet egyenlenségeknél észre venni, különösen semmit olyat, a' mi a' mi felső színén mindég egyenlő vizünkhöz hasonlítna. Sőt ezen utak nem tsak azon mélységeken és barlangokon mennek keresztül, hanem sokszor a' vulcanok nagy torkolatjain is, 's gyakran egész hegýrendszeréken keresztül törnek, hogy az ellenkező oldalon utjokat háborítás nélküi 's az előbbeni irányban folytassák. Talán évezredek-től fogva

fogva azon Vulkánok hajdan egymással kaptsolatban állottak.

Hogy a' holdnak ezen Vulcánjai közül legalább némelyek még most is munkásságban vannak, a' *Schröter* és más tsillagászok észrevételei látszanak bizonyítani. *Halley* azt állítja, hogy ő a' holdban villámlást, *Ulloa* pedig Spanyolországban, hogy ő az egész holdon keresztül lyukat látott.

Úgy látszik, hogy a' holdnak semmi vagy tsak felette finom gőzköre van. A' holdban a' világosság határa igen szembetűnő, 's az egyik oldalának legfényesebb világossága közvetlen a' másik oldalnak legmélyebb sötétségére megy által; holott a' mi messzelátó tsöveink sok messzebb álló égi testeken, különösen Venuson a' világosságnak világos lépcsőzetét mutatják, vagy egy olyan szürkületet, melly a' nap feljöttét megelőzi, a' nap lementét pedig követi. A' szürkületnek ezen tökéletes hiánya a' holdban egy a' világosságot igen kevéssé megtörő, és így kevéssé is sűrű levegőre mutat. Erre mutat az is, a' mint az álló tsillagok a' holdtól eltakarthatnak. Ezek t. i. a' hold közelében fényekre nézve nem gyengülnek, 's fényeket nem apránként vesztek el, hanem tökéletes fényekben lépnek egészen a' hold széléig, 's akkor a' hold hátamegett hirtelen eltűnnek, annak jeléül, hogy a' hold gőzkörének ha ugyan van, még a' hozzá legközelebb lévő és legsűrűbb rétegei is olly finomak és általlátszóak, hogy azokat a' mi levegőnkkel semmiképen össze nem lehet hasonlítani. Azonban *Schröter* azt állítja, hogy ő néha valamelly felette gyenge szürkület nyomait vett észre, különösen az új hold idejekor a' hold úgy nevezett szarvhegyein. A' hol pedig semmi gőzkör nints, ott semmi vizet vagy ahhoz hasonló híg testet nem lehet felvenni. — Ha a' földtől a' gőzkörét meg-

vonnák, a' folyóvizek és tengerek kevés idő alatt kigőzölnének, az egész föld kiszáradna. Valóban az egész hold felületén semmit sem vehetünk észre, a' mi ezen mi földi víztartóinkhoz hasonlítna. *Schróter* azt állítja, hogy ő az egész holdon csak valamely meglehetősen kiterjedésű tért sem vett észre, mellynek felső színe egyenlő volna, mint a' víz felületének kellene lenni. Azon nagy szürke foltok a' holdban, mellyeket tengernek neveztek, teljesek apró domborodásokkal 's völgyekkel, 's a' mi tavainkkal tengereinkkel épen nem hasonlíthatnak egybe. Azonban az ifjú *Herschel* azt állítja, hogy ő atyjának nagy telescopiumjaival a' holdban sok tökéletes térhelyeket talált, mellyeket ő ugyan nem víztéreknek tart, de a' mellyek még is vízáradások bélyegeit mutatják; valóban a' nem hihető hogy ezen égi test mindég atmosphaera vagy gőzkör nélkül lett volna. Azon erőszakos változások, mellyek hajdan felületén történtek a' tűz munkálataira, ezek ismét levegőre, még pedig olyan finom levegőre mutatnak, melly nélkül a' mi tűzünk meg nem álhatna.

A' mindenféle nedvesség ezen hiányát mutatja a' holdnak csak megtekintése is. Ugy látszik ez nekünk mint valamely száraz gipsz, valamely kénköből öntött alak, sokféle számtalan hólyagokkal és üregekkel hegyekkel és völgyekkel fedve, mellyek nagy és erős rázkodásokra mutatnak, mellyeken a' hold hajdanában keresztül ment. *Schróter* azon véleményben van, hogy mind azon rombolások, mellyek a' hold felületén tapasztaltatnak valamely nem egészen végre ment kirontás, vagy felületének tsupán feldagadása által támadtak. A' rugós nedvesség a' hold gyomrában a' hold felülete felé tolakodott, 's azáltal okozta némely helyeken azon feldagadást, 's mikor eléggé erős volt a' kirontást is; melly által származtak azután a' torkola-

tok és sántzhegyek is. Ugy látszik, hogy azon erőszakos változás idejekor a' hold egész teste már nem lágy, hanem inkább kemény massa volt 's a' kihányt massának legalább egy része olvadás formába ment által. A' mi az efféle olvadásokat vagy ha úgy lehet szólani üvegedéseket még hihetőb-
bekké teszi, az, mivel lehetetlen a' holdban történő igen tsudálatos színváltozásokat kimagyarázni, ha tsak imitt amott tükör forma felületeket nem veszünk fel. Az egész inkább vulcáni mint neptuni eredetűnek látszik, mellyre mutat a' hold egész tekintete, 's magok a' feljebb említett tekék is a' kerek vagy gyűrűhegyek közepében. Mivel azok alkalmasint nem egyebek, mint új próbatételei azon belső rugó erő kirontásának, a' még több massa kihányására; a' mint hogy ezen tekéket még a' nagy torkolatokban is láthatni, szintúgy mint a' mi Vulcánainknál. Meglehet, sőt igen hihető, hogy ezen égi test, mellynek sem levegője, sem vize. azon nagy erőszakos változás óta már most inkább egy száraz kopár szikla csoportozat, mellyen talán sem növényi sem állati élet és semmiféle mozgás, hanem egy örökös nyugalom és síri tsend uralkodik, és így hogy a' hold vagy maga magát túl élte 's most mint hasznavehetetlen salak a' lakható világok sorából ki van írtva, vagy pedig bizonyos púpás állapotjában szendereg feltámadását követendő új és jobb életre várakozva.

Mind a' mellett is, hogy a' holdban hihető-kép semmi élet és mozgás nints, tetszett nem tsak költőinknek, hanem némelly astronomusoknak is ezen pusztaságot lakosokkal megtölteni. Az első rendbélieknek meg lehet ezen költői szabadságot engedni, mivel ezen égi test biztos a' barátja volt mindnyájunknak az ifjúság azon rózsakorában, mellyben a' képzelő tehetség olly könnyen és olly örömet repked a' felsőbb régiók felé, 's mivel az

a' legérzékletlenebb embert is, ha szemeit a' tsilagos égre veti ellene állhatatlanul megbájolja formájának tsudálatos váltakozási 's fényes világa által, mellyel nem tsak az állótsillagokat, hanem még a' Jupiter és Venus világát is felülmúlja. Az astronomusok ám lássák mivel menthetik magokat, ha szokások ellen az igazság országát elhagyván, a' a' képzelet országába mennek át, 's nekünk a' hold embereiről, kiknek lételét bizonyosan magok sem hiszik, olly sok 's olly tsudálatos dolgokat regélhetnek, hogy én is alig állhatom meg hogy utánok el ne mondjam.

Hogy ezen embereknek, ha ugyan vannak mitőlünk és mindentől a' mi a' földön van, felette különbözőknek kell lenni, senki kétségbe nem hozhatja, ki az eddig mondottakból tsak arra emlékezik is, hogy a' holdnak semmi, legalább a' miénkkel össze hasonlítható gőzköre nints, és így vize sem lehet, mivel ez ama nélkül rövid idő alatt elpárologna, 's tsak gőzformában létezhetnék. A' levegőnek és víznek ezen hiánya ezen általános szárazság a' minden évszakok hiányával párosulva, ezen égi test felületén olly nagy és olly lényeges befolyással van szükségkép a' plántai és állati életre, hogy egy ilyen állapotnak következéseit tsak némelly alapvonatiban és tsak valamennyire híven rajzolni is igen nehéz. Talán a' hold lakosai mint nálunk a' halak, csak a' hold felületének legmélyebb részeiben tsak a' sok barlangok és mélységek fenekeken laknak, hol az egyébaránt olly vékony levegő a' felsőbb rétegek nyomása által megsűrűdvén a' lélekzésre alkalmas lesz, 's a' hol ők mint nálunk a' föld gyomrának lakosi, a' nap világát kerülve úgy laknak, mint a' mi vakondokaink és földi gelyesztáink, vagy mint a' tengeri tsigák hosszú poltzokra rakodva napjaikat munkátlan henyélésben töltik. Ki tudja, ha a' hold lakosai a' napnyommasztó

's 14 egész napig tartó hevét kerülvén nem futnak-e azon barlangba, mellyekből tsak az épen olly soká tartó éjszakának idején mernek kibújni? Vagy talán épen ezen mélységekbe építették ők váraikat és városaikat mint hajdani lovagjaink a' hegyek tetejére? Hiszen a' mint mondják, a' mi földalatti Románk is nagyobb mint a' földfeletti. Ezen földfeletti várost tsak elkellene hárítani 's a' földet alatta feltörni mint Pompejival és Herculanummal cselekedtek, 's azonnal mi is egy holdi városra találnánk földünk alatt. Miért ne engedhetnénk meg, hogy ezen emberek a' holdban ha tsak ugyan már ott kell lenniük, egyszersmind ollyan kitsinyek is, olly munkások, és serények, mint a' mi hangyáink, 's hogy ők egy illyen barlang fenekén téres és kényelmes házaikban nem kevesebben laknak együtt mint nálunk Párisban és Londonban a' lakosok. Vallyon azon utforma menetek, hosszú keskenyvonatok, mellyről feljebb beszélünk, 's mellyek azon kiégett torkolatokat, azon földalatti városokat egybekötik, nem igazi utak, vagy tsatornák-é, mellyek által ezen városok egymással költsönös kaptcsolatban állanak? Mivel mi a' föld felületén élünk, a' más égi testek lakosainak is azon életmódra kell kényszerítve lenniük? A' változtatásnak és a' legszembetünőbb sok- és különbözőségek szeretetéből, mellyet a' természetben már a' mi lakhelyünkön is tapasztalhatunk, nem az ellenkezőre lehet-e következtést tsinálnunk, mint a' melly legtermészetibb és leghihetőbb a' hold lakosaira nézve.

Azon nagy szárazságra nézve is, melly a' holdban uralkodik talán koránt sem olly rosszúl van a' dolog mint első tekintettel látszik. A' levegő hiánya miatt ugyan a' hideg kivált a' hosszás éjszaka idején mint a' mi magas hegyeink tsútsain igen nagy lehet, szintollyan nagy, mint a' reákövetke-

zõ forróság midõn 14 nap mulva a' nap nálók fel-
 derül, 's láthatárok felett szinte 14 napig marad.
 De ezen hosszas napok és éjek talán valamely le-
 párolás által a' félig üres térben minden nedvesség
 szünteleni vándorlását okozzák, mellyek a'
 a' holdnak a' naptól megmelegített fél golyóbisá-
 ról a' másik setét oldalára folynak le. Egy ilyen
 intézkedésnek következése a' nap felé fordúlt olda-
 lon általános szárazság lenne, 's a' nedvességnek
 folyvást tartó által áradása a' hold éjeli oldalára,
 úgy hogy a' mit mi esőnek és harmatnak neve-
 zünk, az ott az egész hold golyóbisát minden négy
 hét alatt rendszeren megkerüli, és hasonlóképen a'
 hold körül vándorló világosságghatár is folyóvízhez
 hasonlítható, melly valamely mozgó abrants mód-
 jára az egész golyóbist körülöleli, 's minden hó-
 napban váltakozván a' hold felületének minden ré-
 szét vízzel ellátja, 's a' termésre elkészíti, mit
 nálunk a' Nilus minden esztendőben egyszer tesz.
 Egy ilyen intézkedés mellett igen könnyen meg-
 történhetnék, hogy a' hold egyik oldaláról egy
 szüntelen tartó gőzölgés, a' másikon pedig egy foly-
 vásti megsűrűdés bizonyos súlyegyent okozna, mind
 a' levegő mérséklet mind a' szárazság és nedves-
 ség állapotjában, melly ezeknek túlságait mérsék-
 lené és azon égi test lakosaira igen jótévőleg hatna.

Már feljebb említettük, hogy a' hold lako-
 sai előtt a' mi földünk 13-szor nagyobbnak tetszik,
 mint nekünk a' hold, 's hogy földünk nekik azon
 világosság váltakozásait és alakjait mutatja, a' mit
 mi a' holdon tapasztalunk. Bármely különösök-
 nek tessenek ezen jelenségek egy ilyen nagy égi
 testen, megszokták már ők azokat bizonyosan, 's
 ott is lesznek hihetőkép emberek, kik nem törőd-
 nek azon, a' mi az égen történik. De épen ezek
 lesznek azok, 's ugyanazon okból mint mi nálunk
 kik annyival inkább megrémülnek mikor ezen je-

lenségek rendes folyamatja hirtelen félbe szakad, 's ezen nagy égi test a' mi földünk fényes nappal közibek és a' nap közé lép 's mindent körültek az éj setéségébe burkol. Ezen jelenségek a' holdon is legalább a' nagyobb néptömegre nézve kétség kívül a' félelem és rémülés tárgya, mint a' mi földünkön sokáig az voltak. *) Ők is bizonyosan a'

*) Kelet-Indiában igen el van terjedve még ma is azon hiedelem, hogy a' holdsetétedéskor valamely gonosz lélek terjeszti ki holló színű szárnyait a' hold felett, hogy azt az égről lehúzza; ezért az Indusok a' vizek felé sietnek, 's nyakig búnak a' vízbe, hogy a' gonoszlélek bántásait kikerüljék. Még elmésebbek az Afrika nyugoti partja lakosai, ők azt hiszik, hogy a' setétüléseket egy fekete matska okozza, melly lábait a' napra és holdra rakja. A' Tala-poinok vagy siámi barátok azt állítják, hogy az európai csillagvizsgálók azért tudják a' setétülések idejét tartósságát és nagyságát oly pontosan előre megmondani, mert igen jól ismerik egy nagy sárkánynak étvágyát, melly a' setétülés idejekor a' holdat elakarja nyelni. A' különben oly tudományos mivelt-ségű Görögök sokáig azt hitték, hogy a' hold a' setétülések idejekor azon gonosz bűbajosoktól igéztek meg, kik azt bűbajos mesterségeikkel az égről lehúzzák 's tajtékjával a' növényeket és állatokat megmérgezik. Vigyázzunk, hogy ezen népek együgyűségén nagy katzajt ne üssünk; a' mi apáink sem sokkal voltak okosabbak. Némellyek olvasóim közül alkalmasint emlékezni fognak legalább néhányra azon számtalan írások közül, mellyek az 1706. évi május 12-ik általános napelsötétüléskor, a' már akkor is írkalni szerető Németországnak tsaknem minden részében kijöttek. Ezen setétülés valóban egy volt a' legnagyobbak közül, mellyek Európában valaha lát-tattak; a' hold árnyéka a' világnak tsaknem ezen egész részén vonult keresztül, 's azon tájékokban, mellyek a' setétülést egészen látták fényes délben hirtelen mintegy 5 perczig tartó éjjeli setéség lett. Ezen idő alatt sem olvasni sem írni nem lehetett, 's alig ösmert az ember egymásra; az éjeli madarak kijöttek odúikból, 's a' mezei vadak éjeli ta-

's a' mélységekbe szaladnak, 's azt fogják vélni, hogy a' mi földünk rájuk megharagudott, vagy mi megvagyunk bővölve, vagy más efféle bolondságokat, mellyekben mi olyan jó példával mentünk elől. Mert mi jussok volna nekik okosabbaknak lenni, mint nekünk? Nem testőrzője vagy fáklya-hordója a' hold a' földnek? 'S mivel ezen nagy föld minden részeiben tele van nagy bolondságokkal, miért tsinálna a' hold ezen a' mint látszik közönséges szabály alól kifogást? A' hold lakosai mi ránk ránk ijeszthetnek, 's mi őket ne ijeszthetnének meg? Nagy népek voltak nálunk 's vagynak még ma is, mellyek a' holdat istenség gyanánt tisztelték, miért ne tehetnék azt a' hold lakosai a' holdnál sokkal nagyobb földdel, 's átaljában mitsoda kirekesztő szabadságunk lehetne nekünk a' roppant világ sok lakosai között a' bolondságra?

De bár mennyire hasonlítsanak is ők ezen tekintetben mi hozzánk, sok más tekintetekben épen olly különbözők lesznek tőlünk, 's valóban nem kevéső eltsudálkoznánk az ő egész természeteken 's

nyájokat felkeresték. A' nap megsetétülvén a' bujdosókat Mercuriust, Venust, Jupitert, Saturnust, 's minden nagyobb álló tsillagokat tisztán lehetett látni. De bezzeg tárgya is volt ezen elsetétülés a' beszédnek még az úgynevezett mivelte és felvilágosodott társaságokban is, 's az egyetemi tudósok igen bölts és mélységes vizsgálódásokat botsátottak közre azon mérges ködökről, mellyek ezen és átaljában minden elsetétülés alkalmával a' földre hullanak; mellyek ellen a' kutakat szorgalmasan be kell fedni, a' marhát istállóba hajtani 'stb. Az efféle bohóságokat meglehet olvasni Kindermannnak *Reise in die eröffneten Himmelskugeln* 1779. tizimű munkájában, melly munka akkor közkézen forgott 's mindenektől mohon olvastatott, bár akkor is voltak okosabb emberek, kik polgártársaikat okosabbra akarták tanítani, de rájuk senki sem hallgatott, sőt eretnekeknek kiáltattak ki.

valójokon, ha egyszer alkalmunk lehetne hozzájuk jutni, valamint ők is elálmélkodnának ha egyszer szerentséjek lehetne bennünket színről színre szemlélni. Valóban szintúgy nem tudják ők képzni, hogy folynak a' mi dolgaink itt alant, mint nekünk az ottani életről semmi fogalmunk nints. Hogy jöhetnének ők azon gondolatra, hogy azon nagy fényes tényéron, melly előttök az égen lebeg olly tsudálatos nemű teremtések vagynak, mellyeket emberi nemzetnek hínak, 's melly magát igen nagy szerénységgel, a' teremtés remekének, az Isten valóságos képének szokta nevezni, egy nemzet, mellynek olly esztelen szenvedelmei indulati vannak, 's a' mellett olly bölts vizsgálódásokat tesz; mellynek élete olly kevés ideig tart, 's még is olly messze időkre néző terveket készít; melly olly sok esméretekkel bir a' szükségtelen dolgokban, 's a' legszükségesebbet nem tudja; melly annyira törekszik a' szabadságra, 's a' melly olly szolgálil elkü, melly olly igen vágyik a' boldogságra, pedig nints ereje annak élvezésére.

Egyébaránt mit tartozik az ő rájok? Bizonyosan tsak annyit mint ők mi reánk. Elég az, ha mindenki közülünk magával 's körülállásával meg van elégedve. Miért aggódnánk mi ő felőlök kik hozzánk olly messze vannak, mi kik legközelebbi szomszédjainkat 's gyakran azokat sem esmerjük kik velünk egy házban laknak? Valóban mi ezen szomszédjainkkal már régóta egy közös hajóban evezünk 's még nem is láttuk őket. Ezen hajónak a' mint mi legalább hisszük mi az első részében lakunk a' laplandiak vagy új-hollandiaiak pedig a' hátulsó részét foglalták el, 's bármelley kívántsiak vagyunk is egymásra, bármelley örömet seprünk is a' más háza előtt még is egyikünk a' másikáról keveset tud 's alig tartja méltónak tudakozódni iránta, azt pedig mindnyájan szeretnék tudni, hogy

megy a' dolog oda fent a' holdban egy másik hajóban, melly tőlünk olly messze vitorlázik a' világnak temérdek oceanján. *)

*) Mivel mint a' feljebbiekből látjuk kevés reménységünk lehet, hogy valaha a' holdba utazhassunk, semmi más mód nints hátra a' hold lakossival való esmerkedésre. mint hogy ezen két hajó közt valamelly közlekedést állítsunk fel. De mi módon? Postákról könnyűhajókról gondolkozni sem lehet. Talán telegraphok által? Azoknak igen nagyoknak kellene lenni, hogy 50,000 mértföldnyire meglehessen őket látni. De ezen nehézséget talán meglehetne győzni ha sem költségünket sem fáradságunkat nem sajnállanánk. A' nagyobb és nehezebben meggyőzhető akadály lenne a' jelek és nyelv megválasztása, mellyeket ezen telegraphi közlekedésre használnánk. Bármelly sok nyelvek legyenek is a' mi földünkön, a' hold lakosi előtt azok bizonyosan mind esmeretlenek, 's igen hihető, hogy ott az embereknek semmi tulajdonképen való nyelvek nints, 's gondolatjaikat egészen más módon közlik egymással. Hát a' jelek? — Ezek ugyan önkényesek, de irántok előlegesen kell értekezni 's előre meg kell határoztatniok, ha egymást költsődösen érteni akarjuk. De hogy történhetik ezen előleges értekezés, ha arra teljességgel semmi eszközeink nintsenek? — Ezen zavarból egy a' legjelesebb geometráink közül olyan módon akar bennünket kisegíteni, melly sokak előtt első tekintettel igen különösnek fog tetszeni, de a' melly közelebből megvizsgálva még is egyedül volna lehetséges eszköz a' szóban forgó tzelnek elérésére, 's melly különössége végett itt rövid említést érdemel, bár annak kiviteléről senki sem, feltalálója pedig legkevésbé gondolkozik.

Ő feltette mint bizonyost, hogy a' holdbeli emberek akár mint legyenek különben alkotva, ésszel, okossággal felruhazott teremtések. Ha ezt megnem engedjük, úgy felesleg, sőt bolondság volna velek akárminemű közlekedést alapítani akarni. Ha tehát azok — így okoskodott ő tovább, okos valóságok szükségeskép foglalatoskodnak ők — mivel az észnek mindenütt ugyan azonnak kell lenni, a' tulajdonképen

Hogy ezen hajón a' holdban egészen másképen megy a' dolog mint a' miénken, abból nem következik, hogy azon utasok kevésbé boldogok és megelégedők volnának mint mi, mivel ők is hihetőkép egészen más valóságok mint azok, mellyekkel itt alant esmerkedtünk meg. A' természetnek elég eszközei lesznek az ó károkat azon dolgokért, mellyeket minélkülezéseknek (Entbehrung) nevezünk, bőven kipótolni. Mezeiket nem újítja meg talán a' frissítő eső, de a' jég sem veri el. Nem esmerik a' reggeli és esteli hajnalt, de nem tudnak semmit a' fellegekről és záporosókról is, mellyek földünket elárasztják, semmit sem a' dühös orkánokról, mellyek lakhelyeinket összerombolják. Nem látják a' szivárvány ditsó pompáját, de nem látják a' pusztító villámlásokat is, nem serkenti fel őket a' mennydörgés harsogása álmokból, mellyben tsendes és békés napjaikat elálmodozzák, míg mi napjainkat magunkkal 's a' körülünk lévőekkel való folyvásti küzködésben töltjük, 's míg a' mi örömeinket gyakran fájdalom és bánat váltja fel, előttök hihetőkép mind a' két rendbeli indu-

való észtudománnyal a' mathematicával. Ha pedig mathematicával foglalatoskodnak, nem lehetnek előttök — mivel már rég' óta járnak oskolába — legalább a' geometria fő feltételei ismeretlenek. Ha tehát az elemi geometriának legbeszélőbb rajzai közül egyet p. o. az hypotenusa úgy nevezett quadratumának rajzát nagy formában p. o. valamely terjedelmes síkságon eleikbe rajzolnánk, úgy hogy ők arra reá esmerhetnének, 's nekünk idővel valamely hasonló a' hold felületén kiterjesztett rajz által feleletet és jelt adnának, hogy ők minket értettek. Ez által legalább azt tudnánk meg, hogy ott szintúgy okos teremtesek vagynak, mellyekkel közlekedést indítani érdemes. Ezzel meg volna az első lépés téve a' közelebbi esmerkedésre a' hold lakosival, 's a' többi könnyű volna, ha ezen első lépéssel tisztára jöhetnénk.

latok tökéletesen esmeretlenek; míg mi éretlen kevélységünkben a' mi úgy nevezett szolgánkat a' holdat 's annak lakosait megvetéssel lenézzük, míg mi, legalább a' jobbak közülünk szerentsénket egy tettekkel dúzs, betsülettel és gazdagsággal teljes életben keressük 's nem találjuk, ők örök nyugalomokban nem kapkodnak a' ditsóság árnyékképe után 's éldelemek a' helyett egy kevésbé fénylő de annyival tisztább 's állandóbb boldogságot, 's nintsen okok a' mi nyughatatlan és viszontagságos életünket irigyleni. Ha ők a' könyvnyomtatást még felnem találták; megvan azon szerentséjek, hogy nem esmerik azon sok rossz könyveket, mellyekkel minket áltudósaink kinoznak, 's esmeretlen előttök azon bajoskodás és fonákság, mellyet azon találmány mi reánk árasztott; ha ők oskoláikban és egyetemeikben tőlünk valamennyire hátra maradtak 's a' puska port még fel nem találták: legalább esmeretlen még előttök a' felsőbb hadi mesterség, melly által mi, a' nélkül hogy tudnánk miért, testvéreinket ezerekenként öldössük le egy órában, virágzó városokat hamuvá égetünk, sok boldog országot pusztasággá 's holt testek mezejévé változtatunk. És valóban, ha már egyszer ezen hasonlításokba ereszkedtünk, ki vehetné tőlünk rossz néven, ha mi a' Pandora szelentzéből a' földről már régen eltávozott jókat ott akarnánk felkeresni; az *örök békességet*, mellyre olly régen és olly epekedve vágyunk — hiába, az *arany időt* melly csak költőink álmaiban létezik még, az *erkölcsök ártatlanságát*, melly jók az Ariosto kellemetes költeménye szerint a' mi nagy tudósaink és vitézeink elveszett *józan eszével* együtt, ott fenn a' holdban egy különös genius felvigyázása alatt, különös tsészékben őriztetnek.

Littrow után L. I.

5.

A' sympathiáról.

A' sympathia, rokon érzelem, vagy (a' mennyiben a' lélektelen dolgokra is kiterjesztetik) szabadabban 's talán helyesebben fordítva, *kölcsönös vonzódás* alatt értjük minden egyes valónak (ens, Wesen) a' többekkel való szorosabb összefüggését, melly az ezen összefüggésbe hozott tárgy érzésében való közvetlen észrevétel által, vagy a' vizsgálódásokban és kölcsönös hatásokban esmeretik meg, a' nélkül, hogy ezen kölcsönös közlekedésnek közelebbi okát, melly által tudniillik az eszközöltetik mind ez ideig kimagyarázhattuk volna. *A' sympathia* országa régenten sokkal nagyobb terjedelmű volt mint most; az egész astrologia vagy csillagokbóli jövendölés azon alapult, a' természeti dolgok közt uralkodó titkos sympathiáról hit azonban a' legkülönböző hitű, vallású, miveltségű nemzetek között meg lehetőszen el volt terjedve, 's ezen hiedelem most is sokkal nagyobb mint közönségesen hiszik. Hogy a' sympatheticus gyógyító szerek és átaljában a' sympatheticus gyógyításmód sokszor igen fogatosok ezt tagadni nem lehet, mert a' mindennapi tapasztalás bizonyítja. Miért tagadnánk olyan lett dolgokat, mellyekben olly befolyás mutatkozik mellynek magyarázatjára a' tudományosan előadott iskolai vélemények 's magyarázati okfők mind ez ideig elégtelenek? Ez annyit tenne, mint az önhittséget a' legfőbb mértékre vinni. Sőt inkább a' mély belátású és szerény természetvizsgáló kénytelen megvallani, hogy a' mi esmérteink a' természeti dolgokban korántsem mentek még annyira, hogy

minden természeti jeleneteknek kielégítő magyarázatját adhatnánk. A' lelki és testi élet az ó kölcsönös egybeköttetésekben nem munkálódnak é magokon kívül is? Lehet a' Mesmerianismust mint megtörtént dolgot tagadni? Tudományunk itt igen hiányos, azért igen illendő kemény és eldöntő ítéletünket némelly tárgy és jelenet felett, melly a' nép hiedelme szerint az általános természeti életben uralkodó sympathián alapúl visszatartóztatni; kötelességünk ellenben a' lett dolgokat gyűjtögetni, felettek szigorú birálatot tartani, vigyázva és okosan próbálgatni, 's úgy ereszkedni a' tudományos magyarázatba. Ha azt tapasztaljuk, hogy némelly lelkünkre ható erős benyomások mint p. o. a' bánat, ijedtség, félelem, aggodalom, mellyekben semmi anyagi (materiale) nincs, a' testben a' legnagyobb anyagi változásokat okozhatják, és az által a' legszomorúbb 's tartósabb nyavalyákat vonhatják magok után; ha tudjuk a' tapasztalásból, hogy a' hirtelen harag az az előtt néhány pillantattal egészséges tejét a' szoptató anyának olly méreggé változtatja, hogy a' csecsemő görcsös rángatózásokba esik, 's hirtelen meghal; ha tapasztaljuk, hogy a' ragadó anyagok olly finom és kimagyarázhatatlan módon terjednek, 's az idegen takarókban sokszor esztendőig megtartják erejüket, 's ujra ragadó nyavalyákat okozhatnak; tehát azt is meg kell engednünk, hogy sok nyavalyák, mellyek az ilyen és más efféle finom kártékony befolyások által származnak, hasonló finom de ellenkezőleg és így jótévéleg ható befolyások által, és így patikai szerek nélkül elháríthatnak. Helyesen mondja *Mende (Masius Medic. Kalender 1814 93 l)* a' sympatheticus gyógyításmódoknak sokkal nagyobb befolyása van az emberek jóllétére, mint sem hogy azt egészen hallgatással elmellőzhetnők. Méltán gáncsolták az ilyen gyógyításmódokat sok esetekben,

's helyesen állították, hogy többnyire önámulás vagy csalárdság feküdt a' dologban, hogy a' rendelt szereket a' reménylett hatással okosan se hogy sem lehetett egybeköttetésbe hozni, és hogy míg ezen eszközök használtattak, a' gyors és alapos gyógyításra használható, legjobb idő mulasztatott-el. Bármelly helyesek ezen ellenvetések átaljában véve mindazáltal az efféle gyógyításmódok tagadhatatlan sikerére igen kevésbé ügyeltek, 's annál-fogva van még egy másik szempont is, mellyből a' dolgot szükségeskép tekinteni kell. Mint bizonyost úgy lehet tartani, hogy azon befolyások mellyek bizonyos környülállások között az emberi testre jóltévéleg hatnak, más környülállások között kárteköny következeseket vonhatnak magok után. A' sympatheticus gyógyításmódoktól ha csak minden tapasztalási adatokat gúnyolni nem akarunk, a' gyógyító erőt némelly egyes esetekben megtagadni nem lehet. — Ezen gyógyító erő *Mende* szerint főképpen három különböző okból származik. Az első ezen gyógyításmódok hatása az ember, lelki tehetségére. A' figyelem a' nyavalyától elvonatik, 's más tárgyra vezéreltetik t. i. a' gyógyításmódra, a' képzelő tehetség foglalatoskodtatik, az akarat ereje felszólíttatik. A' második ok a' minden más eszközök elhárításán alapúl, melly főfeltétele minden sympatheticus gyógyításmódnak. Ha a' közönséges emberek gyógyításmódjára, sőt ha azon szerekre tekintünk is, mellyeket privilegisált orvosaink gyakran rendelnek, gyakran úgy találjuk, hogy azok a' nyavalyát, melly ellen használtattak nem gyógyíthatták, hanem szükségeskép súlyosították. Tekintsük csak a' sok számlálhatatlan kenőcsökre flasztromokra, mellyek minden sebek és fekélyek ellen használtatnak, a' sok hashajtó és izzasztó szerekre, mellyekkel a' köznép testét ostromolja, nagyon könnyen meggyőződünk felőle,

hogy mind ezen gyakran igen kártékony szerektől való tartózkodás a' nyavalya gyógyulását igen elősegíti. Harmadik oka a' sympathia jól-tévő hatásának, az ugyanazon időben használt, és a' gyógyításhoz tartozó mellékszerekben fekszik, de a' mellyekre mint semmi fontosságukra többnyire semmi tekintet nincs. A' száj sebei ellen p. o. rá olvasnak a' nyavalyára 's egyszersmind kiöblítetik a' száj egy kevés vízben felolvasztott timsóval, 's a' beteg meggyógyúl; a' szent Antal tüze vagy orbáncz ellen tűzszikrát csiholnak a' fájdalmas részre, azután papirossal betakarják, mellybe plajbász volt takarva, minden nedvességet elkerülnek, a' nyavalya meggyógyúl. A' láb nyavalyáiban p. o. viszketeges daganatjaiban bekenik a' lábat olajjal, gyengén betakarják, nyugodalmat, jó életrendet, a' szeszies italoktól sós és nehéz emésztésű ételektől való megtartózkodást 'stb. ajánlanak, 's megvan a' kívánt siker. Mellyik eszes orvos nem látja itt a' gyógyulás igazi okát? az efféle curák tehát különösen a' köznépnél gyakran csudát tettek, mert a' gyógyulás szükséges feltételeit okozták, mellyeket az előtt elmulasztottak; a' felsőbb ranguaknál pedig gyakran semmit sem használtak, mivel ezen feltételek már úgy is teljesítették 's a' gyógyulás akadályai egészen más környülállásokban gyökerestek. *Mende és Masius* szerint ezen három okain kívül a' sympatheticus eszközök sikeres voltának van még negyedik oka is, mellyet némellyék ugyan tagadnak, de a' melly minden figyelmet érdemel. *Ez azon kiszámíthatatlan sikeres hatás, melly a' minden dolgok belső összefüggéséből, 's azoknak ha bár titkos sympathiajából (kölcsonös vonzódásából) is eredvén az emberi testben gyakran a' legnagyobb és váratlanabb változásokot okozza.* A' legfellengősebb lelkek egy ilyen összefüggést és kölcsonös vonzódást nemcsak gya-

gyaníttak, hanem meg is mutatták, hogy a' világi dolgok' fentartása, 's a' benne uralkodó rend is ezen alapúl. Melly törpének és nyomorútnak látszik azon bölcsekedő, ki gyarló eszével a' végetlennek a' megfoghatatlannak határán állván, minden felől csudákkal látja magát környűlvéve, 's a' csudálat még is merészen tagadja! Ha a' villányosság a' galvanosság sőt a' mágnesség jelenetjei is a' kölcsönös hatások és változások megmérhetetlen országába, mellyeknek belső okát nem ismerjük, mélyebb belátást nem nyitottak volna is nekünk, még is nevetséges volna a' titkos erő lételet tagadni, csak azért mivel azok nincsenek egészen hatalmunkban, 's hatásaikat, okozatjaikat nem tudjuk kimagyarázni. 'S ezen erővel merünk mi könnyelműleg bántani, sőt a' velek való bánást a' legbutább tudatlanabb emberekre bízni! Nem hasonlítunk ezen tekintetben a' gyermekekhez, kik a' tűzzel játszanak, nem is sajdítván annak kártékony hatását? Az okosabbak közöttünk vállat vonítanak erre a' nélkül, hogy méltónak tartanak figyelmüket ezen fontos tárgyra fordítani. Akármelley oldalról tekintsük a' sympatheticus gyógyításmódokat, mindenkép nagy fontosságúak azok az emberek boldogságára és boldogtalanságára, de úgy a' mint most használtatnak, bizonyosan több kárt tesznek mint hasznot. Ha majd egyszer a' kontár kurúzsolók és a' köznép kezei közül kiragadtatnak, ha orvosaink vizsgálódásaik tárgyaivá teszik azokat, ha orvosi oskoláinkban tanítani és felvilágosítani fogják, mit kelljen azokról bizonyos környűllások között tartani: csak akkor várhatnak azokból a' betegek ígen nagy hasznot.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

Észrevételek *Edvi Illés Pál* illy című könyvére: Első oktatásra szolgáló kézi könyv.

A' ki ezen észrevételeket írja, szántszándékkal mellőzte el a' bíráló címet, nem a' lévén célja, hogy az egésznek mind/virtusait mind fogyatkozásait kellő világosságba helyeztesse: hanem tsupán ez, hogy egynehány szembetűnőbb botlásokat megigazítson; mellyek a' szép egésznek mintegy szeplői lévén, annál kevésbé elhallgathatók mivel egy illy könyvben talátnak, melly sokaknak még pedig kezdőknek oktatására van szánva. Nem irigység, nem zoilusi indulat vezérli tehát pennáját, hanem azon szent szándék, hogy ezen dicséretes és becses könyv, a' hibáktól apródonként megtisztogatván annál tökéletesebbé 's következképen hasznosabbá 's kelendőbbé tétethesék. És valójában nagyon fájna ezen észrevételek írójának ha jó szándéka balúl értetvén, azok közé számlálatnék, a' kik irigy szemmel nézik az érdemet és szeretnek gázolni a' más jó hírében. Fájna ha a' helyett, hogy ezen minden ditséretre méltó könyvnek kedvellőket akart szerezni: még elidegenített volna attól némellyeket. Imé azért kinyilatkoztatja ezennel, hogy ha ő ezen könyvnek hosszú életet és sokszori kiadást nem óhajtana és nem reménylene: pennát sem fogott volna kezébe némelly fogyatkozásait annak felfedezendő.

Egy futó álttekintése a' munkának meggyőzte ezen sorok íróját, hogy az egésznek leggyengébb

oldala a' földleírás vagy a' 8-ik rész, melyre nézve ez úttal csak is erre és némileg a' XI-re fogja kiterjeszteni észrevételeit.

Eleibe kívánja járultatni a' Szerző a' 8-dik résznek a' 7-ik rész tíz első kérdéseit, lássuk azért, mit és miképpen mond ezekben és némelly következőkben.

Az első kérdésben elmaradt legelől az artikus: *az*.

A' második kérdés a' mely így vagyon: Hát mitsoda az a' természet? úgy látszik sokkal világosabb volna így: Hát a' természetet mit értünk? Az erre való felelet: Az is az öszves világot jelenti, vagy is a' világi dolgok' tulajdonágait, jobban volna így kifejezve: Az néha az öszves világot jelenti, néha a' dolgok tulajdonságait.

A' harmadik kérdésben elől ez a' szó: ebben; felesleg való. A' felelet pedig, hogy tudniillik a' mi földünk a' világban közép helyet foglal, egy kevésé különösen hangzik. Mert igaz ugyan, hogy a' néző mindég ott gondolja a' világ közepét, a' hol ő vagyon: de ez csak optikai csalódás, mellynél fogva a' Nap lakosainak is úgy tetszik hogy ők vannak a' világ közepén. Azt pedig, hol van a' világnak tulajdonképen való közepe szint' olly kevésé tudjuk mint azt hol van a' világ széle. Még itt azt is megjegyeztem, hogy a' Világ szó talán megérdemlené, hogy nagy betűvel kezdjük. A' mi földünk kereksege; e' helyett úgy vélem jobb csak ezt mondani: a' mi földünk.

A' negyedik kérdés valamint az ötödik is mehet. De már:

A' hatodik kérdésre adott felelet ollyan gyarló, hogy azt bizonynal maga sem úgy hiszi a' Szerző. Ha, úgy mond némelly égi testek nagyobbak nem volnának a' mi földünknel nem látszanának el hozzánk. Hát a' Hóld golyóbisa nagyobb-é a' mi

Földünknel minthogy hozzánk ellátszik? Sőt inkább egy híres Frantzia astronomus szerint, épen azok az égi testek nem botsátják messzire sugáraikat a' mellyek legnagyobbak.

A' hetedik és nyoltzadik kérdésre egyéb megjegyezni valóban nintsen, hanem hogy a' Hóld helyett Hódat szeret írni a' Szerző. Holott amaz első kétségkívül jobb ez utolsónál; már tsak azért is, hogy a' Hóld nevű állattól megkülönböztetődjön.

A' kilentzedik kérdésben: ekkor ekkor; így szokottabb: ekkor 's ekkor. — „A' Napnak esztendei pályafutását a' bika formájú csillagbokornál látják.“ Jobban lenne így: a' Nap esztendei pályafutásában a' bika formájú csillagbokorhoz ér.

A' tizedik kérdés alatt a' mondatik, hogy „az égi testek szabadon függnék az ég üregében, — nekünk megfoghatatlan tsudálatos módon.“ — Sőt inkább a' volna a' tsudálatos dolog, ha valamelly égi test alá oszlop vagy támaszték kellene. Mert hiszem, egy véghetetlen üregben lévő testnek mi oka lehetne akármerre is mozdúlni a' maga helyéből, ha tsak egy más égi test nem vonná azt maga felé?

A' következő kérdések a' tizenötödikig mehetnek: de már ebben itéletem szerint hibás állítás, hogy „a' tavaszt, nyarat, őszt és telet a' Földnek a' Nap körül való kerengése okozza. Mert ha sem a' Nap sem a' Föld soha helyekből ki nem mozdulnának is: még is előállana, vagy állhatna az esztendőnek mind egyik szakassza, tsupán a' Föld tengelye' Naphoz való állásának megváltozása által is. A' minthogy most is mindenkor van valahol tél, tavasz, 'sat. a' Földön, tsak hogy különböző helyeken. Az esztendőnek különböző szakaszait tehát vagy a' levegőnek különböző mérsékletét valamelly helyen astronomice nem egyéb okozza, hanem a' déli Napnak azon hely tetópontjához inkább vagy

kevésbé való közeledése vagy attól való eltávozá-
sa, a' mi igaz, hogy a' Földnek kerengésénél fog-
va esik most meg, de megeshetnék a' nélkül is.

A' tizenhatodik kérdésre való felelet is homá-
lyos; ez a' szó pedig „munkálja“ a' kérdésben nem
a' dologhoz illő.

A' tizenhetedik kérdésre való feleletben déli
föld barknál lakó népekről emlékezik, millyeneket
még ez ideig nem esmerünk.

A' 18-ik és 19-ik kérdések mehetnek: de

A' 20-ikra való felelet világosabb lett volna
így: midőn a' Napnak és a' tele Hóldnak egy da-
rab része vagy egész tányérja is minden látható ok
nélkül elsetétül: de fényét nem sok időmulva me-
gint visszanyeri azt hívjuk 'sat.

A' többi kérdések a' 21—26-ig mehetnek.

A' Földleírásból.

Az első öt kérdés mehet.

A' hatodik alatt lehetett volna határozattab-
ban szólni ilyen formán: a' tengerek mintegy
két annyit borítanak bé a' föld színéből mint a'
mennyi rajta a' száraz. Itt megjegyzem, hogy más
kerék = rota, más kerek = rotundus.

A' 7-ik kérdés mehet.

A' 8-ik kérdés alatt a' tengernek főbb osztá-
lyai így számláltatnak elő: Jeges tenger, nagy
tenger, veres tenger, fekete tenger, keleti tenger
'sat. E' helyett úgy gondolom helyesebb lett volna
ezeket mondani: Jeges-tenger, Atlanticum-tenger,
Tsendes-tenger, Indiai-tenger. A' helyes írásra néz-
ve pedig az a' megjegyzésem, hogy a' tengerek
neveit mint tulajdon neveket nagy betűvel kellene
kezdeni.

A' 9-ik kérdésre való felelethez jó lett volna
még ezt tenni: miudazáltal a' Fekete tengert is kö-

zelvalónak lehet mondani, mivel országunk legnagyobb folyója a' Duna abba foly. A' következőkérdések a' 16-ikig mehetnek: de már a' 16-ikra való felelet nem állja ki a' próbát. A' földnek keleti és déli részeiben, úgy mond szakadatlan melegség és forróság uralkodik. Mellyik a' földnek keleti és déli része? Nékünk keletre Ásia közepe esik és éjszaki Amerikának felső része; délre esik hozzánk a' déli sark. Vallyon lehet e' ezekről mondani, hogy ott forróság uralkodik? De ha a' mint akarta kétség kívül a' Szerző is értetni, a' földek napfordítók közé eső részét vagy a' forró éghajlatot értjük is itt: úgy sem állanak meg azok a' miket itt a' Szerző mond. A' föld úgy mond önkényt (önkényt = 'sarnokságot; önként = magától) terem. — De mit? bizonyosan tsak dudvát és egynehány gyümöltsfa nemeket. A' fák levelei soha el nem hullnak. Igen! de tsak az olyanoké mint a' tziprus; a' mező soha meg nem üresedik. Hát mikor a' szelek a' füvet elszáraztják?! Vetés, aratás nyomban érik egymást. Úgy hát még is kell a' földet művelni. — Az emberek bőrei a' naptól fekete barnára megégettettek. — De az Európaiak még sem lesznek ott néger bőrűekké.

A' 17-ik és 18-ik kérdés mehet.

Az 19-ben megmutatás nélkül szűkölködik ez az állítás, hogy a' tengerek fenekén mezőség és erdők egymást felváltva találkoznak.

A' 20-ik kérdés mehet.

A' 22-ik kérdés alatt a' „földrőlünk lévő kétszáz másányi levegő teher nyomása“ nagyon helytelenül van előhozva a' mi földről le nem eshetősünknek kimagyarázására. A' gyermeknek itt könnyen a' juthat eszébe, hogy esik hogy ezen 200 másányi teher az embert öszve nem nyomja; az érettebbnek pedig az, hogy hát ezen 200 másányi vagy már együtt sok millio másányi levegő, hogy

nem esik le a' földről. A' Physicában egykevessé jártosabb pedig tudni fogja, hogy valamint a' víz fenekén lévő követ nem nyomja a' felette lévő víz a' fenékhez, hanem inkább még elvészenn annak terhéből: úgy az ember felett lévő levegő is nem hogy akadályoztatná: hanem még inkább könnyíténé az embernek e' Földről való leesését; a' mint hogy a' levegői hajók felemelkedése tsak ezen az okon történhető. A' levegő nyomásából vett ezen erősség helyett tehát még ez is többet ért volna: mi ok kényszeríthetne az embert arra, hogy a' földről leessen, vagy helyesebben mondva attól elváljék?

A' 23-ik kérdésből ismét a' látszik, hogy a' Szerzőnek nints eléggé világos fogalma a' nehézkedés (gravitatio) elvéről. Mi szükség „a' földgolyónak közös közepében lévő titkos erőről“ álmódolni: holott a' Földnek általános magához szívó erejéből minden efféle tüneményt tökéletesen ki lehet magyarázni, sőt tsak is ebből lehet jól megfejtteni minden efféle tüneményt. Ha azt megállítjuk, hogy az anyag vonszódik az anyaghoz: ebből önként foly, hogy a' Föld színén lévő kisebb anyagdaraboknak az egész föld nagy anyagdarabjának közepe felé szükség vonszódnia; de foly még az is, a' mit a' tapasztalások bizonyítanak, hogy ezen középpont felé vonszódás irányra nagy hegyek mellett változást szenved. — A' mit pedig a' feleletnek utolján mond a' Szerző, hogy „ha lehetne lyukat fúrni a' Földnek közepéig, a' fölvetett test egészen addig alá esnék, de ott aztán megállapodnék“ ez olyan igaz mint kétszer kettő négy, de éppen ezen felettébb való nagy igazsága miatt semmit sem bizonyít. Mert hogy is eshetnék a' felvetett test lejjebb a' Föld közepénél: ha a' Föld tsak addig volna kifurva? De ha, a' mit akart kétségkívül mondani a' Szer-

zó, a' Föld egészen keresztül volna fúrva, már akkor nem igaz, hogy az ezen lyukba vetett test megállana a' Föld közép pontjánál: sőt inkább feljönne az az által ellenbe lévő földnek szinte színéig; ámbár az is igaz, hogy minekutána így egynehányszor fel 's le ment, mindég kisebb kisebb utat tsinálván, végre tsakugyan a' Földközepén állapodnék meg.

A' 24-ik kérdés mehet.

A' 25-ik kérdésben, a' „termés“ szó emberre alkalmaztatva, úgy gondolom, túl a' Dunai szójárás.

A' 26-ik 27-ik 28-ik és 29-ik kérdések mehetnek.

A' 30-ban úgy látszik a' népet a' Nemzettől nem különbözteti meg a' Szerző. Innen van hogy a' Tótót a' Nemzetek közé számlálja holott Tótok Királyja nints: a' Magyarot pedig kihagyja a' nemzetek sorából holott Magyarok Királyja van.

A' következő kérdések a' 37-ik mehetnek, hanem ez alatt megint emlékezik „a' tengerben lévő és a' hajókázókra nézve, veszedelmes mágneses hegyekről,“ mellyekről az értekező megvallja, hogy az *Ezer egy éjszakán kívül*, sehol sem olvasott semmit.

A' 353-ik oldalon alólról számlálva a' 10-ik sorban tsak sietség hibája lehet: napnyugot felől éjszának evezünk; e' helyett: éjszak felől napnyugot felé evezünk.

A' 47-ik kérdés alatt kár volt elhalgatni Columbus vagy Colon Kristóf nevét, kit illet mint elsőt, Amerika feltalálásának ditsősége. Ugyan ott, e' helyett „nem rég a' mi Felséges Királyunknak 'sat. jobb lett volna kitenni az esztendő: 1817.“

A' 43-ik kérdés alatt ismét van a' mit nem lehet meghagyni. Már maga az hogy egy nagy darab földrésről olyan tulajdonságokat említ a' mel-

Iyek tsak kis darab részre illenek, arra sem mindenkor — hiba. „Afrika úgymond éppen a' Nap alatt fekszik függőlegesen;“ Igen, de nem egész Afrika. Azonban Déli Amerika is függőlegesen esik a' Nap alá. „Ott az embereknek árnyékjuk nints.“ Hát reggel és estve nints? De még Délben is tsak egy részében történik az Afrikának és tsak 2 napon az esztendőben hogy az embereknek magok alá essék árnyékjuk. „Égevényes sovány földjök lévén, úgy mond, hogy éhel meg ne haljanak, magokat és gyermekeiket nagy olcsón árúba botsátják a' gazdagoknak és Európaiaknak.“ Hol veszi magát közöttök a' gazdag, ha a' föld sovány? Azonban mit érnének ők az Európaiak pénzével, ha azon föld termését nem vehetnének?

A' 44-ik kérdés alatt azt mondván, hogy Ásiából költöztek ki a' népek mindenfelé a' Világra, felesleg való volt említeni, hogy „a' mi magyar eleinknek eredeti hazájok is Ásiában volt valamikor. Ez amabból önként következik, hanem az nem következik, a' mit akart kétségkívül a' Szerző mondani, hogy a' mi magyar eleinkről ezt még történelmi úton is bé lehet bizonyítani. Ugyan itt egy régi hiedelmét említi az Európaiaknak mint tévelygőt. Azt hitték úgymond a' selyemről hogy az Ásiában a' fákon terem. Felelet. Nem is ok nélkül. Mert Khinában a' selyembogarak vagy hernyók tsakugyan a' fákon kötik be magokat. Azonban hát ha nem is a' selyemről hanem a' pamutról hitték azt hogy a' fákon terem? Úgy nem egészen tévelygtek. Már pedig a' latin bombyx = selyemhernyó, selyem, és a' Török bambuk = pamut nagyon közeljárnak egymáshoz hangzásokra nézve.

A' 46-ik kérdés alatt különös állítás hogy „a' Földnek déli részeit a' szörnyű hévség és a' fene vad állatok miatt nem lehet beutazni.“ — Mellyek a' Földnek azon déli részei? Tsak annyi igaz

hogy mindegyik Földrésznek Európát kivévn legesmeretlenebb a' közepe mi előttünk Európaiak előtt, de nem a' nagy hévség vagy a' fenevadak miatt, hanem az ott lakó népek durva és kegyetlen természete miatt. A' Földnek sarkai felé lévő tartományokat pedig a' hideg miatt nem tudják jól megvizsgálni.

A' 49-ik kérdés alatt Frantzia Országot hozzánk délre helyezteteti; — a' mi nem helyes.

Az 52-ik kérdés nem jó magyarsággal van feltevé. E' helyett: mellyik tartományokat; ezt kellett volna mondani: mitsoda tartományokat bír.

Az 56-ik kérdés alatt e' van: egy maga Magyarország tsak nem annyi, mint a' többi Ausztriai birodalom. E' helyett sokkal helyesebb lett volna így szólni: maga Magyarország az egész Ausztriai birodalomnak mintegy harmadrészét teszi.

A' 68-ik kérdés alatt ez olvastatik a' Tiszáról: „hallal rákkal annyira bővelkedik, hogy a' Tisza mellett lakozók még sörtéseiket is azzal tartják.“ Ennél sokkal igazabb lett volna ez: a' hala és rákja annyira megfogyott, hogy még a' Tisza mellett lakozók sem mindég esznek eleget benne.

A' 72-ik kérdés alatt a' tőzegnek olyan magyarázatot ad, melly a' törfre illik. De az a' tőzeg, mellyel a' Szerző szerint, a' Kis Kúnok éneke egészen más; tudniillik megszáraztott és vékony tégla formára kivagdalt marha ganéj.

A' 73-ik kérdés alatt az Országban lakó népek között Vandalusok is említetnek. De még a' nints megmutatva, hogy azok a' Vendus Tótók, kik itt értetnek, a' Vandalusoknak volnának maradéki.

A' 81-ik kérdés alatt Felső-Magyarországnak az ország éjszaki részét nevezi. Hasonlóképen a' 82-ik kérdésben Alsó Magyarországnak a' déli részt. Ennél igazabbat tanulhatott volna a' Szerző Néh. T.

Ercsei Dániel Statisticájából, hogy t. i. Felsőnek a' keleti, Alsónak a' nyugoti rész neveztetik.

A' 95-ik kérdés alatt a' Kárpát hegyeknek legmagosabb tsútsairól azt mondja, hogy azokról a' hó soha sem fogy el. — E' nem igaz; mert a' Kárpát hegyei nem is érik el a' hó lineát.

A' 97-ik kérdés alatt valami Breznón készülő *primza* nevű sajtról emlékezik a' Szerző. De mint-hogy ugyan arról említi, hogy kis 'setenekben hordatik széllyel az országban: tehát inkább túrónak kellett volna azt mint sajtnak nevezni. A' mint hogy ez a' tót szó is *brindza*, a' mit a' Szerző hibásan ír primzának, nem sajtot hanem túrot jelent. Készítnek ugyan ott sajtot is: de azt *ostyepkának* nevezik, kétségkívül ettől a' tót szótól *wsstépugi* = óltok.

A' 104-ik kérdés alatt tsak 3 mezővárosát említ a' Kis-Kunságnak holott annak 8 helységei közül tsak tsak 3-nak nintsenek országos vásárjai.

A' 118. kérdés alatt e' vagon: „egész azt szokás mondani köz példában, hogy Komárom 100 mértföld“ ennek nints értelme.

A' 130-ik kérdés alatt Hernát helyett Hernádot, Csernevitza helyett Cservenitzát kellett volna írni.

132-ik alatt megemlíti a' Szerző a' Jászságot és Nagy Kúnságot, de mint közönségesen lenni szokott a' Magyar Geographiákban nagyon hijányosan és tökéletlenül. „Ebben a' vármegyében (t. i. Hevesben) esnek, úgy mond a' Jászság és Nagy Kúnság.“ — Ezek szabadkerületek lévén épen egyik vármegyébe sem esnek. — A' Jászságon három mezővárost említ, ámbár országos vásárok hatban esnek. A' Nagy Kúnságról ennyit mond. „Nagy Kúnságban, melly egy posványos róna föld mezőváros Kardszag.“ Ezt ez előtt tsak 100 esztenvel lehetett elmondani. Mivel akkor a' Tisza kiöntései a' Kúnságnak alatsonyabb részét valósággal

elváltoztatták, de nem posvánnyá, hanem nádtermő rétté, mellynek tisztább helyein halászni is lehetett. De mióta a' Tisza árjának gátok vannak eleikbe vetve sok helyen: azóta tsak rendkívüli vízáradás idején öntetik alá lapályosabb, nevezetesen a' Sárréte felől való rész. — Továbbá a' Nagy-Kúnság hat helységből áll, és e' mind a' hat vásári privilegiummal biró hely, tehát mezőváros. Kardszapot pedig Karczagnak szokták írni a' Karczagiak. Ugyan itt Heves vármegye mappájára nézve azt jegyzem meg, hogy azon hibásan van téve Ders nevű hely Szólnok és Török Szent Miklós közé. Mert ott helység ilyen nem létezik, hanem tsak puszta. Van ugyan Ders Heves vármegyében, de nem ott a' hová a' mappán tétetik. — Végre hiba a' mondott mappán az is, hogy a' Czeglédtől Örkénybe vivő posta út nints rajta kitéve, valamint Debretzentől, Nyiregyházáig; Sambokrétől Jablunkáig, Rétságtól Bátig 'sa't.

136-ik kérdés alatt sajnálkozva említi a' Szerző, hogy a' szegény Marmarosi Oláhnak tsak kukoritzája terem: búzalisztje nem igen van. Úgy látszik; nem tudja a' Szerző, hogy az Oláh jobban szereti a' kukoritzát málét a' búzakenyérnél.

137-ik kérdés alatt nem ártott volna megemlíteni, hogy amaz időnkbeli új öldöklő nyavalya a' Cholera Tisza Újlakon vétetett észre Hazánkban legelőször 1831-dik eszt. Junius végén. Ugyan ott Hozmi hibásan van írva Harmi helyett.

140-ik kérdés alatt Debreczen pusztája 15 négyszegű mértföldet elfoglalni és ennél fogva éppen akkorának mondatik lenni, mint Torna vármegye. De ezen utolsó tsak 10 négyszegű mértföld.

143-ik kérdés alatt talán nyomtatásbeli hiba, hogy Békés nevéből az egyik accentus elmaradt kétszer is. Valamint az is hiba, hogy Oroszáza Oroszházának íratik. A' sem igaz, hogy nagysága-

gához képest legszegényebbül volna megnépesítve; mert Máramaros sokkal szegényebbül van. Hogy pedig olyan népes helység mint Csaba tsak falu, az a' ditsekedésre éppen semmi matériát sem ad; Szarvason pedig legkisebb gazdaság tanító intézet sem létezik: hanem az Evang. Lutheránusoknak Seniorialis oskolájok tevődött oda által mostanában; de ezt talán akkor sem említette volna meg a' Szerző, ha tudta volna; mivel hogy a' Reformatusoknak három elég nevezetes Collégiumáról is, mélyen halgat.

A' 378-ik oldalon *Schmölnitzet* említ: de ennek megmagyarosodott neve Szomolnok.

A' XI-ik Részre vagy a' Történettudomány vagy Históriaira való Eszrevételek.

530-dik A' Sidóknak törsök atya nem Abraham volt a' mint a' Szerző mondja hanem Jákób. Ugyan ott a' mondatik Jaffaról vagy Joppéről, hogy ez a' város még az özönvíz előtt épült. Valljon hogy tudná ezt a' Szerző bém bizonyítani?! Azonban az özönvíz előtti dolgok ezen kérdésekben az özönvíz utánivalokkal egy kevéssé öszve vannak zavarva.

531-ik oldalon beszédbeli bötű (?) említettik. És azoknak feltalálása Taaut nevű embernek tulajdonítottatik (?)

532-ik oldalon különösen esik hallani ezt a' kérdést: Ki alkotta 'Sidó országát? 's nem kevésbé különös a' felelet is: Móses. Ugyan ott meghódítani e' helyett tevődik meghódoltatni. Meghódítani annyi mint magához édesgetni; meghódoltatni pedig annyi, mint adófizetővé tenni.

Az 534-ik oldalon a' mondatik, hogy a' Római birodalom Augustus idejében majd nem az egész esmeretes földnek színét magában foglalta. De kik előtt esmeretes földnek színét? Természetesen tsak ók magok a' Rómaiak előtt: mert a' maga földjét minden nép esmerete: de azért a' Rómaiak nem minden nép Földjét, azaz nem az egész Föld színét foglalák el.

Különös kérdés az 57-ik is: valljon az Úr Jézus tudhatott-e valamit a' Magyarokról? A' milyen pedig a' kérdés, a' felelet is olyan: ha úgy mond a' Hunnuskok a' Magyaroknak elei voltak tehát tudhatott; mivel azok akkor időtájban a' Káspiumi, Asovi és Fekete tenger között tartózkodtak, — az az: nem messze 'Sidó országtól. (?!)

Az 536-ik oldalon a' mondatik, hogy a' Mahomed birodalmát a' Török nemzet rontotta el. Ez annyiban igaz, hogy a' Mahomed vallásán lévő népek felett a' Török tsászár főhatalmat tulajdonít magának némileg gyakorol is a' lelkiekben: és hogy a' melly tartományokat hajdan az Arabsok bírtak mint Mahomed első követői azoknak nagy részét most a' Törökök bírják. Hogy pedig a' Törököknek más ága az, a' melly Európának keleti részeit, más ismét a' melly Ásiának egy részét foglalta el azt még eddig nem tudtuk.

A' 537-ik oldalon a' revolútiót, felfordulásnak nevezi Talán jobb volna tsak alkotmány változásnak vagy változtatásnak mondani. Igaz ugyan hogy a' Frantziaországi revolútió véres jelenetekkel volt egybekapsolva: de hasonlótól kísértetett az a' Sullai revolútió is, melly a' Római Monárchiának útat készített. És az Athenaeum jól jegyzi meg, hogy a' Tyranus Sulla egy nap több vért ontatott, mint a' mennyi ontatott az egész Frantzia revolútió alatt.

Az 540-ik oldalon különös állítás hogy a' Magyarokat Ásiából hívta volna bé Arnulf valamint az is, hogy Arnulf Frantzia császár lett volna holt ő német császár volt.

Az 541-ik oldalon a' mondatik, hogy mikor a' Magyarok bejöttek, minden Magyar meg annyi szabados, nemes és katona volt. Ez egyáltalában nem hihető. Mert az Ásiai eredetnek még világosabb nyomai tűnnek fel a' parasztnak nagy ré-

szében mint a' nemesekben, a' mi semmiképpen meg nem eshetnék, ha a' parasztok és nemtelenek mind vagy csak nagyobb részben is, idegen származásuak volnának.

Az 543-ik oldalon annak oka kerestetik, miért jött a' deák nyelv annyira divatba a' Magyarok között. Igaz is a' mi ott mondatik, hogy a' keresztyn vallás tanítására idegen nemzetbeli emberek jöttek: -de az is igaz, hogy szent István különösen szívére kötötte fiának hogy az idegeneket igyekezzen az országba édesgetni, mert úgy mond „azok erősítik meg a' királyi széket.“

Az 544-ik oldalon nem emlékezik László királyról ki egy volt a' Magyarok legböltsebb és legvitézsebb királyai közül.

Az 546-ik oldalon a' Kunok mint a' Magyarokról különböző nemzet, a' Németekkel és Csehekkel említettnek egy sorban: 's ugyan ott a' mondatik rólok, hogy a' Tatárok pusztítása után hívattak bé az országba. Ez egyik sem igaz.

Az 548. oldalon Mátyás Királynak Korvinus nevét nagy orrúnak fordítja; mitsoda fundamentom, — nem tudhatni.

Az 550-ik oldalon nem magyarázta meg miért neveztetett 11-ik Ulászló Dob'se Lászlónak. A' mit pedig a' Latzi konyháról mond az úgy látszik túl van a' hitel határain, sokkal hihetőbb az a' mit t. Kerekes Ferencz állít: hogy t. i. az ebből van elrontva: lagzi konyhája.

Szerzelék a' XI. részhez.

A' nemzetiségről.

561-ik oldal. Vannak, úgy mond Magyarok Erdélyben (a' Székelyek). E' világosabban így lett volna: kiknek egy különös ága Erdélyben a' Székelyek.

Ugyan ott: erre a' kérdésre: vannak-é az országban máig is olly Magyaroknak maradékaik életben, kik Árpáddal jöttek be ez országba; 7 vármegyét számlál elő, mellyekben ilyenek találatnának De hát azt teszi-é ez, hogy a' többiben nem találatnának?

Ugyan azon oldalon, a' Magyar fő hajlandóságának a' vitézség, mezei gazdálkodás és vendégszeretés mondatik. Igen! ezek tsak a' jó hajlandóságok: de hát homályos oldalai, mellyek? Ezeket sem kellene elhalgatni. Mert Horátiusként: Sapientia prima stultitia caruisse. És mind addig, míg ezen hibáitól meg nem szabadúl, ama jó tulajdonságainak kevés vagy semmi hasznát sem veszi. Én hát említek egyet kettőt: heverni szeretés, más nemzet kígúnyolása, tudományokkal keveset gondolás, azoknak kevésre betsülése; a' régihez való konok ragaszkodás; egymás előmenetelének irigylése, kevélység, ditsckedés, idegennek gyűlölése; 'sat.

562-ik old. a' mondatik: hogy a' Magyar nyelv az indus török és mogul nyelvekkel is atyafias. Boldog Isten! mit nem kell hallani vagy olvasni?! Bizonyosan egyiket sem esmeri a' Szerző ezek közül vagy pedig nem tudja miben áll a' nyelvek atyafisága. Ebből a' hibás véleményből annakutánna másik hibás véleménye származik a' Szerzőnek; hogy a' magyar nemzet, úgy mond, valaha nagy kiterjedésű nemzet lehetett. Ezt senki sem hiszi a' ki a' históriában tsak kevéssé is jártas.

Ugyan ott a' Magyar nyelvnek többféle nemei közt említettik a' Jász, és Kún nyelv is, de ha a' Szerzótől kérdenék, hogy miben áll ezen két nyelvnek vagy nemnek különössége; kétség kívül semmit sem tudna reá felelni, mert nem is lehet. Jobb lett volna ennél az Ormánsági dialectust is említeni. — Osztán meg megkülönbözteti a' Kun nyelvet

vet a' tiszta magyar nyelvről! nem hallott ő beszédét.

Ugyan ott azt mondja: hogy a' tudományoknak mindennemű ágaiból szebb magyar könyvek találtak. Ezt bizonyára nehéz elhinni egy olyan nemzetről, mellynek még csak szótára sinsz tökéletes.

Végre vannak a' Szerzőnek némelly saját szavai vagy kifejezései, mellyeket helybe nem hagyhatunk, mint funt = font; pintek = péntek; megtudni = megtartani; eleven kéneső = kéneső; szuly = szű; kerék = kerek; aztán = azután; hadiháború = háború: útjártadban = jártadban költödben; itt itt = itt 's itt; széllel = széllyel; fa csutora = kulats; vizözön = özönvíz; idvesség = nagy hasznú. Továbbá: a' XX. l. *azt vigyék el velők*: e' helyett: azt vigyék el magokkal. A' 206. l. ezt mondja, egy mértföldnyi távolság 4000 inzenieri lépésnyi közföld = egy egy lépésre öt lábot számítván. Ezt nem értem. A' VII-ik l. a' szerda, csütörtök és péntek elnevezések tót szókából vannak véve és annyit tesznek mint középső, ötödik, hatodik; sőt inkább mint: negyedik: ötödik. A' 421. l. a' fogaknak elhuzatásokat; e' helyett kihuzatásokat, A' 472. l. a' mondatik; hogy egy hold földbe 40—50 ittze köles kell. A' Nagy Kúnságon 1600 öles hold földbe elég 25—30 ittze köles. A' 497. l. igen tsudálatos oka adatik annak, miért fél az ökör egy kis gyermektől is. Mert az ökör szeme, úgy mond, úgy van alkotva Istentől, hogy mindent nagyítva lát: úgy hogy a' gyermeket is nagyobbnek nézi mint maga. — Hát a' bika szeme nem olyan-é mint az ököré? Miért nem fél hát még is a' bika az embertől. Az 501. l. néhányhetis = néhány hetes? Az 582. l. tartánk mindenkor a' biróháznál; talán inkább a' falu házánál. Az 596. l. magyar szók idegen nyelvben, németben: *Tud. Gyűjt. VII. Köt. 1837.* 9

szablya; ángolban: juh, kotsi, pint, tsirke. — Ezt nehéz elhinni. Az 598. l. minden nyelvekben vagyon a' névszóknak articulusok is. Sőt inkább abban a' nyelvben sints a' mellyből való ezen szó articulus. — Az 618. l. az elválasztó jelekről; e' helyett az olvasásbeli jelekről. Végre a' sillabizálás sok regulái helyett ez az egy elégséges volna: úgy kell a' szókat tagokra szagatni, hogy minden-szótag egy mássalhangzón kezdődjön. — Észrevételeimet most ezen határok közé szorítom, óhajtván, hogy a' tisztelt Szerző ezeket olly szívvel fogadja és fordítsa hasznára, mint a' millyennel én könyvének minél nagyobb kelendőséget kívánok.

Kulifai 'Sigmund,
Ref. Predikátor.

B. Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Calila und Dimna, oder die Fabeln Bidpai's, aus dem arabischen von Philipp Wolff zwei Bändchen. Stuttgart; Scheiblenel, 1837. 13-edrétben.

Akkor, és micsoda környülmények közt élt legyen Bidpai, azt szintúgy nem határozhatjuk meg bizonyossággal, mint Aesopus' vagy Lokman' korát és környülményeiket nem; 's ha létezett is egy Dabschelim nevű király, kinek számára fejedelm-tükröt írt egy Bidpainak neveztetett bölcs, még sem tudjuk, hogy *mennyi* viterett által az eredetiből'e' jelen kidolgozásba. Csak annyi bizonyos, és nagy-érdekű a' literatúrának történetírója előtt, hogy sanskritban egy „Panchatranta“ czimű mese-mű maradott fenn, mellyet belső okoknál fogva igen

réginek állíthatni, 's melly *átdolgozva* először is sanskrit, aztán persa, 's utóbb arab nyelven is megjelent, 's végre inkább vagy kevésbé hű fordításokban több nemzet' literatúrájában helyet fogott.

Zsidó, syriai, görög és deák nyelvre még az arab literatúra' virágkorában tétettek át e' mesék, 's Capuai Jánosnak a' 13-dik században megjelent deák fordításából Európának élő nyelveibe is átalmentek.

Az olvasó ne várjon itt „ezeregy éjszakaféle” regéket, hanem *mutatis mutandis* olyanféle epikus költeményeket, minő a' németben Reineke Fuchs, 's az olasz literatúrában az „animali parlanti” Castitól; 's ha a' 14-dik század' déli literatúráival is megbarátkozott, Bidpai 's „el Corde Lucanor” között nagy hasonlatosságot fog találni.

Wolff úr az arab, persa és indus költeményeket új fordításokban szándékozik megismertetni az olvasó közönséggel, 's e' két kötet előízlésül szolgálhat az egész gyűjteményre nézve. Ez által nem csak segédkönyveket nyújt a' tanuló' kezébe, hanem a' keletre, 's kelet' literatúrai kincseire újlag élénken emlékezteti a' gondolkodó olvasót, — 's itt még sok ki nem kutatott bányá vár Hammerére. Literatúrai jegyzetek, minők a' Calila és Dimna' elejébe tűzöttek, ha mingyárt szárazoknak és soványoknak látszanak is, a' kezdőkre nézve elkerülhetetlenül szükségesek. Referens azon óhaj-tással rekeszti bé jelen ismertetését, hogy bár Sadinak „*rózsakertjét*”, melly egyike a' keleti literatúra' leggyönyörűebb műveinek, vehessük minél előbb az alapos tudományú és jóízlésű kiadótól.

H—y.

VII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Füred' ásványos vizei, és a' Balaton. 49. lap.
- 2) S. J. A' Lovasság használatáról a' háborúban. 51. l.
- 3) Fejér György. Az Isten' valóban léteének bizonyítása. 69. l.
- 4) L. L. Esmérkedés a' holddal vagyis Értekezés a' hold physical tulajdonságairól. Litrow után 79. l.
- 5) Névtelen. A' sympathyáról. 109. lap.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvesmértetés.

Észrevételék Edvi Illés Pál' illy című könyvére: Első oktatásra szolgáló kézi könyv. Kulifai 'Sigmond. 114. lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Könyvesmértetés.

Calila und Dimna, oder' die Fabeln Bidpai's, aus dem arabischen von Philipp Wolff. Zwei Bändchen. Stuttgart, Scheiblenél. 1837. 12ed rétbén. H—y. 129. lap.

(Koszorú az 1837-dik eszt. VII-dik Kötethez egy iv.)

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik,

*tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,*

tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban. tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csínosan és hibátlanul leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólirtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki, mellyre itt helyben, vagy alkalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben az Előfizetés.

Pest en, Julius 1837.

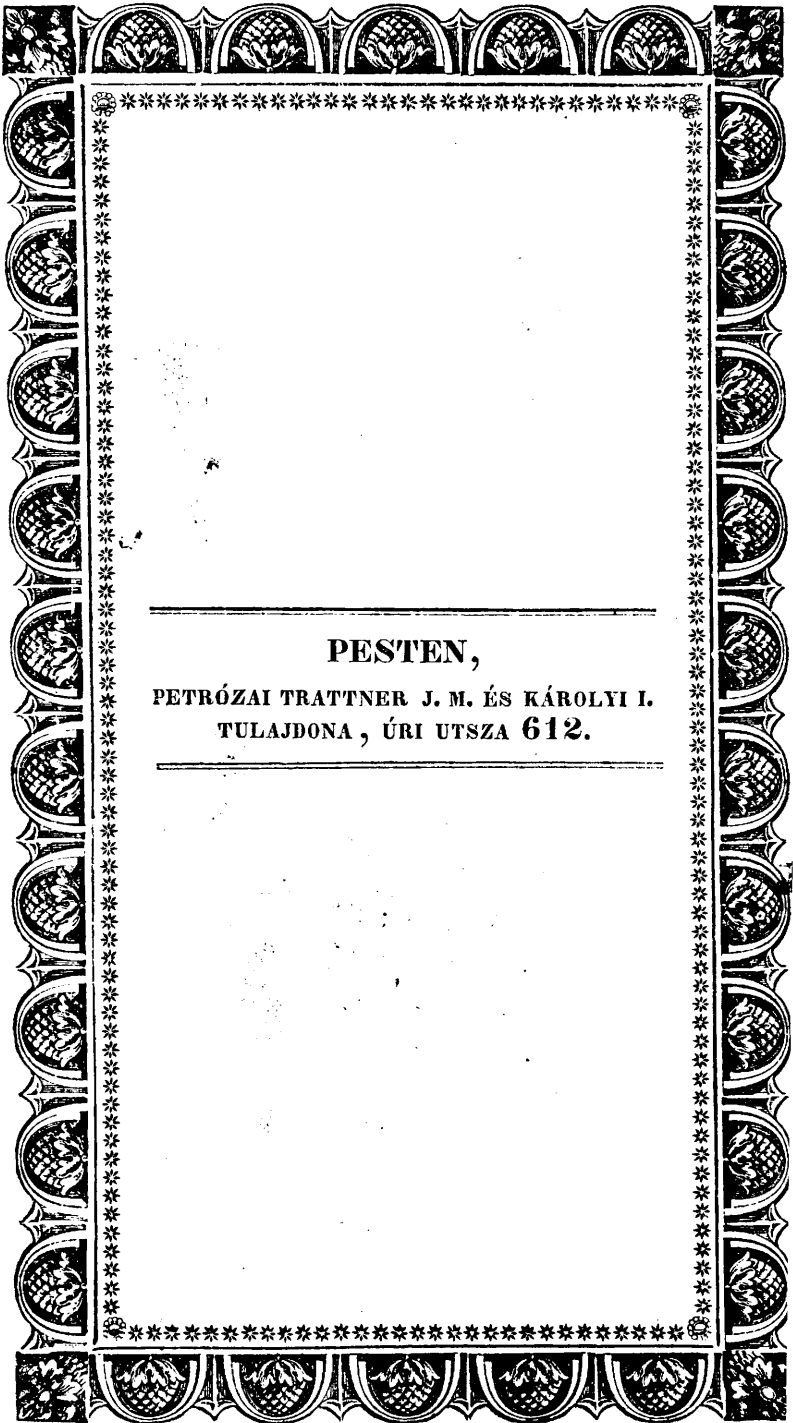
Petróza i Trattner J. M.

és

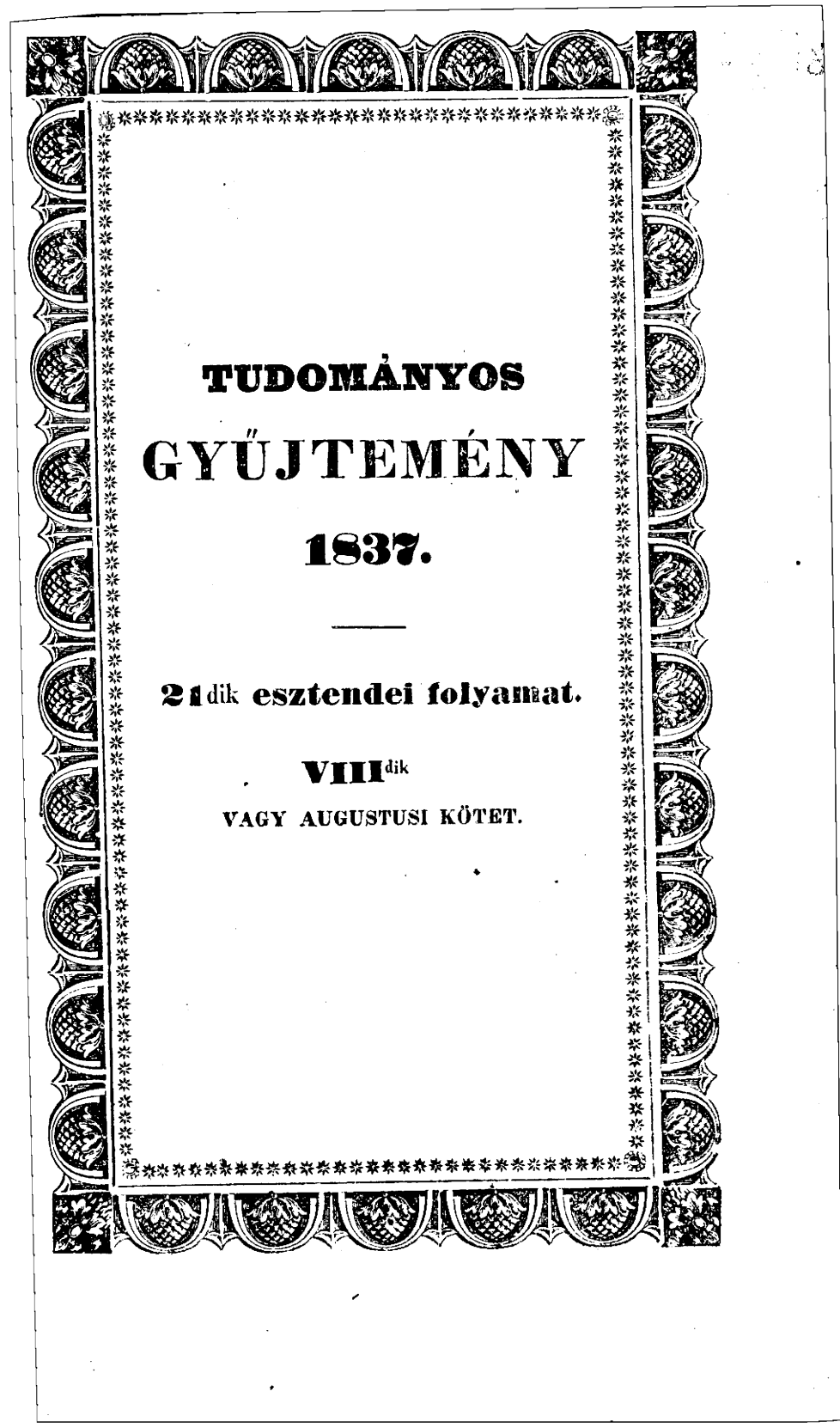
Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'

Tulajdonosai 's Kiadóji.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1837.**

21dik esztendei folyamata.

**VIII^{dik}
VAGY AUGUSTUSI KÖTET.**

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Oly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történefhéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennység tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Asszonyoknak élet leírásit magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmertései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tekéletesedését eszközik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

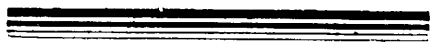
TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1837.

VIII^{dik} KÖTET.

21dik esztendei
Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,
Trattner-Károlyi tulajdona,
uri utca 612d. szám alatt.

I. Értékezesek.

1.

A' Bánsági Bolgároknak hajdani 's mostani állapotuk.

Jede Nation muss einzig auf ihrer Stelle mit allem was sie ist und hat, betrachtet werden; willkürliche Sondierungen, Verwerfungen einzelner Züge und Gebräuche durch einander, geben keine Geschichte.

Der edle Mensch sucht allenthalben das Bessere, das Beste, wie der Zeichner mahlerische Gegenden auswählt. Auch hinter dem Schleyer wird jener ursprünglich gute aber missgebrauchte Grundsätze bemerken, und auch aus dem Abgrunde des Meeres nicht Schlamm sondern Perlen holen.

Johann Gottfried Herder,
in Briefen zur Beförderung der Humanität.

a) A' Bánsági Bolgárok' leírására vezető körülmények.

A' Hazánkban letelepedett többféle Nemzetek' történeteinek kifejtése, nem csak azért kelleme-tes foglalatosság, hogy azoknak viszonyai a' hazai történetekkel néminémű kapcsolatban állanak; hanem azért is; mert minden lelkes Hazafinak mintegy kötelessége tudni azt, mikor és mi módon, 's minő szabadságok mellett fogadtattak bé e' tágos országba a' külső Nemzetek, — miképpen gyarapodtak, — és a' belső mivelődésben

valamint a' közjő' előmozdításában hogyan érdemesültek, végre szokásainkat, a' belső ipart, a' nyelvet és törvényeinket miként tették magokévé: szóval hogyan honnosodtak meg, és az országgal mi módon testesültek egybe? —

Nem lehetett tehát, reám nézve nem kívánatos azon foglalatosság, hogy én a' Nemes Temes, és Torontál Vármegyékben megtelepedett Bolgár Nemzetnek ezen Megyékbe való beszármazását és nevezetes viszontagságait az Oklevelekből, és más irományokból kipuhotoljam, és rendbeszedve az olvasó közönség elébe terjeszem. — Buzdított engemet a' Hazafiúság, — buzdított azon várakozás is, hogy előttünk eddig olly kevésbé ösméretes Bolgár Nemzetnek Irományai közt, sok újat fognék felfedezni, a' mi méltó lenne a' közönségesé tételre. — Örvendettem, hogy egy kis nemzet meg fog ismertetni bővebben a' világgal, — melly a' mióta az országba letelepedett, annak javára, főképen háborús időkben, — tetemes ajánlásokkal tömjénezett, és vére kiontásával áldozott, a' Felséges Uralkodó házhoz tántoríthatatlan ragaszkodását mindenkor nyilvánosította, a' hazai szorgalmat, és kereskedést emelte, és semmi mocsokkal magát be nem szennyezte.

Hogy régen forró szándékomat bétöltsem, minekutána Vinga Városának Fő-Birájától Ns Bibits Antal Úrtól a' helybeli Tanács nevében irt, és biztató ígéretekkel teljes válaszát vettem, tele reményekkel le utazék a' mult évi Szent Iván havának (Junius) 21. napján Vinga Városába Ns Temes Vármegyébe, és legottan Nemes Bibits Antal Fő-Biró Úrnak tudtára adtam, megjelenésemet. A' Vingai Tanácsnak és választott közönségnek Szent Iván Hava 22-dikén tartott Gyűlésében az én megérkezésem és szándékom-

nak kijelentése, igen édes és örvendetes érzelmeket gerjesztett a' főbb Bolgároknak keblében, azon okból hogy ekként ezen nemzet történetei is a' hazával meg fognának esmértni, — melly buzgó törekedésnek elősegülésére tellyes készségeket ajánlva, személyemet egy Tanácsbeli Tag által Gyűlésökbe meghívták, azután megelőző gyorsasággal Levéltárjokba bevezettek — vasládájokból három kiváltsági leveleiket, valamint az oláh országi Fejedelmeknek engedményes Cyrillicus betűs, napkeleti módon, bő arányzásokkal czifrázott írásaikat is előmbe rakták, azután más a' történetekhez tartozó régi kérelem-leveleiket, — több rendbeli hadi áldozatjaiknak sorait is más jegyzékekkel együtt vélem közleni, olly ajánlás mellett serénykedtek; hogy minden ki jelelendő daraboknak másolatjait minél előbb kezemhez küldendik, a' mit rövid időre be is tellyesítettek. — Nevezetes másolatok közt a' Szent Ferencz renden lévő Oláh Bolgár Szerzet Fő-Igazgatójától nyert Kivonat, melly a' Bolgár Nemzetnek némelly régi viszontagságait közelebről érdeklí, és a' mellyre, valamint a' kiváltságok' foglalataira is a' leábrázolás' folytában vissza fogunk térni. — Minekutánna mind az irámányokból, mind a' Városi Tanácsosok' szóbeli előadásaiból, e' Nemzetnek viszonyai elég világosításokat nyertek; az érdeklétt tárgynak szerkesztéséhez olly óhajtással fogtam, hogy bár támadna utánnam valaki, a' ki még több fényt derítene az íratokra, vagy legalább ollyan, ki azitt ott mutatkozó hézagokat kielégítőbben pótolhatná! —

De minek előtte a' Bolgároknak Hazánkba lett beköltözésök' elbeszéléséhez kezdenék, nem lészen helytelen azon harczra termett Nemzetnek, a' melly napkeletben valaha nagy szerepet ját-

szott, és győzedelmes fegyvereivel a' Duna, és Haemus hegyei közt terjedelmes országot alapított magának, hajdani történeteit, csatáit, és a' Magyarországi királyokkal való viszonyait előbb felhozni, annyival inkább; hogy Bolgár ország sokáig ide tartozván, még most is a' Magyar Király címjei közt „*Rex Bulgariae*“ nevezet olvasható. —

b) *A' Bolgárok' régi eredete, és Európában való meggyökerezése.*

A' napkeleti Tartományokban az éjszaki Ázsiából benyomúlt, és Európába megtelepedett Bolgár Nemzetnek üdő szakaszát Lier Jakab a' (Lux Mariana relucens) nevezetű kis deák könyvében, melly 1747-dikben Kolosvárt, a' Jesuiták Könyvnyomtató-Intézetében jött ki, — az ötödik századnak végére teszi, a' melly könyvet használás végett Vingán kaptam. — Feltűnik nevezetesen emlékezetjük Anastasius Császár' üdejében már Krisztus Urunk születése után 498-ban, ekkor tudniillik, az éjszokról nagy számmal be-rohanó Bolgárok, a' vallásban tétovázó, és a' napkeleti keresztények ellen törekedő Anastasius Császárt Reán vezérjek alatt megtámadták, és legyőzték, sőt Fő-Városát is feldúlták volna; ha bő ígéretekkel, és pénzzel a' békességet az éjszaki vitéz Nemzettől meg nem vásárolta volna, és nékik a' megtelepedésre túl a' Dunán tágas helyet nem engedett volna. — E' volt az a' népes Nemzet, a' ki azután is a' Bizantinumi Császároknak, és népnek gonoszságait gyakran megfenyítette, és törvénytelenégeit korlátolta, — noha illy alkalommal néha a' Bolgár Nemzet is közel járt telepedése helyének elvesztéséhez. — Történt végre, hogy Krisztus Urunk születése után 679-dikbe nagy haddal ellenök indult Con-

stantin Császár azért; hogy Thráczsiának határit is már dúlták, és székjeket is ottan felállították, hanem a' szerencse megint a' harczra született Bolgároknak kedvezvén, Constantinnak seregeit legyőzték, és megszalasztották. — A' csata után még inkább pusztítatott Thraczia, a' mi miatt, bizonyos esztendei adónak ajánlása mellett, kén-telen vala a' napkeleti Császár olly forma békes-ségre lépni velek: hogy az egész-kezőkbe volt Tartományt, mellyet az előtt Slávok birtak, *ők uralhassák*. — Így sikerült és terjedett Nicephorus szerint is a' mái napig is nevezetében megmaradott Törökföldi Bolgárország, mellynek lakosai, még Ázsiában laktokban, a' tanyájokat körül folyó Volga vizétől Volgároknak, vagy Bolgároknak neveztettek, — tsak ugyan ezen nevezetet magokkal hozták Európába, — a' Nemzetről pedig (a' mi hajdan úgy is szokásba volt) reá ragadott a' név az új Tartományra is. A' régi Irók által 50-re tett Bolgár Uralkodók közt, Telerik volt az első, a' ki 777-dikben Krisztus Urunk után *megkereszteltette magát*, a' mit a' pogány Nemzet nem szívelhetvén, mást emelt a' Királyságra, és sok Keresztényeket megölt, — 866-ban 1-ső Miklós Római Pápa alatt, Mihály Bolgár király *megkereszteltetvén*, a' Bolgárok is a' Római katholika hitet követték, mellyből azután a' görög vallásra állottak, és végtére többféle hitbéli szakadásokat is megszenvedtek magok között. —

Itt már a' papi Szerzőnek Liernek előadását azért kén-telenítettünk félbeszakasztani: mert ő mind azon érdekes, és részvételünkre méltó jeleneteket elhallgatván, mellyeket más Irók helyesen érintenek, hirtelen általmegy 1 ső Lajos Királyunk üdejére. — Nem leszen tehát felesleges némelly iróknak kivonatjaira figyelmeztetni

a' régiség' kedvellőit, annyival inkább, hogy egy a' napkeleti Császárságokat, nem tsak népének nagy számával, hanem főképpen bajnoki erejével megrázó Nemzetről tétetik itt említés.

A' Bolgárok' eredetét igen messzire veszi fel Gebhardi után Gustermann Antal az (Ungarisches Staats Recht) Bétsben 1818-dik esztendőben kijött könyvében, mellynek 121-dik lapján ezeket lehet olvasni:

Hogy tudniillik az Urogoknak, kiktől a' Magyarok is ágaznak, szakadékjai azon Bolgárok is, kik a' Volga és Kubán közt lakván, a' folyóról Volgároknak, vagy Bolgároknak hivattatnak, rólok pedig reá ragadott a' Tartományra is a' hason nevezet. — Az ötödik században az Avarok kiűzték a' legrégebb Bolgárországból az Urogokat, kik azután a' Volga, és Azov tenger közt lakó Akaczirokra bukkantak, és eképp jöttek a' második vagy Europai Bolgár Országba. — A' 7-dik századba Kuvrat volt közös kormányzójuk, kinek halála után fiai megoszták az Országát. — Alparuch 678-dik esztendőben Pruth vize mellett, a' Hegyek, és a' Duna közt telepedett le, azután általjövén a' Dunaan, meghódítá a' Slávokat, és Sabirokat, kik a' csata' bal kimenetele után máshová vették magokat. — Nem sokára ezen Urogok hatalmok alá vetették a' Duna' jobb partját Timok, Duna, fekete tenger, és Haemus hegyek közötti földet. — Ehez nyerek még *Rhinothmetes Justinianus* Császártól Zagora kis országot, mivel őtet újra a' Trónra segítették. — Ebből eredett a' mostani Bolgárország. Itt is voltak Királyaik, kiknek egyike, Simon Király tudniillik, a' Magyarokat is Árpád alatt zavarta. — A' fent érdeklött Kuvrádnak, vagy Engel Christian szerint, Kobraádnak egyik fija 680-dikban által kel-

vén a' Dunán, Pannoniába jött, 's az ott lévő Tótokat meghódította, a' mi által hatalmát ezen a' földön megalapította, de úgy, hogy az Avaroktól függött (er war den Avaren unterthänig) és azt adja hozzá a' fent említett Iró; hogy ezeket a' Bolgárokat, vagy inkább ezeknek utódjait találák a' bejött Magyarok Pannoniának déli részeiben. —

Svatoslav Orosz nagy Fejedelem 969-dik esztendőben a' Bolgárokat adófizetésre, és hadi szolgálatokra kényszerítette; de a' következő esztendőben Zimiscecs János Császár ki szabadította ugyan őket az Orosz hatalom alól, mindazonáltal az Országot maga birtokaihoz csatolá. —

Míg a' Császári Korona után való harczok Napkeleten (976—980-ig) tartottak, a' Bolgárok ismét szabadokká tették magokat, — de 1018-dik eszt.-ben Basilius görög Császár egészen igája alá hajtá őket, és az Országot több Igazgatói, 's vezérei által kormányoztatta. Ázon elnyomatások, mellyeket ezen Tisztviselők követtek el a' népen, kétszer okoztak lázzadást, mellyek csak ügygyel bajjal csillapítottak le.—Azonban egy harmadik felzendüléskor elsült egy fő nemes Bolgárnak Azánnak, hihetőleg az előbbi Királyi Nemzetségbeli Ivadéknak, 1185-dik esztendőben a' Királyságig magát felemelni, 's Királynak kikiáltatni, — kinek meggyilkoltatása után, annak Testvére Kallo János lépett fel a' Trónra. — Ez Szerb, és Rácz Országokat elakará foglalni, és már mindenképen szerencsétetett; hanem Imre Magyar Király, Serviának akkori Ura, megfosztá őtet a' Serviai foglalásoktól, 's egyszersmind néhány Bolgár Kerületeket is hatalma alá hajtá, — a' mint ezt körülállásosan előadja Práy György hazai Irónk, in Annalibus Regum Hun-

gariae, Viennae 1763-dik esztendőben kijött könyvének 189-dik lapján.

c) *Bolgárországnak a' Magyar Királyok által lett meghódítása I-ső Lajos Király üdejéig.* —

Imre Király 1202-dikban hatalmába ejtván Serviát, és onnan István fő Parancsnokot elmozdítván, Vulkus Testvérét iktatta helyébe, a' ki azután a' Magyar Királyokat ösmérte fő Urainak, sőt Kallo János, másképp Joannitus (a' ki akkor Bolgárok, és Blachusok' Császárljának írta magát) ellen fordítván győzelmes fegyvereit, Bolgárországnak jó nagy részét birtokába ejtette. — A' mi kietszik azon Levélből, mellyben Joannitus Innocentius Pápához ezen panaszos szavakkal él: „Sciat autem Sanctitas Tua, quamquam 5 Episcopatus pertinent ad Imperium meum, quos invasit, et detinet Rex Hungariae, cum justitiis Ecclesiarum, et Episcopatus ipsi sunt annihilati.“ — Melly szavakból világosan következtetni lehet; hogy Imre Királyunk' üdejében Bolgárország vagy egészen, vagy nagy részében *Romai-Catholica hiten* volt, külömben annak Fejedelme a' Római Pápával nem levelezett, és öt Püspökségeinek elpusztulásáról siralmasan nem panaszkodott volna. — Palma Ferencz megakarván bizonyítani, hogy Imre Király csakugyan élt a' Bolgárországi Czímzettel, eléhozza in Specimine Heraldicae regni Hungariae, az Esztergomi Papok részére engedett vásári vámfizetésről szóló 1202-ban kijött pecsétetes levélét, a' hol ezek olvashatók: „In nomine Sanctissimae Trinitatis, et individuae Unitatis, Emericus, Dei Gratia, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Bulgariaeque — Rex etc. — Következőleg hazai Iróink szerint, Imre Király lett volna első, a' ki Bolgárországnak egy részét bírta: ha csak azt nem vesszük első bir-

toknak, a' mit Práy György Szent István Királynak, 1020-dik esztendőben a' Bolgárországból, Ceas oda való Fejedelem alatt, Erdélybe betörő Bissenusokon vett győzelméről, ugyan azon könyvnek 34-dik oldalán előnkbe terjeszt. — „Melly győzelem után (úgymond) a' Bissenusok 60 gazdag ajándékkal megterhelt Követek által akarák Szent Istvánt megengesztelni, 's barátjokká tenni; de a' Követek az akkori koválygók egyik fegyveres csapatjától körülvétetve, a' Királynak szánt drágaságoktól megfosztattak. — A' miért is a' panaszolkodó Követek' előadására, maga elébe hozatta azon kártékony kóborlókat a' Szent Király, és még az érintett Követek' jelenlétében Itéletet mondott rájok, — mellynek ereje mellett, széllyel az Országba való bejárásoknál páronként aggattattak fel a' vétségesek.“ — A' jó érzésű Szerző ezt az előadást így fejezi be: „Hihető, hogy igazság szeretetétől buzdítatva, másoknak elrémítésére cselekedte ezt Szent István; mivel országát, minden Jövényekre nézve, hathatós, és kívánatos menedék helyévé akarta tenni: hogy így minden bejárás szabadon nyitva állana, és bátorságosítva lenne a' szomszéd népek előtt;“ — A' Bissenusok ellenben gazdagon megajándékozva, 's kívánások' beteltével tértek vissza.

Ha még előbbre akarnánk menni. említhetnénk azt is; hogy Árpád' bejövetelekor Zalán Vezér Tituliának Herczege, a' Bolgárok' Fejedelmének Unokája, csakugyan a' Bolgárokból, és Görögökből álló sereggel igyekezett Titelnél, és Alpárnál, a' Pannoniát elborító Magyaroknak ellent állani; de csúfosan megverettétvén, tábora elszélesztetett; — hanem erről most hallgatván, Olvasóinkat Béla király' névtelen Irójának előadására elég légyen útasítani. — El nem mellőzhe-

tő ezen helyen Szegedy Jánosnak in *Cereographia Hungariae Tyrnaviae* 1734-dikben az 5-dik lapon felhozott kitétele, a' ki azt állítja; hogy Bolgárország sokkal előbb, mint Szent István uralkodott, Magyarországnak adózója volt, Arnulphus Német Király alatt, a' ki meghalt 499-dik esztendőben, de nem mondja, hogy Hunnuskok alatt e' vagy kinek parancsnoksága alatt történt a' dolog.

1236-dik esztendőben az akkori Bolgár Fejedelem Azán össze szövetkezvén a' Görög Császárral, már Constantinopolist ostromolja vala, — a' mi miatt 9-dik Gergely akkori Római Pápa levele által meginté 4-dik Béla Királyt; hogy mint szomszédságos Fejedelem, vagy hadat indítson a' Bolgár Király ellen, vagy hadi készületeinek mutogatásával ezt rémítse el, — különben 2-dik Balduin Római Császár végső veszélybe forogna, a' ki a' Bolgárokkal egyesült Görög Tábornak ellent nem áthatna, igérvén egyszersmind hogy ezen esetre ő valóságos Birtokosa leendene Bolgárországnak, melly iránt amúgy is követelése vala a' Magyar Királynak, — (csak az kár hogy nem jegyeztetik meg, hogy mi módon esett el Imre Király' halála után ezen Birtok Magyar Országtól.) — De Bela a' belső nyughatlanságok, és a' Tatárok' közelítő veszedelme miatt, a' Bolgár széleket ekkor nem zavarhatta, nem is riaszthatta meg.

Azonban a' következő 1237-dik esztendőben, Azán Bolgár Fejedelem Vatarius Görög Császártól nem csak elállott, hanem hajlandó volt a' Romai Anyaszentegyházhoz kapcsolódní, sőt a' Pápanak írott levelében ez iránt nagy reménységet is nyújtott, — kérvén ő Szentségét, hogy küldené Követét a' végre hozzája, hogy ez véle, mind a' hitbeli egyesülésről, miad a' Római

Császári Szék oltalmazásáról értekezne: mert nem alap nélkül támadt az a félelem benne, hogy ha a Görögök Vatacius vezérlése alatt, a Római Császárságot elfoglalják, Bolgárországnak is el kellene veszni. — Már ekkor a hitbéli szakadások a Görögök közt, sőt az egész Napkeleten divatozni kezdetek vólt; vélhetőbben, hogy Azán is ezen elszakattakhoz tartozhatott. — A Pápa felvidúlva azon környülállástól is, mivel tudta, hogy a szent földre való jutás, Bolgárországon keresztül legkönnyebb volna, Praenestinus Követét Azánhoz küldötte, a mellett Bélát is megintette, hogy a Követ' czéltzásainak, és szándékának végbevételében segedelmul legyen.

A mitól Béla, mivel a Bolgár Király Azán Testvérhúgát tartotta feleségül, nem is vonakodott, minthogy azt is gondolta, hogy talán Országának határit a Bolgár földekkel majdan bővítheti. De mivel a következett 1239 dik esztendőben Azánnak Hitvесе, Belának Testvére, a világból kimúlt, és ez a Fejedelem a Görögökkel megint öszveszövétkezett; tehát a Pápa nem csak megtiltá a Magyarországi Királynak, a Görögök ellen, a Bolgárok' részére adandó segítséget, hanem inkább meghagyá néki, hogy a hitesegeit ellenséges Fejedelem ellen hadat indítsön. — A mellyre hogy könnyebben reá bírassa a Királyt, Bolgárország birtoka eránt neki biztos reménységet nyújtott levelében.

Más levelében ismét azt írá 9-dik Gergely Pápa, több ígéretei mellett, Belának; hogy az alatt, mig Magyarországbán, a Bolgár háború vezetése miatt, jelen nem lehetne, ó a Pápa Bélának Országát óltalma alá veendí, de Bolgárországnak is elfoglalását senkinek másnak meg nem engedendí, csupán nékie. — Ide járult a Magyar Püspököknek is szüntelen való unszolá-

sa, és a' Pápa által a' Királynak ígért némelly jutalmak. — A' kik a' régi történetek' olvasásában jártasok, tudni fogják az akkori Pápának a' keresztény Országokba való nagy befolyását, és hatalmát. — Elég legyen mellékesen itt csak azt érinteni, hogy 1212-dik esztendőben 3-dik Incze Pápa Angliát oda ajándékozta a' Francia Királyoknak.

Elkezdődtek tehát a' temérdek hadi készülétek, számtalan fegyveresek csődültek az Ország' szélére; nem került még is hadra a' dolog, hanem Bélának Sógora Azán megrettenvén ezen hadi munkáktól, csakugyan elszakada Vataces Görög Császártól, sőt 2-dik Balduin Római Császárnak segedelmezett is akkor, midőn seregeit Napkelet felé a' Görögök ellen fordította. — Egyébaránt megjegyzi Práy a' mondott helyen azt is, hogy mind Bela, mind Kálmán öccse nagy hajlandósággal, és barátsággal viseltettek 2-dik Balduin eránt.

Gebhardi után Guszterman, a' fentebb érdeklött helyen azt erősíti: hogy 4-dik Bela, 1260-dik esztendő táján vette fel a' Bolgárországi Czímzetet, mellyet utóbb a' fija 5-dik István, és az utánna következett Királyok is viseltek; de mind e' mellett Bolgárországnak különös uralkodó Királyai is voltak. — Egy régi Krónika felüttetvén, ez foglaltatik benne röviden: *1258-dik esztendőben Bolgárország Magyar Feudummá lesz.* — De mind ezekre nézve nagyobb hitelt fog érdemlenni hazafi Szerzőnk, ki az érdeklött könyvében az 1266-dik évre azt állítja: hogy a' Bolgárok feldúlván Serviát, és Magyarországnak a' Dráván inneni részeibe, prédáló, és kóborló szokások szerint berontván Győrig nyomultak elé, melly Város őrizet nélkül lévén, csakugyan általok elfoglaltatott; ha-

nem István Herczeg, távol lévő atya helyett, szembeállott a' vakmerő Bolgárokkal, és nem csak nagy romlásokkal, győzedelmet vett rajtok, és anyaföldre vissza űzte; hanem őket a' Magyarok eránt való engedelmességre is szorította, a' melly vitézségeért Bolgár Istvánnak vagy helyesebben talán Bolgárországi (Bulgarici) Istvánnak is neveztetett. — A' kiról Szegedy János azt mondja; hogy Bolgárország' Czímerét a' Magyarországhoz kaptsolta. — Melly czímmel hogy a' nyilván való Pecsétes levelekben is élt legyen, világos. — a' honnan tisztán következik, hogy Bonfinius az érdeklött háborút helytelenül teszi 5-dik István' uralkodása' kezdetére: mert ez a' háború 4-dik Bélának éltébe végződött. — Jól lehet (folytatja Práy szavait) úgy vélem, hogy nem egész Bolgárország, hanem csak része foglaltatott el, mivel világos Oklevelekből kitetszik; hogy csak ugyan Svetislav későbbre is, mint Fejedelem uralkodott volna Bolgárországban. — A' Történetírók e' mellett azt is erősítik, hogy azután is nyakaskodtak a' Bolgárok a' Magyaroknak tartozó engedelmességben, és álhatatosan a' függetlenségre törekedtek, és ez a' makacsságadott a' későbbi háborúkra alkalmat.

d) A' Bolgárföldnek Magyarországtól való függése a' szerencsétlen Várnai ütközetig.

Az ezutánni Bolgárországi Jegyzések tisztább megérthetése végett, még azt kell felhozni: hogy Sándor János Bolgárországi Király elosztotta, még éltében 1353-dik esztendőben, három síjai Strascimir, Azán, és Sisman között Országát. — Strascimirnak jutott Viddin, és a' Duna melléki Városok, — Sismannak a' középső része a' Tartománynak, — Azán pedig felsőbb részét az Orzágnak tartotta meg. Ez a' Strascimir, a' ki

Bolgárországi Császárnak írván magát, 1-ső Lajos Királyunk által 1366-dik évben legyőzöttét, vért elfogattatott, és (Szegedy János szerint, in Cereographia) megkötözve alsó Tótországba hurczoltatott. — Lajos Király tudni illik még ekkor is just tartott Bolgárországhoz, sőt annak Czimzetjével a' mint a' Corpus Jurisban látható, 1351-ikben élt is már, — noha későbbre 15 esztendővel hadakozott, és táborozott Bolgárországhoz. — Azért is erősíti Pálma Ferentz, (in notitia rerum Hungaricarum Partis 2-dae, pagina 46-ta) hogy Bolgár, és Bosnyák országok, már 1-ső, vagy is Róbert Károly, Lajos Királyunk' atya alatt, a' Magyar Korona alá hajtattak.

Elfoglalván újra tehát Lajos Király, Palaeologus János' napkeleti Császársága, és 5-dik Orbán' Pápasága alatt, Bolgárországot, azt három hónapig Magyarországhoz csatolva tartotta; de azt az azután legyőzött Strascimirnak, új Kötések mellett, úgy adta vissza, hogy Bolgárországhoz megint beköltözhessen, olly móddal mindazáltal, hogy a' Tartományt Lajos Király nevében, és képebe, különféle terheket, és szolgálatokat is hártván reá, kormányozhassa; következőleg Bolgárország ekkor, mintegy a' Magyar Koronától függő Helytartósággá tétetett.

Itt kell már a' Bolgároknak a' megtérítésüket keresni. Az Istenfélő Lajos Király tudni illik Bosniából, név szerint Olovo Városából nyolcz, Szent Ferencz rendén lévő Szerzeteseket, tüstént a' meghódoltatás után, általparancsolt a' Bolgárföldre, kik az Úr szállójében igen lelkesen munkálkodva, 50 nap lefolyta alatt, 200,000 pogány Bolgárokat a' Catholica hitre térítettek, és ez a' térítés a' Szerzet' Generálisának, a' Király' kívánságára tett bővebb rendelkezései után tovább is folytatott. — Katona István (in Epitome

tome Chronologica Tomo II-do pagina 104. és 105 (egész kiterjedésében közli az akkori Sz. Ferencz Rendje' Generálisának Viterbin Márknak, ezen tárgyról 1366-dik esztendőben a' Szerzet Provinciálisának irt levelét, mellyben jeles az a' kitétel: „hogy 1-ső Lajos Király mind azon Bolgárokat névszerint feljegyeztette magának, kik a' Római hitet felvették, a' kik minadazáltal az Ország népességének harmad részét nem tették; azonban seregestül azután a' Fejedelmek, és az Ország-nak Nagyjai, 's lakosai siettek a' keresztkedésre. — Csonkította az örömet“ (így következik további tartalma a' Levélnek) „a' munkásoknak, az illy bő aratáshoz képest való kevés száma, és Bolgárország' elveszthetésének féelme; mivel a' Töröknek hatalma hová tovább, a' szomszéd Ázsiában mind inkább nevedett. — A' Patàrinusok, és Manicheusok (így ír tovább Viterbin) leginkább hajlandók a' Keresztség elfogadására, — Lajos Király 2000 Szerzetest kívánna a' Bolgárokhoz küldetni, sőt maga éltét is nem átallaná veszedelmeztetni, csak hogy a' tévelygőket az igaz ösvényre vezethesse.“

Csakugyan Lier Jakab a' Lux Mariana re-lucens nevű, a' Bolgárok történeteiről irt Könyvének 7. és 8-dik lapjain következőleg adja elő a' Bolgároknak kitérése' tárgyát: „A' fent érdekllett Olovóbúl jött nyólcz áldozó Papok magokkal hozván a' Boldogságos Szűznek képét, legelsőbbben is egy kis imádkozó Házat, Bolgárországnak Chiprovácz városában oltárt emelve, nyitának, és abban kezdének isteni szolgálásokat tartani.— Így meggyökerezvén Chiprováczban a' Szerzete-sek, hatan közülök, a' megtérítés' munkájának folytatása végett, széllyel mentek Bolgárországnak többi városaiba. — És valamint egy részről a' Szerzete-sek szaporodtak; úgy más részről a'
Tud. Gyűjt. VIII, Köt. 1837.

Keresztények' száma is nőttön nőtt. Nevezetesen 1371-dik esztendőben Chiprovátzon is, a' Keresztényeknek egy derék Templomuk fel vala már építve, 11-dik Gergely Pápa alatt. — A' mit az érdeklött Könyv, a' felállított Szardiczei Érsekségnek, és Nikopolisi Püspökségnek felállításával a' 14-dik lapon nyomosit. Elé adja folytatólag jelesen az Érsekséghez tartozó Chiprováczi, Kapilováczi, Zeleznai, Klissurai, Sophiai, Viddini, Philippopoli, Kaladiai, Daunseri, és Hambarliai, — a' Nikopolisi Püspökség alatt pedig Rusciki, Quinquefontibus (ötforrasi) Silistriai, Trnovai, és Várnai Klastromokat.

Nagy Lajos Király iparkodott, ezek szerint a' Római hitre nem csak a' Bolgárokat, hanem a' Bosznyákokat, és Ráczókat is téríteni, (a' mint ezt Katona István in Historia Critica Regum Hungariae 1368-dik esztendőre tett Jegyzé-
zében, az Istenfélő Királyról erősíti) de az elsőket nem sokáig tarthatta zabolán, mivel másutt lévő hadi munkáitól akadályoztatott. — Ők tehát 1369-dik esztendőben fellázadván, Bazarádot Bolgár Királynak kikiáltották, a' ki Viddint ostromlani kezdette már, melly Magyar őrizettel vala megrakva, és árulás által magáévá is tette, — Bolgároknak függetlensége azonban, a' mindent elborító Törököknek terjedő hatalma miatt, rövid üdeig tartott. — Ezen helyre illik azon közlés, mellyet a' Bolgár Szerzetnek Provinciálisa munkám' folytatába (ex Extractu Protocolli Provinciae Bulgarae pag. 212) következőkben tett: „A' Bolgárok a' török jármat meg nem szokhatván, és már a' keresztény hitnek követőji lévén, 1-ső Lajos Királyhoz, kinek kitérítésöket köszönhették, nagy számmal járultak, a' kitől a' Bolgárországtól őket a' magyarföldre kísérő szerzetes Papokkal együtt ke-

gyesen fogadtatva, mint bátor hadakozók, és fegyverre termett népek, az ellenség' cseljeinek, és becsapásainak visszaverésére, az Ország' szélére rendeltettek, Szörénybet. i. Orsovába, Szlatinába, nem különben Karánsebesbe, Krassovába, Rékasra, Lippára, és más több helyekre.

Sőt magok a' Magyarok is háromszor szállítottak oda fegyvereseket, régi Jogaiknak a' behorhanó Török ellen való védelmezése végett és valóságos háborút viseltek. — Az első táborozás Zsigmond Király alatt történt Bajazeth Török Császár ellen, a' ki Bolgárországot 1390 diktól óta elfoglalva tartotta. — Küldött ugyan Zsigmond a' Török Sultánhoz Követeket, kik iparkodnának ötet Bolgárországnak hódításáról lebeszélteni; de ezeket Bajazeth magánál megtartotta mind addig, míg az egész Bolgárföldet kényelmesen kezére nem kerítette: mert vélhetőbben Sisman a' Bolgár Fejedelem, vagy helyesebben Helytartó, Zsigmondnak közbejárásáért, vagy segedelméért esdeklett.

De mind ezen táborozásoknak, mind az azt megelőző környülményeknek rövid leírását, melly a' hazai esetekkel is öszve van szöve, nem lesz felesleges, Engel Keresztély szerint (Allgemeine Welthistorie 49-er Band) ide beiktatni.

1364-dikben Amuráth, így ír a' Szerző, Zágoriát foglalá el, — e' miatt háborúba keveredett a' Bolgárokkal, de a' Bolgár Fejedelem Sisman egy fő csatát elvesztvén, csak futással mentheté meg magát a' Duna' közelében, — azonban nem soká megengesztelődött a' Sultánnal, egy zsidó asszonytól nemzett szép leányát adván neki feleségül, a' mi által frigyestársa lett a' Török Császárnak. — Itt kell következőleg okát keresni, hogy miért kívánta az Amuráth után császári Székbe lépett Bajazeth, hogy

Sismán, mint Szövetségese, a' török tábort, Kasóvánál Bosznyák országban, segéd seregével szaporítaná, a' mit ő elmulatván, a' haragra gerjedett Császár Ali Basát 30 ezer Muselmannel Bolgárország' megtámadására rendelé.

Csakugyan a' Basa több várakat el is foglalt; hanem midőn Várnának általvételére sietne, csúfosan kijátszatott, és hátrálni kénytelenítettett. A' miért is a' Sultán megneheztelvén, 1391-dikben maga sietett Zágóriába Sisman ellen, a' ki ezen táborozástól megrettenvén, és tulajdon fő Nemeseitől is ijesztgettetvén, egy halottas lepedőbe burkolva, a' lóháton lévő Bajazeth előtt arczra borúlt, és magát, mint vétségest, önként bevádolta, ajánlván a' Császárnak, elégtétel' fejében, a' Silistria városnak általadását. A' mire a' Császár nem csak megengesztelődött, hanem egy kaftánnyal is felruházta a' magába szállott Bolgár Fejedelmet, annak jeléül, hogy nékie Vasallusa maradand. — Azután a' Silistriába helyheztető Sangschakkal, és Ali Basával visszaküldötte őtet Silistriába. De Sisman észrevévén Ali Basa' kísérőinek kevés számát, őtet Silistriából kiűzte, a' Basa pedig visszatérében, az útjában álló Városokon töltötte ki boszúját, és rúttól fenyegette a' Bolgárságot.

1392-ben hijában ostromolta volna Nikoplist a' várfoglalásokhoz nem értő Ali a' Török Basa, ha a' bent lévő gyáva Fejedelem Sisman, mind maga, mind fijának nyakába egy halottas lepedőt kötven, a' pogány Tabornoknak reménykedve elejébe ki nem jött volna. Azonban esdekülésének sem lett fogantja, mert Ali' őtet Philibába küldé a' Sultánhoz, a' kinek parantsolatjára örökös fogságra vettetett, — némelly Irók szerint megöletett, a' fija pedig, csakugyan hasonlóan Sisman nevü, Mahomet' vallását elfo-

gadván, Ázsiában a' Sivási Basaságot nyerte el, 's abból éltefogytaig táplálódott. — Van említés Sismannak egy másik Frusin nevű fijáról is, a' ki Zsigmond Császár, és Magyar Királyhoz futott, 's annak szárnyai alatt menedéket lelt. — A' minek világos jeléül, felhozza Engel Keresztély a' (*Stylus Cancellariae Hungaricae Sebastiani Listhii cod. hist. Prof. in Bibliotheca Caesareo Regia*) 156-dik szám alatt találtatott Zsigmond Királynak azon Adománylevelét, melly-nél fogva az Frusinnak Temes Vármegyében egy Jószágot ajándékoz. —

1393-ban a' Törökök Viddint, és Sistovot hódították meg, mellyeket akkor Myrxa Oláh Fejedelem, és Magyarországnak Vasallusa elfoglalva tartott.

1394-ben Silistriát foglalák el a' Törökök, a' nagy sereg' megjelenése, és fenyegetődzésök által.

Minekutánna illy formán egész Bulgáriát hatalma alá vetette Bajazeth, Palotája falait győzedelmi jelekkel, és a' meghódított Bolgár, és török fegyverekkel körül ágatta, 's be hivatván a' magyar Követeket, azoknak ünnepélyesen szivökre köté: mondanák meg Királyuknak, hogy néki is, mint ezen fegyver gyűjteményből, és diadalmi jelekből láthatnák, Bolgárország eránt elegendő joga volna. — Ezen izenetre Zsigmond Király megbosszonkodván, számos sereget gyűjtött össze, sőt hadához a' Francia segéd sereget is csatolván, a' reá következő esztendőben berontott Bolgárországba, — az útjában lévő várakat szerencsésen el is foglalta, és jól messze győzedelmes fegyvereivel előre nyomúlt. De szomorú kimenetelű volt a' Nikopolisi ütközet, hol Zsigmond a' Francziáknak vakmerőségök miatt, mindent elvesztvén, életét is, csak egy csónakon a' Dunán által kelve, mentheté meg.

1-ső Ulászlónak sem lett jobb sorsa, a' ki, midőn Bolgárországnak szélső Városit elfoglalván, Várnánál a' Törökkel megütközne, és a' jó Vezérnek minden tisztét betöltené, — a' csata piaczon éltevel adózott, 1444-dik esztendőben, a' kinek fejét a' győzedelemtől felfuvalkodott Pogányok Ázsiában is széllyel hordozták.

A' 3-dik had 1448-dik évben Hunyady János Gubernátor alatt történt, a' ki Ráczi Országban Amuráth Császár ellen három álló napig csatázván, végezetre György Zsarnoknak árulása miatt, meggyőzöttetett, és így az ellenség vad dühének engedé nem csak Servia- és Rácziorszagokat, de Bulgáriát is, a' melly többé Magyarországhoz vissza nem tért. Noha későbbre Corvin Mátyás is vátig, de hijában erőködött az elvesztett Bolgár földnek visszanyerésén. A' Török hatalom alá került Bolgároktól a' Szerzet' Könyve (Historia Provinciae Bulg.) azt az észrevételt teszi, hogy ók a' többi Keresztény Jobbágyoknál valamenyiben tūrhetőbb adót fizettek, és a' Sultán első Felesége (favoritja) számára adóztak, — élelmőket kereskedésből úgy keresték, hogy készíttetlen termékeiket Velenczébe vitték, a' honnan selyem portékákkal tértek vissza Törökországba.

e) Bolgárországnak régi Czimere, és kiterjedése.

Megtartották még is, a' mint másutt is említettük, mind ez ideig a' Magyarországi uralkodók a' Bolgárországi királyi Czimzetet, és annak Czimere most is a' Magyarországi Czímerhez ragasztva, jelenik meg a' többi mellék országoknak jelei között, és a' királyok' koronázása alkalmával, Bolgárországnak czimeres zászlója, melly setétes zöld tafotából arany rojtokkal, és hímzésekkel diszesítve van, lobogtatik. — Mellynek közepén három sárga vadászforma kutyák, veres mezőben egy más

felett szaladva, ábrázoltatnak „*Bulgariae*“ felülírással. — De a' czímerekbe ereszkedve, szükség emlitenem, hogy több helyeken is, hol Oroszlán, hol három vizsla kutyák képében adatik elé a' Bolgár pecsét. Így találám Palma Ferencznek könyvében is (in specimine Heraldicae Regni Hungariae) a' munka' végén lévő tábláján, Révai Péter állításához képest, kimepszve. — Így láttam Nagyságos Schedius Lajos királyi tanácsos úrnak Magyarországnak új földabroszának czímképében is. —

De a' fáradhatatlan Szegedi János (in Cereographia Hungariae Tyrnaviae 1734-ben az 52-dik lapon) Bulgáriáról írván, annak régi czímerét következőleg tünteti szemünk elejébe: „Négy fejez szalagok (fasciae) láttatnak, valamennyire meghajolva, a' kék mezőben, aranyozott gyöngyökkel czifrázva, — mellyeknek két középsője között, veres mezőben egy fejez farkas, Guszterman szerint pedig, ezüst farkas szaladva mutatkozik. — Melly előadással a' nevezett (Staats-Recht von Ungarn) könyvnek szerzője is megegyez. — Sőt épen ezen formában adatik elő a' (Wappentafeln der Laender) czímeres gyűjteményben is az 1-ső táblán kivévén, hogy a' négy szalagok (véltetőbben, folyókat jelentő vonalok) egyenes húzomba, nem pedig egy kevéssé felhajolva, adattatnak elé. — Hogy pedig ez a' jel megváltozott, Szegedi ánnak tulajdonítja, hogy ez hol alsó Tótországi, hol más czímerekkel felcseréltetett. — Szegedinek önnön szavai e' tárgyra nézve ezek: „*Cum scutum, nescio, quo fato, lateret quam plurimos: Slavoniae modo, modo Cumaniae, jam etiam Serviae Insignia eidem (Bulgariae) addicebant. — Ast istud genuinum, eique proprium etc.* —

Van okom, hogy a' Szegedi János Cereographiájában kitett Czímet elfogadhatónak véljem: mert láttam Mária Theresiának, Vinga városa' ré-

szére adott kiváltsági levelét, mellyben a' Vingai-
 aknak ajándékozott paizs is lefestve lévén, annak
 bal része most is a' négy fehér szalagokat, kék me-
 zőben tünteti elő; csak hogy a' jó Királyné, az
 el törölt farkas helyett, a' középső vonal közé,
 a' maga nevének megkoronázott kezdetbetűjét,
 T-ét tudniillik, a' veres mezőt megtartva, hely-
 heztette be, — a' mint ez alól maga rendében em-
 lítetteti fog. Sőt Iső Ferencz királyunknak előho-
 zandó oklevelében említettik is, hogy Vinga váro-
 sa, Pecsétjében, egy részben, a' régi Bolgár Czi-
 mer meg is hagyatott. —

Ugyan azon munkás Szegedi, a' régenten nagy
 kiterjedésű Bolgárországnak széleit így festi le:
 „Éjszokról a' Duna egész a' fekete tengerbe való
 szakadásáig, teszi határát, és elválasztja a' tarto-
 mányt Oláhországtól, — melly tenger napkeletről
 is környékezi, — délről körülfogva a' Haemus he-
 gye, — napnyugotról pedig Servia. — Azt is meg-
 fejtven, hogyan tette Bulgária a' régi Moesiának
 alsó részét. — De hihetőbben, alsó részét Moesiá-
 nak Servia tette, ez pedig felső osztályát formál-
 ta, a' régi írók szerint, annyi bizonyos hogy Moe-
 siának egy részéből keletkezett. — A' mai Török
 Basák által igazgatott Bolgárországnak hosszát
 Czedler János (in Universal Lexicon im 4-ten Ban-
 de, Seite 1915) 60, más földleírók mint Tomka,
 Szászki 72 német mértföldre, — szélességét pe-
 dig, Servia irányába, 20, — a' közepébe 10 — és
 a' Duna' kifolyásánál 40 mértföldre teszi. — Hoz-
 záadván még, hogy ezen tartományba elsőb-
 ben Amurát Török császár rohant be, kinek követője
 Bajazeth a' hátralévő részét meghódította. — Fel-
 hozza némelly nevezetes városait is, úgymint So-
 phiát, Nikopolist, Viddint, Silistriát, Várnát 'sat.

A' ki még környülményesebben akarja Bolgár
 földnek Magyarországgal való összefüggését, vagy

annak eredetét olvasni, útasíttatik Engel Christián János (*Fortsetzung der allgemeinen Welthistorie Halle 1797. — 49. Theil*) ezen szakaszra: *Geschichte der Bulgaren in Moesien.* —

f.) *A' Bolgárok a' 17-ik századba Oláhországba való menekvésökig.*

1620-ik esztendőben (Lier Jakab' bizonyítása szerint) már annyira megszaporodtak volt a' szerzetes Házak Bolgárországba, hogy nem csak a' Provincia alkalmasan elválasztódhatott a' Boszniai szerzetesi igazgatástól; hanem Oláhországnak is több helyeibe küldhetett már térítő lelki pásztorokat, úgymint: *Campolungóba, Tergovistbe, Bukarestbe, Pitistenbe, Tergovitenbe, Argesbe, Rimnikbe, Orsovába*; sőt az akkoriba Török iga alatt nyögött Bánsági városokba is, névszerint: *Káransebesre, Lippára, Krassóra, Szlatinára, és Mehádiára* az első, és utolsó a' katonai határnokságban fekszenek. — Melly helyekben lassanként Monostorok is emelkedtek. —

1630-ban ugyan azon író szerint, kimondhatlan pusztításokat tett a' pestis Bolgárországban; hanem ezt a' csapást is az Istennek különös kegyelme, az ajtatosan esedező Chiprováci, Kapilováci, és több közönségek' kérésére, — — — hirtelen megszünteté. — A' szerzetesek, 11-ik Incze Pápanak erősítő Bullája után, csak ugyan Bolgárországi nevezetet kaptak, (Provincia Bulgara immaculatae Conceptionis Beatae Mariae Virginis) a' melly nevezet alatt laknak most is nem csak Erdélyországban, hanem Vingán is tekintetes Temes Várme gyében. —

Nagy lelki előmenetellel munkálkodnak vala szent Ferencz fáradhatatlan fiai, a' pogányságból egészen kivetkezett Bolgárországban, és a' Nemzet aratja vala a' vallás' nyugalmának, és szív' örö-

meinek, valamint önnön munkás fáradozásinak is kívánatos gyümölcseit. De előmenetelök nem sokáig tarthatott: mert Budának megvétele, és a' Török hadi népnek, Magyarországból lett kiűzetése után, a' Basák a' Török földön megölettetvén, a' császár letétele után, 4-ik Soliman emeltetett a' Fejedelmi székre — Melly változások közt az *elfenült* Mahomedanusok' dühösségének árja mindenfelé terjedve, leginkább borította el a' keresztény lakosokat; főképen pedig a' nyugalomoknak örvendő Bolgárokat, kiket a' minden zsákmány, és dicsőség nélkül, a' Magyarországi táborozásból haza tért Török katonák latrokká változván, fosztogatni, és hajlékjaikat feldúlni kezdték el annyira, hogy a' mint a' Historia' Provinciae Bulgaricae 14-ik lapján kitétetik, ritka éj mult el a' nélkül, hogy valakinek háza fel nem prédálódott, és vagyona el nem ragadtatott, vagy épen a' házi gazda meg nem ölettetett volna.

Végre 1689-ik vagy némelly történetírók szerint 1688-ik esztendőben szent Mihály havának 1-ső napján a' mikor már a' Török földre behatottak volt a' diadalmas egyesült császári seregek, újra meggyőzöttetvén a' Törökök Lajos Bádeni Hercege által, elvesztették Nissát, Viddint, Kazantét, és Sophiát az utolsó egészen szét dűlattatván. A' melly szerencsés előmeneteleire a' német hadaknak, a' Római hiten lévő Bolgárok felvidúlva, azt reménylván, hogy egész Bolgárország, a' főbb városoknak elestök után, rövid időn Leopold császárnak hatalma alá fogna jutni, — a' német tisztekkel közlésbe tették magokat, és azoknak, országoknak belső állapotja felől, nem tsak tudósításokat nyújtottak; hanem részökről kész szolgálattokat és együtt való munkálódásokat is ajánlották. — A' mi által a' pogányok előtt nagy gyanúba estek. Nevelte, és erősítette a' Bolgároknak a' csá-

szár részére való hajlásukat egy bizonyos hirdetésny. — Első Leopold tudniillik ezen időben, és környülállásokban szükségesnek találta, az Ozmánoknak vas vesszője alatt nyögő Bolgárokat is egy felszólító, és biztosító írása által, 1690-ben csak nem bódulásokból felébreszteni, és a' keresztény hadaknak felsegállítására, és a' köz ügy' kivívására nyomos ígéreteivel, a' többi népek közt, a' vitéz Bolgárokat is ez úttal felbúzdítani. — Melly felszólító királyi levelet, az abban kitett jeles kifejezésekért, megmagyarosítva, egész kiterjedésében ide foglalni helyesnek találtam. —

„Mi Leopold Isten kegyelméből választott Római császár, Német, Magyar, Cseh, Horváthországok királya“ 'sat.

„Minden, a' Mi örökös Magyarországunktól függő tartományoknak, és népeknek, úgy minden más rendűeknek, a' kik jelenvaló levelünket hallják, vagy olvassák; főképpen pedig az Albániai népeknek a' Mi császári királyi kegyelmünket nyújtjuk, és minden jókat. —

„Tudva legyen előttetek, hogy a' Török háborút, a' mellyre igazságtalanul, és frigy töréssel kényszerítettünk, császári királyi kötelességünk szerint, az Isteni gondviselésben, és ügyünk' igazságában bizakodva, folytatjuk azon czélből; hogy a' Tőlünk, és a' Mi Magyarországunktól igazságosan függő népeket, és minden Keresztényeket a' Töröknek kegyetlen hatalmából, és igája alól kiragadva, régi szabadságaikba, előbbeni kiváltságaikba visszahelyheztessek, — azon egyesületre, mellyel az előbbi testesületben öszvekapcsolva voltak, visszavezessük, — és minden, a' Törökök alatt lábra kapott rosz szokásokat megjavítsunk. —

„Melly okra nézve, minden népeket, és Albániában, Serviában, Miziában, Bulgáriában, Silistriában, Illyriában, Macedoniában, Russiában

lakó nemzeteket, úgy a' Mi Magyarországunktól függő tartományokat, és minden más, Török járom alatt nyavalygó népeket kegyesen meghívunk; hogy a' Mi buzgó, és atyai kívánságunknak megfelelőjenek — illy kedvező alkalmatossággal éljenek, és annyi nehéz ütközettel nyert győzödelmeink után, magok üdvességökre, szabadulásokra, a' keresztény religio' előmozdítására ébredjenek fel, és minnyájan a' mi részünkre által jöven, a' Török ellen fegyvert fogjanak, — csatázó népünknek megkívántató szükségéiben segítségüi legyenek, és a' Mi hadi vezéreinkkel, a' kik számos sereggel minél előbb a' csata téren megjelenenek, egyesítsék magokat, — azok tartásaikra, magok tehetségök szerint, eleséget és egyéb szükségeseket szolgáltatassanak ki, — s minden alkalmokban is, még a' közös ellenség ellen is, kész segedelmet nevezett hadi népünknek nyújtsanak — ezeknek a' Törökök' minden erőszakoskodása ellen oltalmat szerezzenek, — kinek kinek e' mellett a' katonai jó rendet, és fenyítéket tökéletesen megtartani szoroson parancsoljuk, a' Mi törvényes Kormányunkra elszánt akarattal bízván magukat, ha kegyességünket, és kegyelmünket érezni óhajtják. —

„Minden fent nevezett népeknek, és tartományoknak meghagyjuk; főképpen a' Mi hitűken lévőeknek a' Vajdának szabad választását, és őket törvényeik és kiváltságaik mellett, mindenféle adózó terhek alól kivesszük; kivéven még is, a' Törökök benyomulása előtt, régi szokásban volt Királyoknak, és uraságoknak igazaikat; de az azokban is a' Törökök' uralkodásával becsúszott minden túlságokat, és vissza éléseket el törünk; — hogyha tudniillik magatok üdvösségtökre, és oltalmatokra nézve, valami adózó segedelmeket nekünk, tehetségeitek szerint, nyújtandatok, — hogy azok által csatázó seregeink ápolgattassanak — tar-

tományaink, és hadi terheink el viseltessenek — népeink pedig, és fegyvereseink védelmeztesse- nek, és megtartassanak. — A' Törököknek meg- győzete után, mindeneket állandó formába ön- tünk, és ilő rendbe hozunk, — jövendőbe pedig óhajtástok szerint, kinek kinek maga jussait, és törvényeit, — hitvallása' szabad gyakorlásával, és minden kiváltságaival együtt, — visszaadandjuk, és mindeniknek az igazságot kiszolgáltatni fogjuk, — minnyájára közönségesen atyai kegyességgel, és ke- gyelemmel oltalmunkat árasztván.“ —

„Azon kívül, szabadságot adunk nektek, és meghatalmazunk benneteket, hogy akár ingó, akár ingatlan jószágtokat szabadon bírhattok, mel- lyek ne talántán a' Török' véghatáriban el vétet- tek volna tőletek. — Tegyetek meg tehát mindent az Istenért, religióért, magatok szabadulástokért, minden tartózkodás nélkül, és részünkre álljatok. — A' munkásságot el ne mulasszátok — a' ti munká- lódó társaitokat nyomdokitok' követésére híjjátok meg, és nekünk ezen Istentől ajándékozott alkal- matosságot, melly soha többé vissza nem fordul, ragadjátok meg, 's fogadjátok kedvesen ajánlásun- kat, ha házatoknak, gyermekeiteknek, és szerez- tett Honotoknak üdvességét, és boldogulását óhajt- játok.“ —

„E' mellett közönségesen, és fejenként min- deniknek a' Mi császári királyi kegyelmünket bőségesen ajánljuk. Költ a' Mi fő városunkban Bécs- ben, Aprilis hónap 6-ik napján 1690-ik esztendő- ben. — Római 32-ik, Magyar 35-ik, Csehorszá- gunknak pedig 34-ik évében. — Gróf Grabam Hen- rik m. k. — Ó csász. kir. Felsege parancsolatjára: „Vekenburgi István András m. k.

A' császárnak ezen édes kifejezéseitől meg- hatva a' Bolgárok, fegyvert ragadtak, 's táboro- zásra készültek. — Azután egy napot határoztak, a'

mellyen mindegyik közönség felkelvén, a' Török seregre rohanjon. — De igen szerencsétlen következéssel; mivel bizonyos támodás Erdélyben megakadályoztatta a' császári seregeket a' Bolgárországba előlépésekben, — nevezetesen, a' mint a' szerzet' évkönyveiben, sőt más történetíróknál is jegyezve találjuk, egy Törökökből és Tatárokból összeállított csoporttal Tököly Imre Erdélybe beütött, a' Németeket ottan bekerítette, és Hazler, meg Dória híres Tábornokokat el fogta. — A' mi miatt Bádeni Herczeg Lajos a' pógány földről fegyverescsoportjait, a' pusztítók ellen, kéntelenítetett Erdélybe fordítani; következőleg Bolgárországból is katonáit kivinni. —

Benkő József a' Bolgárok szerencsétlenségét, kevés módosítással (in Transilvania — Claudiopoli 1834-be Tomo 1-o pagina 497-a) úgy adja elő: hogy a' Bolgárországi négy keresztény városoknak felkelő népei, és Arnautái, vagy Albaniai születésű zsoldosai, a' kik valójában *Veterani* Fridrik tábornoknak seregével egyesültek, arra kötelezték magokat a' császáriak előtt, hogy ők Tököly Imrét elfogják; de ez Erdélybe szökvén, és a' császáriak is utánna sietvén, a' Németekkel szövetséges Bolgárság előbb a' nagy vezérnek, később a' császárnak bevádoltatott, és a' bosszúló Török dühösségének áldozatja lett. —

Igen helyesen történt volna, (folytatja szavait Lier Jakab) ha a' papság Leopold császárnak körírását a' Bolgársággal addig nem közölte volna, míg a' győzelmes seregek Bolgárországba beljebb nem nyomultak volna; — de sokat tett a' lelki pásztorokban az a' hiedelem, hogy a' szabadítás órája már el érkezett volna. — Kijelentették tehát, a' császári biztosító levélnek megmagyarázása mellett, a' katolikus Bolgároknak, a' kiknek száma a' nem egyesült óhitűeknél sokkal kisebb vala, — hogy

itt volna az idő, hogy fegyvert fogván, 's az Ozmánokat hirtelen nemzeti erővel megtámadván, pogányság' jármát leráznák magukról.

Erre a' felszólításra nem csak a' Római hitű Bolgárok készüléteket tettek, hanem a' nem egyesült szomszédokkal is suttogtak alattomban, hogy egyesült erővel az egész nép egy tömegben álljon fel a' Törökség ellen, — a' mi igen gondatlanul, és éretlenül történt. De az ó nem egyesült hitű nagyobb számu Bolgárok inkább szitván a' pogány Törökhöz, mint a' Németországi császárhoz, meg sugák a' titkos készüléteket, nevezetesen a' győzelmes Németekkel egyesülni, és az Ozmánok ellen együtt munkálkodni akaró szándékukat az akkori Török nagy vezérnek Kuperlinek, ki a' császári seregek' késedelmeskedésétől, és el akadásától, sőt el távozásától bátoríttatva, kimondhatatlan dühösséggel, és nagy csoporttal belépvén Bolgárországba, — a' semmi rosszat sem gyanító Bolgárokat, úgy is mint bevádolt zendülőket, és árulókat, a' kik ijedségökben hirtelen hová futni sem tudtak, kegyetlen vadságának 1690-ik esztendőben September 8-kán, némellyek szerint, egy rövid éjszaka alatt, csak nem mind feláldozta, lakhelyeiket feldúlta, sőt fegyvertelen családjaikat is tűzzel vassal megemésztette. és a' Török földre fogásba hurczolta — templomjaikat, és azokban talált szent edényeket sem hagyván épségben; minthogy az Isten' házaiban igen nagy mennyiséggel talált ezüst és arany készülétek zsákmányi szomjuságának kecsegtetői valának. — Mind a' négy fő városaikban Chiprovácson, Kapilovácson, Ferrariában, másként Zeleznában, és Klissurában egyaránt üzetett a' mészárlás, és vérontás. — A' szerzeteseknek is, (a' mint e' szomorú előadásokat Lier Jakab folytatja) felgyújtatván Monostoraik, nagy része elesett a' kegyetlenek vasa alatt elannyira; hogy

alig maradhatának meg közülök tizennégyen, kik a' kevés számú futó Bolgárokhoz csatlakozva, a' bérczeken, és erdőkön keresztül Oláhország felé iparkodtak kimenekedni — Mellékesen csak azt ragasztjuk még ide, hogy a' keresztény Bolgárok' üldözések, és öldöklések előtt, a' Sofiai vagy Szardikai Érsekségben, a' nevezett négy városokon kívül, voltak még szerzetes házak több helyeken is u. m. *Sofióban, Kaládiában, Hambárkában, Davusczenben és Philippopolisban* — az ezen Érseki megyében a' kitérítés munkájára széllyel küldött tagokon kívül. — A' Nikopolisi püspöki megyében tartózkodtak ezen rendű egyházi férjfiak Nikopolisban, Rusztsukban, Viddinben, Bilmában, Silistriában, Tirnovában, Várnán és Grádiskán. —

Ezen veszély közt minthogy a' Monostoroknak levéltárai is lángok' prédájává lettek, elvesztek mind azon oklevelek, és jegyzékek, mellyek a' Nemzetnek régibb történeteiről szólhattak: mert a' papság is önnön élete', és nem írásai' megtartásáról gondoskodván, kiki futott a' merre lehetett. —

A' Bolgárookra váratlanul érkezett csapást, és utolsó nyomorúságot, igen szívre ható szavakkal írja le, a' *Historia Provinciae Bulgaricae* lapoknak papi jegyzője: „Az ellenségnek hirtelen berohanása, és hallatlan kegyetlenkedése idején; úgy mond, az anyák nem ékességeiknek, és drágaságaiknak elrejtésén, hanem mindeneknek oda hagyásával, magzatjaiknak kiszabadításán, és a' veszedelemből való kiragadásán, és magokkal leendő elvitelen szorgalmatoskodtak, — a' férjfiak semmit sem tekintvén füstölgő házaikra, és elmaradandó szántóföldeikre, inkább szeretett hitese társuknak, és kedves házassági zálogjaiknak megtartásában, és elrejtésében, minden más sajátságukat megvetvén, izzadoztak. — Így szaladozva, és töprenkedés közt bujdosva, főképpen az öregebb asszonyok, és férjfiak,

fiak, a' hol ellankadva, és a' tartós futás közt erejüktől megfosztva, lerogytak; ott öldökölte őket az üldöző Törökségnek szablyája annyira, hogy a' derék Bolgárságnak egy harmada alig került el az erőszakos halált; mert a' vad pogányok sem a' nemet, sem a' kort nem kimélték, sőt egy részét a' fegyverteleneknek, a' halálnál kegyetlenebb rablásba hurczolták. — A' mészárlás, és pusztítás előtt, a' fő városban Chiprováczban találtak 500 — nem különben Kapilováczban közel ennyi, — ugyan a' szerint, Zeleznában lakott 300 — végre Klissurában telepedett 80 családból alig menthette meg fáradságos szaladással; és nagy ijedséggel egy harmad része inséges életét. —

Felsőhájtva az érdeklött író, azzal rekeszti be a' borzasztó jelenetek' leírását, hogy ez a' hív, és ájtatos Bolgárokra nézve siralmas nap a' századok oltá őseik, és eldődeik által nagy szorgalommal a' jövődő örökösöknek szerzett sajátságokat; drágaságokat, és kincseket füstbe oszlatta, azon sok arannyal, és ezüsttel együtt, mellyekkel ezen istenfélő embereknek egyházaik, a' mint fentebb érintetett; gazdagítva voltak. —

Az így megfélemlert Bolgároknak kis csapatja Oláhország felé szándékba vett utjában is felette nehezen boldogulhatott; mert sokáig haszontalanul bódorgott azon kietlenben, a' hol semmi tárgyat nem ismervén, gyakran egész napi koválygás után, vad erdőben; és bérceken keresztül, éjszaka megint azon a' helyen lelte magát; a' honnan hajnalkor szívszakadva kiindult volt. — Míg végre a' sok fohászzkodások után, a' bujdosó gyermekekből, aszszonyokból, és leginkább öreg férjfiakból álló népesség egy ösvényre akadott, mellyen a' Dunáig eljutott, és Oláhországba bevándorolhatott, — a' hol az akkori Oláh Fejedelemtől. vagy Vajdától 2 ik Constantin Brankóván Bassarábától igen kegyesen

Tud. Gyűjt. VIII. Köt. 1837. 3

fogadtatott, és az ott való tartózkodásra engedelmet is kapott; — hanem itt is a' Bolgárországihoz hasonló nyomorúság környékezte őket; mert a' Tatárok, Törökök, Rablók, öldökölni, fosztani, rabságba vinni kezdték az új jövevényeket, felgyújtván házaikat templomaikat, de közben jött még a' vallásbeli üldözés is; a' szerzetesek megverettek kínoztattak az Isteni tisztelet megtiltatott, a' miért Esztergami Érsek Kolonits Leopold levele által keményen dorgálta Bukaresti nem egyesült görög, vallású Érseket; hanem semmi foganatja nem lett.

Nagyobb része a' Bolgárságnak csak ugyan 1690-ik esztendőben, midőn a' császári tábor Erdélybe vonulna, ezzel együtt Erdélybe szállott, és több falukba, 's a' mezőségekbe elszéledett. — Végre a' nagy Leopold — 1700-dikba a' félig elpusztult Alvincz mezővárosát nékie által adta, hogy itt kalmárkodhasson, és árújit eladhassa. — Csak ugyan 1701-ben Szebenből Alvinczre 12 Bolgár családok költöztek, és a' pecsétes levél következtében, a' kamarai biztosok által, kiket alább megfogunk nevezni, a' letelepedés' helye nékiek kimutatattott, az Oláhok onnan más helyre tétettek, és a' Bolgárok azok' házaikat becsü szerint kész pénzen ki is fizették. — Hanem csak hamar elkövetkeztén a' Rákóczy Ferencz' zenebonája, melly 1704-ben ide is elhatott, a' Bolgárok megint nagy részben a' Havas-Alföldre, némelylek pedig Gyula-Fejérvárra vették magukat, — az Oláhok az alatt visszajöttek, és a' már eladott, 's ki is fizetett házaikat újra elfoglalták. — 1741-ben a' zendülés lecsilapodván, 20 Bolgár családok visszaköltöztek a' kimutatott helyre, a' honnan az Oláhok elútasítottak. — De mások megint, az idő és háború' viszontagságai miatt Déván és Szebenben telepedtek meg. — Érkeztek ugyan még 1723-ban újlag 6 háznép, de ezeknek is fele Vingára által költözött, —

a' mint a' Vingai történetekben névszerint is elő fogják fordulni, — úgy hogy midőn Benkő Erdélynek leírását kiadta, alig volt még 14 telek, melyeket ők bírtak. — Alvinczen azonban a későbbre oda beszállott más nemzetségek is a' Bolgároknak adott kiváltságokkal éltek, és ezek az első Bolgár gyarmatok a' magyar földön. —

De halljuk ezen tárgyról Benkő Józsefnek (az 1-ső kötet' 499-ik lapján) önnön szavait: Quorum (Bulgarorum) posterī in eodem Alvinczio 14 fundos possident. Non mirum proinde est, V. Episcopatum Transilvaniensem, cui Castellum, et Dominium Alvinczense anno 1715 assignatum fuit, non pridem in repraesentatione damnorum, et praejudiciorum Bonorum Eppatus Transilvaniensis conquestum fuisse, Bulgari nec ipsimet ulla onera communia, praeter Contributionem, supportant, atque insuper, cum loca olim pro 500 Patribus familias excisa nunc paucissimi possideant, multos illocarunt diversae rationis inquilinos, pariter praetextu Privilegii pro ratione temporum sibi dati, ab omnibus oneribus publicis, puta: quarteriorum, condensationum militarium, refectionis item viarum, et similibus violente immunes servant.“ —

g) A' Bolgároknak sorsa Erdélyben.

A' Bolgárság azonban részint a' sok kiraboltságok, és üldözések által elidegenítette, részint attól rettegve, hogy az Ozmánnak ereje által törhetne Oláhországba is: tanácsosnak tartotta gyarmatait Erdélyországban is felütni; mert még a' fegyver villongások a' Török és Német császárok közt minduntalan folytak. — Megindult tehát egy kis felekezet, néhány szerzetesektől kísértetve, 's megállapodva Erdélynek fő városában Nagy Szebenben. Itt 1697-ik esztendőben Veterani Generálistól kegyesen fogadtattak, 's Julius 18-kán költ

Protectionalis levelet is nyertek. — Ezen Erdélyi telepedést Benkő József egy kevés különséggel terjeszti előnkbe a' fentebb érintett könyvének 97 és 498-ik lapjain. — Elkövetkezvén azután a' Törökkel 1699-ben kötött Karloviczi bekesség, a' Római császár 1-ső Leopold helyet rendeltetett (a' mint az elébbeni szakaszban érintettük) az Erdélybe beköltözött Bolgároknak Alvinczen, a' hol biztosan lakhatnának, és új városokat építhetnének. Sőt 1700-ik esztendei Májusnak 15-ik napján a' kegyes császár szívére vévén ezen nemzetnek az ő felszólítására tett hódoló szándékát, és ezen jó szándékért szenvedett nagy pusztulását, úgy sok ezerek a' pogány kéz által lett megölettetését; igen kedvező kiváltsági levelet adott, — Matejovich Illés szerzetes' könyörgésére, kit minnyájok nevében küldének fel Bécsbe, — az Erdélybe szállott Bolgárok, — őket a' köz teher viseléstől felmentette, és nagyon szép szabadságokkal, hogy inkább gyarapodhassanak, és boldogúlhassanak, felruházta, a' mint alább látandjuk. — E' volt a' Bolgárok első szabadsági levelök, mellyre épültek a' többi következő császároknak is alább érdeklendő pecsétetes adományaik. —

Nem maradhat el ezen a' helyen érintés nélkül nagy méltóságú Károlyfejérvári tábornok *Stein-vill* úrnak, a' Bolgár nemzet és papjai' eránt való különös hajlandósága, ki a' nevezett Fejérvári erősségben helyheztetett, és valaha Hunyadi János vezértársának — csakugyan Fejérvári származásu Kapistran Jánosnak tulajdon kápolnáját, — melly az az előtt szent György emlékezetére vala felszentelve, és a' mellyett maga a' Hazának egyik oltalmazója Kapistrán János építetett volt fel, — a' boldogúlt papi vitéznek hajlékával együtt, — örömost nékiek általengedte. —

Számosodtak Erdélyben az által is a' Bolgárok, hogy a' Havas-Alföldön Bráditzenben, Terguban 's másutt szenvedett nyughatatlanságokat, és kártételeket elúnván, a' Vulkan hegyén keresztül jöttek Erdélybe, a' hol is Hátszegen, és környékén megtelepedtek, azután azt végzik, hogy magoknak helyet Déván kérnének Gróf Steinvill Com-mendans Generálistól, a' ki hajolván esedezésök-re, önnön választásuk szerint, Dévának alsó részébe, mivel a' Maros és Cserna folyóit megkedvelték, telepítettek le, melly ponton a' helyek számukra kimérettetvén, házakat építettek, és egy kis városokkát formáltak, melly mai napig is Bolgár városnak neveztetik, — vetésre pedig a' Maros mellett Plop nevű helyen adattak ki nékiek földek olly feltétellel, hogy azok használásáért a' Dévai uradalomnak évenkint 50 R.forintokat fizessenek. Mindezek 1711-ik esztendőben történtek. — Nyertek még (a' mint a' szerzetnek évkönyvében kitéve olvassuk) a' Dévai Bolgárok a' fentebbi gróftól védlevelet (Protectionales) mellynek erejével az Alvinziakkal egyenlő szabadságba helyeztetek, e' mellett a' bor és hús mérési jogok is megadat-tak nékik, mellyek mai napon is kezöknél vannak. — Mind ezekben így részeltetvén, 1712. három előkelő szerzetesekkel, 43 Bolgár családok vándorlottak be Dévára, kikhez járultak későbbre még 18 gazdák, melly családokból némelley más-hová szakadott személyeket kivéve, a' többi halál-g Déván marada, a' hol is szintúgy, mint a' Bánságban magok keblökből választották az esküt-teket, csak hogy az 1737-ben ezen kis országot is pusztító döghalál a' Bolgárok közül némelleyeket el-ragadott, de a' mit a' mindenható Felség csakhamar a' Bolgár nemzettől megint kegyesen elfor-dított. —

Guszterman Antal, (Ungarisches Staatsrecht Wien 1818-ban kijött könyvének 226-ik lapján) megegyezőleg Benkó József előadásával, azt erősíti: hogy a' legelső Bolgárok már 1690-ben, midőn a' császári hadsereg Tökölinek, és a' vele összeszövetkezett Tatóroknak megtörésére Erdélybe méne, — odahagyván Bolgárországi állását, akkor költöztek a' császár' hadi népével együtt be Erdélyországba és több falukban elszéledtek — míg Leopold császár nékik Alvinczen és Gyulafejérvárott helyet mutatott ki. — 1700-ban pedig, az ő megszeghetetlen hűségöktől, bajnoki tetteiktől és a' császár' javáért lett pusztulásuktól, és javaik elhagyásától meghatva, — más kiváltsági jogokat is adott a' Bolgároknak, mellyeket illy rendel számlál elő a' következő 227-ik lapon. —

1-ör Polgári just adott nékik, de úgy, hogy fenyítő pereikben az illető törvényhatóságtól függeni, adót, mint más polgárok fizetni, és hogy ha telkeiket eladnák, a' kir. fiscusnak 10 ftokat tartozzanak letenni. De más minden katonai terhektől, nevezetesen a' beszállításoktól és forszponozásoktól ezen kiváltsági levél által felmentetve nyilatkoztatnak. —

2-or Magok választhatják, polgári ügyeikre nézve, a' birákat és eskütteket. —

3-or A' plebánusok, biró és esküttek' tudta nélkül, senki a' községbe fel nem vétethetik, — valamint senki, ha bár megis nemesül, azok' engedelmé nélkül el nem szakadhat a' községtől. —

Minekutánna Erdélyországból Déváról a' Bolgár szerzet' igazgatója, a' Bolgárok' történeteiben különös szorgalommal búvárkodó tisztelendő Gyurma Gábor, Február hónapjának 17-ik napján 1837-ben megküldötte 1-ső Leopold császárnak Erdélyi Bolgárok részére a' Laxenburgi mulató kastélyában 1700 évi Májusnak 15-ik napján kiadott engedmé-

ményes levelét; tehát ez által azon módba helyeztetett, hogy Gusztermannak fentebb érdeklött igen rövid, de részint csonka, részint másképen hangzani kellett czikkelyeit kiegészítsem, és helyre hozzam, nevezetesen: hogy tulajdon választott birájiaktól az Erdélyi kincstárhoz (Thesauriatushoz) innen pedig a' Bécsi udvari kamarához vihették felyebb pereiket, sőt a' bűnbeli pereket közvetlenül és egyenesen az említett kincstári ítélőszék döntötte el. — E' mellett nem a' ház' eladása fejében köteleztetett minden gazda 10 ftokat fizetni, hanem minden telkes Bolgár, haszonvételei fejében, tartozott az érintett 10 ftokból álló taksát letenni; de ezt is a' pecsétés levél kihirdetésétől számítandó három esztendők múlva, pedig olly hozzátétellel; hogy ha Alvincznek más lakosaitól vásárolnának földeket, azoktól szintúgy, mint az előbbeni birtokosok adózni, és egyéb terheket viselni tartozzanak. —

Ugyanazon kiváltsági levélben a' katholika religio' gyakorlására, és az erre szolgáló templomnak önnön költségökön leendő felépítésére; úgy szinte a' lelki pásztornak tartására olly móddal ad a' Felség engedelmet, hogy ez az Erdélyi püspöktől függjön. A' 6-ik pontban, a' kereskedésnek bátrabban és szabadabban leendő folytatására védlés, és oltalom (assistencia) ígértetik nekik, pedig úgy, hogy semmi más terhek által ne súlyosítsanak, ha a' szokott kereskedésbeli járandóságot letették.

Azonban a' tiszta és egyszerű írásmódja tekintetéből, nem véltük helytelennek Leopold császárnak említett kiváltsági levelét alól egész kiterjedésben beiktatni. *)

*) Nos Leopoldus Divina favente Clementia Electus Romanorum Imperator semper Augustus, etc. etc.

Ea est pro bono gentis a Deo nobis commissae, vel in sinum gratiae nostrae confugientia sollicitudo;

Az is mindazonáltal bizonyos, (a' mint ezt az 6 Bessenyei templom' könyvében feljegyezve lát-

ut ubi fortunae ejus ampliandae se offert occasio, eandem libentissime sane amplectamur, spe freti, promotis Populorum commodis, Nostrae quoque, successorumque, nec non publicae utilitati prospectum iri. — Cum igitur complures Familiae nationis Bulgaricae a Nobis facultatem petierint, cum familiis suis ex Regno illo in Transylvaniam transferendi, Nosque perspectis rationibus, animum Nostrum moventibus, eo benignissime consensimus, annuentes insuper, ut gens haec, in signum Regiae Nostrae erga eandem propensionis, his, quae sequuntur, in Transylvania gaudere valeat praerogativis, ac immunitatibus, et quidem:

1 o) Recipimus eosdem Bulgaros Catholicos in protectionem Nostram Regiam Aulicam, ut posthac a Thesaurariatu tam in Civilibus, quam in Criminalibus dependeant, salva tamen in rebus gravioris momenti ad Nos appellatione. —

2 o) Curabimus ipsis assignari sufficientem locum in Territorio Fiscali Possessionis Vincz dictae commodum, attribuendo insuper facultatem sibi domos, et habitationes ibidem propriis sumptibus extruendi. —

3-1o) Pascuationem, et usum sylvarum cum Incolis ejusdem loci Vincz pro necessitate communem habeant, ita tamen, ut non quaestus gratia quamquam Oeconomiam ibidem instituere, vel intertenere possint. — Si autem agros, et prata propriis pecuniis comparare voluerint, id ipsis licitum erit, ita tamen, ut ab iisdem onera, adinstar aliorum, supportare, et proportionaliter contribuere debeant. —

4-o) Religionis orthodoxae liberum exercitium habeant, nec quisquam eosdem hoc in passu, quocunque sub praetextu, aut colore, turbare, vel impedire praesumat, — cujus tanto majori cum fervore, et devotione continuandi gratia, licebit illis Templum suis sumptibus extruere, et Parochum Catholicum, ac unum, vel plures Capellanos pro exigentia intertenere, qui non aliunde quam ab Episcopo Catholico ordinario sibi vendicent dependentiam. —

tam, melly könyvre nyomos okokból többször 's vissza fogunk térni) hogy az Alvinczi Bolgárok

5-o) Ab omni personali inquantisatione, seu quarterio, condescensione militiae, et vecturarum exactione, ac denique aliis oneribus militaribus exempti, et immunes sint. — Cui Resolutioni Ceesareo Regiae Nostrae nec Comitatus, nec militia, nec alius quispiam directe, vel indirecte contravenire praerumat. Quem in finem Generali Nostro Commandanti in Transylvania necessarii dabuntur ordines; quatenus attactos Bulgaros in suis immunitatibus protegat, et manuteneat. —

6-o) Licebit iisdem Bulgaris quaestum liberum cum omnibus mercibus non tantum per Transylvaniam, sed et alias Nostras hereditarias Provincias exercere, pro cujus tanto meliori continuatione dabitur ipsis assistentia, ne alio onere, quam praestita solita solutione, aggraventur. —

7-o) Habebunt facultatem inter se Judicem, et Juratos Assessores eligendi, et constituendi, qui lites, et controversias quoad Civilia inter eosdem exortas decident. Ubi vero, vel una, vel altera Partium semet aggravatam sentiret, erit ipsi Recursus ad Thesaurariatum; et si nec ibidem quoque facta deliberatione contenta esset, poterit appellare ad Cameram Nostram Aulicam — Causis vero Criminalibus immediate Judicatu Thesaurariatus reservatis, salvo tamen pariter in rebus gravioris momenti ad Aulam Nostram Recursu. —

8-o) Nullus in societatem, seu Communitatem illorum sine praescitu Parochi, Judicis et Assessorum recipi poterit, — nec liceat cuiquam e medio illorum, sub specie nobilitaris praerogativae, a communi onere semet subtrahere; verum tali supportando una cum illis obnoxius erit. — Denique nomine annui census, quaelibet Familia solvere tenebitur 10 flos Rhenenses Fisco ceu Domino Terrestri, ita tamen, ut in repartitione ejusdem Census reflexio facultatum habeatur, et respectu earum proportionalitas in distribuendo observetur, — cujus solutio autem non prius, quam a die expediti hujus Nostri Diplomatis expleto triennio computando inchoabitur. —

1801-ben tartották telepedésöknek, vagy helyesebben szabadságokba való beiktatásoknak százados ünnepét, mivel 1701-ik esztendőben iktattak be Gróf Saurau Fridrik, és Ajtorjai Báró Apor István Erdélyi kincstárnok által, ezen felmentett helybe.

Béfejezőleg azon örömmel végezzük be ezen szakaszt; hogy az Alvinczi, és Dévai Bolgárok ugyan megmagyarosodtak már, de sajnálni lehet, hogy őket ottan csak személyenként lehet találni; hová jöttek, alább elő fogjuk terjeszteni. —

Az Erdélyi szent Ferencz szerzet' igazgatóságához tartoznak még azon Bolgárok, kik Moldván és Bukarestben, nem különben Rimnikbe, Krajován, Campolungóban, úgy Csaplóján Bukarest mellett lévő faluban Oláhországban mai napig is tállatnak, a' kikhez csakugyan a' Dévai Provinciális látogatóul hivatalosan ki is szokott Erdélyből menni. —

Hinc animo bene deliberato, et sano accedente consilio, hisce declaramus, et Dicasteriis Nostris ceterisque Jurisdictioni Nostrae quoquo modo subjectis notum facimus, ac praecipimus, ut praefatum Populum Bulgarum non duntaxat Transylvaniam ingredi, verum et praefatis Indultis Nostris omnino frui sinant, ac firmiter in omnibus, et singulis manteneant, quae praefatis in Articulis continentur; — secus diagratiam, et indignationem Nostram incursum. — Quemadmodum Nobis indubie promittimus, dictos Bulgáros, et successores eorumdem vicissim debitum erga Nos, et Augustam Nostram Domum devotionem, fidelitatem, et observantiam gesturos, et sic se comportaturos esse, ut tam Nobis, quam reliquis devotis Transylvaniae Incolis grati, et accepti existant. In cujus robur hasce manu propria, et Sigilli nostri Caesarei, Regiique appensione muniri jussimus. Quae dabantur in Arce Nostra Laxenburgica die 15-a mensis Maji 1700. Regnorum Nostrorum Romani 42. Hungarici 45. Bohemici 44.

h.) A' Bolgároknak jobb létre jutásuk Oláhországban.

A' háborúk' mezeje lévén azon időkben 1690-dik esztendőben Oláhország is, félelem, és rettegés közt épülnek vala az Oláhországban megmaradt, és Erdélybe bevándorolni nem akaró nagyobb számu Bolgároknak helységei, és többülnek vala az ezeket ápoló szent Ferencz' szerzetesei, kik egy részről klastromokat és isteni házakat állítanak, más részről Oláhországba prédikálókat széllyel küldének, sőt ők tevék a' Német császári seregek körül is az isteni szolgálatokat. — Miért is az Oláhországi Vajda előtt annyira érdemesültek; hogy közülök egyik áldozó papot, névszeriut Matejonits Illést, nehéz ügyeinek ellátására, az Oláh Fejedelem Bécsbe 1-ső Leopold császárhoz, a' ki akkor Oláhországnak még Úra vala 1697-ik esztendőben követnek elküldeni méltónak találta, a' kit Leopold császár is válasz levelében a' Fejedelemnek különösen megdicsért: mert ime a' császárnak tulajdon kifejezése így hangzanak: „*Lator Praesentium redux ad Sinceritatem Vestram, religiosus, devotus Nobis dilectus P. Elias Matejonits varia Nobis exposuit, quae tum Sinceritati Vestrae, tum Patriae illius utilia fore crediderat, — quem cum sciamus munificentia Sinceritati Vestrae educatum; ideo non solum ipsum benigno affectu amplexi sumus etc.*“ —

Hogy az Oláhországi Vajdáknak, a' Bolgárság eránt való különös hajlandósága szembe tűnőbb legyen; helyesnek találtuk, a' Vingán látott több rendbéli, nagy pargamenre Oláh betűkkel írott, és részökre kiadott engedméyes leveleknek egyikét, magyarra fordítva, egész kiterjedésében azért is előterjeszteni, hogy az akkoriba divatban volt különféle szokásai a' Havas Alföldnek, úgy külö

nös adózások' nemei is kinyilvánosuljanak, — és főképpen azért, hogy kitéssen, miképpen ezen Oláh Vajdaságban szintűgy megvoltak azon fő hivatalok, és méltóságok, mellyek más királyi udvaroknál feltalálhatnak. — Különös lévén ezen czifra nagy Pergamentben még a' Vajda' pecsétjének is helye, melly nem alól, hanem felül aranyozva, van reá nyomva. — A' pecsét egy repülő arany sast ábrázol, melly szájában egy kis arany keresztet viszen. Az aláírást deák szép betűkkel magok tették a' Vajdák: *Nicolaus Wajvoda, Constantinus Wajvoda etc.* — Az engedményes íratnak ez az értelme, magyarosítva:

„Én Bassarába Constantin Vajda, és egész Oláhországnak ura, a' Bolgároknak legkegyelmesebben, és tellyes akaratommal megengedtem országomban letelepedni, kereskedést űzni, és békében élni. — Felszabadítom őket mindennemű fizetésektől, u. m. a' hónapi császári méz, és viasz, nem különben egy kőből gabonából járó, valamint a' rőf- füst- só- és postakocsitói minden bértől. Azon felül egész esztendőre feloldom őket ama' költségektől, mellyeket nagy urak' megérkezéssel tenni köteleztetnek, — úgy udvari kamarámból és Cancelláriámból kimenendő minden Parancsaimtól is. — Azt is akarom, hogy az említett Bolgárok az én udvari szolgálaimtól semmiféle alkalmatlanságot ne szenvedjenek, 's előbbi egyezési jussaikkal bírjanak tudni illik hogy az országomban lakván, élelmöket abban kereskedés által igyekezék megszerezni. — A' portiók' kivetésekor 130 ezüst aranyokat fizessenek ők is, és semmit mást, a' mint világosan olvastam én ezt eldödeim' — magok kezével írt régi írásaiban, és magos törvényeikben, főkép a' Radul Leo Vajdának pergamenre írott, és sok nagy átkokkal erősített — a' Bolgároknak kiadott szabadalmas levelében. — Utóbb, midőn az adó megváltozott, és kétszeres, sőt há-

romszoros mennyiségre rúgván, 400 ezüst aranyra, egy aranyot 3 forintba számítván, nagy rövidséggel kelle küzdeniek, — miután szerződésök megsemmisült — a' nékiek tett ígéretek nem tellyesítettek, és kényszerítve lőnek, tartozásaikon felül adózni az országnak. —

Az imigy rajtok elkövetett igazságtalanság után, Antal Fejedelem vevé át a' Kormányt Jeintserben (ez a' név vélhetőbben nem jól van írva) kivel, mint kegyes Urokkal, valamint az Ország' Nagyjaival is olly Egyességre léptek a' Bolgárok; hogy 400 ezüst aranyokat tartozzanak ugyan lefizetni, azonban minden egyéb az Országra háromolható tehertől fölmentve legyenek; sőt ha új Fejedelem is jönne a' Kormányra, ennek semmi ajándékot nyújtani ne köteleztessenek — sem egyéb illyetén kiadásokban részt venni ne kényszeritessenek.

' Én a' Bolgárok' Ura, ezen Egyezést Antal Fejedelem Irásaiból láttam, valamint Pragon, Duka, és az elhunyt Atyám Schorbani Fejedelmek Irásai között is, kik ezen Egyezésbe tökéletesen megnyugodtak. — Országlásom alatt hozám jöttek a' Bolgárok, panaszkodva terjesztvén előmbe: mennyi kárt szenvedének a' Törököktől, és Tatároktól, hogy azon üdőben családostul bejövén Országomba, itt ismét kirabolattak, és megint más Tartományokba száműzettek, 's hogy az itt maradott csekély népnek az említett adózás terhes lenne.

Látván szegénységöket, megkönyörültem rajtok, és a' 400 ezüst aranyból 150-et elengedtem úgy, hogy esztendőnként csak 250 ezüst aranyot tartozzanak lefizetni, 's ezeken kívül, semmi Országos költségekbe ne részesüljenek. — Könyörületességből tettem tehát, a' mit tettem, 's ezen Irásommal erősítem meg; hogy ők ezen-

túl minden tehertől mentek maradjanak, és semmi alkalmatlankodást ne szenvedjenek. — Meghagyom egyszersmind minden alattvaló Kapitányaimnak, Vámosaimnak a' Mezővárosokban, és az Országban; valamint mind azoknak is, kik Birtokom alatt Igazgatóságot viselnek; hogy mihelyest ezen pergamentre feltett írásomat, és Parancsomat látják, azon embereket békében hagyják, kik csak az esztendő bizonyos részében fizetvén le adójokat, békességben nyugalmasan élhessenek, ígéretem, és intézkedésem' ereje szerint. Mire én ezen iratot, néhány átkokkal annak megtartására megerősítve kiadtam.

Ha éltém után, más veszi ált a' Kormányt, és Ūra léssen Oláhországnak, akár Atyámfijai közül, akár más ágból; kérem őtet a' Szent Háromság' nevében, hogy méltó tekintettel viseltesék ezen fent kitett Egyezésem iránt, a' mit megtartván, az Isten jó áldását kívánom neki — Fejedelemségében békességet, halála után pedig az örökkévalóságban örök nyugalmat. — Ellenben, nem tellyesítvén Egyezésemet, ha azt lábaival taposná, s megsemmisíteni akarná valaki; akkor az Isten, és (a' Nicenumi Conciliumba jelen volt) 318 Szent Atyák által kárhozatra ítéltesen, és Judás sorsára jutván, kötél által vesszen el.

Nagyobb megerősítés, és bizonyosság okáért, aláírom ide nem csak magamat, hanem ide teszem Országom' minden Főméltóságainak neveit is, ugymint: Vintilla Ūr Krajovának nagy *Bánja*, — és Rutzll Jónás Ūr a' nagy *Dvornik*, vagy fő Udvari Mester, és Sándor Ūr a' nagy *Titoknok* (hihetőbben a' nagy Kanczellár) Kontokusino Ūr a' nagy *Atya* (véltető, Ország' nagy Attya) Csorogorlano Máté Ūr a' nagy *Vezér*, Dukul Rudanul Ūr a' nagy *Klutsár*, vagy is Fő-

Pinczemester, Dumarasso Karaman Lev a' nagy *Posztelnik*, az az Fő-Kamarás, Carnai Bralvi a' nagy *Poharnik*, avagy Fő-Pohárnok Mester, Parvul Kontakuzino Ur a' nagy *Sztolnik*, fő Asztalnok mester, Sterbe Konstantin Úr a' nagy *Komisx* (véltetőbben fő Commissarius) és Radull Isvoranul a' nagy *Pissár* vagy fő Titoknok.“

Ezen Oklevél íratott Bukarestben Aprilis' 2-dikán 7199-dikben, melly évszám azért üt olly sokra, mivel ezen engedményes levél a' Görögöknek és Oroszoknak üdó számlálásától, világ kezdetétől t. i. van kezdve, és véve, minthogy pedig a' görög és orosz számlálás szerint, világ kezdetétől fogva 7345. évek folytak volna le mostanig, tehát az öszve hasonlításból kitetszik, hogy a' kitett évszám Krisztus Urunk' születése után, az 1691. esztendőre esik. — Alá van írva Constantin Vajda m.k.

Közöltt ezután a' Jegyzői hivatal egy későbbi, csakugyan Oláhországban, a' Vajdáknak fő városában Bukarestben, Martius hónapnak 12-dik napján 7224. esztendőben költ, és a' Bolgárok' részére kiadott szabad kereskedési pecsétés levelét az akkori Havas Alföldi János Miklós Sándor Vajdának, melly írásnak esztendő száma, a' mi idő számlálásunk szerint, 1715-dik évre esik, és a' melly az előbbenihez hasonló czifrázott aranyos Pargamentre van Oláh nyelven írva. — Ebben is hasonlóan az Országnek Nagyjai, és fő méltóságai szintűgy be vannak hívva a' végezetbe. — János Miklós Vajda azonban, akkor a' Bolgár kereskedőkre háromlandó adózások, és terhek kiváltása fejében, már 1000 darab aranyokat kötött ki magának, négy szakaszokban évenként fizettetni.

Mi az Oklevelet egész kiterjedésében azért nem iktatjuk ide; mert ez tsak a' jövevény Ki-

provaczi (Chiprovatzi) Török földről való; következőleg külső, Oláhországban csak tartózkodó Kereskedőkről szól, nem pedig az ottan már meghonosodtakról. — Egyébaránt, a' kifejezések is pontról pontra az előbbeni Vajda kitételeihez egészen hasonlítanak, csak azzal a' kis különséggel, hogy Constantin Basarabának átkozódásai helyett, ebben János Miklós Vajda az egy Istenre, a' Jézus Krisztusra, és a' tellyes szent Háromságra kéri, és kényszeríti következőit, a' kik utánna a' Vajdai székbe belépének, hogy a' jövevény Kiprovatziaknak adott szabadságait meg ne szegjék, hanem sértetlenül megtartsák, ugyan ezen okbul a' többi négy szabadmányokat is szükségtelennek tartottuk felhozni, mellyeket a' Havas Alföldi Bolgárok, Constantin János, Scherbán János, Antonii János, és Duka János Vajdáktul kaptak, és levéltárukban őriznek.

Még virágzóbb lett későbbre az Oláhországi Bolgároknak állapotjuk azzal, hogy Eugenius Sabauidiai Herczegnek győzelmei után, az 1718-ik esztendőnek vége táján, a' Törökökkel kötött Pasaroviczi békeségnek tartalma szerint, ők is Oláhországnak az Olt vizén innen fekvő részeivel együtt, III-dik Károlynak kegyes Kormányára alá jutottak, (in parte Valachiae cis Alutana) és hozzá, sorsuk jobbításáért, esedezni maga keblökbül Biztosokat is küldöttek Bécsbe. — A' ki szintúgy, mint édes Attya I-ső Leopold, Alattvalóinak hadi szolgálatjait, és minden vagyonaiknak Bolgárországban lett elvesztését, valamint szinte a' Császári Udvarhoz való ragaszkodásukat, úgy a' kereskedés előmozdításában tett érdemeiket is méltánylani tudván, minekutánna kéréseik mind a' hadi Tanáts mind az Udvari Kamara által megvizsgáltattak, és ajánlottak, — kiadta részökre

1727-dik esztendőben Octóber hónapnak 1-ső napján szabadalmas Pecséteslevelét. Melly Császári Királyi Pecséteslevélnek rövid foglalatja illy renddel következik: *)

*) Az eredeti Engedmény is deák nyelven így következik: Nos Carolus, Divina favente Clementia, Electus Romanorum Imperator semper Augustus, Germaniae, Hispaniarum, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, et Serviae Rex, Archidux Austriae. Dux Burgundiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, ac Würtembergae, Superioris et Inferioris Silesiae, Marchio Moraivae, superioris et inferioris Lusatae, Comes Habsburgi, Tyrolis, et Goritiae.

Omnibus, et singulis Nostris Fidelibus N. N. praesentibus pariter, ac futuris, harum notitiam habituris salutem, et Gratiam Nostram Caesareo Regiam; damus, et commendamus pro memoria: Quod, posteaquam Fideles aequae Nostrae Nationis Bulgaricae, Locis Nostris Cameralibus Krajova, Rimnik, et Braditsen, sic cognominatis, in Provincia Nostra Valachia-cis Alutana degentes, medio pariter Fidelium Nostrorum N. N. Confratrum suorum, in praesentiam Nostrae Caesareo Regiae Majestatis comparentium, humillimum Nobis porrexissent Memoriale, et supplicuissent in eo; quatenus Nos iisdem, intuitu fidelium servitiorum, tam per eos, quam et Antenatos eorumdem Nobis, et Augustae Domui Nostrae Austriae, Serenissimisque olim Antecessoribus Nostris, praeprimis in Bellicis, sed et Politicis, et Oeconomicis, in diversis occurrentiis nullis sumptibus parcendo, pro varietate locorum, et temporum, occasionumque exigentia, praestitorum, ac deinceps quoque omni fideli solertia, et sagacitate, ut appromitterent, praestandorum, non minus et gravium perceptorum damnorum ratione, nonnulla Exemptionalia, sive privilegialia Puncta ex speciali Nostra Caesareo Regia liberalitate, et gratia, — per Nos acceptanda ipsis, Haeredibusque et Successoribus eorumdem clementer elargiri dignaremur. — Quibus praelibatis privilegialibus Punctis, per Caesareum Nostrum Consilium Aulae Rellicum, et Cameram

A' kezdetben mindjárt említést tesz 6-dik
Károly Császár az Olton innen fekvő Oláhorszá-

aeque Nostram Caesaream Aulicam in perpensionem
sumptis, ac Majestati Nostrae desuper representa-
tis, habita singulari erga praefatam Nationem reflexione,
ac propensione, perbenigne resolvimus, hisceque
declaramus:

Primo. Modofatae Nationi Bulgaricae, in oppidis
superius nominatis degenti, locus a caeteris Incolis
separatim circumjectus sufficiens pro domibus,
atriis, hortis, pratis, agris, allodiis, et his simili-
bus, ad propriam Oeconomiam, et subsistentiam
eorumdem domesticam spectantibus assignetur, in
quibus sub protectione Generalatus, et sola hujatis
Camerae nostrae Directione, tres hae Communitates
imposterum subsistera rite possint, ac valeant,
cum hac ulteriori Caesareo Regia Gratia Nostra:
quod si iidem, Haeredesque, et Successores eorundem
contingenter in futurum, etiam extra Territoria
praefatorum Oppidorum Nostrorum, in vicinia
eorundem, ubi quippe ipsis magis commodum visum
fuerit, fundos adhuc alios, potissimum vineas, decima-
tioni, et aliis solitis, ac justis praestationibus
obnoxias per sese procurarent; hoc ipsum quoque
iisdem licitum sit, et quidem a similibus potissimum
vineis non duplices, sed illas saltem Dominiis Ter-
restralibus, fors competentes Decimas, et solitas fun-
dis jam inhaerentes praestationes solvere teneantur,
ab aliis autem immunes reddantur, et conserventur.

2-do. In tres has Communitates non solum Catholici,
sed et graeci-ritus Bulgari ita recipiantur; ut,
qui cum uxoribus, prolibusque, potestati suae
subjectis actu in Provincia Nostrae Valachiae habi-
tant, aut absentes uxores, prolesque intra anni spa-
tium ad se evocare, suumque domicilium in dicta
Provincia figere sese obligant, tota hac in Provincia
hinc inde dispersa natiō una congregetur, eo fine:
ut facta Nationis congregatione, genuina omnium
Familiarum Conscriptio institui possit, prout et im-
posterum Judices, et Jurati trium Oppidorum,
Generalatui, et Directioni Nostrae Camerali annuatim
statum ejusque Oppidi, numerumque ibidem de-
gentium Familiarum Bulgaricarum fideliter exhibe-

gi, Bolgár telepedésű Kamarai Városkákról; úgymint: Krajováról, Rimnikről, és Bráditsen-

bunt, Posthac vero nullus, nisi cum praescitu, et approbatione Judicis, et communitatis, eidem Communitati incorporetur; ea admissa facultate tamen; ut, si casu quo familiae cuiuspiam in uno loco ex praedictis habitare non placeret, ad alium transire, locumque permutare eidem liberum sit, et integrum.

3-tio. Nationi huic Bulgaricae, in illis tribus locis Ecclesias, Scholas, et Magisteria, suis expensis, suaque pro possibilitate, erigere liceat, — Jure Patronatus, in collatione ejusmodi Parochiae, apud praefatum Judicem, et Communitatem aequae manente;

4-to. Cujusvis anni prima die, sibi Judicem cum quatuor Juratis, ex personis aptioribus, magisque idoneis, Communitas eligendi habeat facultatem, et siquidem hocce Privilegium ex speciali Majestatis Nostrae gratia, intuitu, et ob respectum praecipue Catholicorum, tanquam alioquin graeci ritus incolis, numero suo longe plurium, adeoque potiorum, dictae Communitati indulgeatur; itaque ex quatuor Juratis seu Assessoribus, unum ejusdem ritus graeci in Assessorem, et quolibet quarto anno (si quem Populus aptum, et congruum adinvenerit) in Judicem eligendum, nationi liberum sit. Et quia in Oppido Braditsen, sic dicto Albanensi, vix aliqua Familia ritus graeci, ex praefata Natione Bulgara, actu reperiretur; ex eo ex meris Catholicis Judex, et Assessores ibidem eligantur. — Judici vero, et quatuor Juratis, respectu officii, eorundem, secundum antiquam observationem, a praestatione universarum Decimarum, alias ex ovibus, apibus, majalibus, aliisque decimari consvetis; ita et ex fundis, pro domestica necessitate, vigore Articuli primi, assignatis provenientium, sicut et omnium pensionum ordinariarum, et extraordinariarum exemptio sit impertita, reliqui vero extra praedicta officia constituti, juxta normam, et modalitatem; in superiori Articulo 1-mo, ac subsequente 11-mo stabilitam, praestanda praestabunt.

5-to Uni harum trium Communitatum, cui placuerit, se associare omnibus, in Provincia hinc inde dispersis Bulgaris liberum sit; Natio e contra

ról, — mellyek könyörgő Követeket küldöttek hozzája; hogy főképpen az Austriai Ház eránt

pro receptis hujus Provinciae subditis Caesareis, ac Patriotis suis, eosdem, eorumque descendentes agnoscere teneatur.

6-to. Quandoquidem vero in locum caeterorum universorum onerum, iní ius declaratum Quantum, quotannis praestandum, praemissae Communitates in se assumpsissent; hinc vicissim totius anni educillum, et macellum, forumque adinstar reliquorum privilegiatorum Oppidorum, modalitate infra declarata, ab ulla praestatione census liberum, in iisdem locis, eadem Communitates, cum omni exemptione habebunt; sic et molas Communitati necessarias, si quidem illae gravibus sumptibus confici, ac etiam asservari solerent, ut easdem, tam hucusque propriis earundem sumptibus exstructas, quam et imposterum ad propriam domesticam necessitatem extruendas, ac per easdem Communitates possessas, seu possidendas, ob respectum hujusce conventi Quanti, ab omni prorsus pensione similiter cum, et sub exemptione possidebunt.

7-mo. Sive mercaturam exercere, mercesque suas in omnibus haereditariis Provinciis, tempore mundinarum venum exponere, aut se ex officio, quod quisque addidicit, vel addiscet, — aut ex cultura agrorum, vel vinearum pro possibilitate sua se alere, cuique Bulgaro sit liberum, coemptosque hunc in finem, hinc inde his praeteritis annis in Provincia agros, vineas, prata, molas, aliosque similes fundos, aut imposterum adhuc coemendos imperturbate retinere, et ab his nihil plus, ampliusque, nisi hic conventam Taxam, et quae aliunde Fundis his ex Provinciae, vel Dominorum Terrestrium Jure inhaerent, onera praestare tenebuntur; imo in similibus fundis Colonos extraneos noviter advenas, non autem in Caesareis Provinciis, aut Ditionibus alibi jam possessionatos existentes, locare, et congregare licitum sit ipsis; qui Coloni tamen, cum caeteris Provinciae Incolis, contributionibus, ac oneribus publicis simul supportandis obnoxiiabuntur.

8-vo. Si quidem praedeclarata Natio mercaturam praeprimis exercere assveta sit, pro foro hebdomadali,

viseltetett hívségök miatt, szenvedett károkért, és veszélyekért vigasztalná meg őket a' kívánt

et nundinis etiam publicis, in [quovis loco certi dies designantur. Et quidem Communitati Krajovae pro foro hebdomadae dies Martis, nundinae vero publicae in Communitate Krajova unice in festo Sanctorum Apostolorum Philippi, et Jacobi, sive prima Maji incipientes, per quinque dies duraturae — Rimnikii in festo Sanctae M. A. R. I. A. E. ad nives, sive 5-ta Augusti incipientes pariter et duraturae per quinque dies, — hebdomadae vero forum singulis diebus Martis habebuntur, — Brádicensium vero in festo Ascensionis Christi Domini semet inchoantes, etiam per 5. dies similiter duraturae designantur, hebdomadae vero forum Communitati, itidem in singulis diebus Martis habendum admittitur. In quibus diebus praemissis tribus locis, quaelibet praenuncupatarum Communitatum, ad instar reliquorum privilegiatorum Oppidorum, sui fori, praemisso modo, usum fructum habeat, sub tali subintellectu; quod in his tribus Communitatibus extranei Quaestores, ut sunt: Graeci, Turcae, Judaei, ac alii, necdum in eandem Communitatem recepti, exceptis solennitatibus publicarum nundinarum, ibidem in loco ad minutas, in praejudicium earundem Communitatum quaestum exercere, sub poena amissionis suarum mercium, non praesumant.

9-no. Universae controversiae civiles a cujusvis Oppidi Judice, ac Juratis, secundum usitatas intra gentem Consuetudines decidentur, salva tamen appellatione praetensae Parti laesae ad trium locorum praemissorum Judices, et Juratos, eatenus pro dirimenda simili controversia insimul convocandos, graviore vero Causae, ut sunt: Criminales, in eisdem Communitatibus, praesentibus semper omnium trium locorum Judicibus, et Juratis, ac Homine fiscali, per Caesaream Administrationem ad id destinando, pro pleniori talismodi Causarum cursu, decidentur, et effectuentur.

10-mo. In quovis horum trium locorum Nostri Fiscalium sitas sylvas, tam pro foco, quam pro aedificiis, reliquisque necessitatibus, uti et pascationem cum reliquis incolis, Natio sibi habeat communes. Cum vero Rimnikii locus sit strictior; ideo al-

Engedményekkel, melyekre őket a' főbb hatóságok is méltóknak itélték.

ter locus ibi Fiscalis, Ratsztoka dictus, ad domesticam necessitatem, non vero ad quaestum in subsidium nationi assignetur.

11-mo. Praedictae autem tres Communitates, occasione praemissarum universarum, punctualiter declaratarum immunitatum, libertatum, et usufructio- nis, singulis annis in duobus terminis, festo nimirum S. Georgii, et S. Michaelis, a qualibet Domo, seu Familia, quae sub uno foco vivit, 10 flos Rhen. pro censu Camerae nostrae aulicae effective solvere obligentur, quinque videlicet in festo S. Georgii et alios quinque florenos in festo S. Michaelis, et hoc quidem de una duntaxat sola, et simplici familia intelligendum. Quod si autem penes Parentes etiam filius jam maritatus, aut etiam Frater sub uno, eodemque foco existeret; tunc parens, seu frater principalis integram Quottam annuorum 10 florenorum, filius autem maritatus, aut etiam frater, penes eundem respective Parentem, aut fratrem suum existens, quousque sub uno foco, et in communiione permanent, medietatem nempe 5 flos, facta autem separatione, quilibet eorundem integram taxam, 10 nempe florenos annuatim persolvere teneantur, quam etiam praelibatam taxam viduae, et Orphani, mercaturam per se, aut per alios exercentes, aut fundos possidentes persolvant, pauperes autem, et Ludimagistri, nisi sint bene facultati, a praedicta praestione eximantur. Ob cuius praedecaratae pensionis eorundem respectum, a quibuscunque aliis Provinciae personilibus Contributionibus, Inquarterisationibus, praerogativis, et aliis oneribus ordinariis, aut extraordinariis imperpetuum ipsi, ac ipsorum Haeredes, et Successores universi, in iisdem locis degentes, aut sese hac modalitate praevia ibidem incorporaturi, ex post semper immunes erunt, ac per praesentes immediate, modo praescripto, sub Fiscis Nostri Regii productione, et Evictione conserventur. — de fornicibus autem, si quos habeant, annum suum Censum a parte persolvere teneantur.

12-mo. Ut suprascriptum Communitatum quaesturantes Incolae, pro faciliiori sua subsistentia, et pro-

Az 1-ső pontjában a' Kiváltságnak, más Helységektől külön választatni akarja a' Császár a'

motione Commercii, per Tricesimatores ultra ad id, quod justum est. non taxentur; sed a suis mercibus tum ab inducendis, quam educendis pro hic, et nunc, donec respectu universalis Commercii alia fiet Dispositio, a singulis videlicet 100 flnis Rhen. semel tantum 5 flnos in prima Tricesima, intra ambitum nempe Valachiae nostrae Caesareae, item Transylvaniae, nec non Regni Hungariae, Croatiae, Slavoniae, Serviae, et Banatus Temesiensis persolvant: ex post autem, praemissa consveta visitatione, taxatione, et obsignatione, in praelibatis Regnis, et Provinciis pacificum progressum habeant. — Quodsi autem extra praespecificata Regna, et Provincias merces suas everherent, solitum vectigal, seu Telonium persolvere tenebuntur. Demum vero iisdem tribus Communitatibus, in signum Privilegii, cuivis particulare suum sigillum; et quidem Krajevonsi Leonem, in pedibus solem, et stellam repraesentantem. Rimniczensi crucem, in medio cum fluvio Aluta dicto, Bradicensi vero, seu Albanensi dictae, ex duabus: viridi colore depictis arboribus, in earundem medio unius stellae, et solis, atque itidem una, et altera partibus aqua, una Bisztricze, et Suhodol, altera vero Bella dicta, qua Territorio hocce defluentes, ex speciali Nostra gratia Caesareo Regia concedendum benigne annuimus. Quae proinde praelibata Privilegia eidem Nationi Bulgaricae, in suprafatis locis degenti, (reservata attamen Nobis auctoritate, eadem, pro rerum ac circumstantiarum diversitate augendi, diminuendi, aut mutandi) dum hisce benigne elargimur, et concedimus, eadem etiam in omnibus, et singulis punctis illaese, ac inviolabiliter observari, dictamque Nationem penes eadem, praesertim per illos, quorum interest, manuteneri volumus, ac serio demandamus. In cujus fidem, ac majus robur, praesentes privilegiales Litteras, propria manus Nostrae subscriptione, Sigilloque Nostro Caesareo Regio in pendente Communitatibus extradeditimus. Quae dabantur in Civitate Nostra Viennae, die 1-ma mensis Octobris anno 1727-o Regnorum Nostrorum, Romanorum 16-to, Hispaniarum 24-to Hungarici, et Bohemici etiam 16-to. — Caro

Bolgárokat; jele tehát, hogy a' mondott három Helységekben más Nemzetek is lehettek megte-

lus m. p. Eugenius a Sabaudia m. p. Joannes Franciscus Comes a Ditrichstein m. p. Ad mandatum Sacrae Caesareae, Regiaeque Majestatis proprium: Ferdinandus Josephus de Reck-Cron m. p. Franc. Math. Cooper, m. p.

Praesentem Copiam cum suo Originali, in Archivo privilegiatae Civitatis Theresiopolis reperto, per me collatam, eidem in omnibus (additis puncto 4-to intra linealiter: *et extraordinariarum* puncto 9-o *Quantum*) conformem esse testor. Signatum Theresiopoli die 8-va Januarii 1811-mo L. S. Ignatius Knezsik m. p. I. Comitatus Temesiensis Juratus ordinarius Notarius.

Sacrae Caeserae, Regiaeque Catholicae Majestatis in Austriaca hac Valachia constituta Administratio, Nationi Bulgaricae in eadem Provincia, nominanter vero locis Krajova, Rimnik, et Bradicsen degenti, ac stabilitae testatum hisce reddit, fidemque indubiam facit: Qualiter Clementissima Privilegia ab altissime fata sua Majestate praeattactae Nationi Bulgaricae benignissime concessa, in publica Provinciae Sessione specialiter ad hoc evocata, praesentibus tam ex gremio Provinciae diversis omnis status personis, quam etiam Cameraticis quibusdam ex parte Excel-sae Aulicae Camerae, Domino hujate supremo Perceptore *Koideli*, tamquam Commissario ad hunc actum denominato, die mensis hujus 3-tia, nemine contradicente, sed omnibus et singulis mandata Augustissimi omni concedenti obsequio, ac veneratione excipientibus, lecta, publicataque fuerint, solo puncto juris Gladii interea omisso, seu reservato; contra quam reservationem licet suprafata natio solenniter protestata fuerit, altiores Instantias pro mantenentia requisitura; administratio tamen Caesareo Regia, ad in-nuentiam Rescripti ab Augustissima Aula die 17-ma Februarii a. c. emanati, difficultates in hoc observantes altifatis Instantiis repaerentandas duxit, Clementissime Resolutioni emanandae, pro homagiali omni debita submissione, sese hoc quoque in puncto aliunde subjectura. — In quorum praemissorum fidem, nos praefatae Caesareo Regiae Administrationis Praeses et Consilarii, ad Instantiam saepe memoratae Natio-

lepedve, és őket egyenesen a' Generalatusnak, és a' maga Kamarájának kormánya alá helyhez-teti annyira, hogy ha az említett Helységeken túl is terjeszkednének birtokaikkal; ottan is, kivé-vén a' földes Uraknak, főképpen a' szőlőbűljá-ró egyszeres dézsmát, a' többi földjeiket hason-ló szabadság mellett, és minden teher nélkül birhassák.

A' 2-dik pontban kiterjesztetnek a' Kivált-ságok a' görög nem egyesült valláson lévő Bol-gárookra is, kik most elszéledve, Oláhországunk-ban tartózkodnak, ha azok elszéledésökből a' há-rom nevezett Helységekbe vissza térnének, és Familiájokkal együtt, magokat a' Közönségek Biráinál lakosképpen beiratnák; hogy a' Birák az előre bocsájtandó összeírás szerint, a' Tábor-nokságnak, és Kamarának tudósítást tehessenek; hogy így a' Bolgárságnak száma, és állapota év-ről évre nyilván valóvá legyen. — Ezentúl pe-dig a' telepedés csak a' Biróság, és Közönség' engedelmével úgy történhessen meg, hogy a' ki egyik Mezővárosban a' lakást nem kedvelné, az a' másikba általköltözhesen.

A' 3-dik pontban az Iskolák, és Templo-mok szabad építése mellett, a' Patronatust mind a' három Közönségnél meghagyja.

A' 4-dik pontban úgy nyilatkoztatja ki ma-gát a' Felső, hogy minden esztendőnek 1-ső napján mindegyik Közönség a' maga kebléből egy Birót, és négy Esküdtet választhasson, de olly hozzá tétellel, hogy mivel a' catholicus Bol-

nis, hasce propriis manibus subscriptas, sigilloque
 Provinciae munitas eidem extradedimus Litteras. Cra-
 jovae die 4-ta mensis Julii anno 1729-no L. S. J. Baron
 v. Zeiko General m. p. — P. de Vlasso m. p. — Nicol. de
 Porta m. p. — J. de Ballianul m. p. — S. de Prasconavul m. p.

gárok^s száma sokkal felül mulná a' nem Egyesültek' számát; — tehát a' Biró csak minden negyedik esztendőben választódjon az ó hitű Görög vallásbeliek közül. Brádicsenben pedig alig lévén egy két háznép nem Catholicus; ez okbul ezen helyben görög vallásu Biró, vagy Eskütt ne választódjon. — Végre minden dézmától, és akárminő fizetésektől, az így választandó Tisztviselők felmentve legyenek.

Az 5 dik czikkely szerint, akárhol lappangjanak a' Bolgárok, szabad légyen nékik, az érdeklelt három Közönség' valamelyikéhez úgy csatolni magukat, hogy azontul mind az új telepedők, mind azoknak maradéki igaz Bolgároknak ismértessenek.

A' 6-dik pontban, a' Királyi haszonvételeknek, nevezetesen a' nagy költséggel épített malmoknak birtokába, más kiváltságos Községek' szokásai szerint, meghagyatnak, és megerősítetnek.

A' 8-dikban kereskedést üzni, akár kézműveikkel, akár természetményeikkel, a' Bolgároknak szabad légyen úgy; hogy, ha már e' végre földeket, szállóket, vagy más fundusokat szereztek volna; attól az itt alább kiszabott taksán felül, adózni ne tartozzanak. — Továbbá megengedi a' Felső a' Jövevények' befogadását, ha azok a' Császári birodalomban nem is birtak eddig lakhellyel, kötelesek azonban ezek is az adót, 's más köz terheket viselni.

A' 8-dik pontnak tartalma szerint, tekintetbe vévén a' Császár, hogy e' Nemzet többnyire a' kalmárkodási életet szokta meg; azért a' héti, és nagy vásárookra nézve rendelte, hogy Krajován héti vásár minden Kedden, országos pedig Szent Fülöp, és Jakab ünnepén, vagy is Szent Iván hava 1-jétől számítandó öt napokig tartas-

sék. — Rimniken országos vásárok havi Boldog Asszonykor öt napokig, héti vásárok pedig keddi napokon tartassanak. — Brádicsenben az országos vásárok Áldozó Csötörtök ünnepén szinte öt napokig follyanak, héti vásár napja pedig mindég Kedd legyen. — Azoknak jövedelmei, a' más községeknél bevett szokás szerint, a' helybelieknek általengedtetvén, azon feltétellel; hogy a' mondott három Közönségekben tartandó héti vásárookra (az Országosokat kivéve) semmiféle idegen Kereskedők, úgymint: Görögök, Törökök, Zsidók és más még a' Közönségekbe lakosul be nem fogadott nemzetbeliek, portékájoknak elvesztése alatt, a' helybeli Kereskedőknek kárára megjelenni, és kirakodni ne merészellenek.

A' 9-dik pont szerint, a' viszonos kereseteket a' helybeli Biró, és Esküttek ítélik meg, ha pedig a' megsértett rész ügyét fellyebb akarná vinni; azt mind a' három Közönségnek Birái és Esküttjei öszvehivatva vizsgálják meg; — a' nagyobb tárgyakban, nevezetesen a' bünbeli Pereken, hasonlóképpen az öszvehivott városok Esküttjei, a' kik mellé a' Császári Kamarai Administratiójától egy Ügyvéd fog adattatni, lásák el.

A' 10 dik pont által megengedi a' Felség; hogy a' három határookban fekvő erdőkben a' legeltetést, és fáizást, más Fiscális Helységek hasonlatosságára használhassák, kijelöltetvén, Rimnik szük határú helyre nézve, még a' Ratszokai erdő is, a' honnan az utóbbiak házi szükegekre szolgálendő, de nem kereskedeésre fordítandó fát vághassanak.

A' 11-dikbe az előszámlált haszonvételekért tartozni fog minden lakosa az említett három Községnek, a' kinek családja egy füst alatt él,

10 Rftokat az Udvari Kamarának fizetni, mellynek felét 5 ftokban Szent György napkor, más hasonfelét Szent Mihály napkor köteleztessen le fizetni. — Ha pediglen a' Családfejének házas fija, vagy Téstvére is vele egy kenyéren lennének, ezek a' felyebb érintett járandóságon kívül, esztendőnkint csak 5' forintot tartozzanak mind addig letenni, míg külön lakást nem válnak, a' mikor hasonlóképpen a' 10 forint ezekre is fog háromolni, valamint szinte azon özvegyekre, és árvákra, kik kereskedést, mesterséget mások által folytattatnak, (kivéven a' szegénysorsú Oskolamestereket, és szűkölködőket). Ezen a' tartozáson kívül, semmit egyebet Kiváltóságokért nem fognak fizetni; hanem mind ók, mind örökösei, valamint azok is, kik a' fent kitett mód szerint, szándékoznak e' helyekben letelepedni, semmit sem fognak adózni, sőt kizárván más minden személyes adózást, vagy másutt szokásban lévő tartozásokat, még a' forspontozásoktól, és katonai beszállításoktól is mentekké tétetnek, jövődre nézve pedig, a' Császár szavatossága, és oltalma alatt, a' Királyi Fiskus által megtartassanak.

12-szer. Hogy a' lakosoknak kereskedése megkönnyebbítessék, az rendeltetik: hogy a' Harminczadosok által, az illendőségen túl, ne takáltassanak, hanem akár a' behozandó, akár a' kivitendő portékák becséhez képest, minden Császári Birtok alattlévő Oláh, és Erdély; úgy szinte, Magyar, Horvát, és Tót Országokban, valamint Szerviaiban, és a' Temesi Bánságban is minden száztól 5 ftot, az első Harminczadon fizessenek le. — Ha pedig portékáikat ezeken a' Tartományokon kívül szállítanak; akkor a' szokott vámot fizetni köteleztessenek. — Végtére, mind a' három Közönségnek külön külön, a' Ki-

váltság jeléül, tulajdon pecsét adódik, jelesen: Krajovának Oroszlány, a' lábaiban napot és csillagot viselvén, Rimniknek egy kereszt a' közepében, az Ólt vizének folyásával együtt, Brádicsennek pedig két zöldre festett fák, a' mellyek között lebeg egy csillag, és a' nap, az egyik fa mellett a' Bisztricze és Szuhadol vizei, a' másik fa irányában pedig a' Bella vize láttatnak.

A' befejezésben mindazonáltal fenntartja magának 6-dik Károly Császár az előszámlált Engedményeket, az üdő és körülállásokhoz képest, szaporítani, kevesíteni, vagy megváltoztatni.

Hogy Oláhországnak akkori igazgatási formájával némi nemüképpen megismeréssük Olvasóinkat, szükségesnek tartottuk, a' Kiváltságoknak kihirdetése akkori modját, egész terjedelmében, a' deák Privilegiumok végéhez csatolni, mellyből kitétszik: 1-ször hogy az érdeklött szabadalmas Levél csak egy esztendő, 8 hónap, és 26 napok lefolyta után tétetett közönséggé egy Krajován tartatott tartományi, e' végre különösen egybehívott Gyűlésben, mellyben nem csak némelly Kir. Kamarai Tisztviselők, hanem mindenféle rangu, Olton inneni havas alföldi emberek, úgy szinte Bolgár népek is öszvehivattatva voltak, az udvari Kamara részéről pedig *Koideli*, a' fő pénzszedő úgy mint Királyi Biztos jelent meg. Melly Kegy. Oklevél illő tisztelettel, minden ellenmondás nélkül, mindnyájoktól elfogadtatott; kivévén a' főbenjáró hatalom iránt való rekesztéket; mivel ez iránt néminemű nehézségek, és ellenvetések fordultak elő, felfüggesztett, és a' Felsőséghez e' pontra nézve, a' Bolgárok' minden ellenmondása mellett, új Felírás készítettett. — A' hirdetésről szölvő Bizonyítván Krajován költ 1729 dik évi Julius 4-dik napján aláírva következő nevekkel: A. Zeiko Gene

ral m. k. Vlasso P. m. k. Porta Miklós m. k. — Balianul J. m. k. Prascovanul S. m. k.

Ezen szabadalmas Levélnek elolvasásából világos lészen, az akkori új foglалásoknak, úgymint: Szerviának, Oláhország' hegyesebb részeinek, és a' Bánságnak katonai Igazgatás alatt való létök.

És valóban, ha ezen háborgós időkre vissza emlékezünk, nem álmélkodhatunk, hogy fegyveres Ezredekett kellett a' Szabaudiai Herczeg Eugenius által nyert új Tartományokban, a' Törököknek kitörései ellen, szünet nélkül tartani, sőt maga a' Temesi Bánság is csak 1752-dik esztendőben szabadúlhatott ki a' katonai Igazgatás alól, és jutott polgári, noha Kamarai, Kormányzás alá.

i) Az 1737-diki Török háborúnak következései a' havas alföldi Bolgárookra nézve.

Kezdettek ugyan 6-dik Károly Császárnak kegyes szárnyai alatt, a' Bolgárok Oláhországi laktanyáikban vagyonosodni, és sokasodni. De ezen öröm alig tartott 10 évekig: mert megint megrívadtak a' háborúnak kürtjei 1737-dik esztendőben, mind Szerviában, mind Oláhországban, a' hól a' Császári seregeket Szekkendorf Tábornok vezérlé vala, sőt Engel Krisztián Történetíró szerint, ugyan ezen évben Albániába menő útjában Lentiutus Tábornok is megillettedaival Bolgárországnak széleit, és ekkor sok Bolgárokat magával kihozott, kik azután a' Bánságba, és Tótországba szállottak be. A' hív, és Császárjokhoz nagyon ragaszkodó Bolgárok egy 150 legényekre menő kis századot állítottak ki a' Duna' bal partjára, önnön Kapitányuknak Csobán Gurannak vezetése alatt, — melly csapat a' Török hajókat zsákmányostul elfogta, és a' Kra-

jovai Várnagynak által is adta. Mi ezen Bolgár csapatnak bővebb leírásába fogunk bocsátkozni alább, a' hol az Ó Bessenyei telepedést fogjuk lefesteni.

Most elég légyen röviden azt emléíteni, hogy a' Császári hadaknak munkálatjai olly balúl folytak, mind Szerviaában, mind Oláhországban, hogy ezen évben még a' szerencsétlen Szekken-dorfnek táborával, mind Oláhországból, mind pedig Szerviaának nagyobb részéből ki kelle vonulni; következőleg a' három havas alföldi Városkákban lakó Bolgároknak megint, a' kiméllést nem tudó Muzulmánoknak vas járma alá vissza kelle esni, — azomban ezt a' jámbor Keresztények nem szenvedhetvén, Szekken-dorf seregeinek kijöttével, magok is kiköltözni kezdetek, minden értéköket, és hajlékaikat oda hagyván, Erdélyországba a' már ottan meggyökerezett Honosaikhoz, mások pedig minden czé nélkül tévelyegtek Erdélyben.

Azt találom ugyan a' nemes Temes várme-gyében fekvő Vinga városának jegyzései közt; hogy Vingát legelőször 1738-ik eszt. (ekkor is folyt a' Törökkel valóháború a' Duának mind Szerviai mind Bánsági partjainál) szállították meg a' legelső jövevények; hanem előttem van csakugyan a' Vingai közönségnek, vélhetőbben a' Bécsi haditanács elnökéhez nyújtott kérelme, mellynek szavaiból felderül: hogy a' császártól a' Temesi Administrációhoz parancsolat érkezett, minélfogva az Erdélyben tébolygó Bolgárokat, bizonyos szabadságok mellett, lúvassa ki a' Temesi Bánságba, és ott a' lakásra alkalmas helyeket mutasson ki számukra. Csakugyan olly szerencsés is volt, az Erdélybe e' czéلبől beküldött kamarai biztos, hogy ezen népséget a' Bánsági pusztákba, mellyeket a' Temesi

Igazgatás akkori Commandirozó Generális Inkhof utalása szerint, kimutatott, be édesgethette.

Igen természetes is, hogy a' legelső kiköltözöttek honosaikhoz és rokonaikhoz, kik már Erdélyben megtörzsökösödtek volt, és a' hol minden ellenségtől mentebbek lehettek, igyekezzenek és járuljanak, — Ezen a' már érdeklött esedezésnek napja, és esztendeje nincsen kitéve, — a' kifejezések — a' kérés' érdeme — és más környülmények, főképpen, mivel ez a' folyamodás az első Bolgár gyarmatnak történeteit festegeti, — arra mutatnak, hogy 1741-ik, vagy 1742-ik esztendőben kellett annak íródni, mivel 1744-ben a' szorgalmaztatott kiváltságok ki is adattak. — Igaz marad mind az által az is, hogy Sztanislovics Miklós Bolgár eredetű Nikopolisi egyszersmind Csanádi püspök bémenvén a' Török földre, számos Bolgár családokat arra birt, hogy ne szándékuk szerint Erdélybe, hanem inkább a' szomszédságos termékeny Bánságba költöznének által, — a' hová más nemzetek is, úgymint: Ráczok, Görögök 's több effélék által jönek, és lakást vesznek. —

Ezen értelemben vala Grisellini Ferencz is (in der Beschreibung des Temeser Banat's, Wien 1780-ban) becses könyvének 177-ik lapján e' következő soraiban:

Für die Population zeigten sich günstigere Ansichten. Eine Menge Raitzen, Servier, und Macedonische Griechen, müde unter der Ottomanischen Herrschaft zu leben, kamen aus eigenem Trieb ins Banat, sich neue Wohnsitze zu bauen. Auch zog der Bischof Sztanislovics viele Familien seiner katholischen Landsleute aus der Bulgarei, welche nicht wenig Reichthum ins Land brachten, und sich in zwo Colonien vertheilten; deren eine zu Vinga in Distrikt von Lippa, die andere in dem von Csanád, zu Beschenova sich niederliess. Da ih-

re

re Industrie sich auf den Korn, und Viehhandel heftete; so wies man ihnen Grundstücke, und Ackerland an. — Für ihre geistlichen Bedürfnisse, wurde denen zu Beschenova ein Pfarrer ihrer Nation zugelassen, der zu Rom in der Propaganda erzogen war; — die zu Vingá aber besorgten einige Franciskaner der bulgarischen Provinz. — Diese Religiosen erhielten Erlaubniss, auch zu Karaschova ein Konvent zum Unterricht, und geistlichen Beistande der katholischen Einwohner dieser Gegenden, zu errichten.“ —

Hajjuk ezzel öszve hangzólag a' Vingai jegyzések' folytatását, a' mennyiben ennek az új Gyarmatnak kezdetét érdeklik; melly Grisellini' előadásával majd mindenbe megegyez. —

(Folytatása következik.)

2.

Az álomban járásról 's világosan látásról

(Clairvoyance.)

1. §. Alvási állapotunk jelenetire nézve színt olly fontos mint az ébrenségünké, annyival különösebb, mennyivel ezen természetünk' titka kevesebbé esmeretes. Elégséges, világos fejtegetés nélkül hagyattatván, nem csuda, hogy a' köznépbén mind ekkoráig uralkodó az álomhüvelzés; a' Tudósokban pedig kitünő a' csudákozás, 's tétovázás mind annyszor, hányzor annak ritkább eseti fordulnak elő.

2. §. Az alvási és alomi állapotunk' eredeti okát, tartását, jelesebb tünetényeit, kivált némelly álombeli megtudatokat, mellyeken sokan török fejöket, az 1818-diki Tudományos Gyűjteményben közérthetőleg megvilágosítottam, olly *Tud. Gyűjt. VIII. Köt. 1837.* 5

szerencsével, hogy az németre is fordított, a' mi hoi literatúránkban igen ritka tünemény; ha bár azt a' megkoszorúzott philosophiai pályafutó egészen tudtán kívül ejtette is.

3. §. A' már mondottakat itt ismételnem hijánosság volna: azért álomi állapotunknak ama tüneményeit fogom csupán fel, mellyek leginkább csudálkozást gerjesztők: millyen az álomban a' legveszedelmesebb helyeken is biztos járkálás, és világos belátása az olyanoknak, mellyek mind magának a' nyavalyásnak, mind másoknak is orvoslására alkalmas szerekül szolgálhatnak, 's használtatva olyanoknak is tapasztaltak.

4. §. Az álomban-járás' jeleneti köztudva vannak eléggé: azokat tavál T.T. Stahly Orvos Doctor egy Fejérvári szolgáló-leány' esetiből közlötte bőven; minden fejtegetés nélkül, a' mi egy Psychologus Doktorhoz igen illendő lett volna. Az álomban világos látásnak tüneményeit pedig igen is bőven előadta Passavant I. C. Doktor e' munkájában; Untersuchungen über den Lebens-, Magnetismus, und dass Hellsehen; mellynek ujonnan kiadása most jelent meg Brönnner H.L. könyvárosnál Majnai Frankfurtban 23 $\frac{3}{4}$ ivnyi; nyolczad rétbén, árra 3 forint 30 kr. ezüstben.

5. §. Ő mint látni való, az álombeli világsanlátást az emberi élet' magnetismusának tulajdonítja, 's így a' nem tudottat a' tudtul nem lévóból igyekszik megbizonyítani. A' Psychologusok ellenben úgy vélekednek, hogy annak kitudását kitudhatatlan okfőre szükségtelen építenünk; azt lelki természetünk' ama munkásságából is megérthetni 'eléggé, mellyet *érzésnek* mondunk. E' pontban én is a' Psychologusokkal tartok. Ezen érzésünk' természetét, 's kiterjedését szükséges tehát itt előadnom.

6. §. Lelki természetünk' első tehetsége az érzőség; ez minden esméretünk, és kívánságunk' fundamentoma. Az szerez alapképeket értőségünknek a' dolgok' megfoghatására, elítélhetőségre, 's czikkelyezett hangokon kijelentésökre; az ad tárgyakat az észnek is a' közönséges, 's feltételetlen ideák' kihozására. Az ingerli fel kívánkozásunkat, és szabad akaratunkat is. Először fejtődik ki a' lelkes állatokban. Alsó esmérő tehetségnek is neveztetik. Külső és belső.

7. §. A' *külső* bizonyos inacsokaknak kívülünk való dolgoktól érdekeltetési által gerjesztetik fel. Azok az agyvelőből, vagy ehez hasonlóból, ágoznak szét, 's a' test fedelénél végződnek. A' bényomatokat tüstént kutfejökkel, a' közérzékkal (commune sensorium) közlik. Nyomattatások mértéke rendi, 's önnön minéműségökhöz képest kellemességet, vagy kellemetlenséget szerzenek, azért *érző* inacsokaknak mondatnak. A' külső, vagy is kívülről esett érzés kétféle: különös vagy közös.

8. §. A' *különös* érzés az inacsokaknak bizonyos részein, vagy helyein gerjesztetik fel a' beléjek ötlött dolgoktól: ilyen ezen öt: a' szemek, a' fülek, az orr-falak, a' nyelv-lap, és az ujjak' hegyei, mellyek érző eszközöknek (organa sensoria) is neveztetnek. Mindenikek tulajdon tárgyaiktól fogadnak el közvetlenül vagy közvetve bényomatokat. A' dolgok' esméretésére szolgálnak főképp', kivait a' szemek és fülek. A' gyakorlás, és mesterség által munkájok igen tökéletesíthető; egymásnak hiányát is álmétkodásig pótolhattyák. Ezen épülnek a' siketnémáknak és vakoknak okosulásai.

9. §. A' *közös* érzés az egész inacsokak' rendszerének a' levegő, világosság, vér 's t. e. által érdekeltetésével gerjesztetik-fel; 's a' köz érzék-

ben egyesül: egésséges vagy egésségtelen, hevült vagy hült, élénk vagy lankadt állapotunk' érzéttetésére való főképpen. Azért életi érzéknek (Vital-Sinn) is neveztetik, és a' legjelesebb tünetnyeknek látó-színe. Leghathatósabb ez az oktalan állatokban; intézése állati *ösztönnek* mondatik.

10. §. A' *belső érzés* minnen magunktól gerszesztetik fel közvetlenül; az az: ennek az érző inakban bizonyos széke nincsen; magunk foglalat osságit, munkáinkat, jeleneteinket fogja-fel; ez is a' köz érzékre hatván, kellemetességgel vagy kellemetlenséggel járó; erre nézve tartozik érzésünk' köréhez. Általlányos feltétel a' külső érzés' véghezmenetelére: annak ehez járulása nélkül a' külső érzés nem tellyesülhet; viszontag ennek munkáji nélkül meg nem világosulhat.

11. §. Az érzésnek végbemenetelére szükséges mindenek előtt: hogy az érdekelteség elég hathatós legyen: ilyen a' helyes, tartós és magányos. Annál hathatósabb, minél ujabb, több ízben előfordult; számosb érzékektől közöftetett. Az érzés' hathatósága a' többféle tárgyak' egyszersmind érdekléseik által veszt. A' hathatós érdekelteségek, úgymint lettek *egymás mellett és után*, 's így tulajdon képökben, egyesülnek *önként is*: a' mint ezt ujonnan megmutogató tudós Drobisch, Göttingai Oktató e' munkájában: *Quaestionum Mathematico-Psychologicarum Specimen II. Göttingae A. 1837. 8.*

12. §. Akármelley hathatós legyen bár az érdekelteség, foganatlan marad, ha arra a' lélek nem tekint, nem vigyáz; reá nézve sejdíti azt meg; e' lélek' nézésén alapul a' tárgy eléterjesztés (Repraesentatio, Vorstellung), a' képzet nézetétől függ minden esmérkedésünk; a' tárgyak' képzetének nézetével, 's a' képzetnek rájokvitelével esmérkedünk meg; annál világosabban 's helye-

sebben, minél szabadabban, tartósabban vizsgál-
tuk, nézük 's elrendeltük jeleneteit. Így fejlődik
ki lelkünk' esmérete; és magunkat mint vigyázó-
kat, nézőket a' tárgyaktól, 's ezek' képzetitől
megkülönböztetve, a' magunk-lelkiismerete is
(Selbstbewusstseyn). Esmérkedésünk tehát rész-
nyire szenvedőleg, elfogadólag, résznyire ható-
lag, munkálólag megy végbe.

13. §. A lélekesmérete annál tisztább, he-
lyesebb, világosabb, minél szabadabban, tartó-
sabban vigyázhat, nézhet az a' jelenetekre: az egy-
szeriben különféle színe elejbe tódult jeleneteket
úgy nem nézheti, át nem láthattya, mint a' ma-
gánosokat, 's tartósabbakat; a' közvetleneket
inkább mint a' közvetve valókat; a' közösöket
jobban mind a' különösöket, a' többször előfor-
dultakat is tellyesebben mind az egyszerieket
vizsgálhatja, nézheti, megtudhattya. Innét van-
nak esmérkedésünk' világosságának különböző
fokai.

14. §. Ébrenségünkben a' tárva álló öt ér-
zékeken, mint annyi csatornákon, folyvást tódul-
nak a' lélek' színe elejbe a' különbnél külön
jelenetek; a' közös és belső érzések is munkálód-
nak; alvásunkban, 's álmodozásunkban ellen-
ben, midőn az érző inacsok' ellankadtával a'
szempillák leereszkednek, bécsukódnak; a' han-
gok elcsendültek, az érdeklő tárgyak ritkultak,
a' léleknek csak közös és belső érzésével van dol-
ga; azért illykor élet' állapottyát nyilvánban meg-
sejdítheti, 's kitudhattya

15. §. Annál inkább: mivel bár melly töre-
kedve tologatták is el a' jelenetek egymást a' lé-
lek-esméret' színe elől; néminemű nyomokat hagy-
nak még is magok után, mellyekre nézve azo-
kat a' lélek ismételhethi, képzelhethi; egymással
összehasonlíthatja, okaikat, következéseiket, a'

hozzájok tartozandókkal együtt, észreveheti. Erre is alkalmasabb testének félalvási, az álomi, állapotja.

16. §. Ezekkel előre bocsátottuk mind azokat rövideden, mellyek az álomban járásnak, és világosan látásnak tünetényeit megvilágosíthatják, 's mintegy fényt derítnek e' természetünk' titkainak felfedezésére. Szólok mindegyikéről rövideden, érintve inkább mint értekezve. Melly foganatos vezeték legyen a' közös érzés, lássuk az oktalan állatokban mindenek előtt.

17. §. Az oktalan állatok csupán ezen közös érzésektől izgattatva olly járást, lépést tesznek, mellyek életök' 's egészségök' fenntartására alkalmasak és szükségesek: az ebek társaikat látván, nem ugoranak le a' harmadik emelethől, hanem a' lépcsőkön futnak le hozzájuk; a' lovak a' keskeny és siker árkokon át szöknek, a' széles mélyeket kikerülik; az öszvérek a' legveszedelmesebb helyeken, egyenesen tartván magokat, biztosan lépdelgetnek; a' vadkecskék, üzettetvén, olly térre, mellyen mind négy talpaiknak helye van, ugrándoznak; de ollyanra, hol nincsen ugyan soha se. Illy tanuságokkal tele az állati természet' históriája. Ezek a' közös érzésnek munkái az oktalan állatokban.

18. §. A' közös érzés az embereknek is tulajdona lévén, benne: hasonló jeleneteket tünet ki: életök' 's egészségök' fenntartása végett: ha balra hajlunk vagy csuszamodunk, jobbra nyújtjuk ki karunkat; ha lecsuszunk vagy bukunk felfelé kapunk 's t. e' f. hirünk, tudtunk nélkül is. Ezen holdvilágától felgerjesztett közös érzés igazgatja jártokban keltökben az álomban járókat is: nem látván veszedelmöket, egyenesen tartván magokat, szerencsésen lépegetnek ott, hol a' talpoknak helye van, mint a' kötélén já-

rók; megmásszák a' tetőket mellyeket csak megmarkolhatnak, tapodhatnak, mint a' majmok; nem a' ház-tetőről, hanem szegeletéről ugornak e, hová közelebb érhetnek, mint a' macskák 's a' t. Mint azon Fejérvári álomban járó leánynak teteteiből tapasztaltatott. Közös érzéséről igazgattatott ő az alkalmas eszközökkel élésre.

19. §. Térjünk vissza az oktan állatokra: ezek azon közös érzésök' izgatásából nem csak az egészségökre szolgáló eledelket esmerik, hanem annak helyreállítására az orvos szereket is: ilyenek náluk közönségesen a' nyugvás, türtőzködés, izzadás, fürdés, nyalás 's t. e' f. bizonyos füveknek, gyökereknek földnek, homoknak felkeresése, 's bévetele, mint a' tyúkokban, réczékben, kutyákban, szarvasokban 's a' t. látni való. Sok jeleket közül ez eránt ismét az állati természet' leírása, mellyekkel egészséges létökben nem élnek Ezekre viszi őket ismét csupán a' közös érzési ösztön.

20. §. Az álomban látásnak legjelesebb, egyedül bizonyos, tüneménye se lehet erre nézve csudálatos előttünk; hogy némelly betegek álomi állapotokban nyavalyájokat megtudják, az orvosló szereket, mellyek nekik hasznosok, vagy haszontalanok volnának, átláttyák világosan. Magok baján tünődvén ama' közös érzésök' izgatását megsejditik ők, 's kijelentik. Az se csuda, ha mások' nyavalyáját megértvén, azoknak is alkalmas orvosló szereket javaslanak: képzelésökben magokat az ő állapotjokban helyheztesztik, 's a' mit közös érzésök sejdített, észreveszik. Lám, tapasztalt dolog, hogy a' kutyák látván gazdájoknak fekélyeit, lenyalogatva, sebeit orvos füvet szájokban hordogatva, gyógyították. Több illy esetek bévannak bizonyítva azon természet-leírásokban. Olvasánk nem rég a' Párisi invalid kutyáról.

21. §. Ezek annyival inkább kitelhetők a' beteg emberektől álomi állapottyokban, mivel illykor közös érzésöken csüggnék; annak izgatasait tisztábban, telyesebben megsejditik. A' látományoktól meg nem zavartatván állapottyok' öszvehasználtatásánál fogva, a' helyes észrevételekre, itéletekre, sokkal alkalmasabbak, mint sem azok, kik ébrenségökben ezt is amazt is szemlélvén, magokból mintegy kiszóratattak. Az illyek olly tisztán 's igazán közös érzésök' izgatását fel nem foghatták.

22. §. Ezek azért látszatnak különösöknek, 's mintegy hihetetleneknek: mivel többnyire mi felejtvén, hogy résznyire állatok is vagyunk, életünk 's egészségünk' fentartását egyedül az észtil függeni véljük; holott annak fő eszköze a' közös érzésünk. Ha minden falat lenyelése előtt az ész' okoskodására szükség volna figyelmeznünk, gyakran jól nem lagnánk, néha éhen maradnánk; az éretlen gyermekeknek pedig éhen kellene elveszniük. Segített rajtunk a' kegyes természet a' közös érzésünk által. Más ok az: hogy mi a' kül világban jártasabbak vagyunk, mint belsónkben; a' füvek', gyökerek', olvadékok', vegyületek', kenőcsök' erejét, tulajdonságait jobban tudjuk, mint a' természeti közös érzésünket. Mindenütt lévén csak otthon nem.

23. §. Az álomban-járás', 's világosan-látás' eredeti okát nyomozni, fejtegetni nem czélom: *némelly embereken* az inacsokák' könnyü ingerelhetősége, 's a' holdvilág' sugárinak szelidsége közötti rokonság, melly öszvetart, vagy izgattatásoknak a' testünkben lappangó magesi erőnek rendkívüli mértékben feszítése, vagy egyik is másik is, legyen e az *oázfő?* ezt üzni füzni nem az én dolgom. Ez a' Physiologiához tartozó dolog, melly nélkül mind eddig szükölködünk. Ha ki a'

mind eddig kifejtetlen csomót feloldozni, 's közérthetőleg megbizonyítani fogja, hasznos, fontos szolgálattyaival érdem koszorút kerekít fejére. Olvashatni addig is e' munkát: Lehrbuch der Physiologie des Menschen und der Thiere. II. Aufl. Göttingen, 1837. 8. I. u. II. B. Főképp a' *II-dik részben*: az érzésről, és alvásról a' X. és XI-dik fejezetekben.

Fejér György.

3.

A' süket' 's némák' oktatásáról.

1. Egy esztendeje mult, hogy a' süket' 's némák' tanításáról írt értekezésemet a' Tudományos Gyűjteményben közlöttem. *) Megmondottam abban, mi módon lehessen a' süketet oktatni: megmutattam az ösvényeket, 's útakat, mellyek által a' süket ember' értelméhez juthatunk: megmagyaráztam, miképpen lehessen gondolatinkat, akaratuinkat, 's szándékunkat a' sükettel közölni: leírtam röviden a' Magyar Királyi Intézetnek eredetét, terjedését, akkorbéli állapotját: végtére meghatároztam az Intézetben tanuló, és az egész országban hihetőleg tartózkodó süket 's néma gyermekek' számát. Most, úgy gondolom, nem lesz idétlen dolog, ha a' hazafiakat, kik az emberi nemzet' boldogítását óhajtják, azon tárgyakról, mellyek a' süketek' nevelését illetik, tudósítom. Azért kívántam az olvasó község elejbe terjeszteni: először, mire taníttatnak, és

*) 1836-dik eszt. Tudományos Gyűjtemény III-dik Kötetének 10-dik lapján.

mennyire mennek a' tanulásban a' süket, 's néma gyermekek, azután hogyan lehetne az intézetbeli tanításban több süket gyermeket részesíteni.

A' tárgyakra nézve, mellyeket tanulnak a' süket, 's némák, három osztály (Classis) vagy on az Intézetben. Az első osztályban vannak mindnyájan az ujoncok, vagy is a' kezdők, akár férfi, akár leány, akár magyar, akár német nyelvet tanuló gyermekek. Mert a' mi Intézetünkben két-féle nyelvre; az az másokat magyar, másokat német nyelvre kell megtanítani. Azt pedig hogy mellyik nyelvre tanítassék a' süket gyermek, vagy a' szülői vagy a' pártfogója, vagy az Intézetbeli Elöljárók határozzák meg. Az első osztálybeli gyermekeket csak egy Professor tanítja. Ezen osztályban tanítanak a' gyermekek írni, minden betűt kimondani, és így egész szókat olvasni; azután azon jószágokat tanulják megnevezni, mellyek a' gyermek előtt legisméretesebbek: ilyenek a' tagok, az emberi testnek részei: az étel, és ital: a' lakás, a' házi bútor, és eszköz: a' műszerek és edények: azután a' minden; napi tünemények, és az égi testek: továbbá a' földszínen nagyon szembetűnő változások; a' házi állatok, növemények, és ásványok közül mind azoknak megnevezése, mellyeket ismér a' gyermek, és mellyeket a' természetben meglehet könnyen néki mutatni. Ha már sokféle jószágokat megtud nevezni a' gyermek, és pedig úgy, hogy ha a' jószágot a' természetben megmutatom, annak nevét tüstént leírja, vagy ha valami jószágnak nevezetét felírom, azt a' gyermek mint a' természetben megmutassa, mint jelek által, hogy érti, mit jelent a' szó, kinyilatkoztassa. Minekutánna azon jószágoknak nevezetét, mellyeket látott, és ismér a' gyermek, le tudja írni, azt eltudja olvasni, és jelek által meg tudja mutatni,

a' tulajdonságot jelentő szavakra (adiectiva) tanítatik. A' melly tulajdonságokat a' látás, az ízlés, a' szaglás, vagy tapintás által észre vehet a' süket gyermek, azokról érzelme, fogalma, eszméje (idea) is van: tehát csak az szükséges, hogy mindegyik érzelmét szóval, vagy írással, vagy jelek által kinyilatkoztatni megtanulja: de itt is csak olyan tulajdonságok megnevezésére tanítatik elsőben, mellyeket maga a' gyermek tapasztalt, azon tulajdonságok nevezetét pedig, mellyeket a' süket még eddig nem tapasztalhatott későbbre kell hagyni. Ezek után az igéket (verba) tanulják érteni, de ezekből is csak olyakat, mellyek magyarázatját megfoghatják. A' nyelvtudományban tovább az első osztálybeliek nem mennek, hanem a' számlálásra tanítatnak, hogy minden számrendet le tudjanak írni, és azt ki tudják mondani: végtére a' számok' külömbféle nemeit tanulják megismérni. Mennyi ideig marad a' gyermek ezen első osztályban, nints meghatározva; mivel az mindegyiknek értelmétől, megfoghatóságától, 's szorgalmától függ; vannak, kik egy esztendő sem töltenek ezen osztályban; de találkoznak olyak is, kik két esztendő alatt is nehezen tanulják meg mind azt, a' mit tanulniok kell.

5. A' második osztályban azon állotos neveket (substantiva) mellék neveket (adjectiva) és igéket tanulják, mellyeket az első osztályban meg nem érthettek; azután, a' személyes névmásai magyaráztatnak meg; továbbá az egyes és többes szám az igékben, a' jelen való, elmúlt, és jövendő idő. Tanulja azután a' gyermek a' segítő igéket *vagyok* és *leszek* hajtogatni, de csak a' jelentő és parancsoló módban, az állotos neveknek esetit (casus) és a' mellék neveknek léptsőit. Továbbá, mindenféle igéknek hajtogatásit

a' jelentő, és parancsoló módban: végtére a' bírást jelentő ragasztékok (possessiva) az elől, 's utóljárók (praepositiones) és a' határozók (adverbia) magyaráztatnak meg. A' számvetésből megtanulják ebben az osztályban az öszveadást, kivonást, sokszorozást, és a' fölosztást. Ebben az oskolában két Professor vagyon, egyik tanítja a' magyar, másik a' német nyelvet.

A' harmadik osztályban egy Professor által tanítatnak a' magyarok, és a' németek azon szavaknak esméretére, mellyeket a' gyermek az első és második osztályban még igazán meg nem érthetett; azután a' foglalók (conjunctiones) és közbenvetők használására, továbbá az igéknek a' kaptcsoló módbeli hajtogatására: és az elvont fogalmak (ideae abstractae) megértésére.

Minekutánna a' beszéd' részeit isméri a' süket gyermekek, azon részeknek szerkeztetésére, helykeztetésére tanítatnak, hogy mind azokat el tudjuk rendelni a' bizonyító, a' tagadó, és parantsoló mondásokban (constructio) 's így a' szünteleni gyakorlás által annyira mennek a' nyelvtudományban, hogy nem tsak másoknak írásban tett gondolatit, szándékát 's akaratját, hanem a' könyveket is, (kivévéen az új magyarokét) megértik; tulajdon gondolatjaikat pedig írás által, némelleyek közülök beszélés által is érthetőleg tudják másokkal közölni. A' számvetés' mesterségében mind addig gyakoroltatnak, míg a' közéletbéli adásvevésben mindennek az árát: a' mindennapi költségeket, 's bevételeket fölvetni, 's elrendelni jól meg nem tanulják.

4. Már ha az emberi nemzetnek, nem csekély öröme, 's ditsőségére válik, hogy ezen nyomorult teremtményekben szendergő elmét fel-tudja serkenteni; mennyivel érdemesebb, 's felségesebb dolog, azoknak homályba rejtekezett

eszőket megvilágosítani; szívöket a' megnyugtató, 's boldogító igazságok' elfoglalására megnyitni? Mert azt hogy az ember' boldogítására még a' mulandó életben is szükséges a' Vallásosság (Religio) minden nemzetek, 's minden időkorban megismérték: csak abban tévedtek el, hogy mellyik az igaz, valódi 's boldogító religio, bizonyossan nem tudhatták. Most már az Atya Isten, egy szülött Fia által megvilágosítottván, tudjuk, mit kell hinnünk, miképpen kell élnünk, hogy mind e' mulandó világon, mind holtunk' után boldogok lehessünk. Erre tehát minden embert, kit boldoggá akarunk tenni, meg kell tanítanunk. Azért a' süketet is mihelyest anyira ment, hogy jelek, és mutogatások által közölhetjük véle gondolatinkat, míngyárt azon igazságoknak megismerésére vezetjük, mellyek nélkül sem a' homályban bolyongó elme ki nem derülhet, sem az indulatoktól zajongó szív meg nem nyughatik. Mert az bizonyos, hogy a' Religio megvilágosítása által az emberi értelem könnyebben és hamarább kifejlődik: hogy a' kívánatok 's érzelmek felségesebb tárgyra igazítottanak, hogy a' cselekedetek illő és boldogító végre rendeltetnek; hogy a' viszontagságok' elviselésére erő nyújtatik és segedelem. Ennek következtében minden süket 's néma gyermeket, ki az intézetbe bevétetett, és ép elmével bir, ha első esztendőben nem, a' másodikban bizonyosan el kezdjük tanítani az öröktől való, végtelen hatalmú, mindenható, mindentudó, legfőbb, legjobb lénynek megismerésére; megmagyarázzuk néki miből áll, mi végre vagyon a' világon az ember, és mi lesz belőle holtá után: mivel tartozik minden ember a' mennyei Atyának, mivel szülőinek, előljáróinak és embertársainak, azután az ó Testamentomból a' legérdekesebb

történetek, az új Testamentomból pedig az Üdvözítőnek tanítása, rendelése, 's cselekedeti rajzoltatnak le a' gyermek előtt; továbbá értésére adjuk, mit kell hinnie, miképpen kell élnie, hogy igaz keresztény, és így mind ezen, mind a' más világon boldog lehessen. Tsak hogy ezt meg tanulhatják a' süketek, ha mást semmit sem tanulnának is az Intézetben, valóban szerentséseknek lehet azokat tartani, kik az Intézetbe juthatnak, mivel ezen kívül emberi méltóságokat, lelki tehetségeiket, jövőendő sorsokat, 's állapotjokat soha meg nem ismerhették volna. Azon kívül, hogy az Intézetben a' süket az írásra, olvasásra, a' könyvek' megértésére, a' beszélésre, a' számvetésre, a' hitbeli dolgoknak, és a' keresztényi köteleességek megismérésére megtanítatik; még minden fiú, ki szülőitől nem várhat, a' miből élhessen, valami kézi mesterséget is tanul, mellynek üzésével magát eltarthatja. De a' mesterséget, mellyet tanulnia kell a' süketnek, jól meg kell választani; hogy olyan mesterségbe, mellyre nagy befolyása van a' hallásnak, ne kapjon; mivel abban kívánt előmenetel soha sem tehet. Azért a' vakot ollyakra tanítani, mellyek egyedül a' látás által hathatnak a' lélekre, 's mellyekről a' látás nélkül az embernek igazi képzete nem lehet, vagy a' süketet azokra oktatni; mellyeket a' hallás nélkül az emberi ész igazán meg nem foghat; nem egyéb mint a' szerencsétlen emberből tsúfot üzni, 's magát hijábavaló dolgokkal fitogatni.

5. Mivel a' süketek többnyire igen jó és éles látással birnak; a' festés, a' rajzolás, az ékes írás' mesterségére alkalmasok; és ha ezekben gyakoroltatnak, szép előmenetelt tesznek. A' művészetek közül a' könyvnyomtatás, könyvkötés, asztalos, esztergálos, szabó, 's varga mes-

terséget könnyen és jól megtanulják; legtöbben vannak még is, kik a' szabó vagy varga mesterséget tanulják; 's ezt azért helyesen tselekeszik, mivel ezen mesterségeket minden helységben űzhetik, 's így nagy városokat keresni, és sokat utazni, vándorlani nem kénytelenek. A' leánykák a' varrás, kötés, himezés, sütés, főzés, mosás, és más asszonyi foglalatosságokban gyakorolják magokat.

Mind ezeket; miket eddig előszámláltam hat esztendő alatt tanulja a' süket, 's néma gyermek; mellynek letolyta után az Intézetből kilép: a' férfi gyermek, ha szülői annak további tartására elégtelenek; mint valami mesterséget űző legény akárhol is kereshet magának kenyeret: a' leánynak pedig, ha szegény szülőktől származott, szolgálatba kell állania, és kézi munkáiból kell édegelnie. Hogy pedig a' szegény sorsú süketek hat esztendónél tovább az Intézetben nem maradhatnak, ámbár azoknak még sok tanulni valójok volna; az az oka; hogy sok szegény süket 's némák' szülői esdekelve várják, hogy nyomorúlt gyermekök az Intézetbe juthasson, mert attól méltán tartanak, hogy a' gyermek' bevételeire kiszabott időkort (a' tizennegyedik esztendejét) meghaladván, az oktatás' boldogításától örökre megfosztatik. Mivel pedig ezen nemzeti Intézetben csak 38 szegény gyermekre vagyon alapitmány, és egy esztendő által hét gyermeknél több az Intézetből el nem bocsájtatik; a' bevételeért esedezők száma pedig 20—30-ra reá megy; következőleg sok szegény süket, 's néma gyermek, marad, és felnő minden nevelés nélkül: ez hogy jobban kitéssék, a' legközelebbi mult hat esztendőt veszem fel, és mind-egyikben hány esedezett a' felvételért, és hány vétetett fel ki teszem:

1831-dik esztendőben a' bevételért esedező volt 24 bevétetett	9.
1832-dik	12.
1833-dik	5.
1834-dik	6.
1835-dik	10.
1836-dik	5.

Igy 153 gyermek közül hat esztendő alatt 47 vétetett bé az Intézetbe; azok közül még vagy húsznak reménysége lehet, hogy talán bejuthat az Intézetbe, a' többi végképen meg van fosztva a' neveléstől.

6. De ugyan, hogy lehetne ezen ügyefogyottakon segíteni? Én azt gondolom, nem esnék a' köztársaságnak terhére; ha minden Magyar, Horváth, Tót, Erdély országi hazafi e' végre egyszer csak egy krajtzárt adna ezüst pénzben. Mert ha a' megnevezett Tartományokban a' lakosok számát tsak 12 milliomra tesszük, még is annyi pénz gyülne bé, hogy annak kamatjából legalább nyoltzvan süket 's néma gyermeket lehetne esztendőről esztendőre tartani, és nevelni. Azt én jól tudom, hogy ezer lakos közül talán 900 van, ki csak egy krajtzárt sem adhat, vagy ha adhatna is, adni nem akar; de abban is bizonyos vagyok, hogy 1000 közül száz találkozik, a' ki tíz, vagy több krajtzárt is örömet ad: 's így még is begyülné az érintett summa. Ha tehát a' N. Vármegyék, a' Szabad K. Városok, és Kerületek a' hazafiakat ezen adakozásra felszóllítanák; azoknak adományit, 's áldozatit össze szednék, és a' N. M Királyi Helytartó Tanátshoz tartozó pénztári fő Hivatalnál letennék; minden hat esztendő alatt nyoltzvan süket, 's néma gyermeket boldogíthatnának. A' Törvényhatóságok pedig, községek, vagy Uraságok, kik két ezer forintot pengő pénzben letesznek, egy süket, 's néma gyermek kinevezé-

sére, hogy az neveltessék az Intézetben, örökös
just nyernek.

Ezen Nemzeti Intézetbe 1802-dik eszten-
dőtől fogva a' mai napig küldetett 250 süket 's
néma gyermek:

N. Abauj	Vármegyéből	2.
— Arad	—	2.
— Báts	—	7.
— Bars	—	4.
— Baranya	—	2.
— Beregh	—	2.
— Borsod	—	3.
— Békes	—	4.
— Bihar	—	6.
— Csongrád	—	4.
— Fehér	—	7.
— Győr	—	6.
— Gömör	—	4.
— Hont	—	8.
— Héves	—	4.
— Komárom	—	15.
— Krassó	—	1.
— Liptó	—	5.
— Mosony	—	3.
— Mármaros	—	3.
— Nógrád	—	6.
— Nyitra	—	4.
— Pozsony	—	7.
— Pest	—	48.
— Somogy	—	2.
— Soprony	—	7.
— Sáros	—	1.
— Szepes	—	5.
— Szabolts	—	1.
— Szathmár	—	4.
— Turótz	—	1.
— Trentsín	—	7.

N. Tolna Vármegyéből	10.
— Temes	3.
— Torontal	5.
— Vass	6.
— Veszprém	5.
— Zólyom	3.
— Zala	4.
— Zemplén	5.
Horváth és Tót országból	11.
A' Bánáti Határszélekről	1.
Erdély országból	6.
Jász és Kun Kerületekből	6.

Ezekből ki tetszik, hogy hat N. Vármegye van Magyar országban, mellyből eddig még egy süket 's néma sem jött az Intézetbe: az után, hogy N. Pest Vármegyéből annyi vé etett fel, mennyi öszvesen más tizenkét Vármegyéből, vagy az egész Országnek egy negyed részéből: egyedül Pest városa huszon egy süket 's némát juttatott csak eddig is az Intézetbe: mire nézve, igen érdemes volna, hogy Országunknak ezen nevezetes, és legnépesebb városa legalább egy süket 's néma számára alapítványt tenne, 's így magának egy süket 's néma beküldésére örökös júst szerezne.

Tanítatik most az Intézetben 34 fiú, 23 leány gyermek, ezek közül 30 az egész Országból öszvegyült adományokból: nyoltz az uraságoztól tett alapítványokból tartatik: egyért a' cs. kir. Hercegnő Mária Dorottya fizet, egyért Gróf Eszterházy Miklós, egyért Gróf Zichy Károly, egyért a' Cs. Kir. Magyar Hadi Kormány; egyért a' Főmelt. Nagy Váradi Püspök, a' többi gyermekekért fizetnek a' szülők.

Az 57 gyermek közül 30 a' magyar nyelvet, 27 a' német nyelvet tanulja. Találkoz ak már, és most is vannak olly nevendékek, kik mi-

nekutánna a' nevezett két nyelv közül az egyikét értik, a' másikat is annyira megtanulják, hogy egyik nyelvből a' másikra értelmesen fordítani képesek. A' süket 's néma gyermekek, kik tehetősb szülőktől származtak, 's kik a' szülőik költségén tartatnak, hat esztendőnél tovább is maradhatnak az Intézetben, 's azért többfélélt tanulhatnak; ugmint: a' rajzolás, festési mesterséget, a' földleírás, a' természet, és történetek' tudományát. A' Nagy Méltóságú Kir. Helytartó Tanács által a' Törvényhatóságok a' hirdetés végett már régen tudtára adatott; az Intézetről írt értekezésekben pedig többször nyilvánítatott; mitsoda úton, 's mi módon lehet a' szegény süket 's néma gyermeket a' kir. Intézetbe juttatni: még is számos tudakozások jönnek minden felői hozzám az eránt: hogy mi tévők legyenek a' szülők, hogy süket 's néma gyermekek a' k. Intézetbe juthasson; azért nem tartom feleslegesnek ismét leírni, miképpen kell valami süket 's néma gyermek felvételét eszközölni, és mind azokat, kik ezen értekezést olvassák, megkérni, hogy a' szülőket, kiknek talán süket, 's néma gyermekek vagyon, eligazítani ne terheltessenek.

A' süket 's némának szülői, vagy pártfogója vegye ki a' gyermek kereszt levelét; azután arról szólló orvosi bizonyítmányt, hogy a' gyermeknek azon kül, hogy süket 's néma semmi más baja, gántsa, nyavalyája nincsen; hogy jó elméleti tehetségekkel bír; hogy nem buta, nem ostoba, nem eszelős; hogy vagy a' természetes himlón átesett, vagy attól a' beoltás által megmentetett: végtére arról szólló hiules bizonyítványt, hogy a' gyermek vagy árva, vagy olly szülőktől való, kik szegénységek miatt a' gyermek neveléséért a' k. Intézetnek nem fizethet-

nek. Ezen három rendbéli bizonyság levél kaptsoltassék egy könyörgő levélhez, melly által az illető Hatóság, tudni illik; vagy a' N. Vármegye, vagy ha sz. k. városban lakik az esedező, a' városi Tanács arra kéressék, hogy a' megnevezett írományokat a' N. M. Királyi Helytartó Tanács eleibe terjessze; és így a' süket 's néma gyermek bevételeit elő mozdítsa.

Nagy Leopold,
Kegyes Oskolákbeli Pap,
a' Királyi Intézetnek Igazgatója.

4.

Értekezés

Némelly levegői tüneményekről.

Villámlás, jégeső, zivatar.

Ha a' levegőben sok vizes gőz 's egyszer'smind sok elektromos vagy villányos anyag is van, melly különösen a' meleg nyári napokban szokott megtörténni; előkerül azon borzasztó gyakran gyilkoló és pusztító, de munkálatiban felette jótévő tünemény, mellyet zivatarnak nevezünk. A' fekete vagy barna fellegeken keresztül egymást érik az egymást keresztül hasogató villámlások. Ezen villámlásokat néha gyengébb, néha erősebb mennydörgés szokta követni. Gyakran sőt többnyire zápor-eső, néha pedig pusztító jégeső jár azzal együtt.

A' levegőben lévő villányos anyag, melly ezen tüneményt okozza, egy saját nemű felette finom mégmérhetetlen anyag, melly a' földön

lévő minden testekben találhatók, de a' melly esik különös környülállások közt jön munkásságba, ha t. i. a' testekből bizonyos módon kiszabadul. Ez némelley testekben a' dörgölés, másokban pedig felmelegítés által történhetik. Ha az ember egy spanyolviasz rúddal valamelly üveg csövet 's más efféle testeket posztó darabbal egy darabig dörgöl, ezen testek a' más könnyebb testeket p. o. papiros szeleteket, szalma szálakat 'sat. magokhoz húzzák, osztán magoktól ismét eltaszítják — ismét magokhoz húzzák, meg eltaszítják, 's így tovább. Ekkör egyszersmind kénkö vagy foszfor szagot érezhetni, 's ha ujjunkkal ezen testeket érintjük sötétben, sőt néha nappal is, apró szikrákat látunk belőlök kifejtődni, perczegések közt. Ezen tűneményeket villányos tűneményeknek nevezük, az erőt pedig, melly azokat okozza villányos erőnek vagy elektricitásnak. Azon testeket, mellyeket ilyen módon dörgölés által villányos anyaggal meg lehet tölteni, nevezük villányos testeknek.

A' villányos tűnemények annyival nagyobbak, és szembetűnőbbek, mennyivel nagyobbak a' megdörgölt testek. Ha valamelly nagy üveg hengert, vagy pedig valamelly nagy üveg tányért összekötünk egy olly eszközzel mellynél fogva azt hajtani és valamelly a' villányos anyagot belőle kifejtő testtel érintésbe lehet hozni, akkor készen van az elektrizáló erőmív, melly ismét nagyobb és nagyobb lehet. Ha az ember a' dörgölt villányos test körébe egy nem villányos testet, az az olyan testet hoz, mellyet a' dörgölés által nem lehet elektrizálni p. o. valamelly sima réz tsövet, ez is villányossá lesz, de csak úgy ha valamelly villányos üveg vagy gyanta oszlopra van téve, vagy selyem sínórokon függ ez is szintúgy magához szívja a' könnyű testeket, 's belőle az ujjunk-

kal, vagy valamely réz ruddal igen élénk 's a' legnagyobb elektrizáló erőmivnél 1—2 lábnyi hosszú szikrákat lehet kicsalni. Az ilyen nem vilányos testeket, valamint minden érzeket, különösen az aranyat, ezüstöt, platinát, a' veres és sárga rezet, a' vizet, az emberi és állati testet s. t. b. nevezik a' villányosság' vezetőjének, mivel a' dörgölt villányos test villányosságát, a' felebb említett feltétel alatt felfogják és mintegy tovább vezetik, míg azon testek mellyek az elektrizálendő testnek gyámolul szolgálnak p. o. az üveg, gyanta, selyem 's a' t. a' villányosságot nem vezető testeknek neveztetnek. Ezek által választatnak, vagy szigeteltetnek (isoláltatnak) a' vezetők, az az a' többi vezetőktől elkülönöztetnek. Az üvegen, gyántán, kénkövön, selymen, s. t. b. kívül különösen a' száraz levegő is a' villányosságot nem vezető testek közé tartozik.

Ha feltesszük hogy a' villányos anyagok két, a' munkálataiban sokféleképen különböző anyagokból van összetéve, mellyeknek egymáshoz erős hajlandóságok vagy atyafiságok van, 's ugyan azért a' természetes állapotban egymással szorosán egyesültek: a' villányos jeleneteket következőkép lehet megmagyarázni.

Vagynak több testek, t. i. a' villányos testek, mellyekben a' villányos anyagot bizonyos dörgölő eszközökkel való dörgölés által lehet természeti állapotjából kivenni, 's alkotó részeire oszlatni; de vannak olyanok is t. i. az elkülönözött vezetők, mellyekben ezen tünemény az által történik, hogy amazokkal érintésbe vagy hozzájuk legalább közel hozatnak. Ezen anyagok közül egyik p. o. az mellyet positive villányos anyagnak neveznek, és † E jellel szoktak megjelölni, kiszabadúl, 's az elektrizált test körül úgy rakodik le, mint valamely elektrizált

levegő vagy atmosphaera, a' másik pedig melly negative villányos anyagnak nevezetik 's — E jellel szokott megjeleltetni, a' test belsejében elrejtve lappang. Ha mind a' két elválasztott anyagok egymással ismét egyesülhetnek, tehát egyesülnek is; vagy ha a' szabadon lévő anyag akár az † E akár az — E, a' más közelében lévő testek villányos anyagját egybeköttetéséből kihozza, tehát ki is hozza. Az † E mindég egyesül a' — E-vel, de a' † E soha sem a' † E-vel, vagy a' — E a' — E-vel. Mert csak a' különböző nevű villányosságok vonzódnak egymáshoz, a' hasonló nevűek pedig egymást eltaszítják. A' szabad — E, vagy a' szabad † E ugy is közelíthet a' testekhez, hogy ezen testeknek villányos anyagját kihozza ugyan az súlyegyenből vagy egybeköttetésből, de a' † E-vel, vagy — E-vel nem egyesül, hanem vele csak mintegy foglalkozik. A' † E-nek a' — E-vel egyesülése mindég bizonyos rázkódással, ropogással világosság és meleg kifejléssel vagy villányos szikrával van egybekötve. Hogy a' hasonló nevű villányosságok egymást eltaszítják, a' különböző nevűek pedig egymáshoz vonzódnak, még pedig annyival inkább minél erősebb a' villányosság, ezen épül a' villányosságmérő.

A' vízpárolgás' folyamatja által a' vízből mindig sok villányos anyag fejtődzik ki, 's többnyire mindég † E anyag. Ezen anyag a' gőzökkel együtt a' levegőbe felszáll. Ha ezen gőzök azután felhővé vagy apró vízbuborékokká válik, akkor igen sok villányos anyag fejtődzik ki azokból. Ennek egy része egészen kiszabadul, a' gőzkör nagy üregében helyet foglal, másik része a' víz buborékokban marad 's a' felhőt igen villányossá teszi. Igen sok villányos anyag gyűl össze a' felsőbb levegőrétegben, mivel ezek szá-

razabbak és hidegebbek, következésképp nagyobb elkülönző erővel bírnak, mint az alsó levegő rétegek, azért is, mivel ott fent semmi ollyas tárgyak nincsenek, mellyek a $\dagger E$ villányosságot a villányos rétegekből elvezethetnék, a' mi alantabb a' földnek sok villány-vezetőkkel bővölködő felületén megtörténnék.

Hogy a' levegő különösen nyáron valósággal igen villányos, a' többek között ilyen módon vették észre: Sárkányokat botosítottak fel, mellyek egészen vékony rézpléhekkal voltak ellátva; 's mellyek egészen vékony dróttal keresztül font sínórokra botosítottak fel. — Ezen sínórok közel a' földhöz a' vékony szalmaszálakat és más hasonló könnyű testeket vonták magokhoz 's szikráztak, ha ujjal érintettek; ugyan ezen tünetény tapasztaltatott akkor is, ha hosszú érczrudakat állítottak fel. Az ilyen próbatételek azonban különösen igen felleges és zivataros időben, igen veszedelemesek.

Ha az ég egészen derült és tiszta is, roppant kiterjedésű villányos rétegek lehetnek a' felsőbb levegőben. Télen, mikor a' levegő átaljában sokkal szárazabb mint nyáron azon villányos rétegek sokkal inkább elvannak különözve vagy más vezetőktől választva mint nyáron. Ezért ritkább télben a' zivatar, mint nyárban, bár a' levegő felső része villányos anyagokkal bővölködik is. De ha télen zivatar tör ki, temérdek sok villányos anyag szabadul ki; 's ezért a' mennykő leütések vagy lecsapások télen a' legveszedelmesebbek.

A' temérdek levegőrétég villányossága gyakran igen sokáig tart, különösen ha a' levegő igen száraz. Még az esőkor is nagy mértékben villányos lehet a' levegő. Az eső csak azon villányosságot hozhatja le, a' melly az esőt hullató fel-

legben magában 's a' felhő alatt lévő levegő rétegekben van, mellyen által esik az eső, 's ezenkívül a' szelek is mindég új villányossággal terhes levegő rétegeket hozhatnak elő. Ha az eső igen sokáig tart; a' levegőbeni villányosságot szükségképen mind inkább inkább fogyasztja.

Ha a' villányos levegő réteg előtt, sok láthatatlan gőzökkel megtölt levegő folyam megy el, annak sok gőzei, legalább résszerint azon levegő réteghez mennek által. Illyen módon hirtelen felhőket formálhatnak. Maga a' tovább hajtott villányos levegő réteg útjában gőzöket vonhat magához más levegő rétegekből, 's a' felhő hirtelen nagyra nevedkedhetik. Nem lehet tehát csudálni, hogy egy középszerű nagyságú felhő több esőt bocsát, mint terjedelméből ítélve eleintén várni lehetett volna

Gondoljunk maguaknak egy †E villányos levegő réteget, vagy csak egy †E villányos felhőt. Ha ezeknek közelébe jó egy más nem villányos felhő, akkor a' benne lévő villányos anyag a' †E által az egyensulyból kihozatik; az elsőbeninek †E-jét, 's a' másodiknak — E-jét magához huzza és vele foglalkozik, ha t. i. vele tüstént nem egyesülhet. Ha ez utolsó történik meg akkor mennydörgéssel egybekötöttett nagy villányos szikra tűnik elő, mellyet villámlásnak híznak. Ha a' második felhő alatt vagy mellette még egy harmadik nem villányos felhő vonul el, akkor a' †E-je a' másodiknak itt is kihozza a' villányos anyagot a' súlyegyenből vagy egybekötötésből, 's annak — E-jével legalább foglalkozik, ha t. i. vele nem egyesülhet.

Ha a' felhők a' benne lévő villányos anyagot a' súlyegyenből kihúzták, egymáshoz olly közel vannak, hogy az egymáshoz fordúlt †E és —E egymással egyesülhetnek, akkor az első és a' má

sodik, a' második és a' harmadik felhő közt csak nem ezen időben villámlás támad. Az utolsóban tehát még meg van a' † E. A' harmadik felhő olyan közel vonulhat el, némelly földi tárgyak p. o. hegyek, erdők, folyók és házak felett, hogy az ezekben is a' villányos anyagot sulyegyenéből kihozhatja. Ha már a' felhő † E-je a' — E-jével egyesülhet, azt szoktuk mondani, hogy a' menykő leütött. Ha az ilyenkor kifejtődött nagy villányos szikra az az a' villám, gyulékony, olvadékony vagy széllyel szaggatható testekre talál, az ilyeneket rendszeren meggyújtja, vagy megolvasztja vagy széllyelveti, valamint az embert és állatokat is megölheti.

(Folytatása következik.)

5.

A' jelenkor oktatási rendszerének hasznairól és káiról.

Több dicséretnek közt, mellyekkel korunk díszeskedik, az sem csekély, melly az esméretek tanítási rendszere javításáért reá száll. Ezen — mint minden egyéb dicséretben, mellyel olly sok foglalatú dolog illetetik, minő egy időszakasz, 's olly sok foglalatú tárgyra nézve, minő a' minden esméretek tanítási rendszere, vélem, lehet igazság és hazugság, lehet jó és rossz. — Földünkön minden javulásnak folyama ki 's be hajló szegletek közt halad; innét ragad, oda visz.

Épen nem tagadható, hogy ha valamelly időszakban magok a' tudományok a' tökély' magasabb fokára emelkednek, ugyan az által azon

tanításmód is javítassék, melly által azok másokkal közöltetnek. Azon időben, mikor a' természet-tudomány nem volt egyéb, abstractiók' 's titkos minéműségek lajstrománál, csak mint illyent, úgy lehetett tanítani 's tanulni: tehát rosszúl tanúztatott. Sok tárgyakról elmélkedtek, mellyek a' természetben nem is léteztek; 's róluk divatos minták 's szórszálhasogató különböztetések szerint vitáztak: tapasztalások 's kísérteések kiküszöböltettek, — így a' tanítási rendszer, épen mint maga a' tudomány is pókháló volt. Szembetűnő, hogy miután két század óta ezen tudomány és testvére a' Matematika jobban alkottatott, és a' scholastika börtönéből a' tapasztalás világába helyheztetett, — belőle, hasonlíthatlanúl kevesebb fáradalommal, mint az előtt, bizonyos, dús, 's való igazságokat tanulhatni. A' próbatételek, a' késértések az egész világ szeme előtt vannak: az állítások, mellyek reájok épülnek, vagy közvetlen axiomák, — vagy, hol következtetésekbe ereszkednek, e' nemes tudománynak módja az, hogy mindjárt meghatározza a' bizonyosság azon fokát, melly szerint azok elfogadhatók; benne tehát és a' Matematikában, hála Isten! nem szabad hazugságokat tanulni; világos igazságok sorát lehet a' legrövidebb, legkönnyebb módon felfogni, — 's ezen javítás bizonyval nevezetes. —

A' természet-tudomány és Matematika mellé, a' természet-historiát, a' történetírást, és földesméretet állítom: mellyek részint amazonokon alapulók 's velek együtt nevedektek. Mióta a' földet physice, historice, mathematice, geographice jobban megismerték; a' nevezett tudományokból temérdek mesék eltűntek, mellyek előbb kedves bábók gyanánt állottak a' gyermekeknek benne. Több részeit esmérjük a' világ-

nak, több nemeit a' teremtéseknek 's természetnek, és jobban is esmérjük őket, nem szabad föbbé rólok oly szörnyeket koholni. — A' történet' homályos századából temérdek mesék, kétséges és túlságos dolgok, vagy kitöröltettek, vagy megbélyegeztettek, és legalább úgy, mint a' történet fő céljára 's gyönyörére, nem reájok számoltatik. A' gyermek tehát jobb történetírást, geographiát, 's természethistoriát kap tanulni, mint minőt egy két századdal ez előtt tanulhatott.

A' philologiai tudományok az eddig általam megnevezetteket nem igen késedelmező lépésekkel követték. A' temérdek philologiai vélemények, olvasás és magyarázás-módok közül idővel a' legjobbat kiválasztották, és részint a' régi írók' jó kiadásaik gyűjteménye, részint válogatott jó segédeszközök' készülete szereztetett össze, mellyeket századakon által nem bírtak, nem is bírhattak. Sokan és sokak szemei többet látnak, mint egynek szemei, még egyes embernél is, egyik nap a' másiknak tanítványa; és többnyire a' kritikusok' vitáiból, hol véleményét mindenik a' legtüzesebben, mint csak védni lehetett védte, oly bizonyosság és derű támadt, minő illy nemű tárgyaknál csak lehető. A' tanítvány temérdek haszontalan hüveltől megkíméltetik, mellyen más időknek még rágódniook kellett, és a' magvat éldeli: — haszontalan vitatások helyett, a' régieket, a' világ legnagyobb íróit izléssel, 's a' mi még több, okosan olvasni, gyakorlatba venni, 's megemészteni törekednek. — Magában a' Theologiában, philologiai szempontból tekintve, számos hitvány vitatások elhagyattak, a' tanítvány a' hijában való distinctiók hosszú sorától felmentethetik, mellyeknek oka 's használata, más homályosabb időkben vala. Az úgy nevezett szent nyelvek segédesz-

közei is, a' világi írókból tágúltak és gyarapodtak: a' biblia úgy olvastatik 's magyaráztatik, mint más könyv, és irígytelen, szelídebb tekintetnél, általánosb, 's ha úgy mondhatnám, emberségesb szempontnál fogva, az ániítás és küszködés, mint nem oda tartozók, eltávoztatásával ezen meredek és sok ágazatu ösvényen is, — sok balutakat 's külömködéseket nem védve, — idővel simább menetel készülendő. Mind ennek befolyása van a' rendszerre, methodusra, azt könnyíti, erősíti, tisztítja, igazolja; minél inkább el van választva valamelly tudományban a' világ a' homálytól, az igaz a' hamistól, a' hasznos a' hijában valótol, annál jobb azon tudományt tanítani, annál könnyebb, kellemesbb, és hasznosb tanulni: mert hol derü, láthatni, és hol rend van, ott az egészet átnézhetni, és mindent könnyen megtalálhatni.

Óhajtanám, beszélhetnék továbbilly hangon, 's ne kellene a' tudományok tanítási rendszere némi olly javításairól szólnom, mellyeket én javításoknak nem tekintek. Ha világ és rend, — mellyeknek korunk a' legtöbb tudományokban méltán örvendhet, olly messze kiterjesztetnek, hogy minden egyenlőn világos és még inkább egyenlőn könnyű és megfogható, sőt mindeneknek egyenlőn könnyű és megfogható legyen, — ezen világos könnyű methodus in usum delphinorum aevi nostri, úgy vélem, ellenkezik mind a' tudományok tulajdonával, mind lelkünk, mind külömbféle emberi lélek-erők természetével, végre valóban azon czéllal és haszonnal is, mellyet a' tudományok tanulásával elérnünk kellene. Valamint a' természetben nem egyenlően világos minden, úgy nem lehet a' tudományban is, 's ki oda világot hazudik, hol nem létez, 's könnyű megfoghatást kohol, a' hol az nincsen; az álnok,

szemfényvesztő, nem tanító. Minden tudomány-
nak meg van saját methodusa, 's ki egyiket má-
sikba átviszi, sokszor nem tesz okosabban, mint
a' légben uszni, vízben szántani 's vetni akaró.
— A' Methaphysica, Physica, Mathematica szilárd igazságait, beszélge ésekbe, vagy valami re-
gény költeményébe öltöztetni, többnyire nem
helyesebb nem illőbb, mint a' scholasticai idők-
ben egy regényes Mathematica, Physica, vagy
Methaphysica volt. — Épen nem mindegy, ezen
tudományok' 's állításaik' könnyű történetét, —
talán feltalálásokról, 's miképeni alkalmazásuk-
ról anecdotákat emlékezetben tartani; vagy pe-
dig megtanulni magát a' tudományt, az ő állitá-
sait 's alkalmazásait, mert gyakran látni, hogy
ki ezen beczukrozott tudományokon, vagy is in-
kább ilyen hamis czukron, mellyel tudománya
bevonattatott, teltig nyalakođott, — annak az-
tán soha a' kezdetben keserű, de utóbb egész-
séges 's erősítő gyökeret vágni kedve nem jön.
Mi hasznot hajtott, minden philosophiai tudomá-
nyok' rögtön mathematicai mintába öntése?
Lett-e csak egyyetlen egy hijános, ingó, homá-
lyos fogalom az által tökelyes, állandó 's de-
rült, hogy ezen nevek: axioma, demonstratio,
reájok tétettek? És így nem fog egy cseppel is
több hasznot hajtani, ha a' Leibniczi vagy New-
toni philosophia pour les dames et pour les en-
fants leszen is szerkeztetve. Illy viseletben a'
bölcesség maga is dáma, maga is gyermek leend,
de az által eltéveszti végczélját, méltóságát, ren-
deltetését. Hasonlón van a' nyelvekkel, mellye-
ket, mintha nem is nyelvek volnának, benszü-
letett fogalmakból, minden emlékezet, fára-
dalom és grammatica nélkül kell tanulni. A' ta-
nulás is csak a' szerint van. és rövid idő alatt
szelíd feledéssé változott. Hig vízbe, könnyű

fövénybe, mindent könnyű írni, és mint híg vizről 's könnyű fövényről szerencsésen el is fuvatik. A' léleknek nincsenek szegei, mellyekre a' mit tanult felakasztotta 's velek együtt magába tűzte, a' Grammatica szabályai a' szegek, pontos tanulás és ismétlés fáradalma az ő betűzésök és beöltésök; de azért állanak is olly szorosan, és még ha erőszakosan rántatnak is ki, magok után nyomokat hagyók. — Grammatikát kell az embernek tanulni, mert grammatica a' nyelv philosophiája, a' nyelv pedig minden emberi fogalmak hüvele és határköre; tehát minél tökéletesebb, kimiveltebb nyelven tanulunk Grammatikát, az az Logicát, 's az emberi értelem Philosophiáját, ánnál jobban megtanuljuk azt, 's mintául szolgál fejünkben a' rendnek, pontosságnak, 's fogalmak' világosságának minden egyéb tudományokban, nyelvekben 's művészetekben. Olly ember, ki élében még Grammatikát nem tanult, nem fog tellyes élében megtanulni, pontosan legalább nem biztosan, beszélni és írni; bizonytalanságban téveleg szanaszét, és nincsen vezérfonala a' nyelvek és szavak ropant tömkelegében. Crusius a' nagy philologus, magát a' Theologiát is Grammatica divinának nevezte, és Geszner azt alkalmazza reá, mit Luther a' Theologiáról mondott; bosszút áll megvetőin! Valóban bosszút áll azon is, ki vele tréfál, és így bosszúlják meg magokat minden tudományok azon, kinek kedve van őket igen könnyű játszó módon felfogni. A' természetben és tanulásban tövisek közt teremnek a' rózsák: csak ezekről szakaszthatni őket. Tanulással, szigorú tanulással, fáradalmas 's tellyes felfogással, gyakorlódnunk, erősödünk, 's kedvünk jön többet felfogni, nehezebbet tanulni: ellenben az ollyan ember, ki a' tudományok' captumához fel nem

emelkedik, hanem kinek mindig a' tudományokat kell ad captum elkészíteni, az az, mint mézet és kását a' beteg csecsemő szájához kenni; — soha egészséges, soha a' megfogásokban 's lelki tehetségekben erős nem lessz. Fő- 's kenyértudományában, foglalatosságában, kötelességei' telyesítésében, utóbb is olly tompán, pulyán és szűkkeblűen cselekedendő, a' mint első iskolatanulásában gyakorolhatott, mit felmarkolni játszva megnyerni nem lehet, az reá nézve nem létez: a' mag érintetlen marad, mihelyt csak egy két hagymahejj fedi.

Oh, mi különféle cselétek és cselftyűők jönnek korunkban öszve; az ifjút, a' tudományok' férfinas útjáról eltéríteni 's Calypso vagy Armida kertjébe sülyeszteni a' tudományok' tanulásában is. Korunkban visszatért Saturnus' aranyszázada, midőn minden magától terem, midőn, mint akkor az aratás, úgy az elmésség, vetés és ültetés nélkül hajt ki a' földből, 's igen kellemes 's bájos virágokkal tenyészik. Táj és méz patakonkint folynak, az az geniek és szép lelkek, mint tarka mák virágok veteménye, ott is sarjadzanak, hol talán nem kellene teremniek, mig virágzanak, a' szemnek igen vidám látványt szerezők, de ha aztán a' kopasz mákfej áll elő, zörög bent valami, és tartalma másoknak szelíd álmat hozó. Mit árt, ha a' gyermek nem tanul, ha a' szülők házi fenyítéke olly ritkán egyesül az iskolai neveléssel; hiszen a' gyermeknek jó feje van, 's annak idejében mindent önmagától megtanuland, sőt már sokat is tanult és olvasott, nevezetesen regényeket, szellőkönnyű és a' lélek édes ájultságában kirebegett énekeket; vagy talán készét maga is már illyeseket, és ha ehhez most még az új divat nyelvet is hozzá csatolja, ha tánczolni, dramatizálni 's épen még agálni is tanul,

— Egek

— Egek, mi hijjával van még ezen gyermek! — Ne értse bár egy szavát sem a' régi auctoroknak, ne tudja ki élt előbb, Dániel-e, vagy Keresztelő János, Ötödik Károly-e, vagy Nagy Sándor, — mint semmit sem tesz. Ó, mint amaz mondá, a' galantiora-kra adta magát, 's tovább is azokra adandja. Édesded versecskéék fognak tőle annak idejében, rózsza és harmatkint ömledezni, bizonnyal harmat és rózsakint el is száradandók, vagy férgeket és bogarakat költendőék, mellyek, közönségesen édes eledellekkel élnek! — Mind ez a' szép és könnyü tanulási rendszerhez tartozó.

Óh, mi máskép volt itt kevés századok előtt: d'Aubigne Theodor Agrippa, IV-dik Henrik Király' lovagja és lovászmestere, egy olly férfi, ki nem is épen a' tudományokra neveltetett, és sorsára nézve, nem irnia 'stanulnia, hanem vivnia 's lovagolnia kellett, — beszél magáról, igen nyíltan 's nem sajtó alá irt memoires-aiban, gyermekeinek: „Alig haladtam meg korom' negyedik évét, atyám oktatóúl Jean Cattin-t adta mellém, egy kedvetlen, komor embert, de ki engem a' Francia, Latin, Görög és Hebräus nyelvekre egyszerre 's olly jól tanított, hogy hatodik évemben e' négy nyelveket alkalmasan jól tudtam olvasni. Midőn hét és fél éves voltam, Plátó Critoját fordítottam, mert atyám megígérte, ezen fordítás' kiadását ifjú képemmel a' könyv előtt. Midőn tizenhárom éves voltam, gyámatyám Genfbe küldött. Akkor a' Rabbinoakat folyvást olvastam pontok nélkül, és pedig, valamint a' Görögöt 's Latint is, Francia fordításban olvastam fel, a' nélkül hogy előbb az eredetit olvastam volna; még is Genfben ismét a' Collegiumba adódtam, mert Pindarus' némelly dialectusait nem jól magyaráztam.“ Így beszél *Tud. Gyűjt. VIII. Köt. 1837.* 7

d' Aubigne, és hogy a' kora szorgalomnak 's a' philológiában való rendkívüli előmenetelnek példái akkor a' 16-dik és 17-dik században, semmi különösségek és csodák, nem voltak, mindenik tudja, ki ezen időnek történetét, nyelvekben nagy szorgalmát, 's ezek tanulásának, még az Academiákon is, nevezetességét, 's az oskoláknak 's oskolai studiumoknak akkori érdemét 's nagyrabecsültetését, és végre esméri munkáit, 's pedig részint kora munkáit olly tudósoknak, kik ha korunkban élhetének, alig leendőek egyebek, mint mik akkor voltak és lettek. Talán szinte elragadtatva a' kora renyhesség, bujaság, játék, rossz társaság, vagy divatstudium, divatgyönyörködés 's divatmethodusok által, azzá váltak volna, a' mik most olly jó fejek, mellyek korán virágoztak 's hamar elszáradtak, forrássokká lettek volna ók, mellyek tovább nem ömölhetnek, mert vizök pompás zuhatagokba elfogatik, levegőbe szökik, és saját medrébe szomorúan ömlik vissza.

Oh Ifjak! bár egy sem volna közületek ezek számában! Vajha korán megjelenne a' bölcsesség istenasszonya előttetek, göröngyös ösvényét, a' dicsőség felséges várával, az út végén tündöklővel, megmutató; hogy ti őt minden édesen ilatozó, könnyüöltözötű, de veszedelembe csábító kényűzés és boldogság előtt megszeretnétek. — Itt is az mondatik: menjetek be a' keskeny kapun! mert a' használhatáshoz, dicsőséghez, halhatatlansághoz vezető kapu szűk és az út keskeny, és kevesek is kik megtalálják. De a' bujaságé, renyhességé, divatstudiumoké és könnyű methodusoké széles és sokan vannak a' rajta utazók; de örvénybe vezető. Ki tavaszkor nem vet, őszön nem arathat; ki ifjúságában nem fárad és magát nem gyakorolja, — tudományokkal,

nyelvekkel, nehézségekkel, akadályokkal meg nem vív, 's mindenem nem diadalmaskodik, az érdem éveiben nem leend az megkoszorúzva, 's meg fog vettetni a' nyuglam éveiben. — Ifjak törekedjete! —

Herderből Perlaky S.

6.

Trentsini Fő-Ispányokról.

„Ego vero illos veneror, et tantis Nominibus semper assurgo.“ *Seneca Epist.* 61.

Trentsín Vármegyéről taláztatik ebben a' folyó irásban is, az 1823-dik esztendei I. Kötetében, a' 11—21. lapokon egy rövid értekezés; mellyhez tóldom a' Fő Ispányok' emlékét, a' mennyire egybeszedhettem, kik hiteles adatok után e' renden következtek:

1195. Michaël Comes de Trinchin. *Cod. Dipl. Tom. II. p.* 301.

1241. Bab filius Bab, Comes de Trinchin. *Cod. Dipl. Tom. VII. p.* 278.

1247. Vogamel Comes Trinchiniensis ac Niriensis. *Lehotzky Stematogr.*

1262—1266. Herandus Magister agazonum, et Comes Trinchiniensis. *Katona Hist. Crit. Reg. Hung. Tom. VI. p.* 518.

1272. Stephanus filius Dominici de genere Chak. Magister Tavernicorum, et Agazonum Reginae senioris, mox iunioris; et Comes Trinchiniensis. *Lehotzky et Auctor Cod. Diplom.*

1274. Csebk Comes Trinchiniensis: ez egy lézen az előbbenivel; mert a' tót *Csebk* aligha

nem *István*, ha csak *Csebk* helyett *Chák*-ot nem kell olvasnunk. — *Lehotzky*.

1275. Stephanus filius Matthiae Comes Trinchiniensis. *Lehotzky*.

1302. Matthaenus filius Petri de Chák, Comes Trinchiniensis; ez előtt „*Magister Matthaenus Comes Posoniensis, et Magister Agazonum Domini Regis*“ volt; azután Nádor lett, megerősítette a' Komáromiak szabadságait. *Cod. Dipl. Tom. VI. p. 402—403.* — Ezen Trenisini Főispánról és Vág-vize uráról neveztetett-el *Mátyus földének* az a' vidék, mellyet Vág mentében Dunába folyásáig birt vala Jelenkorig Posony Vármegyének az a' tája, melly Posony városától és Vlköztől kezdvén, a' Kárpát és Vág között Nyitra Vármegyéig, a' Posonyi, Nagy-Szombat- és Szeredi Járásokon kiterjed, szinte Mátyus földének neveztetik. Meghalt 1318-ban; mivel az Andegávi háznak veszekedő társa volt, az ok levelekben „*damnatae memoriae*“ az az: átkozott emlékezetben maradt.

1322—1330. Demetrius de genere Chák Magister Tavernicorum, Comes Trinchiniensis, et de Bács. *Katona Hist. Crit. Tom IX. p. 273.*

1347. Lippoldus Comes de Trenchin, et Castellanus de Arva. *Cod. Dipl. Tom. IX. Vol. I. p. 554—555.*

1383—1388. Simon filius Konyae, Bani, Comes Trinchiniensis, *Cod. Dipl. Tom. X. Vol. I. p. 134. et 412.*

1400. Styborius de Stibovits Vajvoda Transilv. et Comes Nitriensis, ac de Trenchin. *Lehotzky.* — 'Sigmund Király levelében Wagner Károlynál *Collectanea Genealog. Histor. Hung. Famil. Decad. I. p. „Styborius Vajvoda Transilvanus, Trinchinii, Bistriciae, et Nitriae Comes, 10-*

*tiusque terrae Povariae seu Vaganæ Dominus.*⁶
— 1423-dik tájban még élt.

1418—1434. Styborius iunior de Stibovits, Dominus et haeres de Bolondocz, Trinchinii, Bistriciaeque Comitatum Comes, nec non totius fluvii Vágh Dominus, Styborii I. ex coniuge Dobrochina, filius lineam Hungaricam clausit (anno 1434) cum non reliquisset, nisi filiam Catharinam, quae Paulo Bánfi de Alsó Lindva marito opulentissimam dotem attulisse legitur. Wagner Lib. cit. p. 127. Méltóságos Medgyesi Mednyányszky Bárá Nemzetség leány Ágon tőle származik.

1435—1447. Ladislaus de Neczpal Comes et Capitaneus Trinchiniensis. Ex Litteris Barbarae Reginae emanatis Pragae feria quinta prox. post fest. B. Ambrosii Episcopi et Conf. 1437. *Kapri-nai MS. B in 4. Tom. 5. p. 67.*

1459. Joannes Lábatlan Comes Sicularum, et de Trenchin *Lehotzky.*

1488 Frank et Simon filii Kónya Bani de Széchen Comites de Trenchin, et de Zolyom, item Joannes Corvinus Dux. *Lehotzky.*

1490. Stephanus de Zápolya Comes Scepusiensis, et de Trenchin. *Lehotzky.* Martius 29-kén 1492-dikben Budán Nádornak választatott, meghalt 1499-ben. Olvasd Wagnert Analecta Scepus. P. IV. p. 24—25. — Hanss Thurnschwamb Engel Keresztelnéi Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer I. Th. Halle 1797. in 4. p. 193—194. Istvánról ezeket írja: „Graf Stephan, des Janus Weida Vater, so König in Ungarn worden, alle Schlösser, so Khunig Matias eingezogen und dem Stephano zu treuen Hängden gelassen hat, auf die lezt für sich selbst behalten, nicht ohne Verdächtniss (an Schrifften ausgegangen) dass der Stephan selbst zu Wien

den K. Matiass sollt haben umgebracht, von wegen viel bey ihm zu finden, auch dass er sich der Schlösser halben hat für den Matiassen besorgt, doch hat gemeldter Stephan all des Königs Matiassen Silbergeschür, Goldene Teppich und anderes zuwege gebracht; wie man bei seinem Sohn den Janus, so nach dem Ludwig eingedrungenener König gewest, öffentlich gesehen hat mit dem Raben. Der Istvan ist hernach gross Graff worden, hat eine von Theschen zu einem Weib gehabt, hab ich auch gekandt 's'a' t. Ezekere olvasd meg, a' miket Wagner Károly írt megnevezett könyvében a' 21-dik lapon „certe supellectilem haud exiguam armis Corvinianis insignem, non furto, rapinave, sed indulgentia, liberalitateque Corvini filii ad Stephanum pervenisse comperio.“ úgymond.

1499. Joannes de Zápolya Comes de Scopus, Zemplin, et de Trenchin. *Lehotzky*. — Wagner idézett könyvében a' 34-dik lapon „Joannes quamquam adhuc adolescens, pluribus Comitatus Supremus Comes datus est. Patet id ex litteris Wladislai Regis, quas ad Zemplinienses perscripsit.“ Trentsini Fő-Ispánságát Királlyá választásáig, melly 1526-dikra esik, meg nem tartotta; mert *Lehotzky* szerént .

1519-ben Zápolya György öttse volt Trentsini Fő-Ispány; a' ki Mohátsnál 1526-dikban esett el. János bátyja Wagner Károlynál sokszor említett könyvében a' 41-dik lapon illyen értelemben írt felőle az Imperiumi fejedelmekhez: „Nos fratrem nostrum, qui ad latus Regis occubuit, cum tribus circiter Militum millibus, et alio apparatu bellico, ex proprio patrimonio ad illam expeditionem misimus.“ „Caeterum quoad vixit, coelebs egisse videtur, quod neque conjugis, neque prolium ulla uspiam memoria occurrit.“ Wa-

gner ugyan ott. Ki volt ez után Trentsini Fő-Ispány? nyomára nem akadhattam, mert Trentsint változó szerentsével hol Zápolya, hol pedig Ferdinánd bírta. 1527-dikben Katzianer vette meg (Istvánffy Lib. IX) de 1529-dikben ismét Zápolya részére jutott; mind az által még azon az esztendőn Katzianer kezére került: „Eodem fere tempore — Joannes Kotzianer — Trenchinium ab hostibus occupatum, recuperavit.“ Ursinus Velius de Bello Pannonico Lib. VII. p. 138. 's úgy látszik, hogy az 1538-dik esztendei szerződésnek XI-dik tziykkelye szerént: „Pars illa patrimonii (Zápolyiani) quae nunc est sub potestate et ditioe Serenissimi Regis Romanorum, sit in manibus Caesareae Maiestatis, nomine sequestri, tanquam apud manus communes, usque ad tempora successionis praedictae.“ Bethlen Hist. P. I. Lib. II. pag. 247—248. Ferdinánd' birtokában maradt.

1549. Joannes Ostrosyth, Aulicus Regius, Provisor et Administrator proventuum Arcis Trenchiniensis. Martius elsőjén lett Fő-Ispánnya. *Kaprinai MS. B. in 4. Tom. 28. p. 166.*

1554. Paulus de Barachka. April. 9-dikén neveztetett ki Fő-Ispánnak. *Kaprinai ugyanott p. 267.*

1564. Spectabilis ac Magnificus Georgius Zrini, filius Sp et Magnifici Nicolai Comitis perpetui de Zrinio, Tavernicorum Regalium Magistri, ac Partium Regni Hungariae Cis-Danubianarum, Arcisque Zygeth Supremi Capitanei. November 10-dikén történt ki-nevezése. *Kaprinai tsak ugyanott.*

1576 Baro Ladislaus Popel a Lobkövitz. *Lehotsky.*

1580—1586. Emericus Forgách de Ghymes Comes Trenchiniensis. *Motsáry Nógrád Várme-*

gyének leírása negyedik kötetében, a' 177—187. lapokon.—Az új Kalendáriomnak behozása ellen törekedett, 's annak bevételét birtokaiban megtiltotta, a' mint kezemnél lévő leveleinck másából kitetszik.

1586. Stephanus de Illésháza, Comes de Trenchinio, et Liptov, Magister Curiae Regiae. *Lehotsky.* 1608-dikban tévék Nádorrrá. *Istvánffy Miklóst* azon esztendei Gyűlés alatt üté meg a' guta Posonyban; mert Illésházi István számkivetésbe akará azon gyűlésben küldeni, hogy ő ellene, a' mint mondotta, az ország' törvénye ellen hamis ítélő levelet adott volt ki a' Tsászárnak; melly veszedelemtől ez a' betegség mentette-meg. — *Somogyi Istvánt* a' Királyi Ügyek' Igazgatóját föl-akasztatta: mivel hivatala szerint az Udvarnál föladta. (1823-dik eszt. Tudományos Gyűjt. I. Köt. p. 18). Nem lévén fia, öttse gyermekét *Gáspárt* fogadta örökbe. Igen nagy temérdek kintset hagyott maga után; meghalt Bétsben Május ötödikén 1609-ikben 63 esztendőös korában.

1609. Caspar de Illésháza „Anno 1618. die 1. Julii creatus Eques Auratus.“ Kovachich solenn. Inaugural. p. 83. — Edidit ad usum carissimorum suorum pignorum Gabrielis et Georgii eleganter et docte: 1. *Joachimi Benst Manuale pium, et beatum e vita exitum indicans* in Hungaricum sua industria translatum idioma Debreczini 1639. in 8-vo. In hoc opere specimina in Hungarica Poësi eximia occurrunt. 2-do Aliud opus edidit hac inscriptione: „*viridarium varii generis flosculorum in usum inventutis honestae, senectutis venerandae plantatum ab Illustrissimo et Magnifico D.D. Casparo Illésházi de Illésháza perpetuo a Trenchin, ejusdem Comitatus Trenchiniensis et Liptoviensis perpetuo, nec non*

Arvensis supremo Comite, S. C. R. Q. Majestatis Consiliario. Equite aurato. Lege, observa, nec contemnas. A. C. 1643. in 4-to. — Mortuus est 1648. tertia Idus Aprilis. Vir fuit magnarum opum, quas a patruo adoptatus haereditate nactus est, ducta vero in Matrimonium Helena Comitis Georgii Turzonis Regni Hungariae Palatini filia, magis adhuc auxit.“ Horányi memoria Hungarorum scriptis editis notorum P. II. p. 216—221. Pázmány Péter illy czímű munkáját: „An unum aliquod ex omnibus Lutheranis Dogmatibus Romanae Ecclesiae adversantibus scriptura Sacra contineat. Posen. 1631. in 4-to“ néki ajánlotta „Illustri ac Magnifico Domino Caspári Illésházi, Comitatum Trinchin, Liptovien. et Arven. Supremo ac Perpetuo Comiti,“ mellyre Hodik János Trenchinio Hungarus „Statera nevű könyvében Bartphae 1632. in 4-to megfelelt, és szinte néki írta: Illustri ac Magnifico Comiti, ac Domino Domino Caspári Illésházi de Illésháza, Comitatum Trenchin. Arven. ac Liptovien. Supremo ac Perpetuo Comiti, Equiti Aurato.“ Olvasd Kazi Históriaját Lib. VI. p. 120.

1648. Comes Gabriel Illésházy de Eadem, Comitatum Trenchin. et de Liptov. Supremus ac Perpetuus Comes. — Petó Gergely rövid Magyar Kronikonában Kassán 1633. in 4-to p. 25. 1665-dik esztendőre említi, hogy „Gróf Illésházi Gábor Római Hitre térvén, Pápistává lett,“ — Kazi e’ történetet Lib. VII. p. 161. — 1650-dik esztendőre vészi; de Petó, Timon után írt.

1659. Comes Georgius Illésházy filius Casparis, Dapiferorum Regalium Magister Comes de Trenchin, et Liptov. *Lehotzky*. Nevezetes, a’ mit Kazi Ferentz Lib. XII. p. 343 felőle ír. 1681-dikben első Leopold Császárnak és Királynak kedvéből kiesvén, azt csak az Ország’ Rendeinek ké-

résére nyerhette vissza „Illésházius reconciliata Caesaris gratia, in libertatem, honores, veterem dignitatem restitutus.“ Kazi Lib. XII. p. 259.

1688. Comes Nicolaus Illésházy filius Georgii Comes de Trenchin et Liptov. *Lehotzky*. 1706-dikban Cancellarius lett; meghalt September 10-dikén 1723-dikban életének 70-dik esztendejében.

1723. Comes Josephus Illésházy de Eadem, Haereditarius in Trenchin, Judex Curiae Regiae, II. Comitatum Trenchiniensis et Liptoviensis Supremus ac Perpetuus Comes S. C. et R. A. M. Camerarius, et Actualis Intimus, ac ad Excelsum Consilium R. L. H. Consiliarius, prout et ad Excelsam Tabulam Septemviralem Assess, et Co-Judex.

1765. Comes Joannes Bapt. Illésházy de Eadem Haereditarius in Trenchin, Comitatum Trenchiniensis, et Liptoviensis Supremus ac Perpetuus Comes, et S. C. et R. A. M. Camerarius, et Excelsi Consilii R. et L. H. Consiliarius, nec non ad Excelsam Tabulam Septemviralem Assessor et Co-Judex, et Actualis Intimus Status Consiliarius.

1800. Comes Stephanus Illésházy de Eadem, Haereditarius in Trenchin, Aurei Velleris Eques. S. C. et R. A. M. Camerarius, et Actualis Intimus Status Consiliarius, per I. Regnum Hungariae Dapiferorum Regalium Magister. II. Comitatum Liptoviensis et Trenchiniensis Perpetuus ac Supremus Comes.

1836. Aloysius L. B. Mednyánszky de Megyes, S. C. et R. A. M. Camerarius, ad Excelsam Cancellariam R. H. A. Consiliarius Aulicus, et Referendarius, nec non I. Comitatus Trenchiniensis Officii Supremi Comitatus Administrator. Midón ezeket írjuk, N. M. Magyar Kir. Ud. Kintstárnak második Elölülőjévé, és Ő Cs. Kir.

A. Felsege valóságos Belső Titkos Tanácsosává lett. „*Da spatium vitae, multos da Jupiter annos.*“ Juvenal. Satyr. X.

Podhradczy József.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

Beszéd, mellyel Fenséges Nádor és Örökös Fő-Ispán Ő Császári Királyi Fő-Herczogségét, Tekintetes Nemes Pest Vármegyének 1836-diki november 3-dikán tartatott Tisztújítása' befejezésekor a' Tekintetes Karok' és Rendek' nevében idvezlette Ocskai Ocskay Antal Bácszi Püspök és M. K. Helytartósági Tanácsos. (Közre botsáttatott *Ő Cs. Kir. Fő Hertzogsége* szerentsés felgyógyulásának öröm ünnepére.)

Az ember becsének, érdemeinek meghatározásában nintsen biztosabb mérték, mint azon benyomás, mellyet betegsége vagy halála ember társai közt okoz. — A' közönséges ember, ha nagyobb léptsőre emelte is a' vak sors, — rokonsága, vagy egy *nagyobb urnak* gondatlanul vétkes szeszélye, — betegsége, halála által legfeljebb is egy kis tettetett sajnálkozást tüntet, de azontul tág mezőt nyit a' serény vigasztalásnak.

Midőn a' gonosz *nagy*, a' *zsarnok*, a' *befolyásteli undok férjfiú*, ki előtt hizelkedve görbedni kénytelen volt a' világ, — beteg ágyán sinlődik; szabadabban kezd pihegni a' teremtető kezéből tisztább létre jött ember 's nem rejtheti

lelki testi szabadulásának édes belső örömét; 's midőn az emberiség illy undok szörnyetege lelketlen állatként kiadja vég páráját, öröm láng borítja minden igaz lelkűnek gyászba borúlt képét; mert *Isten*' keze mutatkozik mindenkor a' gonosz *nagynak* vesztén 's az emberi nem illy átkának enyészte, tiszta nyereség az emberiség szent ügyében.

Ellenben midőn a' nemes szívű, tiszta lelkű 's híre neve szerentséltetésével is tsak a' közjót, az emberiség haladását, az ország' boldogságát lehellő *férjfiút* akár testi akár lelki veszély fenyegeti; mély aggodásba merül minden szív, tsüggedve lehel minden mely, 's kiki elfelejtkezvén saját bajáról, képzelt vagy való szíve sérelméről, eget, földet kér a' közönségesen tiszteltnek, az imádottnak szerentsés kiszabadulásáért. —

Igy tapasztaltuk, ha kitsinyben szabad nagy példákat idézni, midőn Hazánk' *vélangyala* JÓSEF, CSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐHERTZEG 's NÁDOR a' legközelebb mult Országgyűlésen az emberiség' javára 's haza boldogságára éjjel nappal törekedvén, remek lelkének tsüggedetlen lángjai által testi erejét meggyengítve e' mult télen súlyos nyavalyába esett. — Elrémült az egész Ország a' rettentő nagy veszély következesin 's mi a' haza' *kegyes attyát, az emberiség' gyengéd jöltévőjét, azon egy uralkodásra 's Nemzetek' boldogítására teremtett férjfiút* tőlünk elragadtottak láttuk BENNE a' kinek biztos kezeibe letenni látszott a' *Mindenható országok 's fejedelmek'* sorsát. Még a' legkeményebb, legáltalodottabb szív is felejtvén önn haját, saját szerentséltenségét, magáénak tekinté illy betses *főnek* veszedelmét, 's elalélva várta e' veszély' tellyes eset szerentsés kifejtődését.

Annál nagyobb öröme, ragadtatott az egész Haza, midőn az emberi nem e' gyönyörűségének jobbulását értette, 's annál forróbb hálákat küld az egek Urához, midőn ŐT az *egyetlent*, a' *helyrehozhatlant* kívánt jó egészségben e' f. hó' 22-dikén ismét kedvesei ölébe vezérlette.

Mi erőtlenebbeknek tartván magunkat, mintsem e' nagy *Férjfiuhoz* méltó szavakat találnánk, illőbbnek látjuk olvasóink emlékezetébe juttatni azon remek beszédet, mellyet *Ocskay Antal Bácszi Püspök 's M. Helytartósági Tanácsos* a' mult 1836-dik esztendei November 3-dikán tartott Pest Vármegyei Tisztujitáskor mondott 's mellyben *Ó cs. kir. Fő-Herczogságát* földi lakunk mindent éltető csillagához, a' naphoz igen elméssen hasonlítja, 's mellynek foglalatja következő:

„Fenséges Császári Királyi Fő-Herczeg, Nádor és Fő-Ispán Úr Kegyelmes Urunk!

Ama' minden lények' éltetőjének — a' tündöklő Napnak — legfőbb tulajdona az, hogy magának soha semmi nyugtot sem engedve, szünet nélküli 's örökké való munkásságban él, és midőn már láthatárukról lenyugodni látszott, még akkor is a' föld' tulsó része' lakosaira árasztja fényes világát.

Ennek képében jelenik-meg Császári Királyi Fő-Herczogságod is előttünk, midőn Fenséges Személyében Hazánknak minden legfőbb hivatalait egyesítve látjuk, és ezen legfőbb Hiyatalok közül Fenséged mindegyikét még is olly bámulandó ügyességgel kormányozza, mintha közülök csak egyet viselne, és olly mindenkori pontossággal, mintha csak egyre szentelné minden pillantatit.

Mint a' Nap egyszerre minden irányban eregeti körösleg fénysugárait: szintannyi fénysugarakként látjuk mi Fenséged' fáradhatatlan munkásságának kihatásait is édes Hazánkra ágazni.

Nem czélom azonban e' fénysugárokat egy közép pontra egyesíteni; nem hirdetem, ámbár tapasztalt tanúja vagyok, melly enyészhetetlen dicsőséggel, és vezércsillag gyanánt tündöklék Cs. K. Fő-Herczogséged azon kir. Helytartó Tanácsnak láthatárán, melly a' közigazgatásnak különféle ágaira kiterjedvén, a' királyi Hatalom' sérthetetlen díszét, és minden rangu és sorsu polgártársainknak javát 's boldogságát eszközzi.

Nem fejtegetem ama' szövevényes ügyeket, mellyeket a' magyar Araeopagusnál, a' nemzeti Fő Törvényszéknél, fenséges láng-esze és mély törvénytudománya megoldott.

Nem nyomozom, mennyi aranygyümölcsöket érlelt Hunnia' javára ama' Sóloni bölcsesség, mellyel Cs. K. Fő Herczogséged kilencz Országgyűlésen Hazánk' Nagyainak és Rendeinek törvényhozó tanácskozásait vezérlette; hirdetni fogja ezt a' késő ivadéknak is ama' halhatatlan Törvénykönyvünk, melly védpaizsa ősi szabadságunknak, és mellynek hódolni meg nem szűn a' Magyar, míg Hunnia áll.

Elhallgatom, hogy midőn valamelly véleményi hasonlóság adta magát a' Fejedelem és Nemzet közt elő, Cs. K. Fő-Herczogséged fenséges közbenjárását a' Király és Haza iránt egyenlő hűséggel, és századokra kiható foganattal teljesítette, és mint Nemzetünknek Béke-Angyala ezt annak egyesítő pontjával — a' királyi-Székkal — egy testbe összeforrasztotta.

Nem háborítom-meg e' szent hajlék' csendét csörgő ellenségi fegyverek' említésével, azért elmellőzöm, hogy valahányszor a' hon veszélyben

forgott, Cs. K. Fő-Herczogséged Főkapitányi tisztének is lelkesülten megfelelt.

Nem számlálom én elő mind azon jótéteményeket, mellyekkel Cs. K. Fő-Herczogséged honi nyelvünket és nemzeti kifejlődésünket élesztette; ama díszes hivatalos polcz, mellyre Árpád' nyelve emeltetett, Cs. K. Fő-Herczogséged' fenséges közbenjárásának gyümölcse, és 'ama' nemzeti tudós Egyesület, melly nyelvünk' tökéletesítésében, és ez által nemzeti miveltségünk' gyarapításában fáradozik, fenséges magas pártfogása által gyámolítatik.

Nem idézem én elő ama' jótékony Intézeteiket, ama' közhasznu Gyűjteményeket, mellyeknek Cs. K. Fő Herczogséged fenséges Alkotójok és Gyámolok, 's mellyeknek sorában hajnali csillog gyanánt fénylik ama' nemzeti Régiségek' és emlékek' tárháza, melly Fenséged' fő-ápolása által már akkor jött létre, midőn más nemzetek illynemű intézetek nélkül még szűkölködtek.

Nem futom át azon nagy terjedelmű pályát, mellyen a' köz jólétnek igazi alapja — a' honi ipar és nemzeti szorgalom — Fenséged' pártfogása alatt sebes lépésekkel előre haladott.

Nem varázslom elő Hazánknak ama' téreit, mellyeket Fenséged álló mocsárokból virágos kertekké változtatott.

Elmellőzöm, hogy mind azon Nagy, Szép és Dicsó, mi nemzetünknek nagyszerű terveiben a' Haza' javára és dicsére érlelődik, Fenséged' boldogításunkra szentelt gondjainak leendő gyümölcse.

Mind ezen fényes érdemeknek és dicsó tetteknek, mellyekkel Fenséged' minden szempillantati ékesítve folynak, tengerére nem ereszkedem. Nem egy szűk határok közé szorított szónoklatnak lehetnek ezek tárgyai, hanem roppant

művei leendenek ezek honi Történetiróinknak, és még legkésőbb unokáink is tisztelet' háláját fogják ezekért Hunnia minden vidékein zengeni.

De valamint a' Nap, ha bár tündöklő sugárait minden őt környékező Égi-testekre egyaránt lövelli, még is áldott éltető melegét a' hozzá legközelebb eső csillagokkal leginkább érezteti: úgy Cs. K. Fő-Herczagséged is, ámbár Nádori Fő-Méltóságánál fogva egész Hazánknek él, és fényes jótéteményeit — mint a' tiszta Ég gyöngy-harmatit egész Hunniára hinti, még is, mint e' Megyének örökös Fő-Ispánja boldogságunkra szentelt gondjait e' Nemes Megyére — mint valamelly tűz-pontra — kitünőleg egyesíti.

Cs. K. Fő-Herczagséged e' Nemes Megyének Főispáni hivatalával kezdette-meg legelőszer nagy világi pályáját, midőn legvirítóbb ifjusága' zsen-géjében — élte' tavaszában — magát Árpád' népének szentelve, ezen Felséges Nagy-atyja által is dicsőített Főispányi-Széket innepi dísszel elfoglalta.

Ezen időponttól számítja e' Nemes Megye jobblétének és virágzásának arany-korát. Mert ha van a' Jóltévő és a' jótéteményt elfogadó között bizonyos gyengéd viszony, bizonyos kimagyarázhatatlan vonzódás, mellynél fogva a' Jóltévő mindent a' maga kedveltjére kíván tetézni: bizonyára e' gyengéd viszony, e' kimagyarázhatatlan vonzódás vezérlé Cs. K. Fő-Herczagségedet mind azon boldogító intézeteire, mellyekkel majd félszázad lefolyta alatt e' Nemes Megyének javát megalapította, és boldogságának hajóját, a' dülő fergetegek és szélvészkek közepette is, mély bölcsességgel a' szerencse' révpártjára és kikötőjébe vezette.

Ama' hiteles Jegyzőkönyvek, mellyek félszázados tetteket adnak-át Útódainknak; ama'

virágzó kies községek, mellyeket Pilis' órmai, és már európai fontosságra emelt és Dunánk' habjai majd kétszáz mérföldnyi téren környékeznek; ama' közjó iránti vonszódás, mellyel e' Nemes Megyének Rendei és Tisztviselői vetélkednek; ama' buzgóság, mellyel itt a' Törvények' szentsége sérthetetlenül fentartatik, a' köz csend és bátorság biztosítatik, az adózó nép pártoltatik, az igazság kiszolgáltatik — mind ezek annak igaz voltát bizonyítják, hogy Cs. K. Fő-Herczogséged — mint Órzó véd-angyala ezen fenséges Személyéhez többszeres kapcsolattal egyesített megyének — ennek boldogságát, mint valamelly sérthetetlen frigy-szekrényt oltalmazza, gyarapítja.

Uj tanubizonyysága ennek ezen díszes öröminnepünk is. — Nyolczadszor derült-fel e' Nemes Megye' Egén azon örvendetes nap, mellyen Cs. K. Fő-Herczogséged' legbölcsebb vezérlete alatt e' Nemes Megyének Egyesülete, ősi alkotmányunk' előfájáról a' Tisztválasztásbeli szabadságnak édes gyümölcseit szedhette.

Ha a' Tisztújítást a' tenger' dagadása 's apadásához szabad hasonlítani: ugy Cs. K. Fő-Herczogséged egy olly magas kőszál, melly nyolczadszor látja már maga körül e' Megye tisztviselői karának elemeit megújulni, midőn ön maga rendíthetetlenül maradott; és midőn más Tisztviselőknék, kik a' közjó 's tiszti előmozdításában ellankadtak, vállait több ízben már a' hivatal terhétől felszabadítá, csak tulajdon Fő Méltóságának súlyját már majd félszázad óta fíradhatatlan, és tikkadást nem ismerő munkássággal, viseli. — Illy módon Cs. K. Fő-Herczogséged nem csak legelső, legfőbb, hanem legrégebb Tisztviselője is ez ebben méltán büszkélkedő Megyének.

Ezen magas állásánál fogva minden kisebb érdekeken felül emelkedve, egyedül e' Nemes Megyének fő-czélul kitűzött díszére és boldogságára figyelve, valamint az egész Megye' Egyesületének, úgy annak minden részeinek szükségait, kívánatit és viszonyait legjobban ismerve, egyedül az elme és szívbéli tulajdonokat és valódi érdemet méltatva — méltóztatott Cs. K. Fő-Herczagséged nem csak e' Nemes Megyének ama nagy számú tagjai közül — mellyekkel az bővelkedik — ügyes, feddhetetlen, buzgó és jeles tulajdonokkal és érdemekkel díszes Férfiakat kijelelni, és e' Nemes Közönségnek szabad választására bocsátani, hanem ezen választást is olly bölcsességgel kormányozni, hogy fenséges vezérlete alatt, a' Tisztújítás fenséges Fő-Méltóságához, e' Nemes Megyéhez, a' Szabadság' legszébbikének szentségéhez és fontosságához illő díszel és renddel hajtattott-végre — a' Főispáni Jussok a' Karoknak és Rendeknek Igazaival összeülelkezvén — nem a' Feleknek hatalmaskodó kénye és szenvedélye, — nem a' törvényes korlátokat tapodó szabadosság, hanem a' valódi érdemnek és megkülönböztetett hű tisztizolgálatnak méltatása, a' hivatal' fontossága, mindenemű jussoknak sérthetlensége, ön-meggyőződés, a' lelkiismeretnek tiszta szózatja, szeplőtelen bizodalom diadalmaskodván.

Ezen példa gyanánt tündöklő alapokon alkottatott, és a' közjé' eszközlésére törvényes hatalommal díszesítettett olly Tisztikar, melly e' Nemes Megyének ezen veszélyterhes időkben tündöklő szemefénye, és gyarapodó boldogságának hű's biztos záloga leend. Mert félszázados tapasztalású Vezérének dicsó nyomdokit és legbölcsőbb utasításait híven követve, 's a' közbizodalomnak, melly által megtiszteltetett, díszét és fontosságát

téljes mértékben érezve, szent kötelességének tekinti e' Nemes Megyének fényét és boldogságát fentartani, — a' valódi józan, törvényes és nem tündéri Szabadságnak és polgári alkotmányunknak szeretetét, koronás Fejedelmünk iránt tántoríthatatlan hűséggel, és köteles függéssel egyesíteni; az igazságot minden tekintet és személy választás nélkül kiszolgáltatni, — a' törvényeket és felsőbbégi rendelkezéseket tiszti készséggel és pontossággal végrehajtani, — az adózó nép' terheit könnyíteni; a' jó rendet és közbatorságot biztosítani, 's ezek által az érdemtéljes pályán folyvást előrehaladni.

Öröm és hála-érzésektől ömledező szívvel hódolnak ennekokáért ezennel általam Cs. K. Fő-Herczagségednek e' Nemes Megyének Rendei, és háláadó szívök záloga gyanánt megújítják ama' szent Frigyét, mellyel Cs. K. Fő-Herczagségeddel, mint örökös Fő-Ispánjokkal egyesítettek. E' megújított frigyszövetségünk' szentsége, ez öröminnepünknek háláadó fényes emléke eloszlat, úz minden borongó; és az egyetértés' áldott lelkét megzavarható fellegetek.

E' boldogító megújított frigyszövetségünk' innepében részt vészték Ti is, felettünk lebegő és Eldódeinknek szent árnyékai! mert öntapasztalástokból tudjátok, mint dült bús omladékokká Hazánk mind annyiszor, valahányszor annak kebelében az egyenetlenség lábra kapott; — mert egyesség és összehangzó lélek nélkül soha sem állhat meg a' közboldogság.

Egy szív tehát, egy lélek, egy érzemény uralkodjék közöttünk, és még egy csepp vér fog szívünkben buzogni, Fenséges Örökös Fő-Ispánunk, Cs. K. Fő-Herczagséged iránt háláadó tiszteletünk és hódolatunk határt nem fog ismer-
ni, — melly úgy elfogja keblünket, hogy azt

csak ama' buzgó óhajtással fejezhetjük-ki: „Császári Királyi Fő-Herczogségedet koronás Fejedelmünk' királyi székeének Fő-Istápját, a' dicsően uralkodó Habsburgi Háznak — melly a' népek' javára fejedelmi székeké emelkedett — egyik legdicsőbb Tagját, Nemzetünknek és ősi alkotmányunknak védangyalát — Hunniánk' szeretve imádott Nádorát — e' Nemes Megyének félszázados Fő-Ispánját — ez öröminnepünknek fő díszét és Alkotóját, az Égnek és Földnek Mindenható Ura éltesse, és dicsó életét az emberi kor' utolsó határáig terjessze, hogy a' Virágok' hazájában született Fő-Igazgatójának boldog kormánya alatt a' Háza, és annak szíve 's középontja — e' Nemes Megye örök időkre virágozzék !!!“

A' gyenge tollnál egyéb nem lévén hatalmunkban, ezzel tesszük le az Ország, az emberiség örök hálájára méltó Férjfiúnak igaz mély hódolatunkat szerentsés felgyógyulásának öröm ünnepére; a' legtisztább szívvvel, legérettebb meggyőződéssel óhajtván, hogy biztos szép reményű Magzatai is számos évekig boldogítsák boldogságra *olly igen érdemes Hazánkat!*

Thaisz Endre.

B. Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Athens — its Rise and Fall; with views of the Literature, Philosophy, and Social Life of the athenian People, By Edward Lytton *Bulwer*, Esq. A. P. A. M. Két kötet 8ad rétbén. London, 1837.

Bulver' románjait még nem olvashatjuk magyar fordításban, 's attól tarthatni, hogy e' je-

len, Athéne' emelkedését és hanyatlását tárgyazó munkájának fordításáról sem fognak gondoskodni íróink, vagy könyvvarusaink. Pedig nyereség volna literaturánkra nézve, nyereség főleg széptüüzű ifjainkra nézve.

Athéne, mellynek népessége csak fél millio főből állott, Europa' fátumát és egyetemi műveltségét kebelében viselte századokig. A' görögország és Persia közötti harcz, vitája volt az értelenségnek a' barbarismussal, a' szabadságnak a' szolgasággal. Athenére bizatott azon elveknek védelmeztetése, miknek köszönhetni, hogy Europa nem süllyedett el az ásiái elfajultságba. 'S mi szép, mi nemes részt vón ama' nagy túsában; apathia között egy oldalról, ellenségek között a' másíkról. Theba áruló á lett, Phocis ellenséggé, Spárta vonakodóvá, 's Athene egyedül állott, 's képes volt egyedül állhatni. Elhatározásaiban szilárd, feltételeiben bölcs, rendíthetetlen a' kivitelben, — így történt, hogy semmivé tette a' persa' myriádokat a' marathoni nagy napon. — De neve nem csak ez által szállott dicsőséggel az utódokra. Athenében fejleszté ki minden energiáját először az emberi elme. Körülöttünk látjuk literaturájok' örök emlékeit; előttünk vannak utánözhatatlan művészetök' töredékei, tisztelettel figyelmezünk még ma is bölcseikre, elragadtatással költőikre.

De illy kornak festésére fénycs színezet kívantatik, 's ezt nem e' recenzióban, hanem magában Bulwerben fogják találhatni olvasóink. Találni fogják azon sympathiának nyomait, mellyel az intelligencia' sorsában részt veszen a' jobb kebel. Ismeretei (a' philologiaiak) inkább terjedemesek mint mélyek; de ennek köszönhetni, hogy egész abroszban látjuk előttünk a' hősök', az istenfiak' hazáját.

H— y.

Különfélék.

M. Tudós társaság.

A magyar tud. társaság f. sept. 10kén tartotta Ns Pest vármegye' nagyobb teremében hatodik közülését. Gróf Teleki József ur, elnök ó excja, délelőtti 10 $\frac{1}{2}$ órakor, köztetszést nyert beszéddel megnyitván az ülést, a' titoknok előadá a' társaságnak 1836. nov. 21-dikétől fogva e' folyó 1837-beli sept. 9-dik folytatott munkálódásait. Ezután Balásházy János rendes tag a' vizek' szabályozásáról földmívelési tekintetben, értekezést; Perger János rendes tag Georch Illés tisztt. tag felett emlékbeszédet; P. Gego Elek lev. tag a' moldvai magyar telepekről; Czuczor Gergely rendes tag Zrednai Vitéz János' életrajzából töredékeket olvastak fel, mindnyájan a' hallgatóknak éljenei által tisztelve meg. A' továbbá felolvasott jelentések szerint az 1836-diki 200 darab arany jutalmat nyerték Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. Dicsérettel említettek: Czuczor' versei; Fényes Elek' statistikája; Gaal' Szirmay Ilonája; Gyóry' mathesise; Jósika Miklós báró' regényei; Kerekes' nyelvtudományi értekezései; Szlemenics' fenyítő törvénye. A' történetirási osztálynak 1834-ben másodszor kitett jutalomkérdésére bejött négy felelet közül Hetényi János ekeli református prédikátoré nyerte el a' 100 arany jutalmat. E' tudós hazánkfia már tavaly is 100 arannyal jutalmaztatott philosophiai értekezéséért. Az 1835-ben kitett történetirási kérdésre bejött 8 felelet közül Kossovics Károly Nyitra vármegyei aljegyzőé találtatott legjobbnak s nyere a' 100 arany jutalmat. Az 1837-diki drámai juta-

Iomra beküldött 13 szomorújáték közül egy sem találtatott száz aranyra méltónak; az „Atyátlan” czímű, — Tóth Lőrincztől, — tisztelet díj mellett fog kinyomtatni. A’ most lefolyt 6-dik nagy gyűlés által kitett nyelvtudományi és philosophiai jutalomkérdések alább olvashatók. Végre elnök ó excja, sokszoros éljenekkel tiszteltetve; rövid, velős beszéddel az ülést berekeszté. — *A’ magyar tudós társaság által kitett jutalomkérdések 1837-ben*; — Nyelvtudományi: Mellyek a’ két hazában és hajdani magyar tartományokban részint fenlevő, részint régi emlékekben találtató, azon magyar hangzatú helyirási (topographiai) és család nevek, mellyeknek eredeti jelentését bizonyossággal, vagy legalább hihetőséggel meghatározhatni? Jutalma 100 darab arany. — Philosophiai: Nyomoztassék ki a’ pantheismus’ természete, eredete, szülő okaival’s elágazásaival együtt; ’s adassék elő, millyen befolyása volt a’ régi, közép és újabb kori philosophiai rendszerekre? Jutalma 100 darab arany. — Mindenik osztálybeli pályairások’ beküldésének változhatatlan határnapja, mellyen túl semmi felelet el nem fogadható: martius’ 24. 1839, midőn azt, írója’ nevét rejtő pecsétos levélre hivatkozó jeligével, a’ titoknok veszi által. A’ beküldött másolat, melly ki nem adatás esetében is az academia’ levéltárában marad, a’ nélkül, hogy a’ szerző a’ munka’ sajtósági jogát elvesztené, idegen kézzel és tisztán írva, lapozva, kötve küldessék. Ha a’ jeligés levél’ felbontása után kitetszenék, hogy a’ munka saját keze’ írása a’ szerzőnek, ez a’ jutalomtól elesik. A’ 100 arany jutalmon kívül, másod, sőt harmad karbelinek találandó felelet is kiadathatik, ivenként szabandó tiszteletdíj mellett. Pesten, a’ 6dik közösülésből, september’ 10. 1837. Dr. Schedel Ferencz, titoknok, —

A' m. n. tud. academiái főpénztár' állapotja 1836. végén. I. Bevétel. 1835-diki pénztári maradvány dec. fogytán 6,960 for. $56\frac{7}{10}$ kr.; lefizetett alapítványok 's adományokból 5140 for.; alapítványi kamatokból 's évenkénti holtig ajánlatokból 15,388 for.; hitelezvényi kamatokból 2757 for. 45 kr.; az összes bevétel: 30,246 for. $41\frac{7}{10}$ kr. 1836ban ezen és mult évekről fizetetlen maradt: alapítványi kamat 4360 for.; hitelezvényi kamat 1753 for. 12 kr.; holtig ajánlat 1550 for.; az összes maradék-tartozás 7663 for. 12 kr. II. Kiadás. Hitelezések 6200 for.; titoknok', helybeli 's vidéki rendes tagok', tisztviselők', másolók' és szolgák' díjaira 8984 for. 27 kr.; fizetetlen vidéki rendes tagok' nagy gyűléskori napdíjaira 's utazási költségeire 649 for. 24 kr.; könyvek' kiadására a' mellék-pénztárnak fizettetett 2000 for.; hivatalos nyomtatásokra, oklevélszületi, könyvárosi 's kötési költségekre 544 for. 33 kr.; butorozásra 317 for. 16 kr.; házbérre 900 for.; irományszerekre, világításra és fára 370 for. 54 kr.; jutalmazásokra 2021 for.; játékszínre 489 for.; posta és elegy apró költségekre 296 for. 12 kr.; az egész évi költség 22,772 for. 46 kr.; 's így kivonván a' 30,246 for. $41\frac{7}{10}$ kr. bevételből a' 22,772 for. 46 kr. kiadást; marad a' főpénztárban 1837-re 7473 for. $55\frac{7}{10}$ kr. pengőben.

A' m. n. tud. academiái mellék-pénztár' állapotja 1836. végén. A' mellék-pénztár' bevétele 1836-ban: 1835-diki pénztár-maradvány 3157 for. 14 kr.; az alaprajz szerint évenként nyomtatásra rendelt 2000 for.; költsönvétel a' főpénztártól 1800 for.; eladott könyvek' árából 4429 for. 18 kr.; összes bevétel 41386 for. 32 kr.; kiadási összeség nyomtatásra 's ezzel rokon neműekre, 's tartozás' visszafizetésére 10,206 for. $56\frac{3}{10}$ kr.; ezt levonván marad 1837re 1179 for. $35\frac{17}{10}$ kr.

Az igazgatóságnak Pesten, september' 4d. 1837. tartott üléséből. Gr. Teleki József, előlülő. — Dr. Sehedel Ferencz, titoknok.

G a z d a s á g.

Somogy, hazánknak e' szép 's a' természetnek olly sok kincseivel megáldott vármegye, mult évben egy új követésre méltó példával lépettfel. E' megyének valódilag kimívelt nemessége ugyan is, meg lévén arról győződve, hogy minden egyéb kifejlésnek főbb feltétele az anyagi (materialis) jólét, mellynek elérése felettébb könnyíti a' többihez juthatást, januar' 14-dikén 1836 egy gazdasági társaságba összeállván, következő határozást tóna:

1-ször: A' társaság megszerez Szászországból háromszáz anyabirkát, mellyeknek egy harmadrésze *electa*, két harmadrésze *első* osztályu (prima cl.) gyapjuval bir, és különös szép, alkalmas hat kost.

2-szor; Ezen birkák tiszta és tartós escorial-fajból legyenek, mellyek a' legkelendőbb, tömött és minél több gyapjút adják.

3-szor: Az anyabirkák a' következő majorokbul, ugymint: Rothberg, Limbach, Leitwitz, Oschatz, Niszwitz, Visztrop és a' királyi majorokbul: Lohmen és Stolpen vétessenek, arra főkép ügyelvén, hogy minél kevesebb majorbul és csak olyanokbul választassanak, mellyek telivérre, eredetre 's fajra egyformák; és mennyiben az idén az egész számot megszerezni nem lehetne, vagy az aláírott részvényekből elegendő pénz össze nem jőne, jelenleg azon iparkodjanak a' küldött urak, hogy legalább 200 anyabirkát, 's ehez mérsékelve 5 kost megszerezzenek: a' kosokat mind egy majorbul vévén, a' hátralévő részt pedig ugyanott, hol az idén vé-

tetnek, a' jövő esztendőre eladatandó birkákból válogassák ki 's foglaltassák le.

4-szer: A' birka-megválasztással 's vétellel megbizatik két választandó társasági tag, kik melléjük vévén Nikau Ferdinándot, januárius' utolsó hetében a' társaság által megtérítendő úti költség mellett Szászországba utazni, a' fenn nevezett birkamajorokat megjárni, a' kiválasztott birkákat szerződés mellett megvenni, legbiztosabb módon megjelelni fogják, egyszersmind elegendő foglaltót adni, minden darabról ötféle gyapju mustrát hozván magokkal. A' teendő egyeségekben különösen kikössék, hogy a' most kijelölt, 's elhajtás' idejéig elveszendő darabok helyett, az elhajtásra kimenendő társasági tag az eladó úrnak egész seregéből szabadon választthasson.

5-ször: Mivel téli időben ezen birkák veszedelem nélkül nem hajtathatnak, ezek május' elejéig az eladó' felelőssége alatt ott maradnak; átvételre megbizatik egy részvényes és Nikau Ferdinánd urak, kik a' jeleket megvizsgálván, a' birkákat mustrákkal összehasonlítván, ha egészségeseknek találják, azokat átveszik, egy innét magokkal vitt birkás mellé egyet Sziléziában vagy Morvországban fogadnak, és mindig velök maradván, azokat a' legrövidebb uton minden vigyázattal elhajtassák; megjegyvezvén itt, hogy ezen társaság' transportjával senkinek semmimű birkáját együtt hajtani szabad nem lészen. Valamint ez alkalommal kiköttetik az is, hogy Nikau urnak maga részére különösen akár kosokat, akár anyabirkákat vagy ürüket venni, tartani, 's így a' társaságtól elválasztott kereskedést üzni szabad ne legyen, minekutána szükségesnek láttatik, hogy az ő érdeke a' társaságtól semmikép el ne különöztethessék, értvén ezt a' lekötött egész időre.

6-szor: E' sereg' számára egy, — birkatar-
tásra mindenkép alkalmas jószág, tizenkét évre
köttendő szerződés mellett, haszonbérben szereztessék meg. Ezen jószágban magános, senkivel közös, egészséges legelő, jó parlag-szénát termő rétek, vagy vetett takarmányra alkalmas földek legyenek.

7-szer: Ezen kibérlett jószágnak, valamint a' birkaseregnek kormányoztatása is az igazgatóság' felügyelése és rendelése alatt, Nikau urra bízatik, és melléje egy számadó tiszt és szükséges cselédek fogadtatnak.

8-szor: a' bérlett jószágon semmi más birka nem tartatik, mint a' Szászországból hajtattak, mellyek annyira szaporíttatnak, mennyit azon jószágon tökéletes jó karban tartani lehet. Mint-hogy ezen birkák' tartása a' társaságnak és jószágbérlésnek fő iránya, azért a' gazdaság' elrendelésénél a' természetes legelőnek és réteknak javítása és mesterségesekkel bővítése leginkább célba veendő lészen.

9-szer: A' részvényesek magok közül egy elnököt és két igazgatót szavak' többségével választanak, kik a' gazdaság' tervét kidolgozván, annak sikeresítésére ügyelnek, azt váltakozva gyakran megvizsgálják, a' tisztektől számot vesznek, az eladásokat, bevételeket és kiadásokat megrendelik, és négyszer minden esztendőben, jelesen azon nagy gyűlések' második napján, mellyekben e' tisztí jelentések rendesen fölvetetni szoktak, különös meghívás nélkül tartandó gyülekezetben a' részvényeseknek jelentést tesznek minden történekről; melly alkalommal a' jövődre szükségesek elrendeltetnek.

10-szer: Az elnök és igazgatók a' társaság által szavazatok' többsége szerint választatnak három évre; hogy azonban egyszere változtuk-

kal az intézet kárt ne szenvedjen, annál fogvást, mivel az újonnan választandóknak az előbb történekről tudományuk nincsen, minden esztendőben egy tag változik, és pedig az először választandó elnök egy esztendeig, — az első igazgató két, a' második három évig tartja meg hivatalát, melly szerint rendbe jőnek, és utóbb minden esztendőben az lép ki, a' ki három esztendőt kitöltött. Halál' vagy lemondás' esetében, a' legelső gyülekezet mást választ, de csak annyi időre, mennyi a' kilépettéből még hátra volt.

11-szer: Minden választás szavak' többségével történik; a' gyülekezet' rendelkezései szavazat által csak akkordöntetnek el, midőn a' többségnek akarátját különben megtudni nem lehetne. A' jelenlévők elrendelnek mindeneket, a' jelen nem lévőek saját kezök' irásával más tagra ruházassák által szavazati jogukat; egynél több részvényesnek szavazatát azomban átvenni nem szabad. Minthogy némelly tagok több részvényel bírnak, a' szavazatok úgy rendeltetnek el, hogy ki 1-től 5-ig bir részvényt, annak csak egy, ki 6 tól 10-ig, annak két, ki pedig 11-en felül akármennyit, annak három szava legyen, és e' szerint vesznek részt minden szavazásban.

12-szer: A' birka megszerzésre, uti 's hajtásbeli költségekre, és a' bérlendő jószág' elrendelésére számíttatik 20,000 forint pengő pénzben, melly 200 részvény által — mindegyiket 100 f. p. p. véven —szereztetik meg; ha azonban a' részvények' elfogyta előtt a' társaság tapasztalná, hogy kevesebb is elég lészen, szabadságában álland az aláírást bérekeszteni. Részvényes más nem lehet, mint somogyi birtokos, vagy annak keresztény lakosa, minden egyéb sorsbeli különbség nélkül.

13-szor: A' tiszta jövedelmeknek minden

száz forintjából öt — az előre nem látható szerencsétlenség' esetére — kivéttetik, és biztos helyen hasznos tőkére fordítatik.

14-szer. Nikau kormányozónak, illendő — az igazgatóság által meghatározandó és a' gyülekezet által helybenhagyandó természetmények' kiszolgáltatásán kívül semmi készpénzbeli fizetése nem leszen, hanem a' minden költségen felül maradandó tiszta jövedelemnek tized-részét fogja fáradsága' jutalmául venni.

15-ször: A' részvényektől semmi kamat nem jár, hanem a' 13-ik és 14-ik ponti levonások után maradandó tiszta jövedelem azokra egyformán elosztatik, úgyhogy a' részvények' száma leszen az osztó szám.

16-szor: A' társaság előlegesen 12 évre áll össze, mellyeknek elfolyta után, ha tovább együtt maradni nem akarna, a' birkasereg pénzre becsültetvén, természetben elosztatik sors által a' részvényesek között, ugy szinte minden fundus instructusnak és természetményeknek ára és a' 13-dik pont szerint összegyűlt pénz köztök egyformán elosztatik. Hogy 12 év' lefolyta után a' társaság eloszoljon-e, vagy tovább is együtt és mikép maradjon; ez a' többség által annak idejében határozzatik el.

17-szer: A' tenyésztendő és szükségesen felül lévő kosok évenkint árverés' utján eladatnak és akárki által megvétethetnek, a' felesleg anyák szinte árverési uton adatnak el, de csak részvényesek vehetik meg tulajdon szükségökre, és ha azokat egy esztendő mulva ismét eladni akarnák, tartoznak szándékukat a' gyülekezetnek bejelenteni, és csak, ha jövő gyülekezetig senki a' részvényesek közül azon áron megvenni nem akarná, mint a' mit mások ígérnek, szabadságában áll, azokat vidékinek eladni, különben sem pénz-

ért, sem ingyen azokat másnak általadni nem szabad, minden részvényinek a' társaság' javára leendő elvesztése mellett.

18-szor: Midőn valaki részvényét el akarja adni, tartozik e' szándékát a' neki megígért árával együtt bejelenteni, melly esetben a' társaságnak legelső joga vagyon azt magáévá tenni; ha ez nem történik, a' többi részvényesnek van elsősege, és ha ezek sem kívánnák a' bejelentés utáni első gyülekezetiig azt megtartani, szabadsága lesz a' részvényt vidékinek, de csak somogyi birtokosnak, vagy keresztény lakosának eladni.

19-szer: A' részvényeket ekképpen eladni, vagy halála után másnak hagyni szabad; de ha még is valamelyik részvényes természeti successor és rendelkezés nélkül halna el, részvényei a' társaságnak maradnak.

20-szor: Minden, a' társaságot illető és tagjai közt fenforgó kérdések vagy perek, az időszertinti első alispán, 's a' két öregebb főbíró úr által, mint választott bíróság által, tizenöt nap alatt elítéltetnek, és minden kifogás, ellenállás, vagy egyéb törvényes orvoslás nélkül végrehajtatnak; — a' feljebbvitel birtokon kívül t. Somogy vármegye' törvényszékére, és tovább nem engedtetvén meg. Azon esetben, ha az első alispán a' bíróságban megakadályoztatnék, helyette másod alispánra, és az akadályoztatott öregebb főbíró helyett az időben legközelebbikre száll a' bíróság.

E' sok jót ígérő intézetnek jelen állapotjáról tudósítandjuk időről időre tisztelt olvasóinkat, 's első e' tárgy jelentésünkhöz azonnal fogadjunk, mihelyt egy biztos és hiteles személytől megígért 's várva várt kimerítő adatok kezünk-nél lesznek:

Trattner és Károlyi Könyvnyomtató-Intézetében megjelent Új Könyvek:

20. *Prosa Versuum*, de generibus et declinatione nominum, nec non de praeteritis ac supinis Verborum; in Grammaticae Classe II. Regni Hungariae traditorum; una cum subjectis vocabulorum Hungarico et Germanico idiomate significatibus. Edidit Josephus Csery. 8-vo. 120 lap.
21. *Az igaz Hazafűség' alapvonalai* a' Jelenkor szükségéhez alkalmaztatva. Egy Hazafítól. 8-vo 120 lap.
22. *Magyarok' története*, deák 's Honi nyelven előadva első Kötet Nemzet eredetétől fogva a' Mohácsi veszedelemig. 8-vo 92 lap. — Második Kötet, a' Mohácsi veszedelemtől fogva a' mostani időkig. Kiadta Schirckhuber Mórítz. 88 lap.
23. *A' Kisededővő Intézeteket Magyarorszáiban terjesztő Egyesület' 1837-diki évkönyve.* — Választottsági határozatból kiadta Kacszkovics Lajos egyesületi titoknok. 12-rét, 48 lap.
24. *Supplementum ad Compendium Corporis Juris Canonici.* Auctore Joan. Bapt. Baizik, Matr. Eccl. Coloc. Praeposito Maj. et Canonico, A. Episcopi Coloc. in spiritualibus Vicario, et Caus. Audit. Gen. AA. LL. et Phil. ac SS. Theologiae Doctore, Incl. Fac. Theol. ad Reg. scient. Univ. Pesthiensem membro collegiato, et Lycei Archi-Episcopalis Colocensis Pro-Directore. 8-vo 100 lap.
25. *Keresztyén Kis Káthekismus*, készítettett a' Helvétziai vallástételt követő túl a' Dunai Superintendenzia' Főtiszteletű Consiszteriuma' rendeléséből, az alsóbb Oskolák számára. Hatodik Kiadás. 8-rét, 72 lap.
26. Népszerűleg tanító *Magyar Nyelvész*, mellyet a' fótajkú Ifjúság' elemi 's sikeres oktattatása végett közrebocsátott Meltzer Lajos, a' B. Gyarmathi Evang. Nemzeti Oskolának Rendszerinti Professora. 8-vo 136 lap.

VIII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Gattájai Gorove László. A' Bánsági Bolgároknak hajdani 's mostani állapotuk. 3. lap.
- 2) Fejér György. Az álomban járásról 's világosan látásról. 65. lap.
- 3) Nagy Leopold. A' süket 's némák' oktatásáról. 73. lap.
- 4) ***. Értekezés némelly levegői tüneményekről. 84. lap.
- 5) Perlaki S. A' jelenkor oktatási rendszerének hasznairól és káraitól, 90. lap.
- 6) Podhradczky József. Trentsini Fő-Ispánokról. 99. lap.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvesmértetés.

Beszéd, mellyel Fenséges Nádor és Örökös Fő-Ispán Ó Császári Királyi Fő-Herczogságát, Tekintetes Nemes Pest Vármegyének 1836-diki November 3-dikán tartatott Tisztújítása' befejezésekor a' Tekintetes Karok' és Rendek' nevében idvezlette Ocskai Ocskay Antal Bácszi Püspök és M. K. Helytartósági Tanácsos. (Közre bocsátatott Ó Cs. Kir. Fő Hertzogsége szerentsés felgyógyulásának öröm ünnepére)
Thaisz Endre.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Könyvesmértetés.

Athens—its Rise und Fall; views of the Literature, Philosophy, and Social of the athenian People, By Edward Lytton Bulwer, Esq. A. P. A. M. Két kötet 8ad rétbén. London, 1837. H—y.

Külömbfélék.

Trattner és Károlyi Könyvnyomtató-Intézetében megjelent Új Könyvek.

(Koszorú az 1837-dik eszt. VIII-dik Kötethez egy év.)

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik,
*tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,*

tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csínosan és hibátlanul leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólirtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki, mellyre itt helyben, vagy alkalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben az Előfizetés.

P e s t e n, Augustus 1837.

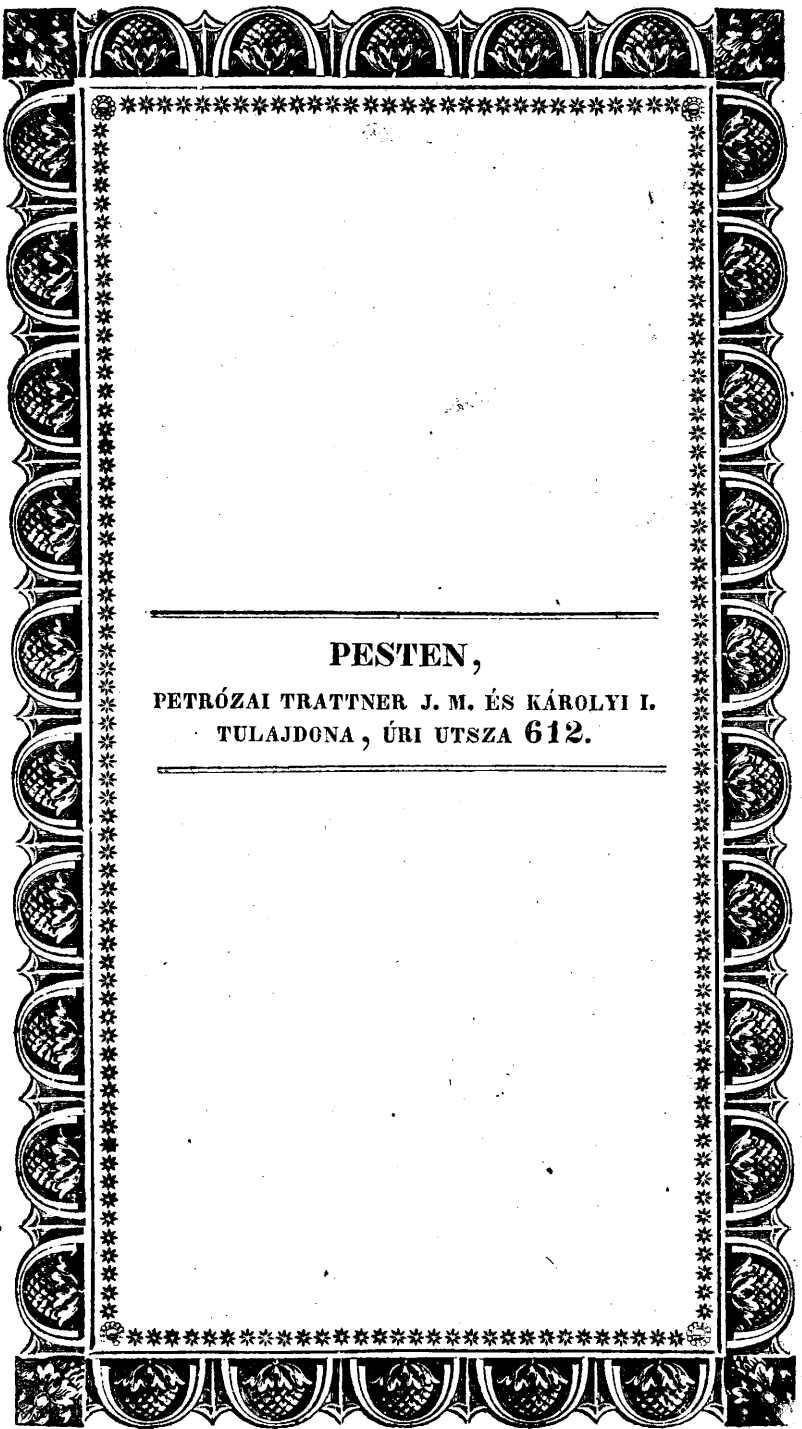
Petróza i Trattner J. M.

és

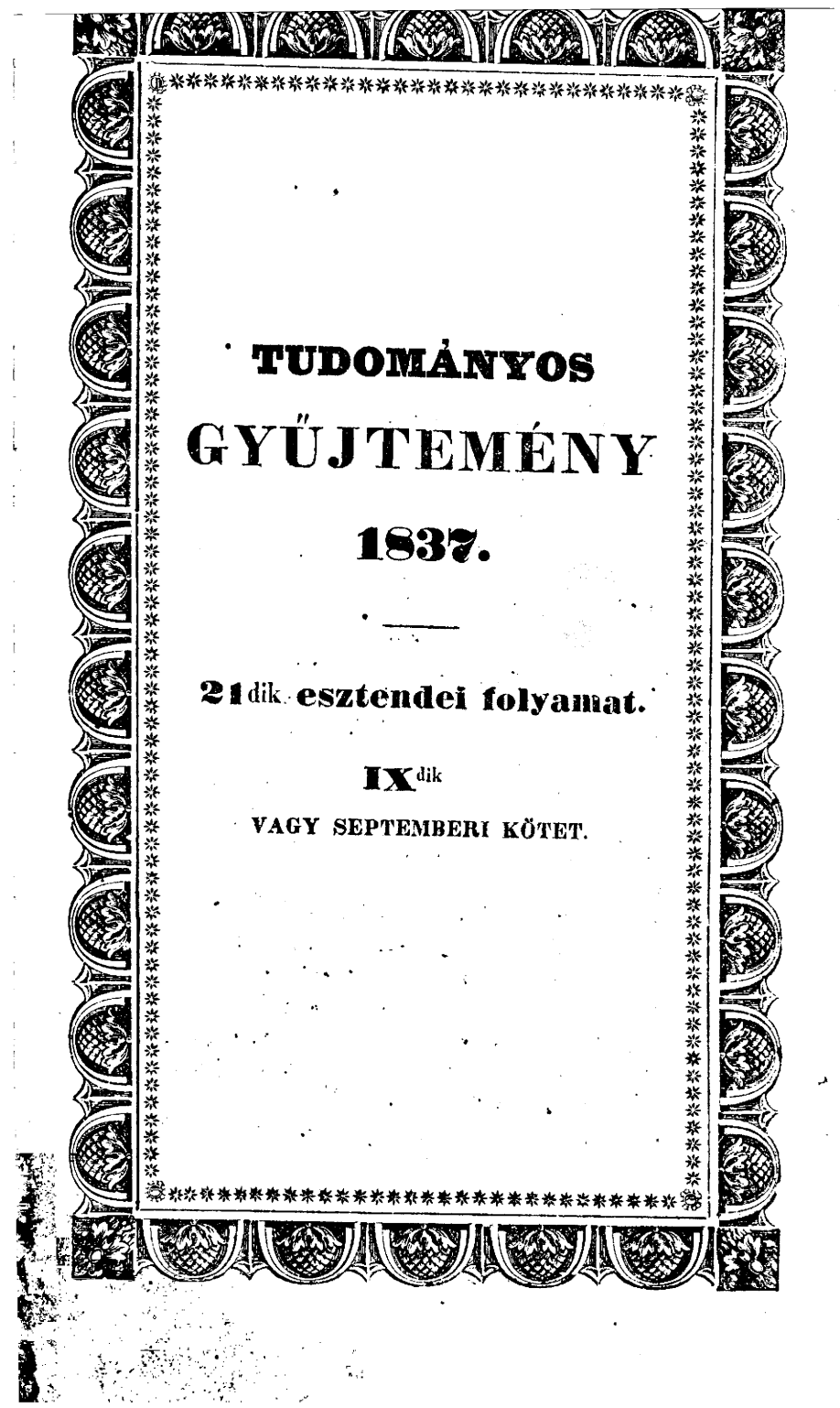
Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'

Tulajdonosai 's Kiadóji.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY**

1837.

21 dik. esztendei folyamata.

IX dik

VAGY SEPTEMBERI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történehelí 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennység tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítének, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet leírásit magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmertései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tekeletesedését esz közlik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ökleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félék iránt.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1837.

IX^{dik} KÖTET.

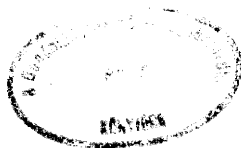
21dik esztendei
Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner-Károlyi tulajdona,

uri utca 612d. szám alatt.

I. Értekezések.

1.

A' Bánsági Bolgároknak hajdani 's mostani állapotuk.

(Folytatása.)

k.) A' Bolgároknak Vingára való telepedésök.

Sztaniszlóvíts Miklós Csanádi püspöki székre emeltetvén, kivánta az atyafiait és nemzetebélieit a' török földről magához közelebb édesgetni; ugyan e' kívánsággal volt Tomejain Sándor, már akkorába Temesvári lakos is, — kiknek közbe járásuk a' nemzetbelieknél, olly behatást tett, hogy egyes akarattal mindnyájan a' Bánátban lakást keresni magukban eltökéltették, 's fel kérték Ő Felségétől lakó helyül ez időben elhagyatott Vingai pusztát; hogy azon maguknak lakó házakat építhessenek. — Választásuk azonban, a' letelepedés helyére nézve, igen rossz volt: mert a' városkát a' legposványosabb helyek közé tették, holott az építésre és lakás kellemeire nézve, sokkal alkalmasabb e' határban a' Maros vize melletti rész. —

Számos és jó birtokú nép jött ez új telepedés helyének megszállására, kik névszerint következők, jelesen:

Krajóvából: Sztaniszlovits Mihály, Sztaniszlovits István és Sztaniszlovits Antal testvérei a' fent említett Csanádi püspöknek, — Tomenania Pál, Andrenyin Dömötör, Gyuritsin István, más Andrenyin Dömötör, máskép Serafieskó. —

Brádicseből: Katsamag Miklós és az akkoriban leggazdagabb Raita Antal, Koin Mihály, Noin Simon, Nunin Lukáts, Petrikatin József, Paulitsan Péter, Nantsin Máté, Lillin Pál, Lillin Gergely, Lillin Tamás, Mitrisin Ferencz, Jankin Mátyás, Jankin János, Lalin Dömötör, Pojkin Péter, Borokain János, Davidoin János, Roin Deodat, a' kik azután nevöket *Vuko*, és *Branko*-ra átváltoztatták. —

Rinnikből csupán Katich Lukáts költözött be.

Alvintzről Erdélyből: Pejanich István 30,000 ftal bíró, másoktól reá bíratva, — Jakin Antal közep birtoku. — Bárbirovich Deodat is jól állott. —

Déváról: Rogatskin Antal és Ternovkin Antal. —

Temesvárról: Bibicse Ferencz' nemzetségéből összesen 35-en ütötték itt fel tanyájokat. —

Azután a' méltóságos Sztaniszlovits püspök úr Bolgárországból nagy számmal eredeti, és valahai Pál püspök tanítását követő katolikus Bolgárok is szállított Vingára, a' kiknek egy része az érdeklött Mili-nevű Bolgár Plebanostól ápoltatva, az ó Bessenyei síkságon terült el, — a' mint ez a' Bessenyei Gyarmat' leírásában fog érdekelteni. Sőt a' mint alább a' Mária Therezia' oklevelében látni fogjuk, már Erdélyből, már a' Török földről azután is mindig szállongtak a' Bolgárok Vingára, úgy hogy rövid időn nagyon terjedelmes lett az új gyarmat. —

A' Vingai szerzetes háznak (melly most is viszi ottan a' lelki pásztorságot, és a' szent Ferencz Rendén lévő Bolgár Provincia' nevét viseli) köny-

vében, a' Vingai pusztának hajdani állapotjáról is találtak némely kitételek; hogy t i. ezen Vingai térséget, 1734. eszt. táján, haszonbérbe bizonyos Báró Mózenfeld vette ki 6-ik Károly császártól a' végre, hogy ő ottan mindennemű barmokat, de nevezetesen lóménesekeket tenyésztesse. Melly czélből azon a' helyen, a' hol most a' város közepe fekszik, több rendbéli nagy istállókat állított fel, olly szerű lovakat kívánván ottan nevelni, a' millyeneket a' császári lovasságnak biztosan által adhasson. Végre magának is olly pompás lakhelyet kezdett alkotni, mellyet 100,000 ftal se vihetett volna tökéletességre; mind e' mellett még is jó darabra felemelte. Gazdálkodási intézete azonban igen balúl sikerült: mert a' szarvas marhák, vagy az éghajlatot, vagy az oda való vizet, de talán a' posványokban termett takarmányt is meg nem szokhatván, nagyobbán elhullottak. Tetézte a' szerencsétlenséget a' marhadög, — rövid időn a' haszonbérló és magát nagy költségekbe verő B. Mózenfeld kipusztult minden gazdaságból, — elkövetkezvén pedig az 1737-dik esztendei hadakozás és épületei is romlálshoz közeledvén, félbehagyá jó szándékát, annyival inkább, mivel már adósságoktól is terheltetett, és csak ugyan eladósodva hala meg, így ezen helyet, mint üreset, a' szorgalmatos Bolgárok szállák meg.

Említi a' szerzetes könyv azt is, hogy voltak azelőtt Vingának oláh Gyarmatai is; de rövid időn elkedvetlenedve, más falukba költöztek által. — Végre az is jegyeztetik meg; hogy az első jövevények, minekelőtte várost, vagy falut építettek volna, csak föld házakat, vagy putrikat csináltak magoknak, és azokban laktak.

1.) Vinga városának első rendbéli kiváltságai.

Minekelőtte az újabb szabadalmak előszámlálásába bocsátkoznánk; szabad legyen Sztaniszlóvits

Miklós Csanádi püspöknek Mária Therezia királynéhez, a' Bolgároknak adandó kiváltságok iránti folyamodását a' végre előhozni, hogy ez által a' Bolgároknak a' Bánságba való bevándorlása' idejét biztosabban meg lehessen határozni. Való ugyan, hogy a' mint felyebb érdekeltük, mind a' Vingaí, mind a' Bessenyei régi jegyzésekben a' bevándorlás' időszaka 1738-ik esztendőre tétetődik, de a' Csanádi püspöknek esedezése, mellynek másolatja nekem megküldetett, 1740-ik évi Augustus 19-ik napján mutatattott be Bécsben, mellyben az a' nevezetes kitétel is olvastatik; hogy a' havas alföldi Vajda szép ajánlatokkal, és nagy ígéretekkel kívánná őket országban megtartani, sőt 300 ezer forintokra menő ingó, 's ingatlan javaikat is visszatéríteni; következőleg a' Krajovai, Rimniki és Brádicseni katholikus Bolgárok csak úgy ígérék a' Bánságba való költözést, ha régi kiváltságaik eránt előrebiztosittatnak; ugyan azért kéri, az egész Bolgár népség' nevében, Esedezése' folytában a' püspök a' kegyes királynét, hogy addig is, míg kiváltságaikat, az időhez és személyekhez alkalmaztatva, kiadhatná, egy királyi leírás által a' Temesi Igazgatóságot oda utasítaná, hogy szabadon hagyja bejönni és tanyázni, a' hol nékiek tetszene, a' Bolgárokat, a' kikkel hasonlóképpen ezt a' Felsőleges leírást tudtokra kellene adni addig is, míg maradandó helyről biztosabban lehetne gondoskodniok, úgy, hogy a' Bolgárországból, magának a' Püspöknek sok fáradozásaival és ígéreteivel, most hevenyébe behozott katholikus Bolgár háznépek is, a' majd beköltözendőkkel egyesülhessenek, olly formán, hogy minden országos köz terhektől szabadokká tétessenek, sőt 5 esztendeig, míg magokat öszveszednék, adófizetésre se kényszerítessenek. —

Ezen könyörgő levélre Bécsben 1740-ik évi September 3-ik napján hozott végzés szerint, a Temesi kamarai igazgatóságtól vélemény kéretett az iránt; hogy hol, mi móddal és minő feltételek mellett kellene a' bejövendő Bolgár családoknak helyt engedni? — *)

*) Az esedezésben találtató ékás kifejezésekért, nem átalottuk a' latán nyelven feltett folyamodást, egész terjedelmében közleni, melly szórúl szóra így volt feltéve: „Sacratissima Caesarea, Regiaque Majestas! — Domine Domine Clementissime! — Post multos, eosque gravissimos in aegritudine mea labores, et sollicitudines, tandem eo rem cum populo Bulgarico Romano Catholico, in Valachia Crajovae, Rimnicii, et Brádicsen annis superioribus degente, et bene possessionato deduxi, ut non obstante invitatione, et magnis promissis, eidem a Vajvoda moderno Valachiae de restituendis Bonis, et possessionibus forte 300 millia florenorum excedentibus, factis, praefatum Populum, de Servitio Majestatis Vestrae Sacratissimae, Augustissimaeque Domus Austriacae, et Aerarii bene meritum, ante 15 vel 20. annos etiam 30 mille ex Teloniis, et Tricesimis emolumentum causantem, in Banatum Temesiensem collocandum habeam in promissis. — Idcirco nomine ejusdem Populi humillime exponendum duxi, supplicare a Majestate Vestra Sacratissima; quatenus Privilegiis, quae in Valachia, suorum servitiorum fidelium intuitu, ex summa Gratia Austriaca obtinuerat, hic quoque frui possit. Et interea, quoad illa in ordinem redigantur, renoveantur, quaedam addantur pro loci, et temporis, ac Familiarum conditione, — Rescriptum quoddam ad Administrationem Caesaream Temesiensem, et ad Populum ipsum emitti curare clementissime dignetur. — quo liberum sit eidem Populo in Banatum se conferre, et cui ubi placuerit, se pro nunc collocare, usque dum mature deliberare possit de loco commodo eligendo, in quo se defigere queat. — Familiae pariter Romano Catholicae Bulgarae Paulichianae dictae, meis laboribus, et indefessis sollicitudinibus, e Bulgaria novissime adductae, quatenus illis annumerari queant, atque ut ab

Kezeim közt van még, ezen kívül a' Bécsi hadi tanácsnak egy, a' Temesi kamarai igazgatáshoz még 6 hónappal előbb intézett, 's a' Bolgárok' ügyét érdeklő hivatalos leírása, mellynek foglalatjából nyilván valóvá leszen; hogy még Február 26-ik napján 1740-ik esztendőben, a' mikor az érdeklött leírás költ, Oláhországból egy Bolgárháznép se költözött volt be a' Bánságba: mert a' hadi tanács csak azt kívánja ezen leírásában; hogy ha a' Bolgárok jelentenek magokat, minthogy ők mindnyájan katholikus hiten vannak, 's több szolgálataik után, a' kereskedésnek folytatásával is a' pénztárnak nagy hasznot hajtottak, vétettesse nek oltalom alá, és rendeltessék nekik alkalmas

omnibus oneribus Provincialibus, juxta tenorem Privilegiorum priorum. et per 5 annos, quoad in statum venerint possibilitatis solvendi, a Contributione, et Portionibus pendendis sint exempti. Et cum periculum sit in mora, supplico nomine omnium. ego infra scriptus, ut pro servitio majori Sacratissimae Mattis Vestrae hanc Gratiam eis facere elementissime dignaretur quantocius. Quam Populus, una mecum continuis apud Deum precibus pro longaeva Ssissimae Mattis Vestrae, totiusque Augustissimae Domus Auriacae felicitate effundendis remereri conabimur, sanguinis, imo et vitae profusione. ubi opus fuerit, contestabimur, atque in summam Gratiam, et Protectionem Caesareo Regiam Populum una mecum commendans perenno Ssimae Mattis Vestrae Caes. Regiae Catholicae humillimus Capellanus F. N. Sztanislovich Eppus Csanadiensis, et Temesvariensis. — *Praesent.* die 19-a Augusti 1740. *Indorsata:*

An die Kaiserliche Administration in dem Banat Temesvár zu fördersamber Erstattung Dero berichtlichen Gutmeinung, auch weiterer Anhandlassung wie, und auf was Weise, auch unter was für Bedingnissen in Vermeldte Bulgarische Familien daselbst in dem Banat unterzubringen? zu remittiren. — *Ex Consilio Camerae Aulicae Viennae 3-ia 7-bris 1740. Franz N. Kozer m. p. ex offo. —*

lakhely addig is, míg a' nékiek adandó föld iránt bővebben lehetne gondoskodni. Nevezetesen a' leírásban ezen szavak: „ut si nominatae Familiae Bulgaricae, ac Paulichianae in Banatu Temesiensi se possessionare vellent, et se insinuarent, illos omnino assumat sub protectionem Suae Ssimae Caesareo Regiae Mattis, ac illis possessionem commodam, utilemque habitationem assignet etc.“ (Cameralis nempe Administratio) —

Ezekből kinyilvánosodik; hogy még 1740-ik esztendőben havas alföldi Bolgárok csak készültek a' Bánságba bevándorolni, de még be nem jöttek volt; következőleg a' Bolgárvárosi jegyzéseket, mind az esedezőlevél és kitett leírás, mind a' Mária Therezia, kiváltságainak tartalma-megerőtlenítik és arra útnak, hogy vagy 1741-ben, vagy 1742-ik esztendőben foglalták el helyeiket.

De térjünk vissza a' Vingai esetekre.

Minekutánna az új Gyarmat valamennyire meggyökerezett, a' lakosok, a' kik mind Oláhországban, mind Erdélyben szabadalmakkal voltak fölruházva, a' helyre állott békeség után, arról kezdenek tanakodni; hogy minő Engedményeket kellene a' most uralkodó királynétól lakhelyökre ki-
 eszközteni, és egyesített akarattal azt határozzák, hogy Vingát főben járó, vagy vérhatalommal bíró királyi városnak tegyék. Ugyan e' végből Kacsomagh Miklóst, Bibits Ferenczet, és Rogatskin Mátyást Bécsbe küldötték, hogy ottan ügyvédek; és pártfogókat keresvén, ezen jó szándékot tellyes erővel szorgalmaztatnák. Azonban a' helyet a' nevezett követek királyi városi méltóságra fel nem emelhették; de a' kegyes Mária Thereziától még is igen kívánatos Engedményeket nyertek, hanem a' mellett 24 ezer forintokat ebbeli küldöttségök dolgában el is költöttek. De azért még is nagy

becsbe tartatik Vingán a' város' házánál Kacsamagh Miklósnak, kétszer lefestett arczképe, a' ki tudni illik fő ingere és fáradhatatlan munkálója volt a' Szabadítmányok' kieszközlésének — Szinte azon szerint nyers és hálás emlékezetben vagy on az 1752-ben a' Bánságban meghalálozott, előbb Nikopolisi Bolgár eredetű, azután Csanádi püspöknek Sztaniszlovits Miklósnak jótékonyasága, a' ki fő indító oka, és kezdője vala a' Vingai, Szellyosi és Bodrogi pusztákra szállított Bolgár gyarmatnak. —

De már halljuk, millyen kegyes anyai kifejezésekben szól Mária Therezia királyné az 1744-dik esztendei Augustus 1-ső napján Bécsben kiadott felmentő oklevelében hiveséges Bolgárjaihoz nevezetesen :

A' kezdetben mindjárt megösméri azon hadi, és más nemű szolgálatjaikat, mellyeket néhai édes atya 6-ik Károly császár, sőt még éldődei iránt kibizonyítottak, főképpen az iránt való hajlandóságát is fejezvé ki, hogy a' Török földéről, a' császár birtokában volt Olton inneni Oláhországba bevándorolván mind Krajóva, mind Rimnik, mind pedig Braditsen városkáik részére, még néhai édes attyától 6-ik Károlytól 1727-ik esztendőben kiváltságokat nyertek, azután pedig a' Töröknek vissza esvén ez a' havas alföldi rész, a' Bánságba költöztek által, — a' hol már mostani környülállásaikhoz és fekvésökhöz kívánnák a' régi szabadalmakat alkalmaztatni. — Melly végből (így szól a' jó királyné):

Meghallgatván a' mi főhadi tanácsunkat, valamint udvari kamaránkat is, következőket alapítottuk meg részökre :

1-ör Megengedjük, mind az Oláhországból, mind későbbre a' Bolgárföldről kijött, úgynevezett Paulichianus Római hiten lévő lakosoknak, kik az Oláhországban telepedettekhez, a' Török földről

kijöven, csatolták magokat egynehány évek előtt, és a' kik több helyeken elszéledve szállásolni nem akarnak, hogy együtt ezekkel, de még is elkülönözve, lakhassanak: mert tudni illik ezen Paulichianusok (Török földi Bolgárok) sehogy sem akartak elszakadni a' Krajóvai, 's több városi első Bolgároktól.

2-or Visszaemlékezvén arra, hogy Oláhország' részeinek Török kézre való jutása miatt, ottan vagyonaikat, földeiket és hajlékaikat elvesztették, kegyesen megengedjük; hogy az általok eddig is ideigleni módon használt három puszták, úgymint Vinga, Szellyos és Bodrog, a' Vinga mellett fekvő két szállásokkal, mellyeknek neve Szanád és Dvorin, nékiek által adassanak. — A' melly földektől, a' királyi haszonvételeket is, úgymint a' malmokat, mészárszékeket, halászatot ide értve, egyebet az alólírt taksánál nem fognak fizetni, de úgy mindazonáltal, hogy ha többen is ide sereglenének, a' telkek most és mindenkor a' Temesi igazgatással teendő, és általunk helybehagyandó kötés mellett, nem ugyan sajátsági joggal, hanem használsképpen engedtesse nek által nékiek.

3-or Szabad legyen nékiek azon Paulichianus Bolgárokat, kik vagy a' Bánságban széllyel vannak terülve, vagy ezután is Oláhországból, vagy a' Törököknek más tartományaiból ide vándorolnának, kebelökbe befogadni, ha pedig akár Erdélyből, akár más királyságunk alatti tartományunkból ide származnának, nem léssen nékiek szabad különben helyt foglalni, ha csak előbbeni lakhelyeikből elbocsátó levelet nem hoznak, más idegen Országokból pedig a' ki ezen helyekre telepedne, mind az adót, mind más közönséges terheket úgy tartozzon viselni, mint a' többi Bánátsbeli lakosok; következőleg a' Bolgárországi kiváltságok

ezen más nemzetbeli jövevényekre ki nem terjesztetnek.

4-er Megengedjük a' Bolgároknak, hogy katholicus templomokat, és oskolákat saját költségeiken építhessenek, mellyek felett a' Patronatusi jog a' birót, és a' közönséget illesse

5-ör Szabadon választhatnak magoknak egy birót és hat eskütteket, de mind Római katholicusokat, a' kik míg hivatalaikat viselik, minden adózásoktól, még az alól kitett taksának fizetésétől is, mentek legyenek.

6-or Ámbár a' kezünk alatt lévő közönségeknek egy fél esztendei kortsmáltatást, régi szokás szerint engedünk; a' Bolgároknak mindazonáltal, különös érdemeiket tekintvén, mindennemű italoknak kimérését egész esztendőre az Oláhországban is divatozott hajdani szokások szerint meghagytuk, egyedül a' serfőzési jogát a' mi kincstárunk számára fentartván.

7-er Szabad legyen a' Bolgároknak, a' mikoronánk alatt lévő tartományokban a' kalmárkodást úgy folytatni, hogy minden örökös tartományainkban portékáikat vásárok' alkalmával áruba bocsáthassák, szint azon szerint, akár kézmívekkel, akár földműveléssel, vagy szálló terméssel, a' mint ezeket nékiek megtanúlni tetszeni fog, szabadon kereshessék táplálékjokat.

8-or Minthogy a' gyakran érdeklött nemzet igen neki fekszik a' kereskedés' gyakorlásának, ez okból annak három országos vásárokat engedünk, mellynek elseje szent György napján, másodika szent Magdolna' és harmadika szent Miklós' napján tartódjon úgy, hogy az öt napokig az ünnepek után folyhasson, mindazáltal a' szomszéd helységeknek sérelme nélkül, e' felett minden Csötörtökön egy adás vevési öszvejövetelt tarthassanak, olly hozzá tétellel, hogy ezen kisebb héti vásárokon idege-

nek, a' millyenek lennének a' Törökök, Zsidók és más külső kereskedők a' nagy sokadalmakat kivévén, kitett portékájok' elvesztésének büntetése alatt, nálok kalmárkodni ne vakmerősködjének.

9-er A' mi a' polgári és fenyítő törvényhatóságokat illeti: az első rendbéli pöröket ítéljék el a' bíró és helybeli esküttek, és pedig a' Nemzetnek régi szokásaihoz alkalmaztatólag, mint első bíróság, fenhagyódván a' nagyobb fontosságú ügyekre nézve, a' mi Temesi igazgatóságunkhoz való fellyebbvitel, azon szerint folyjanak a' bűnbeli Perrek is, a' mellyek szintűgy a' Temesi Administratiohoz vitessenek felyebb helybehagyás, vagy megváltoztatás végett, fenhagyván magunknak a' megkegyelmezés' jogát. (Vissza kell megint emlékeznünk, hogy még a' Bánságban ekkor is a' katonai kormány divatozott és a' mostani törvényszékek még isméretesek nem voltak.)

10-er Jóllehet a' Bolgároknak magoknak kellene, mind tűzi, mind épületi fáról, úgy a' makoltatásról is a' magok' határában gondoskodni; de mivel úgy adatik elő, hogy az ő körökben ilyen erdők nem talátnak; tehát mi az Administratio által ezen szükségök' kipótlását is olly formán, hogy magok vágják, és hordják el a' fát, eszközöltetni fogjuk. Minekutánna pedig olly nagy szabadságok, és használatok engedtettek a' Bolgároknak, és Paulichianusoknak; úgy viszont mi is az ő készségökről, úgy a' köz jót, mellytől önnön bátorságuk is függ, tárgyazó szolgálatjokról legkisebbet sem kételkedünk; azért kívánjuk, hogy kiszemelendő alkalmas férjfiakból egy ollyan századot állítsanak, melly ha háború ütne ki, a' Temesvári erősségnek őrzésére fordíttatna, és az ott fekvő őrálló katonaságnak egy részét tenné, melly végből, noha most békesség uralkodik, az alatt még is az így kiszemelendő embereiket a' hadi forgásokban igye-

kezni fognak gyakorolni; hogy a' szükség' esetére már kiformaltatva és alkalmasak legyenek; a' mi ellenben

11-er A' mi pénztárunkba beteendő adózásaitkat illeti: kötelesek lesznek ugyan az Oláhországban is szokásba volt taksát letenni, tudniillik minden háztól, vagy egy füst alatt élő családtól fognak évenként 10 Rlftkat felét szent György, más felét szent Mihály napján érte, lefizetni olly hozzá adással, hogy ha ugyan azon egy háznál a' családnak öregén kívül, házasfiú, vagy feleséges testvér is egy füst alatt lakna, a' mondott 10 forinton kívül, ez a' testvér, vagy fiú is külön külön 5 forintot fizessen, ha pedig ezek a' család fejétől elkülönöznének, kiki maga részéről köteleztetni fog 10 egész ftot lefizetni, melly taksát az özvegyek és árvák is, ha gyakorolják, vagy mások által gyakoroltatják a' kereskedést, vagy telkeket bírnak; szintűgy tartozzanak letenni, a' szegények pedig és iskola mesterek (ha csak nem gazdagok) a' mondott taksa alól kivétetnek. Melly adózásokon túl, minden más személyes fizetéstől, katona tartástól, forspontozástól 's egyéb köz terhektől tellyesen mentek legyenek.

12-er Szabad legyen nekik, a' mint a' 7 dik pontban is engedték, minden nemű kézmíveiket a' mi örökös tartományainkba kivinni, 's azokkal kereskedést üzni, úgy azonban, hogy a' többi országunkbeli kereskedőkhöz képest, ők is a' kiviteli és behozási Harminczadot, és illető vámbért, az általunk kiadott szabály szerint, fizetni tartozzanak. A' mi még a' mi Királyi hajlandóságunknak bővebb bebizonyítására hátra volna, kegyesen megegyezünk; hogy

13-or A' lakásul nékiek engedett hely, a' mi nevünkről ezután *Theresiopolisnak* hivattasson; czímerökben pedig, a' mint festésben nekünk be-

mutatták, gömbölyű, és koronával ékeskedő formában, egyenesen ket felé osztott pecsét czímmel élhessenek, (mellynek régi Bolgárországi formáját a' rajzolatokban nékem be is mutatták: „*In quorum scuto orbiculari Corona ornata Regni Bulgariae; antiquorum Insignium specimen aliquod exhibetur*“.) Mellynek felében a' mi nevünknek T. első betűje, felette egy koronával a' veres mezőben látszik és a' városnak nevére emlékeztet, a' bal felébe pedig egy fejer torony látszik kőszirtra alkotva, kék mezőben; melly azt jelenti, hogy a' széllyel osztott Bolgárok, a' mi Felséges Austriai Házunk alatt, menedéket találtak.

. 14-er Ámbár két esztendő oltá. a' mióta a' Temesi Bánságba be vették magokat, minden tartozásoktól felmentve szabadon éltek; még is azt akarjuk, hogy még ezen 1744-dik esztendőnek végéig semmivel se terheltessenek; sőt az ezután oda szálló jövevények, beérkezésök idejétől számítandó három esztendeig se vettessenek semmi fizetés alá.

(Ez a' pont, a' telepedésnek esztendéjére nézve a' Vingán, és Bessenyőn találtató és a' telepedés kezdetét 1738-ikra határozó jegyzésekkel meg nem egyez, a' homályt alább fogjuk megvilágosítani.)

Béfejezéskép azok által a' kiket illetni fog, a' Bolgárokat oltalmaztatni és szabadalmaikban megtartatni parancsoljuk; előre bocsájtván mindazon által, hogy az előszámlált szabadságokat, ha az idő, és környűlálások kívánják, öregbíthessük, megszoríthassuk, vagy megváltoztathassuk.“

Ezen szabadalmas oklevelet, Mária Theresia Királynén kívül, még Gróf Ditrichstein János Ferencz, Gróf Harrach József, az Ő Felsége parancsára pedig: Ham Ágoston, és Coop Ferencz Mátyás alá írták.

Hogy a' jelen lévő oklevél nem a' Magyarországi, hanem valamelyik Német Cancelláriából adatott ki, bizonyítják a' német nevű aláírások; de nem lehet álmélnodni, ha vissza emlékezünk ismét arra, hogy a' Bánságban még ekkor minden katonai lábön állott, és a' hadi fő tanács által igazgatott. De ha mindjárt a' magyar Cancelláriában is készült volna a' privilegialis levél, Magyar vármegyében azt kihirdetni nem lehetett volna: mert ekkor Csanádi, Becskereki, Lippai és több más katonai kerületekre lévén a' Bánság felosztva, a' mostani Torontál Temes és Krassó vármegyékről még semmit sem tudtak.

Fogantba jöttek mindazonáltal csakugyan a' kiváltságok, mellyekkel a' Theresiopolisiak, vagy Vingaiak mai napiglan is élnek, és a' mellyek okozták azt, hogy a' különben is termékeny határral bíró új Bolgár gyarmat öregbedjen, és lábra kapjon. — Nem sokára elfelejtvén a' Vingaiak Oláhországban bírt telkeiket és veszni hagyott vagyonaikat, díszes házakat kezdenek Vingán építeni, sőt a' kiváltságok' édességétől oda vonattatva, Oláh háznépek is kezdetek közékbe telepedni, kiknek mai napig is vagyon ottan különös óhitű szertartásu lelki pásztorjok és templomuk. *)

*) Épen ide való, a' mit már Griselini Ferencz, a' fentebb érdeklött könyvének 181. és 182-ik lapjain megjegyzett következő szavakban: „Bei solchen Maasregeln wuchs die Population des Banates zusehends. Auch muszt' es für die Pflanzer anlockend seyn, da hier die Einwohner von Vinga Stadtrechte mit andern anhängigen Privilegien erhielten. Theresienstadt, dies war der Name, den der Ort annahm, konnte sich einen Magistrat aus Nationalen erwählen, dessen Gerichtsbarkeit sich auf bürgerliche, und peinliche Fälle erstreckt; mit der Einschränkung nur, dass Todesurtheile von der K. K. Landes Administration bestätigt werden und bei allen Sitzungen

m.) Az ó Bessenyei telepedésnek kezdete.

Minekutánna a' Magyar Tudós Társaság' meghagyásához képest, a' Bánsági Bolgárok' történeteinek további nyomozása végett 1836-ik esztendei Julius havának 29-ik napján; a' tettes nemes Torontál vármegyében és annak Nagyszent Miklósi járásában kebelezett ó Bessenyő városába jöttem volna, meghallám, hogy a' helybeli plebánusnak, a' Bessenyei Bolgárokról tett némelly jegyzései lennének; kötelesnek tartám a' nyájas és a' jó formán megmagyarosodott, úgy érzéseiben is meghazafiúsodott jó lelki pásztor Milasevits Alajost meglátogatni, — a' ki megelőző készséggel felnyitván előttem a' templom' könyvét, latán nyelven ezeket olvasám abból: „A' hivek a' Török tartományokból számkivetve, jöttek ide 1738-iki Martius hónap 18-kán Sztaniszlovits Miklós Nikopolisi Bolgáriai püspök, és tisztelendő Mili Balázs Kristóf, a' hit terjesztő társaság' papjától vezéreltetve, és ez utóbbi későbbben ó Bessenyei lelki pásztor lett: A' feljegyzés szerint 172 gazdák költöztek be, a' kik családjaikkal együtt akkoriban 2200 lélekre mentek, — de ezek közül, még azon évben, a' dögghalál 298-at elragadott. —

Nyílt szívvel megvallom, hogy a' Bessenyei jegyzéseknek látására igen megdöbbsentem, mint-

ein Kommissär, und Königlicher Syndicus gegenwärtig seyn müssen. — Diese haben zugleich die Aufsicht, in Eintreibung der landesherrlichen Gefällen mögen sie in Geld, oder Naturalien, aus Zehenden, zu entrichten seyn.“ —

A' ki a' Banskának akkori mivoltáról bővebb világosítást akarna nyerni; azt a' nagy érdemű, tiszta képzetű, és ékes előadású Grisselininek a' fent kitett könyvének 5-ik levelére útasítom, melly leginkább a' Mária Theresia alatt folyt dolgokat foglalja magában.

hogy a' Bolgárok' viszontagságainak le ábrázolása előtt, mindég azon véleményben voltam, hogy e' népnek nem a' szerencsétlen Török háború folyamata alatt, hanem a' Belgrádi békességnek megtétele után, későbbre kellett a' Bánságba beszélni. Erősítette vélekedésemet azon gondolat is, hogy 1738. és 1739-ik esztend. a' Bánság is még a' harczoknak mezeje lévén, hogyan találhatott volna, a' Törököktől annyira üldözött keresztény Bolgárság, a' hadaknak zürzavarjai közt lévő Bánságban menedéket? — vagy hogy is ígérhetett volna magának a' béke kötés előtt biztos megmaradhatást abban? — holott nem tudhatta, hogy mi fog történni a' Bánsággal a' békeséges alkudozásokban, annyival inkább, hogy a' Török császár a' Bánságot igen kedvelte, sőt Mehádia' tájékát, még a' békekötésben is magának kijelöltette? — Képzelm végre azt is, hogy a' háború folytában, a' Dunán való által költözés, és bevándorlás az ólalkodó ellenséges csapatok között, minő kivívhatatlan nehézségekkel lett volna öszve kötve, és a' békesség után milyen kényelmesen végbe mehetett. — Ezen nyomos képzelődéseimtől annyival nehezebb lett volna elvonattatnom, mert a' Bolgárok' eseteinek helyes lefestése mindég e' pont körül forgott elemében, és ettől a' ponttól kezdve, lehetett valódi módon a' többi következményeket behozni; — hanem megvalósítá M. Theresia pecsétetes levelének olvasása képzetemet, későbbre pedig Sztanislovits püspöknek kezembe küldött folyamodása és a' Bécsi hadi tanácsnak hivatalos levele (mellyeket mind maga helyén elő is terjesztettem) a' még felmaradható kétségemet is végképen eloszlaták, és meggyőzőnek arról, hogy a' Bolgár nép a' Bánságot a' Belgrádi 1739-ben készült békesség után, két vagy három eszt. mulva szállotta meg. Mindezeknek felhozásából kitetszik, hogy a' Bessenyei templomnak

jegyzése e' lpontra figyelmet nem érdemel, noha más adatai igen nyomasak, mindazonáltal ennek olvasásából tüstént meggyőződém, hogy ó Beszenyőbe és Vingára egyszerre szállottak be a' keresztény Bolgárok Oláhországból, vélhetőbben azért, mert már ezen években, a' Törökök az ó lakhelyeikbe behatottak volt, — ók pedig az előtt 6-ik Károly császár alatt, Oláhországban való lakásuk idejében, már a' szelídebb Kormányhoz szokván, most a' Pogány' birtoka alatt a' kegyetlenség' jármát nem tudták elviselni, minthogy önnön erkölcsaik is a' kegyesebb Kormány alatt jobbra változtak. — Valójában, ki a' Bolgároknak hajdani pogánykori eseteit, és azoknak akkori vad dühét — kegyetlenkedéseit — prédára való kicsapásait, mellyekkel a' Bizantiumi udvart állhatatosan fenyegették és háborgatták, — olvassa, — és ezen vadságukat, a' keresztény hitből eredett mostani szelidségökkel, ájtatosságukkal és példás életökkel egybeveti; azon kérdést hozhatná fel, hogyan lehetnek a' mostani istenfélő, hív és munkás Bolgárok a' régi vérontó, pusztító — babonás, — és dúló Nemzetnek ivadékai? — Azonban ez a' hajdani állapotjuk reájok semmi gyalázatot nem von; sőt öregbedik dicsőségök az által, hogy lerázván a' bálványozással a' pogányságnak szennyeit magokról, a' jámborságnak és jó indulatnak patyolat ruháit öltötték magokra, — a' mi annál kívánatosabb formában tűnik most szemünk elejébe. —

Ugyan azon Mili Balázs Beszenyőnek első plebánosa, későbbre Csanádi kanonokka lett Temesváron, a' hol van a' Csanádi püspökségnek a' széke, tisztelendő Milasevich továbbá az eránt tett kérdésemre: hogy miért hívatatnának a' kiváltsági levelekben a' Bolgárok Paulitsianusoknak, vagy tótosan Paulichianusoknak? azt a' választ adá, a' mint a' házi könyvében feljegyezve is találta: hogy

több századokkal ez előtt Olaszországból két püspökök küldettek Bolgárországba a' hitet terjeszteni, Paulus tudni illik, és Formosus, kik a' pogány Bolgároknak a' katholika hitre való térítésökben, a' milyen szorgalommal, szint olly jó fogással izzadoztak; csak azzal a' különbséggel, hogy az a' környék és népség, mellynek az igaz Isten' igéjét Formosus hirdette, által ment későbbre az ó hitű nem egyesült Görög, vagy más vallásra, — a' Paulus által formált keresztények pedig, és ezeknek maradékai, a' Pál püspöktől vett tanításokat híven őrizve, a' katholika hitben megmaradtak, méltán tehát neveztetnek a' kiváltsági levelekben, mint Paulusnak tántoríthatatlan követőji, Paulichianusoknak. Azonban a' sz. Ferencz Bolgár rendének mostani igazgatója egészen más értelmű jegyzést küldött nékem közelébről ezen nevezetről ezen szavakban: „A' Paulitsianus név onnan ered, hogy Bolgárországban kivált a' köznép között egy secta vagy hitbeli szakadás volt, melly sz. Pált Krisztus Urunk elébe tette, és a' keresztység' alkalmával valami habonaságot követett el a' tűznek erejével, — de már az Bolgárföldön megszűnt. —

n) A' Lovrini, és ó Bessenyei lakosoknak alapítóji.

A' Budor' esedező leveleiből, mellyeket most Pesten kalmárkodó unokája Pudor, vagy inkább már most egészen megmagyarosodva, Bodor Ádám, az alább kiteendő Budor Péternek unokája, a' hazafiúi tüztől lelkesítettve, másolatokban itt Pesten velem közleni gyorsalkodott, sietek az olvasó világgal a' következő kivonatokat közleni, a' meny nyire azok az ó Bessenyei, és még az előtti eseteket illethetik, és világosságra hozhatják. —

Lovrinba megszállt Bolgárságnak az 1737-dik évi Török háború' alkalmával, a' mellynek szeren-

csétlen folyamataja után, a' Felsőleges Austriai Ház az eddig bírt Serviát, és Oláhországnak az Ólt vízen innen fekvő részét elveszté, igen kitüntették magokat Budor Sztanislo, és Csobán Gurán Péter nagy tehetségű Bolgárok, a' kik 6-ik Károly császár' hadainak segítségére akarván lenni, különös fáradozásaik után, 150 Bolgárokat verbováltak össze, és ezen kis csapattal sok vitéz tetteket vittek végbe akkor, midőn a' csata piatz Oláhországban vala, — mellyekért az akkori Altábornok Engelshoffen kieszközlötte Csobán Gurán Péternek, az önként válalkozott kis seregnek kapitányságát — különös érdemül tulajdoníttatván a' két vitéz fő Bolgároknak; hogy az egész századot saját költségökön ruházták, és fegyverkeztték fel. — Reájok bízta azért a' tábornok a' Duna' innenső partjának megőrzését, a' Törökök' mozdulatjainak kikémlélését, és az azokról való hírtételeket; mivel itt a' helyeket ezen fegyveresek, mint a' szomszéd Bolgárországból kivándorlottak, legjobban ismerték. — Lett is foganatja szemeskedésöknek: mert midőn egykor éjféli tájban, a' Törökök hajókra a' Dunának tulsó partjáról hadi szereket, és bizonyos drágaságokat, a' császáriak' földére kiszállítani akarának, egyikét a' másika után a' nélkül, hogy csak egy legényt is veszettek volna, mind elfogták, — az egyik hajón két Törökre is akadtak, a' kiket ők álruhában öltözött keresztényeknek tartottak, és a' kiknél 15 erszény pénzt, és több pecsételetlen levelet találtak. — Különösen kitűnt a' Bolgár Kapitányoknak hiveségök abban, hogy ezen álruhában megkötözött két keresztény kémeknek ajánlásaik által, noha mind a' 15 erszény pénzt váltságukért, sőt még azon felül, egy ennyit is ígérnének, nem engedék magukat megvesztegettetni, hanem az elfoglalt hajót, minden az azokban találtatott foglyokkal, drágaságokkal és fegyverek-

kel együtt, a' Dunán leszállították csak ugyan, Oláhországban fekvő Krajova várához, és az ott igazgató császári vezérnek a' zsákmányt által adták a' nélkül, hogy a' hadi törvények' tartalmához képest, az elfoglalt portékának legalább harmad részét magoknak kiadatni kérték volna, sőt a' fő hadi tábornok, (véltetőbben Sekkendorf) midőn a' seregek' vizsgálása' alkalmával ezen, önkényt vállalkozott kis csapatot is szemügyre venné, és látná, hogy Budor Sztaniszló' 14 esztendő, a' század' elején nyargaló kis fíjának lova megsebesedve volna, és a' fiú előre nem nagyon haladhatna, — tulajdon lovaiból egyet nékie ajándékozott. —

Későbbre azonban nem tudatik, ki által álnok színekkel festetvén le ezen Bolgár csapat, ügyességére kevesebbet kezdett bízni a' hadi fő Parancsnok, és a' Duna' partjára más sereget tüze ki; holott ők, mint valahai szomszédok, nem csak a' Duna' partjait, hanem az egész környéket legjobban ismerték, és legkielegítőbb tudósításokat adhattak. — A' mi miatt a' kis csapat is munkálatlan heverni nem akarván, eloszlott és haza takarodott; azonban az egész 1737-ben kezdődött Török háború, a' mint a' történetből tudjuk, igen bal kimenetellel koronáztatott meg. —

A' mi még ide való volna, az, hogy Csobán Gurán Bolgár Kapitány későbbre a' Bánságban való bévándorlás után az elmúlt zavarokról némelly világosításokat akarván kapni, vagy talán még inkább Bécsbe a' Felsőházhoz szándékozván némű némű kegyelmek' megnyeréséért, felútazni, és azért az előlépéseket a' Temesvári igazgatóságnál megtenni, — berándult ezen várba; de ott szerencsétlenül megtévelyodván, és ezen állapotban hoztatván haza, nem sokára kimúlt a' világból ó Besse nyőn, mert már ekkor oda telepedett volt. — Bolgár társai azt sajnálották, hogy Temesvárról az o u

Decretumokat, és bizonyítványokat, mellyek a' Fejedelem előtt hadi vitézségöknek, és nyomos hadi szolgálatjoknak tanúi lehettek volna, magával Temesvárról többé vissza nem hozta. Melly esetben mindazonáltal az akkori Temesvári Commendans Engelshoffen tábornok azzal vigasztalta az ő Bessenyeieket, hogy semmit se búslakodnának: mert maga, mint szemmel látója a' Török háború' alkalmával Oláhországban kimutatott vitézségöknek, a' Felségnek Bécsben hősi tetteiket megfogná írni. Megtörtént e' ez? vagy nem? Budor Péter, a' második századosnak fija, ki nem tanulhatta, — legalább a' Bolgárookra nézve semmi következtést ebből nem éreztek, nem tapasztaltak. —

Végre meghalózott Budor Sztaniszló is, Csobán Gurán Péternek vitéz társa. Az idők békessegesek lettek a' nagy Therezia alatt, — Budor Péternek tehát nem vala már módja hadi tetteivel koszorút szerezni magának, hanem minden figyelmét arra fordította, hogy hajdani hazájából Bolgárországból tudni illik, még több, katholika hiten lévő családokat szállítson az akkori időben még kevéssé népes Bánságba, — a' hová, mivel a' Török földön jártas vala, több ízben, élete' veszedelmeztesével, bérceken és kőszirtokon keresztül, és más titkos útakon tudott bekisélni illy rendű magányos keresztényeket. — E' végre reá beszélt egy Mirkovits Mihály nevű papot, hogy Bolgárországba beútafván, iparkodna onnan még több keresztény familiákat, a' Mária Therezia császárné alatt gyarapodó Bánságba való által költözésre reá hírní, rendelvén egyszersmind költségeket is ezen fáradságos, és veszedelmes útazására az egyházi személynék, mellyeket, hogy a' megindulandó Bolgárok se szenvednének szükségét, bizonyos Török Kalmárok által számára kifizettetni rendelt, a' Pappnak pedig, hogy a' Törökök' üldözéseitől ment ma-

radjon, azt javallá, hogy álruhában, mint egy paraszt öltözködve, járná be a' pogány földet, és magát valami módon el ne árúlná. —

Az isteni gondviselés Mirkovics Mihálynak jóra való törekedését annyira szerencsétlente, hogy ő 1776-ba békével a' 60 Bolgár familiát a' Török földről Dunán által a' Bánságba, és pedig, hogy a' dolog fel ne tűnjön, részenként és halkal, az égnek segítségével, a' Budor Péter' dereglyeivel, szép móddal által szállította, és nyugalmasan az akkoriban pusztaságában lévő Lovrinba, melly falu most nemes Torontál vármegyében fekszik, Budor Péternek személyes útmutatása mellett, bekísérte, a' hol azután a' lelkes missionarius Mirkovits a' közönségnek plebánusa lett, — Budor Péter pedig annyira megnyerte a' jövevény Bolgároknak szereteteket, kik őtet atyjoknak, és szabadítójoknak nevezték; hogy nem kívánnának nála nélkül ott megmaradni, ha csak Bessenyőről, a' hol eddig lakott; közébbe nem költözne. Kéntelenítettett tehát, a' Temesi kamarai Administratio által telepítő biztosnak (An-siedlungs-Commissär) kinevezett Budor Péter, atyai házát, és gazdaságát, nem különben Csanádon és nagy Szent Miklóson volt telkeit, a' mi a' Bolgároknál gyalázatnak tartatik, eladni csekély áron, és nagy kárával, 's így a' jövevények közé Lovrinba beköltözni, és ott új lakhelyet építeni, melly mai napig is fen áll ottan, mint a' közönségnek háza. Az ó Bessenyei templom' könyvének jegyzése szerint, számos lakosok' Bessenyőről is által tették lakásukat Lovrinba, kiknek száma közel 300ra ment. — Ezek azok, kik idő jártával, a' mint alább következik, kivévén két családot, Etskára, innen pedig Itvarnokra, és Hajdusitzára költöztek. —

Mária Theresia császárné minden Bolgár familiának nem csak házikót építtetett, hanem mindegyiket két lóval, egy tehénnel, egy paraszt kocsi-val, és egy sessio földel megajándékozta. — A' te-

lepítésnek fáradságos, de általa minden fizetés kívánás nélkül tett munkájában, nagy segítségére volt Péternek — a' Lippai gazdasági tisztségnek későbbre ellenőrségét viselő János fijának köz munkálkodása, ki a' matérialék' öszvehordására, és a' Bán-sági nagy Szent Miklóson behelyezett Bolgárok' hajlékainak felépítésében különös szorgalommal öt esztendőig minden fizetés nélkül, ügyeskedett, — a' mit a' többször említett Budor Péter 2-ik József császárnak benyújtott esedező levelében érdem gyanánt fel is hordott. A' melly kérelmi írást maga, és a' régen meghalálozott Csobán Gurán Máté, (vagy Bolgárosan Matyéi) a' fellyebb említett Kapitány' fiának és a' Lovrini közönség' nevében 1783-ikban azért nyújtott be; mert Lovrin is, a' többi Torontál vármegyei helyek közt, az eladásra kitűzetett, holott a' mint igen szép pontossággal fejezi ki kérelmében, a' Bolgárok azért rázták le rablánczaikat a' Török földön, és azért válának el ott szerzett vagyonaiktól, hogy itt Ó Felsége' kegyes szárnyai alatt szabadságban, nem pedig úri hatalom alatt élnének. — A' könyörgő pedig, és Csobán Guránnak fija Máté azért fordítának az új telepítésre annyi költséget és fáradságot; de atyjáik is, az elfoglalt 6 török hajóknak zsákmányaiból azért nem kívántak semmi részt; hogy ebbeli hivségök valaha megfogna a' Felség által ismertetni, ugyan azért magok részökre azt kérték, hogy az uraság, vagy a' nagy méltóságú Magyar Kamara részére megmaradott allodiális földek kettőjöknek, és maradékaiknak vagy ingyen való birására, vagy igen mérséklett fizetés mellett, a' mint szoktak t. i. a' harmad osztálybeli földek becsültetni, által adattassanak. — Végső érdemül azt is érinti a' buzgó kérelmű Budor Péter, hogy két kalmárok' eszközlése által, minekutánna Ó Felségének jóváhagyását már meg is kapta, minél előbb új 80 Bolgár családokat fog a' pogány

földről, a' Temesi Kamarai igazgatóságnak tett jelentéséhez képest is, a' Bánságba kihozni, és ez által mind a' Haza', mind Ó Felsége' javát tehetségéhez képest, mint hív jobbágy, elő mozdítani; hogy ezután már, a' háború' kitörése' esetére, ne csak 150 főre menő csapattal, hanem nagyobb számu fegyveresekkel állhassanak ki a' megkívántató hadi szolgálatra. —

Minő válasz érkezett ezen könyörgő levélre, ki nem puhatolhattam; de mivel Budor Péter csak mint Lovrini adófizető végezte ott helyben életét, könnyű következtetni, hogy nem sikerült esedeklése. — E' mellett országszerte tudva vagyon, hogy Lovrin helységét, Gottlobbal együtt, Liptai Antal ezredes kapta meg, — a' mikor is a' Bolgárok undorodván az úri hatalomtól, a' mint Budor Péternek Pesten lakó kisebb fija Bodor Ádám bizonyítja, Etskára költöztek. — A' Csanádon, és Nagy Szent Miklóson letelepedett Bolgárok is, mivel ezen helyek Nákó úr birtokába jutottak, innen vagy Bessenyőre, vagy más helyekre áltmentek. —

Az említett könyörgő levélnek összeillesztett kifejezéseiből, és a' táborozási környülmények' letolásából: mert a' Német esedezésben semmi esztendei, vagy napi adat nincs kitéve; — azt hozom ki, hogy midőn a' 150 Bolgárokból álló kis csapat a' császáriaknak segedelmére kiállott, akkor a' Bolgárok még mind Oláhországban laktanak, azon városokban, a' mellyekben őket 6-ik Károly császárnak 1727-ben kiadott szabadalmas levele erősítette volt meg. — A' kinek tábora akkorában az általok is lakatott Oláhországi térekben folytatta hadi munkáját, — és ez a' hív csapat tehette, elbocsáttatván a' csata piaczról, későbbre az ó Bessenyei Bolgár szállítványnak kezdetét, — minekutánna, t. i. ezen szerencsétlen hadakozás után, a' császár Oláhországnak az Olt vizén innen fekvő részét is a' Tö-

rököknek általadni kéntelenítettet, — a' mint másutt is láttuk. —

*o.) A' Lovrini Bolgárokról némelly világo-
sítások.*

A' könyörgő Budor Péternek János fijától származott, most Pesten kereskedő unokája, még következő mellék környülállásokról adott szóval világoztatásokat:

1-ör A' nagy atyja Péter marhákkal kereskedő ember lévén, gyakran megfordult Bolgárországban, és ott nem csak nagy ösmeretséget, hanem nagy hitelt is szerzett magának, azért, ha valakinek a' Török Kalmároknál pénzt fizettetni rendelt, az ő váltólevelei ott elfogadtattak. —

2-ör Mirkovics Mihály nem csak született Bolgár, hanem valósággal Bolgárországi Szent Ferencz Rendén lévő szerzetes volt, kit ő magához ó Besenyőre szállított, és új útasításokkal és váltólevelekkel ellátva, küldötte be a' pogány földre, a' keresztény Bolgároknak Lovrinba való édesgetésére, — csak ugyan az érdeklött pap Lovrinban, saját hazafijai közt, sokáig plebánoskodván, öreg korában általtétetett nagy szent Miklóstra, a' hol meg is halálozott. Ennek egy testvérétől való, csakugyan Mirkovits nevet viselő unokáját most is Lovrinban életben lenni állítá. —

3-ör Voltak ugyan Lovrinnak az előtt is, kevés Oláh és Rác lakosai, de apránként onnan elhúzódtak, és a' helyet pusztán hagyták; ugyan azért két kézzel fogadta a' Temesi Kamarai igazgató Budor Péternek, a' majd kihozandó Bolgárok eránt tett ajánlatát, és annak helybehagyását Mária Therezia Császárnénál ki is eszközölte.

4-er Az atya Bodor Ádámnak Budor János mint telepítő albiztos és N. S. Miklósi uradalmi tiszt elősegéllette a' nagy szent Miklósi, és Csa-

nádi új lakosok' házáinak, a' kamara költségén való építését.

Végre úgy halt meg, mint Lippai gazdasági ellenőr, — maga pedig Bodor Ádám, az előtt mintegy 15 esztendővel, még bírta a' Bodorok' egész házföldet, a' mellyet 4000 váltó forintokon maga el is adott. —

5-ör Azon kérdésemre, hogy Budor Péter által másod ízben, két Török Kalmár' eszközlésével, behozandó 80 Bolgár család által jött e' a' Bánságba, vagy nem? — azt a' felderítést tevő; hogy miután József császár alatt, német lakosok kezdék Lovrint megszállani, tehát a' Bolgárok vonakodtak szülőföldökről már ide vándorolni; későbbre pedig 1791. esztendőben a' nemes Torontál vármegyében fekvő Lovrin és Gottlob helységei Liptai Antal ezredes, később generalis úrnak, 2-ik Leopold király által oda ajándékozottván, még maga Budor Péter a' Bolgároknak, kik földes uraság alatt megmaradni nem akartak, nagy részét csakugyan a' nemes Torontál vármegyében fekvő Etskai uradalomba, az akkori földes úrral tekintetes Lázár Lukátsal igen kényelmes feltételekkel kötött, és 30 esztendőre terjedő szerződés mellett, által szállította; hanem magát a' telepítő Budort Lovrinból Ecskára, legkedvezőbb kínálásával sem édesgethette a' földes uraság, mivel ő utolsó pihegéseig Lovrinban marada. —

De már térjünk vissza az ó Bessenyei Bolgár gyarmat' további eseteinek folytatására. —

p.) Bessenyőnek gyarapulása, és szerződésai.

A' Bessenyeiek hasonlóképen, minekutánna megmaradásuk eránt, a' Bánságban már biztosok lettek, és a' szomszédtságokból is oda szállongó Bolgárok által meg is szaporodtak, minden törekedésekkel azon munkálkodtak, hogy földes úri hata-

lom alá ne jussanak, — és olly kegyes is volta' nagy méltóságú Magyar Kamara irántok, hogy őket nem mint úri tartozás alá vetett jobbágyokat, hanem mint kötés, és szerződés alatt élő lakosokat, pedig kedvező feltételek mellett, kívánta fentartani, a' minek főképen köszönhetik gyarapodásukat. Ilyen szerződések többször is kötettek a' Temesi Kamarai Igazgatósággal, mellyek szerint 30 évre megválthatták tartozásaikat, és a' földnek minden használatáival szabadon élhettek. Nevezetesen az ez előtti már lefolyt szerződések 1784-ik esztendőben készülvén, az csak ugyan Február hónapnak 10-ik napján az Úriszéken állapítatott meg. — Mellyben az elnökséget B. Orczy László Királyi Tanácsos, egyszersmind a' Bánsági Kamarai uradalmak' Administratora viselte, jelen lévén meg ottan Heymerle Alajos Kamarai táblabíró, Gerbatz Vitus számvevő, és Chapó János Kamara uradalmi ügyvéd, — törvényes bizonyosággal pedig Szöllősy Gáspár fő szolgabíró és Zsolnay Zsigmond eskütt, azon kívül a' tiszti ügyvéd is a' népnek pártfogására kirendeltetve, — az úriszéket törvényesítették, melly kötés azután a' nemes vármegye' törvényszékén is alapulást nyervén, a' nagy méltóságú Királyi tanács után, 2-ik József császárnak Felséges színe elejébe is terjesztetett, az arra következett megerősítés végett. — Melly kedvező szerződés szerint, a' Bolgár közönség a' Temesi Kamarai Igazgatóságnak csupán 700 forintokat köteleztetett évenként lefizetni. —

Szerencsések lettek azután az ó Bessenyeiek abban is, hogy a' Fejedelemtől 1787-ik esztendei Junius 21-ik napjár vásári szabadalmas levelet nyerhettek, mellyet az akkori Kanczellár G. Pálffy Károly írt alá, az uralkodó 2-ik Józsefnek ön aláírásán kívül. — Melly vásári engedelem csak ugyan azon évben Julius' 30-ik napján ki is hirdettetett.

Mind ezekből azt lehet következtetni, hogy nőttön nőtt Bessenyőn a' népnek száma, — nem is ok nélkül; mivel sokszorozott kérésökre, hogy tovább is a' bizontalanságtól remegve, szorgalmuk ne csökkenne, 1-ső Ferencz Királyunk hajolván, egy határozata, vagy Decretuma által biztosítá, és megvizasztalá hív alattvalóit, melly a' magyar Kamará' útján Budán 1799-ik évi September 18-ik napján, az akkori elnök B. Orczy László aláírása mellett, adatott ki nekik olyan tartalomban; hogy ő Felsege a' Bessenyeieknek jó maga viseletökkel, és a' Franczia háborúra nyújtott tetemes ajánlásaikkal megelégedve, azt méltóztatott végezni, hogy Bessenyő soha semmi magányos embernek el ne ajándékoztasson, se el ne adattasson, sőt haszonbérilőknek sem engedődjön által, hanem állandóan Kamarai igazgatóság alatt maradjon. *)

*) A' Decretum szavai így következnek: a' 14,232. szám alatt von Seiner Römisch K. K. Apostolischen Majestät Königlichem Ungarischen Hofkammer, wegen der alt Bessenyowaer Gemeinde hiemit anzuzeigen:

Seine Majestät haben auf diesseitig für wortliche Vorstellung der bittstellenden Gemeinde wegen ihrer Wohlverhaltung, und bey Gelegenheit des gegenwärtigen Krieges, durch freywilige nahmhafte Beiträege bezeugten patriotischen Gessinnungen, allergnaedigst zu entschliessen geruhet; dass diese Gemeinde bey dessen Fortsetzung auch forthin, unter der Kameral Verwaltung zu verbleiben habe, und nie einem Privaten verliehen, auch eben so wenig an irgend einen Privaten verpachtet werden würde.

Welch Höchste Gnaedigste Entschliessung, dieser Gemeinde, zu ihrer Beruhigung, mit dem Beisatze bekannt gemacht wird, dass in Ansehung ihrer an die weiteren Gesuchspunkte, oben unter heutigen an die Temescher Kaal Administration, als von welcher sie die weitere Verstandigung erhalten wird, das nöthige von hieraus erlassen werde. — Ladislaus Freyherr von Orczy m. p. Ex Consilio Regiae Camerae Hungaricae Aulicae. Ofen den 18-ten September 1799. —

A' fentebb érdeklött Kamarai szerződés 1813-ban lefolyván, az ó Bessenyeiek új és megint 30 esztendőre terjedő egyességre léptek a' Temesi Administratióval, — ezen idő olta pedig az úrbéri adózasokra nézve, a' gabona-dézsman, és királyi haszonvételeen kívül, fizet a' város a' Temesi Igazgatóságának évenként folyó pénzben 5560 forintokat, ezen felül a' méh, bárány, és bor (mivel szállójek 249 holdból áll) dézsma fejében még 750 forintot, — a' gabona dézsmát pedig a' nagy szent Miklósi Augustus hónapjában folyó piaczi ár szerint, minden sessiótól 6 pozsonyi mérő búzát, és 8 pozs. mérő zabot vévén fel, kész pénzül szokta megváltani; — azonban a' Királyi haszonvételeket a' közönség árverés útján, minden három esztendőben szokta bérbe kivenni különösen. — Mind ezen járandóságok' behajtására mind többi úri jogoknak megőrzésére, és a' közönség' főbb tárgyaira való felügyelésre és ellátására itt szintúgy mint Vingán egy Commissarius, vagy Kamarai biztost tart a' Temesi Kamarai Igazgatóság; ott létebben a' jó érzésű Csapó János úr viseli vala a' felvigyázási biztosságot.

Mind ezek mellett, sóhajtozott szívvel emlékeznek őseikre vissza a' Bessenyeiek azért, hogy eldődeik semmi forma szerint való kiváltsági levelet nem tartottak meg számukra, hanem minden jeles írományok, a' velek egykori Vingai Bolgároknek kezökben maradtak. — Ugyan azért, rendszerinti pecsét nélkül szűkölködnek; hanem azon évben, (1787-ben) mellyben a' vásári szabadságot kapták, formáltak maguknak egy a' foglalatosságaikkal és környülményeikkel jelelt Pecsétet. — Mellynek közepében egy gömbölyű kaptár látszik, melly körül sok méhek repkednek, — a' pecsétnek felső részén egy bárány látszik, zászlót tartván első lábában. — Körülírása a' pecsétnek e' kö-

vetkező: „*K. K. Szab. Ó Bessenyő mezőváros pecsétje. — Nemes Torontál Vármegyében:*“ a' a' két *K. K.* hihető, a' *Királyi Kamarai* szavakat jegyzi. —

A' Bessenyeieknek szinte mint a' Vingaiaknak különösök a' Haza, és Fejedelem iránt kitüntetett érdemeik; mivel a' mult században kezdődött, és 24 esztendeig tartott Francia háború alatt, igen gyakran tetemes segedelmeket nyújtottak a' hadi sereg' számára, nem csak több száz köből életben, és nem megvetendő pénz summákban, hanem lovakban és katonákban is. — Nevezetesen a' nemesi felkelések alkalmával, több lovasokat is, egész készületestől, állítván ki, mint a' mennyi reájok háramlott. — De minthogy minden alkalmatosságokat előszámlálni majd unalmas lenne, most azokat el-mellőzzük. — Öregbiti érdemeiket a' lakosoknak abbeli' buzgósága, mellynél fogva egy igen díszes, és jó ízlésű tágas templomot, önnön erejökéből, építettek; jóllehet a' nagy méltóságú Kamara lévén a' helynek valóságos birtokosa, ők a' Patronatusi joggal nem is bírnak. — Ezen egyház, akár kiességére, akár erős alkotására, vagy magosságára nézve, egy Torontál vármegyének a' legdíszesebb művei közül. — Egyébaránt is, ez a' Bolgár népség igen ájtatos, és a' maga nyelvén, főképpen a' fe-jér népe, igen szívreható kellenietes hangon énekel. —

Érdem gyanánt tulajdoníttathatik, a' nagy költséggel, és jó ízléssel alkotott város' háza is, úgy szinte önnön költségökön, a' nevendékek számára állított oskolák is. —

q.) A' Bessenyeieknek mostani miben létök.

Ó Bessenyőn, a' jegyzői feladás szerint, mai napon találatnak 263 földdel járó házhelyek, — a' zsellér házaknak száma sokkal több úgy, hogy Bes-senyőn

senyőn 978 házakat lehet számlálni. — Bolgár nyelven beszélnek magok között a' lakosok, melly beszédök módja legtöbbet hasonlít a' tóthoz; — különös azonban, hogy Dalmát nyelven írnak, imádkoznak és predikációt halgatnak. — Nyomtatott imádságos könyvek magyar betűsek mind itt, mind Vingán, — mellyeket még a' fejer személyeknek is nagyobb része el tud olvasni, de ért is, és a' mellyek Budán a' Magyar Királyi Egyetem betűivel nyomtatódnak. —

Az ó Bessenyiek szántásból vetésből, de kiváltképpen marha nevelésből, és az azokkal való kereskedésből szerzik táplálékjokat, — melly czélból, nem csak a' Kamarától több, mint 6000 holdnyi pusztát, hanem a' szomszédságos és körülfekvő uradalmaktól több ezernyi hold szántó és legelő földet haszonra bérlenek, — a' mire őket határjoknak és legelőjöknek szűkes volta is üsztönözhetette. Kitetsző is sikere gondos szorgalmuknak: mert a' barom nevelést olly tökéletességre vitték, hogy ritka helyen láthatni szebb formájú, 's jobban táplált szarvas marhát, és testesebb cigara juhót, mint ó Bessenyőn; ugyan azért legdrágábban is fizetődik itt ezen neme a' juhoknak a' Tótok által. — Némellyek' véleményét is fel lehet itt hozni, mintha a' Bolgárok magokkal hozták volna, a' Török földről, ide a' juhoknak ezen fajtát, legalább a' Bolgár Közönségeknél legnagyobb számmal találtatnak az illyetén juhok. —

A' mostani Bolgárok férfijai öltözködnek a' többi Torontál vármegyei Rácok és Oláhok szokása szerint; — de a' fejer népe ősi öltözeteit mai napig szorosán megtartja. Jelesen: csizmája régi Török szokás szerint, sárga száru, vörös fejű, 's igen bő, — szoknyája tulajdon juhái gyapjából font és különféle csíkosra szőtt materia, mellynek színét füvek' gyökereivel, és fabéjakkal adják meg,
Tud. Gyűjt. IX. Köt. 1837. 3

szabására nézve rend kívül ránczos, és fél lábszárig ér — A' szoknyán alól kitűnik a' mindenféle festett fonalakkal czifrán kivart ingöknek az alsó széle, valamint a' felső gallérja, válfoltjai, és hátlapoczkáira terjedő része is czifra himzetek lévén, ékesítik a' Bolgárnékat. Fejeiket Török csalma formára igazított, és tulajdon kezeik által készült szövetekkel szokásuk befedni, melly csalmát, a' magok nevelése által nyert selyem fonalakkal és szövetekkel szoktak ékesíteni. —

Asszonyaik nyáron közönségesen fehér posztó lajblit, télen pedig hosszú újatlan ködmönt viselnek, azon kivétellel, hogy a' fiatal menyecskék a' leányokkal az úgy nevezett zúbony, rövid újju, 's térdig érő különféle tarka kivarrásokkal ékesített fejér posztóból készült öltözetet kedvellik, és ünnepnapokon vetélkedve hordják. A' köténynek tarkaságát, úgy az övnek sok színűségét és munkás szöveteit úgy fáradságos ágytakarókat, és különféle nemű szőnyegeiket nem lehet elhallgatni. — A' mi a' Bolgár fejér népnek ezen ünnepi öltözetét illeti: majd egészen török eredetű, mert azzal leginkább megegyez mostanában is, — de ezen tarkás viseletről azt lehet mondani, hogy jóllehet ez a' szemet gyönyörködteti, de mivel némelly darabjával egész esztendőt is eltölt a' leányzó, tanácsosabb volna, ha ez egyszerűbben készülvén, a' leányok az üdőnek nagyobb részét más hasznosabb házi, vagy mezei gazdasági foglalatosságra, szemeik megkiméllésével is fordítanák. — A' férjfiak közönséges fejér nadrágban mellény (lajbliban) és kabát forma felső ruhában járnak, a' mik leginkább a' czigara juhoknak gyapjából szövetnek. —

El nem mellőzhető még azon szokásuk, melly szerint a' mátkásodás megy véghez. — A' férjhez menendő leány t. i. az ő maga által selyemből szőtt

fejkendőt elküldi a' megkedvelt legényhez, mint a' megkérés jelét, mellyet ha elfogad a' legény, ez annak jeléül vétetik, hogy amannak férje akar lenni; a' mire a' házasúlandóknak szülei öszve jönnek, és az eljegyzés megtörténik. Egyébaránt az erkölcsiség és tiszta életrend, a' mire a' népnek öregei nagyon is vigyáznak, szépen virágozik a' nemzet közt. —

Valamint Vingán, úgy itt is kezdik már a' magyar nyelvet tanítani; egyébaránt a' férfiak, a' bolgár nyelven kívül, beszélnek oláhul és ráczúl is, de a' fejér személyek semmi más nyelvet a' magokén kívül nem tudnak, ők lányaikat más nemzetbelihez nem adván férjhez, a' bolgár nyelven kívül, más idegen nyelv, szokás, vagy műveltség nem hoztathatik be közéjük. — Ha családok sokra is szaporodik, örömet megmarad az ősi háznál úgy, hogy a' családnak feje három, vagy négy kiházasított fajiával, és ezektől származó számos unokáival örömeinek tartja együtt lakni és azokat bölcsen, és takarékosan elkormányozni. —

Nagy Lajosnak Magyarországról írt Politico-Geographiai Statisticájában, melly Budán 1828-ik esztendőben jött ki 1-ső kötetének 396-ik lapján, ó Bessenyőnek akkori népessége így adatik elő: „a' házak' száma rá megy 847. — A' katolikus Bolgárok száma 6954, — az ó hitű Oláhoké 239, az evangélikusoké 24-re, öszvesen a' lakosok száma tészén 7217. —

Az 1833-dik évi nemes Csanád megyei névkönyvnek 28-ik lapján pedig, az akkor ó Bessenyőn találtatott lelkek száma így adatik elő: „Római katolikusok (Bolgárok) 7790, — nem egyesült Oláhok 215, — Helvetiai vallást tartók 9, — zsidók 5, — öszvességgel tehát 8019. —

A' már dicsérettel említett ó Bessenyei lelki pásztor a' pontos Milasevits Alajos közlé a' múlt

1836-ik évi October hónapban tett helybeli összeírást, melly szerint a' mezőváros 7080 Bolgárokat, — 88 kézmíves és másféle előkellő katolikus Magyarokat, — 51 óhitű oláh Molnárokat, és 154 pap, és templom nélkül lévő óhitű Czigányokat, kik egyébaránt a' Dugoszellai plebániához tartoznak, — reformata vallásu 9 magyar mesterembereket, — és 12 zsidókat; — öszvesen 7394 lakosokat táplál kebelében. —

Ezeknek az öszveírásoknak egybe hasonlításából kitetszik; hogy a' Bessenyei Bolgárság száma az utóbbi esztendőkbén fogyott inkább, mint öregbedett. A' mit a' szorgalmatos Milasevits úgy fejt meg; mert igen nagy számmal, jobb létök próbálása végett, a' helyből úgy széllyel vándorlottak, hogy kevés Bánsági város találtatik, mellyben a' Bolgárok vagy mesterséget, vagy kereskedést nem űznének. — Laknak többen nagy Becskereken, Temesváron, Verseczen, Lippán, nagy Kikindán, Mokrinban, Hatzfelden, nagy szent Miklóson; sőt a' német falukban Gottlobon, Bogároson, Dugoszellában is lehet őket találni; — a' mi több, még a' Maros parti Magyar városokban is Aradon, Makón, Szegeden, és Radnán szerettek magoknak lakhelyeket. —

Tetemesen fogyasztotta a' népnek számát az 1836-ik évben ottan dühösködő epemirigy, mellynek 530-an lettek áldozatai, — Lehet tartani, hogy ha a' Veresi Kamarai pusztát, mellyet megtelepedésök óta állhatatosan bírtak, eltalálnák veszteni, és csak a' magok, a' város kiterjedésével együtt, 11,000 holdakra menő határjokra fognának szorítatni, — a' kivándorlások más helységekbe még inkább megsűrűdnék. —

Ó Bessenyő városának gyakori említése közt, nem kell elfelejtkeznünk, hogy ez a' városka német, vagy új Besenovától, melly Temes várme-

gyében a' szent Andrásí járásban fekszik egészen különböző hely. — Egyébaránt, *Bessenyő* nevezetű helységek nagyszámmal találtnak az Országnak más vármegyéibe is, mellyek némelly litteratorainknak véleménye szerint, valaha Bissenusok, vagy Besnusok vagy is kerekebben Bosniusok által, a' kik hajdanába Magyarországba betörték, és sok helyeken tanyát foglaltak, bírattattak, — a' mint a' kevév változást szenvedett nevezetök is bizonyítja. —

Ó Bessenyőn, Vingán, és a' fentebb előszámlált helyeken kívül, lehet, főképen nemes Torontál vármegyében Bolgárokat találni. — Első helyet érdemel ezek közt, az Etskai uradalom, nevezetesen Lukátsfalva, mellynek népessége 300-nál több főre megyen. Beszállottak ók a' nemes Zágrábi káptalannak falujába is, Modosba tudni illik, úgy szinte Hajdúfitzára is. — Továbbá az Idvarnoki (vagy Ittvarnoki) pusztában nem csekély számmal, — valamint szinte Bókán, Kanakon, és talán több helyeken is nemes Torontál vármegyében, de a' mellyeket utazásom alkalmával mind ki nem tapogathattam, sőt Vingán úgy értesíttem, hogy a' katonái Végvidékeken is, nevezetesen Perlász városában, vagy is Perleszen, Tomasovatzon, és több más helyeken lehet Bolgárokat találni. —

Némellyek úgy vélekednek, hogy Krassó vármegyében is, nevezetesen Krassován, Lupákon, Klokoditsán, és Rafnikon Bolgárok laknak: de ez meg nem valósúl. — Tisztelendő Milasevits Alajos úr, a' ki Krassóban egy évig plebánoskodott, azt állítja, hogy ezek nem Bolgár ajakú lakosok, hanem inkább az alsó Tótországí Szerém, Pozsega és Verőcze vármegyéknek kiejtése szerint beszélnek, és ezen tót nyelven is tartatnak mind a' predikációk, mind az egyházi énekek, nem ugyan a' napkeleti, hanem egészen a' deák szertartás szerint. De hogy honnan, és mikor kerültek Krassó vár-

megyébe, sem az írásokból, sem a' hagyományokból ki nem tetszik. — Gyurma Gábor ugyan a' Bolgár szent Ferencz Szerzetének Provinciális (ex Extractu Protocoll. Provinciae Bulgar. pag 247) azt hozza fel; hogy ezen Krassói népek még 1393-dikban a' mikor magokat a' magyar Királyok' kormánya alól kiesve, a' török iga alá jutottaknak néztek, és készebbek voltak inkább hazájoktól, mint hitőktől elválni, költöztek be, az akkori szorongató háborúk miatt, ezen helyekre. Minélfogva ő nem kételkedik a' Krassóvai Bolgárságnak valóságán. — A' nép egyébaránt is mindenütt keveset tudván a' maga eredetéről, attól világosításokat nyerni nem lehet, — noha Lier Jakab' előadása szerint, a' mint már láttuk, Oláhországból predikálni kijött Bolgár szerzetesek csakugyan Krassóyában is már régenten hirdették a' Római hitet, sőt még az is megvalósúl, hogy a' Bolgár Szerzetesek tették a' lelki szolgálatokat a' múlt század vége táján nem csak Káransebesen, Krassóván, és Szlatinán, hanem még Ottvason is Arad vármegyében. —

Némellyek ezeket a' lakosokat, a' kiknek száma az 1833-dik évi névkönyv szerint a' Csanádi megyének, öszvesen 8576-ra megyen, — Dalmát származásuaknak tartják. De micsoda kútfőből ered ez az állítás, vagy honnan merítették az erre szolgáló bizonyítás meg nem foghatom; — annyi bizonyos, hogy ezen tót ajakú katolikusoknak, a' Temesi és Torontáli Bolgárok közt, semmi rokonnak nincsen, és házassági, vagy más nemű barátságos öszveköttetés nem divatoz közöttök, holott ha az érdeklettek valóságos Bolgárok volnának, lehetetlen, hogy a' leírt két városnak sokkal lehetősebb, és szabadabb polgárjaival közlekedésbe ne kívánnának jutni, — legnagyobb hozzávetéssel, míg nyomosabb bizonyítványokra nem akadunk, katolikus Rácoknak tarthatnánk őket. —

A' havas Alföldön mai napon is találtak, több városokban, még katolikus Bolgárok. — Ilyen a' régi Rimnik is, de nevezetesen a' mint felyebb is láttuk éppen Bukarest mellett, Csoplíja nevű helységben 50 családnál több lakik, kiket a' Déván Erdélyországba lakó Bolgár Szerzet Provinciális meg szokott látogatni, és noha igyekszik őket a' Bánságba, nevezetesen Vingára édesgetni, de ők csak vonakodnak oláhországi lakhelyöket odahagyni; ámbár csak putrikban, vagyis föld alatti házakban laknak nagyobbodán. Azonban az Oláhországi Bolgárságnak mostani állapottyát kiterjedtebben fogjuk lerajzolni az utolsó szakaszban.

Bolgárországban, az onnan jövő nagy kereskedőknek egyaránti állítása szerint, most is több falúk csupa katolikus Bolgároktól lakattatnak, és mai napig is az ó hitűektől Paulitsianusoknak neveztetnek; mivel egyébaránt az ott lakó többi Bolgárság a' görög nem egyesült vallást tartja, és a' Római hiten lévő társát, különbség okáért; Paulichianusnak hívja, ezekről is maga helyén kiterjedtebben fogok szólni. —

r.) A' Vingaiaknak gyakori bokros érdemeik.

Valamint Mária Therezia anyáskodó kezeinek gyümölcseit érezték a' Vingaiak; úgy azokat a' leghívebb jobbágyok módjára, minden előforduló üdőben, és minden kitelhető módon szolgálatjaikkal meghálálni törekedtek, — szinte hitetlenségnek tetszhetne a' sokszorozott nagy ajánlásoknak lajstroma, ha levéltárjokból hitelesen ki nem íratott volna, rövidségnek okáért mindazonáltal, csak az utolsó Francia háborúk' alkalmával tett áldozatokat össze sommázva, nem különben a' közjó' gyarapítására czélzó tetteiket fogjuk előadni:

1-ör A' hadseregben 1790-ik esztendőttől 1800ig szolgáltattott a' város öszvesen 171 katonát. —

2-or A' felkelt nemes sereghez 1796 ik esztendő-től 1800-ig 16 embert. —

3-or Ezen felkelt nemes sereg tartására adott öszvesen 920 ftot, és az 1794-ben felállított önként vállalkozó magyar testhez (Freykorpshoz) 3 szabad katonáért 300 forintot fizetett le', sőt előmutatják az 1796. esztendei October 5-ik napján költ, és a' nagy méltóságú Királyi Kamara által Vinga városához küldött megdicsérő Királyi levelét, mellyben a' Francia háború alatt adott 600 pozsonyi mérő búzának, 1000 pozsoni mérő zabnak, és 24 újonczok' kiállításáért- a' királyi tetszés velek közöttetik. —

4-er 1797-dik esztendőben a' magyar felkelt nemes seregnek 6 lovat, 's 1806-ban a' Francia háború által megkárosodott közönségek felsegállítására 20 ökröt ajándékozott. —

5-ör A' Francia háborúk alatt ajánlott, 's a' Királyi élelemtárba be is szállított 1246 $\frac{1}{8}$ pozs. mérő búzát, 150 pozs. mérő árpát, 3688 pozs. mérő zabot; úgy szinte az említett megkárosodott közönségek' felsegállítására 300 pozs. mérő búzát. —

Nem lehet elmellőzni végre a' lakosoknak abéli érdemét, melly szerint az átutazó katonaságot több ízben szabad szállással — hússal — kenyérrel — borral, és ingyen tett fuvarozással látták el a' katonai tisztséget pedig pompás megvendéglésekkel fogadták, és minden tartozás nélkül tovább szállították. Ezt cselekedték nevezetesen 1805-ben egy granatéros osztállyal Junius 8-dikán Nem különben ugyan azon esztendei Julius 9-kén B. Splényi gyalog ezredének $\frac{3}{4}$ részét illy vendég szeretettel befogadták, és megvendégelvén, tovább vitték. — Végre ugyan azon évben Julius hónapnak 17-ik napján csakugyan B. Splényi ezredének egy compániáját hasonló hazafisággal, — arra nem tekintve, hogy a' katonai fuvarozástól, és beszállí-

tásoktól feloldotva lennének, — szállással ellátták, megvendégelték, és tovább szállították. —

A' különféle alkalommal tett érdemeik pedig e' következők, úgymint 1810-ik esztendőben a' Ludoviceum számára ajándékoztak 1000 forintot, 1825-ben Ő Felsége legkegyelmesebb Királynénk' koronázása alkalmakor, a' Temesvári Garnizon Kórházának 2 ökröt, 10 akóbort, és 50 forintot váltóban, — végre 1828-ik esztendőben a' siketné-mák, úgy a' rémséges, (monstrosi) és a' vakok részére felállítandó nemzeti intézetek javára 200 forintot nyújtottak be. —

1809-ik esztendei October 31-én Dezsán József Kamarai Tanácsos, és a' Temesi Igazgatóság elnökének bizonyítványa szerint, Vinga városa maga köréből állított katonaság közül, a' háborús körülállások végett, Temesvárott lerakott, 's onnan visszavitetni rendelt Királyi kincseket egészen Pestig, és Budáig 9 káplárok, ugyan annyi alkáplárok, úgy szinte 108 köz legényekkel kísértette. —

1810-iki Január 16-kán Fröhlich kapitány úrnak bizonyítványa szerint, Vinga városa Marquis Casteller 46 gyalog Regimentbeli asszonyságokat és tiszt urakat ingyen Aradig fuvarozta, és egyéb szereiket 314 kocsival elvitette.

1811-iki Január 4-én Dézsán József a' Temesi Igazgatóság elnöke bizonyítványa szerint, Vinga városa az 1807 2-ik törvény cikkelynél fogva, titulo gratuiti subsidii 13,730 forintokat, és 51 krt, a' nemzeti gyűjteményes tár részére pedig 568 frt 49 krt az e' végre kinevezett Pénzszedőnek kezébe lefizetett.

1811-iki Január 6-án Muzsly László Al Ispán bizonyosága szerint, egy a' Vingaiak által felállított, és az Ország bátorságát fentartó, a' Fenséges Nádor által is helybehagyott katonaság által

Temesváron a' Volonok kasszáját őriztette, és azt tulajdon költségén a' fent írt városban tartotta is. Felséges Mária Anna Herczeg asszonynak Neudorfon történt halálával, hideg tetemeinek eltakarítását ugyan Neudorfon ezen katonaság diszesítette, melly 377 gyalogból, és 50 lovagokból állott. —

Mind ezeknek előrebocsátása után, szükségesnek tartotta Vinga városa nemes Temes vármegyétől is egy bizonyítványt a' felől kieszközölni, hogy a' Felségnek, és Hazának java oltárán kész volt mindenkor tömjénezni; valamikor azt hívsége, kötelessége, és a' hadi körülállások' szükségei megkivánták. Meg is nyéré 1809-ik esztendei Karácson hava 11-ik napján a' kivánt bizonyítványt, melly is velem egész kiterjedésében közöltetvén, meg nem állhattam, hogy a' hazafiúi tüsszel, és Fejedelme iránt való hívséggel buzgólkodó közönségnek dicséretére szolgáló, és a' nemes vármegye által is elismert nemes tetteit, más közönségeknek, és magányos embereknek is, hasonló esetekben, szolgáló felbuzdításukra egy két szóval elő ne hozzam.

Noha a' fent kitett 2-ik pont szerint, már az előtt is részt vettek a' Vingaiak a' nemes felkelő seregnek szaporításából, de különösen 1805-dik esztendőben 25 lovakkal, és más hadi szerekkel felkészített 25 fegyveresekkel számosították ezen megyének felkelő nemes csapatját.

Ismét 1809-ben Jellaschits Ferencz tábornok gyalog ezredének egy osztályát városukba beszállítván, a' legénységet hússal, és borral, 's ingyen tett szekerezéssel két stációnyira Bilétig el is vitték, a' mivel a' szabadalmak szerint, nem tartoztak, sőt ugyan ezen évben még a' háború szükségeire 300 pozsonyi mérő búzát, és ugyan annyi

mérő zabot, Ő Felsege hadainak számára kiszolgáltattak, és a' többi.

s.) Vinga városának utóbbi szabadalmai..

Minekutánna illy tetemes, és számos érdemeiket gyűjtének magoknak a' Vingaiak; annak tekintetéből, minthogy Mária Therezia császárnénak fentebb említett kiváltságait nem a' magyar Cancellária útján kapták, e' mellett pedig nem lévén még Magyarországhoz kapcsolva, a' katonai kormány alatt volt Bánság, az Engedményeket a' vármegyének, melly sehol se létezett akkor még, he nem mutathatták; ámbár későbbre, és csak 38 évek után, úgymint 1782. esztendei December 16-dik napján tartatott közönséges gyűlésében Temes vármegyének kihirdették, és ámbár mind eddig az Engedményeknek folyvásti használásában megmaradtak; de kívánván még is magokat még jobban biztosítani; és örököseiket megnyugasztalni; azt határozták, hogy megint kebelekből egy követséget 1-ső Ferencz császárhoz a' végett küldjenek fel, hogy a' Felsőg utóbbi érdemeik előadása mellett, jobbagyi alázatossággal arra kéretessen: hogy ez néhai Nagy Annyának szabadalmas levelét, melly a' Bánságnak akkori igazgatásához volt szabva, most új rendbe szedve, és a' mostani üdöhhöz mérsékelve, megerősíteni és részökre a' maga útján kiadni méltóztatna. A' mire a' jó császár, jobbagyi hívségöket, polgári, és katonai érdemöket tekintvén reá állott, és 1811-ik esztendei Julius 17-ik napján kiadta számukra a' megerősítő Királyi oklevelet, mellynek tartalmát, a' módosításokkal együtt, az alább következő számok alatt tesszük ki.

Az oklevélnek kezdetén, a' császár előre bocsátja, számos jeles tetteiknek méltánylása mellett, érdemesedésöknek nevezetesebb, és főbb pont-

jait. Azután szám szerint bele ereszkedik a' Mária Theresiának adományába, jelesen:

1-ör Azon helyeket, mellyekben lakásaikat a' Vingaiak már Mária Therezia engedelmé mellett megállapították, továbbra is birtokjokban meghagyja, olly hozzáadással, hogy több jövevényeket is, a' kik oda letelepedni, és vagy mezei gazdaságot, kereskedést, vagy kézi mesterséget üzni szándékoznának, alább a' 3-ik pontban kitett feltétel mellett, befogadhassanak.

A' 2-ik pontban, megerősíti őket a' Vingai, Szellyosi, helyesebben *Szelleusi* és Bodrogi pusztáknak, valamint a' két szomszédságos szállásoknak is birtokában, sőt megerősíti a' malmoknak, mészárszékeknek, halászatnak, és más szükségökre szolgáló jótékonyságoknak használásában, mellyekről a' 11-ik pontban kitett taksán kívül, semmit se fizessenek, olly hozzátétellel, hogy határjok, és az egész közönség birtoka új felmérés útján helyre hozatasson, és megállapítasson. Melly felmérés és szabályozás, hiteles formában, minekutánna tökéletességre ment, hogy mindenkor bizonyító ereje lehessen, a' városnak adattasson által.

3-szor. Szabadságukban álljon ezután is akár Oláhországból, akár a' Török földről jövő Bolgárokat keblökbe befogadni, a' kik hasonlóképpen, mint magok a' Vingaiak, mind az úri adózásoktól, mind más közönséges terhektől felmentve legyenek, kivévén a' 11-ik pontban kitett, és a' Királyi Kamarai Pénztárnak befizetendő taksát. Sőt szabad legyen még az Erdélyből, és akármelly német örökös tartományainkból oda siető idegeneknek is helyt adni; de úgy, hogy ha az utolsóknak, mivel katonáskodni tartoznak, elbocsátó levelök lészen. Ezen idegenek azonban, feltartatván számukra is a' szabadságos három esztendő a' szo-

kott adó, és az ezzel járó közönséges terhek alá essenek.

A' 4-ik pont tartalmában, az előbbeni mód szerint, helybehagyja Patronatusi jogát a' közönségnek, melly a' bírósággal együtt lelki pásztort választthasson, templomokat, és iskolákat építhessen de azokat jó karban is tartsa.

Az 5-ikben megengedődik a' Vingai polgárságnak egy felsőbb birónak, -és 6 eskütteknek választása, de a' Földes Uraság által teendő kijelzésnek előrebocsátása mellett olly hozzáadással, hogy Római hiten lévők legyenek, a' kik ezentúl a' szokott terhek, és taksák alól, az eddig gyakorlott mód szerint, felmentve ne légyenek, hanem inkább illendően fizetődjenek, ha még eddig ezen szolgálati fizetésről szabályozás nem tétetett volna.

6-or Ámbár más örökös tartományainkban (úgymond a' Felső) szokásba nincsen, hogy a' lakosoknak egész esztendei italmérés megengedődjön, de tekintetbe vévén a' Bolgár nemzetnek különös érdemeit, rá állunk, hogy ők minden nemű italt, a' sert is bele értve, egész esztendőn által mérhesenek, sőt gyümölcsökből pálinkát is égethesenek, csupán a' serfőzésnek, és a' gabona pálinka égetésnek jogait hagyván fel a' mi Királyi Kamaránknak. —

A' 7-dik pontban egészen helybehagyódik a' Mária Therezia engedelme szerint való kereskedése a' Bolgár nemzetnek az örökös tartományokban, úgy a' természetményeknek, és kézi műveknek a' vásárookban lehető kitétele, és árulása.

A' 8-ik pont a' három országos vásárokról olly meghatározással szól; hogy azoknak elsője Krisztus Urunk menybe menetele napján, másodika nagy Boldog Asszony napján, mind a' kettőt az ó Kalendáriom szerint értve, a' 3-ika pedig, az új Kalendáriom szerint értendő szent Miklós napján tartód-

jon. A' hetivásárok pedig csakugyan, az eddig volt mód szerint, Csötörtökön gyakoroltassanak, olly hozzátétellel; hogy a' városba be nem fogadott külső Zsidók, Görögök, és Törökök, az országos vásárok napjait kivéve, köztök kalmárkodást, vagy aprólékos árulást ne űzhessenek.

9-er A' Perek', és keresetek' eldöntése tárgyában (folytatja a' császár szavait) kegyesen akarjuk; hogy ha 25 forintokig terjedők a' keresetek, a' helybeli tanács által íteltessenek el, szabad lévén a' meg nem elégedett félnek, ügyét az egyvelges bíróság elébe vinni, mellynek előlülője a' kinevezendő, és törvényekhez értő Kamarai biztos létszen, a' többi tagok pedig a' tanácsbeliekből fognak állani, és ez a' bíróság úriszék formában fog öszveülve itélni. Ha pedig a' kereset a' 25 forintot felülmúlná, vagy bűnbeli Perek fordulnának elő, azok mindenkor az egyvelges bíróság által, a' Kamarai Igazgatóságtól kinevezett biztosnak, vagy más kiküldendő törvénytudó férfiúnak elnöksége alatt, a' törvényes bizonyásznak is idejárultával, mint első folyamodásu szék előtt íteltessenek meg, sőt a' bűnösnek védelmére a' tisztü ügyvéd is megjelenjen. Innen pedig a' fellebbvitel, a' polgárl perekben, Temes vármegyének törvényszékére, onnan pedig lépcsőnként fellyebb, szabad légyen, a' büntető perekben pedig az 179° 43-ik törvényczikkelynek erejéhez képest, a' nevezett bíróságtól; az ügyek egyenesen a' mi Királyi táblánk elejébe vitessenek.

10-er Minthogy a' Mária Theresia oklevele szerint, kötelességben állott a' Theresiopolisi (Vingai) Bolgár nemzetbelieknek, háború idején a' Temesvári várnak őrzésére, egy katona századot kiállítani a' város kebléből; ezen kötelességök alól jövendőre úgy akarjuk őket felmenteni, hogy ezentúl az országnak a' katona állításban divatozórend-

szerhez tartozzanak magokat alkalmaztatni. A' fái-
zásra nézve mindazáltal addig, míg határjaikban
lévő erdeik bővebben megnövekednének, mind
épületi, mind tűzi fával, mértékletes taksa fizetés
mellett, más szomszédságos erdőkben a' Temesi
Kamarai Igazgatóság által láttassanak el, ha oda
folyamodást nyújtanának, azonban a' levágás, és
elhordás őket fogja illetni.

11 er Azt is (így szól az Engedmények foly-
tában az Uralkodó) kegyesen akarjuk, hogy a' 10
és illetőleg 5 forintokból álló taksa, mellyet a' M.
Theresia által kiszabott elvek szerint, esztendőn-
ként a' mi Királyi Pénztárunkba fizetni szoktak,
ezután is megmaradjon, a' személyes kivetése mind
azon által, és elosztása ezen járandóságnak, a' mi
Temesi Kamarai Igazgatóságunknak felügyellése
mellett, és kinevezendő Kamarai biztosnak közbe-
jöttével történjen. Az imígy bejövendő sommához
járulnának még azon 300 forintok, mellyeket ők
a' 8000 holdakból álló külső földektől önként ígér-
tek. Ezen járandóságokból levonván, a' Temes vár-
megyének eddig is befizettetni szokott 1638 frkat.
Ezen adózás pedig mind addig így folytatódjon,
míg a' népesedésnek nagyobbodásával, más rendű
úri adózások, és taksák szükségessé nem fognak
tétettetni. — Hogy ha pedig a' közönséges adónak
rendszerében valami változás történne; a' közön-
ség az illy következhető adó öregbedését tartozzon
elviselni. Egyébaránt a' Bolgár nemzetű lakosok
minden más közönséges terhektől, kivéven az adót
felmentve maradjanak. A' több más nemzetbeli la-
kosok, azonban azon szabadalmakból, mellyek
csupán csak a' Bolgároknak adatattak, kirekesztve
légyenek. De a' város a' Kamarai Igazgatás fel-
sőbb felügyázása alatt legyen helyheztetve, melly-
nek minden harmadik esztendőben, a' keblebeli
háznépeknek összeírását, az Urasági járandóság-

nak kivetése végett, mutassa be, nem különben minden esztendőben számadásait annak vizsgálása alá bocsássa. Az oda rendelendő Kamarai biztos olyan tehetőséggel, és hatalommal legyen felruházva, a' millyennel bír a' nagy Kikindai kerületnek biztosa, a' kinek hivatalában fog állani, mind a' polgári, mind a' büntető pereknek átnézése és eldöntése, mind pedig az árvai vagyonoknak, és határban lévő erdőknek fentartása, egyszersmind a' tanács is, ezen Kamarai biztosnak vezetése alatt valamint az ezután rendelendő tisztviseléség, vagy kisebb hivatalbeliek, szükséges útasításokkal fognak a' magyar Királyi Udvari Kamara által ellátatni.

12-er Szabad ugyan, a' mint a' 7-ik pontban érdekeltetett, a' született Bolgároknak minden áruikat az örökös tartományokba kivinni, és onnan más nemű portékákat behozván, azokkal kereskedést űzni; de ők is szintúgy, mint más Országainkban lakó kalmárok, portékájoktól a' megállapított vámokat, és harminczadokat kötelesek lesznek lefizetni. —

13-or Meghagyjuk e' Bolgár közönségnek a' czímert úgy, a' mint M. Therezia azt nekik adta. A' mellynek a' valahai Bolgárország Pecsétje maradványából álló félrészében, a' maga nevének kezdet betűit veres mezőben, egy kis koronával együtt behelyeztette, annak jeléül; hogy a' maga nevééről a' város deákul Theresiopolisnak hívatasson ezután, melly nevezetet, a' Mária Therezia Privilegiumában lévő czímerrel együtt, mi is ezenel megerősítünk. —

14-er Kegyesen megengedjük a' Theresiopolisi Bolgár lakosoknak, hogy a' 3-ik pontban kitett móddal, más nemzetbeli jövevényeket is keblökbe befogadhassanak, úgy tudniillik hogy a' Mária Therezia Engedményéhez képest ezen új telepédők

pedők három esztendei szokott szabadsággal, és felmentéssel bírnak. —

Egyébaránt, valamint az említett kiváltsági pontokkal a' Bolgárokat felruházzuk, és őket valamint örökösüket is azon Engedményekben megerősítjük, és mások által is oltalmaztatni parancsoljuk, úgy szinte fentartjuk magunknak, az üdőhez, és környülállások változásaihoz képest, azoknak öregbítésére, kisebbitésére, vagy megváltoztatására való hatalmat. —

Ferencz császáron kívül aláírák ezen erősítő kiváltsági oklevelet, még Gróf Koháry Ferencz Kancellár, és Ránfy Zsigmond titoknok úr. —

Ez a' szabadalmas levél csakugyan azon évben, tettes nemes Temes vármegyének Temesvárt 1811-dikben November 25-dikén tartatott közgyűlésében forma szerint, minden ellenmondás nélkül kihirdettetvén, a' megye jegyzőkönyvében is, akkori fő jegyző Knezsik Ignác által be is iktattatott. —

t.) Vinga városának mostani színe.

Ezen üdő óta a' kiváltságokban, kiszabott mód szerint, kormányoztatván a' város, nem szükség a' köztök lakó, és felsőséget, vagy elnökséget gyakorló Kamarai biztosnak tiszte leírásába hocsátkoznom; mert ennek tehetősége, és kötelessége hõven megfejtődik a' fellyebb kitett 11-ik pontban. Midõn a' múlt 1836-ik évben a' Vingai tanácsban megjelentem; az emberiséggel, szelídséggel, és vendégi szeretettel tellyes Mózer Mátyás úr, mint Vingai Commissarius, viselte az elnökséget, a' ki nem sokára Julius hónapban t. i. az epemirigy által az élõk' számából kiragadtatott. Most közelebrõl Ipi Búdöskuty Lajos úr neveztetett ki helyébe. —

A' mi Vinga városának fekvését illeti: ez közelebb esik jóval Aradhoz, mint Temesvárhoz, csakugyan a' két város közt vivó csinált postaúton.
Tud. Gyűjt. IX. Köt. 1837.

Orczifalvától a' honnan leveleiket kapják, igen kisiny félórányira. Határai. a' Maros vize Bodrog mellett, (a' mellyet ó hitű Szerzetesek, vagy Kalugerek bírnak) Száderlak, Újarad, Szetsány, és a' B. Izdencziek birtokában lévő Monostor. A' határjok kiterjedése kerületében közel négy mért-földeket téssen. —

Van a' városnak két fiatal erdeje is, mellyet a' lakosok ápolgattak, és neveltek, de ezek még használhatatlanok, az az erdő pedig, melly ezen közönségnek használására ki van jelelve, igen megsze feküvén, a' lakos egész napját veszti el, ha onnan akar fát, csak egy kocsival is, szükségére beszállítani; de nem is elegendő olly számos népnek az erdő, ez okból kéntelenek a' Vingaiak más honnan pénzen fát vásárolni magoknak. —

A' föld minéműségére nézve, elég termékeny és minden kavits, vagy homok nélkül való, mellyben sok völgyek, és dombok váltják fel egymást. Az elsőben bőven terem a' sásas és pernyés fű, ezen völgyekben részint alólról buggyanó részint az esső, és hó' vize által formált mocsárok találatnak, a' mellyeknek kigőzölgése ártalmas levegőt láttatik nemzeni. Egyébaránt folyóvizök nem lévén, egyedül kútjaiknak timsós vizével élnek, marháik pedig a' tavakból is isznak. Nagy nehézsögre van az építésben a' homoknak távol léte, és a' Marosbúl való ideszállítása; mert egyébiránt a' fa néműt, kiváltképen az épületre valót, közel Kis Szent Miklóson, és ó Aradon bőven kaphatják. —

Szöllőtermesztésre alkalmas helyeik vannak a' város mellett, és a' külső határban is napkeletre, melly helyeken a' Bolgárok bőven ültettek szöllőtökéket. Borok középszerű terem, és ha a' dér meg nem rontja, bőségben. A' város melléki szőlőhegy, melly legtágabb vala, már el van hagyatva, de a' külső mai napig is jól műveltetik. A'

népség azonban inkább a' földmivelésnek, marha és juh tenyésztésnek fekszik, mint egyéb foglalatosságoknak. Találtak köztök szemenként meszteremberek is, találtak egyenként kalmárkodók. Sajnálni lehet, de magok a' Bolgárok is igen sajnálják, hogy a' városka a' Marosnak vagy partjára, vagy közel oda nem építettett. —

A' város' háza, az emeletes vendégfogadó, de a' mellynek elosztását magasztalni nem lehet, és több más a' piacon lévő épületeik díszesek, az útszái pedig mind egyenesek, a' házaknak sorai a' szemet kielégítik. A' piacza igen tágas, négy szegyet formál, mellynek déli részén áll a' Szent Háromság temploma, a' kevés számú szent Ferencz Rendén lévő Bolgár Szerzetnek kis Monostorával együtt, a' mellyben lakik a' Parochia Administratora Praesidensi címzettel, két segéd' szerzetes káplánjaival. Ezen szerzetesekhez a' Bolgár nemzet, minthogy általok vezetett ki a' Török' földéről, együtt szenvedtek Oláhországban is, sőt ide is általok vezéreltetett, igen nagy bizodalommal, és vonzódással viseltetik. Papi lakhelye, a' templom, az iskolák, a' mellyekben magyarul is tanítatik az Ifjúság, azon helyekre tétettek a' hol a' szerencsétlen haszonbérló B. Mozenfeldnek igen fényes épületei állottak, a' mint ezt a' hagyomány erősíti. —

Laknak már most Vingában nem egyesült ó hitű Oláhok is, a' kiknek itten templomuk vagyon, és egy Oláh káplánnak gondviselése alatt díszlik. —

Nagy Lajosnak Magyarországról írt politico-Geographiai Statisticájában, melly Budán 1828-ik esztendőben jött ki, 1-ső kötetének 374-ik lapján Vingának akkori népessége következő módon érdekeltetik: 645 házak, Bulgár katolikus lelkek 3428, nem egyesült ó hitű Oláhok 461, Evange-

likusok 2 találatnak, következőleg a népességnek öszvesítése térszen 3891.

Az 1833-dik évi nemes Csanád megyei névkönyvnek 68-ik lapján pedig az akkor Vingán találatott lelkek' száma így adatik elő: Római katolikusok 3680, nem egyesült Oláhok 364. Evangelikus 15, öszvesen 4059.

Vingán ma, a' mult 1836-ik esztendei öszveírás szerint, 800 házat lehet számlálni, mellyekben 3611 katolikus Bolgárok, 436 Oláhok, 15 Evangelikusok laknak.

A' Vingai Bolgárok, a' magok saját nyelvén kívül, szólanak Olá hul és ráczúl, de a' fejer személyek csupán a' Bolgár nyelvnek tömjéneznek itt is úgy, mint ó Bessenyón. Az előkelők azonban, úgy mint a' tanácsbeliek, a' papok, tanítók, némelly kalmárkodók, 's több effélék beszélnek magyarul is; hanem az őket környékező falusiak csak a' fent érdeklert nyelveken szólván, nem csuda, hogy még eddig meg nem magyarosodtak, noha egyébiránt jó hazafiúi érzésekkel el van telve kebelök. —

Az Erdélyországi Alvinczen, Fejérvárt és Déván lakó Bolgárok részint nemzetiségöket elhagyván, meghazafiasodtak, és a' többi lakosokkal öszvevegyültek, részert a' 18-dik század elején, a' Rákóczy Ferencz' felzendülése alkalmával Oláhországba visszavándorlottak, részert pedig későbbre a' Bánságba költöztek úgy, hogy ott igen kevesen maradhattak, mint ezt más helyeken is érdekeljük. A' Bolgár Szerzeteseknek Monostorjaik ugyan mind Déván, a' hol Provincialis is lakik, mind Alvinczen, mind Gyula-Fejérvárt, (most Károlyfejérvárt) mind végre Kőrösbányán fenállanak ugyan, de egészen megmagyarosodva, ezekhez képest a' Dévárúl jött hiteles tudósítások szerint májapon Alvinczen csupán két bolgár háznép, Károly-

Fejérvárott a' hol a' szerzetnek nevendék háza is van csak egy, Déván pedig 4 család találatik ; úgy hogy Alvinczen a' kiváltságok tartalma szerint nincsen már bolgár bíró, hanem Déván még máj napon bolgár eredetű férfi bíraskodik. Brassóban (Erdélyben) egyik külvárost a' benne találató Bolgárokról Bolgárszéknek nevezik. Ide tudni illik a' szomszédos Oláhországból kereskedés kedvéért be szállingóltak a' Bolgárok, kik közül ott sokan megházasodván, hajlékokra szert tettek ; azonban, a' mint tudósítottam, a' Brassói Bolgárok nem egyesült görög vallásuak.

Nem lehet dicsérettel nem említenem végtére a' Vingai 1-ső aljegyző *Dunyóv* István úrnak saját nemzete' dicsősége, és hazai Literaturánk eránt egyformán lángoló szeretetét, mellytől lelkesítettve, kímélést nem tudó szorgalommal mind azon irónyokat öszveszedte, lemásolta, vagy lemásoltatta, és velem közlőtte, mellyek ezen történetek leábrázolására nem kevés világosságot hintettek. — Kívánni lehetvén, hogy a' fáradhatatlan ifjú ezután is feljegyezze, és öszegyűjtse azon adatokat, mellyek e' vitéz, és minden szenny nélkül megmaradt kis Nemzetnek viszonyait jövendőben is illethetnék ; vagy még bővebben fejtegethették.

u.) Egy tekintet Bolgárországnak mostani helyzetére.

E' tartományt kimerítőleg leábrázolni azért nem lehet ; mert kevés tudományos utazónak érkezik vonzódása, tapasztalás kedvéért, egy a' Török vad önkényétől függő földet bejárni, mellyben jó rendén utak sincsenek. Ugyan azért, mind ez, mind a' többi Ozmani hatalom alatt sóhajtozó tartományok majd nem olly kevésbé isméretesek, mint Afrikának belsőbb részei, a' Bolgárok tájéka nagyobbadán hegyekből, 's erdőkből áll, de minthogy a' Dúnán

kívül, több nevezetesebb' folyókat is számlál, ezek meg annyi termékeny völgyeket formálnak; nem csuda, hogy a' földleírók, kereskedési tekintetben is magasztalással emlékeznek a' mai Bulgáriáról. A' honnan nem csak sok használható fa, igen jeles lovak, marhák, és sertések vitettetnek ki; hanem a' szép térségeken bőven termő len, kender, gabona és dohány, nem különben a' pamut, selyem és viasz is nevezetes ágait teszik a' kereskedésnek, vásbányák nélkül sem szűkölködik. A' mi legkedvezőbb, az, hogy termékjeiket nem csak a' Dunán a' tartomány szélén fekvő fekete tengerig leszállíthatják; hanem a' szomszéd helyekre tengelyen is szokták széllyel fuvarozni. Népeisége sem megvetendő, a' mint az alább előszámlálendő városok' lakosainak számából ki fog világosodni.

Bolgárországnak ha csonka leend is leábrázolása; érdekes marad a' kép reánk nézve azért is: mert gőzhajóink a' Dunán egész Bolgárországnak hosszában uszkálnak, és az alább előhozandó nevezetesebb városok mellett vonulnak el, sőt Bolgárországhoz is szállanak a' fekete tengerbe, vagy onnan vissza Honnunk felé. Ki ne vágná tehát ismérni azon vonalnak egy részét, főkép végső szakaszát, mellyen gőzöseink fel 's alá eveznek? de végre a' bántási Bolgárookra nézve is kellemetes leend azon tájékoknak bővebb megismérése, mellyekben meghonnyosodott eldődjeik véreket ontották. —

Stein Keresztély oktató úrnak (im Handbuch der Geographie Leipzig 1826) a' 202-ik oldalon Bolgárországról ezen kitétele fordul elő: hogy az ország a' Rumeliai fő Helytartóságnak, vagy törökül nevezve *Ejaletnek*, melly 22 kerületekből áll, egy részét teszi. Minden Helytartóságban, vagy *Sandschakságban*, vagy is *Sangschagságban* egy kétlófarkú Basa a' kormányozó. Azután sor-

ba, de igen rövideden előszámlálja a' Bolgárországi négy Basaságokat, úgymint; a' Sofiait, Nikopolisit, Silistriait és Viddinit, az azokban találtató főbb helyekkel együtt.

De mi ezeknek előadásában segítségül vettük Dr. Wolger könyvének (Handbuch der Geographie Hannover 1836) a' 90-ik és következő lapjait is, mellyek szerint az országnak jelesebb helyei illy renddel következnek. A' legnagyobb város ezek közt *Sofia*, máskép *Triaditza* Isker folyójának partján, a' Balkán hegye alatt, mellyen keresztül víz innen Rumeliába egy nagy út; a' tartománynak fő kormányzója, *Beglerbeg* nevezete alatt, itt állította fel lakhelyét. Nem is csuda; mert a' lakosok' számát az írók 50,000-re teszik. Engel Keresztély (in der allgemeinen Welthistorie, und in der Geschichte der Bulgaren) azt hozza fel; hogy ezen fő város a' régi Sardikának romlédékaiból épült fel, hol valaha Római hitű püspökség vagy Lier Jakab többször érdekelt könyve szerint érsekség is volt felállítva, mellynek czímetét most Hazánkban egy fő pap szokta viselni. Közelébről a' már elhunyt Egri Kis Prépost Kis Szlatinai Durcsák János volt a' Felségtől ezen czímmel felruházva. El nem mellőzhető Stein Keresztély' fentebbi könyvének 203. lap. előhozott állítása, hogy a' 652 $\frac{1}{2}$ □ mértföldekből álló Sofiai kerületben, és nevezetesen Sofia városában találtatik egy katolikus püspök egy templommal, és két katolikus Monostorokkal, ellenben 23 török Moscheákkal. Említvén még az itt lévő meleg fürdőket, a' selyem, és pamut gyárokat is.

A' 114 $\frac{1}{3}$ □ mf. terjedő Viddini Basaságban *Viddin* a' fő város (magyarúl Bodony, a' régieknél Viminacium neve alatt volt ismértes) nevezetes erősséggel a' Duna partján, mellyben a' kerületi Basa is lakik. Innen kezdette a' pártütést 1807-dik

esztendőben a' nevezetes Pázmán Oblu terjeszteni. Viddinnek népessége 25 ezerre tétetődik.

Nikopolis a' Duna, és Ozma, vagy inkább Oztuma a' Dunába beszakadó vizei mellett, a' hasonló nevű Basaságban fekszik, 20 ezer lakókkal és egy várral. Mainapon nem itt lakik a' Nikopolisi Római katolikus püspök, hanem Belinben de széke van itt a' nem egyesült Görög érsekségnek.

Sistov hasonlóképen Duna parti 20 ezer emberrel megrakott város, nevezetessé lett az 1791-dik esztendőben a' Török, és II-dik Leopold Ausztriai császár közt készült békesség által. ;

Rusztuk hasonlólag Dunaparti vár, a' Lom vize által is nedvesítve, melly 30 ezer lakosokat táplál kebelében, kiknek felét Görögök, Örmények és Zsidók teszik, a' többiek Bolgárok és Törökök 'sat, Továbbá, minthogy itten a' fél mértföldnyi szélességű Dunán való átkelés legjelesebb sőt a' készítmények Oláhországba Bukarestig, de innen Sumla felé is szállíthatatnak; ez egy igen nevezetes, és gyárokkal ékeskedő városa a' Bolgár földnek. Lakhelye végtére még egy ó hitű nem egyesült érseknek. Itt sáfránnyal és vászonnal is kereskednek. Emeli mind kiességét, mind nevezetességét Rusztuknak, az ezzel általellenben, a' Dunának bal partján tudniillik, fekvő havas alföldi nagy kereskedő városnak *Dsurdsovának* tekintete, a' mellyel nagy közlekedés tartatik fen.

A' Silistriai 688 □ mértföldekre menő Basaságban, vagy helyesebben Sangschakságban legelőször előfordúl *Silistria*, melly város jól megerősítve a' Duna és Dristra partjai mellett fekszik, 20 ezer lakosokkal, és a' görög nem egyesült érseknek lakhelyével. Azt ragasztván Engel Keresztély ide, hogy ez a' város a' régi úgy nevezett Anastasius fala mellett nyúlik el, a' ki említésbe hozza még *Martianopolt*, vagy *Prestavát*, a'

Duna' torkolatja mellett lévő *Hirsovát*, *Axiopolt*, a' hol Ptolomaeus szerint, a' Duna *Ister* nevet vett fel, a' fekete tenger parti *Istropolt*, *Tomit* máskép *Tomist*, vagy inkább annak omladékait, a' hol lakott a' Rómából száműzetett Ovidius. *Dionysiopolt*, és *Mesembriát*. El nem felejtí to- vábbá a' Görög érsekséggel fényeskedő, és a' Kib- ritzta vizénél fekvő népes *Kiprovátsz* városát; úgy *Kapilovátszot*, *Szelexnát* és *Klissurát* a' katho- likus Bolgároknak régi lakhelyeit megemlíteni. — Melly városkákban most az Albániai kereskedők tartózkodnak. Azonban a' Silistriai kerületi basa nem itt, hanem a' Namse vize mellett lévő *Baba- tag* városában lakik, a' hol sok török templomok (moscheák) épültek.

Isadschi nem megvetendő város a' Duna mel- lett a' Moldovába való áltjárásnál.

A' Dobrutsai nagyobbadán a' Tatároktól laka- tott kis kerületben fekszenek a' tenger parti kis vá- rosok *Karaherman*, és *Mangália*. A' Tatárok e' földön igen szép lovakat nevelnek, és igen ven- dégszerető emberek.

Következik *Tultsa* egy szélyyel dúlatott vár. A' Duna' fő ágának déli részénél fekvő *Sulima* mel- lett pedig áll egy világító torony, melly a' hajóso- kát a' partra, és hol létökre figyelmetessé teszi.

A' Balkáni, vagy Deákul *Haemus* hegynek allyában a' fekete tenger szélén fekszik a' siralmas visszaemlékezésű *Várna* városa, a' hol a' mint tud- va vagyon, 1444-ik esztendőben I-só Ulászló Ki- rályunk, hadi népének nagyobb részével elveszett. Most is 20 ezer lakosokat számlál, fellegvára, és más erősségi készületei híresek. De még is feladá magát 1828-ikban a' Diebits kormánya alatt volt Muszkáknak. Eleveníti itt a' kereskedést azon kör- nyűlmény, hogy az éjszakkéleti törököföldi termékek itt rakattatnak hajóra Konstantinápoly felé; követ-

kezve ez egy fő helye, és mintegy közép pontja a' a' fekete tengeren folyó kereskedésnek. —

Sumla, nevezetes szép fekvéséről mert egyik oldala térséges, másika hegyes, és innen ágazik el két út a' Balkán hegyén keresztül Rumelia felé, (ezekből látni, hogy melly kevés utak találhatnának itten, mert más kereskedő pallérozott tartományokban nem találják méltónak az utakat felhozni a' leírásban) ugyan azért a' kereskedő Nemzetek, úgymint Örmenyek, Görögök és Zsidók, — kiknek, a' felsőbb városban lakó Törökökkel együtt, 20 ezerre megy számok, kedvességgel laknak itt. Az első között sok híres bádogost, és rézmívest lehet találni. Ezt az igen jól erősített helyett Romanzó Muszka tábornok 1774-ben ostromlá, ágyúztatta azt 1810-ben Kamenszki vezér is, de körül vétetett a' közelébi 1829. évi Muszka táborozás alkalmával is.

Stein oktató úr fentebb érdeklött könyvében *Philippopol*t, leginkább kereskedési tekintetből, a' főbb városok közé helyhez teti a' Sofiai basaságban, a' mellyben lévő 30 ezer lakosoknak $\frac{2}{3}$ -da más nemzetbeli, csak $\frac{1}{3}$ Bolgárság, és Törökség; am azok nagy kereskedést üzvének mind a' selyemmel, mind a' pamut szövetekkel, dohánynal és bőrökkel, riskása is természetvének ugyan ott. Nem hagyja említettlen a' Nissava vize partján fekvő *Nissa* várát is, 4000 lakosaival. Ugyan a' Sofiai kerületben érinti a' Kiruszi ezüst bányákat is.

Említetik más apróbb helyek után, végtére *Ternova* vagy *Tirnova*, melly az Ima hegye, és a' Traján kapuja mellett terül el a' Jantra vize mellett, úgymint az országnak hajdani fő városa, és a' régi királyoknak lakhelye, csakugyan a' tartománynak alsóbb részében.

Azon hét szigeteknek, mellyeket a' Duna' ágai a' fekete tengerbe való szakadásoknál formálnak, négyje Bolgárországhoz, hármá pedig Bessarábiá-

hoz tartozott, az új földírók szerint pedig, ezen szigetek most neutralisok.

Ezen rövid föld leírásból nyilvánossá lesz, egy részről az országnak a' szomszéd tartományokat meghaladó tágos kiterjedése, más részről a' lakosok közt uralkodó Görög nem egyesült több érsekségektől támogatott vallás, mellyet a' Mahometet követő Törökségen, és Zsidóságon kívül, a' többi nemzetek is felvettek. Minthogy pedig Bolgárország a' fentebbiek szerint két katholikus Püspökségekkel is (mellyeknek egyike, a' Sofiai t. i. némelly írónknál most is, mint érsekség, tünik elő) ékeskedik; következtetni lehet, hogy a' Római hiten lévő Bolgároknak száma is egy két ezerre terjedhet, a' mint a' következő szakaszban arról tisztábban, azon szomorú tapasztalás mellett megfogunk győztetni, hogy a' pogány földön nagyok a' püspöki megyék, de kicsiny azokban a' hívek száma. Ellenben képzeleten túl szapora az ó hitű Bolgároknak száma, kik négy érsekségektől ápoltatnak. —

Azonban Volger földleírása, szerint, nem csak Oláhországban szaporodnak a' Bolgárok, hanem több ezereñ laknak Albániában is, nevezetesen *Ochrida* városában közel 4000-ren telepedtek le. — Rövideden a' kereskedés' lelke, valamint több napkeleti nemzeteket; úgy a' Bolgárokat is széllyel oszlatja, és azon földekre vezérli, hol a' kalmárkodásnak leggyümölcsözőbb ágát vélik feltalálni.

e.) A' Bolgároknak hitvallások mai napon a' Törökföldön.

Az Oláhországi Bolgároknak hitbeli állapotjok leábrázolására nézve, a' Dévai egyházi igazgatónak Gyurma Gábornak tulajdon leírását iktatom ide: „Az Erdélyi Szent Ferencz' Rendén lévő Bolgár klastromoknál sokkal régiebbek az Oláhországiak,

és a' Felsőleges Austriai császárnak oltalma, és pártfogása alatt vannak, de még az ország Fejedelmétől privilegiumokat is bírnak. A' religio szabadon gyakoroltatik, a' szerzetesek' személyes megsértése eltávoztatik; az ellenkező esetben, mindenkor a' Császári Királyi Agentia hatalmas védelmezőjök. Volt olyan idő, midőn a' Szerzeteseknek többféle méltatlanságokat kelle szenvedniük; de ezek az akkor Konstantinápolyban lakó Penckler Bécsi udvari tanácsoshoz, és követhoz járultak sérelmök megszüntetése végett, miért ez a' Sultántól egy *Ferman* eszköze ki, mellynek erejénél fogva az akkori Oláh Fejedelemnek parancsoltatik, hogy szűnjön meg tovább is őket háborgatni, és adókkal terhelni.

Az akkori mostoha idők' bővebb megismérettése végett, közöljük ezen *Ferman*, melly magyarosítva így hangzik: „Fényes Portámban lakó Római Császári követ (Internuntius) Penckler úr az én boldogságomnak fő tanácsához folyamodó levelet nyújtott, a' mellyben eléterjeszté mind azt, mi az előbbeni legkegyesebb Sultántól, a' béke' czikkelyeit érdeklő többi feltételek között, 's tulajdonképen mind a' Passaroviczi békekötés által, mind a' keresztény szerzetesek, 's leginkább a' foglyok megváltására a' Római Császári udvartól berendelt Trinitariusokra nézve, a' kidolgozott *Ferman* tárgyai közt feljegyezve van, legfőbb udvarom részéről is kiadott rendeléshez képest határozottatott; hogy sultáni feltételeim (conditiones) tökéletesen megtartassanak, és pedig úgy; hogy az említett szerzetesek egyházaikat megújíthassák, és jó állapotban tarthassák, 's vallásokat minden akadály nélkül gyakorolhassák, valamint hogy sem pénzbeli fizetés, sem más valamelly szín alatt reájok semmi teher ne háromoljon, hanem a' Sultáni oltalom alatt nyugalomban élhessenek; mivel

már az Erdéllyel határos Oláhországban a' német kalmárok régtől fogva kereskednek, 's szokásban volt, hogy itt az Isteni tisztelet kiszolgáltatása végett, deák szertartásu papok tartózkodtak, a' kik szinte adófizetések által nem háborgattattak, üdőjártával azonban Oláhországban a' taksáló tisztek által valamint a' lelki pásztorok, ugy a' többi alattvalók is adózásokra vonattak, következőleg terheltettek, e' végett a' sultáni parancsot olly célból kívánná a' követ: hogy a' nevezett lelki atyák az oláh Fejedelemségben olly szabály szerint, mint eddig szokásban volt nyomatás nélkül lakozhassanak, és a' szerződésekkel ellenkező illyes fizetésekkel továbbá ne ostromoltassanak, és ne terheltessenek.

Hogy tehát a' béke' üdvességes czikkelyeinek elégtétessék, ön tetszésemből kiadám a' következő Császári parancsot, 's azon felül meghagyom, hogy mihelyt kézedhez (mert az Oláh Fejedelemhez szól) veszed, azonnal alkalmaztasd magadat ahhoz, a' mit a' Sultáni kötések kívánnak, jövendőben pedig semmi visszaélést ne engedj meg. Így intézd életedet, 's ezen Császári pecséttemnek hitelt adj. Költ Konstantinápolyban Schaban hónap elején 1160-ik esztendőben (azaz, a' mi üdőszámolásunk szerint, Augustus hónapnak közepén, Krisztus Urunk születése után 1747-ik évben.)“ A' követ ezen 5-dik Mahomed Török Császártól kiadott végzést olly célból küldötte meg Erdélyi Commandirozó Gróf Plaznak (Platznak) hogy erről tudománya lévén, ha ne talántán a' megsértett egyházi személyek pártfogásért hozzája folyamodnának nékiek segedelemre lenni, és őket védelmezni tudná.

A' mi a' Bolgárországi római hiten lévő lakosokat illeti, azokról következő sorait közlöttem tisztelt Gyurma Gábor úr:

A' közelebbi jelentés szerint, laknak katolikus Bolgárok *Philippopolis* városában, és pedig számszerint 600 lelkek, továbbá

Közel *Sistov* városához, a' Duna partjai mellett, négy falukban találtnak katolikus Bolgárok, úgymint 1-ör *Belinben*, hol egyszersmind a' *Nikopolisi* katolikus püspök' lakása is vagy on, 700 lelkek. Vannak ezeken kívül ebben a' faluban 30 nem egyesült ó hitű bolgár, és 20 török házak. 2-or *Oreste* helységében 300 katolikusok laknak, és öt Török familia. 3-or a' *Lyeszenei* közönségben 400 katolikus lelkek találtnak, számtalan sok Törökökkel együtt, de nem egyesült ó hitű egy sincs. 4-er *Transavits* faluban szintűgy 500 katolikusok vannak, egyéb vallás, vagy nemzet azonban itten nincsen.

Nikopolisban mindazonáltal mostanában csak egy katolikus Olasz lakik, de ez is orvosa a' Török basának. Hasonlóképpen *Sistovon* is csak egy Magyar orvos vagy on a' Török igazgató szolgálatjában. Egyébaránt ó hitű Bolgárok majd minden helységben találtnak elegyesen a' Törökökkel, a' kiknek száma nem tudatik. Templomoknak a' föld felett leendő építhetésére még is nem régen valamint a' római hitűek, úgy az ó vallású Görögök is szabadságot nyertek, minthogy annak előtte a' föld alatt tartották az Isteni szolgálatokat, de a' házak jelenleg is a' föld alatt vannak.

Bulgáriában a' lelki pásztorságot viszik, nevezetesen *Philippopolisban* hat *Liguriánusok*, a' többi négy megnevezett falukban pedig külön egy egy *Missionarius ex Congregatione de propaganda fide*, kik minden hét esztendőök eltelése után másokkal cseréltetnek fel.

Az Oláhországban lévő hite sorsosi tárgyában pedig a' tisztelt író a' következendő adatokat küldötte be: „*Bukarest'* külső városaiban még ennek

előtte 45 esztendőekkel Bulgáriából kijött, és letelepedett Bolgárok' családjainak száma 52-re megy, a' kik között lelki pásztorságot visznek öt szerzetesek. —

Csoplya kis faluban, a' melly ennek előtte harmincz esztendőekkel, Bukarest városától félórányi távolságra Dzsurdzsova felé vezető útban alapítatott a' Bolgárországból akkoron kibujdosott katolikus Bolgárok által, mostan az elejénten letelepedett 120 családokból csak 50 háznép lakik, mert egy része nem egyezhetvén meg a' földes urakkal a' robottok eránt, elköltözött. Az isteni szolgálatban munkálkodik itten egy Ecclesiasticus Alumnus Congregationis de propaganda fide.

Popest nevezetű faluban, melly az előbbentől egy órányi távolságra fekszik megint a' Dzsurdzsov felé vezető útban, lakik Bolgár familia 70, kik között a' lelki pásztorságot viszi ismét egy Alumnus a' fentebb érdeklett társaságtól oda rendeltetve. — Végre

Rimnik mező városban, melly kis Oláhországban van helyheztetve 1717-ik esztendőben telepedett Bolgárok közül még vagy 7 család, kiknek lelki szolgálatjaira három szerzetesek ügyelnek. — Úgy szintén *Campolongóban* három, *Krajován* egy és *Tergovestben* szinte egy szerzetes foglalatoskodik az isteni szolgálattal, tudni való, hogy ezen utóbbi papi személyek mind a' szent Ferencz rendjéből valók, és a' Dévai igazgatótúl függenek.

Vannak ezeken kívül ó hitű Bolgár familiák Bukarestben, Braditsenben, Pitésten, Projestyen, hanem számok tudva nincsen, mivel egybe elegyedvén még a' fényes Porta ellen felzendült Czerni György alatt a' Serviából kivándorlott Ráczokkal, inkább ezen nevezet alatt ismeretesek. —

Gallájai Gorove László.

2.

A' Szangokról valami.

Még 1829-ik esztendő második felében közlöttek a' Hazai 's Külföldi Tudósításokkal járó Hasznos Mulatságok, a' 23-dik szám alatt bizonyos töredéket, Rencz József Esztergomi finak utazási jegyzőkönyvéből, melly az abban említett Szang nevű népetskéért 's különösen annak nyelvéért, méltán magára vonhatta azoknak figyelmetességét, kik a' nyelvek vizsgálásában gyönyörködnek. De különösen a' Magyar ember előtt érdekes lehetett ez a' tudósítás, mivel tudtommal az egész föld kerekiségén nem találhatik vagy legalább nem esmertetik nép, mellynek nyelve a' Magyaréhoz annyira hasonlítana, mint éppen ezen Szangoké. A' mi annyival szembetűnőbb, mivel ez a' népetség, említett útaxónk szerint igen kitsiny, minden oldalról más nyelven beszéllő 's már tsak ennél fogva is ellenséges népektől van környűlvéve, — és hihető több mint 1000 esztendővel ez előtt szakadhatott külön a' véle rokon fajú Magyar nép tömegétől. Ha tehát a' régiség bűvarjait elragadó örömmérsékekkel tölthette bé a' látától több századokkal ez előtt elborított Herculánumi és Pompejii régiségeknek véletlenül napfényre lett hozatása: bizonyára nem kissebb örömmel tölthette bé a' nyelvét szerető és betsülő Magyarat is, említett Hazánkfiának, fájdalom, egy kissé rövid, de még is betses tudósítása. — Azonban ha kedves élvezetet nyújtott is ez akkori némelly egyeseknek: közfigyelmet, úgy látszik, még is nem ébresztett. Ez ha megbocsátható volt akkor, a' midőn semmi kilátás nem ketsegtetett bennünket, hogy ezen népetskének

kének és nyelvnek bővebb esméréterére valaha eljuthassunk; akkor mikor még a' most már drága gyümölcsöket terelő Magyar Tudós Társaság, tsak a' reménység bimbóiban szendergett: de most minekutánna ezen tisztelt Társaság olly nemes tűzzel vette munkába a' Nemzeti nyelv virágoztatását; minekutánna ennek régi maradványait, messze országokban is kész felkerestetni; most mondom, ezen Szangok nyelvének bővebb megesmérését, elmulatni vagy tsak halasztani is akarni: annyi volna mint folyó vizekből szedegetni az arany szemek: mikor kimeríthetetlen bányák mintegy önként kínálkoznak drága kintseikkel. Nem is járna pedig a' Szangoknak felkeresése és nyelveknek megesmérése felettébb nagy költséggel és fáradsággal. Mert ha ók a' mint Rentz József mondja a' Kaukasz legmagasabb bértzei között laknak, a' Mosdokból Tiflisbe vivő úton vagy út mellett; úgy a' Dunán és fekete tengeren Trebizondéig 15 vagy 20 napi útat, innen Tiflisbe 's tovább a' Kaukasz bértzéig ugyan annyit tévén: egy hónap alatt ellehetne hozzájuk jutni. 'S ha Rentz József, a' mint mondja, 6 nap alatt, az ő nyelveken, azok pedig 15 nap alatt magyarul megtanúltak beszélni: úgy egy hónap alatt nyelveknek természetét is egészen kitanúlhatná valamelly Magyar tudós. És így az egész vállalat alig kerülne többbe három hónapnál 's egynehány 100 forintnál. Kedvező itt még az a' környúlállás is, hogy az említett Szangok keresztyének, nevezetesen katolikusok. Minthogy pedig ez a' nép, említett útzónk szerint igen kitsiny, 's a' mint látszik nem is igen pallérozott: méltán lehet tőle tartani, hogy vagy maga is egészen vagy legalább nyelve eltöröltetik a' szomszéd hatalmasabb népek által, és ekképpen nem lesz módunk megesmerni azon nyelvet, melly véleményein szerint több világot vetne a' Magyar nyelv régi és így ere

Tud. Gyűjt. IX. Köt. 1837.

deti formájára, mint a' mennyit a' világ minden nyelveinek, még a' Finusokét sem vévén ki a' Magyar nyelvvel való egybehasonlításától valaha várhatunk. — Hogy pedig ezt fundamentom nélkül ne láttassam mondani: felveszem és tsekély béléltásom szerént egybevetem, a' mondott Szang népetskének Mi Atyánkját és némelly egyéb szavait, melyek az említett tudósításban olvashatók; a' Magyar Mi Atyánkkal; melyet a' ki elfogulttság nélkül vet ítélte alá, úgy gondolom, feljebbi állításaimnak igazságán, 's óhajtásaimnak méltó voltán nem fog kéteelkedni.

Az egész Mi Atyánk tehát ekképpen adatik elő az említett Hasznos Multságokban.

Tatanénk, ki szöklesz a' főnnben, Szenta ál-da Nedenben, gújön szökeled, peredon perod, főnbensz, illonsz. Napisz körnet gátsit atta ténkón apon; Bürszóinkez szelide ténkon, szelidünke bürszóinke ténkönsz. Vedde ténkót szütéte, tengerit a' mensze tenken. Amen.

Itt a' legelső szó: *Tata*; nem kirekesztőleg magyar szó ugyan: de még is olyan, melyet a' Magyar is ért 's él is vele. Sőt ha igaz az, hogy Tata városa, ezen nevezetét Theodáttól mint sz. István Királynak Kereszt-*Attyától* nyerte: úgy az Atya helyett abban az időben inkább a' Tata divatozhattott, legalább a' főbb rendűeknél. A' minthogy *Atya* név, egy szállal sem is magyarabb amannál, minthogy ez igen sok nyelveken csak nem hasonlóan hangzik.

A' *nénk*, látni való, hogy éppen az első fél többesnek magyar ragasztéka, csak hogy hosszabb valamivel; de ugyan azért talám eredetiebb is; vagy a' *miénk* vagy a' *nékünk* helyett állván. Meglehet az is, hogy a' gyökér szó *Tatan* — a' minthogy a' Mingreliai Fejedelemnek is *Dadián* rendes neve, — és a' ragaszték tsupán *énk*. Akármint légyen

a' dolog, itt még a' magyar nyelvet azon régibb egyszerűségében látjuk, a' mikor a' ragasztéknak ön hangzói nem alkalmaztattak a' gyökér-önhangzóihoz:

Ki, egyez a' magyar *kível*, ámbár e' sem éppen sajátja a' Magyarinak.

Szőklessz; véleményem szerint annyi mint *széklessz* azaz országolsz; a' mint ezt bizonyítani láttatik az alább elő jövő *szökeled* = *országod*. És ez, valamint a' pusztá *vagy*-nál erőteljesebb kifejezés: úgy az országolsz szónál is, mellyet némelyek a' Persa *Arsaces*-től mások a' Finnus *ortól* származtatnak, sokkal magyarabb. Arra az időre emlékeztet e' bennünket, mikor a' Királyok az ő székeikből igazgatták az országot, 's magok székekben ültek ugyan: de jelenlétekben leülni nem volt szabad senkinek sem. Arra az időre, mellyben III-dik Béla törvényt hozott, hogy a' melly főember széket hozna, vagy hozatna a' tanátskozás terem-be annak széke égettessen meg.

A' — egyez a' magyar határozó szótskával.

Fönnben: egyez a' magyar *fennben* vagy *oda fenn*-tel, egzszermind a' Mennynek igen természetes kifejezése.

Szenta álda Nedenben, ezeket a' szavakat így magyarázom: *szentelj áldj nevedben*. Ez ugyan az eredetitől: *szenteltessék meg a' te neved*; különbözni láttatik: de értelmére nézve valószággal egyre megyen azzal, tsak hogy még világosabban fejezi ki kérésünket. Mert avvagy nem azért kérjük é az Isten nevének megszenteltetését, hogy magunk szenteltessünk meg? És a' szentség mellett nints e' szükségünk az áldásra is; sőt maga a' megszentelés nem egy e' a' legnagyobb áldások közül? — Nem is teljesítheti pedig ezen kérésünket senki, az Istenen kívül. Így hát, véleményem szerint, a' Szangok sokkal egyenesebben és világo-

sabban fejezik ki ezen kéréseket mint mink — Lásuk már a' szavakat egyenként:

Szenta = szentelj. Itt a' gyökér látszik hogy *szent*; melly bár a' latin sanctushoz közel jár, a' Franz sainthez pedig még közelebb: mindazáltal, a' mint Beregszászi után Révai is mondja, még ezért nints okunk ezt állítani, mintha ezen szót a' Magyarok napnyúgoton tanulták volna; mert hozhatták ezt magokkal napkeletről, akár a' Chinaiaktól akár a' Persáktól, vagy ezekkel együtt valamely régibb néptől 's nyelvből. Itt mindazáltal gyanús vagyok, hogy a' *szenta* helyett talám *szen-te*-nek kellene lenni, és tsak a' tudósító hallás- vagy írásbeli hibája miatt áll *szenta*.

Álda. Ez a' szó is egy a' magyar szavak még pedig a' legrégebb magyar szavak közül, ha a' gyökér *áld* szót tekintjük. Úgy vélem mindazáltal, hogy ennek a' gyökérnek valamely más nyelvben is meg kell lenni. Nevezetesen a' Tót *chwalim = áldom, ditséremmel*, tartom rokonnak. A' mint-hogy a' magyar áldomnak is van, vagy legalább volt régen ez a' jelentése *ditsérni*.

Nedenben. Itt a' gyökér úgy látszik *Neden*; a' melly a' Tatár *Aadin = név*-re emlékeztet; mindazáltal a' Magyar *név*-től sem messze jár. Különben ez a' *név* szó is olyan, melly több vagy kevesebb különbséggel sok más nyelvekben, úgy mint Persában, Németben, Finnben, Latinban 's a' t. feltaláltatik.

Gűjön. Ez nyilván a' Magyar *jűjön*-nek felel meg, tsak hogy ennél eredetibbnek látszik, az az inkább magán hordja még az eredeti származás színetét. A' Palótz még ma is így szól: *gyűjön*; a' mi régebben lihető így mondódott *gűjön*. És itt kinek ne jutna eszébe a' Német *gehen = menni*.

Szökeled = országod. Így hát a' Szangok az országot *Szökel*-nek mondanák. De itt meg-

jegyzem, hogy *szökel* a' *széktől* vévén származását nem annyira országot mint országlást, uralkodást jelenthet. Ez ítéletem szerint világosabb és helyesebb kifejezése is annak, a' mit a' második kérdésben kérünk. Mert nem országát, hanem országlását kérjük az Istennek. Magyarúl tehát ilyen formán esne ez a' kérdés: *jöjjön el székelésed*, a' mit a' Szangok ékes rövidséggel így tesznek ki: *gűjön szökeled*.

Peredon perod. Ez látni való, hogy ennek felel meg: *légyen meg a' te akaratom*: de ha véleményemben nem tsalatkozom, sokkal erőteljesebb kifejezés a' miénknél. Ítéletem szerint ugyan is, ez szóról szóra ezt tenné: *parantsolódjon parantsolatod*. A' Magyar *parantsolni* szóhoz némelly más nyelveken is találtak hasonló hangzású és jelentésű szók, mint p. o. a' Tót *porutsim* = *parantsolok*, a' Latin *im-pero* = *parantsolok*: de én mind ezeknek mintegy közös gyökerének a' 'sidó *dabar* — *szó t* tartom. Ebből ugyan is legtermészetesebben lehet fejtegetni a' *parantsolni* szónak értelmét. Így a' Rómaiaknál *Dictátor* annyit tett mint fő hatalmú, legfőbb *parantsoló*; — e' pedig *dico*-tól jön. Továbbá: a' 'sidó nyelven *dabar* vétetik törvényes értelemben is, a' mint Simonis tanítja szó könyvében; *de lite, causa, re controversa*. Avvagy nem ilyen jelentése van é a' Magyar: *per*, vagy *pör* szónak is? Ugyan tsak Simonis szerint teszen ez: *praeceptum, decretum, edictum, lex-et* is. Hogy pedig a' 'sidó *dabar* a' Magyarban *perré* vagy *pörré*, a' Latinban is *perová* 's a' Tótban *por*-rá változott azon nem tsudálkozhatunk, ha meggondoljuk; hogy az első *a* önhangzó gyakran kiesik a' 'sidó *dabar*ból, mikor osztán a' *b* betű a' könnyebb kimondás kedvéért elhagyathatott más népek által. Az is bizonyos hogy a' 'sidók az *a* betűt (kametzet vagy

patachot) hangoztatják o vagy ő formán. Itt megjegyzem, hogy a' Magyar a' két mással hangzón kezdődő szókat nem csak úgy magyarosította meg, hogy önhangzót tett eleikbe: hanem úgy is, hogy elhagyta az első mássalhangzót, a' mire, úgy tartom, elég jó példa *bráss* (Angol. olv. bréz) = *értz, réz*. Egyébaránt, miért nem *pereden, pered*, vagy *pörödön pöröd-öt* mondanak a' Szangok: ehhez akkor szállhatnánk, ha nyelvöket jobban esmernénk.

Fönbensz, illonsz. Véleményem szerint magyarul szóról szóra így esne: *Fönben is, itt lenn is, vagy itt alann is*. Látszik ugyan is ezen Mi Atyánkból, hogy a' Szangok a' mi *s* betűnk helyett néha *sz-ct* mondanak; mint *napisz*, e' helyett *napos*; *szötéte*, e' helyett *sötét*. Azonban nem méltó-e a' bámulásra az az erőteljes rövidség mellyel ők ezen mi szavainkat kiteszik: *muképpen menyben azonképpen itt a' földön is*.

Napisz körnet gátsit atta ténkön apan. Ezeket a' szavakat így fordítom: *Napos kenyér hátsit adj nekünk (e') napon.* — *Napisz* kétségkívül e' helyett van *napi* vagy *napos*. Itt csak azt jegyzem meg, hogy ezen szónál *nap* = *sol* egy egy eredetibb szavunk nintsen. Egyedül a' Koptus nyelvben tudok ehez rokon szót, úgy mint a' kiknél *nob* = *arany*. Úgy tartom, hogy az aranynak ezen nevet a' Koptusok a' naphoz való hasonlóságáért adták; a' minél fogva a' hajdani Chemicusok is az aranyat a' nap jegyével ☉ jelentették. *Körnet.* Kenyérnek gondolom, és itt eszembe jut, hogy valljon nem a' német *Korn* = *élet*, *gabona* rejtezik-e ezen szó alatt, melly szerint *körne* tulajdonképpen nem magát a' kenyeret, hanem annak csak anyagját tenné, a' melly is a' különbözőféle gabona nemek: a' formáját pedig ezen anyagnak a' *gátsi* jelentené, melly Rentz József

szerént, a' Szangoknál pogátsát jelent, és így ke-
 rek formájú lapos eledelt. Ez a' *gátsi* szó nálunk
 is hallatik, midőn a' kisdedek előtt az ő dajkáik
 vagy szüléik az égen lévő holdat *kátsinak* mond-
 ják. Egyébaránt a' *pogátsát* a' Tót is *pogátsik-*
nak mondja. Ez a' kitétel tehát *körnet gátsit*, ol-
 lyan forma, mint mikor így szólunk: *búza ke-*
nyeret, arany órát 's a' t. tsakhogy a' Szangok-
 nál mind a' két szó együtt ejtegetődik. Abban pe-
 dig nints miért megütköznünk, hogy már e' sze-
 rént még tsak a' kenyeret sem mondhatjuk tiszta
 magyar eredetű szónak; mert ha a' *búza, árpa,*
rozs, 's a' t. nevezetek vétethettek idegen nyel-
 vekből, mennyivel könnyebb azt elhinnünk hogy
 a' mi ezekből mesterség által készül az még inkább
 vétethetett más Nemzetektől. Én ugyan a' nyel-
 vek körül tett eddigi vizsgálódásaim szerint azt
 vettem észre, hogy az igék gyökerein, az emberi
 testnek részein és némelly legközségesebb dol-
 gok nevein kívül felettébb kevés szavaink vannak
 melyeket valamelly más nyelvben is fel nem le-
 hetne találni. És ha az igaz, hogy az eredeti Ma-
 gyar szóknak megesmértető bélyegei ezek: hogy
 azok egy tagúak, hogy sem két mássalhangzót elől
 semkülönböző természetű önhangzókat meg nem szen-
 vednek, sem önhangzón különösen pedig *a-n* nem
 végeződnek: 's ha e' mellett meggondoljuk Nem-
 zetünknek hajdankori állását a' műveltség fokán egy
 szempillantásig sem kételkedhetünk azon, hogy
 nem mások vették mitőlünk ezen kérdés alatt lévő
 szókat, hanem inkább mi vettük azokat másoktól:
 a' mit nem hogy szégyenlenünk kellene; de
 sőt inkább kérnünk kell az Egek Urát, hogy ne
 hagyja kifogni soha Nemzetünkéből azt a' szelle-
 met, melly minden jót, szükségest és hasznost
 nem tsak kész elfogadni az idegen Nemzetektől,
 hanem ugyan törekszik azt minél előbb sajátjává

tenni. — De térjünk ismét a' dologra. *Atta*. Látszik hogy annyit tészén mint: *adj*. *Ad*; ez a' gyökér elég eredetinek látszik ugyan a' Magyar nyelvben, mindazáltal nem tagadhatjuk, hogy a' Latin *do*, a' Tót *dám* a' Görög *doo* vagy *didomival* 's a t. nagy hasonlatossága van — *Ténkön* — Az egybe hasonlítás szerént ezen Magyar szónak felelne meg: *nekünk*. Hanem megvallom, azt nem tudom magamnak megfejteni, miképpen esik, hogy ámbar az Úri imádságban, a' személyes névmássának csak ez a' két ejtése jön elő: *nekünk* és *minket*; még is a' Szangok Mi Atyánkában ez négyféle formában látszik; így: *ténkön*, *ténkon*, *tenkól*, *tenken*. Talám a' Tudósító nem jól értette vagy írta le valamelyiket ezek közül. Egyébaránt itt *ténk* látszik gyökérnek lenni: melly a' Magyar *minkhez*, *nekünk*-höz hasonlít ugyan, de különbözik is attól. A' Chinai Mi Atyánkban látok ehhez valami hasonlót, mellyben ez a' kérés: *a' mi minden-napi* 's a' t. így van; *ongo teng uwang ül kyn sjé* 's a' t szóról szóra: *mi mindnyájan várunk téged ma* 's a' t. — *Apon*. Hihetőleg ezt teszi: *ma* de itt, úgy gondolom, hiba van a' leírásban, és *apon* e' helyett íródott *napon*. Az *n* pedig azért maradhatott itt el, mivel az előtte lévő szó is *n*-en végeződik. —

Bürszőinhez szelide ténkön. Így fordítom: *Vétkeinkhez szelidülj nekünk*, azaz bocsásd meg vétkeinket. *Bürszőinhez*, itt a' gyökér úgy látszik, *bürsző*, de a' melly szó sem a' Magyar nyelvben nem találatik, sem más nyelvből előttem nem esmeretes. Lehetne illyen formán gondolkodni, hogy talán *bírózó*, bíró eleibe vivőből, vagy *bírságból*, vagy *bursa* = erszényből, mint hogy a' pénz az erszényből adódik ki, — van formálva: de minthogy ezek csak pusztá gyanítások, ezekkel az időt ne töltsük. — *Szelide*. Itt a' gyökér *szelid*

lehet, melly szó a' Magyar nyelvben is feltaláltatik és lágyat, engedelmet, harag nélkül valót, vagy könnyen megengesztelhetőt jelent. Mivel pedig ez a' szó formájánál fogva nem tiszta magyar eredetűnek látszott előttem, gondolkodván annak származásáról; úgy találtam, hogy ez rokon a' tót *szladky* = *édes*-sel. Valójában a' *szelid* és *édes* szavak, még ma is sokszor egy jelentésűek a' magyar ember szájában, régen pedig még inkább azok lehetnek. Molnár Albert is így fordít egy helyet szent Dávid 'soltáriból: *Uram! jó kedvű 's édes vagy*. Egyébaránt *szladky* már maga is származott szó ettől: *szlad* = *szalad* azaz tsirás lepény vagy pogácsa; melly mivel igen édes; innen az édest *szladkynak* nevezte a' Tót, a' melly betű szerént ezt tenné: *ollyan mint a' tsirás lepény*. Ebből látni való hogy a' tót *szlad*-nak vagy magyar *szaladnak* tulajdonképen *tsirát* kell jelenteni; és mivel a' tsira ha egy kitsit nagyobbra nő rendszerént zöld színű szokott lenni: innen azt hozom ki, hogy ezen szavak *szlad*, *szalad*, *zöld* és *zeleni* rokon szavak: ha bár, mellyik volt előbb, *szalad* é vagy *zöld*, azt meghatározni nem akarom is. Hihetőbbé teszi ezen véleményt azt, hogy a' latin *germen* és német *grün* hangzásokra nézve közel járnak egymáshoz, a' mellyek közül ama *tsirát*: e' pedig *zöld* szint jelent. — Mivel továbbá *germen*-nek formája azt mutatja, hogy ő *gero* igéből származott geronak is kellett valamikor ilyen jelentésének lenni tsirázok, *gero* olaszosan ejtve: *dsero*. Lehetne még itt fejtegetni a' *mlad* = *maláta* = *malz* 's több más szavaknak rokonságát, és eredeti jelentéseit is: de ezeket máskorra hagyván, menjünk vissza a' Szangok Mi Atyánkjára.

Szelidünke bürszóinke ténkönsz. Így fordítom: *szelidits ellenünk vétőkhöz minket is*, a' melly fordításomnak fundamentoma, a' feljebb mon-

dottak szerént, úgy tartom, valamennyire érthető. De itt ismét meg nem állhatom, hogy ezen kérés formájából kitetsző nagyobb szerénységre ne fordítsam az olvasó figyelmetességét. Úgy tetszik, mintha a' Szangok vakmerőségnek tartották volna az Istentől való botsánat nyerését bűneiknek: a' magok botsánat adásától függeszteni fel. Sőt inkább megesmervén azt, hogy egy egy dologra nem kívántatik inkább az Isteni kegyelem mint arra, hogy magunkban a' bosszúállás kívánását megfojthassuk: nagyon helyesen tselekeszik, hogy tsak kérés formában terjesztik Isten eleibe a' magok botsánat adásra való igyekezeteket.

Vedde ténkot szötéte. Itt úgy tartom elmaradt elől ez a' szótska: *ne*. A' melly ha ott volna: akkor így fordítanám. *Ne vigy minket a' setétbe vagy a' setét felé.* Hogy pedig így gondolkozzam arra a' Chamberlayn Mi Atyánk gyűjteményének megtekintése bátorít. Ebben ez a' kérés Livoniai nyelven így vagyon: *Ne wedde mums louna badeckle.* Kurlandiai nyelven: *Ne wet moms eckschján.* Régi Prussusok nyelvén: *No wede mumus panam padonam.* Itt mindenütt elő jön a' *Vedde*: de ott van előtte a' *ne* is. — *Vedde*-nek a' Magyar *vigyj*-el való hasonlatossága vagy inkább ugyan azonsága eléggé szembetűnő. — *Szötéte* ennek gyökere úgy tartom *szötét* = *setét*; az *e* pedig azt a' szolgálatot teheti itt, a' mit az *a* ezen szóban *haza* = *domum*, az az a' *ház felé*. A' *kisértetet* setétség nevével tenni, úgy tartom, nagyon megegyez a' napkeleti népek szellemével. Egyébaránt, hogy a' Német *Schatten* = *árnyék* és a' Tót *sztjn*, rokon szavak a' Magyar *setét*-tel úgy vélem, senki sem tagadhatja.

Tengerit a' mensze tenken. Ezt így fordítom: *gonosztól ments minket.* — De itt ismét hibát hiszek lappangani, mert véleményem sze-

rént a' Szangok ezt így mondhatják: *tengerítő mensze tenken*. — A' Mongolok *Taengari*-nak vagy *Tingrinek* bizonyos szellemeket neveznek, kik között találtakatnak jók 's gonoszok is. Hihető hogy ez utóbbiakra van tzelozás a' Szangok Mi Atyánkjában. Ezen gonosz szellemek pedig neveket hihetően a' *tenger-től* vették, a' mellyben lakozni és a' mellyből kijárni gondoltattak az Ezer egy éjtszaka írója szerint is. A' mi pedig a' tenger szót illeti. Tibetben egy nagy tónak, melly némelly Mappákon hibásan *Terkiri*-nek íródik, igaz neve *Tengri*; — a' Törökök is a' tengert *Dsengis*-nek nevezik. Kérdés a' Frantzia *danger* = veszedelem is, nem egy eredetű-e a' szóban forgó tengerivel? — *Mensze*, ez magyarosan így esne: *meness* vagy *ments*; a' Szangok beszédmódja szerint tehát, kik a' vastag *s-ben* nem igen gyönyörködnek, így kellett mondódnia: *mensze*. Nem feszegetvén már itt azt, ha valyon az Úri imádságban előjövő gonoszon, gonosz szellemet, ördögöt kell e' érteni, vagy tsak természetü gonoszokat, nyomorúságot: annyit meg kell esmernünk, hogy a' *gonosz* szó semmivel sem magyarabb a' *tengeri* szónál. A' Persa nyelvben ugyan is *kunosz* = *gonosz*. A' mi pedig a' *ments* szót illeti: ez már nem tsak magyarabb, hanem alkalmasabb is ide a' *szabadíts* szónál. Magyarabb, mert a' *menni*, *menetniből* származik, melly bár hasonlít a' Latin *meo* = *megyek*-hez, de legalább tsak két betűben áll a' hasonlatosság: ellenben a' magyar *szabad* és tót *szlobodno* közt ez a' hasonlatosság szinte öt betűre terjed. Azonban ez a' kérés: *szabadíts meg*, inkább ennyit teszen: végy ki minket abból a' fogságból vagy rabságból a' mellyben már benne vagyunk és nyomorgunk; *ments-meg* inkább ennyit: ne engedj minket abba a' fogságba vagy rabságba esnünk a' mellyel fenyegettünk. Már pedig ki,

gondolhatná azt, hogy Krisztus Urunk a' maga apostolait, kiknek számára készítette ezen imádságot, úgy nézte volna, mint az ördög hatalmában lévőket: vagy mi lehetne nevetségesebb, mint annak, a' ki már benne van az ördög hatalmában, vagy akármely más szomorú állapotban, azért esedezni, hogy az Isten ne vigye őtet kísértetbe. Nem tagadhatjuk hát, hogy a' Szangok kitétele mind magyarabb mind alkalmasabb.

Az itteképpen megmagyarázott Mi Atyánkon kívül, hoz még fel említett Rentz József némelly más szavakat is a' Szangok nyelvéből, a' mellyek közül némellyek megérdemlik figyelmetességünket. Így a' *lovat szerénynek* hívják, a' melly név kétségkívül nem egyebet jelent a' Magyar *serény*-nél, azaz a' ló nyakán lévő hosszú szőröknél. Ez a' lónak legalább a' házi állatok közt, nagyon kitesző megesmertető tzimere: méltán nevezték hát ők a' lovat szerénynek. De egyszersmind az is szépen kiviláglik innen, miért van a' *serény* szóhoz kötve a' *gyorsaság* eszméje magyar nyelvünkön. Tudniillik nem a' serényhez hanem a' serényt viselő és gyors lóhoz való hasonlatosságáért a' serény embernek. Hasonlít ehhez a' *szilaj* szó természete; mert ennek is egyik jelentése *vad*, mint ebben *szilaj tulok*; a' másik pedig *gyors*; mint mikor a' magyar ember így nógatja a' fiát: *szilajon fiam!* Azonban, hogy a' *szerény* szó, szőrtől jön; *szőr* pedig 'sidó nyelven is *szőrnek* mondatik ezt, a' ki tsak kevéssé jártas is a' magyar és zsidó nyelvekben, nem tagadhatja.

Másik nevezetes szava a' Szangoknak: *tse-reptsip* = *gólya*. Látni való, hogy ez a' név a' gólyának, az ő természeti hangjától, *kelepelésétől* adatott: ugyan azért méltán úgy tartathatik mint eredeti szava a' Szangoknak. Már a' mi gólya szavunkról ezt nem merném állítani. *Először* azért,

mert a' végső *a* betű gyanússá teszi előttem idegen származásáról; *másodszer* azért, mivel azt vettem észre, hogy a' melly dolgoknak a' Magyar nyelvben egynél több neve van, azok között ritkán van eredeti tsak egy is. Már pedig a' gólyát hívják néhol *Eszterágnak* a' német *Storch*-tól; másutt *czakó*-nak vagy *gagó*-nak a' Latin *ciconiá*-tól, sőt Szabó Dávid kisded szótára szerént még *kosztának* is nevezik valahol. Azonban, ha idegen szó volna is a' gólya azért nints okunk magunkat elszégyenleni. Mert mit tehet arról a' magyar Nemzet ha ő hajdan olyan tartományban lakott a' hova gólya nem járt? hány ember van Magyarországon is a' ki soha élteben nem látott gólyát? minekutánna pedig nem tsak megesmerte a' Magyar a' gólyát hanem annak nevét is meghallotta a' szomszéd népektől, valljon mi oka lehetett volna arra, hogy maga faragjon a' gólyának egy igázi tiszta magyar nevet és ne a' készet fogadja el inkább, a' melly kütönben is elég magyaros hangzású? De nints oka más nemzetnek is. ezen vélt nyelvbéli szegénységünkért reánk gúnyos szemmel tekinteni. Mert mellyik nyelv az, a' mellyről, — kivált ha egy kevésse jobban esmernénk mind a' most élő mind kivált a' már megholt nyelveket — meg nem lehetne mutatni, hogy a' maga szavainak nagy részét más különböző, kivált régibb, vagy talán egy hajdani közönséges eredeti nyelvből vette. A' német *storch*-ot a' Görög *Sstorgé*-ből = *züléi*, *anyai szeretet*; származtatják. A' Latin *Ciconia* a' Szang tserепtsipnak utolsó tagjához hasonlít. — Hát a' magyar gólya név honnan származik? Ezt a' 'sido *galal* = *költözött*-tól származtatják némelley tudósok: de professor Kerekes Ferentz úr IV-ik kitérésében még feljebb kereskedik és magát a' *galaht* is a' *gal* = *láb*-tól származtatja. Nem is ok nélkül. Mert tsak ugyan láb kívántatik az emberek költözésére; a'

melly kifejezés annakutánna a' madarak szárnyal történő költözésére is átvitethetett. Az Esthon nyelvben Révaiként valósággal fel is találatik ez a' szó *jal* = *láb*, a' honnan jön a' magyar *gyalog* az az a' ki csak a' maga lábán jár. Kerekes Ferentz pedig ezen *gal* gyökértől származtatja még a' *gyalázni*, *galiba*, *kaloda* 's több más szavakat is E' szerént, akár hosszú lábaitól, akár a' költözéstől vette volna a' *gólya* ezen nevezetét, tsak ugyan ki van víva félig meddig az ő nevének régi magyar származása. — Azonban nem esmeretlen szó a' magyar előtt a' *tsereptsip*. Mert a' felföldön *tsereptsik*-nek nevezik azon két hosszú fátskát melyek közé szoritják a' szerű seprőnek és felezőnek vessző szálait, hogy azok e' szerént lapos formára alakulván megfeleljenek a' kívánt tzélnak. Itt a' hasonlatosság bizonyosan a' *gólya* orrától vétetett: sőt nem lehetetlen, hogy régibb időben a' nyalka legények éppen a' *gólya* orrát fordították erre a' végre. Már az alföldön ugyan ezt rövidebben *tsipká*-nak mondják: de látni való, hogy ez is a' *tsereptsip*ből formálódott.

Továbbá a' Szangoknál *hukkantz* = *kutya*. Elöttem a' *hukkantz* név az ugatástól vagy vakkantástól vett hangutánzó szónak, 's ugyan azért eredetinek látszik: nem úgy mint a' *kutya* név melly a' tót *kotyuhá*-hoz hasonlít. Figyelmet érdemel ezen szóban, valamint a' még felhozott másik kettőben *libontzban* és *villontzban* az *antz* vagy *ontz* vagy talám tsak *z* szóképző is, melly úgy látszik a' magyar nyelvben is meg volt és néműnképpen ma is megvan, jöllehet sem a' Debreczeni nagy Grammatika sem Csató Pál 's Nagy János által nem tűnt szemembe, hogy felhozott volna a' szóképzők között. Illyen származású szókának tartom ugyan is a' *furdantsot* és a' *rikkan-tsot* (tehén tsordás). Illyen formájúak a' *különtz*

és *kedventz* újabb eredetű szók is: de ha a' mint a' felhozott Szang szavakból és ama két magyar szóból is látszik, ezen szó képző, igékhez járúl; úgy a' különtz és *kedventz* szavak a' szoros etymologiai próbát alig ha kiállanak. De ha azt ki nem allják is, füleinknek és némünémű nyelvformálási belső ösztönünknek helybehagyását tsak ugyan megnyerhetik. —

A' *bagolynak* neve a' Szangoknál *suhu*. Ez is hangutánzásból eredt és így igen régi szónak és a' bagoly nagyon helyes nevének látszik. Egyszersmind emlékeztet ez bennünket a' bagoly német nevére, melly *uhu* nem különben a' tót *szova* = *bagolyra*. De a' magyaroknál nem egészen esmeretlen ez a' név, mert legalább egy nemét a' bagolynak a' felföldön *kuviknak*, *tsvik*-nak hívják. A' mi bagoly szavunk a' Latin *bibóhoz* hasonlít. De hát a' német *Eule* nem hasonlít-e a' Latin *ulu*-*lához*; a' Frantz *chouëtte*, a' Szang *suhu*-hoz?

Idlé = *víz*. Ez kétségkívül két szóból van összetéve, nevezetesen ezekből *ivó* és *lé*. Ma is megkülönbözteti a' magyar ember az *ivó vizet* attól a' melly nem inni, hanem mosásra vagy lotsolásra 's a' t. való. Itt látjuk az *inni* szónak gyökerét a' melly *id*, valamint az *enninek ed*: de látjuk még a' *lénék* eredeti jelentését is, melly ez: *víz*. A' *lé* ugyan eszünkbe juttathatja a' Latin *liquort*: de hát a' *víz* nem e' a' német *Wassert*. Valójában nem igen van, mit e' részben, egymás szemére vetni a' Nemzeteknek. Több előttem az, hogy a' legelső nagy folyót, melly az Indus vizével még Tibetben egyesül *Léhnek* vagy *Latak*- (nem lotsok vagy lutsok = víz?) nak hívják.

Ezekből a' mellyeket eddig mondottam, úgy gondolom, kijön, nem tsak az, hogy a' Szang nyelv megérdemli a' nyelvvizsgálóknak különösen a' magyaroknak figyelmetességét; hanem az is, hogy

alig ha van nagyítás Rentsz József szavaiban midőn ezen népetskéről ilyen bizonytságot tesz: „Ezek az emberek a' többi lakosok közül kiválnak, derekabak, szemügyesebbek 's delibb természetűek az ott tanyázó Muszka és Tatár népeknél.“ Én ugyan ennek egyik okát abban keresem, a' mit feljebb megjegyzett rólok a' tudósító, hogy úgymond, „ezen kis Nemzet maga birtokával kénye-kedve szerént él, 's minden felsőségi adózás terhe nélkül örvend nemesi szabadságának:“ azonban kitagadhatná, hogy ha ők jeles szellemű emberek nem volnának: ezen nemesi szabadságokat sem tudták volna megőrizni? És talán nem hibázok, ha azt mondom, hogy a' régibb lakó helyekről Pusztá Akilitsekből való kiköltözésre és a' Kaukázusi zordon hegyek közé való vonulásra is ezen nemesi szabadságok', amott elvesztésének félelme, itt megőrizhetésének reménylése bírta őket. Így hát a' külső derékség és a' szabad állapot mint mindenütt és mindenkor: úgy itt is költsönös viszonyhatással lehettek egymásra.

Illyen érdekes kis népetske lévén a' Szangok: talán nem lesz idővesztegetés még egy két szót szólni az ő Nemzeti nevekről és gyanítható hajdani lakóhelyekről.

Ők tehát magokat *Szangoknak* nevezik A' Cellárius Ó Geographiája mellé szolgáló földabronson találók a' fekete tenger keleti partjain éjszak felé *Sanigae* nevezetű népet. Igen könnyen meglehet hogy ezek nem mások voltak, hanem a' mi Szangjaink, a' kik onnan későbbben vagy magok jószántából vagy nagyobb erőnek engedvén, elmentek ugyan: de most sem messze laknak régi tartózkodásuk helyétől. Erősíti ezen vélekedést az, hogy a' melly népetskék a' Sanigák mellett laktak azon partokon, azoknak nevében is némi magyar szín látszik. Illyenek p. o. a' *Zichiek*, kiket *Zitsiek*nek

nek is ugyan, de még inkább olvashatunk *Székieknek*. Ezek mellett laktak a' *Heniochusok* kikről Lucanus így ír Pharsaliájának 2-dik könyvében: *Marte feroces Heniochi*; mellyre Farnobius ilyen jegyzést téssen: „Heniochi, populi feri juxta Colchos, ab Amphyo et *Telechio*, vel ut alii referunt Rheea, et Amphistrato, Castoris et Pollucis heniochois id est, aurigis, qui ibi consederant orti.“ Valljon kinek nem jut itt eszébe a' ditsó *Széki Teleki* familia? kiben nem származik az az óhajtás, hogy bár csak valamely tudósunk, kitől telik, járna bővebben utánna e' dolognak? — Toyábbá úgy találjuk, hogy Attila idejében, az alatta vitézkedő Alánusoknak *Szangiban* nevű volt a' Fejedelmek; melly szót ha két felé veszünk éppen annyit tesz mint Szangok Fejedelme. Tudjuk azt is, hogy a' Moldvában lakó Magyarok magokat *Tsangó* Magyaroknak hívják: eredetükről pedig az a' vélemény, hogy az Erdélyi Székelyek közül szakadtak oda. Láttuk oda feljebb, hogy a' Szangok az országot vagy országlást *Szökelnek* hívják: tudjuk azt is, hogy a' Székelyek székekre vannak felosztva. Láttuk hogy a' Szangok nagyon szeretik a' szabadságot: a' Székelyekről is e' tapasztaltott. — Mind ezeket együvé vévén, úgy hiszem, nem nagyon távol leszünk az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy a' Szangok legközelebb rokoni a' Székelyeknek és ezektől még akkor szakadtak el, mikor Balámber alatt az Európába rontó Hunnussokkal sok más népek, nevezetesen a' Székelyek egyesíthették magokat. Meglepő, ha szinte történetes is, az a' hasonlatosság, hogy valamint a' mai Szangok Kaukazusnak legmagasabb bértzei között laknak: úgy a' Székelyek is Erdélynek leghegyesebb vidékét ülték meg; de a' mellyet ők, utazók bizonyosága szerént, jobb mivelés alatt tartanak mint a' lapályon lakók, a' kevesebb fáradság.

Tud. Gyűjt. IX. Köt. 1837. 6

gal mivelhető 's kövérebb földeiket. Újabb bizony-
sága ez annak, hogy nem a' kövér föld teszi mi-
veltté a' Nemzetet: hanem a' jó természeti szel-
lem, az ipar és szorgalom teremt Paraditsomot a'
mostoha vidékekhől is.

Nem hajókázok már tovább a' Hypothesisek
tengerén, ne hogy valamely véletlen szélvész ösz-
vetörje gyenge hajómnak árbotzait. Kikötőbe té-
rek tehát, azzal az őszinte óhajtással, a' melly-
nek másokban is lehető felgerjesztése volt célja
rövid értekezésemnek, hogy bár tsak minél előb
füstölne a' Dunán és fekete tengeren az a' gőzös,
melly több nagy tervekkel terhes idegen utazók
között magyart is tartana kebelében, legalább egyet
azzal a' feltétellel buzgót, hogy addig vissza nem
jön, míg a' Szangokat fel nem keresi, és mind azt
a' mit most szeretnénk rólok tudni: kitanúlván,
óhajtásinkat bé nem tölti. Egy ilyen tudós utazás-
ból nem tsak a' Magyar nyelvre hárúlhatna nyere-
ség: hanem akármely idegen Nemzetbeli tudós
Publicum is köszönettel fogná venni egy olyan nép-
nek és nyelvnek bővebb megesmertetését, melly-
ről Chamberlain Mi Atyánk gyűjteményében sins
semmi emlékezet.

U. I. Az itt mondottaknak világosítására tar-
toznak még e' következők:

1. *Tatárnénk*-hoz hasonlít a' régi Britanniai
(Kelta?) nyelvben; Taad, Tad = atya és az Oláh
nyelvben Tatul = atya 's a' Tótban is Tata = atya.

2. A' *perodon* szót világosítja a' Frantzia
parler = beszélni mellyben a' gyökér par.

3. A' *szötéte* szót világosítja a' Görög sko-
tos = setéség.

4. Az *apon* = ma szót világosítja az, hogy
a' 'sidó nyelvben is ma ezzel tevődik ki *hajjom* =
a' napon; az Anglusban is the day = a' napon az
az ma.

5. A' hukkantz, libbontz, és a' Magyar kü-
löntz, kegyentz, kedventz, elméntz 's a' t. sza-
vak formáztatásokra nézve hasonlítanak a' Német:
Sonderling, Liebling, Witzling, 's a' t. szókhoz.

6. A' Német *körn* = gabona atyafiasnak lát-
szik lenni a' latin *granum* = maggal: mind a' ket-
tőnek pedig meglehet górní vagy szórní; a' gyökere.

Kulifai 'Sigmund,
Kúnhegyesi. Ref. Predikátor.

3.

A' Gazdaság Tanító Intézet kinézéseiről.

Valamint átaljában minden intézetnek, úgy különösen a' gazdaság tanító intézetnek is meg kell lenni a' maga nézetének, az az azon céljának, melly végett az akár egy magános személy, akár pedig valamely társaság, vagy hatóság által alapítottatik; — 's ha azon cél elérődik, akkor lehet az Intézetet célszeresnek, 's az egészre nézve tökéletes hasznúnak itélni. Kiki jól tudhatja azt, hogy egy gazdasági tanító intézetnek fő kinézése nem más, mint az, hogy a' mivelt gazdaság az egész hazában terjesztessen, lábra kaphasson és meggyökerezzen, vagy is a' gazdasági tudomány a' főbb tudományok sorába emeltetvén, 's annak tanulására minden rendű és rangu hazafiak 's nevelendők egyaránt köteleztetvén ez által az egész haza jobb léte eszközöltessen. Minthogy azonban ezt nem egyszerre hanem csak lassanként, és leginkább három főbb eszközök által lehet elérni, innen kiindulva, azt kell mondanunk, hogy ezen fő cél, ismét más három másod célokra ágozik el úgymint:

1-ör hogy a' gazdasági intézetben tanítók,
 2-or hogy a' gazdasági tanító intézetben gaz-
 da tisztek,

3-szor hogy magános gazdák neveltessenek 's
 's képeztessenek.

A' mi tehát az elsőt illeti, hogy t. i. a' gaz-
 dasági tanító intézetben tanítókat nevelni szükséges
 ezt reményilem senki sem hozza kétségben 's ugyan
 azért nékem sem czélom ezt hosszasan vitatni, —
 hanem csak ara akarom a' nagy érdemű olvasó
 közönséget figyelmetessé tenni, hogy valyon falusi
 iskoláink, hol a' gazdasági tanító intézetben kiké-
 szült tanítók a' kezekre 's nevelésekre bizandó gyer-
 mekekbe a' szükséges fogalmat, tudományi, értel-
 mi kifejlést és szorgalomhoz 's munkához való szo-
 kást önthetnék, — vagynak-e' olly helyhezetben,
 hogy azon tanítókat úgy fizessék, hogy azok is
 minden idejüket egyedül és egyenesen csak a' taní-
 tásra 's a' nevelendőekkel való bibelődésre fordít-
 hassák. Nem igyekezik ollyan helyre tanítónak a'
 nevelt kimivelt és becsület érzésű tanító, s' a' hol a'
 tanítási órákon kívül arról kell gondolkodnia, hogy
 valyon miből teremtsen ki ételét, italát ruházatját,
 vagy mikor és ki által vétesse fel egy két krajczár-
 ból álló csekély fizetését. — Nem igyekezik ollyan
 helyre a' jó tanító, hol minden törekedése mellett
 is familiáját táplálni csak addig reménylheti, míg
 ő is tanítói hivatalát folytathatja, — egy nem várt
 szerencsétlenség örökös nyavalya, vagy éppen kora
 halál esetében pedig, familiája koldus botra kén-
 tetlen szorúlni. Nem igyekezik ollyan helyre taní-
 tónak a' jó és szorgalmatos tanító, honnan a' ne-
 mes érzés és a' józan okosság számkivetve lévén,
 a' tanítók a' mivelt társaságokból kirekesztve 's
 az emberi sepredékekhez le alacsonyítva, csak guny
 és kacaj tárgykép' tekintetnek. — Ne várjunk az
 ollyan tanító keze alól jól nevelt 's tudományosan

kimívelt tanulót, a' ki olly fizetés mellett vállalta fel a' tanítást, melly néki esztendő lefolyta alatt jó formán még csizmára sem elégséges, — nem tanító az ilyen, hanem csak tanultató, — 's nem tudományos férfiakat nevel az ilyen, hanem csak csörgő szarkákat. — Ne várjunk az ollyan tanítók kezek alól jól nevelt 's jó erkölcsű polgárokat, kiket az oskolákban csak az esztendők toltak előre, 's a' kik a' millyen üresen mentek az oskolákba, onnan éppen ollyan üressen kerülvén ki, végre vagy szánakozásból, vagy valami magán jutalmazásból tanítókká, — sőt nevelőkké tétetődnek. — Le kell már egyszer ezen szennyet ráznunk, ki kell az illy tanítókat, vagy is tanultatókat 's papirosról olvasókat az oskolákból 's nevelő intézetekből küszöbölünk; tanítókat, olly tanítókat kell nevelnünk, hogy ezek által az egész emberiség nevelődjön, — de egyszersmind azt is ki kell vívnunk, ' hogy az illy kikészült tanítóknak, 's az egész emberiség ezen nevelőinek, mind rangjok, mind tekintetek, mind pedig a' mi legnagyobb, illendő tisztességes fizetések meglegyen. Valamíg mind ezeket tökéletesen végben nem vesszük, 's valamíg általjában minden tanító székekben ollyan tanítókat nem szemlélünk, a' kik ama' csömörletes dictálás helyett, a' tanítás végett elejbe szabott tudományok fejtegetésével magyarázásával 's felvilágosításával nem töltik el a' tanításra rendelt órát, — valamíg minden tanító intézetekben ollyan tanítókkal nem bírnunk, kik magok is szülék lévén, a' tanítást nem csak pusztá kötelességből vagy ön haszon lesésből, hanem érzésből, 's erkölcsi ösztönből teszik, — mind addig mondom hijában panaszkodunk a' nevelés hijányairól, 's hijában írunk a' nevelésről száz meg száz köteteket, mert minden írásunk, 's törekvésünk datzára is, mind azok csak porlepte papiroson maradnak, 's nem lessz, óh nem lessz.

a' ki azokat a' nevelendőkbe bécsepegtesse. Ki kell tehát emelni, a' falusi tanítókat, a' megvetettek sorából, 's mint nevelőket, 's mint hazafi és polgár sőt mint keresztyén nevelőket az általános tisztelet és szeretet paizsa alá kell őket helyheztetni; — melly rang és tisztelet után szükséges nekik illő fizetést rendelni, még pedig olly formán, hogy azt ne egyes személyek vagy is a' nevendékek szüléi, vagy éppen magok a' nevendékek szolgáltatassák a' tanítók kezeikbe, hanem bizonyos, és egyedül ezen célra alapított pénztárból fizetessenek, hogy ennélfogva minden esmeretes kedvetlenségek mind egyik, mind más részről tökéletesen kikerültesenek. — Ha osztán mind ezeket ekképpen teljesedve látjuk, akkor nem csak reménylenünk lehet de tökéletesen is meggyőződve lehetünk, hogy a' Gazdasági Intézet azon célja, melly szerént abban tanítók készítettnek el lészen érve, — mert mindjárt többen találkoznak kik magokat a' tanítói hivatalra határozzák, még pedig nem azért, mintha tudományok után keveset reménylhetnének más úton, hanem éppen azért, mivel így reménylik a' tanítóság által tudományoknak legtöbb, 's legszebb gyümölsét aratni, — 's hazájoknak és az egész emberiségnek tartozó kötelességeket lefizetni. — Minek okáért a' Magyar Tudós Társaság hasznosabb célta maga elejbe nem tűzhetne, 's szentebb kötelességét nem tellyesíthetné, — mintha a' falusi iskoláknak mostani siralmas sorsát megtekintvén 's voltaképpen szívére vévén azokat mind a' két Magyar hazában kivánt 's virágzó állapotban helyheztetné 's valódi nevelt tanítókkal bétöltené. — A' haza anyai nyelvét művelni, gyarapítani, 's a' reá ragadott szennyektől megtisztítani, — az anyai nyelven irt munkákat különös figyelemre méltatni, az érdeemes írókat megjutalmaztatni, 's ez által kiben kiben ösztönt és figyelmet gerjeszteni; — mind ezek

mondom nyomos és a' két hazára nézve hasznos befolyással munkálódó művei a' Magyar Tudós Társaságnak; — de ha meggondoljuk azt, hogy a' Magyar Tudós Társaság ezen fontos munkálódása, talán az egész nemzet' egy harmadára sőt talán csak egy negyedére áraszt hasznót, 's a' jutalmazott munkákban csak ezen negyed rész érezhet 's érez gyönyörűséget, — a' többi három negyed rész pedig mint megholt állat ó magában, csak szunyókál, 's nemesebb rendeltetése érzése reményétől örökre elzárva vesztegél: valójában őszinte 's nyílt szívvel kell mondanunk, hogy a' Magyar Tudós Társaság, hasznosabb célta maga elejbe nem tűzhetne, 's szentebb kötelességét nem tellyesíthetné, mintha a' falun minden oskolákat virágzó állapotba helyheztetvén, hazafi társai számosabb részének a' nevelődésre, erkölcsi és elmebeli kifejlésre 's világosodásra részt, és valóságos alkalmatosságot szolgáltatna.

Második célja a' gazdaság tanító intézetnek, hogy abban Gazda Tisztek neveltessenek. Volt az az idő, a' midőn közönségesen kiki azon vélekedésben volt, hogy a' gazda tisztnek semmi egyéb tudományt nem kell tudni, mint a' káromkodás és veretés mesterségét, — 's a' ki ezekhez jól értett sőt ezek mellett még hazudozni, hizelkedni, árulkodni, 's magát mesterségessen hajtogatni is jól tudta, az már elég jó és híres gazda tiszt volt. Ez előtt egynehány esztendőkkel esmertem egy előkelő uraságot, ki egyik miveltebb tisztjének bizonyos alkalommal mérgessen így felelt, — nem kell nékem tanult gazda tiszt!!! De ma már hálá legyen a' gondviselésnek ezen setét köd nagyobb részént széllyel oszlott, 's így a' halandók nagyobb része zezmeiről leesvén a' hályog, — nagy része az emberiségnek nálunk is másképpen gondolkodik, 's megismeri azt, hogy valójában a' gazda tiszteket is

multhatatlanúl oktatni, tanítani, és nevelni kell. Azonban nem azt mondom, mintha eddig elé is nevelt és tanult gazda tisztek nem lettek volna, — mert valóban nem kis számmal voltak, sőt ma már ilyenek meglehetősen nagy számmal találhatunk: de mindazonáltal hogy csak kevéssel is ez előtt kevés különbség tétetett a' mívelt és kontár gazda tisztek között, 's hogy táncz mesterből, — mesteriségét megunt tekergő mester emberből, a' tanulást meggyűlölt tanulókból, lokájból, inasból, leibhuszárból, kocsiból, kuktából, lovászból, 's fütőből lett gazda tisztek még ma is feles számmal találhatunk, azt sem tagadhatni. — Nem czéлом azonban hosszassan mutogatni, hogy miért keljen a' gazda tiszteket nevelni, és a' gazdasági tudományokra oktatni, mert ezt ma már úgy is minden igazán 's tisztán érző, és a' dologhoz értő hazafi egyaránt tudja és óhajtja; — mindazonáltal nem mellőzhetem el, hogy elő ne számláljam azon akadályokat, mellyek fájdalom! még ma is akadályoztatják e' nemes törekvést, sőt akadályoztatni fogják mind addig, míg azok általánosan nem orvosoltatnak, 's tökéletesen ki nem írtatnak.

A' gazda tisztek' elegendő számmal, 's óhajtott sikerrel való neveltetéseknek 's tanítatásoknak első akadályja az, hogy a' társaságos életben nints illendő tekintetek. Sok helyeken kell a' szegény gazda tisztnek inasi szerepet játszani, sok helyeken fütés, dohány vágás, pipa tűz hordás, asztal terítés, 's hogy kimondjam kutya petzérség a' gazda tiszt kötelességei. Sok uraságot láttam ki még éjszaka éjfélig, sőt éjfélt után is egy két óráig kényyére mulat, tisztjének a' házajtájában kell dideregve ácsorogni, 's reá várakozni, — hajnalban pedig megkívánja, hogy a' munkások után menjen, 's a' gazdaság után lásson. Sok uraságot tudok, ki legfőbb gyönyörűségét abban találja, ha

embereivel 's cselédjeivel tisztje után leskelődhet, 's az legkedvesebb embere, ki tisztjére legtöbbet tud hazudni. Egyszóval, még ma is feles számú Uraságok találhatnak, kik gazda tisztjeiket egészen rabszolgák gyanánt tekintik, 's erántok mindenkor egész megvetéssel 's lenézéssel viseltetnek.

Második akadály az, hogy illendőleg nem mindenütt fizettetnek. — A' gazda tiszt hivatal azon hivatalok közé tartozik, mellyek közül kiki a' mellyiket választja azért választja, hogy az által maga és hozzá tartozói élelmére 's ruházatjára kivántató szereket időről időre tisztességesen bé szerezhesse. Ezen szempontból kiindulva, szükséges hogy a' gazda tiszteknek is olly fizetések légyen, mellyből sorsokhoz 's helyheztetésekhez képest magokat 's familiájokat illőleg táplálhassák, — sőt a' bizonytalan jövőndőket nem tudva, az elnyomorodás vagy kora halál esetére még azon felyül valamicskét szerezhessenek is, vagy illő nyugpénzzel biztosítva legyenek, — ne hogy akkor a' legnagyobb nyomorúsággal küszködve, vagy éppen koldulással kelljen magának, vagy hátrahagyott özvegyének 's neveletlen árváinak tápláltatni. Melly feltétel talán nem is volna igazságtalan. — mert ugyan is, ha az Uraságoknak, kik a' gazda tiszteket fogadják 's fizetik, van jogok ara, hogy tisztjeiktől állhatatos hűséget 's fáradhatatlan éjjeli 's nappali szorgalmat kívánjanak, — úgy kell itélnünk, hogy a' gazda tiszteknek is van jogok azt megkivánni, hogy az ó hűségek és fáradozásuk úgy fizettessen meg, hogy abból magok 's familiájok' jelen és jövőndő sorsokról illőleg gondoskodhassanak. De fájdalom! a' mindennapi tapasztalás mindezekkel merőben ellenkezőt bizonyít. Mert ha elő nem számlálom is azon rossz fizetéseket, mellyeken a' gazda tiszteknek nagyobb részek sóváróg, — 's ha nem említem is azt, hogy sok Uraságok, főbb tisztjeik' fizetésekre, az álta-

lok a' számadó tiszteken nyeredő convictivának egy tized, vagy huszad részét szokták által engedni, sőt rendes fizetésül adni, ha mind ezeket mondom elmellőzöm is, némellyeknek környülményeikre, 's elmaradott özvegyeikre 's árváikra vetett egy két rövid tekintet, a' dolog valóságáról kitkit eléggé meggyőzhet.

Harmadik akadállya az, hogy nincs *hittel* avagy költsönös bizodalom a' földes urak és a' gazda tisztek között. Sok Uraságok találatnak még ma is, kik a' gazda tiszteket nem mint földi jólétek előlmozdítóit, hanem mint pénzen fogadott tolvajokat szokták tekinteni. Minden cselekedetek 's minden lépések gyanús előttök, 's bátor a' gazdaság folytatásában elrendelésében 's gyarapításában a' legnagyobb tüzzel, a' legtisztább igyekezettel, 's a' leghűségesebb lélekkel munkálódjanak is a' gazda tisztek, még is az uraságok mindezeket nem másból mint csupa haszon keresésből, 's egyedül tulajdon jól létek előmozdítása tekintetéből vélekednek, sőt meggyőződve hiszik, végben vitettni. Tudok példát, midőn egy Uraságot némelly kibérlett törvény tudók reá akarták beszélni, hogy szép fekvésű, 's jó ízlésű épületekkel felékesített egynehány száz holdnyi egytagban lévő jószágát adja el, 's helyette végyen egynehány ezernyi kiterjedésű jószágot, mellynek árába adja által eladott jószágának egész árát, 's a' többiről adjon kötelezvényt, vagy vállalja magára a' jószágot terhelő adósságokat. Az Uraság nem látván az elejbe kihúzott hálót, elfogadta az ajánlást, 's jószágát áruba bocsátotta. Gazda tisztje azonban jól látván a' cselet 's Uraságának azonban rögtön következő veszedelmét, 's rövid időnni végpusztulását, az egész dolgot ellenzette, 's igyekezett Uraságát meggyőzni hibás lépésének rossz következéseiről; — de az Uraság feltett, 's elhatározott céljánál maradván, midőn tisztje az eladást ujabbán is ellenzené, azt

restséggel 's ön haszon kereséssel vádolta, 's végre hivatalából lejendő eleresztéssel fenyegette. Azonban győztek a' kifogadott bérlők, eladta az Uraság a' kitűzött jószágot, 's alig folyt le az eladás után kétszer 24 óra, már leest az Uraság szeméről a' hályog, — de már késő volt, mert a' pénz nagyobb részét felvette 's el is költötte, ekkor tisztje ellenzésére vissza emlékezve a' nagy kiterjedésű jószág vételével felhagyott. Tudok példát, midőn egy tapasztalatlan de jó igyekezetű Uraság birkáit szaporítani igyekeztén, Gróf H—y több urodalmaiból mustra bárányokat akart öszve szedni, gazda tisztje ki az eladás czélját elég szemes volt általlátni, a' vételt ellenezte, ellenzésének világos és alapos okait adván. Az Uraság tisztje javaslására nem hajolva, megvett 800 egynehány bárányokat, még pedig a' vett bárányok' lejendő gypajjukra előre felvett pénzen, 's alig folytak le a' vétel után két hónapok, midőn a' legjobb tartás, a' legnagyobb gondviselés, és legszorgosabb utánna való látás mellett is fájdalmassan kelle az Uraságnak tisztje előre tett jövendölését tapasztalni, — tavaszra kelve pedig a' jövendölés egészen bé tölt, mert a' 800 egynehány darabokból alig maradt 80 darab nyíresre. — Tudnék még több illyes példákat előszámlálni, mellyekből tisztán kitetszik, milly drágán kelle némelly Uraságoknak tisztjeik eránti bizodalmatlanság adóját lefizetni; ezen bizodalmatlanság szüli osztán azt, hogy a' gazda tiszteknek is igen kevés, vagy éppen semmi bizodalnok sincs Uraságjaikban, mellyből kedvetlenség, nyughatatlanság, elégedetlenség, hidegség, idegenség 's több e' félek természetesen következnek. Ezen költsönös bizodalmatlanság okozza még azon mindennapi költsönös panaszt is, hogy kevés a' jó tiszt, 's kevés a' jó Uraság. — Hogy e' panaszban valami igazság ne volna, azt tagadni éppen nem lehet, — mert valamint egy felől állítani nem lehet azt, —

hogy rossz igyekezetű, 's rossz erkölcsű gazda tisztetek ne volnának, — úgy más felől meg kell esmerünk azt is, hogy némelly Uraságokban felette sok emberi hibákat 's tökéletlenségeket találhatni.

Negyedik akadály az, hogy az Uraságoknál nincs állandó szolgálat, semmi sincs az Urasági önkénynek 's szabad tetszésnek annyira kitéve mint a' szegény gazda tiszt sorsa, sokszor egy késő maga meghajtás, egy elfelejtett kéz csókolás, egy izadásban lévő fő miatti elmulasztott süvegelés, egy pár szép ló, rezes szerszám fedeles kocsi, tisztességes öltözet, vagy egy kis multság tartás, elégségesek ara, hogy a' különben jó igyekezetű, 's jó maga viseletű józan, 's fáradhatatlan munkás gazda tiszt szolgálatjából még idő közben is eleresztessen. Hát az árulkodó gonosz lelkű cselédek, Uraságaik gyengéit, jól kiesmért inasok, vagy a' kegyelembe már magokat befészkelte kocsisok, kertészek, lovászok 's a' t. hány jó igyekezetű gazda tisztet turtak ki a' szolgálatból, 's hány becsületes familiákat juttattak csak nem éhel halásra? — Mit szóljak azon feles számú igazgató 's kormányzó főbb tisztokról, kik a' csinos öltözésen, mesterséges bókoláson, 's egy kis törvény tudományon kívül semmi egyéb tudományos műveltséggel nem bírván, a' gazdasági, 's különösen a' művelt gazdasági tudományoknak még csak megfogásával is esmeretlenek, annyival inkább alapos elrendeléséhez 's folytatásához merőbe értetlenek 's alkalmatlanok, — 's még is midőn az előítéletekkel tellyes birtokos földes Uraságoztól, e' nagy, 's valóban fontos hivatalra egyebek felett előzőleg meghívotnak, azt a' legnagyobb örömmel 's készséggel szokták elfogadni? Mit szóljak mondom ezekről, kik legfőbb kormányzási, 's gazdasági foglalatosságait abban helyeztetik, 's minden dicsőségeket abban találják, ha a' kezek alatt lévő gazda tisztetek, 's

leginkább a' mívelt gazdasághoz értő gazda tisztek' munkálódásiban gáncsoskodhatnak, 's azokból ezer meg ezer csúfot úzhatnak, sőt őket üldözőbe vévén Uraságjaik kegyelméből kizárhatják? Hát ha az Uraság' alaptalan gazdasági terve nem sikerül, — ha a' tisztnek jól kifőzött természeti elveken alapított gazdasági rendszere, vagy az ellene fondorkodó irigyek' munkálódásai, vagy az helybéli környülmények, vagy előre el nem láthatott akadályok vagy éppen kellemetlen időjárás miatt, tüstént óhajtott czélt nem érhet, vagy éppen dugába döntetik, már ekkor mindennek egyenesen a' tiszt' tudatlansága, restsége, utánna való nem látása az oka, 's a' szolgálatból való eleresztés lessz a' legbizonyosabb következés. Sok Uraságoknál több a' költség mint a' jövedelem, — de sőt sokszor, óh! sokszor megesik, hogy minden egy forint bevételt, száz for kiadás szokta megelőzni, 's ilyen helyeken, 's illy környüállások közt, bármilly szorgalmatos, bármilly fáradhatatlan, józan életű, 's fedhetetlen erkölcsű legyen is a' gazda tiszt, még is utóbb midőn már minden evezők öszve töredezték, — nem más hanem a' tiszt volt a' rosz gazda, korhely, dologtalan, tolvaj, 's egy szóval minden bűnben és gonoszságban lélekző; — 's utóbb is Urasága epesztő pénz szomját ki nem elégíthetvén hivatalától, sőt becsületétől is megfosztva, kénytelen az Urasági szabad önkény alatt, mint a' legszerencsétlenebb rabszolga nyögni, nyomorogni, 's az éhel halás kinjaival küszködni. —

Ötödik és utolsó oka, az itt ott lappangó valásbéli türedelmetlenség, — ugyan is feles számú urodalmak vagynak még ma is, hová a' keresztényen vallású ugyan, de különböző felekezetű ifjak szolgálathba nem léphetnek, — mellynek oka nem egyéb, mint a' még rejtezve létező homályosultságnak 's hidegüeltségnek csalhatatlan bélyege.

Mindezeket ekképpen értve és tudva, éppen semmit sem lehet 's kell csudálkoznunk, ha a' nevelt 's kitanúlt ifjaktól, 's különösen a' nemesi korból olly kevesen határozzák el magokat a' gazda tisztí hivatalra, 's következőleg a' gazdasági tudományok' tanulására, — hogy tehát a' nemzeti mivelődésben e' részben folt ne maradjon, — azon kell törekednünk, hogy mint egyebekben úgy itt is minden akadályokat mentül előbb elmozdíthassunk, meggyőzhessünk, 's gyökerestől kiírthassunk. Úgy gondolom hogy a' gazda tiszték általános nevelésekkel 's tanítatásokkal, nem tsak egyes személyekre hanem az egész nemzetiségre, 's így az egész státusra hárámlana a' haszon, következőleg a' fent érintett akadályokat is nem egyes személyeknek, hanem általjában az egész nemzetiségnek vagy is status kormányznak kell legyőzni, 's végképpen megszüntetni. — Minden kézi művészségnek meg van a' maga czéhe, 's minden czéhnek vagynak állandó 's törvényekkel megerősített rendszabályai, melly rendszabályoknál fogva csak az esmertetik el ország szerte czéhbeli mesterembernek, ki mesterségét a' czéh alapvonásai szerint tanulta, tudományának remekét adta, 's arról illető bizonyság levelét is kikapta. De vagynak más hivataloknak is illy törvényes alapszabályai, p. o. hites földmérő senki sem lehet, ha csak arra megvizsgáltattatása után az illető hatóságtól oklevelet nem nyer. Ügyvéd nem lehet, ha csak a' jog tudományokat meg nem tanulta, magát nem hitelesítette, 's mind ezekről oklevelet nem nyert. Gyógyász nem lehet ha csak a' gyógytudományokat a' magok egész kiterjedésekben nem tanulta, 's tudományos megvizsgáltattatása után oklevelet nem kapott: — ezek szerint miért ne lehetne arra is törvényt hozni, hogy senki gazda tiszt ne lehessen ha csak a' gazdasági tudományokat egész kiterjedtsé-

gekben nem tanulta, még pedig mind elmélőleg (theoretice) mind gyakorlólag (practice) 's erről oklevelet nem kapott.

- Hátra vagyon tehát, hogy rövideden azon módot is érintsem, melly által a' gazda tiszti hivatal, a' maga gyűlöletes helyhezteséséből kiemeltetvén 's a' reá mázolt szennyektől megtisztítatván olly tekintetbe 's helyhezetbe tétessen által, hogy azt minden rendű és rangú tanult, 's éppen csak a' tanult 's arra nevelt ifjaink óhajthassák, 's megnyerhetvén benne megelégedéseket, gyönyörűsegeket, sőt jólléteket is találhassák; — sőt olly módot kell érintenem, melly által a' földes Uraságok is, az így nevelt gazda tisztjeikben tökéletes bizodalnokokat helyhezteshessék, megelégedéseket 's egész nyugodalnokokat, sőt valóságos jólléteket feltalálhassák, — egy szóval, hogy a' költsönös panaszok megszüntetvén a' jó Uraságok jó gazda tiszteket, 's a' jó tisztek viszont jó Uraságokat nyerhessenek. Az orvos midőn veszedelmes nyavalyában hosszassan sínlődő betegét gyógyítja, a' beadandó szerek mellett egyszersmind szoros Diaetát azaz élelem rendet is hágy betegének, — melly által ha szinte vissza kell is magát tartóztatni a' betegnek, mind azon étel nemektől, mellyeket különben szabad tetszésére vagy akaratjára hagyatva, megkivánna, sőt talán ön veszedelmével is magához venne, mindazonáltal szabadsága azért megkötötve nincsen, hanem csak az okosság és természeti törvény szerinti rendes útra van igazítva: így ha az Uraságok és gazda tisztek közti bajos viszonyok' további megszüntetése tekintetéből a' kormány által olly rendszabások tétetnek, mellyekhez való pontos maga alkalmaztatására mind a' két fél egyaránt köteleztetnék, — ez által senkinek nemesi előjoga megsértve, annyival inkább megcsonkítva nem volna, hanem az, csak az általános köz jó előmozdítását

tárgyazó szabályokhoz lenne hasonlólag a' józan okosság, és természeti törvény elveinél fogva alkalmaztatva.

Mind ezekhez képest, minekutánna már a' két magyar haza gazdasági egyesülettel dicsekedhetik, csekély vélekedésem szerint, ezen egyesület felügyelése 's igazgatása alatt neveltetethetnének a' gazda tiszttek, — 's egyszersmind ezen egyesület szerkeztethetne 's alapíthatna a' status kormány pártfogása és oltalma alatt olly rendszabályokat, mellyek által a' fent elől számlált akadályok megszüntetnének, 's végképpen elenyésztetnének; — 's midőn ezen egyesületnek előljáróiban olly hazafiakat, olly nemes lelkű, köz szeretetű 's köz tiszteltű férfiakat szemlélhetünk, kik a' haza java, 's a' hazafiúi jól lét előmozdításában csüggedhetetlenek, akadályt nem esmérők, egyszersmind tellyes reménnyel 's tökéletes meggyőződéssel is lehetünk az eránt, hogy ezen fáradhatatlan igyekezetű férfiak bizonyosan ezen olly nagy fontosságú, 's az egész hazára hasznos befolyású tárgyat is hathatos munkálódások által nem csak létre hozni, hanem azt czélszerűen megalapítani 's az egész emberiség javára intézve időről időre fenntartani is képesek lehetnek 's lesznek.

Vagynak ugyan Keszthelyen és M. Ováron gazdaság tanító intézetek, mellyekben ha szinte idegen, 's holt nyelven is, mindazonáltal szép előmenetellel taníttatnak, a' gazdasági tudományok; — de minthogy ezen intézetek csak egyes személyeké, a' gazdasági tudományok' 's így a' mívelt gazdaság előmozdítására 's terjesztésére néműnűmű hatással ugyan bírtak és bírnak; — de a' gazda tisztí jóbb lét előmozdítására, 's következőleg a' fent elől számlált felesleges viszonyok' megszüntetésére semmi erejek, és befolyások nem lévén 's nem is lehetvén, — természetesen következik, hogy a' magyar

gyar Gazdasági egyesület, mint a' mellynek szárnya és oltalma alá tartozik legegyszerűbben a' gazda tisztek nevelésök és taníttatások, — ezen egyesület mondom találjon módot egy olly kiterjedésű, 's a' kitűzött célnak minden tekintetben megfelelő jószág megszerzésében, melly jószág osztán nem egyes személlyé, hanem a' közönségé 's így a' nemzeté lévén, egy olly intézetnek szolgáljon alapjául, mellyben a' gazdasági egyesület fő felügyelése alatt minden a' gazdasági tisztek' nevelésekre 's formálódásokra megkívántató tudományok rendes tanítók által hazai nyelven mind elméletleg mind gyakorlatilag taníttassanak. Minthogy azonban egy illy nagy intézetnek fentartására egy alkalmas kiterjedésű jószág kivántatik, — a' nagy kiterjedésű jószág megszerzése pedig nevezetes pénz mennyiség nélkül lehetetlen, — következik, hogy a' midőn ezen intézet az egész nemzet, 's így a' státus haszna jólléte 's tökéletesedése előmozdítását tárgyazza, egyszersmind a' státus legyen azon summa pénz összevgyűjtésében munkás, és szállítson fel egyenként minden hazafit, hogy e' nagy célra tehetsége és értéke szerint adakozzon: — 's részemről nem is hitethetem el magamat, hogy lehetno vagy egy olly kötelességéről megfelejtkezett polgár vagy hazafi, ki ezen szent cél előmozdítására 's tökéletesítésére tehetség szerént ne adakozna. — Az így öszvetett pénz mennyiséggel megszerzettvén az intézet alapjául szolgálendő jószág, — megkívántatik annak belső szerkeztetése, 's minthogy ezen intézetben tanítók, gazdák 's gazda tisztek neveltetnek 's tanítatnak, elmulhatatlanul szükséges, hogy legyen az intézetnek mindennemű gyűjteménye, gazdasági eszköze, 's erőmíve, egy szóval úgy légyen az felruházva, 's rendezve, hogy a' tanulók a' gazdaság minden legkisebb ágában szintúgy mint a' legnagyobbban, a' hazai éghajlat, föld

Tud. Gyűjt. IX. Köt. 1837. 7

természet 's egyéb környülményekhez alkalmaztatva, elég elméleti és gyakorlati esmeretet szerezhessenek. Ugyan azért olyan tanítók választásának, kik mind elméleti, mind gyakorlati gazdasági tudományaikról esmeretesek lévén, az általok tanítatandó minden tudományokat magyar nyelven eléb kidölgozván, egyszersmind ki is nyomtattassák, hogy így a' tanulók a' majd minden felé eléggé gyűlölt dictalástól 's írástól megmenekedvén, a' tanításra rendelt óra a' tárgyak felfejtetésével, magyarázásával 's kérdezéseivel, telvén el, a' tanítók mit tanítványaiknak, így bent elmélőleg elejbe terjesztettek, azt egyszersmind vélek gyakorlólag is láttassák és tétessék, egyszóval hogy a' theoria a' praxissal szorossan egybe kapcsolva lévén, a' ki tanítja a' theoriát, ugyan az gyakorolja tanítványait annak praxisában is. — Micsoda tudományok tanítassanak ezen intézetben azt itt előlszámlálnom talán szükségtelen, mindazonáltal nem lesz felesleges érintenem, hogy az elhatározandó tudományok tanítását rövid időre szorítani éppen nem kell, — ne hogy így a' tanulók theoriával felesleg terhelve lévén a' praxistól elvonattassanak: egyéberánt ezen intézetben csak olyanok vétettethetnek bé tanulóknak, kik egyéb tudományokat gymnasiumokban, lycaeumokban 's kollegiumokban végeztek volt. Minthogy azonban a' mivelt gazdaság folytatása annál czélszeresebben eszközölthetik, mennél több tagok értenek annak, ha nem általános, legalább részletes folytatásához, 's minthogy nagy uradalmakban, hol a' tiszték mindenütt jelen nem lehetvén, hajdúk, major gazdák, 's egyéb cselédek is használtatnak pallérképpen a' munkások mellett, kik természetesen csak akkor felelhetnek meg elejbe adott kötelességeiknek pontossan, ha esmerősek azon tárgyakkal, mellyeknek részes végbevittetéső reájok bizatik; — innend hogy

illy gazdákat hajdúkat 's egyéb efféle cselédeket, sőt birkásokat, bujtárokat, lovászokat 's a' t. is lehessen ezen intézetben nevelni 's tanítani, — a' már végzett tanulókból lehet minden hivatal körre egy egy tanítót rendelni, kik az Uraságok által tulajdon költségeiken ide béküldendő, alsóbb rendű tanulókat vagy is az úgy nevezett paraszt gazdákat oktassák és neveljék.

Az intézet belső szerkeztetésére 's örök időkigleni virágzó fenállására, megkivántatik továbbá, hogy az intézet' évenkénti költségei fődözve legyenek, — sőt nagyon óhajtható volna az is, hogy az ezen intézetben nevelődött 's oklevéllel felruházott gazdatisztek, azoknak özvegyei 's árvái, az előre el nem láthatott kedvetlen csapás, vagy kora halál esetében az intézettől egy a' végre alapított külön pénztárból környülményeikhez képest illő nyugpénzt huzhassanak. E' végre úgy vélem legczélszeresebb lenne az, ha az intézetbe lépő minden tanulók, akár egyszerre, akár esztendőnként a' tanulási idő alatt az intézet pénztárában bizonyos meghatározott pénz mennyiséget fizetnének bé, úgy szinte az ezen intézethől kikerülendő gazda tiszték, állások, 's hivatalok' köréhez képest készpénzbéli fizetéseknek egy bizonyos megállapítandó részét, vagy pedig azon fizetéseknek 4 vagy 5 procentjét tartoznának esztendőnként befizetni, — mellyhez azonban a' megkivántató egyéb szabályokat a' gazdasági egyesület fogná a' legegyszerűbben és sikeresebben meghatározni. Egyébaránt fő alapszabályúl szolgálván az intézetnek az, hogy abból csak azon Uraságok nyerhessenek nevelt és tanult gazda tisztéket, kik az intézet fenállhatására adakoztak volt, — azon esetben ha találtatnék olly Uraság ki ezt tenni akár mi okból elmulasztotta volna, ha az intézethől tisztviselőt kívánna, köteles lé-

gyen elébb az intézet pénztárába meghatározott mennyiséget beszolgáltatni.

El lévén ezek szerént rendelve az intézetnek külső 's belső szerkeztetése, szükséges lészen még egyebek felett pontosan meghatározni azon rendszabásokat, mellyekhez mind a' nevelt gazda tisztnek, — mind pedig az illy gazda tiszteket kívánó földes Uraságoknak, magokat egyaránt szorossan kelljen alkalmaztatni. — A' fent érintetteken kívül tehát még e' következők tétethetnek alap szabályúl úgymint:

a. Minden hivatalok az életben lépcsőnként lévén elrendelve: lépcsőnként kell a' gazda tiszt hivatalkat is elnevezni 's meghatározni, p. o. első lépcső az irnoki hivatal, második a' kulcsári vagy pajtabírói, azután ispáni, kasznári, perceptori, számtartói, tisztartói számvevői igazgatói hivatalok.

b. Minthogy ezen előlszámlált gazda tiszt hivatalk lépcsőnként is, de különösen foglalatosságra nézve is különböznek egymástól, 's mint lépcsőnként emelkedik a' hivatal köre, úgy a' szerént sokkalnak 's nehezebbülnek annak foglalatosságai is, innen szükséges lészen, hogy az intézet határozza meg a' kebeléből kikerülendő gazda tisztek' lejendő fizetések, az ő lépcsőnkénti rangjokhoz, hivatalok' köréhez 's rendszeres foglalatosságaikhoz képest', még pedig olyan fizetést határozzon minden hivatal körnek, hogy az azt viselő, családjával együtt abból tisztességesen élhessen 's ruházódhasson.

c. Minden Uraság, ki nevelt és mívelt gazda tisztet kíván, köteles légyen az intézethez folyamodni, 's folyamodása következésében az intézettől nyert gazda tisztet, ugyan az intézettől küldendő fizetési rendszer szerént fizetni: — p. o. Ha egy földes Urnak Ispányra van szüksége bé ír az intézethez 's szándékát kijelenti, — az Intézet az

Ispányt ki küldi, kezében adván egyszermind írásban azon fizetési jegyzéket is, melly mellett fogja ő ezen Uraságot, mint Ispány szolgálni, a' ki őtet az intézettől kívánta. Megérkezvén az Ispány rendeltetése helyére írásban vitt fizetését az Uraságnak elől mutatja, az Uraság azt alá írja, 's ezen aláírásánál fogva azon fizetésnek esztendőnkénti rendes kiszolgáltatására magát kötelezi, ha idővel azon Uraság ezen most kapott Ispányát kasznári hivatalra lépteti elől, akkor ismét az Intézettől kéri ki a' kasznári fizetést 's megkapván azt aláírja, 's magára nézve kötelező erővel felruházva, Ispányért pedig újra folyamodik, 's így megy ez rendre fel egész az Igazgatói hivatalig.

d. Az Intézetből hivatalba lépett gazda tisztnek kötelességek lejjend Uraságaik eránt, tántoríthatatlan hűséggel, 's engedelmességgel viseltetni, józanon 's jámborul élni, a' kezekre bízott gazdaságot a' mívelt gazdasági elvek szerént czélszeresen folytatni, a' számadásokat pontosan 's tisztán vezetni, egy szóval minden kötelességeiket, serényen és annak idejében teljesíteni, 's ez által az Intézet további rólok való gondoskodására, pártfogására, és az Uraság kegyességére magokat érdeme-sekké tenni, — el annyira, hogy ha a' tiszt, a' maga rossz alkalmaztatása, korhelysége, vagy éppen erkölcstelensége 's hűségtelensége miatt az Uraság kegyelmére magát érdemetlenné tenné, 's többszöri intés után is megjobbulását reményleni nem lehetne, az illy jobbíthatatlan tisztet az Uraság az Intézetnek bejelenti, — 's az intézet a' dolgot megvizsgálatván, 's azt mindenekben a' feladottak szerént találván a' tisztet kebeléből 's pártfogása alól kizárja, véle, az általa ne talántán okozott károkat megtéríteti, 's országszerte kihirdeti, hogy ez 's ez a' gazda tiszt a' maga ez 's ez viselete, vagy éppen szántszándékos kártételei ál-

tal, mind az Uraságok kegyelmére, mind az Intézet további pártfogására, és sorsáról való gondoskodásra magát érdemtelenné tévén, 's gazdasági öklevelétől megfosztatván, sehol mint gazda tiszt szolgálatot ne kaphasson. — Minthogy azonban, valamint egyfelől tagadni nem lehet azt, hogy minden tudomány és kimívelődés mellett is, egyetlen egy ember sincs kiben valami emberi fogyatkozás ne találtatnék; — úgy más felől megkeltvén esmernünk azt is, hogy az emberben minden erény és művelődés csak lépcsőnként fejlődik ki, 's jut el a' tökéletesedés lehető pontjára; — ugyan azért az Intézetnek 's földes Uraságoknak is mind ezeket mindenkör figyelme 's szemek előtt kell tartani, ne hogy egy félre értés, bal ismélet, vagy hirtelenkedő ítélet miatt akárkit is az ő életbeli lehető szerencsájától megfosszanak, 's a' tökéletesedési útát előtte végképpen ketté vágják. —

e.) Az Intézetből gazda tisztet nyert Uraság köteles lészen a' tisztnek az Intézet által meghatározott fizetést pontosan kiszolgáltatni, tisztjével mint művelt, 's tudományos férfúval emberiesen 's egész becsület érzéssel bánni hivatalát, rangját, személyét becsületben tartani, senki előtt őtet nem kisebbíteni, sem mások által kisebbíteni nem engedni, egy szóval semmi indulatosságot, hevesiséget, vagy hatalmasságot véle nem éreztetni, hanem mint családja boldogsága 's jólléte munkálódója 's előmozdítója eránt, mindenkor szeretettel 's megkülönböztetéssel viseltetni, 's őtet minden irigykedések 's fondorkodások ellen védni és oltalmazni. A' melly Uraság pedig, ezen igen emberies kötelességéről ne talántán megfejtkezne, 's tisztjével folyvást illetlenül, sőt talán kegyetlenül is banna, 's többszöri megszóllítás után is, ezen rendetlen szokásával fel nem hagyna azt az ő tisztje

az Intézetnek béjelentvén, az Intézet biztos személyek által a' dolgot részre-hajlás nélkül megvizsgálhatja, 's igaznak találván a' szenvedő tiszt sorsáról gondoskodik 's néki minden tekintetben illő elégtételt eszközöl, — azon Uraság pedig többé az Intézettől semmiféle rangú gazda tisztet nem nyerhet, melly is hasonlóúl országszerte kihirdetetik. —

f. Megeshetik az is, hogy az Intézetben végzett, és magokat a' gazda tisztí hivatalra elhatározott ifjak tüstént a' nem létező nyílás miatt, azonnal szolgálatba nem léphetnek; — mellyre nézve talán nem volna felesleges azt eszközölni ki az intézetnek, 's egyszersmind állandóúl megállapítani, hogy ilyenkor az ifjak a' nagyobb urodalmakkal bíró Uraságokhoz az Intézet által gyakorlat végett kiküldtessenek, hol is gazdasági esméreteiket, tapasztalás által neveljék 's tökéletesebbítsék, mind addig míg osztán üresség történvén oda alkalmaztatnak 's így fizetésbe jöhetnek.

g. Azon esetben, ha az Intézetből kikerült gazda tisztekkel bétöltött rész jószágok vagy egész urodalmak, a' földes Urak által árendába adatnak, ha azon tisztekről az árendába adó földes Úr egyéb józágaiban nem rendelkezhetik, 's által nem teheti, — úgy kötelesek légyenek az árendába vevők őket megtartani; melly esetben ők mint földes Urak tekintetvén, tartozzanak magokat az Intézet alapszabályainak mindenekben pontosan alá adni; — 's a' gazda tisztek is köteleztetnek őket mint földes Urakat úgy tekinteni, 's erántoki kötelességeiket mindenekben egész tisztelettel telyesíteni. —

h. A' tapasztalás által bé lévén bizonyítva, hogy a' gazda tisztek nótelenségek mind magokra mind Uraságjaikra nézve, sok kedvetlen káros következtetésekkel vagyon öszve szöve; — ugyanazért

minden tisztnek kötelességévétessen, hogy szolgálatba léptétől számítandó egy esztendő lefolyta alatt magához illő tisztos nő személynél törvényes házassági életre lépjen; ellenkezőleg ezen kötelességét elmulasztván az esztendő bétöltével az Intézetől megpírongattasson, 's bizonyos summa pénz birság fizetésére ítéltesse; — 's ha a' másik esztendő bétölte előtt is, kötelességét elmulasztani merészelné, hivatalától 's oklevelétől megfosztatván az Intézet pártfogása alól kizárattasson. —

Ezen fent ekképpen előlszámlált, és még ezekhez a' Magyar gazdasági egyesület által adandó, 's megállapítandó hasonló rendszabályokkal úgy vélem rendre el lennének hárítva az annyiszor említett és tudva lévő tetemes akadályok, — de meg lennének egyszersmind szüntetve a' földes Uraságok és gazda tisztok közt, annyira elterjedt kedvetlen viszonyok; mellyeknek megszüntével 's vendégképeni elenyésztével a' gazda tiszt hivatalt a' maga mostani megvetetett 's szinte mindenk előtt egyaránt gyűlöletes helyzetéből, kiemelkedve a' többi hivatalok' tisztelettel teljes körébe lépén, minden születésű és rangú ifjak egyaránt fogják óhajtani, 's megnyervén benne valóságos örömeket, jólléteket és meglelégedéseket fogják feltalálni, — 's következőleg egyedül csak ekkor, és illy módal léssen elérve a' Gazdasági tanító Intézetnek azon célja, melly szerént abban gazda tisztok is neveltetvén 's képeztetvén, a' mívelt gazdaság az egész hazában terjedhet, lábra kaphat, — 's minden felé erős gyökeret vethet.

Harmadik célja a' gazdaság tanító Intézetnek az, hogy abban magános gazdák neveltessenek. Minden embernek van maga, vagy ön személye eránt való kötelessége, — ezen kötelesség kinek kinek egyebek felett azt is parancsolja, hogy világi jól léte helyes utonni előmozdításáról gondoskodják, —

ezen gondoskodás leginkább háromféleképen történhetik, — vagy tudniillik földbirtok és azon való gazdálkodás, vagy hivatal viselés, vagy kézi művészség és kereskedés által. Ezen három módok közül akármelyiket válassza is valaki az ő élelme 's ruházatja megszerzése családjá fentartása 's világi jólléte munkálódása eszközeül, — mindenik módnál szükségesképpen megkívántatik, hogy az ahhoz tartozó elvekkel megismerkedjék, — 's mennél jobban tisztábban 's alaposabban esmerkedett meg valaki az általa választott mód elveivel annál könnyebben találja fel az életető forrást, 's annál kényelmesebben meríthet annak gyönyörűségeiből. A' ki kézi mesterségből vagy kereskedésből él, — annak ki kell az azon mesterség vagy kereskedés elvei tanulására törvényesen kiszabott, vagy is az úgy nevezett inasi esztendőket tölteni, — 's imé ez a' theoria; — ezen esztendők lefolyta után, felszabadúl az inas, legénnyé lesz, 's ekkor mestersége elvei' bővebb megismerése, kitanulása 's így ön tökéletesbítése végett több esztendőig vándorolni köteles, — 's ez a' praxis: — 's mikor osztán így vándorlási esztendeit is bétöltötte, 's mestersége folytatására magát már eléggé alkalmatosnak érzi, theoriai tudományának, 's practikai gyakorlatának remekét adja, 's ha ezt a' megállapított szabályok szerint megtehette oklevelet nyer, hogy választott módja által, élelmére 's világi jólléte előmozdítására megkívántató szereket ön tudománya 's okossága vezérlése alatt magának megszerezhesse. — Kik hivatalt akarnak viselni, 's így ez által kívánják az ő élelmekre 's világi jól létekre megkívántatókat beszerezni, mint már fellyebb is érintve volt természetesen megkívántatik, hogy azok között kiki, leginkább azon hivatalt illető — tudományok tanulásával foglalatoskodjék, mellyet magának kitűzött; mert a' gazda tisztai hivatalt kivéve

(fájdalom), egyéb hivatalt tanulás és reá való tökéletes elkészülés nélkül senki meg nem nyerhet. — Mit szóljak a' föld birtokosokról, azon birtokosokról kik a' birtokon való gazdálkodásból vagy földészetből élnek, talán mint némellyek képzelik ezeknek semmi tudomány sem kell gazdálkodások folytatására, — mert úgymond az élőfák magoktól is nőnek, virágoznak, 's gyümölcsöt teremnek, — az állatok magokra hagyatva tenyésznek, — a' rétek elegendő füvet állítanak elő, a' föld csak szántsd 's vesd bőven megterem mindent, 's valyon mind ezekből nem megélhetni e' a' nélkül, hogy ahhoz valami tudomány kívántatnék? — Hány gazdag földész van, ki minden tudományos esméret nélkül szánt, vet, arat, 's temérdek kincseket halmoz rákásra? — Hogy az élőfák magoktól is nőnek és gyümölcsöt hoznak ez tagadhatatlan, — de azonban hogy ugyan azon élőfák, ha az által plántálás és oltás által nemesítetnek, a' gondos utánnok való látás által ápoltatnak, 's a' kártékony állatoktól oltalmaztatnak, sokkal több 's nemesebb gyümölcset jutalmaznak ápolójokat, — reményilem ezt sem tagadhatni. Az állatok igaz hogy magokra hagyatva is tenyésznek, 's hasznot adnak, — de hogy ezen hasznot a' nemesítés és utána való látás által kétszerezni, sőt négyszerezni is lehet, ez is igaznak marad mind örökké. A' rétek magokra hagyatva is sok füvet teremnek, 's a' földek megszántva és bévetve, minden egyéb utánna való látás nélkül is bő aratást adhatnak és adnak, ez ugyan kétséget nem szenved; — de hogy a' rétek a' tisztogatás, trágyázás, a' felesleges víz lecsapolás, vagy szükség esetében vízzel való megöntés, 's a' haszontalan vagy mérges füveknek kiirtása által nemesebb minéműségű és több mennyiségű füvet teremnek, — a' földek a' czélszeres szántás, trágyázás, művelés, gabona nemek változtatása által még

több 's nemessebb gabonát adnak, 's várokozásinknak inkább megfelelnek, — ez is igazán soha egy józan okossággal bíró ember előtt kétséget nem szenvedett, 's nem is fog szenvedni. Vagynak gazdag földészek minden gazdasági tudomány nélkül is, én sem tagadom, — de vagynak ám szegények is, 's merem állítani, hogy ha ezen szegény földészek csak egy kis gazdasági tudományocskával bírnának, ők is szint olly gazdagok lehetnének, — a' gazdagok pedig gazdasági tudományos esméret mellett, még több kincset 's gazdaságot szerezhethnének. Azonban vessünk csak egy két rövid pillanatot a' társaságos életre, — találunk ott szegény sorsú szüléktől származott embereket, kik a' kézi mesterségét választván éltek fentartása eszközéül megelégedve 's illendő világi jókkal körülvéve élnek, 's táplálják családjaikat. Találunk más hasonló szegény származású férfiakat, kik minden földbirtok nélkül, egyedül hivatal viselésből élnek, 's ezek is fogyatkozás nélkül elégítik ki mindennapi szükségüket. Találunk fényes származású férfiakat, kikre szélesen kiterjedő jószágok, földbirtokok, 's teméntelen kincsek szállottak szüléiktől, kik mindenben kények 's kedvek szerént élnek; — azonban illy világi tetsző boldogság közepette, egyszer csak azt vészik magok körül észre, hogy birtokaik a' tetemes adósságok miatt elfoglaltattak, a' drága ércz nemek elfogytak, 's így mindenekből rendre kipusztulva nem maradt annyijok, hová fejeket lehajthassák, — 's végre mások' könyörületeségekre támaszkodva tölték életeknek büntetésül hátra maradt napjait. Mind ezeket midőn ekképpen látjuk, valyon nem a' legtermészetesebben következtethetjük-e azt, hogy azok kik mesterségekből, 's hivatalokból megelégedve időről időre tisztességesen 's szükölködés nélkül élnek, — tisztán 's alaposan megtanulták azon mesterségnek vagy hiva-

talnak elveit, melyet magoknak a' világi jóllét feltalálása végett választottak, 's így tökéletesen megfelelhetvén hivattatásoknak, képesek ez által magok' 's családjuk' boldogságát munkálódni; — valyon nem a' legtermészetesebben következtethetjük-e egyszersmind azt is, hogy ama' fényes születésű 's nagy birtokú elszegényedettek, a' fénytől 's gazdagságtól megvakíttatva, 's azoknak mulandóságokról megfejtkezve, — megvetették 's megutálták azon jóltévő tudományt, mely által fényeket megtarthaták, birtokaikat 's gazdaságokat pedig tetemesen nevelhették volna, — 's így midőn a' világi gyönyörűségekbe elmerülve fények alább szállni, birtokok kevesebbedni kezdett, nem volt segéd forrás, — nem volt tudomány, mely őket nyomorúságos állásokból kiragadhassa 's eléb-beni jól létekbe visszahelyheztesse. Ha tehát a' társaságos életben leginkább csak azt nevezhetjük boldognak, 's ha csak az szerezheti meg a' világi jóllét előmozdítására megkívántató eszközöket, legyen az bár mester ember, kereskedő, hivatal viselő vagy földész, — a' ki a' legtisztábban, legalaposabban, 's a' lehető legnagyobb tökéletességgel esmerkedett meg azon tudományos elvekkel, melyek az általa kiválasztott élet-nem gyakorlására 's folytatására elmulthatatlanul megkívántatnak, — valójában őszinte meg kell vallanunk, hogy minden embernek ki a' mezei gazdaságból, vagy földészetből kíván, vagy kénytelen élni, légyen az bár fényes születésű, nagy kiterjedésű jószágokkal bíró, avagy szegény alacsony sorsú csak egy két holdnyi birtokú, mindeniknek mondom egyaránt meg kell esmerkedni a' gazdasági tudományokkal, ha azt akarja, hogy maga' 's hozzá tartozói táplálásáról sorsához képest tisztességesen időről időre gondoskodhassék.

De továbbá hogy a' gazdasági tudományokat nem csak a' tanítóknak, 's gazda tisztéknek, hanem általjában minden magános gazdáknak is egyaránt tanulni 's tudni kell, abból is tisztán kitetszik, hogy a' mezei gazdálkodás, egy-fő és kiváltképpen való oszlopa az országok' boldogságának, — el annyira hogy ahoz képest boldog vagy boldogtalan valamely ország, a' mint az a' mezei gazdaságot gyakorolja vagy elmulasztja. Ugyan azért ha azt akarjuk, mint hazafiaknak pedig akarnunk kell, — hogy hazánk is a' boldog országok sorába tartozzon, vagy is hogy ebben a' mezei gazdaság virágzó állapotban légyen, — úgy valójában minden hazafit, 's minden magános gazdát arra kell bírunk, hogy azon elvekkel törekedjenek megismerkedni, mellyeknél fogva a' mezei gazdaság virágzását reménylhetni, — úgy de ezen elv más nem lehet mint a' gazdasági minden tudományok' szorgalmatos tanulása, a' természet titkainak kinyomozása, 's az azokkal való folyvásti megismerkedés, — mind ezeket pedig leginkább csak egy ilyen czélra alapított Intézetben lehetőleg legczélszeresebben elérni, látni való hogy szükséges az, hogy a' gazdasági tanító Intézetben magános gazdák is neveltsenek 's képeztessenek.

Végezetre azon titkos ösztön is, melly minden igaz hazafit egyebek felett hazájához vonsz, és melly minden igaz hazafinak tulajdon hazája boldogságának munkálódását parancsolja, — egyszersmind minden hazafinak mellőzhetetlen kötelességévé teszi azt, hogy a' gazdasági tudományokat mint ön maga, 's hazája boldogításának egyik legfőbb eszközét, egyebek felett szorgalmatosan tanulni, 's magát a' gazdasági esméretekben egész a' lehetőségig tökéletesíteni törekedjen. Ezen ösztön állított öszve több országokban egész társaságokat, mellyek a' mezei gazdaság' minden módon leendő job-

bítását 's pallérozását tették foglalatosságai fő tárgyává. Ezen titkos ösztön alapította ama' halhatatlan emlékezetű nagy Hazafival, Gróf Festetich Györggyel a' Keszthelyi gazdaság tanító Intézetet; — melly a' hazára és hazafiakra nézve ugyan megbecsülhetetlen, de fájdalom! a' haza és hazafiak nem méltatták ezen Intézetet arra, hogy annak ön magokra 's általjába az egészre nézve czélszeres hasznát vehették volna. Ezen ösztön vezérlette a' duna melléki reformalt Egyházi megyét azon határozatra, melly szerént a' Nagy Kőrösi oskolában egy olly tanító széket alapított, mellyben a' falusi oskolák számára nevelendő tanítóknak a' gazdasági tudományok mind elmélőleg, mind gyakorlólag tanítassanak; — 's bár csak adná a' gondviselés, hogy ugyan ezen ösztön vezérelné minden igaz hazafi kebelét arra, hogy az ezen oskolában nevelendő tanítók elől, a' közönségesen esmeretes minden akadályok végkép' elhárítatván, valahára a' tanítók' nevelésekben óhajtott czélt érhetnénk. — Ezen ösztön állította fel a' magyar gazdasági Egyesületet is, melly hogy egy magyar gazdaság tanító Intézet alapítását, a' fent elöladattak' tekintetéből, mentül eléb munkába végye; ezt én is azon hazafíui titkos ösztöntől buzdítatva a' legforróbban óhajtom. —

Mándi Márton István
gazda tiszt.

4.

A' Wieliczкаи 's Bochniai sóakna nem Kunegundisznak köszöni lételét.

Wieliczka, csekély város Galicziában, Krakótól két mértföldnyire, kimeríthetlen sóaknájról egész Európában híressé lett. Ezen aknák egy részét teszik ama' temérdek sófészeknek, melly Oláhországtól kezdve Moldván, Erdélyen, Magyarországon, Galiczián és Szilézián keresztül, hosszában mintegy száz, szélében pedig tíz mértföldnyi földön húzódik el a' Karpatnak két oldalán. Magát a' Wieliczкаи aknát közönségesen olyan nagynak mondják, hogy csak hat hét alatt lehet egészen bejárni, ha minden nap hat órányit jár meg az ember belőle. Valóságos hossza keletről nyugotra 6500, szélessége éjszokról délre 2300, legnagyobb mélysége pedig 300 láb. Ez a' föld alatti város tehát a' felette fekvő Wieliczkát nagyságával meghaladja; 's mivel rendesen öt ölnyi magos, és négy ölnyi széles utszáji, mellyek mind sóból vagnak kivágva, és izmos sóoszlopokon nyugosznak, egymást sokszor keresztül metszik: olyan labirinthot alkotnak, mellyben kalauz nélkül a' látogatónak eltévedni nem nehéz. Képzeltetni, milyen varázsképet ölt fel ez magára, midőn a' gertya 's lámpa' fényjétől mindenfelé ragyognak a' tiszta fehér sófalak. 'S ez a' tündér város még kápolnának sincsen szűkében, melly hasonlóképen minden készületeivel, oltárokkal, keresztekkel, szobrokkal együtt a' legszebb fehér só, és abban egy különösen választott aknapap szokott reggelenként misét mondani. A' milyen nagy az akna, olyan nagy sóterületek is, több száz ezer mázsát

nyomók, találatnak benne; 's noha közülök né-melleyeken megmondhatlan idő olta dolgoznak, még sem hozathattak ekorig is a' mélységből egészen napfényre. Egyszerre 300 mázsányi darabot is ki-fordítanak, 's úgy tördelik azután apróbbra. Ész-tendónként 700 ezer mázsa só kerül ki belőle, melly körül 500 ember foglalatoskodik szüntelen.

De minket Magyarokat a' Wieliczikai sóakna nem csak nevezetes gazdaságával, hanem azon kör-ülményével is érdekel, minél fogva lételetét egy Magyar királyleánynak kellene Lengyel monda szerént köszönnie. Foglatatát az 1816-diki *Wan-dererben* imígy közli *Goluchowski*.

„A' szemérmes herczeg Boleszlav feleségül kérte meg Kunegundiszt, Bélának, a' vitéz király-nak kegyes lelkű leányát. Eljöttek a' követek Urok' akaratját jelenteni, kiket igen jó szívvel fogadott a' király, ilyen szóval bocsátván el őket: menje-tek haza, Uratoknak a' jegyeséhez szerencsét ki-vánni. És a' követek haza mentek, 's Uroknak a' jegyeséhez szerencsét kívántak. Pompásan készül-tek mostan a' fényes menyegzőhöz, és temérdek kincs volt kirendelve a' menyasszony' számára; de a' királyi szűz egyszerűbben érzett, mintsem hogy e' rendelkezésben valami kedvét találhatta volna. Aranyról és ezüstről őszinte kegyességgel mondott le, 's atyjától csak azt a' menyasszonyi ajándékot kérte, a' mi egyiránt jó lehet gazdagnak és sze-génynek. Az atyja helybenhagyó igent megele-ged-ve intett neki. Erre Kunegundisz azon veremhez ment, hol a' becses só szedetik emberek' számára, és Istenben vetett bizodalommal ejtette bele a' ked-velt jegygyűrűt. Hogy ezután a' Lengyel fővárosba (Krakóba) érkezett, a' nép által, melly Urának örömeiben szívesen osztozott, víg kiáltásokkal fo-gadtatott. Midőn pedig már egynéhány hónapig ke-gyesen uralkodott férjével, a' Wieliczikai halmok-hoz

hoz vezettette magát, és parancsolt a' szolgáknak, hogy szúrják le ásójikat, meglátni mi kincset rejt el ott a' föld. Ástak az engedelmes szolgák, és a' szörnyű sok sót megtaláltak, 's azzal együtt azt a' gyűrűt is, mellyet a' kegyes menyasszony Magyarországban vetett a' sóverembe.“ — (Tudni illik, a' Magyar aknába vetett gyűrűjével Kunegundisz a' sőt magának menyasszonyi ajándékul vette, a' mi őt azután, úgy mint már sajátja, Lengyel új honjába láthatatlanul követte a' föld alatt.)

Ez a' monda valóságon alapúl. Ugyanis történetileg igaz, hogy a' *szemérmes* melléknevű, vagy is 5-ik Boleszlav, ki 1228—1279-ig uralkodott, 4-ik Béla királyunk' leányát, Kunegundiszt, 1239-ben megkérte és elvette. Mert Lengyelország a' kondor hajú, vagy is 4-dik Boleszlavnak 1173-ban történt halála után több hercegek között osztatott fel, kiken egy főherceg uralkodott, mint az országnak legfelsőbb kormányzója. Ilyen főherceg volt 5-ik Boleszlav. De fájdalmasan kellett tapasztalnia, hogy az alárendelt hercegek árnyékhatalmát nem tisztelik, sőt pártütésüktől félni lehet, és maga mindnyájok ellen meg nem állhat. Ezért valamely külső hatalommal akart egyesülni, 's a' szomszéd és hatalmas Bélának vejevé lett. Azonban csak a' monda költötte azt, mintha Kunegundisz csupa őszinte kegyességből a' menyasszonyi ajándékot eltolta volna magától; mivel az is szinte történetileg igaz, hogy 40 ezer mark ezüstöt vitt el tőlünk új honjába magával. Nem tehát a' gazdag menyasszonyi ajándékról, hanem a' házasság' bájos örömeinek éldeletéről mondott le az új pármingyárt összekelése után, egyetértve 's végképen; és ezért jutalomúl Boleszlav a' *szemérmes* dísznevet, Kunegundisz pedig a' szentek közé való számláltatást nyerte.

Hogy Kunegundisszal valószínűleg 40 ezer mark értékűt Krakóba, erről maga Goluchowszki sem tesz tagadást; de annál elszántabban támad azon állításnak ellene, mintha a' Wieliczikai sóakna is csak Kunegundisznak Lengyelországba mentével jött volna létre, 's lépett volna elő. Elsőben is ezt csak olyan babona' mondájának nyilatkoztatja, millyen a' setét 13-dik században volt közönségesen divatozó, midőn a' természet' működésében olyan erőket képzeltek az akkor élők magoknak, a' miket mi 19-ik század' emberei többé meg nem esmerünk, 's ezért az a' monda reánk nézve nem is kötelező. Majd azt juttatja továbbá eszünkbe, hogy Magyarország most is gazdagabb, még pedig jobb minőségű sóval, mint sem Galiczia, 's általában egész Lengyelország; Kunegundisz azért a' Magyar sót régi helyéről máshova el sem költöztette. Vallja ugyan, hogy ezen akna' legelső megnyitásának idejét kimutatni nem lehet; de hogy annak savát Kunegundisznál sokkal előbb már nem csak esmerték, hanem használták is, Lengyeloklevelekből megtudja bizonyítani. Vagyon nevezetesen egy 1237-iki, tehát Kunegundisz' férjhez meneténél két évvel előbbi oklevél; sőt vagyon a' szemérmes Boleszlav dédapjától (abavus, Urgroszvater), a' görbe száju, vagy is 3-dik Boleszlavtól 1105 ben adatott adománylevel is, melly a' Wieliczikai sóról így név szerint emlékezik. Ebből annak okáért a' millyen világos, szint olyan bizonyos is, hogy a' Wieliczikai sóakna éppen nem Kunegundisznak köszönheti életét.

Vagynak azonban a' szóban forgó történetnél későbbben élt olyan Krónikások, kik midőn ezen pontot érintik, azt mondják, hogy Kunegundisz tulajdonképen azt a' Bochniai sóaknát hozta létre, melly Krakótól csak öt mértföldnyire esik a' Lembergi úton, és hasonlóan felette gazdag, 's ren-

szerént a' Wieliczkaival együtt szokott neveztetni. De Goluchowszki nem tágít, 's megént Kunegundisz előtti oklevéllel lép fel, melly a' sokkal későbbi Krónikások' álmos beszedinél hitelesebb és többet nyom. Ilyen adomány levelet adott 2-dik Kazimir alatt (uralkodott 1178—1194, 's a' szemérmes Boleszlavnak nagy atyja volt) bizonyos *Michora* azon Templaristáknak, kik a' második keresztes háború után szálltak meg a' Lengyel földön. Mivel e' levélben az említett vitézeknek ajándékoztatik Bochnia, és sóaknájának egy része, tehát a' Bochniai sóakna sem Kunegundisznak köszönheti lételetét.

Miután a' monda' és krónikások' állítását lerontotta Goluchowszki, végre a' két különböző értelmet igyekszik összeilleszteni. Felteszi tehát, hogy a' Lengyeleknek 5-dik Boleszlav előtt nem volt annyi szorgalmok és esméretök, mennyi a' bányák' jól műveléséhez szükségképpen megkívántatik; és a' mi sót szedtek Wieliczán 's Bochnián, nem egyéb volt Cseppsónál (Tropfsalz). Ezt a' hypothesis igazlás nélkül a' történet nem hagyja; melly szerént a' 2-dik Kazimir' korában még ritkaság volt Lengyelországban a' kősó, 's ennél fogva hihetően a' cseppsó használtatott. Majd a' Tatárdu-las, mi kivált a' Krakói vajdaságot nyomorgatta el, olyan közínséget és nagy elszegényedést árasztott, hogy a' sóaknák egészen műveletlen maradtak; hanem a' zivatar' elmúltával idegen Német szállók fogván fel az elpusztult helyeket, ezen szorgalmas és ügyes emberekkel Wieliczka 's Bochnia' kincseit újra kezdte Boleszlav ásatni.

Holéczy Mihály.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

Kelelet — mentességül — az 1836-ki Tudományos Gyűjtemény 8-dik Kötet Tiszt. Fazekas György úrnak a Szőlő fajtákról közölt értekezésére.

Az 1836-dik esztendei Tud. Gyűjtemény 8-ik kötete olvasó Társaságunk útján, f. e. Aprilis 25-kén jutván hozzám örömmel pillantám meg vég lapján, az értekezések tartalmai közt e' feljegyzést: *Fazekas György a' Szőlő fajtákról*, — tüstént kikerestem: — még nagyobb lett örömöm, olvasván ezen előszavait, „az 1835-ki Tud. Gyűjt. X-ik kötet 111. sz. alatt a' Hazában tenyésző sokféleszőlőfajták rendbeszedhetőségéről, elnevezhetőségéről, velük való esmerkedésről, mint első lépéséről a' míveltebb bor tenyésztésnek kiadott értekezését a' Piskólti Predikátornak némelly állításaiban igazítani, némelly meghatározásaiban pótolni kívánom 'sat.

Szeretve tisztelt Bátyám — így gondolkozték, — te nyújtál hát elsőbb is segéd kezet közhaszonra törekvő próbatételemhez! feszült figyelemmel kezdem olvasni állításom igazításait, de mi nagy lett bámulásom, midőn azt kelle látnom, hogy hijánom pótoló igazításai helyett, egész a' 8-ik fejezetig, hol a' szőlőfajtákról írt önvéleményét kezdi közleni, majd minden sorai rakvák szigorú bírálasokkal: ezekre azért magam mentéséül kívánok egy két szóval felelni.

1. §. Első fejezetében azt kárhoztatja a' bíráló úr, hogy értekezésemben, a' miveltebb bor tenyészés első lépésévé tettem a' szőlőfajtákkal való külső megismerkedést. Mert a' bor tsinálás mesterségére u. m. nem fűvészi esmerkedés kívántatik, hanem plánta természeti tudomány, melly a' szőlő tüveket, olly állandó belső tulajdonságoknál fogva esmerteti meg egymástól megkülönböztetve, a' melyekhez képest mind azt meglehessen előre határozni, milyen nemű föld, vagy hely, milyen fekvésű és levegő mérsékletű tály kell ez vagy amáz szőlő fajnak, mind azt, hogy milyen tulajdonságú, és mennyiségű gyümölsöt lehessen tőlle várni, milyen művelés vagy vele való bánás után.

Nem tagadom, sőt állítom, hogy ezek mind szükségesek a' bor tsinálás mesterségére: de azért a' szőlő fajtákkal való esmerkedést, — alapja lévén a' szőlő a' bor lételének — bátran merem nevezni a' miveltebb bortenyésztés első lépésének, az én értekezésemnek pedig, mint ezt nyilvánolám, csak a' szőlő fajtákkal való esmerkedés lévén tárgya, tzeleánytalan lettem volna, ha midón a' szőlőben gyönyörködőket a' több fajta szőlővel, mint plántával akarván megismerkedtetni, ezt mondottam volna, hogy a' Bakar, gohér, 'sat. szőlőt megismerui arról, hogy tetőt, oldalt, vagy allyas helyet 's a' t. szeret, 's ott legjobban díszlik. A' ki akárminemű, vagy fajú növényt megakar esmerni, nem tenyészése helyét, nem természeti tulajdonát, hanem esmertető bélyegeit nézi, keresi az annak elsőben is, 's midón ezekből rá akad a' nevére, azután kíván annak belső tulajdonságaival megismerkedni. A' bortermő szőlőfajták pedig növények lévén, önként jó, hogy a' ki azt akarja megtudni, hogy ha ő bakar, vagy gohér szőlőt termeszt, milyen bora készül mindenikből? először azt esmerje meg külső bélyegeiből, hogy a' szőlő fajták

közt melyik a' bakar, mellyik a' gohér; nem pedig azt, hogy ez vagy amaz szőlő fajta millyen fekvésű földet szeret. Mikor hát én értekezésemben, a' szőlő fajtákkal való esmerkedési próbámat közlém, nem a' volt célom, hogy a' borkészítésnek egész módjára kiterjeszkedjem; hanem tsak az, hogy abból az első lépést, t. i. a' szőlőfajtákkal való esmerkedést tegyem tárgyúl magannak, az egészre felszólítám hazámfijait ekképpen: „mint-hogy a' bortenyésztés, részint mint külön tárgyú, részint mint széles kiterjedésű munka egy embernek terhes volna, igen célerányos lenne ha többen egyező igyekezettel e' tárgyban munkálódván, kiki szabad választása szerint, vagy egyik, vagy másik ágát a' bor nemesebb tenyésztésének tzelül tenné magának a' szerént, a' mint azt ön tehetségével reménylhetné inkább közhasznúvá tehetni“

2. §.

A' 2-ik §-ban először is a' B úr előszámlálván mintegy 16 írókat, kik a' szőlőről jegyzéseket tettek, úgy vádol. mintha én átaljába tagadnám, hogy valaki ez ideig figyelemre vette volna Hazánkban a' szőlő nemesítést. — Tagadom, hogy illy hamis vádra vetemedtem volna, sőt nyilván ezt állítám közlött értekezésemben: „Tagadhatatlan, hogy voltak ez előtt is, vagynak ma is kik tettek, és tesznek próbát, javaslatot a' szőlőmivelés jobbítása körül; de mint tapasztalható kevesebben követik azon régi és újabb próbálatokat, mellyekkel némelly érdemes Hazafiak a' bor tenyésztés javítására, a' szőlő míveseket ébreszgetni törekedtek, 's törekeshnek, mint a' mezei gazdálkodás más ágainak azon újabb próbáit, mellyekben már más Nemzetek példájára Nemzetünk is kitűnő előhaladást tett.“

Ezen általa úgy nevezett vádam tehát, nints igazítva: mert én nem az érdemesektől érdemet

tagadva, hanem csak egybe hasonlítva szólottam. 16 író említ a' B. úr, kik hasznos jegyzéseket tettek a' szőlőről, de tudva van, hogy a' kik a' mezzei gazdálkodás más ágairól nem jegyzéseket tettek, hanem terjedelmes könyveket írtak, sőt írómányaikat tetteg is gyakorolják, 's gyakoroltatják, olyanokra tizszer hátra is lehetne hivatkozni.

2. Ugyan e' második §-ba továbbá felmenteni akarja a' B. úr a' szőlőműveseket, névszerént az ő 22-ik év óta nálla szolgáló vintzellérjét, a' tudatlan nevezet alól. — Valóban megérdemli egy régi szolgál, 's minden e' jeles plánta körül foglalatostkodó a' pártolást, és mentő beszédet: nem is a' szőlőművesek gyalázatjokra kívántam élni e' kifejezéssel, mint inkább azokat tudósoknak nem nevezhetve, sem tőlök tudományos jobbítást nem várhatva, arra tzeleztam, hogy előbb tudósoknak kell tervet készíteni, mi szerént a' tudatlanok nem a' régi, hanem jobbított mód szerént gyakorolhasák foglalatosságokat; ekkor osztán legyen övék a' haszon, a' koszorúval elégedjen meg a' terv készítő.

3. §.

A' 3-ik §-ba felhozott ellenvetését, ámbár az enyimektől különböző okokból látja a' B. úr majd kivihetetlennek lenni; mindazonáltal, minthogy olyan embertől kívánja a' szőlővel való bánás, 's borkészítés legjobb terve végrehajtását, a' ki minden idejét, tehetségét, eszét, kedvét csak ezen egy munkára szentelné, — ilyen pedig soknemű foglalatosságoktól lévén minden közhasznú ember elfoglaltatva, alig ha akad, — úgy tartom hosszas felelet nélkül áll ezen állításom, hogy a' szőlővel való esmerkedésnek, művelésnek, 's bor nemesítésnek egész módja, részint mint külön tárgyú, részint mint széles kiterjedésű munka egy embernek

terhes volna, azért többeknek egyező igyekezete kívántatik rá. De miért is ne történhetne e' meg? és miért kívánnánk az egészszel tsak egy bár mi buzgó szorgalmú embert terhelni? és miért akar-nánk tsak egynek önvéleményét a' közönséggel el-fogadtatni? holott tsak akkor lehet akármí is tö-kélletes, ha közös ipar egyező igyekezettel ápolja azt. Nem úgy van e' a' gazdálkodásnak más ágában is, p. o. a' földművelésben, hogy A. feltalálja az egyszerű könnyű húzató ekét, B. a' hengert, vagy vető művet, C. javaslatokat tesz A. trágyázásról, föld elegyítésről 's a' t. 's így siet osztán a' földműve-lés gyermeki korából férjfiúi korára? Ha itt lehet miért ne lehetne a' jobbított bor tenyésztésbe is X-nek a' szőlőfajták rendbeszedéséről, Y-nak a' szőlők ültetéséről, velek való bánásról, Z-nek a' must erejztetéséről, 's borral való bánásról tervet készíteni, hogy így többeknek egy célra törek-sző igyekezetéből sikerülne a' közönség által el-fogadható tökély: magában értetődvén, hogy e' terv készítők közzül, különösen azok, kik a' már kiszűrt musttal való bánásról írni akarnak, érte-nek a' Chemiához, mit egyedül való alapúl állít lenni a' B. úr a' míveltebb bor tenyésztés mód-jának.

4. §.

A' 4-dik §-ban a' B. azt kárhooztatja, hogy a' szabályozásban három fő színeket, t. i. Fehért, Fe-keket, Vereset, tettem főosztályúl, a' mi máskép-pen véleményem szerént nem is lehet, és ezen sza-bályt alkalmatlannak mondja azért: „mert az egy-nemű sok dolgok rendbeszedése végett főosztály-nak olyat lehet tenni, melly alá több tulajdonsá-gaiban megegyező, vagy természetű néhány fajok tartoznak, — mit a' Magyar Fűvészkönyv előjáró

beszédjére való hivatkozással ekképpen bizonyít, miolta a' fűvesz tudomány rendbe van, abból áll a' tökéletesség, hogy *nemek* alá szedődjenek a' fajok, és minden plántának két neve, t. i. nemi és faj neve legyen.“ — Ez igaz, de mikor én a' szőlőfajtákat, még pedig a' művelés által sokra szaporodott szőlőfajtákat akarom másokkal megemertetni, akkor nem Fűvészi új rendszabályt akarok alkotni, hanem csak a' Növények országából ezen egyszerű növényt, hogy *szőlő* kiveszem, 's ennek sokra terjedt fajtái közt, főbb és alosztályokat esmertető bélyegeiknél fogva éppen úgy rendezhetek, mint a' hogy rendezhettek a' Fűvészek más nemű plántáknak különböző fajtáik közt.

Azt pedig tagadom, mit a' B. úr állít, hogy az ugyan azon egy *nem* alá tartozó fajú, vagy fajtájú akár szőlő, akár más Növénynek olly tökéletesen meg kellene egyezni mind külső, mind belső tulajdonságaira nézve, hogy csak az ollyan tulajdonságú plánták tartozhatnának egy osztály alá, melyek nem csak választó czímereiknél, de belső tulajdonságaiknál fogva is tökéletesen egyeznek. Hogy a' Fűvészek a' növények elrendelésében nem azoknak belső tulajdonságát, hanem csak külső esmertető bélyegeket tartották szem előtt, ez tudva van. Így p. o. egy *nem* alá tartozik a' *heserédes*, és *paraditsom Tsutsor*, mert mindeniket ellehet külső bélyegéből esmerni tsutsornak; de belső tulajdonságára nézve azért különböző, amannak bogyói mérgesek, ennek táplálók: így a' szőlő fajtákat is, meglehet külső bélyegeiknél fogva egymástól különböztetni, ha mindjárt belső tulajdonságaikra nézve, az ugyan azon osztályba tartozók között egyik levesebb vagy húsosabb, korábban vagy későbben érő, alját vagy tetőt kedvellő is. Azonban minthogy sokan vagynak a' Növények országában, ollyan egy *nem* alá tartozó fajok, mel-

lyek közt külső béllyegeiknél fogva rendeltek a' fűvészek több alosztályokat, mint például a' szekfű neműek közt vannak ilyen alosztály alá tartozó fajok 1-ör csumós vagy csoportos viráguak, 2-or elágadó szárúak és kotsányúak. 3-or egy, néha két virágúak 's a' t. — Miért ne lehetne a' szőlő Nem alá tartozó fajták közt is ilyen főbb és alosztályokat rendezni.

1-ör *Fehér bogyóúak* a: tojásdad b. gomb formák.

2 or *Piros bogyóúak* a: tojásdad b., gomb formák.

3-or *Fekete bogyóúak* a. tojásdad; b. gomb formák, holott a' szőlő is növény, mint más plánta. Én hiszem, hogy ha a' magyar Fűvészek a' Fűvész könyv kidolgozásába a' művelés által sokra szaporodott minden szőlő fajták rendbeszedésére kiakartak volna ereszkedni, éppen ezen külső béllyegeiknél fogva rendelték volna őket el; 's így, nem pedig láthatatlan belső tulajdonságaiknál fogva kivánták volna fajonként, a' szőlőfajtákat esmérni akarókkal megesmértetni.

5. §.

Az 5. §. folytatván a' 4. §. felhozott szabályozás ellen való kikelését: „mivel ú. m. az értekezőt nagy kedve ragadta saját új osztásához, tehát tagadja, hogy a' bor tenyésztést, mindjárt a' szőlőművelésen, vintzellérkedésen kellene kezdeni.“ — Én a' vintzellérkedésen nem annyira a' szőlőfajták esmerését, mint inkább a' szőlővel való bánást, művelést értem: minthogy láttam, ha nem a' Diószegi hegyen is — mi fixa ideája a' B. úrnak — elég olyan szőlővel bánó gazdákat, kik a' szőlő fajtákat tövönként nevének nevezni, tellyességgel nem tudták, még is őseik módja szerint művelték, 's a' Hazai borok eddigi állásához képest jó borokat szűrték: tehát igen is tagadom, hogy a' jobbitott bortenyésztés

tudományját, mindjárt a' művelésen kellene kezdeni; hanem ismét azt mondom, hogy ennek első lépésének a' szőlő fajták rendszeres felosztásának, és a' szeréni esmérésének kell lenni, 's ezután következik osztán, mindenik faj belső tulajdonságaival való esmerkedés.

6. §.

De nem az olyan névszeréni esméretnek ám, mit a' B. úr a' 7-ik §-ban híven pártol, ezt mondván, hogy őseink is tudtak szőlő neveket, 's azoknál fogva egyik fajt a' másiktól megtudták különböztetni, — igen is, de hogy? úgy, hogy ugyanazon szőlőfajtának, egy helyt egy, más helyt más neve volt, vagy azok között is sok alkalmatlan; az ilyen ősi szokás alól kívánnék én kibújni, az ilyenekre nézve óhajtanám az újítást. De nem azért, mintha minden őseinktől formált neveket megvetésre méltóknak itélnék; hanem azért, hogy az egész Hazában lenne a' szőlőfajtákra nézve olyan rendszer, melly az egymástól legtávolabb vidékben termő szőlő fajták neveit is állandóul meghatározná. Azért azt mondom, a' B. úr gúnyja ellenére is, hogy ez egy embertől ki nem telhetik, hogy erre többek' egy tzelra törekvő igyekezete kívántatik. Mert kinek volna annyi tehetsége, 's maga elszántsága, hogy az egész hazát feljárván, minden szőlő termő helyeken külön külön szőlőtövet determinálhatna. Hanem az, ezt tzelba vett tudományos egyesület által meghatározódván, hogy mindenik szőlő fajtának, mi a' legszembeötlőbb béllyege, mi légyen a' neve: ezen szabály szeréni osztán akárhol is rálehet akadni a' szőlő nevekre.

7. §.

A' 7-ik §-ban szilárd gúnyolással kélki a' B. úr színi az ellen, hogy némelly szőlőfajtáknak rég

neveit, újíttal próbáltam feltserélni, részint az ellen, hogy némelly szőlőfajták leírásában (determinálásában) tévedtem. Az elsőre nézve még gúny szavait is köszönettel veszem, mert éppen ilyen pótló jobblátást várt, (csak hogy más alakban) az én próba értekezésem, 's az ilyen javításokra tzelozik, mikor azt mondom, hogy a' tökély kivitelre többeknek egyező igyekezete kívántatik. Ha az én próbául felhozott új név adásom nem alkalmas, próbáljon más jobbat újítani a' B., örömmel fagadom.

A' másodikra nézve, ha tévedtem, botsánatot, 's igazítást kérek. Midőn én nevezett értekezésemet közre botsátám, nem a' volt tzelom, hogy úgy lépjek fel a' közönség előtt mint a' ki minden szőlő fajtákat már jól esmer 's régi nevén nevezhet; ezzel nem is ditsekedtem, hanem csak azt igyekeztem indítványba tenni, hogy mi móddal lehetne rendbeszedni a' szőlőfajtákat. Azért is a' például felhozott egynehány szőlőfajták közül azoknak, a' miket nem esmértem, nép száján forgó neveit másoktól, nevezetesen a' B. úr vintzellérjétől is tudakoztam. Így cselekedtek a' növények egész országa rendbeszedésekor minden fűvészek is a' bábáktól 's másoktól tudakozták meg a' plánták népszerű neveit, és a' szerént bagyták, vagy újították osztán azokat meg. — Ha hát én némelly szőlőfajtákat nem helyesen találtam bélyegezni jobbita meg a' B. úr a' tévedést ne nekem, hanem 22 esztendők oltá szőlőjében babráló vintzellérjének tulajdonítsa, ki az általam kiírt szőlőfajták közül némellyeket előttem nevezvén, nevezése után írtam le, hogy mellyiknek mi a' neve, mi a' legszembe ötlőbb bélyege. —

E' lévén tisztelt Bátyám birálgatására tett rövid magam mentő feleletem, következne most már hogy a' pótlásról birálásom után toldott ön véleményeit hasonló birálás alá vegyem. De bizván ezt a'

mások ítéletére, tsak e' kettőre kívánom benne az olvasó közönséget figyelmeztetni.

1-ször Több rendbeli nemi neveket akarván ő a' szőlőfajták szabályozásában felvenni, ítéljék meg a' fűvészség baráti, ha lehet e' egynemű plántában több Nemet keresni? maga *nemi* név lévén, a' növények országában, ez hogy *szőlő*, tsak három fajtait lehet ennek, több alosztályokra szabályozni.

2-or A' szőlő fajták külső bélyegeinek leírásokban a' legapróbbságokra kiterjeszkedvén, ítélje meg akárki, ha valyon utba igazítók lehetnek-e a' temérdek charakteristikák? 's nem inkább zavart okoznak-e kivált a' szőlőfajták vizsgálásában, hol mint bujálkodva tenyésző plántákba, tsak azokat a' külső bélyegeket lehet esmertető jelül felvenni, mellyek benne állandóul legszembeötlőbbek??

U. I. Fájlalni lehet, hogy az efféle nemzeti előhaladásra 's Haza jobb létre kevés befolyással bíró feleleteket, ellen bírálatokat, a' tudományos működés ösvényéről a' sértődött fél bésület érzése kiirtódni nem engedi. Óhajtható volna, hogy minden, ki valamelly folyóírásban lévő értekezéshez önvéleményét hozzá adni, vagy annak hijányait kipótolni közhasznúságból szíveskedik, nem a' nevet viselő gúnyoló bírálasokat, hanem valódi pótló jobbításokat terjesztene az Olvasó Közönség elejbe; 's midőn magát ellenbírálatra felszöllítodottnak érzvén, kéntelen bésületét oltalmazni, a' nem tsak kitsinyég kemény, hanem valóságos megfelejtkezéssel írott más lealatsonyítása után ragasztott némű feleszmélést jelentő köznépi előitéletes *tserép tálhoz fakanál* közmondás helyett *) kivált keresztyén oktatót, ez a' Jézusi elv birna a' felelet-

*) Tud. Gyűjt. 1836. IX-ik vagy X-ik Kötet.

*re: ho gyszeressétek még ellenségeiteket is, áld-
játok azokat, a' kik titeket átkoznak!!!*

Tatai Ferentz,
Predikátor.

B. Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Europa und seine Bewohner. Ein Hand- und Lesebuch für alle Stände. In Verbindung mit mehreren Gelehrten herausgegeben vom Professor Karl Friedrich Vollnath Hoffmann. Mit drei Karten, neun Grundrissen bedeutender Städte, acht Stahlstichen und einhundert in den Text eingedruckten Holzchnitten. Erster Theil. Das Land. Leipzig und Stuttgart, in Scheible's Verlags Expedition nagy 8-adrétben 472 lap.

Ezen tudományos díszmunka következő részekből fog állani; az első kötetben: földleírás és geognosia, a' másodikban: vizek és éghajlat; a' harmadikban: termékek és lakosok; a' negyedikben: török- görög- olasz- 's spanyolország és Portugál; az ötödikben; Franciaország és N. Brittan-ia; a' hatodik kötetben: Helvetzia és német alföld németország és Dánia, a' hetedik kötetben: az austriai birodalom, a' nyolczadik kötetben Skandinavia és oroszország. A' munkához atlas is járúl, melly Európának orhydrographiai, statistikai és ethnographiai abroszától, 's 9 europai főváros' alaprajzából áll. — Európának területe 179,000 német □ mértföldre tételik. Miért illy apodictice? holott jeles auctoritásokon nyugvó jellenkező számok is

említtethettek volna. A' *hegyek* cím alatt, következő hérczrendszerek' magosság pontjai jelletnek ki: az alpeseknek, az apennineknek, a' siciliai hegysornak, a' pyrenäknök, a' kantábriai vonalnak, az asturainak, az iberiainak, a' nagy-britanniainak, a' Szevéneknek, a' vasgauti hegyeknek, az úgynevezett Schwartzwaldnak, sváb-alpeseknek, Spessartnak, Odenwaldnak, — a' Fichtelhérczeknek, Thüringerwaldnak, Harznak, Érczhegyeknek, Sudétoknak, Karpatoknak, a' Skandinaviai vonalnak, a' török-görög félsziget' vonalának déli (talán délkeleti) Európában névszerint moreában, 's végre az Uralnak. Rec. e' jól elrendelt, tökéletes és ennél fogva igen érdekes átnézésre csak azt jegyzi meg, hogy a' *láb*ról nem mondatik, hogy miféle láb? valószínűleg a' párisi. — Következik aztán Európának geognosiai állapota, és ásványos gazdagsága. Tagadhatatlan, hogy ezen fejezet nagy tárgyismerettel és szorgalommal készült. Europa' ásványvizeit is szép rendben találja itt a' 364 's következő lapokon az olvasó. A' nevezetesebb ásványos források' hévmérséki fokaira nézve is állítatnak egyűvé. Az illető táblán legfelül áll a' penageriai (Portugálban) 26° Reaumur, 's legalul az aqua delle Petrelle (Ischia) 80° Reaumur. — Gondosan készült tartalom zárja bé a' munkát.

M—h.

IX. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Gattájai Gorove László. A' Bánsági Bolgároknak hajdani 's mostani állapotuk. Folytatás. 3. lap.
- 2) Kulifai 'Sigmoid, A' Szangokról valami. 64. l.
- 3) Mándi Márton István. A' Gazdasági Tanító Intézetekről. 83. lap.
- 4) Holéczy Mihály. A' Wieliczikai 's Bochniai sóaknákról 111. lap.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Felelet-mentségül — az 1836-ik évi Tudományos Gyűjtemény 8-ik kötet e Fazekas György Úrnak a' szőlőfajtákról közlött értekezésére. Tatai Ferentz.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Könyvesmértetés.

Europa und seine Bewohner. Ein Hand- und Lesebuch für alle Stände. In Verbindung mit mehreren Gelehrten herausgegeben vom Professor Karl Friedrich Vollrath Hoffmann. Mit drei Karten, neun Grundrissen bedeutender Städte: acht Stahlstiche und einhundert in den Text eingedruckten Holzschnitten. Erster Theil. Das Land. Leipzig und Stuttgart, in Scheible's Verlags Expedition, nagy 8-adrétben 471 lap. M—k.

(Koszorú az 1837-dik eszt. IX-ik Kötethez egy ív.)

Azon Tudós Férfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkáikkal elősegítik,
*tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,*

tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' be-
küldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak
magokban. tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán,
csinosan és hibátlanul leírassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat,
hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alól-
irtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy
8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban
adatik ki, mellyre itt helyben, vagy alkalmatosság
által elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán elküldetéssel
pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben az Előfizetés

P e s t e n, September 1837.

Petrózái Trattner J. M.

és

Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'

Tulajdonosai 's Kiadóji.

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY**

1837.

21dik esztendei folyamata.

X^{dik}

VAGY OCTOBERI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak ; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennysiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítének, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Asszszonyoknak élet leírását magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmertései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tekeletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek, kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1837.

X^{dik} KÖTET.

21dik esztendői

Folyamat.

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner-Károlyi nyomtatása,

uri utca 612d. szám alatt.

I. Értekezések.

1.

A' Philosophia állapotja első nyolcz századokban.

A' Philosophiának állapotja első nyolcz keresztény századokban, a' Sz. Atyák' üdeje korában, legkevesebbé miveltett ki, 's leghijánosabban fogatott'fel. Sokan olly vélekedésben is vannak, mintha Krisztus' religiója által a' philosophia megtiltatott vagy egészen lehetetlenné istétett volna; de igen hibásan: mert annak kijelentésével csak azoknak, a' mik bizonyosan vannak, voltak, és lesznek, dolga állapítatik meg; de miért? 's miképp? az ó végső okaik, összekötetések, mellyek a' philosophia tárgyai tulajdonképp', a' józan emberi ész' nyomozására, 's kifejtésére hagyattak. Tanuja ennek nyilván bölc's Origenes, ki *περι ἀρχων* nevezetű munkájának előbeszédében így mond: „*Illud autem scire oportet, quoniam Sancti Apostoli, fides Christi praedicantes, de quibusdam quidem, quaecumque necessaria crediderunt, omnibus, etiam his, qui pigriores erga inquisitionem divinae scientiae videbantur, manifestissime tradiderunt; rationem autem assertionis eorum relinquentes ab his inquiren-*

dam, qui Spiritus dona excellentia mererentur ; — de aliis quidem dixerant, sunt *quia sunt*, quomodo autem aut unde sint siluerunt ; profecto ut studiosiores quique ex posteris suis, qui amatores essent sapientiae, exercitium habere possent, in quo ingenii sui fructum ostenderent ; hi videlicet, qui dignos se ac capaces ad recipiendam sapientiam praepararent.“ fol. 32. edit. Venet. 1743.

A' philosophiát elannyira tiltottnak nem tartották a' Sz. Atyák, hogy avval nem csak magok éltek, hanem azt másoknak is ajánlották : „Est ergo philosophandum omnibus — etiam si praestantiores masculi primas in omnibus partes ferant ; nisi evaserint molles, et effloeminati. Universo ergo hominum generi necessaria est haec disciplina et virtus : siquidem tendant ad felicitatem“ monda Alexandriaei Kelemen I. IV. Stromatum edit. Lugd. Batav. p. 364. A' Philosophiát arra is szükségesnek tartották, hogy a' csélcsep Philosophusok' családokozásai felfedeztetllessenek, és megvettethessenek : „Plus diversitatis invenies inter Philosophos quam societatis, cum et in una ipsa societate diversitas eorum deprehendatur : siquidem vera quaequae aut aliunde commendant, aut aliorum subornant, cum maxima injuria veritatis, quum efficiunt, aut adjudicari falsis, aut patrocinari. Hoc itaque commiserit nos et Philosophos“ monda Tertulian I. de anima edit. Basil. p. 191.

Nem vétek azért, reményem, vele, ha ezen literaturánk' parlag, elhagyatott mezején is néhány barázdákat vonok ; ha ama' Philosophiát, mellyel a' kereszténység' első nyolcz századiban a' Sz. Atyák és Doktorok' éltek, irományaikból olly rövideden lerajzolom, mennyire csak le-

het; 's másokat is, példájok szerint, az avval józanul élésre bátorítok, és felserkentek.

I. Mindenek előtt a' Philosophiát ók a' bölcsesség' szeretetében, igazság' nyomozásában, a' világosság' terjesztésében 's a' boldogság' szerzésében állították; erre a' tudományosságot, az észnek engedelmét tarták szükségeseknek: „Philosophia autem, ut dicunt veteres, est diuturnum sapientiae consilium, quod aeternum ambit amorem — generalis est, et quae ad totam spectat vitam, in omni tempore, in omni eventu, ad id, quod est praecipuum, vitam dirigit — qua ratione vivere necesse est, ut semper vivatur.“ Clem. Alex. adv. Gent. p. 52. „Fieri non potest, ut philosophetur is, qui est rudis et ignarus — qui sapientiae rationem non ceperit: cum Philosophia sit ejus, quod vere est, appetitio, et earum, quae ad id tendunt, disciplinarum.“ Idem Strom. lib. II. p. 276. „Rationis obedientia, quam quidem fidem dicimus, parit, ac provocat id, quod vocatur honestum et decorum. Ipsa philosophia definitur: studium rectae rationis, adeo ut sit necessario delictum, quidquid sit propter errorem rationis.“ Idem p. 101. és ismét: „Jam quidam Ancillarum inescati philtris, contempserunt dominam Philosophiam, et ex ipsis alii quidem consenserunt in Musica, alii vero in Geometria, alii in Grammatica, plurimi autem in Rhetorica. Sed quemadmodum circules, quas vocant *Ευκυκλιος*, hoc est circulares disciplinae conferunt ad Philosophiam, quae est ipsarum domina, ita etiam ipsa Philosophia ad parandam conducit sapientiam, quae est ipsarum domina; est enim Philosophia quidem exercitatio sapientiae, sapientia vero rerum divinarum et humanarum, *et causarum ipsarum scientia*“ p. 208. Lásd Sz. Ágostont is de civ. Dei lib. VIII. edit. Venetae

1732. Cap. 1-mo. Ad rem hanc, ad mala fortiori corde toleranda, Philosophiam prodesse dicunt docti hujus seculi, quam Dii quibusdam paucis, ait Tullius, veram dederunt (l. 1. Acad. Quaest.) Nec hominibus ab his aut datum est donum maius, aut potuit ullum dari.“ Idem Lib. cit. L. XXII. Cap. XXII.

A' Philosophiát Plato után két fő részre osztották: elmékedtetőre 's cselekedtetőre: az elmékedtetőhöz számlálták a' természetvizsgálatást (Physicam) és az igazságnefekülbözte-tést (Logicam et Metaphysicam). A' cselekedte-tőhez az erkölcsstudományt (Ethicam) „Studium sapientiae in actione et comparatione versatur. Unde una pars eius activa altera contemplati-va dici potest; quarum activa ad agendam vitam, ideo ad mores instituendos pertinet; contempla-tiva autem ad conspiciendas naturae causas, et sincerissimam veritatem. Plato utrumque jun-gendo Philosophiam perfecisse laudatur, quam in tres partes distribuit: unam moralem, quae ma-xime in actione versatur; alteram naturalem, quae contemplationi deputata est; tertiam rationalem, qua verum determinatur a falso.“ Aug. l. c. lib. VIII. cap. 4. „Philosophorum est ratiocinan-do vestigare, quid in rerum natura latitaret, quid in moribus appetendum esset, atque sapiendum; quid in ipsis ratiocinandi regulis certa connexio-ne traheretur, aut quid non esset consequens vel etiam repugnaret.“ l. c. lib. II. cap. VII. „Hinc Philosophi Sapientiae disciplinam tripartitam esse voluerunt, imo tripartitam esse animadvertere potuerunt, — cujus una pars appellatur Physica, altera Logica, tertia Ethica“ l. c. l. XI. c. XXV. „Haec tria postea sibi vindicat Philosophus: pri-mo quidem contemplationem, secundo autem praec-ceptorum expeditionem, tertio vero bonorum vi-rorum constitutionem (quod est ad verum). Quae

quidem quum convenerint, efficiunt virum cognoscendi potestate praeditum. Quodcunque autem defecerit ex ipsis, claudicat cognitio.“ Clem. Alex. Strom. lib. II. p. 278.

III. Az igazság' kitudása kutfejének tartoták a' külső és belső érzés' tanuságát, és a' helyes kihozási megbizonyítást: „Quatuor sunt, in quibus verum consistit: sensus, intelligentia, scientia et opinio; natura quidem prima est mens, seu intelligentia, nobis autem et ad nos relatus, sensus. Ex sensu autem et intelligentia consistit scientiae essentia. Intelligentiae autem et sensus commune est id, quod est evidens. Sed sensus est basis scientiae. Si quis autem dicat scientiam demonstrari cum ratione, audiat etiam principia esse, quae demonstrari nequeunt, nec enim cognosci possunt arte ac prudentia.“ Clem. Alex. Strom. lib. II. p. 266. — Nam et sumus, et nos esse novimus, et id esse et posse diligimus, in his autem tribus, quae dixi, nulla nos falsitatis veri similitudo turbat. Licet ea, sicut illa, quae de foris sunt, ullo sensu corporis tangamus, velut colores videndo etc. sine ulla phantasmatum imaginatione ludificatoria mihi me esse, idque nosse, et amare certissimum est. Nulla in his veris Academicorum argumenta formido, dicentium: quid si falleris? Si enim fallor, sum etc. — Habemus autem alium interioris hominis sensum, isto externo longe superiorem: ad hujus sensus officium non ullus corporis tactus accedit. Ibi me et esse, et nosse, certus sum, et haec amare similiter certus sum.“ Aug. de Civit. Dei. l. XI. cap. XXVI. — Certe demonstratio est rei, quae ignoratur, manifesta assensio. Meditatio fit scientia, quae stabili ac firmo innixa est fundamento. Scientiam itaque definiunt Philosophi, *habitus, qui transmoventi non potest a ratione.* — Dialectica est, quae eas quidem quae

(6)

dicuntur de veritate, confirmat per demonstrationem, eas autem quae inferuntur, dissolvit dubitationes “ — De quavis igitur re, quaesita, si quis recte pertractare velit, non ad aliud principium, quam quod sit certum, et extra controversiam, deducet orationem. Deinde ab eo progrediendo necesse est quaerere, existat ne id, quod ratione significatur. Dein si esse, fuerit ostensum, accurate quaerendum est qualis sit ejus natura, et num ordinem datum superet nec ne. — Omne ergo nomen propositum est sumendum ad definitionem; quae est certa et extra controversiam, et manifesta iis, qui sunt participes eiusdem considerationis, utpote futurum doctrinae principium, expositurum autem inventionem eorum, quae quaeruntur. “ — Inductio quidem non ostendit, quia res sit, sed quod sit, vel non sit, divisio autem, quod sit; et distinctio similiter ac divisio essentiam docet et quid sit, non autem an sit, Demonstratio autem tria: nempe an sit, et quid sit, et propter quid sit, aperit. “ Clem. Alex. l. Strom. VIII. p. 554. lib. VI. p. 498. 552. lib. VIII. p. 558.

IV. Az esmértető Philosophiának ama részében, mellyét *Ontológiának* mondunk, a' dolgok közönséges és szükseges értelemét helyesen elhatározták: millyen a' mivolt (essentia), az idő, ok „Id., quod in re summe est, et ideo immutabile est, sicut ab eo, quod est sapere, vocatur sapientia, sic ab eo, quod est esse, vocatur essentia, — ne deesset linguae nostrae, quod Graeci appellant *ὄντιαν*. Essentia aliis amplius, aliis minus data, atque ita naturae essentialium gradibus ordinatae. “ Aug. l. de Civ. Dei l. XIII. 2. „*Tempus se ipsum parit.*“ Ex iis, quae dicuntur, alia quidem dicuntur absque connexionem, — quaecunque orationem minime perficiunt; alia cum

connexione (absolute, vel relative). Ex iis, quae dicuntur absque connexione, alia quidem significant essentiam, alia autem quale, alia vero quantum, alia vero quae referuntur ad aliquid, alia autem ubi, alia vero quando, alia autem situm esse, alia autem habere, alia vero agere, alia autem pati; quae etiam dicimus esse elementa eorum, quae sunt; quae sunt in materia, et post principia considerari possunt haec ratione. Ex his autem, quae collocantur sub decem praedicamenta, alia quidem per se dicuntur, ut novem praedicamenta, alia autem relata ad aliquid. — *Causa* autem proprie dicitur id, quod agendo est aliquid praebens, seu praebendi potestate praeditum, sicut ferrum. — *Causa* est ex iis, quae referuntur ad aliquid; mente enim concipitur per eam, quae est ad alterum, habitudinem, et relationem. Quo fit, ut duobus sibi invicem applicatis, causam ut causam intelligamus. — *Causa* quidem certe agit et afficit; quod a causa factum est, patitur et afficitur. Non potest autem idem a se ipso sumtum operari simul et affici, neque esse filius et pater. Et alioquin id, quod est causa eius, quod fit ab ipsa, est prius tempore quoad essentiam, ut gladius incisionis. Non potest autem idem simul et tempore esse prius, quoad materiam, quatenus est causa, et tempore esse posterius, quatenus est opus causae. Et differt esse ab eo, quod est factum esse. Non contingit enim idem per idem et esse simul, et fieri. Nihil ergo est sui ipsius causa. *Causa* non sunt altera alterius invicem, sed altera alteri.“ Clem. Alexand. Strom. lib. V. p. 411. VIII. p. 561. sqq.

5. Az esmértető Philosophiának legfőbb tárgya az *Isten*: ennek lételét különbözőképp vitatták a' Szent Atyák: 1) Ideáját belénk születettnek: vagy is inkább természettől adatottnak vitaták; (Ime a' Schellingi Philosophia hajdankorban!)

Arnobius adv Gentes lib. I. p. 14. Tertull. Apol. cap. 17. Clemens Alex. Strom. I. V. p. 698. Hieronymus comm. in epist. ad Rom. 2) Mások a' minden nemzetek között uralkodó egyetértésből hozták ki, mint Cyprian, de van. idol. p. 14. Tertull. Apol. p. 17. Clem. Al. Strom. lib. V. p. 729. 3) Némellyek még mostaniképp is okoskodtak eránta: u. m. „Van másolhatatlan: ilyen a' bölcsesség (igazság), ez tehát vagy maga, vagy ennek kutfeje, (Urwahr,—Urvernunft) az Isten. Van következőképp Isten, monda Sz. Ágoston de lib. arb. II. 5—15. De civ. Dei. I. VIII. -6. „Minden tökéletlen a' tökéletesnek fogyaléka; a' tökéletlenség' létele a' tökéletes lételére mutat; van tökéletlen, van tehát általlyában tökéletes is, ki az Isten“ monda Boëthius. De consol. III. (Ime Hegel' Philosophiája!) 4) „Minden e' világon kezdődött: a' kezdődött pedig kezdeti kielégítő okot tesz fel szükségkép. Van tehát a' kezdet' kielégítő oka; de ezt mondjuk Istennek, van tehát Isten.“ Ezen Cosmologiai okoskodással élt Tharsusi Diodor in Bibl. max. Patrum Lásd Athanasium is adv. Gentes opp. I. p. I. p. 37. 41. 's de Incarnatione p. 64—67. (Ime Hermesként!)

Hogy az egész világ, természet, mindenség, vagy annak része, az ember, legyen az Isten, ki van, az az: a' Pantheismust és semipantheismust, mint legnagyobb oktalanságot, tagadták és megvetették: „Si mundus, vel mundi animus est Deus, eique animo mundus ut corpus est, ut sit unum animal constans anima et corpore, atque iste Deus est sinu quodam naturae in se ipso continens omnia, ut ex ipsius anima, qua vivificatur tota ista moles, vitae atque animae cunctorum viventium pro utriusque nascentis sorte sumantur, nihil omnino remanebit, quod non sit Pars Dei. Quod si ita est, quis non videat, quanta impietas, et irreligiositas consequatur; ut quod

calcaverit quisque, Partem Dei calcet, et in omni animali occidendo, pars Dei trucidetur. Nolo omnia dicere, quae possunt occurrere cogitantibus, dici autem sine verecundia non possunt. Si autem sola animantia rationalia, sicut sunt homines, partes Dei esse contendunt; non video quidem, quomodo bestias ab eius partibus separant. Sed obluctari quid opus est? De ipso rationali animante, id est homine, quid infelicius credi potest, quam Dei partem vapulare, cum puer vapulat? Tum vero partes Dei fieri lascivas, iniquas, impias, atque omnino damnabiles; quis ferre possit, nisi qui prorsus insanit? De civ. Dei l. IV. cap. XII. XIII.

Az Istent minden képzetnél, értelemnél sőt mindennél, a' mi van, felségesebb valóságnak állították Plató szerént; láthatatlannak, megfoghatatlannak sőt kimondhatatlannak is: őtet Justinus (dial. cum Triph. p. 101.) lelki jóság, és megvilágosítás nélkül, mint általlyában szükséges feltételek nélkül, esmérhetetlennek, megmutathatatlannak vallá, mivel annak, miből megmutathatnék, előbbinek, mássának szükség volna lennie: az Istennek pedig se előbbnyie se mássa nincsen, nem is lehet. Így okoskodának mások is; Clem. Alex. l. V. Strom. p. 695. 730. l. VI. 802. 826. Iren. adv. Haeres. l. IV. c. 6. Origen. contra Cels. l. VII. §. 42. Lactant. Instit. Div. l. p. c. 18. 'sa't. Azt vjtaták: hogy az Istent kiki, nem úgy mint magában, hanem csak ön magához képest, 's így hijánosan foghattya fel; azért átallották őtet valóságnak, állatnak, sőt lévőnek is nevezni, mivel mind ezen értelmek határosak, 's hijánosak. Szent Ágoston azt állítá: hogy az Istent mondhatni: mi nem, de nem mondhatni: mi. 'S nehezteltek Aetius és Eunomius követőji ellen, kik avval dicsekedtek, hogy

ők esmériék az Istent mint van, és másokat, mint esméretlen Isten-imádókat, megvetettek. Basil. contra Eunom. I. p. 226. edit. Garneri Paris 1721. Dionys. Areopag. de div. nom. cap. 1. 4. 5. De Theol. myst. c. 1. August. De Trin. V. II. Dionys. de eccles. hierarch. c. 2. §. 3. Philostorg. Hist. Eccl. II. 3. X. c. 2. 3. Epiphan. Haeres. 76. Basil. Epist. 16. contra Eunom. I. II. opp. I. p. 269.—Az Isten' tulajdonságait, mennyire esmérhetők, részszerint a' legtökéletesebb valóság, rész szerint a' legfőbb jónak értelméből, vagy annak látható munkájából, hozák ki; ezen utólsókra nézve gondosan óvták magokat a' munkáról a' munkálóra hijános okoskodástól: mivel a' munkáló ok többet is tehető, mintsem a' mennyit tett.

Hogy az Isten egy's nem több, bizonyíták: 1-ször: az ő legfőbb felségének értelméből, melly többekkel közös nem lehet. 2-szor. Minden nemzeteknek eránta egyetértéséből: még a' vak pogányok is egy Istenre esküsznek. 3-szor. A' világ minden részeinek tellyes egymással eggyezetökből, melly egy szerző okot teszen fel. 4-szer. Az egy kielégítő oknak elégségéből: a' nyájának egy vezető, az országoknak egy fejedelem elegendő. Minutius Felix Octav. cap. 18. Cypr. de van. Idol; p. 64. edit. Fell. Bremae 1699. fol. Tertull. adv. Marc. I. I. c. 3. et 4. Apol. c. 17. et lib. de testim. animae. Lactant. lib. I. c. 3. II. c. 1. Instit. Origenes cont: Celsum I. 1. §. 23. p. 340. 5-ször. Mivel az Isten mindenütt van; nem lehetne pedig, ha több is volna: Athenag. legat. pro Christ. p. 285. edit. Maur. Hagae 1742. fol. 6-szor. A' legtökéletesebb valóság és a' legfőbb jónak értelméből: az Isten legfőbb tökéletességű valóság nem volna, ha több is volna: mert vagy egyikének is, másikának is, megvolnának minden kitelhető való-

ságai vagy nem: ha megvolnának, eggyek volnának, nem külömbek; ha nem volnának, meg, legtökéletesebb valóságak nem volnának, 's Istenek nem lennének. Az Isten legfőbb jó se volna, ha vele több eggyenlő volna. Azért az Isten kettő, jó és rossz principium, se lehet. mert ellenmondást 's elhatároztatást teszen fel, mellynek az Istenben helye nem lehet. A' két ellenmondó természetű Isten vagy egymással egyenlő hatalmu volna vagy se; ha egyenlő volna: egyik a' másikat elrontaná, 's így egyike sem maradna Isten. A' két ellenmondásu Isten vagy egymásban volnának vagy egymáson kívül; egymásban nem lehetnének, mert együtt az ellenmondók nem lehetnek; ha egymás kívül: valakinek, egynek vagy többnek is, elhatározónak szükség volna közöttök lenni; 's így nem két, hanem több Istennek szükség volna lennie; azért Manes' véleményét megvetették. Gregor. Nyssen. Orat. Catech. praef. Athanas. contra Gentes p. 6. 's a' t.

Az Isten' lelkisége eránt volt elejénten a' Sz. Atyák közt némi nemű különbség, kivált a' diák szertartásúak lelkiségűnek tartották az olyantis, melly nem olly vastag testű mint az ember; u. m. a' levegőt, 's ennél még finomabb éggőzt (aethert), 's illyen lelkinék képzelék az Istent, hogy az ő mindenütt lételét megfoghassák, és Platónak ezen mondását fenntarthassák; az Istenben élünk, mozgunk és vagyunk; de az Alexandriai Bölcselkedők, Alex. Kelemen, 's Origenes 's a' t. az Istentől minden kiterjedést eltiltottak, 's annak mindenütt lételét, mérhetetlenségét, az ő helyhezköttetlenségében 's térben nem határozottságában helyhezítették; valamint az ő örökké valóságát az üdő által határozatlanságában. Korán egyet értettek velek a' többiek is, 's az Istennek tiszta lelkiségét megesmérték. „Non est

in caligine Deus aut in loco: sed supra locum, et tempus, et proprietatem eorum, quae facta sunt; quare nunquam est in parte, nec ut continens, nec ut qui contineatur, aut per circumscriptionem, aut per sectionem. — Et quamvis coelum dicatur eius sedes, nec sic quidem continetur, sed requiescit, delectatus opificio“ Clem. Alex. L. II. Strom. p. 264. Non ergo aut corpus aliquod, aut in corpore putandus est Deus, sed intellectualis natura simplex, nihil omnino in se adiunctionis admittens, uti nec maius aliquid aut inferius in se habere credatur, sed ut sit ex omni parte *μovas*, et ut ita dicam, *Evag* et mens. Mens vero ut moveatur vel operetur, non indiget loco corporeo, neque sensibili magnitudine, vel corporali habitu.“ Origen. de princ. lib. I. p. 35. „Vnus verus Deus ubique totus, nullis inclusus locis, nullis vinculis alligatus, in nullas partes sectilis, ex nulla parte mutabilis, implens coelum et terram, praesente potentia, non indigente natura.“ Aug. De Civ. Dei lib. VII. cap. XXX. Epist. 58. 188. nro 11. 14. 18. De diver. Quaest. qu. Gregor. Naz. Orat. 38. Athan. De Decr. Syn. Nicaen. opp. I. p. 259. Azért azokat is, kik az Istennek néminemü emberi testformát tulajdonítottak (Anthropoformismus) mivel Plató szerént az ő neme ’s ő félek vagyunk, (ipsius enim et genus sumus) megvetették. Locis citatis.

Az Istennek előre mindentudását, az emberi akarat szabadságának rövidsége nélkül, Origenes így fejtegeté: az ő mindentudása nem oka azoknak, a’ mik az embertől lesznek, hanem következte, ’s így a’ következendő lévén oka az Isten’ mindentudásának, az emberi akarat’ szabadságát nem sértheti. Comm. in Gen. oper. 4, p. 9. Contra Cels. II. p. 495. Azt véghetetlennek nem látszott

ő tartani, midőn a' világnak végzetlenségét ezen okból tagadta: mert másképp az Isten annak minden esetit nem tudhatná. De princ. lib. II. Cap. 9. III. c. 6. 5. De ezen magányos véleményét a' többiek megvetették, az Isten' tudásának végzetlenségét, 's előbbnyiségét vitatták: mert ő teremtett, 's tart fenn mindent, 's tudása minden befolyástól független és mindenhatártól mentt, a' dolgokat nem azért tudja, mert vannak, hanem azért, mert teremté, 's fenntartya. Az Istenre nézve nincs mult, se jövőndő, hanem csak jelenvaló: azért ő mindent csak jelenlát, tud; a' jelenlátás tudás pedig az akaratunk' szabadságát nem gátollya. Aug. de div. quaest. lib. II. p. 12. 113. Cyrill. Alex. Thes. 1. XXV. Boëthius de Consol. lib. V. pros. 3—6. 's a' t.

Az Isten' akarattját pedig változhatatlannak, végnélkül szentnek, igaznak, jónak, mindenhatónak állították mindnyájan. Chrysostomus János azt előre, és utótra valónak is már megkülönbözteté (Voluntas antecedens et consequens).

VI. A' világ' neve alatt azoknak mindeniségét értették, mellyek lettek vagy leendenek, és a' Görögök *Κοσμος*-nak neveznek; ennek semmiből lettét, vagy teremtetését az Istentől vitatták a' Platonikusok és Epicuraeusok ellen; mert másképp annak öröktől való, és változhatatlan materiából szükség lett volna eredni; de az öröktől való, 's változhatatlan materiából semmi se lehet: mivel a' léttel megváltozott volna. Magától se eredhetett: mert semmi se lehet maga eredetének kielégítő oka; határozott is: a' magától való pedig határozhatatlan. A' világ öröktől fogva se lehetett úgy mint van; mert változást szenved; a' változás pedig kezdetet, előbb nem léte, teszen fel szükségépp. Az Istennek szüksége se lehetett materiára e' világnak léttelre

hozásául; mivel független 's mindenható. Ezeknek ellent nem áll az Isten' változhatatlansága; mert öröktől való akarattját üdövel véghez vivén az Isten, nem ő változott; hanem a' mi nem volt, lévén a' világ, változott. Az üdőnek végtelensége se áll ellen, a' mit már Tyrusi Methodius *Kánt' antinomiája szerint* rebesgetett: mert a' képzeltt üres üdő véghetetlen, de a' valóságos véges, a' világgal lett a' valóságos üdő. Origen. l. II. de princ. cap. 3. et III. cap. 5. §. 3. Theoph. ad Autol. II. p. 349. Tertull. adv. Hermog. cap. 2. 3. Iren. opp. 348. Lactant. Instit. I. 8. Methodius de lib. arb. in Photii Bibl. cod. 255. 236.

A' világnak semmiből, mint materiából, letét is megvetették és így fejtegették: nem lévén semmi, az Isten mindenható akarattjára lett az ég, föld, 's minden, monda Sz. Ágoston. A' világnak Istenből kifolyás (emanatio) által eredetét is tagadták; vagy hogy a' világ a'képp lett legyen, mint a' testtől az árnyék, a' világosságtól a' fény: mert az Isten egyes lélek, mellyből részek nem jöhetnek ki; 's az Isten a' világnak nem állattya (substantia), hanem kielégítő oka; azt is tagadták, hogy a' világ az Istenre nézve az legyen, mi testünkre nézve a' ruha: mert a' vég nélkül valónak véges födele nem lehet. Basil. in hexamero Tom. I. p. 7. August. con. Priscill. cap. II. Confess. XII. 7. De Civ. Dei IV 12 X. 1. 2. Retract. I. 11. nro 4. 's a' t.

Van a' világnak Istentől különböző lelke? Ezt Sz. Ágoston kérdésben hagyta; hogy az Isten más és más világot teremtsen, 's már ez előtt mást teremtett legyen, és ezen után ismét mást fog teremteni, vég nélkül; Origenesnek ezen oktalan véleményét megvetette ő Athanasiussal együtt. Hogy a' világot az Isten öröktől fogva teremtette volna, mint ellenmondást mellékesen

(con-

(*contradictionem in adjecto*) kigunyolták közönségesen: mert a' valóságos idő csak a' dolgok' lételevél kezdődik. Sz. Ágoston e' világot mindenek között, mellyeket az Isten teremthetett, legeslegjobbna is vélte. August. Conf. XI. 10. De Civit. Dei I. XI. 4—6. XII. 15. S Athanasius con. Arian. Orat. II. 's a' t.

Hogy e' világnak embereknél jelesebb erők is lakosi lehetnek 's voltak, kiket Angyaloknak, vagy Daemoneseknek neveztek, állíták közönségesen. De mikor teremtettek legyenek? Az éggel és földel-e? vagy a' nappal, holddal és csillagokkal? vagy az emberekkel együtt? Meg nem egyeztek. Őket valamellyik planetában lakóknak vélték. Jóknak állíták azokat, kik pályafutássok' korában a' próbát kiállották. Hogy a' csillagok lelkes állatok legyenek, tagadták. A' tünemények' különbségét a' világi dolgok' szerkeztetési különbségéből hozták ki. A' világot minden lehető állatok' látó színének vallották; e' világot a' végre teremtettnek vitétták Plátó szerént: hogy a' jó Isten jóságát kiárassza, kivált az emberekre, 's ez által magát ditsóítse. (Ut bona fierent a Deo bono.) August de civ. Dei XI. 23. XII. 17. Zach. Mityl. in Biblioth. max. IX. p. 796. 's a' t.

A' világ' fenntartását az Isten' teremtése folytatásának tekinték mint a' nap' fényének világosítását, vagy az ő gondviselése fő ágazattyának; ezt pedig olly foganatos akarattyának, mellyel azokat, miket léteztetett, végcéllyokra is juttattya, 's oeconomiának nevezték. Hogy teremtményeit nem hagyá magokra, véghetetlen atyai jóságából, bölcsességéből 's a' tapasztalásból következették ki. Gondviselését közönségesre és különösre különböztették: közönségesen Isten az egész világra, különösen annak részeire terjesz
Tud. Gyűjt. X. Köt. 1837. 2

ti gondját. De az eránt, ha mindenekre közvetlenül-e? szüntelen befolyása által (per concursum) e? vagy csak közvetve, a' nekik adott természeti erők által? Ezt határozatlanul hagyták. Nemes. Emiss. de nat. hom. cap. 43. 42. Boëtius Consol. 4. pros. 6. Ambros. de officiis l. I. cap. 13. in Hexaëmero Tom. VI. et VII. Hieronym. in Habacuc I. 14. Az Istennek az országok 's fejedelmek eránti gondviselését legjelesebbnek tarták: „Deus, qui non solum coelum et terram, nec solum Angelum et hominem, sed nec exigui et contemptibilis animantis viscera, nec avis penniculam, nec herbae flosculum, nec arboris folium sine suarum partium convenientia et quadam veluti pace dereliquit; nullo modo est credendus, regna hominum eorumque dominationes et servitutes a suae providentiae legibus alienas esse voluisse.“ Aug. de Civ. Dei l. V. cap. XI. 's a' t.

Az isteni gondviselést, és jóságot a' külső rosszakkal megegyeztették, vallván: hogy azok csak valótlanságak, hiányak, határozatok, melyek nélkül e' világi dolgok el nem lehetnek; a' gondviselő pedig nem tartozik a' lehetetlenségre. Az erkölcsi rosszaknak, a' vétkeknek, eltávoztatása is lehetetlen az Istennél, minekutánna azok az emberi szabad akaraton alapulnak; melly nélkül az emberek nem volnának emberek; emberek nélkül se hagyhatta e' világot, mert nálok nélkül, hogy lett volna a' világ minden nemü teremtmények' látó színe? Csupán jó tételre se kénteleníthette: mert így hogy' lett volna az erkölcsiségöknek, 's érdemöknek helye? Hogy' maradt volna fenn az emberi méltóság? Az Isten nekik csalatkozhatatlanságot, véthetetlenséget se adhatott; mert Istenekké nem tehetette. Az Isten meg is tett mindent, a' mit tehetett, a'

gonoszság' eltávoztatására, akarattyok' szabadságának rövidsége nélkül: adott észvilágosságot; adott törvényt; jutalmat tett ki a' jónak követelésére, 's a' rossz tette roszat, büntetést, következtet elmaradhatatlanul, ez 's más világban. Az Isten nem akarja a' vétket, csak engedi: mivel abból jót következtethet: a' vétkesnek megtérítését, 's másoknak a' tűrés, 's szenvedés által erkölcsösüléseket. Ama javak, mellyekben a' gonoszok részesülnek, vagy némi nemű jó tetteiknek bérei e' világon, vagy térítgető eszközök, mellyeket igazsága és jósága nem szűkíthet tőlök; vagy tanuságak, hogy azok valóságos jók nem lehetnek, mellyekben a' rosszak is osztoznak a' jó lelkűekre nézve, A' szenvedések, mellyekben osztoznak a' Jók, vagy tisztító tüzek, vagy rúgó erők lelki jóságok' kifejtésére, és alkalmak' érdemeik' nevelésére. Aug. de Civit. Dei l. I. 8. 9. 's a' t.

A' rendkívül természetfeletti eseteknek, a' csudáknak lehetőségét, a' világ' teremtéséből mutaták-meg, melly tagadhatatlan csuda. August. De Civ. Dei p. 330. 625. 630. E' világ' mulandóságát, nem ugyan állatjára, hanem formájára nézve, tűz által, gyanították a' Platonikusokkal, Ciceróval, Senecával. Aug. de Civ. Dei lib. XXII. c. VI. 's a' t. Hogy földünk-alatti lakosok (*Αντιποδες*) is vannak; tudták Romai Kelemen, Origenes, Alexandriai Dienes', Irenæus, Hilarius, Hieronymus, C. Orig. de princ. lib. II. cap. 3. 's a' t.

VII. Az embert a' Platóval tartó első görög Atyák három állatból állónak vélték, mellyeknek egyike Lelk (*πνευμα*), másika lélek (*Ψυχη*) harmadika a' test (*σωμα*). Ezen vélemény Trichotomia név alatt esméretes. Némelylek a' *πνευμα* alatt elménket, a' *Ψυχη* alatt meg' eszünket értették. A' deák Atyák ellenben azt csak két álla-

tunak tartották, lelkinék és testinek (Dichotomia). De az emberi lelket, nem gondolhatván valóságát minden materia nélkül, éppen materiátlan-
nak állítani nem merészlették. Clem. Alex. p. 571. 574 587. Origenes de princip. lib. II. c. 8. Tertull. de anima c. IV. 10. 11. 20. 21. Lactant. Inst. II. 12. de opif. Dei 18. Az ember' lelkét testszerűnek minnyájan tagadák azon okból: mivel az magát nem csak a' testétől, hanem annak képzetétől is előterjesztésiben megkülönbözteti: ha képzetünk is a' testől különb, annál inkább különb a' lélek, melly magát a' test' képzetétől is megkülönbözteti. Aug. de Civ. Dei I. VIII. c. 5. 15. 's a' t. Lelkére nézve vallották Isten' képére teremtetettnek az embert, nem testére nézve; de az eránt vetekedtek, vallyon az ember lelkére nézve hasonló e az Istenhez természetiképp vagy csak az Isten' malasztyánál fogva léssen hozzá hasonló? Rendeltetését az Istenhez hasonlításban állították Plató szerint minnyájan. Clem. Alex. Strom. II. p. 499. Origen. con. Cels. IV. p. 522. De Princip. XII. p. 152. 'S erre természetiképp' őtet képesnek is vallották: „Perspicuum sit, natura omnibus inesse Dei notitiam, nec quemquam sine Christo nasci, et non habere semina sapientiae, ac justitiae, reliquarumque virtutum; unde multi absque fide atque evangelio Christi vel sapienter faciunt aliqua vel sancte,“ mond Hieronymus. Coll. Patrum ascet. lib. XIII. Faustus Lirin. epis. ad Lucid. Bibl. max. VIII. p. 524. Praedest. B. bl. max. XXVII. p. 543. Az emberi lélek' szabad akaratuságát is közegyetértéssel vittatták; mivel szándékunkat változtathatjuk; mivel eltulajdonítás alá vettettünk, mivel jót és rosszat is tehetünk; 's mivel a' késérteteket is kiállhatjuk; ellenmondás volna természeti állapotunk, ha szabad akaratuak nem volnánk. Ju-

stin. Apol. II. p. 80. edit. Col. 1686. Hieronym. Comm. in epist. ad Philem. VII. p. 757. Aug. de Civit. Dei XII. 15. De libero arbitrio 's a't.

Az emberi lélek' állapotjának mivolta 's eredete eránt meg nem egyeztek: a' deák Atyák Isteni állatunak (substantia) tartották, a' Görögök ellenben nem. Tertullian Sz. Ágostonnal azt vélte, hogy az emberek' lelkei Ádáméval együtt teremtettek, 's tőle származának át testévelegyütt minden utójira (Traducianismus). Origenes meg', hogy Ádám előtt is, talán a' világ teremtése előtt is, meg voltak, és a' hozzájuk képesti testekkel egyesítettek érdemeik szerént (Praeexistentianismus). Lactantius ellenben azt állítá: hogy a' testekkel együtt teremtetnek a' fogantatáskor. (Concreationismus.) Ezekkel egyik, másikkal másik Atya értett egyet. Pamphilus, Origenes' tanítványa 's Caesariai Eusebius' mestere, nem csak azt tagadta, hogy az emberi lélek az Isteninek állattya legyen, hanem a' Traducianismust is megtámadta: az emberi lélek Isteni állat nem lehet, ígymond, mert az bűnben részt nem vehet; méltatlan is annak a' gyarló, hiányos, emberi testel rövid üdőre közösülni. A' Traducianismust azért támadta meg; mert az a' halhatatlansággal ellenkezik. Justin. Fragm. de resur. August. de Civ. Dei VIII. 24. Tatian. Orat. in Graecos. p. 253—5. Tertullian de anima c. 3 et 41.; adv. Prax. c. 5; Apol. pro Origene in opp. Hieronym. edit. Tribech. tom. IV. p. 43. Clem. Alex. Strom. II. 16. Lactant. Instit III. 18.

Az emberi léleknek testétől elválása után is azonságában, maga mivoltában, fennmaradását vitétték különféle okokból: mert egyszerű, 's eloszolhatatlan, romolhatlan; mert örök boldogságra kívánkozik; mert érdemlett jutalmát, vagy büntetését telyes erányban elválásáig nem veszi;

(20)
 azért is magá czélja , másnak tehát eszközül nem szolgálhat; mert a' természetnek hatalma nincs rajta , mint ön magán — állón; az tehát vesztére nem lehet; mert a' próba kiállás után van a' jutalomnak üdeje , az pedig csak elválásával megyen végbe; ennek tehát csak azután szükség tellyesedni. Ezek mind különben vannak a' testre nézve; tehát ha ez balandó is, ó halhatatlan. Iren. adv. Haeres. V. 761. Athenag. Legat. c. II. Lactant. Instit. VII. cap. 9—11. August. de Civ. Dei VIII. 6. 8. 16. XIV. 3. 'sa't:

Az elvált léleknek testével valaha ujjon egyesülését több természeti okokból vitatták: u. m. 1) Testünk az Istennek jeles munkája, azt tehát örökre oda veszni ó nem hagyhattya. 2) Testünk a' léleknek társa, eszköze volt; szükség tehát annak jutalmában is részesülnie. 3) Az ember magának czéllyá testére nézve is, tehát ez se szolgálhat örökre másnak eszközül. 4) Testünk a' lélek tökéletesítésére eszköz: e' végre szükség tehát annak ismét vele egyesülnie. 5) Az ember a' külső természetnek ura, annak szolgálatyában tehát testére nézve örökké nem maradhat. 6) E' világrendiben a' feltámadás, megújulás' törvénye uralkodik; az üdőben, fűben, fában, oktalan állatokban, csillagokban; attól tehát az ember' teste kivétetve nem lehet. Ide járul az emberiség' elvégzett példánya: Kristus, ki azon testében, mellytől elvált, ismét feltámadott, 's él örökről örökre. Iren. adv. Haeres. c. IV. ; Tertullian. de Praescript. Haer. c. 13. Origen. de princ. in prooemio §. 5. p. 48. Justin. Fragm. de resurrect. carnis opp. p. 588. etc. Athenagoras de resurr. Irenaeus lib. V. l. 3. 14. 1. 2. 17. 12. 13.

VIII. Az erkölcs-tudományt még inkább kimivelték a' Sz. Atyák: mit kelljen az embernek cselekednie mit se? minek tételére legyen igaza,

's minek nem? 's miképp? miért? minden állapotban. Ennek kitudására, 's elvégzésére a' homályos erkölcsi érzést elégtelennak, és a' csatlakozó ész foganatlannak találván, azt az Isten' akarattal világosítani, ezt tekintetével erősíteni szükségesnek esmérték, mennyire az a' természet' iratlan, 's igéjének irtt könyvében ki van jelentetve. Justin. Apol. c. p. 48. II. p. 71. edit. cit. Col. 1686. Origen. adv. Celsum. 4. 5. 8. Comment. in epist. ad Rom. p. 505. 509. 526. 529. Tertul. de poenit. cap. 4. Ambros. de Abraham. cap. 4. Basil. in Hexaemero Tom. IX. 4. Chrysost. ad pop Antioch. Tom. II. in ps 147. Tom. V. p. 486. *πασα φυσις ἡ ἀνθρωπινη ἀρχοντια ἔχει τον απο τῶ σινηδοτος νομον.* Az erkölcstudomány, noha kutfeje kettős, magában egyetlen egy; a' kijelentett az észbelit erősíti, ez meg amaszt valósíttya. Constit. Apost. I. 16. 20.; Basil. Hom. in Psal. 33. t. I. p. 147.; Hom. in Psal. 114. p. 201. Hieronym. l. c.'s a' t.

Mivel szabad akaratunk a' jóra czéloz, a' legfőbb javunk' kitudtára törekedtek mindének előtt; 's úgy találták, hogy legfőbb javunk az Isten légyen; így okoskodván, kivált Sz. Ágoston, ki e' kérdésben leginkább foglalatostkodott; legfőbb javunk csak az lehet, a' mi változhatatlan jó; mert a' változó kívánságunkat ki nem elégítheti, 's meg nem nyugtató; már minden külső, belső javak változók, keserűséggel, veszedelemmel vegyesek az Istenen kívül, ki örökké megmarad, 's minden kívánságunkat kielégítheti, szívünket is megnyugtathattya. Maga az erkölcs, a' lelki jóság, se lehet fő javunk: mert birtoka szűnetlen vitába telik, el is veszthető, boldogságunknak nem is teljes megadója. Tehát csak az Isten a' mi legfőbb javunk, 's a' vele egyesületünk lehet akaratunknak végczélya. Azoknak, kik

ellenvetének, hogy az illy fő javunkat kereső erkölcs-tudomány nem lehet általlyában tökéletes, tisztádon tiszta, azt felelék: de legjobb, legtermészetiebb; mert kielégítő, és megnyugtató. De azonban az Istennel eggyesülést, csupán a' büntetés, vagy kárhozal' elkerüléséből, mint alávalóságot megvetették. August. de Civ. Dei XIX. 1—4. 10—11. XX. 27. Justin. Apol. I. 47. Origen. adv. Cels. III. 10. 25. August. in Psalm. 72. 134. Enchir. 121. De verb. Apost. 7—9. De Catech. rud. 5 Epist. 145.

Az Istennel, mint legfőbb jóval, eggyesültünk' fundamentumának, kezdetének, főkapcsának találák az ő szeretetét; azért közegyetérséssel *legfőbb parancsolatnak* állították: Szeressd az Istent mindenek felett; így Alexandriai Kelemen, Basilius, Alexandriai Cyril', 's kivált Sz. Ágoston. Paedag. III. 12. Az Isten' szeretetét vallá az erkölcsiség' kezdetének, 's végének, kutféjének, gyökerének, tárgyának, legfőbb pontyának az erkölcsi tudomány' nagy Mestere Arany szájú Sz. János is: opp. t. I. p. 101. 445; Hom. de pentec. II. 473. Ezt legbővebben fejtegeté Sz. Ágoston: ki erkölcsiképp akar élni, úgymond, annak bizonyos, változhatatlan regulát szükség maga viscletében követni és szerezni; ilyen az Isten; az Istennek szükség tehát abból mintegy vissza sugározni. Az erkölcs *akaratumknak álhatatos erőlködése*, törekedése, a' hozzá méltóra; a'hoz méltó egyedül az Isten, mint legfőbb javunk. Minden erkölcsi jóság ezen Isten szeretetének, magáért szeretetének, különbféle kifejtődése: A' *mértékletesség* tisztán, rendes módja szerént tartya magát az Istenre nézve; a' lelki *erősség* tőr szenved mindent az Istenért; az *Igazság* megadja kinek kinek az övét, egyenlőképp, a' hatalomnak hódol az Isten' rendelése

szerént. A' *bölcsesség* nyomozza az igazat, jó rendet, 's alkalmas eszközöket az Istenben. Szereti önnön magát, hogy az Istent szeresse. Hisz az Istenben, mert a' hit a' szeretet' kezdete, 's parancsolattya. Reményl az Istenben, mert szeretetére vágy, 's vele egyesülni kívánkozik. Így az Isten' szeretete tökéletes, közönséges, 's örökké fennmaradandó erkölcs. Aug. de moribus eccl. cath. 15. 21. 22. 25. 48. Epist. 155. 167. 186. De civ. Dei. X. 3. de lib. arb. I. 13. 15. II. 10. 12. 13. 19. Conf. IV. 9. 14. De don. Persev. 16. De doct. Chr. III. 10. Cont. Jul. V. 3. etc.

Az Isten' szeretete fő parancsolattjának első ágazattya: „Szeresd felebarátodat mint ennen magadat;“ mellynek magyarázattya ez: a' mit kívánsz magadnak cselekedtetni, azt másaknak magad is cselekedd; a' mit magadnak nem kívánsz, másaknak se cselekedd: mert ezt, 's így akarja az Isten. E' kötelességünket Sz. Ágoston ezen okon is építé: mert a' felebaráti igazi szeretet a' békének (másokkal, magunkkal, 's az Istennel) fenntartója. Clem. Alex. Paedag. III. 12. Chrys. de Sacerd. IV. 53. 91.; de Civ. Dei XIX. 13. 14.

Ezekhez képest a' parancsolatok' megtartását, melly nem Istenért való, *törvénytelen* tartották ugyan, de *erkölcsinek* nem. A' hitet, melly szeretet nélkül való, holtnak állították; szeretet nélkül valónak pedig azt, a' mi jó cselekedet nélkül való. Az *erkölcsi* cselekedetre szükségesnek tartották, annak szabad akaratuságát és szántsándékuságát is, Clem. Alex. Paed. III. 8; Strom. IV. p. 576. August. de civ. Dei V. 19. XXI. 26. Azért a' Pogányoknak hitre erőltetését, erőszakostérítését, gáncsolták. Az eretneknek tűzzel, vassal üldöztetését, ha a' közbátorságot nem háborgaták, helybe nem hagyák. Tertull. ad Scap. 2; Apol. 24. Lactan. Instit. V.

20. „Nihil tam voluntarium, quam religio, in qua si animus sacrificantis adversus est, jam sublata, jam nulla est.“ Athanas. Histor. Arian. I. p. 303. 384. edit. Monfaucon. Greg. Nazian. Orat. XIV. p. 220. tom. VIII. 148.; Orat. 46. p. 721. Orat. 31. p. 503.; epist. 17. p. 831. Isidor. Hispal. Chron. Gott. p. 402. Leo M. epist. 15. August. epist. '93. 185. A' testi érzéseket, indulatokat, 's vágyódásokat is csak úgy ítelték tulajdoníthatóknak (imputabilia) ha szabad akaratók; ha egyezetünkben estek 's mentek végbe. A' testen olly végbevitt erőszakot, mellynek ellentállani nem lehetett, véteknek nem tulajdoníták. Ellenben a' csupa kész akaratot és szándékot is erkölcsinek vallák, midőn a' szenvedett akadályok miatt végbe nem mehetett. August. de Civit. Dei IX. 4—5. XIV. 23. I. 16. 's a' t.

Az *erkölcsi jóságra* a' testiség, világi hiúság, rossz szokás ellen, elejétől fogva mind végig, állandó viaskodást szükségesnek állították: Aug. de civ. Dei XXI. 16. Isid. Hisp. Sent. II. 7—13. annak visszaszerzésére, az *élet-megújítást*, az igazi töredelmesség és elégtétel által. Hermas Mend. 4. c. 23.; Irenaeus Adv. Haeres. 3. 4. Tertull. de poenitent. Erkölcsi fő jóságoknak tartották: a' békességes tűrést, a' testi 's világi gyönyörűségektől maga tartóztatást, 's szükség esetében az élet-feláldozást az Istenért. Tertull. de patient. Hieronym. Joan. Damasc. August. de doct. Chr. III. 10. 's a' t. A' lelkijóságra segédeszközök 's utak: az Isteni-példa követés, a' jó tanács, intés-elfogadás, az imádság, elmélkedés; a' Sz. Irás' olvasása, 's a' test-sanyargatása: Isid. Hisp. Sent. III. 7. 14. 32. A' lelkijóság' legnagyobb el-lenségei: a' bujálkodás, felfuvalkodás, 's irigykedés. Tertull. De Idol.; de praescript. c. 90. Cyprian de zelo et livore.

Gonoszságnak állították az Istennek, 's parancsolatnak megvetésére kész, állandó hajlandóságot. Annak mértékének: a' szándéknak erőségét, a' megsértett tárgy' méltóságát; a' botránkoztatás' nagyságát, és a' rossz következetek' kiterjedését, mellyet csak a' környülállások szálíthatnakle. Fő gonoszságoknak állíták általlyában, valamelly teremtménynek vagy kézi munkának, Istenképp' imádását; az igaz hittől elszakadást, a' Gyilkosságot, paráználkodást, mint természet elleni vétkeket; fő bűnöknek a' kevélséget, bujaságot, torkosságot, fösვნységet, irígységet. Tertull. De pudicit. 19. Adv. Marc. IV. 19. Cyprian. de patient. Origen. Hom. 75. in Leviat. tract. VI. in Matth. Cassian. Collat. Patr. XXII. 13. De instit. coenobii L.V—XII. Gregor. Nyss. opp. II. p. 144. 123. August. de fide et opp. 26. De civ. Dei XIX. 10. 20. XXI. 16. 26. 27. A' jó tetteket is, ha büszkeségből vagy hírre, magános haszonra vágyásból, szóval, nem az Isten' szeretetéből lettek, vétkeseknek tartották. Azért a' pogányok' híres tetteiket csalafényeknek vallották. Clemens Rom. I. Cor. 55. August. De civ. Dei III. 1. XIX. 25.

Véteknek mondották mind azt, a' mi nem ész szerént való: „Delictum est, quidquid fit propter errorem rationis, et merito graece vocatur *ἀμαρτολία*, hoc est erratum, quod etiam peccatum significat.“ Clem. Alex. I. Strom. p. 101. 's mind azt is, mi a' felebaráti szeretettel nem egyező: ilyen az uzsora, és rab-tartás. Ambros. Offic. I. 28. Chrys. in Act. IV. 58. 100. 105. Az Isteni dolgok' elmélkedésében elmerülést, a' magányos életbe vonatkozást, — a' felebaráti szeretet munkáinak ~~szel~~elmulasztásával — a' testöldöklést is, az egészség és élet' rövidítésével, sőt az önkényes maga-halálra áldozást is;

—isteni hivatal nélkül — gáncsolták: az élésre az Istentől tétettünk-ki; azt elhagyni nem szabad, míg az vissza nem vétetik. Azért a' Stoikusok' apathiáját, és „licet exire“ kárhoztatták. Hieronym. epist. 125. ad Rustic. I. p. 926.; Epist. 14. ad Heliodor. I. 28.; epist. 22. p. 87. etc. Isidor. Hispal. Sent. III. 17—22. Basil. Regul. mai. interrog. 6. 7. tom. II. p. 344. August. epist. 93. 153. Mansi Conc. II. p. 1095—1121.

IX. A' természeti törvény- és Országlás-tudomány (Jus Naturae, et Politica) a' Sz. Atyák' Philosophiájában zsengejében volt. Az üldöztetés' korában gondolatyaikat szabadon ki se jelenthették erántok. Az engedelmesség volt az ó részők, 's a' tűrés mindenben, a' mi hitőkkel nem ellenkezett. Utóbb, minekutánna a' vad népek kaptak hatalomra, ók a' Romai törvényekhez olly pótolékokat ragasztottak, mellyeket az Anyaszentegyház' méltósága, és az emberiség szükségessékké tettek, a' Zsinatokban. Sz. Ágoston kezde a' természet-törvényébe, 's az Országlás-tudományába bévágni az Isten' Országát fejtegetvén:

A' Görög bölcselkedők szerént az embereket társaságos életre születteknek állítá ő; mert hogy' lehetett volna az Isten' országának helye? Hogy' állhatott volna az öszve? Hogy' terjedhetett volna társaságak nélkül? Népek mondá az okos állatoknak a' végett, a' mit szeretnek, köz akarva egyesületét. A' népek' tulajdonságából, kitetszik, mit szeretnek. Hogy a' népekből egy ország (Status) vállyék, szükség az igazságszeretniek. Ez által különböznek az Országok a' szabados csordáktól. Az uralkodásról úgy vélekedett: hogy az elejénten csupa igazgatás volt: azért az első társaságak, 's népek' fejei, ház-Atyák, 's Pásztorok voltak. Hogy az ember más embereken önként uralkodjék, nem természetes. Az

igazgatás uralkodássá fajzott át a' vissza élésből. A' szabad emberek szolgálkává váltak, mert szabadságokkal vissza éltek. Inkább egy embernek kívántak engedni, mintsem kinek kinek vak kényvének kitétetni. Ez megesvén, hogy szabadságoknak némi nemű részét megmentsék fejedelmek önkényét némelly feltételekkel, kötésekkel, törvényszékekkel korlátolták. Ha a' népek egymás mellett békével élni tudtak volna, az országok merő kis nép csoportok, városok maradtak volna. Az egymás ellen való bátorság szövetkeztette azokat öszve nagyokká. A' végre kiki köteles mind azokra, a' mik az ország' fennállására szükségesek; a' fejedelemnek hódolni, adózni, szolgálni, fejét hajtani, csak a' hit dolgában nem; a' polgári törvények 's hatalmak arra ki nem hatnak; igazságtalan is volna az embernek engedelmeskedni, mintsem az Istennek; igazságtalan volna kinek kinek az övét megadni csak az Istennek nem.“
 August. de civ. Dei XIX. 5. 24. 15. 17. 21. 26. IV. 15. 's a' t.

X. A' Szent Atyák a' Philosophia történetiben is jártasak voltak: azok' tanítmányit nem csak feljegyezték; hanem fejtegették, 's bíralták is. Különös érdemeket szerettek e' dologban is magoknak: Alexandriai Kelemen, Origenes, Tertullian. Justin. Lactantius, a' Caesaraei Eusebius, Ágoston, Hieronymus, Nazianzi Gergely, Hispáli Isidor, Sedulius és Boëthius. Bölcselkedéseikben ugyan Eklektikusok voltak; többnyire a' Metaphysikai tárgyakban Plátót követték, ki a' keresztény hithez leginkább közelített; a' Diallektikában Aristotelest, úgy szinte a' Physikában 's Ontológiában is; az Ethikában a' Stoikusokat, az Ascetikában a' napkeleti Mystikusokat. Azért azoknak hijányiban is részesültek nagyobb vagy kisebb mértékben: kivált Alexandriai Kele-

men, Origenes, Tertullian, Lactantius, Pantae-
 nus, 's az úgy nevezett Areopagita Dienes. De ta-
 gadhatlan, hogy a' Philosophiát sok pogány té-
 velygésektől megtisztították, sok felfedezésekkel
 bővítették; sokat már ók szóba hoztak, a' mi-
 ken a' mai bölcsekedők feleselnek 'sa' t. Egyik
 philosophiai rendszerhez se esküdtek, hanem ön
 belátásuk szerént okoskodtak, jelszavok volt „Phi-
 losophiam autem dico non Stoicam, non Plato-
 nicam, aut Epicuream, et Aristotelicam, sed quae-
 cunque ex his sectis recte dicta sunt, quae do-
 cent justitiam cum pia scientia, hoc totum sele-
 ctum dico Philosophiam“ Clem. Alex. Strom. lib.
 I. p. 211. Lásd bővebben: Galland in Bibliotheca
 Patrum tom. VIII. Fr. Baltus Defens des Pé-
 res accusés de Platonisme. a Paris. 4. lib. III. C.
 T. Roessler de originibus Philosophiae Ecclesia-
 sticae. Tubing. 1781. C. A. G. Keit. Comment. VI.
 de Doctoribus Veteris Ecclesiae, Lips. 1793—98.
 Umriss der Geschichte der Philosophie in den
 ersten VIII. Jahrhunderten der Christlichen Kir-
 che. Von Dr. C. F. Hock. 1836. Köln. 8.

—y.

2.

A' Test' alkotásról.

A' testalkotáson (constitutio) értjük a' test
 alaki (formalis) és érett műszerét (organicus)
 tulajdonságának külső érzékeinket érdeklő kife-
 jezését, mellynél fogva az egyes személy vagy
 individuum nagysága, kerülete, színe, maga tar-
 tása, helyezete és állása különösen tekintetbe jő-

nek. A' test alkotást úgy lehet tekinteni, mint az élet folyamataja belső állapotjának vissza sugárzását; 's ez mind az egészség, mind a' betegség állapotjában különös figyelmet érdemel. Az egészséges emberen egy az ő relatív egészséget bélyegező testalkatás mutatkozik, 's minél kevesebb változást szenved ez a' betegségben, annyival kevesebbet jelentő a' nyavalya, ezen külső testalkotással annyiban célja ezen értekezésnek olvasóit orvosi tekintetben megismertetni, a' mennyiben azt a' nem orvosoknak is mind az egészség (a' nyavalyák elkerülésére nézve) mind a' betegség, a' nem orvosi de célirányos óvakodási eszközök használására állapotjában tudni szükséges. Ha hideglelésekben a' beteg ábrázata hirtelen összeesik, ha maga tartása 's testének egész külső mivolta annyira megváltozik, hogy még esmerősei is alig ismernek rá, akkor a' baj nem csekély, gyakran bekövetkezik a' halál. Az ember vér mérsékletére is lehet következtést csinálni a' test' alkotásból. Az olyan ember kinek semmi nemes vagy illedelmes maga tartása nincs, kinek járásában, menésében, öltözetében pongyolaság, beszédében cselekedetében bizonyos ítéltenség mutatkozik, hajlandó a' lélek nyavalyáira, mellyek jókor avagy későbbben kifejtődznek, 's butaság, kábaság, félszűség formában tűnnek elő. Itt különösen a' beteges testalkotás (habitus morbosus) érdekel bennünket, melly által valamelly nyavalyára való hajlandóság, vagy annak már kifejtődött formája jelentgeti magát, és a' melly mind a' nedvességek hibás elegyedéséből mind a' test hibás organisatiójából származhatik. A' mirigyek nyavalyája, az angol nyavalya, a' sápadtság, a' guta ütés, az igazi tüdő sorvadás, a' nedves, továbbá a' nedvességek hibás elegyedéséből származó

nyavalyák, az úgy nevezett discratiák, cachetiák 's több efféle bajok a' külső test alkotásnál fogva gyakran az első tekintetre megismerhetők. Sőt még a' meggyökerezett bujakórság, a' vízkórság, a' rosz tápláltatás (atrophia) a' szív nyavalyái is a' külső test bizonyos test alkotásnál, különösen az ábrázat vonásainál fogva egy tekintetre megismerhetők. Nem csak az általános alaki és élet műszeri viszonya az egész testnek, hanem minden egyes, a' külső érzékekre ható résznek viszonyai is tekintetbe jó a' test alkotásnál, különösen az ábrázat sokat jelentő vonásai a' tagok állása, helyezete. Átaljában tekintetbe veszünk itt:

1. A' test kerületének változásait mint a' jelen beteges állapot jeleit. A' testnek nagyobb vagy kisebb kerülete alakul a' táplálás folyamatjának állapotján, a' nedvességek szokatlan meggyülésén, 's azoknak a' test külseje felé tolulásán.

a) A' test kerületének nagyobbodása származik vagy az igen buja, az az szerfelett bő táplálásból különösen a' kövérség formálódásából, vagy következése a' nedvességek szerfeletti kifelé takarodásának, vagy némelly nyavalyáknak, melyekben egyes részek vagy az egész test nagyobbak látszanak, mint p. o. a' vízkórságban 's. t. b. A' kövér személyeknek izmai átaljában véve gyengék, a' tüzes vagy éles nyavalyák átaljában hamarabb leverik és kimerítik őket mint a' sovány személyeket; az is bizonyos a' tapasztalásból, hogy a' hamari elhízás a' gyermekeknél, ifjaknál, leányoknál éppen nem jó jel, 's hosszú életre nem mutat. A' kövér személyeknek petyült húsok van, a' vér hibás vegyületéből származó nyavalyákra, sápadtságra, vízkórságra hajlandók; az altest tartós bajai mellett pedig a' guta ütésre is. A' férfui korbá az nagy mértékben kifejlett
| altesti

altesti bővérűsége mellett a' test kövérsége gyakran arany érrel, hibás emésztéssel, köszvénnyel és hypochondriával van egybekötve. A' hirtelen elhízás a' férfiaknál és asszonyoknál gyakran a' nem soká bekövetkező köszvényre, arany érre és vérhányásra mutat. Az altest spongyiás feldagadása az ábrázat sáppadtságával párosulva a' fejérszemélyeknél a' havi tisztulás rendetlenségére, a' férfiaknál a' borital és szerelembeli kicsapongásra az altest műszereinek gyengeségére 's vízkorságra való hajlandóságra mutat. A' nedvességeknek a' bőrfelé való tolódásából származott feldagadását a' testnek az ugy nevezett turgor vitalis nevededése által az egészségeseknél is tapasztaljuk a' meleg nyári napokban, ezenkívül a' tüzes bőrkiütésekben, a' himlőben kanyaróban, skarlátban. A' vastag fő a' gutaütéses test alkotásnál (alacsony vagy középtermet, széles vállak, zömök köpczös test bélyegezi azt) hasonlóképpen a' vérnek a' főfelé való szokássá vált erősebb tolódásának következése, mellyhez képeest ott szerfeletti táplálás és rendkívüli formálódási ösztön származik. A' nedvességek és vér meggyülését és gyuladást gyakran a' testnek helybeli feldagadásai okozzák egyesülve az ezen gyuladások saját jeleivel. Az általános vízkórú feldagadást könnyű a' vízkórú testalkotásról a' sáppadt felfúvódott tekintetről, az izmok petyhúdtságéről, az újj nyomása által okozott, 's a' daganatban darab ideig megmaradó gödrökről megismerni.

b) A' test területének kisebbedése az elgyengült életműszeri formálódás folyamatjának következése. A' nagy soványság a' gyermekeknel a' lymphás és mirigyes rendszer betegségére, az öregeknél elszáradásra (marasmus senilis) a' nem régen megházasodtaknál szerelembeli ki-

Tud. Gyűjt. X. Köt. 1837. 3

csapongásra mutat. Jól meg kell különböztetni a' tulajdonképpen való elsoványodástól a' test' kerületének azon kisebbedését melly némelly nyavalyákban a' turgor vitalis elnyomása után származik és összeesésnek (collapsus) neveztetik. A' gonosz indulatú rothasztó hidegekben a' belső részek rothadásában a' sok vér elvesztés után — a' szív — gyomor és bélgyuladásokban sőt még az erős tüdőgyuladásokban is hol előbb hol későbbben beszokott az következni. Az életerőnek nagy lankadására mutat, 's annyival hamarabb be szokott következni, mennyivel gyengébb a' személy 's mennyivel súlyosabban szenved valamelly az élet munkájára nézve fontos életműszer. A' szerfelett vagy későn alkalmaztatott gyuladás elleni gyógyításmód itt gyakran összeesést okoz, mellynek a' kámphor és más ingerlő szerek legjobb orvossága.

2-szor. A' test részei viszonyainak rendetlenségei a' test nagyságára és formájára nézve. Ezeknek kipuhatolása 's elesmerése azon nyavalyák elesmérésére, mellyek a' beteges testalkotásból következnek felette fontos. A' ki lassan nőtt 's nem hizott átaljában gyenge testalkotással, 's felmagasztalt érzékenységgel bír. Ha az ifjú személy igen hirtelen nő, azzal mindég együtt jár a' felmagasztalt érzékenység és a' fő vagy mely felé todulással párosult egyenetlen vérkeringés. Ha a' gyermekek életidejekhez képest a' növésben igen hátramaradtak abból a' lymphás és mirigyes rendszer nyavalyáira scrophulákra, angol nyavalyára, hiányos táplálásra lehet bizonyos következtést csinálni; feltéven, hogy ők a' rendes időre és egészséges szüléktől születtek, kiknek az úgy nevezett törpe testalkotások nints. Az egész test általános nagysági viszonyinál fontosabb az egyes részeknek viszonya

egymáshoz 's a' test formájának a' rendes viszonytól való eltávozása mindég valamely beteges állapotnak jele. A' csecsemőknél az idomtalan nagy fő a' nedvességeknek a' fő felé való szerfeletti tolulására az agyvelő anyagjának túl a' rendén való formálódására, főbeli vízkórságra való hajlandóságra mutat. A' hosszú karcsú növés, hosszú vékony nyak szűk lapos és rövid melykosár, előre nyuló vállapoczkák, tiszta vizenyős szemek, szép fejr jó fogak, a' hektikás vagy asszú sorvadásra hajlandó testalkotás a' vérnek a' tüdők felé való tolulását azokban meggyűlését bélyegezik. A' gutaütéses testalkotás a' vastag főről rövid kurta nyakról, rövid végtagokról a' főfelé toluló vérről ismerhetni meg. Az ilyen emberek nem csak a' gutaütésre, hanem az arany érre, vérhányásra és köszvényre is hajlandók. A' kaponya szembetűnő kicsinysége az agyvelő tökéletlen kifejtődzésére butaságra való hajlandóságra legalább a' léleknek igen csekély tehetségeire mutat. A' testnek általános nyomorék alkotása mindég azt jelenti, hogy a' táplálás folyamatjában igen fontos háborodások történtek. Ezen kívül egyes részek hibás alkotása is sok nyavalyát szerez, mint p. o. a' medence hibás alkotása a' szülést az asszonyoknál nehezíti; sőt gyakran lehetetlenné is teszi.

3. A' czellás szövet kisebb vagy nagyobb feszségének vagy petyhüdtségének foka(gradus) 's átaljában az életműszeres szövet kisebb vagy nagyobb összeállása is a' betegségekre való hajlandóság, és a' betegségek megismerésére nagy fontosságú.

4. Éppen ezt lehet mondani a' test helyzetéről és magatartásáról is.

a) Ha ez a' test minden részeiben egyformán szabályszerű az élet folyamatjának egyfor-

ma szabad menetelére mutat. Ha a' test helyzetében és irányában különös elevenség és hirtelen változás mutatkozik, akkor az ingerlékenység viszonya egyenetlen, mint ez az idegek szerfeletti ingerlékenységében, 's az abból származó nyavalyákban szokott lenni.

b) A' beteg csendes nyugodalmas fekvése tehát, ha a' test tartásának bizonyos egyenlőségével és a' turgor vitalis bizonyos fokával van párosulva az élet műszeres szövetségében az egyes részeknek jele hogy a' jelen betegség az élet erőnek semmi nagy fellármázásával nincs egybekötve, 's az élet folyamatjába mélyebben bele nem vágott.

c) Felette különbözik azon szenvedőleges heverése vagy elnyúlása a' betegnek, mellyet a' gonosz indulatú hideglelésekben tapasztalunk, 's melly rendszerint jele hogy az idegrendszer veszedelmesen meg van támadva, vagy pedig hogy az agyvelő nyomulást szenved, (mellyhez az öntudat és érzés hiánya szokott rendszeren járulni.) A' főnek a' mellyre való lecsüggesztése a' testnek a' láb vége felé, 's az ágy' széleire lenyújtózása, a' czomboknak a' térd hajláshoz való kölcsönös támasztása, a' különben ugyan azon időbeli szenvedőleges helyzettel a' karok' elvetése a' tagok a' nyelv az ajakok (az alsó állkapcza) reszketése, mind ezen jelei a' fogyatkozó élet-erőnek és a' vitalis turgornak nagy elgyengülésre 's halálos veszedelemre mutatnak.

d) A' betegnek nyughatatlan fekvése egy helyben nem maradhatása mindég a' felmagasztalt ingerlékenység jele; ez aggodással egyesülve a' c alatt előadott esetekben gyakran megelőzi a' halált. Mind az által a' beteg nyughatatlansága csak a' betegség több jelenetivel egybeahasonlítva jelent valamit, gyakran a' megeróltetés által a' véredények' rendszerébe származott

ingerlésnek 's azt követő feszülésnek követke-
zése, mellynek eredete főképen az agyvelőben
és az altestben van, néha pedig az élet folya-
matjának valamely életműszerben való fenakadá-
sának következése, mint p. o. a' szív nyavalyái-
ban; néha végezetre valamely fontos életműszer
munkásságának az életműszerek sorának általá-
nos lánczából való kieséséből, 's az abból kö-
vetkező egyenetlen élet viszonyinak egyenetlen-
ségéből ered az. Az ingerlékeny személyeknek
's a' nyavalya tető pontján mint az elválasztó
pillanatok (crisis) előpóstája kevésbé fontos je-
lentésű a' beteg nyughatatlansága. Ha a' lábba-
dozás után következik az el, gyakran a' nyava-
lyába vissza esést jelenti.

e) A' beteg különös fekvése megítélésében
különös tekintetbe kell venni a' beteg szokását
az egészség napjaiban, csak ezen fekvéstől külö-
nös fekvése a' betegnek méltó, hogy az orvos ál-
tal a' nyavalya súlyosságának megítélésében kü-
lönös figyelemre vételessék. Ha a' beteg szokása el-
len csak egyik oldalán tud feküdni 's a' mási-
kon nem; azt jelenti hogy a' nyavalya fészke
ha ezt beteg fektében gyanítani lehet azon az
oldalán van, mellyen a' beteg fekszik. Így p. o.
azon betegek kik nem erős májgyulladásban, 's a'
jobb tüdő középszerű gyulladásában szenvednek,
többnyire a' jobb oldalon fekszenek. Ha azon-
ban a' fájdalom felületes, vagy a' mélyebben
fekvő pedig erős gyuladással és daganattal van
párosulva, akkor a' beteg a' rajta fekvés által
okozott nyomulást nem könnyen fogja szenvedni.
A' szív zacskó gyulladásánál és víz kórságánál a'
beteg egyik oldalról mindég a' másikra fekszik,
mivel egyik helyzet sem ad állandó könnyeb-
bülést. Hason fekvés azt mutatja, hogy az éles

vagy sinlődő nyavalyák (a' szelek, az altesti bővérűség a' gyomor- lép és máj bajai) a' has üregében fészkelnek. A' vizellő hólyag gyuladásánál a' beteg előre görnyed a' medentze felé. A' lába felhúzódását a' gyermekeknél tapasztalhatni mikor a' hasüreg' fájdalmaiban szenvednek. A' máj és lép bővérűségében, dugulásában, daganatjában a' betegek gyakran a' nyavalya elején a' fájdalmas oldalon való fekvés által keresnek enyhülést. Ha a' beteg szokása ellen fekszik, az az erő nagy elszakadására mutat, nem tudván a' beteg magának más helyzetet találni, mellykivált a' rothasztó hidegekben igen rossz jel; a' szív organicus nyavalyáiban is sok betegek keresik magoknak ezen helyzetet. Az ilyen szerentsétlenek gyakran ülni is szeretnek előre görnyedve karjaikkal térdeikre, ábrázatjaikkal pedig kezeikre támaszkodva. Inkább ülő helyzetet feljebb emelt mellyel keresnek az olyan betegek, kiknél a' lélekzet és a' kisebb vérkeringés akadályoztatik, valamint azon betegeknél is, kiknél a' vér a' főre tolúl. Ha a' beteg a' tüdő hártya, vagy tüdő gyuladásban épen nem fehetnek, hanem éjjel nappal ülnie kell már akkor a' nyavalya nagy mértékben ott van.

f) Még a' nem fekvő beteg helyzete járása és maga tartása is nagy fontosságú a' betegségek' kifürkészésére nézve. Ha a' fiúk, az ifjak, ifju leányok a' felmagasztalt érzékenység és alább szállott ingerlékenység bélyegeit hordozzák, ha elsoványodnak, gyomrok nem emészt, ha néha egy lábon, néha térdeiket behajtvá állanak, szeretnek megtámaszkodni, hátokat megvetni, ülni, fejeket egy oldalra csüggesztik, előre görnyedve járnak s. t. b. akkor nagy hibetőséggel lehet az ifjuság ama nem nevezendő vétkére követkekezést cainálni, ha az ifjú gyenge hét—tíz

esztendősz gyermekek hajlandók sok idétlen moz-
dulásokat tenni, mellyekből a' testnek az aka-
rattól nem egészen függő tartása és helyzeti kö-
vetkeznek a' gyermek kezéből a' benne volt tár-
gyak kiesnek az ülésben nyughatatlanok lelki ál-
lapotjok változó, most jó kedvűek, majd csin-
talanok vagy rossz kedvűek, komorak, már ak-
kor előre lehet jövedőlni az idegek nyavalyáit,
különösen Sz. Vitus' tánczát, nyavalyatörést, 'stb.

5. Nagy fontosságú a' testnek színe és an-
nak változása, 's a' rendszabályos állapotól
eltávozás is a' nyavalya' állapotjának közelebbi
megvizsgálására. A' sokféle rendetlenségek vagy
a' rendszabályos állapotól eltávozások a' vér edé-
nyek' munkásságának felmagasztaltatása vagy
alább szállása által, melly gyakran az idegek be-
folyásának, módosításának következése, szár-
mazik a' nedvességeknek a' bőr felé való tolu-
lásának megváltozása, melly a' test színe min-
den rendetlenségének legközelebbi oka. Itt kö-
vetkezőket kell megjegyezni:

a) Az ábrázat színének gyakori változását
leginkább tapasztaljuk az életkifejtődzési sza-
kaszában mint az egyes rendszerek és élet' mű-
szerek közt lévő dynanicus kölcsönös viszonyok
megbomlásának következését p. o. a' gyermekek-
nél, mikor a' fogok jön, az ifjú leányoknál ke-
véssel a' havi tisztulás kozdődése előtt, és kevés-
sel a' fogadás után is, átaljában a' hol az ide-
gek ingerlékenysége nagy mértékben van, a' bőr-
kiütésekkel járó jegyekben az ifjú személyek gör-
csös rángatózásaiban 'stb.

b) A' bőr színének hirtelen való és állandó
változása a' véredények rendszerében uralkodó
nagy rendetlenségre mutat, melly az ideg rend-
szerből veszi eredetét. Volt példa reá, hár kevés,
hogy a' négerék fejérekké, a' fejérek pedig fe

ketékké lettek: az utolsó esetben ezen változást a' vérerek (sanguis venosus) vérenek visszatartózkodásából 's annak a' legfinomabb véredényekben való szerfeletti meggyűléséből, melly által felette sok szénanyag rakodik le a' bőr alá, az első esetben pedig a' nagy mértékre hágott cachexiákból p. o. sápadtságokból, zölde sárgaságokból (chlorosis) lehet megmagyarázni. Még a' főhaj színének változása is jelent valamit. A' szőkehajú beteg fehérszemélyek, gyógyuláshoz közelítnék ha a' hajok barnul, sőt a' házasságban a' gyakori terhesség következtében szőke hajokat gyakran egészen barnává teszi a' terhesség ideje alatt mindég nagy dühösségben lévő szénanyag, mellyek bimbójának udvarát is barnává festi.

c) A' bőr piros színe következtése a' verő ér vérenek (sanguis arteriosus) a' test külső színére való takarodásának ezen színárnyékozati annál világosabbak, minél gyengébb, és annyival homályosabbak, minél keményebb a' bőr. A' pirosság vagy veresség csak nem mindég jelenlévő jele a' vér edényekkel bővelkedő részek gyűléseinek, jelensége tehát az éles vagy tüzes bőrkiütéseknek 'stb. A' gyomor-bél-szívgyulladásnál a' bőr színe gyakran sápadt, mivelrajta a' görcs 's rángatózások mint a' dynamica kölcsönös viszonyoknak következtéseit erőt vesznek. A' tüdőgyulladás utolsó szakaszában gyakran elhalavánnyodik a' vérforgás és a' lélekezés akadályai miatt.

d) A' sápadt szín, a' bőr halaványsága, a' vér vizes nyalkás tulajdonságára 's hiányos oxydatiójára vagy a' savany szerzővel való egyesülésére, zölde sárgaságra, fejtér folyásra, beteges táplálásra, gyomor gyengeségére, vízi betegségekre hibás eltulajdonításra és vérkészítésre mutat, A' sápadt szín az éles vagy tüzes rosz

indulatú ragadó nyavalyáknál 's az az előtt egészes személyeknél ez idegrendszernek nagy sérülésére mutat ha állandóul rothasztó vagy ideg hidegleléses; állandó követője az ájulásnak is.

e) A' föld- vagy ónszinű halaványság a' sápadtságnak fajtáji, mellyek gyakran mocskos barnává és olaj szín zólddéz is válnak. Ezt tapasztalhatjuk a' cachexiákban máj- és lép dugulásokban, az ón által okozott kolikában. A' gonosz indulatú hidegleléseknél a' bágyadtság szakaszában, 's más éles nyavalyák' lefolytában kevés a' halál előtt szokott megjelenni.

f) A' sárga szín mint szokatlan az epének a' vérben való meggyülésének 's visszatartóztatásának és a' bőr szövetében lerakódásának jele, 's mint ilyen mindenkor az epe elválasztásának rendetlenségére mutat, 's ennél fogva a' májnak csak nem minden nyavalyáiban előkerül. A' nagymértékre hágott tüdőgyulladásokban a' beteg ábrázatja gyakran mocskos sárga és föld színű a' vér kerengés és lélekzés akadályá, 's a' vérnek abból származó széntől való tökéletlen megfosztása miatt.

g) A' zöldes bőrszín máj nyavalyákat jelent; a' sárgás fekete gyógyíthatatlan sárgaságot és dugulást a' kapu vér érrendszerben, a' vérnek szerfeletti bővelkedését a' szén anyaggal.

h) A' kékes setét piros vagy világos kék színe a' bőrnek, a' vérnek szerfeletti vonosítására az az vérérbeli vérrel bővelkedésére mutat, állandóul mutatkozik a' szív' organicus hibáinál, és ama ritkább nyavalyánál a' kékségnél (cyanosis) 's a' soká tartó tüdő bajoknál, a' nehéz lélekzésnél, a' mellybeli vízkórságnál a' rázó hurutoknál időszakosként előkerül. Az égett bor, és borivók ábrázatja is különösen téiben a' hideg miatt kék vereses színűvé lesz.

A' bőr egyes részeinek feketés színe gyakran az ütődések, zúzódások következtetése, 's okoztatik gyakran a' nagy mértékre hágott sárgaságtól is; gyakran követi az erős közvényes fájdalmakat és skorbutot is.

6. A' test nehézsége és könnyűsége is figyelmet érdemel a' betegségekben. A' sorvadás és hibás táplálás következtetésében az igen vékony csont szerkezetű emberek gyakran igen könnyűké lesznek, mivel az izmoknak és a' kövérségnek egy jó része felemészttetik. Ha a' gyenge gyermekek dajkáik vagy gondviselőik előtt igen nehezeknek tetszenek, 's a' hordozás közben mint valamelly lélektelen massák a' földfelé nehézkednek, a' köznép azt mondja hogy az ilyen gyermekek a' sír felé húzódnak; ebben van is valami igaz, — mert ezen jelenség az éles nyavalyákban arra mutat, hogy az élet erő igen elcsüggedt, melly miatt az ember nem tudja magát egyenesen feltartani. — A' szokatlan nehézség, ügyetlenség, gyámoltalanság a' gyermekek nem hidegteleős állapotjában a' nedvességek szerfeletti bőségére 's az altestben meggyűlésére a' nem soká bekövetkezendő hiányos táplálásra, mirigyek nyavalyájára, 's az emésztés mindenféle bajaira mutat.

M. u. L. L.

3.

Nevelési Elvek.

1. §. Egy nevelt embertől köréhez aránylag, józan fölfogást, nemes érzést, és mindne

jóra hajló szabad akaratot várunk. A' földmives rend fogalma fölteszi, hogy az tudja magát fölfogni munkás helyzetében, szelíd munkás-ságában, 's alapos viszonyában a' más rendekhez, különben elégedetlen, és zavargó, önkény alatt nyögő, és vagy alkalomra erővel kitörő, vagy pedig önkény alatt nyögve, alacsonytságban sínlődő, 's az egész Status szegénységét folyvást görbédve magán hordozó lesz, mert mint a' nehézkedésnek a' szabadon bocsátott testeknél, szükségesképeni következetje a' lefele süllyedés; úgy a' nép önkény javom alatti nyomásának, a' nemzeti alászállás, még pedig aránylag a' sarnok járom súlyához. — a' Kéz és gyármives rend fogalma megkívánja, hogy az illő tudományos készülettel fogjon munkájához, ne csak tapogatódjék a' körül mint sötétben kutató; különben erőidő- és anyagvesztés minden lépése. A' tudós rend fogalma fölteszi, hogy az állandón, és hatósan elővilágító tudománynyal ölelje a' föld- és gyármives rendet, mellynek testi vállán áll, él, és emelkedik, a' föld- és gyármives rendet! melly mind kettő viszont a' tudós rend lelki vállán emelkedik él, és áll. Mind a' három rend különböző értelmű helyzetei pedig kívánják, hogy azokból egy köz, egy összehangzó érzélem keletkezzék, 's folyvásti törekedés történjék köz célunk a' valódi emberség felé. De ezen különböző fokú értelmi föl-világosulás, érzelmi nemesség, 's ezekből kelő erkölcsi emberség, az emberben elemileg rejtező tehetségeknek felköltése, mivelése, 's irányzása által éretik el. Az emberben rejtező tehetségek ugyan, a' kül tárgyak szabad reá hatása által is fölkelnek, érzés ébred, és vágy emelkedik az emberben. A' vad rengeteg föl-nőtt embere, távol az emberi hang utánzásától, még hangja által is a' rengeteg vad-

jait igyekeznek utánozni. De az emberi társaságban is, az ébredő tehetségek, segítő, még pedig tudományosan segítő hatás nélkül a' fejlődés alacsony fokán maradnak. A' kifejeletlen értelem előtt homályban mereng minden, a' homályos értelemből zavart, babonás, 's vak érzelem kél, 's ezekből pedig veszélyes tettek törnek ki, és így a' nevelésnek az emberi öszves tehetségeknek fejtésével, az értelemnek folyvást fölvilágosításával, az értelemnek nemesítésével, 's a' kívánásnak a' szabadságnak erkölcsi irányzatával kell foglalatoskodnia.

§. 2. A' melly nevelés az érintett kívánatokat nem teljesíti vagy téveszti, vagy talán nézettél el is mulasztja, az nem nevelés, az a' homálynak, vakságnak, és erkölcstelenségnek közvetítője. Talán nincs ma már ember, magános vagy nyilvános helyzetében, ki akár a' nevelés hiánya, akár álnevelés miatt, homályban szeretné tartani az emberiséget, 's ennek vakságán akarná emelni sötét hatalmát; és ha csak ugyan volna ilyen, az nem csak a' legszerencsétlenebb gondolkozó, de nem is gondolkodó, az nem csak a' legveszélyesebb ellensége magának, 's az emberiségnek, de mint embernek, emberrel tulajdonkép semmi valódi érdeke nincs; mert mellőzván az emberi tehetségeknek kifejléséből szükségesképen keletkező különböző esmereteket, ezeknek az életre erkölcsileg, és testileg csaknem felszámíthatatlan hatásukat,—elhallgatván azt, mint szinte alig van már józan, ki kéteskednék, hogy a' nevelt 's felvilágosúlt ember, az igazgató, de a' józanúl igazgató törvényeknek önkényt engedelmeskedik, midőn a' durva szilajon tapod, ront és tör-össze minden társasági rendszabályokat, —elhallgatván mondom mind ezeket, ugy is mint tapasztalati adatokat, mellyeknek példáit a' világ eseményei

bőven mutatják, csak az emberi léleknek azon magas rendeltetését hozom-föl, hogy az a' kifejlés és miveltség fokain mindig föntebb és föntebb tartozik emelkedni. Ez pedig nem másképen mint tudományos nevelés által történhetik.

3. §. Igen is! Az emberi tehetségek csak tudományos nevelés által költetnek-föl; fejtetnek-ki, 's tétetnek szabadon hatókká czélszerűen, mert hiszen hova is kell inkább tudomány, mint midőn ismeretet és szélesebb vagy szorosabbértelemben tudományt akarunk közvetíteni. Bizony ismeret csak ismeretből, tudomány csak tudományból származhatik. Homályból magából, tiszta nap nélkül vidám nappal soha nem derült. Mellyekből látszik, hogy a' lelki nevelés' teoriájában három elvet kell szükségesképpen kifejteni 's felállítani, u. m. 1) A' fejtendő lelki tehetségek viszonyainak elvét. 2) A' fejtő hatókét, és 3) a' kettő egymásra hatásán emelkedő, már kifejlett szabad tehetségeket. Minthogy pedig a' lelki erők, a' testi erők felett azokra viszathatólag harmadik ranggal állnak, a' mennyiben a' különböző testi erőkből különböző vérmezetek (Temperamentum) keletkeznek, ezek felett emelkednek aztán különböző hatással a' lelki tehetségek, következik, hogy a' nevelő a' testi, és vérmezeti mint alap erőkre a' legnagyobb figyelemmel legyen; és ismerje azon elveket is, mellyeket az ezekre leendő hatás közben kövessen.

4. §. A' testi erők szolgálnak alapul a' vérmezeti, talán mondhatni szellemi erőknek, mind kettő pedig a' tulajdonkép lelki tehetségeknek. A' mint a' külérzések épek, 's erősek, akként alkalmasak azok a' kül benyomások sebes, lassú és mérsékelt elfogadására, és a' lélek tehetségeinek elemi felébresztésére; sőt később is, mint az egész test és vér ép, vagy egészséges, gyenge

vagy beteges; a' lelki munkálatok is aként vidorok vagy aluszékonyok. Ezért a' nevelő a' testi nevelésben folyvást szem előtt tartsa, ezen elvet: *A' testi erők fentartására azoknak növesztésére, és a' gyenge erőknek helyreállítására törekedni kell.* Alig van nagyobb nevelési ellenmondás, mint a' lelki tehetségeket fejteni, és a' testi nevelés eszközeit elmulasztani, sőt gyakran a' testi erők eltörpítésével, is ezek felett akarni emelni a' lelki nevelést. Ezen elvet a' szülék is, mint a' nevelést a' bölcsőtől kezdők' szem előtt tartásák.

5. §. A' testi erők gyengeségéből, ezeknek erőségéből 's egymást megkötő, közép mértékéből keletkeznek a' különböző vérmezetek: a' heves, ennek ellensarka, a' komoly, 's a' közönösök. A' heves mellett álnak a' szilaj, a' komoly mellett a' csendes vérmezetek, hagyva folyvást positiv, és negativ hatásaikból, míg egy közönös vérmezet a' vidám származik. Ezen különböző vérmezetek anyagai a' testi indulatoknak, ezekben vannak burkolva az erkölcsi és erkölcstelen tettek' magvai. A' heves vérmezet ön mérsékletlen, tör, csak gyenge szikra hozzájárultával is, jó és rossz, nemes és nemtelen, meggondolt, és meggondolatlan következményű tettekre. A' komoly vérmezet fekete vérrel, mint hamu alatt lappangó tűz, titkon forral, többnyire fekete tetteket, de olykor el is lágyul nemtelen tette fölött. A' vidám vérmezet tétethetik lelki nevelés által könnyen önuralkodóvá 's erkölcsi bélyegűvé. Mellyekből úgy látszik hogy a' testi vérmezetek hatásnál a' következő elv áll: *A' heves vérmezet folyvást mérsékelve vagy tartóztatva, a' komoly folyvást emelve, a' vidám pedig mérsékelve és emelve irányoztassanak a' lelki nevelés felé, mellynek legékesb koronája az erkölcsiség.* Ezen elvet

(47)
is szívökre tartoznak kötni a' szülék, mint első nevelők, mert a' szülei háznál keletkeznek az első indulatok, a' szülék' hajlomuk, beszédök, és tettök által irányozvák. Ezért a' szülék, főleg az anya, kinek gyöngéd és gyakori pillanata legélenkebben ébreszti az első benyomásokat, erkölcsiek legyenek, — a' szülei ház valódi templom legyen, hol a' korán, hamar, 's észrevetlen is ébredő indulatok nemes érzelmekké kezdjenek elemileg olvadni. Mert bizony ha a' szülei ház elferdítette az indulatokat, az iskola és a' templom vagy igen nehezen, vagy soha nem fogják azokat megigazítani.

6. §. A' lelki nevelés felette áll a' testi nevelésnek, 's a' vérmezeti; irányozásnak, — és ez a' tulajdonképeni nevelés. Igen is! a' lelki nevelés az, melly magunkra és másra hatólag lelki tehetségeinket általán szabadokká fejt ki. A' honnan a' lelki tehetségek, mint első közvetlen adatjai a' tulajdonképeni nevelésnek érdemelnek nagy figyelmet. Lelki nehézségeink a' külérzékek, és azokra tett hatások által kezdik legelemibb munkásságukat. Nincs meg valamelly érzék vagy hibás az; az az általi benyomások is megszűnnek, vagy hiánosok maradnak. De csodásan emelkedik egy külérzék vagy inkább az az által történt hatás a' más fogyatkozásán. Tudjuk a' vakok' hallás' vagy tapintás érzéke milly magasra gyakoroltatik. Nem csak az elemi benyomatoknál vagy a' tudalomnál segélnek pedig a' külérzékek; hanem sokszor az entudalomtól is azon fokon lejtünk le az érzékekhez, mellyeken annak magas és tiszta körében felemelkedünk. Ezen érzékekre tett benyomások közvetítik az *ismerés tehetség elemét*. Az önkényt és tolongó tárgyak közvetlen tesznek benyomást érzékünkbe, vagy közvetlen tudalmat ébreszte-

nek. A' közvetlen tudalmon ismét több apróbb tudalmat vagy jegyeket különböztetünk meg, a' melly jegyeket, vagy apróbb tudalmakat midőn egy egészé öszveköttjük, fogalmunk van. Így emelkedik lelkünk a' közvetlen tudalmoktól a' jegyezett tudalmok közbenjöttével fogalomra. Tudjuk, lelkünk a' közvetlen tudalmak ébredésétől, miként állítja elő a' távol tárgyak jegyes előterjesztését, vagy az előterjesztési jegyes tudalmat, 's ebből miként emelkedik előterjesztési fogalomra. Így a' közvetlen tudalomban látni, hogy az, azonnal két ágakra oszlik, a' jelen, és távol tárgyakra, azoknak jegyes tudalmára, és fogalmaira, melly munkája lelkünknek, a' közvetlen tudalmaktól a' vissza emlékezés, emlékező erő, 's később a' képzelés közvetítése által emelkedik.

A' közvetlen jelen, és távol fogalmak ezrenként tolongnak lelkünk elébe. Lelkünk ezekben lényeges jegyeket keres, 's ez által lényegesen ügyekszik azokat egymástól megkülönböztetni, midőn értelemre emelkedik föl. Lelkünk midőn így a' tárgyak' lényegébe hatólag különböztet, egyszersmind ön lényegét is megkülönbözteti a' kül tárgyokról, vagy a' kültárgyak széles terjedelmű tudalmától 's *entudalomra* emelkedik-föl.

Tudalmunk előtt a' kül minden állfogalmilag lényeges. és lényegtelen jegyeivel. Entudalmunkban pedig lelkünk tűnik-föl ön megkülönböztetésével. Ezek felett, és ezeknek ugymint a' tudalomnak és entudalomnak viszonyítása, 's lelkünk magára visszahatása által áll elő az *Ész* és ezeknek szerkezetei az eszmék. Így emelkedik föl lelkünknek, a' tudalom, entudalom, és eszmék, egymást szükségesképen közvetítő lépcsőire, ezeknek közvetlen adatjairól szinte egymást szökés nélkül közvetítő kissebb, minden

den fokain. Ez ismertehetségünk phaenomenologiai rövid szerkezete.

7. §. A' mint a' kultárgyak lelkünkre hatnak, vagy éppen különböző fokú ismerést ébresztenek, azonnal érzés származik lelkünkben azok iránt, még pedig minden érzési lépcsők és ezeknek fokai, a' nekik megfelelő ismerés tehetségéből kelnek. Így a' tudalomból a' kultárgyaknak lelkünkre ható jegyei, 's ezeknek Énünk általi viszonyítása után származik a' kultárgyakhoz vonzó, vagy azoktól eltaszító érzélem. Vonzó és eltaszító érzelmünk előtt állnak közvetve és közvetlen, az ennek kínálkozó különböző tárgyak, de lelkünk az ismerés tehetség által magára visszahat, enmagát tudja, munkássági jegyeit megkülönbözteti, viszonyítja 's képzelettel a' tárgyakat és magát, így ezeknek közvetítésök által enérzelemre emelkedik. Ezen fok már a' magára visszaható enérzelem, valamint az entudalom is nehéz lépcső, még nehezebb a' kívánsástehetség ezen lépcsőű hajloma. Azért az, enérzelemre a' nevelés különös gondot fordítson, mint Énünk olly kezdő erkölcsi magára visszahatás fokára, hol egész lényünk, vagy elkapatva az indulatok' árjai által; tátongó, és mély örvénybe sülyedhet, vagy pedig győzve az indulatok habjain, az erény biztos és magas sziklájára emelkedhetik. Érzelmünk, és enérzelmünkből kelnek az érzési Ideálok, még pedig a' külsők iránt izlési, és a' belsők iránt erényi, a' kettőből magasztalódási Ideálok, mellyek felett a' magas emberség, és fenséges Vallás tűnnek-fel. Így emelkedik az ismerés tehetségéből kelő termékeny, és magas érzéstehetség, az érzélem, enérzelem, és Ideák egymást szükségesképpen közvetítő lépcsőin, 's ezeket emelő fokokon, az emberiség felé.

Tud. Gyűjt. X, Köt. 1837.

8. §. A' tudalmi tárgyak, azon érzelmi hatásnál fogva, mellyel lelkünk azokra viszonyban áll, olly vágyat ébresztenek bennünk a' kultárgyak iránt, melly szerént azokat elérni törekvő vágy vonzalomnak mondatik. A' kultárgyak iránti vonzalom entudalmunk, enérzelmünk által vissza hat lelkünkre, melly által a' nagyobb, erősebb, 's már lelkiebb hatású hajlom áll elő. Itt van a' kívánás tehetség legerősebb fordulata. Itt már vagy magukkal sodornak bennünket az érzésnél csak ébredő, itt már egészen fölkelt indulatok árjai, 's a' vétek' örvényébe merítve vezetnek-el, vagy pedig enuralkodólag föltartóztatva az indulatok zajló habját, erősen állunk-ki minden vétkes ostromot, 's az erény' pályája lesz biztos vezetőnk. A' vonzalom és hajlom fölött emelkedik a' szabad akarat, vagy csak tisztán mondva a' szabadság, az ismerés és érzestehetségeink alá eső minden tárgyak iránt. Ezen nagy szülemény a' szabadság fogalma, midőn egy oldalról azt látatja, hogy ez bizonyos tekintetben minden tehetségeinkből kelvén, azok fölött áll, másról egyszersmind azt tünteti ki, hogy minden tehetségeinkre vissza-hat 's azok által határoztatik. Így a' szabadság egész lényünkben 's erre vissza hatva kelő legfőbb tehetségünk, legszebb Klenodiumunk, legföltöbb kincsünk.

9. §. Így állnak közvetlenül minden emberben egyetemesen a' hármias tehetségek, — így kelnek azok, az ismerés-tehetségből így emelkednek folyvást fölfelé. De ezen közvetlen magára hagyott, 's iránytalan tehetségei lelkünknek, az ismerésnél homályosak, az érzésnél érzélgők, habonások és rajoskodók, a' kívánásnál folyvást nemtelenek, 's vakon gonosz indulatokra törők. Már pedig az embernek rendeltetése a' kifejlett józan, 's szabad gondolkozás, ebből kelő emberseges érzés, és erkölcsi cselekedet. A' ki szabad

gondolkozást józanon kifejlett értelem nélkül akar, az homállyal áraszt veszélyt a' társaságra: Pedig a' veszély nehezen lábolhatóbb, így tartósb, és súlyosabb is ha homályból ered, és abban történik. Ki érzelmet akar alapítani ismerés nélkül, eltompíthatja ugyan bizonyos ideig az érzés elemeit, de a' nyomó bilintsek alól vakon törvén ki a' rajoskodó érzelmek, mindent, szentet és emberségest, és vallásost kiméretlen forgatnak-föl. Alig van kegyetlenebb ki-rontás, mint az, melly vak buzgalomból származik. Ki az indulatokat egyedül csak erős, és külső korlátok, nem pedig érzés által akarja zabolázni, teheti azt, folyvást egymás nyomába álló külső erők által addig, míg az entudalomra 's enérzelemre emelkedett lelki erők keresztül nem törnek a' mechanicus korlátok' hatásain, 's főntebb állást nem vívnak maguknak. Ezért a' tehetségeket magukra hagyni nem kell, hanem reájok czélszerűen hatni, 's az embert rendeltetése az emberség felé józanon és lépcsőkön fejteni.

10. §. Minthogy a' ki mutattak szerint, érzés és kívánás tehetségeink, az ismerés tehetségéből kelnek, 's azoknak minden lépcsői és fokai az ismerés tehetségre visszahatók; — minthogy az érzés és kívánás tehetségek az ismerés-tehetségre visszahatás nélkül ferde irányt vesznek, a' mennyiben a' kívánás tehetségnek mint magában testinek iránya, a' mindig lefelé nehezkedő testiség, az érzésinek hasonlón, mint magában részint szelleminek, részint pedig testinek, szinté a' testi érzelmekhez hajló érzélgés, — minthogy az ismerés-tehetség az egyedül, melly tisztán emelkedik ki, a' testieken, így ez tartozik vezetni, szabályozni, 's irányzani a' más tehetségeket; következik ezekből a' lelki tehetségek' fejtésének ezen elve: *A' fejtendő tehetségeknél az ismerés te-*

hetség kezdje és vigye a' fő-szerepet, az érzés-tehetség minden lépcsői és fokai, az ismeréstehetség azon lépcsőire 's fokaira legyenek visszahatók, a' kívánsáié folyvást hasson vissza az azon lépcsőű és fokú érzésre, vagy röviden: az érzés és kívánás-tehetségek, az ismerésre, 's ez folyvást magára visszahatva, emelkedjenek.

11. §. Ezen elvből önkényt folyik, hogy a' tehetségeket a' fejtésben mind folyvást emelni kell, még pedig először is az ismeréstehetséget, azután az érzésit, és kívánásit, annyira, hogy még a' kívánási tehetségeket sem szabad elnyomni; hanem irányzani. A' vagyon ösztön, irányozva nemes érzés által vissza tartóztat a' rút fősvénységtől, 's rugóul szolgál a' legnagyobb jótéteményre a' munkára, szorgalomra és iparra, mellyek hatalmas emelcsői társasági lételünknek 's szerencsénknek. A' becsület-vágy valódi nemes érzelmre épülve, nem csak a' nemtelen, és ostoba kevélységtől ment-meg, de nemes enérzelemre emelve, mind más becsületben tartani; mind másoktól azt illendően viszont megkívanni tanít. Az érzéstehetségéből kelnek a' legmagasabb érzemények, a' szép, az erényes, és Vallás iránt, mellyek az érzések nyomása által egészen elmaradnak, vagy pedig az ismerésrehatás nélkül egészen elferdülnek, mind két esetben az emberiségnek legnagyobb kárával, mondhatnám leglényegesb jegyeivel: az izléssel, erénnyel és vallással. A' kívánás és érzés-tehetség tárgyainál a' magára visszaható ismerés tehetség mindent beható gondolkozással fontol meg, így az embert figyelmes, és önálló gondolkozóvá fejti.

12. §. A' tehetségek fejtése, 's azok viszonya, teljes kifejtés végett megkívánják a' fejtő hatók ismerését és mellyek szinte csak előre vive, és csak elyből le-hozva munkálhatnak ható-

san; ezért a' tehetségeket fejtő hatók' elvét is szerkezni kell a' nevelésben. A' tehetségek fejtésére ható eszközök; az elemi és szoros rendszer nélküli tanulmányok. A' szoros rendszerű tudományok már, inkább a' kifejlett ismeréstehetség szerkezményei. Az elemi tanulmányok: az olvasás, irás, számolás, az írással szorosan öszve függő rajz és alaktan elemei, a' szívré ható erkölcsi beszélyek, bibliai történetek, ének, erkölcsi parancsok, és a' vallás, továbbá a' föld- és természet-leírások, természet-történet, gazdálkodás- és törvény-tudományok' elemei. Ezek azon tanulmányok, mellyek által részint magában ismerés-fejtés, érzés-nemesítés, és cselekedet-jobbitás eszközöltetik, részint pedig ezeknek fentebbi ismeretére sőt tudományos rendszer alkatásra fejtetik az emberi tehetség.

13. §. Az olvasás tanításnál, a' betűk hangjainak tanítása mit ér előző, legalább részletelesen kifejlett értelem nélkül? Az olvasás fentebb lépcsői mi hasznuak, ha minden szó és mondat helyesen föl nem fogatik? Valóban nem egyebek ezek, mint eleinte pusztá hangoztatás, később a' fejtendő tehetségeknek, azon egy tettel, midőn azt fejteni akarjuk visszaverése. Mi az irás; ha azokban folyvást csak a' betűk alakjait nézetjük, és hozzájuk értelmet nem kötünk? Mi a' rajz, ha annak elemeit már magánál a' kezdetnél értelmesen föl nem fogjuk? Mindkettő nem egyéb mint a' mechanicus nézlésnek mechanicus gyakorlása. Az erkölcsi beszélyek, bibliai történetek, erkölcsi parancsok, és vallás, mi hatásuak az érzelem nemesítésére, és az erkölcs jobbitására, ha azoknak tartalma az ismerés tehetség előző fejlődése által nincs meghatva. Valóban semmi más, mint borus érzelmek az el-lágyúlt szív fölött, mellyekből tiszta erkölcsiség

soha nem származik. A' tiszta erkölcsiség csak tiszta érzelemből, és tiszta esmérésből állhat elő. Mi az ének lelkesítő érzés nélkül? semmi más mint üres hangvegyület. A' realis tanulmányok: föld- és természet-leírás, történet- természet- gazdálkodás, és törvénytudományok, mi sikerűek, ha azok tanulásába a' nevendékek csak beszököttenek, a' nélkül, hogy azokra előfogalmilag készítetnének? 's továbbá ha azokat inkább csak könyvnélkülözik, mint a' tudományba beható értelemmel fognák-föl? Valóban az ilyen tanításnak semmi más következtje nem lehet, mint mindjárt a' tanítás küszöbén elő tolongó homály, melly az egész tanulmányt elfogván, az nem egyéb lesz, mint egy homályos nagy lepel a' gyermek előtt, és ha ebből helyyel talán némelly szürke világok ütődnek is föl, azok az egész homályában elvesznek, így a' növendék a' mellett, hogy nem egyébnek, mint csak feledékenységnek könyvnélkülözik, folyvást homályban marad valódi ismeret és értelem kifejlés nélkül jön ki iskolából, vagy így mégyen elébe a' felsőbb tudományos pályának, hol érdektelen aluszékonykodand az életet lehellő tudományok fölött.

14. §. Így állván a' dolog a' tehetségeket fej-
tő tanulmányokkal, még magát a' legelemibb tanulmányt az olvasást is meg kell előzni olly eszköznek, melly a' gyenge elmét az olvasás könnyebb fölfogására elősegítse. Illyenek a' rendszeres beszéd- és gondolkozás-gyakorlatok, mellyek után az olvasást egyszerre rövid értelmes mondásokon kezdetni, még pedig a' nélkül, hogy az egyes betűk elemi hangjain, és értelmetlen betű-fogásokon, sőt értelmes egyes szavakon, a' legkevesebb ideig is szükséges lenne mulatni, mind ezt a' Jacotot-féle tanításmód, egyszerre értelmes mondatok olvasásán kezdi,

bár következetlenül azért, mivel az előkészítő gondolkodás gyakorlatokat egészen mellőzi, így szükségszerűen több küzdéssel is, mint előző gondolkodás' gyakorlatok nélkül. Ezek szerint minden szó, és mondat, olvasás és írás közben, minden tárgy a számolásban, minden kifejezés a valódi tudományokban, és az egész is, értelem által lévén lelkesítve; a gyerekek elevenen, vidáman és könnyen tanulnak, minden a mit tanulnak előttük világos, nem ölé betűket, hanem a tudomány elevenítő értelmét és lelkét teszi sajátukká. Mellyekből úgy látszik önkényt folyik az oktatás-mód ezen elve: *A gyöngéd bánást és a humanitást folyvást szem előtt tartván a nevelő, a legelemibb tanulmányra is beszéd és gondolkodás gyakorlat által készítése elő nevelését, minden tanulmány tanítását a neki megfelelő és már előző értelem kifejtésre alapítson, a tanulmányokat a tehetség fejtésre, szokás, terhelés és kénszerítés nélkül vigye.*

15. §. Ezen elvből következik közönségesen hogy a tudományoknak minden rend nélküli vétetése a költendő tehetségekre; inkább homályba süllyesztése, mint felköltése azoknak, és hogy korán tanulmányokkal terhelni a gyenge tehetségeket nem kell. Különösen folyik pedig ezen elvből azon nagy kár, melly elő-áll a gyenge gyermekeknel, az olvasás elemeinek minden előkészület nélküli kora tanítás-módjában. Alig gondolhatni ezen első homály, milly következetű legyen, mind az által, hogy a küszöbön elretteníti a gyereket a tanulástól, mind pedig az által hogy világos értelemmel semmi tanulmányokhoz nem foghatván, a homály későre is, messzire is szomorú hatású marad. Ezen elv kívánja hogy a gyerekeket, az értelmet fejtő realis tanulmányokkal nem mechanice terhelni; hanem foly-

vást azokba behatolag, általuk értelmet emelni; fejteni, 's képezni kell, nem csak szárazon nyakába tolni a' növendékeknek a' tanulandókat, hogy azokkal kínlódjanak, a' tanító pedig kéjelmesen pihenjen; hanem értelmesen, szorgalommal és lelkesen tanítani őket. Ezen elvből tündöklük ki a' romai szép, de holt nyelvnek igen kora tanítási czélszerűtlensége a' Gymnasialis iskolákban, mi előtt a' gyerekek elméje kifejtetett, 's alkalmassá tétetett volna, nem csak azon jeles nyelv értelmének, és lelkének fölfogására, de egyes szavak és mondatok valódi megértésére is. Hát a' tudományoknak római nyelven akármikor is, de főleg korán, tanítási czéllenségéről mit mondjak, nem értelemfejtés és gondolkodás emelés tekintetéből, a' mi fő a' tanításban, hanem nemzeti létünk gondolóra vételéből? holott örökre ellenmondhatlan igazság marad az, minden nemzet saját nyelvén fejlőd, így közölhető, 's mindig közönségesebbé lévő tudományok által fejlfhetik csak magasra. Hátráltatták ugyan hajdan véres csaták, 's belső viharok hazánkat az előhaladásban, de aligha tett valami olly nagy akadályt műveltségünknek, mint a' szép, és tudományos romai nyelv. — Ugyan ha más élő nyelveket: németet, franczót angolt, olaszt, 's a' t. később már értelemfejtés után sokkal könnyebben megtanulunk, miért nem akkor a' valóban tudományos, a' nálunk szükséggé vált diák nyelvet is, midőn már realis tudományok által értelmünk eléggé ki fejlett? Így sokszorozott nyereségünk lenne millyenek: a' már megszerzett helyes felfogás, az érintett nyelv könnyebb tanulása, és a' nyelv lelkének fölfogása, mert bizony ne gondolja az, ki ma is, — én nem tudom mi nézettel, — a' diák syntactica iskolában véli meg vettetni a' tudo-

mányos alapot, hogy a' mély tudományú római valamint görög nyelv lelke is, csak néhány szónak megtanulásában, azoknak öszvefűzésében, 's a' mondatok szó szerénti megértésében áll. Mély bölcsesség van azoknak classicusaikban rejtve, ezért érett elméveli tanulást kívánnak, nem pedig korán értelmetlen kezdést, így korán unatkozást. — Van még egy igen nagy vissza-élés, de csak némelly tanító-intézetekben, a' felsőbb tudományok körül, melly ezen elvvel ellenkezik, 's ez a' felsőbb tudományoknak szabad nem választhatása, miután minden tudományoknak rövid rendszere által előkészítettek is a' nevendékek; hanem a' mint a' tudományos rendszer parancsolja kedvelt vagy nem kedvelt tudománynak kényszerített hallgatása, csak azért, mert a' szegényebb sorsú tanulói léthez jótétemény van kötve, és a' szegény tanulónak ezért kell kinlódni több évekig azon, mihez semmi kedve, mulasztani pedig azt mihez lelke lenne. Alig gondolhatni az ilyen rendszernek m' káros következetje legyen, mert ez által a' tanuló, aluszékonykodik azon, mit nem szeret, nem fekketik annak szorgalommal, melly kedvencz tudománya: így egyikben úgy mint a' másokban elmarad. Mi sok jeles elemék elparlagosodtak ezen kényszerítő rendszer miatt könnyen gondolhatni?

16. §. A' tehetségek fejlődésének, mindig az ismeréstehetségre visszahatását a' tehetségeknek az azoknak megfelelő tanulmányok általi folyvást értelmes, és lelkes költése után, megáll különböző viszonyaival az élet a' nevendék előtt a' szerént a' mint az a' nép-, polgár, és tudós iskolából lép-ki. Igen is! megáll különböző viszonyaival az élet, és nem csak értelmes alkalmazását várja tőlünk azoknak, miket iskolában tanulánk, de sokszor az előhaladás folyamában új tárgyak' fejtegetései várokoznak reánk. A'

földműves előtt nyílt az egész kültermészet, és ha haszonnal akar körüle forgódni, jókor elvekre épült ismeretet, 's ebből keletkező bánást kíván tőle, — a' kéz és gyármivestől, a' természet nyers anyagai az élet szükségéinek megfelelő átváltoztatást, 's alakítást kívánnak. — A' tudós előtt a' testi, szellemi, és lelki világ tüneményei azért állnak, hogy azok részint tudományos theoriák alá vétetvén fölöttük elvek alkattassanak ezekből, aztán szökés nélkül fejtegettessenek, részint pedig a' tudományok közvetlen kifejtését adják által az életnek. Így hatnak költsönösen egymásra iskola, és élet, így állatják elő ezek a' különböző miveltségű nemzeti létet.

17. §. Meg áll tehát különböző; és gyakran szövényes viszonyaival az élet előttünk, mellyek elhatározó ítéletünkre, öngondolkozásunkra, és önállómunkásságunkra várnak, sőt gyakran a' haladás' lépcsőjén egészen új jelenetek tűnnek föl, és sokszor állásunknál fogva tartoznak is föl tünni. Már pedig nem lehet gondolni olly iskolát, melly minden dolgok lehető ismeretével kikészülten bocsásson az életbe, 's ez valóban hasztalan törekedése is lenne az iskolának, az iskolának elvekkel, és józan, önálló gondolkozással kell növendékeit kibocsátani az életbe, különben is: „Vita brevis, ars longa est. — A' honnan a' tanulmányok által kifejlett tehetségeknek, az életbe irányzatuknál a' következő elvet szerkezném: *A' kifejlett tehetségek, mindig odalegyenek irányozvák, hogy azok majd az iskolán kívül is önállósúak, szabad, de józanul szabad, általános gondolkozásúak, 's minden kisebb vagy nagyobb tárgynál elvből munkálódók legyenek.* Mellőzvéen most sok mély tudományos elvből kelő fölfedezéseket csak az órás Harrison time keeperjét: 's a' Kováts Davanport electromagnesi roppant hatású fölfedezéseiket említem, mellyek kétség kívül

nem könyv nélküles; hanem a' tárgyba mindig beható önálló, elvből munkáló gondolkozás' szüleményei. — Hány illy fölfedezésekkel gazdagíthatnák a' világ, sokszor olly személyek által, kikről azt nem is várnók? hány új találmányok állnának elő az emberiség hasznára mint megannyi emelcsői a' művelődésnek, ha mi önálló és elves gondolkozást ügyekeznenk iskoláinkban megalapítani?

18. §. Ezen elvvel ellenkezik közönségesen akármelly Statusban a' jól elrendelt nép- és polgár-iskoláknak nem létele, különösen pedig ezeknek az életre nem ható irányzata. Mit érnek a' nép- és polgáriskolák, ha azokban a' nép, és polgár; — kiknek egyenes rendeltetésök az élet legszükségesebb eszközeit előállítani, épen az életnek nem tanítanak. Az illyektől semmi nagy hatást az életre nem várhatunk, sőt éhhetlenséget 's gyávaságot a' polgári életben. Valóban az illyen iskolák' rendeltetésökkel homlokellenes állásban vannak, és a' czélt, melly előttök kitűzve van, legtávolabbról sem közelítik. Ellenkezik továbbá ezen elvvel némelly fölsőbb tanító intézetekben, némelly tudományoknak in longum latum et profundum, többnyire csak régi véleményekre, és nem elvre és lélekre alapúlt tanítása, továbbá a' természettudományoknak közönségesen, különösen pedig a' tárgyak' beljébe ható, fürkésző tanítás módja, holott magunk és mindenünk a' természetben van, 's abból áll elő, részint közvetve, részint közvetlenül önmunkássága által. —

19. §. A' mondattak szerént a' testi nevelésben ép, erős, egészséges testet, a' vérmezeteknél, mérsékelt, vidám. 's eleven indulatokat kívánván eszközölni, a' lelki nevelést a' következő hármassal szeretném tehát alapítani úgy

mint: az érzés és kívánás tehetségnek mindig a' beható ismeréstehetségre leendő visszahatásaikra, minden lehető tanulmányok által az ismeréstehetségnek értelmes, és lelkes fejtésére, a' kifejlett tehetségeknek az életben, szabad, önálló, 's általános munkásságukra. Ezen elvek után óhajtanám czélszerű kézi könyvekkel ellátva lenni néppolgár- és felsőbb nevelő-intézeteinket, ezen elvek után szeretném azokban lelkesülten, és mindig értelmet fejtőleg tanítatni, lelkes és értelmes tanítók által, a' tudományokat. Így, és szükségképen csak így fejlhethék nemzetünk alaposan, és nem ingólag nagygyá, nemzetünk! melly a' lelki mivelttség és anyagi jóllét csiráját: a' lelki és testi erőket, olly mértékben birja. Csak józan elvű nevelés fejt értelmességet, értelmesség állítja elő a' testi jóllét eszközeit, ezen két tevői a' társaságnak: az értelmesség és külső jóllét szülik polgárok közt a' költsönös bizodalmat, a' törvények iránt engedelmet, a' fejedelem iránt hűséget. Ellenben józan nevelés nélkül minden látszó haladás, csak mechanicus surhodás, csapás, ütődés és alkalom adatván, visszaesés, sőt az előbbi állásnál sokszor mélyebb süllyedés. Bizony! ha még a' testi világ egyenei is, csendes, és minden erőszakszenvedés nélkül képeztetnek teljes egészekké, mint az ásvány-világ jegedékei a' meleg lassú elbocsátása által, a' növény és állat testek, minden nyomó és szorító bilincsek nélkül; akkor egy erkölcsi testnek, — millyen a' nemzet, kifejlését még csak gondolni sem lehet, a' benne rejtve lévő erők csendes, kényszerítetlen, és lépcsős hatásba-hozása nélkül. És ezt semmi más nem eszközölheti mint józan elvekre épült nevelés !!!

Warga János.

4.

Ruszkai Dobó Istvánnak vitézségéről, és hűségéről szóló két Ok-levél.

Az első 1553-dik esztendőn költ, 's az Egri várbán viselt dolgait terjeszti elő, mellyekért azután Magyar Bárói Méltóságra és Erdélyi Vajdaságra emeltetett:

Nos Ferdinandus Divina favente clementia Rom. Hung. Bohem. etc. Rex semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austriae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis: quod nos considerantes et in animum revocantes fidelitatem, et fidelium servitiorum merita fidelis nostri Egregii *Stephani Dobo de Ruszka*, quae ipse sacrae primum Regni nostri Hungariae coronae, et deinde Majestati nostrae pro locorum et temporum varietate, cum alias saepe, tum potissimum autumnoproxime transacto, dum ipse, fidelis nostri nobis sincere dilecti reverendissimi in Christo Patris Domini *Nicolai Olahi* Episcopi Agriensis, Cancellarii, et Consilarii, et Compatri nostri *Castellanus et Capitaneus Agriensis* esset, in eiusdem Arcis, in qua tunc cum Egregio *Stephano Mechkey* *) Collega suo personaliter erat obsidione, quam *Achmat Passa* supremus Beglerbegh, *Ally Passa* Budensis, *Rwzlambegh Mecmetham*, Janchar Aga et *Velibegh* duces et Praefecti Caesaris Thurcarum cum copiis ejus *circiter centum et quinquaginta*, ut dicitur, *millium equitum et peditum Ja-*

*) Istvánffy Históriajában tehát Libr. XVIII. *Neskei* helyett *Mechkeyt* kell olvasnunk.

nicherorum armati post expugnatam arcem nostram *Themesiensem* *) captumque ignavia et deditio-
 ne praesidiariorum nostrorum *Fortalicium Zol-
 nok* **) admotis bombardis, et tormentis belli-
 cis, *triginta octo dierum et noctium spatio fortiter
 oppugnarunt, murosque, propugnacula, ac moenia
 ejus solo aequarunt, ipse tamquam Dux fortissi-
 mus, sublata omni spe conservandae ipsius arcis,
 omne praesidium in virtute collocans, summa con-
 stantia et animi fortitudine, vigilando, militesque
 sub se existentes ad resistendum hosti adhortando
 saepe etiam hostium insultibus se se objectando,
 et hostes magna strage ab irruptione in Arcem,
 acceptis non paucis eorum vexillis, repellendo, san-
 guineque occisorum Turcarum fossas arcis, et loca
 vicina humectando: ac tandem Dei optimi Maximi
 adiutorio, ad subitum fugae discessum cogendo.
 nunquamque intermoritura virtutis suae argumenta
 relinquendo ***) summa animi et corporis virtute
 exhibuit et impendit. Ut igitur pro his, tantisque
 eius meritis noster erga eum favor et clementia
 illustris reddatur, et ipse nostra erga se exhibita
 liberalitate ad excellentiora nobis, et praefato
 Regno nostro Hungariae praestanda facinora ar-
 dentior reddatur; eundem *Stephanum Dobo*, haere-
 desque et posteritates ipsius universas, e coetu
 et numero nobilium eximendum, de dominorum
 Praelatorum et Baronum nostrorum consilio, in
 numerum, coetumque Baronum praedicti Re-*

*) Olvasd: Istvánffy Miklóst Hist. Lib. XVIII. ad an-
 num 1552.

**) Nyáry Lőrincz volt a' Várnagy. Istvánffy ugyan ott.

***) „Innen költ aztán az *Egri név*, hogy a' ki valamely
 dolgot dicséretessen vögben vitt, vagy valami vi-
 tézséget tselekedett; azt szokták mondani: „*hogy
 felütötte az Egri nevet.*“ Medgyesi Pál „Szent Atyák'
 öröme“ című könyvében, mely Gyula Fejérvátat
 1610-dikben jött ki 4-ed réthben.

gni nostri Ungariae recepimus, aggregavimus, et creavimus, praefecimusque, et pro uberiori clementiae in eum nostrae Regiae declaratione, Officioque et Magistratu Partium Regni nostri Transsilvanarum, ac honore Comitatus Sicularum, pro hoc tempore ornavimus, volenter et praesentibus decernentes, ut idem Stephanus Dobo, haeredesque et posteritates ipsius universae et modo deinceps futuris semper temporibus, *cera rubea quoad sigillum, ac omnibus aliis gratiis, privilegiis, honoribus, immunitatibus, libertatibus et exemptionibus, quibus ceteri dicti Regni nostri Ungariae Barones tale consuetudine antiqua uti, frui et gaudere possint, et valeant.* Imo recipimus, aggregamus, annumeramus, creamusque et praeficimus, harum nostrarum, quibus secretum sigillum nostrum, quo ut Rex Hungariae utimur, est appensum, vigore et testimonio literarum. Datum per manus praefati Domini Nicolai Olahi Archiepiscopi Ecclesiae Strigoniensis, Primatis Hungariae, Legati Nati. Viennae Austriae 26. Mensis Maii, Anno Domini 1553. Regnorum nostrorum Romani XXIII. aliorum vero XXVII. *)

Ez meg 1558-dikban adatott, 's az Erdélyi Vajdaságban szerzett érdemeit, különösen pedig I. Ferdinand eránt mutatott tántoríthatatlan hívségét magasztalja; ezekért meg Léva várának adományával jutalmaztatott-meg:

Nos Ferdinandus etc. Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis: quod nos attentis et consideratis fidelitate, et fidelibus servitiis fidelis no-

*) Ezen Oklevél hitelesíti azokat, a' miket Eger várának ostromlásáról írt Istvánffy Miklós Hist. Libr. XVIII. ad an. 1552. és Forgách Ferencz Commentar. Libr. II. p. 69.—93.

stri Spectabilis et Magnifici *Stephani Dobo* Vayvodae nostri Transsilvaniensis, et Sicularum Comitum, quae ipse Sacrae imprimis Regni nostri Hungariae Coronae, et deinde Majestati nostrae exhibuit et impendit, cum alias saepe, tum vero superioribus annis, cum Thurca nominis Christiani hostis naturalis, exercitu numerosissimo Arcem *Agriensem* obsidione cinctum, infesto animo, summaque vi expugnaret, divina adiutus ope, tam atrocis et immanis hostis vim, forti animo sustinuit; deinde, cum provinciam administrandae et gubernandae Reipublicae nostrae Transylvaniae ei delegassemus, fortem, utilemque nobis et Regno nostro navavit operam, compluresque annos eam in fide nobis debita et officio continuit; sed perversa quorundam pervasione, deficientibus a fide nostra Transilvanis, durissimam in Arce *Wywar* obsidionem integros decem menses pertulit, neque maximis propositis a Regina *Isabella* praemiis, ab officio discedendum putavit; sed cum a Majestate nostra ad alias Reipublicae nostrae functiones vocaretur, dato a praefata Regina *Isabella* iureiurando, firmaque obligatione; nonnullorum perfidia contra iusjurandum direptis omnibus rebus, una cum fratre suo germano *Dominico Dobo*, qui etiam hoc tempore Imperatoris Thurcarum captivitate premitur, detentus, et in vincula coniectus est; non tamen infinitis adversariorum pollicitationibus, non vitae, fortunarumque periculo impelli potuit, ut a fide nostra deficeret; verum cum integrum annum vinculis et compedibus excruciatum, et fere enervatus esset, omni aditu amicorum praerepto, a Deo Optimo Maximo imprimis, deinde ab animi virtute, auxilium petendum esse ratus, mirifico Dei beneficio libertati sese asseruit. Habentes itaque debitum respectum fidelitatis, constantiae,

tiae, integritatis ejus, quam nobis se impostero quoque, praestitutum pollicetur, volentes eum munificentia et benignitate nostra Regia complecti, ut tam ipse, quam alii fideles nostri hoc exemplo incitati, ad fidem et virtutem nobis praestandam et promptiores et alacriores reddantur; totalem Arcem nostram *Lewa* vocatam in Comitatu *Bársiensi* existentem habitam, quae per mortem et defectum seminis quondam *Joannis Léway* ad Sacram primum ejusdem Regni nostri Hungariae Coronam, consequenterque collationem nostram Regiam, juxta antiquam et approbatam ejusdem Regni nostri Hungariae consuetudinem, atque legem rite et legitime devoluta est; simul cum toto jure nostro Regio, cunctisque suis utilitatibus, memorato *Stephano Dobo de Ruzka*, ac per eum *Dominico Dobo* nepotibus suis ex fratre, ipsorumque haeredibus, et posteritatibus universis; ita tamen et ea conditione, quod si Dei beneficio arx *Munkach* recuperari poterit, suisque manibus per nos assignata fuerit, statim et de facto dictam Arcem *Lewa* nobis remittat, et praefatam *Munkach* pro se perpetuo Donationis titulo teneat; de manibus nostris Regiis dedimusdonavimus et contulimus; imo damus, donamus. et conferimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam, salvo jure alieno. Pragae 8-va Januarii Anno 1558.

Eidem anno 1558. 10. Januarii inscribitur pro summa viginti millium et quingentorum florenorum Arx *Wygles*: et 12. Januarii confertur ei honor Comitatus *Bársiensis*, quousque Arx *Lewa* in manibus ejus fuerit.

Eredeti példányokból vett másolatok után közli

Podhradczky József.

Tud. Gyűjt. X. Köt. 1837.

5

4.

É r t e k e z é s .

Az öntudatról, és annak viszonyairól a' testi élethez.

Az öntudatot (das Bewusstseyn, conscientia sui) úgy lehet tekinteni, mint minden ismeretünk legmélyebb kútfejét: ez uralkodik az érzésben, a' képzeletben, az emlékezetben, értésben, ítézésben, okoskodásban, sőt még az akaratban is. De van egy öntudat, melly az ismeret' minden nemeinek alapjául szolgál, 's ezen egy öntudat épen nem szenvedő és meghatározott, hanem cselekvő és magától elhatározó. Az öntudat egysége és szabadsága lehetetlen — mint némellyek állítják, hogy a' véges életműszerességhez, vagy organisatióhoz kötött élet virága volna. Ezen tárgy sokkal fontosabb, mint senki hogy érdekes ne volna ezen okokat előszámlálni, mellyek bizonyítják, hogy az öntudat az organica élettől 's annak az idegen rendszerben való legfőbb kifejtődzésétől teljességgel független, ezen okok felhordása után annyival biztosabban felelhetünk az öntudat függetlensége ellen tétetni szokott ellenvetésekre.

1. Ha az öntudat nem egyéb volna, mint a' testi élet legfőbb kifejtődzése, úgy az idegek és az idegműszerek élő mozgásának 's az öntudatnak mindenütt elválhatatlanul egyesülve kellene lenniük. De mivel az idegek, 's az idegrendszerek igen sokfélék, mellyek közül mindeniknek különös munkája van, 's mindenik a' maga saját életmozgásait végzi: e' szerint minden magában fennálló idegnek, 's minden különös idegműszernek maga saját különös öntudásával kellene birnia. Ebből az öntudatnak *többsége ugyan azon egy személyben közvetlenül következnek, melly által az*

öntudat egysége, mint minden gondolkodásnak első alapja a' személyességnek egysége ugyan azon egy emberben, 's ugyan azért minden emberi gondolkodásnak lehetősége fenekestől felforgattatnék.

2. Hogy ezen ellenmondást, mellyet nem lehetett tsak hamar nem érezni, kikerüljék, 's az öntudat egységét az előterjesztések sokfélesége mellett is megszabadítsák, az öntudat fészket az összes idegrendszer középponti műszerébe az agyvelőbe helyheztették. De ha feltesszük is, hogy ilyen középponti műszer valósággal létezik, abból az öntudatnak sem lehetőségét sem egységét ki nem lehet magyarázni. Mert ezen élet műszerben temérdek előterjesztéseknek kellene összekeverülni, hogy ott az öntudatba felvétesse: a' temérdek előterjesztések ezen életműszernek temérdek feszüléseit tesz fel, mivel ezek ezen feltétel szerint amazoknak alapját magokban foglalják: a' temérdek sokféle munkáló erők pedig az egységet szükségeskép' semmivé teszik: következőleg az ideg rendszer középponti életműszere, mellyet mint minden idegműszerek életmozdulati összepontosító helyének lehet tekinteni, az öntudat egységét semmikép' meg nem alapíthatja. Ha ezen életműszerben a' több ideg műszerek minden életmozdulatit mint valamely közömbös pontban (Indifferenzpunkt) képzeljük egyesülni; akkor *egységre* ugyan teszünk szert, de olyanra, mellyben minden *sokféleség* elenyészik. Ha t. i. azon életmozdulatok vagy feszülések, mellyek által a' számtalan előterjesztések előhozatnak, mind egy közömbös életmozgalomba olvadnak össze, úgy az előterjesztések végetlen sokfélesége is *egy* közömbös előterjesztésben enyészik el szükségeskép'; mellyben természete szerint többé semmi sokféleséget meg nem lehet különböztetni

de az egészen más valami, mint az előterjesztésének sokféleségének egy öntudatja,

3. Ide járul még, hogy az öntudat subjectuma egyszerűmind az akarat és szabadság subjectuma is; mert az, a' mi gondolkozik egy azzal, a' melly akar, 's cselekedeteit szabadon határozza el: mivel pedig az akarat, vagy a' szabad önelhatározás semmi életműszerhez köttelve nem lehet az, öntudat sem.

4. És mi joga van az embernek az öntudat kimagyarázására csupán önkényesen egy életműszert gondolni, mellynek lételének megmutatására egyetlen egy alapos okot sem lehet felhozni, sőt a' mellynek *nemlételét* a' tapasztalás már régen minden kétségen kívül helyhezette? Egy nevezetes része sincs az agyvelőnek, mellyet a' gondolkodás fészkevé vagy életműszerévé ne tettek volna; néha a' csíkös testek, néha a' látó halmok, a' közfal, a' gerenda, az agyvelőgörcsök, a' kis agyvelő, sőt a' hátgerinczvelő is szolgált öntudat műszerévé. De ha ezen részek közül valamellyik, vagy akármelly más agyvelő rész kirekesztőleg műszerévé szolgálna az öntudatnak, akkor ennek (t. j. az öntudatnak), és vele együtt minden emberi gondolkodásnak épen olyan mértékben kellene enyészni és megsemmisíttetni, a' milyen mértékben ezen életműszer a' beteges változások által munkálódására alkalmatlanná lenne, vagy épen megromolna. Úgy, de egyetlenegy különös agyvelőrészt sincs, a' mint ezt az orvosi tapasztalás' számtalan adatai bizonyítják, melly a' nyomás, megkeményedés, sérülés, evésedes 'stb. által bennült, rongált, vagy éppen megromlott állapotban ne találtatott volna a' nélkül, hogy a' mellett az öntudat legkisebbit is szenvedett volna. Bizonyos tehát a' tapasztalásból hogy az öntudat semmibizonyos életműszerhez nincs köttelve.

5. Valamint az idegrendszer anyagi közép-pontja az öntudatnak anyagúl nem szolgálhat, éppen olly kevessé lehet annak valamelly dynamikai közömbös pont alapja. Mert 1. egy ilyen közömbös pont azon munkásságokara nézve, mellyek benne egységre egyenlítődnek a' *nyugalom* pontja, 's annál fogva a' szabad cselekvésnek, melly az öntudatnak természetére tartozik, alapjáúl nem szolgálhat. 2. Egy közömbös pont természete szerint ollyan *egység*, mellyben minden többféleség elenyészik; úgy tekintetve tehát, mint az öntudat alapja, ollyan öntudatot képezne, mellyben semmi többféleséget nem lehetne megkülönböztetni, az az a' melly öntudat épen nem volna.

De mind ezen okokra, mellyek olly nyilván bizonyítják az öntudat függetlenségét a' testi élettől, sokan épen nem ügyelnek, 's inkább sok ámító jelenségek után mennek, mellyek felületes vizsgálát alá vétetve, az öntudatnak a' testi élettől való függését látszanak bizonyítani. A' mindennapi tapasztalás adatira hivatkoznak, mellyek állítólag azt mutatják, hogy az agyvelő műszerei organica munkásságának némelly nevezetesebb fennakadása vagy tökéletes félbeszakadása az öntudatot egészen elhallgattatja; különösen arra hivatkoznak, a' mit a' mély álm és ájulás alatt, a' nyavalyatörés ostromakor, a' gutaütés alkalmával, valamelly erős agyvelőrázkódás után, 's más hasonló esetekben tapasztalunk.

De mit tapasztalunk sajátkép' mind ezen 's más e'fele állapotokban? Legtöbbnyire a' külső érzékeket munkátlanságban találjuk, — többnyire bár nem mindig az önkényes cselekedetek világos nyomait nem látjuk, a' mikor az emberek a' mély álomból felszerkennek, vagy

azon nyavalyák ostromait kiállották, azt állítják, hogy ők mind arról, a' mi az ostrom alatt történt, semmit sem tudnak. De mind ezen jelene-
tek bizonyítják e azt, a' mit bizonyítaniok kelle-
ne? Ha az öntudat külső érzés, külső önkényes
mozgás által nem mutatkozik, következike ab-
ból, hogy az öntudat okfője (principium) létez-
ni megszűnt? Semmiképen nem. A' mélyen al-
vó emberen a' szemlélő a' külső érzésnek, a' kül-
önkényes mozgásnak semmi nyomait nem veszi
észre, és még is ezen külső nyugalom mellett
az alvó öntudatja a' képzeletek' világában az ál-
modásban igen munkás.

Általában semmiből sem lehet az öntudat
függését a' testi élettől kevesebbé következtetni,
mint épen az álomból; mert senki sem mutatta
még azt meg, hogy a' legmélyebb álomban is az
öntudatnak minden munkássága félbeszakadt vol-
na. Sőt inkább a' ki az álmot kísérő minden je-
leneteket szorosabb vizsgálát alá veszi, sok ol-
lyan jelekre talál, mellyek az öntudat folyvást
tartását az alvás alatt igen nyilván bizonyítják.
Ki nem tudja a' mindennapi tapasztalásból, hogy
többnyire az emberek, ha igen tsendesen és mé-
lyen alusznak is, még is bizonyos órában, mel-
lyet erősen meghatároztak, fel tudnak serkenni?
Hogy lehetne ez meg, ha a' lélek az alvás ideje
alatt is a' külső környülményekre, mellyek az
idő haladását mutatják, magának némi némű fi-
gyelmet nem tartana fenn? Az alvó helyezését,
melly neki alkalmatlannak tetszik, gyakran al-
kalmatosabbal váltja fel, vakaródzik, ha vala-
mije viszket, vagy valami szúrja: ez által nyil-
ván kijelenti, hogy az alvás alatt még a' külső
ézés sem enyészett egészen el, nem hogy az ön-
tudat az ő legmélyebb forrásában.

Még azon nyavalyákban is, mellyekben
minden eszmélet el látszott enyészni, gyak-

ran az érzésnek és önkényes munkásságnak jelei mutatkoznak. A' kit valamely erős fősérülés földre terített, 's egyébaránt magára semmit nem eszmél, gyakran a' nélkül, hogy mikor felocsúdik, reá emlékeznek, kezeivel azon helyfelé nyúl, a' hol a' sérülés történt. Én egy beteg asszonyt gyógyítottam, ki a' bal oldali két oldalcsontok közt dühösködő helybeli fájdalom által a' legerősebb rángatózásokba esett, mellyeknek ostroma gyakran előkerült. Ámbár a' beteg az ostrom alatt magára teljességgel nem eszmélt, még is mindig a' fájdalmas hely felé mutatott kezével. Az ilyen mozgásokat *automatica* mozgásnak nevezték, 's az által azt akarták mondani, hogy ezek minden lelki indító ok nélkül tsupán machina módra, 's az élő test részeinek életműszeres összefüggése által okoztatnak. De az *automatica* mozgások, mellyeket valamely sérülés, 's az idegeknek abból következő ingerlése okoz, rendetlenek, dühösök; ide 's tova rángódnak minden bizonyos irány nélkül; de egészen más bélyeggel bir valamely önkényes életműszernek tsendes meghatározott és czélszerű mozgása, melly ismételtetve mindig a' sérülés helye felé irányoztatik; ez mindig a' fájdalom érzését, 's az akarat arra való törekedését teszi fel; hogy a' fájdalom enyhítésére valamit kövessen el, és így az öntudatnak bizonyos mértékét. Átaljában azon állapotról, mellyet rendszeren *öntudat nélküli* vagy eszméletlenség állapotjának neveznek, helyesebb nézeteink volnának, ha szorosabban megkülönböztetnénk a' *világos* öntudattal párosult gondolkodást a' *homályos* öntudattal járótól, továbbá azon lelki tselekedeteket, *mellyek az emlékezetben megragadnak*, azoktól, *mellyek abból tüstént elenyésznek*.

A' *világos* öntudattal párosult gondolkodásra megkivántatik az elmélkedés (*reflexio*) vagy esz-

mélés az előterjesztőre; az előterjesztéseknek viszonyban kell egymással és a' gondolkozó Énnel hozatniok: *öntudatnak kell lenni az öntudatról.* A' homályos öntudattal járó gondolkodás nem egyéb mint egyszerű előterjesztés minden elmélkedés nélkül az előterjesztett és az előterjesztés cselekedete felett: *nem egyéb, mint öntudat, az öntudatnak öntudatja nélkül.* Hogy az öntudatnak ezen alacsony lépcsőjén a' lelki munkálódás lehetséges, arról sem mi kétség nem lehet, mert azt a' tapasztalásból meg lehet mutatni. A' mesterséges izommozgásoknál, p. o. a' táncznál, viaskodásnál, a' muzsikai szerszámok játszásánál bizonyos izmokat, bizonyos meghatározott renddel, 's bizonyos meghatározott időmérték szerint kell *önkéntesen* mozgásba tenni. Az akarat az izmokra csak az idegek' segítségével munkálódhatik; de hogy épen azon ideget izgassa fel, melly a' mozgásba hozandó izomhoz nyúlik, erre nézve az akaró subjectumnak ezen ideget a' többiektől meg kell különböztetni, ezen idegről tehát, valamint minden más önkényes idegekről is tiszta előterjesztésének öntudatjának kell lenni, és ezen öntudat még is olly homályos, hogy egy ember sem képes azon előterjesztéseket, mellyek saját idegei iránt benne vagynak, más emberrel közölni. Ezért számlálják osztan azon cselekedeteket, mellyek az önkényes izommozgásoknál a' lelki élet körében történnek, az öntudat nélküliek közé, a' mik pedig saját természeteknél fogva nem lehetnek, mivel ezek mindenkor megválasztást és különböztetést tesznek fel. Ezen ismeret, mellyel az akaró subjectum az önkényes életműszerekről bír, 's birnia szükségessépen kell, az előterjesztések egy egészen különös saját körébe tartoznak, melly minden csudálatos voltának ellenére is a' psychologusok figyelmét nagy mértékben magára vontá. Ezek szem-

léletek, de a' mellyekben semmi *érzéki* nincs; mivel azok semmi érzéki életműszer által nem eszközöltethetnek, mivel inkább az összes érzéki életműszer az idegek közvetlen tárgyak, objectumok. Ezért nem lehet azokat semmi érzéki kép által kijelelni, a' képzeletben előállítani, az emlékezetben megtartani, érzéki kifejezések által másokkal közölni. Itt tehát kétség kívül homályos öntudatú lelki munkálódás történik. Ha tehát az embernek a' mély álm, az ájulás, 's minden más felyebb említett nyavalyák ostroma alatt hasonló öntudatot akarunk tulajdonítani, ki fogja annak lehetőségét kétségbe hozhatni?

Ide járul még azon fontos környülállás is, hogy az ember gondolkozhatik, még pedig a' legtisztább öntudattal, és még is későbbben legkisebb öntudatja sem marad meg arról, a' mit az előtt gondolt és cselekedett. Az örült gondolatjain gyakran a' tűznek, világosságnak és rendnek igen nagy mértéke mutatkozik, tettei azon állásponthoz, mellyben a' beteg van, igen illók és czélszerűek; az éjjeljáró behúnyt szemmel a' legtekervényesebb magosságokat olly biztos ügyességgel meghágja, hogy a' szemlőlő álmétkodik rajta, az extasis által elragadtatott nyavalyájának ostroma alatt a' léleknek olly felemelkedését mutatja, melly őtet ön maga fölött fölmagasztalja: de alig jöttek ezen betegek ezen különböző nyavalyák' ostromaiból magokhoz, azonnal elenyésztek tökéletesen öntudatjokból minden nyomai annak, a' mit azok alatt gondoltak, beszéltek és cselekedtek, elannyira, hogy hajlandók örülteknek tartani azokat, kik a' nyavalya ostroma alatt történeteket nekik eszékbe akarják juttatni. Ezen tapasztalási adatokból a' következik, hogy az embernek azon állítása, hogy ő mind arról, a' mi bizonyos nyavalyák alatt rajta

és körülötte történtek, semmit sem tud, semmi jogot nem ad, abból azon idő alatt minden lelki működés tökéletes megszűnését következtetnünk.

Látni való tehát, hogy semmi alapos tapasztalásunk nints, melly az élet folyamatja alatt akárminemű környülállások között is, minden öntudat tökéletes megszűnését bizonyíthatná. De még azon esetben is, ha bizonyos tapasztalási adatokból kétségen kívül megmutathatnánk, hogy az embernek bizonyos helyhezteiben az idegélet fenakadásának fokánál a' gondolkodás, a' mennyiben az a' külső tárgyak előterjesztésében áll, félbeszakad; még azért koránt sem lehetne megmutatni az öntudat függését az idegek' életétől. Mert tudjuk, hogy minden előterjesztéshez két lényeges szerző ok kívántatik: a' tárgy' előterjesztése, 's annak felvétele az öntudatba. Mivel már a' tárgyaknak testi képek által való előterjesztése az idegek életműszeri munkásságához van kötve, tehát az idegek tökéletes munkátlansága mellett a' külső tárgyaknak bizonyosan semmi előterjesztése, 's következőleg az öntudatba való felvétele sem történhetnék meg. De még ebből sem következtethetnénk helyesen az öntudat függését az idegek életműszeri munkásságától. Ha valamelly munkásság *hogy bizonyos forma alatt nyilatkozzék*, bizonyos feltételekhez van kötve; még azért a' munkásság alapját nem lehet a' munkásság feltételeiben keresni; épen úgy nem, valamint nints jussom a' látás tehetségét a' külső világosságban keresni tsak azért, mert a' látás a' külső világosság mint feltétele által eszközöltetik; épen így nints jussom az előterjesztésbeli tehetséget az idegéletbe helyheztenni, tsak azért, mivel az idegek az ő életműszeri munkásságok

által a' külső tárgyak' előterjesztésére szükséges-
kép segédhatással vagynak.

A' millyen helyesek azonban ezen vi'ssgáló-
dások, épen olly félelmes következtetésekre fog
az némellyeknek alkalmat nyújtani, kik ezekből
bizonyosan nem fognak kevesebbet következtet-
ni, mint azt, hogy az ember' életével együtt az
egész emberi gondolkodásnak 's minden lelki
munkálódásnak, mint illyennek szükségeskép meg
kell szünnie; mert így fognak némellyek gon-
dolkozni, ha az emberi gondolkodás nyilatkozá-
sára nézve az idegek életmunkásságára mint föl-
tételre múlhatatlan szükség van; tehát ezen fel-
tétel eltünésével az emberi gondolkodás nyilat-
kozásának is meg kell szünni. Bár melly helyes-
nek lássék is ezen következtetés első tekintettel,
mindazáltal egy előre bizonyosnak felvett,
de meg nem mutatott nézetten alapúl az, 's ezen
nézetnél fogva mindenüvé vezet, tsak az igaz-
sághoz nem. A' gondolkodás fő feltétele egy ha-
tás a' gondolkodó subjectum, és egy a' gon-
dolkodó subjectumra nézve — külső világ kö-
zötti költsönös hatás; valamig ezen gondolkozó
subjectum az emberi életműszerességhez van köt-
ve, 's annak életébe bonyolódva, mind addig csak
ezen életműszeresség, és a' testi élet eszközlése
által jöhet ő a' külső világgal költsönös hatásba,
's csak az által juthat a' világ több részeinek vi's-
gálására és munkálhat rá vissza költsönösen, te-
hát csak ez által gondolkodhatik is különös 's
az embernek saját módon. De ebből éppen nem
következik, hogy a' lélek megszabadulván azon
kötelektől, mellyek által az emberi testben fog-
va tartatik, tovább ne jöhetne költsönös közle-
kedésbe a' külső természettel, 's belső természete
szerint nem munkálódhatnék vizsgálódva, sza-
badon határozva. A' tulajdonképen való kötőlék

a' lélek és a' testi világ közt nem az idegek durva Organica massája, hanem a' természetnek az ezen massában élénken munkálkodó élet folyamatától szabadabban kifejtődött kiterjesztő okfője — principiuma, melly minden tulajdonságai-
ban és hatásaiban legközelebbi atyafiságot mutat a' villányossággal, 's következőleg a' világossággal is. *A' világosság volna tehát e' szerint az emberi léleknek legközelebbi és közvetlen műszere — organuma, 's nem ok és fellengős jelentés nélkül van a' lélekben a' világosságnak örökös szomjúhozása testi és erkölcsi tekintetben.* Ha ezen nézet alapos, úgy a' léleknek az emberi testtől elválásakor tüstént a' világosság áll szolgálatjára, mellyel újra párosulhat, 's eszközlése által még az előbbeninél tisztább fényben 's nagyobb szabadsággal vi'sgálódhatik és munkálódhatik, 's a' legtisztább ismeret 's szabadabb hatás a' fő boldogság éldelletébe teszi. De erről Az fog rendelkezni, a' ki gondolkodik, 's gondolkodva világokat mozgat és lelkeket teremt. Nékünk elég itt, ha a' physiologia álláspontjából megmutattuk a' lelki munkálódás lehetőségét az egyes organismus testi életének határán túl; előre azonban megbizonyítottuk, hogy az orvosok tapasztalása teljességgel semmi afféle adatokat nem szolgáltat, mellyekből az öntudat függését a' testi élettől be lehetne bizonyítani, sőt inkább, hogy magában az öntudat természetében fekszik az okának megmutatására, hogy ez az idő és helyviszonyokhoz kötött testi élet eredménye semmiképpen nem lehet.

Hartmann után L. I.

6.

A' fenyíték szükségéről az oskola virágzására.

A' múlt évi examenben arról szóltam: mi káros legyen az oskolákról academiára korán sietni; 's erről Latinul szólhattam, mert a' kiket illetett, beszédem tartalmát ezen nyelven minden esetre megérthették; de ma olly tárgyról szólok, mellynek örömet köz figyelmet óhajtanék, 's azért arra édes honi nyelvünket választom. Beszélni akarok t. i. az oskola virágzására szolgáló oskolai fenyíték szükségéről.

Mint hogy nem rég e' teremben egy Latin beszéd mondatott az ezen szóvali visszaélés ellen, a' mennyiben sokan, fenyíték alatt, csupán vesszót 's botot akarnak érteni; — tehát legelőször az akkor előadott józan értelmét veszem itt alapúl, mellyet a' híres Ernesti, Keresztényi fenyítékről írt értekezésében jól kifejtett 's eltaglalt, hogy t. i. ahhoz, mit mi fenyítéknek, nevelésnek *παιδεια* nevezünk, küiönösen jó indulatok, intézetek 's gyakorlatok tartoznak, azon célra, mellyre bennünket nevelni 's felnevelni akarnak. Így az oskolai rendszerhez is józan indulatok, intézetek, 's gyakorlatok megkívántatók, azon célra, mellyre az oskolában kell neveltetnünk. 's minekutánna ez nem egyéb, mint boldogsága 's különbféle használhatása az embernek, a' kereszténynek, a' hazafinak, az ő különbféle sorsában és állapotjában, mellybe a' gondviselés helyhezte, — ugyan azért mindenben, mi oskolai rendszernek, nevelésnek mondatik, az élet ezen céljára ügyelni, 's ezen arany szabályt: *non scholae sed vitae discendum!*

mindenütt szem előtt tartani szükséges, a' honnan aztán a' jó oskolai rendszernek megkivántató 's hasznos volta minden részeiben kiviláglik.

Ugyan is, mit használ a' tudományok minden tömege, 's az emlékezet terhelése, ha lelkünk általa jó indulatra és gondolkozásra nem képeztetik, — ha szívünk és életünk jó gyakorlatok által nem tápláltatik? Nem akarok ama régi, de igen igaz mondásra hivatkozni: qui proficit in literis etc. mutatja azt sok romlott ifjak' cselekedete példája. Mi hasznokra volt, sokat tudniok, sok ügyességgel 's tehetséggel birniok, 's hogy, mint mondják, sokat tanultak, — ha a' legjobb tanulmányban fogyaktok, hogy a' mit tanultak, jól használni, vagy legalább jól elrendelni 's tovább mivelni törekednének. Úgy léptek ők ki az oskolából, vagy talán úgy hagyták abba az oskolát, hogy elfelejtsenek, — vagy a' legroszabra fordítsanak mindent. Azon szándék, tanulni a' világ javára 's önboldogságukra, az ő céljok nem vala, lelkük arra nem volt kimivelve: át engedék tehát magokat a' bujaságnak, féktelenségnek, kicsapongásnak. — Itt áll már most az' elszáradt fa, — itt hever gazdag, szép, de fájdalom elhervadt virága! Szülők, barátok, övéi, sirnak, a' jó tehetség és talentom minden barátai, az emberiség minden kedvelői könyeznek; mert a' szép növény oda van! Ifjuságának vége — és örökké — soha vissza nem tér! — Oda virágzó lelki erői, 's minden felőle ígérkező remények: ezen 's talán a' más világnak is el van veszve ő. Vérezzél szülők szegény szíve. vérezzél; az pedig, ki őt elcsábította, elhenyélte, elhagyta, a' furiák tüzlángjait érezze keblében, és érje őt 's övéit a' visszatorló hosszú.

Azon esetet állítottam, hogy a' tudományok sem sarjadoznak erkölcs nélkül, 's a' jó és könnyű talentom, természeti hajlandóság, sokat előteremthet ugyan, mit az ifjabb kornál örömet kecsgetető remény gyanánt tekintünk és kedvelünk; de mi ritkán történik az, hogy egyik a' másik nélkül megelégedjen és csirázzék! az elmulasztott iskolai fenyíték, minő akadályokat tesz a' tudományokban 's tanulásban? — Olly tanító, kinek tekintete nincsen Classisában, ha bár a' kilencz Músák minden tudományaival birna is, nékie keveset használnának azok, 's alig annyit, mint talán más tanítónak sokkal mérsékeltebb tudománya, de ki szilárd természetű és jó ösvényű, ki azt, a' mi jót mivel, egészen egy bizonyos gondolkozásmód, egy bizonyos szokás megalapításáig mivel, idomítja, ki nem csak elhint tudományokat, de meg is gyökereztet, pedig még azokban is, kiknek hozzájuk nem nagy kedvük volt, — egy szóval az, ki iskolájának Lykurgusa és Solona leend, 's benne gondolkozásra 's erkölcsre egy derekas kis Republikát alkot. Azon másik tanító, ki a' tudományok adományával bir ugyan, de nem bir a' fenyíték, gyakorlat, 's rendtartás eszközeivel, a' figyelem megállapítására, 's fentartására, az engedelem ébresztésére, 's megőrzésére, — az többnyire hijában, sikeretlen dolgozik. Nála csupán az tanul ki akar, 's az is csak azon órában mikor akar; a' hivalkodó, a' henyé, hátra marad, 's ha egy ideig hátul áll, bizonnal nem fog fenyíték és serkentés nélkül előre menni, — 's az őt sokkal megelőzőket felül haladni akarni. Inkább alszik ő, vagy románokat olvasgat. De hát a' szilaj, agyafurt, nyakas, ki mindig ösztönzésre vár, — kinek lelke kova, mellyből soha önkényt szikra nem repül,

— mi lesz az ilyenből fenyíték nélkül? Mi váland belőle? Szállangjanak bár még olly jó oktatások körüle, ő marad, mi volt, sőt naponkint rosszabbá lessz annál, mint volt. — Ha a' jóra vezető fék nincsen kéznél, a' gonoszságé halad előre, és szerencsétlenségre ezt könnyebb is viselni, 's hozzá az ifjú hajlandóbb. Mit szülők, tanítók, előjárók, elmulasztanak; a' henyesség, a' véték, a' gonosz suhanczok, czimborások teszik meg azt, 's viszik munkájokat véghez. A' szegény fácska nőlni fog (mert nevednie kell) hanem ferdén és görbén. A' telek, ha fel nem szántatik 's be nem vettetik, maga fogja magát bevetni, — hanem gyommal. Azon kevés jót, mit az ifju a' pongyolaszokásból még is tanul, mi mintegy önkényt fülébe lopózik, azt elfojtja a' gyom, 's úgy van, mintha semmit sem tanult volna. Szíve 's lelke nem voltak jelen a' tanulásnál, azért nem *fogott* semmit, 's ő nem tudja, nem is akarja használni, gyakorlani.

Fenyíték, huzamos szorgalom és gyakorlás nélkül, mi csekély a' mit tanulunk, 's azon csekély is mi kicsin fontosságú! — Fáradságért adják javaikat az Istenek, ingyen nem juthatni legnemesebb adományaikhoz; min'en alapos tudományt, kivált kezdetben 's az ifjuságban verjéttel 's gyakorlattal kell fűszerezni. — Mi csak úgy száll reánk, el is száll rólunk; a' polyvát, a' vékony zabot minden lengő szél tova viszi. — Innét becsültetik minden okosak és értelmesek által az élő oktatás, a' közös tanulás, iskola, gymnasium, annyira, — 's adatik neki az öntanulás 's önolvasás előtt az elsőség; — épen mivel fenyíték, gyakorlat, az ő elve 's feltétele; gymnasium t. i. gyakorlás helyét 's intézetét jelenti: mindenben a' mi jó, tudományban és erkölcsben,

nem oktatnia, hanem gyakorlania kell tanítványit. — Oskola soha se legyen fenyíték nélkül, különben nem oskola, — mert a' sokaság soha sem állhat meg együtt (soha sem oktathatik vagy gyakoroltathatik) rend, szilárd szerkesztés, és intézet nélkül. — Csupán a' mit gyakorolunk azt tudjuk, 's csak annyit tudunk a' mennyit gyakorlottunk: ez így áll a' nyelvekben, tudományokban, erkölcsökben, és szép művészetekben. Olly oskola tehát, mellyben sok fenyíték, szok és szilárd gyakorlása a' jónak, és pedig mindenféle jónak, a' mire csak az ifjuságot képezni kell, — létezik és használtatik, — az derék jó oskola. Olly gymnasium, melly mind az erényekben mind a' tehetségekben; naponkinti küzdőhelye nemes ifju lelkeknek, kik szorgalommal és serénységgel versengnek, vetekednek, 's magokat gyakorolják; csak az a' jó és valódi gymnasium. — Hol ezen fenyíték, ezen jó tudomány- és erköltsi-gyakorlat nem találhatik, ott egy holt tenger van, ha bár minden Musák benne 's körülötte laknának is. —

Azt mondom, holt tenger, 's készakarva választom ezen kifejezést, mert az oskola fenyíték 's gyakorlat nélkül, nem csak veszteglő 's henye, hanem rossz kigőzölgésű és mérges is. Az ifjuságot mivelni, idomítani kell, különben elidomtalanítja magát: ehhez járúl az ifjak sokasága: egyik a' másikat csábítja el. Ha egy rühes juh nyavalyája egész nyájra elragadhat, miért nem egy förtelmes tanítványnak az egész Classisra és oskolára. — Igen hamar kap társakat, segédeket, pajtásokat, kik nyilván vagy alattomban munkálkodnak: míg végre egy egész oskola eltelhetik a' dögleletes kórsággal, és viseli a' notam infamiae. — Jaj nekie, ha egyszer az rajta van! ha már a' rossz erkölcsök meggyö-

Tud. Gyűjt. X. Köt. 1837. 6

kereszttek benne! Az iskola ki nem hal előbb, míg egészen el nem hal; egy Classis jön és megy, de a' régi marad, — minden benne uralkodó rendszerével és indulatjával, szokásaival és ösztöneivel, folyton tovább tenyésztí magát. — Gyakran a' Tanító; egy romlott tanítványnak dügszagát, még eltávozta után is sokáig érzí: és cseppekről következtetünk a' tengerre, egy tanítványról mindre. Valamint jó intézetekben, az alapító szelleme és lelke gyakran századokon keresztül él, és sok példák vannak, hogy még a' lusták 's gonoszok is, midőn illy intézetekbe léptek, az alapító és Intézet szelleméről meglepettek, 's előbbi természetjüket levetkőzték: hasonlón történik, ha egyszer valami rossz szellem uralkodik a' jó intézetben. Nehéz vagy szinte lehetetlen azt kiűzni, és sokszor hetedmagával, mellyek nála ártalmassabbak; tér vissza. Jaj neked akkor ifjuság! jaj neked egyes jó munkálkodó, ki hijában evezel az özön ellen, 's vad tengerhüllámok árvain szántasz és vetsz! Te emészted erőidet; egyes jámborok (mert a' jó soha sincsen hatás nélkül) meg fogják neked köszönni fáradozásodat, — de a' nagy sokaság megszokott ösvényét járja a' tévedésnek: társai után vonúl; többé világosságot nem látandó.

Mi szükséges tehát ezen tekintetben is: principiis obsta! Romlott erkölcsök az iskolában — ragadó fekély, melly a' bőr alatt emészt; fene; minden hozzá járulandó új; ép, 's egészséges tagon. Mit könnyebb elcsábítani, mint az ifjuságot? mi tenyészőbb a' rosznál? mintegy a' szemek által felfogattatik az, 's a' lehelettel is bészívátik: a' viasz ifjuság mintába simul 's felveszi az alakot előbb, mintsem tudja vagy csak akarja is. — Ah! felveszi minden idejére életének! Az ifjuság éveit vissza nem idézhetni, de ritkán

vagy csak későn lehet vissza idomítani is: quo semel est imbuta recens servabit odorem testa diu! — így szól a' példa beszéd, 's melly sok öreg panaszlá őszkorában, mit mulasztja el ifjúságában! — mi sok gonosztévő bánta meg a' vérpadon, mit az oskolában gazemberektől tanult, 's maga mint gazember gyakorlott. — Köz tapasztalás az, hogy (a' leányok anyyokhoz) az ifjak, kivált kik tudományokra adták magokat, tanítóikhoz hasonlítanak. Az oskolák erkölcsi rajtunk ragadnak az academián, házunknál, a' hivatalban 's rangban, gyakran egész életünkön által, 's azon sebek, mellyek itt 's utóbb rajtunk üttetnek, sokszor még az öregségben is megevednek. Minő szükséges tehát, kivált korunkban, az oskolai fenyíték, 's az ifjúságnak jó gyakorlásai, 's erkölcei melly igen szükségesek! Ha mostan a' gyermek oskolában jót nem tanul, másutt hol tanulja azt? ha az oskolában gonoszt mivel, valjon hol nem teendi azt? Polgári életünkben a' jó és szilárd erkölcsök becsülete igen csökken 's kisebbedik; a' házi nevelés évről évre fényűzőbb és elpuhultabb lessz; minden a' nyájasság, udvariság és közdivat külső fénye mögé rejtezik. Mihelyt ezekkel bir valaki, az fajtalan, vad, 's gazfi lehet, — 's legyen ő ez kényes udvarisággal, — fog tetszeni, és puha, asszonyi indulatiért szeretni 's dicsérni fogják. Virágfűzér vettetik az ifju fejére és szívére, benne kigyók és skorpiók lappangnak; a' gyönyörűség pohara nyomatik ajkához, melly édes, részegítő méreggel van telve. — Ilyenek a' Társaságok és Academiák: mint a' csinos beszédek és divatiratok mutatják. Ennek szelleme által hat az életbe, hivatalokba, nyilvános ügyek intézésére, az országalkotványra, a' honfiak köz erkölcsére, és szellemére. — A' reménylő Haza,

te hozzád emeli kezeit, szent oskola! nevelőhelye a' fiatal elméknek, kora erkölcsöknek, és felvilágult gondolkodásnak! — ha te elvesztél; minden veszve van, — mert felőled vár a' Hazza új és jobb polgárokat. Ha te az emberiségnek elvadult csemetéket adsz, ki fogja a' megrögzött kemény ágakat jóra hajthatni? Ha te a' tanítói, birói- és kormány-székekre ludakat adsz, mit fogunk tőlök egyebet, mint ludlármat halani. Ha már nálad az erénytelenség; szolgai lélek, — az igazságnak, és az emberiség méltóságát mutató jeles példának megvetése kezdődik és alattomban uralkodik: ki fogja 's ki tudhatja azokat gyökerestől kiirtani? hová nem fognak a' világ' vadon telekén az ó elfajult csemetéi 's gyökerei elágozni? Felemelt kezekkel áll tehát a' Hazza, melly fájdalmát itt ott belsejében érezi, de rajta nem segíthet, felemelt kezekkel hozzád könyörög; szent Intézet! Tőled követeli, kiket reád bizott, ifju sarjadékit és virágait! Lelkeik még engedékenyek, még elromolva talán csak félig vannak: talán sikerülend, hogy őket az uralkodó özönből kiragadjad, őket a' Hazának, őket önmagoknak megmentesd. — Talán néked sikerülend, — beléjek jobb indulatot oltani annál, mint mellyet otthon, mellyet másoknál, és a' közdolgokban munkálódnai látnak! — nekiek az édes szorgalom és édes erény szilárd gyakorlása által erős inakat 's idegeket adni, a' fényűzés ellen, 's adni aczél mellett az uralkodó gyalázat és vétkek daczolására. — Az Ég áldása száljon reád, ha ezeket adod, ha öszve omlott romok között, — hol a' régiség rothadó porában gyakran nyomorú féreg csúsz-mász, — te az utódoknak, észrevétlen meg nem jutalmazva, 's fel nem magasztalva, de Isten színe előtt, csendesen egy szép templomot épí-

tesz. — Kétségbe ne ess, jámbor munkás, ha mived lassan halad: minden jó vonódva tenyészik, de mind Isten örökké tart! és csemetéid, a' te nevendékid, midőn már elhamvadsz, sírodban fognak áldani. —

Neked pedig, kit beszédek illet, szeretett ifjuság! óhajtom, 's velem minden jók óhajtják, hogy légy virágzó: fenyítékben és jó rendben felnevelkedett; melly naponkint meggondolja, miért jár oskolába, t. i. hogy ügyes érteket szerezzen, a' jónak és rossznak megválasztására, 's tehát magát, valamint a' nyelvekben, tudományokban, úgy szinte a' szorgalomban, erkölcsben, fáradásban, serénységben, szilárd-ságban, 's minden jó erényekben gyakorolja, mellyek nélkül semmik sem vagytok és semmik sem lesztek. — Jó fej gonosz sziv mellett, olyan, mintegy templom a' latrok barlangján, és a' tudományok jó erkölcs és nevelés nélkül olyanok, mint gyöngy a' sárban. Fenyíték és rend, erkölcs és serénység, minden embert ékesítnek, de különösen az ifjút: ezek a' becsületöltözete, melly nékie jól illik, 's mellyben mindenek szeretik. A' Classisban való rend és szorgalom, tanítója eránti tisztelet és csendes engedelem, — evezői és kormányai a' hajónak, nélkülök elvész az oskola ügy, valamint a' hajó. — Olly Classis, melly tanítóját nagyra nem tartja, mellynek a' szó nem használ, hol a' jövésben és menésben, hallgatásban és dolgozásban, rendetlenség, — hol álmoosság és hivalkodó dologtalanság uralkodik, — holt csontok és szemét ver-me az, benne semmi életre való nem tenyészhet. A' legjobb tanító hijában dolgozik, és a' tanulás legszebb alkalmá nem becsültetik meg: a' tanítvány tudatlanul, ferdemiveltséggel, vagy éppen pallérozotlan megyen ki az oskolából, 's

úgy marad tellyes életében. Az ország elvesztette benne az ő javát, majd elég későn maga is fog magán könnyezni, és vissza óhajtandja az éveket 's alkalmakat, mellyek nékie soha vissza nem térendők. Te pedig boldog vagy, jól nevelt, az oskolákban is jól nevelt ifju! örvendj az oskolának 's ifjuságodnak, örvendj, korán kivított koszorúdnak, 's legszebb és legnehezebb gyakorlatodnak. A' legnehezebb mindenkor a' legszebb gyakorlat, és a' legszilárdabb fenyítéké mindenkor a' legszebb díj. — Nulla dies sine linea, legyen jeligéd tanulásban 's gyakorlásban, úgy minden jó emberek gyönyörködni fognak benned, 's a' Haza, mint érdemes tagját, megáld tisztelettel és szeretettel. —

Herderből, Perlaky S.

7.

Értekezés a' hegyekről.

Azon sebes haladás, mellyel minden tudományok néhány évtized óta előmennek, azon serény és fáradhatatlan vizsgálódások, mellyeket sok ieles tehetségű férfiak átaljában a' természeti tudományok, különösen pedig a' földesméret körül tettek, a' hegyek esméretét a' tőkélynek magas fokára emelték. A' földnek egy része sem marad vizsgálatlan, melly a' szép és hasznos vizsgálatokra legkevesebb reményt is nyújt, akár melly költséggel, fáradsággal, és veszélyekkel legyen az egybekötve. Beutazzák az Afrika égető és barátságtalan tájékait, keresztül hatnak a' veszéllyel fenyegető jégthalmokon, csakhogy az éjszaki dermesztő hidegsarkhoz juthassanak; le-

ereszkednek a' tenger mélységére, 's veszélyes levegőhajókon felemelkednek a' fellegeken túl, 's leszállnak a' legmélyebb üregekbe, 's meghágják a' Chimborasso jeges csúcsait.

A' természetvizsgálók a' hegyeket régen tárgyává tették fáradhatatlan vizsgálódásuknak. A' hegyek változtatják folyvást az atmosphaerailevegő vagy a' gőzkör mozgásait, és természeti tulajdonságait, ezek azon temérdek műhelyek, hol a' természet a' levegő jeleneteket készíti, melyek osztán a' földet megtermékenyítik, és megfrissítik. A' hegyek az ő fekvésöknél és irányoknál fogva határozzák meg az állatok és növények osztálypontjait is. Ezek nem csak a' geographusoknak mutatják ki a' földgolyóbis nagyobb felosztásait, hanem a' folyóvizek medreiben is épen olly tartós alosztályokat mutatnak néki, mint maga a' természet, melly azokat kijelelte. Tudva van, hogy a' nagy hegyvonalok, mellyek az embereknek lakhelyül szolgáló tartományokat bekerítik, 's azoknak természeti határt adnak, a' népek' cselekedeteire 's egybekapcsolására, vagy elválasztására, a' közlekedés könnyebbítésére, vagy nehéztítésére, és így a' műveltség (cultura) előmozdítására, vagy akadályozására igen nagy befolyással vannak. A' természeti és politikai földleírás, természeti historia, hadi mesterség, a' népek esmérete, az ásvány tudomány a' hegyek szorgalmas vizsgálásának igen sok szép és hasznos esméreteket köszönhetnek. A' hegyeknek fekvése és iránya után különös figyelmet érdemel a' hegyek absoluta vagy általános, és relativa magassága. Azonban a' hegyek esmérete mind e' mái napig nem csak a' föld legmagasabb pontjai kijelelésére, hanem a' hegyek felosztását tárgyazó munkálatokra nézve is nagyon messze van a' tökéletességtől, kiváltképpen azért,

mivel mind ez ideig senkinek sem sikerült a' hegylánczok egész összeségét bizonyos rendszerbe (systema) venni.

A' hegyek' alkotó részei.

A' száraz föld felülete mindenfelől egymással váltakozó magosságokat, és mélységeket, 's egy olyan ocean képét mutat, mellynek habjai a' dühös orkánok által a' fellegeken felül emeltettek, 's hirtelen megkeményedtek. — Belső tulajdonságaikra nézve elosztják a' hegyeket és hegyekre (Urgebirge) vagy olyanokra, mellyek a' földdel egyidősök, mellyeken semmi életműszeres testeknek (plántáknak vagy állatoknak) és újabb hegyekre, vagy olyanokra, mellyeken a' későbbi származásnak nyilvánosságos jelei, 's az életműszeres testeknek sok maradványai mutatkoznak.

Ős hegyek.

Az őshegyek (özönvíz előtti vagy gránithegyek a' föld felületén lévő roppant hegylánczoknak a' testét vagy magvát teszik. Ezek alá felé terjeszkednek, a' mélységben hihetőkép összeérnek, 's egy az egész földet keresztül kasúl futó kemény héjat, vagy horitékot formálnak. Az ős hegyek közé számlálják mind azon hegyeket, mellyeken semmi életműszeres testek maradványai nincsenek, 's olyan földrétegek alatt nyúlnak el, mellyeken későbbi formálódás nyomai látszanak. Ezek a' többi hegyfajoknak alapúl, vagy mellékfalúl szolgálnak, de azonban egyes helyeken is a' többek felett igen magosan felnyúlnak, hihetőkép azért, mivel meredek csúcsaik magosságok és meredekségök miatt nem

voltak képesek a' későbbben formálódott földfajokat magokon tartani, úgy hogy ezek amazoknak csúcsairól lassanként a' völgyekbe lehullottak, 's a' gránithegycsúcsoknak engedték a' legmagasabb helyeket. A' legmagasabb és legnagyobb hegyek ilyen ős régiségű massákból állanak. Az elemek munkássága által más formába öntött anyagja ezen hegyeknek nagyobbrészt porfir és gránit. Az utolsó igen egyenetlen egy velegéből a' kavicsnak, kovarcznak, és csillámnak, mellyből lehet kimagyarázni a' kő különböző színét, 's különböző elromolhatóságát, vagy elporlását a' külső levegő által, melly olyan nagy, hogy némelly fajai ezen gránit kőnek, ha a' külső levegőnek ki vannak téve, igen hamar elporlanak, mások ellenben a' külső levegő hatásának évezredeig ellent állanak. Ezen kő, t. i. a' gránit legnagyobb mennyiségben találtatik ezen hegyekben, 's úgy látszik, hogy ezen kemény kő, mellyben a' nemes érczek ereji igen ritkán találtatnak, mellybea a' cziń, mint hihetőkép legfőbb sajátja, vas, kobált 'stb. érczek találtatnak, de a' melly kristály boltozatokat nevezetes bőséggel foglal magában, formálja többnyire ezen hegyek magvát. Nevezetes az is, hogy gránit darabokat egyenként, és nagy mennyiségben találhatni olyan tájékokon, hol különben semmiféle gránit hegyek nincsenek, a' honnan azt lehet következtetni, hogy azokat valamely roppant erőnek kellett oda vinni. Legnagyobb darab ilyenféle gránit találtatik közel a' jó reménység fokához; ez 400 lábnyi magos, 's a' kerülete 2400 lábnyi.

A' gránit, mellyből állanak Európának legmagasb hegyei, könnyen megismerhető, az ő meredek, temérdek palánkjairól, falairól és szikla tornyairól, mint p. o. az alpések hegyes 'csú-

csai vagy szarvai, 's többnyire ezek egészen kopaszok, vagy kopárok, mert vagy soha sem voltak porhanyós földrésszel befedve, vagy az eső mosta azt le róluk, 's csak némelly kevés mohhal, és túlevelő fákkal vannak befedve.

A' porfir igen kemény, csaknem elronthatatlan veres, vagy vereses barna, sőt néha zöld, fekete és barna színű kő különösen déli Amerikában a' Chimborasson 2000 ölnyi magosságra, 's Antisaná nevű Vulkánban, több mint 3000 ölnyi magosságra emelkedik fel a' tenger tükre felett; találtatik Egyiptomban, Magyarországon, Tirolban, Auszriában, Franciaországban, Svécziában, Norvégiában, 's temérdek meredek szikla massákat formál. Ez bővölködik nemes érczekkel. Különösen porfirral együtt találtatik Egyiptomban és Cyprus szigetében a' syenit nevű érc. A' gnajsz hasonlókép egy alkotó része az ós hegyeknek, sokkal könnyebben elporlik a' levegőn mint a' gránit, 's annál fogva nem formál olyan magas és meredek hegycsúcsokat, mint amaz, 's többnyire túlevelű faerdőkkel van betakarva; szintúgy mint a' gránit kavicsból és csillámból áll, mindazáltal a' kovacs apróbszemű, a' csillám nagyobb mennyiségben van benne, 's nagy levelű. A' gnajsz a' gránit felett terül el, 's a' csillámpalakó alatt, minden hegyfajok közt a' legkülönbfélébb érczek vannak benne, 's különösen a' déli amerikai hegyekben a' jó reménység fokánál, a' pirenéi hegyeken, a' karinthiai Alpeseken, az óriáshegyen, az érczhegyen 'stb. találtatik. Az óshegyek közé tartoznak továbbá a' csillámpalakó, melly igen nagy bőséggel találtatik, 's úgy szólván soha sem formál magas meredekségeket; az ós anyagpalakó, mellynek palakó szövetje van, Európában az Ércz és a' Harczhegyen találtatik, a' Böhmerwald ne-

vü hegyen, a' pirenei hegyeken 'stb. Ez gyakran magos meredekségeket formál, hosszan kinyúló sziklával. Az ős hegyek közé tartoznak még az ősmész, és fejemárvány is, melly leginkább Baireuthban, Salzburgban, Saxoniában, Csehországban, Siléziában, Magyar- és Görögországban, az appennini hegyekben, Carrásánál, Sibiériában 'stb. találtatik, és magos és meredek sziklafalakat formál; — továbbá az ős gips, vagy alabástrom, melly a' saxoniai Voigt nevű megyében Thüringenben, a' helvecziai és savoyai alpeseken találtatik; a' kavicspalakó Saxoniában, Csehországban, Siléziában, Déli-Amerikában 'stb. — végre a' kigyókó, melly igen gyakran 's nagy bőséggel találtatik. A' talphegyek (Trappgebirge) részint az ős hegyek közé, részint az átmeneteli, részint a' réteg hegyek közé tartoznak. Ezeknek lényeges alkotó része a' szarufény. Ez magában terem mint szarufénypalakó, kovacscsal egyesülve pedig mint zöldkő, néha pedig kavicscsal és csillámmal elegyítve, mint porfirféle talpkő. A' talpkő, mint ős eredetű kő az egész föld kerekiségén el van terjedve, mindazáltal nem olly gyakran az egyenlítő közelében, mint a' pólusok felé. Az ős talphegyek magosak és meredek szöktak lenni, 's egyes golyóbis forma csúcaikkal meredeznek az ég felé. Ritkán található ős hegy a' topáz szikla, melly finom aprószemű kovarczból és topázból áll. Mind ez ideig csak a' saxoniai érczhegyben találtatott Auerbachnál, hol a' csigakövet formálja. Hasonló a' beril szikla is Szibiériában Mursinszknál az Ogoncselon hegyben, és a' szaruszikla, melly a' harcshégynek több részeiben találtatik.

Az ős hegyekben soha sem találtak kővé vált testeket, vagy életműszeres testek

kinyomatit (Abdruck) 's már ez is jele annak, hogy ezeknek régiebbeknek kell lenni azon erőszakos változásnál, melly által az állatok és növények azon helyre jutottak, a' hol most találjuk őket kővé válva. A' gránit hegyek lábánál gyakran rettenetes mélységet találunk, és mély hézagokat, oldalaiokról árvizek zuhannak le bódító rohanással, temérdek havasok és jég tengerek fedezik hátaikat. Az elszakadott darabok, mellyek csúcsaikon és lábaiknál heyernek, némelly hegyek függőleges iránya, azon sülyedés, melly az egész massát érte, a' századok munkálatinak azon erőszakos változásoknak bizonyosságai, mellyeken a' világ keresztül ment.

Ezen őshegyek osztályához tartoznak Európában a' skandinaviai havasok vagy alpesek, az Úral hegyek, a' Karpátok, az Alpések, a' pirenéi, az apennini, és cevenni hegyek. Á'siában: a' nagy és kis altai hegyek, a' Kaukasz, a' Taurus, a' Libánus és Ghates hegyei, és a' Himalaya hegyláncza. Afrikában az Átlás, a' Lupata, a' Holdhegyek 's jó reménység fokához tartozó hegyláncz. Amerikában az Andések, a' Cordillerák, és az Apalah hegyek.

Azon hegyfajok, mellyeken életműszeres testek maradványi találtak, felosztatnak: átmeneteli hegyekre, réteg hegyekre, és feltorlasztott földre.

Átmeneteli hegyek.

Vannak hegyfajok, mellyek alkotó részeit tekintve, a' feljebbnevezettekől nem különböznek (mellyért régenten azok közé számláltattak) de rajtuk életműszeres testek maradványi, 's későbbi formálódás nyilvánosság jelei mutatkoznak. Ezeknek átmeneteli hegyek igen illő nevet

adtak, mivel az életműszeres testek maradványai miatt az ós hegyekhez, 's ezekhez való nagy hasonlatosság, 's a' másod rendű hegyfajoktól lényeges különbözések miatt pedig ez utólsókhöz nem számláltathatnak. Szembetűnő, hogy a' természet nem valami hegyfaj formálásának bevégezte után kezdett másod rendbeli hegyeket formálni, hanem mindig az új teremtések kezdődtek, mi előtt a' régiek tökéletesítésüket elértek volna. A' föld több tartományaiban tapasztalták azt, hogy a' gránit gyakran a' mészkő, anyagpalakó felibe rakodott, mellyekben állati maradványok vannak, mellyhez tartozik azon nevezetes felfedezés is, mellyet Humboldt Sándor a' legújabb időben az Altai hegyen tett, hogy t. i. a' gránit 2000 ölnyire terjed el az agyag palakó felett, 's nyilvánosságos nyomait mutatta a' hajdan híg állapotnak, mivel egyes erekbe (Gang) behatott. De egy különös a' régiek hegyfajoktól különböző kő fajt, a' szürke sziklát (Grauwacke) ide számlálják. A' szürke szikla, melly szürke, 's gyakran barna színű is, és anyaggal egybekötött ós hegyfajok töredékeiből áll, Szászországban a' Harcz hegyén, Cseh országban, Siléziában, Thüringenben, Salzburgban, franczia Helvécziában, a' pirenei hegyeken, Magyar- és Olaszországban, Angliában 'stb. találtatik, meredek falakat, kinyúló szegleteket, és gyakran teke forma hegyeket képez, 's gyakran állati testek maradványain kívül bizonyos pálmaféle levelek, törzsökök és gyümölcsök találtatnak benne, mellyek különböznek a' homokkőben találtatótól.

Az átmeneti agyagpalakó többnyire együtt találtatik a' szürke sziklakővel. Az átmeneteli kavicpalakó meredek sziklás hegyeket formál, 's találtatik a' Harczhegyen a' Szászországi ércz

hegyen, Csehországban a' hajdani felső Pfalzban, Norvégiában és Svécziában. Az átmeneteli mészkőben, melly tarka színű, sok tengeri állatok kővé vált darabjai találtnak; barlangok is a' legszebbek vannak abban. Nagy bőséggel találtnak az, 's magos meredekségeket formál. Nagy darab részek találtnak befőle, mellyekben az állatoknak semmi nyomai, míg mások egészen a' növényállatok maradványaiból látszanak állani. Ezen mészkő fajban találtnak a' márvány is, melly finomságánál és keménységénél fogva igen szépen kipallérozható. Az átmeneteli gipsz találtnak a' Montblanc, az Allee-Blanche, a' Mont Cenis hegyekben; Salzburghan, 's függőlegesen van rétegezve. Az átmeneteli talpkő találtnak mint zöldkő, mondolakő, porfir, golyóbis szikla, és májkő Csehországban a' Harczhegyén, Siléziában, Svécziában, Irlandban, Skóciában, Olaszországban 'stb. és kerekformájú hegyeket képez üst forma mélységekkel.

Réteghegyek.

Az újabb hegyek, mellyeket a' későbbi származás félreesmerhetetlen nyomai vannak, úgy látszik; hogy formájokat a' viznek köszönhetik, melly különösen a' belsejökben találtnak tengeri állatok maradványaiból világos. Ezen újabb hegyek másod rendű hegyeknek, a' bányászok nyelvén pedig réteghegyeknek neveztetnek. A' réteghegyek bizonyos rétegekben vannak egymásra rakodva, 's többnyire nincsenek olyan magosak mint az ősi hegyek, és átmeneteli hegyek; főképpen mészkő, gipsz, — kősó, kréta, homokkő, — és kőmész rétegekből állanak. A' homokkő különböző nagyságú régi hegyek töredékeinek egyvelege. Ennek többféle

nemeit különböztetnek meg, de a' mellyek abban mindnyájan megegyeznek, hogy függőlegesen vannak rétegezve. Ezen kőfajnak nem olly kemény összeállása miatt azon hegyek, mellyeknek alkotó részei, az őket mosott víz által gyakran igen különös formákat vettek magokra, mint az adelsbachi sziklákon, az Őriáshegyen, az úgy nevezett Szász Helvécziában, az Elba vize mellett Drezdánál, és Szuitsin hegyén Chinában láthatni. Mind a' növények, mind az állatok maradványai ritkán találatnak ezen kőfajban, csak a' palakőagyag közelében találatnak a' páfrány nevű növények, és kákák kinyomott mássai: sőt néha fatörzsök is; az állati világ maradványai pedig úgy látszik édes vízben lakó csigák, vagy kagylók.

A' réteghegyekben vagy álpesi mész rétegekben (ezen utolsó név onnan van, mivel az Alpesek északi oldalánál ezen mészkő-massának nevezetes telepje nyúlik el) találatnak a' temérdek kővé vált testek, 's gyakran igen nevezetes magosságra a' tenger mostani tükre felett, — különösen csigák: vagynak hegyek, mellyek csaknem egészen ezen héjas állatokból vannak összealakulva, 's ezek többnyire bizonyos rendben, mintegy telep vagy lócza formán vannak abban elterjedve; a' csigák vagy kagylók tökéletes épségben vannak, koránt sincsenek csonka hegyeik és fogaik, 's többnyire megvan természeti gyöngyház fényök. A' szál mészkőhez számlálatnak a' margalakó, a' rézpalakó, a' czechkő, a' juramészkő, a' barlangi mészkő, a' kagylómészkő, és a' krétakő. Ezek között különösen kitűnik a' czechkő, meredek és igen magas alkotása végett. Így p. o. a' traunkő több mint 3000 lábnyi magosságról nyúlik le csaknem függőlegesen, a' Traun

tengerébe; a' luegi szoros útnál Tirolban meredeken lenyuló kőszikla 6656 lábnyi magos.

A' jura, és barlangi mészkő, melly későbbi származásúnak látszik, mint a' sajátképi alpesi mészkő, a' tengeri állatok maradványain kívül több hazai növények nyomait is mutatja, sőt a' barlangi mészkő felsőbb rétege még emlős állatok, medvék, oroszlánok 's hienák maradványait is tartotta meg számunkra.

A' krétakő, ezen puha mészkő sok maradványait mutatja a' tengeri állatoknak, sok tartományokban a' hegy külsőszínén találhatik, mint Franciaországban és Angliában is, melly utolsó a' partjain találató fejez krétáról; Franciaország átellenében Albionnak nevezetett.

A' réteg gipsz csak alacsony hegyeket, és kerek formájú halmokat képez. A' legrégebbekben az állatoknak semmi maradványi nem található, de igen az újabbakban, mint p. o. a' Montmartre nevű halomban Páris mellett.

A' kőszén sok növények kinyomott másai található, 's ez a' földön mindenütt terem, a' mint már a' sok sós forrásokból is lehet következtetni. Tirolban és Salzburgban 4000 lábnyi magosságra terem. De a' sós hegyek rendszeren nem igen magos halomlánczokat képeznek.

A' kőszén a' mi tartományinkban nem igen nagy magosságra terem, de déli Amerikában a' Magdalena vize mellett 12,000 lábnyi magosságra található az, temérdek kővé vált testek található benne, 's igen el van terjedve: A' kőszénekben magokban, mellyek hihetőkép nem fából; hanem a' tökélynek alsóbb pólczán álló növényekből, kákából, zuzmóból, páfrányból 'stb. állanak, mellyek talán kénysavanyban olvadtak fel, 's úgy egyesültek híg állapotjukban az őket körülvevett még híg kőmassával, származtak,

tak; nem találtak ugyan a' növényeknek semmi világos maradványai, de az őket környező palakó agyagban annyival nagyobb számmal találtak a' növények kinyomott másai, mennyivel közelebb vannak a' kőszenek, 's különösen a' páfrányok kinyomott mássainak a' palakó agyagban fekete szenes kinyézése van. A' kőszenek telepjei többnyire nem igen nagyok, sőt többnyire csak egy hüvelyknyi vastagságúak, 's egész terjedelmök ritkán magasabb 12 lábnyinál. A' kőszenekkel szomszéd palakóagyag szürke, de a' kőszenek közeleiben feketévé lesz, 's azon kőfaj részeiből áll, mellyben találják.

A' másod rendű hegyek részint az ősz származású hegyeket kerítik be két oldalról, 's ezeket követik, még pedig ott is, a' hol legmagasabbak. Érczereket ezen hegyekben sehol sem találni, de vasat és rezet rétegekben igen is.

A' rétegtalphegyek még későbbiek mint a' réteg hegyek, és víz által okozott összetöréseknek köszönhetik eredetüket. Ezek teke hegyeket képeznek, 's igen sok hegyfajokat számlálnak azokhoz, p. o. bazaltot, szikla-zöld mondolakövet, porfirpalakövet, szürkésziklakövet. Különösen kitűnnek közülök a' bazalt hegyek; mellyek többnyire egyenként, de néha, mint p. o. a' Rhön hegye Würzburgban 'stb. egész hegyláncokban összefüggve kerülnek elő. Sokáig czivakodtak felette, hogy vallyon a' bazalt hegyek, valamint a' porfir és talp hegyek víz vagy tűz észközlése által származtak é? A' legújabb időkben különösen a' bazaltról megmütették; hogy az származását mind a' víz, mind, és különösen a' tűz befolyásának köszönheti. A' csendes tengeren nyugotra a' Banda szigetének a' tengerből emelkedett fel a' bazalt, 's egy tenger öbölt megtöltött, A' lakosok mást nem tapasztaltak; *Tud. Gyűjt. X. Köt. 1837.*

mint a' tenger forrását. Hasonló történt Amerikában is. Igen fontos bazalt massák: az Óriás-gát Irlandban, és a' Fingálbarlangja a' Staffa szigetében.

Számlálnak még harmadrendű hegyfajokat is; mellyekben a' még most is élő állat és növényfajoknak maradványai, esmeretes állatoknak és növényeknek kővé vált részei találtnak, a' többé már meg nem lévő állat- és növényfajok maradványai felett. Alkotó részeik csaknem éppen azok, mellyek a' másod rendű hegyfajokéi csakhogy sokkal többfélék.

Feltorlasztott föld.

A' föld legfelső rétege feltorlasztott, a' tenger közelében pedig összetorlasztott száraz földből is áll. Némelly hegyfajokat t. i. a' felületeken a' levegő és a' rongálni kezd; apró elporlott részek a' szél, és az eső, vagy tulajdon nehézke-
désök által a' völgyekbe, 's onnan ismét tovább a' síkságokra vitetnek; először néhány tökéletlenebb növények, p. o. gombák, mohok, és zuzmók teremnek bennök, mellyeknek szét bomlása által a' föld nemesebb növények termésére alkalmatossá tétetik. Ha ezek kihálnak, és elenyésznek is, még is belőlök a' hegyfajok legfinomabb részeiből, 's az elrothadt állatok maradványaival egyesülve származik az úgy nevezett gát föld, melly mint védő takaró, az alatta lévő kőfajokat a' további elporlástól mególtalmazza. A' termékeny föld felül van, de a' rétegek alatta igen egyenetlenek, többnyire agyagból, homokból, és kődarabokból, mellyekben a' kövek olly gömbölyűen tűnnek elő, hogy hi-

letőkép sokáig kellett vízben, még pedig folyó-
vizben heverniök.

A' feltorlasztott föld oda rakodások által származik a' folyó vizekből még ma is szemünk előtt. Így torlasztotta össze a' Rajna vize Hollandiát, a' Nilus vize pedig a' Deltát, Egyptomnak legalsóbb részét, 's még szembetűnőbbképen történtek az ilyen összetorlasztások Amerika sebesen rohanó vizei által. A' mint származásából lehet gyanítani, nagy mennyiségben talátnak benne élet műszeres maradványok, 's függőlegesen van rétegezve a' különböző, egymásra következő vizárjai szerint, mellyekből lerakodott. A' feltorlasztott földet a' magas száraz föld hegyfajaira, és a' sík vagy térföld hegyfajaira osztják fel. Az elsőbket szappanhegyeknek is hívják, mert a' bennök lévő ércz és drágakő, szemekhez szappanozás, vagy belőlök való kimosás által juthatni. Ezek többnyire az ós hegyek mély és széles völgyeiben talátnak, és homok, vagy fővény telepekből, de gyakran iszaptelepekből is állanak. Ezek csaknem minden hegyeknél talátnak, de csak ott vannak mosó intézetek felállítva, hol a' fáradság hijába nem esik, az az a' hol nemes érczek, és drága kövek talátnak bennök.

A' feltorlasztott földhöz tartozik a' szegfő is, melly nevét Helvéczsiában onnan vette, mivel a' bevert szegekhez hasonlít. A' szegfőt megkülönböztetik több hegyfajoktól, és a' mészszegefőtől is. Amaz a' gránit, gnajsz, porfir, 's más efféle kövek töredékinek egyvelege, mellyet bizonyos mész, vagy anyag nemű massa foglal össze; a' mész szegfőben pedig főképen mészkő fehér töredékei vannak. A' szegfő az álpelesen kívül, különösen a' thüringeni hegyben talátnak.

tik, az Ilma vize partjain Weimar mellett. A' feltorlasztott hegyei az alacsonyabb száraz földnek részszerint chemiai, részszerint mechanikai ülepedések által származtak. Az utóbbi rendbeliek közé tartozó az agyagföld, homok föld, fekete föld, (mellyekhez tartoznak a' torf fajtái is) chemiai ülepedések által származtak.

Vulkáni hegyfajok.

Szükség még emlitenünk a' vulkáni hegyfajokat is, mellyek egy különös rendhez tartoznak, bár ők sajátképen nem egyebek, mint a' feljebb említett hegyfajoknak tűz által okozott elváltozásai. Felosztatnak ezek igazi vulkáni, és álvulkáni hegyfajokra, mellyek közül az elsőbbiek közé azok tartoznak, mellyek a' vulkánok, vagy tűzokádó hegyek belsejében formáltak, és onnan kivettetnek; az utolsó rendbeliek olyan hegyfajok, mellyek fekvéseikben a' földi tűz által többé, vagy kevésbé megváltoztattak. A' vulkánok részszerint hamut, köveket hánynak ki, részszerint a' tűzben megolvadt massa — láva — foly azokból ki, részszerint a' vízben olvadó: részszerint gőz formában kénkövet, szalamiát, 's más hasonló anyagokat párolognak azok ki, mellyek a' tölcsér felső hideg karimáján ismét merevény masszakká válnak. Így p. o. a' Vezuv kirontásakor 1794-ben olly sok szalamia vettetett ki, hogy a' parasztok sok száz mázsát szedhettek és adhattak el. Konyhasót is vetnek ki néha a' vulkánok, mint p. o. a' Hekla Irlandban. A' torfban sok szénné vált faágak, törzsökök és levelek kinyomott mássai 'stb. vannak, 's találtatik a' Rajna környékén. A' tajtékó különösen a' lipari szigeteken, a' Teneriffa hegyén Irlandban, és a' délitenger szigetein, de

Magyarországban és a Rajna környékén is találhatók.

A vulkáni hegyfajok származnak mikor a kőszén telepek történetből meggyuladnak, a föld alatt továbbégnék, 's az azok által származott forró melegség a felettök elnyúló hegymassákat megváltoztatják. Ilyen égett földek vagy álvulkánok találhatók különösen Csehországban, Szászországban Zittannál, Nassauban és Saarbrückenben Dudveilernél, Hassiában, a Habicht erdőben, a prussiai Saxen nevű megyében Wettinnél; Franciaországban St Etiennénél, és Chaumontnál; Angliában Newcastlenél, és Wittehavennél; továbbá Skóciában, Olaszországban és Sibiériában. A félig megégett kőszének *Coakoknak* neveztetnek és Werner szerint a sikkárpalakó nem egyéb, mint elégett kőszének hamuja, melly a víztől tovább torlatva, másutt rakodott le, 's megkeményedett. — Egyébiránt az álvulkáni hegyfajok közé tartoznak még a porcellán-jáspis, az égett agyag, az égett vaskő, a vaskő, a földsalak, és a kénkő, és szalamia is, mint *sublimátok*, vagy gőz formában kipárolgott megkeményedett testek.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

*Tanítás Alaptudománya, írta Sasku Károly. Pesten,
Esztergami K. Beimel József betűivel. 1837.*

A' tanításról, az az: a' nevelésnek egyik fő ágáról értekezik a' szerző, 's a' mit mond, azt kinek-kinek figyelmébe ajánljuk, nem azért hogy vakon elfogadván a' mondottakat, midőn magát előadja az alkalom, vakon is kövesse: hanem azért, hogy e' tétéleket az okoknak gondos megfontoltatása után vagy helybenhagyólag kivigye, nézeteihez alkalmazza, tágítsa, vagy pedig a' neki jobbnak látszó utat válassza 's tűzze ki magának és másoknak. A' nevelés, a' tanítás olly fontos tárgyak, mellyeknél fontosabbakat az emberiség körében nem ösmérünk. 'S midőn a' külföldön esztendőről esztendőre gondoskodnak ennek 'helső és külső szükségeiről magok a' törvényhozó testek, midőn annyi jeles rendszer, minő p. o. a' németországiak között a' Campeé Niema-yeré, Pestalozzié 's a' t. áldást hint szülőkre és gyermekekre, tanítványokra és tanítókra: fordítsunk mi is legalább egykét órát gyülekezeteinkben ezen tárgynak vitatására, melly ha fontosságát egész kiterjedésében megösmérjük el vég-
re, ha theoriákból általtérünk a' szabályszerű

gyakorlatra, az utánunk következő ivadékokat, gyermekeinket és unokáinkat, 's ezek által a' hazát is boldogítja.

Molnár György.

B. Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

A' német szép literatura' történeteinek veleje. A' 16-dik század kezdetétől fogva a' 19-dik első negyedének végéig. Wachler után.

I. Német ország miveltégi tekintetben.

A' német országban fennálló számos, nagy részént apró polgári társaságok egymással vetélkedésre adván alkalmat az elmebeli kimiveltetésre nézve nagyon kedvezők valának. A' 15-dik század' végén és a' 16-dik elején az iparkodáshoz szokott polgári rend sok tartományokban magát érezvén, megvagyonosodván, 's tanulni szeretvén, a' régi balvélekedésekkel felhagyásra 's a' közdolgokban részvételre hajlandóvá leve. Első *Maximilián Császár* a' mellett, hogy hatalmát terjeszteni igyekezett, nemesen gondolkozék, 's a' művészséget és tudományt, mellyekben maga sem volt idegen, előmozdítá. A' lovag rendből, melly ekkor új életet nyert, sokan p. o. *Gróf Nuenár, Dalberg, Lange, Spiegelberg, Rotenhan, Pleningen, Ditrik, Hutten Ulrik, Pirk-*

haimer 's egyebek, a' világi és egyházi önkény ellen kikelének, 's a' tudományos igyekezetek és a' szabadabb gondolatok' elősegélését kötelességeknek tarták. Ugyan azért a' német nemzet' nem kicsin része már tele vala jobb idők' reményével 's óhajtással, midőn *Zwingli* (1512) és *Luther* (1517) a' reformatio' nagy munkáját elkezdették, melly a' nép különféle osztályaira nagyon szembetűnőleg hatott, sok városokban előmozdítatott, 's *Frédrik János* és *Móricz*, Saxoniai választó fejedelmek, valamint *Filep Hassiai Landgróf* 's egyéb német uralkodók által is pártfogás alá vétetett. Ez által a' nép' 's az ifjuság' oktatása jobb karba juta, a' lelki munkásság emelkedék, a' társas élet az emberi méltóság' becsültetése által nemesebbé leve. De a' reformatio élénk lelke a' holt betű által nem sokára majd mindenütt megfojtaték; 's a' Protestantismus' belső elfajulása a' Jezsuiták' velek ellenkező szándékának tellyesedését sietteté. A' 30 esztendő's háboru, melly német országot hatalmas' szomszédaitól függővé tette, elszegényedést 's elvadulást hagyta maga után, 's az elébenni szerencsésebb idő' fáradozásainak reménylett gyümölcsseit nem engedé aratni. Mindazáltal a' közös nyomoruságban felébrede az elébb kevésre becsült szent birtokok' szeretete, 's a' lélek a' maga javait új erővel kezdé ápolgatni. Napnyugoton és napkeleten *Andrae*, *Weckherlin*, *Spee*, *Opitz*, 's egyebek a' német literatura' hajtálát felderíték; több fejedelmek, p. o. a' kegyes *Ernest* Saxoniai, *August*, *Rudolf August* és *Antal Ulrik*, Braunschweigi hercegek, nem különben *Schönborn János Filep*: Moguncziai választó fejedelem, 's egyéb nagy hivatalu 's nagy tekintetű férjnak a' nép' kimivelésére 's a' literaturára nézve nagy érdemeket szereztek magok-

nak. Ezek' neveit annál inkább illik tiszteletben tartani, mennél inkább lehetett a' 17-dik század' utolsó tizedeiben a' német nyelvet és literaturát a' francia erkölcs és nyelv általi elnyomattatástól féltetni.

A' 18-dik században *Spener'* és *Zinzendorf'* theologiai, 's a' nagy *Leibnitz'* philosophiai törekedéseiknek 's a' mathesissal, természettudománnyal és történetirással nyomosabb foglalatoskodásnak szerencsés foganatjai szembetűnőkké levének. Borussia, a' nagy választó fejedelem' idejétől fogva az ország kormányzásnak 's a' polgári szorgalomnak remekévé, 's a' Protestantismusnak menedékévé vála. A' Hálai tudományos egyetemből, mellyet *Thomasius*, *Wolf* 's egyéb jeles tanítók dicsőítettek, az egész éjszaki német országban helyesebb tudományos nézetek és tanításmódok terjedének-el. — A' 18-dik század' középefelé német ország' sok tartományaiban nagyon szembetűnővé leve a' szellemi, tudományi és művészeti tökélyre törekedés. Második *Fridrik*, Borussiai király (szül. 1712 † 1786) ki a' nemzeti érzést életre hozta 's a' literaturát becsülte 's dajkálta, a' szabad gondolkozásra teljes engedelmet ada. Ennek nehezen elérhető példáját követé 2-dik *József* császár († 1790) 's birodalmában a' lelki világ' újjá születését, melly felsőbb törvények szerént csak lassanként mehet véghez, siettetni akará. Több uralkodók, p. o. a' Badeni Markgróf *Károly Fridrik*, a' Saxoniai Király *Fridrik Augustus*, a' Weimari Hercegné *Anna Amalia*, 's annak fija *Károly Augustus*; a' Gothai herczeg 2-dik *Ernest* 's annak fija *Emil August*; a' derék *Dalberg*, a' Borussiai Király *Fridrik Vilhelm*, a' Bavariai Király *Lajos*, mint a' lelki műveltség' előmozdítóí méltán szá-

pot tarthatnak a' késő világ' háladására. Ekkép' német Országban a' műveltség és literatura naponként gyarapodóbb állapotra jutván, a' tudomány és tudósság virágzik; a' lelki önállóság mind inkább és inkább erősödik, 's az utóbbi évtizedek sanyaru tapasztalásai jó gyümölcsöt teremnek. Az Europai tanítási intézetek' különféle nemei sehol sincsenek olly jó karban, mint német Országban, kivált Borussiában. A' tudományos kereskedés sehol sincs olly jól elrendelve, mint ugyan ott. A' németek minden országokkal, 's a' világ' minden részeivel kapcsolatban vagynak, nálók a' nemzeti literatura nagyon gazdag; ők a' philologiban 's történetírásban egyik főhelyet foglalják-el; a' bölcselkedésben sehol sem esmernek vágytársakat, hanem mindenütt tanítványokat, 's minden egyéb nemzetek' tanítóinak tartatják magokat. Altalok a' természetet 's orvoslást tárgyazó tudományok szorgalmasan műveltetnek és szembetünőképpen gazdagítatnak. Ők a' törvénytudományban folyvást sok jeles munkákat készítenek, 's a' theologiában egy nemzet sem dolgozott annyit, olly fontost, és olly jó foganattal, mint ők.

II. A' német nyelv.

Hogy a' német nyelv, melly a' 14-dik századtól fogva jeles népszerű írók és sok fordítók által műveltetett, már a' 15-dik' század elején gazdasággal mind erővel, mind hajlékonysággal nagy mértékben birt legyen, azt *Luther* a' biblia' fordításával, e' classicus nemzeti munkával megbizonyította. Ettől fogva a' nyelvnek könyvekben 's közhelyeken használása szokássá vált. *Clájus János* többek' próbái után Lipsiában 1578-ban valamennyire tellyes grammatikát ké-

szített. *Agricola János* (1566-ban) és *Frank Sebestyén* (1541-ben) példabeszédeket szedtek-össze 's adtak-ki gyűjteményekben. E' buzgóság a' 17-dik században ismét meghidegüle, mert a' tudósok részint deákul irták munkáikat, részint a' nemzetiséggel keveset gondoltak, mindazáltal *Eyring* 1601-ben, *Zinkgraf* és *Lehmann* 1628-ban példabeszédes gyűjteményeket szerkeztettek. *Henisch* pedig 1616-ban etymologiás szótárt készített. Több rendbeli tudós társaságok is állottak-össze, az anyai nyelv' tisztaságát téven munkálkodások czéljává. Illyenek voltak a' következők; Weimarban a' gyümölcsöző társaság (*fruchtbringende Gesellschaft*, 1617—1680); Hamburgban a' német gondolkozású egyesület (*die deutagesinnte Genossenschaft*, 1616—1689); Norimbergában a' Pegnicz melléki Pásztorok' koszorus virágrendje (*der gekrönte Blumenorden der Schäfer an der Pegnicz*, 1644 tól fogva). A' silesiai költész oskolával a' német nemzeti literatura' ifjúi elevenséget nyert, és számos grammatikusok támadtak, p. o. *Gueintz*, *Bödiker*, *Zesen*, *Schottel*, *Stieler*.

A' 18-dik században *Thomasius'* messzeható példájára az anyai nyelv tudományos dolgokban is sokak által használtatott, 's a' közép idő' nyelvemlékei közül sok felkerestetett 's kiadott. *Wachter*, 1749-ben, *Haltaus* 1738-ban, *Scherz* 1784-ben jó glossariumokat szedtek össze; *Frisch* pedig 1741-ben egy derek német-deák szótárt bocsátott közre. — A' nyelv tisztasága és grammatikai helyessége, valamint a' német literatura' terjedése is sokat köszön egy felől *Gotschednek* (ki 1766-ban holt-meg) és számos tanítványainak, más felől az ellene *Bodner'* vezérlése alatt viaskodott Helvetziai tudósoknak. Az ezek kö-

zött folytatott tudós perlekedés a' nyelvre nézve nem kevés hasznot szült, 's a' jó írók' számát naponként szaporította. — Az ekkép halomra nevededett nyelvbéli kincseket utóbb rendbe szedték *Heynatz* 's kivált a' nagy szorgalmu *Adelung* (szül. 1732 † 1806). Az ekkor élt nyelvtudósok közül sok egyebek is megkülönböztették magokat, p. o. *Fulda*, *Stosch*. *Moritz*, *Rüdiger*, *Macnensen*, *Kinderling*, *Campe*, *Wolke*, kivált *Klopstock* és *Voss*. — Jó idiotikonok is nagy számmal jelentek-meg. A' régi literatúra' szüleményei vagy a' régi német munkák gondosan a' feledékenységből kiragadtattak és illendő kritikai gondossággal közrebotsátattak. Végre *Grimm Jakab*' német grammatikája olly pályájára lépett a' történetírási és bölcselkedési vizsgálódásnak, mellyen igen sok hasznos fogantatit lehet a' fázadozásból várni.

III. Általános tekintés a' német literatúrára.

A' német literatúra a' 16-dik században nép'szellemében irt dallokkal, regékkel, elbeszélésekkel 's krónikákkal különbözteté-meg magát. *Fischardt* és *Rollenhagen* által a' nemzetiség' megtartása mellett szeszélyes 's egyszersmind régi literatúrában jártas aristokratia' alakját vevé magára.

A' 17-dik században a' silesiai költész iskola, melly a' régi classicusok' 's az újabb időkbéli Hollandok', Franczok' és olaszok' példányai szerént mivelte magát, hazafiui indulatokat gerjeszte és táplála; de utóbb természet elleni pompázásra, csillogásra, 's egyszersmind soványságra 's szárazságra fajula-el: a' gunyiratok még legférősebb önállást bizonyítának.

A' 18-dik században a' franczia vidámságu *Hagedorn*, 's az angol komolyságu *Haller* az általok tökéletesen esmert régiek' nyomain alapítói levének a' jobb jövődőkkel biztató jó ízlésnek, melly a' francziásított régiség' elveit követő *Gotschedianusok* és mind a' régi mind az újabb jó írók' munkáiban a' szabad lelket becsülni 's becsültetni kívánó Helvecziai tudósok között folytatott aesthetikai háború által mind inkább és inkább tisztábbá és meghatározottabbá leve. Lipsiában, Hálában, Braunschweigban, Berlinben több lelkes elmék társaságba állván az oskolai kényszerítés ellen győzedelmesen viaskodának, 's készíték az utat, mellyet az idő lelke 's a' nép műveltetése kívánt. *Gellert*, *Rabener*, *Móser*, a' népszerű előadásban, *Klopstock* az ideálra törekedésben, *Rammler* a' művészégi szabályosságban követésre méltó példányok levének, 's ezeken kívül is sokan művészi ügyességet bizonyítának különféle módosításokban.

A' 18-dik század' második felében az alapos nyomozásnak, szabad vizsgálódásnak, 's a' sok tapasztalás által gyakorlott, 's jogai' 's kötelességei' élénk érzése által megerősödött 's szabad munkásságra szokott lélek' sajátos nézeteinek 's merész törekedéseinek ideje kezdődik-el. *Lessing*, *Winkelman*, *Herder*, *Hamann* voltak azok a' kevesektől értett vezérek, kik kijelölték a' még ma is legjobbnak talált utat és irányt, melly szerint a' nemzeti literatura' életét intézni kell.

Midőn Wieland, ez a' sok esmeretű, tudományos kosmopolitismust terjesztő 's a' társasági okosság' jogait bátorságosító nagy érdemű férjfin az ó és új, kül és belföldi tudományos kincseket multság vadászó olvasók' kielégítése végett jó ízléssel használván, pusztá képzelési já-

tékok által külföldiséghez ragaszkodást 's vastag haszonkeresést látszott terjeszteni: e' már nagyon elhatalmazott korszellemnek a' Göttingai ifjak' egyesülete mérészen ellene szegezé magát, 's az elméket *Klopstock*' értelme szerént nemesebb örömökben 's magas komolyságban tanítá gyönyörködni. *Claudius* és *Bürger*, mint népszerű költészek népszerűleg sokat használnak. A' tudományos élet 's a' tudományszeretés mindenfelé terjede. Ezen időt minden irányaiban 's törekedéseiben egészen felfogá annak nagy és sok talentumú fja, *Göthe*, 's azokat lélekkel tellyes életképeiben szemmel láthatókká tevé 's kifejléseket hatalmasan segíté; 's e' kifejlésnek szerentsés foganatja az észnek magasabb irányu vizsgálataiban, a' régi és új idők' szépség- és erőbeli remékeinek tellyes felfogásában, 's a' természet és művészség munkáinak tökéletesebb esmeretében is nyilvánosságossá leve. A' *Göthe*, *Kant*, *Reinhold*, *Fichte*, *Schelling*, *Hegel*, *Jacobi Fridrik Henrik*, *Schiller*, *Voss János Henrik*, *Müller János*, *Richter Fridrik*, *Heyne*, *Wolf*, *Humbold*, és sok ilyen nevek' nagy tudományos tettekre emlékeztetnek, 's német ország' minden nemesebb indulatu gyermekeit szentül kötelezik, hogy az illy jeleseknek érdemeit hálaadó szívvvel megesmerjék, 's hozzájok mind magok méltók lenni, mind maradékaikat méltókká tenni igyekezzenek.

Jegyzés. A' német literatúrát tárgyazó jelesebb gyűjtemények 's időszaki irások a' következők:

Belustigungen des Verstandes und Witzes. Leipzig, 1741. 'st. 8 kötet, 8.

Neue Beiträge zum Vergnügen des Verstandes und Witzes. Bremen = 1742. 'st. 6. kötet. 8.

Sammlung vermischter Schriften. Leipzig, 1748: 's. 3 kötet, 8.

Wislands teutscher Mercur. Weimar. 1773 — 1810.

Deutsches Museum Leipzig; 1776—1790.

Berlinische Monatschrift. 1783—1790.

Horen. Tübingen. 1795—1797.

Gothe, Propyläen. Tübingen, 1798 'st: 3 kötet. 8.

Morgenblatt. Tübingen, 1807. 'st. 4.

Vaterländisches Museum. Hamburg, 1810 'st:

A' zsebkönyvek között nevezetesebbek a' Gothai, melly 1764-ben 's a' Göttingai, melly 1776-ban kezdődött; a' Múszak' almanachi között pedig a' Göttingai, Hamburgi és a' *Schilleré*.

A' már említett gyűjteményeken kívül még a' következők is említést érdemelnek: *W. Müller* Bibliothek deutscher Dichter des 17-ten Jahrhunderts. Leipzig, 1822, 'st. 10 kötet. 12.

Epigrammatische Anthologie. Zürich, 1807: st. 10 kötet. 12.

(*Ramler*) Lieder der Deutschen. 1766. 8.

(*Ramler*) Lyrische Blumenlese. Leipzig, 1776: st. 2 kötet. 8.

F. Matthisson, lyrische Antologie. Zürich, 1802. 'st. 20 kötet. 12.

A. J. Rambach Anthologie christlicher Gesänge. Altona. 1817. 'st. 3. 8.

IV, A' költészség általában 's időrendszerént.

A' 16-dik századbéli költészetek folyvást ezhköltészek. dalaiból állanak. Leginkább megkülömböztetéek magokat a' következők:

Luther Márton (szül. 1483 † 1546), írt énekeket, meséket, és prózában sok jeles munkákat. *L. Luthers* Schriften, herausgegeben von

L. G. Walch. Halle, 1740 'st. 24 kötet: 4. — **Luthers** Sendschriften und Bedenken, gesammelt und bearbeitet von de Wette, Berlin, 1825. 5 kötet. 8. — **Luthers** deutsche Schriften theils vollständig, theils im Auszug von *Lomler*, Gotha, 1817. 3 kötet. 8.

Zwingli Ulrik (szül. 1484-ben) irt versekben allegoriákat, 's prózában többféle jó munkákat. **Zwinglis** sämtliche Werke, Zürich, 1828: 'st. és **Zwinglis** Schriften im Auszuge; Zürich, 1819. 'st.

Hütten Ulrik (szül. 1488, † 1523) **L. Huttenii** opéra. Collegit Münch. Cerlin, 1821. 5 kötet, 8:

Murner Tamás (szül. 1475 † 1536 körül) **Narren** beschwörung. 1512. — **Schelm**enzunft. — 1512. **Geuchmat**, 1519.

Pfinzing Melchior (szül. 1481 † 1535) **L. Twrdannck.** 1517.

Waldis Burkard († 1554) **L. Aesopus.** 1548. **Psalter**, 1553.

Albertus Rézmán († 1543) **L.** Buch von der Tugend und Weisheit. 1550. **Der Barfüsser Mönche** Eulenspiegel. 1542.

Sachs János (szül. 1494 † 1576) **L.** Gedichte von Hans Sachs. Kempten, 1612; 5 kötet. 4:

Fischardt János († 1589 körül) irt sok elbeszéléseket, szép egyházi Énekeket és népdalokat.

Rollenhagen György (szül. 1542 † 1609) **L. Froschmäusler.** 1595. A' 17-dik században a' régi romaï és az újabb külföldi költészek utánóztattak a' szív' nemesítésére célzással. Nevezetesebbekké tevék magokat a' következők:

An-

Andrae Balint (szül. 1586 † 1654) több rendbéli deák és német nagy részént vallásostárgyú verseivel buzgón ellene dolgozott az erkölcsi 's egyházi romlottságnak. L. Hosbachs Johann Valentin Andrae. Berlin 1819. 8.

Weckherlin Rudolf (szül. 1584 † 1651 körül) L. Weckherlins Gedichte. Amsterdam. 1648. 8.

Boberfeldi Opitz Márton (szül. 1597 † 1639) A' régi Classicusok 's az újabb hollandus és Olasz példányok szerént mivelte ki elméjét, 's a' régi német literatúrában is jártas volt. Irt énekeket, leveleket, rajzolatokat, oktató költészeteket, epigrammákat, színdarabokat, több rendbéli prosai munkákat; 's híres alkotója lett a' sílésiai költész oskolának. L. Opitzii Opera. 10-dik kiadás. Bresslau. 1690. 's még újabban Zürich. 1745.

Scultetus Antal († 1642) L. Gedichte von Ant. Scultetus, herausgegeben von G. E. Lessing, Braunschweig, 1771.

Flemming Pál (szül. 1609 † 1640). A' jelesebb lyricusok között foglal helyet. L. Flemmings auserlesene Gedichte von Schwab, Stuttgart 1820.

Logau Fridrik (szül. 1604 † 1655). Derék epigrammatista. L. Auswahl von Logaus Sinngedichten. Leipzig 1759. 8.

Hoffmannswaldau Hoffmann (szül. 1618 † 1679); és *Lohensteini Gáspár* (szül. 1635 † 1683). Ezek Marino' felesleges pompázását és czifraságát utánozták, melly a' jó ízlés kárával egy ideig nagyon divatozott.

Báró Canitz Lajos (szül. 1654 † 1699). Francia példányokból jobb ízlést tanult, a' Marinsták' pompázásának ellene dolgozott. L. Gedichte von Canitz. Berlin, 1727. 8.

Tud. Gyűjt. X Köt. 1837.

Abschatz János Ádám († 1699). Vallásos és hazafiúi jóféle énekeivel tette magát híressé.

Besser János († 1729). Versei tellyesek érzéssel és kellemesen hangzók. L. *Bessers Werke*, Leipzig, 1732. 2 kötet, 8.

Ezeken kívül a' nagy sereget tevő egyéb költészek között még említést érdemelnek, *Spee*, *Zinckgref*, *Gryphius*, *Tscherning*, *Buchner*, *Lundt*, *Robertin*, *Dach*, *Kaldenbach*, *Albert*, *Laurenberg*, *Rachel*, *Claj*, *Harsdörffer*, *Betulejus* vagy *von Birken*, *Zesen*, *Rist*, *Schwiger*, *Scheffler*, vagy *Angelus*, *Kuhlmann*, *Schirmer*, *Homburg*, *Neumark*, *Gerhardt*, *Ziegler*, *Grob*, *Weise*, *Neukirch*, *König*, *Günther*, *Petersen*, *Rodegast*, *Schmolke* 'st.

A' 18-dik században a' költészség német országnak nagyon különböző részeiben kezdett jobb ízléssel műveltetni. Hamburgban eleintén leginkább elszaporodának az írók. Az olyanok mellett, millyenek *Hunold* vagy *Menantes*, és *Postel* voltak, 's millyeneket *Warneck* nem rossz epigrammákkal ostorozott, jobb költészek is találtattak, p. o. *Feind*, *Heraeus*, *Brockes* 'st. L. *Weichmanus Poesien der Niedersachsen*, Hamburg, 1725. 6 kötet 8.

Illy környülmények között jelent-meg *Hagedorn Fridrik* (szül. 1708 † 1754), kin a' régi *Classikusok*' és francia példányok' nyomán minden előtte élt költészeket felülhalada. — A' Badeni tartományban *Drollinger Károly Fridrik* tevé magát mint lyrai költész jelessé. L. *Gedichte* Basel, 1743. *L'aller Albert* pedig Helvetziában, mint az angol példányok' szerencsés követője 's egyszersmind jó prosaista is. L. *Gedichte*. 11-dik kiadás. Bern, 1777.

Lipsiában *Gottsched*' befolyása alatt 1727-től fogva a' művészségnek számos szorgalmas barátjai neveltettek; kik mind a' mellett, hogy nagy részént üres rim faragók valának, még is sok jeles ifjakat nagyobb törekedésekre lelkesítettek. Ilyen jeles tanítványok közé tartoznak *Zernitz*, *Sucro*, *Mylius*, *Kästner*, ki az epigrammákban jeles, a' mathesisban pedig különösen híres és nagy volt. *Gottsched* dictatorságának nem csak gunyirók, kik között *Rost* legcsípősebb darabokat irt, hanem más költészek is, p. o. *Pyra* és *Lange*, ellene dolgozóának; sőt magában Lipsiában is gyengíték gógösségig menő tekintetét részént némelly ötlet tudományal 's erkölcsi erővel felülhaladó 's az olvasó közönség előtt nagyon tisztelt férjfiak, különösen *Gellert*, ez a' sok tekintetben jeles költész és prosaista; részént némelly szabad gondolkozású 's magas törekedésű ifjak, kik a' czéhbeli iskolázást és pedantságot utálván 1741-ben egymás bővebb kimivelése 's munkáik' szoros megbírálása végett társaságba állottak, 's az által a' jó ízlést nagy mértékben előmozdították. E' társaságot legnagyobb részént szászok tették, kik közül utóbb némellyek Braunschweigban egymást ismét megtalálták. Szélesebb értelemben *Gellert* és *Rabener* is tagjai voltak; keskenyebb értelemben pedig csak *Gärtner*, három testvér *Schlegel*, *Gieseke*, *Cramer*, *Zachariae*, *Schmid*, *Ebert*, *Klopstock*.

Hasonló egyesületet formálának Hálában: *Gleim*, *Götz* és *Uz*. Ezekkel 's az elébiekkel német ország különböző részeiben a' költészség' különféle nemeiben együtt versenyt futottak *Lichtwehr*, *Dusch*, *Gemmingen*, *Beyer*, *Weisse*, *Croneck*, *Creuz*, *Gessner*, *Salamon*, *Löwen*, *Schü-*

beler, Pfeffel, Willamov, Thümmel, Jacobi, Michaelis st.

Melly szerencsés és jótékony függésben volt legyen a' német költészség a' kritikával, azt több körülmények bizonyítják. A' kritikában némelly ekkori jeles írókat különböző felekezetek' vezetői gyanánt lehet nézni. *Ramler Batteaux*' aestetikájához ragaszkodott 's vele együtt *Götz, Kleist, Ewald, Denis, Mastalier, Blum, Schubart, Zau-pser, Gedicke* 's többek. *Lessing, Herder* és *Gerstenberg* több oldalú mélyebb és szabadabb kritikát alkottak. *Lessing* az énekekben, tanító költészetekben, epigrammákban az idejébéli legjelesebbeket elérte, a' színjátékokban utat tört, a' kritikában 's polemisálásban német országot jobb ízlésre tanította, 's a' német nemzeti literatura' előmenetelének mindeneknél nagyobb mértékben szerencsés kezdője lett. *Herder* minden idők és nemzetekbeli költészetek' lelkét felfogta 's szembetűnőleg magyarázta, az allegoriákban, legendákban 's énekekben jeles példány, a' kritikában *Lessing*' lelkének mássa, nagy theologus 's nagyon lelkes történetíró volt. *Gerstenberg* az enyelgésekben 's ünnepélyes színjátékokban nagyon jeles költész, a' németeket az angolok' és éjszaki nemzetek' literaturájával megismerkedtette.

Az illy példányok' nagy hatásának de még inkább a' sok eszméreték', tapasztalások' és előadói ügyességek' ritka egyesülésének kell azt a' hatalmat tulajdonítani, mellyel *Wieland* a' német olvasó közönség legnagyobb részén uralkodott. Elméje' számos és jeles szüleményei között legszerencsésebbek a' regényes elbeszélések, a' kellemes enyelgésű tanító költészetek, 's prósa-

ban a' románok 's közhasznu oktatások 's beszélgetések. Az általa fordított Classikusok nem csak a' régiség esmeretét nagyon terjesztették, hanem azt helyesebb nézetek szerint megítélni is tanították. Általában igen érdemessé tette magát az által, hogy a' minden idők és nemzetekbeli tudományos, történetirási 's politikai tapasztalásokra számtalanokat figyelmesekké teve, benne az emberi nemzet' sorsa iránt részvételt gerjesz- te, 's az életbéli józan bölcsességet számtalanok- kal megismerteté. Sajnálni kell, hogy az olvasó világ testi gyönyört szomjuzó kíváncsisága iránt felettebb engedékeny vala; a' mit társasági viszonyoktól függő világ polgári jószívűségének kell tulajdonítani. — *Wieland'* művészi módja szerint dolgoztak sokan, p. o. *Alxinger*, *Blumauer*, *Nicolai*, *Müller*, *Schulze* 'st.

Wielandnak az Aristokraták' testiségének hízelgő módjával egészen ellenkező irány szerint intézték munkálkodásaikat: *Lavater*, *Claudius*, *Bürger*. — *Klopstock'* elveinek hódoltak a' Göttingai szövetség' tagjai és barátjai: *Boje*, *Voss*, *Hölty*, *Hahn*, a' két gróf *Stollberg*, *Müller János Márton*, *Brückner*, *Overbeck* 'st.

Ugyan ekkor számos egyéb költészek is futottak, kí kisebb, kí nagyobb szerencsével, a' költészség' pályáját, kik között a' nevezetesebbek közé tartoznak: *Neander*, *Fink*, *Kretschmann*, *Schönborn*, *Knebel*, *Gotter*, *Göcking*. *Hartmann*, *Gallisch* 'st.

A' művészégi élet' és törekedés' azon sa- játságára nézve, mellynek elérésére a' német nem- zet a' jelenkorban alkalmasnak tartathatik, tellyes hitelű képviselő, tolmács mester és próféta gya- nánt kell nézni *Göthet*, (szül. 1749 † 1832) ezt

a' korszellemmel tellyes mértékben esmeretes, 's annak szabadon parancsoló gazdag teremthő elmét, ki sem tanítványa, sem alkotója valamelly iskolának nem lévén, nem csak magában nagyon termékeny vala, hanem mind a' mult mind a' jelenkorbéli szépséget is örömmel elfogadá, és hiven dajkálá. Munkái a' költészségnek minden nemeire kiterjedők, a' legjelesebbek pedig a' lyrikára, a' románczokra és a' drámára. Románjai, valamint a' művészség' theoriáját és kritikáját tárgyazó írásai is új időrendet alkottak.

Mindenektől magasztalt költész *Schiller* (szül. 1759 † 1805) is, mint mély érzéssel és gondolatokkal gazdag lyricus, felül nem haladott történetírási dramatista, bájló romániró 's tiszteletre méltó bölcselkedő és kritikus.

Az ezen időbéli költészek között, kikre régiebb példányoknak 's részént *Schillernek* 's kevesebbé *Göthenek* volt befolyások, említést érdemelnek a' következők: *Müller Friderik*, *Matthisson*, *Salis*, *Tiedge*, *Kosegarten*, *Conz*, *Falk*, *Mahlmann*, *Novalis* vagy *Hardenberg*, *Wetzel*, *Körner*, *Hebel*, *Uhland*, *Hölderlin*, *Kerner*, *Schwab*, *Rückert*, *Müller Vilmos* 'st.

V. A' színjáték.

A' 16-dik századbéli színjátékok, mellyek egyedül a' köznép' birtoka valának, részént bibliai 's világi törtétekből, részént bohózatokból 's polgári életheli esetekből állottak; az iskolákban a' tanítványok többnyire deák nyelven irtt darabokat 's néha régi római írókból fordítottakat is szoktak vala játszani. Az olyanok, mellyek vallásbéli titkokat tárgyazának, nem

birtak sem erkölcsi sem művészégi érdemmel. A' színjátékirók között *Sachs János* és *Ayrer Jakab* tevék magokat nevezetesekké; az utolsónak lehet a' szabályozott daljáték' divatba hozását is köszönni *L. Opus theatricum. Norimbergae. 1618. fol.*

A' 17-dik század' kezdetében ugy nevezett angol színészek külföldi játékokat hozának német országban a' színpadra; a' honi mondák' és regék' előadása faluról falura, városról városra járó, vagy kóbor színészekre hagyatván. A' silesiai költészoskolának némelly nevezetes tagjai, p. o. *Opitz*, *Dach*, *Schirmer*, *Clai* 'st. a' színjátékokat tudós művészi alakba öltözteték; 's ezt legszerencsésebben cselekvé *Gryphius András* (szül. 1616 † 1661). *L. Gedichte von Andreas Gryphius, Breslau, 1698, 3 kötet, 8.* Az az ut, mellyen ez járnai kezdett, nem sokára elhagyték; *Lohenstein* természetelleni dagállal, *Weise* unalmas ürességgel különbözteték-meg magokat; a' nézők' nagyon mértékletes kívánatait francziából 's olaszból készített fordítások elégiték-ki. *Gottsched* 1737 körül nagy szorgalommal igyekezék a' színjátékokban a' franczia szabályosságot előmozdítani. *Schlegel János Illés* a' szomorú és vig, *Weisse* a' daljátékban, nem ügyetlenül dolgozának; *Croneck* és *Brawe* szomorú játéki talentomot bizonyítának. *Gellert*nek a' polgári vígjátékban tett próbáit *Mylius*, *Krüger*, *Romanus* és *Lessing* felülhaladák. Az utolsó a' játékszíni mulatságok' kedvelését a' közönség előtt naponként terjedni látván, Hamburgban a' németjátékszínt józan kritika szerént igyekezék nemesíteni, 's maga is sok jó darabokat ada, mellyek között a' *Barnhelmi Minna*, a' *Galotti Emilia* 's a' bölcs *Náthán* nagyon nevezetesek; azon kívül tökély-

re törekedést is ébreszte, mellynek sok jó követkevései levének.

Hamburgban *Schröder* különösen érdemessé tévé magát a' játékszinre nézve az által, hogy más mivelte nemzetek' sok színjátékát a' német nyelvre általplántálta és meghonosította. *Heyne* vagy *Wall Antal*, kinek elbeszélései is figyelemre méltók, francia országból elmés furcsaságokat 's bohózatokat kölcsönöze. L. Bagatellen von Anton Wall, Leipzig, 1783, 2 kötet. S. *Lenz' Klinger' Gerstenberg', Müller', Klopstock'* és a' két Gróf *Stollberg'* színjátékai az eljátsztatásra nem valának alkalmasok. *Göthe* általlátván, mi legyen szükséges, magasra törekedve 's a' közönség' fogékonyságát szem előtt tartva szabad lélekkel 's gazdag képzelődéssel írta darabjait. *Götz von Berlichingen* című történetirási játéka sok utánozókat találá; de befolyását nem kevesé gátolták, a' termékeny tollu 's a' középszerűséggel megelégedő köznéptől igen kedvelt *Iffland*, kinek némelly familia' festései niucsenek minden érdem nélkül, és a' könnyü beszélgetésű 's erkölcsi karaktertelenségét játékszíni fortélyokkal elfedezni tudó *Kotzebue*. *Schiller* legnagyobb részént igen jeles történetirási szindarabokkal a' játékszint a' közelgető romlástól megmentette 's *Göthe'* tekintetét megerősítette. Ehez sokan kapcsolák magokat, p. o. *Werner* (szül. 1768 † 1811) *Kleist* (szül. 1772 † 1811) *Müllner Adolf* (szül. 1771 † 1829) *Immermann*, *Raupach*, *Uhland*, *Heyne*, *Schilder* 'st.

A' vígjátékban kevesebb jeles munkákat találunk: *Müllner Adolf*, *Immermann*' és *Raupach*' dolgozatai a' jobbak közé tartoznak. A' regényes bohózatokban csak *Göthe*, *Tieck*, és Gróf *Platen* tündökölnek.

A' daljáték néha már 1627-től fogva az udvari multságok közé tartozott; 's Hamburgban 1678 körül jó muzsikával is dicsekedhetett, de jó költészettel nem. — A' 18-dik században *Wieland* és *Jacobi* próbái újra bizonyítják, hogy valamint egyébütt mindenütt, úgy németországban is nagyobb mértékben tudott a' muzsika, mint a' költészség, gyönyörködtetni. — A' vig daljátéknak *Schiebeler*, *Weisse*, *Gotter* és *Göthe* által valamivel jobb sorsa leve.

Jegyzés. L. Schlegel Vorles. — Theaterkalendar. Gotha, 1775—1800. — Lessing, Dramaturgie. 1768. — Tieck dramaturgische Blätter. Breslau. 1826. 2 kötet. 8.

VI. A' kötetlen beszéd, 's különösen a' történetírás, román, 's egyházi ékesszóllás.

A' prósa a' 16-dik században nem csekély mértékben tökélyesedett. Tudományos határozottságát 's értelmességét *Dürer*, erejét 's kellemességét *Luther* (ez utolsó a' biblia' fordításában és sok népszerű munkákban) kimutatták 's szembe-tünővé tevők. *Luther*' társainál és tanítványainál, nem különben ellenfeleinél is szokássá vált az anyai nyelvet becsülni, 's mind a' szóllásra mind a' kifejezésekre gondot fordítani. A' történetírásban, különösen a' hazai történetek' rajzolásában némellyek, p. o. *Turmayr*, vagy *Aventinus*, *Kantzson*, *Münster Sebestyén*, *Frank Sebestyén* 's egyebek, jó előmenetellel dolgoznak. *Fischart* az idejebeli esztelenségek' torz képeit festgetvén, mind emberesmérést, mind nyelvtudást bizonyíta. Házi oktatást 's házi multságot tárgyazó népszerű könyvek nagy számmal jelenének-meg.

A' 17-dik században a' jó népszerű írók szem-
betünöképpen kevesednek; de a' komoly *Alber-*
tinus, az istenfélő *Arndt*, 's a' mystikus *Böh-*
me kijelelést érdemelnek. *Weckherlin*, *Opitz*,
Olearius, 's kivált *Lohenstein*, jobb prósat kez-
denek irni. *Köster*, *Lehmann* 's *Hortleder* helyes
kronikai írásmóddal, *Schuppins*, *Moscherosch*
vagy *Sittenwaldi Philander* 's *Megerle* vagy *Ábra-*
hám a Sancta Clara, világesmerettel, sajátsággal
's erkölcsi erővel ajánlják magokat.

A' 18-dik században, *Mosheim*, *Liscov*, *Bü-*
nau és *Mascov* törének utat a' prósa' nemesíté-
sére. *Gottsched*, 's követői, sima de bádjadt 's
erőtlen nyelven íranak. Sokkal becsesebb munká-
kat készítenek a' *Gottsched* ellen dolgozó, 's a'
Lipsiai fiatal társaságnak némelly tagjai, különö-
sen *Gellert* és *Rabener*. *Moser* nagyon elmésen,
szeszélyesen 's velősen feddőzött a' nyilvános
élet' hibái és vétkei ellen.

Tudományos és erkölcsi tárgyakat kelleme-
sen adtak-elő, *Spalding*, *Krause*, *Ramler*, *Hal-*
ler, *Sulzer*, *Iselin*, *Zimmermann*, *Unzer*. Mély
gondolkodásból származott új nézetekkel 's ma-
gas törekedésekkel jeleskedtek *Kant*, *Hamann*,
Winkelman, *Lessing*, *Herder*, *Gerstenberg*. Ré-
szént népszerű, részént hölcselkedési írásaikkal
szép hírt 's nevet szereztek magoknak; *Möser*,
Büsch, *Klopstock*, *Wieland*, *Lavater*, *Claudius*,
Sonnenfels, *Basedov*, *Irving*, *Ehlers*, *Tetens*,
Eberhard, *Schlosser* *János György*, *Feder*,
Garve, *Campe*, *Sturz*, *Engel* *János Jakab*,
Lichtenberg, *Forster* *György*, *Jacobi* *Friderik*
Henrik, *Braudes*, *Reberg*, *Genz*, *Seume*, *Voss*
János Henrik, *Gróf Stollberg* *Leopold*, *Göthe*,
Schaller, *Humbold* *Vilmos* és *Humbold* *Sándor*,
Schlegel *Vilmos*, és *Schlegel* *Friderik*, *Jacobs*,

Reinhold, Fichte, Schelling, Schleiermacher, Solger, Wolf, Görres, Arndt Ernest, Zschokke, Jahn és sok egyebek.

A' történetirási előadásban részént mint ügyes jégtörők, részént mint művészileg dolgozók' nagy érdemeket szereztek magoknak a' következők: *Gatterer, Schlözer, Schröckh, Möser, Schmidt Ignác, Planck, Spittler, Müller János, Woltmann, Dohm, Posselt, Bredov, Mannert, Manso, Heeren, Funk, Sartorius, Kurz, Niebur, Hüllmann, Roth, Pölit, Luden, Rotteck, Zschokke, Raumer, Schlosser Kristóf Friderik, Dahlmann* 'st.

A' románok' történetei német országban figyelemre méltók. A' számos népszerű mulattató könyvek, regék, mondák, lovagi történetek 's egyéb enyelgések, mellyek nagy részént francziából fordítottak vala, a' 16-dik században még nagyobb számra nevedtek; de a' 17-ben az idegen szabású édeskés udvari és pásztori történetek által belső értékekre nézve semmit sem gyarapodának. Mig *Bucholz* regényeket hazai történetekből készíté, 's néhány követői által nem sokára felülhaladtaték, *Hirschbergi Greifensohn* jeles erkölcsi képeket rajzola hazájának újabb történeteiből. A' *Talanderek*' és *Menantesek*' izetlen szerelmes történetei *Desse*' *Robinsona*, és *Schnabel*' *Felsenburgi Szigete* által nem sokára száműzetek. — *Gellert* első vala, ki 1747-ben familiai románt adott; *Wieland* az élni tanító bölcseséget görög, romai és napkeleti izlésű lelkes festésekben rajzoló. *Hermes Timotheus* Richardsonhoz kapcsolá magát, 's románjaiban hazája iránt nagy érdemeket szerze magának különféle hasznos események 's erkölcsi oktatások' terjesztése által.

Ettől fogva a' jó románírók, kiknek munkái részént jeles sajtóságokkal tündökölnek, részént mint az ideig óráig uralkodott izlés' jelenségei

ⁿevezetesek, olly nagy számra nevedtek, hogy közülök a' legjobbakat kiválogatni nem könnyű. Illy jeles románirók a' következők: *Laroche Zsófi* (szül. 1730 † 1807). *Wetzel Károly* (szül. 1747 † 1819), *Göthe*, *Miller Márton*, *Jung* (szül. 1740 † 1817), *Sintenis* (szül. 1750 † 1819) *Müller Gotthwerth* (szül. 1741 † 1828) *Meissner* (szül. 1752 † 1807), *Klinger*, *Jacobi*, *Friderik Henrik*, *Hippel* (szül. 1741 † 1796) *Richter Friderik* vagy *Jean Paul* (szül. 1763 † 1825), *Pestaloxxi* (szül. 1746 † 1827), *Heinse* (szül. 1749 † 1803), *Móritz* (szül. 1757 † 1793), *Schulz* (szül. 1762 † 1798) *Schiller*, *Demme*, *Starcke*, *Engel*, *Lafontaine*, *Hirzel*, *Jacobs*, *Schilling*, *Zschokke*, *Hegner* és sok egyebek.

A' történetirási hűség nem hagyhatja említés nélkül, hogy az olvasó közönség egy ideig beteg ízléssel gyönyörködését 's mulatságát lete majd kísértetekről, öldöklésekről, lovagi tettekről szólló borzasztó csúfos történetekben, millyéneket *Spiess*, *Kramer*, *Gottlob*, *Vulpius* és számos utánozóik irtak, majd büszkén kérkedő történetirási románokban, millyenekkel *Schlenkert*, *Fessler*, *van der Welde*, 's mások léptek-fel, kik között némellyek, p. o. *Naubert* és *Wächter*, *Leonard* vagy *Veit Weber* dicséretes kivételt érdemelnek; majd *Kotzebuenak* 's követőinek magokat kedveltető sentimentalis pajkoskodásaiban 's több efféle csupa vásári hitvány portékákban. Mindazáltal más felől azt az örvendetes tapasztalást sem kell kell elhallgatni, hogy nem csak a' jó ügy az ilyen jelenetek miatt kevés kárt vallott, hanem az igaz ízléssel irtt darabok is hová tovább forró szeretettel ápolgattattak, 's szívesebb hálával fogadtattak. Bizonyítják ezt *Hardenberg*' vagy *Novalis*', *Kleist*', *Tieck*', *Wag-*

ner', de la Motte Fouqué', Hoffmann', Chamisso', Hauff 's több ilyenek' munkái.

Végre az egyházi ékesszóllás a' németeknél jobb foganattal mivelletett, mint akármelly szomszéd nemzeteknél. Egyes példányokban már a' 13-dik század óta illő alakot kezdé nyerni, 's a' reformatio idejében nem kevés munkákban erőt, tüzet, természeti egyszerűséget 's értelmességet mutata. A' Scholasticismust újra felébresztő 17-dik században nagy részént tudós szószaporitássá vála; de itt is kivételt érdemelnek *Arndt, Herberger, Zach, Schuppius, Ulrich, Abraham à Sancta Clara* (kinek írásmódja mindazáltal a' templom' méltóságával gyakran ellenkezik) *Spener, Franke*, 's némelly egyebek.

A' 18-dik században legelőször *Mosheim* szerze magának művészi érdemet; 's ettől fogva a' jeles egyházi szónokok hosszú sort 's nagy számot tesznek. Ilyenek: *Aken*, (szül. 1713 † 1768). *Sack Vilmos* (szül. 1703 † 1786) *Jerusalem* (szül. 1709 † 1789). *Spalding, Kramer, Münter* (szül. 1735 † 1793) *Zollikofer* (szül. 1730 † 1788). *Lavater, Herder, Sack Gottfried* (szül. 1738 † 1808). *Sturm, Miller, Brückver, Salzmann* (szül. 1744 † 1811). *Reinhard* (szül. 1753 † 1812). *Hacker* (szül. 1761 † 1817). *Sonntag*, (szül. 1765 † 1827). *Krause*, (szül. 1771 † 1820). *Ammon, Bretschneider, Rüdél, Schott, Tzschirner* (szül. 1778 † 1828). *Häfelí* (szül. 1754 † 1811). *Tobler* (szül. 1732 † 1807). *Müslin* (szül. 1747 † 1822). *Hermes, Blessig* (szül. 1747 † 1816). *Löffler* (szül. 1752 † 1816). *Walz* (szül. 1757 † 1817). *Hanstein* (szül. 1761 † 1828). *Schuderoff, Schleiermacher, Röhr, Menken, Dräseke, Schmalz, Mutschelle* (szül. 1747 † 1800). *Sailer* (szül. 1752). *Schneider* (szül. 1752 † 1818). *Weiller* († 1826) 'st.

VII. A' kritika.

Német országban a' szép literatura theoriája 's a' kritika is számos mívelőket találta. A' 17-dik században *Opitz*, *Tscherning* 's egyebek a' régi Classicusok' szabályai 's nézetei mellett maradának, mellyeket *Morhof*, 1682-ben rēndbe szede. *Warneck*, *Mosheim* és *Hagedorn* némelly állításokat szorosabban meghatározzanak.

A' 18-dik században a' Helvetziai tudósok és a' *Gottsched*' oskolája között folytatott vitalkodások sok aesthetikai felvilágosításokra adának alkalmat és sok káros előitéleteket eltörlelének. A' lipsiai ifjak' egyesülete, különösen *Gellert* és *Rabener*, tisztább igazabb és szabadabb nézeteket terjesztének-el. *Wolf*' tanítványai, *Baumgarten*, *Mayer* és *Lindner* a' szépnek vizsgálatát tudományos bölcselkedés tárgyává tevék. *Ramler* *Batteaux*' munkáját esmerteté-meg. *Meinhard* a' legjobb olasz költészekre, *Gerstenberg* *Britannia*' és *Scandinavia*' szép literaturájára figyelmezteté. *Winkelmann* Plátói mély esze 's kényes művészi érzése, 's *Lessing*' és *Herder*' nagy hasznu polemizálásai a' kritikai vizsgálódásoknak nagyobb irányt adának.

A' szép tudományok' könyvtára és a' községes német könyvtár (*Bibliothek der schönen Wissenschaften*, és *allgemeine deutsche Bibliothek*) című időszaki irások az aesthetikai jó szabályok' és bölcs törvények' terjedését nagyon előmozdíták, 's *Klotz*nak és társainak romlott izlésén könnyen győzedelmeskedének. *Sulzer* az ekképpen szerzett 's megtisztított aesthetikai esmereteket betürend szerént öszveszedvén *Theorie der schönen Künste und Wissenschaften* cím alatt kiadá. Ekkor magával megelegedő nyugat-

lom következék, *Eschenburg*, *Eberhard* és *Engel* kézi tanító könyveket adának-ki, de a' haladásról nem igen lehet szó. A' *Lessing* által kijelelt úton tovább menésre legelsőben 's lelkesen serkentők között *Schatz*, *Jackobs*, 's ezeknek némely barátjai dicséretes említést érdemlének. — Midőn *Kant*' kritikai bölcsekedése, minden felé nagy részvételt támaszta, az általános tudományos ujság (*Allgemeine Literatur-Zeitung*) 1785-ben az elme' szüleményei szigorú megítélésének szabad menedéket nyitá, hol az izlés' és nemzeti literatura' ügyében mindenki meggyőződése szerént adhatta szavazatját. *Schiller*, *Schlegel Vilmos*, *Schlegel Eriderik*, *Humboldt Vilmos*, 's némely egyebek a' művészség' ideálja felé törekedésnek mindenütt alkalmaztatható törvényeket próbáltak szabni. Ez által az ó hitű és szabadabb gondolkozású aesthetikusok között harc támadá, melly kevesebb tüzességgel 's az idő változásához alkalmazva most is foly, 's utóbb is az igazság' javára még sokszor meg fog ujulni. A' tanító kézi könyvek között *Griepenkerl* és *Solger* munkái figyelmet érdemelnek ugyan; de olyan efféle könyv, melly minden tekintetben nagy érdemmel bírna, egy sincsen. *Jean Paul*' aesthetikája elő oskolája és *Göthe*' s'ek különféle időszakai munkákba imitt amott eliktatott intései nem maradhatnak fogamat nélkül, 's lehet reményleni, hogy a' félig kihalt kritika elébb utóbb ismét új életet 's ifjui erőt nyerend.

Kis János.

X. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Fejér György. A' Philosophia állapota; első nyolcz századokban. 3. lap.
- 2) L. I. A' test' alkotásról. 30. lap.
- 3) Warga János. Nevelési Elvek, 42. lap.
- 4) Podhradczky József. Ruszkai Dobó Istvánnak vitézségéről, hűségéről szóló Ok-levél. 61. lap.
- 5) Hartmann után L. I. Értekezés az öntudatról, és annak viszonyairól a' testi élethez. 66. lap.
- 6) Perlaky S. A' fenyegetés szükségéről az iskolá virágzására. 77. lap.
- 7) * * *. Értekezés a' hegyekről. 86. lap.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvesmértetés.

Tanítás alaptudománya, írta Sasku Károly. Pesten, Beimeí József betűivel. Molnár György. 102. lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Könyvesmértetés.

A' német szépliteratura' történeteinek velleje. A' 16-dik század kezdetétől fogva a' 19-dik első negyedének végéig. Wachler után. 103. lap.

(Koszorú az 1837-dik eszt. X-ik Kölethez egy ív.)

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűj-
teményt alkalmas munkájikkal elősegítik,
tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,

tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' be-
küldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak
magokban. tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán,
csinosan és hibátlanul leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Iró-
kat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alól-
irtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy
8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban
adatik ki, mellyre itt helyben, vagy alkalmatosság által
elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr.
pengő pénzben az Előfizetés.

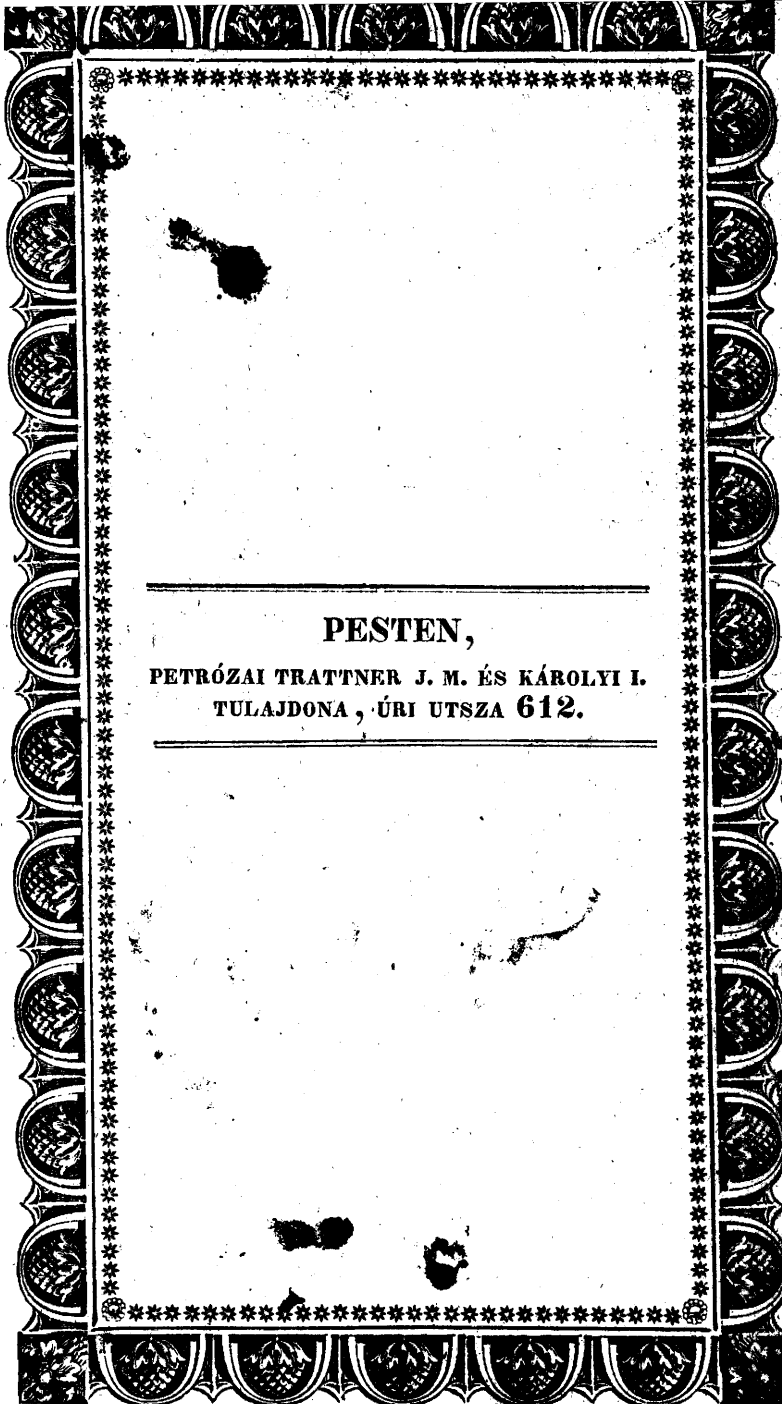
P e s t e n, October 1837.

Petró zai Trattner J. M.

és

Károlyi István m. k.

**A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.**

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI I.
TULAJDONA , ÚRI UTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY**

1837.

21^{dik} esztendői folyamata.

XI^{dik}

VAGY NOVEMBERI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. **Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések**, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (menyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kózi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet leírását magokban foglalják.
- II. **A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmertetési és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tekeletesedését eszközlik.**
- III. **Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új[könyvek 's több'e' félek iránt.**

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1837.**

XI^{dik} KÖTET.

**21dik esztendei
*Folyamat.***

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

**Trattner-Károlyi nyomtatása,
uri utca 612d. szám alatt.**

I. Értekezések.

1.

Az Aranykert.

Az országos Duna, mihelyt elhagyja Posonyt, azonnal a földnek csekély lejtősége miatt, sok ágakra szakadoz. Posony ugyan is Bécshez 10 mértföldnyire fekszik, és Gyórhöz csak 2 mértfölddel közelebb; még is a víz Bécsből Posonyig 109 lábot esik, ettől pedig Gyórig 54-nél nem többet; azaz, Posonyig minden mértföld után csak nem 11 lábot, midőn ettől kezdve Gyórig ugyan annyi között 7-et sem egészen. Genoté felvetése szerint a Dunának, hogy elég sebessen folyhasson, minden 100 ölnél fél lábot kell esnie. Ha tehát egy német mértföldben 3695 $\frac{1}{2}$ Bécsi öl vagy on, úgy kerek számmal 18 láb fog az esés lenni minden mértföld után, a' minek azonban felét sem teszi a' Dunának Posony és Győr közötti esése. Egyébiránt a' Duna forrásától fogva torkolatáig, 390 mértföldnyi között, egészen 2 mértföldet esik.

Ama' lapos téren, mindgyárt Posony alatt, kiszakad a' Dunából egy nagy ág, 's éjszakra fordulván, Posony és Komárom vármegye' kebelében akkép foly, (Gútájig ugyan Érsekújvári Du-

na, azon túl pedig, mert ott egyesül a' Vággal, Vágduna néven Rév-Komáromig), hogy midőn legmesszebb esik a' délre hagyott Dunától, 3 mértföldnyire vagy on; majd Rév-Komárom mellett, éppen az úgynevezett Várfarkánál 12 mértföldnyi külön folyása után újra ölelkezik anyjával, melyet a' Komáromi ember Győri Dunának hív, és a' mellyet Mosony vármegye Posony felőli határan, Győr vármegye pedig egy darabig belsejében, egy darabig éjszak felől a' Komáromi határon, 's végre Komárom vármegye maga közepén látott hempelyegni. Az a' föld, a' mit e' két Duna szigetté változtat, *Csalóköznek*, vagy az ottani szőejtés szerént, hol a' *Halott* is *Hallott* (Leichnam) *Csallóköznek* nevezetik.

Ha Csalóközt, ezt a' Magyar szigetek' apját, mostan úgy tekintjük, mint a' természet magától mutatja, látunk mérséklett éghajlat alatt egy olyan merő síkföldet terjedni az alacsony Dunapartok között szélesen és hosszán, mellyen még csak domb sem emelkedik, 's a' Dunától belebb elvéve vár imitt amott faárnyék. Az útas ugyan fekete agyag, buzára igen alkalmas földön megy, hanem ez ugyan legfelebb csak két lábnyi mélységű, 's alatta csupa fővény és kövecs fekszik vegyesen, annak jele, hogy ez az egész sziget egykor vízfenék volt, 's a' Dunák kiöntéseikkor rakták le rajta azt, a' mi által szárazzá, legafább vizenyős szárazzá lehetett. A' jó réteg legvastagabban a' keleti sziget orrnál találhatik, 's mennél felebb nyugotra, annál inkább vékonyúl, annyira, hogy végre néhol csak nem földszínt hever a' kövecs homok. Patak a' felső orrozatban nem igen csergedez, közép tájon az öreg Duna' partja körül rövid úton egynehány folydogál, alsó részen pedig a' hatalmas folyamból törnek erek valamennyire ki. Itt vannak a' számos és nem kicsiny mocsárok, zsombi-

kos és dsindsás helyek is; 's még magában Rév-Komáromban, a' szabad királyi városnak csak nem a' közepén, találatnak térek, mellyek egyedül szakadatlan szárazságban nem távak. Ez a' víz alatti uszó sok ezer holdra telő föld toldja ugyan szénával, de rosszal, azt a' jót, mit a' sziget vizetlenebb helyein is bőven ád; de még is gyékényel és náddal szolgál leginkább, mert ez az ő leg-sajátabb termése.

Az ember e' vékony rétegű, fátlan, mocsáros, 's természetnél fogva nem vonzó kellemű szigetben is helyet választott magának, és nem csak egészségesen lakhatóvá, hanem szinte boldogul élhetővé is szorgalmával változtatta már régen. Három vármegye osztozik most rajta: Posony tudniillik, melly a' Feltájt alsó 's felső Csalóközi járás néven bírja, amazt 4 mezővárossal és 69 faluval, emezt szinte 4 mezővárossal és 50 faluval; Komárom, 's ez az Altájt egy járásban tartja, számlál pedig egy szabad királyi várost, mellynél nincs is több a' szigetben, Rév-Komárom, 2 mezővárost, és 24 falut; végre Győr, 's az a' darabka jutott neki, mit a' Dunából a' Posonyi Csalóközben Al Bákánál kijövő, 's ugyan abba Kulcsodnál a' Komárom vármegyei határon visszaömlő Csilisz folyó kerítvén be, Csiliszköznek nevezetik 7 faluval. A' két első vármegyében több kisebb és nagyobb puszták is elég számosan találatnak. Az egész mintegy 90,000 lélekkel.

Fő termés itt az ember' számára nem a' rozs, hanem az a' sok igen sikeres buza, miből az országszerte nevezetes Komáromi kenyér készül, ahhoz pedig terem jó fejes káposzta, a' Csalóközinek, mivel ő Magyar, nem kis öröme. Terem ezen felül a' sok marhának annyi széna, hogy el is adhatni; a' lónak elég zab, és sertésnek kukoricza 's Krumpli. A' tarlók tűzokot, a' vetések vadlu-

dat, a' posványok vizi madarokat csoportosan nevelnek. A' Dunának számos szigetei fával látnak el, 's nyulakat és foglyokat vadásztatnak; magok a' Dunák kedves halaikkal kínálkoznak, homokjaikból, aranyat szedetnek, és hátaikon egy hatalmas kereskedésre fel és alá utat nyitnak. Csak bora 's gyümölcse nem kerül ki magából; ezt azonban a' szomszéd Szenczi, Német és Magyar Béli szőlőhegyek szekerekkel küldik helyébe, 's a' gyümölcsöt nem is annyira kész pénzen, mint inkább cserében veszi meg azon, mit a' különben adakozó természet nagy bőséggel adott neki.

Mind e' mellett is közönséges volt minap, 's még mostan sem ritkaság a' Csallóközi embernek azon keserves panasza, hogy ó ez áldott földön nem csak nem élhet olly kényelmesen, mint száz esztendővel, vagy annyival sem előbb élhettek atyjai, vagy akkor főképen, midőn Aranykert és gyümölcsparadicsom dísznevet érdemlett magának e' sziget; hanem lassanként egészen is elpusztul, és utolsó inségre kell jutnia. Honnan e' panasz? a' mi valóan nincsen alap nélkül.

Csak emlékezhessen az ember, ha nem éppen együgyű is, valamelly helynek boldog időszakára, hol jelenleg a' körülmények nem egészen kedvezők: mindgyárt igen hajlandó lesz hinni felőle, hogy kezdet oltá ki voltak onnan a' bajok rekesztve, és a' dolgok csak mostan változtak el gonoszra. De te, Csallóközi társam, (így nevezlek, mert Komáromod szült és nevelt engemet, 's a' távolban sem foglak felejtetni) te tehát földim! ne busítsad magadat ilyen szomorú gondolattal. Hosszú időt látott szigeted lefolyni, midőn még nem lett Aranykertté, 's gyümölcsével nem kínált; és megént századok tüntek el felette, miolta azon bajok, a' mikkel te küszködöl, paradicsom alakjából kiforgatni kezdték. De ne úgy tekintsed szigetedet,

mint Milton' elveszett paradicsomát Asiában; hanem ha zordona tudott egykor emberi munkával kiesre változni, hiteds el magaddal, hogy ismét bájoló tündérlakká varázsolod földedet, mihelyt te is elhárítod azon akadályokat, a' miknek elhárításuk teremtett őseidnek édent. Pusztítóid a' kiöntő Dunák, oltalmaid az erős töltések; ezeket emelvény, meggátolod amazokat, és állapotod jobbra fordul. Illyen szerencsés változásod felől kétségbe nincs is okod esni, holott már is ezen újan születésed' útján haladsz előre és hatalmasan nem kis idő oltá. De hagyj szólni tovább megnyugtatásodra.

Nincsen nyoma, hogy a' Rományok lakták és mívelték volna Csalóközt, Aranykertté tehát nem is tették Ők, midőn Tiberius uralkodott Kr. sz. ut. 14—37, éjszakon a' Dunát mérték ki birodalmuk' határának, jobb partjáig építették városaikat, a' millyenek voltak Csalóköz mellett *Gerulata* (Oroszvár), *Ad Flexum* (Óvár) *Quadratum* (Moson), *Arrabona* (Győr), 's a' Komáromi orrozattól alább nem messze a' hírcs *Bregetio* (Ó Szöny); de már a' Csalóközi partokon csak egy városukat sem esmerjük. Nem is találtnak itten semmi a'féle régiségek, a' mikből Csalóköznek Romány lakosaira következést lehetne csinálni. Mert ha, nem tudom mikor, találtnak is a' Komáromi várban három kőkoporsó, a' miről a' *Minden. Gyűjt.* 1790, 3. *Negyed*, l. 159, 160. emlékezik, kérdeni bátorkodom: *nem annak az Oluptulmánának, ki e várt Árpád alatt építette, 's nem annak a' Retelnek, ki Oluptulmánának atyja volt, és a' Komáromi Dunatájt örökül kapta Árpádtól, és nem egy hozzájuk tartozó harmadiknak koporsóji lehetnek-e ezek?* Tudjuk ugyan is a' Névtelentől, hogy Retelt és Oluptulmát itten temették el pogány szertartással. Ezen koporsókról pedig azért szóllok illy kétesen, mert a' Minden,

Gyűjtemény semmi leírásukba sem bocsátkozik, a' miből Római származásukra csalhatatlanul esmer-ni lehetne; csupán *Pocock'* keleti utazásának 3ik kötetéhez utasít, *a' mellyben Magyarországnak ritkaságairól is bőv leírást fogsz találni*, de a' mivel én nem bírok. Azonban ha csak ugyan Rományok találták is csináltatni ezeket, mert kó-koporsók talán akkor sem voltak Magyarainknál szokásban: még úgy sem fog következni, hogy tehát itt Rományok laktak és temetkeztek; mivel az alig félórányira fekvő Bregetioból, hol e' féle régiségek nagy mennyiségben ásattak, és ásatnak mostau is, oda vihették ezen koporsókat ritkaság okáért. Éppen ezt kell tartani arról a' kókoporsó-ról is, melly a' *Succinct. Medicor. Ung. et Transylv. Biogr.* szerint szinte Rév-Komáromban *Sixt Istvánnak* udvarában őriztetett, 's ilyen feliratu:

AVRIAN VARIUS. BF TRI
 BVNI. VALERIE LVCILLE CON
 JVGL. PIENT. Q VIXIT. AN. XX.
 IN. SECONVCIO FVERVNT
 ANNIS. 111 S V EI TELIQUITI
 FILIVM — — AV — — AXIMI
 NVMV — — N. DVM OB MEMO
 RIA DEFVNCTI 11. — — SMAIS.

Okát sem láthatni, miért mentek volna túl a' Rományok a' már megállapított határon Csalóköz-be; talán széna kedvéért? de hiszen azt a' határon innen Pannonia is untig eleget adott. A' Rományok tehát nem gondolván e' szigettel, nem is hánytak töltéseket azon Duna ellen, melly az alacsony partokon minden kis áradásakor hamar általömlött, és gátolatlan pusztított. Ezért akkor szá-zadokig mi lehetett Csalóköz? Aranykert-e, 's a'

paradicsomban boldogok' lakhelye? vagy ézesség nélkül való és pusztá, csupán akkor nem nyögvén a' vizek alatt, mikor a' Duna' medre maga is csak nem szárazon maradt?

Az idő, melly teremt és öl, nemzeteket hoz elő és tipor el, azon Morvákat is a' történet' színpadára emelte, kik mikor a' Magyarok e' hazát magoknak foglalták, nyugot felől a' Garanig, és délről a' Duna' bal partjáig terjeszkedtek. Csalóköz tehát Svatopluknak, a' Morva fejedelemnek birtoka volt országának szélén; de hogy Aranykert és gyümölcs paradicsom lett volna alatta, gyanítani semmiből sem tudjuk. Elbeszélvén a' Névtelen, miként vették be Zoard, Kadosa és Huba 893-ban Svatopluknak erős helyét Nyitrát, helytartóját pedig Zobor herceget miként akasztották fel a' város mellett egy hegyen, a' min úgy megrettent az az egész tartomány, hogy Galgócz, Trencsény, Bolondocz és Bán várával együtt további Viadal nélkül meghódolt a' vitézeknek: várakat erre alább nem nevez, azért bizonyosan, mivel nagy Morvaországban Csalóköz felé Nyitra lehetett a' végvár, 's azon innen minél idébb, annál inkább ritkultak még a' silány helyek is, magában pedig a' szigetben éppen nem is építettek. És hihető, a' Névtelen ezért nem említi, hogy Csalóközért, hol különben hatalmasan védhette volna magát az ellenség, csak egy kardot is kellett volna rántani, vagy egy nyilat ellőni. Hogyan is kaptott volna kedvet költséges töltésekkel oltalmazni személyjét és vagyonát ez ijesztő vízfészekben az a' nép, mellynek a' kedveltebb donbos helyek önként kínálkoztak alkalmas lakással az elengedőnél tágasabb országban? És valóan, ha Püspöki körül hat falú' Németeit kivesszük, tiszta Magyar ez az egész nagy sziget; a' mit annak tarthatunk bizonyos' jeléül, hogy Tót nyelvű lakosokkal nem

volt megnépesítve, mert ezeknek, a' mint másutt úgy itten is valami maradványaikat mostan is lelhetnők. Egyszóval semmi sincsen az egész szigeten mi a' Magyar időt megelőzné, 's azt hagyná gyanítani felőle, hogy a' Dunának kártékony árja ellen bátorságba tételése régebben is érdemesnek tálaltatott volna. Tehát még a' 9-ik században is nem Aranykertnek tündér téerein, 's nem ritka gyümölcsökkel terhelt fak' csoportja között fogadta el Csalóközt a' bele lépő Magyart: hanem békák' bosszontó brekekéjétől hangzó bűdös tavak' partjain, 's kezdetben az új telepedőnek, mint meg annyi özönvizi Noénak, gyakran tutalyra kellett szállnia, hogy az elnyelni rohanó habok között megtarthassa életét.

Csak Árpád alatt kezdett szebb színt öltözni magára! Midőn kijött Asiából az összeszövetkezett hét Magyar-ősének Attilának Duna melléki birodalmát, melly mostan idegenektől bitangoltatott, visszavenni magának egy nevezett, hogy azon földből, a' mi közös erőlködéssel fog megszereztetni, mindenik egy részt nyerjen örökül és bírjon. Győzött jöttében az Oroszokon és a' hét Kun vezéren Kiovnál, 's e' Hét a' Pannoniai foglalásra Almoshoz szegődött, bizonyosan szinte úgy, hogy az ő fáradsága is földdel legyen megjutalmaztatva. Retel azért egy a' hét Kun közül, nagy birtokot kapott ottan, hol a' Vág lejjő a' Dunába. Fija ugyan, Oluptulma, látta itt a' sok vizet; de nem hogy elszörnyedt volna tőle, sőt nagyon megkedvelé, mert látta egyszersmind a' sok gazdag rétet is; ez a' kettő pedig minden Magyart és Kunt, mivel számos harmot szokott tartani, igézőleg kecsegtette magához. Árpád is Csepelben legeltette lovait. Oluptulma tehát Csalóközt' tette maga székhelyévé, 's Komárom várát építette, szolgálatára rendelvén a' vele jött Kunokat, 's az Árpádtól aján-

dékoztatott Magyarság' két harmadát. És ez immár a' történetíratnak világos első szava Csalóköz' megülésétől; Magyarok és Kunok kezdték azt művelni, 's benne legelsőben megnevezni Komáromot halljuk.

Mostan Csalóköznek állapotát figyelemre vévén, három időszakát különböztetem meg. Az első vagyon Reteltől, vagy inkább Oluptulmától 1ső Mátyás' haláláig, 889—1490; a' második következő 2-dik Ulászlótól az ugyan annyi számú Józsefíg, 1490—1790; és a' harmadik 2-dik Leopoldtól korunkig, 1790—1837.

Az első időszak teszi az Aranykertét. Már csak a' vezéri főszéknek itten léte is gondoltathatja velünk, hogy a' Duna' kártékony özönének gátlására tetettek hasznos rendelkezések. Mert ha szeretett is a' Magyar és Kun vizek közé telepedni, de lakni csak szárazon akart; rétjeit is csak nem akarta vizek alatt tartani, hogy akármikor a' fűhöz férhessen, 's idejében készíthesse szénáját, ezt pedig a' víz el ne áztassa, haszonvehetlenné ne tegye, se el ne ragadozza, a' mi reá nézve valóan szörnyű csapás lett volna. Kenyeret is csak evett, 's az annak valót, miután már a' nemzet bizonyos helyeken állandóul megszállott, nem vette, 's nem cserélte, hanem minden család maga termesztette magának; és csak ezen igen érdekes terméknek is kellett az árvíz ellen oltalom. Hogy a' Duna tehát medrén túl többé ki ne terjeszkedjék, az egész sziget körét olly erősen és magasan fel kellett tölteni, hogy a' legdagadtabb folyam is által ne csaphasson, se a' gátot el ne szakaszthassa. Az első töltés Oluptulma' vára volt. Csak így lehetett zabolázni a' dagályos Dunát, Csalóközt napról napra lakhatóbbá tenni, nem csak, hanem a' posványok' fenekén Aranykertet teremteni szinte, 's a' kelletténél több gyékény és nád helyett színes ízes gyümölcsöket

olly bőségben természetni, hogy éppen paradicsomnak látassék a' sziget. Magok a' Törvénykönyveink bizonyítják ezt. Ugyan is az 1569-ki országgyűlés 21-ik czikkében olvassuk, hogy az árvíz azért kezdi jární 's vesztegetni Csalóközt, mivel a' régi töltések együl egyig elpusztultak. „*Praeterea, quum notae sint crebrae et ingentes Danubii inundationes, quae hoc ex praeterito anno fuerunt, et gravissima damna toti insulae Csalóköz intulerunt, necessariumque sit, ut pro cavendis imposterum similibus damnis, aggeres et repleturae veteres, quae aquarum excursum avertabant, et destructae sunt, reparentur et nonnullis in locis novae fiant.*“ Hihető pedig, hogy ez Aranykert azon Mátyás alatt érte el dicsősége' tetőzetét, kitől az egész országra is kevélyítő fény áradt, 's ki Csalóközt főképpen kedvelvén, gyakran betért oda eloszlatni a' koronás gondokat, és édesen megpihenni utánok. Ő csináltatott 1472ben szép vadás kertet Komáromnál; Gutánál pedig nagy halas tót, mellyből a' tókéek kicsiny vízzel mostan is megláthatók; és Madnál volt a' közhír szerént, Szerdahelytől dél felé, az a' szeretett körtvélyfája, mellyet egy távullétekor kivágtak a' lakosok, 's ezért őket csiribiri rossz embereknek mondotta.

De valamint az egész Magyar honnak, úgy Csalóköznek is fényje 's boldogsága mindgyárt Mátyás' halálával veszni tért, 's beállott a' második időszak, melly a' pusztulásé. A' mit ez elhunyt nagy király készítetett, Ulászló, a' Dobzse, nem volt képes fentartani. Nem hogy erre, még csak huára sem volt pénze mindenkor, és rovásra hordatott a' székből; de nem is gondolt semmivel, 's ha mondták, hogy romlik az ország, ez is jó volt neki. Mit várhatott ettől Csalóköz! Majd a' fija, 2-dik Lajos, tette siralmassá Mohácsot, 's míg a'

meghasonlott honfiak törtek egymás ellen, mindég messzebb áradt telkøinken a' Török, 's a' pusztulás' vad lelke borzasztóan lépdelt mindenütt. Még is azonban az Aranykertet nem annyira Török kard vágta ki, mert a' Dunák és szűz vár által hatalmasan volt az ellen védve; hanem iukább azon makranczos folyamok mosták el, mellyek megszabadulván a' köz zűzavarban elhagyatott gátjaiktól, talán mintegy megújult erővel kezdék úzni régi játékukat. Már Mátyás után 79-el olly nagy volt e' hajdan boldog sziget' romlása, hogy szinte az ország' atyjainak aggódva szánakodó figyelmök kívántatott megtartatására. Olvassuk elébb, 's nem kell ismételnem az 1569 nek 21-dik cikkelyét. Csalóköznek tehát már ekkori árvizei, nem ez előtt 50 vagy 100, hanem több mind harmadfél száz esztendővel, bizonyosak; de hihetőek azok 1546-ban is, sőt hihetőek már 1514-ben Mátyás után 24-nél nem többel, időnknel pedig 300-nál előbb. Ha ugyan is való lenne az a' gyanításom, hogy Csalóköz e' nevét talán *Dunaköz* helyett, azért kapta névetségből, (mert szokott a' Magyar komoly esetben is nevetve adni nevet, mint ama' patak-nak, mellybe Retel csak nem bele fuladt) mivel a' leroskadt töltések után sokszor megcsalatkozott termesztési reményjében a' lakos; így már 1546 előtt az árvizek járták, mert az azon évi országgyűlés' 46-ik cikkében Csalóköznek irattatik. De járhatták még elébb is, 1514-től fogva; a' midön tudni illik kezdi Pozsony a' Duna' rendkívüli áradásait évenként feljegyezni. Bár e' jegyzetet Tek. Gyurikovics György úr, Posonyi Senator, (t. cz.) a' Tudományos Gyűjteményben közölné, köszönetet érdemelne sokaktól. - A' gondos hønagyok 1569-ben akartak e' bajon segíteni; nem csak a' régi töltések' kijobbítását rendelék, hanem szükség helyeken éppen újakat is rendeltek, a' mint ezt

az idézett 21-dik cikkelyben olvastuk. Ugyan ezen 1569-dik országgyűlés már elébb a' 19-ik cikkelyben 12 napot vet az adózókra minden vármegyében, a' mit bizonyos városok körül dologgal kellett ingyen leszolgáltatniok: a' 12-ből tehát a' Csalóközieknek 6 arra engedtetik, 21 cikk. § 1. szerént, hogy a' töltéseik' jobbítására 's készítésére fordíthassák azt. „*Statutum est: ut Coloni comitatum Posoniensis et Komaromiensis, in dicta insula habitantes, ex praedictis duodecim diebus, sex dierum labores ad dictorum aggregum praeparationem exhibeant.*“ De bár millyen idves volt is ez az intézkedés, az akkori vilongós időben nem jól teljesítetett, 's 1659-ben, cikk. 74. §. 1. ismétlése kívántatott, mert a' gonosz hova tovább mindég borzasztóbban öregbült. „*Hoc loco, pro supportanda exundatione Danubii et Vagi, Articulum 21. anni 1569. confirmandum et observandum, decernunt Status.*“ Azonban még száz esztendő mulva is csak a' régi rosszal küszködött e' boldogtalan sziget, 's végre tündér Aranykertének iszapos romjain, és gyümölcs paradicsomának árnyékatlan zsvivatagán a' szegény lakos' ajakiról siránkozó panaszoknál nem egyebet lehetett már hallani. Ez volt Csalóköz a' 18-dik századnak második felében.

Az alatt hogy a' Duna, mint valamelly megesküdt ellenség, egész Csalóközt hullámival ostromozta, eltolták diadalmaink a' Törököt Magyar hantjainkról, a' busító fellegek hazánk' egén mindenfelé oszolni kezdettek, és lassanként a' dolgok kedvesebb színt öltöztek magokra. Csalóköz is harmadik időszaka' pályáján indult el, mellyen ha még nem töltött is egész 50 esztendőt, a' jólét felé mindazáltal elég szépen haladt. A' rossz elébb megér! Posony ébredt fel a' keserves panaszra, 's maga részét, az úgynevezett Feltájt, leginkább

gróf Amade Ferencznek lelkes szorgalmából, egész Duna mentében sok költséggel, erősen azonban, feltölteté. Követte Komárom a' nagy példát, 's e' köziparban Győr sem maradt hátra, Komáromnak jelesen akkori érdemes Alispányja Ghyczy József, Csejtey István főbíróval, (t. cz.) gróf Zichy István-tól hathatósan segítettve, szinte felkezdte az Altáj Csiliz és Duna folytában tölteni. A' vármegye' szélénél Izsaptól Kolos Némáig haladt már a' munka, midőn sokféle akadályok, a' legnagyobb buzgóságnak ellenére is, tovább terjedését félbe szakasztották. Ezek a' töltések tehát az újabb árvizek' viharai között szinte már omladoztak, midőn ismét Ghyczy, kettő pedig, Ferencz tudni illik az Alispány, és fija Ráfael főbíró, elkezdte 1817-ben azt a' tervet létesíteni, hogy mind a' két Dunapart feltöltetvén, zsilipes csatornák fognak készíteni. Így záratott el a' Keszi fok, hol a' Duna leginkább szokott kiömleni, 's már ez is tett jó szolgálatokat; de még tekélyre nem juthatván a' terv, nincs az Altáj felszabadulva minden árvíz alúl, 's innen az özön talán még a' Feltájra is nyomúl.

Már mostan ha nem Aranykert is még, se nem gyümölcs paradicsom Csalóköz, de csak ugyan igen sokat különbözik minapi magától. A' mocsárok [egymás után enyésznek, a' levegő javul, a' termő föld szaporodik, az ember nyugodtabb és jobban érzi magát. Komárom, a' sziget' fővárosa, szépül, vára pedig teljesebb erőben áll, mint valaha állott. Mindenfelé díszes úri házak, több helyeken kastélyok épülnek; 's mellettök az Angol és egyéb kertek gyönyörű tekintetet adnak. Jelesebb: gróf Apponyié Sz. Antalon, Chernelé Püspökön, Udvarnokyé Gombán, báró Jeszenaké Majorházán, Pálffyé Kis Lucsén, kivált gróf Illésházy négy szegű kastélyja Nagy Szarván, gróf Amadeé Bösön sánczok között, és gróf Zichyé Csicsón. Bös,

Mihályfa, Majorháza, Csicsó, Megyer, Ujfalú, 's még többnek szép tehenészete figyelemre méltó, valamint szinte Bósön a' ménés. A' vadas és fáczányos kert is nem ritkaság; látni ezt Bósön, Püspökin, Csicsón, Nagy Megyeren, és másutt. A' gyümölcsfa szaporodik, főleg a' Dunaparti helyeken, Félen, Eberhardon, Vereknyén, Szunyogdin, Püspökin, Somorján, Nagy Bodágon, Süllyön, Szapon, Komáromban, Keszegfalván, Gúttán kivált, és egyebütt; az uraságoknál pedig nem csak hazai, hanem külföldi ritkább gyümölcsöket is láthatni. Sőt a' Csalóközi korunkbeli Noé, miután kiszabadult az özönvízből, még szőlőt is kezdé plántálni Majorházán, Hékmányon, Ekelen, Örsön, Nagy Lélen, Nemes Olcsán, 'stb. minek-utánna ivott volna annak borában, igen savanyúnak és olyan silánynak találá, hogy attól ugyan meg nem részegedek, sem az ő sátorának közepette le nem hányta ruhájit magáról, hogy jó kedvében teljes erejéből tomboljon. Idővel ez is jobban lehet! Csak menj mostan, jeles sziget, serényen az úton, mellyen elég szerencsével indultál, 's oda jutsz, hogy levetvén gyászodat, szebb díszben jösz elő, 's újra mint Aranykert mindeneket bájolsz.

Holéczy Mihály.

Értekezés a' jóltévőségről.

Van egy köre a' jóltévőségnek, melly egészen határos a' kötelesség' körével. Ha a' szegénység azon hibás polgári rendelkezések következése, mellyek által a' földművelés, a' kereskedés akadályoztatik, 's a' föld népének egy része kenyér nélkül marad: kötelessége azoknak, kiknek az efféle intézkedések javára szolgálnak, nem csak pillanatig segíteni a' szükségén, hanem a' nyomorúság forrását is bedugni. A' szegények számára gyűjtött pénzsegedelem, 's más enyhítő eszközök épen nemelég-ségesek, a' gonoszt gyökerestől ki kell irtani. De ha a' gazdag a' szegények sorsának nem oka is, sem közvetve, sem közvetetlenül, ha a' szükség történetből, egyes emberek gonoszsága, a' dülő elemek erőszakoskodásai, szűk termés, vagy drágaság miatt származott is, ha egyszer a' szükség olly nagy, hogy az ember terhe alatt leroskad, 's legsürgetősebb szükségeit sem teljesítheti, akkor a' jóltétel ismét kötelességgé válik; az ember eredeti egyformaságán alapúl az, 's azon egyenlő jognon, mellyet az élethez, 's annak szükséges feltételeihez minden ember követelhet. Azon rokon érzés, vagy szánakozás indulatja, melly illy környülmények közt jóltételre serkent bennünket, nem egyéb, mint becsülése az emberi méltóságnak, mellyet a' szűkölködés nyomorúlt állapotjában fenn nem lehet tartani. Kinek kebléből minden emberi érzés ki nem aludt, elnézhetné-e a' bőség közepette minden jóban és gyönyörűségben torkig úszva, szűkölködő felebarátját? Kinek szívet nem hat-

Tud. Gyűjt. XI. Köt. 1837. 2

ná meg a' kenyér után esdeklő gyermek kiabálása? — ki nézhetné el az elsápadt, elfonnyadt édes anyát, — ki síró csecsemőjét emlőjén tartja, mellynek forrása kiszáradt, 's mellyben a' csecsemő semmi táplálékot nem talál, — ki nézhetné el mondom megindulás nélkül, mint veszi az le gyermekét mellyéről, kétségbe esve, a' 'nélkül, hogy vele utolsó falatját meg ne osztaná? A' ki a' szerencsétlen vándort a' tolvajoktól kirabolva, 's halálosan megsértve találná, elmehetne-e mellette, mint az evangyéliomi pap megkeményedett szívvel, 's ott hagyhatná vérében fetrengeni?

Van egy neme a' jótévőségnek, melly szint olyan megvetendő, a' forrását tekintve, mint a' millyen ártalmas következésére nézve, — értem az alamizsna adást a' koldusoknak. Nehány egyes ember azon nyomorultaknak, kiket a' sors, vagy önhibájok ezen életmódra szorított, 's kiken ógyökeresen nem segíthet, könyörületességből némi segédelmet nyújt. De ha a' jótévőség ezen neme folyvást gyakoroltatik, 's ez által a' koldulás rendszer életmóddá válik, akkor a' jó czél által valószínű gonosz eszközöltetik. — A' koldús állapotja becstelen, mert az minden önállást 's becsületérzést kirekeszt, az embert a' társaság terhévé teszi, a' munkásság szeretetét a' maga tökéletesítésére való törekedést egészen elnyomja, minden erkölcsatlenséget pártol; — sőt a' koldulás bizonyos lopás és zsebelés módja. Azon kötelesség, hogy a' kenyér nélkül lévő állapotján segítsünk, a' koldulást eltöröljük, 's mindazon gonoszokat elhárítsuk, mellyek a' szegények polgári lételet terhelik, a' közönség által legbiztosabban gyakoroltatik; a' jó polgárok közérzése élénk részt is vesz abban. — Ezek fognak jótévő egyesületekbe össze állani, egysült erővel igyekezni bedugni azon gonoszok forrását. A' hol ezen gondolkodás a' kormány nya-

kába hárúl, 's a' hol az a' közérzés által nem gátoltatik, ott a' bajon nehéz segíteni, mert olly élénk 's mindenfelé ágazó hatása az intézkedésnek nem lehet.

Ott a' hol a' szükség nem nyommasztó 's nem megalacsonyító, ott kezdődik a' sajátképi jóltévőség, a' szivesség, az emberi szeretet kimutatása, az önkényes adakozás, mellyet semmi kötelesség nem parancsol. Mikor egy betegnek szenvedéseit kell enyhíteni, egy elszegényedett polgárt felségélni, egy szükségben élő özvegyet gyámolítani, egy mēgkárosodott felebarátunkat kenyérhez és keresethez juttatni: akkor csak az a' czél, hogy az ember külső környűlállásait jobbakká tegyük, jóllétét helyre állítsuk, gyarapítsuk, 's ez a' jóltétel dolga, mellynek czélja az, hogy minden emberek olyan boldogok legyenek, a' millyenek csak lehetnek, 's mindenfelé megelégedés, és jóllét terjesztessenek el. Ezen jóltévőség gyakorolja kötelességét akkor is, mikor az ember maga szükségét nem lát, 's néminémű bőségre tett szert. — Valamint az emberszerető szív teljességéből a' jó akarat, úgy származik a' világi jó bőségéből a' jóltévőség. De a' bőségen azt értem, midőn a' legsürgetősebb szükségekkel nem kell küzködnünk, 's bennünket semmi gondok nem nyugtalanítanak az élelem keresés iránt. A' nemes szívű emberben a' jóltévőség párosúl a' takarékoszággal, 's kevéssel megelégedéssel; — ez az embert maga iránt fukarrá, a' szegények iránt pedig adakozóvá teszi.

Valamint az ember lelki jólléte fontosabb mint a' testi, úgy azon jóltévőség, melly azt teszi tárgyává, fontosabb mint az, melly csak a' szegénységen és nyomorúságon segít. A' jóltévőség ezen két neme igen szépen párosul egymással az olyan segedelemnyújtásban, melly által a' szegénynek alkalom és mód szolgáltatik arra, hogy élél-

mét maga megkeresse, 's az önállás elvesztett érzelmét ismét visszanyerhesse. — A' munkásság és szorgalom gyökere minden tökéletességnek, 's a' munkás es hasznos ember ön érzésében van az első csirája egy magosabb, egy fellengősebb erkölcsi becsületesedésnek: ha ezt már visszaadjuk az embernek, a' tökéletesség első polczára segítettük őtet. — Az ember társaink lelki jólétéről való gondoskodásnak legdicsőbb hatásköre a' gyermekek nevelésében áll. A' felnevelkedtek, az öregek többnyire olly mélyen vannak már az erkölcsi romlottságba süllyedve, annyira megszokták a' rendtelenséget, kicsapongást, tisztátalanságot, 's más még gonoszabb vétkeket, hogy nehéz, sőt többnyire lehetetlen őket megjavítani, 's többnyire csak felületesorvosló szerekekkel kell megelégednünk. De a' gyermekek fogékonyok a' jóra, 's mint gyenge plánták alkalmasak arra, hogy nekik erősebb nemesebb növést adjunk. Vegyük ki tehát őket az őket nyomorúan tápláló földből, ültessük egy jobb tápláló földbe, hol levegőt, napfényt, és esőt kapnak; ápolgassuk, gyámolítsuk; bőven megfogják nemes törekedésünket jutalmazni. 'S mi lehet szebb jutalom, mint annak érzése, hogy a' népnek polgárokat, az emberiségnek, az anyaszentegyháznak jó erkölcsű erényes embereket neveltünk, 's néhány emberi lelket az elvetemédéstől, a' romlástól megmentettünk, a' vétek és veszedelem útjáról az erény és boldogság útjára térítettünk? Ez emberi, ez keresztyéni kötelesség. De ezen nevelő jótékony-ság csak akkor lehet okos, és idvességes, ha ez az alsóbb osztályú gyermekeket körökön, rendeltetésükön, 's szükségéiken feljül nem emeli, el nem kényezteti, el nem rontja, az álnevelés és mívelés által, hanem hasznos, szerény, takarékos, 's kevéssel megelégedő emberekké képezi, hogy idővel a' társaságban illendő helyet foglalhassanak.

Többszörre a' jótévkök a' szegényeken alamizsna által akarnak segíteni, 's tőlök azonnal megszabadulni; ez által azon nyugalmat és kényelmet vásárolják meg, mellyet a' nyomorúság látása megzavar, azon alamizsna, mellyet oda vetünk, gyakran nem is ügyelvén a' szegényre, semmi becsű, 's azon szegénynek kiben legkisebb önérzés van, inkább bosszantására, mint örömeire szolgál. — Azért van az alamizsnaadásnak olly kevés sikere, a' koldusra nézve, mivel azt rendszeren azért teszik, hogy tolakodásaiktól megmenekedjenek, abban a' szívességnek 's jóakarathoz semmi része. Még rosszabb, ha az alamizsnaosztogatást pirongatás, vagy kedvetlenség kíséri ennek gyakran méltó boszorkodás lehet az alapja, azon jó czélból is történhetik, hogy a' szegényeket erkölcsileg jobbítsuk. De ez illyen könnyedén, illyen futólag nem eshetik meg. Ha az ügyefogyottnak, az eltévedettnek sorsában valóban szíves részt veszel, társalkodj vele, igyekezd kismerni, gyámolítsd hathatósan, 's segítsd olly életmódjára, mellybe magáról tovább gondoskodhatik.

Igen gyakori, és valóban igen szükséges, 's jótékony neme mutatkozik a' jótévköségnek a' kegyes adakozásokban, a' szegények intézeteiben, szegények számára alapított pénztárakban, 's más illy nemű alapítványokban, mellyekben az adakozó nem tudja, hogy jótéteménye kinek jut, mivel az adományok elosztása másra van bízva. De a' nélkül, hogy az efféle jótévköség használ, tagadni akarnánk, kénytelenek vagyunk annak a' helyes helyet kimutatni. Ezekben semmi személyes jóakarathoz nincsen helye, sőt az általános hibázhatik, mivel az indító ok egészen más, 's nem ritkán hamis forrásból származik. Bizonyos kegyes balvélekedés uralkodik némelly emberekben a' jótévköség iránt, melly szerint az adakozást, annak módjára

nem tekintve, 's magában gondolhatván jó és Istennek tetsző cselekedetnek, érdemet szerző munkának tartják, bizonyos kegyes kárpótlási vágy elegyedik abba; sokan azt hiszik, hogy az alalmaznaosztogatással tőke pénzt alapítottunk magunknak az örök életre, ezerszerte való fizetését reménylik a' jövődő életben annak, a' mit ez életben magoktól elvontak. Az efféle jóltévőségnek semmi erkölcsi becse nincs. Csak a' teremhet gyümölcsöt az örökkévalóságra, a' mit a' szeretet osztogatott ki, mert a' szeretet örökkévaló.

Másik igen közönséges balvélekedés az, hogy sokkal nemesebb dolog alattomban gyakorolni a' jótételt, mint tudatni a' szűkölködővel, honnan jó neki az adomány. Lehetnek esetek, hol ezt a' nagylelkűség szükségessé teszi, de alkalmasint csak ott, hol a' kölcsönös bizodalomnak, barátságának semmi helye. Ha az ellenséggel akarnék jöttenni, ki nagy bajban van, idétlen kevélységből tőlem semmit el nem akar fogadni, akkor igenis ezen utat kellene választani, de, ha ő nemes szívű, és béke — és békélni szerető, akkor ő köteleztetnék az én jó indulatom ezen bizonyosságát, mint békélni kívánó szándékom zálogát örömmel fogadni. Egy előkelő rangúra nézve, ki magas polczáról hirtelen leesett, egy elébbeni rangja alatt állótól a' jótétemény nyommasztó volna, de csak azért, mert a' nemes önérzést az idétlen kevélységtől meg nem tudja különböztetni. Sok ember felette finnyás érzésű a' pénzt illető ügyekben, 's az által azt mutatja meg, hogy a' pénz becsét hamis szempontból nézi. Tulajdonképen minden embernek függetlennek kell lenni élelem keresésére nézve, gyalázatos dolog korhelységből, lombhaságból magát másoktól függővé tenni, de szerencsétlenség következésében, sőt még emberi gyarlóságból is szükségre jutni nem ellenkezik az igazi becsülettel, valamint

az sem, hogy azoktól, kik jóakaróink, 's vagyonosok, gyámolítást kapunk. A' kevéssel megelégedés, a' szigorú életmód, melly által az ember függetlenséget fenn tartja; tiszteletre méltó; — de gáncsolni való azon kevélység senkinek semmi jótéteménytől lekötelezve lenni nem akarni; az épen olyan, mintha senkitől sem akarnánk jóakarátja jeleit elvenni, 's magunkat a' háládatosság kötelessége alól feloldozni.

Valamint a' jóltévőt gyakran a' szűkölködő helytelen kevélysége kényszeríti, hogy jótéteményére a' titok fátyolát vesse; épen úgy okozza gyakran az adakozó helytelen kevélysége, hogy ő ezen utat válassza. Meg akar menekedni annak, kivel jót tett, háládatosságától, melly neki terhére van vele semmi viszonyba, semmi érintésbe nem akar lépni. Felette szerencsétlen, minden ember szertettől üres lélek az, melly a' jóltételnek legszebb jutalmát, a' háládatosságot megveti. Melly nemtelen önzés a' jóltétel örömeit csak magánosan éldelni, 's senkivel meg nem osztani akarni. A' jó indulatú szűkölködőre nézve az ilyen adományban bizonyos nyommasztó, bizonyos megalacsonyító van, mivel a' háláérzéstől áradozó szívét kinemöntheti, jóltévőjének értésére nem adhatja, hogy jótéteményét nem méltatlanra vesztegette. Jólteni, 's a' jótéteményt elfogadni 's meghálálni emberi kölcsönös viszony, 's minden cselekedetnek erkölcsi becsé ezen kölcsönös viszonytól függ: a' ki már a' hála elől elvonja magát, maga is levetkezi azt, 's cselekedetét a' legszebb erkölcsi becsétől fosztja meg. — A' hála azon kölcsönös hatás, mellyel a' jótéteményt elfogadó jóltévője iránti adósságát lefizeti, 's köztök mintegy kiegyenlítődnék. Ha én őtet azon alkalomtól megfosztom, hogy erántam háládatos lehessen, felyúl emelkedem, ő rajta, őtet pedig minémükép magam alá süllyesztem.

Barátink iránt nem ilyen módon szoktunk jóltévők lenni, hanem nyíltan közölni velök mind azt a' mire szükségök van, 's valamit szívünk parancsol velök közölni. A' barát örömet fogadja barátjától a' hálás köszönetet is, mellynek legszebb, 's legtermészetibb tartalma a' baráti kölcsönös szeretet megismerése. Így a' szeretet szeretettel kölcsönösen kicseréltetik, mivel a' jótétemény annak csak külső jele, 's összekapcsoló eszköze. De ha a' jótételnek titkolódzó módját választjuk, melly a' hálát kikerüli, az által azt jelentjük ki, hogy a' jótétemény elfogadóját nem számláljuk barátink közé, 's ő jótéteményünket méltán sértésnek veheti; a' jóltévőségnek a' személy iránti jóakarathól kell származni, 's a' szeretet kölcsönös hatását elkezdeni, és folytatni, ez által mindég személyes barátsági viszonyra vezérelni. Ezen állítás a' szokott beszédmód által is igazoltatik, mellynek gyakori kifejezése az, hogy a' jóltévő a' jótétemény elfogadóját magának *lekötelezi*. Ha a' jóltévőség a' barátságnak ezen gyümölcsét meg nem termi, úgy a' legszebb áldás hibázik, az egész csak egy mulékony tünemény.

Ezért a' koldulás olly utálatos, mert a' jóltévő, és a' jótétemény elfogadója közt a' jóakarát és háládatosság viszonya nem származhatik, kivévn, ha valamelly becsületes szegény ember kénytelen ezen gyalázatos életmódot űzni, jóltévője pedig rajta máskép nem segíthet, mint gyakran ismételt adományaival. Ezért olly szép, olly dicső azon jóltévőség, melly az embernek lelki és erkölcsi jólétéről is gondoskodik, mivel az a' jóakaratot, és háládatosságot teszi fel szükségesképpen, mivel azt tartós gondoskodás, és személyes közlekedés nélkül gondolni sem lehet.

Jóltévő és szánakozó emberek, kik mérsékelt világi javaik által korlátozva érzik magokat, gyak-

ran álmodoznak azon örömről, mellyet fognának érezni, ha ők, mint valamely tündérek a' szegények kunyhóiba mehetnének, 's ott az áldás és bőség szarvát kiüríthetnék. Melly gyönyörűséget találának a' hirtelen meggazdagodott szegények mondhatlan örömeiben?! — Ezen kívánság szívöknek becsületére válik, de ennek szerző oka valóságos tévelygés. — A' szegényeket soha sem szabad a' jótétemény nagysága által mintegy elnyomni, 's a' különbséget köztök, és jóltévőik között igen nagygyá tenni, úgy hogy ezek jóltévőjökben mint valami istenséget kénytelenítessenek tisztelni, mert ez által a' személyes barátsági viszony képezése akadályoztatik, mivel ez mindig bizonyos egyformaságot, legalább nem felette nagy különbözést tesz fel. — A' kegyelemnek nem felelhet meg egy nemes önérzésű szabad embernek a' hálája, ennek csak a' hódolás felel meg; — itt a' baráti hála legszebb jutalma elmarad; — az ilyen jóltévőség hasonlít egy kopár magosságon álló magas büszke fához, melly a' szeleknek kitétetve áll, és pompázik, de sem virágot, sem gyümölcsöt nem hoz. Ha valaki ki a' földi javak nagy bőségével bír, rendkívüli bőkezűséggel akar a' szegényen segíteni, ne halmozza azt el leginkább eleinte jótéteményeivel, igyekezze bizodalját eleinte apróbb jótéteményeivel megnyerni, hogy később a' nagyobbakat is megbirhassa. —

Nem lehet eléggé ajánlani, szívére kötni a' jótételben gyönyörködőknek, hogy nem a' jótétemény és annak nagysága teszi a' jótétel becsét, hanem a' jó akarat, a' mellyel adatik, azon cél, hogy a' szűkölködőn személyesen segítsünk. A' jótételnek a' szívesség, a' szeretet adja meg füszerét. De ámbár a' jóltévő, 's a' jótétemény elfogadója között mindig személyes viszonynak kell származni, ez nem akadályoztatja, hogy a' jótétemény kö-

zöshen gyakoroltassék, sőt azáltal a' cél még inkább eléretik. Melly szép dolog, ha a' jóakarat adományai egy nemes érzésű társaság köréből kerülnek, melly maga a' legnemesebb barátság kötelével van összekötve, ha annak egyes tagjai, mint a' szeretet hirmondói a' szegények közé kiküldetnek, hogy szükségüket kifürkéssék, bizodalmost megnyerjék, 's az adományokat odavigyék, a' hol legszükségesebbek, legcélirányosabbak, és így a' szeretet kötelét, mellyet az egyesület font a' népen keresztül több felé terjessék. Egyesíteti erő mindig többet tehet, mint egyes, 's a' jóltévőség munkája olly sokféle, hogy nem csak a' pénzbeli segedelmeknek, hanem a' szív és lélek adományainak is szükség a' szóban forgó célra egyesíteniök. Hogy jelenkorunk nem csak az erkölcsi ségben, hanem az erkölcsi élet törvényeinek é feltételeinek helyes felfogásában is előre haladott annak legszebb, 's legbizonyosabb jelei azon jóltévő egyesületek, mellyeket minden igaz ember barát valódi örömmel lát naponként keletkezni Minden nemes szívű ember kívánja ezeknek előmenetelét, terjedését, gyarapodását, 's ezeknél következése bizonyosan áldást hozó lesz, mivel bennök az emberszeretet az igazi okossággal párosúl.

A' jóltévőséget követi a' háládatosság, a' jóakarat viszonzása, annak szíves elesmerése, a' szükség esetében pedig a' jótétemény visszaszolgálás által. De valamint a' jótéteményre nézve a' jóakaratnak van meg az igazi becse, úgy van a' dolo a' háládatosságra nézve is, 's ha ez igazán szívből származott, tettel is kimutatja magát. Valamint a' jóltévőségnek személyes barátság viszonyát okozni, úgy a' háládatosságnak legszebb bizonyosága a' személyes hajlandóság, szíves ragaszkodás a' jóltévőjéhez. — A' jótétemény elfogadjának há

látatosságában kell jutalmát találni a' jóltévőnek. Szeretetet kívánni, szeretetet nyerni ez a' nemes lélek törekedése, szeretetben keresni a' szeretet jutalmát annyit tesz, mint az erkölcsiséget a' haszonvágy által meg nem szentségteleníteni. De nem is kell egyebet kívánni a' szeretet hálájánál, nem valamelly visszafizetést, vagy szolgálást kell a' jótétemény jutalmának tenni, az nemtelen és helytelen önzés volna, sőt a' jótétemény által lekötelezettnek személyes ragaszkodását sem kell kívánni; nem kell követelni, hogy kedvünkért véleményét, hatása körét, életmódját megváltoztassa; ez egy volna a' legnyommasztóbb, 's legalacsonyítóbb zsarnokságok közül.

L. I.

3.

A' legújabb Philosophia Schelling Fridrik Wilhelm' rendszere utánn.

Schelling Fridrik Wilhelm, a' Müncheneri Aca-
demiánál Fő Igazgató, mind Kantnak, mind
Fichtenek, kiknek követőjek volt, hirök 's hite-
lők' lecsendültét megélte; vételkedő Társának He-
gelnek *eleven idéálistusára* pedig előbeszédében,
mellyet Cousin, Francia Irónak Philosophiája elej-
be bocsátott a' német fordításban, ugyanazon mu-
lékonyság' szavát bátran kimondotta, 's a' Philo-
sophia újra formálódásának szükségét nyilván val-
lotta. — Annak újra képzelgetése Schelling' tudomá-
ny-rendi szerént ki is tűnt már Németország-
ban, eme Philosophiának fő honnyában, 's szem-

látomást terjed, kivált délnyugoti részeiben. Ezen új jelenetet bátorodom én egyik jelesebb Mestérének előbeszédéből igazán, mennyire lehet szóról szóra, honnunkkal megesmértetni. Így szól az cikkelyről ezikkelyre:

1. §. Mi a' Philosophia? Miben áll annak igazi értelme? Első, 's legfontosabb kérdés ez a' bölcselkedési tudományban Attól függ annak lehetsége, érdeke, 's élete, vagy lehetetlensége, haszontalansága, 's kimultsága. Valamint az előttünk pompáskodó fa nem egyéb az ő kikelt magvánál; a' hijános magból ép, egészséges fa nem válhat; úgy a' Philosophia nem más értelmének kifejtületénél; a' hibás értelméből hibátlan Philosophiát, vagy rendszeres tudományt, ki nem fejtegethni.

2. §. A' Philosophiának igazi helyes értelmére kétféleképp tehetni csupán szer: annak Historiájából, vagy tiszta vizsgálódásunkból. Bár melly igen izgattassék az ügyelő elme a' Philosophia történetinek tekintetére; de a' Historiai tárház' leveleiből annak igazi értelmét ki nem tudhattya: mert különböző színben, szakadozva, tüntek annak jeleneti ki: azért nyilvánosság, és biztosság nélkül való. Némellyek a' tapasztalhatatlanok, mások a' tapasztalhatók, 's ismét némellyek a' mindenség, mások meg' csupán lelki munkásságunk' tudományának állíták azt. E' vélemények közül mellyik legyen az egyedül igaz, 's mellyik hamis, csalhatatlan elítélőre volna szükségünk, ki nélkül e' pontban szűkölködünk.

3. §. Csak vizsgálódásunknál fogva juthatni tehát a' Philosophia igaz értelmére; az észnek önön maga szükségire 's kívántatásira szükség figyelmeznie annak előszerzése végett. Hogy az illy nyomozódás sikeretlen nem maradhat, onnét bizonyos: mert a' Philosophia nem önkényes vélemény,

se nem módizó biberézet; hogy annak helyt adni, 's nem is lehessen; hanem az emberi ész' szüksége, 's a' maga tudtára jutott emberiség' közönséges érdeke. Voltak azért annak minden kifejtült nemzeteknél tulajdon templomai, oltárai, felszentelttjei, 's hív. tisztelőji.

4. §. Az emberi észnek emez eligazíthatatlan szüksége, 's közönséges érdeke a' belé gyökerezett minden dolgok' legfőbb, végokának kitudására vágyásában alapúl. Ez meg nem elégszik a' merő feltételesek, adottak, 's közép okok' esmétetével; hanem azoknak feltétetlenségét, adóját, ki-elégítő okát is törekedik belátni; 's meg se nyugszik mind addig, míg azoknak olly okára, melly magánál főbbet, előbbikét fel nem tesz, mellytől minden kitelhető, 's melly mindenre kiható, nem juthat. Ezen legfőbb, végoknak kitudására vágyásunk' kielégítése, a' feltételeetlennek, magától mindenre elégségesnek, szóval a' minden dolgok' fundamentomának kitudása a' Philosophiának czéllya és dolga.

5. §. A' legfőbb, vég ok, melly magánál főbbet, előbbiket, fel nem tesz, magától való, 's mindenre elégséges; nem következet, hanem mindennek fundamentoma, 's következtetője, *Általányosnak* (Absolutumnak) neveztetik tulajdonképp: az igazi Philosophia tehát az Általányosnak kitudattya; 's mivel az Általányvaló Istennek is mondatik; mondhatni: az igazi Philosophia az Isten' kitudattya. Az Isten mint legfőbb ok, közönséges fundamentom, okozatok, 's következetek nélkül nem lehet; ezeknek egyeteme pedig világnak mondatik; elmondhatni azt is: az igazi Philosophia az Isten, és világ-kitudattya.

6. §. A' Philosophia tárgya az Általány való — az Isten lévén, ez pedig érzést haladó, nézetetetlen, tapasztalhatatlan; kitudattya is tehát nem

érzésbeli, nézeti, tapasztalható, hanem tapasztalást haladó tudomány — *Metaphysika*; minek nevezé bölc Áristoteles az ollyakról szóló tudományt, mellyek a' tapasztalásnak kitétetve nincsenek, a' *Physikának* ellenében, melly ollyakkal esmértet meg, a' miket a' dolgok eránt a' tapasztalás bébizonyíthat, érezhetni, 's nézhetni. A' Philosophia tárgyára nézve ugyan a' Theológiával eggyez, mint Isten-Tudomány; de határára különböz: a' Theologia az Istennel, tulajdonságival, 's munkájival foglalatoskodik közönségesen; a' Philosophia a' különösökre — a' világra is, mellyben kijelenti magát, ügyel.

7. §. A' Philosophiának helyes értelméből főosztálya önként következik: az igazi Philosophia Isten és világ kitudattya lévén, Isten- és Világtudomány' főképpen. — A' világot háromféle állatok (Substantiák) teszik: az érzéktelenségek — mellyek egyetemben *természetnek* neveztetnek — a' képzelhetőségek, és a' gondolkodhatóságok, vagy is lelkek. A' világ-Philosophia tehát három részre oszlik: természet- képzet- 's Lelkek-Philosophiájára (Natur-Ideal — Philosophie, und Psychologie). A' Természet-Philosophiát felfogták a' Bölcselkedők mindjárt elejénten; az utóbbiak kihagyták, 's a' Philosophiát csupán Physikára, Logikára, és Ethikára, mások meg Logikára, Metaphysikára, 's Ethikára határozták; újonnan Schelling a' Természet-Philosophiát ismét helyre állította 's elhatározta.

8 §. Azon Schelling a' természetet Isteni Ideák' eszköz-szerének (organumának) vallá: a' Természet belévé Isteni Idékkal vettelve, mellyeket is az életre hozni tudta, 's önkénye nélkül is létesíteni törekedik. olly ügyesen, hogy sokaknak élni látszatott. Illyenek az Igaz, Jó, és Szép ideáji. Az igaz' ideájit a' természet, mindenik

alakja az lévén, a' minek lennie szükség, leginkább kifejti: A' jónak ideáját, arra szolgálván, a' mi végett van, előterjeszti az egész világ. A' Szépnek ideáját, mind állásaikban, mind mozdulataikban, bizonyos mértéket, rendet, 's öszveillést követvén, főképp kitűnteti a' csillag-világ: azért a' Természet-Philosophiának három al-osztályai: a' *vizsgálódó* Physika, Cosmologia, és Astronomia.

9. §. A' miket a' Természet tudta 's önkénye nélkül valósít, az igaznak, jónak, és szépnek ideáját, t. i.; azokat a' Lelkek magoktudtával és szabad akarva telyesíteni igyekszenek, mivel magvaikat ugyan azon Isten veté beléjük is: azon tudomány, mellynél fogva az igazat felfogni, 's bébizonyítani igyekszenek, Logika; az, mellyel a' jót követelik, Ethika; az pedig, melly által a' szépet műveikben kifejtik, 's előterjesztik Aesthetika névet visel. Ezek tehát a' Psychologiának al-osztályai. Az igazság, erkölcsiség, 's a' szép mesterségek tulajdon munkáik.

10. §. A' Philosophiának *formája* a' *tudás*: a' Philosophia az ész' szükségének kielégítése lévén, csak önnön munkásságából származhat; 's önnön gondolkodása által telyesülhet. A' miknek helyök van a' Philosophia körében, csak az okoskodás által foglalhattják azt el. Esméreteink, ha okoskodás által alaposokká, világosokká és bizonyosokká válnak, *tudássá* lesznek. A' mi tudhatásunk' határán túl esik, az a' Philosophiához se tartozandó, akármelley érdekű legyen bár. Azért a' Philosophia formájára nézve észbeli tudománynak is neveztetik; az észbeli hélátás lévén fundamentoma; a' *Historiának* átellenében, melly az érzés, tapasztalástekéntetén, a' *hiten*, alapúl közvetetlenül, vagy közvetve.

11. De a' *Hít* más értelemben is vétetik: 's közvetetlen belső érzésen épült igaznak elesmérését,

elfogadását is térszen. Azokat is, a' miknek igaznak tartássokra kénszerítettetni érezzük magunkat, hisszük Az illy hit is, ha állandó közönséges, nem csupa elme felhevültéből, vagy előítéletből szármozott, kútfeje a' Philosophiának: mert azokról is, a' miket tudunk, az által bizonyodunk meg, hogy az ollyaknak igazaknak tartására, 's elfogadására belsőképp kénszerítettetni érezzük magunkat. Az, mit szükségképp igaznak kell tartanunk, nyilván igaz: mert eszünk, és lelkiesméretünk között ellenkezésnek, vagy ellenmondásnak helye nem lehet.

12. §. Ha bár a' lelkiesméretünk' kénntetésén alapult igaz — nem igaz, 's bizonytalan, nem lehet is; ha bár a' lelki esmérati hit is kútfeje tudásunknak: de mivel az magában homályos és határozatlan; szükség annak világossá fejtűlni, 's elhatározatni: a' tudomány nyilvánóságát és elhatározottságot tesz fel; kívántatásinak a' belső érzés-követelés — a' *Mysticismus* meg nem felel. A' mit tehát a' hit az Istenről, 's Isteni dolgokról lelkiesméretünk' kénntetéséből vall, homályosan, határozatlanúl; szükség azt felderíteni, elhatározni, 's nyilvánóságos tudássá formálni a' Philosophiának, mennyire kitudható, 's elhatározható: mert tudásunk nem csak bizonyos eszközökhöz, rendhez, hanem határokhoz is van szabva: azért már Pythagorás e' tudománynak, büszke eredeti nevét *Sophia* (Bölcsesség) elmellőzván, *Philosophia* (Bölcsesség kedvellés) nevezetet tulajdoníta: az Istent tartá egyedűl igazi bölcsnek, 's az ő tudását tökéletes Sophiának.

13. §. 'S a' Philosophiának helytelenebb, hibásabb értelme nem volna annál, ha ki azt egészen elhatározott, 's bévégzett tudománynak tartaná: egészen kifejtűlve, bérekesztetve az nincsen, nem is lehet: hanem többről többre vitethető, inkább és inkább kifejtűlhető; az ész' béléátásának gyarpultával

pultával killebb terjedhető. Az emberi szabad gondolkodáson alapulván másíthatatlan nem is lehet; méltóságos rendeltetésünkkel, mely a' tökéletes valósághoz szüntelen közelebbítésben áll, ellenkeznek nyilván, ha eszünknek legfontosabb szüleménye tökéletesebbíthetetlen volna. Másulást is szenvedett az, 's a' tökéletesebbülésre törekedik szünet nélkül.

14. §. A' tudományi *módszer* (methodus) két-féle: megmutató (Demonstrativa) 's fejtegető (genetica) *megmutatólag* a' feltételeseknek feltételekre, az okozatoknak az ő okokra, a' következeteknek az ő fundamentomokra, az alsóbbaknak az ő főbbikekre szükség vonulni; fejtegetőleg magából a' dolog' értelméből fejtül ki az okoskodás; magából, nem valami másból megyen, 's terjed ki a' tudás. Az igazi Philosophia az Általlányosnak kitudattya lévén, másnak feltételét, más-tól következtetését, más-on alapíttását nem szenved. A' Philosophiai vizsgálódásra tehát csak a' fejtegetőji módszer alkalmaztatható, vagy is az emberi észbe vettetett Általlányos (Isten) ideájának szükség kifejtegetődnie, világos bizonyos tudattá formáltatnia. Az egész Philosophia nem más: mint a' belénk oltott ideáknak észrevétele, 's kiformaltatása. A' Philosophia-Tanítás nem más mint az eredetileg bennünk lévő ideáknak életre hozása fényre derítése. Azért bölcs Sokrates a' Philosophia-tanítást a' bábasághoz hasonlítja: az nem szüli a' magzatot, hanem csak a' szülöttet egészségesen, épen világra jönni segíti. Úgy a' Philosophia is a' kifejtületlenül eszünkben rejtészkedő Ideákat kifejti, fényre hozza, és bizonyos esméretté formálja.

15. §. A' Philosophiának tehát dolga tulajdonképp a' bennünk gyökerezett Általlányosnak — Istennek — ideáját, a' kifejtegetés, alakítás által
Tud. Gyűjt. XI. Köt. 1837. 3

világos, bizonyos, élénk esméretté, tudattá, ten-
ni. A' mi annak a' törvényszerénti okoskodással
fejtegetéséből kivilágosult, az ő tárgyával is egye-
ző, vagy igaz szükségképpen: mert a' dolog he-
lyes értelmével valóképp is egyező, az az: a' do-
log valóképp is olyan, és az, millyennek, 's a'
minek gondolkodási formáink és törvényeink szerént
azt szükség értenünk. Ideáinknak ugyan magokkal a'
dolgokkal egyezése megbizonyíthatatlan; de mivel
ezen egyezés megtudásunk általlányos feltétele,
melly nélkül minden megtudás, és tudomány le-
hetetlen volna, megtudhatásáról, pedig az emberi
ész' magával ellenkezés nélkül le nem mondhat;
szükséges ideánkat tárgyképp is igaznak tartanunk,
's a' dolog helyes ideáink szerént megvalósul
mindég.

16. §. A' Philosophia Isten és az ő világa tu-
dománya lévén; az Istent pedig, 's az ő maga ki-
jelentésit, mint már Spinoza észrevette, tiszta lé-
lekkel tisztelete, 's szeretete nélkül megneñi es-
mérhetni, mellyen alapúl minden boldogulásunk:
igazságtalanúl vádoltatik tehát, mintha az a' reli-
giónak ellensége, vagy gyümölcstelen, 's hijába
való észfuttatás volna, ha igazi, Isten' tisztele-
tére, 's szeretetére ragadja a' követőjit; észt vi-
lágosít, lelket emel, szívet nemesít, embert tö-
kéletesít; erkölcsel szentel; fényre hevítése, igaz-
gatása közvetetlenül vagy közvetve, ki hat az egész
emberiség' szerencsésítésére, boldogítására 'sat.

Elégségesek legyenek ezek annak bizonyítá-
sára, hogy a' legújabb Philosophiai rendszerek,
valamint Kánté, Fichtéé, Hegelée, Schellingé, üdö-
ről üdöre tudtomra vannak; hogy tapodást se ma-
radtam hátra. Kihivhatom azért bátran névtelen
Kritikusaimat, egyenlő előmenetelőket bizonyítsák
bé. Ezen Philosophiai új rendszert folytassák to-
vább; béfejezését magamra vállalom.

Fejér György.

4.

Töredék jegyzetek az üstökösökről.

I.

Az üstökösök (üstökös tsillag, Cometa) természetéről.

Mivel a' mi régi jámbor eleink az üstökösök tulajdonságáról még kevesebbet tudtak, mint mi, nem csuda, ha véleményeik azokról még idétlenebbek voltak, mint némelly újabb tudósokéi. Ezen vélemények közül néhány nevezetesebbeket érdemlett rövidséggel szándékozom előadni.

Plinius a' régiség Buffona az üstökösöknek 12 fajtáit számlálja elő, u. m. szőrös, szakálás, farkas, szarvas, lánda — kard — paizs — serényforma 'stb. üstökösöket 's minden ezen osztályokba tartozó különös tulajdonságokkal ruház fel; a' serényformák igen sebesen futnak, a' lánasformák igen halványak, a' szőrös üstökösök legtovább láthatók 'stb. *Aristoteles* a' mindent kurtítani szerető ezen 12 osztályt kettőre vette, szőrös és szakálás üstökösöket különböztetvén meg. Mitsoda nyereség hárúlt ebből a' tudományra, megítélheti az olvasó.

A' tudós *Plutarchus*, a' ki a' tsillagvizsgálásról is írt, bár ahhoz éppen semmit sem értett, vakmerően azt állította: hogy az üstökös nevezetnek semmi valóság nem felel meg, hogy az üstökösök csak a' napnak visszasugárzásai, mellyeknek világa más testekről vagy visszaverődik, vagy megtörődik, mint p. o. a' mellék napok, a' nap és hold udvarai, a' szívárvány, 'stb.

Seneca híres görög philosophusokat említ, kik az üstökösöket több álló csillagok' egyesületének 's összeállításának tartották, mellyek ha egymáshoz közelítnek, mint a' megaludt téj összeállanak. A' régi pythagoraeusok kóborló bujdosóknak- planetáknak tartották őket, mellyek egyik tanyáról a' másikra kóborogván, minket is néha meglátogatnak. A' lángeszű Aristoteles a' föld kigőzölgéseinek, a' mély barlangok kipárolgásainak nevezte azokat, mellyek a' mi gőz körünk 3-dik felső régiójába felemelkednek, 's ott addig őgyelegnek, míg ismét elpárolognak, 's elszélednek. Ezen esztelen véleményre, mint átaljába minden véleményeire a' nagy Stagyritának több századokon keresztül minden főiskolabeli professoroknak hivatalokba lépésekkor mint kétségbe hozhatatlan axiómára nyilvánosan és ünnepélyesen meg kellett esküdni. De az Aristoteles követői az úgy nevezett peripateticusok az üstökösöket tsupán a' mi levegő körünk tűneményeinek (*Meteoron*) tartották, 's az úgy nevezett lidértzekkel egy rangba helyheztek.

Miután a' 17-ik század elején az újonnan feltalált messzelátó tsővek segítségével a' napfoltokkal megismerkedtek, az üstökösöket ezen napfoltokkal egyenlő eredetűeknek, a' nap kigőzölgéseinek tartották. A' híres Hevelius Dantziban, a' ki minden messzelátó tső által látottakat merő optikai tsalódásoknak tartott, erősen buzgott ezen nézet ellen, 's azt állította, hogy az üstökösöket a' minden bujdosók közös kigőzölgései szüleményének kell tartani. Ennek ellene mondott *Galilaei* és *Rothmann*, kik mindketten az üstökösöket a' hozzánk legközelebb eső bujdosók Vénus és a' Hold kigőzölgésének gondolták. *Kepler* olyan szörnyetgeknek tartotta őket, mellyek a' levegő legfelsőbb tartományaiban úszkálnak, mint a' tzehalak a' tengerben, ártalmas kigőzölgésekkel élnek mint eleddel, a' napot néha néha meghomályosítják,

gőz körünket megmérgezik; 's ugyanazért ezen szörnyetegek, mikor földünkhöz közelítnek, azon mérges gőzöket ismét kilehellvén, vagy más módon kibotsátván, természetlenséget, döghalált 'stb. okoznak. *Ticho Brahe* szerint az üstökösök a' felsőbb levegő legfinomabb részéből az aetherből állanak, melly némelly egyes helyeken néha össze gyűl, 's megsűrűdik.

Ismét más úgy nevezett tsillagvizsgálók azt állították, hogy a' világ' üregében összegyűlt gőzölgések, mint üstökösök a' nap után húzódnak, 's ott, mint valamelly üstben megfőnek, 's tisztulások után az égen mint bújdosók figuráznak. *Claudius Comirs* ellenben eredetileg a' naphól származtatja őket, mellyből mint valamelly olvasztó ke mentzéből szappanbuborékok vagy levegői golyók (Luftballon) módjára felemelkednek, 's ott tartózkodnak mind addig, míg el nem pukkadnak. *Libertus Fromond* úgy nézte őket, mint az *Aristoteles* philosophiája közelgető elenyészésének hírmondóit; melly *Philosophia* már akkor a' 16-dik század vége felé — haldoklott. *Fortunatus Licetus* azon véleményben volt, hogy az izraelitákat a' veres tengeren általmenetelekkör vezérlő tűzoszlop üstökös volt, melly a' földre leereszkedett, hogy az Izrael fiainak lámpáshordó gyanánt szolgáljon. *Damasenus* így szól: *Cometas creari a Deo ex nihilo, et moveri, quod libuerit per Angelos ad terrendos mortales et significandas clades*, melly vélemény *Tannerustól*, mint opinio Christiano philosopho perquam dignissima magasztaltatik. *Valderama* spanyol barát a' 17-dik században az üstökösöket a' rossz lelkek által hajtatja ki a' pokol fenekéről, hogy az emberekbe idvességés félelmet öntsenek. A' tudós *Bodinus* végre elhunyt nagy emberek' lelkeinek tartja őket, kik felsőbb elméletelések által mások felett tündököltek, 's iger

természetesnek találja, hogy az üstökösök feltűnése vagy sajátkép' az olly nagy lelkek eltűnése a' föld-ről mindég szükséget és szerentsétlenséget okoz, mivel t. i. akkor az itt maradtaknak szükségeskép' észhiányban kell szenvedniök. *Riccioli* ezen véle-ményt nevetségesnek tartja, sőt deliramentum ani-mi-nak nevezi, 's megtzáfolására több lapokat szán *Almagestum novum* című temérdek munkájában.

Még több ilyen furtsaságokat is felhordhat-nék, ha nem tartanék tőle, hogy olvasóim szint-úgy megunták őket hallani, mint én emlegetni. De minek is? hollott minden ilyen forma új vé-lemény *Ciceronak* azon régi bebizonyosodott állí-tását igazolná; nihil est tam absurdum, quod non aliquis philosophorum adfirmasset.

II.

Az üstökösök formája.

Az üstökösök különös 's a' bujdosokétól egé-zen különböző formája legelső tekintettel minden-kinnek szemébe ötlök. Ha ezen égitesteket közelebbről vizsgáljuk, három, a' mint látszik; különböz-ő részeit lehet megkülönböztetni. Először is egy többnyire golyóbis — de gyakran egészen más for-májú *felhőtakarót*; másodszer egy világosabb, 's ugyan azért talán sűrűbb pontot az üstökös *mag-vát*, melly többnyire a' felhőtakaró közepéhez kö-zel látszik; végre harmadszer egy a' felhőtakaró-nak gyengébb világú egy vagy több felé nyúló foly-tatását az úgy nevezett *üstökét* (a' német *farh*-nak *Schweif*-nek nevezi). Ezen három alkotó részei kö-zül az üstökösöknek úgy látszik tsak az elsőt lehet saját vagy bélyegező alkotó résznek tekinteni, mert felhőtakaró nélkül még egy üstököst sem láttak, de többet mag és üstök nélkül.

A' góz — vagy felhőtakaró többnyire olly vé-kony és ritka, hogy a' legkissebb csillagok is min-

den részeiken tellyes fényben által ragyognak. Többnyire ezen gőztakaró az üstökös magvát vagy közep pontját nem közelibe, hanem néminemű távolságra veszi környül olly móddal, hogy a' magot köröskörül egy homályos távolabb egy világosabb gyűrűk a' tulajdonképen való gőztakaró környezi. Több üstökösöknél két, sőt három ilyen világos gyűrű is vétettek észre, mellyek más homályosabb gyűrűk által voltak egymástól elválasztva. Az egésznek olly tekintete van, mint a' mi földünknek volna, ha két vagy három egymástól elválasztott, de egyközpontú felhőrétegekkel volna körülveve, azon kivétellel, hogy ezen felhőrétegek az üstökösöknél világosok vagy fénylők, 's hihetőkép saját phosphor forma fények van *Herschel* véleménye szerint ezen gyűrűk az üstökös állallatszó gőzkörei volnának, mellyek a' magnak a' Nap heve által megritkított tömegéből formáltatnak, 's saját kisebb súlyoknál fogva az üstökös magván felülemelkednek, 's mint fénylő felhők körülte 's felette lebegnek. Azon üstökösöknél, mellyeknek farkok vagy üstökök van, ezen gyűrűk az üstökhöz közel nyitva állanak, 's mintegy keresztül törve lenni 's két felhőözönben kiáradni 's az üstököt az által formálni látszanak. Gyakran nagy változások vétettek észre ezen gőztakarókon. Igy p. o. *Sróter* 1799-ki és 1807-ki üstökös gőztakaróját egy nap alatt átmérőjének negyedrésztére kisebbedni és nagyobbodni tapasztalta.

Az üstökös magva többnyire kitsiny és kerek. Ez az egésznek legerősebben megvilágított része, de azért a' fénye a' bújdosók fényénél többnyire sokkal kisebb. Sok üstökösöknél az e' féle magnak semmi nyoma nints; ezek tehát merő finom gőzök összeállásából látszanak formálva lenni.

Rendesen tsaknem közönséges azon vélemény, mellyet *Appianus* már 1531-ben kimondott, hogy

az üstökösök farka mindig azon egyenes vonalon nyúlik el, melly a' Napot az üstökössel összeköti. Ezen véleményben tsak annyi igaz, hogy az üstök többnyire az üstökösnek a' Naptól elfordúlt oldalán nyúlik el. Gyakran azonban azon vonal felé az üstök igen nagyon 's gyakran egyenes szegletet is formálva, még pedig azon tájék felé hajlik, mellyet az üstökös futásában tsak most hagyott el; mellyet talán az aether ellentállása következésének lehet tartani, a' mellyben az üstökös forog. Mivel ezen hajlás az üstök vége felé nevededik, az üstök nekünk többnyire görbének látszik, még pedig úgy, hogy az üreges oldala mindig azon tájék felé van irányozva, a' melly felé az üstökös tart. Az üstöknek ezen üreges vagy belső oldala világosabb is mindig, 's határai tisztábban felvehetők, mint a' másik domború oldala.

Vagynak üstökösök, mellyeknek két, három, sőt több üstökei is vagynak. Az 1741-ki üstökösnek hat üstöke volt, mellyek közül mindenik négy grádusnyi széles, 's 30—40 grádusnyi hosszú volt. 1823-nak két üstöke volt, mellyek közül a' kisebbik a' Nap felé volt fordulva, a' másik pedig tsak nem szemközt állott a' Nappal; egy olly felette különös tünemény, melly az üstökösök származásáról szólló eddig való theoriákat nagy zavarba hozta. Még szembetűnőbbek azon felette sebes mozgásai, rövidülései és hosszabulásai ezen üstököknek, mellyeket p. o. némelylek az 1811-ki üstökösön vettek észre; mellyek szerint ezen üstököknek fénylő tömege egy másod perczenet alatt egy milliónyi mértföldet tett előre és hátra; ezen gyorsaság — ha az észrevétel igaz, az világosság terjedésének gyorsaságát (egy pertzenet 42,000 mértföld) melly minden esmeretesek között a' legnagyobb, felette sokkal felül múlná.

Akármelley módon, 's akármelley szerző okok által származzanak ezen üstökök, okaikat mindig

(11)
a' Napban kell keresni. Mert ezek tsak akkor származnak, mikor az üstökös a' Naphoz közelget, a' Naphoz közeledtében nevedednek, távoztában pedig ismét elfogynak azon arányban, a' mint az üstökös a' Naptól messzebb távozik. Könnyen meglehet, hogy sok üstökösök, mellyek a' Nap közelében finom és messzire terjeszkedő gőztömeeggé felfoszolnak, a' Napról távozván, az azon tájékokon uralkodó hideg által öszvenyomulnak (concentrálódnak), ismét kitsiny és merevény testekké lesznek, 's talán épen ezen tömegeknek erőszakos változása tész sokat a' levegőjök két szélső mérsékleteinek enyhítésére, mellyen ezen testeknek által kell esni, 's talán épen ez teszi az üstökösöket lakhatókká.

Az 1769-ki nagy üstökösöknek farka 97 grádnusi hosszú volt. Egyébaránt az üstökösöknek mind nagysága, mind formája ugyan azon üstökösöknel sok változásnak van kitéve, legnagyobb az üstök minden kifogás nélkül egy darab ideig az üstökösnek a' Naphoz közel általmenetele után, melly annak bizonyosága, hogy azon nagy melegség, mellyet az üstökösök a' Nap közelében szenvednek, 's tömegeknek az abból következő kiterjedése az igazi oka ezen nevededésnek. Ezen nevededés miért nem épen a' Nap közelében éri el a' fő pontot, azt szintolly könnyű megmagyarázni, mint azt, hogy a' nappali legnagyobb meleg mért nem épen délre, hanem egykét órával későbbre, a' legnagyobb nyári meleg miért nem épen a' Solstitium idejére, hanem egynéhány héttel későbbre esik. Egyébaránt a' mi földünk ha a' Naphoz olly közel mehetne, mint némelly üstökösök, épen úgy járna, felforrana, megolvadna, a' tenger forróvizzé, sőt párává válna, 's új gőzkörünk a' föld felett messze terjedne, 's az üstökös tsillagok üstökéhez hasonló gőzzé vagy párává változnék.

Az üstökök többnyire végek felé szélesebbek, 's közepeken hosszára egy széles homályosabb szalag által vagynak elválasztva, melly miatt az üstök úgy látszik, mintha kettős volna. A' régi tsillagvizsgálók ezen homályos szalagot árnyéknak tartották, mellyet a' magában homályos, 's előlről a' Nap által megvilágosított üstökös maga után vét. De ezen vélemény alaptalan, mivel azon szalagot, vagy tsíkot (Streif) azon üstökösöknél is tapasztalták, mellyeknek üstökei nagy szegletet formálnak azon vonallal, melly az üstököst a' Nappal összeköti, és a' mellyre eshetnék tulajdonképen az árnyék, ha t. i. valóságos árnyék volna. Sokkal alaposabbnak látszik azon vélemény, hogy az üstök nem az üstökös testének valamely vessző forma folytatása, mint rendszeren hiszik, hanem egy üres saját gyenge világú általlászó teke, mellynek két széleinek előttünk szükségesképpen sokkal világosabbaknak kell látszaniok, mint középen. Így p. o. az 1811-ki szép üstököst tisztán fénylő fejével együtt jó messzelátó tsövekkel éppen úgy lehetett látni, mintegy gyertyát egy általlászó parabola forma üveg harang gyújtó pontjában lehetne. Az igazi feje ezen üstökösnek zöldkékes színű volt, melly szín a' közepe táján veressé változott. Ezen tekeforma főnek, mellynek közepén egy szemebetünő világos pont az üstökösnek igazi magva volt, a' félátmérője *Herschel* mérése szerint 14,000 mértföldnyi volt. Ezen főt egy homályos gyűrű környezte, mellynek külső karikája 55,000 mértföldnyi félátmérőjű volt, mellynek szélessége tehát 41,000 mértföldet tett. Ezen homályos gyűrűn által a' legkisebb tsillagokat is tiszta fényekben átragyogni lehetett látni. Ezen homályos karika vagy inkább ezen homályos golyóbisréteg melly a' belső tisztán fénylő főt környezte, 's melly golyóbis réteg a' messzelátó tsöveken által még sem e-

gészen világosság nélkül valónak tetszett, hanem rajta valamely szürkület forma gyenge fény mutatkozott egy másik világos golyóbisréteggel volt környülvéve, mellynek szélessége mintegy 15,000 mértföldet tett, melly tehát a' fő közép pontjától 70,000 mértföldnyire nyúlt el. Ezen legszélső karika azonban az üstökösnek a' Naptól elfordult oldalán nyílván állott, 's a' nyílásnak két végén két fényözönben áradt ki, melly két fényözön igen messzire nyúlt, 's az egésznek parábola, vagy parabolaforma töltésér tekintetet adott; az üstökös igazi üstökét formálta, mellynek sárgás fénye az üstökös fejének zöldkékes színével igen különös contrastot formált.

Igen hibáznék azonban, a' ki azt hinné, hogy minden üstökösöknek a' most leírt formája vagy alkotása van. Ugyan azon 1811-dik esztendőben egy másik üstökös jelent meg, melly amazzal tsak nem minden tekintetben ellenkező volt. Semmi magva, a' közepén semmi homályos gyűrűje, semmi szembetűnő üstöke nem volt, inkább valamely bujdosó forma tányérnak, mellynek széleit igen tisztán meglehet különböztetni, tetszett, felette vékony felhőtől környeztetett, melly a' messzelátó tsőben alig bírt megszászortai nagyítást, 's a' messzelátó tsőnek legkisebb megvilágosítására is azonnal eltűnt.

III.

Az üstökösök physikai alkotása.

Mitsoda belső alkotások van ezen tsudálatos égi testeknek, hogy származnak göztakaróik, üstökeik? hol veszik magokat azon változások, mellyek nagyságokon és formájokon annyiszor tapasztaltattak? Ezen kérdéseket könnyű feltenni, de megfejtteni felette nehéz. Az üstökösök theoriá,

jának azon része, melly forgásokról szól, a' *Newton* ideje óta felette nagy előmenetelt tett, de ezen testek physical tulajdonságairól való esmérteink még most is igen tsekélyek, 's hihetőkép még sokáig azok lesznek. Sur cette branche de la théorie de comètes, így szól egy a' leghíresebb természet vizsgálóink közül, on n' aurait á présenter, que des hypothéses gratuites, des opinions sans bases réelles, des véritables romans. Ne várják az olvasók, hogy ezen románokat mind előhordjam. Elégedjenek meg véle, ha némellyeket megemlítek azon legnevezetesebb vélemények közül, mellyek ezen tárgyakról eddig esmeretesekké lettek. —

Ámbár eddig való tapasztalásaink szerint minden égi és földi testek egymás felé nehézkednek, vagy egymást költsönösen magokhoz húzzák: azért nem lehetetlen, hogy némellyek azon testek közül, mellyeket még vizsgálás alá nem vehettünk, ezen törvény alá nem tartoznak. Így p.o. még eddig minden próbatételek haszontalanok voltak, mellyek a' világosság — és a' meleg anyag nehézségének felfedezésére tétettek. Ha a' világosság anyagnak súlya volna, annyi sok ezer esztendőktől fogva a' bújdosók körül már régen rakásra gyűlt volna, mellynek azonban legkisebb nyomát sem tapasztaljuk. — De ha vannak valósággal súllyatlan testek, épen úgy lehetnek negativa súllyú, azaz olyan testek is, mellyek más testeket nem tsak nem húznak magokhoz, hanem inkább eltaszítják azokat magoktól. Ha már a' Napnak az üstökös magva eránt positiva nehézsége van, abból az üstökös ellyptica mozgása épen úgy következik, mint a' bujdosóknál. Ha továbbá az üstökös magvának a' gőztakarója iránt hasonlóképen positiva súlly van, ettől a' gőztakaró többnyire golyóbis forma alkotását ismét ki lehet magyarázni. Ha végre nem az üstökösnek, hanem a' Napnak van az üstökös

gőztakarójára nézve negativa súlya, abból az üstök helyzetét és formáját az eddig való észrevételek szerint ki lehet magyarázni.

Ennek a' főkép *Brandes* által kidolgozott egy másik áll ellenében; mellyet a' híres *Euler* ez előtt több mint 50 évvel nyilatkoztatott legelőször. Ezen nézet szerint az üstökösök tömege a' Nap hatása által úgy kiterjesztetik, 's az üstökös magvától annyira elszélesztődik, hogy ezen mag többé azokat magához nem húzhatja. De a' *Newton* által még jókor kimondott vélemény szerint az üstökös gözölgései az egész világ üregét betöltő aetherben felfelé szállanak, szinténúgy, mint a' füst a' mi gőz körünkben, mivel az egész planétarendszerre nézve a' Nap épen úgy *alól* van, valamint mi reánk nézve, kik a' föld felületén vagyunk a' föld közép pontjának alól kell gondoltatni. Ellenben *Valz* azt hizi, hogy ezen aether az üstökös körül néminemű gőzkört (*atmosphera*) formál, melly által az üstökös alsóbb rétegei annyival inkább öszvenyomatnak, és megsűrítetnek, a' mennyivel közelebb esnek az üstökös közép pontjához, szintén úgy mint a' mi levegő rétegünk az atmosphaera felsőbb rétegei által annyival inkább nyomatik, a' mennyivel mélyebb ezen levegő réteg, az az a' mennyivel közelebb esik a' föld felületéhez. De ezen magyarázatot, tsak úgy lehet elfogadni, ha egyszersmind meg lehet mutatni, hogy azon aether az üstökös gőz — vagy pára féle anyagán keresztül nem hathat. Ezen magyarázat egy levegővel megtöltött hólyagra igen jól illenék, de hol van itt azon hólyag, melly az üstökös gőztakaróját környezi, 's a' felsőbb finom levegőt — aethert bele bortsátja. —

A' mint a' dolgok most állanak, jobb lesz észrevételeket, tapasztalásbeli adatokat gyűjteni, mint hypothesiseket koholni. Illyen észrevétel az, mel-

lyet fellyebb említünk az 1823-ki üstökösnek kettős üstökéről, mely közül az egyik mint rendesen szokott a' Naptól elfordúlva, a' másik pedig amazzal egyenes irányban 's a' Nap felé fordúlva volt; mely észrevétel a' fellyebb említett hypothesisokkal ellenkezik. Másik fontos észrevétel melyet 1650 táján már *Hevelius* tett abban áll, hogy a' gőztakaró átmérője az üstökösnek a' Naphoz közeledtekor fogy, holott az említett minden hypothesisek szerint nevednie kellene. Ezen már *Pingré* által észrevett tüneményt az 1828-ban megjelent *Eneke* üstököse igen szembetűnőképen megvalósította. Ezen üstökös az említett esztendő végével ment keresztül a' Nap közelén, 's a' vizsgálódás szerint golyóbis forma gőztakarójának következő átmérőji voltak;

	Távolság a' naptól	a' gőztakaró átmérője
1828. Dec. 24.	0,542	- - - - 2
— — 14.	0,728.	- - - - 5
— — 7.	0,847.	- - - - 10
— Nov. 30.	0,967.	- - - - 15
— — 7.	1,322.	- - - - 32
— Oct. 28.	1,462.	- - - - 40

Itt a' távolságok a' Naptól a' Föld útjának félátméréjében a' gőztakaró átmérője pedig német mértföldekben vagynak előadva. Ezen üstökös tehát October 28-án csak nem háromszorta távolabb volt a' Naptól mint December 24-kén; és még is a' gőztakarójának átmérője először husszorta nagyobb volt mint másodszor, vagy is: az egész üstökös tömege először 8000-szer nagyobb volt, mint másodszor; holott a' második ízbeli sokkal nagyobb melegség a' Nap közelebb esése miatt erősebb kiterjeszkedését nem pedig összehuzódását kellett volna okozni az üstökös tömegének.

IV.

Bele hullanak e' néha az üstökösök a' Napba?

A' nagy Newton ezen kérdésre *igennel* felelt. Ha az ő véleménye szerint a' világosságot úgy nézzük is, mint a' Naptól kiáradó felette vékony anyagot, ezen kiáradás által a' Nap teste vagy legalább a' világosságbeli mennyisége az idő folytával fogy, 's következőleg pótolékra vagy némineműkép tápláléokra van szüksége, mellyet talán azon saját fényű bujdosóktól vesz, mellyek a' Naphoz néha néha olly közel jönnek, hogy belerohannak, vele egyesülnek, 's annálfogva új világító anyagot közölnek. Newton szerint, 's az ő útmutatása után több ilyen példákat láttunk már, ha nem a' Napon is, legalább az álló tsillagokon, mellyek mind meg annyi Napok. Az 1572. és 1604-dik esztendőben a' Cassiopeiában és a' kigyóban az égnek előbb homályos tájékán feltűnt új csillagok, mellyeknek fénye még a' Sirius és Jupiter fényét is felül múlta, 's mellyek bizonyos idő múlva ismét eltűntek nem lehettek mások, mint kialudt Napok, mellyek valamely rájuk rohanó üstökös által, melly nekik gyújtó — és világító anyagot szolgáltatott, meggyúladtak.

A' Newton igen mélyen és igen méltó joggal tisztelt neve azonban ne ijesszen el bennünket ezen tárgy közelebbi vizsgálatától.

Először is meg kell jegyeznünk, hogy az 1680-diki nagy üstökös által mellyet maga vizsgált, vezéreltetett ezen gondolatra. Ezen üstökös a' Naphoz valóban igen közel ment. A' Nap közép pontjához a' Föld útjának 0,006,224 félátmérőjéig vagy 128,600 mértföldnyire közelített. Mivel a' Nap félátmérője 93,900 mértföldet tesz, tehát az üstökös középszámmal a' periheliumban a' Nap felületétől tsak

35,700 mértföldnyire, és így tsak felényi távolyságra volt, mint a' Hold a' Földtől 6000-szerre volt tehát a' Naphoz közelebb mint a' Föld, valamint az aphe-liumában 850 szerre távolabb van tőle mint a' Föld-től. Newton innen azt számította ki, hogy az üs-tökös megvilágítása és így hihetőkép megmelege-dése is a' Nap által a' periheliumkor 26,000-szer erősebb volt azon világosodásnál és melegedésnél, mellyet a' Föld a' Naptól kap, és így 2000 szerre forróbbnak kellett nekie lenni a' tüzes vasnál, 's kö-vetkezőleg ezerekde kivántatnának kihülésére.

Bár mint legyen a' dolog ezen számításokkal, meg kell vallani, hogy a' Nap közelében a' Nap atmospherájának olly sűrűnek kell lenni, hogy az üstökösnek szembetünőkép ellenszegülhet. Ezen ellenszegülés az égi testet a' Naphoz közelebb vi-szi. Ha tehát az üstökös minden előtünésekor a' Naphoz mindig közelebb jó, végre szükségeskép a' Napba bele rohan, 's vele örökre egyesül. De nem azért hogy néki eledelt szolgáltatasson. Ezen nézet a' Nap tüzeről a' mint látszik a' konyhatü-zünkről van költsönözve, mellyre hogy el ne alud-jék, újra meg újra fát kell rakni. De tudjuk már most, hogy tsaknem minden testeket bizonyos villányos (electric) állapotjokban világítókká le-het tenni, a' nélkül, hogy más testeket kellene hozzájuk adni. Ha p. o. két darab szén közül egy üres térben az első egyik, a' másik pedig a' Volta oszlopának másik pólusával egy drót által közö-sülésbe jó, 's ha ezen széndarabok egymáshoz kö-zel vannak, egymástól meggyúlnak, 's belőlök igen eleven világosság fejlődzik ki, olly szerfeletti vi-lágosság, melly minden földi tüzeinket felül múl-ja, 's mellyet annálfogva a' physicában *napvilág-nak* szoktak nevezni. 'S miért ne lehetne az, hogy a' Nap igazi világa ilyen vagy más módon fejtőd-zik

zik ki? 's ha így van, van e' szüksége akkor valamelly táplálékra?

Egyébaránt a' mi azon veszedelmet illeti, mellynek az üstökös a' nap közelében szerfeletti felhevülése miatt ki van téve, az ellen is sokat lehet mondani. Az üstökösök, mikor a' naphoz közelednek, képzelhetetlen sebességgel forognak. Az 1680-ki üstökös a' periheliumban egy másodperzetenet alatt 73,577 mértföldnyi tért járt be. Innen következik, hogy ó a' Nap középpontjából tekintve egy óra alatt 118 grádusnyi szegletet végez el, mellynek végén a' naptól való távolsága háromszorta nagyobb, mint a' periheliumban, 's a' távollétnek kevés napjaiban Mercuriustól távol van, a' hol már a' megégés minden veszedelmén kívül túl van. Ha tehát a' nap közeliben a' melegség valósággal olly igen nagy és általános volna is, de tudjuk, hogy minden hatásra bizonyos idő kivántatik. Tudjuk mindnyájan, hogy egy szempillantásig a' tüzes vasat is meglehet érinteni, 's a' lángon is keresztül lehet kezünket vinni. Miért ne tehetne egy üstökös is ilyen próbákat a' nélkül hogy az által tüstént hamuvá változnék? — észre is vennénk azt a' formáján is, ha az üstökös tsillag a' nap közelén által menvén, valósággal olly tűzességbe jönne, melly a' tüzes vas melegségét is annyira felűlmulja. De ezen üstökös a' nap közelén általmenetelekor épen nem látszott megváltozni, sőt inkább szembetünökép homályosabb volt, mint az előtt. Végre az épen nints megmutatva, 's nem is hihető, hogy a' meleg igazi oka a' meleg anyag a' nap sugáiraiban, 's nem inkább a' testekben magokban van, mellyekből a' nap sugárai által, tsak kifejődzik. Azért van nálunk télben hidegebb, mint nyárban, ámbár télben a' föld sokkal közelebb van a' naphoz; azért van a' magas hegyeken hidegebb mint a' völgyben, ámbár amazok a' naphoz kö-

Tud. Gyűjt. XI. köt. 1837. 4

zelebb vannak; ezért az üstökösök és lakosaik ha ugyan vannak a' nap közelében nem hogy megégnének, sőt inkább hidegről panaszkodhatnak, ha azon anyagok, mellyekből ezen testek állanak nem képesek meleg anyagokat a' nap sűgárai hatása által kifejteni.

V:

Vagynak e' az üstökösöknek phasisai?

A' mint tudva van, phasisoknak azon különböző világosság formákat vagy alakokat nevezik, mellyeket valamelly homályos test p. o. homályos golyóbis magára vesz, ha a' naptól megvilágítatik, 's különböző helyekből szemléltetik. Így p. o. a' homályos hold a' naptól mint minden golyóbis tsak félig világítatik meg: a' másik fele része pedig árnyékban marad. De a' földnek a' holdhoz való különböző helyzetéhez képest a' megvilágított oldalát a' holdnak néha egészen látjuk, mint Holdtöltekor; majd tsak felét, mint a' hold negyedekben; néha semmit sem látunk belőle, mint holdfogytakor, mikor a' holdnak egészen homályos oldala van a' föld felé fordúlva.

Ebből látni való, hogy a' fellyebbi kérdést így is lehet tenni: vaane az üstökösnek saját világa, mint a' napnak, vagy homályos testek, mint a' bújdosók, mellyek fényöket a' naptól költsönözik? Ha phasisokat lehet rajtok észrevenni, úgy nyilván homályos testeknek kell lenniük.

Fájdalom ezen érdekes kérdés még nints megfejtve, 's a' mit felőle fellehet hozni, az épen nem eldöntő. Gyakran állították, hogy Cassini az 1741-ki üstökösön phasisokat vett észre. De ha ezen tsillagvizsgáló saját szavait jobban szemügyre vesszük, kiséül, hogy ő ezen üstökös magva formájának változásairól, nem pedig phasisainak két-

ségtelen észrevételeiről beszélt. Azonban *Heinsius* és *Klézeaux* kik ezen üstököst hasonlókép mindketten vizsgálták, azt állítják, hogy rajta semmi phasis forma változást észre nem vettek. Állítja ugyan az Angol *Dunn*, hogy ő tapasztalta ezt egy üstökösön, de a *Messier* vizsgálódásai ugyan ezen üstökösről ellene mondanak azon észrevételnek. Cacciatore Palermoban az 1819-ki üstököst Julius 5-én olyan formának látta, mint a' hold a' 4-dik vagy utolsó fertályjában. Ezen észrevétel eldöntő volna, legalább ezen üstökösre nézve, ha ugyan azon tsillagvizsgáló hozzá nem tette volna, hogy a' félhold két szarvainak távolságai egyenes vonalban feküdtek, melly a' Napot az üstökössel összekötötte, holott ezen távolságnak azon vonalon függőlegesen kellene állani, ha az, a' mit ő látott valóságos phasis akarna lenni. Egyébaránt igen nehéz valamely testen ha egészen homályos is, phasisokot venni észre, ha ezen test egyszersmind, mint az üstökösök, köröskörül valamely sűrű, általlátszó, vagy netalán gyengén világító gőz körtől környeztetik. Az újabb physica más eszközt talált fel, melly által ezen kérdést eldönteni reménylették. Tudjuk, hogy a' világosság ha más testektől bizonyos szegletek alatt visszaverődik, több tulajdonságokat fejt ki, mellyek azt az egyenesen ható világosságtól lényegesen megkülönböztetik. Ez eránt ugyantsak az 1819-ki üstökösön a' parisi tsillagvizsgáló intézetben sok próbákat tettek, de azok sem születtek semmi eldöntő következményt. Meglehet sőt hihető, hogy többnyire az üstökösöknek saját, bár igen gyenge phosphor forma világa van, de azért eléggé homályosok arra, hogy a' más testektől költsönözött világosságot legalább részszerint visszavessék.

VI.

Üstökös volt e' a' Hold valaha?

A' holdog Arcadiának vagy a' mái Moreának régi lakosai neveltséges szerénységekben régiebbeknek tartották magokat a' holdnál. Egy rege uralkodott közöttök, melly szerint őseik olyan időben éltek, mellyben ezen égi test még esmeretlen volt. Ezen regét a' Görög philosophusok, kik a' vélemények — hypothesisok — 's rendszerek költésében a' mái sophistáknál egy tseppel sem voltak ügyetlenebbek, egy theoria készítésére használták, melly szerint a' hold eredetileg üstökös volt, útjában egészen a' Földhöz igen közel talált jóni, 's azóta a' Föld által letartóztatván, kénytelen azt mind állandó kísérő a' Nap körül való útjában követni.

Ezen találmány, mivel új és különös volt, azonnal követőkre, és oltalmazókra talált. Egy üstökös, így okoskodának — melly a' Földhöz közel jött a' Naptól sem lehet: igen messze. Már pedig ha egy olyan test, melly netalán kis kemény magván kívül semmiből másból mint valamely gőztakaróból áll, a' naphoz közel jó, mi természetibb, minthogy ezen gőzök a' naptól mind felemésztetnek 's utoljára semmi sem marad egyél, mint egy kiszáradt salak forma test, mint a' mi Holdunk, melly mint valamely gipszből öntött alak tele van száraz hólyagokkal 's lyukatsokkal; és a' melly — mi ezen hypothesisist igen valószínű állítatik, semmi nyomát nem mutatja, hogy saját gőzköre volna.

Való, hogy a' hold, egy a' felületén egészen kiszáradt testnek látszik, sehol sem látszik azon legkisebb nyoma is a' víznek, vagy más nedveségnek, még a' magas hegyek és mély völgyek

közt sem, mellyekkel annyira bővölködik; gőzköre is, ha ugyan van, olly felette finom, hogy legjobb messzelátó tsőveink segítségével sem észrevehető. De mi következik mind ezekből az említett véleményre nézve? Ez a' valóban igen különös, 's mintegy szélszakadozott felülete a' Holdnak minden bizonnal nagy és sok változásokra mutat, mellyeken a' hold a' régi időben keresztül ment; de sokkal valószínűbb és természetibb ezen erőszakos változások okait magában a' Holdban mint rajta kívül keresni. Nem látjuk a' mi földünkön is mitsoda változásokat tehetnek felületén a' földrengések, és vulkáni kirontások? Hasonló okok mért ne hozhatnának elő a' holdban is hasonló következéseket. Az első tekintet ezen tsillagra ezen gondolatra visz bennünket, melly már most igen közönségessé is lett. — Melly erős képzelő tehetség kell ahhoz, hogy egy égi testet tsupán a' nap sűgárainak hatása által salakká változtassunk! Hol van az egész természetben illy tsuda általváltozásra tsak egy példa is? Melly keveset tehetnek a' nap sűgárai a' mi tűzokádó hegyeinkkel Island és Kamtsatka szigetekben, hol még az ezen tájékokat folyvást betakarva tartó örök hó sem mérsékelheti ezen föld alatti tűz koh erőszakos kirontását. Végre épen ezen gőzkör hiánya a' Hold körül ezen véleménynek inkább ellene, mint mellette látszik lenni Minden üstökösök még eddig ezen gőzforma takarónak, és így saját, még pedig erős gőzkörnek jelenségeit mutatták, 's még eddig senki sem mutatta meg, hogy ezen levegője az üstökösöknek tsupán vízpárákból állana, mellyek valamelly nagy meleg által egészen gőzzé válnának, 's a' világ üregében elszélednének. Hogy lehet az, hogy azon üstökös, mellyből a' mi holdunk támadt, volna, elváltozása után elébbeni gőzforma takarójának semmi nyomát nem

mutatná? — Valóban ha a hold valamely nagy és sűrű gőzkörrel körül volna véve, azon vélemény követői ezt a legnagyobb fontosságú környülálásnak tekintenék, nézetek támogatására. 'S most a gőzkör általános hiányából ugyan azon resultatumot akarnák erővel kitsikarni.

VII.

Az üstökösök befolyása a levegő mérsékletére, és a föld termékenységére.

Van e az üstökösöknek az Föld termékenységére, a levegő mérsékletének változtatására, az emberek sorsára, betegségére, általában gőzkörünkre 'stb. valami befolyása? Ezen kérdések minden gondolkodó ember előtt annyival fontosabbak, mivel ezen tárgy iránt még a tsillagvizsgálók, 's más természet tudósok vélekedései is feletke különbözők. Vegyük fel őket renddel.

Olvasóink emlékeznek többnyire az 1811-ki nagy üstökösre, melly olly forró nyarat, olly gazdag aratást, 's különösen olly jóféle bort hozott, mellyet némelly helyeken még most is cometa-bornak neveznek.

Ezen balvélekedés, hogy az üstökösöknek a mi időjárásinkra 's évszakainkra befolyása van, olly mély gyökeret vert, hogy vele alig lehet bírni. Azonban ne essünk kétségbe, talán a' tetteges észrevételek a' semmisen alapuló véleményeken végre tsakugyan diadalnaskodni fognak.

Azt mondják: hogy az üstökösök a' föld felületén a' meleget nevelik. De mi okon mondják azt? — Ime itt következik egy lajstroma az esztendőknek a' 17-ik század közepétől fogva az 1776-kig, mellyben tsupán azon esztendők vétettek fel, mellyek a' nyár vagy tél rendkívüli mérséklete 's egyszerűsmind üstökös feltűnése által különböztek a' többiektől.

Cometás esztendő	Időjárás	Cometás esztendő	Időjárás
1632*	Meleg nyár	1718	Kemény tél
1665	Erős tél	1723*	Forró nyár
1680	Kemény tél	1729	Kemény tél
1682*	Meleg tél	1737*	Forró nyár
1683	Hideg nyár	1744	Kemény tél
1683	Kemény tél	1748*	Forró nyár
1684	Hideg nyár	1764*	Meleg tél
1689*	Meleg tél	1766	Kemény tél
1695	Hideg nyár	1769*	Meleg tél
1699	Kemény tél	1771	Kemény tél
1701*	Forró nyár	1774*	Forró nyár
1702*	Forró nyár	1781*	Forró nyár
1702*	Meleg tél	1783*	Meleg nyár
1706	Kemény tél	1784	Kemény tél
1718*	Forró nyár	1785	Kemény tél

Itt tehát 153 esztendő közül csak 15*-al megjegyzett esztendő van, mellyekben az üstökös nagyobb forráságot okozott volna, és — bizonyosan tsupán történetből épen annyi esztendők, mellyekben hideget hozott. — Mi következik ebből? — Semmi egyéb nem, hanem hogy az üstökösök sem meleget sem hideget nem okoznak, 's befolyások a' mi Földünk levegőjének mérsékletére, ha ugyan van valami, részünkről épen észrevehetetlen.

Van még más mód az üstökösök ezen befolyásának vizsgálására. — Minden tsillagvizsgáló intézetekben naponként rendszeren háromszor jegyezik fel a' levegő mérsékletét a' hőmérő mutatása szerint. Ha az esztendő lefolytában tett vizsgálatok summáját vesszük, 's a' vizsgálatok számával az az háromszor 365-tel elosztjuk, ebből azon esztendőnek úgy nevezett közép mérséklete kijő. — Nézzük meg már most, hogy ezen közép mérséklete

az üstökösökkel bővülködő esztendőknek különböző e' azon esztendőkétől, mellyek üstökösök dolgában illy szerentsések nem voltak

A' bétsi tsillagvizsgálóban az egyes esztendők következendő mérsékletei tapasztaltattak, mellyekhez egyszersmind az azon esztendőkben megjelent üstökösök száma is mellékelve van

Eszteendők	közép mérséklet	Üstökösök száma	Eszteendők	közép mérséklet	Üstökösök száma
1800	+ 8,9R	0	1809	+ 8,4R	0
1801*	„ 9,2	I	1821*	„ 9,2	I
1802*	„ 9,2	I	1822*	„ 9,7	III
1803	„ 7,8	0	1823	„ 8,0	I
1804	„ 8,1	I	1824*	„ 9,1	II
1805	„ 7,1	II	1825	„ 8,4	IV
1806*	„ 9,3	I	1826	„ 8,3	V
1807*	„ 9,3	I	1827	„ 8,5	III
1808*	„ 8,0	IV	1828	„ 8,3	0

Azon egyes vizsgálódások szerint mellyeken ezen lajstrom alapúl, 's mellyeknek száma több 20,000-nél a' Béts városa esztendei közép mérséklete = + 8° 6 Reaumur. Ha tehát 8,2 alatt jévő mérsékletű esztendőket hidegeknek, a' 9,0 felül lévőket, pedig melegeknek vesszük, mellyek közül az elsőbb rendbeliek + -el, a' többiek pedig * al vannak megjelelve, úgy találjuk:

7 meleg esztendő 10 üstökös

5 hideg „ 8 „

6 közép mérsékletű 12 „

vagy más szókkal

10 meleg esztendőre esik 14 üstökös

10 hideg „ „ 16 „

10 közép mérsékletű „ 20 „

mellyél az eddig uralkodott vélemény ellenére a' következnék, hogy az üstökösök inkább hideget mint meleget okoznak; és hogy a' közép mérsék-

letű esztendők üstökösökben a' leggazdagabbak. De ezen következtetés sem áll. Az 1805 és 1808-dik esztendők igen hidegek voltak; és még is az elsőben 2, a' másodikban 4 üstökös jelent meg. Az 1822 és 1827-ik esztendők igen melegek voltak, 's még is mind a' kettőben 3 üstökös jelent meg. A' három egymásra következett 1825, 1826, 1827 esztendőkben mind össze 12 üstökös jelent meg, 's még is közülök sem egyik, sem másik, sem melegségére, sem hidegségére a' többiektől nem igen különbözött, 's mind a' hárman a' közép mérsékletű esztendők közé tartoztak. — Sok ilyen egybe hasonlításokat tudnék más tsillagvizsgáló intézetekből is közölni, mellyek mind ugyan azon resultatumra vezérelnének. De ezen jegyzések úgy hiszem elegendők lesznek mindennek ki a' valóság által meg akar győződni, megmutatni, hogy az üstökösök annyira elhírelt befolyásáról a' mi esztendő szakaszaink mérsékletére épen azt lehet mondani, a' mit Cicero az Atticushoz írt levelében mond: de eo quod scribis nihil est.

Ha azon okokra vissza megyünk, mellyeken az üstökösöknek ezen befolyása alapulna, az a' valóságos történetekből és vizsgálódásokból eredő, 's fellyebb kimondott következtetést, hogy t. i. az üstökösök befolyása a' mi levegőnk mérsékletére, 's időjárásunkra annyi mint semmi tökéletesen bebizonyítva találjuk. Az üstökös a' mi levegőnk mérsékletét tsak három úton változtathatja meg: vagy a' magához húzás, vagy azon melegség sugárai által, mellyeket földünkre bocsát, vagy végre üstöke gőzeinek közvetlen hatása által, ha ez földünkkel találkozik, 's gőzkörünkkel öszveelegyedik.

A' mi az első módot illeti; az 1811-iki üstökösnek mint mindnyájan emlékezhetünk rá, igen szép üstöke vagy farka volt, mellynek hosszúsága,

mikor legnagyobb volt, 20,000,000 mértföldnél messzebb nyúlt. — Azt nem vizsgálván, hogy azon üstök nyúlt e' valaha a' Föld felé, elég megjegyezni, hogy az a' földet soha el nem érte, mert October 15-kén 1811. mikor az üstökös a' földhöz legközelebb állott, még is 23,000,000 mértföldnyire volt tőle távol. — Ezen üstökös melegítő sugárai bizonyosan nem voltak képesek levegő mérsékletünkben valamelly szembetűnő változást okozni. Mert mikor legerősebben fénylett is, világa a' hold töltekori világosság 10-ed részével fel nem ért. A' hold ereje pedig (holdtöltekor) a' melegség okozására nézve, a' mint tudjuk, olly gyenge, hogy hőmérőinkre semmi legkisebb hatással nints, még akkor sem ha a' hőmérő golyóhisa megfeketitetik, és a' Hold világa legnagyobb gyújtó tükreink vagy üvegeink által sok ezerszerte concentráltatik. Pedig a' melegség nevedése egy grádusának 10-ed részét is igen jól felvehetnénk hőmérőinken. Valóban le kellene tehát mondanunk a' józan ész használatáról, ha ilyen tapasztalások után megengednénk, hogy valamelly üstökösnek, ha mindjárt 10-szerte nagyobb volna is az 1811-kinél, olly hatása lehetne földünk mérsékletére, mellynek következései aratásaink és szüreteink bőségére 's jóságára is kiterjednének. A' fellyebb említett három szerző okok közül tehát még a' hold vonó ereje van hátra, mellyből lehetne talán azon változásokat származtatni.

Vegyük fel ismét a' Holdat mint egybebasontási pontot. A' hold igen is vonja magához a' földet, 's ezen vonásnak következése a' mint tudjuk a' tengerjárása, vagy feldagadása, és lappadása. Kétségkívül az üstökösnek is, ha ugyan általában meglehetősen tömegű test az, hasonló hatásának kell lenni a' mi tengercinkre. De talán sokkal kisebbnek? Minden bizonyval; mert ki tapasztalta

valaha az üstökösöktől okozott tengerjárást? Tudtomra senki sem. A' mit pedig senki sem tapasztalt, az reánk nézve nem létezik. Reánk nézve csak annyi bizonyos, hogy az üstökös tömegének sokkal kisszebbnek kell lenni, mint a' holdénak.

A' hold, melly az oceán vizét mozgatja, azon minket mindenfelől környező könnyebb tengert, a' levegőt is mozgatni fogja 's barometrumunk állását változtatni. Valóban ezen eszköz naponként változik is. 's olly előkerülő (periodicus) szállását 's esését mutatja a' levegőnek, melly nyilván a' hold hatásának következése. De mennyit tesz ez a' hold hatása a' mi barometrumunkra? Ott a' hol a' legnagyobb az egyenlítő alatt, még nem tesz $\frac{4}{10}$ vonalt, és így a' barometrumon léptsőjén alig felvehető különbséget. Úgy de az üstökös tömege a' mint előbb látók, még sokkal kisebb a' holdénál. Tehát a' barometrumnak az üstökösöktől eredő változása is sokkal kisebb lesz, mint a' fentebb említett különbség. Nem is jutott még eszébe tudtomra egy tsillagvizsgálónak is valamelly üstökös hatását a' mi gőzkörünkre, a' barometrum által akarni meghatározni.

Folytatása következik.

5.

II. Rákóczi György levele, mellyben a' Lengyelek állapotuk felől Bartsai Akussal tanácskozott 1656.

Georgius Rákóczi Dei gratia Princeps Transilvaniae, partium regni Hungariae Dnus, et Sicularum Comes etc.

Generose fidelis Nobis syncere dilecte Salutem cum favore. Noha Kgd eléggé értette, kiváltképen 1653. esztendőtol fogva az Lengyelekkel minemű Tractaink forgottanak legyen fenn, elsőben az mutua confoederatio felöl, annak utánna pedig minemű oblatiok interveniáltak legyen tölök az királyságban való Successióknak és Devolutioknak állapotjáról, hasonlóképpen az Kozáksággal is mennyi rendbeli követtségek által utrinque micsoda Acták löttének legyen, semmit el nem titkoltunk Kgtektöl, úgy mostan is mi karban legyenek az dolgok, azoknak valóságát Kegdk érteni ekképpen akartuk.

Az Lengyelek valami időnélállapottyok sullyosodott, szorgalmatosan sollicitálván, azt kívánták, hogy cum coniunctione armorum segítsük, mellyet az egy 1653. eszt. Expedition kívül (mellyet akkor meghcselekednünk mind az Ratio belli, 's mind pedig az közönséges igazság mutatott, ók is hasonló cselekedvén) be nem tellyesíthettük. Mert noha Kgtek tetszéséből az vélek való Confoederalástó is akkori időben idegenek nem lettünk volna, 's kívántuk is azt mindenkor, hogy Plenipentiáva küldgyék hozzánk követjeket arról való Tractáradé egyszer sem mívelték; sőt midőn magunk Követjeit azon végről bocsátottuk is, re infecta jötte nek vissza, és így az Confoederationak kötelességé is arra bennünket nem kényszerített; ellenben ók is kötelessék nem lévén semmi segítséget és hasznot nem várhattunk, és ez képpen semmi realitásra magokat nem vévén, synceritást is az iránt nem tapasztalhattunk.

Annak utánna esmét ujjulván akadályok, az Svecusok miatt az király is országából kimenni kényszerítetvén, mind Papi, 's mind Secularis nagy rendekből sokak nagy oblatiókkal minden arra való ok adásunk nélkül, sollicitáltak, és invitáltak

nak ad sociale Regimen, hogy Casimir Királynak életeig az Országnak Viszlán innen való részeit mi bírnánk, az Királynak holta után pedig az többiben is mi, és fiunk succedálnánk; azonban az Svecusoktól valami kevés tágulások lévén, az bele kezdett oblatiojokkal megh jádzottanak.

Ujjulni kezdvén esmét nyavalyajok, az Király, Királyné, Senatorokkal edgyütt solennis követségek által tőnek ily oblatiokat, hogy fiunkat az Király és királyné adoptiválván, assecuralnak az most lejendő Gyűlésen Successornak eligálása felől; de ezt olly képtelen Conditiokkal, mellyekre sem lelkünk ismérleti, sem atyai szeretetünk, sem ez Országnok Constitutiói (már Istennek rendeléséből, és az Országnak tetszéséből választott Fejedelem lévén fiunk is) nem bocsátottanak; kívánván azt, hogy Pápistai vallásban, Lengyel országban educaltassék, házasságra is pediglen az tőlök nevezetett helyre ily gyermek korában megköteleztessék. Ez Oblatiokban pedig hogy inkábbára csak az király és királyné interesséje forgott legyen, magok az követek adaperiálták.

Csak oly simpliciter azért nem accedálhatván kívánságokra, Resolutionkban adatott, Difficultásokat, hogy az Királynak értésére adhassák, árra időt kívántanak; árra való válasz adást mind addig halogatván, miglen az Varsovai obsidio nekik succedála, mellyet elevalódván, abrumpálák az Tractatust jövő Gyűlésekre relegálván.

Ez utánn ismét a' Sveciai hadból profligáltatván, nagy sokak kívánnják Patrociniumunkat, mindazonáltal magok között megh nem egyezhetvén, fluctuálnak.

Ez közben a' Sveciai Király ad coniunctio-nem armorum invitál bennünket, cedalni akarván az Királýságnak Titulussát, 's mind pediglen Lengyel Országnak nagyobb és elégséges részét, 's

akarván derekas Confoederatiót is velünk csinálni.

Járult ehhez az Kozákoknak is Plenipotentiával jött követségek, kiknek barátságokat nem különben keressük, hanem csak securitást, hogy ellenségink ne legyenek, az minthogy tavalyi esztendőben is nyilván constál, hogy noha nem derekas Confoederationk, de csak barátságos szövetségünk lévén is velek; megh is ha az Tatárság gonosz intentióira vehette volna őket, alig hogy ha nagy bódulást nem szerzetek volna, ha szintén derekas romlást nem cselekedhettek volna is; mostan pedig derekas Confoederációra akarnak velünk menni minden ellenségünk ellen obligálván magokat kész assistentiával.

Noha pediglen mi directe az Lengyeleknek oppressiójára ellenségképen nem intendálunk; de midőn láttyuk azt, hogy az Isten titkainak nem praejudicálván, emberi ítélet szerint az Lengyel Király exturbáltatni láttatik, az Lengyel Birodalom Muszka, Kozák, Svéd, Brandeburgus, és többek között is kótya vetye módra elszakadoztatik fegyverrel subjugáltatván birodalmokkal edgyütt szabadságok, nem különben, mint Cseh Országnek és többeknek subjugáltatik; ellenben Isten segedelmé által az fenn meg nevezett nemzetségekkel lévő szövetségink által valamelly része Patrociniunk alá fogna jutni, kereszténi jó Directio alatt salváltathatnának, bátor félre tegyük az magunk privátumát, nemzetünknek erőssödését (NB. De mind ezek felett már Lengyel Országban ez háborúság alatt is sok keresztén lelkeknek testek felmészároltatása, sok Nemességből álló familiáknak extirpáltatása, Dissidenseknek, és az Evangelicus Statusnak oppressiója, az Orthodoxa Religionak extirpációja, és mindenképpen való persecutio felől nem csak praetextualis, hanem valósággal megtapasztalt intentionk nyilván constálván) mind ezek-

re nézve annak okáért ha ez occasiókat elmulat-
tyuk, azoknak elmulatásával vallyon magunkkal
együtt nem incommodálunk e az Lengyeleknek is?
Azoknak oppressióra való jutásokkal, Svécusnak
hozzátartozókkal, és a' Kozákoknak is tőlünk meg-
idegenedése, 's jövendőben lehető occasiókban ár-
talmás igyekezetre ok adás nem leszen-e? Ellen-
ben ez állapotokat hivalkodva nézve, ha szintén
az Lengyelség triumphálna is, csak magunkon,
vallyon micsoda jutalmot várhatnánk tőlök?

Mind ezek után ezért ez kérdésekre kíván-
nyuk Kegd opinióját:

1. Acceptálván a' Svécusok és Kozákok Obla-
tióját, kellessék-e vélek confoederálnunk? vagy
nem?

2. Mivel az Confoederatiónak 'ez az alkalma-
tossága; annakokáért ad coniunctionem armorum
nem directe ellenségképpen, hanem mint Patro-
cinium képpen Lengyel Országra kellessék-e had-
dal indulnunk? avagy nem?

Ezekhez tartozó szükséges alkalmatosságokra és
médiümokra való egiéb gondviselésünket, ha az do-
loghoz kelletik nyulnunk, el nem mulatván, Kimene-
telit pedig az jó Istenre bízván, Eidem, de cetero, se-
cus non facturo, benignitate nostra principali pro-
pensi manentes. Datum in Civitate nra Alba Julia,
die 4. Septemb. 1656.

G. Rákoczy. m. p.

Generoso Acacio Bartsai de nagy Barcsa, Con-
siliario, et in Judiciis in persona Praesidenti no-
stro, Cottus Huniadien. Comiti, ac Districtuum
Karan Sebesien. et Lugasien. Bano Supremo. zc.
Fideli nobis sincere dilecto.

Ex originali.

Ez a' levél ama történeteknek fölvilágosítá-
sukra szolgál, mellyeket idősb Gróf Bethlen Imre
illy című könyvében: „*Második Rákóczy György*

Ideje. Nagy Enyeden 1829. 8-nd rétet, " a' 40-ik laptól kezdve elbeszél; — maga pedig a' levél azon Oklevelek sorában, mellyek a' könyv végén vannak, második helyet foglalhat.

Közli *Podhradczky József*.

6.

Észrevételek.

A' Tudományos Gyűjtemény' 1836-dik esztendei 12-dik kötetében 3-dik szám alatt közlött „Toldalék“ra „a' társasági-számvetéshez.“

Kérdés vala :

Három kereskedő társ imígy osztozik :

A.	tőkéjét	interesseivel	2120	ftal	kapja	6	hónapi	részvét	után:
B.	„	„	3240	„	„	8	„	„	„
C.	„	„	4400	„	„	10	„	„	„

Bététetik öszvesen 9000 ft. Mennyit tevé bé mind-egyik ?

Véleményem szerint a' kérdéshöz azt is hozzá kellett volna tenni, hogy a' társak *egyenlő* kamatra adták be tőkéiket, 's innen azon kérdés támad: mennyi kamatra?

Akármedlyik számvetéstanuló, a' nélkül, hogy ezen 's az efféle kérdésekre nézve valamely formaszabályt keresne, imígy fejtette — volna — meg ezt:

A' bétett tőkék' esztendőnkénti kamatait 100 forintjától P

az első társ' bétett pénzét = X

a' másodikét — — = Y

a' harmadikét — — = Z betűvel nevezvén el,

az *elsőt* illető kamat 6 hónapról lesz $2120 - x$, 's annál-
fogva egy esztendőről $(2120 - x)^2$; 's állván imez arány:
 $p : 100 = (2120 - x)^2 : x$, lesz $x = \frac{(2120 - x)^{200}}{p}$ vagy px
 $+ 200 x = (2120)^{200}$ és $x = \frac{(2120)^{200}}{p + 200}$

a' *másodikat* illető kamat 8 hónapról lesz $3240 - y$, egy
hónapról $\frac{3240 - y}{8}$, egy esztendőre pedig $\left(\frac{3240 - y}{8}\right)^{12}$, 's imez
arány szerint: $p \cdot 100 = \left(\frac{3240 - y}{8}\right)^{12} y$, lesz $y = \left(\frac{3240 - y}{2p}\right)^{300}$
vagy $2py + 300y = (3240)^{300}$, és $y = \frac{(3240)^{300}}{2p + 300}$

a' *harmadikat* illető kamat 10 hónapról lesz $4400 - z$,
egy hónapról $\frac{4400 - z}{10}$, egy esztendőre pedig $\left(\frac{4400 - z}{10}\right)^{12}$;
s következő arány szerint: $p : 100 = \left(\frac{4400 - z}{10}\right)^{12} z$,
lesz $z = \left(\frac{4400 - z}{5p}\right)^{600}$ vagy $5pz + 600 = (4400)^{600}$ és
 $z = \frac{(4400)^{600}}{5 + 600} = \frac{(4400)^{120}}{p + 120}$

Mínt hogy már a' föltétel szerint $x + y + z = 9000$,
tehát a' három kikeresett érték is lesz

$$\frac{(2120)^{200}}{p + 200} + \frac{(3240)^{300}}{2p + 300} + \frac{(4400)^{120}}{p + 120} = 9000; \text{ az egyenl-}$$

tés' mindenik részét 1000-rel elosztván lesz

$$\frac{(212)^2}{p + 200} + \frac{(324)^3}{2p + 300} + \frac{(44)^{12}}{p + 120} = 9; \text{ a' sokszorozást}$$

végrehajtván

$$\frac{424}{p + 200} + \frac{972}{2p + 300} + \frac{528}{p + 120} = 9; \text{ a' középső törttszá-}$$

mot megrövidítvén

$$\frac{424}{p + 200} + \frac{486}{p + 150} + \frac{528}{p + 120} = 9; \text{ 's ebből lesz}$$

$$424 + \frac{486 p + 97200}{p + 150} + \frac{528 p + 105600}{p + 120} = 9p + 1800; \text{ és}$$

$$424p + 63600 + 486 p + 97200 + \frac{528 p^2 + 79200p +$$

$$\frac{105600 p + 15840000}{p + 120} =$$

$$= 9 p^2 + 1350 p + 1800 p + 270000; \text{ és továbbá}$$

Tud. Gyűjt. XI. Köt. 1837.

$424 p^2 + 50880 p + 63600 p + 7632000 + 486 p^2 +$
 $58320 p + 97200 p + 11664000 + 528 p^2 + 79200 p$
 $+ 105600 p + 15840000 = 9 p^3 + 1080 p^2 + 1350 p^2 +$
 $162000 p + 1800 p^2 + 216000 p + 270000 p + 32400000;$
 az összeadást végrehajtván lesz

$1438 p^2 + 454800 p + 35136000 = 9 p^3 + 4230 p^2 +$
 $648000 p + 32400000$ és az egyenlítést O-ra hozván, lesz
 $0 = 9 p^3 + 2792 p^2 + 193200 p - 2736000$ vagy
 $0 = p^3 + \frac{2792}{9} p^2 + \frac{193200}{9} p - 304000$

E' harmadfoki egyenlítés' gyökereit kikeresvén, úgy
 találjuk, hogy a' gyöker + 12 felel meg a' föltételek-
 nek; melly értéket a' p helyett az egyenlítésbe igtat-
 ván, lesz

$0 = 1728 + 44672 + 257600 - 304000;$'s az összeadást
 végrehajtván

$0 = 304000 - 304000$

A' p értékét már az x, y, z mennyiségeknek fön-
 tebbi három egyenlítéseibe béigtatván, lesz

$$X = 2000$$

$$Y = 3000$$

$$Z = 4000$$

E' kérdés' megfejtése olly egyszerű, hogy
 merem állítani, a' Bécsi Ingenieur-Academiának
 másadévi tanulói közül akármellyik megfejtené ezt
 az itt eléadott módon; 's valóban fájlalni kellene,
 ha Hazánkban a' mennyiségtudomány' tanulása olly
 gyenge lábon állana, hogy B. úr' vallemása sze-
 rint több Mathesistudóval közöltetvén mindedig
 fejtetlen maradt.

Ha ez valóban úgy van, mint ott mondatik:
 igen óhajtanám, hogy a' Bécsi Ingenieur-Acade-
 miában bevett tanítókönyvek Hazánkban is vétet-
 nének-bé; a' mikor aztán a' mathematicai tudomá-
 nyok nálunk is úgy gyarapodhatnának, mint amaz
 Intézetben, 's a' mennyiségtudomány' tanulása kü-

zönségesen elterjedhetne.' Pedig valamíg csak a' mennyiségstudomány' ismerete közönségesse nem válik: mindaddig a' Mozgástudományban (Mechanica), Alkattudományban (Chemia), és művészeti (technologiai) tudományokban elé nem haladhatunk, műgyáraink nem lesznek, iparunk 's kereskedésünk dugában hever, és annálfogva szüntelen szegények maradunk.

7.

Az Oráculumok eredete.

Vallás! — jóltévő leánya az égnek; egy olly szükséges dolog, melly nélkül okossággal, 's ön magára eszmélettel felruházott valóságot képzelni sem lehet. Ez a' fénysugár, melly a' tudatlanság porba nyomó köd burkozatján áthalhatva, az állati állapotban, a' testi ingerek vak ösztönét követő állat embernek, kötelességeit, maga embertársai, 's teremője eránt felfedezve, létele nagy és nemes tzelját megtanítja. Ez a' gyámpáltza, mellyre támaszkodva, a' viszontagságoktól hanyattatott ember, a' vészes élet viharain tántorodás nélkül átmegeyen, 's mosojogva, mint Socrates midőn a' méreg pohárt kiüríté, hajtja le fejét a' halál lepleire, kialudni szenvedéseit. Ez az, a' mi az embert, kissebb vagy nagyobb mértékű pallérozottságához képest erköltsi valósággá, emberré formálja; ha szerzőjétől ön haszna, avagy tekintete megalapítása eszközének nem alacsonyított, vagy tévelygés, 's hibás felvételek által babonaság előmozdítójává, 's így a' lelki erő, 's emberi ösméret gátlójává nem lett.

Nem talál az ember nemzetet, bár vi'sga szorgalommal fürkészsze is a' nemzetek történetének rendjét, mellynél valami nyomára ne találna a' vallásnak.

Amérika 's a' déli szigetek legvadabb lakosai, kikhez a' világosodásnak még legkissebb sugári is el nem jutottak, kik a' kijelentett vallásnak ösméretébe nem részesültek, midőn látják a' természet szép renddel való munkálkodását, látják fejük felett a' terhes felhőhet feltornynosodni, 's az azokba szaladozó electrumi tűz dörgését hallják, megösmérik hogy az egy főbb valóságnak munkája, mellynek az ő sorsokra is befolyása van, és az utazók bizonyítása szerint, azt különös tisztelettel illetik.

Más nemzeteknek ellenben, kik már pallérozottabbak, rendszeres vallások van, melly vagy több tanítók tudományából szerkeztetődött össze, vagy egy ember által készitődött, és adódott az emberek elébe, kik kevesebb pallérozódással, lelki erővel, és belátással bírtak.

Igy adott Mózes az elfajult és hitét megtagadott Izrael népének ujjabb vallást a' pusztában, Igy szerkeztetett Muhammed vallást a' csoportonként kóborló Arabsoknak, és több mások. —

A' Görög vallásnak nagy részét az Oráculumok mondásai alkották, az azok papjaitól öszveszedve. Az Oráculumnak nállok kétféle jelentése volt, mert néha értették azon az Isteni jelentést, néha pedig magát azon helyet, a' hol az kijentődött.

Az Orákulum eredete felesik minden történeteken túl, a' legrégibb időre, mellynek homályába semmi hagyomány, historiai documentum nem világól, azon időre, mellyben az ember minden ösméret nélkül, lelki létiről tsak homályosan valami keveset sejtve, még mint kipallérozatlan ter-

mészet gyermeke élt. A' honnan tsak különbö-
 lönbféle, tsak hozzávetésen alapúlt vélekedések
 vannak arról. — Minden eset, mellynek okát a'
 még durvaságban élő emberek ki nem tanulhatták;
 az Istenek, vagy Démonok eszköz nélkül való munká-
 lódásoknak tartatott. Némelly dolgok, p.o ál-
 mok, bizonyos tselekedetek az állatoknak, elője-
 leknek tartódtak, és rólok azt hitték, hogy elha-
 tározó befolyással bírnak az utánok következő eso-
 tekre.

Az Istenek határozták el egyenként minden
 embernek a' sorsát; ő tőlök bir az ember minden
 jót és nagyot, minden kitetsző jeles tulajdonságot,
 minden okosságot és mesterségét, ő tőlök függ a'
 népek boldog, és boldogtalan állapotjuk, háború,
 békesség, szerentse, szerentséttenség, áldás, és
 átok. Kimutatja magát valaki a' többek felett ékes-
 sen szóllása, tapasztalása, okossága és elméssége
 által, tanátsolja őket a' veszedelemben, vagy mé-
 rész kitetsző dolgokat véghez vinni, álmokat ma-
 gyarázni, jósló pillantatokat vetni kétes jövendő
 titkos leple alá; úgy bizonyosan az Istenek meg-
 bizottjának fog tartódni, és azt fogják róla hinnt,
 hogy isteni illetéstől lelkesíttetik. Az ilyen embe-
 rek már, az Istenek munkálkodó eszközöknek
 tartották magokat, és hitték, a' nélkül hogy tsal-
 ni akartak volna, hogy ő bennök, és általok, egy
 isteni erő munkálkodik.

Illyen isteni erőtől illetett emberek voltak Gö-
 rögországban elegenden, és kitetsző szerepet játszottak
 ottan. Őket kérdezték meg a' Fejedelmek válaszá-
 ról, ők szerettek visszavonásokat, tsináltak
 egyességet, betegségeket orvosoltak, álmokat ma-
 gyaráztak, 'sat.

De majd más idő szakasza kezdődött az Orá-
 culumoknak, a' mint az ízlés és eszmélet kifejele-
 ni kezdett. Elkezdtek az emberek még pedig már

a' régibb időkben, az Isteneknek, egy külön helyet szentelni, és ott nekik apró templomokat építeni. Ott, azon az Istenség közlebbi jelenléte által megszenteltetett helyen tette az nyilvánna akaratját, különös innepi, és titkokkal telyes szertartással, és így származtak az Oraculumok tulajdon értelemben, az az bizonyos helyhez köttetett Isteni jelentések. Azokon a' helyeken, hol szent, és Istenségtől illetett emberek éltek, és munkálódtak, építődtek gyakran kápolnák nékiek, és annak az Istenségnek, kitől mondották magokat illeteknek, és azoknak Papjai, tanátsért megkérdezték, először a' szomszéd, majd egy két vak történet által betölt mondások által elhiresedvén, a' távolabb lakó népektől is. Így látszik, hogy állottak volna elő az Oraculumok lassan lassan, későbbi formájokban.

Ezek a' történehből előállott, azután szorgalmatosan megtartott intézetek, tagadhatatlan hasznót tettek a' népek kipallérozódásokra, és boldogságokra. Visszavonásokat szereztek ugyan ezek egyes személyek, majd egész népek közt; de jó tanátsot is adtak, ha familiák, és közönségek zavarban voltak. A' zürzavaros dolgokban, és fontos környülállásokban, hasznos javallást adtak. Neveltek pedig tekintetöket a' Görög törvényadók rendelkezései, kik ezen isteni nyilvános segedelem nélkül, soha sem győzhették volna meg e' változtatások jólétéről, a' régi szertartáshoz nyakason ragaszkodó sokaságot; a' mint ezt a' többek közt Lycurgus és Solon példái bizonyítják. Az Oraculum templomaiba rakták azután a' böltsek, a' válogatott szép Oraculum mondásokat, a' mellyek osztán, résszerént mint isteni jelentések, a' tanátskérdőkkel közöltettek; résszerént a' templomba, és a' templom elibe, asztalokra kirakódtak, hogy így annál esmeretesebbek, és a' népnek hasz-

nosabbak lennének. Ezekből kitetszik, hogy az Oráculumok, nem annyira jövendőlgettek, mint sokkal inkább tanátsadás, oktatás, és erköltsi mondasok által, mint jóltévő intézetek mnkálódták az emberek, és Statusok boldogságát. A' történet is bizonyítja, hogy sok Oráculum mondasok, balúl jövendőlésekre magyarázódtak, de a' mellyek éppen nem voltak.

Egy új időszak az Oráculumoknak esik arra az időre, hol azok elkezdettek tsalni, vagy megszalódni, és pénzzel megvesztegetődni. De ezt az időpontot sem bizonyosan meghatározni nem lehet; sem ezt az állítást, minden Oráculumokra kiterjeszteni nem lehet egyaránt, hanem tsak egyes előljáróira azoknak, míg osztán az későbbben, egészen közönségessé nem lett.

Hogy esett az, hogy az Oráculumok nagy tekintetek, még századokig megmaradt akkor is, midőn a' mély belátású emberek, azoknak mesterségeket felfedezték; — nem nehéz megfejteni. — A' köznép egész lélekkel ragaszkodott ezen babonás hithez, az előbbkelőbbek hasznot lestek tőle, ha a' nagyobb sokaságu népet, vak tudatlanságban megtarthatják. Az Oráculum rendeléseihöz való vak ragaszkodás, örökség gyanánt ment által, egyik nemzetségről a' másokra, és ha történetből egy két jövendőlések betöltek, ismét sokáig tartó megerősödést kapott a' nép vak hitiben. Tsak bizonyos napokon volt szabad az Oráculumot megkérdezni, és ez a' rendelés is nevelte nagyon annak tekintetét.

A' főbb Istenek, kik jövendőléseket tettek, voltak: Dodonai Jupiter, Delphibéli Apolló; ezen kívül mondódtak még jövendőlések, a' megholt Herósok és jövendőmondók sírjoknál is. Az megtörtént résszerént magok az Istenek, résszerént papjaik által, vagy álomban, vagy sors huzásban. Egynéhány helyeken meg volt mind a' két mód

egyszerre, p. o. Trophonius Oráculumánál. Itt először megfejtődött a' kérdés egy álom által, és ha az homályos volt, bizonyos arra rendelt papok által fejtődött ki az értelme.

Leghíresebb Oráculumok voltak Görögországban: a' Delphi, és Délósbeli Oráculum. Mivel ezek mondásainak sok értelme volt, rendesen mindent megtalált az ember benne, a' mit akart, és rendesen akárhogy ütött is ki a' dolog, még is lehetett az Oráculum mondását mindenkor reá alkalmaztatni.

Szabó József.

8.

Érzés és kifejezés a' hangászatban.

Azon kérdésre: mit lehet kifejezni a' hangászatban, legrövidebbek 's egyenesebb felelett ez: az egész belső mozgalmat, vagy a' lélek indulatit, a' mennyiben tudniillik a' képzelet' előterjesztése az.

Ezen mozgalom vagy belől származik, (a' közvetetlen érzelmekben, ösztönökben, hajlomsokban, kívánságokban, 'sat.) vagy penig kívülről okoztatik. Ezen utolsó tulajdonánál fogva a' hangászat a' plastica művészetekkel határos, vagy vele egyesül. Ez átaljában egy minden szép művészeteknek, még a' plasticaiaknak is céljok nem magokat a' tárgyakat adni, hanem úgy terjeszteni elő, mint azok a' képzelet által előterjesztetnek, 's rólok egy összefüggő — harmoniás-előterjesztést gerjeszteni.

Igy lesz az egész természet belső életté. Az egész világ csak annyiban mutatkozik a' szép művészetekben, a' mennyiben azt a' költői lélek bi-

(65)
zonyos érzéssel felfogta. A' mív úgy áll elő, mint benyomás, kifejezés, kép, különben a' mívészet maga a' természet volna, mellyhez ha csupán az objectivitast tekintenénk, külsőképen p. o. a' mathematicai mérések által sokkal közelebb lehetnénk.

A' szép művészeteket tehát csak lépcsőnként, 's a' különböző viszonyok' tekintetéből lehet subjectivekre és objectivekre osztani. Minden objectiv (külső) művészetek egyszersmind subjectivek (belső) is, a' mit teremtenek csak az által lesz művészetté.

Mindnyájoknak az ember élete és érzelmei a' tárgya, de megszipítve mint képzelet' előterjesztése, melly nem csak (megtisztított) igazként tűnik fel előttünk, hanem bennünket gyönyörkődtet is egyszersmind. Az igazság (a' mélyebb valódiság - Wirklichkeit) csak annyiban tűnik elő a' szép művészetekben, a' mennyiben az harmoniás kapcsolatban szép, melly kapcsolat által mi egy tökéletes harmoniás állapot kívánt hiányát akarjuk kipótolni.

A' földolokban, a' czélban tehát minden szép művészetek összekerülnek, 's egyiknek sincs oka a' másik elől hátrálni. Azonban a' határánál mind egyiknek olyan elsőbbségekre is találunk, mellyek az általok használt különböző eszközökből folynak.

Igy p. o. a' homályos érzelmeknek a' hang leginkább megfelel. A' mit képpel és szóval nem könnyű kifejezni, azt a' hangászat fogja fel. Ezen tekintetben a' hangászat a' többi művészetek' kiegészítőjének tekintetik, de mindenik az a' többire nézve. Ezért a' többi (beszélő és képző) művészetektől nem lehet megtagadnunk minden tehetséget a' homályos érzelmek kifejezésére; ők is találhatnak arra utat és módot, csakhogy nem olly

könnyen, nem olly természetesen mint a' hangászat.

Ezen nézet sokakat arra vezérlett hogy a' hangászatot átaljában ezen oldalról tekintsék, 's úgy nézzék azt, mint a' testi vagy világi élettéli boldogság kijelentését, mint az az után esenkedő kívánság szavát. Ez onnan van, mivel a' felségebb iránti hiedelem homályos érzelmeken alapúl, ezeket pedig a' hangászat leghívebben felfogja a' leghathatósabbban felgerjeszti, 's leglelkesebben szárnyakra költi. De ezen homályos érzelmek a' hangászat étheri működésében nem mindég a' más világi boldogságot tárgyazzák; a' szerelemben is 's a' léleknek minden sajdítási állapotjában feltalátatnak azok, 's így apránként ismét ezen világ örömeihez és bajaihoz csalatkoznak.

Minden a' mi az emberi lélekben történik, tárgya a' hangászatnak, felfog ez minden érzelmeket, a' testieket szintúgy mint a' lelkieket, a' földieket szintúgy mint a' menyecieket; 's még azért hogy a' lelki érzelmeket legjobban kitudja fejezni, épen nincs jogunk ót, valóságát és rendeltetését tekintve, a' több szép művészeteknél jobbnak nemesebbnek tartanunk. Mivel végezzéljokat tekintve mind ugyanazon egyet, tudniillik a' legfelsőbbet (a' tökéletes harmoniás életet) tárgyazzák, valóságos ellenmondás egyik vagy másik művészetnek magasabb álláspontot kimutatni. Ha a' hangászat magában semmi vétket, semmi bűnt nem esmer, a' többi művészetek szintúgy nem esmerik azokat, mivel ők ezeket mint dissonantiákat ismét az általános harmoniába olvasztják. Ha valamelly művészet csupa ingerré lealacsonyodhatik; hogy csak a' földinek, a' testiségnek áldozzék; a' hangászat is épen úgy teheti azt. Sőt a' hangászat ellenségei hajlandók azt épen csak ezen oldalról tekinteni, azt mint csupa testit 's értelem nélkülit megvetni. De

ezen oldalról tekintve sincs néki a' védelemre semmi szüksége. Ha semmi prosai gondolatokat nem fejez is ki, még azért nem értelem — és gondolat nélküli, mert belőle az egész lélek beszél, 's szívünknek még többet nyilatkoztat ki, mint meghatározva gondolni és mondani lehet. Ha közelebb-ről vizsgáljuk mit fejezhet ki a' hangászat, úgy találjuk, hogy a' hangászat országa a' szorosabb értelemben veit érzelmen túl igen messze terjeszkedik, 's nem csak minden kedvély, mozgalmak a' felsőbb szenvedélyességig, hanem más felől a' lélek minden munkásságai is felfogatnak általa, a' mennyiben ezek éreztethetnek, 's a' lelket bizonyos állapotba helyezhetik. Így rajzolja a' hangászat a' gondolkodást, tanakodást, kételkedést, a' gondolatok belső küzdését, folyamatját, egész az elhatározásig, kérdéseket, feleleteket, rábeszéléseket 'stb. Az érzellem szorosabb részvétével visszadja a' léleknek minden hangulatit (Stimmung), kíséri azoknak minden váltakozását, 's átmenetelét a' nagyobb nyugalomra vagy nyugtalanságra; a' megelégedést, jó kedvet, mindenféle vidámságot, a' gyermeki csintalanságtól fogva egész a' bacchanosok kicsapongásáig hangokban terjeszti elő.

Azon kérdésre: hogy vallyon a' tisztán poétai humort előterjesztheti-e? igennel kell felelnünk, a' mennyiben t. i. ez a' világróli felsőbb nézetnek és vizsgálódásnak mint hangulat, 's mint az érzelmek sajátképi változása alapúl szolgál. A' legtavolabbi dolgok merész összekapcsolásai a' mint azokat a' költészet érthető gondolatokkal valóban kifejezi, csak a' belső lelki részről (ugrások, hangváltozatok, szokatlan hangszerkezetek 'stb. által) csak alapvonalaikban utánoztathatnak általa. Munkálatját tekintve a' poétai humorral összejő, mivel épen olyan hangulatba teszi a' lelket, melly a' költészetben a' humort megelőzte.

(10)
Közelebb van hozzá a' csupán vidám, melly annyira hatalmában van, hogy a' nagy néptömeg a' muzsikától mindenek felett valami vidítót vár. Ezért a' hangászat minden tánczczal együtt ugrál, sőt a' mellett mintegy műhatatlan szükségesnek tartatik.

Tudva van mennyire szót ad a' hangászat a' fájdalom' szájába, az első mozgalomtól fogva a' legmélyebb bánatig. Itt azonban szükség az ő határait kiszabni. Minden fájdalom egész a' legnagyobb dühösségig szükség hogy a' jó hangzás által dicsőüljön meg, váljon melodiává. A' fájdalom ne vegyen a' lelken erőt, 's még a' legdühösebb kirottásokban is a' képzelet előterjesztése maradjon. A' fájdalom durva kiáltása melly a' hallgatónak minden idegeit testikép megrázkódtatja, és így mint előterjesztés a' képzelet hatalma alá nem eshetik, a' hangászathoz — mellynek vannak ugyan eszközei azt utánózni, egyáltaljában méltatlan. A' hangászat panaszolkodik, de ne jajveszékелjen; sírjon, de ne ordítson; reszkessen, de fogait ne vaczogtassa. Egyes éktelen kiáltás csak úgy jőjön bele mint dissonantia, a' többi hangok' folyamatajába olvadandó. Az örömnök valamint a' fájdalomnak is csupán állati kifejezése távol maradjon. A' csupán testi csak annyiban jöhet szóhoz a' meny nyiben a' lelkinök alá van rendelve; ennek nem csupán csak sympathetice kell munkálkodni. Nem lehet tagadni, hogy a' hangászat egyes részeiben gyakran ide téved el, de ha egészben ezt akarná követni, hogy az idegeket annyival közelebből érdekelje, akkor bizonyosan egy ember sem állná ki, még a' legdurvább a' legromlottabb sem, 's a' következés az egész világot meggyőzné, hogy a' hangászatnak mint minden más művészetnek is csak úgy kell munkálódní, mint előterjesztésnek. — Ha a' belső vagy lelki mozgalom olly magas

polczra hág, hogy a' hangászat által fel nem fogathatik, akkor ennek önként hallgatni kell; de a' hangászat ereje ezen tekintetben igen messzire terjed, 's többnyire a' hangász ügyetlensége az, ha azt képzei, hogy a' legnagyobb indulatokat nem lehet kifejezni. Ez épen nem igaz, sőt azokat gyakran különös 's a' többiektől épen független melodiákban is elő lehet adni. Egy ügyes hangász kezében sok eszközök vannak hangászilag dühös-ködni a' nélkül hogy az egésznek harmoniáját megsértene.

A' hangszínezet vagy ha lehet úgy szólani festészet nem megvetendő, de csak annyiban szabados, a' mennyiben a' hang (Ton) mint előterjesztés felfogtván az érzelem kifejezésévé válhatik. A' hangászat csupán csak a' lyrai részt emeli ki, 's ha ez a' dologgal magával közelebbi érintésbe jő, arról ő nem tehet. Hogy rajzolhassa p. o. a' menydörgést, melly messziről hallatván félelmet gerjeszt másként mint tompa hangokkal? Tisztán objectiv azonban akarni lenni még sem szabad a' hangászatnak; a' lélekre hatást kell néki visszaadni, nem magát a' tárgyat. Melly sokféle hangok vannak a' természetben! Csaknem minden állatnak más hangja van. Egy embernek sem jutott még eszébe azon panaszkodni, hogy a' muzsikában a' varjú' károgása, a' béka' rekegése 'stb. nincs. Csak a' comicum, melty átalgában a' formákkal játszik, hogy a' világot kinevesse, tehet itt néha — ha tudniillik az egész előterjesztésével összefér az, némi kifogást.

A' hangászat, melly mint akármelly más művészet magában fennálló, nem szorúl szavakkali magyarázatra; érthetővé teszi az magát már a' hangok közvetlen kimondása által, csak hogy itt semmi prosai gondolatokat, a' tárgyaknak semmi nyugalmas összekapcsolását nem kell kivánni. Minden

belső mozgalmakat a' legszabadabban, legtökéletesebben kifejez az minden textus nélkül, 's teljes glóriában repked széles birodalmán keresztül saját szárnyain. Ez azonban épen nem czéltalan repkedés, még a' legszabadabb phantasiánk is az átmenetek, előhaladások, váltakozó hangulatok által természeti folyamatot kell éreztetnie, a' milyet tudniillik a' lélek a' legmerészebb reppenésében is vesz magának. A' hangok és harmoniák önkényes összekapcsolása hangászi darabot még nem teremt, belső igazságnak valódi érzeménynak, az előterjesztések öszvekapcsolásában egységnek, az egyesnek az egészhez bizonyos viszonyának kell abban lenni. Bizonyos meghatározottnak, összefüggő belső folyamatnak kell abban megesmertetni. Ha az életből nincsen az merítve, nem érdekelhet bennünket mint élő. Vagy csak egyes érzelmek tűnnek elő mint igazak, de a' mellyek nincsenek úgy összekapcsolva, hogy egy bizonyos meghatározott érzelem alapján az igazság bélyegét magokon hordják, hanem csak úgy, mint igen különböző személyek igen különböző lélekállapotok életpillanatai, minden egybefüggés nélkül összefércelve. Az ilyen hangászi szerzemények nem ritkák. Az ilyenek igen csudálatosan érdekelnek bennünket, majd így, majd amúgy ingerelnek fel, 's ránczígálnak ide 's tova. A' fontos vagy különös kezdet minden figyelmünket feszülésbe hozza, de az egész nem azon alapon, 's nem olyan módon építetik tovább; az emelkedő oszlopok templomot ígértek, 's formátlan falusi csűr lesz belőlök, melly a' szalmatető alatt lerogyik.

Mivel a' hangászat csak az időben mozog, tudnivaló, hogy közelebből csak a' belső folyamattal van dolga, melly melodiává válik; de ezen belső folyamat ritkán éreztetik egyedül, vagy magában a' lélek által. Bizonyos mozgalmi állapot szolgál

annak alapúl, mellyben több érzelmek fejtődnek ki, mellyek amazzal bizonyos viszonyban állanak.

'S a' hangászat egyszersmind mind a' kettőt a' folyamatot és állapotot, vagy világosabban: az uralkodó érzeményt, és mellékérményeket is képes csudálatosan kifejezni. Ő ezt a' harmonia' törvényei szerint még más hangok által is éri el, mellyek a' melodiát kísérik, és a' mellyek a' több különböző muzsikai szerszámok használata által együtt dolgoznak. Legnyilvánbban látjuk ezt az énekes hangászatnál, midőn a' hangászat bizonyos szókölteményhez ragaszkodik, 's ezt belső álladalma szerint igyekszik visszaadni. Szerfeletti hatalmát különösen a' drámai költeményeknél mutatja ki, a' midőn az érzés egyes menetele mellett, mellyet a' szók fejeznek ki, még az egész belső állapotot, a' lelket egész telyes mozgalmában, 's az a' mellett munkálkodó karaktert, a' kedvélyt, az indulatot 'stb előterjeszteni igyekszik. A' mi az énekehang mellett megrendül, a' mi azt megelőzi és követi, mind az nem csupán hangjáték, fülünk gyönyörködtetésére, hanem megfelel az ember egész belső lelki állapotjának, ki előttünk cselekvőleg és szenvedőleg lép fel, 's átaljában a' legérzelem — telyesebb lélek tulajdonságán alapúl az, mellyben egy értelemmel, egy gondolattal együtt több mások is megpendülnek, a' mint azt egy lelki élő valónak szoros egybefüggése hozza magával. A' dühös indulatok' kifejezésekor a' szavak legkevesebbet fejezhetnek ki, sőt azok csak mintegy czéloznak arra, a' mi az ember belsejében történik. Az egész dicső telyességében áll elő a' muzsikai szerszámok háborgó és még is harmoniás nyugtalanságában. Melly gazdag mimika mutatkozik a' felmenő és leszálló hangokban, millyen gazdag színezet a' különböző nemű hangokban! Valamint a' festésznek magának kell a' színezetet teremteni,

úgy van a' hangköltővel is a' dolog, ki hogy a' belső embert rajzolja különböző nemű hangokat egyesít, és a' muzsikai szerszámok különböző hangjai közül majd ezt, majd amazt veszi elő a' közös hatásra, a' költsönös mérséklésre vagy erősítésre az egyező vagy ellenkező egybekapcsolásra. Itt, a' muzsikai szerszámok használatában esmerünk rá minden hangszerzőnek sajátosságára, lelkére, sőt lehetne mondani indulatira, itt művészetének szabadon teremtése a' legtöbbféle, lélektelyesebb, 's egyszersmind leggyönyörködtetőbb módon mutatkozik, úgy hogy valóban nem lehet csudálni, hogy egy nagy hangázmester egyszer azt állította, hogy „ha a' menyországban partitúrák nem lennének, ő ki fogna belőle menni.“

A' dolog természetéből itt némelly szabályok következnek. A' hangköltőnek nem lehet valamely zavaros állapotot, nem mindent valami a' lélekben egyszersmind megpendül, nem csupán a' belső különbféleséget előterjeszteni akarni; egyiknek a' másik felett uralkodni kell, 's még a' legnagyobb zavarban is a' lélek bizonyos menetelésnek kell éreztetnie. Ha ennek mint feljebb látjuk a' pusztaphantasiánál is megkell történni, mennyivel inkább akkor, ha még szavak is járulnak hozzá. Nem hiában fejeztetik ki az érzés szóval. Fel kell tennünk, hogy a' hol szavak mutatkoznak, ha mind csupazelőzások is azok, még is valamely eredményt bizonyos meghatározottabb valamit emelnek azok ki az érzelmek lázzadásából. A' szavak a' belső nyugtalanságnál vezérfonalúl szolgálnak, melly bennünket a' belső állapot megismerésére 's egyszersmind az elhatározásra és cselekedetre is vezet szükségeskép. Nem csak hangokat, hanem gondolatokat is hallunk. Ezen nyilvánosabb érzelmet az akarat nyilatkozásával együtt, nem szabad a' mellesleges érzelmeknek, sőt azon alaphangúlatnak sem,
 mellyből

mellyből az kikerül, elnyomni letorkolni. Hiszen a' hangászatnak akkor is telyes ereje van a' lelki állapot rajzolására mikor a' szavak hallgatnak. De a' kíséretnek a' szavakhoz (az énekhez) olyan viszonyban kell mindég állani, a' millyenben az ok áll az okozattal. Abban a' mi a' muzsikai szerszámok rajzolása szerint a' lélekben történik a' következő kirontást a' szókban és énekben már sejdítünk, előre éreznünk kell. Az előjátéknak, melly az állapotot rajzolja egyszersmind az énekre is előre kell készíteni, a' mint azt az utójáték igazolja. Visszafordult dolog az, melly bennünket nyugtalanít ha a' belső nyugtalanság semmi szó záradékot nem enged; ha az éneklő hangjának a' muzsikai szerszámok összeesküdt hangjai után szaladni, kiabálni kell, 's ha azok által einyomatván, azokkal egyforma kifejezést nem nyerhet magának. Itt a' helyett, hogy a' kebel a' hangok által még inkább megszabadúlna, csak nyomúl, 's a' kifejezés a' szókban fulad el. Még ha valamelly szorongási állapotot kell is kifejezni ezen módban mindég van valami elnyomó, elfojtó. A' fájdalmas érzelem nem szabadúl ki egészen, annyira tudniillik, hogy a' képzelet előterjesztésévé lehetne. Nem elég, hogy valmit érzünk, kellemetes, művészileg szép módon is kell annak történni. Az igazságnak nem szabad a' szépséget elnyomni. A' harmoniás tökéletességű mester ezen két kívánatnak egyaránt eleget fog tudni tenni. Gyakran lehet valamelly hangműről mondani sok érzés van benne, de kevés kifejezés. Ki nem szabadúlhatott fájdalom, a' belső állapotnak bizonyos tompasága, bizonyos andalgás, 's veszteglés a' tárgy felett a' muzsikában néha nagy hatású lehet, de helybenhagyni csak akkor lehet azt, mikor azt a' környülmények épen szükségessé teszik. A' hangászatnak nem szabad csak czélozni arra, hogy a' lélekben valami ki-

Tud. Gyűjt. XI. Köt. 1837.

mondhatatlan, vagy kifejezhetetlen történik; épen nem, az ő kötelessége azt valósággal kifejezni; a' belső állapotnak a' hangok által formát kell kapni; még bizonyos homályosság nagyobb hatásának sem szabad ötét elcsábítani, mert a' legerősebb benyomás néki nem legfőbb törvénye; csakj akkor kell az erős behatásnak adni az elsőséget, ha azt a' szépség feltétele, és annak bélyege alatt lehet kiküzdeni.

Megesik azonban gyakran, hogy a' hangászat hallgatói, sőt még a' nagy becsúlói is a' homályos belső aggodalmat, valamiért valami küzdést, vagy epekedést már magában érzélem mélységének, 's különös lélek nagyságnak tartják, 's midőn magokat is ugyanazon állapotba akarják helyheztetni, ön gyötrelmeken, 's megerőltetésén vélik érzeni, hogy a' mélyen elrejtett érzélem valóban ki van fejezve. Ennek szintollyan ál vagy hamis, és félszeg kifejezés a' következése mint a' felületeségnek. A' mélység nem a' homályosságban áll; vele ugyan gyakran kapcsolatban állhat, de nem szükségeskép; sőt inkább annyival nagyobb diadalmat innepel a' mester, ha a' legmélyebb, legtitkosabb gondolatot is fényre emelni, 's bájos alakban az érzékek elejibe varázsolni képes. Nem kell felednünk, hogy minden szép művészetnek végrendeltetése a' szép; és hogy azok az út felén állanak meg ha megérik azzal, hogy bennünket felizgatnak: nem csak ingerelni kell azoknak minket, (még a' fájdalom' árnyék oldaláról is) hanem beföldteni, azaz a' benyomással együtt, mellyel reánk hatnak éldeletet és kielégítést szerezni. Különösen a' kísérő hangokban a' bizonyos meghatározott nyilatkozásra nézve nem szükség mind azt, a' mi annak alapjául szolgál, vagy vele mellékes kapcsolatban áll egyszersemind kiemelni, hanem a' hangszerzőnek mindég jól meg kell gondolni men-

nyit akar a' felingerelt állapotból, 's a' vele egyszerűsmind megpendült érzelmekből, az énekhez mellékelni, 's mennyi fér azzal czélszerűleg össze.

Fájdalom, a' hangköltők az által akarják gyakran a' dolgot fontosabbá tenni mint a' milyen valósággal; czélokot trombiták és tárogatók által jelentik előre, vagy igen halk lépésekkel, 's késedelmes pausákkal titkolódnak, vagy igen is fényes ékesgetésekről gondoskodnak, vagy olyan kegyesen 's istenfélő módon viselik magokat mint-ha a' legszentebb tárgy feküdnék szíveken. Ez által vagy elhibázzák czélokot a' következők iránt jó indulatot 's kedvező elfogadást készíteni a' hallgatók részéről, mivel szavokat nem tartják; vagy megvesztegetik a' hallgatókat elhitetvén a' nagyobb néptömeggel, hogy a' tárgy valósággal nagyobb fontosságú, mint a' dolog' természete hozza magával. Az igazi művésznek ilyen megvesztegetésekre vetemedni soha sem szabad, 's igazságos dolog ha a' critica az efféle színmutatást felfedezi, a' szemfényvesztés fátyolát lehúzza, 's a' csalódástól őrizkedni int. A' rábeszélések csak ráadásul megengedhetők, szükségből az olly gyengébb helyek' hézaginak pótolására, mellyeket el nem lehet kerülni. Mint a' kiséretnek, úgy a' melodiának sem szabad áragyogvánnyal csalni akarni, 's mindig szemünk előtt kell tartani a' különbséget azon állapot közt, midőn egy tő fájdalmasan sajnállott veszteségét és a' közt, midőn elvesztett boldogságunkat keseregjük. Az időmérték' pontos megtartása is nagy szerepet játszik itt, 's annak csekély változata által a' legalacsonyabb tárgyat felmagasztalhatjuk, gyakran pedig a' legfellengősebbet leacsonyíthatjuk; az istenek' énekét mesterlegények dalává változtathatjuk.

Önként értődik, hogy a' léleknek kisebb nyugtalansága és csekélyebb részvéte mellett a' kiséret

buzgalmának is csilapodni kell. Így fog az egyszerű dal nyugalmas hullámon folydogálni, 's az által a' kifejezett érzelem alakját híven rajzolni. És ha azon állapot előáll, mellyben minden mellék érzelmekről lemondhatunk, 's egyetlen egy érzelmekben szedhetjük össze magunkat, akkor a' kíséretnek tökéletesen hallgatni kell. Ezen eset adja elő magát az ájtatosság', vagy vallásos buzgóság kifejezésekor, melly mindenféle tárgyaktól elvonván magát, az egész lelket telyesen betöltő egy hangulattá 's egyenesen a' menyei atyához való felemelkedéssé válik. Melly híven követi itt a' művészet a' természetet! A' melodia, az időmérték, és a' közjáték a' templomi énekben híven előterjesztik a' buzgó imádkozó állapotját, ki nyugodalmát egyedül a' mennyekben keresi. 'S ha a' kíséző muzsika elnémúl is a' harmonia' minő bájával az emberi hang minő saját igéző erejével hatnak itt a' hangok füleinkbe, 's melly boldogító benyomást tesznek szívünkre. Ki tűrhetné itt még el az operai ének lármás kíséretét, ki várná itt a' kedvélynek még további rajzolását! Itt tetszik a' nyilván ki, mi hatások, mi jelentések van az együtt zörgő muzsikai szerszámoknak, mellyeket a' dráma' élénk eleme a' külső szerencsének és a' lélek-állapotjának benne kifejezett váltakozásainál fogva kíván. Igen is! a' muzsikai szerszámok bizony soha sem hangzanak hijában az ügyes, a' tökéletes művész kezei közt 's intézkedése után, mindig valamit fejeznek azok ki, melly a' hangok által életet nyert munkának nagy egészéhez tartozik.

Mint minden szép művészetekben úgy a' muzsikában is a' vázolat (Skizzen) méltán csak félnek, tökéletlennek tekintethetik, 's valamint a' rendetlen zavar és tolongás úgy a' csupán declamatori is gáncsolni vagy kevésre becsülni való.

(30)

Némelly hangszerzők dicsekednek vagy vigasztalják magokat azzal, hogy ők hiven kifejezték azt, a' mi a' textusban volt, úgy hogy annak értelméről többé kétség sem lehet. Meglehet hogy ők épen azt mondták ki a' mit a' költő mondott, de az a' kérdés mi módon muzsikával-e vagy pedig csak szókkal? Gyakran tudniillik a' szavakból csak a' declamatiót emelik ki, 's mimikai hangászattal erősítik azt, tudnivaló, azon igen egyszerű okból, mivel a' költő textusától nem igen messze távoztak. Mivel a' hang a' muzsikával szintúgy köz mint a' beszéddel, nem nagy mesterség kell hozzá azt, tudniillik a' hangot, csak hogy egy kicsinyt csengőbben visszaadni. Csak a' hang' feljebb és alább szállását kell kísérni, 's menetelét hangászatilag lerajzolni. De ebből nem is lesz osztán egyéb, mint csupán rajzolat a' festményben. Némelly dalok, mellyek csupán csak az emberi hangokkal egyezések által nyernek életet és színt, és ha jól előadatnak, ha nem rosszúl hangzanak is, nem egyebek, mint előrajzolat egy éneknek mellyet belőlök készíteni lehetne. De ezek az életben tovább nem tenyésznek, mert nincs meg benne, ha lehet úgy szólani a' *testesség*, az az, az a' magában érdeklő 's magában tökéletes kerekességű melodia, mellyben test és lélek egyesül. A' muzsikának nem szabad a' költészet után csak declamálni, hanem a' declamatiót tökéletesen melodiává kell változtatnia. Igen jól teszi a' hangászat, ha a' beszédbeli előadásra hallgat, mert a' declamatióban rejtezik a' melodia csirája, sőt a' hang menetele a' beszéd tulajdonsága szerint végetlen különb- és sokféleséget tüntet elő, mint a' melodia' alapvonatait, mellyek a' felfogás szabadsága által még szaporíthatók, de a' csupán világosabbá tevés, az igazság kijelentése még nem elég; az elbeszélletnek énekké kell feloszolni, vagy is inkább abba

belefogatni, az igazságnak zengő szépséggé válni, úgy hogy a' természeti declamatióknak a' melodia által nem csak felfogatni, hanem egészen sajátjává kell feldolgoztatni, benne megtestesülni, 's vele testileg egyesülni. A' melodia még nem teljes, valamint a' beszédbeli hangejtés (Accent) belőle kéri, 's benne akadályozva, vagy rombolva munkálódik, bármely igaznak, 's a' természethez hívnék tessék is a' kifejezés. A' mesterség épen abban áll, hogy azon beszédbeli hangejtések olyan szép melodiai folyamatba hozassanak, hogy belőlök egy valóban szép melodia származzék, 's úgy hangzzék mintha a' textus csak alkalmat adott volna egy szép melodiára, holott pedig az érzelem abban csak a' textust véli hallani, 's csak az által tökéletesen érteni. Igazán szólván a' textust soha sem adja vissza a' melodia, hanem csak azon érzelmet, melly a' textusnak alapúl szolgál. 'S mivel ugyanazon érzelem sok dolgok által ébresztethetik fel, tehát természetes, hogy ugyanazon muzsikának különböző textust lehet alátenni, ha tudniillik a' belső mozgalom ugyanazon marad.

Azonban a' beszédbeli hangejtések bármely különféle változatokkal mozogjanak is azok fel 's alá a' hang' lajtorján, még is csak tökéletlen árnyéklatai az érzés' mozgalmainak, melyekből a' hangszerzőre nézve az említett esetekben a' belső élet végetlensége fejtődik ki. Az elszabadult hangok által pedig az érzelmek kifejezésére sokkal szélesebb mező nyílik. Az igazi mester tehát sajátkép nem is a' declamatióból lesi ki melodiáját, bármely kifejező, 's a' természethez hív legyen is az, hanem inkább egyenesen a' belső mozgalmakhoz folyamodik, 's ezen forrásból meríti az ég' ihleteit, mellyeknek kell az ember szívét megdicsőíteni. Ha a' szív belsejében jól tud olvasni, 's az ahoz illó beszédet megtalálta, bizonyos lehet ben-

ne hogy ő a' declamatióval, melly által kell a' szónak hathatóságot nyerni ismét összekerül, nem fog ellene hibázni, hanem előtte sietni, azt fellengősebbé, jobbá, szebbé, tökéletesebbé tenni.

És ha megesik is osztán néha hogy imitt amott egy két szó nem jól van visszaadva, azt ha az egész a' fensőbb declamatió törvényei szerint van felfogva, alig vesszük észre. Minden szót tekintetbe kell ugyan venni, de nem inkább mint az egészet. A' melodiák kitalálásában tetszik igazán ki a' mester genieje, valamint a' természet különös ajándéka hangászatilag a' lélek mozgálmaiban élni, azokat a' képzelettel felfogni, 's mint egészet harmóniai összefüggésben kiemelni.

Az operában is néha csupán csak ahhoz folyamodnak, a' mi declamatori, előre 's mindég előre tolakodnak, 's a' mellett még nagy élénkséggel dicsekednek; de ez tévelygés, mert ha az opera csak a' cselekedetekben, 's a' tova haladásban állana, a' muzsikára semmi szüksége nem volna; ezt a' drámában a' beszéd által sokkal hamarébb elérhetni. A' hangászatnak nem csak az átmeneteleket kell rajzolni, hanem főleg a' belső vagy lélek állapotjával foglalkozni. És erre késedelem kell. Azáriák tehát mindenféle formákban az operákban nem egyebek, mint bizonyos életpontok. Ebből a' lélek állapotjának szemlélésére szükséges ismétélések is következnek. A' hirtelen keresztül szaladás nem elégít ki, 's a' folyvásti előre törekedés kellemetlenséget, aggodalmat szül. A' declamatió forma operában úgy érzi az ember mintha soha sem jutna célhoz. A' beszédes éneklő igen sokat látszik mondani, 's még is mindig keveset mond.

De érintenünk kell a' dolog másik oldalát is: mikor tudniillik a' hangszerző csak szép melodiákat talál, 's a' textussal nem gondol. Ez nem csak a' rendeltetést tekintve fonákság, hanem felületes-

ségre is vezet. A' kellemes hangzás mint a' szín már magában is bizonyos hájjal bír. A' ki ezt veszi magának főczélul, csak ezzel is fog főleg mindig játszani; 's a' miatt elmulasztja az érzésbe mint a' hangok alapforrásába való mély behatást, 's ennek következése — *kifejezés érzés nélkül.*

De sokan még ezt sem érik el; melodiájoknak semmi kellemes hangzása, semmi kifejezése.

Az ilyen ügyetlen mestereknek többnyire az a' bajok, hogy ők hangok után kapkodnak, mielőtt a' belső hangot a' lélek szavát megértenék.

Pedig csak a' lélek az, 's az is marad, mellyől mindkettőnek a' melodiának és harmoniának származniok 's igazi szépségre emelkedniök kell.

8.

Magyar alvitézek hőstettei az újabb időszakban.

(Folytatás.)

Petrovics Pál.

1796-ban a' győzelmes francziahad bényomta az austriai sereget németországba, a' 4-dik huszár most báró Geramb nevét viselő ezered is a' sereg hátvédelménél volt. Schwarzenfeld városánál Schwarzh folyó hidját 3 álgú oltalmazta, hogy ezek tüze oltalma alatt a' hátvédelmi hadak magokat az ellenség elfogadására alkalmas állásba helyeztessék. Eatalmasan szórta tüzét a' 3 álgú nagy ideig, de végre a' győzők általtörtek a' hidon, az álgúkat elfoglalták. E' veszélyt látván *Petrovics Pál*, az imént említett huszár ezredbeli káplár, felbátorítja

mellette álló huszárjait, olly merész bátorsággal olly rémítő állhatatosággal vágott be az ellenség sorai közé, hogy ez bármint védelmezte is magát, ellent nem állhatott *Petrovics* gyakor ízben megújított rohanyainak, kéntelen lett nem csak a' hidon visszavonulni, de az álgúkat is hátrahagyni. Ekkor az elrémült patantyúsok visszasereglettek álgúikhoz; és a' hidon visszatörekedő ellenségben nagy kárt okoztak. *Petrovics* ezért ezüst érdem melypénzt nyert.

A' múltra következett hadévben pedig nem csak személyes bátorságával az öszvezavart tusákban, a' gyakran reábízott száguldozásokkor az elővédelmi sulyos szolgálatban, nappal és éjjel az ellenség nyugtalanításában bebizonyította *Petrovics* derék tette természettségét, hanem Pretennél Würtembergben önelszántával 23 — sebbe esett elfogott bajtársait az ellenség kezéből megszabadított. Most már a' vitéz melyén ragyogott ezüst, arany érdempénzel cseréltetett fel.

Az ennyire megkülönböztetett derék meg nem szűnt továbbá is minden alkalomban hazája, nemzeté, híres ezerede díszére az ellenség előtt akár mi iszonyító veszéllyel is szembeszálni, nevezetesen ugyan az hadévben a' nekarparti csatákban, 1805-ben a' vöcklabrucki verekedésben mint őrmester gyakori jutalmaztatásra magát érdemesé tenni, hadnaggyá is lett.

Ezen derék hazafi, ki 1789-ben a' török ellen mint közvitéz — 1794, 1795-ben, 1796-ban, 1797, 1799-ben, az 1800-i — 1805-i 1809-i hadévekben a' francziák ellen mint altiszt, 1812-ben az orosz háborúban, és 1813, 14, és 15-ki nehéz hadévekben ismét a' Francziák ellen mint főtsiszt dicséretesen, jutalomra érdemesen szolgált, 1818 November 25-kén költ oklevél ereje által urunktól magyar nemeséggel jószág nélkül ajándékoztatott meg. Most ő mint nyugalmazott kapitány,

mint példás jó férj, gondos atya, érdemes polgártárs Nagyváradon él — Fija András, kitől méltán várhatjuk, hogy atya nyomdokit követendi, ugyan az ezerebben, mellyben az atya vitézkedett, mint főtiszt szolgál.

Hemmer Sámuel.

6-dik huszár most Vilmos Vürtembergi király nevét viselő ezredbeli őrmester *Hemmer Sámuel* melyét az asperni, és vagrámi nagyütközetekben szerzett érdemeiért az ezüst melypénz díszesíté már, midőn 1812-ben az ausztriai katonák is egyesülve a' francziákkal a' félvilág ura gögijének hódolva az oroszot túl nyomni oda, honnét eredett, új még eddig nem esmért hadszínre léptek. Augustus 13-kán Litvániában Kobryn és Kozigbrod közt az ausztriai segédkar elővédserege megtámadta az oroszokat, visszavonultak ugyan ezek, de csak hamar egy szörnyű nagy kozák csoport tódult előre. Ezek a' 6-ik huszár ezereid egyik osztályát olly annyira megnyomták, hogy egyedül magyar bátorság kelete ezen iszonyú rohany visszatartóztatására, szétszóródva nyargaltak a' kozákok vissza, a' huszárok több szakaszokra oszolva úzóben utánok, Gabenstát főhadnagy legmesszebb hatott hé egynehány őt követő huszárokkal az ellenség csoportjai közé. Ekkor a' derék tiszt a' vitéz tusa alatt dsida szúrást kapott melyében, elhalva omlott le lováról. Megrezzentek hős vezetőjök vesztén a' huszárok, már csüggedezének, midőn *Hemmer* őrmester a' tusagomolyhoz ér, felbátorítja a' társakat, új lelket ad a' verekedésnek, új csata, új megszárlás; elijedveszalad szét a' kozákság, kik közül *Hemmer* sokat lekonzol, sebesít, és elfog, így nyert győzelemmel a' sebes főhadnagyot magokkal, visszatértek a' huszárok.

Következő évben Europa politikai helyhezete változék, változék ezzel sok, kik a' multban kéntelen elkeseredve mint ellenség egymás ellen állak, most azok szövetségben barátkozva a' francziák hatalmas császárok ellenei lettek. Mult év Augusztus havában láttuk *Hemmer* őrmestert az orosz kozákok nyakán, az ez év épen Augusztusában a' megnyílt ellenségeskedésnél már a' francziákkal egyesült lengyel dsidásokkal volt szemben. Ó mint ügyes szárguldozó gyakran ki volt küldve a' cseh, és szász határszéleken tanyázó ellenség fekvése kifürkészetére. *Hemmer* mindenkor megfelelt szorgos, veszélyes hivatalának. mindenkor a' gyakorti apróharcz tusái közül győzelemmel tért vissza

1814-ben a' 6-dik huszár ezered már a' francz földön vitézkedett, a' délszaki részeken a' majd előre nyomuló sereg elővédelmén, majd a' hátra vonulások alkalmával a' hátvédcseregnek több csatákat állott ki. *Hemmer* itt is mint már gyakor ízben több próbáit adta bátorságának; a' többi közt Január 23-kán Saint Madeleine és Bourg között a' Saon folyón általtört francziákat huszad magával, megvetvén az ellenség nagyobb számát, azt mindaddig feltartóztatta, míg csak segedelmet nem nyert, ekkor pedig ő rohant a' francziára, széttiprotta, és a' folyón visszaretentette.

Hemmer Sámuel őrmester ennyi derék tette, példás viselete, szolgálati ügyessége előbb arany melypénzel, továbbá hadnagyságra emeltetéssel jutalmaztatott. Király urunk pedig ezen derék haditisztet 30 esztendőnél többre haladott jeles szolgálatjáért a' magyar nemeségre emelte, mostan is szolgál, mint főhadnagy, több gyermek atya e' 6-dik huszár ezerednél. Tartsa az Isten!

Turkovics István.

Bassano város vidéken Olaszországban 1813-ik hadév 29-ik Augusztusán öszvecsapott a' franczia-

olasz, és az ausztriai-magyar elővédsereg. Oreskovics báró, főhadnagy a' 9-dik huszár, most báró Wiland nevét viselő ezerezből, szakaszával több gyalog csoportokat széttiprott; de midőn így dúlná az ellenség sorait, egy puszkagolyó nyakszirtton találta, halva fordúlt le lováról. De azért a' huszárok semmit nem tágitottak, kivált midőn *Turkovics István*, egy 17 esztendő fiatal káplár a' megölt főhadnagy helyett parancsnok, olly ügyesen, olly elszánt bátorsággal vezette a' több szerencsés rohanásokban győztes, vérszemet nyert huszárokat, hogy ezek nem csak több gyalog francziákat, olaszokat, hanem négy, az útát zárva tartotta ágyút is elfogtak. De csak hamar megfordult a' harcszerencse. Eugen herczeg vicekirály a' magyar huszárok elnyomásokra Bercsényi franczia huszárait, és Regina olasz dragonyosokat a' csatatérre parancsolta. Nagy volt az erő, számos az ellenség. *Turkovicsal* vitézkedett huszár szakasz elnyomatott, szétszóratott, a' magyarok még mint annyi hősek bátorvédelemben öszvekonczoltattak. Csak *Turkovics István* egy köz huszárral maradt életben; e' kettő hasonlíttan erővel magokat által vágták az ellenek agyarkodókön, és lovaik sérénységökben keresték menedéküket. *Turkovic* jó lován több árkot ugratott által, de társa egy belé bukván, lova súlya alatt vészett. A' fiatal káplár most már egyedül maradt alkonyodott az idő az esméretlen tájon lovagolva a' szőlőkhez ért, itt midőn egy, úgy nevezett, Kasszinába, lovát vezetve, beakara menni, az ott rejtve volt olasz gyalogság reálott. Innét is távozni kéntelen, öszvejö Kaisergruber főhadnagyal az 53-dik magyar gyalog ezerezből, ki egy szakasz gyaloggal a' lövés utájött. A' főhadnagy megértvén *Turkovicstól* az ellenség hollétét, azonnal eltökéllé, hogy a' Kasszinát megtámadja. *Turkovics* a' gyalogsághoz csatol

magát. Az ellenség első tűzzápora a főhadnagyot főben találta, vérbe borulva terült a földre, de *Turkovics* a sűrűn szórt golyók közt is felsegélvén a lótitstet, lovára ültette, és a csatahelyről kísé- gítette. A magyarok betörték a Kasszinába, bár veszteséggel is, *Turkovics* gyalog velek, az elke- seredett győzők öszvekonczoltak mindenkit, kicsak szembe állt velek. A kis győzelem után *Turkovics* visszatért együtt a gyalogsággal, kik a fiatal hu- szár személyes bátorságát édig magasztalták magá- val vitte, a lován ült tisztet a táborba szált se- reghez. *Turkovics István* káplár mint a most em- lített, mint más több alkalomkor megbizonyított vitéz tette jutalmául ezüst érdem melypénzt nyert. később tisztté lett; most is az említett 6-dik huszár ezere- dben mint főhadnagy szolgál.

Simonyi József.

Az utolsó törökháborúban szolgált már ezen hős, kinek híre később Európában szétterjedt, neve mindenkitől, katona vagy polgár, tisztelettel említetett, az utolsó török hadévben már a fiatal huszár ama híres, ellenséget rémitő *Wurmser* lo- vas ezere- dben, részt vett több nagyobb apróbb csa- tákban. A többi közt *Besánia* helység- nél egy nagy számú török lovas csoport rohant *Wurmser* hu- szárjaira öszvekevert lett a véres tusa, helyben győzni, vagy halni tökéllé mindegyik rész. *Simonyira* egy dsida török rohant, a huszár teste gyors fordulásával mellőzte el kétszer a halált okozható döfést, mint kétszer pisztolyát reá lőtte, de a török sértetlen maradt, harmadik rohanyt tész az ozmánli, a dsida hegye már *Simonyi* melyét éré, midőn ez a kilőtt pisztolyt olly erővel sújtja a török fejéhez, hogy ez elszedülve omlik le lováról, s a földön az öszveszorult lovak által öszvetipra- tott. Alig szabadult meg *Simonyi* egy veszélytől,

nyomba másikba esék. Egy ragyogó ága erős karjával szörnyen dúlta a' huszár sort, jó damaszki vasa sok magyar főt szelt, nyerítve hordta őt a' bőszült arabmén a' magyarok között, *Simonyihoz* utá, ki épen akkor sújtá le ellenét lováról, a' bátor ifiú nem rettent meg a' vitéz töröktől, szembe száll vele, karddal vagdalkoznak egymás ellen, áthatatosan védi magát a' huszár, annál inkább agyarkodik ellene a' török, de nem férhet testéhez míg végre az ága lovának egy mesterséges fordulásával *Simonyi* baloldalához fér, arczúl csapja vasával, csáköját széthasítja, és fülénél őt újni sebet szel. Elkerülhetetlen veszélyben forgott itt *Simonyi* élte; de még jókor mellé ugratott két huszár védelmébe vette, a' török öszveaprítva hullott le lováról, *Simonyit* vérbe borúlva vitték ki a' csata zavarból.

Testben lélekben erősödve lépett *Simonyi József* mint káplár az első franczia lázzadás következtében kiűtött háborúban az új csataszínre. Kedveltje volt ő az előjáráságnak, híven eljárta ő a' legnehezebbnek veszélyesebbnek tetsző szolgálatokban, megfelelt benne helyheztetett bizodalomnak. Serény volt ő az apróharcz cselvitájiban, bátor, 's valódi katona erényű a' személyes verekedésekben. Így akkor is midőn az ausztriai-magyar sereg általment Manheimnál a' Rajna folyón, és munkálódása tárgyául Ländau, és Dionvil erősegeket vette, Wurmser huszárjai Dionvil, és Metz város közt álltak, akadályoztatni a' két hely közlekedését. *Simonyi* káplár 16 huszárral Metz felé vivő úton ált védőrizeten. Metzben tanyázó ellenség miként megtudta az ausztriai-magyar sereg elérkeztét, azzonnal fürkészetre több száguldó csoportot küldözött szét a' vidékben. Egy ilyen csoport *Simonyi* őrhelyéhez iz közeledett, kapitány volt vezetőjük. A' figyelmes káplár nem késett ez alkalmat hasznárra fordítani, nem gondolt az ellenség számával,

bátor huszárjaival olly sebeséggel rohant az ellenségre, hogy ezek, kivált midőn kapitányok eles-tét látnák, kit *Simonyi* szabdalt le, ki nem állhat-ván az erős rohanyt megfutamodtak, utánnok *Si-monyi*, közülök többet elfogtak, vagy levagdal-tak a' győztes huszárok. Több ausztriai hadvezér látója volt e' bátor tusanak, 's diadallal visszatért *Simonyit* dicsérettel halmozák, később vitéz tette ezüst melypénzzel jutalmaztatott.

Simonyi melyén tündöklött már az érdemjel, ez őt nagyobb, dicsőbb tettekre buzdítá. Egymás-ra halmozta is ő bátorsága, lelki ereje példaadá-sait, dicséretre méltatlan nem jött egy csatából is ki. Mindegyik hadévben neve a' legderekabb magyar vitézek sorában állott. Mantua híres védel-mekor Wurmser parancsa alatt, *Simonyit* gyak-ran kiküldék a' körtáborló francia sereg nyugta-lanítására, többször zavart okozott ő az ellenség csapatiban, többször élelmet hozott a' mindenben fogyatkozó őrseregnek. Meg is esmérte az ősz had-vezér *Simonyi* tett érdemeit, 's annyi dics tetteit arany melypénzzel jutalmazá.

A' ritka szerencse milly lépcsőjére juta később *Simonyi*, milly nevet szerzett ő magának a' világ fegyveresei közt, milly jutalmakban részesült, a' dicsőség legfelsőbb fokán mikép jádza ki a' nagy-huszárt, legelsőt talán Európában, az állhatatlan szerencse, milly szörnyű környülállások közt vé-gezte életét, tudja sajnálja a' magyar világ, irtóz-va bámulja buktában a' sors viszontagságit.

Kiss Károly.

10.

Alberoni Julio Cardinalis, és V. Fülep Spanyol király első Ministerének élete.

Alberoni legkülönösebb és legmunkásabb férfi volt a' maga századában, ki az ő széles státustudománya által fél Európát felingereltette, és Spanyolország belső kormányára legnagyobb érdeme-
ket szerzett magának. Személye ugyan semmi különöst nem mutatott; termete kicsin, képe nagy és pisze; szorított ajaki és álla erős akaratot, szem-
jelességet, és felemelkedést pillantatja, melly nyájasság által mérsékeltetett, uralkodót mutattak. Társalkodásban az ő kellemetes hangzata vonszó va-
la. Semmi sem szakasztá félbe lelke foglalatossá-
gát; semmi szenvedelem sem zavarta speculálásában. Mértékletesen élt, szokása^{szerint} ritkán vacsorált, a' dologban pedig fáradhatatlan, és mint Minister minden nap 18 óráig dolgozott. A' Spanyol Grandok kevélységét tudta mérsékelni azon szép simu-
lások által, mellyek az Olasznak tulajdoni. Ereje ugyan néha keménységre, de soha sem csapott ki önkényre, vagy hosszúállásra. Sok munkáji kö-
zött néha indulatos, mint Minister elszánt és erős volt. Minden bajba könnyen hatott, és könnyen keresztül látott mindent. Ösmerte az embereket; de az Anglus nép és ministerium karakterét nem ösmerte, és ebben botlott planuma, melly szerént Spanyolországot nagyvá tette volna. Alacson származásában a' Spanyol Grandok gőgje megütöközött, de elnyomta ő azt egy nagyobbal: az Egyházával, és lelki erejével.

Julio

Julio Alberoni 1664-ben Május 31-kén született, és aligha nem a' Parmai herczegségben Fiorrenzuola helységben. Egy szegény szállóműves gyermeke volt. Mint segrestyés gyermek Piazenzában parochussától tanult olvasni, írni, a' Barnabiták klastromi oskolájokban pedig valamit deákul. A' szerzetesek kedvellék a' vidám gyermeket, ki magát kedvekbe ajánlotta, és a' parochiális templomnál harangozónak beajándották. A' kanonokok dícséretére papnak is bevették, és ezután Barni, Romagna Vicelegatassának, állott szolgálatjába, mint társalkodó, Ravennában. Midőn Barni Piazenzai püspök lett, Alberonit tette házában főfelvigyázónak; ez alatt adott neki Plebániát is. Ez idő alatt több tudományban foglalatoskodván a' franczia nyelvet is megtanulta. Ajánló maga viselete által Romából visszatértekor, hová a' püspök öcséével mint nevelő ment, Roncaveri Gróf, sz. Donninoi püspök kedvébe jutott. — Most volt a' Spanyol successionalis háború. Felső Italiában herczeg Vendome volt a' franczia sereg vezére, és még ekkor el nem határozta magát a' Parmai herczeg, ha mellette, vagy ellene legyen-e Francziaországnak; mire nézve oda küldé a' Sz. Donninoi püspököt, a' ki igen ügyes Status tudományú vala, ez pedig álamisnássának magával vitte Alberonit a' franczia táborba, mivel francziául jól tudott. Egyszersmind titkos írója is volt ő a' püspöknek. Vendome herczeg táborában nem sokára megkedveltetett. A' herczeg az ő kedves Abbéját káplánnyanak nevezte, és tellyes bizodalmat mutatott hozzá. Mivel Alberoni kedvében vala a' herczegnek, tanácslá a' Donninoi püspök a' Parmai herczegnek, hogy tegye őtet ügyviselőjének Vendome mellet. Ez történt 1705-ben. Visszahivatván a' herczeg, Alberoni követte őt Párisba, későbbben pedig mint titkoknok Belgiumba. A' ki a' történetet tudja, egy-

Tud. Gyűjt. XI. Köt. 1837. 7

szersmind tudhatja, melly nagy kérdések forgottak akkor fenn mind Italiaért, mind Belgiumért a' Párisi és Madridi két udvar között, mellyek eldöntésére valamennyi Európai kabinet interessálva volt — Párisba térvén Vendome herczeg ajánlá Alberonit 14-dik Lajosnak, mint igen használható Diplomaticust, és a' király neki esztendei fizetést rendele. 1711-ben Vendommal Spanyolországba ment, hol a' herczeg őt az országba széjjel utaztatta, hogy megösmerje a' népet, és az ország nagyjait, kiket igyekezzen Fülep király részére hajtani. Ezt olly ügyesen tette Alberoni, hogy Vendome világosan megvallotta, hogy 5-ik Fülep egyedül annak köszönheti Arragonia és Valencia által királyá elösmertetést. Vendome herczeg igen kedveltetett, és tiszteltetett a' Spanyol udvarnál, következőképpen némü részt vett ebben Alberoni is. Ügyessége által valamennyi felekezetnek titkosa leve ő az udvarnál. Vendome status tanácsos lett a' Spanyol udvarnál, Alberoni intézte neki minden fontos dolgát, és ezáltal mindég mélyebben hatott Spanyol, Franciaország, és egész Európa kabineti politicájába. Vendome hirtelen meghal Valenciában (1712-ben Junius 11-én) Alberoni karjain. — Pártfogója legtitkosabb irásival és végső üzenetével sietett Alberoni Versailleba 14-ik Lajoshoz, kit Spanyolország állapotjáról tudósítván, elvitte az üzenetet a' herczegnéhez is. Szerencséje bizonyosnak látszott Franciaországban; de nagyobb inté őt Spanyolországba. A' Parmai herczeg, kinek Spanyolországban léttékor nagy szolgálót tett, küldé őt mint Residensét 1713-an a' Spanyol udvarhoz és Gróffá tette. Alberoni 5-dik Fülep udvarában másodszeri léttét jobban tudta használni. Ó munkálódott azon, hogy a' király a' Parmai herczeg lúgát Farnese Örsébetet, ki az uralkodásban is következő vala, házastársul elvegye, 's czélját el is érte szerencsésen. Az eljegyzés tör-

tént Parmában 1714-ben September 17-kén. — A' királyné háládatos vala, és mindenben követte tanácsát annak, kinek a' Spanyol trónust köszönhetette. Rövid idő mulva a' kabinetba jutott Alberoni, és nem sokára az egész monarchiát kormányzá. Az ő tanácsára 1715-ben Február 10-én a' király egy Decretumot adott ki, melly által akárkinek megengedte, hogy a' kormányznak akármedly hibáját és gyengeségét a' Státus tanács előtt bejelentheti. Oda czéltott t. i. ő evvel, hogy a' nemzet felelevenítessék, munkálódáshoz szoktattassék, és a' külföldtől független lenni birjon Visszaállítá a' tengeri erőt, és behozta a' gyapju fabrikák állítását, oda édesgetvén a' belgiumi műveseket. Így támadtak a' még most is virágzó posztó fabrikák Guadalacara és Segoviában. Alberoni sok rosszat kiirtott, és úgy organizálta a' Spanyol tábort, a' millyen a' Francia volt, lecsillapította azon civakodást, melly a' Spanyol udvar és Pápa között a' papi törvényhatóság végett volt, a' pápa részére elég kedvezőleg, s hatálmisabbá tette Spanyolországot, mint volt II. ik Fülep óta. A' Spanyol udvarnak ismételt kérésére megnyerte 1717-ben 11-dik Clemens pápától a' Cardinalisi nevet. Most első minister lett, mi előtt már a' király első classisu spanyol granddá tette; ehhez még a' Malagai gazdag püspökséget is nyerte. De midőn a' Cardinalis még a' Sevilliai érsekséget is megnyerte a' királytól, vonakodott a' pápa őt benne megerősíteni. Ezért 1717-nek a' végén Alberoni minden diplomatica összeköttetést a' pápával abban hagyott. — Az ország belső kormányát nagy tüzzel vitte. Evvel a' király tekintetét és nemzet erejét nevelte, és hogy nagyobb lépést tehessen az előmenetelben, az egész kormány módját megváltoztatta. A' Status-tanács és a' fő Collegiumok egészen az első Ministertől függöttek. Az ő feje volt lelke, az ő mun-

kássága rugó ereje az egész belső administratiónak. A' finanziaiba rendet és tartósságot hozott, felemelte az udvar fényét, szaporította a' szárazsi és tengeri erőt, a' várakat jó erőbe helyeztette, és mind ezt a' nélkül vitte végbe, hogy a' nép adóját szaporította volna. Legtöbbet nyert a' kereskedés az által, hogy a' Coloniákkal való kereskedést Seviliából Cadixba tette által. Cadix csak Alberoni Cardinalisnak köszönheti a' kereskedésre és tengeri kelésre való jó helyeztetését. Itt ő 400 tengeri kadette' számára egy uszó oskolát állított, honnan igen tanult tiszték váltak. Nem kevés tekintete volt Alberoninak a' külföldiekkel való kereskedésre is. Projectumi felfogták és mozgásba hozták fél Európát. Ausztriához való rosz hajlandóságából arra törekedett, hogy Spanyolországnak Italiában vesztett országait ismét visszaszerezhesse. Erre törekedett ő elhatározva, és ez alkalommal annyira emelte a' spanyol erőt, a' mennyire II-ik Fülep óta senki sem vitte. Megtámadta véletlenül a' spanyol flotta Sardiniát, és meghódítá a' szigetet Augustusban 1717. Erre egy spanyol sereg Siciliába szállott ki, melly akkor a' Savoyeni herczegé vala, és elfoglalta Palermót Julius 13-kán 1718-an. De a' földközi tengeren semmivé tette egy anglus flotta a' spanyolt. Innen Alberoni szárazsi háborút támaszta; mire nézve nagy Péter Czárt és 12-dik Károly Svékus királyt össze akará egyeztetni, Ausztriát pedig a' Török birodalommal összevesztetni, 's a' t. — De több planumai felfedeztetvén, az Orleansi herczeg Franciaország akkori Regense, ki nek különös privát bosszúja volt Alberoni ellen, Angliával összeszövetkezve háborút üzent Spanyolországnak, 's egyszersmind a' spanyol ministernek titkos czéizásait felfedezi. Egy francia tábor be is ütött Spanyolországba; a' király erre megdöbhent; a' Parmai herczeg tudtára adatta a' Királynak és

királynénak, hogy egyedül Alberoni Cardinalis az, a' ki útjában áll az egyezésnek, és hogy a' békekötésnek legelső punctuma annak eltávoztatása. Győztek a' Cardinalis ellenségi. Mire nézve December 20-án 1720-ban olly parancsolatot kapott, hogy 24 óra alatt Madridból, 5 nap alatt pedig az országból eltávozzon. Most minden uralkodó bosszújának kitétetett. Még Rómába se mert menni. Még át sem ment a' Pyreneusokon, midőn kocsijára rohantak, egy cselédjét megölték, és ő maga, hogy életét megmenthesse, álgúnyában útját gyalog kénytelenített folytatni. Sokáig tévelygett idegen név alatt, még végre 13-ik Innocentius-pápának választatván, 1723-ban visszaadott Alberoninak minden Cardinalisi just, és méltóságot, mellytől előttevalója megfosztotta, 14-ik Benedek pedig Bolognába legatusnak tette. E' hivatalnak három esztendei sulyos vitele után minden hivataltól hátra vontta magát, és Piazenzába költözvén állandóan ott lakott, hol tulajdon jószágában Sz. Lazaróban maga kölcségén egy nagy Seminariumot építetett, hol még szerencséje is volt azt betelleyesedve látni, a' mit egykor olly fáradsággal érhetett el, t. i. Örsébet királynénak második fiját Don Fülepet, mint Parma és Piacenza regensét köszönhetni. Ez időtől fogva legnagyobb törekedése volt a' 85 esztendős vidám öregnek a' seminarium elvégzése. Egy kevés óráig tartó betegség kitörlötte az élők számából Junius 26-kán 1752-ben, életének 88-dik esztendejében.

Antal János Jakab.

Czáfolat.

Jegyzetek Kállay Ferencz birálatára, melly a' Tudományos Gyűjtemény' 1837-dik évi IV-ik Kötetének 1809—121. lapjain találtatik.

Egy csudálatos könyvesmertetés adatik itt az Olvasó elébe, melly egyenesen Vezér-szón kezdődik, minden előre bocsátott cím nélkül, mellyhez tartozandónak e' vezér szót ítélnénk. Alább a' vezér szóban *utolsó vagy harmadik* részről is emlékezik az író, a' nélkül hogy másodikról egy szót is ejtett volna, sőt az elsőről sem, és még is azt kívánja ez az új nemű philosophiai pontosságú bíráló, hogy higyjük vaktába, hogy utolsó annyit tesz, mint harmadik. Talán az omne trinum perfectum közmondás forgott fejében.

Vezér szavát azon kezdi, hogy *e' birálatok* (de a' mellyekből itt csak egy adatik a' folytatásnak legkisebb említésre nélkül) *nyilvánítására, mellyek még 1834-ben készültek, Méltós. Gróf Dezsőffy József úr tiszteletes példája bátoritá* De hasonló tárgyú dolgozatoknak nem mindenkor szokott tartalmok, céljok, és hasznok is hasonló lenni; 's itt is úgy van a' dolog Mert Mélt. Gróf Dezsőffy József úr, a' maga illendő figyelemre nem méltatott, nagy fontosságú birálatát a' pártszellem' lehető korlátozása végett bocsátá közre, mellyet néinnelly tagok, már a' Magyar tudós Társaságba fájdalom! magokkal becsúsztattak és minden módon fentartani és uralkodóvá tenni igyekeznek, 's

mellynél egy tudós Társaságnak nagyobb kisebbségére, 's a' köz jónak nagyobb kárára egy-egy dolog alig szolgálhat; — úgy de Kállay úr maga is a' pártoskodók seregében áll, és így az említett tiszteletes példát nem követheti, sőt azon kedvetlen alternatívának teszi ki magát, hogy vagy Balogh Pál úr ellen kaján indulattal el van foglaltatva, vagy két bíráló társai ellen megakarja mutatni, „hogy ezek koránt sem értenek úgy a' dologhoz mint ő, 's következképen mindketten helytelenül ítéltek. Ezt a' kedvetlen alternatívát elkerülheté vala, ha bírálatját nagyon időntúl, minden helyes ok és czél nélkül közre nem teszi. Azt mondja ugyan, hogy ezen bírálatok teljes közlése által minden félreértéseknek vagy balmagyarázatoknak legsikeresebb gát vettetik ellenekbe. De micsoda félreértések és balmagyarázatok ezek? ez megfejtés nélkül csupa rejtély, ha csak feljebbi megjegyzésem szerint, a' bíráló társakra, vagy még inkább a' pályáira nem vitetik; legalább az utóbbira mutatnak a' nyomban következő szavak: *minden esetre azokból ki fog tetszeni, hogy nem azt mondtam el, jussit quod splendida bilis*; de hogyan fogja az epésség' gyanúját, mellyet a' még akkor nem ismért szerző bírálásában senki fel nem tehetett felőle, az által háritani el, hogy bírálatját azután teszi közönségessé, minekutána a' pályáira nem csak ismeretessé lett, de a' többség által első jutalomra méltónak is íteltetett? — ennek elhívésére, bizony több kívántatik egy ismeretes Horáczki mondásnak kiperdítésénél.

A' Vezér-szó után következik végre a' czím, ekképen:

Bírálatok a' philosophiai pályamunkákról. 1834-ből írta Kállay Ferencz, a' m. t. társ. r. tagja. I. Rész: Balogh Pál feleletje, illy jel-szóval:

Est Deus in nobis. agitante calescimus illo.

A' Vezér-szóban úgy jelenté ki magát Kállay úr, hogy bírálatában önbélatását követte, a' mi egy philosophusban igen természetes dolog, de ha az amor veritatis t nem csak a' Bochart' Phaleg-jéből, hanem ünkeblemből is előidézem, sajnálkozva kell megvallanom, hogy én a' magam belátása szerint, ezen bírálatban több felszeg pedanteriát, mint valódi és nyomos philosophiát találtam. Ezenkívül úgy látszik, mintha az obrectandi studium, melyet másoknak megtilt, ő magában főuralkodó indulat volna. Ő a' pályáirót általában philosophiátlanşággal vádolja, csupán mások után csevegőnek mondja, minden saját erőt, minden saját belátást, 's pontosságot tőle megtagad, a' mi már a' soknál is több, és a' pályáirón kívül Kállay urnak két bíráló társait is tetemesen és durván sértegeti; de sérti mindenek felett magát is, a' midőn némelly újabb kritikásterek' példája szerint, bizonyos szajkó módon eltanúlt terminusokat forgat diadalmas fegyverek gyanánt, a' nélkül, hogy azoknak értelmöket elébb igazán felfogta és megfontolta volna. Ezeket 's egyéb véleményem szerint, hibás tanítá-okat és állításokat kimutatni, czélja ezen rövid észrevételeknek.

Előlegesen megjegyzem azt is, hogy ha a' címnek eltevéésében a' commatisálás nem nyomtatási hiba: úgy meg kell vallanom, hogy a' Kállay úr' dolgozásában minden igen különös 1834 *ből*, úgy mond — *írta Kállay Ferencz* Ki hallott valaha 1834-ből írni valamit? Könyv-e az, vagy kalamáris? úgy talán azt akarta jelenteni, hogy ő nem szokott könyvekből írni, mint mások, hanem magokból az évekből?

Mi magát a' bírálatot illeti: a' bíráló követi rendről-rendre a' bírálat alá vett pályamunkának felosztását, vagy igazabban szólva, annak minde-

nik czikkelyében sphalmákat keresget és corrigálgat. Lássuk minő szerencsével.

Mindgyárt a pályáirat előbeszédében ezt a sphalmát leli Kállay ur, hogy *az író nem magyarázza meg, mi a philosophia, mellyen építi előbeszédjét, a' mit az olvasó kényére nem lehet hagyni, hogy értsen alatta a' mit akar, mert a' philosophia írónak arról ki is kell fejteni a' maga gondolkodása' elveit.* Philosophia írónak, igen is, de hát az volt-e a' feltett kérdés, hogy philosophiát kell írni? ki csudálná már, hogy Kállay úr a' pályáirót a' kérdés' fel nem fogásával vádolja, holott ő maga azt illy szörnyen elcsavarva fogta fel. A' philosophiát megmagyarázni (definialni) igazán kézi könyvbe való, nem pedig annak literaturáját felvilágosítani, a' mit Kállay úr abba valónak ítelt. A' pályáirónak philosophiai nézetét minden más olvasó követi ezen munkácskából, Kállay urat kivéven, kit egyedül hosszú iskolás magyarázatok elégíthetnek-ki, mivel azokban hiszi, mint valami talismánban, a' philosophia' lelkét elrejtve. 'S vallyon miért ne lehetne, még ha philosophiát íránk is, az olvasó' kényére hagynunk, hogy tartson arról, a' mit akar (holott ez csak ugyan nem függ a' mi akaratunktól és hatalmunktól? talán azért, hogy minden korlátoltabb elméjű olvasónak, ki magától gondolkodni nem tud, vagy nem mer, hatalom szóval inponaljuk, hogy Kanton kívül, mind e' mái napiglan, nincs philosophia? ez lenne már az igazi quid pro quo, melly egyik hatalmas terminusa a' pályáiró ellen a' bírálónak, mellyet minden helybe-illés és megmutatás nélkül diadalmas fegyverként elhajít, de a' mellynek üres zörrenésén kívül, semmi látatja nincs.

Az első czikkelyt, melly a' magyar míveltség' ős-régiségeiről értekezik, merő beszéd-ömlendezés-

(100)
nek és phantasiának kiáltja minden legkisebb megmutatás nélkül a' bíráló. Megvallom, nincs annyi ismeretem e' tárgyban, hogy azt minden oldalról felvilágosíthatnám 's bebizonyíthatnám, de azt közönségesen tudhatjuk, hogy a' történet-írás az emberi művelődés' első eredetét Afrikából származtatja; onnan merítették a' legrégebb görög Bölcsék tudományokat, sőt már Moses is, kit legrégebb biztos históriai kútfőnek minden nyomos történet-író megismer, ott tanult; — az is világosságra hozatott már a' roppant tudományú Horvát István' fáradhatatlan nyomozásai által, hogy a' Cham' maradéki Afrikában a' mi Eleink voltak; ezt hát minden megbizonyítás nélkül csupa phantasiának kiáltani józanon nem lehet, ha csak a' történetírást minden dátumok ellenére a' priori szabad kéj szerint alkotni nem akarjuk, mint Kállay úr nagy philosophusi buzgalmában szeretné, de ez haszontalan nézelődéseknél és phantasiáknál egyebet nem szolgálhatna.

A' második cikkely ellen sokféle kifogásokat teszen a' bíráló, mellyek többnyire csak találomra vannak oda vetve, noha mindenütt a' philosophiát kiabálja.

Azt mondja többek közt, hogy *a' mi a' külföld' állapotjáról mondatik a' XI—XV. századokban; nem egyéb compendiumokból való kiírásnál, mellyben meglepő 's a' dolgok' mélyéből vett gondoltnak legkisebb nyoma sincs.* Ez felette kemény mondás, szintén a' durvaságig, mert a' külföld' állapotjának rajzolatjában a' pályairó figyelmes vizsgálódót mutat, és meglepőt is hoz fel eleget; de ki tudhatná, mi lepi meg Kállay urat, ki minden Compendiumok öszveségét tulajdon tárában találja fel. Ő itt is a' terminologia áldott bástyája megé vonja magát. *A' dolgok' mélye!* hogy ne mutatna ez mély philosophusra? és ki tud-

atná ő rajta kívül, mi az? — bizonyosan az az nelégültségi caprice, mellyet feljebb említék, mert pályáirónak szemére veti, hogy *mindég az elvondottakhoz ragaszkodik, 's nem mer tulajdon tárából semmit napfényre ereszteti.* De ha taláki a' tiszta históriai adatokat gondosan előadán, azokat hasztalan a priori bölcselkedésekkel nem forgatja, következik-e abból, hogy tulajdon tárából semmit sem mer napfényre ereszteni? vagy abból, hogy a' pályáiró az úgy nevezett scholastica philosophiát — vagy igazabban nem philosophiát hosszan és szélesen elő nem adta: következik-e, hogy a' pályáiró *nem vergődött még a' tetőpontra fel, honnan a' gyűjtött esmeretek helyes osztályozása után bátor és biztos tekintetet vethetne hazánk' és a' külföld mindenkorí állapotjára?* — ezt a' bátor és biztos tekintetet több helyeken észreveheti az el nem fogúlt olvasó, 's hogy azt a' Kállay' tetőpontjáról észrevenni nem lehet, annak nem a' pályáiró az oka.

Hogy Mátyás király, Magyarjaival keményen bánt, az olly históriai factum, mellyet Kállay úr semmiféle philosophiai vizsgálatokkal meg nem válótlaníthat. Szintolly ismeretes dolog az is, hogy ő a' magyar nemzeti literaturát nem igen virágoztatta; és épen ezt jegyzette meg felőle a' pályáiró, híven máradván az igazsághoz. Micsoda merész vaksággal mondhatja hát ezt Kállay úr *a' valóságos könnyelműség kifakadásainak?* 's micsoda különös associatió által állíthatja, hogy *igy a' Perikles, Augustus, 's XIV. Lajos Századát is nem nehéz lemocskolni?* hiszen ezek, Mátyás királytól e' pontban épen különbözőleg, önnön nemzeti literaturájokat kivánták minden erővel a' legfőbb pontra emelni. — Kállay úr az ő associatiójának termékenységében még tovább megy. *Igy — mond ő — hibáztak az Erdélyi Fejedelmek, hogy*

külföldi tudósokat hívtak udvaraikba. De valyon ki mondta ezt, magában véve hibának? *így hibázott a' nagy Friderik is, ki ugyan azt tevé;* ezek már igazán tódítások, nem a' mit Kállay úr a' pályáiróban azoknak mond. Frideriket senki sem hibáztatta azért, hogy Francia 's olasz tudósokat ápolt udvarában, de nem is fogta rá az alaptalan magasztalást, hogy a' nemzeti literatura' virágzását előmozdította, sem az ő Francia nyelvén irt munkáit a' német literatura' kincsei közé nem számlálta. Szörnyű alaptalan és sértő vád tehát az, midőn Kállay úr azt mondja a' pályáiró felől, hogy *ő a' nemzetiséget az idegenek iránt való türhetetlenséghez köti,* 's csak azért, mivel a' pályáiró az idegen nyelvű literaturát nemzetinek nem ismeri. Itt is elmondta Kállay úr a' terminológiát a' nélkül, hogy megfontolta volna mit mond. — Ő ugyan azt mondja: *Mátyás király' időpontja örök dísze a' uemzeti erőnek és tudományosságnak, megismerte azt a' külföld mindenkor.* Igen jó lett volna azon külföldi írókat megnevezni, kik nekünk már Mátyás alatt, virágzó nemzeti literaturát (mert itt arról van szó) tulajdonítanak, mivel tapasztalásunk szerint, még most is csak alig alig akarnak valami ilyen formát megismerni; magunkra nézve pedig azon kétes oraculummi mondás helyett; melly azon felül a' bírátónak feljebbi állításával nem is igen nagy egyezésben áll: *a' philosophus vizsgáló tudja annak okát, miért mentek füstbe Mátyás király' nemes igyekezetei,* sokkal jobb lett volna az akkoron virágzatban lévő nemzeti tudományosságnak némelly fényes tanúit csak futólag is megemlíteni; így vallanánk osztán Kállay urat diadalmas hősnek, nem pedig holmi vaktában felhordott 's kihányt sententiák miatt, mert az a' tudós szint játszó: *neque ego illi detrachere ausim 's a' t.* még sok-

al kevesebbet nyom, mint a' pályairóban megrótt poétai phrasis, melly legalább ott, a' hol mondaott, egészen helyén áll.

A' *harmadik czikkelyben* mindeneknek előtte bban akad fel a' bíráló, hogy a' külföld' philosophiai literaturájának előadása nem tartozik ide, mert a' feltett kérdés nem literaria históriát kívánt. — Hiszen ezt a' pályairó is jól tudta, mert a' feltett kérdésre, a' mint lehetett, megfelelt; hogy edig feleletjét ezen érdekes és tanúságos czikkelyvel is megtoldta, azt hibának kiáltani, nem egyéb aszontalan agyarózásnál. De nem is olly idegen irgy ez a' feltett kérdéstől, hogy azt átálján fogva lehetett volna mellőzni, mert hiszen a' kérdések egyik pontja ez volt: miben vagyunk hátrább más nemzeteknél, és miért? — ennek felvilágosítására pedig, hogy a' külföld' philosophiai literaturáját mulhatatlanul számba kell vennünk, nem iván bizonyítást.

Azután ismét a' terminológiához folyamodik Kállay úr, 's mint már egyszer feljebb, itt is azt mondja, hogy a' pályairó csak Compendiumokból dolgozott. De mit ért hát ő a' Compendiumokon? valami aprólékos igazi Compendiumokat-e, vagy az olyan nagyobb szerű dolgozatokat is, minémű a' philosophia literaturájában a' Bruckeré, Buhleé, Tenneanné? mert az ő magyarázata szerint ezek csak comendiumok, mivel minden philosophusok munkáit szonnyal ezek sem olvasták végig. De vallyon ki is vashatta volna valaha mindnyájokat? hiszen a' hírs Athenaeum, mellynek Kállay úr is dolgozó társa, ny egész emberi életidőre ötezer és egynehányötöt' elolvashatását vetette ki. De ha mindnyájokat nem olvasta, nem olvashatta 's nem olvasta-e ért a' nevezetesebbeket? 's vallyon csupán azokkal tehet-e literaria históriában említést, a' mellyeket egész gonddal végig studirozott, 's ha többeket

is említ biztos vezérek után : csupán Compendi mokból dolgozott-e? Ki írna így literaria hist riát, ha csak azt is tulajdon tarából nem egész tené, a' miből mulatságos egy Compositió válné. Ez csak olyannak való, mint Kállay úr, ki csu pán egy philosophust imád, 's a' többbit legfeljel journálokból ismergeti, mint Vollgraffot, kit Tudománytárt megkezdő philosophiai értekezés ben, a' Jenai Literatur-Zeitung-ból excerptált, me a' journal sok emberekre nézve nem Compendiuu hanem omniarium.

Hogy Spinoza egyike volt a' legnagyobb pl losophusoknak, és az igazság tántoríthatatlan hős azt minden igazi philosophus el-ítől fogva megism te, a' nélkül hogy abból csak távolról is oly k vetkeztetést tett volna, hogy őtet iskoláinkb alapúl lehetne venni, vagy hogy ő rajta túl m semmit sem lehetne többé a' philosophián tőkél tesíteni vagy változtatni. Bár melly nagy metaph sikus, 's bármelly tántoríthatatlan igazság' barát legyen is valaki, az őtet a' tévedésektől meg ne óvhatja, mivel ezek az emberi értelem' határos ve tának természetes következései; de azért meg tadjuk-e a' világosan és fényesen kitünő érdem ket, vagy egy két ellenvetéskéből döntsük-e azokat? hiszen így egyetlen egy philosophust se fogunk találni, 's kéntelenek lévén az egész phi losphiát csupán magunkra ruházni, egy bizarr pl losophiátlan philosophiai anarchiát fogunk terem ni, mellyben senki sem tudja, mit beszél. Ett őrizzen Isten, nem a' Spinoza' philosophiáját mellyet a' ki figyelemmel és elfogultság nélkül á olvas, bizonynal bámulni fogja őtet, mint philo sphust, ha vele egy értelemben nem volna is. Bay sem tagadta meg az ő érdemét, de ő, mint tu juk, ex professo, Skeptikus volt, azért harczta ellene.

A' pályáirónak azon észrevételére, hogy Leibnitz az ész' okos spiritualismusát, az egész philosophiát reformálandót alkotá, azt mondja bíráló: *miért volt arra szükség, ha már Spinoza a' legkövetkezetesebb metaphysicai rendszert felállította?* ezt a' kérdést a' philosophia' első kezdetétől fogva in infinitum lehetne folytatni, p. o. rövidségokáért, Leibnitz után kérdehetnők: miért volt szükség a' Kant dogmatikus criticismusára, ha már Leibnitz az ész' okos spiritualismusát feltalálta? miért ismét ezután a' Schelling' transcendentali identitási alkotmányára? 's miért lesz még szükség Schelling után is újabb meg újabb philosophiás alkotmányokra? — De illy kérdéseket philosophus nem tesz, ne hogy philosophiátlanságát 's gyógyíthatatlan elfogultságát el ne árulja.

Az *ötödik cikkelyben* azt a' hibát leli Kállay úr, hogy a' pályáiró *nem tett öszve hasonlítást a' külföld és honnyunk között a' philosophiai tudományok' állapotjára tekintve, hanem csak literaria historiát írt.* Kállay úr itt is terminussal játszik, a' nélkül hogy annak értelmét jól fontolóra vette volna. Micsoda öszve hasonlítást? a' pályáiró előadta, hogy eredeti magyar philosophus nem volt, sőt kimagyarázta azt is: miért nincs és nem lehet az mind e' mai napiglan? — mi több, maga Kállay úr alább nyilván azt vallja, hogy *Descartes, azután Wolf, 's majd Kant philosophiai rendszereik divatoztak egymást felváltva a' két rokon hazá' iskoláiban.* Micsoda öszve hasonlításnak volna itt helye, a' hazai és külföldi philosophiai literaturának minél teljesebb előadásán kívül? vagy talán időkoronként öszve kellett volna hasonlítani a' Descartes' philosophiáját a' Descartes' philosophiájával, — a' Wolfét a' Wolféval — a' Kantét a' Kantéval? ez ugyan furesa és nagyon mély philosophiai öszve hasonlítás lett volna.

Hátramaradásunk' okai mond végre Kállay úr — *gondosan felvagnak hordva*; azonban mind a' mellett újra felhord mindent, mi által a' bíralt pályamunkát a' kitett díjra érdemetlennek declarálhassa. De ki kívánt, 's ki kívánhatott volna itt tökéletest? a' pályairó azzal maga is épen nem dicsekszik, hanem megtette részéről azt, a' mit lehetett, 's a' tudós Társaságtól a' kitett díjra méltónak ítéltetett. Kállay úrnak reclamatiójára tehát hosszasabban kiterjeszkedni szükségtelennek tartom, 's elégnék ítélem béfejezésül érinteni, hogy ezen bírálatnak időntúli nyilvánítása mellett is, sem a' bíralt pályairó, sem az őtet a' kitett díjra érdemesnek ítélt két bíró a' Hon előtt nem pirulhat.

Szalabéri:

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

Nyelvszerűleg tanító *Magyar Nyelvész* mellj et a' tótajkú Ifjúság, elemi és sikeres oktattatása végett közrebocsátott *Melczér Lajos* Professor, Pest 8-ad rét; 142 lap.

Jelen Grammatika tót nyelven írva a' tót ajkú gyermekekre nézve igen kedves ajándék. A' t. Szerző, a' lehető legrövidebb utat választá, 's a' lehető legkönnyebb módot iparkoda kijelelni, melly szerint a' tótajkú nevendékek a' Magyarorságnak nem csak puszta és száraz theoreticai esmérétere,

tére, hanem egyszersmind magának a' nyelvnek practikai gyümölcsöző használatára is némünéműképpen szert tehetnének. Ezen okból a' Theoriát szántszándékkal kimerítőleg előadni nem is akarta, és csak a' legszükségesebb nyelvtörvényeket, úgy mint, a' mellyeken a' magyar beszéd főleg alapúl, rövid, de világos móddal közölvén, a' Grammatikának belsőbb titkait fedezgetni célja elleninek tartotta, azért mivel egy részről a' méljebb etymologiai búvárkodás felülhalladja a' gyengébb értelem' fogékonyságát, más részről pedig a' hosszú theoria elfoglalná a' Tanulónak azon drága idejét, mellyet az tetemesb haszonnal practikai esméret' szerzésére fordíthat.

E' Magyar Nyelvészetnek legközelebbi rendeltetése az, hogy jóféle magot szórjon a' termékeny értelembe, melly mag azután a' kornak haladásával mindég méljebben és méljebben gyökereszek a' fiatal értelem tehetségi mezejében, 's későbbben helyébe más vezérmestert választhasson.

Hogy a' praktikai ösvényen magyarul tanuló tótrokonit a' t. Szerző annál biztosabban cél felé vezérelhesse e' jelen Grammatikához még egy *Olvasó könyvet* is függesztett, mellynek foglalatja nem tudományos, hanem mindennapi, a' köz életben mindenütt előforduló, 's így a' gyenge elméjük által is könnyen felfogható tárgyakat foglal magában. Ehez járulnak több rendbeli beszélgetések (dialogusok) versek, mesék, és egyéb szavallásra alkalmas darabok.

Valóban óhajtható, hogy a' felsőbb tót vidékeken lévő, jelesen tehetősebb Hazánkfiak ezen tót nyelven írott könyvecskét a' legjutalmasabb móddal, azoknak kezeikhez juttassák, a' kiknek szánva van, illy czélszerű és ártatlan eszközökkel a' magyar nyelv terjesztésére nézve előbb céltnak érní, mint akár melly e' részben teendő erőltud. *Gyűjt. XI. Köt. 1837.* S

tetett határozatokkal, mellyek többnyire (a' mint fájdalom gyakran tapasztaljuk) tüzes buzgósággal készülvén, végre is sikeretlenekké válnak, 's csak a' papiroson maradnak.

E' könyvnek tót czíme következő:

Prostonárodnj Slowensko-Madžarská MLUWNICA, 's ku znadnému prospěchu i pospoliteysšich začátečnjků zvlášť Školské Mládeže w Uhrjch wydaná a sepsaná sŕrze Ludwjka Melcera, Národnj Školy Ew. A. W. B. Darmotské Professora. 8-ad rét 142 lap.

Árulja e' könyvecskét Pesti Könyváros Eggenberger József és fija — L.

B. Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Fichte János Gottlieb.

Hogy *Fichte* az újabb bölcselkedés' színpadán fő szerepet játszott, senki az e' féle dologhoz értő előtt itt hazánkban sem titok. Biographiáját 1830-ban és 31-ben fija közlé a' tudós világgal: „*Johann Gottlieb Fichte's Leben und literarischer Briefwechsel, herausgegeben von seinem Sohne I. H. Fichte. Erster Theil, die Lebensbeschreibung enthaltend. Mit Fichte's Bildniß nach der Büste von Wichmann. XVI. und 584 S. — Zweiter Theil, die erläuternden Aktenstücke zur Biographie und den literarischen Briefwechsel erhaltend. XIV and 474 S. kl. 8. Sulzbach in der I. E. v. Seidelschen Buchhandlung. 1830 und 1831 (3 Thle.)* Mivel pedig a' *Tud. Gyűjtemény* (lássad borítékát: e' *Tud. Gyűjteményben* közöltetnek, az I. számban alúl) a' hazánkbeli és külföldi derék férfiak 's asszonyok' életleírásinak is helyet enged lapjain: a' *Theologisches Literaturblatt* (18. Mai, 1832, Nro 60) vezetése szerint, egy tömött kivonatot az eredeti nagy egészből közölök.

Fichte János Gottlieb született 1762. Majus 19-én Felső Lausitzban, *Rammenauban*. Családa

magát valamely Svéd őrmestertől származtatja, ki a' 30 esztendő's háborúban Gusztav Adolf' seregével jött Németországba, 's egy csatában nehéz sebet kapván az említett falu' közelében hátra maradt. Bölcselkedőnk' atyja szalagszövő (Bandweber) volt, és mint talpig derék ember mindenektől becsültetett. Az a' gyakori tünemény, hogy a' jeles hajlamu (Anlage) gyermekek csendesek és elvonulók, Fichténken is tapasztaltatott. Ritkán vett részt azon játékokban, mellyek az ő vidorabb testvéreinek sok gyönyört okoztak. Szeretett ellenben csendes magányokban andalogni, 's gyakran lehetett őt egyedül látni a' mezőn, és merően nézni a' távolba. Így állt nem ritkán egész órákig, néha még az alkonyban is, míg nem valakitől ezen félálmából felkeltetvén haza kísértetett. Még férfi korában is ezek az órák jutottak legbájosabban eszébe, 's úgy látszik, lelke leginkább azokban fejtett ki, és legtöbb erővel azokban élt. Egy gyermekkori történetét meg kell említenünk, mert kifejlendő karakterébe már mély pillanatot vett. „Mintegy hét esztendő's gyermek volt, midőn az atyja szorgalma' jutalmául egy néphistóriát hozott néki a' szomszéd városból. Alkalmasint ez volt az első könyv, melly a' Biblián és Katechismuson kívül kezébe jutott a' kicsinynek, 's annyira elfoglalta szívét és eszét, hogy egyébhez kedve nem maradt; még a' szokott tanulásban is restté lett, a' mi neki komoly megfenyítést okozott. Végre látta, hogy kedves könyvétől egészen meg kell válnia, ha veretni nem akarja magát; de úgy akart megválni, hogy a' könyvet is a' miatta vett bánalomért egyszersmind megbüntesse. Ollyan erős feltétellel ment tehát a' patakhoz, melly atyja' háza mellett folydogált, hogy a' könyvet abba veti; hanem sokáig kellett volna küzdenie, míg végre, most először életében, győzni tudott ma-

gán. Mihelyt azonban az uszó könyvet látta lassanként távozni, fájlalni kezdte veszteségét, és keservesen sírt. Az atyja oda ment, 's mivel a' gyermek félt a' dolgot körülményesen előadni, megharagudott az ajándéknak illy kevésre becsülésén, és szokatlan keménységgel büntette meg fiját."

A' gyermeknek különös lelki tehetségét a' helybeli pap vette észre leginkább, kinek is katedrai beszédeit ő egészen és igen jól tudta mindég elmondani. Báró Miltitz látogatni ment egy vasárnap a' falu' földesurához, és a' prédikáció' elmulasztásán igen sajnálkozott. A' kis Fichte hivattatik ismételni, 's a' beszédet szokatlan hévvel kezdi el. A' báró figyelmessé lett, a' fiatal szónoknak gondviselést ígért, és közel Meissenhez egy derék papi családdhoz adta nevelésre. Onnan Fichte *Schulpfortéba* ment. Hanem a' klastromi életmód, 's az idősebb tanulóktóli függés az újonczot megszőkteté, és csak a' szülőkre való emlékezés tudta visszatéríteni. A' szökevénynek nyílt szívű vallományán megilletődött a' Rector, és nem büntetett. Már itt olvasta Lessinget Götze ellen, 's ámbár a' vita' tárgya őt nem nagyon érdekelte, még is az élénk előadás, valamint az erős polemika lekötötte figyelmét, és maga után ösztönt hagyott lelkében. 1780-ban a' *Jenai* universitásba ment, hogy a' mint gyám-
atyja 's szülőji kívánták, Hittudományt tanuljon. De már itt is, valamint utóbb *Leipzigban* a' bölcselkedési 's nyelvészeti tudományoknak feküdt. Meghalván e' közben a' gyámtyja, külső körülményei nehezre változnak; hasztalan törekedett stipendium után, mert az, a' mint hittudományosan gondolkozott, úgy látszik nem felelt meg azon szellemnek, mellyet némelly akkori törvényszé-

kek kötelességöknek tartottak a' fiatal Theologok között éleszeni.

Már a' legnagyobb inségkor talált neki Weisse udvari tanítóságot Zürichben. Itt személyje 's nevelési módja által magának tekintetet szerzett, nagy helybenhagyással predikált, 's Lavaterben és más jeles férfiakban barátokat talált. Eldöntő volt életére nézve *Rahn* szekérmester' házába való szabad bejárása. Itt esmerkedett meg annak leányával, ki neki elébb barátnéja, utóbb jegyese lett, 's egész életére nézve drága kincset talált benne magának. A' ki Fichtét csak literaturai pályáján esmeri, úgy esmeri, mint csupán éles eszűt, hajthatatlan karakterűt, és egész lényében darabost; de hogy egyszersmind mély 's gyengéd érzetű, és kellemsen simuló is volt, ezt azon leveleiből tanulhatni, a' miket jegyeséhez írógatott. Rövid, de vidám együttélés után elhagyta Fichte Zürichet; elmenetkor tétetett meg az örökös fogadás, 's visszatért hazájába, hogy bizonyos életnembe helyezhesse magát. De barátjai sikertelen fáradoztak mellette a' szerzőség sem akart jól menni. Azonban Kant' philosophiája, a' mit minden szorgalommal mostan tanult, szellemi életén 's annak kifejlődésén egészet fordított; ennek köszöni, a' mint vallja, hogy irányja erősebb, maga magával egyezőbb, 's cselekvésének alaptéte mozdulatlan lett, és hogy a' hivatalra nézve világosan el tudhatta magát határozni.

1791-ben tavasszal vissza volt szándéka Zürichbe, hogy jegyesével megesküdjék, 's gondatlan ürességben csak a' szerelemnek éljen, és szerzőséget folytasson. Ezt így a' jegyes kívánta, 's azért az indulás' napja meg is határozottatott, midőn egy bankerott, a' kire bízta Rahn a' vagyionát, minden tervet elrontott. Gróf P. tehát Varsóban alkalmas időben ajánlott udvarában nevelői hivatalt

Fichtének, hogy az egyetlen egy fiának vezetését elébb otthon, utóbb utazáskor, valamint az akademián is, venné által. De itten éppen nem volt szerencsés. A' Francziát igen Német accenttel beszélte, 's magatartásában nem volt elég hajlékony. Azért e' viszonyt felbontotta, és Königsbergbe ment. Kanttal érintetbe nem mingyárt jöhetett; de miután bemutatta neki kéziratát „*Kritik aller Offenbarung*“ a' dolog megváltozott. Ez sajtó alá került; Fichte pedig megint szorultságból udvari tanítóvá lett gróf Krökownál, nem messze Danzigtól. Igen sok szerencsével járt e' közben a' kinyomatott munka; egyenesen Kanténak tartották, 's miután ez a' szerzőt megnevezte, mindenek elcsudálkoztak, Fichtének pedig híre meg lett alapítva. Ugyan ekkor a' szerencse másfelől is nyájas volt iránta. Jegyesének tudniillik sikerült az atyai vagyonnak megmenteni egy részét, 's a' törvényes összekelés Octob 22-én, 1793, végbe ment. Ezolta legszerencsésebb viszonyok között élt Fichte az ipa' házában. Külsőképen egészen független, egy szerett nő' régóhajtott birtokában, lelkes társalkodásban ipával, ő maga a' legvirágzóbb férfikorban, és megtetszett első munkája által újabb szellemi teremtésekre bátorodva. Híre terjedt, 's még azon év' végével azt a' váratlan ajánlatot vette, ha vallyon a' Kielbe hivatott Reinhold' bölcselkedő katedráját Jenában elfogadni hajlandó volna-e? Fichte igent mondott, 's Husvétkor 1794-ben hivatalát elkezdette.

A' tanítványok, collegák, és az egész közönség által legnagyobb reménységek között fogadtott új pályáján, 's elégtétül azt nyerte, hogy jeles iparját megesmerni tapasztalta; de egynehány év mulva mindent elrontott a' tanulóknál, a' közönség' egy részével meghasonlott, 's a' kormánytól, mellyről azt hitte, hogy egészen bízhat ben-

ne, kényszerítetett a' tartományt elhagyni, és másfelé keresni hivatalt. A' tanítványok nevezetesen azért idegenültek el, mert a' minden gonosz' gyökerének, tudniillik a' *Rend- és Hazafitársaságnak* (*Ordensverbindungen und Landmannschaften*) eltörlésével alapos erkölcsi jobbulást szándékozott Fichte előhozni. A' közönség egy részével és kormánnyal pedig azért hasonlott meg, mert bizonyos értekezés miatt atheismussal vádoltatott, 's a' Szász választó fejedelmi Dresdeni főconsistoriumnak e' felől tett panaszát a' Weimari kormány magához méltólag félretenni, vagy legalább ignorálni nem merte. Fichtének ez ügyben hirtelenkedést vetnek sokan szemére, 's azt hiszik, maga vitte olly messze a' dolgot, hogy sem ő, sem a' kormány vissza többé nem léphetett, a' kiegyenlítés pedig még annál is lehetetlenebb volt. Akkor és későbbben is oktalannak, makacsnak, semmire sem tekintőnek mondták; holott pedig egész magaviselete karakterének becsületére vált, 's dimissióját kellett kérnie, ne hogy érdemetlen megalázzást szenvedjen, és maga becsstelennek bélyegezze magát. Jenában tehát ezen esetek után nem maradhatott, nem is akart maradni; azért Thüringenben, a' Rudolstadt grófságban szándékozott megvonulni, de onnan elébbeni kormányjának kedvéért megtagadó választ kapott. Fichtét ezen állapotban arra vette minister Dohm, hogy Burkusországba menekedjék, és már Juliusban, 1799, hirtelen elutazott Berlinbe, hátrahagyván családját. Jövele azonban még a' legfelsőbb kormányzések is gondolkodásba ejtette; mindazáltal semmi erőszakos lépés sem történt, megakarván elébb tudni a' király' végzését, ki otthon éppen akkor nem volt. Ez így határozott: „ha Fichte olyan csendes polgár, a' millyennek látszik mindenből, és ha semmi ártalmas szövetségben sincsen, státu-

saimban bizvást megmaradhat. Ha igaz, hogy ellenkedik a' jó Istennel, a' jó Isten maga végezzen vele; ez nem én rám tartozik.“ — A' nyárt és őszet még egyedül töltötte Berlinben, hogy munkáját „*Bestimmung des Menschen*“ bevégezze a' mi a' gyűlöletes emlékezetű vitát jétekonosan felelteté vele, 's egész lelki derűtségét visszahozá neki. Az esztendő' vége felé Jenába ment családjáért, hogy örökre Berlinbe tegye által lakását. Ilyen megváltozott külső körülményiben bölcselkedési gondolkozásán is fordulás esett, mert a' Kanti periodusból kölcsönzött erkölcsi világtekintet helyett már inkább a' vallásit tüntette ki ezentúl.

A' Berlinben elvonulva élt Fichte eleinte csak kevéssel társalkodott, hivatalra is Burkusországban kevés kilátás mutatkozott előtte. Az újra kidolgozott „*Wissenschaftslehre*“ kiadásával azért késett; mivel elébb egy fogékony közönséget akart alakítani magának, a' mi legjobban olvasások által történhetvén meg, vegyes auditorium előtt olvasott Berlinben. Végre 1805-ben Erlangenben kapott akadémiai katedrát, engedelve lévén arra, hogy még a' telet Berlinben tölthesse. Ott azonban a' beállott hadi történetek elakaszták hatását, 's a' Jenai ütközet után (1806. Octob. 14.) ő is, Berlinben hagyván családját, más jeles férfiakkal futott. Ekkor professorságot vállalt Königsbergben, a' hol nem szeretett, és ritkán is olvasott. Közben az ellenség mindég előbbre nyomult, és Fichte szinte Kopenhagenbe volt menni kénytelen, honnan csak a' Tilsiti békülés után (1807. Jul. 7—9.) jöhetett vissza Berlinbe.

Mostan Burkusország a' külső hatalmat és politikai befolyást elvesztette, 's e' helyett azt a' dicséretes szándékot tette fel, hogy belső állapotjának jobb rendezésével szellemi fontosságot fog magának mások felett szerezni. Egyik legelső lépés

az új pályán volt, felsőbb tanító intézetet alapítani Berlinben, melly egy magából származott és magában gyökerezett új egész legyen. Fichte felszólított, hogy tervet készítsen, a' mi későbbben, 1817, sajtó alá került. Terve, a' mit sem akkor, sem azután, nem igen vettek tekintetbe, ezen két igaz alaptételen épül. 1) hogy az universitási tanítás nem állhat a' tudomány' tartalmának, úgy a' mint a' könyvekben készen találtatik, ismételt szóbeli előadásában; és 2) hogy az universitási tanításnak egész irányja nem ez lehet, csupán tudást tenyészteni a' tanulóknak, hanem a' megtudottat olyan sajátjokká tenni, a' mi azután szabadon vehet bennök különféle alakokat magára. — Ugyan ekkor, a' téli hónapokban, 1807—1808, a' Berlini akadémia' épületében nagy gyülekezet előtt szavalta Fichte a' Németekhez intézet beszédeit „*Reden an die Deutschen*“, midőn az utszán pergő Francia dobok miatt hangja elsiketült, és mindenektől esmert leselkedők jelentek meg az auditoriumban.

Azonban a' Berlini universitásnak létitése munkába vétetett, 's az első és második esztendőre Fichte lett Rectorrá. De mivel sem collegáji, sem a' kormány' részéről terve' végrehajtásában nem gyámolítatott, ezen hivatalát a' második esztendőnek még vége előtt letette. Így közelített az 1812, és Fichte nemzetének szabadsági küzdésében tetteleg akart részesülni, 's midőn ez tőle megtagadtatott, legalább azon jeles olvasásokat tartotta „*über den Begriff des wahren Krieges*“ mellyek halála után sajtó alá eresztettek. Ekkor történt, hogy neje, ki a' Berlini megtömött kórházak' betegeit öt egész hónapig tetemes áldozattal ápolgatta, inlázba esett; és közel volt a' halálhoz. Ő meggyógyult, de a' nyavalya' csiráját Fichte fogta fel, ki mindgyárt kezdetben olly erősen kaptott meg, hogy életéről még csak szó sem lehetett. Meghalt Januar 27-kén

1814, nem is egészen 52 esztendő's korában, midőn lelki 's testi erejében még nem szenvedett gyengülést.

Holéczy Mihály.

Jelesség.

Magyar nyelv' divatoztatása.

Kivonat a' Dunántúli T. T. evang. egyházi kerület' 1836-ban, Junius' 28-án, 's utána következő napokon Palotán tartatott közgyűlésének jegyzőkönyvéből.

7. Több Esperes urak, jelesen a' külső Somogyi, Fejér Komáromi, Vas vármegyei felső, Sopronyi felső Megyék' részéről, még is a' Sopronyi, Komáromi és Rusti városi oskolákról, résszerént szóval, résszerént írásbeli tudósítást tettek, melyekből megtetszik: hogy a' Magyar nyelv' tanítása foganatosan eszközöltetik. A' többi Megyék'ből azonban a' tárgybeli jelentések elmaradván, minden Esperes urak 's városi gyülekezetek tovább is oda utasítatnak, hogy ezen nemzeti ügynek előmozdításában kitelhető szorgalommal és lelkiismeretesen munkálódjanak, különösen a' gyermekek' tanítását az oskolákban szívökre vegyék, 's minden esztendőben tartandó vizsgálatokról, úgy a' tanítványok előmeneteléről különös tapasztalást szerezzenek, melly eránt a' közgyűlés' elejébe környúlállásos tudósítást írásban tegyenek. — Mivel továbbá köztudomány szerént bizonyos volna, hogy a' Sopronyi tanuló ifjúságnak nagyobb része Magyarokból állana, 's ezek között igen sokan volnának, kiknek a' Német nyelv, kivált kezdetben, tehetségökb' éppen nincsen, 's a' Német isteni

tiszteletet épen nem értenék; ennél fogva a' kerületi rendek hazafiúi kötelességök, és törvényes felvigyázói jussoknál fogva meghatározzák: hogy a' Sopronyi oskolákban tanuló ifjúság' számára minden harmadik vasárnapon Magyar isteni tisztelet tartassék, 's ottan oskolatanító urakkal együtt a' Német nyelvű tanulók is megjelenni szinte úgy tartozzanak, valamint a' Magyarok a' Német predikációkon; magában értetődvén az is, hogy olyan tanulók, kik a' Német nyelvet éppen nem értik, a' Német nyelvű isteni tisztelet' alkalmával tartott gyónáson megjelenni kötelesek nem lesznek, 's azért az eránt a' Tanító urak által időszakaszonként értesítendő, és nyilván az oskolákban felszólítandók lejedenek. Mind ezeknek teljesítése a' Sopronyi gyülekezet' előljárójira bízván, egyetemben oda utasítatnak, hogy az eránt a' jövő gyűlés' elejébe tudósítást tegyenek.

A Magyar nyelv' hajdani divata.

„*Friedrich Albrecht Augusti, ein Bekehrter aus dem Judenthum, etc. Dritte Auflage, Berlin 1835, bei Immanuel Weckerle.*“ Augusti Fridrich Albert született az Oderai Frankfurthban, 1691, zsidó szüléktől, és mint zsidónak *Josua Ben Abraham Eschel* volt a' neve. Ez az annyira buzgó Izraelita, hogy ifjú korában a' szent földet is meglátogatta, a' midőn rabszolgaságba esvén, igen sokat szenvedett; fiatal tudós éveiben pedig egy munkához fogott, mellyben a' keresztény vallást akarta megczáfolni: midőn Esaiás' 53-dik részét magyarázá a' Messiásról való zsidó vélemény a' profétával összehangzónak nem találta, 's végre hosszú magávali küszködés után a' keresztvizet 1722-ben Sondershausenben kívánta, 1834-ben Eschenbergi predikátorrá lett, és meghalt 1782-ben. Augusti, miután még mint zsidó a' Smyrnai zsidók által zsarnokától száz talléron megváltatott,

Lublinba ment, hol atyja' bátyja rabbin volt; innen pedig a' Krakoi zsidó főiskolába, 's a' hittudomány mellett a' Lengyel, Orosz és *Magyar nyelvet* is úgy megtanulta, hogy mind a' hármon könnyen és folyvást beszélhetett. — Tehát még csak a' múlt század' elején is, midőn éppen hazánkban a' gögös latán sírfátyolt kezdett szép nyelvünkre kötni; ez a' nyelv, melly elébb sokkal divatozóbb lehetett Lengyelországban, míg tudniillik a' két udvart és nemzetet erősebb kötél szorította egymáshoz; ez a' nyelv akármiként, olyan lábon állott ama' szomszéd földön, hogy azt ottan megtanulni lehetett. Kicsoda dolgozná ki nekünk nyelvünk' történetét a' Lengyeleknél? Soktól megfosztott minket az idő! 's a' végső elmorzsolással fenyegető foga erősen rettenthet fel álmunkból, hogy a' nemzetiséget ne csak visszaállítani kezdjük, hanem a' czélig meg se szűnjünk lankadatlan futni, hol azután úgy álljunk meg, hogy a' mit sok költséggel és fáradsággal építettünk, ne minden szél tudja összerázni.

Holéczy Mihály.

Különféle.

Mielőtt vagy *Somogyi Cs. Sándor*, hites ügyvéd, a' Dentu Mogerek' írója, (nyomt. 1826), vagy más valaki felvilágosítást adott volna a' *Tud. Gyűjt.* 1836. Köt. VII. l. 122, *) tett kérésemre, ismét magamnak vagyon szerencsém a' tisztelt olvasó közönséget tudósítani a' felől, hogy az említett helyen is előadott *nősparázna büntetés* a' Németeknél volt szokásban. Ugyan is a' *Mindenes Gyűjt.* 1790, 3-dik *Negyed*, lap 297, ezek olvastatnak.

Mint büntették a' régi Németek azokat a' nősparáznákat, a' kik a' cselekedeten találtattak.

„Azt írja *Siebenkees'* professor, a' Törvénytudók' számokra készített magazinban, a' II-dik Kötetnek 228-dik levelén, hogy egy régi könyvben, melly a' Saxoniai Törvényeket foglalja magában, ezek a' beszédek olvastatnak. Az a' ki megsértetettnek tartja magát, kötözze össze a' két paráznákat erős kötelekkel: vigye így öszveköztvén az akasztófa alá, csináljon ott hét lábnyi hosszúságú és magasságú gödröt, hintse meg a' fenekét tövisekkel, azután vesse őtet a' gödörbe, úgy hogy az asszonynak mezítelen háta essen a' tövisekre. E' meglévén, egy hegyes karót verjen által mind a' kettőnek testén, mind addig, míg a' földbe is mélyen be nem megyen a' karó. Azután pedig, akár haltak meg, akár nem, temesse be az árkot földdel.“ — Folytatja tovább a' *Mindenes Gyűjt.* cikkely' írója: „Ez a' törvény kegyetlen

*) Hol is a' 123-dik lapon 1814 helyett hibásan áll 1824.

volt, de talán sokat használt ennek a' bűnnek elkerülésére. Ha ma mind azokkal úgy bánnának — (ez három év hijján felszázaddal irutott 1837. előtt) — a' kik ebbe a' bűnbe esnek, 's azok a' kárók mind kizöldülnének, 's megélednének, bizonyosan megolcsódnék a' fa.“ — (Már az óta jobban van időnkben.)

Holéczy Mihály.

H í r a d á s

a' Magyar Törvénykezési Szótár iránt.

A' Fő Mélt. Magyar királyi Kuriának Törvénykezési mester-szavait egybefoglaló Deák-Magyar Szókönyv, az alólírtak Könyvnyomtató Intézetében megjelent, illy czim alatt: „Magyar Törvénykezési Szótár.“ Felsőbb engedelem mellett kiadta Trattner és Károlyi' Könyvnyomtató-Intézete Pesten.

Szeretett Hazánk két utóbbi Törvényhozásai, honi nyelvünk, és azzal szoros elválatatlan kapcsolatban létező Nemzetiségünk előmozdítására, a' Magyar hang használatát, a' Fő Méltóságú Magyar kir. Kuriára is, elsőbb ugyan a' feljebb-vitt, azután pedig a' lefolyó Perekre nézve is behozván: a' Fő Méltóságú Kuria: nehogy ezen nevezetes változással, az eddig meg nem határozott Magyar Törvénykezési kifejezésekből az igazság kiszolgáltatására habozás, bizonytalanság, határozatlanság, és így a' Törvénykezésnél, mindeneknél legártalmasabb homályosság háromoljon: szükségesnek látta a' Magyar Törvénykezési mester-szavak rendes meghatározását. Mivel pedig ezen fáradságos, a' köz jóra azonban annyi boldogságot árasztó munka csak úgy érheti kívánva óhajtott sikerének valódi foganatját, ha közhírül tétetvén, mind az Alsóbb Birák, mind az Ügyviselők, Perló Felek, és minden egyes Honfiak a' legfőbb Törvényszékek által használandó mester-szavak meghatározott értelmöket, egybefoglalva, minden további fáradság nélkül könnyen fellelhetik; a' fenn tisztelt Fő Törvényszék dicséretes hazafiúi töreke-

dését, egyszersmind azzal is tetézte: hogy ebbeli Munkálatja kinyomtatását az alólírott Kiadóknak kegyesen megengedni méltóztatott.

Midőn tehát ezen minden valódi Hazafi forró keblében, imádott Fejedelmünk, Hazánk Attyai, és rendes Fő-Biráink iránt, méltó tiszteletet és öröklő hálaadó érzést gerjesztő Munkát a' Magyar Közönség eleibe bocsájtani szerencsénk vagyon: egyszersmind el nem hallgathatjuk forró óhajásunk' kijelentését: hogy anya nyelvünknek ezen új diadalma zzeretett Hazánk czéltott boldogságára napról napra inkább kifejlő virágain mentől érettebb gyümölcsöket hozzon.

Trattner és Károlyi.

Trattner és Károlyi Könyvnyomtató-Intézetében megjelent új könyvek:

- 27.) Magyar Hazai Vándor 1838. közhasznú Kalendárium, minden rangú és rendű Olvasók' számára. — Nyoltzadik évi folyamata. Két rajzollal 4-rét 168. l.
- 28.) A' Fő Méltóságú Királyi Udvari Fő Törvényszékeken 1837. eszt. Szent Istváni Törvényszakasza alatt hozott és kihirdetett Itéletek. Folio.
- 29.) Magyar Országának 's a' hozzá kapcsolt Tartományoknak mostani állapotja, statistikai, és Geographiai tekintetben. Kiadta Fényes Elek. Harmadik Kötet 1838. 8-ad' rétt 532 lap.
- 30.) Hajnal, Hazai Almanach 1838. Szerkeszti Garay. 16-od rétt, 300 lap.
- 31.) Der Sturm. Grosser Chor von Joseph Haydn. Christus am Oehlberge. Oratorium von L. v. Beethoven. Vorgetragen bei Gelegenheit der ersten Kunstdarstellung des Pesther und Ofner Musikvereins im 2-ten Musikjahre am 25-ten December 1837. 8-ad' réttben.
- 32.) Morbus Tsömör Critice illustratus per M. Mauriti. Jacobovics Philos. et Med. Doctorem. 8-o 1838. 56 l.

XI. Kötet Foglalatá.

I. Értekezések.

- 1) Holéczy Mihály. Az Aranykert. 3. lap.
- 2) L. I. Értekezés a' jóltévőségről. 17. lap.
- 3) Fejér György. A' legújabb Philosophia Schelling Fridrich Wilhelm' rendszere után. 27. lap.
- 4) ** Töredék jegyzetek az üstökösökről. 3g. lap.
- 5) Podhradczky József. II. Rákóczi György levele, mellyben a' Lengyelek állapotjuk felől Bartsai Akossal tanátszózott 1756. 49. lap.
- 6) Névtelen. Észrevételek, A' Társasági Számvetésről. 64. lap.
- 7) Szabó József. Az Oráculumok' eredete. 67. lap.
- 8) Névtelen. Érzés és kifejezés a' hangászatban. 72. lap.
- 9) Kiss Károly. Magyar alvitézek hőstettei az újabb időszakban. 88. lap.
- 10) Antal János Jakab. Alberoni Julio Cardinalis, és V. Fülöp Spanyol király első Ministerének élete. 96. lap.
- 11) Szalabéri. Megczáfolás. 102. lap.

II. L i t e r a t u r a.

A) H a z a i L i t e r a t u r a.

Könyvesmértetés.

Nyelvszerűleg tanító Magyar Nyelvész mellyet a' tótajkú ifjúság, elemi és sikeres oktattasása végett közrebocsátott Melczér Lajos Professor, Pest 8-ad rét, 142 lap.

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a.

Könyvesmértetés.

Johann Gottlieb Fichte's Leben und literarischer Briefwechsel. 114. lap. Holéczy.

Trattner és Károlyi Könyvnyomtató-Intézetében megjelent új Könyvek.

(Koszorú az 1837-dik eszt. XI-ik Kötethez egy ír.)

Azon Tudós Férjsiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkáikkal elősegítik,
*tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek - meg
ezüst pénzben,*

tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' be-
küldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak
magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán,
csinosan és hibátlanul leírassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat,
hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alól-
irtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy
8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és borítékban adatik ki,
mellyre itt helyben, vagy alkalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr.;
postán elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben az Előfizetés.

P e s t e n, November 1837.

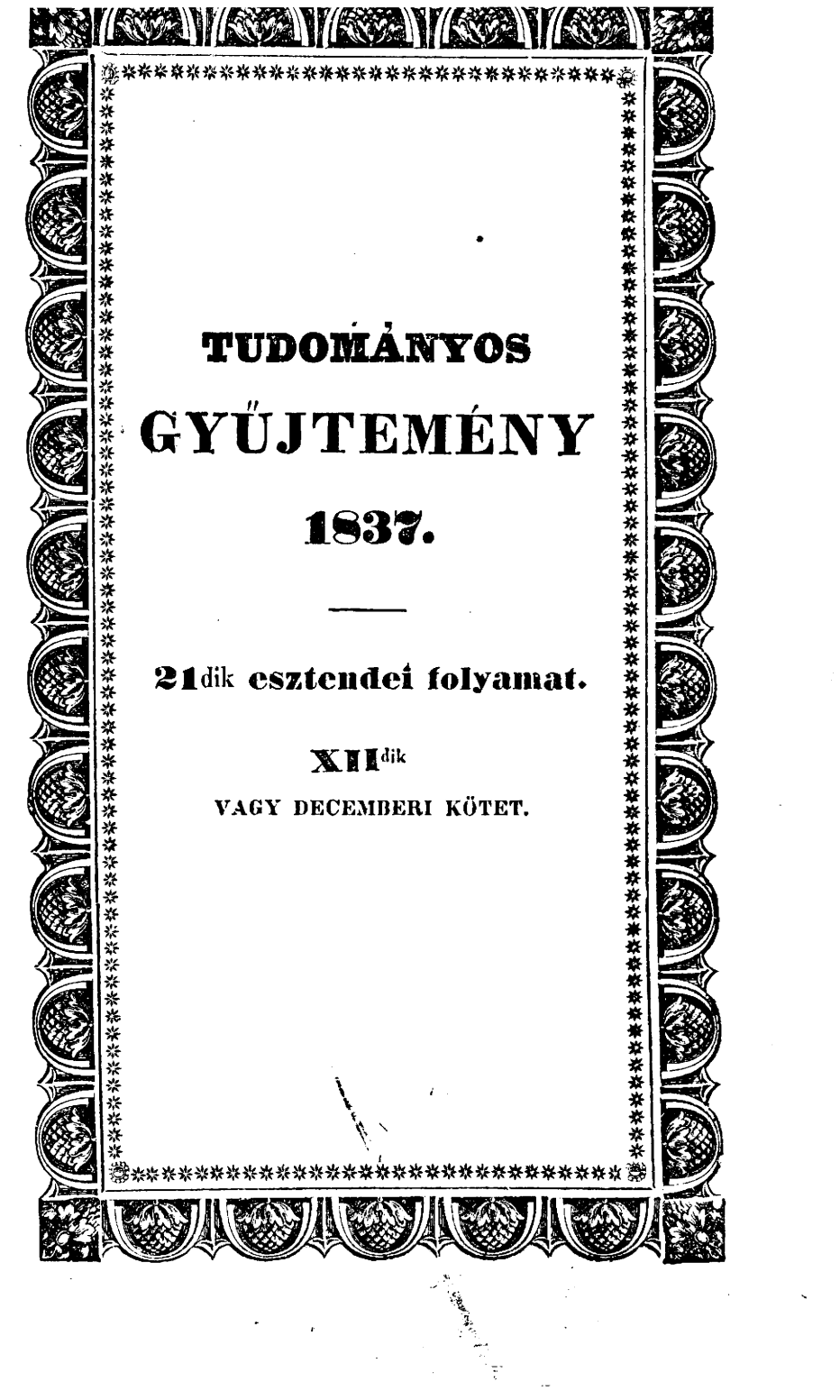
Petrózái Trattner J. M.

és

Károlyi István m. k.

**A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.**

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI L.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 612.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1837.**

21dik esztendei folyamata.

**XII^{dik}
VAGY DECEMBERI KÖTET.**

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb esmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (menyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet leírását magokban foglalják.
- II. A' magyar országban kijött, vagy akárhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's műveknek esmertései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tekéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybéli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybéli kérelmek, új művek, újkönyvek 's több e' félek iránt.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1837.

XII^{dik} KÖTET.

21dik esztendei

Folyamat.

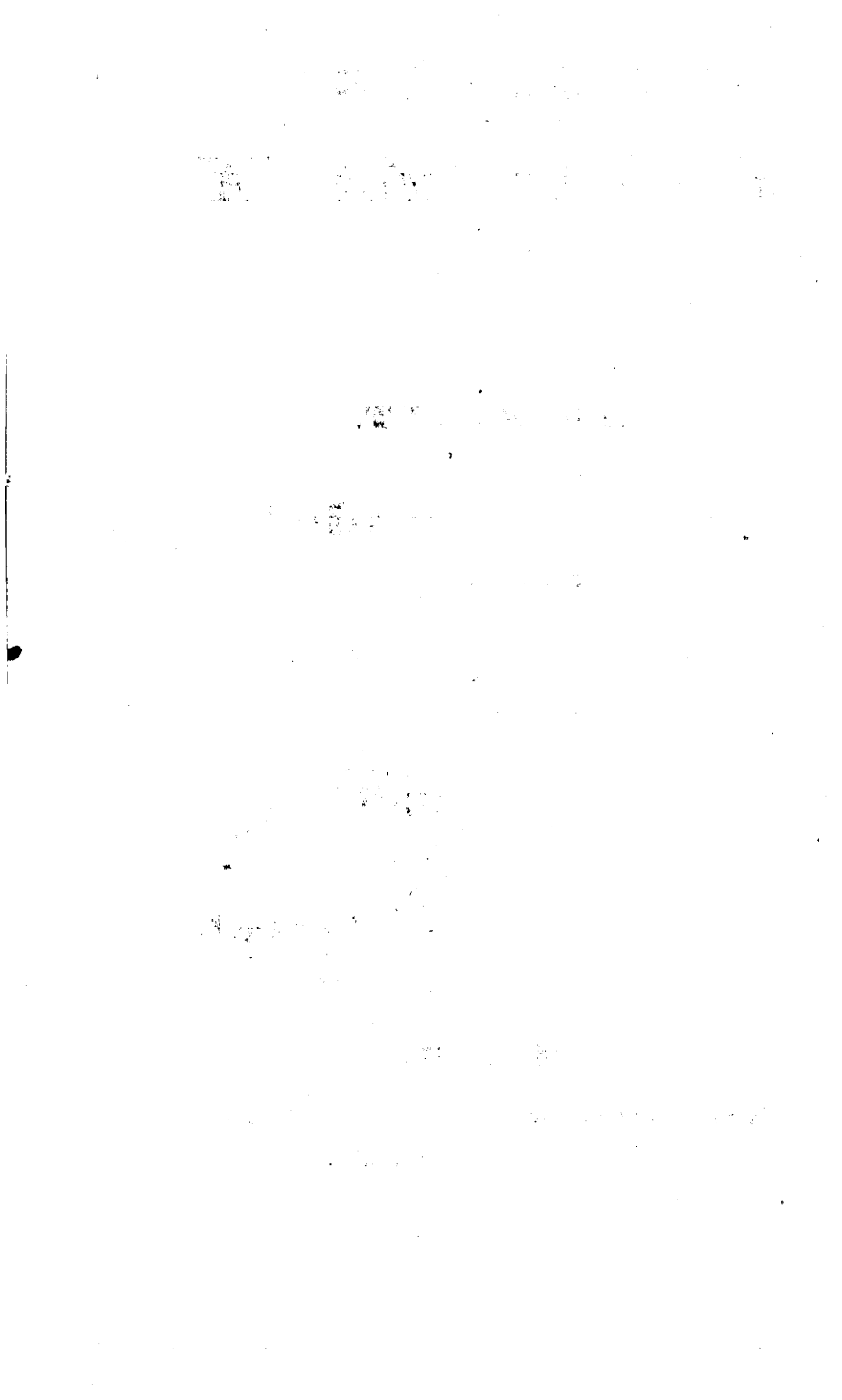
A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,

Trattner-Károlyi nyomtatása,

uri utca 612d. szám alatt.

I. Értekezések.

1.

Heves és Külső-Szolnok törv. eggy. Vármegyék' esmértetése, Egri Várnak történet kivonása, 's Egri Érsek Fő Megye érintése.

Fekszik ez a' Vármegye majd Hazánknak közepén, Tiszán innen és túl: Békes, Borsod, Csongrád, Gömör, Neograd, Pest, Szabolts vármegyék, és Jászság, 's nagy Kunság kerületi között. Nyugotról éjszaknak a' Mátra hegye keríti, éjszaki keletnek az Eger folyó, déli keletnek a' Körös itt ott Berettyó folyóji, délre a' Zagyva 's alább Tisza folyóji mosogatják széleit. — Nevét költsönözte Heves és Szolnok Mezővárosai váraitól.

Magyarországi vármegyék' kiterjedéseikhez képest, hetedik, nagyságára nézve: 120 □ mfdket foglal magában. Nagysága hosszában tizennyolcz, szélességében hol hét, hol négy, hol két mértföldekre terjed, mind fekvésére mind termékenységre nézve nevezetesebb 's szerencsésebb megyék közé tartozik.

Folyóji közt legnevezetesebb a' *Tisza*, só és fenyő-fák hordozó, veszi eredetét Mármaros megyében, két t. i. fejtér és fekete nevű forrásokból, több patakok által szaporodván, folyik Ugo-
csa, Bereg, Szatmár, Ung, Zemplén, Szabolcs, Borsod megyéken által Poroszlón felől, 's miután sok nagyobb kisebb csavargással Fűredet, Abádót, Burát, Roffót, Szolnokot 'sat. alább pedig a' Me-
gyének szélét nedvesíténé, Csépan alól Csongrád megyébe foly által. 2) *Tarna*, származik Mátra hegyén Bodony és Parád faluk közt, szaporod-
ván, Tarnócza, Bene, Mérges, Gyöngyös, Ré-
de 's több patakkal, a' Mihályteleknél Zagyvával
vegyül. 3) Most említett *Zagyva* ered Mátráról
Nógrád megyében Zagyva helységnél, onnan is
neveztetik, Tarnával vegyest Szolnoki vár alatt
a' Tiszába foly. 4) *Körös* és *Berettyó*, mellyek
ezen Megyének kis részét érdeklik. 5) *Eger*, ered
Mátra hegyei között, Eger várossát hosszába ha-
sítja, szinte a' Tiszába foly. Ezeken felül több
patakok, erek vannak, azokon többnyire rendes
kőhidak találtnak, nincsen egy Megyének is an-
nyi kőhidja, mint ennek.

Az említett folyókban, főképpen a' Tiszá-
ban nem közönséges nagyságú tok, harcsa,
csuka, kecsege, ponty, menny 's egyéb nemű
halak, rákok bővségessen találtnak. Részesül
bennék rég Pest városa is.

Folyóknál, nagy számmal tanyáznak a' vad-
ludak, szárcsák, vízi bikák, csergő-rétze, gém,
gődény, búvár, halász madár, Kótság, fejtér és
fekete gólya, és itt ott hatyúk 'sat.

Folyók mellett elterjedő lapályok, adnak
szénát, nádat, kákát, esohút, gyéként, hinárt,
hal-csikot, nádalyokat.

Nevezetesebb hegyei 1) *Mátra*, a' melly
Heves megyét a' Neográditól különözi, nagyobb

bérecei, gálya, kékes, Szarvaskó 'sat. 2) *Eged* hegye, az Egri vár felett, 's azoknak szőlőművelésre szolgál 'sat.

A' hegyekben kőfejtő helyek vannak, a' faragásra alkalmas kő nagy darabokban kerül u. m. *Gyöngyösnél, Deméndnél* 'sa't. Rajtok itt szép erdőségek, amott szőlőtőkék tenyésztetnek: legnemesebb borokat teremnek *Egri, Vissontai, Gyöngyösi, Apczi, Hatvani, Patai, Pásztói* hegyek. Elkelnék e' borok: részint magában a' vidékben, különösen Egerben, hova idegen termést kimérés és kereskedés végett bevinni nem szabad; részint pedig nagy mennyiségben kivitetnek, jó áron megvétetvén. A' szorgalmatos szőlőműves, az esztendő nagyobb résziben, szőlőben látja kelni és nyugodni a' napot.

Felső vidéknek erdeji bőségben vagynak, fáknek majd minden nevezetesebb nemeire található, de nyír kevés, és fenyő épen nincs: vannak külömbféle vadak, u. m. *szarvas, dámszavad, őz, vaddisznó, nyúl, farkas, róka* 's nagyobb és kisebb alkotású madarak, és sokféle gombák.

A' megye e' felső részének lakosai magyarok és palóczok: némelly Mező-városokban német, tót mesteremberek, és izraeliták. Voltak helységek *csupa* svábokkal, *merő* tótokkal tele, de már *tiszta* magyarok.

Hol a' hegyek szűnnek, kevesednek a' szőlők, és erdők is; vannak a' rónán is kisebb nagyobb berkek, szőlők elhintve. Eggyes jobb bortermő szőlők az alsó részén: *Csépai, Monostori, Kerekudvari, Alatyáni, Várkonyi, Szelevényi* 'sat. Kisebbszámú kiterjedésűek, de bőven termők. Fája az alvidéknek kevés van, azomban a' Tiszán hoznak fenyő szálat, és kemény fát is. A' szegénység télre fütőléknek tarlót takar, kenyérit is

annál süti, marhaganéjt szed megszáritván, ennél főzi meg az ebédjét.

Alvidék bár nem bir is olly kellemmel, mint a' hegyes vidék : mindazonáltal egy bizonyos szelid szépség terül el rajta. — Itt szőlődomb vagy berek, a' templomok tornyai, majorok, legelők, a' rajtok elszéledt csordákkal, ménesekkel, juhnyájakkal, gyönyörű vegyületet formálnak.

Termékeny ez a' vidék a' gabonának minden nemeiben. Nevezetesebb a' tizza mellék, a' hol trágyázás nélkül egyszeri szántás után, néha egy szem huszonhat szemet ad, Sok húzát elád a' fel-földnek és Pestnek. A' gabonát nyomtatják, 's vermekben tartják. Nagy kiterjedésű rétjei vannak: mellyek nem csak sokat de jót is teremnek, a' laposabbak kétszer kaszálatnak. Lapos határookban kárt tesz a' megállott víz, sok helyeken töltéssel, vagy csatornával, sok holdakat lehetne megmenteni: vagynak azomban ollyan határok is, hol tétetett ebben a' részben is valami.

☉ Szokásban van már luczernának, muharnak, hükkönnek természetese is, bőven természetnek dohányt, 's abból pénzelnék, nevezetes *Verpeléti*, *Kompóti*, *Debrői* 's több; a' tizza mellyéki inkább festéknék és pordohánynak (tobáknak) ereje végett használtatik. Itt ott természetnek burgonyát (krumplit) de pohánka és répa még elmaradott.

Némelly helyeken a' bival tartás gyakoroltatik, szép haszon is harámlik ebből: mert a' tej sűrűbb, és 'sirosabb, soványabb takarmánnyal is eléli, de hamar megfázik.

A' gyapjunak megfinomításán nem csak a' hatalmasabb, hanem közönséges birtokosok-is törekednek: jobbágyok magyar juhokat tartanak.

Kereskedés nem utolsó helyen áll. Némellyek kereskednek szarvas marhával, lovakkal,

sertvésekkel, juhokkal, gabonával 's borral: többnyire felemeli ez a' maga emberét, ha hozzá értelme vagyon, és ha józan, szemes.

Mesterségi tekintetben középső lépcsőn áll: a' mesterembereknek némelly nemeiben néhány helységek bővelkednek, de sok helyeken még a' legszükségesebbek is csekély számmal vannak, sokan ha mesterség nélkül élhetnek, félre tesszik azt.

A' lakosoknak élet, és gazdálkodás módjok egymásétól különböző, mivel az alsóbb részben, a' hol tágosabb legelők 's puszták vagynak, a' lakosok főképpen a' marha tenyésztésben foglalatoskodnak, a' miért is a' Mező-Túri, 's az azt környékező helyekbéli szarvas-marha annyira elhiresedett; nem kisebb nevet érdemelnek a' jobb féle ménések is. A' szőlő művelést sem mulasztják-el. Egyéb foglalatossági azok, melyek minden más megyében, hol mezei gazdaság gyakoroltatik.

Jóllehet pedig a' homokosság némelly helyeken alkalmatlankodik, még is a' lakosok az illy tájékokon is a' szemes veteménynek mindenféle nemeit, nem csekély foganattal tenyésztetik; a' honnan származik, hogy a' megyebéliek ámbátor a' Tiszának kártékony kiöntése is egy némelly helyekre kiterjed, még közép-szerű termésű időkben is, szomszéd, vagy éppen távolasabb segedelemre nem szorúlnak. — De szerencsésebbeknek tartják magokat a' városi szomszédságok lakosi, u. m. a' kik még a' legcsekélyebb értékű természetményeiket, vagy a' földnek minden művelés nélkül, magában termő növényeit is, p. o. nyúl-árnyékot, (spárgát) gombát, tormát, szamóczát, ürmöt, ibolyát, pipacsvirágját, gyöngyvirágot, sikkalónak való fűvet (czingrót) mogyorót, székfű virágot, bodza virágot, sós-

kát, mihókat, galambbegyet 'sat. mind héti vásároknban, mind más napokon is jó pénzzé tehetik.

Erkölcseik nem tartoznak egészen a' megromlottak közé. Itt is keverve van, mint mindenütt a' jó rosszal. Jobbúlnak, mivel a' Megye a' rögtöni törvényt gyakorolja *) ez időtől, nagyobb mind az élet, mind a' vagyon közbátorság. Életek módja nagyobb részént egyszerű, mértékletes. Házaik tiszták 's körülek rend és szorgalom látszik. Mulatságaikban vígak, zabolátlan-ság nélkül. A' férfiaknak viseletek: setétkék posztó ruha, u. ni. nadrág, mellény (lajbli) újjas derékruha fehér gombózzal, rókás menték a' szokásból kicsinyenként kiavúlnak, kerekese tetejű kisebb 's nagyobb karima kalap, téli időben a' tehetősebbeknél bagolysüveg, a' szegényebbeknél báránnyőr fehér vagy fekete sapka vált-fel; lábteli többnyire sarkantyús. Viselnek hosszú szürt, vagy juhász bundát, nyáron rántzos bő gatyába járnak, nyakokon sokan fekete fátyolt, vagy ugyap e' végre készült fekete vászont viselnek. Az asszonyoké: setét kék és tarkafőkli, vagy prémes kurta ködmön, kicsiny, fekete selyem főkötő, rántzos Ro'snyai kék vagy kárton szoknya, fejeket többnyire fehér vagy színes fejrubbával békötve tartják, a' félgyapju zöldszoknyát piros csizmát is kedvelik. A' menyecskék viselnek arany vagy ezüst, szegényebbek velencei csipkés fekete selyem főkötőt, és azt ünnepnap fehér virágos fátyollal beborítva hátra kötik.

A' viselet a' felső vidék és Palóczok között különöz. Viselnek hosszú szürt és szürdalmányt, magos süveget, hosszú szűk lábra valót, bocskört. Nem különbömben a' palócz szépek mint szó-

*) Kevés évek alatt 19 keresztényt és 3 Israalitát akasztatott.

ejtésben, úgy viseletökben magokat megkülönböztetik. Köztök sok valódi szépséget láthatni: a' hajadon leeresztett 's pántlikás hajtekerttsel jár, ezt elől pödrésbe sodorja. Gömbölyű karjaikról a' patyolat ing-új fekete selyemmel kihimzetten omlik. Derekat tzfira fűző váll övedzi, melly alatt a' habos rokoja rövid, 's ezer redőkbe rántzosúlva felalá hullamzik. Ha vásárookra megjelennek gyümölsel vagy egyébbel, azon kérdésre: *Mit árul?* mulattató hallani feleletieket, u. m. *Szeevát, aómát, neem éérzé a' jaó szaogát, eedős, szép.* Az asszonyok fejeken tarka vagy fejér kendőt viselnek, melly alatt főkötő galand és tsipke szélekkkel, hol újjas hol újzatlan fekete bárány prémes ködmönt. Férfjét hol magázza, hol kendezi, és férjének férfi testvérét, kissebbik urának nevezi.

Testalkotásokra nézve mind a' két nembéliek erősek és jól nőttek.

Kalendárium következendő nálók: azon kérdésre *mikor?* *Új esztendőkor, Nagy farsangon, Bőtön, Tavaszkor, Kukoricza kapaláskor, kender-vetéskor, Aratáskor, Nyomtatáskor, szüretkor, his-farsangon* felelnek.

Alvidéki lakosok gondolkodók, kevés beszédűek, ritkán nevetnek.

Még a' munkájok közben mind a' két nemű fiatalságnak énekléseiket vagy füttyürzéseiket sem hallani. — Ha csárdából jobb kedvvel hazafelé ballag, akkor énekel, de szomorú dalt.

Közönségesebb nyavalyájok a' csömör, forró nyavalya neme, a' bőr alatt a' vér öszve csomósodik: annak gyógyítása nálók abból áll, a' beteget földre hasra fektetik, és másik a' hátat vállat tapossa, ennekutánna, sőt, öszve zúzott fogbagymát, etzetbe kevernek, azzal dörgölik a' testit. — Külömben ha egyéb változása va-

gyon, koplalással és heveréssel orvosolja magát. Mindazonáltal az egészség állapotjára e' nemes Megye gondosan ügyel. Fel van e' végre osztva orvosi kerületekre vidéke, 's minden kerületnek van külön alorvosa, fő orvosnak felvigyázása alatt, gyógyszer táruk is számos helyeken vannak.

A' nyelv a' tiszta melléki lakosoknál egészen tiszta, de felsőbb vidéken, sok idegen szavak kevertetnek össze. Köznép régi köszönés módját most is megtartja. Ha szólítják a' felyebbvalókat, így kezdik el beszédeküket: *alázatosan megkövetem az urat!* az aljasabb nemesség pedig követi az urakat. Az *alázatos szolgálója*, *szolgálója* 's *magamat ajándom* szavak hangzanak ollyanoknak ajakaikról is, kiknek még szülőjük is így köszöntek: *adjon Isten jó napot kegyelmednek! Isten hozta kegyelmedet!* A' látogatáskor, a' régiekről szállott szép szokás, a' vendégszeretés itt is meg vagyon. A' terített asztal, bor 's kenyér feltevés nem újságok sem az esmerős, sem az idegen előtt.

A' multságok a' régiek. A' legénykéek délután ünnepkor lapdázna, kártyázna, karikát hajtana, hol seregesen az utszákon ülnek 's tréfás beszédeküket folytatna, ha megpendül a' mu'sika a' csárdákban vígan tánczolna. Mennyegzőjokban vígak. Az eledelek a' nemzetnél szokásban lévők, többi között: *Gulyás-hús*, *perkelé paprikás-hús*, *töltött-káposzta*, *heröcze*, *tejfeles-torma*, *rétes*, *fagylalt-hús (kocsonya)* 's több ef. Az ebédnél Elnök: *násznagy menyasszonnyal*, 's mellettek *vő-legény* és *nyoszolyó-asszony*, *vőfény* a' midőn ételt hoz verseket mond p. o. *ez az első ételnek tálya!* — *mellyet gazdánk szívesen adja*, — *hogy Násznagy többekkel használja* 'sat. muzsika zengedez. Vége felé az ebédnek bejön a' főzőné bepólyázott 's kötözött karjával az asztalnál lévő vendéghez üres tányért tartván,

panaszképen elé-adja, hogy a' midőn a' kását találta, össze forrózta a' karját veszedelmes sebje lett, és a' kása árát is rajta követelik, ha nem sajnálnak nékie orvosságra, és a' kása ára fizetésére valamit adni. Minthogy tudva van ez a' szokás a' vendégeknél, hogy az a' fizetése a' szakácsnének, a' mit a' vendégektől kap, 's így ki több ki kevesebb pénzt tányérjába tesz. Szokásban van az ugy nevezett reménylőbe való járás, a' melly abból áll, hogy másnap a' vőfény legényekkel a' volt vendégekhez mu'sikával, vagy duda szóval és zajjal elmennek, 's folytatják az ivást és tánczot, kulacsot és nyársat magokkal hordnak; az eisőt borral ajándékuł megtölti a' meglátogatott gazda; nyársra pedig szalonnát, húst t. ef. a' mit kapnak reá húzzák, azt ismét vőlegény házához tánczolva viszik folytatják a' mulatságot, 's végre megbecsültetések megköszönve elbucúznak, 's házaikhoz térnek.

A' babonáság és előítéletek ártalmassága közönségesen esméretes ugyan, még is vannak elegenden e' megyében, kik legtöbb dolgaikat ezek szerint idézik. Nem csak köz sorsu emberek, hanem olyanok is, kiket rangjok 's neveltetésök mások felett emelnek, atyafiságosan vándorlanak ez úton. E' két szereucséltlen vezér különösen a' mezei gazdaságban uralkodik. Legtöbb babona üzetik a' mezei gazdaságban a' holddal és az átlatkör csillagaival. A' ki illy álmodozásoknak hiszen, az a' legjobb, és alkalmasabb időt elmulasztja. — A' földmivelő ragaszkodik a' száz esztendő's kalendáriom jövendő!getéseilhez. Üszögös Péter, és a' kántorböjtök néki fontos napok, mert a' millyen az nap az időjárás, épen olyan marad az négy hétig 's ef. A' babonáskodásnak egy másik neme a' nap válogatás, a' midőn némelly munkákat csak bizonyos napon kezdik, bár mi

nem kedvezők legyenek is a' környülállások. — Ezekhez járúl, a' lélekjárások, boszorkányok, lidércz, megigézés, tehének haszuának elvevése, 's több e'félék. Fogytak ugyan már egy kevéssé, de ki egészen még nem irtathattak.

Az aratást többnyire a' tótok és palóczok, a' Vármegye által meghatározott részért szokták végezni, sok helyett a' nyomtatást is. Azok ha tudnak is magyarul, nem beszélnek, hogy ki ne nevettessenek. A' kinevetés valóban undok 's vigyázatlan gyengéje volt hajdan is, mint most is a' magyar nemzet igen nagy részének. Aratás végével ének szövei hoznak az aratók tiszta búzából kötött, pipacs és búza 's több mezei virágokkal ékesített koszorút a' gazdának, *ez viszont étellel, borral, muzsikával fogadja őket.*

Megyebeli földes úr ősi jószágán lakik, 's ha a' Megye' gyűléseinek alkalmával felmegy is Egerbe; azoknak megszünések után ismét haza tér. Maga szeret a' mezei gazdasággal, nője a' gazdasszonysággal foglalatoskodni. A' ház fiataljai szeretnek agarászni, vagy kopókkal vadászni. Szokásban van sok házoknál az ujságok 's könyvek olvasása is. Tulajdonok a' vendégszeretés, kedvelik a' víg multságokat. Ritkább a' fiatalság között, mint hajdan a' káromkodás, az eb, ördög adta teremtetét, Isten úgy segéljent nem halani szájokból. Bár ez mindenütt így volna, ne gondolnák, hogy magyarnak a' káromlásokban van nemzeti energiája, ereje. Silány erő, hol a' nyelv többet mond, mind a' kéz tehet! Sok kutyát, szép lovakat szeretnek tartani.

Kedvek telik sokaknak, ha szarvadzó kötélnek végére, fejr lószőr bojtot kötnek ökreik szarvok hegyére, és ha a' járomnak veres bel deszkája vagyon.

A' lakosok házaiknak falát vályogból rakják, némelyek vert falból, mások fecske rakás falat csinálnak. Azon épületeknek fala, gondviseléssel számtalan ideig tart, ha a' tűz megemésztí a' tetejét, a' fala még erősebb marad.

Haszonnal separtetik a' székes mezőn lévő tavak szélén, sok és jó széksó, abból szappant készítenek. Ásnak bővségessen csapodó, vagy is meszes agyagot, azt mész helyett használják.

A' pallérozottabb földmivelés a' köz-népnél és némely uraknál is esmérletlen: a' régi gazdasághoz ragaszkodnak. Tavasszallátni, mint nyomorog a' nép a' tőzők csinálással. A' kertjét szalma garáddal veszi körül, mivel még a' licium *) esmérletlen sokaknál. Vannak mindazonáltal földes urak, a' kik nagy ipart mutatnak, nem sajnálják a' pénzt rendes ekéért, erőművekért 's egyéb eszközökért.

Ezen Megyének alsó részén gyakran tavaszi és nyári napokon látszik délibáb, az az távol habzó tó, vagy tenger forma tűnemény, síkor kelet és délfelé, 's mellyből tornyok, fák, épületek tetszenek-ki, felföldi némely utazók ezen csalatásra úszni készülnek, 's csudálják, hogy azt soha be nem érhetik. Ez nem csak a' felmelegedés következése, hanem a' földszinén a' meleg levegő alatt elterült sűrű gőzök is előállítják azt. Azon tűneményt déli tónak is nevezik.

Három hosszan tartó nevezetes földhányások vagynak e' megyében, az elsőt Csörsz-árkának nevezik: melly Ároktó helyiségnél Tiszán innen Borsod megyében kezdődik, sok változó irányban 's mélységben Füzes Abony, Dormánd, Erdő-telek, Kál, Atány, Bód, Zadány között, Árokszállás alatt Csány helyisége határában egy halommal végződik. Régi mese, hogy hajdan ez

*) Közép német bodzának nevezi.

által a' Tiszával Dunát akartak öszvekötni, mint-hogy tiszántúl is vannak azon ároknak nyomai. Hihetőbb azonban Timon vélekedése: melly szerint e' munkát az Avaroknak Cursünevű királyok tette. A' Curs névből származhatott a' Csürsz nevezet. Az Avaroknál tudva van, hogy ők lak-helyeiknek több részeiben külömbféle kiterjedésű földhányásokat tettek, a' vidék oltalmára.

Második földhányás, a' melly ugyan rövidebb de sokhelyet mélyebb és szélesebb az elsőnél, neveztetik Kis-Árkának; (Kis-Körű helységnél és Akolhát pusztánál kezdődik, Heves-Ivány, Apáthi, Dósa, Jász-Berény, Pusztamonostor határán erdein, Fényszaru városáig nyúlik: onnan Vác városá felé egész a' Duna folyóig vannak nyomai.

A' harmadik földhányást Ördög-árkának nevezik; kezdődik Békés megyében Szeghalomnál, és Sas Csépa helységek között nyúlik által Kis-Kunságba Halas városa felé, onnan Bács megyében, Baja városánál végződik.

Laknak e' Megyében számos Izraeliták is, a' kik csárda, mézárszék bérléssel, dohány, gyapjú, gubacs, bőr, rőfös kereskedéssel-foglalatostkodnak: közönségesen magyarul beszélnek, sokaknál még az öltözet is magyar, azok inkább magyart, mint sem kerengőst tánczolnak.

Tengnek hindostani sepredék eredetű cigányok, a' földmívelésnek ellenségei 's minden valódi iparnak, vannak közülök üstföldözök, petsémettzők, musikusok, vályogverők, ló-kupczok, kolompárosok, kovácsok, és tunya helyelő tolvajok; nőszemélyek pedig meszelőt kötnek, beteget kennek, szatyíngot szőnek, kártyát hánynak, pénzért jósolnak, Sybilliai arczal furcsa szavakat mormolnak, miután a' tanácskérrő személy tényvonalait megvizsgálták, komo-

lyan jövendőlik a' jót vagy rosszat. Nyelvek a' Sanskrit nyelvhez sokat hasonlít.

Ezen megyében vándorló magyar Színjászók nem csak városokban, helységekben, de több népes pusztákban is pártoltatnak, és húzamosabban tartózkodnak, 's jól kidolgozott darabokat adnak elő, mellyek tisztességesek, hasznos intésekkel, fontos mondásokkal teljesek, és nem csak az elmét gyönyörködtetik: hanem a' nézők előtt a' virtust és a' vétet elevenen rajzolják, a' két nemű nevendéket honi tánczra oktatják.

Ritka megye mutathat az emberiség' felségelésére annyi kegyes intézeteket, a' föld művelők részére annyi oskolákat, tudományok' és más egyebekre nézve, mellyek a' nemzet' tartós boldogságára szükségesek; annyi eszközléseket, mint ezen megyében, és pedig: nem csak városokban, helységekben vannak oskolák, de még népesebb pusztákban is, a' mellyekben számos cserébe adatott német ajakú gyermekeknek szép látni, örömmel hallani igyekezeteket. Minden helység oskolájának, az ottani pap, vagy ha az ott nem találtatik, azon helység lelkésze a' kormányozó, mellynek egyházához tartozik. Szorgalmatosan vigyáztván a' tanító erkölcsére, tanítás módjára, azon kívül, hogy a' tanulókat a' keresztény hit tudományra oktatni tartozik, és mindenre, a' mi ezen lelki esméretbe járuló tárgyat illeti, minden oskolai esztendő végével a' kerületbéli kir. felügyelőnek beküldeni kötelessége.

Az oskolák kormányzóinak, mivel egyszersmind helybéli lelkipásztorok, fizetések nincsen. A' tanítói bizonyos jövedelem a' helység tehetsége szerint megy.

Az oskolákat felépíteni, vagy ha már állanak, azokat jó karban tartani, a' helyközségé-

nek, néha egy részint a' földes uraságnak is kötelessége.

A' kisebb nemzeti iskolák tanítóji, öregség vagy más esetek által elégtelenekké tétetvén a' további szolgálatra, a' szolgált község háládatosságból eredni kellő jó szívűségére bizattatnak.

A' falusi iskolás gyermekek innepeik a' Gergely és Balás napok, mellyeken a' férn tanulók díszesen felöltözve, felpántlikázott kalapokkal járják a' házakat, elzengvén mindenütt éneküket. Az ének végeztével diák alamizsnát kérnek, melly végett van velök kosár és szalonnának 's kolbásznak nyárs, mellyet megdugdozva föl tartanak. Meglévén a' házalás, térnek iskolájokba, hol reájok vendégség vár, és szünetkezés a' tanulástól.

Érzette a' falusi iskolák hijános voltát az Egri Érsek - Patriarcha, — 's olly falusi iskola mester 's kántor nevelő intézetet (praeparandiát) alapított a' legjobb tervek szerint, melly azon fő megyére már eddig is sok hasznot árasztott.

A' közember nem örömet ereszti gyermekét az iskolába: az erkölcsiség tetemes kárával, inkább barom őrzésre fordíttatik. — Mivel pedig a' természet a' megyét sokféle ajándékival annyira megáldotta, hogy ha egyikében szűköt lát a' köznép, azt a' másikával eléggé kipótolja, azért itt 's ott dologtalan, negédes, sajátja a' lassuság.

Hevesnek a' termékenyebb föld' és a' szorgalom adakozó javadalmaival egyébkint is bőven megáldott megyéjében; hogy ezen boldog tartománynak lakosai semmiben se szűkölködjenek, legfőbb kincset, az egészségnek forrásait is felnyitotta a' természet, és pedig: a' Mátra hegyek lánczának napnyugoti alján szép völgyben, Párad helység szomszédságában, ki önti e' jóltévkénkő,

kénkő, vas, és timsó orvosló hullámaid, a' mellyek a' megromlott egészségű, 's testű emberek által, ferdő és ivásképpen nagy foganattal használtatnak. Ezeken kívül az Egri meleg víz forrás vagyon, hol a' Pátriárka Érsek csinos fürdő kadakkal ellátott rendes szobákat építetett.

Ezen Megyének kebelében, az égnek áldása, nem csak a' föld természetményein, hanem a' lelki művelődésen is napról napra jótékonyabban mutatkozik. Újabb jelensége ennek 's több népesb' tájokban a' nemzetesedés és csinosbulás ügyében példa gyanánt szolgálhat az is, hogy Heves, — minekutánna már ez előtt, több olvasó társaságot létesített, 1833. eszt. Eger városában rendes nemzeti kasinót, Gyöngyösön pedig 1837-ban nemzeti kasinót és olvasó társaságot alapított.

Ezen Megye már régen díszeskedett, és díszeskedik most is jeles hazafiakkal, kik a' nemzet javára fáradozásaikkal nagy hasznot tettek és tesznek. E' megyének fija volt Báró Brudern József, a' korán elhúnyt († 1-ső Febr. 1834) ki nevét örökösítette, ritka arabiai lovakkal, chinai sertésekkel, és jeles merinói birkákkal 's egyebekkel, mellyeket nagy költséggel béhozattott. — E' megyének fija Bardányi gróf Buttler János, ki a' magyar Ludovicea katonai intézetre tett jeles hazafiai adakozást 1812. évben, előbbeni ajánláson felül, most ujlag az intézet' javára 126,666 forintokat 's 40 krajtzárokat lekötelezett, 's ez által öszvesen 20 ifjajknak ezen Intézetbe leendő felvételekre és neveltetésekre országos végzés szerint megkivántató, állandó tőkét alapított-meg; felosztván az ezekre nézve minden vallás különbsége nélkül leendő bemutatási just, a' következő vármegyék között olly módon: hogy Heves, Ungh, Pest, Nógrád, Bi-Tud. Gyűjt. XII. Köt. 1837. 2

har, Borsod, Szabolcs két ifjakat, Gömör, Zemplén, Abaúj, Torna, Beregh, Ugocsa, egy egy ifjat mutatbassanak-be. Itt született Tittel Pál Egri Megyebéli áld. Pap, Bölcselk. Doct. a' magyar egyetem: Astronomia Tanító, 's Budai csillagvizsgáló toronynak Praefectusa †. Ez a' megye adá Imre Jánost Egri megyei Pap, Bölcsel. és Theolog. Doctorát, a' magyar egyetem' Bölcselk. Tanítót. † 10. Maj. 1832.

A' megyének 126 nádori portája van.

A' Heves Megye azon felosztásnál fogva, mellyet a' későbbi Geographusok az egész országnak adtanak, ámbár a' Tiszán túl van nagy része a' tiszán innen való kerülethez, következőleg a' peres tárgyakra nézve, az Eperjesi kerületi táblához tartozik.

Hajdan ezen megye, Nagy és Kis Heves megyékre volt felosztva; Verbóczi István a' Jászságot Kis Hevesnek tartotta. Az 1569. évi 52. t. czik. bizonyítása szerint, a' külső szolnoki megye és az 1647. eszt. 108. t. czik. szerint, Csongrád vármegyének is egyik része ezen megyéhez tartozott. — Így nevededett kiterjedésében. Csongrád ismét elvált tőle. József Császár idejében Hazánk tíz kerületekre volt felosztva, akkor Heves Vármegye következőkkel u. m. Nógrád, Borsod Megyékkal, és a' Jászság Nagy és Kis Kunsággal tartozott a' Pesti kerülethez. Most Gyöngyösi, Tarnai, Tiszai és Mátrai Járásokra fel vagy on osztva: ezek ismét tizenegy kisebb kerületekre, minden kerületnek van Szolga-Birája és Esküttje.

A' hadi tárba való esztendei adó tészen 105168 for. ezüst pénzt. a' házi tárba való pedig 52000 ezüst forintot, néha több, néha kevesebb.

Gyűléseit mikor még Eger városa Török iga

alatt volt, Füleken; 50 évek előtt Gyöngyösön, most Egerben tartja.

Van e' megyének hét lovas katonája, egynek egynek esztendei héré 91 for.; gyalog katonája 30, esztendei fizetése egynek egynek 50 ft.

Tart e' megye négy mezei biztost, és 24 lovas hadnagyot.

Lovas katonáinak ruházatja setét kék nadrág, melyén dolmány, mente, köpönyeg sárga 'sinórzattal, gombokkal, 's kalpagjok; hasonló ruházatjok vagyon a' gyalog katonáinak is, de kalpag helyett fekete tsákó, sárga és fekete kaskas tollakkal, tarsolyuk veres.

Tzímere e' megyének kék paizson egy gólya bal lábon állva szájában tart egy kigyót, jobb lábával zöld ágat tart, azon felül van az arany korona.

Petsétet a' többi vármegyékkel az 1550. eszt. 62. törvény czik. következtében kapott, a' melly az első Al-Ispánynál tartatik.

Az Egri, Szólnoki, Siroki, Benei, Palánki, Markadi, Hasznosi, Szaryaskói, Tatároki, Szállásai, Várhelyi, Óvári, Ágasvári, 's Világosvári váraknak csak romjai vannak, mellyek a' Muzulmánoknak nyomorgató terhes igáját sokáig viselék.

E' roppant erősségek az Egrin és Szolnokin kívül, mind a' Mátra szirtjain feküdtek közel egymáshoz. — Sűrű setétség földi el a' Történet vizsgáló szemei elől azon időket, mellyekben ezen erőszakos művek felállítottak.

A' mi az Egri várat illeti: a' honni Történet-írók megegyeznek, hogy abban Sz. István Királyunk mar 999-dik eszt. és így még koronázása előtt volt Egerben: és 1009. és 1010. eszt. hosszas ideig mulatott. Eger várát melly az ellenség ellen védelem vár vala, Szent István buz-

góság helyévé fordította, Sz. János Apostol 's Evangelista tiszteletére templomot, a' Püspöknek 's káptalannak pedig lakást alapítván.

1131-dik eszt. meghalt az Egri várban II-dik István, 10-dik király.

1204. eszt. Imre 17-dik király halt meg és ugyanott eltemettetett.

1205. eszt. László 18-dik Király, Imre királynak fia, ugyan ott temettetett el.

1242-ben Tatárok pusztították e' várat.

1429-ben 'Sigmond király Egerben lévén Sáros-Patakot, a' sz. kir. városok számába iktatta. Ziskra Cseh Vezér ostromlá Eger várat.

1467-ben. Volt Eger várának szerencséje tisztelni kebelében Mátyás Királyt, és az összegyűlt Ország Rendeit, ki Oláh és Erdélyországnak lecsendesítése után itt tartotta az ország gyűlését a' Törökök és Csehek ellen indítandó háborúkról tanácskozáván, azon gyűlésen jelentette Újlak Miklós, hogy Török követek érkeztek, békeséget kötni, vagy fegyvernyugvást szerezni; de a' király magyarjaival kéréseiket el nem fogadta. Azon vitéz urakat, kik magokat az Erdélyi és Oláh háborúban megkülömböztették u. m. Ország Mihály a' Nádor, Czupor Miklós, Pongrácz János, Bánfi Miklós 's többek; a' király megdicsérte 's nagy adományokkal megjutalmazta. Törvénykönyvünkben ugyan ezen évbeli országgyűlési czikkelyek nincsenek feljegyezve; de Bonfin történet írónak hitelt adhatunk.

1526-dik eszt. a' Mohácsi gyászos veszedelem után Egri várnak törvénytelen birtokosa let Prényi Péter, egész 1548-dik eszt. ki is a' Szent Egyháznak tornyait lerontatta, 's a' várat megerősítette.

1552. eszt. September 10-dikén Mahumed Törökök Császára Eger várossát megszállotta.

's a' vár' őrkatonáit feladásra trombita harsogással felszólította, akkor ezek a' várfal' párkányán az ugy nevezett Sz. Mihály lovát támaszták ki annak jeléül: hogy ők készek inkább dicső halállal vélek megmérkőzni, mint magokat a' dühös ellenség prédájává kitenni. Mahomed seregének nagy vesztével több izben keményen vissza vettetett; azért, hogy ő is az erőt erővel visszaverje: a' városnak minden részét lajtorjákról kezdé ostromoltatni. Ekkor nagy diadallal bemanának a' törökök, kitünő vitézséggel 's bátorsággal száltak szembe vélek a' városnak lakói, midőn mind a' két fél közt a' legiszonyúbb csata támadt, akkor az egri asszonyoknak hősi ritka vitézségök menté meg a' várat. A' többek közt egy hölgy, midőn anyja 's férje előtt legjobban harczolna, szüléitől anyakép megintetett, hogy szeretett férje holttestét, ki épen akkor lón a' vérengző harcznak áldozatjává, vinné, 's temetné el; felszólla a' vitéz Hölgy imígy: Ó Anyám! ne engedjék az Egek, hogy férjem bosszúállatlanul temetessék el, harczolva kell nékem érte először bosszút állani, 's úgy azután eltemetni. Ekkor kirántván elhunyt férjének kardját, 's elvévén paizsát, a' táborozó ellenségnek közepére rohana, 's addig meg sem szünt köztök viaskodni, míg három törököt, kik épen előtte a' bástya falain fetrengének, tulajdon kezeivel ki nem végezett; 's így bosszúállást szomjúhozó kivánságának is eleget nem tett. Ezután felölelvén férjének holttestét, maga a' templomba vivé, 's tisztességesen eltemetteté. Ezt látván Mahomed, a' városnak további megszállásáról kénytelen vala elállani October 18-kán.

Vitézkedtek az Ostrom alatt: *Doóó Istrán, Mecskei István, Pethő Gáspár, Bornemisza Gerőgy, Zoltai István, Sarkadi Pál, Somogyi An-*

drás, Ügedi János, Szirmay Pál, Balog András, Prébik János, Zai Ferencz, Bebek Imre, Vajda János, Fekete István, Bai Ferencz, Vitéz János, Kis Antal, Orosz Gábor, Ormandi János, Kendy 's a' t. a' csata piaczon maradtak. Pozgai János, Horváth György, Budaházi István, Gyulai György, Bolyki Tamás, Báthori György, Nagy Albert 's a' t. ezen vitézeket királyi módon megjutalmazta Ferdinand kir. főképen Dobó Istvánt, a' mint a' következő Királyi Adomány levélből kitetszik

Nos Ferdinandus Diviva etc. universis. Quod nos attentis et consideratis fidelitate, et fidelium servitiorum meritis, fidelium nostrorum Magnifici Francisci de Tah, supremi Capitanei Regni nostri Hungariae, ac Egregiorum Stephani Dobó de Ruzska, alias Praefecti Arcis Agriensis, et Ladislai Eöddönffy de Nagy Mihály, quae ipsi sacrae primum Regni Hungariae Coronae, et deinde Majestati Nostrae pro locorum et temporum varietate, in quibusvis casibus fortunae cum sanguinis ipsorum effusione, servitiorumque suorum meritis, summa fide et constantia exhibuerunt et impenderunt, totale Castellum Pochaj simul cum universis ejus pertinentiis in Bihariensi, ac alia universa bona, et quaelibet jura Possessionaria, tam in eodem Bihariensi, quam alii Comitatibus dicti Nostri Regni Hungariae ubilibet existentia, et habita, quae alias Egregii condam Francisci Chyre praefuissent, sed per mortem et defectum seminis ejusdem, ad Sacram praedicti Regni nostri Hungariae Coronam, consequenterque collationem nostram Regiam juxta antiquam et approbatam ejusdem Regni nostri Hungariae consuetudinem atque legem, rite atque legitime devoluta esse perhibentur et redacta, totum item et omne jus nostrum Regium, si quod in praedicto Castello Pocsaj ejusque universis pertinentiis in quibuslibet Comitatibus existen-

tibus, quocunque nomine vocatis, qualitercunque haberemus, aut idem et eadem nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concernerent Majestatem, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis, vinearumque promenthoriiis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis, et eorum locis, generaliter vero, quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, sub suis veris metis et antiquis existentibus, ad idem Castellum Pocsaj cum suis pertinentiis, ac praefata alia Bona, ac Jura Possessoria, de Jure et ab antiquo spectantia et pertinere debentia, praemissis sicut praefertur stantibus, et se habentibus, praedictum Cástellum Pocsaj memoratis tantummodo Francisco Tahy, et Stephano Dobó, pertinentias vero ejusdem Castelli, ac alia Bona et jura possessionaria praenotatis Francisco Tahy, Stephano Dobó, et Ladislao Edönyffy simul, ipsorumque haeredibus et posteritatibus universis dedimus, donavimus, et contulimus, imo damus, donamus, et conferimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendas, possidendas pariter et habendas, salvo jure alieno, harum nostrarum vigore et Testimonio Literarum. Quas nos in formam privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum in civitate Nostra Gracz, die 12-ma mensis Martii, Anno 1553. Regnorum nostrorum Romani vigesimo tertio, aliorum vero vigesimo septimo. Ferdinandus m. p. L. S. Nicolabus Olahus Episcopus Agriensis m. p.

1562. eszt. Nádasdi Tamás Nádor meghalt's

az Egri várba temettetett el, 1669-ben Sirköve-temével Lékára vitetett.

1566-ban az Egri várat ostromolni készültek a' Törökök, de Szigetvár' ostromához sietvén, azt oda hagyták.

1588. eszt. az Egri vár' kapitánya Rákóczi 'Sigmond † 1608.

1596. eszt. Mehemet Szultán Eger várat megszállá. Erős ostrom után Nyáry Pál híre nélkül Terceska Cseh a' várat feladta a' Töröknek Oct. 15. de a' Szultán adott szavát nem tartá, mert kijöttökben a' várból, nyári Pált, és Terceska Lászlót több fő emberekkel megfogatta, a' több vitéz népet pedig le-vágatta, kezébe kerülvén a' vár, büszkén ragyogtatta a' félholdat, melly a' többi szomszéd váraknak osztá dörgő parancsát. Birtokába volt a' Töröknek egész 1687. eszt- Ezen ostrom alatt Koháry István, és Barkóczy Ferencz grófok vitézül viselték magokat, hasonlóan Semsei, Gombos, Vécsei.

1702-ben. Ezen vár' nagyobb része békeség idején elrontattatott.

1705-ben. A' Rákócziak foglalták-el.

1708-ban és 9-ben ismét Rakóczy, Bercsényi és egyéb fő Tisztek öszvegyültek, és dolgaikról tanátskoztak.

1725-ben. Ámbátor Eger várossa Borsod és Heves Megyékhez tartozott, mivel Rákóczytól elállott, kivétetett, és ő Felsége óltalma alá tétetvén egyedül a' hadi pénztárba fizetett.

1833-dik évben a' várba csinos emlék állítatott ezen felirással: *Az igaz hazafiság és Vitézség halhatatlan érdemnek méltó tekintetéből Dobó István Eger Városa hős védőjének P. I. L. P. E. által emeltetett.*

1834-ben Szent István Király által épített egyháznak egyik oszlopára föld alatt akadtak.

1837. Az Egri Ércsek által épített nagy Templom, melyet pesti építő Hild József építe, felszenteltetett.

A' megyebéli helyek mostan e'képpen osztódnak fel, azoknak birtokosai, 's a' benne lévő lakosoknak száma pedig ennyire terjed u. m.

A' *Gyöngyösi Járásban*. Apcz mező város mintegy 880. lakosokat számlál. Lakosai Magyarok, föld és szőlő művesek, jó bor termő hegyei vannak, vallásokra nézve: Katholikusok, és 'Sidók. Hajdan Mátyás Király vadász kutyáinak tartó helye volt, a' kitől privilegiumot birt. Birtokosai Herczeg Grassalkovics, Gr. Teleki, Bárány Podmaniczky. Egyház napját Sz. István Király napján tartják.

Adács magyar falu, lakosai katolikusok mintegy 1900. a' helység gr. Batthyányi birtoka, földje 's rétje a' lakosok számához képest elég bő 's termékeny, határja rónán fekszik, lakosai jó módúak, szőlőket a' szomszéd határookban bírnak. Egyház innepét tartják Sz. Jakab Apost. napján.

Atthár magyar helység, több Földes Uraságoknak birtoka u. m. Kürthy, Brezovai, Benitzky, Gosztonyi, Malatinszky, Gyórfly, Miklóssy 'sa't. Lakosai 1100 Katholikusok, van egy kis temploma, Gyöngyös Halászi Sz. Egyházhoz tartozik, határja jó termő, erdeje kevés, szőlőhegye nints, rétje nem sok de jó.

Bene, puszta, hajdan helység, Gyöngyös városa birtoka, fekszik a' Mátra hegy oldalában. Nevezetesek liszt malmái, kallói, Erdeje meszsze kiterjedő. Lakosok Katholikusok mintegy 130. Vagyon egy kis temploma keresztelő Sz. János tiszteletére, a' Gyöngyösi Egyházhoz tartozik, határja kövecses: van kellemes fürdője is.

Csány helység, lakosai magyarok katolikusok mintegy 2350. főbb birtokosa H. Grassalkovich, Vay, Majthényi, és Holecz ágnak ma-

radéki. Határja negy és jó termő, erdeje nints, ama híres görög dinnyét itt termesztik, 's Pesten árulgatják, van rendes iskolaház. Sz. György Vitéz tiszteletére erős 2 Egyháza, mellyben nagy és kellemes orgona van. Határja gyönyörű róna téren fekszik.

Ecséd magyar helység, birtokosai Gr. Teleky, Márjásy, Fáy, Gombos, Darvas, Széky, Bonis, Nagy, Pogonyi, Sipos. Lakosai Katholikusok mintegy 1690. Van Sz. Egyháza minden Szentek' tiszteletére.

Encs puszta szép rónán fekszik, szántóföldje jó termő, lakosai 18 Katholikusok, és Gyöngyös Halászi Egyházhoz tartozik, Gyöngyös városa birtoka.

Fancsal kicsiny magyar helység; H. Grassalkovich birtoka, hegy oldalban fekszik, lakosai 870 Katholikusok. Van Sz. Egyháza Sz. Márton tiszteletére.

Fajzat puszta hajdan a' Gyöngyösi Jesuiták, most Almási nemzetség birtoka, lakosok 60 Katholikusok, van a' Sz. Kereszt tiszteletére kápolnája, és G. Tarján Egyházhoz tartozik, határja hegyes völgyes.

Filimes kis puszta, lakosai 30 katolikus, Szurdok Püspöki Egyházhoz tartozik, gróf Révai birtoka.

Gyöngyös mező város, a' Mátra hegy alatt kies és tsinos város: vette nevezetét a' Gyöngyös pataktól. Lakosai magyarok, kevés németekkel 's tótokkal vegyessen leginkább szőlőmivelésből élnek, dicséretre méltók, a' magos hegyein termő veres és fejr borai, egészséges voltokért: mivel pedig számos szőlőjik megmunkálásokra magok nem elegendők, sok idegen szegény sorsú szőlőmunkások tartózkodnak nálók a' szőlő munka idején. Minden hétként kétszer, és évenként négyszer tartatnak híres országos vásárjai: lakosai mintegy 13800 katolikusok. 310 Helv.

Vallást tartók, kiknek templomjok van, 45 Ágostai Vallást követők 25 nem egyesült Görögök, kiknek szinte tornyos ékes templomjok van, és 500 Zsidó, ezeknek nagy Sinagogájok van. Biró választás Sz. György napján tartatik. Itt a' katolikusoknak szép oskolájában az ifjúságot Sz. Ferencz Szerzete oktatja, kiknek csinos tornyú Sz. Egyházok 's Klastromjok van, 's itt lakik közönségesen Provincialissok.

Gyöngyösnek mostani helyheztetését tekintve, számos magános szép házakon kívül, melyek között némellyek palotáknak 's kástélyoknak tetszenek, jelesebb 's középületei következők: a' vólt vármegye ház, a' melly most az itt szállást tartó katonáknak helyet ad. A' két díszes tornyú Sz. Bertalan temploma. A' városi elnyomorodottak ápolgatásokra szolgáló két nembelieknek külömbváló Ispitályi, szép tornyos templommal. A' fiú gyermekek oskolája. A' leány gyermekek nevelésére alkotott intézete kápolnával. A' városháza. Vagyon itten Pósta hivatal is, a' városon kívül a' gyönyörű Kalvária és szép kertjei. — Itt született Széchenyi György Esztergami Érsek. — Itt † 1820-ban Jun. 16-kán Hertelendy Gábor G. Altábornagy életének 78. évében. — A' városnak egy része az árvizektől gyakorta szenved, erdeje messze kiterjedő, szántóföldje jó, de kevés, rétje még kevesebb. 1699. évben a' város felett lévő Mátra hegyen arany és ezüst bányát kezdettek ásni. Vannak sok liszt malmai, kallói, nevezetes Kóbányája is, hol sok szép kő munkák készülnek.

Az Aba Nemzetségből virágzott Chubánkafi Jánosnak, László, Samu, és David nevü fiai között 1301-dik évben az Egri Káptalan előtt Gyöngyösről és más örökségekről költ Osztálylevélből látni, hogy feljebb irt évben falu volt

Gyöngyös és Chubánkafi örökjé, a' fiú ág kihaltván, most leány ág birtoka, mostani birtokosai többi közt Herczeg Esterházy, H. Grassalkovics, gróf Sztárai, gr. Draskovics, gr. Forgács, b. Bruder, b. Orczy, gr. Szapáry, Tahy, Gosztonyi, Thassy, Almási, b. Baldacci 'sat.

A' lakosok régi szerződésnél fogva bizonyos summát fizetnek földes uraiknak, és bor dézsmát adnak: 'Sigmund Király neve, és fél fejű Sas pecsétje alatt Sz. Kir. város szabadságáról szóló írományról emlékeznek, de 1448. évben Pesten tartatott Ország Gyűléskor azt hamisnak találták, és Zömlény Gábor a' koholó is azt hamisnak elösmerte.

Van itt B. Orcziak' híres fegyver-, könyv-, és oklevelek-tára.

Van három rendes vendégfogadója, első a' vaskorona, másik három rózsa, harmadik az oroszlan.

A' város czímere feje farkas üetve, egy csillag 's fél-hold, felől korona. Égetnek sok törköly-pálinkát, és sütnék szép helyes czipókat. Ez előtt az itt termelt borokat az úgy neveztetett Hienczek hordották-el, de most elmaradtak.

Gyöngyös-Halász. szép fekvésű helység. Lakosai 1200 katolikusok, vagyon Sz. Anna tiszteletére felszentelt Egyháza, szántóföldje rétje jó, és terem sok és jó bora, birtokosai Almási, Huri, Hamar, B. Brudern, Gyórfy, Ludányi.

Gyöngyös Oroszi. Kis falu; de szép helyen fekvő. Szántóföldje és rétje jó de nem sok, van sok jó bortermő szőlőjei, és bőven erdeje. Lakosai magyarok, 720 Katolikusok. Van Sz. Katalin tiszt. szentelt Temploma, birtokosai Földvály, Vagner.

Gyöngyös-Tarján, B. Brudern birtoka. Lakosai Magyarok, Katolikusok, minden Szentek

tiszteletére vagyon szép Egyháza, néhai fényes emlékű B. Brudern Jó'sef tetemei a' Nemzeti sírboltban itt vannak eltakarítva, † 1834. Fekszik ez a' népességére 1600 lélekből álló helység, völgyben szőlőhegyek között, van jó gabona termő földje és rétje, van az uraságnak itt nagy pinczéje, és erős téglá égető kemenczéje.

Gyöngyös Püspöki. Egri Érsek birtoka. Csak egy út választja Gyöngyös városától, szép kis falu, van sok jó szőlője, szántóföldje, több vízi malma, és rendes Arany Angyal című vendégfogadója, van temploma keresztelő Sz. János tiszteletére, tartozik az alsó Gyöngyösi Megyesházhoz. Lakosai 750 magyarok Katholikusok.

Gombos puszta, melly a' Hatvani uradalomhoz tartozó, hol az Uraságnak marha, birka majorjai, sertvés ollai, béres és pásztor házai vannak, lakosai magyarok, katholikusok, a' Megyesházhoz tartozik, határja jó, és mintegy 120 lélekből álló népessége.

Hatvan, Grassalkovich Herczeg birtoka, és Mezőváros, mellyről neveztetik az itt lévő Uradalom. Határja közép termékenységű, terem sok szénája, és jó erős bora. Lakosai magyarok, Katholikusok, mintegy 2000; van Sz. Albert püspök tiszteletére szentelt szép Sz. Egyháza, és valódi jövedelmes a' Váci Püspöki megyéhez tartozó ezen című: Sz. *Mihályi Hatvani* Prépostsága: közönségesen a' város plébániájához csatoltatik.

Bir itt B. Orczy is egy Curiát és szabad szőlőt. Jelesb' épületjei: a' Herczegi Kastély, Sőház; van posta hivatal is, tartatnak évenként hat országos vásárok.

Hasznos magyar helység mintegy 850 katholikus és 20 Ágostai vallást tartó lakja, van bőven erdeje, termő mezeje szűk, legelője elég bő, birtokosa Desőffy, Almási. Van Sz. Magdolna tisz-

teletére temploma, tartozik a' Tari Plebániához. Közel van *Alsó Huta*, 200 Tót 's magyar katolikus és Ág. V. tartó lakosok, határja hegyes völgyes, szép üvegeket készítő műhelye vagyon.

Horth Magyar népes helység, Gr. Battyániak birtoka, van urasági lakhely benne, vallásokra nézve katolikusok mintegy 1850. Szántóföldje termi a' tiszta búzát, és bőven fizet, rétje jó, épen a' pósta útban fekszik, Egyháza Sz. Lélek dicsőségére van szentelve.

Kis-Rhéde puszta, Rhédei uraságé, lakosai 20 Katolikus és H. V. tartók, Nagy Rhédei egyházhoz tartozik, sok jó bortermő hegyei, és jó rétje, földje vagyon.

Kis-Jobbágyi Gr. Révai birtoka, lakosa 32 katolikus, egész pusztának határja görbe, de jó a' legelője. Szurdok-Püspöki Egyházhoz tartozik.

Kerek-Udvar puszta melly a' kerek határtól vehette nevét, két felé hasítja e' Zagyva folyó, fekszik róna téren, a' Jászsággal van körülkerítve, lakosai magyarok mintegy 75 katolikusok, szabályozott a' határja, egyes tagba birják a' közbirtokosok földjüket, rétyeket és szőlőjüket, van közös vendégfogadója, Zagyván több kerekű malmok Úsz nemzetség' öröke, most három testvérnek ivadéka birja u. m. *Úsz Gábor* után, B. Splényi, Gellén, Miklós, Tormási. *Úsz Bálint* után: Gróf Desöffy, Jekelfalusi. *Úsz Erzsébet* után: Fay, Gábri, Stegner, Ottlik, Bánó; Szóke, Gallos. E' folyó században építettett Jekelfalusi Johanna, Tahy Rudolf nagy anyja egy szép Kápolnát Nep. Sz. János tiszteletére, tartozik a' Felső-Szent-Györgyi Sz. Egyházhoz. Csinos kerítés alatt lévő temetője.

Monostor puszta. Curiákból épült helység. Monasteriumból vette nevezetét, hajdan Templárisok birtoka, azokat borzasztó tettekért 1311d.

Viennei 'Sinaton V-dik Clemens Pápa megszüntette, mostani birtokosai két ágon lévő Thassy nemzetség, az 1618. eszt. Hebordánszki Kristóf magvaszakadtával, gr. Forgács 'Sigmond Nádor Adománya és Királyi megegyezése mellett. Határja a' Jászsággal és Pest megyével körül van kerítve, hazánk leggyönyörűbb pusztái közé számítható, a' természet már fekvésének látszott kitünőleg kedvezni, hol az egyszerű síkot kellemes felemelkedések, hegyecskek díszesítik: itt szántó 's ugar kövér földje, ott szőlő dombok, és nevendék erdők, ismét rétek, azokon tavak, csatornák, hidak: délre a' kék Mátra tünik szembe, valóban határja angoly kerthez hasonló. Monostor fő utszája egyenes, egész helység hosszán végig ható, a' több urak közt itt lakik a' Thassy, Tahy, Horváth tsalád; lakosai magyarok mintegy 1100 katolikusok, és 65 'Sidók, ezeknek Sinagogájok van, egyház napját tartják Kis-asszony napján, és a' Fénsszarusi Egyházhoz tartozik.

Muszla puszta mintegy 100 magyar katolikusok lakják, Pásztó Mező-város plebániához tartozik.

Pásztó M.város. Lakosai magyarok, 3850 katolikusok, Ágostai v. 45. Helv. v. tartók 19. Israeliták 330. Birtokosai Zirczi Cziszterczi Rend Apátja, gr. Almássy. Thassy, Oláh, Plathy, Kaszap, 'sat, jó és sok bor termő szőlője, Sz. Lőrincz tiszteletére szentelt Egyháza vagyon.

Pata M. város. Lakosai magyarok, katolikusok mintegy 2300. Egyház napját Kis-asszony napján tartják, birtokosai Gr. Forgács, B. Brudern, Dobóczky, Német, Elek. A' határja egyenetlen, fája bőven van, bor jó terem, igen ritka régi templomot láthatni itt, mellynek mind oldala, mind bőlthajtása gömbölyü patak kövekből van felépítve. Izraelita van 20.

Réde, magyar falu, lakosai 1500 katholikuskok, határja buzát, szénát, bort bőven termő, birtokosi Darvas, Isaak, Fái, Almási, Bornemissza. Egyház napja Sz. Imre II. napján ünnepeltetik. Israelita 11 lakja.

Saar, magyar helység, lakosai katholikuskok 2100. Péter Pál napján Sz. Egyház napja, igen jó bortermő hegyei vannak, birtokosai gr. Hunyadi, B. Brudern. B. Orczy, Ocskay. Itt alapított Aba Sámuel Apátságot, a' ki itt van eltemetve 1044-dik évben. Nyugvó helyét most is mutatják a' lakosok, síremlékét veres márványból B. Haller Sámuel Altábornagy, 1773. évben állította-fel.

Sólymos Egri Érsek helysége, a' Mátra tövénél fekszik, van sok erdeje, lakosai magyar katholikuskok 1600 Sz. Miklós napján ünnepe a' Sz. Egyház ünnepe.

Szűcsi. Lakosai magyarok 's katholikuskok 850; jó bor termő hegyei vannak, minden Szentek' napján tartatik a' templom' ünnepe, birtokosai Földváry, Biró, Orosz, Bajza, Balásovich, Vagner.

Szurdok-Püspöki, magyar, tótokkal vegyes falu, birtoka az Esztergami Káptalannak, Katholikuskok 760. Egyház napját ünnepelek, Sz. Kereszt felmagasztalása napján. Közel ehez van *Szurdok* pusztja 19 tót katholikuskok lakosokkal, B. Brudern birtoka.

Szent Jakab, magyar helység, lakosai mintegy 740 katholikuskok, és 18 Izraelita, birtokosai B. Brudern, Demko, Nagy, Horváth. Van temploma Sz. Jakab tiszteletére, Szurdok-Püspöki Plebániához tartozik.

Tar, hajdan város most helység, Nyáry nemzetség birtoka, most birtokosai B. Brudern, B.

B. Orczi, Benyiczki, Rákovszki, Schnee. Lakosai katolikusok 1250. A. V. tartók 30. Izraeliták 20. Egyház Védszentje Sz. Mihály.

Thass, puszta, Hertzeg Eszterházy birtoka, mintegy 90 katolikus lakosai, a' Gyöngyösi Halász Plebániához tartozik, van jó határja, sok erdeje, rétje és vizi malma.

Veres-Marth, lakosai Katolikusok, a' religionarius fundushoz tartozik, Egyház Védszentje keresztelő Sz. János, Saaré Plebániához tartozik, vannak erdei 's jó határja, mintegy 880 lelket foglal magában.

Vámos-Györk. Magyar helység, 950 katolikus lakosokkal, Egyház' védszentjei minden Szentek. Határja rónán fekszik, bőven termő búzát, szénát, kukoriczát. Vámos nevezetét az itt hajdan fenállott vámháztól vette, birtokossai Almássi, Okolicsányi, B. Orczy, Kántor 'sat.

A' *Mátra Járásban*. Ez hegyes, völgyes, lakosai többnyire Palóczok, itt ott vegyest magyarokkal 's tótokkal, némellyek pajkosságból *Palóczoniának* nevezik.

Aranyos, kis helység, mintegy 570 Katolikus lakja, az Egyház Védszentje keresztelő Sz. János, birtokosa B. Orczy, a' Bátori Plebániához tartozik.

Bátor Egri Káptalan birtoka, lakosai palóczok Katolikusok mintegy 700. Egyház Védszentje Sz. Imre H., hajdan Kelchen Miklós birtoka.

Balla. Lakosai Katolikusok 1700; földes Ura H. Grassalkovits. Egyház Védszentje Szent Miklós, van jó termő szántóföldje, rétje és erdeje.

Bátony. Lakosai mintegy 840 Katolikusok és 12 Izraelita. Földes Ura Almássi. Egyház' Védtud. Gyűjt. XII. Köt. 1837. 3

szentje Sz. György Vitéz. *Alsó Bátor*, puszta, lakosa 10 Kathol.

Bekölcz, palócz katholikus helység 550 lakosa, Egyház Védszentje gyertya szentelő B. Szűz Maria, Draskoczy birtoka.

Bocs, 900 palócz Katholikus, 3 nem egy. görög, és 9 Izraelita lakja. Egyház Védszentje Sz. Márton, Bátor Plebániához tartozik, birtokosai Meleg, Szetsko, Bertoti, Kanyó, Balog.

Bodony, H. Grassalkovics birtoka; lakosai 1325 Katholikus, 7 Izraelita, van jó és nagy hártárja; Egyház Védszentje Sz. Mihály Arch. Lakosai Magyarok, németek, tótok.

Csehi, kis helység, 370 Katholikus, 8 A. V. tartó, és 7 'Sidó lakja. Egyház napját B. Sz. Maria látogatása napján ünnepelek; birtokosai Cso-ma, Losonczy.

Derecske, lakosai 1000, Katholikusok. Egyház' Védszentje Fájdalmas B. Sz. Mária, Recsk Plebániához tartozik, birtokosai Tahy, Bai, Fejér.

Dorogháza, lakosai 850 Katholikus, 7 Izraelita; Egyház napját ünnepelek Sz. Kereszt felmagasztalása napján, földes Ura Gyürki.

Dorogh, puszta, lakosa 50 Katholikus.

Erdő-Kövesd, lakosai mintegy 650 Katholikus és 5 'Sidó. Egyház Védszentje Sz. István Király. Birtokosai B. Orczy, a' kinek itt csinos lakja vagyon, és Rottenstein.

Fedémes, Egri Érsek birtoka, hajdan Felső-Pulyai Bük nemzetsége, 1637. évben 14. Febr. költ osztály levél szerint, Bük 'Sigmond, és Sándor, Deregyei Borbála, Kökinyesdi Péter nője, és Bük Judit Kalnássy 'Sigmond nője között. — 1654-dik évben 17. Mart. Baktái és Fedémesi örökségeket és Deregyei Borbálától szerzett rész birtokot, elzalogosították Kalnássi 'Sigmond és

Sándor, *Dengelegi Annának*, *Erdélyi György nőjének*, és *Bük Ferencznek* 700 mfthan. Egyház' Védszentje Sz. István Király. Sz. Erzsébethi Plebániához tartozik, lakosai 260 Katholikus.

Bakta, Egri Érsek birtoka, ez is hasonlóképen Bük család örökje, van szép erdeje, szőleje, igen egészséges vizet buzgó forrasi, tiszta levegője, itt 100 évű friss több lakosokat lehet látni, vannak nagy hegyei, van hegy tetején olly mély nagy tava, hogy mind eddig mélységét nem tudni, a' köznép tenger szemnek nevezi. Egyház védszentje Sz. Erzsébet, lakosai Katholikusok 950. — 1520. évben Bakta helységét Fedémesel birták, Csabai Japricza, Horváth Gergely, és testvére Lucza Török András nője, azoktól származnak Bükiek.

Füzes 205 Katholikus lakosai, Péter-vásári Plebániához tartozik, birtokosai Csoma, Okolicsányi.

Isten Mezeje, palócz helység, lakosai Katholikus 700, Izraelita 7. Egyház Védszentje Sz. László Király. Erdő-Kövesdi Plebániához tartozik, birtokosai Csernus, Radics, Szabó, Brezovai, Mezei.

Ivád, Ivádi család örökje 's birtoka, lakosi Katholikus 370, és Izraelita 6; palócz helység, Egyház napja ünnepeltetik Sz. Háromság napján, Pétervásári Plebániához tartozik.

Kis-Bátor, hajdan Dorogfi jog, Okolicsányi volt birtok, most gr. Keglevich Ura, lakosai mintegy 20. Bátori Plebániához tartozik.

Kőkút, pusztá, lakosai 100 Katholikus, Siroki Plebániához tartozik, birtokosai Nyári család ivadéki B. Brudern, B. Baldacci, Novota.

Lelesz, palócz helység, lakosai 1200 Katholikus és 8 Izraelita. Sokat szenvedett 1831. Epe-mirigyben, van nagy jó határja, sok erde-

je, Egyház napját B. Sz. Maria születése napján ünnepeli Szent-Erzsébet Plebániához tartozik, birtokosai Kovács, Tahy, Szökő.

Lengyend puszta, lakosai 40 Kathol. Bányoni Plebániához tartozik, birtokosa Almási.

Lak és Lyukaskó puszták, 40 Kathol. lakosok, első Recski, másik Pétervásári Plebániához tartozik, és G. Keglevics birtoka.

Maczonka, palócz helység, lakosai Kathol. 450, A. V. tartók 16, és Izraelita 10. Egyház Védszentje Sz. István Király. Bányoni Plebániához tartozik, hajdan lakosai azt hírelték, hogy náluk van a' világ' közepe: birtokosai Baloghi, Marsó.

Mikfalva, palócz helység, itt koros, friss sok lakost lehet látni; Egyház Védszentje Szent István Király. Apátfalvai palócz város Plebániához tartozik, lakosa 800 Katholikus 6 Izraelita. Birtokosai Kovács'sat.

Mindszent, kis helység, lakosai 400 Kath. és 4 'Sidó, Egyház napját innepelik Minden Szentek' napján, Dorogházi Plebániához tartozik; birtokosok Szimrecsányi, Básthy, Okolicsányi.

Nád-Újfalu, lakosai 600 Katholikus, 4 'Sidó. Egyház napját, Sz. Kereszt megtalálása napján innepelik, Balla Plebániához tartozik, birtokosa Halasy.

Ördögfalva, puszta 10 Katholikus lakja. Csehi Plebániához tartozik.

Parád, palócz helység, H. Grassalkovics birtoka, Egyház Védszentje Sz. Otilia; lakosai Katholikus 880, 'Sidó 8. Üveg hutába 347 vegyest tót Kathol. Timsó-Bányán 200 Kathol.; vannak köztök németek is. Bodonyi Plebániához tartozik.

Poósvár, puszta 50 kathol. lakja, B. Brudern és B. Orczy birtoka, a' kinek itt vadász kertje is vagyon, Siroki Plebániához tartozik.

Ivány, puszta, lakosai 50 Katholikus. Bal-
la Plebaniához tartozik.

Recsk. 1200 Kathol. és 19 Izraeliták lakják,
van jó határja, vízi malma, Egyház Védszent-
je Sz. György Vit. Birtokosai B. Brudern, Tahy,
Fejér.

Sirok 1160 Kathol és 4 'Sidó lakosa, van jó
rétje, vízi malma, Egyház napját innepelik B.
Szüz Mária fogantatása napján, birtokosa B. Bru-
dern, Tahy, Novota; lakosai magyarok és tótok.

Szajla 600 Katholikus, 3 'Sidó lakosa, Egy-
ház Védszentje Sz. Kereszt, Sirok Plebániához
tartozik, B. Orczy, és B. Brudern birtoka.

Szarvaskő, Egri Érsek birtoka, Egyház' Véd-
szentje B. Sz. Maria, Fel-Németh Plebániához
tartozik, lakosai 330 Katholikus.

Szent-Erzsébeth, lakosai palóczok, mint-
egy 850 Katholikus és 6 Izraelita. Egyház Véd-
szentje Sz. Erzsébet, birtokosai Zay, Kovács,
Ivady, Soos.

Szent-Domonkos 500 Katholikus, és 12 'Si-
dó lakosai, itt az epekorság 1831-ben nem volt,
ámbar a' szomszédságban dühösködött. Egyház
Védszentje Sz. Domonkos, Szent Erzsébet Ple-
bániához tartozik. H. Grassalkovics birtoka.

Szék 600 Katholikus és 4 'Sidó lakosa; Egy-
ház Védszentje Sz. Lélek, Siroki Plebániához
tartozik; birtokosa Széky, Lipcei.

Szücs, Egyház napját innepelik B. Sz. M.
fogant. napján, Csehi Plebániához tartozik; la-
kossa mintegy 210 Katholikus és 3 'Sidó. Dras-
koczi' birtoka,

Szuha, Egyház napját innepelik B. Sz. Ma-
ria szület. napján, Dörögházi Plebániához tar-
tozik. 370 Katholikus és 7 'Sidó lakja, az Üveg-
hutában 30 Katholikus lakik; földes urai Gyürky
Balasovits.

Szederkény, puszta, lakosa 180 Katholikus, és 5 'Sidó. Erdő-Kövesdi Plebániához tartozik.

Terpes, lakosai palócok mintegy 240. Egyház Védszentje Sz. Lórintz M. Siroki Plebániához tartozik. Birtokosa B. Orczy.

Tiribes, puszta 75 Katholikus és 15 A. V. tartók lakják, Bátunyi Plebániához tartozik, birtokosa Almássi.

Váraszszó, 580 Katholikus és 15 'Sidó lakja, Egyház Védszentje Sz. Péter és Pál. Erdő-Kövesdi Plebániához tartozik. Birtokosa Gosztonyi.

Vezekény, puszta, 20 Katholikus lakja, Pétervásári Plebániához tartozik.

Péter-vásár, Mező Város, Gr. Keglevich Öröke, 's laka. Egyház Védszentje Szent Márton, 1425 Katholikus és 25 Israelita lakja, Országos vására három.

A' Tisza Járásban:

Alattyán. Határja Jászsággal és Pest megyével körül van kerítve, és Tarna folyó ketté hasítja határját, szép nagy Magyar helység, széles egyenes utczája, határja jó tiszta búza termő, van szőleje, erdeje, Tarna partján vannak hasznos és sétáló szép kertjei, van rendes iskola háza, lakosai 1500 Katholikus és 35 Izraelita, Egyház Védszentje Sz. Mih. Ark. Birtokosai Csornai Praemonstratensis Rend Prépostja, Tahy, Recsky, Balog. Van zár alatt temetője, díszes néhai Tahy Gy. emléke.

Bessen-Szőgh. Szathmári Káptalan birtoka, lakosai 470 Katholikus. Egyház Védszentje Keresztelő Sz. János.

Csépa, Váczi Püspök-megyéhez tartozik, lakosai 1320 Katholikus és 7 H. V. tartó. Egyház Védszentje B. Szüz M.; azon helységnél Samuel

Aba kir. meggyilkoltatott. Birtokosai Csernus, Sárközy 'sat.

Derzs, lakosai 1150 H. V. tartók és 20 Kath. Tisza-Szalóki Plebániához tartozik. Borbély család birtoka.

Bánhalma, puszta, lakja 80 Kath. Földes Ura B. Orczy; Kunhegyesi Plebániához tartozik.

Cserőköz, puszta 35 Kathol. 45 H. V. tartó Sarudi Plebániához tartozik. Birtokosa Borbély.

Cséfan, puszta.

Derzsik-Gáth, puszta, lakja 5 Katholikus. Török-Szent-Miklósi Plebániához tartozik. Birtokosa Gr. Keglevics.

Domaháza, puszta, lakja 8 Katholikus, Tisza-Füredi Plebániához tartozik.

Ecseg, puszta, lakják 4 Kath. és 30 H. V. Követők; Egyház értékhez tartozó, Túrkeve Plebániához való.

Fegyvernek, puszta, lakosai 1340 Kathol., 72 H. V., 15 A. V., 7 nem egy. Görög, 6 Izraelita. Van Kápolnája Sz. Vendelin tiszteletére, Tisza-Beő Plebániához tartozik, földes urai B. Orczy, B. Baldacci, Petrovai.

Fokorú, puszta, lakja 200 Katholikus, birtokosa B. Orczy. Bessen-Szöghi Plebániához tartozik.

Gacsa, puszta, Almássi birtoka, lakja 8 Katholikus, Tisza Eörsi Plebániához tartozik.

Gyanda, puszta, Almássi birtoka. Lakosai 225 Katholikus, 50 H. V. tartók. Kún - Hegyesi Plebániához tartozik.

Gyócs, puszta, Jósa birtoka. 37 Katholikus lakja. Tisza Szalóki Plebániához tartozik.

Gabonás, puszta 76 H. V. tartó lakja.

Gyalu, puszta, Lakosai 49 Kath., 14 H. V. tartó. Gr. Almássi birtoka. Czibakházi Plebániához tartozik.

Hidvég, puszta, 95 Kath. lakja; Sarudi Plebániához tartozik.

Igar, helység, lakosai 170 Kath., 940 H. V. tartók, 210 Izraelita. Egyház Védszentje Nepom. Sz. János. Tisza Eörs Plebániához tartozik. Van H. V. Templomjok és 'Sidók' 'Sinagogájok. Birtokosai Széki, Kovács, Pappszász.

Inoka, helység, Lakosai 75 Kath., 46 A. V., 1070 H. V., ezeknek van templomjok, és 6 'Sidó. Czibakházi Plebániához tartozik. Birtokosai Gr. Tiege, Luby, Lukács.

Istvánháza, puszta, lakja 10 Katholikus. Csépa Plebániához tartozik. Hajdan Belevári birtok, most Földvári nemzetségé

Kenderes, lakosai 1440 Kath., 1460 H. V. tartók, mind a' két felekezetnek van Temploma. Földes Ura, Halasi, gr. Károlyi, és az Egyház értékhez is való. Egyház napját innepelik N. Boldog Asszony napján.

Kis-Köre, lakosai 1300 Katholikus, Egyház Védszentje Péter Pál Apostol, Szathmári Püspök birtoka.

Kötelek, lakosai 1320 Kath. Egyház Védszentje Sz. István Király. Birtokosa B. Baldacci, Halasy.

Kakat puszta lakosai 30 Kath., 95 H. V. tartó, Kenderesi Plebániához tartozik.

Kengyel, puszta, lakosai 330 Kath. Török-Szent-Miklósi Plebániához tartozik, Almási Familia' tulajdona.

Kócs, puszta, lakosai 200 Kath., 70 H. V. tartó. Tisza-Füred Plebániához tartozik. Jó'sa birtoka.

Két-Szigeth, puszta, lakja 20 H. V. tartó.

Déva-Ványa, M. Város, lakosai 1100 Kath., 4400 H. V. tartók, mind a' két felekezetnek vagnak templomai, A. V. tartók 12, nem egy. görög 58, 'Sidó 190, van Sinagogájok. Egyház Védszentje Sz. Anna, birtokosa Halasy, B. Baldacci.

Magyarad, puszta, lakosai 150 Katholikus. Sarudi Plebániához tartozik. Gr. Károlyi és B. Orczy birtoka.

Marfű, puszta, lakosai 18 Kath., 3 A. V. tartók, Czibakházi Plebániához tartozik. Birtokosa B. Podmaniczki.

Mező-Túr, M. Város, lakosai 900 Kath., 810 H. V. tartók, mind a' két felekezetnek van temploma, 1214 A. V. tartók, 23 'Sidó. Egyház napját ünneplik Nagy Boldog Asszony napján, Kálly nemzetség öröke.

Nagy-Ivány, lakosai 1860 Kathol. Egyház Védszentje Ker. Sz. János. Egri Káptalan birtoka.

Nagy-Kürü, lakosai 1530 Kath. 9 'Sidó. B. Baldacci birtoka. Egyház Védszentje Sz. Magdolna.

Nagy Rév, lakosai 30 Katholikus, 680 H. V. tartók, vagyon templomjok, birtokosa Kubinyi.

Poroszló M. Város, régi Város, már Béla Király névtelen jegyzője is említést tesz róla, és Purozlónak írta. Minden töltsései mellett is néha vesződik a' Tisza áradásai miatt. Most készül a' Tiszán új híd. Lakosai 640 Kathol., 3600 H. V. t. mind a' két felekezetnek van temploma, birtokosai Egri Főkáptalan, gr. Károlyi és B. Orczy. Egyház napját innepelik B. Sz. M. neve napján, van itt Só-ház nevezetes: és 50 'Sidó is lakja, ehez tartozik Csapo, Csárda és Kétutköze puszta.

Pély, lakosai 1015 Katholikus, 8 Zsidó. Egyház Védszentje Sz. Demerter M. Birtokosai Gr. Berényi ivadéka, B. Orczy.

Sarud, lakosai 1440 Katholikusok. Egyháza van Sz. Háromság dicsőségére, birtokosa a' Szathmári Püspök.

Sááp, lakosai 8 Kathol., 5 H. V. tartó. Czibakházi Plebániához tartozik.

Szent Imre, lakosai 20 Katholikus, 1300 H. V. tartó; van csinos templomjok, birtokosa Sréter.

Szent Ivány, lakosai 290 Katholikus, Beszen-Szöghi Plebániához tartozik, Csomortanyi és Halasi birtoka.

Szolnok, M.Város, Tisza partján, nevezetes híd és töltések vannak, a Váczi Püspöki Plebániához tartozik, fenyő szálaknak és Sónak lerakó helye, lakosai 11,130 Kathol., 14 A. V. tartók, 10 H. V. tartók, 15 nem egy: Görög; van régi Sz. Ferencz Szerzetnek Monostora, két Plebániája, Szent Háromság dicsőségére, másik Gy. Szentelő B. Sz. Maria tiszteletére, Kápolnai: Xav. Sz. Ferencz, Nep. Sz. János és B. Sz. M. tiszteletére, a' M Magyar kir. Kamara birtoka, volt nevezetes vára, a' melly azon vizontagságokat szenvedte, a' mellyeket az Egri-vár. Van rendes iskolaháza, és Póstháza, évenként három országos vásári vagynak, határja jó termő, de rétje kevés, van sok jó bortermő szőlője is, ott 220 Katholikusok laknak. Van jó két vendégfogadója, lakosai magyarok, németek, tótok.

Czibakháza, M.Város, nevezetes új híd a' Tiszán, és hosszú töltései vagynak, a' Váczi Püspöki Plebániához tartozik, lakosai 1530 Kath. és 9 nem egy. Görög. Egyház Védszentjei Minden Szentek, van iskolaháza, vendégfogadója, van szőlője is, évenként 4 vásárok tartatnak. Birtoka mind a' két ágon lévő Földvári nemzetségek, osztatlanul birják az egész uradalmat, csupán arányúság szerint jövedelmen osztozkodnak.

Tisza-Füred, M.Város, a' Tiszától jó erős töltött útja van, lakosai 625 Kath., és 3050 H.V.t., mind a' két felekezetnek temploma vagyon, 50 nem egy. Görög, 160 Israelita. Egyház napja Nagy Boldog Asszony napján ünnepeltetik. Van évenként 4 országos vásárja, birtokosai Jósa, Kürthy.

Tisza Abád, lakosai 210 Kathol., 1300 H. V. tartó, van templomjok, 6 nem egy. Görög, és 6 'Sidó. Tisza-Szaloki Plebaniához tartozik, birtokosai B. Orczy, és Borbély, régi helység, Béla Király névtelen jegyzője említi, hajdan Abádi-rév, Veszprémvölgyi Apáczák birtoka volt.

Szakállos, puszta, lakosai 140 Kathol., 80 H. V. tartók, Török-Szent-Miklós Plebaniához tartozik, Irsai birtoka.

Süly, puszta, lakosai 680 Kathol. és 14 Izraelita. Egyház Védszentje Sz. László Király, Kóteleki Plebaniához tartozik, birtokosai Almási, Rakovszky.

Szent Tamás, puszta, lakosai 130 Kathol., 20 H. V. tartó, Török-Szent-Miklós Plebaniához tartozik, Gróf Festetics és Almásy birtoka.

Szász-Bereg, puszta, lakosai 135 Katholikus, Alsó-Szent-Györgyi Plebaniához tartozik, B. Orczy birtoka.

Szanda, puszta és csárda, lakosai 10 Katholikus, Czibakházi Plebaniához tartozik, gr. Keglevich birtoka.

Sárszeg, puszta, lakosai 12 Katholikus, Czibakházi Plebaniához tartozik Földvári Familia birtoka.

Pó, puszta, lakosai 30 Kathol., 190 H. V. tartók, Mező-Túri Plebaniához tartozik, birtokosa Jó'sa, Hangyásy 'sat.

Tisza-Bura, lakosai 130 Kathol., 920 H. V. tartó, van temploma, 15 'Sidó. Tisza-Szaloki Plebaniához tartozik, lakosainak vannak jó lovai, Pesti Ló-versenykor díjt is nyertek, birtokosai Reesky, Borbély, Fazekas.

Tisza Balla, puszta, lakosai 126 Katholikus. Tisza-Püspöki Plebaniához tartozik, B. Malonyai birtoka.

Tisza-Földvár, lakosai 3775 H. V. és 580 A. V. tartók, mind a' két felekezetnek vannak templomai, 55 Katholikusok, Czibakházi Plebániához tartozik, B. Podmaniczky birtoka.

Tisza Halász, lakosai 260 Katholikus, és 130 H. V. t. Sarudi Plebániához tartozik.

Tisza Kürt, lakosai 50 Katholikus, 1100 H. V. tartók, ezeknek van templomok, Czibakházi Plebániához tartozik, H. Eszterházy birtoka.

Tisza-Nána, lakosai 1325 Kathol., és 1700 H. V. tartók. Szathmári Püspök birtoka, Egyház napját innepelik B. Szűz fogantatása napján.

Tisza Püspöki, lakosai 1100 Katholikus, Szathmári Káptalan birtoka, Egyház Védszentje Sz. Márton.

Tisza Szalók, lakosai 1230 Kat1., 520 H. V. tartók, mind a' két felekezetnek van temploma, Egyház napja Sz. Kereszt felmagasztalása, birtokosai B. Orczy, Thassi, Für.

Tisza-Szajol, lakosai 800 Kathol., és 12 H. V. tartók; Egyház Védszentje Sz. István Király, Tisza Püspöki Plebániához tartozik, birtokosai Fejér 's a' t.

Tisza Szőlős, lakosai 55 Kathol. és 1450 H. V. tartók, van templomjok; T. Füred Plebániához tartozik. Birtokosa Elek.

Tisza Eörs, Kassai Káptalan birtoka, lakosai 1130 Katholikus és 6 Izraelita; Egyház Védszentje B. Sz. M. látogatása.

Tisza Roff, lakosai 65 Kath. és 6660 H. V. tartók, birtokosai B. Bánffy, Borbély,

Tisza-Várkony, lakosai 677 Katholikus, 16 A. V., 400 H. V. tartók, 6 Izraelita. Birtokosai Böszörményi, Frater, Guthi, Szodorai, hajdan a' fél helységet birt. Kálnoi Bornemisza Gergely, azt haszonbérbe általadta Paczona Mátyás Egri Kanonoknak, H. V. tart. van templomok,

B. Sz. születése Egyház napja, Tószegi Plebániához tartozik 's Váczi Püspöki megyéhez. 1552. évben Mecskei Istvánt itt meggyilkoltatá a' köznép, meg nem ösmerte Egri vár védőjét, ostrom után haza menetelekor.

Tisza-Jenő, puszta, lakosai 38 Katholikusok, Czibakházi Plebániához tartozik. Földvály Fami-
lia birtoka.

Tisza-Sas lakosai 2 Katholikus, 1280 H. V. tartók, van templomok, Csépai Plebániához tartozik. birtokosai Gr. Tiege, Luby.

Tisza-Ungh, lakosai 87 Katholikus, van Kápolna Sz. Kereszt felmag. szentelve, 760 H. V. tartók, van templomok, birtoka Gr. Tiege, Luby.

Tisza-Eörvén, lakosai 630 Katholikus, Tisza-Füredi Plebániához tartozik, 3060 H. V. t., 8 A. V. t. 19 nem egy. Görög, 158 'Sidó. Kassai Káptalan birtoka.

Szelevény, puszta, lakosai 421 Kath. 22 H. V. t., vagyon jó bor és szép gyümölcs termő szőlője, határának mosogatják széleit, Tisza és Körös folyói, határja szabályozott, jó termő, 1831. évi epekórság itt nem jelentette magát. Hajdan itt Kis-Halászi helység volt, nem Szelevény; birtokosai Márton, Tahy, Thassy.

Vadaskert, puszta, hajdan itt erdő volt, lakosai 330 Kathol. Csépai Plebániához tartozik, itt volt Szelevény helység, a' mellynek Egyház omladékait most is látni, birtokosai Tahy, Márton, Reviczki, Thassi.

Tomaj, puszta, némellyek a' Tomai Apátságot itt lenni állítottak, most B. Orczy birtoka, lakják 34 Katholikusok. Kún-Hegyesi Plebániához tartozik.

Túr-Pásztó, puszta, lakosai 10 Kath., 10 H. V. tartók. Túr-Kevi Plebániához tartozik.

Taskony, puszta, lakosai 20 Kathol., 5 H. V. t. T. Szalók Plebániához tartozik. Birtokosa B. Orczy.

Fenyő puszta, lakják 87 Katholikusok, Almási Familia birtoka. T. Sz. Miklósi Plebániához tartozik.

Várfenek, puszta, lakja 8 Kathol.; Kis Kövei Plebániához tartozik, birtokosa Bernáth, Radics.

Felső-Varsány, puszta, lakosai 126 Katholikusok, 7 H. V. tartók, van Paduai Sz. Antal tiszteletére Kápolnája, Szolnoki Plebániához tartozik, birtokosi B. Malonyai, Gorove.

Alsó Varsány, puszta, lakosai 95 Kathol., Szolnoki Plebániához tartozik, Kállay nemzetiség birtoka.

Zséger, puszta, lakosai 16 Kath., Czibakházi Plebániához tartozik, birtoka a' Földvári nemzetségnek.

Vezseny, lakosai 12 Kathol., 1270 H. V. tartók, van templomok, Czibakházi Plebániához tartozik, B. Podmaniczky birtoka.

A' Tarna Járásban:

Al-Debrő, lakosai 1460 Kathol., 10 Izraelita, H. Grassalkovich birtoka, Egyháza Sz. Lélek dicsőségére van szentelve, lakosai magyarosodott Svábok.

Atány, lakosai 26 Kathol., 1890 H. V. tartók, van templomok, Hevesi Plebániához tartozik.

Bessenjő, lakosai 2523 Kath., 12 'Sidó. Egyház Védszentje Sz. Lőrincz, birtokosa Szabó, Milinkó, Losontzi, Makay.

Boczonád, lakosai 840 Kathol., 4 'Sidó. Egyház Védszentje Sz. Magdolna, birtokosa Szeleczy.

Detk, lakosai 990 Katholikusok, Egyház Védszentje Sz. György Vitéz. Birtokosa B. Brudern, Gosztonyi, Ullman.

Domoszló, 1500 Kathol., 7 'Sidók. Lakosai tótok, palóczok 's magyarok, Egyház Védszentje Sz. Demeter, B. Baldacci, Gosztonyi, Petrovay birtoka.

Deménd, lakosai 780 Kathol., Egyház Védszentje Paduai Sz. Antal, van itt nevezetes kőbánya, ezt a' helységet cserébe kapta 1363-ban Mihály Egri Püspök Káptalanjával, Csanádi Esztergami Érsektől, adott Ruska, Göncz 's több helységekől élet, bor, méh, bárány, gedő dézmáját, most az Egri Érsek' birtoka. Egyházát, Egri Püsp. Erdődy építette.

Erk, lakosai 700 Kathol., Egyház Védszentje Sz. István Király, Birtokosa B. Orczy.

Erdő Telek, lakosai 1660 Kathol., 15 Izraelita. Egyház napja Sz. Kereszt felmagaszt. napján tartatik. birtokosa Gr. Buttler. Hamis lakosai voltak hajdan, de most már jók, azt földes Uroknak köszönhetik.

Eger Szalók, lakosai 1000 Kathol., Egyház Védszentje B. Sz. M.: Egri Káptalan birtoka.

Eger, Érsek-városa, gyönyörű völgyben az Eger folyam két partjain, nagy befolyással van egész vidékre; minden hétheten kétszer, és évenként négyszer tartatnak országos vásárjai. Lakosai magyarokkal kevés németek vegyesen; de kevés van olyan német, a' ki magyarul is ne beszélne, noha teszik le magokat ide tót mesterlegények, azok mind megtaunak magyarul. Bonfinius szerint az Agrianus Rhodopen, innen Thracia volt nemzettől, a' melly Pannonius eredetűek Agriának: Istvánffy szerint Eger folyótól Egernek neveztetett; patakotúl lévő része Borsod Megyéhez tartozott, még most is hallani nevetséges magyarságot némelley Egri kapásoktól, innen némelleyek Bonfiniussal tartják azt, hogy Eger hajdan Jász-város volt. Belső város

kőfallal 's bástyákkal volt bekerítve. Házai jól épültek, útszái többnyire csinosak. Szépségét nagyon neveli mostani P. J. L. P. É. Ó Exclja; többi között legfelségesebb stylben, szikla talpköven Kereszt formában épített Székes-Fő-Egyházat. A' tornác az Egyház főajtajánál, melyre 20 lépcső vezet, 's melly felett díszes homlokzat azon felírással: *Venite adoremus Dominum* emelkedik, 5 láb átmérőjű 's 9 öl magosságú 8 oszlopon nyugszik. A' tornáczon 90 lábnyira felnyúló attika három kőszobrot emel; a' hit, reménység 's szeretet' képeit. Ezeket Marco Casagrande vésője készíté. A' közepén, Kup, mellynek számos ablakai, más 24' széles és 12' magas nyolcz ablakkal világosítják a' belső tért, — 120' magosságú és 48' szélességű. A' két torony a' Kup két végénél 168 lábnyi magas. A' külső épület hossza a' tornáczal együtt 300', 's így kevéssel rövidebb mint a' Sz. István Egyháza Bécsben. A' Főoltár' 19' 8'' magas és 13' 3'' széles remek képét, Danhauser József bécsi képművész festette. A' tervet épülethez pesti építőmester Hild készíté. Említést érdemelnek azon nevezetes adakozások, mellyeket tett a' káptalan, a' megyebéli papság, 's több világi jóltévők. — Ennek általellenben vagyon a' Lyceum, a' tudományok' egy jeles Intézete, azt ama Nagy-Lelkű gr. Eszterházy Károly Egri Püspök, a' Párisi Louvrenak mássában, ön magához méltó, remek művet alkotta, és az egész Haza' magzatának megnyitotta. Kívül tsillagászi toronnyal, belől díszes kápolnával, pompás könyvtárral, igen gyönyörű teremmel, színpaddal, Könyvnyomtató-Intézettel tündöklök. Ennek szomszédságában van a' pompás Érseki palota, a' mellynek egyik részét N. M. mostani Egri P. Érsek, egy emelettel feljebb vette. A' Telekesianum Seminarium, a'

Foglá-

Fogláriánum honi törvényt tanító intézet, az elaggott lelkészek' számára Kiss János nagy Prépost által 1727. tett épületet, és Érseki Kertet, a' mellyhez fent tisztelt mostani Egri P. Érsek, nagy gyönyörű mindenféle fákkal ellátott sétatert kapcsolt, megérdemlik a' megnézését. Szép a' Megyeháza, díszesítve pálakó tetővel, a' mellynek felépítését különösen Gr. Barkóczy Ferencz Egri Püspök előmozdította. Voltak itt Jesuiták, azokat Széchényi György Esztergomi Érsek 1639. és Trinitariusok, ezeket gr. Erdődy Gábor Antal Egri Püspök alapította; e' Rendekezt az eltiltó parancsolat megszüntette. Voltak hajdan Dominiánusok, Augustinianusok, és Remete Sz. Pál Szerzetesek, kiknek már csak emlékezetek létez: van azonban Cisterek, Bold. Szűz Szolgák, két Sz. Ferencz szerzetnek, és irgalmas Barátok' Mönostorai, templomai: az utólsók azon építvényben végzik az isteni szolgálatot, a' melly a' Törökök itt uralkodásakor jutott létre, u. m. török mecset. Ezen oszlop faragott kövekből áll 's körded, melly távolról csak magos kéményhez hasonlít, egy oszlop csőből áll, felül alkalmazott párkánnyal, alja pedig piédestált képez, belől csigahágsó van; annak fényes fedelet csináltatott tisztelt mostani Érsek, és a' fél-hold felett, Keresztet állíttatott, t. i. hogy a' rablántzok leestek. — Győzött a' Szent vallás. — Ezen felül van tágos Ispita tornyos templommal, azt Komáromy János Kanonok alapította, és nem egyesült Görögöknek magos sugár réz aranyos tornyu templomok, az hajdan Augustinus szerzeté volt. Birtokosa ezen városnak, az Érsek a' Káptalannal. Határja jó. Hegyei különös jó bortermők. Sokat szenvedett tűz, víz által. Lakosai Katholikusok 19520, nem egy. Görögök 170, kereskedést 's mesterséget űznek. Van itt állan-

Tud. Gyűjt. XII. Köt. 1837. 4

dó lakása G. Altábornagynak (Generálisnak) az 1547. évi 19. törv. czik. szerint. — Sanyargatta ezen várost's megyét Martinusius Bibornok (Cardinalis) N. Várad püsp. mint az 1550 évi 59. törv. czik. látni. Gyötörtetett 1570. évben éhséggel, és 1586-ban döghalállal. — Seregünk és Hazánk szorongattatván 1809-ben az ellenség által, volt ezen városnak szerencséje hűségét és hódolását a' jelenlévő két Maria Ludovica Királynénak és Fő-Herczeg Asszonynak mutatni, a' kiknek itt az Érsek' Palotájában hosszabb ideig lakások volt. Egyház Védszentje Sz. Mihály.

Ar. Fel-Németh, Egri Érsek birtoka, lakosai 1170 Kath.; Védszentje Sz. Rozál.

Füzes-Abony, magyar helység, lakosai 2324 Kathol. Egyház napját ünnepelek Kereszt. Szent János születése napján, Egri Érsek birtoka, van jó és nagy határa.

Dormándháza, helység, lakosai 740 Kath. és 75 Izraelita. Egyház napját tartják B. Szüz M. születése napján, Füzes-Abonyi Plebániához tartozik, birtokosa Makai, Ságbi; Thassy.

Fel-Debrő, lakosai 1815 Kathol., 15 Izraelita. Egyház Védszentje Sz. Márton Püspök, H. Grassalkovics birtoka.

Felső-Nána, lakosai magyarokkal vegyest tótok, 950 Katholikusok; van bőven erdeje, jó bortermő szőlőjei, hajdani várnak omladékait látni, azon várat Törökök 1543. évben elpusztították. Régenten Nanai grófok birtoka, és 1266. eszt. mint magtalan általadta 4-dik Béla Király megegyezéssel azon birtokot B. Sz. M. Szigetén az Apáczák' Monostorának, később Kompolt nemzetségnek előneve (praedicatuma) volt. Egyház Védszentje Sz. István Kir. birtokosai B. Brudern, Gr. Sztáray, Malatinszky.

Halmaj, lakosai 430 Kathol. magyarok, hegy oldalba ország útban fekszik, vannak lisz. malmi, birtokosai Szepesi, Gosztonyi, Pankert Egyház Védszentje Sz. Katalin, Visontai Plebániához tartozik.

Heves, M. város, lakosai 4000 Kath., 120 H. V. t., 45 A. V. t., 115 Izraelita. Egyház napját innepelik Ker. Sz. János születése napján, birtokosa Gr. Szapáry, Kanyó, Bernáth, Radics 'sa't.; határja nagy és jó, van erdeje, nevezetes görög dinnye itt terem, van rendes oskolaháza, évenként négy országos vására.

Kaal, lakosai 2100 Kathol. és 12 Izraelita. Egyház Védszentje Sz. Péter Pál Apostol., H. Grassalkovics birtoka, szép széles egyenes utcája vagyon, határja homokos itt ott, és három országos vására.

Kápolna, lakosai 1300 Katholikusok. Egyház napját ünneplik B. Sz. fogant. napján, Egri Érsek birtoka. Templomot Gr. Erdődy E. püspök épített, lakják magyarok vegyest svábokkal, van szőlője és jó dohány termő földje.

Karácsond, lakosai 1540 Kathol. és 10 'Sidó. Egyház Védszentje Sz. Miklós P.; birtokosai Gr. Hunyady, B. és Ns Orczy, Okolicsányi a' kinek itt szép lakja 's kertje vagyon.

Kompolth, szép helység Kastéllyal, H. Grassalkovich birtoka. Egyház napját ünneplik B. Sz. szül. napján, lakják megmagyarosodott svábok 1330 Kathol. és 7 'Sidó. Kápolnai Plebániához tartozik; sok és jó dohányt terem, vannak olly jó lovai, hogy pesti gyepen lóversenykor díjt is nyertek.

Kömlő, Szathmári Püspök birtoka, lakosai 1800 Kathol.; Egyház napját N. Boldog Asszony napján ünneplik, határja jó 's rónán fekszik.

Kerecsend, szép helység, Egri Érsek birtoka, Egyház Véd-szentje Nep. Sz. János, faragott kőből mint tornya ugy temploma is; építtette Gr. Erdődy E. Püspök, lakosai 1315 Kathol.

Ludas, volt utolsó fiu ág csemetének Tarrody család birtoka és kedvelt laka, a' Kasiély pompás, körül van véve kisebb épületekkel, ezen szép épületek mellett nyúlik elszéles út, 's ezen túl a' legszebb séta, és nemesb ültetésekkel díszesített kert. Egyháza van Sz. Háromság dicsőségére, Detki Plebániához tartozik, lakosai 560 Kathol., most birtoka Tarrody özvegyének, szül. Reviczky.

Markasz, görbe a' határja, lakosai 880 Kath., tótok 's magyarok, Egyház napja B. Sz. fogant. napján ünnepeltetik, birtokosa Petrovai és Egyház alapja.

Mező-Tárkány, lakosai 2080 Kath., Egyház Véd-szentje Sz. János Evangelista. Egri Fő-Káptalan birtoka.

Maklár, M. Város, lakosai magyarok és németek, 1380 Kathol., 390 H. V. t., Egri Érsek birtoka, Egyháza Sz. Háromság dicsőségére vagyon, és H. V. tartóknak is vagyon templomjok; az Egyházat Gr. Erdődy E. püspök tétette.

Nagy-Füged, lakosai 1200 Kathol. és 15 'Sidó. Egyház Véd-szentje Szent Erzsébeth. Birtokosai Almási, Majzik.

Nagy-Tállya, lakosai németek és magyarok, 670 Kathol., Maklár Plebániához tartozik, Egri Érsek birtoka.

Szaránk, lakosai 760 Kathol.; Egyház Véd-szentje Sz. Imre Herczeg; T. Méra Plebániához tartozik. Birtokosai Szelezcki, Czobel, Gosztonyi, Thassi.

Szent-Mária, lakosai 310 Katholikusok és 38 'Sidók, E gyház napját ünnepelik Sz. M. lá-

togatása napján, Verpeléthy Plebániához tartozik.
Birtokosa B. Brudern.

Felső-Szóláth, lakosai 990 Kath. és 10 Sidó.
Egyház Védszentje Nep. Sz. János, Eger-Szalók
Plebániához tartozik, birtokosai Brezovai, Radics,
Beöthy, Mérey, Csernus

Tarna-Méra, lakosai 790 Kath. és 21 Izraelita,
Egyház Védszentje Sz. Márton; birtokosai
Thassy, Sütő.

Tarna-Szent-Miklós, Egyház Védszentje Sz.
Miklós, Egri Fő-Káptalan birtoka, lakosai 880 Kath.

Tarna Eörs, B. Orczy birtoka, lakosai 1100
Kathol. Egyház Védszentje Szent Miklós, Erki
Plebániához tartozik. Orczy remek Kastély, a
szép virányos kert, lovag-iskola van itten.

Tót Falu, lakosai 1200 Kathol. Egyháza Sz.
Háromság dicsőségére vagyon, Kápolnai Plebá-
niához tartozik, tulajdona H. Grassalkovicsnak.

Ugra, lakosai magyarok 414 Kath.; Egyház
Védszentje Sz. Imre Herczeg. Detki Plebániá-
hoz tartozik; birtokosai Gr. Draskovics, Gosz-
tonyi.

Vezekény, lakosai 660 Kath. és 20 Izraeli-
lita. Egyház napját ünnepelek Sz. M. nevenapján,
Tarna Sz. Miklósi Plebániához tartozik, birto-
kosai Vratarics, Szalgári.

Vécs, Almássi tulajdona, lakosai 980 Kath.
Egyház Védszentje Sz. Anna, Domoszlói Ple-
bániához tartozik.

Visznek, Gr. Batthyányi tulajdona, lakosai
1050 Kath. 13 Sidó. Védszentje Sz. László Kir.

Visonta, Különös jó bor termő hegyei van-
nak, határja görbe, lakosai 810 Kath. Egyház
napját ünnepelek Sz. Kereszt felmagaszt. napján.
Birtokosai B. Baldacci, Kovács, Balog.

Verpeléthy, M. Város, Gr. Sztárai birtoka 's
laka, lakosai 3000 Kath., és 240 Izraelita,

van itt Sinagogájok, Egyház Védseentjei minden Szentek.

Zsadány, szép rónán fekszik, lakosai 1080 Kathol. és 30 'Sidó. Védsszentje Sz. Mihály Ark. Birtokosai Gr. Almásy, Hellebront, Biró.

Puszták következők vannak:

Alatka, Csoma tulajdona, lakosai 60 Kath., Boczonádi Plebániához tartozik.

Alsó-Száraz-Bő, lakosai 113 Kath., 45 H.V. tartók, Kömlői Plebániához tartozik, birtokosa Almási 's a' t.

Bal-Püspöki lakosai 28 Kath. Detki Plebániához tartozik, birtokosai H. Grassalkovics.

Csász, lakosai 200 Kathol. és 20 'Sidó, Hevesi Plebániához tartozik; birtokosai B Barkóczy, Pethő.

Dobi, lakosai 9 Katholikus, Verpeléthy Plebániához tartozik.

Fogacs, lakosai 230 Kathol., Védsszentje Nep. Sz. János, Boczonádi Plebániához tartozik. Birtokosai Almási 's a' t.

Felső-Száraz-Bő, lakosai 102 Kath., 42 H.V. tartók, Bessenyői Plebániához tartozik, birtokosai Fáy, Papszász.

Felső Telek lakosai 154 Kathol., 10 'Sidó. Erdőteleki Plebániához tartozik; birtokosai Csomam, Gyulai.

Hanyi, lakosai 7 Kathol., van Sz. Anna tiszteletére Kápolnája, Erdőteleki Plebániához tartozik. Birtokosa Gr. Buttler.

Miske, fekszik ez a' sok jó szénát 's búzát termő pusztá Eörs, Erk Visznek határi között, volt Miskei Lázár birtoka, annak magva szakadtjával Gr. Eszterházy Miklós Nádor ajándékoza 1625. évnek November 9-dikén mind a' két ágon lévő Thassy Nemzetségnek, és királyi meg-

egyezés hozatott 1698. évi Mart. 14-dikén azt tovább másfél századnál birták, 's végre R. Orczyval részint pénzért, részint Gyöngyösön lévő telkekért elcserélték, van különös fáczányos kert is benne, Tarna folyó partján.

Nagyút, hajdan helység Csubankafi birtoka, most H. Grassalkovics tulajdona, lakosai 100 Kath. Kaáli Plebániához tartozik.

Bü-Telek.

Kis-Buda, Egri Érsek birtoka.

Pázmánd, Egri Érsek birtoka, lakosai 25 Kathol. Kerecsendi Plebániához tartozik.

Szikszó, Egri Érsek tulajdona, lakosai 53 Kathol. Védszentje Sz. Vendelin, Füzes-Abonyi Plebániához tartozik, boldog határa vagyon.

Alsó-Szóláth, lakosai 14 Kathol. Eger-Szalóki Plebániához tartozik, birtokosai Szabó, Csernus, Brezovai.

Tenk, birtokosai Csoma, Kürthi, Lipthai. Lakosai 435 Kath., 20 H. V. tartó, 10 Izraelita, Erdő-Teleki Plebániához tartozik.

Tarnocza, lakosai 80 Kathol. Detki Plebániához tartozik, birtokosai B. Brudern, Gosztonyi.

Tepély, gróf Buttler birtoka.

Azokon a' feljedzett pusztákon felül, vannak több kisebb puszták, csárdák, mellyeket elő-hozni elmellőztem, ha bár több tekintetből megérdemelnék is, a' folyó írás határi közleni nem engedik. Lakosai összesen 256000 az Ágostai valláson lévők Tiszoltszi Superintendens, és a' H. V. követők a' Miskolczi Superintendens alatt vannak. A' Katholikusok' egy részét a' Váczi Püspök, nagyobb részét az Egri Érsek kormányozza.

E' szélesen kiterjedő Egri Fő-Megye az elosztás előtt kilencz vármegyéket foglalt magában, felosztatott 1804. évben, u. m. Egri Érsekségre, Kassai és Szathmári püspökségre: most

is Borsod, Heves, Külső-Szolnok, Szabolts megyékre, és Jászságra, Nagy-Kunságra, Hajdu városokra ügyel, és 359580 lelket kormányoz. Lazius, Tymon, Szerdahelyi Gábor Jesuita szerint már a' Kereszténységnek zsengejében volt Egri Püspökség, a' mint Damasus és Kornelius Pápanak, a' ki Decius Császár alatt 251. évben Vértanu lett végzéseiből látni, a' hol a' többi Pannoniai Püspökök között alá írva olvastatnak, azok u. m. a Sirmio, a Cibali, a Carpis, a Curta, ab Agria, a Siscio, és Successus a Bregaetio. Igaz légyen é ez, azok legjobban fogják tudni, a' kik a' szent atyák' írásaiban vándorlottak, én sem valónak, sem valótlannak lenni nem mondom; azt olvastam több helyeken, hogy Decius Császár előtt lévő Fülep Császár Keresztény volt, és hogy Mursán (Eszéken) Apostolok ideiben már Püspök volt. Ebből ez a' következés lehetne, hogy Sz. István Kir. az Egri Püspökséget nem alapította ugyan, hanem megbővítette 's dicsőítette, 's akkor kilett 1-ső Egri Püspök, minthogy az írók nem egyeznek, bizonyosan nem tudhatni; az Egri papi névköny szerént következő Püspökök voltak egymint:

1. Catapranus. 2. Bonifacius. 3. Sz. Buldus.
4. Péter I 5. Cupanus. 6. Prokop. 7. Lőrincz.
8. Márton I. 9. Volfer. 10. Cletus I. 11. András I.
12. Bestrius. 13. Martirius. 14. Bánffy Lukács.
15. Chema. 16. Miklós. 17. Péter II. 18. Catapan.
19. Tamás I. 20. Cletus II. 21. Lambert. 22. András II.
23. Márton II. 24. Telegdi Csanadin.
25. Miklós II. 26. Széchény Mihály. 27. Zudar Imre I.
28. Kanisa János I. 29. Chyko István I.
30. Ludány Tamás II. 31. Stiborich. 32. Tamás III.
33. Rozgony Péter III. 34. Széch Dienes.
35. Rozgony Simon. 36. Hedervári László I.
37. Benkensloer János II. 38. Rangonyi Gábor I.
39. Dóczy Orbán. 40. Bakács Tamás IV. 41.

Esteni Hypolit. 42. Szálkán László II. 43. Várda Pál. 44. Szalabázy Tamás V. 45. Frangepan Ferencz I. 46. Oláh Miklós III. 47. Ujlaki Ferencz II. 48. Vranich Antal. 49. Radetius István II. 50. Napragyi Demeter. 51. Cserödy János III. 52. Szuhay István III. 53. Erdödy János IV. 54. Pyber János V. 55. Lósy Imre II. 56. Lippay György I. 57. Jakussich György I. 58. Kisdy Benedek. 59. Pálffy Tamás VI. 60. Szegedy Ferencz III. 61. Bársony György III. 62. Pálffy Ferdinand. 63. Korompay Péter IV. 64. Fenesy György IV. Telekesy István IV. 66. Gr. Erdödy Gábor II. 67. Gr. Barkóczy Ferencz IV. 68. Gr. Eszterházy Károly.

Érsekek:

1. Fuchs Ferencz. 2. Báró Fischer István. 3. Pyrker János László Patriárka. Van 12 valódi és 8 czímes Kanonokja e' Fő-Megyének. Van három jövedelmes Apátsága u. m.

1. *Tapolczai Sz. Péter és Pál Apostoloké.* Fekszik közel Miskolcz M. Városához, hajdan Benedek szerzeti, 1766-tól Munkácsi görög eggyesült Püspöké lett.

2. *Pásztói.* Heves megyében kebelezett Pásztó M. város: Cistereké, ezen apátság 1814. Pilisi és Zirczi apátságához csatoltatott.

3. *Apátfalvai B. Szűz M. mennybe vitélekori Beeli három forrási.* Borsod megyében Apátfalva M. város; elsőbb Cistereké, később Egri Káptaláné, 1700. évtől, Egri nevendék papság intézete birtoka.

A' czímes Apátságok ezek: *Kácsi Sz. Péter's Pál Apostoloké.* Hajdan Sz. Benedek Rende birta, Borsod megyében Kács nevű helységben létezett, pártfogója volt Daróczy Thibold nemzetség.

Kompólthi született Angyalok Királynéi. Heves megyében, Kompólth helységben alapított Felső-Nánai Kompólth nemzetség által.

Tünyei B. Szűz Máriaé, Ezen apátságról semmi bizonyost nem tudhatni.

Pankotai, közel Világosvárhoz, B. Szűz Máriaé. Zaránd megyében volt Sz. Benedek Rendé.

Saári Szent Andrásé volt Heves megyében Saáron Sz Benedek Rendé, alapított Samuel Aba Király által.

Tomaji, némellyek Heves megyében Tomaj pusztán lenni állítják.

Typulthai, ez egy a fellyebb említett Tapolczai apátsággal.

Monostori B. Szűz Máriaé, közel Vámos-Györkhez. Monostor pusztája, Heves megyében, nem messze Vámos-Györkhez, Gyöngyösi Járásban, itt volt hajdan Templariusok' apátsága (köz nép veres-barátoknak nevezi) hajdan Váczi papi megyéhez tartozott, minthogy közel van Hatvan városához, és Kis-Káta Pest megyében lévő falunak tő szomszédja, azok pedig most is Váczi megyéhez tartoznak, azt erősíti Pázmán Bibornok és Fuxhoffer. Határjában egy tavat, most is barát tónak neveznek. Mint hajdan, úgy újra épült temploma B. Sz. M. tiszteletére vagy szentelve, és sok régi dülledékeit most is láthatni, de nevezetét is Monasteriomtól vette, és nincsen seholy Heves megyével határja kapcsolva.

Van két jövedelmes Prépostsága: 1-ső *Egri Nagy Prépostság.* 2 dik *Egervaré B. Sz. M.* ehez Borsod megyében lévő Novaj és Kis-Tállya helységek tartoznak: és 10 Czímes Prépostsága ugyanint 1. *Eger vári Sz. Istváné.* 2. *Eger vári Sz. Péteré.* 3. *Kollóthóé.* 4. *Topissai B. Sz. M.* 5. *Schlangenmündi B. Sz. M.* 6. *Tiszánál Keői Sz. Istvány*

Vértanié. 7. Csudányi. 8. Sajó Szent-Péteri, Sz. Péter Apostolé. 9. Drózóí. 10. Szabolchi Keresztelő Sz: Jánosé.

Van e' megyében 186 Anya-templom, anyni megyésháza, és 549 Félegyháza (filiák) Nevendék Papjai: Bécsben, Pesten, Egerben 125 illendően neveltetnek. Van 9 Kolostora, azokban öszvesen 214 Szerzetes atyák imádják az ég és föld alkotóját.

Érzem hogy munkám nem tökéletes, a' ki botlásaimat megjavítja, nyomosabban előadja, ez hazájának téssen hasznot.

Tahy Gáspár.

2.

Botskay István' nemzetségeről, és karakteréről.

Számorközy István kézírataiban emlékezet okáért ezeket jegyezte föl: „Sulyok Balás leánya *) volt Botskay Istvánnak az anyja, kit Botskay György vett volt. Botskay György leányi ezek: Botskay Erzsébet Báthory Kristófné: Botskay Anna Kendesy Jánosné: Botskay Sára, Bagdy Györgyné; Botskay Judit Bánfy Kristófné; Botskay Kristina Horvát Györgyné: Botskay Ilona Haller Gáborné: férfi gyermeki ezek voltak: Botskay István, ki most él: Botskay Jeremiás, Botskay Gábor: Botskay Simon, és ötödik nem tudom ki **) ezekben kettő Pap lett, hárma megházasodott volt; de mind e' gyermeki magtalan holtanak meg. Mindenestől

*) Krisztina.

**) Miklós.

Botskay Györgynek tizen öt fia leánya volt; de ezek kívül a' többi mind kitsinségekben holtak meg.

Gezty Ferencz anyjának az jobb anyja, Pernezi Erzsébetnek Keserű Jánosnak az jobb anyja, és ez Botskay Istvánnak a' nagy anyja, mind a' négy Török Bálint leányi voltanak; azért ezek között in tertio gradu atyafiság volt.“ *)

Fösvénységét pedig ezekben a' versekben gúnyolja:

In Stephani Bochkay Principis liberalitatem Anno 1605. S. Z. az az: Stephanus Zamorközy.

„Promittis semper, nunquam das, inelyte Princeps,

Atque tibi in promptu est vox male grata: Dabo.

Mitte futura loqui, praesentibus utere verbis,

Dicatur potius unica syllaba, do.

Item.

Quid vehat, heu serus vesper, nescimus et atram

Ad mortem nobis quaelibet hora patet.

Quotidie Lachesis nostros inquit in annos,

Torvus et exspectat funera nostra Charon.

Tu tamen oblitus sortis, Stephane, inelyte Princeps,

Spondes victuro tempora multa tibi.

Et cum dena tuis indulserit Atropos annis

Lustra; tamen Lustris addere Lustra cupis.

Ac veluti cervos cupias praevertere vita,

Innumeras, manibus tangere, parcis opes.

Vive tibi, et nobis, Princeps, nec differ in horas

Et quae vis aliis reddere, redde cito.

*) A' ki többet akar Botskairól olvasni, üsse föl Wagner Károlynak „Collectanea Genealogico-Historica Illustrium Hungariae Familiarum. Dec. IV. Poson. 1802.“ in 8. esméretes munkáját.

Item.

Quam dives Mida Phryx, quam Croesus Lydius, et quam
 Darius, aut Xerxes, atque Lucullus erant,
 Tantum ego divitiis alios praevertō. Sed unde hoc?
 Ditavit Princeps pollicitis Stephanus.

Item.

Paupertas valeas, montes mihi donat et aurum
 Vox Stephani, toties et repetita fides.
 Sed timeo, ad Graecas ne fiant illa Kalendas,
 Ista dies etenim tarda redire solet.

Item.

Regibus e Graecis fuit olim nomine *Δόβω* *)
 Sic poterit Stephanus nomen habere *Dabo*.

Item.

Promittis semper, nil das tamen optime Princeps,
 Unum *do* est melius, quam mihi mille *dabo*.

Item Jambicis.

Sum, quidquid usquam divitum fuit, Midas,
 Croesus, Lucullus, Seneca, Crassus, Darius.
 Tam divitem me reddidit benignitas,
 Et Principis Stephani alma liberalitas,
 Sed plena vertis et ponis manibus:
 Nam his in opibus Irus adhuc sum miser.

Item.

Vis tua perpetuis mandari nomina chartis,
 Et quas pro populo res geris Ungarico,
 Audio: sed partis parcit tua dextera nummis,
 Quaesitasque tenax arca recondit opes.

*) *Az az Dabo*

Das nihil, et poscis: nescis Stephane inclyte, nescis,
 Quam, gravis ad Musas pandat Apollo, viam
 Quanto victurae chartae sudore parentur,
 Unde solet magnis surgere fama viris.
 Si tua res agitur, precium te pendere oportet:
 Aut igitur da aliquid, aut ego scribo nihil.

Item.

Cunctaris nostris mercedem reddere scriptis,
 Plena licet gazas degravet arca tuas.
 Compositis turgent aeraria densa metallis,
 Illa sed in tenebris, clausaque nocte latent.
 Non levis illorum tinnitibus insonat aër,
 Nec trutinat massas pendula libra graves.
 Tales Hesperidum pomaria fulva Dracones,
 Sic formica suas Indica servat opes.
 Accipe, daque aliquid: sic sanxit cana vetustas:
 Namque decet largas Regibus esse manus.
 Quid tibi suspensam, tardat cunctatio mentem?
 Haec summa est voti: *Da, dare namque potes.*
S. Z.

Közli Budáról

Podhradczky József.

3.*Nyelvtudományi Aprólék Javallatok.*

1. Iróink győznék meg magokat 's engednének a' magyar tudós társaságtól megállapított elveknek, 's vennék be az annal már divatozó helyesírást. Készakartva adnának szabadságot a' pesti Szerkeztőknek, hogy beküldött munkáikat, az akademia elveihez igazítva nyomassák: mint

valósággal cselekszik is például a' Társalkodó szerkesztősége; kinek mivében aztán, minden különböző írók és levelezők mellett is semmi bízár tarkaság nem tűnik fel, hanem minden egy monorban megy. A' valóságos és menthetetlen hibákat épen ki kellene igazítani a' Szerkesztőségnek; a' mit az író nem csak nem bánna, hanem sokszor meg is köszönné. Miért nem lehetne sőt kellene igazítani p. o. im az illetén hibákat? Itélésednek rabJOK, JA helyett Athen. 197. VálhassON, válhasSÉK helyett u. o. 122. tün, tünK. helyett u. o. 123. higy, higyJ helyett u. o. 123.

2. Ellenben a' magyar tudós társaság se tartsa kissebbségnek vagy méltóságához nem illo' dolognak, a' maga hibáit megösmérni, és másoktól a' jót elfogadni. Academicusok tollából nem örömet olvassa az ember: hamarább helyett hamarÉBB, Jelenkor lap 324. 548. — a' mit az academia még sanctionalni is akar, *Helyesírás* című munkájának 22-dik lapján azt állítván, hogy jól van mondva hamarább is és hamarÉBB is. Tagadom. Mert a' vastag hangú szó nem vehet fel vékony hangú ragasztékot. Valamint nem mondjuk: tova, tovább, hanem tovább; szia-tén úgy hibásan van mondva odább helyett odébb, hamarább helyett hamarébb. A' dicsó Athenaeumban és Figyelmezőben méltán szemet szurhatnak az ilyen, — csak igazítlanul hagyott és elmézett hibák, minők p. o. elmulatván, elmulaSZtván helyett, 414. Soha se mulass el, mulaSZSZ helyett, 125. LombJaimmal, lombaimmal h. 47. — holott a' J mindenkor csak a' 3-dik személynek jegy betűje. Mellyel éppen ellenkező hibafordul elő ugyan azon a' lapon: tévedés után, utJán helyett, — holott a' j-ét (ha grammatikai szabályért nem is, a' kétértelműség eltávoztatá-

sáért) be kellett vala iktatni, nehogy nach-ot jellentsen. Ojjan, olyan helyett Figyelm. 75. 'stb.

3. Szünnénk meg, a' vallás-felekezeti különbözést még helyesírás módunkba is bele vinni, és abban is kitüntetni. Milly elszomorító dolog, mikor valamelly könyvet vagy értekezést kezembe veszek, 's egyikből a' sok ojjan, méjjen, hójag, 's más számtalan jottázás, és a' bann, benn által, a' reformált magyar Író riv ki előmbe; másikkól az üdő, üdvösség, mondgya, akarrattyag, a' Cathol. Író esmérszik ki. Valjon meddig akarunk még így küszködni egymással, még helyesírási módunkban is?

4. A' kétféle dolgot is jelentő szókat különböztetnök meg egymástól, hogy az egyiket írnök nagy betűvel. Így lenne a' Woche Hét, a' sieben hét; a' Sonne Nap, a' Tag, nap vagy napzat; Világ Welt, világ Licht; a' Geschlecht Nem, a' nicht nem; a' Parthei Fél, a' Hälfte fél 'stb. Ezt a' stylnek értelmessége is kívánná, hogy az olvasó tüstént azt érthesse a' szó alatt, mit az író értett.

5. Más a' természetes, természetesen, és természeti, természetien. E' kettőt több figyelemmel kellene egymástól megkülönböztetni: de a' melly ellen legjobb íróinkat is hibázni látjuk, vagy készakartva cselekedni, nem is tartván e' kettőt kétfélének.

6. A' kettős sz semmiképpen nem állhat meg így csonkítva írva: ssz; rosszszui helyett rosszuk. Hogy egészen kiírott két sz vétessék gyakorlásba, azt kívánja a' ragasztékok analogiája is, melly szerint a' végező ny nem is engedtetik meg így irattatni nny, hanem két ny-el, szegény, szegénynyel; — aztán a' stilnek értelmessége. Mivel a' csorbított kettős sz által sokszor kétértelműség jön ki, p. o. ha e' szót sasszem, összár-

mazás

mazás két 'sz-nek olvasom, mit értsek alatta? Vagy: hasszúj, kasszáj, vasszeg. Vagy: ha vissza, meszsze helyett írom: vis-sza, mes-sze; foszszon, fos-szon; rosszalás, ros-szálás, hallaszsa, hallas-sza 's más vadabb példák. Így nem állhat meg a' kettős gy helyett a' ggy. Heggyyel, meggyőződés, ez ennek helyesírása,

7. Az igen öszvetett új szókhöz használnók még most az elválasztó jegyet, p. o. e' helyett külügyminister, irnök így: kül- ügy-minister. Helyesen áll az Athenaeum hatodik számában: bárbár- lét; és a' 259. l. varázs-phárusként. Így hamarabb megbékülnének a' neologismus gyűllői; szoknék a' szem az új helyesíráshoz. Idő jártával bizvást öszve lehetne írunk, választó jegy nélkül, akármelly öszvetett ujszót is; mint cselekesznek a' németek.

8. Az ifjabb leány-testvért nevezné *hugom*-nak mind férfi, mind nőnem, melly utóbbik *őcsém* nevezettel szokott itten élni. Auctoritás lehet erre Károlyi Gáspár, ki a' biblia fordításában úgy ír, mint itten javaltatik, 1. Kir. 11, 19.

9. A' debreczeni oskolától fogadnók el a' végező kettős n-t ott, a' hol azt az értelem és kimondás megkívánja; névszerint akkor, midőn utánna, magában hangzóval kezdődő szó következik, p. o. fönn azon kérdés: Athen. 367.

E . . . l.

4.

Az Oskolák szentségéről.

Korunkban, midőn csaknem semmi sem szent többé, midőn minden közönségesse aljadt. *Gyűjt. XII. Köt. 1837.*

sodott, nem illik hozzám, de meggyőződésem 's hivatalom megkívánja, hogy az oskolák' szent-ségéről szóljak. Szent thema! bár mint szent tárgyat kell, úgy fogattatnék fel, 's úgy vétetnék gyakorlatba.

Sanctum az, a' mi sancitum, a' mi mint szövetség, mint törvény, mint szabály megerősített, az istenek által megtiszteltetett, áldozatok 's szent szertartások által meglhitelesített; fertőztetlen.

Sanctum tehát sérthetlent is jelent. A' mi-nek ártani, a' mit gonosz kezekkel illetni tilalmas vala, így nevezteték: integrum, sanctum.

Sanctum nevet viselt végre, a' mi az isteni jelenléthez közelebb, annak ereje által meghatva van, a' miben maga az istenek lelke lakozik.

Lássuk, mind ezen jelentések szerint, melyek valóban csak egyet tesznek, mint legyenek az oskolák szentek.

1. Az Oskolák az emberi lélek mivélésére szolgáló nevelő Intézetek. Lehetne e' tisztább cél? találkozna e' szentebb hely?

Szent egy fiatal lélek; az égnek legneme-sebb angyalai, így szól Krisztus, az ő segédjeik 's órszellemeik a' földön; ók a' gyermeki lélek tiszta 's fiatal alakján az Istent szemlélik. Jaj annak, így kiált fel, a' ki egy kisedet botránkoztat meg.

'S mi könnyen megbotránkoztatnak, az az megsértetnek, elcsábítatnak! Mi figyelmezőbb a' fiatal gyermeki elménél? Minden behatást úgy fogad, mint egy fentebbi sugallást, 's ki költi a' gondolatot, vagy annak fonalát tovább sodorja. Nem hiszem, hogy áldás lakjon olly emberben, ki az irás szavai szerint, benne Isten lelkét mocskolja és zavarja.

Számítani kellene tehát az oskolákból, az elvek, az erkölcsök 's az ízlésben való minden elvetemedést, minden fajtalanságot, kocsosodást, csúszó, mászó szolgálai indulatot, minden megvetésre méltót, bár mi névvel ékeskedjen is az, 's bár mi hathatósan fogja is pártját a' divatszellelem. A' század ezen divatszellemeinek inkább, melly azt, a' mi esztelen, kicsapongó, gyenge, hiú, romlandó — jönak tartja, — szükséges, hogy az oskolák ellene dolgozzanak. Ha seholy nem találhatnák, legalább ó benne álljon meg a' szilárd, ép ízlésnek, a' tiszta feddhetetlen erkölcsiségnek, 's okosságának szent törvénye. — Ha az oskolákban alávalóságot, erkölcsitelenséget, bohózatot láthatni vagy hallhatni; ó fájdalom! ha innét kivesszék az igaznak és helyesnek szabálya, ha az ifjaknak az dicsértetik vagy példánnyá az tétetik, a' mi alacsony, közönséges, megvetendő, ugy az igazság és tiszta ízlés utolsó menedékjektől megfosztattak. — Üzzétek ki, monda Krisztus, a' kereskedőket és pénzváltókat. Az én Atyám háza szent, 's ime mi vé lészen általatok?

Azért szent tárgyaknál egyebek nem tanítatnak, vagy legalább nem kellene taníttatniok, az oskolában. A' valódi 's tiszta tudományak elvei szentek. Önkényt senki sem léphet ki körorübül, mert nem önkény találmányai, az ó szabályaik 's alap-támaszaik a' szent természetben foglaltatnak, magok ezen illethetetlen, sértethetetlen, szent törvények 's rendelkezések. — Szentek az ó világnak ama nagy lelkü férfiai, az úgynevezett Classicus auctorok, 's épen azon szentséget, azon örökkévalót, az igaznak, jónak és szépnek, rendíthetetlen törvényét kellene bennük megmutatni: 's belőlök a' fiatal elmébe, örök szabály és 'sinórmérték gyanánt beiktatni. —

Szentnek kellene végre lenni az oskolai erkölcsöknek, mind a' tanítók, és tanulók viszonyos megbecsülésében, mind pedig feddhetetlen illedelemében a' tanítványok egymás eránti viseletének. Semmi kicsapongásokat nem volna keményebben megrovni szükséges, mint hol az erkölcsök' ezen szentsége, bár mellyik nem eránt is, megsértetik vagy felforgattatik. Nem csak az oskolának fényét homályosítják ezek be, hanem magának az ifjunak is mardozó mérgei ezek tellyes életére. Ha az ifjuságnak mindenben elnézéssel 's engedékenységgel tartoznánk is, de efféle hibákban soha sem: mert semmi sem lehet az oskolában botránkoztatóbb, neheztelésre méltóbb, mint a' szilárd fenytéknek, az illedelemnek 's annak a' mi nemes, megbántása.

2. Ha az oskolákban kell, az illedelem', az erkölcsiség törvényét az ifjuba alkotni, plántálni; Legyen! alkottasson ezen szent szabály mindenekben! — Ifjak, ti a' színházba futok, 's miért? mit láttok, m'it hallatok ott? A' jót 's rosszat, a' veszedelmest, melly az elmét megbódítja, vadítja, az izlést elpuhítja vagy vadítja, szinte úgy, mint azt, a' mi más részben az okosságnak, izlésnek és erkölcsnek példánya lehet előttetek. Ha mind ezen egészséges 's egészségtelen gyümölcsöket öszve észitek; ha mindent a' dioptra vékony hajszála nélkül néztek, 's a' domborodást és homorodást össze vissza veszitek; jaj nektek úgy, mert fájdalom, nem mondhatjuk: „Színházunk szent! — 's épen ezen tárgynál is. a' régiék mintái 's elvei szolgálnának sértetlen szent szabályúl. Az érzékeknek semmi se tessék, mit az okosság kárhoztat; a' mit az erkölcsiség egy procul profanum!-mal köréből ki zár és száműz. —

Ti sokat és sokfélét olvastok össze vissza

Improbus labor, ha rendszer, terv, és irány nélkül történik. Rosz olvasás 's egy keleti opium-társaság hasonlóan egészségtelenek 's veszedelmesekek. — Ott és itt emésztődnek alakok és lelkek; ott és itt feszítettnek, hogy megbénuljanak.

Excerptáltak! csupán a' szentet a' tisztán megmentettet, örökkévalót, kellene excerptálni, azt a' mi arany. Sehol nem tűnik ki okossága vagy oktalansága, izlése vagy ízetlensége, célszerűsége vagy céltalansága az ifjunak inkább, mint a' kiszemelésben, kivonatokban; szomorú tetemház, csontváz; ha szellem, irány, cél, és szív nem elevenítettik, élesztik!

3. Legszentebb az emberben 's így az ifjuban is az ő lelke; 's ez megszenteli a' testet. Két ifjunak, kiket az Irás kitüntet, Józsefnek és Dánielnek, nem tud nemesebb dícséretet adni mint hogy „bennük az Elohim volt, a' szent Istennek lelke;“ az pedig, kit mint az emberiség legtisztább virágát, úgy rajzol, szent Lélekben neveltetett, 's annak örömlajával minden halandók felett felkenettetett. — Geniusnak nevezzük az emberben azon istenit, mi benne él, a' mi őt különösen bélyegezi, characterizálja, ösztönzi és lelkesíti; helyesen! ha ezen nem földi angyal, benne tiszta 's szent Genius, melly csupán a' legnemesbet választja ösvényéül. Alacsont, rosszat, nem fog ő szemlélni, de megvetni, — egyedül a' legtisztábbal élend a' tiszta alakok között; ez eleme, lehellete, 's hatásköre. Félre vet több magasztalt írókat, valamint amaz, egy illetlen alakot a' templomból kihajítja, illy felkiáltással: „félre innen, benned semmi szent nincsen!“

Ezen tiszta istenit minden ifju megőrizze magában 's kimivelje; ez legfinomabb rajza legbelsőbb lényének. Ezen tiszta istenit, minden

tanító tanítványában, mint ifju-barátjában, el-
esmérje, vagy esmérni tanulja, szeresse, tisztelje 's kimivelje! Benne lakozik az embernek egyes ereje, legtisztább boldogsága, legmélyebb bölcsessége.

De sajnos! semmi sem fertőztetik meg olly könnyen mint ezen szentség! ezen isteni kép olly könnyen bemocskítható! 's olly könnyen elveszendő ezen gyöngy! — Ha egyszer eltiportatik, ki szedheti többé öszve? előbbi alakját, derült tiszta ragyagását, ki adhatja vissza? Meg kérdezze tehát, magát minden ifju: „van e' bened valami szent? 's mi van? mint őrizted meg? mint mivelted ki?“ Minden tanulandó ifju kérdezze meg magát: „a' tudományokban 's gyakorlatokban, mi szent neked? mellyik tudományt üzöd ugy, mint egy szent tudományt, mellynek fenekére lejutni akartál? Eljutottál e oda? Vonsz e még magához, mennyei, ellenálhatatlan elragadtatással?“

Melley írók, melley elvek szentek előtted? Mit olvasol legörömostebb? mi tárja fel a' te kebledet? mit excerpálsz leggondosabban, leg-hivebben? Nagy vagy kis lelkekkel, angyalokkal vagy ördögökkel élsz e szívesebben?

Kedveled e a' szabályt? mert nincs szentebb a' rendnél és szabálynál. 'S leginkább a' tudományokban, véleményekben, erkölcsökben, gyakorlatokban, ruházatban, 's testmozdulatokban szereted e? vagy pedig a' felüleget, mulandót, fajtalan, oktalant 's illetlent, a' pórnépi alacsony csacsкасágot szereted 's becsülöd e leginkább?

Kérdezzétek meg ez eránt magatokat ó ifjak, a' minden idők legszentebb embereinek oltárainál. Tegyétek a' mellett szívetekre kezeteiket, 's /e gyetek nyiltszívéük!

Tiszta örök lelkek! tudomány hív szellemi, jertek,
Egyszerű erkölcs' és te fenyítették' lelke közelgess!
Hadd távozzon az éj, korcs izlés, balga bohózat,
Kasztal' szentereit melly fertőztetve zavarja.

Herderből. Perlaky S.

5.

Értekezés.

A' levegőégről, és annak hasznairól.

1. §. Azon természetbeli jóságok közzül, mellyek a' mi Földünkhöz tartoznak leghathatósabb, és legnagyobb figyelmetességet érdemel a' levegőég.

A' közönséges levegőég, melly a' Földünket mindenfelől környülveszi, vékony, folyó hideg materia, a' melly életet ad mindennek, vagyon visszarugó ereje (elasticitas) nehézsége. A' hideg összeszorítja és megnehezíti; a' meleg széllyel tágítja és könnyebbíti. — Néha száraz, néha nedves; néha hideg, néha meleg, és változó. Annak változásait kimutató eszközök *Thermometrum*, *Barometrum*, *Hydrometrum*, *Manometrum*, *Eudiometrum* és *Antlia*.

A' levegőég legtisztább matéria, és legvékonyabb mennél fellyebb esik pedig a' föld színétől, annál vékonyabb és tisztább, mennél közelebb a' földhöz annál sűrűbb és tisztátalanabb. Newton próbái szerént a' föld színén felyül 7 mértföldnyi távolságra négyszerte vékonyabb már mint a' föld színe felett: 70 $\frac{1}{2}$ hetven mért-

földnyi magosan pedig egy milliomszor vékonyabb; mennél alább van a' levegő, annál nehezebb, úgy annyira, hogy a' mint *Amontons* felvetette 2892 ölnyi mély gödörbe vagy földbe való barlang fenekén, ha volna olyan mély barlang, már ottan a' levegőég nehézsége a' víz nehézségével megegyezne.

Ha a' bányákban egy szűk szájú dugatlan edény áll egy darab ideig, abba belé megy a' bányai levegőég, és ottan dugják jól be a' száját, hozzák ki a' föld színére, itten nyissák ki nagy süvöltéssel ki fog szaladni a' levegőég belőlle, a' melly azt jelenti, hogy ide fel már vékonyabb és könnyebb a' levegő, a' *Barometrum* megmutatja ezt az igazságot.

Horváth György a' Természet oskolájában azt írja, hogy a' két Pólusok alatt is sokkal sűrűbb a' levegőég mint az *Aequator* alatt, igazság is ez. Hogy a' levegőég folyó matéria, az minden előtt tudva lévő dolog, és az ő folyása okozza a' szélt. Hogy visszarugó erővel bír, megmutatják ezt a' hangok az echók, a' szél puskák, az indíttatott függő testeknek megállásai, mellyeket a' levegőég ellentállásai tartoztatnak meg. A' megindított függő-lógó is (*pendulum*) ha elindíttatik szüntelen lógna, ha a' levegőégnek visszarugása, és a' vonó erő nem tartoztatná.

A' levegőégnek van nehézsége: mert ha a' levegőtől üres edénybe levegőt eresztenek, mindjárt nehezebb lesz az edény p. o. egy belől üres értz nemből való golyóbis, kevesebbet nyom, ha a' benne lévő levegőt, levegő-szoponn (*Antlia Pneumatica*) ki huzzák, többet nyom, ha a' levegőt bele szorítják. Innen megtetszik, hogy a' levegő nehéz, és reá nehezkezik mindenre, de ezt a' nyomását a' levegőnek szinte olly kevés-

sé, vagy semmit sem érzi az ember mint a' hal a' víznek nehézségét, mert annak nyomása mindenfelől egyforma nehézségű, és egyarányú mértékben vagyon, olly formán, mintha két egymáshoz hasonló nehézségű testet a' mérő serpenyőbe tesznek, egyik sem nyomja le a' másikat, mert mind a' kettő egyarányú mértékben vagyon, de ha az egyik testet leveszik, azonnal az egyik serpenyője a' mértéknek erővel lenyomódik. Így van a' dolog a' levegőre nézve is, ha azt az egyik testből kihúzzák, mindjárt a' külső levegő nagy erővel nyomja azt. Ezért ragad a' kulcs az ember szájához, ha abból a' levegőt kiszívja. Ha két belől üres fél golyóbist öszvetészen az ember, de úgy, hogy belőle a' levegőt kihúzza, egyedül a' külső levegőnek nyomása és szorítása által, olly erőssen egymáshoz ragad, hogy a' lovak sem húzhatják el egymástól; de mihelyt levegő bocsáttatik beléjük, egymástól azonnal elválnak.

A' levegőégnek nehézségét nehéz tökéletesen megmérni; mert az ő sok változásai miatt hol könnyebb, hol nehezebb, azért is különböznek ennek megmérésében, hogy ki 800-szor, ki 900-szor, ki ezerszer mondja a' levegőéget könnyebbnek a' víznél. *Mátyus az ő Diétetikájában Tom. I. p. 210.* azt mondja hogy a' levegőég nehézsége úgy van a' víz nehézségéhez, mint az 1. a' 846-hoz, mások szerint mint az 1—970. de legközönségesebben úgy van, mint az 1 — 850.

A' levegőég nehézségéből már számtalan sok dolgoknak az okát ki lehet magyarázni. Boyle volt az első, a' ki annak nehézségéből magyarázott ki sok dolgokat, mint!p.o. ezeket: Ha a' szűk szájú edényből ki szívjuk a' levegőt, és

hirtelen a' vízbe dugjuk, magában tele megy vízzel. Ha a' korsót a' vízbe tesszük, és a' tsütsin szívjuk teli megy vízzel. — Ha üres fazékba tűz által megritkítjuk a' levegőeget, és így egy tál vízbe borítjuk, a' víz mind felszalad a' fazékba. — Ha a' fazékba tüzes szeneket hányván jól megmelegítik, és azután kiöntik a' szenet belőle, és hirtelen belől a' fazekat lutskos bőrrel béborítják, a' bőrre felül üres poharat tesznek leborítva, úgy reá nyomja a' levegő a' bőrt, és a' poharat, hogy a' pohárnál fogva a' fazekat, és réz mozsarat is fel lehet venni.

A' levegőeget a' hideg összeszoríthatja, és megnehezítheti, a' meleg pedig szélyeltágítja, terjesztheti és könnyítheti.

Boerhave azt mondja, hogy a' Farenheit Thermometrumán tapasztalta, hogy a' közepszerű levegőt, a' téli erős hideg felényi tsomóba öszve szorította; az olyan meleg pedig a' melly a' vizet felforralja, azt még egy harmad résszel nagyobbban kiterjesztette.

Mennyivel szoríttathatik öszve a' levegőég azt egy hosszú bodzafa, akár pedig szél puskával is meg lehet tudni. Osszuk el a' bodza tsó úrege hosszát a' két végeikben lévő golyóbisok között, 10 vagy 20 vagy 30 egyenlő részekre, azután tolják tolójával a' golyóbist, mind addig mig a' másikat ki nem lövi, akkor meglátjuk, hány grádusra hagyta öszvetolni, szorítani a' levegőég magát, tsak arra kell vigyázni, hogy a' golyóbisok mentül szorosabban legyenek. —

3. §. A' levegőég tsupa hideg materia, tsak out tétetik meleggé, a' hol a' Nap sugárai vala

melly Planétába megakadnak , és annak sugárait visszaverik, mely által a' meleg igen megsza-
porítottatik. A' Planeták körül is pedig tsak addig
tart felfelé az a' meleg, a' mennyire felfelé a'
Planetáról visszaverettetett Nap sugári (reflexiói)
tartanak , azontul igen hideg.

Ez a' Napsugári reflexiójának , vagy vissza-
verődésének ereje a' mi földünk golyóbisa körül
hány ölnyi magasan kezdődik , azt valamennyi-
re ki lehet tanulni a' magas hegyekre esni szo-
kott szüntelen tartó havakból és az égi hajózók
tapasztalásából. A' földünk felett azon levegőég
hidegséginek magassága, a' mely már nyárban is
a' legmelegebb országokban is megtartja a' ha-
vakat, hogy el ne olvadjanak, nem egyforma
magosan fekszik, az Aequator táján magosab-
ban fel van, a' Zona temperata alatt lejjebb, a'
Polusok fe é tsak nem a' földet érik azok; azon-
ban ugyan azon egy helyeken is különböző idők-
ben különbözik a' magosságok, nyárban fellyebb
van, télben lejjebb. Ennek oka, hogy az Aequator
alatt magosabban fel van az a' hideg levegőég,
mert tudjuk azt a' Dioptricából hogy *Angulus in-
clinationis est aequalis angulo reflexionis*; a' haj-
lás szegelete mindég egyenlő a' visszaverődés
szegeletivel; minthogy pedig az Aequator alatt
a' napnak sugárai egyenesen esnek, és kisebb
szegeleteket formálnak, annál fogva egyeneseb-
ben és sűrűbben verődnek vissza; a' Zona tem-
perata vagy mérsékelt ég alatt már rézsuttabb
esnek, és nagyobbvisszaverés szegeletet tsinál-
nak, azért rézsuttabb és ritkábban verődnek vis-
sza a' Napnak sugárai; a' Polus pedig minthogy
a' Naptól legtávolabb van, legrézsuttabb, és leg-
nagyobb szegeletekben ütődnek meg a' nap sugá-
ri, szükségesképpen tehát nagyobb szegeletekben

és legritkábban verődnek vissza, mert leghamarább széllyel mennek egymástól a' sugárok, azért van ott legalább a' hideg levegőég: már a' Zona temperata alatt fellyebb az Aequator alatt legfellyebb; ez az oka annak is, hogy nyárban fellyebb, télbe lejjebb van a' hideg levegőég a' földünkhöz, mert akkor egyenesebben ütődnek a' Napnak sugárai a' földre, mint télben. Második oka lehet még ennek a' nap sugárainak a' levegőégbe való megtörődése (refractio) t. i. az Aequatornál a' meleg Égallya (Zona torrida) alatt a' napnak sugárai semmi megtörődést a' levegőbe nem szenvednek, 's ennél fogva a' napnak sugárai semmit el nem vesztenek a' magok erejéből; de már a' Zona temperata felé jobban megtörődnek a' levegőégbe a' sugárok, azért nints olyan nagy mértékbe az erejek; minthogy pedig a' Polusnál legjobban megtörődnek, azért legtöbbet is elvesztenek a' Napnak sugárai a' magok melegségekből. Ebből lehet azt is megmagyarázni: miért van dél tájban melegebb, mint estve és reggel? — mert mikor a' láthatárunkra (Horizon) kezd feljönni a' nap, akkor az ő sugárai legnagyobb megtörődést szenvednek a' levegőégbe, és még akkor híves van, nem igen érezzük a' Napnak erejét; de mikor már egyenesen van a' fejünk felett a' Zenitbe, minthogy ekkor a' Nap sugárai semmi refractiót, vagy megtörődést nem szenvednek, azért legnagyobb erejük van, és legnagyobb melegséget okoznak, mind addig, míg a' Horizon felé menvén, a' nagyobb refractio által el nem vesztenek a' napnak sugárai a' magok erejéből; sőt utoljára mikor a' horizontnál van, annyira elvesztik a' nap sugárai a' magok erejét, hogy pusztá szemmel is könnyen belé láthatni a' napba. Azt írja *Horváth a' Fizikájála* Tom. I. pag. 318. A' föld szí-

ne felett annak a' levegőégnek magassága, melly havat nemz, és meg is tartja nyáron is a' Zona torrida alatt a' föld színén fellyül 2434 ölnyi magosan van. Nyáron Izlandiában, Groenlandiába, kevés hítja, hogy akkor is a' földet nem éri. A' Temperata Zona alatt a' Pikó hegynél 28-o vagy 30 gradus alatt 2100 ölre, Frantzia Országban 1500-ra Chilibe 1600-ra megyen. Lassuk :

a) *A' magas Hegyekből.* Siciliában van az Etna Hegye a' 38-o grad. alatt 1700 öl a' magassága, a' legteteyén lévő cavájába már szüntelen megtartja nyáron is a' havat; és így ottan a' hideg levegőég 1700 öl magosan van. Pikó Hegye a' 28° grad. alatt 2566 ölnyi magas, 2100 ölnyi magasságán már nyáron is megtartja a' havat, és ottan 2100 öl a' magassága azon havat tartó levegőnek. Tsimborasso az Aequator alatt Amerikában 3267 ölnyi magas, 2417 ölnyi magosságán már örökké megtartja a' havat, és ott olyan magas a' hideg levegőég. Chili hegyén a' 35° és 40° gradusai közt az Égnek 1600 öl magasságaikon már nyáron is megtartja a' havat. A' déli Pólusok felé nagyobb a' hideg, lejjebb is kezdődik ez a' havazás, mint a' Groenlandiai Polus felé.

b) *A' levegőégi hajózásokból.* Charles 1783-ban December 5-dikén 1524 ölnyi magosan ment fel, és ott olly hideget érzett, hogy még a' fülei is zúgtak, a' Thermometrum 5° volt a' fagyos ponton alól.

Robertson. 1803. die 22-da Julii 3600 ölnyi magosan felment, de tovább már nem mehetett, az iszonyú hideg miatt a' feje öszve dagadt, a' véle felvitt madarak megdöglöttek.

A' millyen magosan vagynak a' fellegek ottan kezdődik a' hideg levegőég. — Ugy tartot-

ták ez előtt, hogy 1955 ölnyi magosnál fellyebb menni a' levegőég hidegsége miatt nem lehetne; de ezt megczáfolja Humbolt Sándor igen tudós új német utazo, a' ki Tsimborasso Hegyre déli Amerikában 3031 ölnyi magosan ment fel a' föld színén felyül; de már tovább fel nem mehetett, mert minden úti társainak, és magának is az igen vékony, és hideg levegőég miatt vér tseppek hulltak ki szemeikből, és szájaikból. *Detsi Magyar Kurir* 1803. Sept. 12. p. 342.

Megczáfolja Hamburgi Tudós Professor *Robertson* ur, a' ki 1803-ban Julius 22-dikén egészen 3600 ölnyi magosan felment az ő levegőégi golyóbisával, de fellyebb már halál nélkül nem mehetett.

A' kik ilyen sents mennek, elsőbb kezdenek igen gyakran, és hamar lélekzeni, azután igen nehezen lélekzenek, dobogó ereik sebesen vernek. Ha még fellyebb mennek füleik szüntelen tsengenek, zúgnak, fájnak, nem hallanak, elmébéli tehetségeik fogyatkoznak, ha egy kevésé feljebb mennek ájulgatnak, okádhatnak, rettenetes álmok és éhség jön reájok, ha még is fellyebb mennek, már ottan fejeik öszvedagadnak, orrokból, szájokból, szemeikből vér tseppek hullanak ki, ha pedig még annál is fellyebb mennek, következik a' halál.

Ugy tartják, hogy 3600 ölnél magasabb helyen már se hó, se esső, se szél soha nem találtatik. A' levegőég a' föld felett, a' melly nemzi a' havakat, mintegy fél circulus formán áll, annak a' közepe, magassága mindég egyforma télen nyáron, ugymint 2400 ölnyi; hanem ez a' kárika a' nap járásának arrább vagy errébb jövésevel változtatja helyét, úgy hogy nyáron Junius utolján az ő diametere, vagy legmagasabb része a' Rák, Tropicus alá jön, akkor az egyik szélé

Észak felől az Égnek 75° gradusa alatt éri a földet, a másik dél felől való széle pedig egészen az Aequatoron túl lévő 30-dik gradus aljáig jön az Égnek; — Télen pedig December utolján a legmagasabb része a Bak Tropicus alatt áll, az innenső széle pedig az égnek 40-dik gradusa alatt. És így ezen hideg levegőég circulusa magassága lesz 2434 öl magas, — az egyik széle pedig a mint a földön áll a másikhoz 105 gradus, a melly (15 mértföldet számlálván egy gradusban) lesz 1575 német mértföld. Ezt pedig innen lehet kidolgozni, t. i. Koók Angliai hajós Kapitány háromszori próbái után is 75° , másszor 72° grádusánál tovább az égnek a sok jegek miatt nem mehetett, de azontul már 75° gradusnál Uj Zemblánál bizonyos hogy örökké tartók a jegek, és 100 ölnél is magasabb jég rakások találtak. — A déli Pólus felé pedig még senki az 60° és 65° gradusokon túl nem mehetett, azon gradusoknak tehát már bizonyos hogy a földet éri a hideg levegőég circulusának szélei nyáron, télen pedig meddig jöhessen bé az Aequator felé a fagyaló hideg, bejön a mi Pólusunk felől a 30-dik gradusig.

A Történet-Irók nem egyszer emlékeznek arról, hogy a Venetziái Mediterraneum is befagyott, sőt van példa reá, hogy Konstantinápolynál bellyebb bemászott ez a fagyaló hideg.

4. §. A levegőég tsupa setétségből áll, tsak ottan szereztetik a Nap sugári által egy kis világoosság, a hol tsak valamelly Planétába megütkeznek. A levegőég teli van vizekkel, ugy annyira, hogy midőn legnagyobb szárazság van is a levegőégben, még is több viz van abban, akkor is, mint a Földnek és Tengernek minden vizei. Mátyus *Diethetica*, Tom. I. p. 227.

A levegőég nehézsége felfelé mind inkább kevesebb; a Barometrumban való kényesőt ide

le annyira nyomja hogy 27—28° grádusnyira felmász a' Barometrum tsóviben. — Ha ezen Barometrummal fellyebb fellyebb megy valaki; mindig kevesebb neheze nyomja a' levegőégnek: ugy-hogy a' magas hegyeken alig nyomja 15° vagy 12° grádusnyira, annyira leszall a' kén-eső. — Ha még fellyebb menne valaki a' levegőégi golyóbisával 8—7—6—5—4 hüvelykig leszallna, — ha még fellyebb menne 3—2—1, — ha még fellyebb menne, olyan helyre érne a' hol már semmi lefelé nehezede ereje nem volna a' levegőégnek, és a' Barometrumban lévő kén-eső semmit se nyomna, és itt már vége volna a' föld gőzkörnyékének, és így annak a' magnesi szívó erejének is, a' melly minden ő atmosphaerájában találtató testeket magához von. — Ha egyszer *Blanchard, Garnerin, Robertson* más Égi hajózók ilyen fent mehetnének, (mellyet meg is tselekedhetnének, ha üveges házatskát is építtetnének a' Hajóban, hogy a' vékony és hideg aér ne árthatna olly könnyen nékiek) többé soha se jöhetnének vissza mind örökké ott maradnának függve. Mert úgy tartom, hogy minden akármilyen kis testbe hasonló erő van a' természettől öntve, mint a' mi földünk' golyóbisába, hogy ennek minden részei a' maga Centruma vagy középpontja felé sietnek, és nyomódnak; ugy a' többi apró testek is, mihelyt a' Planéták athmosphaeráján, és vonó erején túl mehetnek, megtartják ezen természettől beléjük oltatott erejeket, hogy most a' földre kéntelenítettnek le esni, az tsak a' föld golyóbisa vonó erejétől esik meg.

5. §. Minden esmeretes nemei a' levegőégnek kétfélék, vagy *éltető* (oxygenium) vagy *fojtók* (azoticum) a' mellyek az állatoknak, és így az embernek és életének használnak, és az egészséget

séget segítik. *Fojtók*, mellyek az állatokat megölik, és a' lángot eloltják, minéműek a' különböző gőzök. A' közönséges levegőégnek egy negyed része éltető, három negyed része fojtó. Mikor az ember vagy állat a' levegőt bé szívja, akkor az éltető részt magában megtartja, a' fojtó részét pedig magábóikibotsátja. Ebből meg lehet tudni, mi annak az oka, hogy ha valamely bészárt házban p. o. télben sok ember sok ideig együtt van, észre sem veszi az ember hogy mindnyájan izzadni és lankadni kezdenek; sőt estve lévén együtt, ha gyertya van is előttök elalszik. Ennek oka az, hogy a' sok ember a' beszívás által a' levegőnek éltető részét már elfogyasztván, annak csak a' fojtó részei maradtak, melly az embereket is bádjasztja, a' gyertyát is el oltja.

6. §. A' levegőnek kelő vagy rúgós ereje van, az az öszve lehet azt szorítottani, de ismét mihelyt a' szorítottást elhagyja az ember, hirtelen kiszélesíti, és felduzzasztja magát. Ha valamely edénybe szorítottatik a' levegő, mihelyt annak száját kezdi az ember felnyitni, azonnal a' levegő, az edénynek szájában lévő akármelley erős dugót is erőszakkal kitsapja és elveti. A' puskapornak is minden erős munkáját, a' benne lévő megszorítottatott, 's a' meggyuladás által kiszélesítettett levegő okozza.

7. §. A' levegőég igen nagy jótéteménye az Istennek, melly nélkül a) semmiféle állatok nem élhetnének, mert a' nélkül lélegzetet sem vehetnének. Ha a' madarat, vagy más állatot üveg harang alá teszik, és abból a' levegőt kihuzzák bizonyos eszköz által, meg kell az állatoknak benne dögleni, hasonlóképpen a' zárt helyeken is minekutánna az éltető részét a' levegőégnek megemészti.

Tud. Gyűjt. XII. Köt. 1837.

b) A' plánták, és élőfák is ez által táplálatnak, mellyek az ó leveleik által a' levegő-
eget magokba szívják. Ezért szükséges az üveg
házakba is gyakran a' friss levegő-
eget bétá-
tsátani, hogy a' belé zárt plánták, vagy élőfák
az által tápláltassanak.

c) A' levegőég szüli a' hangot, mikor resz-
kettető mozgásba jó. Ha az ember mind a' két
kezét sebesen öszve tsapja, ekkor a' levegő az
által széllyel szórattatik, vagy ha a' korbács, az
ostor a' levegőben forgattatik, suhog és hangot
ád, ha a' harang meghuzattatván, a' levegőt meg-
reszketteti; ha a' húzok megillettétvén mozgás-
ba jönnek, így a' levegőben reszketést tsínálnak,
ha a' hangzó muzsikákban erőssen levegőt fú-
nak, ha a' tüdő a' maga gégéjén kiszórja a' le-
vegőt, ha a' puskapor meggyújtatik, 's az által
a' levegő mozgásba hozattatik 'sat. mindenkor
a' levegő megreszkettetik, 's így származik a'
hang, melly is különböző lessz: a' szerént a'
mint a' levegőnek reszketése, erős, vagy gyen-
ge, sebes, vagy iassú. A' hang mindenfelé ter-
jed, és egy pertzentés (minutum secundum) alatt
ezer lábnyira, vagy ötszáz singnyire el hat. Ezért
lehet mindenkor későbbben meghallani az ágyúnak,
puskának, melly távol süttetett el, 's az égi há-
borúnak dörgését, mint a' mikor látja az ember
azoknak fellobbanását.

d) A' levegőből származik a' szél. Ugy ha
a' levegő a' maga egyarányúságát, a' földet kö-
rülvevő gőzkörnyékben elveszti, p.o. ha a' levegő
valahol megvastagodik, vagy megvékonyodik,
néhol kelőbb, duzzadóbb mint másutt, a' köze-
lebb való helyeken, mert akkor a' vastagabb le-
vegő oda megyen, a' hol a' levegő vékonyabb.
A' sűrű, tömött levegő rendszerént hideg szokott
enni, azért mikor szél támad, hiveset érzünk,

mert sűrűbb, erősebb levegő érdekel bennünket. Tapasztaljuk ezt akkor, ha a' meleg szobának ablakait megnyitjuk, mert akkor a' hideg levegő erőszakkal 's zúgással tolódik be. A' hol mind addig tart, míg a' levegőégnék egyarányúsága helyre nem áll.

e) A' levegőég okozza a' Tenger vizének folyását, és visszafolyását (fluxum et refluxum maris) mellyet némellyek a' holdnak tulajdonítanak; de inkább lehet a' levegőégnék, mellynek a' naptól távol lévő része egy felől megsűrűdvén, és meghidegedvén, annak terhe kényszeríti a' tengernek vizét a' napnak melegétől megritkított levegőégben a' folyásra és visszafolyásra, miképpen a' mi földünket is a' levegőég terhe minden 24 órában a' maga tengelye körül megfordítja (a' mint ezt az 1836-dik eszt. Tud. Gyűjtemény X-dik Kötetében előadtam.)

8. §. A' valóságos, és minden más matériák-tól tiszta levegőégnék sem erre sem amarra nyomó ereje nincs, mert az egész világ nagy öblit bé tölti a' levegőég 's egymást tartja, és az sem erre, sem arra nem nyomódhatik; de a' Planéták közül az azokból felpárálló sok részetskékel bizonyos messzeségig összekevertetvén, azon apró részetskéekkel együtt a' Planéták középpontja (centruma) felé szívattatnak; így szívattatik a' mi földünk gőzkörnyékébe való levegőég is a' föld felé, és ez a' szívódás a' mi földünk atmosphaeriája nehezinek mondatik. Hogy tehát minden testek a' földnek közép pontjára sietnek, azt nem csak annak középpontra vonó ereje (vis centripeta) hanem a' levegőég nyomó terhe is okozza.

Garéban, Julius 20-dikán 1837.

Szelle Benjámín,
Garéi Református Prédikátor.

6.

Értekezés

a' lélek különböző tehetségeiről, és azoknak alapjairól.

I. *A' gondolkozás sajátosságai egyes embereknél.*

Ha különböző embereket azon módra nézve egybehasonlítunk, melly szerint gondolataikat nyilvánkoztatják, felette sok különbözőesekre, sajátosságokra találunk, mind az esmeretre mind az akaratra nézve, melly különbözőesek, sajátosságok teszik minden egyes személynek saját (individualis) karakterét. De mind ezen különbözőeseket bizonyos fajokra lehet osztani, 's bizonyos, általános nézőpontok alá rendelni. Azon különbözőesek, p. o. mellyek által egyes embereknél az *esméret* mutatkozik, következőkben határozódnak:

1) *A' gondolkozás tiszta világos voltának különböző fokában*, mellyel a' dolgok megismerése különböző embereknél véghez megy. Némelly embereknél a' lelki élet halavány szürkülethez hasonlít, másoknál ellenben a' délszínben ragyogó napfényéhez. Ezen két rendbeliek közt állanak sokan, kiknek elméje közepszerű világossággal bir.

2) *A' gyorsaság különböző fokában*, melly a' megismerés functióit bélyegezi. Némelly embereknél az érzések, ítéletek, okoskodások 'sat. képzelhetetlen gyorsasággal váltják fel egymást, mások ellenben igen lassan gondolkoznak, mások ismét, 's talán legtöbbben itt is a' közép úton járnak.

3) *Az esméret különböző terjedelmében.* Vagy-
nak emberek, kik körül igen keskeny láthatár
van húzva; de vannak olyanok is, kiknél az
mind inkább terjed, 's kik temérdek tárgyakat
képesek elméjükkel felfogni.

4) *Az isméret tárgyainak különböző fajaiban.*
Tapasztaljuk ugyan is, hogy csaknem minden
embernek különböző esméreti világa van; mivel
csaknem minden emberre nézve vannak olyan
nemű tárgyak, mellyek esmerő tehetségének má-
sok felett kínálkoznak, 's előtte minden más
tárgyak felett szembetűnő tisztaságban és világos-
ságban tűnnek fel.

5) *A' különböző költsönös viszonyokban a'
gondolkodás tehetsége, és működései (functio) kö-
zött.* Ritka, felette ritka az olyan ember, kiből
a' lélek minden tehetségei és működései töké-
letesen összhangzó költsönös viszonyban álla-
nának egymáshoz. Csaknem minden egyes em-
bernél többé vagy kevésbé eltávozik ezen vi-
szony az általános harmoniától még pedig úgy,
hogy csaknem minden embernél egyik tehetség,
vagy működés a' többek felett elhatalmazik, úgy
hogy a' többiek ezen hatalmaskodás miatt alig
juthatnak szóhoz. Hány emberek rabjai a' testi-
ségnek? hányan vannak, kiknél az igen eleven
képzelő tehetség mellett igen csekély ész mu-
tatkozik? melly kevesen vannak, kiknél az ité-
lő tehetség és okosság a' nekik kimutatott bi-
rói hatalmat gyakorolnák a' gondolkodás összes
működésein? hányan vannak, kik a' sok esmé-
ret mellett kevés akarattal bírnak? hányan van-
nak ismét, kiknél az akarat az esméretet meg-
előzi?

II. *A' lélek különböző tehetségei.*

Az eddig említett különböző viszonyok,
mellyekben az esméret tehetségei és működései

egymáshoz állhatnak, párosulva a gyorsaság, erő és terjedelem különböző fokaival, mellyek munkásságaikban mutatkoznak, teszik a lélek különböző tehetségeit, a különböző talentumokat, mellyek által az emberiség olly különböző módon megdicsóíttetik, s mellyeknek legalább alapvonatait itt elő kell terjesztenünk.

A külső érzésre nézve az emberek a tökéletesség különböző lépcsőin állanak, mellyek határozzák meg a külső benyomásokra való fogékonyság, és saját hatási tehetsége közt létező különböző viszonyokat. Az érzékek nagy fogékonysága kevés erővel párosulva, az érzékek *gyengédsége*, a nagy fogékonyság a külső benyomások iránt, nagy erővel egyesülve, az érzékek *élessége* által nyilatkozik. A fogékonyság és saját hatási tehetség hiánya *tompaságot*, vagy *tompa érzést* okoz. A külső érzékeknek ezen különböző tulajdonságain alapúl az érzésnek élénkebb, erősebb, gyengébb, világosabb, vagy homályosabb volta.

Ha ugyanazon embernél a külső érzéket egymással összehasonlítjuk: felette ritkán fogjuk tapasztalni, hogy minden külső érzékek finomságukra és erejökre nézve egymással tökéletesen összehangzanának; töhnyire egyik vagy másik közülök felülhaladja a többieket fogékonyságára, erejére, vagy hatáskörének terjedelmére nézve. Ez által az ember ismét különös tehetségekre teszen szert, bizonyos nemű tárgyak többek feletti érzekei esméretére. Így sokaknak különös tehetségek van a tapintás, másoknak ismét a hallás tárgyait különös élénkséggel, világossággal és tisztasággal felfogni. A ki már tudja, melly nagy befolyással van a külső érzékenység a gondolkozás egész munkájára, az könnyen általláthatja, hogy a külső érzékek egy-

más eránti viszonya, és majd egyiknek, majd másiknak, majd ismét többeknek különböző kapcsolatban a' többek feletti elhatározása által, a' lélek legkülönbözőbb tehetségei alapíttatnak meg.

A' külső érzékeken kívül különösen a' *képzelő tehetség* az, melty azon felette különböző sajátságoknál fogva, mellyeket egyes embereknél ölt magára, a' lélek sokféle tehetségeinek fő forrásává lesz. Sok embereknél a' képzelő tehetséget igen könnyű munkásságba hozni, de az előhozott képek tökéletlenek, 's csak hamar elreppennek. Az ilyen képzelő tehetséget *élénknek* és *repkénynek* lehet nevezni. Másoknál olyan képzelő tehetség mutatkozik, mellyben az élénkség erővel, és a' tökéletesség nagyobb fokban tartóssággal is párosul. Minél többeket egyesít magában ezen tulajdonságok közül a' képzelő tehetség, annyival nagyobb alapja fekszik abban a' jó emlékező tehetségnek, valamint a' gyenge emlékező tehetség mindig következése a' képzelő tehetség repkény, kevésbé élénk, és igen korlátozott voltának. A' képzelő erő lomhaságának nagyobb foka szerzője lesz a' *butaságnak*. A' kicsapongásig élénk munkássága pedig az *őrült-ségnek*.

A' képzelő tehetség munkásságát a' belső érzékek által gyakorolja. Mivel már minden külső érzésnek szükségeskép egy belső felel meg; mivel továbbá több belső érzékek szükségeskép a' képzelő tehetség hatalma alatt állanak; ezek között is uralkodhatnak némelly különböző költsönös viszonyok, mellyek osztán egyik vagy másik, vagy több belső érzékeknek is bizonyos kapcsolatokban a' többek feletti elhatalmazása által nyilatkoznak. Nem szükség mutogatni, hogy ez által is a' lélek tehetségei különbözőzésének, a' mennyiben ezek a' képzelő tehetséggel egy-

beköttetésben vannak, vettetik meg szükségeskép az alapja, annyival kevésbbé, mivel állításunk igazságát a' tapasztalás nyilván bizonyítja. Ritkán találunk olyan emberre, kinek képzelő tehetsége (ha ugyan a' személyes karakter ki van nála valamennyire fejtődve) bizonyos nemű tárgyak iránt több fogékonysággal ne bírna, mint mind a' többiek iránt összeséggel. Innen vannak az emlékező tehetségnek különböző fajtái, mellyeket különböző embereknél tapasztalunk; innen, hogy némelleyek a' látott, mások a' hallott stb. tárgyakat tudják könnyebben és mélyebben emlékezetökbe nyomni.

A' tökéletesség felsőbb fokán álló képzelő tehetség azonban nem csak magára, hanem a' felsőbb esmerő tehetségre is termékeny, 's ennyiben a' lélek felsőbb tehetségeinek csiráját hordja magában. Mert mivel minden tárgyaknak, mellyekkel a' felsőbb esmérési működések foglalkoznak, a' képzelő tehetség által kell szükségeskép a' belső érzésekben előterjesztetniök; mivel továbbá az élénkség, tisztaság, világosság fokától, a' mellyel a' tárgyak a' lélek elibe terjesztetnek, függ az ismértek igazsága alaposága és minden más sajátsága: tehát az élénkebb erősebb, gazdagabb képzelő tehetségnek az ész felsőbb működéseinek is alapjául kell szolgálni.

A' legjelesebb felsőbb tehetségei a' léleknek, mellyek az embernek nemesebb voltát megalapítják, 's némelley egyeseket a' többek felett, kik a' mindennapiság gőzkörén felyül nem emelkedhetnek, magosan felmagasztalják az *elmésségre*, az *elme élességére*, *mélységére*, a' *lángészre* (genie) való tehetségek.

Az *elmésséget* az előterjesztett tárgyak külső viszonyainak gyors általlátására való készség

bélyegezi. A' képzelő tehetségben termett képek' élénk előterjesztése azoknak olly móddali egybekötése, hogy a' köztök létező hasonlatosságok és ellenkezések nagy és szembetűnő hatást okozzanak, az elmésség fő feltételei, mellyek egy felől élénk és gyorsan munkálkodó képzelő tehetségen, más felől a' tökéletesség bizonyos fokára jutott érett íélő tehetségen alapúl; de a' mellyben a' képzelő 's itélő tehetség olly költsönös viszonyban állanak egymáshoz, hogy az első játsza a' fő szerepet; feltévcn, hogy az elmésség azon egyetlen egy tulajdonság, melly által a' felsőbb rangú gondolkozás egyes embernél mutatkozik. Ebből azon igen fontos következtést lehet húzni, hogy egy ollyan ember, vagy egy ollyan egész nemzet, melly lelki műveltségét csak az elmésségig vitte, a' felsőbb lelki műveltségnek csak az első és legalacsonyabb lépcsőjén áll, 's semmi helyes oka hinc a' többekre kevélyen és megvetőleg lenézni.

Az *éles elme* nem egyéb, mint gyorsan áttekintő, és a' dolgok belső viszonyaiba mélyebben beható itélő tehetség. Éles külső érzékek, erős képzelő, és jó emlékező tehetség az éles elmének feltételei; mert ezek tehetik azt, hogy a' tárgyak nagy világosságban másokra ható többszörös viszonyban terjesztetnek elő; melly által az okokat egybekötő okfő (principium) a' lélek, képessé lesz igazi természetöket vagy mivoltokat, 's belső viszonyaikat annyival gyorsabban és helyesebben áttekinteni.

A' *mély elme*, az okosság nyilatkozásának legfőbb foka, melly a' dolgoknak, 's a' dolgok legközelebbi viszonyainak esméretével meg nem elégszik, hanem mindig mélyebben törekszik

hatni azoknak általános összefüggésébe, hogy első alapjokat, 's legfőbb céljokat megismerhesse. Az elme mélysége a' tiszta, mindent felölelő és sokáig híven megtartó képzelő tehetségen alapul; mert csak az által lesz a' lehetségessé, hogy a' lélek előtt egyszerre több tárgyak tisztább fényben jelennek meg, 's ez által mindenféle viszonyaikban szemléltethetnek, 's a' felsőbb okfőkkel való kapcsolatokban áttekinthetnek.

A' *lángész* (genie) egyebet nem jelent, mint a' rendkívül felmagasztalt lelki életet, 's egy azon alapuló teremtői erőt, a' gondolkozásnak valamely körében, melly által egyes emberek azon tárgyaknak megismérése, és előadása által, mellyek azon bizonyos lelki körbe tartoznak; az emberiség nagy tömegét felette hátra hagyják magok után. A' lángésznek annyi fajtái vannak, a' mennyi fajtái a' gondolkozás működésének, mellyeknek a' többek feletti munkásságok által a' felyebb, sőt a' legfelyebb törekedő lélek nyilatkozhatik; e' szerint van lángész a' képzelet, az ítélő tehetség, és az okosság munkájában; van elmés, éles elméjű, és mély elméjű lángész.

Mindenféle lángészt két néző pont alá lehet venni, van ugyan is a' tudományra, p. o. a' matematikára, philosophiára, van művészetre, p. o. költészetre, festészetre, szobrászatra hangszatra 'stb. született lángész, a' szerint, a' mint az egyik inkább az ismeret, másik inkább az előterjesztésbeli tehetsége által tünteti ki magát. A' művészeti lángészhez az eleven, tiszta, világos szemléleten, és áttekinvésen kívül a' külső érzékek, és a' képzelő tehetség segítségével tartozik még, és ez lényeges és fő megkivántató dolog, egy felsőbb foka azon ügyességnek, hogy az ember a' mit élénken felfogott, szóval, énekkel, színekkel, formával (a' szobrázatban) a' való-

ságban előterjessze. De ez a' nagy hajlandóságon kívül bizonyos, és állandó elszántságot, 's azon életműszereknek szerencsés alkotását kívánja, mellyek által az előterjesztés megtörténik, 's mellyek mindenkor az akarat hatalma alatt vannak. Látjuk tehát, hogy vannak olly lelki tehetségek, mellyeknek gyökerei az isméret és akarat határába terjeszkednek, 's ezek által azon sajátságok szemléletére vezéreltetünk, mellyek által különböző emberekben az az akarat magát ki-tünteteti. Ezeket mi *kedvélyi tehetségeknak*, *kedvély-hajlandóságoknak* (Gemüths Anlagen) nevezzük.

III. A' kedvélyi tehetségekről.

Ha több embereket megtekintünk, 's akarat nyilatkozásaikat különös figyelemmel kísérjük, ezen tekintetben ismét a' legtöbbféle különbözőségekre találunk, mellyek az erkölcsi karakternek épen olly sokféle sajátságai által nyilatkoznak. De hogy a' személyességet, a' mennyiben arra az akarat nyilatkozása saját módosításai bizonyos meghatározott bélyeget ütnek, érdem szerént méltathassuk, szoros figyelemmel kell lennünk főképen az akarat szenvedőleges és cselekvőleges állapotjára, 's a' kettő közt létező költsönös viszonyra.

Ezen szempontból indulván ki, csak hamar úgy találjuk, hogy némelly emberek kedvélye, (szíve vagy akaratja) a' jó és rosz előterjesztései által hirtelen ugyan, de könnyedén, és mulólag érdekeltetik. Ezek hirtelen és könnyen elhatározzák magokat, de ritkán hajtanak valamit végre, mihelyt maga megerőltetés, 's az akarat állandósága kívántatik ahoz. Az embereknek ezen neme mindent akar, semmit sem telyesít, a' dolgot, kivált ha fáradságba kerül az a' közmondás szerint mohon kapja, hamar únja.

Ellenben vannak emberek, kiknél a' kedvély nagy fogékonysága hirtelen elhatározással, és erős akarat nyilatkozással van párosulva. Az ilyen emberek rendszeren, mint a záporos zivatar, termékenységet, és romlást okoznak egyszersmind.

Másokat a' kedvély hanyagsága, az elhatározás lassúsága, de egyszersmind a' végrehajtásbeli állhatatosság bélyegez. Ők az egyszer elkezdett munkát végrehajtják, 's minden előforduló nehézségeken diadalmaskodnak, inkább állhatatosság, mint hatalmaskodó erő által.

Végre vannak a' természettől olly mostohanya módra elmellőzött emberek, kiknél az emberiség méltósága igen homályosan mutatkozik. Ezeknél a' jó és rossz előterjesztései csak kevésé hatnak a' kedvélyre. Elhatározásokban lassúk, végrehajtásokban álmosok lévén, nem igen vergődhetnek fel az erkölcsi szabadság méltóságára, 's nem vívhatják ki magoknak az emberi uralkodásnak az állati természetfeletti jogait.

IV. A' szenvedelmek.

A' kedvély ezen sajátságain alapúl immár azon különbözés, melly az emberek indulataiban, és szenvedelmeiben mutatkozik. Vannak, — igaz felette kevesen — olly szerencsés emberek, kiknél a' lélek békessége csak ritkán háboríttatik meg, 's kiknek lelki élete hasonlít egy kies tájék felett derengő nappalhoz, míg mások csaknem szüntelen zivatarban vitorláznak, 's erejüket az indulatokkal szüntelen megújított küszködésben vesztegetik. Az indulatokra való nagyobb vagy kisebb hajlandóságok mellett az indulatok és szenvedelmek neme, vagy fajtája is, mellyre az ember a' többek felett hajlandó nevezetes különbséget tesz. Az egyik ellentállás

nélkül adja alá nyakát a' leverő indulatok jármának, a' másikat legkisebb okra elragadják a' tüzes indulatok, szenvedelmek; kevesen vannak olly szerencsések, hogy a' szívet gyengéden emelő mozgalmak befolyásának engednének, melyek a' lelket, mint valamelly tavaszi nap elevenítik.

Az indulatoknak és szenvedelmeknek befolyása az ember sorsára nagy és sokszoros. Hogy azt helyesen méltathassuk, az emberek jóllétére vezérelhessük, szükség azokat egész a' fő forrásokig fürkésznünk, szerfelett sokféle elágazásait figyelemmel kísérnünk, 's mindenek felett az elme megháborodásának általános fogalmát szorosan meghatároznunk.

Az elmeháborodás alatt, mellybe itt az indulatok és szenvedelmek is befoglaltatnak, értem én a' gondolkozás munkái összehangzásának megháborítását, a' kedvélynek valamelly egyes érzelem által való erős elfoglaltatását. Az elme, vagy kedvély háborodás nem egyéb, mint fellázadás a' lelki életben, melly által valamelly alsóbb rendű hatalom kisebb, vagy hosszabb időre a' lelki munkálatok közép pontjára emeltetik, 's melly által ezen munkálatok egy bizonyos irány, és egy oldalú cél felé vezéreltetnek. Egy ideális emberben, ki csupán az okosság felsőbb törvényei által határozthatnák el, 's azok szerint cselekednék, a' kedvély egész ereje csupán a' fő jóra, vagy a' jónak összeségére irányoztatnék, és fordítottatnék; a' kedvély háborodásban szenvedő ember egész lelkét ellenben csak egy alsóbb rangú jó, az egésznek csak egy része foglalja el, 's le vonja az emberi lelket felséges rendeltetéséről egy alacsonyabb polczra, úgy hogy a' lélek, mellyet természet szerint csak végetlen

kör elégít ki, a' kedvély háborodásakor egyetlen egy érzésének szűk korlátai között szorong.

Minden kedvély háborodáskor kétfős állapotban lehet a' kedvély, t. i. szenvedőleg, és cselekvőleg, melly utolsó állapotban az akarat az előterjesztett tárgyra visszahat. Vannak kedvély vagy elmeháborodások, mellyeknél az elme inkább szenvedőleg tartja magát, ezeket rendszeren *indulatoknak* nevezük, midőn ellenben azokat, mellyeket az akaratnak állandó ellenszegülése bélyegez, *szenvedelmeknek* hívjuk, bár ezen nevezet telyességgel nem helyes, mivel azt, a' mi állandó visszahatással van egyes esetben nem a' szenvedéstől kellene elnevezni. Egyébiránt mivel a' lélek ezen különböző állapotját csak a' *több* vagy *kevésbé* különbözteti meg egymástól, olly észrevehetetlenül mennek ezek egymásba által, hogy őket egymástól semmi szoros határokkal elválasztani nem lehet; innen van osztán az, hogy ezen kitételek: *indulatok* és *szenvedelmek* gyakran mint egy jelentésűek használatnak.

Ha az indulatokat és szenvedelmeket legutolsó gyökerekig fürkésszük, úgy találjuk, hogy azok az emberi életnek legbelsejéből kerülnek elő. Az emberi lélek természetével olly szorosan egyesült *hajlandóság a' jóra*, 's az azzal olly szükségességgel ellenkező *idegenkedés a' gonosztól* ha felsőbb fokra lépnek, *szeretetté* 's *gyűlölséggé* válnak. A' szeretet és gyűlölség pedig ollyan alapindulatok, mellyektől a' többieket minden kifogás nélkül lehet származtatni, mert minden indulatnak 's minden szenvedelemnek, vagy a' szeretet vagy a' gyűlölség szolgál alapúl, mellyek a' tüzeesség vagy tartósság különböző fokai, vagy a' különböző tárgyak iránti különböző viszonyaik, vagy egymással való különböző összebonyolódásaik által különböző és sokféle indulatokká, és

szenvedelmekké válnak, melly állítást a' következő vizsgálódások közelebbről megvilágosítanak.

A' *szeretetből*, ezen isteni szikrából csirázik ki a' *reménység* 's a' reménység virága az *örömmek*, melly fokára hágván, *elragadtatássá* válik; mert a' reménység egy olyan tárgy iránt vonzó szeretet, mellynek hirtokát a' léleknek csak a' jövendő ígéri; az öröm pedig a' szeretetnek legélelnebb kirontása azon pillanatban, mellyben a' lélek a' reménylett jóval egyesül. Ha az öröm olyan fokra hág, hogy a' lélek csak a' szeretett tárgyban él, 's összes erejét kicsapongó munkásságban csak arra pazérolja: akkor a' szeretet egy víg örülés alakjában jelenik meg, 's elragadtatásnak neveztetik.

A' szeretetnek ezen bájoló leányaival párhuzamosan mennek a' gyűlölségnek formátlan gyermekei; a' *félelem*, *szomorúság* és *harag*. Mert a' gyűlölség átaljában nem egyéb, mint élénk és erős idegenkedés attól a' mi a' gondolkozó embernek rosznak tetszik; a' félelem is valósággal nem egyéb, mint gyűlölése egy olyan gonosznak, melly a' jövendőből fenyegetődzik, 's mellytől az ember érezvén tehetetlenségét, annak meggyőzésére menekedni igyekszik. A' bennünket hirtelen megtámadó félelem, melly a' lelket hirtelen megriasztja, *ijedtségnek* neveztetik. A' szomorúság a' lelki munkásságnak fájdalmas elbénnullása, mellyet az összes külvilág iránti gyűlölségtől lehet származtatni, melly külvilágban a' lélek a' kedves tárgyat többé fel nem találja. A' félelem és szomorúság tehát annyiban megegyeznek, hogy mindkettőben a' kedvélynek kellemetlen vagy fájdalmas illetődése az akaratnak elnyomott vagy meggyengített elbénnullt visszahatásával van egybekötve. Egészen másképen van a' dolog a' haragra nézve, mellynek sajátsága abban áll, hogy

a' képzelt gonosznak legfőbb mértékre hágott útálása az akarat erős visszahatásait okozza, melyek a' gyűlölt tárgyak megsemmisítésére vagy elhárítására törekesznek. A' legfőbb mértékre hágott harag örülségre fajul, 's *dühösségnek* neveztetik, melly a' haraghoz tehát épen úgy van, mint az elragadtatás (*Entzücken*) az örömhöz.

Ezek volnának azon indulatok, mellyekké képezik magokat az alapindulatok csupán a' nagyobb mértékre hágás vagy a' viszonyok változtatása által; sok más indulatok és szenvedelmek bélyegező karaktereket azon tárgy' sajátságától költsönözik mellyekre vitetnek. Így p. o. a' *nagyralátás* mint szenvedelem nem egyéb, mint saját én-ünknek túl csapongó szeretete; a' *fősvénység*, a' *testiség*, a' *dicsőségrevágyás* nem egyéb, mint az állati csiklandozásnak, a' pénznek, a' dicsőségnek szerfeletti kedvellése. A' *szégyen* bizonyos félelem' vagy megijjedés neme, mellyet a' bennünk felfedezett tökéletlenség érzése okoz; a' *megbánás* az elkövetett rossz cselekedetből származó szomorúság; az *irigység*, ez az embert megalacsonyító indulat, a' felebarátunk szerencséje által okozott szomorúság; a' *kétségbeesés* gyűlölése az életnek, mellyre a' reménynek többé semmi sugára nem süt.

Végre vagynak még olyan indulatok és szenvedelmek is, mellyek más egyszerű indulatok és szenvedelmek' kapcsolatából származnak. Így p. o. az *epekedő várakozás* nem egyéb mint hánykódás a' reménység és félelem közt, a' *szánakozás* a' felebaráti szeretet által felgerjesztett szomorúság; a' *bosszúság* a' szomorúság által mérsékelt harag; a' *bosszúvágy* egy másik embernek gyűlölése, egyesülve azon reménnyel, hogy neki árthatunk; a' *féltékenység* (szerelemfáltás) egy a' legbonyolodottabb szenvedelmek közül, mellyek-

lyeknek borzasztó körében a' szeretet és gyűlölség, a' félelem, szomorúság és bánat szünet nélkül zaklatják az e' miatt szenvedő szerencsétlent.

Erkölcseileg méltatva az indulatok és szenvedelmek *nemesekre* és *nemtelenekre* osztatnak. Nemeseknek neveztetnek, ha az őket felgerjesztő tárgy közelebbi viszonyban áll a' főjőhoz, minél távolabb áll pedig attól, annyival nemtelenebbek az indulatok és szenvedelmek.

Mi alapját lehet mind ezen különböző természeti karaktereknek a' tapasztalásból kimutatni ?

Sok olyan dolgok és körülmények vagynak a' testi vagy érzéki világban, mellyek az ember sokféle lelki tehetségeivel olly állandó kapcsolatban tűnnek elő, hogy a' figyelmetes szemlélő és vizsgáló amazoknak ezekhez szorosabb viszonyait kénytelen elismerni. Különös figyelmet érdemelnek ezen tekintetben következő körülmények:

1. *Örökölt közlemény*, vagy a' szüléktől a' nemzés és fogantatás által gyermekeikre szállott közlemény. Valamint t. i. a' gyermekek ábrázatvonásaikra, testalkatásaikra, természetekre, vérmérsékletekre bizonyos nyavalyákra való hajlandóságaira nézve szüléikre ütnek: épen azt tapasztaljuk lelki tehetségeikre és hajlandóságaira nézve is. Az ollyan szülék, kik a' lelki tehetségeknek gazdag birtokában vagynak, rendszeren talentomos gyermekeket nemzenek, ha ezen lelki tehetségek a' szüléknél nincsenek is egészen kifejtődzve. Ha mind a' két szüléket szembe-tűnő lelki gyengeség bélyegezi a' gyermek' lelki láthatárát is kevésbé pislogó fény fogja világosítani.

Tud. Gyűjt. XII. Köt. 1837. 7

De hogy ezen örökölt tehetségeknék, 's ezeknek a' szülék iránti viszonyainak méltánylásában mind a' két szülét tekintetbe kell venni, azt akárki könnyen általlátja, mivel azon tehetségek, mellyeket a' nemzók közül egyik fél közöl, a' másik fél' tehetségei által a' különböző viszonyok szerint, mellyekben egymáshoz állanak, gyarápíthatnak, korlátoztathatnak, egymást elnyomhatják, összebonyolíthatják, 's sok másféle módon meghatározhatják. Ha vannak olyan esetek, mellyek által a' lelki tehetségeknék a' szülékről a' nemzés által a' gyermekekre való általmene-tele kétségbe hozathatik, mivel gyakran lehet tapasztalni, hogy olly férjfiak, kik mint első nagyságú csillagok tündököltek, olly fiakat hagy-
nak magok után, kik épen olly mértékben küzködnek a' lelki szegénységgel: nem kell felednünk, hogy a' gyermekek lelki tehetségei, a' mint említünk, nem csak az atya, hanem az anya által is határozatnak el; hogy a' gyermekeknek nem minden velek született tehetségei fejtődznek ki, mivel gyakran a' szükséges feltételek 's befolyások hiányzanak; hogy némelly szerencsés lelki tehetség a' fonák nevelés a' nyavalyák 's más okok miatt már a' gyermeki korban és így csirájában elfojtatik, 's végezetre hogy az atya nem képes valamelly szembetünő lelkitehetségét a' nemzés által fíjára általvinni, ha magát szerfeletti erőlködés vagy más okok által kimerítette.

2. A' *vérmeárséklet*. Valamint a' testi vagy physica életnek minden egyes emberben saját meghatározott mértéke van, így van a' lelki életnek is; 's nyilván tapasztalhatni, hogy azon bélyeg, mellyet a' testi ember azon saját viszontól kapott, mellyben nem csak az ő összes életműszerességének életereji, hanem a' különböző életműszeres rendszerek élete is abban egymás-

hoz állanak, és a' mellytől a' vérmérséklet függ, a' lelki emberben is szembetünökép' visszatükrözik. Így p. o. tapasztalhatni, hogy az életnek sebes, de kevésbé erős és tartós folyamatával, az úgy nevezett *véres* vérmérséklettel felruházott emberben, a' lelki élet is a' könnyűség és változékonyság' bélyegét hordozza. A' könnyelműség fővonás a' véres vérmérsékletű lelki karakterében, melly a' külső érzékek szerfeletti érzékenysége, eleven fantáziája, játszi elménczség, 's a' tárgyakon felületes elcsusszanás, az esméret részéről minden tartós és mélyebbre ható vi'sgá-lódástól idegenkedés, az akarat részéről pedig nagy mozgékony-ság, 's a' kedvély változékonysága által mutatkozik.

Épen ilyen módon nyilatkozik az élet' tüze, melly a' *choleras* vérmérsékletű testében lobog a' lélek körében, 's itt is mint amott sebesség és erő által tünteti ki magát, mellyek a' külső érzékek' élessége, tüzes képzelő tehetség, hirtelen átlátás, 's a' dolgok' viszonyaiba mély behatás a' kedvély nagy szenvedelmessége, 's álhatatossággal egybekötött sebesség által a' kitűzött feltételek' kivitelében ismerszik meg.

Azon vérmérsékletben, mellyet a' régiek *melancholiás*nak neveztek, a' testi élet sajátsága a' külső behatások iránt mérséklett fogékonyság, de egyszersmind ha egyszer a' dolog cselekvésre került, a' hatási erő rendületlensége és álhatatossága által nyilatkozik. Ezen bélyeg is meg-látszik mind gondolkozás, mind cselekvés mód-jokon azon embereknek, kik ezen vérmérséklettel bírnak, 's mérséklett érzékenység, hívem-lékező tehetség, a' tárgyak mindeu oldalról és mélyen beható megvizsgálása, az erkölcsi cha-rakter csendes és állhatatos volta által tűnik szembe.

Hogy a *phlegmás* vérmérsékletűnél a' külső ingerek iránti eltompulás, az életmozgalmak gyengeségével 's lomhaságával a' lelki hatáskörben butasággal 's egykedvűséggel párosulva jönnek elő, közönségesen tudva van.

A' mit eddig mondottunk, az igaz a' négy fő és sarkalatos vérmérsékletekről, a' mennyiben azokat egyes embereknel nagyobb mértékben kiképezve találjuk; egyébaránt ha a' különböző vérmérsékletek közötti összeköttetésre, 's a' különböző lelki és kedvélyi tehetségek közt létező kapcsolatokra figyelmeztünk, vigyáznunk kell, hogy egy oldalú ítéletet ne hozzunk, 's soha sem szabad felednünk:

1) Hogy minden vérmérsékletnek különböző lépcsőzetei és kifejtődzései lehetnek, a' melyből következik, hogy a' vérmérsékletek apránként egymásba összefolynak.

2) Hogy az életműszeres rendszerek mindegyike, melyek az összes életműszerességet képezik, saját különös életmérsékével bírhat, melly által a' különböző vérmérsékleteknek ugyan azon egy emberben való összekerülése, 's összeolvadása lehetségessé lesz; olyan állítás, mellyet a' tapasztalásból több példakkal lehetne támoogatni; 's végre

3) Hogy a' vérmérsékleteken kívül még más fontos körülmények is vannak, mellyeknek léte, vagy nem léte, 's a' sokféle összebonyolódása a' gondolkozás és kedvélyi tehetségek elhatározására különös befolyással vagynak, 's mellyeket annál fogva a' különböző vérmérsékletes lelki tehetségek egybeköttetése méltánylásakor mind tekintetbe kell venni. A' ki tehát azt állítná, hogy a' véres vérmérséklet költői, a' choleras hadivezérei, a' melancholiás philosophusi, a' phlegmás pedig rabszolgái hajlandóságra mu-

tat, annak a' többi kedvező vagy nem kedvező mellékes körülményeket és feltételeket sem kellene felednie, melyekre értekezésünk ezen részében akarjuk olvasóinkat figyelmeztetni.

III. *Életműszeresség* (organisatio) Tapasztalt dolog, hogy az ember gondolkodás és cselekvésmódja testének alkotásával, életműszerességével változik. Azonban, mivel az életműszerességet a' testalkotást az élet okozza, 's az egyes emberek élete azt ismét különféleképen módosítja, innen következik: hogy az élet minden különböző mérsékével az életműszeresség különböző módosításának kell párosulva, 's az életműszeresség' ezen saját bélyegének ugyan azon lelki és kedvelyi tehetségekkel egyesülve lenni, melyek az annak megfelelő vérmérsékletet illetik. Ha hát azt tapasztaljuk, hogy a' gyengéd fínom, virító életműszerességgel a' véres, az erős, kemény, száraz, testalkatással a' choleras, az erősen kifejtődött tartós erős testalkatással a' melancholiás, a' puha, petyhüdt, felpuffedt életműszerességgel a' phlegmás vérmérséklet együtt jár: arról sem lehet kételkednünk, hogy az életműszeresség ezen általános módosításainak micsonda lelki és kedvelyi tehetségek felelnek meg szükségeskép.

De nem csak az egész emberi test' alkotása vagy életműszeressége, hanem különösen az idegrendszer mindenek felett pedig az agyvelő' szerkezete azon szempontok, melyeknek a' lelki tehetségekre gyakorlott nagy befolyásoknál fogva a' physiologusok' és psychologusok' figyelmét mértékben magokra kell vonniok. Egy az összes állati és emberi országra vetett egybehasonlító tekintet eléggé bizonyítja, hogy a' lelki erők' sokszoros kiképezésére való tehetségek az agyvelőnek és az ő műszereinek lépcsőnkénti kifej-

tődzésével 's kiformálódásával mind nagyobb nagyobb mértékre hágva tűnnek elő. Ez annyira szembetűnő, hogy ez már némellyeket azon gondolatra vitt, hogy minden egyes gondolkozó erő számára az agyvelőben különös műszereket keressenek fel, 's határozzanak meg; olyan vállalat, melynek egyes esetekre lett alkalmazásában szükségeskép' hajótörést kellett szenvednie, mivel azon nagy fontos kérdésre: mennyiben eszközöltetik a' gondolkozás az életműszeresség által, vagy semmi vagy igen fonák feleletet adtak,

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

Hajnal, hazai Almanach, 1838. Szerkeszti Garay, öt aczélba metszett képpel, legfinomabb velinen, 12drét, 288 lap, Trattner-Károlyi sajátja, ára kötve 2 for. 24 kr. pengő pénzben.

Azon hazai Zsebkönyv, melyet Kisfaludy Károly halála után *Auróra* cím alatt 1832. 1833. eszt. *Bajza* József, 1834. és 1835. eszt. *Szemere* Pál szerkeztettek, és később 1837. eszt. címe magyarosítottván, *Hajnal* név alatt ugyanazon kiadók folytattak, a' jövő 1838. eszt. is *Garay* János szerkeztése mellett megjelent. A' mennyire sok évi tapasztalás után, a' példányok kelendőse engedé, a' *Hajnal*nak külsejét a' kiadók ez idén is olly csínossággal ékesíték fel, hogy az akármelly

német zsebkönyvvvel is megmérkőzhetik. Belső becséről pedig kezeskednek azon Írók nevei, kik azt jeles munkáikkal díszesíték.

Tartalma: *Beöthy Zsigmond*: A' sirásó, alkonydala. — *Csató Pál*: A' szerelemmel nem jó játszani. — *Erdélyi János*: Új évre. Egy nap. Révben. Akhilles. — *Fabián Imre*: A' honába térő. — *Frankenburg Adolf*: A' kép. — *Garay*: Körének. A' kiadó ház. Felhívás. Szép reggel. Az örömhöz. Szerelem. A' pataknál. Rozához. — *Kunoss*: A' boldogtalan. Bocsánat. Árva rózsza. Gonosz fiú. Az álombolygó. — *Matics Imre*: Szegény lantos. A' hiú remete. — *Nagy Ignácz*: A' hölgyrabló. — *Papszt*: Hunyad' álma. Kérdés és válasz. — *Sujánszky*: Hit, remény, szeretet. Irány. Kincs. — *Tóth Lőrincz*: Lantos és kedvese. Lantos-bajnok. Vágyaim. — *Vajda*: A' mágusz leány.

B. Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Malerischer Atlas und beschreibende Darstellungen aus dem Gebiete der Erdkunde. Herausgegeben von Eduard Poeppig. Leipzig 1838, nagy 8drét. Erste und zweyte Lieferung. Hartleben's Verlags Expedition. In monathlichen Lieferungen, jede mit 3 Stahlstichen 96 lap.

Még mi nálunk a' csüggedhetetlen szorgalommal, 's szigorú pontossággal készült geographiai és ethnographiai magyar munkák, a' saját Hazánkról irtakat is ide értve, a' hideg részvétlenség miatt vevőkre és olvasókra nem találunk,

's végre is tsak a' makulaturák sorsára jutnak; addig a' külföldön, nevezet szerint Német országban, az illy nemű munkák százanként egymást érik, 's különbféle újabb meg újabb kedveltető alakban jelennek-meg. Így alig fejeztetett bé az előtt egy évvel a' '72 finom aczélrajzolatokkal ellátott „*Bilder Magazin für allgemeine Weltkunde*,” mellynek híre egész Európában mind művészeti, mind literaturai tekintetből igen hamar elterjedett; már is azt a' jelen új munka követi füzetekben, szinte a' föld' és népek' Esmértetése tágas körében. Vallyon nálunk nemde az Újság Olvasók csekély száma okozza e' nagy hiányt? azonban, ha feltesszük, hogy legalább is 10000 magyar Hirlap Olvasó van, hihetetlennek látszik, hogy illy nagy szám közzül csak néhány száz példány jó geographiai munka vévőre ne találhatna! — 's még is ellenkezőt lehet tapasztalni.

Poeppig Eduard Szerkesztő folyóiratában, mellyet füzetenként ad ki, mindent a' mi a' ke-
rek földön a' Népek és Országok esmértetésére szolgál, a' legújabb utazási angol 's más munkák után kíván közölni, kiterjeszkedvén egyszer'smind a' leirandó országok és népek régi 's újabb történeteire is, 's hogy Olvasóji ne csak a' szóbeli előadásban lelják gyönyörúségeket a' textus mellé a' legszebb 's bájolóbb vidékeknek, városoknak, Romoknak 's a' t. rajzolatait is adja. Ezen igen kedveltető módot az Angolok már több idő óta gyakorolják.

E' jelen nagy nemű Munkának, melly külsejére nézve is akármelley angoly havi írással kezethat, 1-ső és 2-dik füzete, következő legfinom aczélba metszett Rajzolatokat foglal magában 1. Matanzas kikötő Kuba szigetén; 2. Khania kikötő Kréta szigetén. 3. Baalbec v. Helio-

polis Romjai. 4. Antiochia Szyriában keleti oldalról. 5. Lutro városa Kréta szigetén. 6. Antiochia nyugoti oldalról. A' tárgyak leírása, mellyek e' két füzetben előfordulnak; Matanzas, Kréta, Kurdistán, Baalbec, Antiochia, Natal (a' jó reménység fokánál). A' föld és nemzetek esmértetésének leírásában gyönyörködőkre nézve bizonyára ismét egy kedves meglepetés.

Különbféle.

Jelentés a' pesti magyar színház' igazgatóságától.

I. A' pesti magyar színház' igazgatósága a' drámai literatura' 's a' magyar színháznak repertoriuma' gyarapítására következő határozatokat teve, mellyek ezennel a' két magyar hazá' íróival közöltetnek:

1) Minden új eredeti színdarab, melly a' pesti színpadon leendő előadás végett nyujtatik be az igazgatóhoz, egy e' végre kinevezett választmány által szigorúan megvizsgáltván, ha hatást ígér, előadása meghatározatik, 's ekkor az író az előadási tiszta haszonból egy egész bevételt nyer, illy felosztással: Az első előadásból $\frac{1}{5}$, a' másodikból $\frac{2}{5}$, a' harmadikból ismét $\frac{2}{5}$ része fizettetik ki a' tiszta haszonnak.

2) Bérszünettel adassék-e az elfogadott darab vagy ne, különösen fog elhatároztatni minden különös esetekben.

3) Világszerte elismert remek művek' (milyen péld. Lear, Romeo) classicaí fordítása fél bevétellel jutalmaztatik, azon renddel mint az eredetiek.

4) Ha az előadott eredeti színmű első előadásakor megbukik, az többé elő nem adathatván, az író természetesen csak az $\frac{1}{2}$ nyeri: de ezt minden esetre.

5) Új operák' muzsikája hasonló díjjal jutalmaztatik, mint az eredeti színműveké: textusának jutalma minden egyes esetben különösen fog elhatározatni.

6) Az úgy nevezett parodiák, énekes bohózatok''sat. írója szinte egy' egész bevétellel fog megjutalmaztatni, azon rendben mint az eredeti színművek. A' muzsika-szerző jutalma illy műveknél minden egyes esetben különösen fog elhatározatni.

7) Az eljátszott színművek' tulajdoni joga minden esetre az íróé marad, azaz: az író ki nyomathatja, vagy eladhatja szabadon mint neki tetszik, de csak miután a' jutalom-előadások' ideje eltelt. Ha előbb nyomatja-ki, elveszti a' fenn kijelelt díjat; de más részről az igazgatóság is kötelezi magát, hogy a' három előadást egy éven tul nem fogja halasztani.

8) A' fenn kitett módon megjutalmazott színműnek előadhatási jogát veendi meg a' pesti magyar színház' igazgatósága a' szerzőktől.

II. Tapasztalván a' pesti magyar színház' igazgatósága azt, hogy mind honi, mind külföldi hírlapok gyakran igen fonák és alaptalan híreket közlenek a' magyar színház felől, ezennel kinyilatkoztatja, hogy hiteles tudósításoknak*) csak azokat ismeri-el és akarja tekintetni, mellyek a' hírlapokban a' színház' igazgatójának neve' aláírásával közöltetnek. Pest, Dec. 28. 1837.

Bajza József, m. k.,
Igazgató,

*) Az eljátszott 'színderabok' kritikáját is ide értve??
ugyan ugy-e!!

Könyvnyomtatói Igazgató.

Ő cs. kir. apost. Felsége a' magyar kir. tudományos egyetem' könyvnyomtató-Intézetének ürességben lévő igazgatói hivatalára nézve f. 1837. october' 19-diken 14,482. szám alatt költ udvari rendeleténél fogva kegyelmesen határozni méltóztatott, hogy a' magyar kir. tud. egyetem' könyvnyomtató-intézetének igazgatója a' tudományokban jelesen jártas, de egyszersmind a' könyvnyomtatásban és az ehhez tartozó többi művészetekben se legyen egészen járatlan: jó elme, ítélet és erkölcs által ajánlva 's nemes buzgalomtól lelkesítve, a' benne helyezett bizodalomnak mindenkép megfelelni törekedjék, 's ezeken kívül ép 's erős testtel birjon; mivel pedig az igazgató egészen ezen intézetnek tartozik magát áldozni, semmi más hivatallal el látva vagy nyugpénzel megajándékozva nem lehet, utasításánál fogva különféle kötelességeinek helyes végezésével annyira el lévén foglalva, hogy más hivatalt teljességgel nem volna képes viselni; a' honnan önként következik, hogy nyugalmazott, elerőtlenedett férfiú minden kötelességeit az intézet' hasznával nem fogná teljesíthetni: ennélfogva becsületes hivataldíj lévén szükséges, Ő cs. kir. ap. Felsége ugyan azon könyvnyomtató-Igazgatójának évenkinti fizetését, az intézet' épületében leendő szálláson, 12 ül tüzi fán és 30 font viasz gyertyán kívül, a' könyvnyomtató-Intézet' pénzalapjából fizetendő 1200 forintban méltóztatott kegyelmesen megállapítani, egyszersmind e' hivatalra concursust hirdettetni rendelvén; melly k. királyi végzés

azon hozzá adással tétetik közönségessé, hogy a' folyamodók a' szükséges jelességekről 's tulajdonságokról szóló hiteles bizonyítványokkal ellátott kérelemleveleiket 1838-diki martius' utolsó napjáig a' n. mélt. m. kir. Helytartó-Tanátshoz nyujtsák be,

Kolozsvártt. Gróf Teleki Imre Úr az 1806-dik esztendőtol fogva nagy fáradsággal 's költséggel szerzett Görög 's deák classicus írók gyűjteményét, a' kolozsvári ref. collegium könyvtárának a' tanuló ifjuság használására ajándékozta, minek következesében a' tegnapi napon több mint 500 — londoni, párizsi, hollandi legszebb kiadásu részint ritka, nagy becsű, görög 's romai írók munkái birtokába juta az irt oskola könyvtára. A' mint a' gróf Teleki szép nemzetség minden időben jeles kitünő lelkűekkel 's classicai miveltséggel diszeskedett, így könyves gyűjteményjeivel nem csak magának, de az egész hazának a' jövendő korra nézve is haszonnal kíván szolgálni. Csak most ajándékozámeg ezen virágzó nemzetség egyik szép háza, a' magyar tudós társaságot ritka becsű könyvtárával; nem rég alkotá a' tudós udvari cancelár M. Vásárhelytt Erdély közhasznára köztudatu gazdag könyvtárát, 's most ezen grófi nemzetségből a' fen tisztelt tudós, 's tudományokat becsülő gróf Kolozsvárt ajándékozámeg válogatott classicusokból álló gyűjteményóvel. Tettel magyarázza a' nemes gróf hosszufalvi lakja azon felírását: „qui bene latuit bene vixit.“ Minden tudja, ki a' tudományokban nem járatlan, hogy a' régi classica literatura a' mint az ifjuság lelki 's erkölcsi kifejlődésének legjobb vezetője — úgy

a' tudományok széles mezején a' régi classica literatura útján lehet solid tudományos ismeretet szerezni. — Az írt oskola előjárói a' mint a' tisztelt gróf nemes ajándéka iránti háláadatosságokat ezennel közönségesen kijelentik, úgy azt hiszik, hogy azon oskola azzal jutalmazhatja-meg leginkább a' gróf nemes tettét, ha az ifjuság, azon könyvek czélarányos használatát ön mivélésére fordítja. Adja az Isten, hogy a' nemzeti literatura mellett virágozzék a' régi is! 's az illy szép tettek buzdítsanak másokat is illy szép példa követésire.

Trattner 's Károlyi Könyvnyomtató-Intézetében megjelent:

33. Közhasznú 's mulattató *Nemzeti* vagy *Hazai Kalendáriom*, mind a' két magyar hazában lakó Katholikusok, Evangelikusok és Ó-bitűek számára, Krisztus Urunk születése után 1838-dik közönséges, az az 365 naphól álló esztendőre. Huszonnegyedik esztendei folytatás 4-to.
34. A' Főméltóságú Királyi Udvari Törvényszékeken 1837. eszt. Sz. Mártoni Törvényszakasza alatt hozott és kihirdetett Itéletek, fol. (Egész esztendei Curialis Sententiák ára 6 forint, egy egy Terminusé 1 forint 30 kr. ezüst pénzben.)
-

Jelentés a' tudományos Gyűjtemény 1838-ki folytatásáról, az az: a' XXII-dik esztendei folyamatról.

Pályafutásunk 22-ik évében lépünk Tudományos Gyűjteményünkkel a' közelebbi ránk viradandó 1838-dik esztendővel. Folyóiratunk szerkezete, külső, belső elrendelése, tudományos

és (társának a' Koszorúnak) szépliteraturai tendenciája eléggé esmeretes lévén, közelebbi esmértetések felesleges, dicsérettel halmozások czélaránytalan volna. Szabad legyen mindazáltal egy olyan utazóként, ki utjának jó részét elhaladván, mielőtt tovább indulna a' hátrahagyott pályára visszatekint 's magával számot vét, nekünk is anya nyelvünk, 's nemzeti literaturánk virágoztatására czélzó vállalatunk eddigi sikerültéről, mi előtt a' jövő év kezdetével új pályát nyitnánk, a' szerénység határain belől egy két szót tennünk.

Vállalatunk első kezdetétől fogva (1817. eszt. óta) főtörekedésünk volt, hogy legtisztább hazafiui czélból származott iparkodásunk pártolására hazánknak jelesebb tudósait és íróit megnyerjük, 's folyóiratunknak minél nagyobb, 's az emberi isméret minél több ágaira kiható terjedelmet, a' világos, egyszerű, és értelmes előadás által pedig minél több olvasóinknál kedveséget szerezzünk. Kevesen is vagynak és voltak — dicsekedve tehetjük ezen őszinte vallomást a' haza színe előtt — a' már kevés hijján 21 évek elforgása alatt hazánk legjelesebb tudósai 's írói között olyanok, kik hazánk dicsőségét, 's Nemzeti literaturánk gyarapítását tárgyazó nemes törekedések gyümölcséből folyóiratunkat egyszer másszor részeltetni ne szíveskedtek volna, 's kevés ágazati lehetnek az emberi esméretnek, melyekből folyóiratunkban több, vagy kevesebb, többé, vagy kevésbé érdekes cikkelyek ne láltatnának. Különösen azt hisszük, hogy a' hazánk történeteit, statistikai és topographiai esmértetését tárgyazó cikkelynek, Tudományos Gyűjteményünk olly gazdag raktárává lett, melyből nem csak a' kevésbé tudósok hasznos esmereteket vehettek, hanem biztos adatokúl szolgálá-

landanak (szolgáltak is már) azon tudós férfiaknak kik az említett tudományokra fényt deríteni, 's tudós munkáikkal saját neveknék emléket állítani szándékoznak. Hazafiúi szándékunk méltatásra is talált a' t. cz. olvasó, és előfizető közönség részéről, 's a' részvétlenségről nincsen okunk panaszolkodni.

A' midőn tehát egy felől mind hazánk tisztelt íróinak, mind a' nagy érdemű előfizetői közönségnek szíves részvételökért ezennel forró köszönetünket nyilatkoztatnánk, bátorkodunk egyszerűsmind kegyes pártfogásokat továbbra is kikérni; azon tudós férfiaknak, kik folyóiratunkat czélszerű érdekes dolgozataikkal díszesítendik, a' szokott tisztelet díjt, előfizetőinknek pedig a' tudva lévő áron az eddigihez hasonló alakban, és módon megjelenendő Gyűjteményünket ajánlván.

Nagysága és elrendelése a' Tudományos Gyűjteménynek és a' vele járó Koszorú vagy Szép Literaturai ajándéknak a' jövő 1838. eszt. is megmarad, t. i. mind a' tizenkét kötet mintegy 112 ívre fog terjedni.

Egész esztendei előfizetés postán 18 forint V. Czéd.; helyben, az az Pesten és Budán 14 for. és szinte azon távol lakó előfizetők számára is, kik alkalmatosság által kívánják hordatni a' köteteket, 14 for. V. Cz. Félésztendei előfizetés nem fogadtatik-el. Előfizethetni az alólirt kiadóknál (Pesten uri utsza 612 szám) és azon buzgó hazafiaknál, kik eddig is az előfizetési pénzeket elvállalni méltóztattak.

Nem különben a' cs. kir. Posta Hivataltali Tiszttségeknél az egész Austriai Birodalomban — és végre minden Könyváros Uraknál. Pesten Dec. 15. 1837.

Trattner és Károlyi
a' Tudományos Gyűjtemény kiadóji.

XII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1. Tahy Gáspár. Heves és Külső-Szolnok törv. eggy. Vármegyék' esmértetése, Egri Várnak történet kivonása, 's Egri Érsek Fő Megye érintése. 3. lap.
2. Podhradczyk József. Botskay István nemzetségéről és karakteréről. 58. lap.
3. E. . I. Nyelvtudományi Aprólék Javallatok. 62. lap.
4. Perlaky S. Az Oskolák' szentségéről. 65. lap.
5. Szelle Benjámín. Értekezés a' levegőégről és annak hasznairól. 71. lap.
6. * * *. Értekezés a' lélek különböző tehetségeiről, és azoknak alapjairól. 84. lap.

II. L i t e r a t u r a .

A) H a z a i L i t e r a t u r a .

Könyvesmértetés.

Hajnal, hazai Almanach, 1838. Szerkeszti Garay, öt aczéliba metszett képpel, legfinomabb velinen, 12drét, 288 lap; Trattner-Károlyi sajátja, ára kötve 2 for. 24 kr. pengő p:

B) K ü l f ö l d i L i t e r a t u r a .

Könyvesmértetés.

Malerischer Atlas und beschreibende Darstellungen aus dem dem Gebiete der Erdkunde. Herausgegeben von Eduard Poeppig. Leipzig 1838, nagy 8drét. Erste und zweyte Lieferung. Hartleben's Verlags Expedition. In monatlichen Lieferungen, jede mit 3 Stahlstichen 96 lap.

Különbfélék.

Trattner és Károlyi Könyvnyomtató-Intézetében megjelent új Könyvek.

(Koszorú az 1837-dik eszt. XII-ik Kötethez egy tö.)

Előszetők.

Dicsőségesen uralkodó Felséges

I. FERDINÁND,

**Örökös Austriai Császár, Magyar
Ország Királya (V. FERDINAND)**

**Cseh Ország, Lombardia és Velence,
Galliczia, Lodomeria és Illyriának**

Királya, Austriai Fő Herczeg

's a' t.

**Ő Császári 's Apostoli Királyi
F e l s é g e**

legkegyelmesebb Urunk.

CSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ HERCZEGEK.

Felséges Császári, Magyar és Cseh Országi Királyi Örökös és Austriai Fő Herczeg **FERENTZ KÁROLY**, az Arany Gyapjas Rendnek Vitéze, General Órnagy és az 52-dik számú Magyar Gyalog Linea Ezrednek Tulajdonosa 's a' t. *Bécsben.*

Felséges Császári, Magyar és Cseh Országi Királyi Örökös és Austriai Fő Herczeg **JÓ'S EF**, az Arany Gyapjas, és a' Sz. István Apost. Magyar Királyi és a Brasiliai Császári Déli Kereszt jeles Rendek Nagy Keresztes Vitéze, Magyar Ország Nádor-Ispánja, Kir. Helytartója, 's Fő Kapitányja, a' Jászok és Kunok' Grófja, 's Birája, Cs. Kir. Feldmarschal, Két Magyar Lovas Ezred Tulajdonosa, 's Ezredese; Pest Pilis Sólt törvényesen egyesült Vármegyék' örökös és valóságos Fő-Ispánja, a' Nagy Mgu Magyar Királyi Helytartó Tanáts; 's a' Nagy Mgu Hétszemélyes Fő Törvényszék Elölülője. *Budán.*

Felséges Magyar és Cseh Országi Királyi Örökös, és Austriai-Esztei Fő Herczeg **FERDINÁND KÁROLY**, Arany Gyapjas; Mária Theresia Katonai R. Vitéze, Szent István Apostoli Király, Sz. András Orosz Cs. 's a' Hannoverai Guelfek jeles Rendének Nagy Keresztes Vitéze, Cs. Kir. Feldmarschall, a' 3-dik számú Magyar Huszár, 's egy Cs. Orosz Huszár Ezerednek Tulajdonosa 's Ezeredese, és Galliczia' Fő Hadi és polgári Igazgatója, *Lembergben.*

Felséges Királyi Herczeg **BOURBON KÁROLY LAJOS**, Spanyol Országi Infans, Lukkai Uralkodó Fő Herczeg, Sz. István Apost. Magyar Király jeles Rendének Nagy Keresztes Vitéze, 's a' t. *Lukkában.*

L C N D O N B A N.

Herczeg Galanthai Eszterházy Pál, Fraknó' örökös Ura, Arany Gyapjas R. Vitéze, Sz. István Magyar Király, a' Hannoverai Király Guelfek- és a' Sziciliani Királyi Sz. Ferdinánd és Erdem jeles Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze, Cs. Kir. valóságos belső titkos Tanácsos, Kamarás, Sopron Vgye örökös és valóságos Fő Ispánja, és Követ a' Nagy Britanniai Királyi Udvarnál.

P Á R I S B A N.

Apponyi Gróf Apponyi Antal, Arany Gyapjas, a' Sz. István A. K. jel. Rend Nagy Keresztese, a' Császári Leopold Rendnek közép-Keresztese; a' Toskáni Nagy Herczegi Sz. Jó'sef R. és a' Parmai Constant. Sz. György Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze, Cs. Kir. valós. belső titkos Tanácsos, Kamarás és Követ a' Franczia Királyi Udvarnál.

O L A S Z O R S Z Á G.

Revisnyei Gróf Reviczky Ádám, Szent István Magyar Apost. Király Rendének Nagy-Keresztese a' Leopold Császári, és a' Szardiniai Sz. Móricz és Lázár Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze briliánt. Cs. kir. Kamarás; valós. belső titkos Tanácsos, Magyar kir. Fő Udvari Mester Tekintetes Borsod Vármegye Fő Ispánja, Cs. Kir. Nagy Követ Florenczben, Kraini földművelésre ügyelő Társaságnak Tagja, 's a' Magyar Tudós Társaság' Igazgató-Tagja.

Deáky Gellért a' Lukkai Herczeg nevelője Lukkában.

Baricz János Fő Strázsamester a' katonai Földmérő testnél.

B É C S B E N.

Herczeg Metternich - Winneburg Kelemen Venczel Lothár; — Portellai Herczeg; Königs-warti Gróf, Plass, Amons, és Markusgrünn, Miltigau, Johannesberg, Brezesovits 'sa't. Uradalmaknak Földes Ura: — Spanyol Országi I. rendű Grand; — az Arany Gyapjas Rend Vitéze; — Sz. István Magyar Király R. brilliant. — A' polgári Érdem-Pénz- és a' Jerusalemi Sz. János R. Nagy Keresztese; — Az Orosz Cs. Sz. András, Sz. Newszky Sándor, és Sz. Anna Rendeknek Isó osztályú Vitéze; — a' Francia kir. Becsület Légio, Sz. Lélek 's a' többi Rendek Vitéze; — A' Szardiniai Annunciade — Dániai kir. Elefánt R.; — a' Burkus királyi fekete és vörös Sas R. első osztályú Vitéze: — a' Svétziai kir. Seraphin R. V.; — a' Spanyol kir. III. Károly R.; — a' Brasiliai Cs. déli Kereszt R. Nagy Keresztes Vitéze: — a' Sziczipiai Sz. Januar. R. Vitéze; — a' Sziczipiai Sz. Ferdinand és Érdem R. Nagy Keresztese; — a' Bajor Kir. Sz. Hubert R. Vitéze; — a' Toskani nagy Fejedelmi Sz. Jó'sef Rendének Nagy Keresztese; — a' Würtembergiai kir. arany Sas R. Vitéze; — a' Szász királyi Rutakorona R. Vit; — a' Német-Alföldi kir. Oroszlán R.; — a' kir. Hannoverai Guelfek R; a' Hesseni Herczegi Házi Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze; — a' Baadeni Nagy Fejedelmi Hivség R. — és a' parmai Constantin Sz. György R. Vitéze; — a' Cs. kir. művészégi egyesült Akademiának Curatora, a' Krakói Univeritás Conservátora, Bécsi Gazdasági Társaságnak Tagja, — Ó Cs. 's Apost. kir. Felségének valóságos belső titkos Tanácsosa, Kamarása, Házi-Udvári 's Status-Cancelláriusa, Status és Conferen-

- tialis Ministere, és a' Maria Therezia katonai jeles Rendnek Cancelláriusa. 's a' t.
- M. Csesztvei Báró Miske Jó'sef, Cs. kir. val. belső titkos Tanácsos, Kamarás és Státus Conferent. Minister.**
- Székhelyi Majláth György, Cs. kir. Kamarás, belső titkos-, Status- és Conferentiális Tanácsos Ns Honth Vgye' Fő Ispánja, 's a' Magyar Tudós Társaság' Igazgató-Tagja.**
- Sárvári Felső Vidéki Gróf Széchényi Lajos, a' Bajor kir. Korona' polgári Érdem Rend Nagy Keresztese, Cs. kir. valós. belső titkos Tanácsos, Kamarás, és Ő Cs. kir. Fő Herczege Ferencz Károly Hitvessénél Sophia Cs. Fő Herceg Asszonynál Fő Udvari Mester.**
- Temerini Gróf Szécsen Miklós, Titkos Tanácsos, a' Cs. kir. közönséges Udvari Kamara Vice Praesese, és Tettes Ns Verócze Vgye Fő Ispánja.**
- Bartal (Beleházi) György, Arany Sarkantyús Vitéz, Sz. István király jeles Rendének Vitéze, a' Nagy Méltós. Magyar kir. Udvari Cancellariánál Referendárius 's a' Magyar Tudós Társaság' Igazgató-Tagja.**
- Gróf Széki Teleki Jó'sef, Cs. kir. belső titkos Tanácsos, Aranykultsós, Udvari Tanácsos 's Referendárius, Ns Zabolcs Vgye' Fő Ispánja, a' Tisza-melléki Helvetziai vallást követő Superintendentzia Fő Curátora, 's a' Magyar Tudós Társaság előlülője.**
- Gróf Széki Teleki Ferencz, Cs. kir. Kamarás, udv. Tanácsos és az Erdélyi udvari Cancellariánál Referendárius.**
- Gróf Dietrichstein Xav. Ferencz, Cs. kir. Kamarás**
- Csáky (Keresztszeghy) Antal Bruno, Cs. kir. Kamarás.**
- Eszterházy Miklós, Gr. (Galanthai) Fraknó örökös ura, Cs. kir. belső titkos Tanácsos 's Aranykultsós (Tatában).**

Eszterházy Károly, Gr. (Galanthai) Fraknó örökös Ura, Cs. kir. Aranykultsos, Tolna Vgye Fő Ispánja.

Stettner (Makkos-Hetyei) Máté, a' Cs. kir. közönséges Udvari Kamaránál udv. Tanácsos és Referendárius.

Gróf Wolkenstein Leopold Lajos, Cs. kir. Kamarás. Gály Péter, Csász. kir. Udvarnok, a' Magyar kir.

Cancellariánál udv. Titoknok, több Vgye Tábl. Várady Jó'sef, a' Magyar kir. Udvari Cancellariánál Udvari Titoknok.

Tessedik Ferencz, a' Császári közönséges udvari Kamaránál tisztltb udvari Titoknok, a' párizsi geographiai 's a' magyar Tudós Társaság tagja, 's több Vgye Táblabirája.

Eichenfeld Jó'sef, Leopold Rend Vitéze, Cs. kir. Udvari Tanácsos.

Csaplovits János, több Vgye Táblabirája, 's Fő Mgú Gróf Schönhorn Uradalminak Directora.

Kis Lajos, a' Magyar kir. Udvari Kancellariánál hites K. Udvari és Nádori Agens, 's hites Ügyvéd.

Gévay (Rajkai) Antal, Ts Ns Győr Vgye' Táblabirája, Magyar Tudós Társaság Levelező-Tagja, és a' Cs. kir. Udvari Könyvtár Al-Órje.

A' Magyar Nemes Test-Órző Sereg (Gárda).

Töltényi Szaniszló, Orvos Doctor, a' Szülési Tudomány Mestere, Cs. kir. Tanácsos, Tábori Fő Stabalis Orvos, a' közönséges Pathologia, Therapia, materia medica és Receptirozás-tudománynak rendszer. v. Professora a' Bétsi Jó'sef-Akademianban, és az egészségre ügyelő állandó tábori biztosságnak Assessora.

A' Bétsi Theologiai Protestans Intézet.

Paulányi Jó'sef, a' NM. Magyar kir. udv. Cancell. Concipista.

Cseremiszký Miklós, a' Bölcselkedés és philosophiának Doctora.

Szigethy György, Emeritus nevelő.

A' Bécsi Cs. kir. Udvari Bibliotheca.

Páur János, Herceg Esterházy Pál Cancellária
Igazgatója.

Schaumburg Károly, könyvtáros. 1 Velin és 3 nyom-
tató Exempl.

Beck Ferencz, könyvtáros.

A' Cs. kir. udv. Fő Posta Hivatal. 2 Példány.

Bacsányi János, *Linczbén.*

Józsa László, hites Ügyvéd.

ABAÚJ VÁRMEGYE.

Bartay Endre, Széplaki Plebánus.

Cserneki és Tárköwi Gróf Desseffy Jó'sef, a' M.
T. T. Igazgató Tagja, több Vgye Tábl.

Dulházy Mihály, Táblabíró.

Gróf Fáji Fáy István, a' Máltai jeles Rend vité-
ze, *Fájban.*

A' Jászói Praemonstratensis Renden lévő Fő T. Ka-
nonok Urak Conventje.

Jóob (Fancsali) Mátyás, a' B. Szűz Zér-Monostrai
Apátja, Kassai Nagy Prépost és Kanonok, több
Vgye Táblabírája.

Kassai Társasági Egyesület.

Kassai Casino.

Báró Meskó Jakab.

Praemonstratensis Reguláris Kanonok Urak Kassai
kir. Gymnasiuma.

Richter Alajos, Jászói, Leleszi, és Nagy Váradi
Praelatus, és Infulás Prépost, 's a' Kassai ke-
rületben Oskolák Fő Directora, Jászón.

Turcsányi (Turcsánfalvi és Krsztanfalvi) Ferencz,
Kazári Apátur, a' Kassai Káptalan Lectora és
Kanonoka.

ARAD VÁRMEGYE.

Tek. Arad Vgye Nemessége' Casinója Aradon.

Bittó (Sárosfalvi) János, több Vgye Táblabírája.

Bohus (Világosvári) János, több Vmegyék Táblabirája.

Ebner Jó'sef, Sz. Péteri Plebánus.

Klárík Silverius, sz. Ferencz Szerzetbeli Áldozó Pap, Radnán.

Popovits Simon, a' Görög n. egy. Hodasi Klastrom Elnöke és a' Temesvári 's Aradi Sz. Szék Assessora.

Török (Váradí) Gábor, több Vgye Táblabirája, Ts Arad V. Fő Szolgabirája.

BÁCS VÁRMEGYE.

Rudits (Almási) Jó'sef, Arany Sarkantyús Vitéz, Böltselkedés és a' közönséges Törvények Doctora, a' Pesti Kir. Egyetem Tagja, Báts 's Bodrogh Vgyék Fő Ispányi Helytartója, 's a' N. Mélt. Magyar királyi Helytartó Tanács Tanácsnoka. *Velin papiroson.*

Angyal Januar, Sz. Ferencz Szerzetebéli áldozó Pap és Tanító Baján.

Casino Társaság Baján.

Domsits Antal, Krusevlai Plebánus, és Palánka város Plebánia administratora.

Hidegh Ignác, Táblabíró 's Fiskális Kumbaján.

Klempay Jó'sef, Futak mezővárosa hites Jegyzője.

Báró Kray (Krajovai és Topolyai) János.

Köröskényi Ferencz, Szeghegyi Jegyző.

Langvieser Jó'sef, Kula Mezőváros Plébánusa.

Latinovits (Borsodi) Károly, T. Bács Vgye' és több Ns Vgyék Táblabirája.

Pilaszánovits Antal, Táblabíró.

Rezsnyi János, (Pacséri) több Vármegye' Táblabirája.

Szabadkai Olvasó Társaság.

Szent Ferencz Szerzete Szabadkán.

BARANYA VÁRMEGYE.

Baró Négyesi Szepesy Ignácz, Pécsi Megyés Püspök, Sz. István Rend. K. K., Cs. kir. valóságos belső titkos Tanácsos, a' Magyar Tudós Társaság tisztb. Tagja.

Beleváry Ferencz, Ref. Predikátor Kis-Csányban.
Bésán (Szektsői) Mihály több Ns Vgyék' Táblab.
Cséby Ignácz, a' Pécsi Püspöki uradalmak' Igazgatója és Baranya Vgye' Tábla-Birája.

Dárdai uradalom Inspectoratusa.

Erdélyi János, Táblabíró.

Erős Jó'sef, Patai Ref. Prédikátor.

Farkas Jó'sef, Pécsi Kanonok.

Felső Baranyai Helvetziai Vallástartó Ven. Tractus TT. Elöljárói.

Gruber György, Pécsi Kanonok, hegyháti Esperest, Széki Plebánus, Baranya Várm. Táblab.

Gozovits György, Kéméndi kerületbeli Al-Esperest, Széchényi megyés Pap, Tolna Várm. Táblabirája.

Gundl Max. Pécsi Könyváros 3 exemp.

Horváth (Felső Bogachói) János Táblabíró.

Horváth István, Fő Herczeg Károly Számtartója.

Jankó János, a' Pécsi Lyceumban Professor.

Kelemen Jó'sef, Pécsi Kanonok 's a' t.

Pécsi Püspöki Könyvtár.

Pécsi T. Nevendék Papság.

Pécsi Gymnasium TT. Professorai.

Pécsi Polgári Casinó.

Szalay Antal, a' Pécsi megye áldozó Papja, Sásdi Plébánus, Baranya Várm. Táblabirája.

Sághy Leopold, Bellyei Plébánus.

Szakáts (Vázt-Hartyáni) Jó'sef Matyi Ref. Prédikátor.

Thomájer Ignác, a' Pécsi Seminarium V. Recto-
ra, a' Sz. és Baranya V. Táblabírája.
Tóby Antal, Siklói Könyváros.
Waidinger Alajos, Pécsi Könyvkötő 3 Exemplár.
Vlasits György, Egerági Plebánus.

BIHAR VÁRMEGYE.

Laitsák Ferentz, Nagy Váradi Megyés Püspök, Cs.
kir. belső titkos Tanácsos, 's a' t.

Bihari Casino V. Olasziban.

Bittó Sándor Oskolai Igazgató Sarkadon.

Braun József, V. Velentzei Plebánus, Ts Ns Bé-
kés és Kraszna Vgye Táblabírája.

Csáthy Lajos, Könyváros Debreczenben.

Debreczeni Casino.

Debreczeni Helvetziai Valláson lévő Collegium
könyvtára.

Gróf Haller (Hallerkői) Ferentz, Sarréti Al Espe-
rest, Plebánus, és Bihar Vgye Táblabírája, Bá-
rándon.

Kiss Ferentz Fő Tartományi Biztos Debreczenben.

Komlóssy László, szabad kir. Debreczen Városa
Fiskálisa.

Kovács István, Mélt. Diószeghi Urad. Kasznárja.

Nemes Váry-Olvasztó József, Könyváros Nagy-Vá-
radon.

Márton István, a' Sz. Szék' 's Ts Bihar Vmegye
Assessora, 's Professor Nagy Váradon.

Praemonstráti Regularis Kanonok Urak Nagy Vá-
radi kir. Gymnasiuma.

Szilágyi Imre, Ts Ns Bihar Vgye Jegyzője.

Szűts Károly, Nagy Létai Ref. Lelkipásztor.

Tagen János, Püspök, Nagy-Váradi Nagy Prépost
's a' t.

Vaskohi Olvasó Társaság.

Vecsey József, Philos. Professor Debreczenben.

BARS VÁRMEYE.

Botka Péter, Bars Vgye Első Aljegyzője.

Csányi Imre, Nagy Mányai Uradalmi Tisztartó.

Jeszenszky (Nagy Jeszeni és Csibrághi) Károly,
kir. Tanácsos.

Jordánszky József, több Uradalmak rendes Fisk.

Kegyess Oskolák Lévai Collegiuma.

Prileszky István, több ts ns Vgye Táblabirája.

Szűts Calasantius József; az Ajtat. Oskolák R. lévő

áld. Pap, SS. MM. Bölcselkedés Doctora, és
Vice-Rector Léván.

BÉKÉS VÁRMEGYE.

Badroghy István, Hites Ügyész, Gyomán.

Csabai Olvasó Társaság.

Cseh (Sz. Kátolnai) Ferencz, Békés Vgye Táblab.

Ecsedy Gábor, a' Gyulai Helv. Vallást követő Ek-
klesia Prédikátora 's Táblabiró.

Huszly Károly, Szarvasi Plebánus és Ts Békés
Vgye Táblabirája.

Lebb József, Mélt. Galanthai Gróf Eszterházy Mi-
hály Tisztartója.

Sztachó János, több Vgye Táblabirája. Gyulán.

Szigethy János, Evang. Prédikátor Orosházán.

BEREGH VÁRMEGYE.

Ajtay (Várady) János, több Tekintetes Ns Vár-
megyék Táblabirája.

Komlósy (Komlósi) Károly. Ts Beregh Vgye fő
Jegyzője, és több Vgye Táblabirája.

A' Munkátsi Magyar-Egyesület könyvtára.

Román (Kövesligethi) Ferencz, Táblabiró.

BORSÓD VÁRMEGYE.

- Draskótzty Sámuel, több Ns Familiák Fiskálisa.
 Gombos (Gombosfalvi) Ferencz, Borsod Vmegye
 Táblabirája.
 Felső Borsodi Helvetziai Vallástételt követő Egy-
 házi Megye Olvasó Társasága.
 Katona Mihály, Sajó Sz. Péteri Reform. Predik.
 Nemzeti Casino Miskolczon.

CSANÁD VÁRMEGYE.

- Dobsa Sámuel, Kereskedő Makón.
 Marczibányi (Puchoi) Lajos, több Vgyék Tábl.
 Vásárhelyi János, Ts Ns Csanád Vgye Al-Ispánja.

CSONGRÁD VÁRMEGYE.

- Benitzky (Benitzei) Miklós, Főszolgabíró Szegeden.
 Casino Társaság Szegeden.
 Gruber Calas. József, a' Kegyes Oskolák Szegedi
 Collegiuma' Rectora.
 Gruber János, Vendégfogadós Szegeden.
 Kaszap Mihály, Ts Csongrád Vgye Fő Jegyzője.
 Karácsonyi Innocentz, az Ájtatos Oskolák Rendén
 lévő áld. Pap, 's a' Szegedi Collegium Vice-Re-
 ctora.
 Orbán Lajos, Bölcselkedés Doctora, 's Kegyes Os-
 kolák Directora.
 Szentesi Tudós Olvasó Társaság.
 Szentes és Vásárhelyi Uradalmi Tisztartóság.
 Sz. Ferentz Rendén lévő Szerzet Szegeden.
 Szluha (Verbói) Ferencz több Ts Ns Vármegye
 Táblabirája, Sz. Királyi Szeged Városa Tanács-
 noka és hites Ügyvéd.
 Thassy (Miskei és Monostori) Miklós, Egri Ér-
 seki Káptalanb. Kanonok, Esperest, és Miskolcz
 városi Plebánus.

Tóth Ferencz, H. M. Vásárhelyi R. Predikátor.
H. M. Vásárhelyi T. T. Olvasó Társaság.
Zöld Antal, a' Csongrádi Uradalom Kasznárja.

ESZTERGAM VÁRMEGYE.

Argauer Máté, Esperest, Szabad királyi Esztergam
Városa Plebánusa, több Vármegye Táblabírája.

Fába Theodosius, Keméndi Plebános, és ns Nyit-
ra Vgye Táblabírája.

Földvály István, Esztergam Vgyei Fő Adószedő,
's több Vgye Táblabírája.

Fribeisz Imre, Ns Esztergam Vgye Fő Fiskálisa.

Heya (Sárfalvai) Imre, Ts Esztergam Vgye Al-Is-
pánja.

Huszár Imre, több Vgye Táblabírája.

Az Esztergami fő Káptalan Könyvtára.

Az Esztergami Érseki Megye fő Nevendék Papsága.

Mezey Lajos, a' Kegyes Hagyományú Maróthi Ura-
dalom Sz. Kereszti Ispánja.

Ordódy (Ordódi és Alsó Lieszkói) Tódor, Eszter-
gami Megyebeli áldozó Pap, 's Bajtai Plebánus.

Rédly Károly, Esztergami Érseki Fő Számvevő.

B. Rudnyánszky (Dezséri) Sámuel, Esztergami
Kanonok Apát Úr 's a' t.

Rumi Károly György, több Vgye Táblabírája 's a'
Hazai Törvények Tanítója az Esztergami Ne-
vendék Papság Intézetében Esztergamban.

Szent Benedek Rendén lévő T. T. Urak Residen-
tiája Esztergamban.

FEJÉR VÁRMEGYE.

Gróf Cziráky (Cziráki és Dienesfalvi) Antal, Arany
Gyapjas Rend Vitéze, Sz. István Apostoli Ma-
gyar Király jeles Rendének Nagy Keresztese,
Arany sarkantyús Vitéz, Ó Cs. 's Apostoli Ki-
rályi Felsege valóságos Belső titkos Tanácsosa

Kamarása, a' Nagy Mélt. Magyar Királyi Helytartó-Tanáts Tanátsosa, a' Fő Mélt. Hétszemélyes Tábla Köz-Birája — Ország Birája, Tek. Fejér Vgye Fő Ispánja: a' Magyar Királyi Pesti Universitas' Előülölője, 's a' Magyar Tudós Társaság egyik igazgató Tagja.

A' Cistercita Renden lévő Kanonok Urak Fehérváron.

Horváth Dániel, Herczeg Újfalusi Plebános.

Horváth István, Tek Fejér Vgye Táblabirája.

Jankovits (Jeszeniszei) József, Királyi Tanátsos.

Farkas Imre, Bölcselkedés Koszorúsa, Székesfejérvári Kanonok, és Seminarium Rectora.

Fejérvári (Székes) Tiszt. Nevendék Papság.

Kassai János, Uradalmi Számtartó Perkátán.

Kazay István Özvegye, Kutos Ester.

Kenessey Sándor, Táblab.

Mészáros József, Petúri Apát, a' Fejérvári Székes Egyház Cántora és Kanonoka.

Nedeczky (Nedeczei) Ferencz, 's Fejér Vgye Fő Jegyzője, 's több Vgyék Táblabirája.

Nedeczky (Nedeszei) Mihály, több Vgye Táblabirája 's Mélt. Gróf Zichy János Jóságai Kormányozója.

Pap (Ináncsi) Mihály, Vértesallyai Egyházi Vidék Esperestje, 's Lovas-Berényi Ref Predikátor.

Pendl Ferentz, Sz. Fejérvári Kanonok.

Ráder Aloiz, Sz. Fejérvári Könyváros.

Roboz Gábor, több Vgye Táblabirája.

Szabó János Chrisost. Cistercita Renden lévő áldozó Pap, és a' Fejérvári Kir. Gymnasium Directora, Sz. Theologia Doctora.

Ürményi Ürményi József, cs. kir. Kamarás, Fejér Várm. első Al-Ispánja.

GÖMÖR VÁRMEGYE.

Scitovszky János, Rosnyói Püspök és Kapornaki Apátur 's a' t.

Gr. Andrassy (Csik Szent Királyi 's Krasznahorkai) Károly.

A' Csetneki ns Olvasó Társaság.

Domokos (Belefalvi) Antal, Diplomás Földmérő.

Gömör Kis Honttal törvényesen egyesült Vgye' olvasó Egyeteme.

Hollók Imre, a' Szép Mesterségek és Bölcselkedés Doktora, a' Rosnyói Lyceumban a' Történeteknek Rendes Professora, 's Tek. Szepes Vármegye Táblabirája.

Jolsvai Olvasó Társaság.

Lossontzy Károly, több Ts Ns Vgye Táblabirája.

Murány Völgyi Olvasó Társaság.

Rima Völgyi Olvasó Társaság.

Rimaszombati Ns Olvasó Társaság.

A' Rosnyói Magyar Olvasó Társaság.

A' Praemonstrati renden lévő Kanonok Urak Rosnyói Gymnasiuma.

Szabó István, Guszonai Plebánus.

Zontagh Zabari) Sámuel, több Vgye Táblaibrája.

GYŐR VÁRMEGYE.

Bölcselkedés halgató Egyeteme Győrött.

Böröcsy Imre, több ts ns Vgye Táblabirája.

Bresztyenszky Adalbert, Sz. Benedek rendén lévő áldozó pap, Böltselkedés Doktora, a' Pesti Magyar kir. Universitásnál a' Philosophiai Kar Collegiatus és a' M. T. Társaság levelező, a' Jenai Tudós Társaság Mineralogiai betsületbeli Tagja, a' Győri Kir. Academiában a' Bölcselkedési Kar Seniora 's Mathesis Professora, Ts Győr Vgye és Bácsa Szék Táblabirája.

Csillám János, Uradalmi Ispán.

Czech János, Győr Városa Fő Birája, Bácsa Szék Táblabirája, 's a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.

Dresmitzer József, Pápotzi Prépost, Győri Kanonok, Cs. Kir. V. Tanácsos és a' Győri Akadé-'s Tudom. Districtus Fő Directora.

Győr Vármegye Olvasó Intézete.

Horváth Endre, Al-Esperest, Pázmándi Plebánus, a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.

Hunkár Antal, Leopold Császár rendének keresztetes Vitéze, 's több Vgye Táblabirája.

Jankó István, Hites Ügyvéd, 's ts Győr Vmegye Tiszti Alügyvédje.

Kováts József, a' ts Győri Káptalan Olvasó Kanonokja, 's Ts Komárom és Győr Vgyék és Bátsa Szék Táblabirája.

Kováts Tamás, Ó Cs. 's Apost. kir. Felsege Tanátsossa, Szent Mártoni Fő-Apát Úr, a' Füssi ns Praediális Szék örökös Fő Ispánja, Sz. Theologia Doctora.

Kozics István, a' Győri Fő Oskola-Kerület Kormányának Actuariusza, ts Győr, Mosony 's a' Bácsa Szék Táblabirája.

Pajer László, Győri Kanonok 's több Vgye Táblabirája.

Perlaky Dániel, Győri Polgár és Posztó Kereskedő.

Pongrácz István, ts Győr Vgye Táblabirája, és Mező Órsi Plebánus.

A' Sz. Benedek Rendén lévő T. T. Urak Győri Collegiuma.

Szent Benedek Rendén lévő T. T. Urak' Conventje Sz. Mártonban.

A' Szent Benedek Rendén lévő T. T. Urak Könyvtára.

HEVES VÁRMEGYE.

Pyrker (Felső Eőri) Ján. László, a' Vas-Korona Rend első osztályú Vitéze, Egri Patriarcha-Érsek, Ő Cs. 's Ap. kir. Felsége val. belső titkos Tanácsosa, Ts Heves és külső Szolnok t. e. Vgyék' örökös és valóságos Fő Ispánja.

Brezovai Imre, több Ts Vgye Táblabirája:

Csorba András, Uradalmi Kormányzó Tiszt.

Egri Cisterciták Monostora.

Egri Casinói Társaság.

Egri Érseki Seminarium. T. Nevendék Papsága.

Faigel Pál, Gyöngyösi Káplán.

Fejér (Szajoli) István, több ts Vgyék' Táblab.

Gorove (Gattáji) László, több ts us Vgyék Táblabirája.

Greskovics Ignácz, az angyalok született Királynéja Kompolti Apátja, Egri Kanonok, a' Fő Anya templom Fő Esperestje, és ts Heves Vgyei Árvák kiküldetésének Előltülője.

Hajnik Leopold, Esterházy Pál Herczeg Bujáki Uradalmának Fiskálisa Gyöngyösön.

Hering Xav. Ferentz, Sz. Ferencz Szerzetebeli Ald. Pap, 's a' Gyöngyösi kir. Gymnasiumban IV. Grammatica Professora.

Kovács Mátyás, Egri Kanonok, Fő-Esperest, Zsinati Kihalgató, az Érseki Oskolákban a' Sz. Erkölciség, Pásztori Hivatal, fentebb nevelés, Egyházi Ékesszólás rendes Tanítója, az Egri ifjabb egyházi Nevendék-Intézet kormányozója, a' Bölcselkedés és Isteni Tudomány Doktora, a' Pesti kir. Fő-Oskolában az Egyházi Kar Tagja.

Naidhart Antal, Egri Érseki Fő-Számvevő.

Panker Gábor Uradalmi Tisztartó Kápolnán.

Szeletzky (Boczonádi) Antal, Táblabiró.

Tud. Gyűjt. XII. Köt. 1837.

Szemeckey József, Könyvtárnok, és néhai Theologia Professor, Egerben.

Sz. Ferencz Rendén lévő Convent Szolnokon.
A' Szolnoki Olvasó Társaság.

Tahy (Tahi és Tarkewvári) Gáspár, Sáros, Csongrád és Heves Vgye Táblabirája.

Udvardy János, hites Földmérő 's a' magyar tudós társaság lev. tagja.

HONTH VÁRMEGYE.

Székhelyi Majláth György, Sz. István Apost. Király jeles Rende' Közép-Keresztes Vitéze, valóságos belső titkos Tanácsos, Státus, és Conferentiális Tanácsos, ts Honth Vgye Fő Ispánja.

A' Honthi Nemes Casino.

Horvát József, Bölcselkedés, és az Orvosi Tudományok Doktora, 's ts Honth Vgye Rendes Fő Orvosa, és a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.

Markus Nep. János, a' Selmetsbányai Kegyes Oskolák Colleg. Rectora és a' kir. Gymn. Directora.

Selmets-Bányai Evangelik. Gymnasiumi Magyar Társaság.

KOMÁROM VÁRMEGYE.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak' Residentiája, Komáromban.

Faisz József, a' kegyes Oskolák' Tatai Gymnasiumának Directora.

Gáthy (Sámsoni) István: a' Tatai és Gesztesi Uradalmak Erdőségei Felvígyázója.

Ghyczy (Ghyczi és Ablancz-Kürti) Ignácz, több ns Vgyék' Táblabirája, és a' Tatai 's Gesztesi Uradalmak' Praefectusa.

Hetényi János, Ekei Ref. Pred. és Consistorialis Assessor.

A' Kisbéri Mezei Gazdaság Tisztsége.

Kiss Ádám, Superint. Assessor, Dadi Reform. Prédikátor.

Nagy Mihály, a' Helv. Vallást követők Tata Vidéki Esperestje és Superintendentialis Assessor Kotson.

Pázmándy (Szomori és Somodori) Dienes, Tek. Komárom Vgye Első Al-Ispánja, 's a' Túl a' Dunai Fő Tiszt. Helv. Vallást tartó Superintendentia Fő-Kurátora.

Pataky Ferentz, több Vgyék' Táblab.

A' Tata Tóvárosi Casino Egyesület.

KRASSO VÁRMEGYE.

Fogarasi Balás, ts ns Krassó Vgye Al-szolgabir. Füzek István, Ruzska-Bányai Plebános.

Frummer Zsigmond, több Vgyék' Táblabirája.

A' Lugosi cs kir. Pósta-Hivatal.

Kovács Károly, Tek. ns Krassó Várm. Fő Szolga- 's Táblabirája.

MÁRMAROS VÁRMEGYE.

Agh Imre, kir. Kontrollór M. Szigethen.

A' Szigethi Deák Oskolák.

A' Szigethi Ref. Collegium.

Kürtý (Csáthi) Antal, Mármaros Vgye Fiskálisa.

MOSONY VÁRMEGYE.

A' Kegyes Oskolák Magyar Óvári Collegiuma.

A' magyar Óvári Gazdasági Intézet.

NÓGRAD VÁRMEGYE.

Baráti Huszár József, több Vgyék Táblabirája, és Nógrád Vgyei Fő-Jegyző.

(156)

Fabo András, Agárdi Prédikátor.
 Losontzi Nemes Casino.
 Losontz priv. Városa Tanátsa.
 Losontzi Reform. Lyceum Könyvtára.
 Steller János, a' Losontzi Reform. Lyceumban
 Bölcselkedés Professora.
 A' Sz. Ferencz Szerzetének Conventje Szécsényben.
 Voxith Horváth Károly, több T. Ns Vgye Táblabirája.

NYITRA VÁRMEGYE.

Wurum József, Nyitrai Megyés Püspök, Leopold Császári jeles Rend közép Keresztese, Cs. Kir. valóságos belső titkos Tanácsosa.
 Nyitrai Nemes Casino.
 Nyitra Zerdahelyi Lórintz, több Vgye Táblab.
 Vizer István, hites Földmérő, több Vgyék Táblabirája Érsek-Ujvárott.

PEST VÁRMEGYE.

Pest, Pilis és 'Solth t. e. Vármegyék.

Klobusitzki Klobusitzky Péter, Kalotsai Érsek, Leopold Császári jeles Rend Nagy-Keresztes Vitéze, Ó Cs. 's Apostoli Kir. Felsége valós. belső titkos Tanácsosa, 's a' Fő Mlgú Septemvirális Tábla Köz-Birája.
 Nádasdi Gróf Nádasdy Paulai Ferentz, Fogaras Föld örökös Ura, Komárom Vármegye örökös Fő-Ispánja, Váczi Megyés Püspök, valós. belső titkos Tanácsos, a' Főmélt. Hétszemélyes Tábla Köz-Birája 'sat. 2 exempl.
 Balla Károly, Pest Vgye Kapitánya.
 Agler Ferentz, Isaszeghi Plebánus.
 A' Kegyes Oskolák' Collegiuma Kalotsán.
 Boros János, Mélt. Szily Familia Tisztart. Bián.

Csapay Péter, N. Kőrösi Ref. Prédikátor.

Cserbay Leopold, a' kegyes Oskolák Ketskeméti
Gymnasiumának Directora és a' Colleg. Rectora.

Csupor Mihály, Sz. Miklós Sz. Fejérvári és Sz.
Pál Bácsi Prépostja, Kalocsai Kanonok 's több
Vgye Táblabirája.

Dankó Ferentz, Hg Esterházy Pál Turai Ura-
dalmi Gazda Tisztje.

Dubraviczky (Dubraviczai) Simon, ns Pesth,
Pilis és Solt t.e. Vgyék Első Al-Ispánja.

Hg Esterházy Pál Turai Uradalmának Tiszti Ir-
nokai.

Jánosi János, Duna-Keszi Pósta-Mester.

Jettléry Imre, A. Abrányi Plebános.

Kalocsai Érseki Seminarium.

Ketskeméti Reform. Collegium.

Ketskeméti Casino Társaság.

Koncsér János, Fő Mgú Herczeg Grassalkovits
Uradalmi Számtartója.

Kristóffy József, Barom-Orvos Aszódon.

Kőrös (Szabados Nagy) Városa Tanátsa.

Kovács Mihály, Gr. Keglevich Tisztartója, N.
Kátán.

Lukács Antal, több Vgye Táblabirája.

Madarassy (Mező Madarassi) Ferencz, több Vár-
megyék Táblabirája.

Nagy-Kátai Nemes Olvasó-Társaság.

Nagy Péter, B. Laffert Számtartója Sääriban.

Nehiba János, a' Kalocsai Érseki Káptalan Ka-
nonokja, a' Szép Tudományok és Theologia
Doctora, több Vgye Táblabirája:

'Sohár Ferentz, N. Abonyi Közbirtokos.

Solthi Reform. Egyházi Vidék' TT. Prédikátori.

Spech Lajos, Pest Várm. Táblabíró 's Kalocsai
Érseki Fiskális.

Szemere (Szemerei) Pál, több Vgyék Táblabi-

rája 's a' Magyar Tudós Társaság helybeli rendes Tagja

Tajthy Ferencz, Váczi Kanonok, Al-Esperest, és Szilágyi Plebánus, ts Nógrád Vgye Táblabírája.

Tamásy Cal. József, Bölcselkedés Doctora, a' Kegyes Oskolák Szerzete Provincialisa Assistentse, a' Váczi Collegium Rectora és Gymnasium Directora.

Tatay András, a' Ketskeméti Ref. Collegium Rector-Professora.

Thier Károly, Váczi Uradalmi Jegyző.

Vigyázó (Bolyári) Antal, Fő Táblabíró Abonyban.

Zaary Károly, hites Földmérő, ts Nógrád Vgye Táblabírája.

Zlinszky János, Pest Várm. Fő Szolgabíró, 's több ns Vgye Táblabírája.

Buda Városa.

Budai Cs. Kir. Fő Posta Hivatal.

Eötvös Pál, Aranyarkantyús Vitéz, N. M. M. kir. Udvari Kamara Tanácsosa.

Budai Német Újság Szerkesztetői Hivatala.

Fels. Nádor Ispáni Cancellária.

Hofmann Ignácz, a' M. kir. Helytartó Tanácsnál Ágens.

Hirt Máté, a' N. M. M. Kir. Kamarai Levéltár első Lajstromozója.

Lassú István, a' N. M. kir. Udvari Kamaránál a' Registratura Hivatal Kancellistája.

Lechner József, hajózási Inspector.

A' N. M. M. kir. Helytartó Tanács Levéltárának Olvasó Társasága.

Nagy Mélt. Magyar kir. Helytartó Tanács Contributionalis Számvevő Hivatala.

Német Ignácz, a' N. M. M. kir. Udv. Kamara Levéltár Jelelője.

Ocskay (Ocskai) Antal, Bácsi Püspök, N. Váradí Kanonok, 's a' Magyar kir. Helytartó Tanátsnál Tanátsos 's a' t.

Országos Pénztár Hivatala.

Podhratzky József, Tek. Trenchén Vármegye' Táblabirája, a' Magyar Tudós Társaság lev. Tagja, — 's a' Magyar Kir. Kintstárnál Számvevői Tiszt.

Procopius György, a' N. M. M. kir. Helytartó Tanáts és Udvari Kamaránál Ágens.

Báró Rédel (Rasztinai) Imre, Cs. kir. Kamarás, 's a' N. M. M. kir. Helytartó Tanátsnál Tanátsos.

Spányik Glycer, az Ájtatos Oskolák Budai kir. Gym. Directora 's a' t.

Trattner (Petrózai) Károly, Cs. kir. Fő Strázsmester a' Genie-Corpsnál és Várerősítő-Local-Director Budán.

Toepler Eduard, a' Szép MM. és Philos. Doktora.

Uzovics (Petófalvi) János, a' N. M. M. kir. Helytartó Tanátsnál Tanátsos.

Gróf Zichy (Vázsonkői) János, Cs. kir. Kamarás, a' N. M. M. kir. Udv. Kam. Tanátsosa.

Sz. Kir. Pest Városa.

Balogh (Almási) Pál, Orvos Doktor, több Vármegyék Táblabirája 's a' magyar tudós Társaság rendes Tagja.

Báthory Gábor, a' Dunamelléki Helv. Vallásttartó Ekklesiák Superintendense, a' Szent Theologia Doctora, 's a' Pesti Ref. Ekklesia Fő Prédikátora, több Várm. Táblabirája.

Bene Ferentz, (idősb) kir. Tanátsos, Orvos Do-

ctor, a' Pesti kir. Egyetemenél a' Practica Orvosi Tudomány Professora, azon Orvosi Karnak Seniora és ts Pest Vgye Táblabirája, 's a' magyar tudós Társaság tisztb. Tagja.

Bene Ferentz (if.) Orvos Doktor.

Benitzky (Micsinei és Benitzei) Ádám, több Vgyék Táblabirája.

Benyovszky (Benyói és Urbanói) Péter, több Vármegye Táblabirája, 's a' N. Mélt. kir. Kuriánál több Mélt. 's Nemes Nemzetségek Jurium Directora.

Bittó (Sárosfalvi) Kálmán Törvény hallgató.

Boehm Károly, Orvos Doctor, kir. Prof. a' Pesti kir. Fő Oskolában.

Casino (Nemzeti) Pesten a' Kereskedői-Épületben.

Casino (Mercantil) ugyan ott a' 2dik emeletben.

Csausz Márton Orvos Doctor, 's a' Pesti kir. Fő Oskolában kir. Professor.

Csekonits János, több Vgyék Táblabirája.

Cziráky (Cziráki és Dienesfalvi) János Gróf, a' Pesti Fő Oskolában Törvények' halgatója.

Eggenberger József, Könyváros, 15 Exempl.

Elenyák György, Ajtatos Oskolabeli Szerzetes, a' szép Művészetek és Bölcselkedés Doctora, és Gróf Károlyi Eduard urfi Nevelője.

Fay (Faji) András, ts Pest, 's több ns Vármegyék Táblabirája, 's a' magyar tudós Társaság tisztlb. Tagja.

Fejér György, kir. Tanácsos, Pest újhegyi Prépost, a' Kir. M. Egyetem Könyvtár őrje 'sat.

Festetics (Tolnai) Antal, Cs. kir. Kamarás.

Frank Ignácz, Törvények Doctora, hites Ügyvéd és a' magyar kir. Universitásban a' magyar polgári Törvény Tanítója.

Fluk (Raggambi) Eduard, kir. Fiskális 's ts Honth és Nógrád Vgyék Táblabirája.

Cseh-Szombathy Sámuel, Orvos Doctor.

Galvácsi László, hites Ügyvéd, Tek. Szabolcs Vármegye és a' Bácsa Szék Táblabirája, a' Hazai és Külföldi Tudósítások Szerkesztetője.

Gallovits Vincze, Tabuláris Prókátor.

A' Gazdasági Egyesület Pesten.

Gebhart Xav. Ferencz, Orvos Doctor, 's a' Pesti kir. Universitásban a' Therapiának és Orvosi Praxisnak R. Professora, ts Tolna Vgye Táblabirája és a' m. t. Társaság rendes Tagja.

Gombos (Gombosfalvi) Bertalan Kir. Fiscalis.

Grosser Ker. János, a' kegyes Oskolák' Provincialissa a' SS. MM. és Philosophia' Doktora, 's a' Magyar kir. Univers. a' Bölcselkedési Kar Tagja.

Hánzéli Márton, több ts Vgyék' Táblabirája, 's a' kir. Kurián több ns Familiák Ügyei Igazgatója.

Hartleben Konrád Adolf, Könyváros, 3 Exempl.

Heckenaszt Gusztáv, Pesti Könyváros, 3 Exempl.

Heinrich (Omoroviczai) János, hites Ügyvéd.

Helmeczy Mihály, ts Szathmár és Csongrád Vgye Táblabirája, a' Magyar Tudós Társaság Pénztárnoka, 's a' Jelenkor és Társalkodó Hírlap Szerkesztője.

Horvát István, N. Muzeum és Széchényi Könyvtár Órje, a' magyar nyelv és Literatura Professora, a' m. k. Fő-Oskolában, több Várm. Tábl.

Horvát Árpád, a' SS. MM. és Bölcselkedés Doktora.

Hubai (Hubói) József, kir. Direktorális Fiskális, 's több Vgyék Táblabirája

Illés (Edvi) Ádám, hites Ügyvéd, 's gróf Draskovics Fiskálissa.

Jákó István, több ns Vgye Táblabirája, 's Gróf Károlyi Nemzetség tabuláris Fiskálisa.

Jankovics (Pribéri) Antal, Cs. kir. Kamarás.

Jankovich (Jeszenitzei és Vadassi) Miklós, több

- ts Vgyék Táblabirája, 's a' Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli Tagja.
- Kegyes Oskolák Pesti Collegiuma.
- Kegyes Oskolák Pesti Gymnasiuma.
- Kilián György (idősb) Könyváros, 6 Exempl.
- Kiss Károly, Cs. Kir. nyugalmazott Kapitány, és a' m. t. Társaság lev. Tagja.
- Kubinyi (Felső Kubinyi) Miklós, több ts Vgyék Táblabirája 's a' N. M. kir. Kuriánál több Mélt. Familiák' Jussainak Igazgatója.
- Kulifay András.
- Kultsár Istvánné, a' Hazai 's Külföldi Tudósítások' Tulajdonosa.
- Luka Ferentz, tabuláris Prókátor.
- Lützenbacher János, hites Ügyvéd, 's a' m. tudós Társaság rendes Tagja.
- Markos (Bedői) Mihály, több Vgyék Táblab.
- Mátray (előbb Róthkrepf) Gábor, hites Ügyvéd, a' Regélő és Honművész folyóírás Szerkeztője, a' Magyar tudós Társaság levelező tagja.
- May József, tabuláris Prókátor.
- Mérey (Kapos Mérei) László, cs. kir. Kamarás.
- Nagy Gábor, tabuláris Prókátor.
- Oswald Ferencz, Esztergami Egyh. M. áld. Pap, kir. Prof. a' Pesti Fő Oskoláb. 's Táblabíró.
- Pesti Helv. vallásttartó Tractus.
- Pesti Seminariumbeli magyar Gyakorló Oskola Könyvtára.
- Pest Szabad kir. Város Magistratusa.
- Báró Podmaniczky (Aszódi) Lajos, több ts ns Vgye Fő Táblabirája.
- Porkoláb (Nagyváti) Dániel, Táblab. tabuláris Prókátor, 's a' N. M. Magyar kir. Helytartó Tanátsnál hites Ágens.
- Báró Prónay (Tót Prónai 's Blatnitzai) Sándor, Arany sarkantyus vitéz, Cs. kir. Kamarás, az

Ágostai valláson lévő Ekklesiák és Oskolák Fő Inspectorá, a' m t. társaságnak egyik Igazgató Tagja.

Róth Mihály, a' Kegyes Oskolák Provincialisának Assistense, Vice Rector, és a' kir. Gymnasium Directora.

Róth (Gádoczi) Ignácz, több Várm. táblabirája, 's a' N.M.kir. Kuriánál több Mélt. 's Ns nemzetségek Fiskálisa.

Rudnyánszky (Dezséri) József, Esztergomi Kanonok.

Schedel Ferencz, Orvos Doctor, Szemgyógyítás Mestere, a' Pesti Királyi Universitásban Rendk. kir. Professor, a' Berlini Kritikai Egyesület, a' Würzburgi Philosophiai és Orvosi t. tagja, 's a' m. tudós társaság titoknoka.

Schedius Lajos, Ó Cs 's Apost. kir. Felsője' Tanácsosa, Philosophia Doctora, a' Pesti kir. Egyetemnél a' Philosophiai Kar Proseniora, az Aestheticai Tudományok rendes kir. Professora, 's több Vgyék Táblabirája, 's a' magyar tudós társaság tiszteletbeli tagja.

Schroyer Ádám, Sz. kir. Pest Városa Therezia külső Városának nyugalmazott Plebánusa 's Esztergami Érseki Szent Szék Assessora.

Spányi András, a' N. Mélt. Királyi Curiánál több Msgos és Nemes Nemzetségek Jurium Directora, Szegények' kir. Ügyviselője, ns Trenchin és több Vármegyék Táblabirája.

Stankovits Miklós, az Ajtatos Oskolák Pesti Colleg. Rectora.

Stáhl Ignácz, kir. Tanácsos Orvos Doktor, királyi Prof. a' Pesti Fő Oskolában, Nógrád Várm. Táblabirája.

Szabó János, Esztergomi M. áldozó Pap, a' szép Művészet, Bölcselkedés 's Hit Tudomány Doctora Professora, a' Pesti M. Kir. fő Oskolába

- Posony Vgye, Verebély 's Szent György Érseki Székek Táblabirája.
- Szaniszló Ferentz, Nagy-Várad Kanonok, a magyar kir. Tudományok Egyeteménél Egyházi Szónok, a kereszt. Tud. Prof. 's a't.
- Szent Ferentz Szerzetének Pesti Conventje.
- Szilassy János, Sz. Theolog. Doktora, a kir. Univers. az egyházi Ékesszólás Professora, a Magyar Tudós Társaság rendes Tagja 's a't.
- Salfai Szita István.
- Sztrókai (Nemes Csói) Antal, Táblabíró és Tabularis Prókátor 's a Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.
- Gróf Széchényi (Sárvár Felső Vidéki) István, több Katonai Rendek Keresztes Vitéze, Cs. kir. Aranykultsos, a Magyar Tudós Társaság második Elölülője, 's egyik Igazgató Tagja.
- Gróf Széki Teleki Sámuel, Cs. kir. Kamarás.
- Thaisz András, több ts Vgyék' Táblabirája, és több ns Familiák Tabularis Ügyvédje.
- Trsztyánszky (Nádasi) István, Pesti Polgár és Posztó Kereskedő.
- Waltherr László, több Vgyék Táblabirája, Mélt. N. Károlyi Gróf Károlyi Nemzetség Levél-Tárnoka 's a magyar tudós társaság levelező tagja.
- Vass László, Nagy Várad Kanonok, Prépost, 's a Pesti Fő Oskolában kir. Prof. 's a't.
- Végh (Verebi) Ignátz, kir. Tanácsos, 's a'N. Mélt. kir. Kuriánál Nádori Itélő-Mester.
- Vermes Hieronymus; ts Posony, 's több Vgyék Táblabirája, 's több Familiák ügyei Igazgatója.
- Vrányi (Vrányi) Konstantin, ts Krassó és Tolna Vgye Táblabirája.
- Zsivora György, Hites Ügyvéd 's a' M. T. Társ. lev. Tagja.

JÁSZ és két KUN KERÜLET.

Bartsik Márton, Jász és Kun Kerületek Aljegyzője és Levéltárnoka.

Jász-Apáthi Városa Tanácsa.

Jász-Berény Város Tanácsa.

Jász-Kis-Éri Olvasó Társaság,

Kis Kun Dorosma Közönsége.

Kis Kun Halas Várossa Tanácsa.

Kunhegyes Városa Elöljáróji.

Kis Kun Sz. Miklós Városa Tanácsa.

Kun Túrkeve Városa Tanácsa.

Miháلكovits József, Táblabíró, és a' ts Jász Kerület Kapitánya.

Muhoray András, a' ts Jász és Kun Kerületek Aljegyzője.

Nagy-Kun Karczag Városa Tanácsa.

Nagy-Kun Kis Új-szálás Városa Tanácsa.

Stipula József, Apátur, Jász-Berény Városa Plebánusa.

Szeles (Kis Játzi) Sámuel, a' Solti Egyházi Vidék Esperestje, több ns Vgyék Táblabírája, 's Latzházi Helv. Vallástételt követő Gyülekezet Lelki-Pásztora.

Sz. Ferencz Szerzete Conv. Jászberényben.

PO'SONY VÁRMEGYE.

Gróf Apponyi Apponyi György, Cs. kir. Kamarás.
A' Kegyes Oskolák Szerzete Collegiuma Szent Györgyön.

Bartakovics Albert, (K. Apponyi) Apátur, Esztergami Kanonok és N. Szombati Generalis Vicarius.

Benkovits Mihály, ts Bars és Pozsony Vármegye Táblabírája.

- Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája Nagy Szombatban.
- Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája Po'sonyban.
- Bubla Károly, a' N. Szombati Érseki Seminarium Praefectusa, és a' Magyar Literatura Professora.
- Szent Ferentz Szerzetének Conventje Nagy Szombatban.
- Frank Aloyz, ts Po'sony Vgye Táblabirája.
- Balásfalvi Orosz József, a' Hirnök és Századunk Hirlap Kiadó-Szerkesztetője Po'sonyban.
- Horváth János, a' N. Szombati Kerületi Táblánál több Nemes Nemzetségek Fiskálisa.
- Gyurikovics (Ivanóczi) György, több Vármegyék Táblabirája, és Szabad kir. Po'sony Városa Senatora, a' Magyar tudós társaság levelező tagja.
- Jankó (Enyedi) Mihály Po'sony Vgye Aljegyzője.
- Korondy József, Po'sonyi Kanonok.
- Mezey János, Idősb Gr. Pálffy Ferencz Uradalmának Inspector.
- Po'sonyi Nemes Tanuló Társaság.
- Pribélyi Ferentz, Philosophia és Theologia Doctora, 's a' Nagy Szombathi Érseki Lyceumban a' Szent Írás magyarázásának Professora, és a' Sz. Szék Assessora.
- Schwaiger András, Po'sonyi Könyváros.
- Szakstetter János, Esperes és D. Szerdahelyi Lelkész.
- Takáts (Kis Jókai) Zsigmond, Po'sony Vgyei Táblabíró.
- Takátsy Ignácz, több Vgyék Táblabirája, 's több Ns Familiák Plenipotentíarius.
- Tóth Pál, Nagy Födémesi Plebánus.
- Vietoris (Vaszкаи és Kis Kovalóczi) János, több Vgyék Táblabirája.

SÁROS VÁRMEGYE.

Vásáros Naményi ifj. Báró Eötvös Ignácz,
Cs. kir. Kamarás, belső titkos Tanácsos, Ma-
gyarország' Fő Tárnok Mestere, a' N. M. Ma-
gyar kir. Helytartó Tanács Tanácsosa, Sáros
Vgye Fő Ispánja.

Fejérváry Gábor, több ns Vármegyék' Táblabi-
rája. Eperjesen.

Szepesházy József, több Vgyék Táblabirája és Sz.
kir. Eperjes Városa Kapitánya.

Az Eperjesi Görög Egyesült Kathol. Püspöki
Könyvtár.

SOMOGY VÁRMEGYE.

Mérey (Kapos-Mérei) Sándor, Arany-Sar-
kantyús Vitéz, Ó cs. 's Apost. k. Felsőge †
belső titk. Tanácsosa, a' Tartományi Biztosság
kormányzója, a' magyar kir. Helyt. Tanács Ta-
nácsosa, és Somogy Vgye Fő-Ispánja.

Háádel György, Tisztartó Vaiszlón.

Külső Somogyi H. C. T. Venerabilis Tractus.

Kapocsfy Mátyás Táblabíró.

Magyar József, Kalmáncsai Ispán.

Orbán József, Kéthelyi Uradalom Tisztartója.

Parragh László, Göllei Plebánus, az Igali Kerü-
let Al-Esperéstje, 's ts Somogy 's Tolna Vár-
megyék Táblabirája.

Somogy Vgyei Olvasó Társaság Kaposváron.

Szűry István, több ts Vgyék Táblabirája,

A' T. Toponári Uradalom.

Vaszary János, ts Somogyvári Uradalom Kasz-
nárja.

Zichy (Zichi) János, több Vgyék Táblabirája.

SOPRON VÁRMEGYE.

Galanthai Herczeg Esterházy Pál, Edelstätteni Gróf, — Fraknónak Örököse, az Arany-Gyapjas Rend, és a' Szent István M. kir. — Sz. Hubert Bajor kir. Hanoverai kir. Guelfek Rendének Nagy-Keresztes Vitéze, Ó Csász. 's Apostoli kir. Felsője valóságos belső titkos Tanácsosa, Kamarása, Tek. Sopron Vgye örökös és valóságos Fő Ispányja, 's Nagy Követ az Angoly kir. Udvarnál.

Sopron Vgye TT. Karai és Rendei.

Szatmari kir. Sopron Városa Nemes Tanácsa.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája Sopronban.

A' Soproni és Magyar Társaság.

Petz Leopold, Soproni Evang. Prédikátor.

Csornai TT. Praemonstrati Renden lévő Urak' Conventje.

Horváth János, Egyházosfalvi Plebánus.

Ihász Imre, több ts és Vgyék Táblabírája.

Jankovics (Daruvári) Izidor, Cs. kir. Kamarás. Csepregben.

Káldy (Alsó Káldi) József, ts Sopron Vgye Fő Szolgabírája.

Kis János, Hittudomány Doctora, a' Dunántúl lévő Kerületben az Ágostai Vallást tartó Evang. Ekklesiák' Superintendense, Vas, Sopron, Győr és Beregh Vgyék' Táblabírája, 's a' m. t. társaság rendes tagja.

Kiss (Nemes-Kéri) József, Evang. Predikátor N. Geresden.

N. Takácsi Horváth János, Vadosfai Evang. Predikátor, 's Sopron Vgyei Táblabíró.

Pintér Antal, Oszlopi Plebánus.

A' Rábaközi Olvasó Társaság.

Szerdahelyi Antal, Szanyi Plebánus.

Teschmayer József, Széplaky Fő Esperest's Nagy-
Czenki Plebánus.

Tóth (Csáfordi) Pál, ts Sopron Vgye' Táblabirája.

SZABOLCS VÁRMEGYE.

Gróf Széki Teleki József, Cs. kir. Aranykultsós,
valóságos belső titkos Tanácsos, a' N. M. Ma-
gyar kir. Udv. Cancell. Referendár. Tek. Sza-
bolcs Vgye' Fő Ispánja, a' Helvetziai Vallás-
tételt tartó Tiszamelléki Superintendentia Fő
Kurátora, és a' m. t. társaság Elölülője.

Baksay Dániel, Bogáthi Predikátor és Tractua-
lis Assessor.

Gaiger (Jobbágyi) József, több ts ns Vgye' Táb-
labirája, Püspök Ladányban.

Alsó Szabolcsi Hajdu Szoboszlói és Kabai Olva-
só Társaság.

Ns Hajdu Nánás Városa Előljárói.

Jármy (Szolnoki) Imre, több Vgyék' Táblabirája
Márczy (Zabori) László, ns Szabolcs Vármegye
2-dik Levéltárnoka.

Szabó Sámuel, Hodászi Predikátor.

Szilágyi János, Reform. Pred. Hadháza Hajdu Vá-
rosban.

Sárréti Olvasó Társaság.

SZATHMÁR VÁRMEGYE.

Hám János, Szathmári Megyés Püspök, Sz. Joo-
bi Apátur.

B. Wécsei (Vécsei és Hajnácskői) Miklós, cs. kir.
Kamarás, Szathmár Vgyei Fő Ispán.

Becsky (Tasnád-Szántói) Ferentz, Szathmári tisz-
teletbeli Kanonok, Mező-Kövesdi Plebánus,
azon nevű Kerület Esperestje, 's több ts ns
Vgyék Táblabirája.

Tud. Gyűjt. XII. Köt. 1837.

- Czedy János, Patikás Nagy Bányán.
Darvas (Darvai) Gábor, ts Szathmár 's több Vgyék Táblabirája.
Domahidy (Domahidi) Pál, ts Szathmár Vgye Számvevője.
Felső Bánya Városa ns Magistratusa.
Hajós Nagy András, N. Károlyi Ref. Esperest.
Horváth Antal, ts Szathmár Vgye Táblabirája.
Isaak (Kis Dobronyi) Lajos, Szathmár Vármegye Táblabirája.
Katona Dienes, a' Szép Mest. és Böltselkedés Doktora, a' Nagy Károlyi Gymnasium Igazgatója.
Kegyess Oskolák Nagy Károlyi Gymdásiuma.
Kende (Kölcsei) Mihály, Szathmár Vármegyei Eltő Al-Szolgabirz.
Kende (Kölcsei) Zsigmond, Szathmár Vgyei Első Al-Ispán.
Kritsfalusy Jénos, Bélteken.
Lugassi Jó'sef, Felső-Bányai ref. Predikátor, és Nagy-Bányai Vidék' Esperestje.
Madarassy (Mező Madarassi) Pál, ts Szathmár Vgye Szolgabirája.
Martiny Sámuel, Nyiregyházén.
Matay (Gutorföldi) Antal, Szathmár Vgyei Al-Jegyző.
Nagy Bányai Ref. Egyházi Vidék.
Nagy Károlyi Gr. Károlyi György Jóságai Kormányosa.
Pák Jó'sef, Erdődi Uradalmi Ügyész.
Pap (Törökfalvi) János, Táblabiró.
Salánki Lajos.
Szabó Sámuel, Hodászi Ref. Prédikátor.
Szirmay (Szirmay (Szirmai) György, ts Szathmár Vgye Fő Táblabirája.
Szóke Károly, Rendes Esküdt.
Újfalusy (Újfalusi) József, Táblabiró.

Uray, (Urai) Bálint, Szathmár Vgyei 2-dik Al-Ispán.

Kezdi Vásárhelyi Jó'sef, Szathmár Vármegyei V. Fiskális.

Zilahi Olvasó Társaság.

SZEPES VÁRMEGYE.

A' Késmarki Evang. Lyceumban lévő magyar Literaturai Társaság.

Praemonstratensis Renden lévő T. T. Urak Lőcsei kir. Gymnasiuma.

TEMESI VÁRMEGYE.

Bogma (Neboyszai) István, több ts Vgyék Táblalabirája, 's ts Temes Vgye első Főadószedője. Bánat-Komlósi olvasó Társaság.

Dercsényi (Derczeni) János, kir. Ud. Kincstári Tanácsos, Temesi Administrator, több tudós Társaságok tagja, és több ns Vgye Táblab. Manhardt Ignác, kegyes Oskolai Professor Temesvárott.

Oltoványi István, a' Csanádi Székesegyház Kanonokja, a' Nevendék és nyugalmazott Papság Kormányzója, a' Sz. Szék és ts ns Temes Vármegye Táblalabirája.

TÓLNA VÁRMEGYE.

Benevits Pál, Döbröközi Plebánus, ét Dombóvári nyugalomra lépett Al-Esperest.

Beszédes Jó'sef, a' Sárvizi, Kaposi, Siói és Dunai Regulatióra ügyelő kir. Biztosság Fő Vizmérője.

Bezerédy (Bezerédi) István, Táblalabiró.

Bregovits Pál, Simon-Tornyai Esperest, és Tamási Plébános.

Csapó Dániel, Táblabíró.

Csekey János, Bölcskei Prédikátor és Esperest.

Daróczy (Király Daróczi) 'Sigmund, Paksi Plébános 's Tek. Tolna Vgye Táblabírája.

Egyed Antal, Kopár-Monostori Apátur, Esperest, Duna Földvári Plébános és Tolna Vgyei Táblabíró, 's a' Magyar tudós Társaság levelező Tagja.

Gyimóthy Simon, több Vgye' Táblabírája.

Holéczy Mihály, Nagy-Szokoli Evang. Prédikátor.

Jeszenszky (Nagy Jeszeni) Ignácz, több Vármege Táblabírája.

Kis Péter, Földvári Káplán.

Örsy Gergely, Jegyző Bölcskén.

Stankovánszky (Stankováni) Imre, ts Tolna Vgye Fő Jegyzője 's Táblabírája.

Svastits (Bocsári) Lajos, ts Tolna Vgye Táblabírája.

Teklich János, Bittaszéki Tisztartó.

Zámolyi Jó'sef, Földvári Evang. Prédikátor.

TORONTÁL VÁRMEGYE.

Bene József, a' Kikindai Kerület kir. Biztos 's több Vgye Táblabírája.

Diván (Pádei) Constantin, ts Torontál Vármege Al-Jegyzője.

Karácson (Ivándi) István, ts Torontál Vgye Fő-Adószedője.

Karácsonyi (Beodrai) Bogdány, több Vgye Táblabírája.

Kis (Ittebei) Antal, Kir. Údvarnok, több Vgye Táblabírája.

Kümer Henrik János, Etskai Plebánus és Torontál Vgye Táblabirája.

Lapády József; Táblabíró, az Etskai Uradalom Plenipotentiarius.

Báró Liphthay (Kisfaludi) Fridrik, cs. kir. Kamarás.

Nagy-Szent Miklósi Uradalom.

Nagy Betskereki cs. kir. Posta Hivatal.

Nyikos György, ts Torontál Vgye Táblabirája és Kamarális Tisztartó.

Parais János, Német Szetsányi Plebánus, 's több Vgye Táblabirája.

Rózsa Balás, a' Bébai Uradalom Kasznárja.

Tropp (Troppau) István, Uradalmi Igazgató.

Torontáli Nemzeti Casino.

Várady János Esperest, és Nagy Becskereki Plebánus, 's több ts Vgyék Táblabirája.

Zebegnay György, a' Zsombolyi Urad. Tisztartója.

TRENCHIN VÁRMEGYE.

Marczibányi (Puchói) Antal, Trenchin Vgye első Al-Ispánja.

Wietoris (Kis Kovalóczi) László, ts ns Trenchin Vgye Másod Al-Ispánja.

Zay Károly, Gróf (Csömöri) Zay-Ugrócz örökös Ura, Cs. kir. Kamarás.

UGOTSA VÁRMEGYE.

Ts ns Ugotsa Vgye TT. Statusai és Rendei.

B. Perényi Lajos, N. Szöllősn.

UNGH VÁRMEGYE.

Barkóczy (Szalai) János idősb Gróf, cs. kir. Kamarás.

Csurgovich János, Munkácsi Kanonok, Bereghi Fő Esperest, ts Unghvár és Zemplén Vgyék Táblabirája, az Unghvári kir. Gymnasium Directora és az Isteni Tudománynak Doctora.
Horváth (Palóczi) Simon, ts Ungh Vgye Első Al-Ispánja.

VAS VÁRMEGYE.

Herczeg Batthyáni (Batthyáni) Fülöp, Németh-Újvár örökös Ura, Strattmanni Gróf, Leopold Császár jeles Rendének Commendátora, cs. kir. Kamarás, 's ts Vas Vgye örökös és valóságos Fő Ispánja, a' Magyar Tudós Társaság Igazgató Tagja.

Bertha (Felső Eőri) Ignácz, Tek. Vas Vgye Első Al-Ispánja.

Bezerédi (Bezerédi) László, Törvények Doktora, Vas Vgye Al-Jegyzője.

Bitnitz Lajos, a' Szombathelyi Egyházi Megye Áld. Papja, Philosophia Doctora, a' Magyar Országi és Boroszlói Tudós Társaságok rendes Tagja, a' Szombathelyi kir. Lyceumban Mathesis és Magyar Nyelv Tud. Tanítója, és Tek. Vas Vmegye Táblabirája.

Dese (Pusztá-Rádóczi és Deskölkedi) Pál, a' Szombathelyi Székes-Egyház Lector-Kanonokja, Németh Újvári Fő-Esperest, a' Szombathelyi Egyházi Törvényszék, úgy Vas és Zala Vgyék Táblabirája, 's a' Philosophia Doctora 's a' t.

Hrabowszky (Hrabowai) János, tabuláris Ügyvéd Kőszeghen.

Illés (Edvi) Pál, ns Dömölki Evang. Prédikátor, 's Superintendentiális Levéltárnok, a' Magyar Tudós Társaság lev. tagja 's Táblabiró.

Kőszeghi Olvasó Egyesület.

Német János, Szombathelyi t. Kanonok, Esperest, Gyarmati Plebános 's a' t.

Páál (Felső Eőri) János, több Vgyék Táblab.

Praemonstratensis R. l. Prof. Urak Szombathelyen.

Radó (Sz. Mártoni) Ignácz, ts Vas Vgye Jegyzője.

Reichard Károly, Könyváros Kőszeghen 2 Exem.

Sedy István, Borostyánkőn.

Sélyey (Sélyei) Elek, a' Dunántúli kir. kerületi Tábla, ts Zala, Somogy, Varasd, és Körös Vgyék Táblabirája.

Szegedy (Mező Szegedi) Károly, cs. kir. Kamarás 's több ns Várm fő rangu Táblabirája.

Sz. Benedek Rendén lévő Director és Professor Urak Kőszeghen.

A' Szombathelyi püspöki Megye Nevendék Papság. Szombathelyi olvasó Társaság.

Gróf Széchényi (Sárvár Felső Vidéki) Pál, cs. kir. Kamarás.

TT. Kemenesallyai Olvasó Egyesület.

VESZPRÉM VÁRMEGYE.

Kopácsy Jó'sef, b. titk. Tanátsos, Veszprémi megyés Püspök, 's a' t. Ó Excja. 10 Exemplár.

Asztaller Károly, Palotai Plebánus.

Bárány Pál, Festetits Antal, Kam. Fiskálisa Dégen.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak, Pápai Residentiája.

Boda László, T. Veszprém Vgye Táblabirája, és a' Mélt. Veszprémi Püspök Uradalmi Fiskálisa.

Egyed János, Dégi Plebánus.

Esterházy (Galanthai) Mihály Gr., Fraknó Örököse, cs. kir. Kamarás.

Sz. Ferentz Szerzetének Conventje Pápán.

Fitler István, Mező-Laki Uradalmi Kasznár.

Guzmits Iszidor, Bakonybeeli Apátur, a' Sz. Theologia Doctora, és a' Magyar Tudós Társaság Rendes Tagja.

Gyulafalvi Dinnyésy Mihály, több Vármegye Táblabirája (a' tavali előfizetők sorából történetből kimaradott).

A' Helvetiai Vallástételt tartó Pápai Egyház Vidéki Lelki Pásztorai.

Hollósy Gábor, több ns Vgyék Táblabirája.

Horváth Ignácz, a' Kegyes Oskola Szerzet Veszprémi Collegium Rectora, és a' helybeli Gymnasium Directora.

Kégl Ferentz, Eősküi Plebánus.

Hankóczy János, Uradalmi Számtartó Palotán.

Kolosvári Sándor, Apátur, és Veszprémi Kanonok.

Kugler Ferentz, Marczaltői Plebánus.

Külley János, Szent Lászlói Prépost és Veszprémi Kanonok.

Nádasdy Tamás Gróf, cs. kir. Kamarás, Komárom Vgye örökös Fő Ispánja.

A' Pápai Nemes Tanuló Ifjuság.

A' Pápai Olvasó Társaság.

Pápai Casino-

Pfeiffer János, Árendátor Veszprémben.

Sebestyén (Kótsi) Gábor, ts ns Veszprém Vármegye Fő tiszti Ügyésze.

Schnuphágen György, Veszprémi Kanonok.

Szalay Imre, Veszprémi Kanonok, több Várm. Táblabirája, 's a' Magyar Tudós Társaság' tiszteletbeli Tagja.

Szmodiss (Nagy és Kiss-Barkótzai) János, Apátur, Veszprémi Kanonok, Seminarium Praefectusa 's ts Zala és Somogy Vgyék' Táblabirája.

Tót Athanásius, Sz. Benedek Rendbeli áldozó Pap és Administrator Kis-Czelben.

Tóth Ferencz, Sz. Theologia Doctora, 's a' Helvetiai Vallást követő Túl a' Dunai ekklesiák' Superintendense, több Vármegye Táblabirája.

Veszprémi Casino Társaság.

Villax Ferdinánd, Zirczi, Pilis és Pásztói Apátur,
's több Vgyék Táblabirája.

ZALA VÁRMEGYE.

Alsó Lendvai Alsó Vidéki Al-Esperesti Kerület.

Barcza (Nagy Alásónyi) János, több ts Vmegyék'
Tálabirája.

Beliczay Jónás, Lendvai Uradalmi Földmérő.

Bertalan (Kozmadomjai) Vintze, T. Letenyei Ura-
dalom Inspector.

Chinorányi Boldizsár, Zala Vgyei Táblabiró.

Deák Antal, több Vgyék' Táblabirája.

Diskay (Diskai) Ferentz, Zala 's Veszprém Vár-
megyék' Táblabirája.

Farkas Imre, Gazdaságbeli Számadó Tiszt, Inkén.

Flizár György, Muraj-Keresztúri Apát 's Plebános,
a' Sz. Theologia Doctora, több ns Vármegyék'
Táblabirája.

Ferenczy József, Merenyi Uradalmi Számtartó.

Gróf Festetics (Tolnai) László, cs. kir. Kamarás.

Gerits Pál, a' Keszthelyi Georgicon Archonja, több
Tudós Társaságok Tagja.

Házy József, Sz. Miklósi Plebános.

Horváth Farkas, Orvos Doctor N. Kanizsán.

Horváth 'Sigmund, Kővágó Eörsi Evang. Prediká-
tor, és túl a' Dunai Superintendia Jegyzője,
ns Zala Vgye Táblabirája, 's a' Magyar Tudós
Társaság levelező Tagja.

Inkey (Pallini) Nep. János, cs. kir. Kamarás.

Kisfaludy (Kisfaludi) Sándor, több Nemes Vgyék
Tábl., 's a' Magyar Tudós Társaság tisztl. Tagja.

Kővágó-Eörsi Olvasó Társaság.

Martinovits József, Tisztartó Pölöskén.

Nagy István, Helv. Vall Superint. Generális No-
táriusa, és B. Füredi Predikátor, Zala Vgye
Táblabirája.

Nedeczky (Nedeczei) Lajos, Zala Vgyei Táblabíró.
Oszterhueber József, ts Zala Vgye' Táblabírája.
Oszterhueber Ferentz, Csab-Rendeki Plebánus.
Pfahler Károly, hites Ügyvéd Keszthelyen.
Plander Ferentz, Novai Plebánus és Esperest.
Podolay Menyhért, az ájtatos Oskolák Szerzete áldozó Papja, 's a' Nagy Kanizsai Collegium Rectora és Gymnasium Directora.
T. T. Praemonstratensis R. I. Professor Urak Keszthelyen.
A' Praemonstratensis rend. lévő Túrjei Prépostság.
Szukits József, Sz. Iványi Plebános és Esperest.
Szalavári Sz. Benedek R. Apátursága.
Tihanyi sz. Anian nevezetű Apátság.

ZEMPLÉN VÁRMEGYE.

Casino Társaság Zemplénben.
Diósy István, Homonnai V. Esperest, és Nagy-Mihályi Plebánus.
Kinczel Antal, Új Ventselleji Plebánus.
Marsó Imre, Bihar Vgye Tábl.
Molnár András, Esperest, és Tolcsvai Plebánus.
Szemere (Szemerei) Péter, ts ns Zemplén Vgye Fő Szolgabírája.
Nagy Péter, a' Kegyes Oskolák Szerzete áldozó Papja, és a' S. A. Újhelyi Collegium Rectora, és Gymn. Directora.

ZÓLYOM VÁRMEGYE.

Belánszky Jó'sef, Besztercze Bányai Megyés Püspök.

Posega Vármegye.

Gabriely Ignác, Ügyvéd.
Jankovits (Daruvári és Straxemanni) Isidor, Arany Sarkantyús Vitéz, cs. kir. Kamarás.

Markovics (Cserneki) Gusztáv, tettes Posega Vgye
Tábla- 's Szolgabirája.

Varasd Vármegye.

Barlabas Ágoston, Varasd Vgye Tábl. és Fiskálisa.

Chinorányi Antal, Varasd Vgye Táblabiró.

Ruszszek Ignácz, Varasd Vár. 's több Uradalmak

Rendes Fiskálisa, Varasd Vgye Táblabirája.

Verőcze Vármegye.

Hoblik Márton, több ts Vgyék Táblab., ts Verőcze
Vgye Fő Fiskálisa, 's a' Magyar tudós Társaság
levelező Tagja.

Mészáros Gáspár, Rumai Uradalom Számvevője.

Pejachevich (Verőtzei) Nep. János, Gróf Verőczen.

Zsitvay József, több Vgyék. Táblab. 's ts Verőcze
Vgye Fő Jegyzője.

Zágráb Vármegye.

Szent Péteri Horváth József, Zágrábi Kanonok,
Turopolai Fő-Esperest, Zala, Varasd Vgye 's a'
Sz. Szék Táblabirája.

ERDÉLY ORSZÁGBAN.

Tusnádi Kováts Miklós, Ó Felsege belső titkos Ta-
nácsosa, Erdélyi Püspök 's a' t.

Bedő (Dálnoki) József, Szegények Ügyvédje Ma-
ros Vásárhelyen.

Baritz Mihály, Szilágy Somlói Plebánus és Espe-
rest Sz. Somló.

Csicsó Kereszturi Pósta Statio.

Debreczeni Márton, cs. kir. Kohónagy Zalatnán.

Az Erdélyi Hiradó és Társalkodó Szerkesztetője.
Báró Gerliczy József, General őrnagy Kolosvárott.
Gróf Kemény (M. Gyerő Monostori) József, Erdélyi Nagy Fejedelemségbeli Kintstári Titoknok's a' Magyar Tudós Társaság tiszt. Tagja.

Kolosvári Casino.

Kováts (Felfalusi) Antal, Plebánus Nagy Ágon.

Maros-Vásárhelyi Casino.

Miko (Bölöni) Sámuel, cs. kir. Bánya Igazgatói Controlor, Offenbányán.

Nagy Elek, Kolosvárott.

Nagy Enyedi Ref. Collegium.

Nagy-Enyedi Casino.

Pap (Tuskai) Imre, Urad. Ügyvéd Ar. Megyes.

Székely-Udvarhelyi Ref. Collegium.

Tamási József, Károly-Fehérvári Nagy Prépost's Kanonok.

Tilsch J. és Fija Kolosvári Könyvárosok.

Torda Vármegye Nemes Casino.

Tordai Casino.

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűj-
teményt alkalmas munkáikkal elősegítik,
tőlünk mindenik nyomatott ivnyből
négy forinttal tiszteltetnek - me-
ezüst pénzben,

tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' be-
küldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak
magokban, tökéletesen kidolgoztassanak 's tiszt-
tán, csinosan és hibátlanul leirassanak;
bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Iró-
kat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alól-*
irtakhoz utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy
8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és bori-
tékban adatik ki, mellyre itt helyben, vagy al-
kalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán
elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben
az Előfizetés.

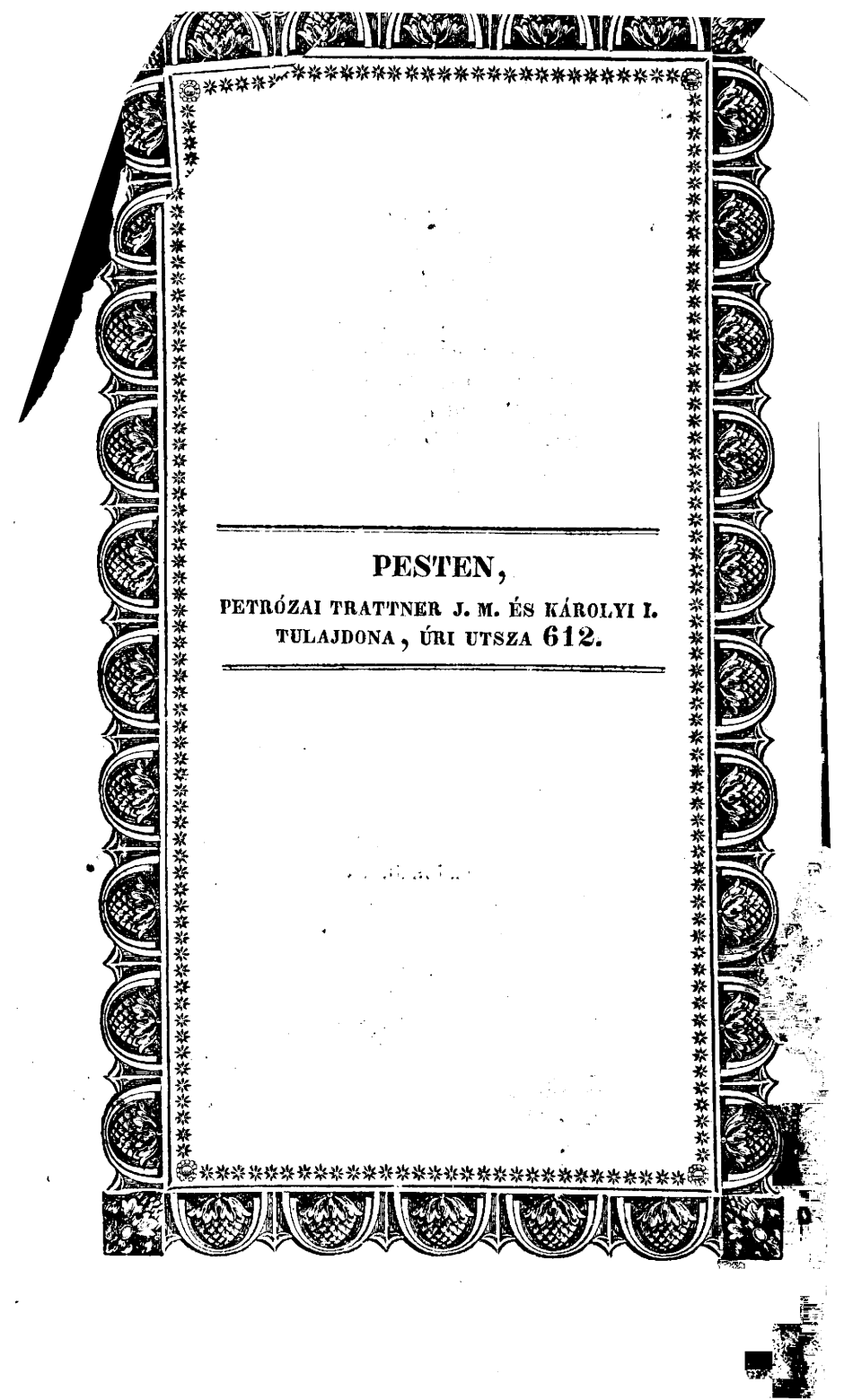
Pesten, December 1837.

Petrózaí Trattner J. M.

és

Károlyi István m. k.

**A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.**

PESTEN,
PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI L.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 612.
